

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Світлій пам'яті ректора Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, професора Віталія Івановича Завіни присвячується...

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Мови і світ: дослідження та викладання»

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 95 (1)

Кіровоград – 2011

ББК 81.07
УДК 81.25

Наукові записки. – Випуск 95 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство):
У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – 584 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – теорії та практики перекладу, лінгвокультурології, дослідження мовних картин світу, етнопсихолінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(*протокол № 6 від 31.01.2011 року*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор
(відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Парашук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олег Поляруш	– кандидат філологічних наук, професор.
11. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, професор.
12. Олександр Білоус	– кандидат філологічних наук, доцент
(відповідальний за випуск).

ISBN 966-8089-24-3

Статті подано у авторській редакції.

**© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2011**

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ДЛЯ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

Володимир МАНАКІН (Запоріжжя, Україна)

У статті обговорюється питання утвердження когнітивної лінгвістики як напрямку сучасного мовознавства та висловлюються думки щодо ефективності та доцільності використання когнітивних підходів у мовних дослідженнях.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, значення слова, свідомість, ментальність, спосіб мислення, національне світосприйняття.

The article focuses on a problem of implementation cognitive linguistics as a new branch of modern linguistics. The author presupposes some doubts concerning efficiency and reasonability of using cognitive methods in linguistic studies.

Key words: cognitive linguistics, concept, meaning of the word, consciousness, mentality, way of thinking, national world's perception.

Новий напрям кінця ХХ ст. – когнітивну лінгвістику з лінгвістичною концептологією як її відгалуженням – можна вважати новим умовно і тільки з урахуванням бурхливого розвитку *психології*, яка вимушено виокремила когнітивістику як галузь для вивчення принципів, за якими відбувається категоризація дійсності людською свідомістю. Найпомітніше досягнення тут пов'язується з екстраполяцією на мову відомої в психології ідеї про те, що людське знання організоване у вигляді певних наборів схем (фреймів) та актуальних для особистості образів (гештальтів).

Крім того, когнітивісти особливо наголошують на розбіжності між значенням мовної одиниці, яке описується з традиційних, тобто логіко-семантичних позицій, та значенням, яке реально функціонує на рівні людської свідомості. Для авторитетного підтвердження «новизни» такого підходу сучасні праці з мовознавства посилаються, наприклад, на Умберто Еко, насправді талановитого вченого-філософа, який, зокрема, пропонує розрізнявати на рівні значення «ядерний зміст» (Nuclear Content) та «когнітивний тип» (Cognitive Type). Під першим розуміється значення як соціальний, а під другим – значення як ментальний феномен. У. Еко на конкретних прикладах простежує перцептивний семіозис і вербалізацію знань, що є дуже цікавим, проте не чимось кардинально новим в плані лінгвістичної методології [1].

Чи не є відоме твердження Гумбольдта про те, що «будь-яке розуміння складається з об'єктивного і суб'єктивного» [2: 328] тим самим «новітнім» когнітивним постулатом? І чи не різні етапи та типи перцепції відбито у потєбнянській диференціації «ближайшого» і «дальшого» значень слова? І чи не про засади майбутньої когнітології йдеться, коли О.О. Потєбня, розвиваючи ідеї Гумбольдта, послідовно досліджує «*дію думки у слові*» – феномен, який виходить за межі лінгвістики, маючи свою царину, яку тільки зараз намагаються окреслити когнітивісти? Більше ста років тому О. О. Потєбня формулює одну з кардинальних проблем сучасної лінгвокогнітології, стверджуючи, зокрема, таке: «... в нашій час мовознавство здебільшого не в змозі встежити за тим, яким чином первісна техніка думки, умовлена мовою (в ориг. «...первоначальная техника мысли, условленная языком...» - В.М.), відбивається у складних витворах думки» [3: 259].

Практично та сама ідея резонує і в працях Дж. Лакоффа, провідного лінгвіста сучасності, який наголошує на тому, що, крім традиційної семантики «необхідна когнітивна семантика – емпірично адекватний опис людського розуму» [4: 477]. Похвалитися тим, що когнітивна наука вже відшукала шлях дослідження мовної «техніки думки», аж ніяк не можна. І хоча О.С. Кубрякова вважає когнітивістику «революційною наукою», яка є «найвагомішим досягненням другої половини минулого століття» [5: 12], нічого кардинально нового в аспекті парадигмальних змін поки що не відбулося.

Можна припустити, що такі зміни відбудуться, але ж тільки за умов, коли буде: 1) відкрито глибинні (нейро-, та психолінгвістичні) таємниці роботи мозку у формуванні та збереженні інформації, свідомого та позасвідомого; 2) створено лінгвокогнітивну *голограму* мовного знака, яка має відбивати процесуальні закономірності перетину психо/лінгво/соціо/етно- ментальних та інших імовірних чинників мовної й ширше – мовно-пізнавальної діяльності людини; 3) з'ясовано, нарешті, що таке «ментальний лексикон» і за якими принципами він формується, зберігається та відтворюється людиною.

На жаль, навіть знаків наближення до розв'язання зазначених проблем не проглядається. Найголовніша причина цього – методологічна зашореність сучасної науки через брак або відсутність знань про інші (точніше – *інакші*) форми існування матерії, нездатність сприйняття існуючими технологіями та звичайними людськими органами рецепції психогенної та енергетичної інформації, яка продукується комплексом мовно-позамовних засобів, котрі впливають на людину, скеровують її свідоме та несвідоме, проте не піддаються обґрунтуванню з позицій традиційного наукового осмислення.

Те, що відбувається зараз в нашому мовознавстві, – це активне продукування такого собі гібридного американсько-вітчизняно-європейського варіанту лінгвокогнітології. Вкотре наша лінгвістика запозичує заокеанські ідеї (М. Мінський, Е. Рош, Ч. Філлмор, Дж. Лакофф, Р. Леннекер та ін.) намагається втілювати їх у себе вдома. Усе нове, звичайно ж, притягує як магніт, і тепер уже майже усі прагнуть досліджувати мову тільки з когнітивних позицій. Це стало «модним» [6: 8].

Наслідки вітчизняної версії «когнітивної революції» видно неозброєним оком. Це, поперше, не завжди належний професійний рівень досліджень. Справжніх вітчизняних когнітивістів – лічені одиниці. Ще менше таких вчених, які є глибоко і професійно обізнаними в галузях психо- та нейролінгвістики. Намагання решти дослідників застосувати лінгвокогнітивні методики часто й густо нагадує картину, коли європейцям доводиться використовувати східні палички для їжі. Швидко цьому не навчитись. Лінгвокогнітивні моделі дослідження переважно лексичної семантики створюються головним чином з опорою на словники і тексти, без урахування психоментальних та нейролінгвістичних даних, що свідчить про односторонність, «незавершеність» справжніх лінгвокогнітивних схем, якими послуговується людський мозок.

По-друге, слідування зарубіжним моделям, на жаль, відсуває вітчизняні досягнення, які по суті своїй не поступаються ідеям сучасних зарубіжних фахівців з когнітивної лінгвістики, на задній план. Знову ж таки йдеться про концепцію О.О. Потебні, про яку американська лінгвістика практично нічого не знає.

Нарешті, по-третє, сучасні європейські, включаючи вітчизняні, інтерпретації когнітивної лінгвістики породили багато розмитих понять у самій метамові науки, що претендує бути авангардною. Проте термінологічна нестійкість та еkleктичність є, як відомо, найголовнішими ознаками незрілості наукової галузі. Тим більше, що йдеться про такі базові терміни, як концепт, фрейм, гештальт, сценарій, скрипт, слот, мовна і концептуальна картини світу та ін. Більшість з цих термінів було введено спеціально для моделювання та опису психокогнітивних процесів. Зараз же вони майже усюди використовуються в мовознавстві та у філології в цілому, часто-густо – без усякої на те потреби.

Незважаючи на безліч праць, присвячених аналізу концептів, до кінця незрозумілим лишається термінологічне розмежування *концепту* і власне *поняття*. Не зупиняючись на цьому докладно, зазначимо лише, що дослідники, слідом за Ю.С. Степановим, який концепт назвав «згустком людської культури», переважно визначають концепт як поняття з нашарованою етнокультурною та ціннісною інформацією. При цьому наголошується, що концепт – це особлива одиниця ментального рівня. Однак практичне дослідження концептів

проводиться здебільшого лінгвістичним шляхом, і самі праці присвячуються чомусь опису тих чи інших концептів *в різних мовах*, а не ментальних структурах. Мовні знання – це семантика, система *значень* (а не концептів чи понять) мовних одиниць, в яких відбито свідомість мовців. Ментальні ж знання, згідно когнітивній науці, організовано дещо по-іншому, а мова вербалізує ці знання так само, як мова фіксує і логічні поняття, проте мовознавство не підміняє логіку. Чому тоді ми так сміливо беремося будувати когнітивні моделі свідомості, використовуючи переважно мовні факти без паралельних поглиблених суто психологічних та епістемологічних досліджень?

Не все просто і з розумінням *мовної картини світу* – ще одним з найпопулярніших термінів сучасної лінгвістики. Мовознавство здебільшого послуговується визначенням цього поняття, запропоноване О.С. Кубряковою: «Мовна картина світу – це особливе утворення, яке постійно бере участь у пізнанні світу і задає зразки інтерпретації того, що сприймається ... Це своєрідна сітка, яка накладається на наше сприйняття крізь призму мови» [7: 47]. Таке розуміння, як бачимо, також не є чимось новим, зважаючи на відому гіпотезу лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, і навіть містить ту саму метафору про мову як «сітку», що накладається на свідомість.

Незаперечним щодо мовної репрезентації (картування) світу є тільки те, що: 1) в мові фіксується *результат* пізнання, як і в слові завершується формування думки (О.О. Потебня); тож ніякого *суттєвого* впливу на пізнання у такому розумінні мова не здійснює; 2) мова *кодує* пізнавальну діяльність наявними в ній засобами, які можуть бути відмінними в різних мовах, проте не настільки, щоб змінювати зміст пізнавальної діяльності.

Друге є ні чим іншим, як «внутрішньою формою мови» або мовним світобаченням у тому розумінні, що вкладав в це ще В. фон Гумбольдт. Згадаймо класичне: «Різні мови – це зовсім не різні позначення однієї й тієї самої речі, а різні бачення її» [8: 375]. Приблизно через сто років мовне світосприйняття Гумбольдта Л. Вайсгербер розділить на «мовний проміжний світ» (*sprachliche Zwischenwelt*) та «мовну картину (модель) світу» (*sprachliches Weltbild*) [9]. В межах останньої почнуться інтенсивні пошуки національно своєрідних концептів, що також не є таким простим заняттям, як це видається на перший погляд.

Наприклад, загальноприйнятими стали висновки Ю.С. Степанова і Г. Вежицької про так звані базові російські культурні концепти, або «константи російської культури», серед яких вони, зокрема, виділяють такі: ВРЕМЯ, ОГОНЬ, ВОДА, ХЛЕБ, ВОДКА, ВЕРА, ЛЮБОВЬ, РАДОСТЬ, ВОЛЯ, ПРАВДА, ЗНАНИЕ, ЧИСЛО, ДЕНЬГИ, ЗАКОН, ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ, ДУША, СОВЕСТЬ, СТРАХ, ТОСКА, ГРЕХ, БЛУД та ін. [10: 48]. Однак із наведеного короткого переліку «базових російських концептів» цілком очевидно, що не усі вони є національно специфічними для росіян. І навіть такий ніби то особливий для росіян концепт ДУША є не менш значущим й для інших народів. Ясна річ, що особливості вербалізації та наповнення концепту будуть відмінними для різних етносів. І тут постає природне запитання: а що, хіба принципово по-іншому відчують свою душу люди, в яких існують інші слова для її позначення? І чи не так само переживають вони *журбу* або російською – *тоску*, хоча і не мають в своїх мовах абсолютних відповідників цих слів?

Інша справа, коли йдеться про справжні лінгвокультурні лакуни, тобто не зафіксовані ані мовою, ані колективною свідомістю поняття, які об'єктивно знаходяться за межами певної ментальності, будучи приналежністю інших соціокультурних спільнот. Крім звичайних реалій, що відбиває так звана безеквівалентна лексика, тут можна знайти чимало таких важливих понять, як *війна, демократія, незалежність, приватність* та ін., які просто не відомі певним мовам і етносам. І це стосується не тільки екзотичних мов. Напр., англ. PRIVACY – це далеко не те, що наше ПРИВАТНІСТЬ, що зумовлено багатьма чинниками, в тому числі культурно-історичними особливостями різних суспільств. Англ. *Give me a privacy* найчастіше є проханням або вимогою не турбувати, облишити когось на самоті та под. Ідея приватності для них – це передовсім індивідуалізація особистості, виокремлення її від інших в усіх можливих сферах. *Privacy* починається вже зі шкільної парти, яка в Америці та багатьох європейських країнах найчастіше розрахована тільки на одного учня.

Укладання списків національно специфічних концептів – справа, як бачимо, не проста. Ще раз варто наголосити на тому, що найменування концептів – одиниць ментальної природи – та їх зміст найчастіше описуються, а відтак мимоволі підмінюються, мовними

одинацями та семантикою. Написання найменувань концептів великими літерами, як це зараз прийнято, ситуацію принципово не змінює, а інколи заплутує, коли, зокрема, назви концептів інших національних культур передаються словами рідної мови.

Отже, слід визнати, що у цій сфері надійної загальнотеоретичної бази поки що немає. Еклектика методологій, методів, термінів, принципів аналізу мовного матеріалу розмиває кордони лінгвістики як науки і в той же час послаблює позиції самої когнітивістики, яка, претендуючи на нову й окрему галузь, має спочатку сформувати власну систему наукових атрибутів – від об'єкта та предмета дослідження до одиниць і категорій аналізу.

Подібна ситуація склалася в інших, зокрема гуманітарних науках. В'яч. Вс. Іванов з цього приводу пише: «Зараз в усьому світі гуманітарні науки переживають глибоку кризу. Хоча теоретично багатьма усвідомлюється, що слідом за біологією та частково спираючись на її досвід, науки про людину почнуть зближення з основними галузями точного знання...» [11: 10].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що гумбольдтівська лінгвістична парадигма залишається панівною і зараз. Завдяки ній мова стала розглядатися як спосіб існування, а відтак – і пізнання людського духу (свідомості, ментальності, способу мислення, національного світосприйняття, etc.). І якщо порівняльно-історичне, типологічне і класичне описове мовознавство віднайшло необхідні інструментарії встановлення системних закономірностей в мові та розвитку основних мов світу, то дослідження мови як психосоціального, інакше кажучи – когнітивного феномена потребує наступного переосмислення сутності людської мови як унікальної людської властивості й надбання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Eco. U. Kant and the Platypus. Essays on Language and Cognition. – San Diego; New York; London: Harcourt, Inc., 2000.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984.
3. Потебня А.А. Язык и народность // Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М., 1976.
4. Lakoff G. Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind/ - Chicago, L.: The University of Chicago Press, 1987.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М., 2004.
6. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике. – Винница, 2009.
7. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М., 1997.
8. Гумбольдт Вильгельм фон. Язык и философия культуры. – М., 1985.
9. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. – М., 1993.
10. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – М., 1997.
11. Иванов Вяч. Вс. Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему. – М., 2004. - С. 10.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Манакин – доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: загальне та зіставне мовознавство, лексична семантика.

НОМИНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ “ЛЮБОВ” (на матеріалі поезії шістдесятників)

Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто номінативне поле концепту “любов”, репрезентованого у поетичній мові шістдесятників – Л. Костенко, М. Вінграновського і Д. Павличка. Зазначено такі засоби мовної репрезентації, як: основні лексеми-вербалізатори, індивідуально-авторські номінації, фразеологізми, художні тропи тощо.

Ключові слова: концепт, номінативне поле, мовна репрезентація, вербалізатор, лексема, поетична мова.

The article deals with analysis of nominative field “love” represented in poetic language of L. Kostenko, M. Vingranovskii, D. Pavlychko. Such means of language representation are pointed out as: main lexemes-verbalizers, individual author’s nominations, phraseological units, tropes etc.

Key words: concept, nominative field, language representation, verbalizer, lexeme, poetic language.

Нові тенденції у лінгвістиці на межі тисячоліть активізували нові методи дослідження. Вивчення мовної картини світу зумовило науковий інтерес до концепту як найбільш

універсальної системи смислів та основного методу його аналізу – концептуального – як різновиду лінгвістичного. Саме концептуальний аналіз дає змогу виявити специфіку вербалізації концепту у мовній картині світу відповідного етносу, описати механізми відбору лексичних, фразеологічних, граматичних та інших засобів репрезентації різних етнокультурних понять у мові (у тому числі поетичній).

Як зазначає С. Воркачов, “про зв'язок концепту з вербальними засобами вираження йдеться практично в усіх визначеннях концепту, однак єдності у поглядах щодо конкретних значущих одиниць мови, з якими він співвідноситься, у лінгвоконцептологів ще немає” [4: 68].

Найчастіше представництво концепту в мові приписують слову (В. Нерознак, А. Вежбицька, В. Жайворонок). Отримуючи статус імені концепту, воно найбільш повно й адекватно передає його зміст. Якщо за поняттям стоїть реалія, то за концептом – не лише предметна віднесеність, предметний смисл, але й слово – ім'я реалії, слово-знак як певна інтелектуально осмислена сутність або знак смислу. Інші мовознавці справедливо вважають, що головними одиницями вираження концепту є слово і словосполучення (Ю. Степанов, М. Алефіренко), дехто додає сюди і речення (О. Кубрякова, К. Голобородько). Чимало дослідників до засобів вербалізації зараховують також фразеологічні одиниці (М. Болдирев, В. Кононенко, Н. Мех.). Окремі лінгвісти серед вербалізаторів називають ще й словотвірні гнізда (В. Левицький, М. Скаб).

Намагаючись уніфікувати ряд вербалізаторів концепту, багато науковців помітно розширюють його. Зокрема, до них зараховують синоніми, антоніми, типові синтаксичні позиції, сполучуваність, семантичні поля, метафори, фразеологізми, мовні шаблони тощо [1: 3] або ж зауважують, що вербалізований концепт “виражається лексичними, фразеологічними, пареміологічними одиницями, прецедентними текстами, етикетними формулами й тактиками мовної поведінки” [10: 17]. В. Старко серед вербалізаторів концепту називає етимологію слів, що виражають те чи інше поняття, а також оцінки, образні асоціації [12: 54].

Л. Лисиченко, Т. Ковальова, А. Уфімцева, Г. Щур як мовні вербалізатори концепту розглядають різні семантичні блоки (лексико-семантичні і лексико-граматичні групи, тематичні групи, лексико-семантичні поля або парадигми та под.), які характеризуються спорідненістю значень, тематики, сфери вживання, але відрізняються певними ознаками.

Зважаючи на це, правомірним і своєчасним вважаємо запропонований З. Поповою і Й. Стерніним термін “номінативне поле концепту”. Зауважимо, що сам термін “поле” часто вживається недиференційовано поряд із такими термінами, як “лексико-семантична група”, “тематична група” та под. Розрізняють лексичні, граматичні, синтагматичні, асоціативні та інші поля. Під терміном “номінативне поле концепту” згадані науковці розуміють “сукупність мовних засобів, які об'єктивують (вербалізують, репрезентують) концепт у певний період розвитку суспільства” [9: 66]. Саме ці дослідники, на наш погляд, подали найповніший перелік мовних засобів, які формують номінативне поле концепту та уможливають його опис у процесі лінгвокогнітивного дослідження. До таких засобів вони відносять прямі номінації концепту, похідні (переносні) номінації концепту, однокореневі слова, контекстуальні синоніми, фразеологізми, що включають ім'я концепту, паремії, метафоричні номінації, стійкі порівняння із ключовим словом, вільні словосполучення, що номінують ті чи інші ознаки, які характеризують концепт, асоціативне поле (сукупність асоціатив), суб'єктивні словесні дефініції, словникові тлумачення мовних одиниць, словникові статті в енциклопедіях та довідниках, тематичні (наукові), публіцистичні або художні тексти, сукупність текстів (за умови експлікації чи обговорення складних, абстрактних або індивідуально-авторських концептів) [9: 69-71]. При цьому лінгвісти зауважують, що дискусійним залишається питання про вираження концептів синтаксичними структурами, водночас допускаючи існування синтаксичних концептів [9: 71-72].

Привертає увагу й погляд на вербалізатори А. Вежбицької. Останні дослідниця поділяє на прямі і непрямі. Прямі – це “лексичні сім'ї”, тобто слова, етимологію яких можна звести до ключової лексеми концепту, і непрямі, що включають сполучуваність, граматичні характеристики лексем та іншу інформацію, з якої можна вивести ознаки концепту [2: 92]. В україністиці подібну думку висловлює В. Кононенко, зауважуючи: “Навколо слова, що

позначає концепт, і пов'язаних із ним слів-понять створюється певне семантичне поле, максимальний і достатній контекст, у межах якого й виявляються численні конотативні супроводи, додаткові значення, асоціативно-оцінні ряди” [6: 19].

Водночас дискусійною залишається проблема, пов'язана з тим, які концепти є повністю вербалізованими, а які частково та чи є такі, що взагалі не піддаються вербалізації Подібної проблематики торкалися у своїх працях А. Бабушкін, Ю. Апресян, З. Попова, О. Селіванова.

У запропонованій статті дотримуємося думки, що лінгвістичне тлумачення концепту обов'язково передбачає його вираження за допомогою мовних засобів. Останні ще називаємо засобами вербалізації (вербалізаторами), засобами мовної репрезентації (об'єктивації) концепту.

Предметом розгляду стали вербалізатори концепту “любов”, реалізованого у поезиці шістдесятників, зокрема у творчості Л. Костенко, М. Вінграновського, Д. Павличка. Шістдесятники – це творче покоління 60-х років ХХ століття, яке породило літературно-мистецький і суспільний рух в Україні в часи так званої “хрущовської відлиги”, тобто тимчасового “потепління” радянського режиму. Програмними засадами шістдесятників було відродження української духовності, утвердження гуманістичної ідеї простої людини як найвищої цінності на землі, переосмислення історичної долі українського народу і його місця в європейському колі народів. Поети-шістдесятники активно захищали права людини, національну гідність особистості, повноправне функціонування української мови у всіх сферах життя. Творчість митців відзначалася сміливими знахідками у галузі форм, пошуками новітнього стильового вираження світу почуттів, багатоплановою сюжетно-композиційною організацією тексту, асоціативним мисленням, “потокем свідомості”, метафоричністю тощо.

Незважаючи на численні розвідки мовознавців (В. Кононенко, В. Жайворонко, О. Ясіновська, І. Мінькова та ін.), поняття любові у сучасній науковій парадигмі залишається малодослідженим. В українській етнокультурі, на думку В. Жайворонка, любов – те саме, що і кохання, а останнє вчений тлумачить передусім як “почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі, а також особа, що викликає таке почуття” [5: 311]. В. Кононенко концепт на позначення відповідного поняття зараховує до морально-етичних, абстрактно-емоційних, зауважуючи, що на його розуміння накладаються філософські, етнічні, релігійні, психологічні та інші позамовні чинники, які зрештою й визначають його комплексний характер [6: 113]. Науковець стверджує, що поняття любові об'єктивується у ширшому сенсі, ніж поняття кохання, а отже, “взаємозаміна слів-понять *кохання* й *любов* можлива далеко не завжди” [6: 114].

Як і в загальномовній практиці, основними вербалізаторами концепту “любов” (“кохання”) у поезиці шістдесятників є насамперед відповідні лексеми, наприклад: “*Писав хлопчина вірші Про щастя і любов. Щасливим народився І дівчину знайшов*” [8: 62]; “*Мені кохання ти подарував! Будь прокляте моє святе кохання!*” [3: 116]. Слово *любов* у СУМі інтерпретується як: “1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі. 2. Почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-небудь, чого-небудь; глибока повага, шанобливе ставлення до людини. 3. Інтерес до чого-небудь; внутрішній, духовний потяг до чого-небудь; пристрасть до чого-небудь” [11: 562 – 563]. *Кохання*, за цим же лексикографічним джерелом, – також почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; рідко, те саме, що *любов*; дія або стан за значенням *кохати* і *кохатися* [11: 313].

Проте більшою мірою специфіку досліджуваного концепту засвідчують переносні номінації, як-от: *чаклунство, отрута, трунок* або *саяво, вогонь* та ін.: “*Такої дивної отрути я ще ніколи не пила*” [7: 284]; “*Це той вогонь, котрим Ти сповнила мене*” [8: 64].

У ході дослідження виявлено назви, виражені однокореневими словами, у тому числі різними частинами мови. Мовна експлікація феномена любові на дериваційному рівні свідчить про розгортання словотвірного виміру семантичного простору лексеми-імені концепту: “*На пахучім сріблі сіна Чарка любовців терпка*” [8: 361]; “*У страсі скінчив ніч і в страсі день почав. Від страху і до страху ця любовта*” [3: 56]. В. Старко вважає, що необхідним аспектом дослідження концептуальних одиниць є залучення різних вербалізаторів, незалежно від того, до якої частини мови вони належать [12: 56]. Аналізуючи концепт, ім'ям якого виступає іменник, варто залучати до розгляду також і прикметники та

дієслова, пов'язані з ним дериваційними зв'язками, наприклад: *“Люблю життя, де повно сонця й гроку, І ця любов моя на сто століть”* [8: 347].

Привертають увагу й контекстуальні синоніми, оказіональні індивідуально-авторські номінації як мовні репрезентанти концепту “любов”. Наприклад: *“Нехай смакують почуття гурмани”* [7: 270]; *“Напитись голосу твого, Того закоханого струму, Тієї радості і суму, Чаклунства дивного того”* [7: 271].

У визначенні концептуальних ознак актуалізується роль вільних словосполучень як мовних засобів вербалізації концепту (любов велика, тиха, вічна, свята, безмежна, дорога, світла, ясна, правдива та ін., але також і зраджена, сліпа, фатальна, кривава тощо): *“Я вас люблю великою любов'ю”* [8: 15]; *“То любов правдива й світла”* [8: 252] або *“Тут спочиває вкрадена любов”* [8: 316]. Привертають увагу оказіональні словосполуки на зразок: *“Убога, сіра, запрацьована, з очима повних німоти, Стоїть хто-ким відцілована – Любове, ти чи це не ти?”* [3: 224]. Зауважимо, що синтагматичний вимір семантичного простору, тобто синтагматичні зв'язки слова любов, значною мірою засвідчують певні закономірності концептуалізації аналізованого поняття.

Засобами мовної об'єктивності концептуальних одиниць у поетичних текстах зазвичай є численні метафори (іменникові, прикметникові, дієслівні), порівняння, тавтології, інші тропи, наприклад: *“Шаліє любові тропічна злива – Землі і неба шалений шлюб”* [7: 311]; *“Любове дорога моя бездітна”* [3: 268]; *“Любов мене замучила до краю”* [8: 83]; або *“Любов підкралась тихо, як Даліла”* [7: 278]; *“Мого кохання чистота, Як та блакить небесна”* [8: 349]; чи *“Любов'ю вічною навечно...”* [3: 79].

Зважаючи на те, що серед вербалізаторів розрізняють різні типи фразеологізмів [9: 69-70], окремі словосполучення кваліфікуємо як фразеологічні, наприклад: *“тенета любові”*, *“мости любові”*, *“дорога любові”* та ін.: *“Йому призначено і далі йти Через весілля наші й тризни, Через любові нашої мости”* [8: 319] або *“І я їду дорогою любові”* [3: 93].

Асоціативне поле досліджуваного концепту можна встановити через співвідношення його номенів із назвами інших понять, за допомогою яких також певною мірою об'єктивуються концептуальні смисли. Частіше любов асоціюється із теплом, спокоєм, щастям, миром, вірою і надією, правдою тощо: *“Що в нас було? Любов і літо. Любов і літо без тривоги”* [7: 310]; *“Я вірю, буде світ любові й миру”* [8: 105]; рідше – з горем, печаллю, болем: *“Де вже вітаються з любов'ю Печалі, болі і роки”* [3: 332].

Зазначимо, що розглянутими вербалізаторами далеко не обмежується номінативне поле концепту “любов” у поетичних текстах шістдесятників. Враховуючи класифікацію мовних засобів З. Попової і Й. Стерніна, варто було б детальніше зупинитися на словникових тлумаченнях мовних репрезентантів концепту, з'ясувати їх етимологію, виявити й проаналізувати пареміологічні одиниці, в яких реалізуються номени концепту тощо. Проте навіть із розглянутого можна зробити висновок, що аналіз морально-етичних концептів, до яких належить і досліджений на матеріалі поетичних текстів Л. Костенко, М. Вінграновського і Д. Павличка концепт “любов”, дає змогу глибше пізнати етнопсихологічні засади національного світосприйняття, закладає підвалини для відтворення мовно-концептуальної картини світу українського народу.

Лінгвопоетична проблематика, розглянута з позицій лінгвоконцептології, органічно пов'язана з культурно-мовним досвідом, фоновими знаннями, відбиває соціально-символічні особливості мислення, визначені народним світосприйняттям, тому відкриває великі перспективи для подальших досліджень у цій царині.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. От редактора // Понятие судьбы в контексте разных культур. – М.: Наука, 1994. – С. 3-4.
2. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / Пер. с англ. / Отв. ред. М. А. Кронгауз. Вступ. ст. Е. В. Падучевой. – М.: Русские словари, 1997. – 416 с.
3. Вінграновський М. С. Вибрані твори: у 3 т. – Т. 1: Поезії / Вст. ст. Т. Салиги. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
4. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу: Монографія. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.
7. Костенко Л. В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
8. Павличко Д. Любов і ненависть. – К.: Дніпро, 1975. – 424 с.

9. Попова З. Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
10. Рудакова А. В. Быт / Антология концептов : В 5 т. – М.: Генеза, 2007. – Т. 1-2. – С. 17-33.
11. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. IV. – 840 с.
12. Старко В. Концепт гра в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. – Луцьк, 2004. – 212 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Вільчинська – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія.

THE CONCEPT OF “EXECUTIVE” IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Валерій МИХАЙЛЕНКО (Чернівці, Україна)

Актуальність запропонованого дослідження полягає у кореляції англійської та української соціокультурних підсистем «керівник», які функціонують у національних картинах світу. Вербалізовано концептосферу «керівник» за допомогою лексико-семантичного поля «керівник». Вирізняє спільні та відмінні риси концептосфери та її лексико-семантичного поля у картині світу.

Ключові слова: концепт, концептосфера, порівняння, лексико-семантичне поле, лінгвокультурологія, культурологема, запозичення.

The topicality of the present paper lies in the correlations between English and Ukrainian social and cultural systems of management in national world views. The way of verbalizing the “Executive” conceptual system in both languages is defined. At the same time common and specific features are revealed in the two lingual cultures.

Key words: concept, conceptual system, comparison, lexical semantic domain, lingual cultural studies, cultural maker, borrowing.

Лінгво-когнітивна динамічна парадигма лінгвістичного знання поступово приходить на зміну системно-структурній, статичній парадигмі, що поставило мовця, який говорить/пише, у центр парадигми і зробило його виміром «правильності/неправильності» комунікативної одиниці. Антропоцентрична характеристика вказує на повернення «олюдненого» мовознавства в наукове дослідження. Відповідно, дослідження йде від часткового-предметного до загального – гуманітарного і включає всі науки, пов'язані з людиною, – етнопсихологію, етнолінгвістику, психолінгвістику, когнітивну психологію, соціолінгвістику, когнітивну лінгвістику. При взаємодії зазначених наук виникають нові напрями завдяки антропоцентризму, наприклад, у нашому випадку – міжкультурна комунікація і когнітивна семантика.

Методологічною основою даного дослідження слугують праці з філософії мови, когнітивної лінгвістики і концептології (Н. Арутюнова, А. Вежбицкая, З. Попова, І.Стернин, А. Баранов, Е. Кубрякова, В. Червоних, Ю. Степанов, В. Дем'янков, Д. Шмельов, Р. Фрумкина, П. Чесноков, В. Колесов); когнитивистики (М. Болдрев, А. Вежбицка, В. З. Дем'янков, О. Кубрякова, В. А. Маслова, З. Д. Попова, И. Стернин); лінгвокультурології (Е. Бабаєва, Е. Верещагин, С. Воркачєв, В. Вороб'єв, В. Карасик, В. Колесов, В. Костомаров, В. Красных, В. Маслова, Г. Слышкин, Ю. Степанов, В.Н. Телия); теорії комунікації і соціальної діяльності (Г. М. Андрєєва, Т. Астафурова, Р. Белл, М. Каган, В. Кашкин, И. Кон, В. П. Конєцкая, А. А. Леонтьєв, О. А. Леонтович, Н. Мечковская, Г. Почепцов, Е. Ф. Тарасов, С. Тер-Минасова).

Мета нашої праці – лінгво-когнітивне дослідження концепту «керівник» та його семантизації в англійській та українській мовах для забезпечення міжкультурної комунікації в галузі економіки (управління). Відповідно, сформульовано такі завдання:

- 1) реконструювати концептосферу «керівник» в англійській і українській мовних картинах світу;
- 2) виокремити спільні та відмінні складові концептосфер;
- 3) побудувати лексико-семантичне поле в англійській та українській семантичних системах;
- 4) провести порівняльний аналіз отриманих підсистем;

5) встановити культурологеми управління в зазначених мовах.

Методи дослідження – концептуальний аналіз, когнітивний аналіз, компонентний аналіз семантики мовних номінацій, метод семантичного поля, побудови семантичного простору, спрямовані на всебічний опис спільних та відмітних рис концептосфер і лексико-семантичних полів для подальшого забезпечення міжкультурної комунікації у галузі економіки – управління персоналом.

Почнемо з визначення терміну «міжкультурна комунікація», який вирізняє протиставлення міжкультурного (intercultural) та внутрішньокультурного спілкування (intracultural communication). Міжкультурна комунікація включає безпосереднє спілкування людей із різних національних культур, що передбачає володіння мовою (performance), спільні фонові знання, правила породження та інтерпретації дискурсу. Справа в тому, що у тезі «мова і культура» віддзеркалено перетин низки наук про людину, де мова без людини неможлива. Мова виступає внутрішньою формою вираження та існування національної культури. Л. Самовар та Р. Портер (1972) наводять визначення міжкультурної комунікації, як взаємовідношення різних ідентичностей із операцією включення. Пор. визначення лінгвокультурології В. В. Красних (2002), як предмету, що вивчає «омовлення» культури у системі мови та структурі дискурсу – прояв, відображення і фіксацію культури у мові та дискурсі. Вона безпосередньо пов'язана з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, та ментально-мовного комплексу [див.: 2]. Див. розроблену нами модель міжкультурної комунікації:

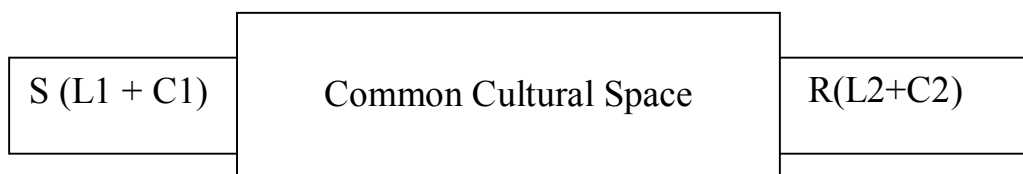

Рис. №1. Формування спільної лінгвокультурної площини у міжкультурній комунікації.

На рисунку зображено включення ідентичності А (Продуцента в лінгвокультурній площині №1) та ідентичності Б (Реципієнта в лінгвокультурній площині №2) у спільний культурний простір за допомогою мови. Успішність комунікації досягається завдяки формуванню спільного культурного простору комунікантів, відсутність якого позначається на комунікативних невдачах. У нашому випадку, якщо значення складових спільної концептосфери *manager* /керівник не збігаються, це може викликати як культурні, так і матеріальні невдачі. Лінгвокультурологія вивчає співвідношення мови і культури, які проявляються у способах мовного вираження етнічного менталітету (Телія 1999; Снітко 1999, Красних 2002 та ін.). Лінгвокультурологія, за визначенням Е. Сепіра-Б. Уорфа, – це цілісне теоретико-описове дослідження об'єктів, як діючої системи культурних цінностей, виражених мовними засобами. В. В. Воробйов також вважає лінгвокультурологію комплексною наукою, яка вивчає взаємодію культури та мови у функціонуванні, і виступає синтезом мовного і позамовного (культурного) [4: 36-37]. Мова, культура й етнос пов'язані між собою й утворюють точку перетину – фізичного, духовного і соціального «Я» в особистості. Мовна особистість і концепт – базові категорії лінгвокультурології, які відображають ментальність і менталітет узагальненого мовця, і виступають інструментом дослідження для реконструкції прототипа «людини-мовця». Концепти – це динамічні утворення, де складові більш мобільні під впливом дискурсу та потребою розуміння одне одного ніж компоненти лексичного значення слова, зареєстровані у словнику [1: 64].

Щодо когнітивної семантики, за словами О. С. Кубрякової, при розгляді питання про співвідношення мовної й немовної дійсності крізь призму категорії значення, виникає проблема диференціації знання про світ і знання мови, і, відповідно, проблема співвідношення енциклопедичних і лінгвістичних даних у лексикографії. На сучасному етапі існують два підходи до вирішення цієї проблеми: один з них ґрунтується на принциповому розмежуванні лінгвістичної та нелінгвістичної семантики, а другий передбачає при розробці

концепцій лексичного значення широкий вихід у світ екстралінгвістичних реалій, допускаючи при цьому включення у сферу власне мовної семантики не тільки "найближчого", але й "найдалшого" значення, не тільки структурно-мовного, але й індивідуально-психологічного компонентів, значень, що ґрунтуються на відображенні як реально існуючих положень речей у світі, так і уявної реальності. Реконструємо концептосферу "Executive" в англомовній картині світу (економіка: управління персоналом) [див.: 3]:

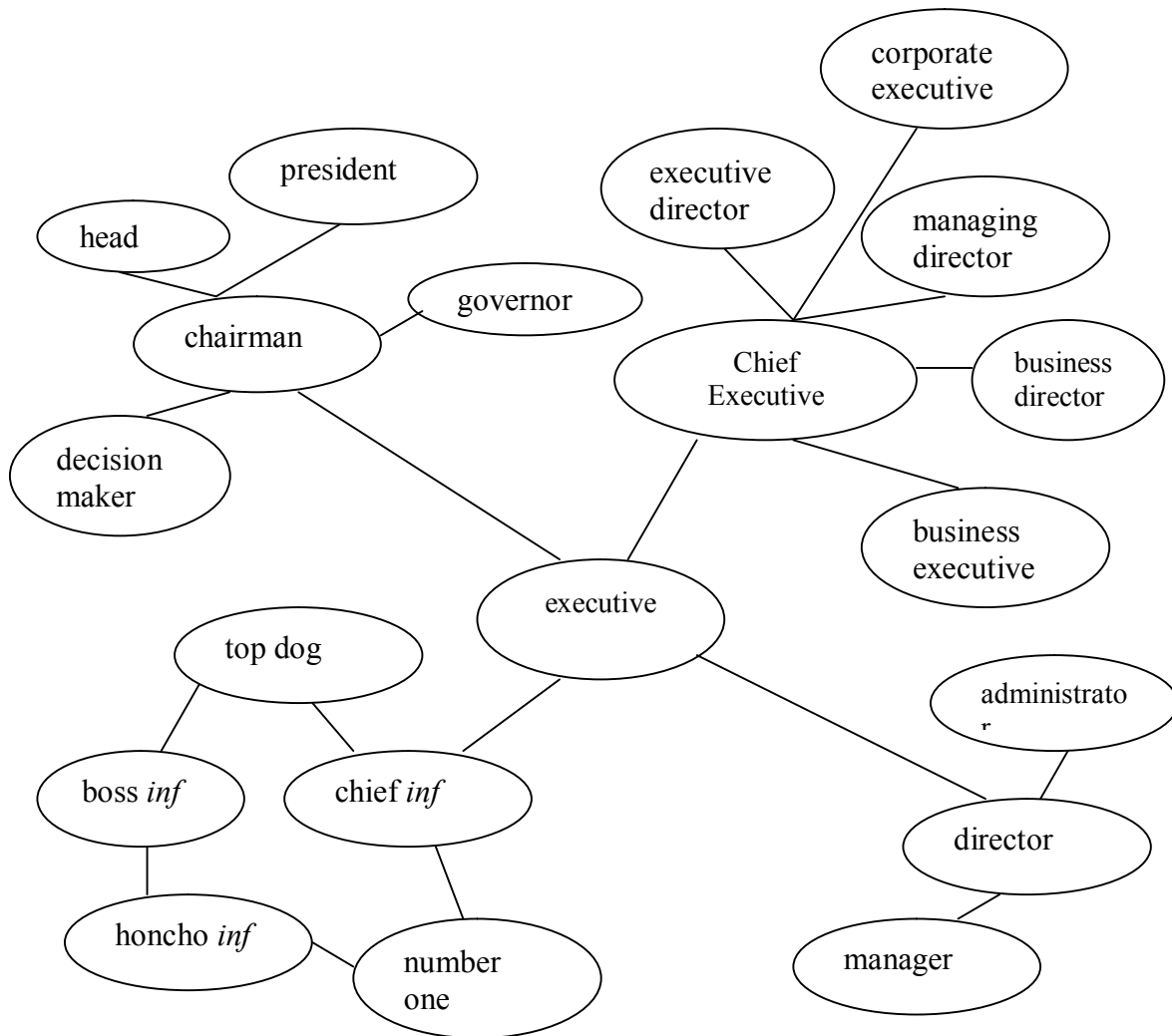

Схема №1. Концептосфера «executive» в англомовній картині світу.

Англомовна концептосфера складається із декількох підсистем, по-перше, субконцептів, вираженими прямими номінаціями (*manager, director*), і метафоризованими номінаціями (*boss, chief*), по-друге, концепти, представлені номінаціями, що вказують на вибірність посади (*chairman, head*), та на призначення на посаду (*Chief Executive Officer, administrator*), по-третє, номінації (*executive director, business director, executive director, finance manager, sales manager*), що представляють керівника нижчої категорії. Хоча у словосполученнях типу *production manager, commerce manager, project manager, property manager, portfolio manager, campaign manager* лексема *manager* «керівник» виступає провідним конститuentом, словосполучення вказує на залежність посади та відповідальність за певний напрям роботи. Порівняємо англомовну концептосферу з відповідною українською:

Схема №2. Концептосфера «керівник» в україномовній картині світу.

Концепт завжди є об'єктом порівняльного аналізу в рамках однієї картини світу (у різних типах дискурсу), так і міжмовного (у різних лінгвокультурологічних площинах [3: 11]. Спільними складовими англійської й української концептосфери, значення яких перетинаються, виступають англ. *manager* і укр. *директор*, які можна вважати спільною культурологією, пор.: «концептуальна домінанта лінгвокультури» А. Приходька [5: 14]. У наступних укр. прикладах: *У свою чергу Стрінгер збереже за собою посади голови ради директорів і головного виконавчого директора компанії, а новий президент розвантажить Стрінгера. Управління поточною діяльністю компанії здійснює її президент* відбувається повне заміщення українських номінацій англійськими запозиченнями *голови ради директорів* “Head of the Board of the Governors, *головний виконавчий директор* “Chief Executive Officer” (найвища виконавча посада у компанії, організації або агенції), *президент* “president” Англійська культурологема “Chief Executive Officer” запозичена для вираження концепту «директор». Отже англ. С.Е.О. (Chief Executive Officer), номінація найвищої позиції в американській системі управління, використано в українській системі для *головного виконавчого директора (компанії) або генерального директора*, наприклад: *Оператор мобільного зв'язку заявив, що з 1 грудня 2010 року на посаду Головного виконавчого директора компанії призначений Олександр Барінов. Генеральний директор Укрзалізниці Михайло Костюк очолив делегацію, фахівців Укрзалізниці та підпорядкованих підприємств, яка відвідала Міжнародну виставку.* Українська культурологема, наприклад, «заступник директора з фінансів» відповідає англійській культурологемі англ. *manager on finance*, пор. також: англ. *commercial manager* або *sales manager* укр. *заступник директора з продаж* і тому подібне. Номінація англ. *head* використовується для вираження концепту «призначений керівник», наприклад, *head of the Federal Department*, тоді як в українській культурі *голова* – це виборна посада.

Отже, проблеми порівняльного аналізу номінацій посад важливі не тільки для їх інтерпретації, але й для юридичної практики у разі їх невідповідності Національному класифікатору професій України.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н. Н. Теоретические аспекты языковой концептуализации. Гл. I. Концептуальная основа языка. / Н.Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. Концептуализация мира в языке / Гл. ред. Е. С. Кубрякова, Отв. Ред. Н. Н. Болдырев. – Москва; Тамбов, 2009. – Вып. 4. – С. 25-77.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки – 2001 – № 1. – С. 64-72.
3. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели): Монография. – Волгоград: Перемена, 2003. – 164 с.
4. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы. / В. В. Воробьев – М: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
5. Приходько А. Етнічний менталітет і концептуальні доміанти лінгвокультури / А. Приходько // Наукові записки Житомирського ДПУ. – Серія: Філологічні науки (Мовознавство). – 75(4). – 2009. – С.11-16.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерій Михайленко – доктор філологічних наук (Росія), професор, завідувач кафедри сучасних європейських мов Буковинської державної фінансової академії, Чернівці.

Наукові інтереси: історія англійської мови, когнітивна лінгвістика, переклад.

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ» В РОМАНТИЧЕСКОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

Валентина МУСИЙ (Одесса, Украина)

З точки зору автора, який проаналізував значення слова «честь» в повістях О. Сомова та К. Брентано, воно може бути визнано як концепт, тому що честь – це ядро бачення світу та сенсу життя героями. Але, як показує зрівняльне прочитання творів, на початку XIX століття замість «честі» головну роль у поведінці людини починає грати «милість», «милосердя».

Ключові слова: концептуальна картина світу, мовна особистість, семантична опозиція, романтизм, авторська концепція особистості.

The author investigates the place of «honour» in Somov's and Brentano's novels and comes to the conclusion that it can be considered as concept because it is a kernel of hero's mental structure. But comparative study of two novels demonstrates the transition of paramount role from "honour" to "mercy", "charity" in behavior of literature personages of the early XIX century.

Key words: conceptual world picture, speaker's personality, semantic oppositions, romanticism, author's conception of personality

Постановка проблеми. В последнее время в центре внимания ученых-филологов все чаще оказывается концепт, как «смыслопорождающая единица, связывающая в сознании носителей языка разные понятия, значимые для культуры» [7: 35]. Для литературоведов, включающих таким образом художественный текст в общекультурную сферу и рассматривающих «художественный мир произведения с точки зрения заложенных в нем автором когнитивных культурологических структур» [1: 771], особый интерес представляет изучение концептов, концептосферы, то есть совокупности художественных концептов, отображающих личностное индивидуально-авторское мировидение [1: 772], применительно к художественным произведениям, созданным в переходные культурные эпохи. Одной из них, временем принципиальных перемен в системе миропонимания человека, была первая половина XIX века, когда произошел переход к представлению о человеке как индивидуальности, когда сам человек убедился в праве на самостоятельность выбора. Процессом формирования нового понимания человека была вызвана переоценка прежних аксиологических моделей поведения.

Цель статьи – на основе изучения места концепта «честь» в модели поведения героев «Странного поединка» О. М. Сомова и «Повести о славном Касперле и пригожей Аннерль» К. Брентано выявить связь между процессом формирования личностного самосознания в начале XIX века и переменами в системе ценностей. Для анализа были выбраны произведения писателей, для которых принципиальное значение имела опора человека на традиционные нравственные нормы, сохранявшиеся в народной национальной среде. Концепт «честь» имеет универсальный характер. В то же время каждая эпоха, как и каждый отдельный этнос, вносят нечто специфическое в его содержание, место в системе общественных и личных ценностей. Этим обусловлена важность изучения этого концепта для исследователя художественного произведения. Как пишет А. Е. Ишкова, концепт «как

элемент национальной картины мира, обеспечивает макроанализ человека, то есть отражает систему ценностей и особенности культуры общества, в котором живет человек; с другой стороны, концепт, как элемент сознания конкретного человека, позволяет проникнуть во внутренний мир человека» [6: 127].

«Повесть о славном Касперле и пригожей Аннерль» была написана Клеменсом Брентано в 1818 году, в момент духовного кризиса, вызванного несовместимостью, с его точки зрения, мирского и религиозного. Об этой стороне мировидения немецкого романтика пишет и А. Х. Мустафаева, анализирующая сказки Брентано [9]. Постараемся выяснить, как возрастающее тяготение писателя к религии выразилось в повести. Поможет нам в этом вычленение и анализ такой константы, как «честь». Размышляя о языке художественной литературы, В. В. Виноградов писал о том, что слово никогда не является случайным в тексте, поскольку в «контексте всего произведения слова и выражения, находясь в тесном взаимодействии, приобретают разнообразные дополнительные смысловые оттенки, воспринимаются в сложной и глубокой перспективе целого» [4: 230]. Применительно к анализируемой повести К. Брентано это в наибольшей степени характерно для слова «честь», встречающегося в тексте 58 раз вместе с производными от него («почести», «честной»...).

Причем, у нас есть достаточно оснований для того, чтобы рассматривать это слово именно как концепт, поскольку для героев произведения именно оно представляет собой ту «ячейку культуры» в их ментальном мире, которая определяет их поведение, судьбу. «В отличие от понятий, – пишет Ю. С. Степанов, – ... концепты не только мыслятся, они переживаются. Они – предмет эмоций, симпатий и антипатий, а иногда и столкновений» [13: 43]. Само по себе слово «честь» не является показательным лишь для этноса Германии. Корни понятия, которое оно называет, уходят в далекое прошлое. Потребность в нем возникает, как отмечает А. Репин, у различных народов «с выделением из общины привилегированных групп; коллективный кодекс неписаных правил, принятый в такой группе (например, в роде, клане, фамилии), и называется честью» [11: 14]. И в то же время, когда идет речь о немецком национальном характере, для которого безусловны нерушимость общественной дисциплины, порядка, уважения законной власти, необходимо признать его знаковый характер. Поэтому важно понять основы разноречивой его оценки персонажами произведения.

Концепт «честь» наиболее часто встречается в двух историях, рассказанных бабушкой героя, поскольку именно он явился тем стержнем, на котором строилось поведение и Касперля, и Аннерль. «На восприятие мира человеком, – пишет Б. Л. Бороухов, – значительное влияние оказывает встроенный в сознание концептуальный каркас, включающий как невербальные, так и вербализованные концептуальные модели. Мир в сознании «процеживается» через сетку этих моделей и соответствующим образом трансформируется, категоризуется, интерпретируется» [2: 109]. Посмотрим, какой же «пучок» представлений, понятий, значений, ассоциаций, переживаний [13: 43] сопровождает слово «честь» в этих частях произведения, иначе – что лежит в основе концептуального каркаса, на котором строятся представления героев о своем поведении.

В истории о Касперле понятие «честь» акцентировано с помощью многочисленных повторов, а также является частью словосочетаний «чувство чести» и «честь людская», также многократно повторяющихся. Оказывается, Касперля считали самым честным человеком, что, в первую очередь, означало, что это искренний и добросовестный солдат. Именно так можно понять оценку молодого человека его командиром: «Если в моем эскадроне живет чувство чести, то квартирует оно у Финкеля» [3: 196]. И сам юноша заботился, в первую очередь, о чести и именно о ней собирал «всякие занимательные истории», которые и рассказывал во время побывки дома. Для Касперля слово «честь» означало достойные гордости принципы поведения человека, а также почет и уважение, которое проявляют к человеку именно такого образа жизни и поведения. Таким образом, «честный» – это значит «находящийся в добрых отношениях с окружающими, живущий по правде, по справедливости». Именно в таком значении употребляет его и старушка, обращаясь к

повествователю, не сумевшему сразу доступно объяснить ей, чем он занимается: «*Ежели вы не честным трудом занимаетесь, так еще не поздно взяться за честный, он всегда прокормит*» [3: 198]. Поэтому, вероятно, отца и сводного брата героя, которые, как потом оказалось, были способны на преступление, и возмущали рассказы Касперля. «*Что ты отцу честью в нос тычешь?... Подавись ты своей честью...*» – восклицают они [3: 196, 197].

В то же время для Касперля слово «честь» связано не только с нравственным кодексом человека, но также определяет его общественный статус. Старушка рассказывает, как тому хотелось стать офицером. То есть оно воспринималось героем как знак его принадлежности к определенной социальной категории. «*Он, - сообщает старушка, - никак не мог успокоиться, все думал о ... чести предстать перед семейными в унтер-офицерском чине*» [3: 202]. В этом значении концепт употреблен хозяином конюшни, упрекнувшим улана в том, что у его лошади стерта холка: «*Слушай, друг, это кавалеристу чести не делает*» [3: 201]. Таким образом, понятие «честь» выделяет человека: есть «кавалерист» и есть «все остальные». Это осознает и сам герой, когда он говорит предлагающему ему деньги мельнику: «*Подарка я не приму, мне честь моя запрещает.*» [3: 203].

Отождествление понятий «честь» и «справедливость» заставляет его выдать судьбе укравших у него коня отца и брата: «*Я потерял честь, потерял честь! – убивался он. – Я сын бесчестного вора!*» [3: 205]. В этой же ситуации проявилось и другое значение этого концепта – как основы общественного статуса офицера, подразумевающей соблюдение им достоинства и делающее его при этом безразличным к тому, что он противопоставляет себя семье: «*Моя честь, мой долг!*» – твердит он, сдерживая попытки грабителей выломать дверь конюшни, в которой он их запер. История завершается тем, что утрата чести, поставленной героем выше всего на свете, становится причиной его самоубийства. По существу, Касперль следует традиционному представлению о чести, выраженному в немецкой пословице: «*Besser ehre ohne Leben als Leben ohne Ehre*» («Бесчестье хуже смерти»), но при этом наказывает не только близких людей, оказавшихся ниже его понимания достойного человека, но и самого себя, поскольку запятнанность репутации семьи не позволяет ему теперь надеяться и на собственный высокий статус в обществе. Народная точка зрения, выраженная в словах «*Ehre verloren, alles verloren*» («Честь потерять - все потерять»), приобретает для него абсолютный характер.

В истории, рассказанной старушкой об Аннерль, возрастает роль иррационального. Неслучайно повторяющееся трижды предложение с обобщенным субъектом: «*В нее как зубами что вцепилось*». Но и в этой во многом таинственной истории шесть раз повторяется слово «честь», помогая дать реальную мотивировку того, что произошло. Для Аннерль тождественными оказываются понятия «стыдливость» и «честь». «*Wo keine Scham ist, ist auch keine Ehre*» («Где нет стыда, там нет чести»), – в духе народных представлений о морали, считает она [10: 85]. В данном случае основным значением слова «честь» является «чистая репутация», «невинность девушки», позволяющие относиться к ней с уважением. Рассказывая о поведении Аннерль, бабушка восклицает: «*... все о чести, о чести пеклась*» [3: 212]. В то же время не это становится причиной гибели девушки. Она предпочитает позорную казнь нарушению слова, которое дала своему возлюбленному. В данном случае, это следование обещанию вновь возвращает нас к такой знаковой для общественного статуса категории как «репутация». Назвав имя человека, соблазнившего ее, она лишила бы его положения в обществе. Безусловно, Аннерль при этом проявила способность к самопожертвованию – еще одно значение слова «честь». «*Из-за этой самой чести и погибла*», – заключает рассказывающая историю старушка [3: 212].

Какова же авторская оценка той жизненной цели, которую поставили перед собой Касперль и Аннерль, и которая представлена в тексте концептом «честь»? Она двойственна. С одной стороны, повествователь, позиция которого отражает авторскую, восхищается цельными героями, твердо следовавшими нравственным убеждениям. Поэтому он, не заботясь о правилах, требует встречи с герцогом, твердо веря в то, что тот должен простить совершившую преступление Аннерль и проявить милость к телу убитого себя Касперля.

Однако, в тексте слово честь получает также сему отрицательной оценки: «проклятая честь» [3: 214]; «жертвами чувства чести» [3: 220]; «девушка – жертва ложного понятия о чести» [3: 216]. В той песенке, которую слышит повествователь, направляясь к герцогу, слова «честь» и «милость» противопоставляются: *«Любви хотела милость, Честь стала на пути...»*. Причина подобного становится понятной из слов старушки, у которой вызывает страх забота Касперля о собственной чести: *«Исполняй свой долг, – сказала я, – а честь людскую не чти, чти только господа бога, ему одному честь воздавай!»* [3: 204]. Таким образом возникает семантическая оппозиция: мирское/ религиозное; светская честь/исполнение долга христианина, чествование им лишь Бога. В повести К. Брентано именно бабушка героя выражает народное, то есть, с точки зрения писателя-романтика, субстанциальное представление об истинном назначении человека. Именно она является «языковой личностью», «закрепленным преимущественно в лексической системе базовым национально-культурным прототипом носителя определенного языка, своего рода «семантическим фотороботом», составляемым на основе мировоззренческих установок, ценностей, приоритетов и поведенческих реакций» [5: 66]. С точки зрения этой старушки, молодые люди забыли о своем главном предназначении. Индивидуальное оказалось в противоречии с этноментальным. Формальное представление о чести, по существу честолюбие, стало причиной их трагической судьбы. *«Ах, надо было бы девочке не так за свою честь держаться, а больше о госпоре боге помышлять, не забывать его в нужде и, покорясь его воле, снести позор и от людей поношение, не думая о человеческой чести. Господь бы сжалился над ней и еще сжалится, увидите»*, – говорит бабушка [3: 200]. Таким образом, семантическая оппозиция честь/ смирение ставится в один ряд с оппозицией мирское/божеское; временное/ вечное. По существу, нравственное, то, что в рассказе К. Брентано является синонимом христианского – «совесть» и кастовое – «честь» оказались для героев в непримиримом противоречии. Следование совести, хотя и требует обращения к собственному нравственному «я», не предполагает, как правило, отчуждения этого «я» от целого, живущего по христианским нравственным законам. Что же касается чести как «системы правил, отличающих данную группу от других и подчеркивающих ее высокий статус» [11: 14], то в повести К. Брентано она оценивается «.. как проявление диктата общественного мнения» и «требует отказаться от личной воли и следовать определенным правилам» [11: 14], не связанным непосредственно с совестью, с истинным, а не умозрительным исполнением человеком своего назначения на земле и приготовления, таким образом, к Вечной жизни после смерти. Выше заботы о репутации среди людей ставится поведение человека как христианина, выше человеческого суда – суд Бога. К этой народной этике, выражаемой простой деревенской старушкой, присоединяется и автор, противопоставляющий ложное и истинное представление о чести в эпилоге повести в описании памятника, который вскоре появится на могилах Аннерль и Касперля: «две фигуры по обе стороны креста склоняются к его подножию. Справедливость с поднятым мечом стоит по одну его сторону, милосердие – по другую – протягивает фату» [3: 220]. То, что является знаком земного суда – карает, а истинно Божеское – прощает, разрешает счастье, хотя и после смерти. Как видим, Брентано следовал народной этике, что в целом характерно для второго поколения немецких романтиков, участников Гейдельбергского кружка. «Вместо клейстовской (и кантовской) абстрактной морали и их защиты путем индивидуального подвига эмансипированной личности Брентано требует покорного ожидания Страшного суда, немудреной «народной» конфессиональной религиозности..», – писал Е. М. Мелетинский [8: 175]. Все это позволяет представить ту многоплановость восприятия концепта «честь», которая сложилась в Германии к началу XIX века.

В «Странном поединке» (1830) О. М. Сомова концепт «честь» выступает лишь в связи с изображением офицерского окружения. Это произведение входит в цикл «рассказов путешественника». Замечание о «чести» было связано с желанием вызвать на разговор офицера, посматривавшего на всех гордо *«через свои длинные черно-бурые усы»*. *«Охотник знакомиться» «начал обиняками делать намеки о дуэлях; об опасностях, которым военных*

людей подвергает их звание и высокие понятия о чести» [12: 303]. Таким образом, честь в данном случае отнесена к разряду сословных привилегий. Так же, как и в ситуации с Касперлем, делившим людей на «кавалеристов» (с которыми и связывалось представление о наличии чести) и «остальных». Это подтверждается следующим замечанием повествователя: «Офицер поглядывал искоса на красноречивого заступника **воинской чести** – и молчал» (выделено нами – В. М.). В дальнейшем, в связи с рассказом об уроке, который дал генерал Даранвиль своему молодому приятелю, поле концепта расширяется, поскольку речь идет о том человеческом достоинстве, которое, согласно русской пословице, нужно беречь «смолоду» и всю жизнь. Объясняя, почему он отказался от выстрела, генерал говорит, что «есть заблуждения, основанные на понятиях о чести, с которыми трудно расстаться» [12: 313]. И, добавив, с которыми он и не собирался расставаться. И рекомендуя Эрнесту разорвать отношения с ветреными Вердаком и его «знакомцами», он добавляет: «Стоят ли такие люди той чести, чтобы порядочный человек прилепил свое имя к их именам и сделался вместе с ними сказкою города?» [12: 313]. Таким образом, с честью теперь связываются нравственные достоинства. «Странный поединок» Сомова проникнут этическим пафосом, чем, собственно, и обусловлена роль в нем концепта «честь».

Выводы. В начале XIX века в связи с формированием интереса к индивидуальной неповторимости каждого человека традиционные сословные ценности отодвигаются на второй план, и решающее значение приобретает субстанциальное, общечеловеческое. Это находит отражение и в литературе, в первую очередь, в произведениях романтиков. Честь сохраняет свое положение в нравственном кодексе поведения литературных героев. Однако теперь произведение или же строится на семантической оппозиции «честь – милосердие» (как, к примеру, в «Повести о славном Касперле и пригожей Аннерль» К. Brentано), или же честь для его героев оказывается тождественной милосердию (как в «Странном поединке» О.М. Сомова).

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Адамова В. С. Понятие «концептосфера» в когнитивном литературоведении / В. С. Адамова // *Изменяющаяся Россия и славянский мир: новое в концептуальных исследованиях: [сб. статей / отв. ред. М. В. Пименова]*. – Севастополь: Рибэст, 2009. – С. 769 – 772.
2. Бороухов Б. Л. «Зеркальная» метафора в истории культуры / Б. Л. Бороухов // *Логический анализ языка. Культурные концепты*. – М.: Наука, 1991. – С. 109-117.
3. Brentано К. Повесть о славном Касперле и пригожей Аннерль / Клеменс Brentано // *Избранная проза немецких романтиков: В 2 т. – М.: Художественная литература, 1979. – Т.2. – С. 190-220.*
4. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М.: Гослитиздат, 1959. – 654 с.
5. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // *Филологические науки*. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
6. Ишкова А. Е. Концепт в системе философского и антропологического знания / А. Е. Ишкова // *Изменяющаяся Россия и славянский мир: новое в концептуальных исследованиях: [сб. статей / отв. ред. М. В. Пименова]*. – Севастополь: Рибэст, 2009. – С. 122 – 127.
7. Кудрявцева Н. Г. О термине «концепт» в лингвокультурологии / Н. Г. Кудрявцева // *Культура народов Причерноморья: [научный журнал]*. – Симферополь, 2004. – № 54. – С. 31 – 36.
8. Мелетинский Е. М. Историческая поэтика новеллы / Е. М. Мелетинский. – М.: Наука, 1990. – 275 с.
9. Мустафаева А. Х. Мифологические мотивы в творчестве Клеменса Brentано / А. Х. Мустафаева // *Культура народов Причерноморья: [научный журнал]*. – Симферополь, 2009. – № 173. – С. 159 – 162.
10. Немецкие пословицы и поговорки / Сост. В. К. Шалягина. – М.: изд-во ИМО, 1962. – 88 с.
11. Репин А. Честь человека. Размышления на литературном и жизненном материале / А. Репин // *Литература*. – 1999. – № 32. – С. 14.
12. Сомов О. М. Купалов вечер: избранные произведения / Орест Сомов. – К.: Дніпро, 1991. – 558 с.
13. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Юрий Степанов. – М.: Академический проект, 2001. – 824 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Мусій – доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова.

Наукові інтереси: міфопоетика передромантичного та романтичного твору, концептосфера художнього твору.

КОМБИНАТОРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЛЕКСЕМ, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩИХ КОНЦЕПТ «ВОЗДУХ» В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Ольга ПРОХОРОВА, Игорь ЧЕКУЛАЙ (Белгород, Россия)

У центрі уваги авторів знаходиться проблема репрезентації названого концепту мовними засобами англійської та російської мов, комбінаторика лексем, які передають значення «повітря», та здатність кожної мови профілювати різні сторони концепту, що розглядається.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, повітря, російська мова, англійська мова, профілювати, кореляція лексем, комбінаторика.

The article deals with the problem of cognitive linguistics and namely, the verbalization of the concept "air" in two languages – English and Russian. In the focus of the author's attention is the problem of representation of the named concept by means of two languages, the combinability of lexemes actualizing the meaning "air" and the possibilities of each language to profile different sides of the studied concept.

Keywords: cognitive linguistics, concept, air, Russian, English, profile, correlation of lexemes, combinability.

Когнитивная лингвистика, являющаяся одним из современных направлений лингвистики, оперирует такими понятиями как сценарий, фрейм, концепт, категоризация, концептуализация и др. Концепт занимает одно из центральных понятий когнитивистики. Занимая одну из лидирующих позиций в рамках когнитивной лингвистики, данный термин не получил однозначную трактовку как в плане объема, так и в плане содержания данного термина.

Как известно, термин «концепт» был введен в научный обиход в начале 20 в., а в русской лингвистике был употреблен С.А. Аскольдовым – Алексеевым в 1928 г. Согласно точке зрения С.А. Аскольдова – концепт – это мыслительное образование, которое замещает в процессе мысли неопределенное множество предметов, действий, мыслительных функций одного и того же рода [1: 269].

Сегодня термин «концепт» является междисциплинарным термином и как отмечает Ю. Е. Прохоров он может рассматриваться как психолингвистическое, лингвокультурное, культурное, лингвистическое и лингвокогнитивное явление [6: 2008].

Наиболее значимым, на наш взгляд, является определение концепта, представленное Е. С. Кубряковой в «Кратком словаре когнитивных терминов»: «Концепт – термин, служащий объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека, оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [2: 88].

Близкая по содержанию и смыслу трактовка концепта представлена в работах З. Д. Поповой и И. С. Стернина, в понимании которых концепт – это дискретное ментальное образование, являющиеся базовой единицей мыслительного кода человека, обладающее относительно упорядоченной внутренней структурой, представляющее собой результат познавательной (когнитивной) деятельности личности и общества и несущее комплексную энциклопедическую информацию об отражаемом предмете или явлении, об интерпретации данной информации общественным сознанием и отношении общественного сознания к данному явлению или предмету [5: 24].

Наряду с указанными дефинициями термина «концепт», отражающими лингвокогнитивное направление исследований, имеются и другие, отражающие психологические, психолингвистические и лингвокультурологические интерпретации данного феномена.

Концепт «воздух», как и само физическое явление воздух, имеют универсальный характер. Согласно словарям русского и английского языков воздух дефинируется следующим образом. В словаре русского языка под редакцией С. И. Ожегова «воздух» определяется как газообразное вещество, составляющее атмосферу Земли [4: 75].

В толковом словаре русского языка дается следующая информация:

воздух – 1) образующая атмосферу Земли смесь газов, главным образом азота и кислорода, необходимых для жизни человека, животных и растений. 2) своеобразное пространство, простирающееся над землей [8:199]. В словаре английского языка А. С. Хорнби «воздух» дефинируется следующим образом: air – the mixture of gases that surrounds the earth and which we breathe. Сопоставляя дефиниции можно заметить, что в обоих языках подчеркивается газообразное состояние этого вещества и вещество, благодаря которому человек живет.

Сравнивая лексический и комбинаторный потенциал двух языков, участвующих в вербализации концепта «воздух», следует отметить, что возможности языков во многом совпадают. Прежде всего, следует отметить, что воздух в обоих языках воспринимается как газообразное вещество, составляющее атмосферу Земли. В данном случае актуализируется научное понятие «воздух». Например:

– Если это воздух, который нужен людям, то почему бы его и не продать (Домовой, 2002).

– Там где летаешь ты, уже разряжен воздух и нормальные люди задыхаются (Горин, 1990-1998)

– ...the ground floors and cellars are rented into to artisans; my mother, who was brought up in those streets, says to know them you must have breathed the air in the evenings when the wine shops are full and they are lightning charcoal braziers on the pavements; ... (F 9R 26).

Онтологические характеристики воздуха могут также выражаться соответственно с помощью местоимения (сам /самый) и прилагательным (very), выполняющим усилительную функцию после употребления с артиклем the:

– The very air seemed sweeter after she'd left (HA93565).

– Казалось, что самый воздух поступил перед ним (Улицкая, 2000).

Воздух, необходимый для человека, может восприниматься по-разному: а) исходя из температурных характеристик по шкале теплый/ прохладный/ холодный/ hot, warm, cold и т.д.; б) исходя из времени года, месяца и суток: январский/ January и т.д.; вечерний/ утренний – evening/ morning; летний/ зимний – summer/ winter и т.д. Например:

– I pulled the door shut and almost ran to the front door and into Langdon Crescent garden, where I stood for 5 minutes breathing in the fresh air (FUB 914).

– Fresh spring air was quite popular in Walworth after the fogs of winter, but Dolly had her reservations about it at the moment. (СКВ 2636).

– ... Воздух, уже почти зимний, кусает (Грекова, 1987).

– Резина уже не держала дверцу, пропускала теплый воздух (Токарева, 2002).

– Pollution is worst during winter months, when cold air over the city produces a “thermal inversion” effect, trapping the warmer, polluted air close to the surface (J 35500).

Кроме того как жизненнонеобходимое вещество – воздух может загрязняться, быть чистым, свежим и т.д. Например:

– ...I was there twenty two weeks, as a patient, and er the then the only cure was rest and good food, and fresh air (FYZ 121).

– ... and soon the air as full of the pungent smoke of twist tobacco... (НЕК 25).

– It should be done on the basis of the right of non-smokers to breathe smoke-free air, but wherever possible taking account of those who smoke (A4K 526).

– The air was thick with smoke and he was not offered dinner afterwards,... (ACZ 2247).

– А еще угнетал меня воздух – тяжелый, нечистый, не зимний, не весенний, полный угарных выхлопов (Грекова, 1987).

– Воздух после тяжелого знойного дня был неподвижный и какой-то застойный (Домбровский, 1977).

Комбинаторика лексемы «воздух» характеризуется употреблением с лексемами, обозначающими физические параметры воздуха как физического вещества, так и лексемами, обозначающими географические названия, климатические зоны и т.д. Например:

– Кроме вод в Дивоне есть еще две достопримечательности: горный воздух, под воздействием которого засыпают даже самые бессонные граждане ... (Домовой, 2002).

– ...душный, отравленный воздух Берлина так или иначе приходилось глотать (Гранин, 1987).

– Возле города сосновый лес, целебный для людей вообще, а для легочников особенно, для них наш лес и наш сухой степной воздух – просто спасение (Рыбаков, 1975-1977).

– Будущей осенью ему в школу, тогда заберете, а пока пусть поживет у нас, воздух здесь лучше, чем в Ленинграде (Рыбаков, 1975-1977).

– In the late 18th century, the intellectual air of Glasgow and Scotland was alive with the electricity imagination (ALL 424).

– Outside, the tropical summer air was still warm, and they each would down the car window beside them as soon as they were seated in Tom's vehicle (H9H 2723).

– Apart from Mc Leish's indiscretion, there was such an air of superiority about Aberdeen... (K5Y1771).

– Почему? Потому что воздух в Крыму волшебный (Криминальная хроника, 2003).

– ...my mother, who was brought up in streets, says to know them you must have breathed the air in the evenings when the wine – shops are full and they are lighting charcoal braziers on the pavements.. (F9R26).

Воздух, будучи газообразным веществом, может характеризоваться свойствами перемещения в пространстве, изменения формы/состояния. Такие физические свойства вербализуются языковыми средствами как в русском, так и в английском языке. Более того здесь можно отметить наличие как адъективных, так и глагольных лексем:

– Для Сочи характерно такое необычное атмосферное явление как фен – непериодические нисходящие ветры, когда откуда-то сверху прямо таки льется теплый, без порывов, воздух (Карпун, 1997).

– ...двумя скатами кровли такой теплицы является: холодный воздух, стекающий с заснеженных гор и стремящийся распространиться в сторону моря, и теплый воздух морских испарений, также стремящийся распространиться в сторону гор (Карпун, 1997).

– От речки наплывал ознобный воздух, из глубины сада веяло густо перевитыми запахами осени (Астафьев, 1996).

– ...that was so impressive when the spirits of the Air danced in *Homage to the Queen*, Ashton's exquisite celebration of the 1952 Coronation which was danced by Margot Fonteyn and Michael Somes (A12849).

– There was a troubled air about him (YXS3311).

Воздух может выступать как сила воздействия на окружающую природу, предметы действительности, человека, другими словами воздух имеет силу, которая управляет сама без участия человека. Например:

– Небо серо, мглистый воздух словно бы растворяет глаза и мозг (Палей, 1987).

– Рассчитайте силу, с которой воздух давит на участок поверхности камеры площадью 100 см² (Лукашин, Иванова, 2003).

– Горячий воздух сбил меня с ног и почти сплющил о камни... (Паустовский).

– The air whipped at me, little gusts of drizzle stinging slightly as I hid from them. (HWS 1269).

– Carrie felt as if she were falling through space; falling and falling with the air pressing her chest and making her gasp (EFJ2316).

Несомненно, одним из главных дистинктивных признаков воздуха является то, что «эта дыхательная среда» [10: 65]. В данном случае вербализация концепта «воздух» реализуется путем использования глаголов дышать/вдыхать/breathe/inhale. Например:

– It is also a question of equity, both within the current generation – poor inner city children may be most vulnerable to arrested development caused by inhaling lead – polluted air – and across generations (H9P524).

– Лина вдруг остановилась посреди улицы, откинула голову и несколько раз глубоко вобрала воздух (Домбровский, 1978).

– На лопнутые не могу смотреть, – ответил он и с таким присвистом втянул воздух, словно хватил чересчур горячую сосиску (Искандер, 1990).

Кроме того, воздух может обладать вкусовыми /обонятельными/ акустическими характеристиками, что также находит место при вербализации языковыми средствами. Например:

– Ну и воздух у вас тут! – говорил он и шумно втягивал ноздрями наш еловый, сосновый воздух.

– А здесь дождичек шел, – сказал он, вдыхая полной грудью смолистый воздух (Домбровский, 1977).

– После дождя воздух наполняется ароматом свежих цветов и терпким целебным запахом хвои, сосен, кипарисов (Аверенкова, 2000).

– Воздух такой, что пить можно (Алексин, 1979).

– Чувствую, – ответил он, вбирая обеими ноздрями соленый терпкий воздух, – это пахнет морем и сохлой рыбой (Домбровский, 1978).

– И в самом изгибе всадницы чувствовалась стремительность полета, то, как она врезается в гудящий воздух (Домбровский, 1978).

– Here he'd smelt the air of England for the first time, the crisp October air; here he'd fed first, drunk first... (CRE1008).

– He wrote of the calm sea at St. Malo, the pink sky, the sweet air (Y1A2132).

– The two dogs were whining softly in the back of their throats and sniffing the air as it distressed (ACW 971).

Как видно из приведенных примеров при вербализации названных концептуальных признаков участвуют лексемы, которые могут профилировать определенные грани описываемого концепта и которые на семантическом уровне образуют длинный семантический компонент, в основе которого лежит принцип онтологической конгруэнтности. Это положение, на наш взгляд, вполне оправданно, так как «концепт значительно шире, чем та его часть, которая актуализируется лексической единицей в каждом конкретном случае при вхождении в определенную структурную схему предложения» [7: 50]. Как справедливо отмечает Т. В. Матвеева «содержание концепта складывается из содержания множества слов, контекстов и текстов, в которых откладывается общее понимание некоторого факта сознания...» [3: 116].

При вербализации концепта «воздух» могут употребляться метафорические сочетания, вывечивающие некоторые стороны названного концепта. Исходя из фактического материала видно, что в русском языке в силу его высоко образного характера лексем и особенностей морфологической структуры языка в целом, рекуррентность и вариативность метафорических сочетаний выше, чем в английском. Например:

– ...его интересовал воздух эпохи, дух времени, неповторимая атмосфера «серебряного века»... (Крейд, 2003).

– Вечный уличный дождь, безлюдье, воздух напоен смертной скукой (Запись, Live Journal, 2004).

– Только что отгремела гроза революции, и чистый воздух надежд пьянил куда более опытных людей, чем Колюша.

– Все трещит и качается. Воздух дрожит от сравнений (Катаев, 1975-1977).

– Воздух, которым дышал ключик, всегда был перенасыщен поэзией Блока (Катаев, 1975- 1977).

– He was earth and she was air (H8F270).

– The air was thick with rumors (Y3S1888).

– ... Она было как воздух, которого полно, который чист и не подлежал разложению на составляющие его газы (Азольский, 1998).

В последнем примере наряду с метафорическим употреблением слова «воздух» представлено сравнение, которое эксплицирует значимость и целостность героини, ее высокие качества.

Проведенный анализ фактического материала, вербализующего концепт «воздух», позволяет сделать некоторые выводы. Прежде всего, следует отметить, что концепт «воздух» принадлежит к разряду универсальных, ключевых концептов, что детерминировано самим

етим физическим явлением и представляет его онтологическое основание. Осмысление данного концепта зиждется на изучение комбинаторики лексемы воздух (air) и выводит много параллелей в обоих языках, что обусловлено, несомненно, универсальным характером феномена воздух с точки зрения его физических характеристик, так как его свойства универсальны по своей сути. Однако лингвокультурное своеобразие проявляется в способах его репрезентации тех сторон, в которых профилируются географические, климатические, зонально-климатические, литературные, исторические и другие особенности культуры и народа, говорящих на русском и английском языках.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов С. Я.: Концепт и слово// Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: Антология. – М., 1997. – С. 267-279.
2. Кубрякова Е. С., Шахнорович В. З., Панкрац Ю. Т., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов/ под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М., 1996.
3. Матвеева Т. В. Учебный словарь русского языка. Культура речи. Стилистика. Риторика: [более 900 понятий и терминов] – М.: Флинта: Наука, 2003. – 431 с.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Рус. яз., 1988.
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка. – Воронеж, 2006.
6. Прохоров Ю. Е.: В поисках концепта. – М.: Флинта, Наука, 2008. - 170 с.
7. Прохорова О. Н.: Индикаторы формирования смысла // Композиционная семантика: материалы Третьей международной школы-семинара по когнитивной лингвистике, Тамбов, 18-20 сентября 2002 г.: [в 2 ч] / РАН, Институт языкознания, Тамбовский государственный университет – Тамбов, 2002. – Ч. 2. – С. 49-51.
8. Словарь русского языка: В 4-х т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1981.
9. Словарь сочетаемости слов русского языка./ Под ред. П. Н. Денисова. – М., 2002.
10. Туралина Н. А., Ливенец И. С.: Концепт воздух в лингвокультурологическом аспекте (на материале текстов К. Паустовского и М. Шолохова). – Белгород: ЛитКараван, 2008.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ольга Прохорова – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови Белгородського державного університету, Росія.

Ігор Чекулай – доктор філологічних наук, професор кафедри англійської мови Белгородського державного університету, Росія.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ АКТІВ ПРО ЦЕРКВУ КІНЦЯ XV - ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТТЯ

Надія АНДРЕЙЧУК (Львів, Україна)

У статті обґрунтовується твердження, що лінгвокультурний простір як особлива інтерпретаційна модель життєвого світу людини, співвідноситься з лінгвосеміотичним простором, котрий дозволяє виявити структури смислу через динаміку мовних знаків. Виявляються і описуються основні мовнокультурні коди у англійських парламентських актах про церкву епохи Тюдорів.

Ключові слова: знак, код, мовнокультурний код, денотатне поле, лінгвокультурний простір, парламентський акт, епоха Тюдорів

Lingual cultural space is treated as a special interpretation model of man's world of life which correlates with the lingual semiotic space of an epoch and presents an effective instrument for discovering lingual cultural codes of texts. The suggested approach is illustrated by the analysis of Tudor England parliamentary acts concerning church and clergy.

Key words: sign, code, lingual cultural code, denotative field, lingual cultural space, parliamentary act, Tudor England

Питання взаємозв'язку між мовою і культурою було і залишається одним із ключових при вивченні історико-культурних, когнітивних, мовних і мовленнєвих процесів, що впливають на оформлення життєвого світу людини. Зокрема, проблеми динаміки формування мовних і немовних знакових систем у ході становлення культури етносу ще не дістали належного теоретичного висвітлення, не дивлячись на численні наукові гіпотези і теорії, які виникають і оформляються, в першу чергу на перетині тих наук, об'єктом уваги яких є людина. У цій статті робиться спроба осмислення лінгвокультури англійського етносу епохи Тюдорів (кінець 15 – початок 17 ст.) з метою представлення цієї культури через

систему мовнокультурних кодів інституційного дискурсу. Для реалізації мети у цій статті висувається гіпотеза, що лінгвокультурний простір як особлива інтерпретаційна модель життєвого світу людини, співвідноситься з лінгвoseміотичним простором, який дозволяє виявити структури смислу через динаміку мовних знаків.

Семіотика – наука про знакові системи, що передають інформацію в межах певного соціуму (тобто наука про комунікативні знакові системи), яка історично була створена представниками вузького кола наукових дисциплін: філософії, логіки і лінгвістики [11: 248]. Г.Щедровицький підкреслює, що перші вказівки на необхідність семіотики як загальної науки про знаки виникають у контексті філософських і психологічних досліджень – у Гоббса, Локка, Лейбніца, Конділяка, зазначаючи при цьому, що перенесення логіко-психологічних та гносеологічних уявлень у мовознавство не може вирішити його особливих завдань [14]. Все ж знак у його найширшому визначенні розглядається як гносеологічна категорія: „знак є предмет чуттєвого сприйняття, буття якого у системі людської діяльності полягає у позначенні (представленні, заміщенні) об’єктів і об’єктивації значень, що їх відображають” [7: 98]. Беручи за основу функції знаків у людській діяльності, Л.А. Абрамян відносить природну мову до першої категорії знаків: „До першої категорії відносяться знакові системи, які рівною мірою слугують і засобом комунікативної і засобом інтелектуальної діяльності” [цит. за 7: 106].

Концепція класифікації знаків була запропонована у наш час Ч.С. Пірсом (1839-1914) у його роботі „Про новий список категорій”, яка вийшла у Працях Американської академії мистецтв і наук у 1867 році. Він першим ввів термін *семіозис* і тлумачив його як процес, у якому об’єкт породжує знак самого себе, а цей знак породжує інтерпретанту. Ця інтерпретанта породжує наступну інтерпретанту, і так до нескінченності. У своїй роботі „Логіка як семіотика: теорія знаків” Пірс писав: „Знак, чи репрезентамен, це щось, що для когось стоїть замість чогось в певному відношенні чи якості. Він адресований комусь, тобто створює в мозку цієї людини еквівалентний знак чи, можливо, більш розвинутий знак. Той знак, який він створює, я називаю інтерпретантою першого знаку” [16: 5]. С.Проскурін приходиться до висновку, що доктрина Пірса – це динамічна модель, яка орієнтована на змінювану модель комунікації і спостереження [12: 14]. Якщо теорія знаку Пірса дає можливість аналізувати знаки у повтореннях безконечного семіозису, то модель знаку Ф.де Соссюра базується на чіткому розумінні готових зразків. Теорія Пірса – це опис процесу, а Соссюр у рамках своєї „семіології” розглядає, користуючись термінологією Пірса, „кінцеві інтерпретанти”, тобто лексичні (граматичні) значення слів у системі мови зокрема, та їх взаємозв’язки (*values*) у системі мови в цілому. Він вивчав мову і мовлення як нероздільні елементи (мова – це система знаків у мовленні, для мовлення і, ймовірно, через мовлення) [12: 23-24]. Знак Соссюра – це двобічна психологічна сутність: поняття і його звуковий образ; ментальна категорія, яка зберігається у свідомості і є частиною системи мови [17]. Французький семіотик, есеїст і літературний критик Р.Барт (1915-1980) у „Елементах семіології” зазначає, що, хоча ідеї Соссюра дістали значний розвиток, семіологія залишається невизначеною наукою (*tentative science*) [15: 9]. Він пояснює це простою причиною: Соссюр та його послідовники вважали, що лінгвістика є частиною загальної науки про знаки, але „дуже сумнівно, що сьогодні у соціальному житті можна знайти будь-яку значну (*extensive*) систему знаків за межами природної мови <...> як тільки ми переходимо до систем, які мають більш ніж поверхневу соціологічну значущість, ми опиняємося перед мовою” [15: 9-10], отже не лінгвістика є частиною загальної науки про знаки, а семіологія є частиною лінгвістики: „точніше кажучи, це та частина, що покриває великі значимі одиниці (*signifying unities*) дискурсу [15: 11, виділення Р. Барта]. Аналізуючи певні суперечності, які, на його думку, можна виявити у розрізненні мови і мовлення у Соссюра, Р. Барт ставить ряд проблемних питань. Одне з них: чи можна ототожнювати мову з кодом, а мовлення з повідомленням? Він вказує, що для Л. Єльмслева та П. Жирада така ідентифікація неможлива, але її потенційну перспективу визнають Ф.де Соссюр та А. Мартіне [15: 18-19]. Друге проблемне питання стосується співвідношення між мовленням

і синтагмою. Барт вважає, що наявність сталих (fixed) синтагм на рівні мови робить необґрунтованим розділення мови і мовлення, оскільки тут з'являється 'певна міра поєднання' і виникає питання аналізу таких фіксованих синтагм, природа яких є лінгвістичною, оскільки вони розглядаються як єдність з огляду парадигми (Єльмслев називає цей аналіз морфосинтаксисом) [15: 19]. Якщо такі стереотипи належать до мови, а не до мовлення, а чисельні семіологічні системи використовують їх значною мірою, то „треба сподіватися *лінгвістики синтагм* для усіх стереотипних 'способів письма' [15: 19, виділення Барта]. Р. Барт особливо наголошує на необхідності визнання існування синтагм, що є одиницями мови і у великій кількості зустрічаються у масових мовах (mass languages) [15: 20]. Гіпотетично можна припустити, що у процесі знакотвірної діяльності соціуму, яка знаходить вираження у дискурсах та мовленнєвих жанрах, породжуються певні „синтагми”, які відображають зв'язок ключових денотатних полів, який є культурно обумовленим. Цей зв'язок забезпечує формування кодів, які пропонуємо іменувати лінгвокультурними.

У семіотиці поняття коду розглядається як система знаків чи символів, які передають інформацію, а природна мова – як надзвичайно складний код чи радше набір кодів або 'субкодів' [18: 577]. Найчастіше код розглядається як знакова система (первинний код), що застосовується для перетворення повідомлень у вторинний код, або як „система алфаветичних, семантичних синтаксичних (мовних, формальних) і прагматичних (позамовних, змістових) правил, через які ми актуалізуємо знаки” [6: 308]. У визначенні І. Арнольд поєднується розуміння коду як набору значимих одиниць і як правил їх поєднання і підкреслюється, що саме код дозволяє передавати повідомлення [6: 23]. Він повинен бути відомий комунікантам і належить головним чином до сфери культури. Р. Барт вводить поняття „культурний код” і тлумачить його як апеляцію до сукупного людського досвіду [2: 456]. Референція такого коду – знання як корпус правил, напрацьованих суспільством. У термінології тартусько-московської семіотичної школи культурний код – це система образів, що служать знаками інших явищ [10]. Стосовно вербальних культурних кодів існує ряд точок зору: 1) вони формуються у художній літературі і в усній народній творчості і частково проникають у природну мову, закріплюючись там у вигляді образної лексики, паремій, фразеологізмів, крилатих виразів тощо [4: 25]; 2) культурно-мовний комплекс отримує реалізацію у вигляді лінгво-культурного коду, як системи лінгво-культурних відповідників, закріплених у мові, яка діє в межах певного семіотичного простору і є інструментом, що забезпечує повноцінну комунікацію у межах цього семіотичного простору. Мова отримує статус лінгво-культурного коду [5: 208-209]; 3) культурні коди є „сітка”, яку культура „накидає” на оточуючий світ, членує категоризує, структурує і оцінює його, тобто вони задають і зумовлюють метрично-еталонну сферу, яка бере участь у структуризації і оцінці матеріального світу [9].

У цій статті пропонується додати до цього переліку точку зору на мовнокультурний код як на правила побудови відношень знаків (базових кодів) у тексті, які лежать в основі продукування смислів членами певної культурної спільноти. Р. Барт зазначає, що синтагма виражається у формі „ланцюга” (потік мовлення) і поділ синтагми є фундаментальною операцією, оскільки мусить породжувати парадигматичні одиниці системи. Власне сама синтагма визначається як *речовина, яку потрібно подробити* [15: 64-65]. При перенесенні цього твердження на дискурс як „тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, внутрішню, паралінгвальну)” [3], приходимо до висновку, що кожний дискурс передбачає вибір і поєднання базових кодів у відповідності до тих культурних кодів, котрі є необхідні для обмеження діапазону можливих значень, котрі можуть генеруватися дискурсом. Цей вибір визначається епістемою епохи (у розумінні Мішеля Фуко). Таким чином, в аспекті знакових систем комунікація постає як процес, у якому учасники оперують мовнокультурними кодами. Інтерпретаційна модель, котра дозволяє виявити структури смислу через динаміку мовних знаків і фігур означування розглядається як лінгвокультурний простір носія мови певної епохи.

Беручи за основу вище наведене розуміння монокультурного коду, спробуємо виявити особливості лінгвокультурного простору людини епохи Тюдорів (1485-1603). Матеріалом дослідження було обрано тексти парламентських актів про церкву. Загалом парламент досліджуваної епохи прийняв десять актів, які можна віднести до цієї тематичної групи (Таблиця 1, колонка 1).

Таблиця 1.

Основні денотатні поля у Актах про церкву і церковників,
прийнятих парламентом епохи Тюдорів.

Назва акту	Основні денотатні поля
1. Act for the Pardon of the Clergy of Canterbury (Henry VIII, 1531)	Religion, person, social organization, social group, behavior, law, education, money, housing
2. Act for the Dissolution of the Lesser Monasteries (Henry VIII, 1536)	Religion, housing, social group, politics, behavior, money, state
3. Bishopricks Act: An Act for the King to make Bishops (Henry VIII, 1539)	Religion, behavior, power
4. Act Dissolving the Greater Monasteries (Henry VIII, 1539)	Religion, social organization, housing, behavior, education
5. Act for the Dissolution of the Chantries (Edward VI, 1547)	Religion, social organization, education, behavior, housing, state, law
6. Annexation of Religious Houses to the Crown (Elizabeth 1559)	Religion, housing, social organization, behavior, law, person, state
7. For the reformation of Ministers (Elizabeth 1571)	Religion, social organization, behavior, state, money
8. Act against Jesuits and Seminary Priests (Elizabeth 1585)	Religion, person, state, social organization, law, education
9. Act against Papists: An act against popish recusants (Elizabeth 1593)	Religion, law, education, state, person, behavior
10. Clerical Subsidy Act (Elizabeth 1601)	Religion, social organization, education, state, money

Для виявлення мовнокультурних кодів у досліджуваних текстах англійських парламентських актів кінця XV – початку XVII століття застосуємо метод контент-аналізу, який справедливо вважається найбільш усталеним методом текстового аналізу серед емпіричних методів соціального дослідження [13: 88]. Автоматизований контент-аналіз дозволяє дослідникам відносно легко і у систематичний спосіб проаналізувати великі обсяги даних. Для вирішення завдань цього дослідження було застосоване програмне забезпечення Tropes, яке було розроблене компанією Semantic-Knowledge у 1994-2010 [www.semantic-knowledge.com]. Ця програма автоматизує процес виявлення зв'язків між денотатами. Денотат розуміємо у його найширшому значенні поняття фіксованого мовним знаком. М. Комлев відносить денотативну проекцію лексичного поняття до найдивовижніших семантичних факторів, що властиві людині, при цьому секрет мови зберігається в окремих словах, якщо взяти до уваги комплекс елементів змістової структури слова. Слова денотують не об'єкти, а ідеї, образи об'єкта, часткова емпірична перцепція пов'язується з загальним досвідом, закріпленням у соціально-інваріантному лексичному понятті [8: 49]. Предмети, явища, події розмежовуються в людському описі, а спосіб опису визначається втілюється у мовнокультурних кодах. Денотативна конвенція визначає сукупність об'єктів, які можуть виражатися через мовний знак (базовий код).

У досліджуваних актах програма виявила основні денотатні поля (Таблиця 1, колонка 2). Базові коди, що відображають основні денотатні поля представлені у Таблиці 2.

Таблиця 2.

Базові коди, що виражають основні денотатні поля у англійських парламентських актах про церкву кінця XV – початку XVIIст.

Денотатне поле	Базові коди
Religion	<i>Religion, Christian religion, Jesus Christ, Nativity of Christ, Nativity of St John Baptist, Archangel, God, Gospel, church, Church of England, catholic and apostolic church of Christ, clergy, minister of the church, curate, Reverend Father in God, priest, seminary priest, pastor, deacon, archdeacon, prebendary, canon, petty canon, parson, vicar, vicar-general of diocese, bishop, archbishop, preacher, monastery, chantry, abbey, abbacy, nunnery, diocese, chapel, monk, Jesuit, papist, catholic, religious person, advowson, faith, sin, prayer, Divine service, reformation</i>
behavior	<i>Abuse, obedience, disobedience, honour, manner, restraint, contempt, wisdom, discretion, virtue, godliness, goodness, demeanour, misdemeanor devotion, allegiance, courage, dignity, violence, pity, compassion, benignity, liberality, offence, trespass, deceit, good wills or compulsion of any manner, treason, hostility, charity, spirituality</i>
social organization	<i>King, the King our Sovereign Lord, Sovereign Lord, Sovereign Lord the King, Majesty, Royal Majesty, King's Majesty, King's Highness, Queen, Queen's Majesty, Sovereign Lady, Sovereign Lady the Queen, Lady the Queen's Majesty, Queen's Highness, Queen's most excellent Majesty, royal person</i>
law	<i>Law, jurisdiction, amendment, court, justice, justice of peace, coroner, judge, advocate, warden, common law, high treason, felony, prison, imprisonment</i>
state	<i>Realm, kingdom, Sovereign Lord the King's realm of England and Wales, her Highness's realms and dominions</i>

Аналіз зв'язків між основними денотатними полями дозволяє виявити основний мовнокультурний код у досліджуваних актах: RELIGION – SOCIAL ORGANISATION – BEHAVIOR.

Annexation of Religious Houses to the Crown (1559): *abbeys . . . and other religious houses and chantries, are now wholly possessed by a few persons born within this realm, owing of duty by the laws of God and of this your Majesty's realm their whole obedience to the said imperial crown of this realm...*

Clerical Subsidy Act (1601): *...by their earnest prayers unto God for your Majesty's peaceable and prosperous reign with long and happy life, and by their faithful instruction of your people in their subjection and allegiance, yet remembering on the one side the number and importance of those benefits which your Majesty's wise and godly government hath yielded to all degrees and sorts, and in a special manner unto them (for who hath or should have a livelier sense or better remembrance of your Majesty's princely courage and constancy in advancing and protecting the free profession of the Gospel*

Act against Jesuits and Seminary Priests (1585): *....due obedience to her Majesty...*

...If any person under her Majesty's subjection or obedience shall at any time after the end of the said forty days by way of exchange or by any other shift, way, or means whatsoever, wittingly and willingly, either directly or indirectly, convey, deliver, or send, or cause or procure to be conveyed or delivered to be sent, over the seas or out of this realm or out of any other her Majesty's dominions or territories into any foreign parts...,

Act against Papists (1593): *And to the end that the realm be not pestered and overcharged with the multitude of such seditious and dangerous people as is aforesaid, who having little or no ability to answer or satisfy any competent penalty for their contempt and disobedience of the said*

laws and statutes, and being committed to prison for the same do live for the most part in better case there than they could if they were abroad at their own liberty;

*...conform themselves to the **obedience of the laws and statutes of this realm** in coming usually to **the church** to hear Divine Service, and in making such public confession and submission as hereafter in this Act is appointed and expressed...*

Вище наведені приклади частково ілюструють результати аналізу текстів парламентських актів, який дозволив зробити висновки, що мовнокультурний код RELIGION – SOCIAL ORGANISATION – BEHAVIOR відображає 1) підпорядкованість церкви Корони як соціальному мегаінституту; 2) слухняність і покірність підданих королівській владі.

Підсумовуючи, наголосимо, що лінгвокультурний простір парламентських актів про церкву можна вважати певною матрицею, у яку вкладаються мовнокультурні коди. Структурування і організація елементів мовнокультурних кодів у рамках матриці відбувається у відповідності з будовою самої матриці. Ця матриця „обслуговує” мовленнєвий жанр парламентського акту і слугує основою їх інтерпретації всіма членами мовної спільноти. Ця інтерпретація є історично та соціально обумовлена. Зокрема, аналіз текстів англійських парламентських актів кінця XV – початку XVII століття про церкву дає можливість зробити висновок про наявність у лінгвокультурному просторі англійців досліджуваної епохи чіткого уявлення про верховенство Корони як соціального інституту та Монарха як його очільника. При цьому тексти парламентських актів містять певні невисловлені пресупозиції, зокрема ідеологічне гіперкодування. Це були акти, які мали формувати повагу та схиляння перед королівською владою, яка щиро вболіває за благо королівства і кожного підданого, та ідею необхідності дотримання у всьому, що стосується релігії і церкви, правил, встановлених Короною.

Таким чином, лінгвокультурний простір досліджуваних актів як особлива інтерпретаційна модель, дозволяє виявити структури смислу досліджуваного тексту через динаміку мовнокультурних кодів – базових, тематичних та гіперкодів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка/И.В.Арнольд. – 2-е изд. – Л.: Просвещение, 1983. – 303с.
2. Барт Р. Риторика образа/Барт Ролан. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1994. – 615с.
3. Бацевич Ф. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу // Флорія Бацевич/Вісник Нац. Ун-ту „Львівська політехніка”. – № 453. – 2002. – с. 30-34.
4. Дукальская И. В. Семантические и прагматические характеристики английского лингвокультурного кода „артефакты”: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – герм. языки/ Ирина Владимировна Дукальская. – Самара, 2009. – 171 с.
5. Иванова С. В. Лингво-культурный код как инструмент лингвокультурологического исследования/ С. В. Иванова // Человек в зеркале языка: Сб., посвященный памяти И. И. Мещанинова [Отв. ред. д. филол. н., академик РАН А. П. Юдакин]. – М., 2005. – с. 200-217.
6. Кафтанджиев Х. Семиотика абсолюта/Христо Кафтанджиев. – М.: «Рип-холдинг», 2006. – 354с.
7. Ким В. В. Семиотика и научное познание: Философско-методологический анализ/ В. В. Ким. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2008. – 416с.
8. Комлев Н. Г. Слово в речи. Денотативные аспекты /Николай Георгиевич Комлев. – Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 216с. (Лингвистическое наследие XX века).
9. Красных В. В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору)/ В. В. Красных/Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей/ Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2001. – Вып. 19. – с. 5-19.
10. Лотман Ю. М. Лекции по структуральной поэтике/ Ю. М. Лотман // Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. – М.: Гнозис, 1994. – с. 11-263.
11. Материали к словарю терминов тартуско-московской семиотической школы/[Тартуская библиотека семиотики 2]. – Tartu: University of Tartu, 1999. – 408 с.
12. Проскурин С. Г. Семиотика концептов. Вечные индоевропейские темы: вера надежда любовь: монография/ С. Г. Проскурин, Л. А. Харламова. – Новосибирск: НГАСУ, 2008. – 212 с.
13. Титчер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса/Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2009. – 356с.
14. Щедровицкий Г. П. О методе семиотического исследования знаковых систем [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.go.semiotics.ru>
15. Barthes R. Elements of semiology/Roland Barthes. – New York: A Division of Farrar, Straus and Giroux, 1964. – 111p.
16. Pierce Ch.S. Logic as Semiotic: The Theory of Sign// Semiotics. An Introductory Anthology /[Ed. with Introductions by Robert E. Innis]. – Bloomington: Indiana University Press, 1985. – p.5-23.
17. Saussure F.de. The linguistic sign // Semiotics. An Introductory Anthology /[Ed. with Introductions by Robert E. Innis]. – Bloomington: Indiana University Press, 1985. – p.28-46.
18. The Encyclopedia of Language and Linguistics/ Editor- in- chief R.E.Asher; Coordinating Editor J.M.Y. Simpson. – Vol.2. – Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press, 1994. – 1082p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Андрейчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: антропокультурна лінгвістика, лінгвoseміотика, дискурсологія.

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНІХ ХАРАКТЕРИСТИК ЖИВИХ ІСТОТ ПРИКМЕТНИКОМ BIG

Андріана АНДРУСЬ (Ужгород, Україна)

Стаття присвячена дослідженню особливостей концептуалізації зовнішніх характеристик живих істот прикметником big шляхом когнітивного моделювання структур знання, що передаються ним.

Ключові слова: концептуалізація, концепт, концептуальна ознака, концептуальний аналіз, вербалізація, зовнішні характеристики, комунікативна інтеракція.

The article represents a linguocognitive peculiarity study of conceptualization of appearance features rendered by English adjective big as well as establishing typical contextually specified differential characteristics that emerge from concrete conditions of their speech functioning.

Key words: conceptualization, concept, conceptual feature, conceptual analysis, verbalization, appearance features, communicative interaction.

У лінгвістичних пошуках останніх років значно розширилося коло досліджуваних об'єктів та явищ, до числа яких належить і зовнішність живих істот. Численні наукові розвідки сьогодні доводять, що в лінгвістиці вивчається не тільки концептуалізація поведінки людини взагалі, але також і частин її тіла, органів, дій, які вони виконують або над ними здійснюються [1; 2; 4; 5; 6; 7]. Були проведені мовні класифікації назв частин тіла за різними ознаками, встановлені значення цих ознак і способи їхнього кодування в різних мовах. Такі класифікації, зокрема, показали, що назви частин тіла можуть бути протиставлені за різними ознаками, і що тіло людини побудовано несиметрично не тільки з точки зору анатомії та фізіології, але й мови та культури [3: 128].

Хоча параметричних прикметників, які характеризують зовнішність живих істот, в англійській мові не так багато, вони жодним чином не належать до мовної периферії, а навпаки, надзвичайно важливі й частотні у комунікативній інтеракції. Тому все більше відчувається потреба в доповненні наявних сьогодні знань про параметричні характеристики зовнішності живих істот, реалізовані прикметником *big*.

Мета статті – виявити і всебічно описати особливості концептуалізації зовнішніх характеристик живих істот прикметником *big* шляхом когнітивного моделювання структур знання, що передаються ним.

Категорія слів на позначення зовнішності людей, із якими вступає у сполучення прикметник *big*, охоплює значний за обсягом перелік іменників: *boy, brother, girl, lady, man, sister, woman* та ін. У сполученні з цими іменниками досліджувана одиниця характеризується змістовою ознакою "вертикальна відстань знизу вгору". Отже, вступаючи у сполучення з іменниками на позначення живих істот, прикметник *big* уживається стосовно назв людей, ріст яких вищий за середній: *Most people would describe Web London, with his sinewy body, strong arms and standing six-foot-two, as a big man* [8: 7]. *The vitals said he was a big boy, about six-three, two-forty and his physical presence was overwhelming* [8: 206]. Наведені приклади засвідчують, що прикметник *big* зустрічається у словосполученнях, які характеризують конкретний ріст особи саме чоловічої статі. Поняття "вище середнього зросту" наочно підтверджується такими конкретними величинами, як *six-foot-two, six-three two-forty*, які в сукупності свідчать про те, що в англійському соціумі особи чоловічої статі сприймаються високими у тому випадку, якщо їх зріст коливається від 1м 80см і вище. Крім того, за допомогою висловлювань *sinewy body, strong arms, his physical presence was overwhelming* вербалізуються уявлення про те, що, окрім високого росту, особи чоловічої статі характеризуються також фізично розвинутою статуєю.

У поодиноких випадках сполучення прикметника *big* із іменником *woman* досліджувана одиниця позначає зовнішність особи жіночої статі, зосереджуючи увагу на її вище середнього зрості: *She was a big woman, tall and gaunt, and she spoke with a gruff, masculine voice* [10, GW3 881]. *The Pretender nearly gave the game away by holding his skirts too high crossing a stream; some women whom they met reported that they had seen a very big woman, who looked like a man in woman's clothes* [10, G1Y 1270]. Наведені та їм подібні приклади дають підставу вважати, що для жінки, так само як і для чоловіка, зріст 1м 80см і вище

вважається більшим середнього. Це підтверджується у дослідженому матеріалі за допомогою параметричного прикметника *tall*, що позначає людей, зріст яких перевищує "середній". Крім того, у цих і їм подібних сполученнях спостерігаємо невід'ємну здатність прикметника *big* наділяти осіб жіночої статі високого росту рисами, характерними для чоловіків: *like a man in woman's clothes; with a gruff, masculine voice; wore a man's jersey and a man's cap*.

І лексикографічний, і текстовий матеріал підтверджують можливість уживання прикметника *big* із іменниками, референтами яких виступають різні частини тіла живих істот. Прикладом можуть слугувати такі сполучення з іменниками вказаної тематичної групи, як *eyes, nose, ears, arms, legs, feet* та ін. Сполучення прикметника *big* із іменником *eyes* у межах проаналізованого матеріалу фіксуються найчастіше: *And not only the looks, but movements and postures, all the physical manners – as here, with the glossy, jet black, shoulder-length hair, the almost pearl-pale face, the big, luminous, slightly pop eyes, the luxuriantly languid pose – made people say “very Russian”* [11: 218]. Так, наведений вище текстовий матеріал свідчить про те, що прикметник *big* у сполученні з іменником *eyes* описує ситуативно зумовлене збільшення розміру та характеризує широко розкриті очі. Експліцитно це підтверджується вживанням у подібних текстових фрагментах такої лексеми, як *pop*, у дефініціях тлумачних словників якої виділяються такі семи: *wide open, surprised, excited; stick out* [13: 1269]. Звідси словосполучення *big eyes* характеризує широко розкриті від здивування, страху чи задоволення та круглі очі людини.

У наступних текстових фрагментах вербалізація параметричних характеристик прикметника *big* здійснюється у разі сполучення аналізованої мовної одиниці з таким іменником, як *ears*, наприклад: *Big ears, like a car with both doors open* [14: 345]. *The axeman wore the first beard of a boy and had big ears that stuck through his hair* [10, HRC 1783]. Наведений вище ілюстративний матеріал фіксує висвітлення уявлень про те, що прикметник *big* характеризує вуха, кінчики яких знаходяться на великій відстані від бокової частини голови. Об'єктивація таких уявлень здійснюється за допомогою висловлювання *like a car with both doors open*. Тобто словосполучення *big ears* вербалізує уявлення мовців про вуха, які стирчать із-під волосся, що експліцитно підтверджується за допомогою висловлювання *stuck through his hair*.

У поодиноких випадках сполучення прикметника *big* із іменником *hair* досліджувана одиниця описує зовнішність жінки, зосереджуючи особливу увагу на її довгому волоссі, наприклад: *Yeah I do. Do you know I don't like to see brides with their big hair down if you've got long hair* [12: 120].

Невід'ємною параметричною властивістю ад'єктивної одиниці *big* є сполучення в атрибутивних комплексах із іменниками на позначення тварин. Подібні сполучення охоплюють такі іменники: *animal, cat, dog, fish, horse* тощо: *Obviously a tall, long-legged person will need a big horse to climb on; I recently sold a 17.3hh gelding to a man of six foot eight!* [10, BPB 233]. *He was a big horse, tall legs, strongly built and bold yet intelligent enough to look after himself in the hurly-burly of four and half miles* [9: 195]. *The big cat, which grows to 4 ft in the wild, attracted a lot of interest, because of its rarity* [10, C97 1757]. У контекстах експлікації параметричних ознак прикметника *big* у сполученні з іменниками *dog, horse, cat* профілюється вказівка на видовжені на значну висоту ноги тварин (*tall legs, enormous height, 4 ft*), а також їхні фізичні можливості (*strongly built, strong physique*).

Крім того, прикметник *big* здатний також вступати у сполучення з іменниками, що позначають різновиди риб: *Arrowanas are big fish, reportedly reaching lengths of up to three feet (90cm), but in captivity rarely exceeding 2 ft (60cm) and an eighteen inch (45cm) specimen would be very respectable for even the biggest of aquariums* [10, CGH 357]. Об'єктивація уявлень про велику довжину риб відбувається шляхом указівки на конкретні величини: *three feet (90cm), 2 ft; (60cm) and an eighteen inch (45cm)*.

Спостереження над проаналізованими контекстами дають підставу для твердження про те, що прикметник *big* здатний також позначати частини тіла тварин. Так, у контекстах його експлікації профілюється характеристика великих вух тварини, зокрема собаки: *1976 was a heat wave in England and we had a basset hound called Hector with big ears and a droopy face* [10, APK 629]. У цьому фрагменті тексту словосполучення *big ears* об'єктивує уявлення про великі вуха собаки породи басет. У тлумачному словнику лексема *basset* експлікується так:

"a dog with short legs and long ears" [13: 109]. Таке словникове тлумачення і сема *long* свідчать про те, що концептуальним наповненням прикметника *big* у подібних випадках є параметр ДОВЖИНА.

Здійснений нами концептуальний аналіз дозволив виявити незафіксовані лексикографічними джерелами концепти та їх змістові ознаки, наявні у свідомості носія англійської мови, які проявляються під час характеристики зовнішності живих істот за допомогою прикметника *big*. Крім того, аналіз ілюстративного матеріалу продемонстрував, що досліджуваний прикметник здатний уживатися з іменниками на позначення зовнішності як людей, так і тварин, акцентуючи увагу на величині, яка перевищує середню. Зокрема, звичною рисою зовнішності високого чоловіка є також наявність у нього розвинутої атлетичної статури. Зібраний нами емпіричний матеріал підтверджує можливість досліджуваної одиниці позначати зовнішність і осіб жіночої статі, наділених такими характерними для чоловіків рисами, як грубуватий чоловічий голос, звичка одягатися в чоловічий одяг тощо.

Ситуативно збільшені за розміром від певних емоційних переживань, а саме – здивування чи задоволення, очі людини сприймаються за допомогою прикметника *big*, який акцентує їхню широку розкритість та округленість. Концепт ДОВЖИНА вибудовується як модель ситуації, пов'язаної з повздовжнім виміром вертикальної спрямованості довгого й густого волосся людини. Водночас прикметник *big* може вказувати на значну віддаленість певної частини тіла від іншої, як, наприклад, вуха людини.

Уявлення носіїв сучасної англійської мови про параметричні властивості ад'єктивної одиниці *big* об'єктивовані також і стосовно тварин, про що свідчить концепт ВИСОТА. Позначаючи такі тварини, як кінь, хижа кішка чи мисливська собака, прикметник *big* акцентує увагу на наявності у них видовжених на значну висоту ніг та м'язево розвинутого тіла. Крім того, характеризуючи довге тіло акваріумних риб, а також довгі вуха тварин, прикметник *big* реалізує у межах дослідженого нами текстового матеріалу концепт ДОВЖИНА. Концепт ДОВЖИНА вибудовується як модель ситуації, пов'язаної з довгими вухами собаки породи басет.

Отже, параметричними концептами, що характеризують зовнішність живих істот та їхніх частин тіла, на яких ґрунтується концептуальний простір прикметника *big*, слугують такі, як ВИСОТА, ДОВЖИНА та ШИРИНА. Представник англійської мови тільки тоді адекватно сприйматиме інформацію, що включає характеристику зовнішності живих істот та їхніх частин тіла за допомогою прикметника *big*, коли він чи вона керуватимуться не стільки лексикографічними відомостями, скільки сукупністю наведених вище змістових ознак досліджуваного прикметника.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян. Избр. тр. Т.2: Интегральное описание языка и системная лексикография. М.: Языки русской культуры, 1995. – С. 348–388.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 338с.
3. Крейдлин Г. Языковая концептуализация частей тела в русском языке (на примере плеч) / Г. Крейдлин, А. Летучий // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура: сб. ст. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С.128 – 136.
4. Положин М. М. Импликаційний тип змістових зв'язків у семантиці прикметників англійської мови / М. М. Положин, Я. М. Чаварга // Буковинський журнал. – 2008. – №. 1. – С.240–245.
5. Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Известия АН. Серия литературы и языка. – 2000. – Т.59, №3. – С.3–15.
6. Симонян Т. А. Семантика пространственных атрибутов в свете когнитивного подхода: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Т. А. Симонян. – М., 2001. – 18с.
7. Урысон Е. В. Душа, сердце и ум в языковой картине мира / Урысон Е. В // Путь: межд. философский журн. – 1994. – № 6. – С. 98–104.
8. Baldacci D. Last Man Standing / D. Baldacci. – Warner Books., 2001. – 548p.
9. Ballard J. Cocaine Nights. Flamingo / J. Ballard. – Hammersmith, L., 1997. – 395p.
10. BNC: [Електронний ресурс]: текстова база даних The British National Corpus. – Режим доступу: // <http://www.natcorp.ox.ac.uk/BNC>.
11. Dickinson P. Some Deaths Before Dying / Dickinson P. – Warner Books, 1999. – 251p.
12. Hart C. Silken Savage / Hart C. – N.Y., Leisure Books, 1998. – 476p.
13. Longman Dictionary of Contemporary English. New Edition. – Harlow, Essex: Pearson Education Ltd, 2003. – 1949p.
14. Patterson K. Roses are Red / Patterson K. – L., Coronet Books, 2000. – 378p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андріана Андрусъ – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Закарпатського державного університету.

Наукові інтереси: когнітивна семантика англійської мови.

ЛІНГВІСТИКА СЬОГОДЕННЯ (оглядовий аналіз тенденцій і термінів)

Наталія БАРВІНА (Луганськ, Україна)

У статті розглянуто ключові аспекти сучасної мовознавчої науки, проаналізовано пріоритетні напрями дослідження мови, подано тлумачення певних лінгвістичних термінів.

Ключові слова: лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, антропоцентризм, культура, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

Key aspects of modern linguistics is represented in the article, the priority directions of research of language is analyzed, the interpretation of some linguistic terms is presented.

Key words: linguistic culturology, cognitive linguistics, anthropocentrism, culture, linguistic view of the world, conceptual view of the world.

На зламі тисячоліть перед мовознавством логічно постали нові перспективи окреслення й розв'язання методологічних проблем. Від середини 70-х років ХХ століття процес перетворювань у науці про мову набув помітної динаміки, яку описують як „вихід за межі речення”, „формування прагматичної парадигми”, „когнітивна революція”, „комунікативно-дискурсивний підхід” тощо [8: 20]. У пропонованій розвідці представлено частковий огляд актуальних тенденцій лінгвістичної науки сьогодення.

Зараз багато дослідників-словесників зосереджують увагу на людському чиннику: основні акценти змістилися з об'єкта пізнання на суб'єкт, коли людину розглядають у мові й відповідно мову в людині. В. Постовалова зазначає, що побудова мовознавчої науки на антропологічних засадах передбачає створення єдиної теорії мови та людини, а в лінгвістиці, яка обрала за свою методологічну основу названі пріоритети, у центрі уваги постають два кола проблем: 1) окреслення того, як людина впливає на мову, і 2) з'ясування того, як мова впливає на людину, її мислення, культуру [9: 8–9].

О. Селіванова сучасний стан мовознавчої науки кваліфікує як поліпарадигмальний, „методологічно еkleктичний”, пояснюючи це багатодетермінантністю самої мови. На її думку, методологічний еkleктизм лінгвістики ХХІ століття не свідчення кризової ситуації, а результат „пошуків нового багатофокусного пізнавального простору” [10: 5–7].

Переорієнтація свідомості великої кількості дослідників мови розпочалася завдяки їхньому бажанню привести лінгвістичні пошуки до певного спільного знаменника. Це спричинило появу низки нових наукових дисциплін, які у свою чергу засвідчили, що так званий „іманентний підхід” до мовної системи поверховий і однобічний, адже ігнорує дієву природу мови, її постійну присутність і активний вплив на життєдіяльність кожної людини й суспільства загалом. Серед дисциплін, які з'явилися на перетині з лінгвістикою, опинилися психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, теорія мовленнєвих актів, лінгвістика тексту, соціолінгвістика тощо, для яких принцип антропоцентризму стає провідним. Антропоцентрична настанова на вивчення мови – результат розвитку ідей і поглядів видатних мовознавців і філософів: В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа. Антропоцентризм – методологічний принцип дослідження, що розглядає людину як центр і найвищу мету світобудови. Згідно з цим мову досліджують як продукт людської діяльності, призначений для потреб індивіда в ролі посередника спілкування, засобу зберігання його досвіду, знань, культури.

На нашу думку, онтологічною, універсальною ознакою мови, незалежною від національних і культурних особливостей народів, є саме антропоцентричність, суть якої полягає в організації в мовних структурах знань про світ за аналогією до людських уявлень. Безперечно, людина закарбувала себе в іменах природних об'єктів, вносячи до них утилітарну й естетичну оцінки: майже в кожному слові можна віднайти сліди людини.

На зміну системно-структурному поглядів на мову (структуралізму), що розглядав мову як своєрідну суворо організовану систему, де кожне мовне явище набуває своєї цінності залежно від місця в цій системі, прийшла когнітивна лінгвістика, яка розглядає мову в зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим [5: 24]. Відбулася загальна гуманізація мовознавчої науки, змінилися ціннісні орієнтири,

зокрема, першочерговим завданням стало вивчення мисленнєвих процесів і соціально значущих дій людини.

Когнітивна лінгвістика (cognitive linguistics) – „лінгвістичний напрям, у центрі уваги якого перебуває мова як загальний когнітивний механізм, як когнітивний інструмент – система знаків, що відіграють роль у репрезентації (кодуванні) і в трансформуванні інформації” [6: 53]. Хоча вищезазначений напрям у мовознавстві й постав на протиположності структурній лінгвістиці, він не входить з останньою в протиріччя й певною мірою використовує її підходи до мови. У когнітивній лінгвістиці інструментом оперування стають концепти, гештальти, фрейми, що націлюють сучасну мовознавчу науку на моделювання картин світу, устрою мовної свідомості.

Мова експлікує національно-культурні коди, тому сучасні мовознавці підкреслюють її першорядність у формуванні смислової, ментально-історичної організації того, що має бути висловленим. Усе частіше вчені звертаються до положень гіпотези лінгвістичної відносності, розробленої ще Е. Сепіром і Б. Уорфом. Згідно з цією гіпотезою кожна мова виробляє навколо народу, який є її носієм, своєрідне коло духовності. Вийти з цього кола можна лише за умови входження до іншого. В. фон Гумбольдт писав, що духовна своєрідність народу й устрій його мови надзвичайно тісно взаємопов'язані. Якщо існує перше, то з нього обов'язково має „впливати” друге. „Мова є нібито зовнішнє виявлення духу народів: мова народу – його дух, і дух народу – його мова, і важко уявити собі що-небудь більш тотожне” [3: 68].

Культуру як інтегративний образ людської життєдіяльності не мислимо без мови, у формах якої втілюються способи й результати суспільно-історичного досвіду. О. Тищенко підкреслює, що сьогодні, зважаючи на значний ізоморфізм мовних і культурних понять, їхню семантичну й структурну єдність, постала необхідність дослідження метамови й форм народної культури (звичаїв, обрядів, вірувань тощо) за допомогою спільного набору смислів і подібних способів їх вираження – механізмів розрізнення й ототожнення, метафоризації й символіки, стереотипізації та концептуалізації [12].

Проблема вивчення взаємозв'язків мови та культури в останній третині ХХ століття спричинила появу відповідної наукової дисципліни – лінгвокультурології, настанови якої сьогодні актуальні для лінгвістичних досліджень, особливо це можна простежити у фразеологічних студіях. Поняття *культура* – базове в лінгвокультурології, узагалі воно належить до фундаментальних категорій соціально-гуманітарного пізнання та є надзвичайно складним явищем. Питання встановлення вичерпного переліку компонентів культури все ще чекає остаточної відповіді. Е. Сепір зазначає: „Культуру можна окреслити як те, що певне суспільство думає та робить, мова ж – це те, як думає” [11: 193].

Для лінгвістики найпродуктивніше таке розуміння культури, яке демонструє схожість природи останньої з природою людської мови, тому культуру можна інтерпретувати в єдності трьох функцій: семіотичної, соціальної та когнітивної. Наприклад, семіотичний підхід до визначення культури базується на її розумінні як системи знаків, що репрезентують світ, а саму систему можна використовувати як засіб спілкування; когнітивний погляд на культуру репрезентує її у вигляді інтегрованого знання, необхідного для адекватної участі людини в житті суспільства [4: 12–37].

Лінгвокультурологія, мабуть, – „наймолодше відгалуження етнолінгвістики або, якщо використати „хімічну” метафору, це найновіше молекулярне сполучення в межах останньої, відмінне від усіх інших своїм „атомарним складом” і валентнісними зв'язками: співвідношенням „часток” лінгвістики й культурології та їхньою ієрархією” [2: 64]. Лінгвокультурологія – галузь, що з'явилася на перетині лінгвістики з культурологією й досліджує прояви культури народу, які відобразилися й закріпилися в мові. Ця галузь має дати відповіді на багато запитань, у тому числі на такі: яким людиною бачить світ; яка роль належить метафорі й символу в культурі; яке значення фразеологічно-паремійного фонду мови, що створюється впродовж віків, чому він такий потрібний і важливий для людської спільноти?

На сьогодні в лінгвокультурології постали такі основні напрями: 1) фразеологічний (розглядають культурні потенції фразеологічно-паремійного фонду мови);

2) концептологічний (інтерпретують концепти як культурні константи на тлі дискурсів різних типів – буденного, художнього, політичного, наукового тощо); 3) лексикографічний (з'ясовують питання, як національно-культурну своєрідність мов відтворено словниками різних типів).

Сучасні лінгвістичні й лінгвокультурологічні наукові студії широко використовують й усебічно розробляють поняття „мовна картина світу” (МКС), що активно досліджували у своїх працях Ю. Апресян, Г. Колшанський, О. Кубрякова, Л. Лисиченко, В. Постовалова, Б. Серебренников та інші. Представлене поняття базується на уявленнях людини про світ: картину світу розуміють як вихідний глобальний образ світу, що лежить в основі людського світобачення, репрезентує сутнісні властивості світу в розумінні її носіїв і є результатом усієї духовної активності людини. У такому тлумаченні картина світу постає як суб'єктивний образ об'єктивної реальності та входить, відповідно, до класу ідеального, яке, не перестаючи бути образом реальності, опредмечується в знакових формах, не відбиваючись повністю в жодній з них [9: 21].

Картину світу в нашій свідомості можна представити у вигляді двох моделей – концептуальної картини світу (ККС) та МКС. Вони логічно постають на базі двох самостійних явищ, хоча й між собою тісно взаємопов'язаних, – мови та мислення. ККС є знанням про навколишній світ, а МКС – фіксацією цих знань системою мовних знаків. ККС – підґрунтя, на якому виникає МКС. ККС у загальному вигляді єдина для всіх мовних спільнот, вона об'ємніша й багатша за МКС, бо в її творенні беруть безпосередню участь різні типи мислення, зокрема й невербальні, тому побудована вона складніше за систему відомих людині значень мовних одиниць.

Положення про тісну взаємодію ККС і МКС загальноновизнане. Будь-які зміни в ККС логічно викликають відповідні реакції в МКС. О. Левченко вважає, що попри всі відмінності між концептуальною й мовною картинами світу, не можна твердити про відсутність будь-якого зв'язку між ними чи неможливість дослідження концептуальної картини світу через її рефлексії в мовній картині світу. „Якщо в мовній картині світу вбачаємо позначення „вузлів” концептуальної картини світу, то з цього логічно випливає, що для виявлення відмінностей менталітетів народів необхідно зіставляти не лише явища всіх мовних рівнів, які є лише верхівкою айсбергу, але й змодельовані за мовними рефлексями одиниці концептуальних рівнів” [7: 28–29].

У зв'язку з розглядом питань людського чинника в мові значної актуальності набуло докладне вивчення мовної картини світу. Мова – надзвичайно важливий засіб, що безпосередньо бере участь у пов'язаних з картиною світу процесах. Саме мова – основа формування МКС, також вона експлікує інші людські картини світу, зокрема ККС. Метафору „мовна картина світу” зустрічаємо ще в працях В. фон Гумбольдта та його послідовників (Л. Вайсгербер, Л. Вітгенштейн, Б. Уорф).

Ю. Апресян підкреслював донауковий характер МКС, називаючи її наївною в тому сенсі, що наукові визначення та мовні тлумачення не завжди збігаються за обсягом (наприклад, маються на увазі слова *енергія*, *світ*, *атом* тощо), при цьому зауважуючи, що наївні уявлення зовсім не примітивні. У багатьох випадках вони не менш складні й цікаві, ніж наукові. У наївній картині світу можна виділити наївну геометрію, фізику простору й часу, наївну етику та психологію [1: 39]. Це демонструють, наприклад, фразеологізми з соматизмами, які можуть набувати „наївних” засобів виміру об'єктів матеріального світу: *і руками не обхватиш кого, перед носом що, на один зуб що, з ніготь що, в палець що, у пуп дише хто й ін.*

Отже, зміна пріоритетів у дослідженні мовних фактів, поява нових дисциплін гуманітарного циклу, зокрема когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, засвідчують постійну динаміку наукової думки, що у свою чергу репрезентують сучасні мовознавчі роботи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Апресян Ю. Д. // Вопр. языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.

2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
3. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; пер. с нем. – М.: ОАО ИГ „Прогресс”, 2000. – 400 с.
4. Елизарова Г. В. Культурологическая лингвистика. Опыт исследования понятия в методических целях / Елизарова Г. В. – СПб.: Бельведер, 2000. – 139 с.
5. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / Михайло Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / [Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрат Ю. Г., Лузина Л. Ф.]; под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М., 1996. – 245 с.
7. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: моногр. / Олена Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
8. Паршин П. Б. Теоретические перевороты и методологический мятёж в лингвистике XX века / П. Б. Паршин // Вопр. языкознания. – 1996. – № 2. – С. 19–42.
9. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / [Б. А. Серебrenников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др.]; под ред. Б. А. Серебrenникова. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
10. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти): моногр. / Олена Селіванова. – К.; Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
11. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир; общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика; пер. с англ. – [2-е изд.]. – М.: Прогресс: Изд. группа „Универс”, 2002. – 656 с.
12. Тищенко О. В. Обрядова семантика слов’янських мов у зіставно-типологічному аспекті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук: спец. 10.02.15 „Заг. мовознав.” / О. В. Тищенко. – К., 2001. – 33 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Барвіна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

Наукові інтереси: дослідження української діалектної фразеології; шляхи підвищення культури українського фахового мовлення.

МАТЕРІАЛИ ДО ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА КІРОВОГРАДЩИНИ (ОРНІТОФРАЗЕОЛОГІЗМИ)

Олена ВІКТОРИНА (Кіровоград, Україна)

Пропонована праця продовжує цикл публікацій автора, присвячених дослідженню фразеологізмів степових і суміжних говірок Середнього Дніпро-Бузького межиріччя, які функціонують на території сучасної Кіровоградщини. У статті подано 150 орнітофразеологізмів з наявними фонетичними, морфологічними, лексичними дублетами, полісемією. Всі вони відсутні у “Словнику фразеологізмів української мови”. Охарактеризовано основні принципи структури лексикографічних статей.

Ключові слова: фразеологізм, говірка, орнітофразеологізм, фонетичний дублет, морфологічний дублет, лексичний дублет, полісемія, лексикографічна стаття.

The article continues the author’s publications devoted to the steppe and adjacent proverbs of Dnipro-Buz’kiy interfluve that function at the present Kirovohrad territory. The material for the ‘Kirovohrad phraseological vocabulary’ was collected and systematized. 150 ornithophraseologisms with phonetic, morphologic, lexical doublets, polysemy were given in the article. The main structure principles of lexicographic articles were characterized.

Key words: phraseological unit, proverb, ornithophraseologism, phonetical doublet, morphological doublet, lexical doublet, polysemy, lexicographic article.

Дослідження фразеології українських говірок є одним з найактуальніших завдань сучасної української діалектології. Вітчизняними мовознавцями частково зібрано і лексикографічно оформлено значну кількість матеріалу. Г. Аркушин і Г. Доброльожа досліджували фразеологію в поліських говірках (Аркушин та ін.; Доброльожа1; Доброльожа2 та ін.), Н. Вархол і А. Івченко – у лемківських Східної Словаччини (Вархівч та ін.), В. Ужченко й Д. Ужченко – у східнословобожанських і степових Донбасу (ФСГД та ін.), В. Чабаненко – у нижньонадніпрянських (Чабаненко та ін.) та ін.

Але в українській діалектології не так багато праць, де об’єктом дослідження виступають говірки Середнього Дніпро-Бузького межиріччя і суміжні (межі сучасної Кіровоградщини).

Насамперед слід назвати дослідників географічної термінології – Т. Громко, В. Лучика, Т. Поляруш [4 та ін.], (СНГТК). Авторський матеріал медичної та лікувально-магічної тематики також містить значну кількість фразеологізмів [3 та ін.], (Вікторіна1). Дослідженню безпосередньо цих мовних знаків присвячено останні авторські розвідки (Вікторіна2; Вікторіна3 та ін.).

Орнітофразеологізми українських говірок також були як об'єктом окремих досліджень, так і у складі зоофразеологізмів [2; 5; 6; 7 та ін.].

Але ці одиниці ще не вивчалися у вищезазначених говірках.

Мета пропонованої розвідки – зафіксувати і лексикографічно зберегти розмаїття орнітофразеологізмів у степових і суміжних говірках Дніпро-Бузького межиріччя (на матеріалі Кіровоградщини) з наявними фонетичними, морфологічними, лексичними дублетами, полісемією.

Під терміном *фразеологізм* розуміємо “нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак” [1: 770].

Лексикографічна стаття має таку структуру: 1) орнітокомпонент; 2) фразема; 3) її семантика (при наявності декількох значень усі зафіксовано окремо з відповідною нумерацією і паспортизацією); 4) скорочена назва населеного пункту, де її зафіксовано; 5) якщо фразеологізм зафіксовано у більшості досліджуваних населених пунктів, то замість їх переліку вказано ремарку “весь ареал”. У статтях з аналогічним значенням з метою уникнення повтору однакового матеріалу уведено систему посилань: у випадку повної синонімії значення вказано лише у тому фразеологізмові, який за алфавітом зафіксовано першим, а в інших застосовано ремарку ‘т. с., що...’. Якщо фразеологізм містить два орнітокомпонента, значення подається лише в першому, а в наступних – посилання ‘див. ...’.

До пропонованого матеріалу не увійшли фраземи, наявні у “Словнику фразеологізмів української мови” (СФУМ).

АІСТ **Айїста ждати** 1) ‘бути вагітною’ (м. Крв; смт Влш Влш р-ну); 2) ‘чекати звістки’ (м. Крв).

Айїст при'н'іс 1) ‘про народження дитини’ (весь ареал); 2) ‘відповідь на питання «Де взяв?»», коли не хочуть признаватися’ (м. Крв).

Айїст при'н'іс на к'рилах 1) ‘т. с., що айїст при'н'іс 1’ (с. Ктр Длн р-ну; смт Влш Влш р-ну); 2) ‘несподівані прибутки’ (м. Крв).

ВОРОНА **На голов'і йак у во'рони ў кубл'і** ‘погана зачіска’ (м. Крв).

Схожий йак бик на во'рону ‘зовсім не схожий’ (м. Олдр Олдр р-ну).

ВОРОНИ **Ўже во'рони і к'іст'ки порозт'а'гали** ‘давно помер’ (весь ареал).

Во'рони ночували ‘т. с., що на голов'і йак у во'рони ў кубл'і’ (с. Івн Нвк р-ну; смт Птр Птр р-ну).

Гн'іздо дл'а во'рон ‘т. с., що на голов'і йак у во'рони ў кубл'і’ (смт Пбз Глв р-ну).

ВУТКА **Вумний йак вутка** 1) ‘про людину, яка хвалиться, гордиться чимось незначним, не вартим уваги’ (весь ареал); 2) ‘дурний’ (с. Ктр Длн р-ну; с. Трс Нвг р-ну; м. Крв).

Вумний йак вутка / а плавайе / йак вут'уг ‘т. с., що вумний йак вутка 1’ (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

Вумний йак вутка / т'іл'ки плавайе по-со'кир'ачому на дно ‘т. с., що вумний йак вутка 1’ (м. Крв).

ГОРОБЕЦЬ **В'іл'ний (а) йак усур'іс'киї горо'бец'** ‘абсолютно не зайнятий’ (м. Крв).

За коп'їку горобц'а заго'на'йе ў пол'і ‘дуже жадібна людина’ (м. Крв; с. Ктр Длн р-ну).

Йак у горобц'а кол'іно 1) ‘невеликі біцепси’ (весь ареал); 2) ‘лисий чоловік’ (м. Крв; м. Ббр Ббр р-ну); 3) ‘дуже мало чогось’ (с. Ктр Длн р-ну; с. Трс Нвг р-ну; с. Трл, смт Олв Олв р-ну).

Іде... по к'риш'і горо'бец' *жарт.*, ‘відповідь на питання чи хто йде’ (с. Пдл Олв р-ну).

Йак пух у горобц'а ‘рідке волосся’ (с. Бвт Олв р-ну).

Йі'дец' **йак горо'бец'** ‘людина дуже мало вживає їжі’ (смт Дбрв Дбрв р-ну).

Мов горо'бец' ‘маленька на зріст людина’ (смт Н. Прг Олі р-ну).

Сили йак у горобц'а ў кол'ін'і ‘дуже мало’ (с. Тшк Дбрв р-ну).

Сили йак у горобц'а під кол'іном ‘т. с., що сили йак у горобц'а ў кол'ін'і’ (м. Крв; с. Ктр Длн р-ну; м. Гйв Гйв р-ну; с. Ктр Длн р-ну; сс. Трс, Кзр Нвг р-ну).

У'ма йак у горобц'а і то на о'дин пе"ре"л'іг ‘т. с., що вумний йак вутка 2’ (м. Крв).

ГОРОБЦИ **Горобци х'екают / ас'фал'т р'епайец':а** 1) ‘дуже жарко’ (м. Крв; с. Пдл Олв р-ну; с. Млп Нвк р-ну; сс. Трс Нвг р-ну; м. Знм Знм р-ну); 2) ‘відповідь людині, яка спілкується російською мовою з сильним українським акцентом’ (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

- ГОРОБЦІ** Гороб'ц'ам |дул'і да'ват' 'відповідь на питання «Куди йдеш?»' (м. Крв).
 Гороб'ц'і в о'чах 'виділення з очей внаслідок запального процесу, тривалого сну' (с. Стп Уст р-ну; м. Крв).
 Гороб'ц'і гн'іздо |вили 'т. с., що на голо'в'і йак у во'рони ў куб'л'і' (с. Млв Длн р-ну).
 Гороб'ц'і кри'лиц'у пе"ре"кинули 'брудна людина' (сміт Влш Влш р-ну).
 |Наче гороб'ц'і |кублили'с' 'т. с., що на голо'в'і йак у во'рони ў куб'л'і' (м. Ббр Ббр р-ну).
ГОРОБЧИК |Д'ад'а / дос'тан' го'робчика 'високий чоловік' (м. Крв).
 |Д'ад'а / дос'тан' з к'риш'і го'робчика 'т. с., що |д'ад'а / дос'тан' го'робчика' (м. Крв).
ГУСАК Нап'хаўс'а йак гусак куку'рудзи 'багато наївся' (м. Крв).
ГУСИ |Гус'ам йар'мо 'відповідь на питання «Що ти робиш?»', коли не хочуть признаватися' (с. Пдл Олв р-ну; м. Ббр Ббр р-ну).
ГУСКА Йак зас'моктана |гуска 'людина, яка має брудне волосся' (с. Івн Нвк р-ну).
 Йак кол'госпна |гуска 'дуже худа жінка' (м. Олдр Олдр р-ну).
 Си'дит' йак |гуска на мото'цикл'і 'незграбно' (м. Крв).
ГАВА Йак |гава 'дівчина, жінка, яка має волосся чорного кольору' (с. Пдл Олв р-ну).
 Р'аб'ий йак |йайц'а ў |гави 'людина, яка має багато веснянок або віспин на обличчі' (с. Пнк Нвм р-ну).
ДРОХВА Йак д'рохва 'жінка із зайвою вагою' (сс. Пдл, Івнг Олв р-ну).
ДЯТЕЛ Хот' дуп'ло за'поўни |д'атла поса'ди 'т. с., що |вумний йак |вутка 2' (с. Рщц Ббр р-ну).
ЗОЗУЛЯ Зо'зул'а зах'рипла 'перестала кувати серед літа' (с. Пдл Олв р-ну).
ІНДИК І ін'дик |думаў / шчо мо'р'ак / |поки боршч не" заки'п'іў 'відповідь людині, яка зробила щось не так і говорить «Я думала...»' (м. Гйв Гйв р-ну).
 Ін'дик |думаў та ў боршч по'паў 'т. с., що і ін'дик |думаў / шчо мо'р'ак / |поки боршч не" заки'п'іў' (весь ареал).
 Ін'дик |думаў / шчо ку'пайец':а / |поки вода не" заки'п'іла 'т. с., що і ін'дик |думаў / шчо мо'р'ак / |поки боршч не" заки'п'іў' (м. Крв).
 Ін'дик |думаў / шчо у'м'іе п'лават' / |поки вода не" заки'п'іла 'т. с., що і ін'дик |думаў / шчо мо'р'ак / |поки боршч не" заки'п'іў' (м. Крв).
КАЧЕЧКА Йак кол'госпна |кач'е"ч'ка 'т. с., що моў горо'бец' (м. Олдр Олдр р-ну).
Кри'вен'ка |кач'е"ч'ка 1) 'жінка, яка має криві ноги або вади ніг' (м. Пмч Нвк р-ну; с. Ост Нвм р-ну; сс. Трп, Цбл, Івнц Знм р-ну; м. Крв; сс. Шрв, М-Івн Олй р-ну; сс. Єлс, Івнг Олв р-ну); 2) 'людина, яка має погану ходу; ходить, качаючись зі сторони в сторону або підстрибуючи' (м. Крв; с. Трс Нвг р-ну).
КАЧКА Йак |кач'ка 'людина, яка дуже любить купатися' (м. Пмч Нвк р-ну).
 Йак обл'ізла |кач'ка 'жінка з рідким волоссям' (с. Івн Нвк р-ну).
Йіст' йак |кач'ка 'дуже багато' (м. Пмч Нвк р-ну).
Л'убит' йак |кач'ка |воду 'дуже сильно' (м. Крв).
Ноги йак у |кач'ки 'сильно криві' (сс. Фдр, Шст Крв р-ну).
КАЧУР Кри'виї |качур 'чоловік, який має криві ноги або вади ніг' (сс. Трп, Івнц Знм р-ну; с. Шрв Олй р-ну; с. Єлс Олв р-ну).
КВОЧКА К'воч'ка ў'била 'відповідь на питання: «Де дівся чоловік? (при розлученні)» коли не хочуть признаватися' (с. Пдл Олв р-ну).
 К'воч'ка закл'увала 'т. с., що к'воч'ка ў'била' (с. Ост Нвм р-ну; с. Тшк Дбрв р-ну).
Мостиц':а йак к'воч'ка на |с'ідал'і 'людина довго товчється, не може всістися' (м. Крв; смт Олв Олв р-ну; м. Пмч Нвк р-ну).
На'дуўс'а йак кв'оч'ка 'сильно розсердитися' (м. Знм Знм р-ну).
КУРИ Бун'д'учиц':а |наче |п'іве"н' м'іж кур'ми 'чоловік, який сильно чимось вихваляється' (сміт Олв Олв р-ну).
Йак з ку'р'ами спала 'т. с., що на голо'в'і йак у во'рони ў куб'л'і' (м. Гйв Гйв р-ну).
Кури |ноги по'мили / з |ними л'іг 'людина рано лягає спати' (с. О-Ксг Крв р-ну).
Кури |ночіували у ву'хах 'брудні' (м. Нвк Нвк р-ну).
Кури |х'екайут / ас'фал'т |р'епайец':а 1) 'т. с., що горо'б'ци |х'екайут / ас'фал'т |р'епайец':а 1' (с. Трс Нвг р-ну; м. Гйв Гйв р-ну; м. Крв; с. Пдл Олв р-ну); 2) 'говориться

людині, яка спілкується на російській мові з сильним українським акцентом' (м. Крв; с. Пдл Олв р-ну).

Кури *хекайут* / *зе"м'л'а* *репайец':а* 'т. с., що *кури* *хекайут* / *ас'фал'т* *репайец':а 1*' (м. Крв).

Л'а'гати з *кур'ми* 'т. с., що *кури* *ноги по'мили* / з *ними* *л'іг'*' (с. Млп Нвк р-ну; м. Ббр Ббр р-ну; с. Пдл Олв р-ну; м. Крв; с. Ктр Длн р-ну).

Лице йак *кури* *пок'ували 1* 'у маленьких шрамах, віспинках' (смт В. Вск Млв р-ну); 2) 'у прищах' (смт Олв Олв р-ну).

Мит' *кур'ам* *ноги* 'займатися безглуздою справою' (с. Млп Нвк р-ну).

На голо'ві *кури* *не"суц':а* 'т. с., що *на голо'ві йак* *у во'рони* *ў* *куб'л'і'*' (м. Крв).

На голо'ві *наче* *кури* *курай* *гре"бут'* 'т. с., що *на голо'ві йак* *у во'рони* *ў* *куб'л'і'*' (с. Дрв Онф р-ну).

Наче *кури* *не"суц':а* 'т. с., що *на голо'ві йак* *у во'рони* *ў* *куб'л'і'*' (с. Тр Нвм р-ну).

При *чому* *м'і'л'іц'ія* / *шчо* *у* *баби* *кури* *пок'рали* 'відсутність зв'язку між якимись подіями' (м. Крв; с. Пдл Олв р-ну).

При *чому* *м'і'л'іц'ія* / *шчо* *кури* *дохнут'* 'т. с., що *при* *чому* *м'і'л'іц'ія* / *шчо* *у* *баби* *кури* *пок'рали*' (м. Крв).

Спит' *аж* *кур'ей* *бачит'* 'дуже міцно' (м. Крв).

Туди-с'уди *кур'ам* *води* 'нічого не встигли зробити, а час швидко минув' (с. Пдл Олв р-ну).

Химин'і *кури 1* 'нісенітниця' (м. Крв; с. Кзр Знм р-ну); 2) 'т. с., що *на голо'ві йак* *у во'рони* *ў* *куб'л'і'*' (м. Гйв Гйв р-ну).

Химин'і *кури* / *бабин'і* *йайц'а* 'т. с., що *химин'і* *кури 1*' (м. Крв; с. Пдл Олв р-ну).

Шче *н'і* *од'ну* *ж'інку* *кури* *не"загре"бли* 'жінка завжди дасть собі раду, не пропаде без чоловіка' (с. Фдр, м. Крв Крв р-ну; с. Кзр Знм р-ну; с. Пдл Олв р-ну).

Шчо *й* *кури* *не"не"суц':а* 'т. с., що *йак* *зас'моктана* *гуска*' (с. Сбт Улн р-ну).

КУРИЦЯ *Йак* *ідец':а* *і* *п'іве"н"* *не"сец':а* / *а* *йак* *не"ідец':а* / *то* *ї* *куриц'а* *не"зне"сец':а* 'якщо щастить, то навіть там, де і не сподівався; якщо ні – то перешкоди будуть навіть там, де ніяк не очікував' (м. Крв).

Йак *об'л'езла* *куриц'а* 'т. с., що *йак* *об'л'ізла* *кач'ка*' (м. Крв).

Йак *об'шч'іпана* *куриц'а 1* 'т. с., що *йак* *об'л'ізла* *кач'ка*' (м. Крв; м. Олдр Олдр р-ну; с. Трл Олв р-ну; с. Ктр Длн р-ну; с. Трс Нвг р-ну); 2) 'дівчина або жінка, яка має занедбану зовнішність; погано одягнена' (с. Ктр Длн р-ну; м. Ббр Ббр р-ну; м. Крв; с. Вкн Гйв р-ну; смт Олв Олв р-ну; с. Трс Нвг р-ну).

КУРІ *Йак* *на* *кур'і* 'т. с., що *нап'хаўс'а* *йак* *гу'сак* *куку'рудзи*' (с. Ршх Ббр р-ну).

КУРИЦА *Йак* *кур'іца* 'т. с., що *кри'вен'ка* *кач'е"ч'ка*' (смт Нв Крв р-ну).

КУРКА *Б'іга* *йак* *курка* з *йайц'ами* 'метушитися без причини' (с. Млп Нвк р-ну).

Б'іга *йак* *курка* з *йайцем* 'т. с., що *б'іга* *йак* *курка* з *к'рашанкойу 1*' (с. Тшк Дбрв р-ну).

Б'іга *йак* *курка* з *йайцем* *і* *толку* *не"має* 'т. с., що *б'іга* *йак* *курка* з *к'рашанкойу 1*' (м. Крв).

Б'іга *йак* *курка* з *к'рашанкойу 1* 'приділяти значну увагу чомусь, що не являє собою цінності' (м. Ббр Ббр р-ну; сс. Пдл, Бвт Олв р-ну; м. Крв; с. Пнк Нвм р-ну; с. Кзр Знм р-ну); 2) 'приділяти значну увагу чомусь цінному' (м. Крв).

Бу'вайе *і* *курка* *сп'і'вайе* 'щось несподіване' (с. Пдл Олв р-ну).

Возиц':а *йак* *курка* з *йайц'ами* 'т. с., що *б'іга* *йак* *курка* з *к'рашанкойу 1*' (м. Крв).

Гре"бец':а *йак* *курка* *ў* *на'воз'і* 'дуже пильно' (м. Нвк Нвк р-ну).

Дошч *іде* / *а* *курка* *мечец':а* 'в останню мить доробляють те, що не зроблено своєчасно' (с. Трл Олв р-ну).

Йак *курка* *в* *ок'роп'і* 'т. с., що *йак* *об'л'ізла* *кач'ка*' (с. Івн Нвк р-ну).

Йак *курка* *пр'івок'зал'на* 'дуже пихата дівчина' (смт Нв Крв р-ну).

Йак *обс'кубана* *курка* 'т. с., що *йак* *об'л'ізла* *кач'ка*' (с. Глн Свт р-ну).

Кра'сива *йак* *ста'ра* *курка* 'негарна дівчина або жінка' (смт Н. Прг Олі р-ну).

Курка *о'б'ідрана* 'т. с., що *йак* *об'л'ізла* *кач'ка*' (с. Блз Нвг р-ну).

Моз'ги *йак* *у* *ста'рой* *курки* 'т. с., що *вумний* *йак* *вутка 2*' (с. Пдл Олв р-ну; с. Єгр Знм р-ну; сс. Шрв, Щсл Олі р-ну).

Мостиц':а йак **курка** на **с'ідал'і** 'т. с., що **мостиц':а** йак **к'вочка** на **с'ідал'і**' (с. І-Кмн Нвг р-ну; с. Дмт, м. Знм Знм р-ну).

На голов'і йак у **курки** **ў** **кубл'і** 'т. с., що на **голов'і** йак у **во'рони** **ў** **кубл'і**' (м. Крв).

На голов'і **наче** **курка** **погре"блас'а** 'т. с., що на **голов'і** йак у **во'рони** **ў** **кубл'і**' (смт Олв Олв р-ну).

Не"доскубана **курка** 'т. с., що йак **обл'ізла** **кач'ка**' (м. Крв).

Не"зграбний йак **курка** 'дуже' (м. Крв).

Носиц:а йак **курка** з **кур'чатами** 'т. с., що **б'іга** йак **курка** з **к'рашанкойу 1**' (м. Пмч Нвк р-ну).

Пере"д **ж'інкойу** йак **п'іве"н'** / **а** **пере"д** **іншими** йак **мокра** **курка** 'чоловік може відстояти свою думку, показати свій характер тільки перед дружиною' (смт Олв Олв р-ну; смт Дбрв Дбрв р-ну).

Пи'хатий йак **курка** 'дуже' (м. Ббр Ббр р-ну).

Порпати'с'а йак **курка** у **гно'йу 1** 'т. с., що **гре"бец':а** йак **курка** **ў** **на'воз'і**' (с. Пдл Олв р-ну; с. Шрв Олій р-ну; 2) 'багато працювати на городі' (с. Ктр Длн р-ну; м. Гйв Гйв р-ну; с. Трс Нвг р-ну).

Порпати'с'а йак **курка** у **попе"л'і** 'т. с., що **гре"бец':а** йак **курка** **ў** **на'воз'і**' (м. Крв; м. Олдр Олдр р-ну; м. Ббр Ббр р-ну).

Та'ка йак **р'аба** **курка** 'т. с., що **красива** йак **ста'ра** **курка**' (м. Крв; м. Олдр Олдр р-ну).

Там / де **курка** **накла'де** 'відповідь на питання «Де?»' (с. Трс Нвг р-ну; с. Ктр Длн р-ну; м. Гйв Гйв р-ну; с. Пдл Олв р-ну; м. Ббр Ббр р-ну; с. Вкн Гйв р-ну; с. Ост Нвм р-ну; с. Млп Нвк р-ну; смт Олв Олв р-ну).

Т'іл'ки **курка** **гре"бе** од **себе** 'кожен шукає вигоду для себе' (м. Крв; с. Кзр Знм р-ну; м. Гйв Гйв р-ну).

Т'іл'ки **курка** **гре"бе** од **себе** / **а** **то** **всі** до **себе** 'т. с., що **т'іл'ки** **курка** **гре"бе** од **себе**' (м. Крв).

Шо у **мене** там **курка** **йай'це** **зне"сла?** 'нема куди поспішати' (м. Знм Знм р-ну).

КУРОЧКА **Йа** у **мами** **дуроч'ка** / **йім** із **медом** **куроч'ку** 'не дуже розумна, дивакувата дівчина або жінка' (смт Нв Крв р-ну).

Ро'зумна і **дуроч'ка** йак **йе** **куроч'ка** 'набато легше чогось досягти, якщо є підтримка' (м. Крв).

КУРЧА **Йак** **кур'ча** 'людина в одязі жовтого коліру' (м. Крв).

Йак **кур'ч'а** з **бо'ту'на** 'т. с., що йак **обл'ізла** **кач'ка**' (с. Мрт Нвм р-ну).

Йак **кур'ча** **обс'кубане** 'т. с., що йак **обл'ізла** **кач'ка**' (с. Пнт Знм р-ну).

Йак **мокре** **кур'ча** 'т. с., що **красива** йак **ста'ра** **курка**' (с. Глн Свт р-ну).

КУРЧАТА **Носиц':а** йак **курка** з **кур'чатами** 'див. **КУРКА**' (м. Пмч Нвк р-ну).

КУРЧАТКО **Йак** **кур'чатко** 'т. с., що йак **кур'ча**' (м. Крв).

ОРЕЛ **Йак** **орел** 'дуже гарний чоловік' (м. Крв; смт Кмп Кмп р-ну; с. Трс Нвг р-ну; с. Пдл Олв р-ну; с. Ктр Длн р-ну).

Н'іс йак у **ор'ла** 'великий' (м. Крв).

ПАВЛІН **Пи'хатий** йак **паў'л'ін** 'т. с., що **пи'хатий** йак **курка**' (м. Крв; с. Вкн, м. Гйв Гйв р-ну; смт Олв Олв р-ну; с. Млп Нвк р-ну).

Розпу'шиўс'а йак **паў'л'ін** 'т. с., що **пи'хатий** йак **курка**' (с. О-Ксг Крв р-ну).

ПЕТУХ **Йак** **п'етух** на **сково'родк'е** 'дуже рухливий' (смт Олв Олв р-ну).

ПІВЕНЬ **Б'йуц':а** йак **п'іў'ні** 'дуже агресивні хлопці або чоловіки' (весь ареал).

Бун'д'учиц':а **наче** **п'іве"н'** **м'іж** **кур'ми** 'див. **КУРИ**' (смт Олв Олв р-ну).

Йак **ідец':а** і **п'іве"н'** **не"сец':а** 'т. с., що йак **ідец':а** і **п'іве"н'** **не"сец':а** / **а** йак **не"ідец':а** / **то** і **куриц'а** **не"зне"сец':а**' (с. Пдл Олв р-ну).

Йак **ідец':а** і **п'іве"н'** **не"сец':а** / **а** йак **не"ідец':а** / **то** і **куриц'а** **не"зне"сец':а** 'див. **КУРИЦЯ**' (м. Крв).

Не" **бачиў** **с'маленого** **п'іў'на** 'людина не знає справжнього горя' (с. Млп Нвк р-ну).

Пере"д **ж'інкойу** йак **п'івен'** / **а** **пере"д** **іншими** йак **мокра** **курка** 'див. **КУРКА**' (смт Олв Олв р-ну; смт Дбрв Дбрв р-ну).

Пи'хатий йак **п'іве"н'** 'дуже пихатий чоловік' (с. Пнк Нвм р-ну; м. Крв).

ПИНГВІН Йак п'інг'він 1) 'чоловік, який має зайву вагу' (м. Крв); 2) 'незграбний чоловік' (м. Крв; м. Олдр Олдр р-ну).

ПІТУХ Йак п'ітух 'гамбургський' 'хвостовитий хлопець' (с. Кзр Нвг р-ну; с. Ктр Длн р-ну; с. І-Кмн, смт Нвг Нвг р-ну; с. Трл Олв р-ну; м. Знм Знм р-ну; м. Крв).

Спит' / 'поки жар'єний п'ітух не"к'л'уне 'міцно і довго' (с. О-Ксг Крв р-ну).

ПІТЧКА Йіст' йак п'т'іч'ка 'дуже мало' (м. Крв).

Хот' дупло за'поўни п'т'ічку посади 'т. с., що вумний йак 'вутка 2' (с. Рщх Ббр р-ну).

ПІТЧКИ К'стат'і о п'т'іч'ках 'пропозиція поговорити на певну тему' (м. Крв).

СИНИЦЯ Си'ниц'у на пше"ниц'у 'одним із вагомих чинників зовнішнього вигляду є індивідуальна генетична програма' (с. Пдл Олв р-ну).

СИНИЧКА Йак си'нич'ка 'т. с., що йак кол'госпна 'гуска' (с. Пдл Олв р-ну).

СОВА Хоч би і со'ва / а'би з д'ругого се"ла 'хлопці віддають перевагу дівчатам хоч і гіршим зовні, але з іншої місцевості' (с. Млп Нвк р-ну; м. Ббр Ббр р-ну; с. Пдл Олв р-ну).

СОЛОВЕЙ Йак соло'їу 'однаково' (с. Млп, м. Пмч Нвк р-ну; м. Гйв Гйв р-ну; смт Олв Олв р-ну; м. Ббр Ббр р-ну; с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

Йак соло'їу п'існ'а 'однаково' (с. Дмт Знм р-ну).

СОРОКА Йак со'рока 'людина, яка полюбляє все яскраве' (весь ареал).

Йак со'рока на 'золото 'т. с., що йак со'рока' (м. Крв; с. Пдл Олв р-ну; с. Дмт Знм р-ну).

Жи'ти йак со'рока на к'ілку 'дуже погано, незатишно' (м. Крв; с. Пдл Олв р-ну).

Со'рока пол'єт'ела 'відповідь на питання «Га?»' (с. Адж Крв р-ну).

СОРОКИ Шче со'роки ў'радуг' 'говорять людині, яка приділяє надмірну увагу своєму зовнішньому вигляду' (м. Крв; смт Олв Олв р-ну; м. Ббр Ббр р-ну; м. Крв; сс. Пдл, Трл Олв р-ну).

СТРАУС Йак ст'раус 'дуже висока людина' (с. Ктр Длн р-ну; м. Гйв Гйв р-ну; м. Крв; м. Ббр Ббр р-ну; м. Олдр Олдр р-ну).

Ї'ходе йак ст'раус 'негарно' (м. Крв).

УТКА Умний (а) йак 'утка 'дуже розумна людина' (м. Крв).

ЦАПЛЯ Н'іс йак у 'цапл'і 'дуже довгий' (м. Крв).

Ї'ходе йак 'цапл'а 'т. с., що 'ходе йак ст'раус' (м. Крв).

Отже, протягом останніх десятиліть активізувалося вивчення фразеологізмів у різних діалектах української мови. Але у говірках Середнього Дніпро-Бузького межиріччя, які функціонують на території сучасної Кіровоградщини, вони досліджувалися спорадично: увагу мовознавців привертала лише місцева географічна і медична термінологія. Пропонована праця містить 150 фразем з фонетичними, морфологічними, лексичними дублетами, відсутніх у "Фразеологічному словнику української мови".

Перспективним убачаємо подальший збір і дослідження як орнітофразеологізмів, так й інших у цих говірках.

СПИСОК НАЗВ ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

ТА ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

с. Бандурове Гайворонського р-ну – с. Бнд Гйв р-ну; м. Бобринець Бобринецького р-ну – м. Ббр Ббр р-ну; с. Бовтишка Олександрівського р-ну – с. Бвт Олв р-ну; смт Велика Виска Маловисківського р-ну – смт В. Вск Млв р-ну; с. Вікнина Гайворонського р-ну – с. Вкн Гйв р-ну; смт Вільшанка Вільшанського р-ну – смт Влш Влш р-ну; м. Гайворон Гайворонського р-ну – м. Гйв Гйв р-ну; с. Дельфінове Ульянівського р-ну – с. Длф Улн р-ну; с. Деріївка Онуфріївського р-ну – с. Дрв Онф р-ну; с. Дмитрівка Знам'янського р-ну – с. Дмт Знм р-ну; смт Добровеличківка Добровеличківського р-ну – смт Дбрв Дбрв р-ну; с. Єградківка Знам'янського р-ну – с. Єгр Знм р-ну; с. Єлисаветградка Олександрівського р-ну – с. Єлс Олв р-ну; м. Знам'янка Знам'янського р-ну – м. Знм Знм р-ну; с. Івангород Олександрівського р-ну – с. Івнг Олв р-ну; с. Іванківці Знам'янського р-ну – с. Івнц Знм р-ну; с. Інгуло-Кам'янка Новгородківського р-ну – с. І-Кмн Нвг р-ну; с. Казарня Знам'янського р-ну – с. Кзр Знм р-ну; с. Катеринівка Долинського р-ну – с. Ктр Длн р-ну; м. Кіровоград – м. Крв; с. Козирне Новгородківського р-ну – с. Кзр Нвг р-ну; с. Малопомічна Новоукраїнського р-ну – с. Млп Нвк р-ну; с. Марто-Іванівка Олександрійського р-ну – с. М-Івн Олй р-ну; смт Новгородка

Новгородківського р-ну – смт Нвг Нвг р-ну; смт Олександрівка Олександрівського р-ну – смт Олв Олв р-ну; м. Олександрія Олександрійського р-ну – м. Олдр Олдр р-ну; с. Оситняжка Новомиргородського р-ну – с. Ост Нвм р-ну; с. Пенькіно Олександрівського р-ну – с. Пнк Нвм р-ну; с. Підлісне Олександрівського р-ну – с. Пдл Олв р-ну; смт Побузьке Голованіського р-ну – смт Пбз Глв р-ну; м. Помічна Новоукраїнського р-ну – м. Пмч Нвк р-ну; с. Рошаківка Бобринецького р-ну – с. Рщх Ббр р-ну; с. Степанівка Устинівського р-ну – с. Стп Уст р-ну; с. Тарасівка Новгородківського р-ну – с. Трс Нвг р-ну; с. Тишківка Добровеличківського р-ну – с. Тшк Дбрв р-ну; с. Трепівка Знам'янського р-ну – с. Трп Знм р-ну; с. Федорівка Кіровоградського р-ну – с. Фдр Крв р-ну; с. Цибулеве Знам'янського р-ну – с. Цбл Знм р-ну; с. Шаровка Олександрійського р-ну – с. Шрв Олй р-ну; с. Щасливе Олександрійського р-ну – с. Щсл Олй р-ну.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефіренко М. Ф. Фразеологізм / М. Ф. Алефіренко // Українська мова: Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 770 – 772.
2. Богуцька Г. І. Лексика орнітофауни в діалектній системі української мови // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 9.
3. Вікторіна О. М. Лексика народної медицини і лікувальної магії у степових говірках Дніпро-Бузького межиріччя: у 2-х т.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Вікторіна Олена Миколаївна. – Кіровоград, 2009. – 611 с.
4. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України / Громко Т. В. – Кіровоград, 2000. – 172 с.
5. Литвиненко Я. О. Із спостережень над орнітолексикою Східного Полісся // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ. – К.: КНУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3. – Кн. 2. – С. 152 – 159.
6. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужченко Дмитро Вікторович. – Луганськ, 2000. – 248 с.
7. Шевченко Н. Внутрішній світ людини в зоофразеологізмах (на матеріалі східнослов'янських і східностепових говірок Донбасу) / Н. Шевченко // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія: Філологія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV – XVIII. – С. 637 – 640.

ДЖЕРЕЛА:

1. Аркушин – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині [уклад.: Г. Л. Аркушин]. – Луцьк-Люблін, 2003. («Фразеологія». – С. 76 – 133).
2. ВархІвч – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини [уклад.: Н. Вархол, А. Івченко]. – Братислава, 1990. – 160 с.
3. Вікторіна1 – Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини [уклад.: О. М. Вікторіна]. – Кіровоград: Центрально-Українське вид-во, 2006. – 436 с.
4. Вікторіна2 – Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фітофразеологізми) / О. М. Вікторіна // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство): у 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89. – Ч. 3. – С. 31 – 36.
5. Вікторіна3 – Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (соматичні фразеологізми) / О. М. Вікторіна // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць / МОУ України. Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2010. Вип. 11. – С. 59 – 66.
6. Доброльожа1 – Доброльожа Г. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами – назвами тварин [уклад.: Г. Доброльожа]. – К., 1997. – 53 с.
7. Доброльожа2 – Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій [уклад.: Г. Доброльожа]. – Житомир, 2003.
8. СНГТК – Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини [уклад.: Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш]. – К., – Кіровоград: РВГЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
9. ФСГД – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східно-слов'янських і степових говірок Донбасу [уклад.: В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 348 с.
10. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
11. Чабаненко – Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини [уклад. В. А. Чабаненко]. – Запоріжжя, 2001. – 200 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Вікторіна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри корекційної педагогіки Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського.

Наукові інтереси: проблеми семантики діалектної і просторічної лексики та фразеології, діалектні особливості говірок Кіровоградщини.

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТА У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Тетяна ВОЛОДИНА (Київ, Україна)

Підходи до визначення таких понять як концепт, фрейм, пропозиція та специфіка фреймового моделювання залишаються до сих пір дискусійними. У статті розглянуто різні позиції щодо лінгвокогнітивного підходу визначення феномена "концепт", описана його структура, запропоновані методики вивчення концепту.

Ключові слова: концепт, фрейм, гештальт, сценарій, інсайт, структура концепту, фреймовий аналіз.

The article enlightens different points of view on the problem of concept, describes its structure, proposes the methodology of concept. Ways of stating concept, frame, frame analysis are still considered to be a basis for discussion.

Key words: concept, frame, gestalt, script, insight, conceptual structure, frame analysis.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки все більше уваги приділяється не традиційним структурно-семантичним та функціональним парадигмам, а антропоцентрицькі орієнтованій, об'єктом дослідження якої є людина в системі дійсності, що її оточує.

У філологічних студіях інтереси вчених фокусуються на вивченні *homo sapiens* у його різноманітті взаємин з навколишнім світом. Необхідність "поповнення" категоріального апарату когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології бракуючою "когнітивною ланкою" зумовила акцентуацію і активне вживання лінгвістами терміну "концепт".

До тепер написано багато робіт, присвячених концептам. Проте *концепт* як складний феномен не має однозначного тлумачення на сучасному етапі розвитку лінгвістики. Дискусійними продовжують залишатися питання архітекτονіки [7], типології концептів [1; 2; 5: 3-9], співвідношення їх з одиницями мови, можливості вербалізації [4; 3: 166-205; 6], методи їх вивчення [7; 8: 65-69]. Саме така різноманітність в поглядах на *концепт* дає право на існування величезній кількості лінгвістичних досліджень, присвячених аналізу і зіставленню різних концептів, а також свідчить про **актуальність** даної статті.

Предметом нашого дослідження є аналіз різних позицій лінгвістів щодо розгляду поняття *концепт* у лінгвокогнітивній площині.

Об'єктом є визначення концепта як лінгвістичного феномену, а також його найбільш цінні для нашої наукової розвідки характеристики.

У лінгвістиці виділяють два основні підходи до дослідження концепту: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний.

Прихильниками лінгвокогнітивного підходу є О. С. Кубрякова, А. П. Бабушкін, З. Д. Попова, Й. А. Стернін і ін. Концепт у їхньому розумінні розглядається як одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини миру, відбитої в людській психіці [4: 90]. У межах даного підходу концепти формуються з безпосереднього людського досвіду, з наочної діяльності людини, з її розумових операцій з іншими концептами, що існують в її пам'яті, з мовного спілкування, з самостійного засвоєння значення мовних одиниць. Мова є лише одним із способів формування концептів у свідомості людини.

Концепт має певну, але не жорстку (завдяки своїй активній динамічній ролі в процесі мислення) структуру і проходить декілька етапів розвитку, перш ніж з'явиться у вигляді концептуальної системи [4; 1; 8]. Будь-який концепт має базовий шар, що є певним "чуттєвим образом, що кодує концепт як розумову одиницю, плюс деякі додаткові концептуальні ознаки" [8: 58]. Концептуальними ознаками утворюються когнітивні шари, які в сукупності з базовим шаром складають об'єм концепту і визначають його структуру.

Когнітивна лінгвістика пропонує такі методики вивчення *концепту*. При аналізі ядра концепту визначається послідовність кроків, а саме: 1) визначення дослідником концепту, що його цікавить безпосередньо; 2) виявлення ключових слів-репрезентантів даного концепту в

мові; 3) аналіз синонімів, симілярів, антонімів ключової лексеми; 4) пошук виявлених семем і сем у різних номінативних реалізаціях; 5) аналіз сполучуваності лексем, що об'єктивують концепт у мові.

Інтерпретаційне поле концепту виявляється з аналізу різноманітних визначень, тлумачень, відбитих в пареміях, афоризмах, крилатих виразах, притчах, публіцистичних, художніх і наукових текстах, що дозволяє виявити різноманітні смислові ознаки, що приховані від прямого спостереження. Інтерпретаційне поле може також досліджуватися експериментальними прийомами – методом анкетування тощо. Виявлені семи ототожнюються з концептуальними ознаками, семемами – з концептуальними шарами, способи категоризації інтерпретуються як когнітивні ознаки. Потім будується структура концепту за даними лінгвістики [8: 63].

Безперечним досягненням когнітивної лінгвістики стало відкриття різноманітності типів концептів, структурованих в концептосфері мови. Виділяють *три* основні типи концептів: уявлення, гештальти і поняття.

Уявленням є узагальнені чуттєво-наочні образи предметів або явищ.

Гештальти – комплексні, цілісні функціональні структури, що упорядковують різноманіття окремих явищ у свідомості людини.

Поняття розглядається як думка про найбільш загальні, істотні ознаки предмету або явища, результат раціонального віддзеркалення основних, істотних ознак предмету [8: 78].

Детально розроблена типологія концептів А. П. Бабушкіним, який запропонував методику виявлення концептів. Стверджуючи, що ідеальна суть концепту "уловлюється" словом і дублюється в його визначенні, учений пропонує розрізняти концепти, що стоять за конкретними мовними одиницями, по характеру сем, що експлікуються у словникових дефініціях.

Залежно від техніки вербалізації концептів лінгвіст пропонує структурно-семантичну типологію і класифікує їх як лексичні і фразеологічні. Досліджуючи семний склад семемами слова за його лексикографічним тлумаченням, учений приходить до висновку, що концепти, позначені вербальними одиницями, є різними, структурами, що відрізняються один від одного, і виділяє такі типи концептів: 1) розумова картинка; 2) схема; 3) гиперонім; 4) фрейм; 5) інсайт; 6) сценарій; 7) калейдоскопічний концепт [1: 43].

Розумова картинка як тип лексичного концепту часто буває представлена міфемами. Образи міфічних істот формують у головах людей розумові картинки, які об'єктивувалися в артефактах: малюнках, ілюстраціях, ляльках, масках, костюмах, скульптурних зображеннях, фресках, виробих з різних матеріалів.

Концепти-схеми утілюються в просторових (об'ємних і контурних) схемах. Схема схожа на розумову картинку, але вона нагадує не живопис, а графіку. Близькість до картинки пояснюється тим, що різні носії мови асоціюють яку-небудь лексему з різними ознаками, але при цьому до складу семемами конкретного слова входить сема із загальним значенням.

Концепти-гипероніми є двох видів: *гипероніми-схеми*, що володіють певною образністю, і гипероніми як логічно сконструйовані концепти, образність яких практично рівна нулю. Концептуальна основа слів, що позначають концепти другого типу, зводиться переважно до вербального визначення, яке не "намальовало" картинку, не містить алюзій до чуттєвого образу, а апелює лише до логічних компонентів.

Гипоніми-прототипи носять національний характер, хоча зміни, що відбуваються в суспільстві, накладають свій відбиток і на цей процес: набір гипонімів-прототипів, що існують в мові, визначається епохою, в яку живуть люди, і кругозором укладачів тлумачних словників [1: 52].

Гипо-гиперонімічні зв'язки виявляють парадигматичні відношення в лексиці, а синтагматичні асоціації в мові добре ілюструються на прикладі фрейма. *Фрейм* – це структура стереотипової ситуації, інакше кажучи, це когнітивна модель, що передає знання і думки про певну ситуацію, яка часто повторюється. З одного боку, фрейм може бути розглянутий як організуючий принцип, відповідно до якого інформація поступає в пам'ять, зберігається в ній і використовується індивідом при інтерпретації текстів, з іншої – як кінцевий результат даного процесу, тобто як структура представлення знань, які кодуються словами.

Формально фрейм представляють у вигляді структури вузлів і відносин. Верхні рівні (вузли) фрейма утворюють універсальні поняття, які завжди є релевантними для певних ситуацій. Нижні рівні фрейма (слоти) призначені, з одного боку, для типових характеристик, з іншою, для відомостей про деталі, які можуть замінюватися іншими відомостями або заповнюватися конкретною інформацією, релевантною для індивідуальної ситуації. Іншими словами, верхні рівні фрейма відповідають найбільш абстрактному понятійному рівню, а нижні – конкретному рівню.

Концепт-фрейм зводить окремі деталі в єдине ціле, імплікує комплексну ситуацію, і його можна зіставити з кадром фільму, у межі якого потрапляє все, що типово для даної сукупності обставин. Лексикографічна "скупість" фрейма компенсується знанням індивіда, "об'ємним" баченням місця подій. Людина, потрапляючи в ту або іншу ситуацію, просто витягує з пам'яті готовий фрейм, який дозволяє їй діяти відповідним чином. Отже, *фрейм* – це пресупозиційна модель, яку можна розглядати як об'єктивацію соціального досвіду людини, це "голографічна" картинка в колективній свідомості суб'єктів.

Інсайт є "проникненням у суть". Характеристикою інсайту вважаємо словарні визначення лексем, що позначають найбільш примітивні за своєю організацією денотати, які добре відомі будь-якій людині з дитинства і не потребують докладного тлумачення.

Динамічно представлений фрейм як розгорнута у часі послідовність етапів або епізодів називається *сценарієм*. Сценарій також можна представити у вигляді мережі, вершинам якої відповідають деякі прецедентні ситуації, а дугам – зв'язки між ситуаціями. *Концепт-сценарій* реалізує в плані свого змісту сему рухів, ідею розвитку. Сценарій завжди носить сюжетний характер, який збагачується факультативним змістом у кожному конкретному випадку. Він включає декілька етапів: зав'язку, кульмінацію сюжету і розв'язку. Колективний досвід носіїв мови дає можливість по-різному реалізовувати "прочитання" одного і того ж сценарію, заданого відповідним концептом. Наприклад, у свідомості різних людей існують різні варіанти метафоричної концептуалізації, наприклад, поняття "*війна*": війна – це голод, це страждання, це сльози, війна – це радість перемоги і так далі. У плані змісту лексеми "*війна*" можна легко вивести і ролеві характеристики. Чіткої межі між різними за типом концептами не існує. Один і той же концепт може сприйматися і як схема, і як фрейм, і як розумова картинка. Крім того, у мозоку людини зберігаються не тільки зорові, але і слухові мовні одиниці, які не можна підвести під розряд картинок, схем, фреймів і сценаріїв. До них відносяться калейдоскопічні концепти абстрактних імен соціальної спрямованості, такі як "борг", "ненависть", "вірність", "мир" і ін. Як правило, суть таких концептів предстають у вигляді цілої сукупності скриптів і фреймів серії переживань і відчуттів. Такі концепти називаються калейдоскопічними, тому що вони не мають постійних фіксованих асоціацій і розгортаються то у вигляді розумової картинки, то у вигляді фрейма, схеми або сценарію.

За поняттям концепту можуть стояти знання різного ступеня абстракції, різні формати знання: 1) *конкретно-чуттєвий образ* – образ конкретного предмету або явища в свідомості людини, яка репрезентується значеннями більшості слів, що містять наочні зовнішні характеристики; 2) *уявлення* – це узагальнені чуттєві образи різних предметів і явищ, які репрезентуються лексичними одиницями, що називають клас конкретних предметів; 3) *схема* – це розумовий зразок предмету або явища, що має просторово-контурний характер і що репрезентується значеннями слів або фразеологізмами; 4) *поняття* – це концепт, що містить найбільш загальні, істотні ознаки предмету або явища, його об'єктивні, логічно конструйовані характеристики, і що репрезентується значеннями таких слів, які передають лише словесні визначення предметів; 5) *прототип* – це категоріальний концепт, що дає уявлення про типового члена певної категорії. Однією з форм прототипу, що найчастіше зустрічаються, є *стереотипи*. У когнітивній лінгвістиці термін "стереотип" відноситься до змістовної сторони мови і розуміється як ментальний стереотип, який корелює з "наївною картиною світу"; 6) *пропозиція* – це модель певної області нашого досвіду, в якій вичленяють елементи (аргументи і базовий предикат) і даються їх характеристики; 7) *фрейм* – це багатокomпонентний об'ємний концепт. Концепт-фрейм, що представлений значеннями слів, зв'язаних асоціативними зв'язками з іншими словами і лексико-семантичними групами; 8) *скрипт* – це фрейм, що представлений динамічно як розгорнута в часі певна послідовність

етапів або епізодів і репрезентується словами, в значенні яких закладена схема певних дій; 9) *геітальт* – це цілісний образ, концептуальна структура, яка суміщає в собі чуттєві і раціональні компоненти в їх єдності і цілісності як результат нерозчленованого сприйняття ситуації, як недискретне, неструктуроване знання [2: 36-38].

Вся ця концептуальна суть тісно переплітається у розумовій та мовній діяльності людини. Між концептами різних типів не існує різко обкреслених меж. Вони володіють відносною рухливістю, здатні "стиратися" з часом і формуватися наново [1: 54-57].

На наш погляд, відмінною рисою лінгвокогнітивного підходу до мовних явищ є використання поняття "концепт" при описі семантики мови, коли значення мовних виразів прирівнюються до концептів або концептуальних структур, що містяться у їхній структурі. Концепти – це скоріше посередники між словами і екстралінгвістичною дійсністю, і тому значення слів не можуть бути зведені до створюючих їх концептів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / Бабушкин Анатолий Павлович. – Воронеж: изд-во Воронеж. гос. ун-та. – 1996. – 103 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов: изд-во ТГУ. – 2000. – 123 с.
3. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – С.166–205.
4. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова. – 1996. – 400 с.
5. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изд. РАН – СЛЯ – 1993, № 1. С. 3–9.
6. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск: изд-во ОмГПУ, 1998. – С. 80–85.
7. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997.
8. Стернин И. А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях// Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004, №1. – С. 65–69

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Володіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна семантика, словотвір сучасної німецької мови.

НАЦІОНАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У МОВІ ТА МИСЛЕННІ

Наталія ГУЛІВЕЦЬ (Севастополь, Україна)

Спільність культурного та природного середовища призводить до утворення спільної для певного етносу картини світу. Мовне прочитання картини світу є національно специфічним, характерним для тієї чи іншої епохи з її духовними, культурними та національними цінностями. Національна мовна картина світу розглядається як етнічно зумовлене осмислення й оцінювання навколишнього світу щодо певного етносу, відображене в мовних формах.

Ключові слова: картина світу, концептуальна картина світу, національна мовна картина світу, світобачення, індивід, етнос, культура, мова.

A worldview common for a specific nation is formed on the basis of a united cultural and natural environment. Linguistic interpretation of a worldview is nationally specific and is characterized by spiritual, cultural, and national values of a given epoch. National linguistic worldview is to be considered as ethnically predetermined verbalized interpretation of the visual environment of a given nation.

Key words: worldview, conceptual worldview, national linguistic worldview, mentality, individual, ethnicity, culture, language.

Термін «картина світу» (далі – КС) був уведений у науку на межі XIX – XX ст. Г. Герцем і М. Планком, які вживали його щодо фізичної картини світу, фізичного його «образу» [14: 12-13]. Важливу роль у становленні цього терміна відіграли також Е. Сепір та Б. Уорф [20: 58]. На сучасному етапі в межах когнітивно-дискурсивної парадигми вивчення КС вважається перспективним напрямом, що досліджує власне КС як вихідний глобальний образ світу, покладений в основу світобачення людини [2; 21: 511].

КС – результат певного світобачення, що виражається пізнавально-духовною та практичною діяльністю різних груп людей і є складною системою образів, що відбивають

дійсність у колективній свідомості, а також у свідомості окремого індивіда [1: 6; 14: 19]. КС зумовлюється цілою низкою чинників у межах єдиного об'єктивного світу і впливає на його розуміння та поведінку людини в ньому [11: 31; 21: 511].

Спільність культурного та природного середовища призводить до утворення спільної для певного етносу КС. При цьому відмінності в середовищі зумовлюють відмінності у властивостях КС, які, проте, не є кардинальними, оскільки не стосуються базових концептів. КС відбиває комплекс вірувань, концептів, соціальних тверджень, рольових моделей і моральних принципів етносу, який є унікальним порівняно з подібними комплексами інших соціокультурних груп [19: 146].

Поняття «КС» акцентує увагу на процесі співвідношення індивіда з дійсністю, постає «природним універсальним посередником» між різноманітними сферами людської культури й відображає останню у свідомості людей, які її створюють. Будучи суб'єктивним відображенням об'єктивного світу, КС становить основу світобачення людини й відтворюється за результатами свого впливу на неї. КС уявляється як продукт процесів категоризації й концептуалізації світу мовною особистістю і, отже, відображається свідомістю окремої людини – носія тієї чи іншої національної мови – не об'єктивно. Будь-яка КС, що створюється за рахунок бачення світу і потрапляє під різноманітні інтерпретації, містить риси людської суб'єктивності, специфічності [2; 12: 11].

Взаємодія колективної свідомості, реального світу й мови як способу репрезентації знань про світ призводить до формування національної КС, у якій знаходять своє відображення світовідчуття і світорозуміння етносу, специфіка навколишнього середовища існування та знання про національну ментальність у вербальних формах [3: 8-29].

КС – рухома, динамічна сутність, вона постійно корегується, доповнюється, уточнюється із накопиченням досвіду й знань конкретним індивідом та соціумом загалом. Виокремлюють змістові й формальні властивості КС. До числа змістових належать такі характеристики: КС містить риси людської суб'єктивності і несе в собі основні властивості світобачення людини; КС достовірна для свого суб'єкта і є діалектичною єдністю статичності й динаміки, стабільності та змінності, кінцевого й безкінечного. До формальних належать такі ознаки: КС є регулятивом широкої дії; має лакуни; характеризується пластичністю, рухливістю, поліваріативністю; має свою межу складності й деталізованості; КС наочна й образна, конкретна й цілісна, має системний характер [див. 2].

Сучасне осмислення співвідношення «людина і мова» набуває останнім часом більшої загостреності й актуальності, дозволяє пов'язати проблему суб'єктивного з пізнавальною діяльністю людини і тим, як особливості цієї діяльності та культури загалом відображаються в структурі мови. Як наслідок, приділяється увага вивченню культури, мови як факту культури, мовної особистості, мовної картини світу та мовної системи в їх взаємозв'язку [22: 156; 23: 46; 24: 69; 25]. Особливий наголос робиться на питанні сутності, з одного боку, антропоцентричного характеру мови, з другого – лінгвоцентричного характеру розуміння людиною навколишнього світу [6].

Мова відображає світ, охоплюючи всі сфери індивідуального й суспільного життя людини. Закладені в мові теоретичні, практичні й культурні знання, досвід, національна специфіка уявлень про світ носіїв мови та їх своєрідність реконструюються внаслідок семантичного й концептуального аналізу – як мовна картина світу (далі – МКС) [5: 5; 11: 8, 97; 15: 27-39].

У МКС розкривається природа, структура та функції лінгволюдського компонента, взаємодіє інтернаціональне та національно-специфічне [17: 4]. МКС формується в процесі когнітивної діяльності людини і впливає на неї, при цьому більшою мірою діє суб'єктивний (людський) фактор, ніж об'єктивний [5: 5].

МКС – це історично сформована в повсякденній свідомості мовного колективу вербалізована сукупність уявлень про світ, певний спосіб концептуалізації дійсності; це КС, що існує в мові, причому мова і КС впливають одна на одну [1: 6].

При дослідженні проблеми відображення КС у мові виходять зі звичайної тріади: навколишня дійсність, відображення цієї дійсності у свідомості людини та вербалізація результатів цього відображення [2]. Кожній мові й етносу притаманна власна МКС, тобто

мовне прочитання КС є національно специфічним, характерним для тієї чи іншої епохи з її духовними, культурними та національними цінностями [19: 146]. Національна МКС (далі – НМКС) розглядається як етнічно зумовлене осмислення й оцінювання навколишнього світу щодо певного етносу, відображене в мовних формах [3: 92].

МКС, наявна у свідомості мовців, розглядається як спосіб відображення реальності, що базується на сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних і культурно-національних особливостей, характерних для певного мовного колективу, або як інтерпретація довкілля за національними концептуально-структурними канонами. Мова при цьому постає одним з основних способів пізнання та взаємодії з культурою, а МКС відбиває реальність через концептуальну КС (далі – ККС), об'єктивно відображаючи сприйняття світу носіями певної культури [13: 13].

Під ККС розуміють сукупність знань про світ, «систему думок», що набувається в процесі діяльності людини, а також способи і механізми інтерпретації нових знань. ККС специфічна й національно зумовлена, що пояснюється низкою чинників, зокрема географією, кліматом, природними умовами, історією, соціальним устроєм, віруваннями, традиціями, способом життя тощо [18: 41].

ККС – це система інформації про об'єкти, актуально й потенційно презентована в діяльності індивіда, де одиницею інформації постає концепт, покликаний фіксувати й актуалізувати поняттєвий, емоційний, асоціативний, вербальний, культурологічний та інший зміст об'єктів дійсності, що містяться в структурі ККС. Людським фактором у цьому випадку є «не створення МКС, а створення мови як засобу вираження мислення в біологічному філогенезі людини та її мозку як вищої організації матерії» [11: 38].

МКС експлікує ККС, відображаючи в лексиконі і граматичній будові мови певні сітки концептів – категоріальних утворень, у яких відбито результати як особистісного пізнання навколишнього світу, так і суспільного (традиції, ідеологія, вірування, соціальні практики) [10: 37].

Будучи способом зберігання мовних знань та знань про світ, МКС не самостійна, вона невіддільна від ККС: суть питання про їх співвідношення зводиться до відмінностей у відбитті дійсності в мові та культурі [18: 46]. Б. О. Серебренніков [16: 107] зазначає, що ККС і МКС співвідносяться одна з одною як ціле з частиною, при цьому МКС бідніша за ККС, оскільки у створенні останньої беруть участь, поряд із мовними, також інші види мисленнєвої діяльності.

Відмінними є елементи змісту двох картин світу: для МКС – це семантичні категорії і поля, для ККС – групи й поняття як константи свідомості. Мовна картина світу надбудовується над концептуальною [7: 30], але потрібно наголосити на взаємопроникненні, взаємозв'язку та взаємодії мовної і концептуальної картин світу [18: 47].

КС, відображена у свідомості людини, постає вторинним існуванням об'єктивного світу, що закріплюється та реалізується у своєрідній формі. Цією матеріальною формою постає мова, яка виконує функцію об'єктивації індивідуальної людської свідомості. До явища індивідуального сприйняття факту, події певною мірою долучається так зване національне бачення світу [11: 15, 67].

Відмінності між культурами виявляються в кількісній і комбінаторній перевазі ознак концептуалізації світу. Пояснення таких переваг вимагає звернення до історії, психології, філософії того чи іншого народу. Цілісне сприйняття світу, що склалося в процесі історичного розвитку народу і може бути відбитим у художніх образах через мовний потенціал етносу, відображається в етнічній КС [4].

Саме мова зберігає інформацію, накопичену мовним соціумом протягом тривалого історичного та культурного розвитку. За допомогою мовних форм фіксується спосіб бачення світу, погляд на світ крізь «вуаль» національно-культурних уявлень та образів етносу, що робить національну мову найважливішим етногенним фактором. КС відображається у змістовому аспекті етносу, її аналіз допомагає зрозуміти, чим відрізняються національні культури та як вони доповнюють одна одну [3: 29].

Взаємодія колективної мовної свідомості, реального світу й мови як способу репрезентації суспільно-історичного досвіду призводить до формування феномена НМКС,

під якою розуміють відображене засобами окремої мови світовідчуття і світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі [3: 29].

Концептуальний аналіз англійської КС передбачає дослідження концептів, які найбільш часто використовуються для категоризації і членування світу, змін у складі базових концептів і категорій, а також у структурах прототипів, способів вербалізації світу. Саме в мові акумулюються ключові концепти культури, що транслуються у знаковому втіленні – словах; їх вивчення дозволяє виявити особливості світосприйняття народу, представити концептуальні та національні МКС [8: 55].

За останні десятиріччя картина ментальності англійців зазнала певних змін, які пов'язані з глобалізацією – розширенням туризму, будівництвом об'єднаної Європи, упровадженням американських стандартів спілкування, масовою міграцією в країну мешканців минулих колоній [4].

У зв'язку з розширенням ККС і набуттям нового суспільного досвіду носіями мови її лексичний склад також зазнав змін. Так, в англійській КС виокремлюються такі сектори, що фіксують зміни в лексиці, як комп'ютерна техніка, космонавтика, наркоманія, процес експериментування в мистецтві, хвороби та соціальні явища. Також можлива фіксація одного фрагмента в КС двома номінативними одиницями, одна з яких – неологізм, а також повне зникнення відмінностей між значеннями двох різних імен, що призводить до утворення абсолютних синонімів, поява й використання ефемеризмів тощо [див. 9].

Отже, поява нової лексики, зокрема в англійській мові, відображає зміни як у ККС, так і в МКС, які виникають унаслідок перегляду параметрів категоризації, що фіксується появою нових концептів та концептуальних сфер.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бунеева Н. Л. Прагматические аспекты пословиц английского языка: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». – М., 2001. – 24 с.
2. Гвоздева А. А. Языковая картина мира: лингвокультурологические и гендерные особенности (на материале художественных произведений русскоязычных и англоязычных авторов) автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». – Тамбов, 2004. – 25 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Гунина Л. А. Культурные доминанты в английской концептосфере. – Режим доступа: <http://evcprk.ru/index.php>.
5. Добровольская Е. В. Концептуализация семьи в русской языковой картине мира: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». – Томск, 2005. – 24 с.
6. Дуличенко А. Д. О перспективах лингвистики XXI века // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – 1996. – № 5. – С. 124 – 131.
7. Жаботинская С. А. Части речи и распаковка смыслов семантического континуума бытия // Языковая категоризация. Части речи, словообразование, теория номинации: Материалы Круглого стола, посвященного юбилею Е. С. Кубряковой по тематике ее исследований, окт. 1997 г. – М., 1997. – С. 25 – 31.
8. Заботкина В. И. Изменение в концептуальной картине мира в аспекте когнитивно-прагматического подхода к языковым явлениям // Категоризация мира: пространство и время: тезисы докл. – М., 1997. – С. 55 – 59.
9. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка. Картина мира и ее лексическая фиксация. – Режим доступа: <http://yurasch.50megs.com/lex/zabot/zabot6.htm>.
10. Колесник А. С. Функции номинативных единиц в мифопоэтическом контексте // Филология и культура: III-я междунар. науч. конф., 16-18 мая 2001 г.: тезисы докл. – Тамбов, 2001. – Ч. 3. – С. 37 – 38.
11. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании языка. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
12. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 330 с.
13. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН, 1997. – 326 с.
14. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Под ред. Б. А. Серебrenникова. – М.: Наука, 1998. – С. 8 – 69.
15. Серебrenников Б. А. Как происходит отражение картины мира в языке? // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Под ред. Б. А. Серебrenникова. – М.: Наука, 1998. – С. 87 – 107.
16. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. – К.: Наукова думка, 1992. – 164 с.
17. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
18. Фролова О. Е. Пространство повествовательного художественного текста // Лингвистика на рубеже эпох: идеи и топосы / Под ред. О. А. Сулейманова. – М.: Российский гос. гуманитар. ун-т, 2001. – С. 144 – 175.
19. Duranti A. Linguistic Anthropology. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 398 p.
20. Lakoff G. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its challenge to Western Thought. – N.Y.: Basic Books, 1999. – 624p.
21. Language, Thought, and Reality. Selected Writings Of Benjamin Lee Whorf / J. B. Carroll (ed.). – Cambridge, MA: The MIT Press, 1978. – 278 p.
22. Lechte J. Key Contemporary Concepts. – L., Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2003. – 222 p.
23. New Keywords. A Revised Vocabulary of Culture and Society / T. Bennett, L. Grossberg, M. Morris (ed.s). – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2005. – 427 p.

24. Ruiz de Mendoza F. J., Peña M. S. Introduction: As Strong As Its Foundations, As Wide As Its Scope // Cognitive Linguistics: Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction / F. J. Ruiz de Mendoza, M. S. Peña (ed.s). – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 2005. – P. 1 – 13.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Гулівець – доцент кафедри перекладу Першого Українського морського інституту, м. Севастополь.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація.

ВЫСКАЗЫВАНИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНОЙ ОЦЕНКИ В КАРТИНЕ МИРА АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ЭТНОКУЛЬТУР

Светлана ДОРДА, Лариса КЛОЧКО (Сумы, Украина)

У статті проаналізовані висловлювання позитивної оцінки (на прикладі висловлювань схвалювання та компліменту) у мовленнєвій поведінці носіїв британського та американського варіантів сучасної англійської мови.

Ключові слова: позитивна оцінка, схвалення, комплімент, соціальна та вербальна стратегія.

The article analyses the utterances of appreciation (namely the utterances of praise and compliments) in the British and American variants of modern English.

Key words: positive valuation, approval, praise, compliment, social and verbal strategy.

В свете общих задач современной лингвистики, призванной раскрыть суть и механизмы человеческой коммуникации, приобретает новую значимость призыв В. Гумбольдта, обращенный в свое время к языковедам: "исследовать функционирование языка в его широчайшем объеме – не просто в его отношении к речи и к ее непосредственному продукту, набору лексических элементов, но и в его отношении к деятельности мышления и чувственного восприятия" [5: 75].

Антропологический подход к природе языка и мышления предполагает всестороннее изучение коммуникативных единиц в речи носителей языка. Данная статья посвящена изучению высказываний положительной оценки (на примере высказываний похвалы и комплимента) в речевом поведении носителей британского и американского вариантов современного английского языка. **Актуальность** выбора данной темы определяется неослабевающим интересом лингвистов различных школ и направлений к исследованию системности речи как неотъемлемой составляющей человеческой жизнедеятельности. **Целью** данной статьи является сравнение высказываний положительной оценки (похвалы и комплимента) в картине мира англоязычных этнокультур.

С философской точки зрения, общение – это сложнейшее переплетение отношений общающихся людей между собой, их отношения к совместной деятельности и ее результатам, к самим себе и одновременно яркий показатель умения общающихся понять и объективно оценить друг друга [2: 6]. Средства коммуникации, которыми пользуются общающиеся для воздействия на собеседника, обмена идеями, информацией или выражения эмоций, общественны по своему происхождению и индивидуальны по употреблению, они отражают сложный лингвопсихоментальный процесс взаимодействия сознаний адресанта и адресата, погруженных в определенное бытие, культуру.

Утверждение общественной природы общения – базисный принцип его изучения не только в философии, но и социологии, психологии, культурологии, лингвистике и других науках о человеке. Проблема соотношения социальных и лингвистических параметров общения – одна из наиболее сложных в языкознании. Лингвистические разработки по проблемам межличностных отношений, взаимосвязи вербальных и невербальных компонентов общения, процессов речевого воздействия и восприятия требуют учета социальных параметров общения, например: типа коммуникативной ситуации, статусных, ролевых и позиционных характеристик коммуникантов, влияния этикетных и культурных норм, традиций и т.п.

Для современного функционально-ориентированного языкознания характерно понимание речевых произведений (высказываний) как целенаправленных речевых действий

[7; 8; 15; 17; 18; 19]. Одной из важнейших целей, которую преследует говорящий, продуцируя речевые действия, является оказание воздействия на остальных участников коммуникативного акта/эпизода. В процессе коммуникации неизменно проявляются аксиологические отношения, которые передаются разнообразными средствами как на уровне языка, так и речи. Этика рассматривает одобрение и неодобрение как категории, отражающие моральную оценку, основанную на объективном критерии нравственности, имеющую исторически изменчивый характер и устанавливающую соответствие/несоответствие социальных явлений и индивидуальных поступков сложившимся на данный момент нравственным требованиям.

При изучении всего многообразия и гибкости функционирования языковых и речевых единиц в различных ситуациях общения, а также роли человеческого фактора в функционировании языка все большее внимание уделяется феномену "положительности/отрицательности", который является отражением аксиологической категории оценки и элементом категорий одобрения/неодобрения [1; 3; 4; 6; 9].

Одобрение в межличностных отношениях можно определить как установку, выражающую положительное отношение к другому человеку и состоящую из:

- 1) положительной оценки личности, ее качеств, поступков и мнений;
- 2) стремления к объективности, выражающегося в готовности выслушать и понять собеседника.

"Выражение одобрения по отношению к кому-либо не обязательно означает согласие с тем, что этот человек говорит или делает.... Это просто означает подтверждение того, что каждый может чувствовать, думать и поступать так, как считает для себя возможным, независимо от того, каким бы абсурдным ни казалось это поведение" [1: 55].

Одними из широко распространенных речевых действий, совершаемых представителями англоязычных культур с целью выражения одобрения, являются похвала и комплимент. В речевом поведении англоязычных коммуникантов похвала и комплимент – "широко употребляемые социальные и вербальные стратегии" [20: 123].

Похвалу и комплимент объединяет общность положительной оценки говорящим адресата, его действий и качеств. Различие состоит в том, что похвала чаще понимается как прагматический тип высказывания, который по своему положительному оценочному значению шире речевого акта комплимента. Это не предполагает, однако, простого гипонимического отношения между ними в силу следующих обстоятельств.

Первое. Целью похвалы является стремление к достижению взаимопонимания и сотрудничеству, или, в терминах Грайса, к соблюдению Принципа кооперации [14]. Основное содержание этого принципа заключается в том, что коммуникативный вклад говорящего на каждом этапе диалога должен соответствовать совместно признаваемой цели/направлению диалога и поддержанию неантагонистических отношений между партнерами по коммуникации. При выражении положительной оценки Максима качества скорее может быть нарушена в случае комплимента, чем похвалы, ибо похвала, в нашем понимании, это «ликоповышающий» оценочный речевой акт [12], выражающий объективную положительную оценку, признание и одобрение, целью которого является поддержание лица адресата [13], его самоуважения, уверенности в себе и т.п.

Комплимент же отличается тем, что в некоторых коммуникативных ситуациях он трудно отличим от лести – т.е. преувеличенной, неискренней, "корыстной" похвалы. В подобных неоднозначных случаях распознавание интенции говорящего зависит от "контекстной чувствительности" адресата и становится очевидной из его реакции на данный речевой акт:

The evening of the party Estelle wore a dress I hadn't seen before: a simple frock with an embroidered jacket. She looked very well in it. "You look lovely", I said, kissing her. "When did you get that dress?" (Tushnet) (комплимент).

"You operated on the patient just in time and did it perfectly good" (Green) (похвала).

"Cynthia! You look marvelous. I'd forgotten how beautiful. You haven't changed at all, but it has been a long time." "Ten years" she said. "Flattery, my dear, I know you good enough" Cynthia thought (Green) (лесть).

Второе. Compliment в англоязычных культурах – неотъемлемый компонент этикетного общения. "Под речевым этикетом понимается микросистема национально специфических устойчивых формул общения, принятых и предписываемых обществом для установления контакта между собеседниками, поддержания общения в избранной тональности" [10: 8]. Иллокутивная цель комплимента как единицы речевого этикета в самом общем смысле – создать благоприятную атмосферу общения. Известная исследовательница комплимента Левандовска–Томашук [16: 74] утверждает, что носителями английского языка данный речевой акт не воспринимается всерьез, так как не всегда отражает истинное положение вещей. Compliment в англоязычных культурах – это этикетный, формульный элемент фатического общения [11: 191].

Похвала же всегда есть результат искренней, объективной положительной оценки говорящим личности и деятельности собеседника, а потому использование высказывания похвалы является в известной мере спонтанным и не диктуется этикетными нормами или ритуалами. Различие, следовательно, состоит в преимущественно конвенциональной природе комплимента и неконвенциональности похвалы.

Третье. Время референции речевого акта комплимента – актуальное настоящее момента речи. В акте общения комплименты всегда "сиюминутны", поэтому независимо от того, представлена ли категория времени в морфологической структуре предиката или нет, сама логика ситуативного общения "здесь - сейчас" относит эти формулы в план синтагматического настоящего, например:

"Rina, darling!" Bernie Norman said, getting up from his desk and throwing his arms around her enthusiastically. The producer stepped back and looked at her. "You are looking slimmer and more beautiful than ever" (Robbins).

В случае же похвалы временем референции может быть не только настоящее, но и прошедшее или даже будущее время (в случае, например, похвалы – поощрения):

"You did your job nicely, Tom", she said (Green).

"It will be your best work when you finish it", he said (Smith).

Четвертое. Наличие категории синтаксического лица в случае комплимента предопределено тем, что общение на уровне речевого этикета возможно лишь между непосредственными собеседниками, т.е. при обязательном присутствии адресанта и адресата. Compliments, поэтому неизменно направлены непосредственно на объект – адресата:

"Rose!" screamed Lily, "What a perfectly scrumptious dress! You always get it right! So simple, so absolutely you!" (Murdoch).

Встречаются, однако, исключения, но они редки:

But Mrs. Saperstein wasn't quite ready to talk business yet. She looked over at Mary: "You have a lovely young mistress, David" (Robbins).

Следующее высказывание будет комплиментом только в том случае, если адресат высказывания – владелец дома.

"Lovely house it is here", he said politely (Robbins).

В отличие от комплимента, похвала бывает направлена и на третье (отсутствующее) лицо. Например:

"Though Bernie is not here I want to say about his work. It is the best one in your group. I appreciate it highly" (Elgin).

Пятое. В отличие от этикетных, обычно стереотипных, клишированных комплиментов, похвала обычно выступает как индивидуальная, "авторская" речевая стратегия, направленная на поощрение и поддержку адресата, поэтому языковое наполнение высказывания похвалы отличается значительным лексико-синтаксическим разнообразием и отсутствием шаблонности. Для выражения похвалы нет особой закрепленной за ней лексики, но широко используются стилистические (слэнг, коллоквиализмы) и образные средства языка (синонимы, метафора и другие):

"Atta boy! You did the job nicely" (Elgin).

"Well done, you've created this nice and beautiful collection of fashion!" (Green).

"You're the working donkey I say. Let's finish. You've done your work good" (Drabble).

"Good, my boy. You're the hot-shot" (Green).

Похвала, таким образом, обладает несравненно большим, по сравнению с комплиментом, потенциалом лексико-семантического варьирования.

В **заключення** можна сказати, що похвала і комплімент – це ефективні речеві дії, до яких вдаються представники англійськомовних етнокультур для вираження схвалення і позитивної оцінки. Похвала відрізняється від комплімента особливою прагматичною специфікою. Ця специфіка полягає в "творчому", індивідуально-авторському характері похвали, обумовленому щирістю виражаємого продуцентом позитивної оцінки особистості, якостей і/або діяльності адресата, і її візуальною закріпленістю за комунікативними ситуаціями співпраці.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аваттер І.Я. Я вас слухаю. – М.: Економіка, 1987. – 110 с.
2. Бодалев А.А. Восприятіє і розуміння людини людиною. - М.: Изд-во Московск. ун-та, 1982. – 200 с.
3. Бодалев А.А. Личность и общение. – М.: Педагогика, 1983. – 271 с.
4. Горелов И.М. Невербальные компоненты коммуникации. - М.: Высшая школа, 1980. – 104 с.
5. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков в его влиянии на духовное развитие человечества // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Наука, 1984. – С. 36-298.
6. Ключко Л.И. Похвала как оценочное высказывание в английском языке // Вестник Международного Славянского ун-та. Сер. Филология. – 2000. – №4 (3). – С. 50-53.
7. Леонтьев А.Н. Общее понятие о деятельности // Основы теории речевой деятельности. – М., 1974. – 253 с.
8. Сидоров Е.В. Проблемы речевой системности. – М.: Наука, 1987. – 140 с.
9. Федорова Л.А. Типология речевого воздействия и его место в структуре общения // Вопр. языкознания. – 1991. – №6. – С. 43-57.
10. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методологические аспекты. – М.: Русский язык, 1982. – 128 с.
11. Фролова И.Е., Туманянц З.Р. Анализ формул речевого этикета с прагматическим значением экспрессива // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення міжособовою та міжкультурною комунікації. – Харків: Константа, – 1996. – С. 189-191.
12. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: University Press, 1987. – 345 p.
13. Goffman E. Interaction in Ritual: Essays on Face to Face Behaviour. - Garden City, NY: Anchor, 1967. – 503 p.
14. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. – New York: Anchor. – 1975. – Vol.3. – P. 41-58.
15. Halliday M. An Introduction to Functional Grammar. – London: E. Arnold, 1994. – 325 p.
16. Lewandowska – Tomaszczyk B. Praising and Complementing // Contrastive Pragmatics (Ed. by Wieslaw Oleksy). – Amsterdam, Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co., 1989. – P. 73-99.
17. Saville-Troike M. The Ethnography of Communication: An Introduction. – Oxford, UK; New York, NY, USA: B. Blackwell, 1989, – 315 p.
18. Schiffrin, D. Approaches to Discourse. – Oxford: Blackwell, 1994. – 189 p.
19. Tannen D. Gender and Conversational Interaction. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 256 p.
20. Twentier G. The Positive Power of Praising People. – Chicago: Contemporary Books, Chicago, 1998. – 202 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Светлана Дорда – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Вищого державного навчального закладу «Українська академія банківської справи НБУ».

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, прагматика.

Лариса Ключко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, прагматика.

СИМВОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Людмила КОЖУХОВСЬКА (Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті аналізується специфічна роль етносимволів української мови як виразників народного світогляду, культури, вірувань і традицій. Визначаються проблеми етносимволу в контексті кодування мовного образу народу в синхронному і діахронному аспектах.

Ключові слова: етносимвол, коди культури, культурна конотація, етнолінгвістичний аналіз.

The article analyzes the peculiar role of ethnic symbols in the Ukrainian language as means of representation of the national outlook, culture, beliefs and traditions. The publication determines problems of the ethnic symbol within the context of coding the linguistic image of the nation in the synchronic and diachronic aspects.

Key words: ethnic symbol, culture codes, cultural connotation, ethno-linguistic analysis.

Постановка проблеми. Особлива культурна конотація того чи іншого слова виникає на основі важливої соціальної ролі предмета чи явища, які позначені цим словом у рамках окремої національної культури. При цьому соціальна значущість референта розуміється не в суб'єктивному аспекті, а в соціально-типізованому, як певна реакція носіїв мови на ті чи інші предмети і явища позамовної дійсності. Таку значущість референта закріплював фольклор, а літературні традиції зберегли її.

Проблема походження, виникнення символу, як і самої етнокультурознавчої лексики, достатньо у світовій та вітчизняній теоретичній думці не досліджена. Основоположними працями в галузі етнолінгвістики (на цей час уже міжгалузевої, за визначенням В. Жайворонка, дисципліни) можна вважати доробки мовознавців О. Потебні, М. Костомарова, В. Верещагіна, П. Чубинського, І. Нечуя-Левицького, М. Номиса, І. Франка.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній україністиці відомими є дослідження символів української мови В. Кононенка, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, М. Дмитренка А. Ажнюка, Р. Зорівчак, Н. Бабич та ін. Системний аналіз української символіки здійснено в нашій колективній праці «Словник символів культури України» (3-є видання – 2005 року).

Актуальною і малодослідженою досі вважається проблема етносимволу в контекстах кодування в мові народної пам'яті, вірувань і традицій, тому **метою** статті обрано етнолінгвістичний аналіз структури символу як носія світоглядного концепту нації, мовного образу народу в синхронному і діахронному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Слово "символ" у сучасної людини викликає не тільки ряд абстрактних понять чи конкретних уявлень, асоціацій, образів, а й відчуття магічного, загадкового. А ще – відчуття безмежного в пізнанні макрокосмосу, довкілля і мікрокосмосу, внутрішнього світу. Символ – потужна категорія культури, духовного розвитку, повсякденного спілкування. Нехтування символами в політиці, релігії, виробництві, торгівлі, освіті, побуті призводить до занепаду суспільства, етики, моралі, колективної та індивідуальної, до краху ідеалів загальнолюдських, національних, особистісних, до руйнування, а не творення.

Походження, еволюцію символу, фольклорної символіки О. Потебня пояснював через закономірності розвитку мови. Символізм, – писав учений, – від початків людської мови відрізняє її від звуків тварин і вигуків. Слово тільки тому орган думки і неодмінна умова всього подальшого розвитку світу й себе, що первісне є символом. Отже, "тільки з точки зору мови можна привести символи до порядку, що відповідає уявленням народу" [2: 200]. Оскільки внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося первісне враження, виникла потреба відновлення власного значення слова. Останнє і стало, вважає О. Потебня, однією з причин утворення символів [2: 200].

Символ є не лише стилістичною категорією, але й складовою культурно-історичного розвитку людства, пов'язаною з мовою, світоглядом, пізнанням світу. Власне, символ не тільки явище мови, міфології, але й частина усної художньої творчості в її родово-видових трансформаціях, жанровій специфіці, динаміці.

Етнокультурознавча лексика належить до сфери активного функціонування переважно в художньому, розмовному, частково публіцистичному стилях української мови, а слова-символи найчастіше вживаються в поетичній мові.

Етнокультурознавчі слова відображають національні особливості рідної мови. Саме їх упродовж століть намагалися знівечити, замовчати, вивести із активного словника, чіпляючи ярлик застарілості. Широке поле для етнолінгвістичних досліджень являють собою лексичний і фразеологічний мовні рівні. Саме на цих рівнях відбувається максимально виражений процес "консервації" семантичного змісту мовних одиниць. Автономність лексичних значень, що найбільшою мірою виявляється у власних і загальних назвах, дозволяє окремому слову зберігати втрачені на інших рівнях мови риси й особливості, зокрема структурну будову, значеннєву сему, суть явища, що позначається словом, тощо.

Для наукового пізнання етносистеми певного народу, історичного аналізу мовного явища необхідна його ареальна характеристика, що відображається на лінгвістичній (етнологічній) карті або систематизована в інших параметрах. У такому дослідженні обов'язково фіксуються співвідношення лексичного центру і периферії, спільних і розірваних ареалів та мікроареалів, інтенференція мовних систем і їх дисперсія тощо. "Історичне прочитання" лінгвістичних і етнолінгвістичних карт такого типу складна, але важлива справа, що вимагає від дослідників відповідних знань, спеціальної методики і методології. Це рівною мірою стосується як дослідження мовних матеріалів, так і фольклорних та етнокультурних джерел, адже для визначення генезису й історії народної культури

пропонована методологія необхідна більшою навіть мірою, ніж для розв'язання історико-лінгвістичних проблем. У першу чергу це стосується вивчення міфології. Більшість індоєвропейських мов мають відносно давню історичну фіксацію, тобто мали усну й писемну форми мови. Ранні письмові пам'ятки з міфологічними текстами є чи не єдиними історичними джерелами живих мов і етносів. Для їх вивчення застосовувалися й використовуються донині можливості морфологічного і синтаксичного опису їх структури, парадигматичного і синтагматичного плану змісту. В описі звичаїв і обрядів народу домінуючу роль виконує мовна (вербальна) система знаків, що презентує проблеми семантики, зміст обрядових одиниць. Вивчення вербальної системи етнокультури є одним із головних завдань етнолінгвістики, цей напрямок мовознавства сприяє розв'язанню цілого ряду проблем з етнографії при вивченні надбань етнокультури, духовної сфери народу в порівняльно-історичному та генетичному аспектах.

Етнолінгвістичні дослідження духовної культури дозволяють простежити її історію та еволюцію, вивчити джерела, адже термінолексеми відображають ключові моменти обряду, ритуалу, вказують на міфологічні персонажі, предмети і дії.

Кожен народ як носій певної мови має власне уявлення про мовну картину світу. Досвід етносу збережений і відтворений у живій мові у вигляді усталених словесних формул, ідіом, зворотів, образів фольклору і символів. Поширеним є застосування прислів'їв і приказок для програмування і пояснення життєвих ситуацій. Мовні картини світу різних народів відрізняються через відмінності в ієрархії цінностей, що в них зафіксовані [4: 14-15]. Зв'язок мови й етносу тісний і багатогранний.

Знання мови народу тісно пов'язане не тільки з його культурою взагалі, а й з культурою поведінки зокрема. Мова є засобом ідентифікації для тих, хто нею володіє, а значить і системою символів, значень, цінностей, навколо яких консолідується людська спільнота, з чітко вираженими неповторними ознаками, властивими лише їй. Втрата мови призводить до деетнізації її носія - етнічної спільноти.

Осягнути глибину духовності народу можна тільки за умови глибокого вивчення витоків культури, законів, яким явища культури підпорядковані. Основою колективних форм існування наших предків були спільність території, мови, звичаїв, традицій. Як особистість, так і народ у ході еволюції і творення намагалися реалізувати свою сутність, неповторну духовну вартість. Узагальнені найважливіші ознаки дійсності формують у народній свідомості струнку систему цінностей, вивірених погляд на загальне й одиначне, де одиначне виступає невід'ємною частиною цілого. Тому розуміння душі народу починається з прилучення до витоків народної культури. Сподівання, надії, чекання втілювалися в давньої людини у зразки народної творчості, тобто віра в одухотворення природи, її персоніфікація, вияв особистого життя людини в подробицях довколишнього світу – це найголовніші причини перетворення фактів повсякденного досвіду в осягнення й осмислення основоположних знаків людського буття. Так у ході тривалої духовно-природної практики формувалося етнічне осердя нації. Крізь віки з покоління в покоління передається безцінне надбання народного духу, аби народ завжди міг відчути себе, за висловом І. Франка, „об'єднаним організмом”. Серед перших вивченням народної духовної культури займалися М. Сумцов, М. Драгоманов, П. Іванов, П. Єфименко, В. Гнатюк, В. Милорадович, Т. Рильський, але однією з найкolorитніших постатей цієї плеяди був, без сумніву, П. Чубинський. Власні фольклорні-етнографічні дослідження та залучення порівняльного матеріалу роблять його праці енциклопедичним посібником народної духовної культури. Вихід у світ семи томів „Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край” став визначним явищем у культурному житті українського народу, переконливо показавши світові самобутність національної духовної культури. Характерною особливістю праці П. Чубинського є виняткова увага до народної термінології. Відчувається досвідчена рука вченого-діалектолога, який добре знає ціну народній термінології - одного з найважливіших джерел вивчення народного світогляду, побуту, вірувань, словесної творчості. П. Чубинський зафіксував фонетичні й етимологічні зразки народної мови, її колорит і соковитість, усе розмаїття українських говорів, а іноді - і найдрібніші особливості

вимови. Учений детально описав звичаї і вірування українців, що стосуються неба, сонця, зірок, місяця, змін дня і ночі, води, вогню, туману тощо, обрядодії, які виконували певні ритуальні функції щодо світу тварин і рослин, духовності тощо, таким чином увіковічнивши коди української культури, зафіксовані в мовній сфері.

Під „кодом культури” науковці розуміють своєрідну духовну призму („сітку”), через яку нація сприймає навколишній світ, вивчає, класифікує й оцінює його. Коди культури народу співвідносні з найдавнішими архетипними уявленнями людини. Учені виділяють різні типи культурних кодів, зокрема соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний [1]. Соматичний код культури є одним із найдавніших, адже людина почала вивчати навколишній світ із себе. Це закономірно, адже для наших предків існували три основні об’єкти для вивчення й опису: 1) сама людина; 2) навколишній світ; 3) час. Соматичний код культури відображає символічні функції різних частин тіла людини. Наприклад, у ролі символу людини може вживатися *голова, плече, рука* тощо. Просторовий код відображає членування (поділ) простору в уявленні носіїв певного етногенезису (*за тридев’ять земель, за морями-океанами, з голови до ніг, з ніг на голову, з дня на день, час від часу, до пори та ін.*). Часовий код культури українського народу відтворює існування людини в часі, тому час людьми *втрачається, програється, виграється, віднаходиться, тягнеться, підганяє, не рахується, убивається*. Час класифікується народом лексемами *година, пора, рік, місяць, тиждень, день, хвилинка, секунда, вік, вічність, мить* та ін. Предметний код культури пов’язаний з речами (предметами), що оточують людину, члена певної етнічної групи, зокрема в метрично-еталонній сфері людської діяльності. Предметний код культури народу тісно пов’язаний із духовним кодом, зокрема у сфері соціальних відносин. Наприклад, В. Колесов ототожнює поняття *дім* не тільки з будівлею, а й з людьми, що населяють його. У Давній Русі головним в образі *дому* було уявлення про господарство, про матеріальне багатство, забезпечення роду. В основі такого розуміння є не поняття про будівлю, а про те, що створене, нажите спільно для родини, яка живе під одним дахом [4: 211]. Значно пізніше В. Даль відзначав *дім* як „родной кров” з усім багатством, господарством, ріднею[там же]. Крім того, у слов’ян межі будинку, двору асоціювалися з поняттям „свого” у давній філософській боротьбі протилежностей. Українці здавна захищали межу будинку (двері, поріг) оберегами, охоронними знаками від „чужого”, „лихого”. Наші пращури вірили, що під порогом живуть „духи”, домові. Зовнішнім оберегом дому (хати) була призьба – символічне коло, що замикало простір хати, оберігало її від посягання злих сил. Біоморфний код культури пов’язаний із живими істотами, що населяють навколишній світ. Він відображає уявлення людей про світ тварин, рослин, алегоричні уживання назв тварин (бестіарій). Цей код указує на зоостереотипи, що існують у культурі українського народу. Наприклад, образи *змії, коня, ворони, зозулі* тощо. Люди звертаються до образів тварин, щоб точніше охарактеризувати людину в складному соціальному контексті. Світ зооморфних стереотипів частково відображено у „Словнику символів культури України” [4]. Національна мова як етнокультурний феномен існує в людському суспільстві, від якого вона походить (*рід, плем’я, народ, нація*). Мова існує у свідомості членів суспільства, реалізується в процесі мовлення, зберігається в писемних мистецько-літературних зразках. У національній мові відображається знання народу про світ, про життя, тому людина пізнає оточення через призму мови.

Висновки. Отже, мова – це генетичний код нації, який поєднує минуле із сучасним і спрямований у майбутнє. Складовими духовного коду культури є моральні цінності й еталонні зразки культури, зокрема такі як „добро і зло”, „добре-погано”, „плюс-мінус” тощо [1: 79]. Основи духовної культури зумовлюють наш побут, існування, поведінку, будь-яку діяльність, співжиття у соціумі. Коди культури створюють своєрідну систему координат, у якій відображаються еталони культури українського народу. Названі культурологічні номінації були предметом вивчення багатьох наук: сучасної української мови (загальноновживана, емоційно-експресивна, діалектна лексика, ономастика, фразеологія), стилістики, діалектології, семіології, теорії і практики перекладу. Однак системного опису їх як специфічної мовностилістичної категорії ще не здійснено. Разом з тим, вважаємо, що

лінгвокраїнознавство, українознавство, етнолінгвістика на сучасному етапі мають спиратися на виділений і всебічно описаний банк мовних знаків національної української культури, які відображають національно-мовну картину світу українців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро́логия /В. В. Красных. – М. : Наука, 2002. – 198с. С. 79.
1. Потебня А. А. Мысль и язык// В кн. Слово и миф. – М.: Учпедгиз, 1989. – С. 200.
2. Рогач О. Етнос. Мова. Фразеологізм // Дивослово. – 1998. – №9. – С.14-15.
3. Словник символів культури України /За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко, В. В. Куйбіди. – К: Міленіум, 2005. – 315с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Кожуховська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Наукові інтереси: етнолінгвістичний аспект змісту символів української мови.

ЕТНОКУЛЬТУРНА СИМВОЛІКА НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Олег КОМАР (Умань, Україна)

У статті йдеться про етнокультурну символіку національно-маркованих мовних одиниць, особливості якої розкрито на основі асоціативної інтерпретації реалій навколишнього світу засобами мови.

Ключові слова: етнічна культура, символіка, реалія, архетип, самоідентифікація, національно-маркований, етноспецифічний.

The article presents the problem of ethnocultural symbolism of nationally-biased language elements, its peculiarities are revealed on the basis of associative interpretation of surrounding world realia by means of language units.

Key words: ethnic culture, symbolism, realia, archetype, self-identification, nationally-biased, ethno-specific.

Реальний світ постає перед індивідом таким, яким його усвідомлює етнос. Він відтворюється у слові, в образі, якими етнос позначає його реалії. Будь-яка реалія сприймається першочергово як щось матеріальне, а вже потім у процесі сприйняття, осмислення та мовотворення одухотворюється, тобто відбувається процес суб'єктивної об'єктивного знання про предмет. Така суб'єктивна зумовлюється різноманітністю проявів етнічної свідомості, зокрема у її емоційно-оцінних, морально-етичних та суспільно-ціннісних проявах, та особливостями переплетіння матеріального і духовного, зовнішнього і внутрішнього світів у свідомості індивіда.

Результатом взаємодії фізичного та духовного у свідомості людини постає образне мислення, яке відіграє важливу роль у процесах символізації предметного світу. Символіка образу конкретної реалії виражається у перенесенні смислів одного предмета на інший. У такому разі останній постає символом оригінального предмета, смислів якого він набув [2: 55]. Так, символізація реалій постає своєрідним способом відображення дійсності, який широко використовується етносом у її перетворенні та створенні культурного середовища. Зрештою, культура народу значною мірою складається з ряду символів, які знаходять вираження й у мові, яка ідентифікує та увиразнює різноманітні етнокультурні смисли.

Основоположні аспекти уявлень про символи, знаки, архетипи та смисли, закладені у них, викладено у працях О. Лосева, Ю. Лотмана, Є. Панова, В. Топорова, К. Юнга. Окремі фрагменти вивчення символізації реалій навколишнього світу як рушійного чинника становлення етнічної культури, а також і символіки національно-маркованих мовних одиниць з огляду на їх етнокультурні смисли, представлено у працях І. Голубовської, Т. Даренської, Л. Дяченко, В. Жайворонка, Л. Кожуховської, В. Кононенка, А. Мойсієнка, Н. Слухай та ін.

Головною метою статті визначаємо аналіз основних механізмів символізації етнокультурних смислів національно-маркованих елементів мови.

Коллективне (етнічне) та індивідуальне осмислення реального світу часто відбувається згідно з парадигмою, яка будується за принципом систематизації образного та символічного знання про реалію в мові. Мовні одиниці, які є носіями етнокультурних смислів, постають специфічними з погляду особливостей етнічного світобачення та концептуалізації етномовної картини світу [9].

З огляду на означені аспекти, вважаємо доцільним визначення мовного символу та його ролі в творенні етнокультурних смислів національно-маркованих мовних одиниць.

Термін «символ» є одним з найбагатозначніших з семіотичного погляду, а вираз «символічне значення» часто вживається як синонім знаковості. Однією з семіотичних класифікацій символ визначається як знак, значенням якого є знак іншого характеру, що є більш культурно значущим. З другого боку, символ трактується як знакове вираження абсолютної незнакової сутності. У першому випадку, зазначає Ю. Лотман, символічне значення набуває виключно раціонального характеру і трактується як засіб раціонального переходу плану вираження у план змісту, а у другому – зміст ірраціонально пронизує вираження і поєднує раціональний світ зі світом духовним [5: 191].

Р. Якобсон вбачає першопочатки будь-якої мови саме в символі, який постає головним чинником, що відділяє мову від міфу. За Р. Якобсоном, символи – це конвенціональні відношення між знаком та значенням [12: 116]. Саме конвенціональність зумовлює відмінності між знаками-символами та знаками-індексами, значення яких базується на принципі тотожності.

Загалом, уявлення про символ пов'язане з ідеєю певного змісту, який слугує планом вираження для іншого, більш значущого з огляду на культуру змісту. Зауважимо, що в такому трактуванні символ відрізняється від ремінісценції, оскільки в останній зовнішня форма є здебільшого індексом, що вказує на існування більшого змістового наповнення. На противагу ремінісценції та індексу, символ постає довершеним у єдності форми та змісту знаком, що може бути без будь-яких труднощів виділений з семіотичного контексту [5: 192].

На початковому етапі розвитку будь-якої мови більшість слів постають символами, які відображають особливості сприйняття навколишнього світу міфічною свідомістю, якій властиве перенесення внутрішніх ознак та станів індивіда на об'єкти реального світу [10: 8]. Специфічні аспекти світобачення, ціннісні орієнтири та досвід етносу крізь призму такого типу свідомості акумулюються у різноманітності предметних, акціональних та мовних символах, які зазвичай існують у діахронічному зрізі етнокультури [3: 104]. Більшість таких символів має архетипний характер. Архетипні символи мають ознаки уподібнення навколишнього світу людині з огляду на психічні якості індивіда, його життєвий та мовний досвід у певній етнотності. Образ, який міститься у мовному символі, часто набуває національної специфіки, яка зумовлюється особливостями відбиття концептуальної картини світу у свідомості етносу та, зрештою, специфікою творчого осмислення дійсності індивідом, його мовним досвідом та національно-культурним рівнем загального розвитку [11: 21-24].

Значна кількість мовних символів має архетипний характер. Будь-яка культура має набір прецедентних текстів, насичених символами, які виконують функцію нагромаджувача культурної інформації етносу. Такі символи характеризуються стислістю, тобто в цьому разі мовний знак здатний містити значний обсяг інформації, доступної для декодування будь-яким мовцем, представником того чи того етносу. Більш того, символ є самостійною значеннєвою та структурною одиницею мови, тобто він може існувати поза межами семіотичного оточення та вільно входити у контекстуальні відношення у нових текстових одиницях [5: 193-194]. Це свідчить про характер мовних символів як продуктів історичного аспекту розвитку культури, їх діахронічний характер та незмінність значущості соціокультурної інформації, закладеної в них.

Зважаючи на архетипний характер символічних мовних одиниць, зауважимо їх властивість певним чином змінювати свою інваріантну сутність залежно від культурних контекстів, у яких вони реалізуються. У конкретному етнокультурному контексті зміст

символу може реалізовуватися повністю або частково, залежно від специфіки мовної ситуації. Саме тому подекуди форма символічної мовної одиниці не охоплює всіх її смислів, а лише певним чином спонукає мовця до оперування ними у тій чи тій ситуації. В будь-якому разі смислові потенції символічних мовних одиниць часто є ширшими від їх ситуативної реалізації, а їх уживання та реалізація в тому чи тому контексті є лише проявом одного з культурних смислів [1].

Трансформація архетипних мовних символів у власне національні відбувається шляхом ряду семантичних та прагматичних змін їхніх значень, зумовлених особливостями тієї чи тієї етнокультури. Такі трансформаційні процеси уможливають осмислення символіки як мовносеміотичного явища, і, зокрема, етносимволіки як лінгвософської категорії вивчення етнокультурних аспектів мовних одиниць.

Різні за своєю природою символи виражаються вербальними засобами, сукупність яких складає символічний код мови. Розуміння індивідом таких символів здебільшого можливе за умови належності до конкретної етнокультури та володіння мовою цього етносу. Символічний код мови найчастіше реалізується у лексичному та фразеологічному шарах мови, активно використовується у пареміях, загадках, сталих порівняннях, евфемізмах тощо. «Вербальні символи належать до найбільш важливих чинників національно-культурної самоідентифікації саме тому, що вони є своєрідними ретрансляторами історично значущих смислів, архетипних образів, у них закодовано пам'ять слова в його різнофункціональних культурних контекстах» [3: 105]. Тим самим національно-маркований символічний код виражається сукупністю різноманітних мовних одиниць з об'ємом інформації, що відбиває особливості емоційно-оцінного та суспільно-ціннісного сприйняття й відображення світу.

Символічний код мови перебуває у тісному зв'язку з етнокультурним кодом. Під етнокультурним кодом розуміємо «сітку», яку культура ніби накидає на навколишній світ, членує його, категоризує та оцінює [4: 232]. Найчастіше коди етнокультури співвідносяться з архетипними уявленнями етносу про світ та себе самого в ньому. Такі коди постають універсальними, тобто будь-яка культура цілком самостійно здійснює кодування та символізацію уявлень про світ згідно з певними усталеними шаблонами та стереотипами. Однак здебільшого кодування та символізація мають національно виражений характер та зумовлюються конкретним лінгвокультурним середовищем.

Перелік культурних кодів є доволі значним, зокрема існують соматичний, зооморфний, рослинний, астральний, аксіональний їх варіанти. Однак з погляду етнокультурної значущості виділяють такі коди культури, які є базовими, відображаються в мовних архетипних символах та відбивають міфічне мислення етносу:

- соматичний,
- просторовий,
- часовий,
- предметний,
- біоморфний,
- духовний [4: 233].

З огляду на такий перелік етнокультурних кодів зауважимо, що етнос та його представники пізнають навколишній світ, починаючи з самих себе. Отже, першопочатки культури – це продукти колективної пізнавальної діяльності. Набір кодів етнокультури вказує на поступовий перехід пізнання індивіда від внутрішнього світу до зовнішнього, часто з екстраполяцією знань про себе на об'єкти світу, що його оточує. Процес пізнання відбувається завершеним колом, тобто, пройшовши через коди етнокультури та їх символіку шлях від матеріального до духовного, індивід знову повертається до пізнання себе, але вже на іншому, складнішому рівні.

Формування і розвиток національної словесної символіки має складний характер. Часто мовний символ утворюється за безпосередньої участі світоглядної та мислительної діяльності людини, хоча глибинні семантичні зв'язки між образом-символом і словом-символом створюються та нагромаджуються насамперед колективною свідомістю етносу і

сприймаються як мовне втілення певних узагальнених ознак об'єкта реального світу, якому в народній уяві надається та чи та символічна функція [7].

Загалом, символізм мовних одиниць реалізується в лінгвокультурному просторі етносу. За визначенням В. Муравйова, лінгвокультурний простір є оточенням, у якому існують носії конкретної мови та культури. До культурного простору він відносить наступні компоненти:

- реальний світ, яким його сприймають представники конкретної лінгвокультурної спільноти (етносу);
- побут представників етносу;
- нагромадження знань та культурного досвіду;
- представники певної лінгвокультурної спільноти, їхні самооцінки та образи самих себе;
- представники чужої лінгвокультурної спільноти, образи та оцінки «чужих» [6: 120].

Із цього виходить, що в мові слова-символи найчастіше позначають явища та об'єкти, пов'язані з повсякденним життям людини, побутом, культурою, суспільним життям. За законом аналогії, який лежить в основі символізму, відбувається порівняння та віддзеркалення речей реального світу в світі духовному, що, зрештою, спричиняє виникнення внутрішніх зв'язків між об'єктами, їх внутрішню аналогію. Образно-символічного значення набувають мовні одиниці, пов'язані з уявленнями етносу про власні та чужі морально-етичні норми та про своє ставлення до сусідніх етносів (це часто виявляється в опозиції *свій/чужий*).

Символізації набуває предметна діяльність індивіда, його взаємодія з навколишнім світом та іншими представниками соціуму [8]. Значна частина символічних мовних одиниць несе відбиток народнопоетичної традиції, оскільки символіка різного характеру часто використовується у піснях, думах, веснянках, коліскових, замовляннях тощо, багатих на національно-марковані слова-символи, що передають образне значення у специфічних мовних контекстах або стереотипних ситуаціях.

Отже, будь-який фрагмент картини світу, відбиваючись в етнічній свідомості, потрапляє в коло постійних асоціативних зв'язків, і, переосмислюючись, втілюється у стереотипний образ. Так, зовнішні асоціації буття етносу постають у мові його духовною сутністю. Шляхом асоціативних зв'язків відбувається перехід від слова, що позначає предмет, до образу цього предмета в етнічній та індивідуальній свідомості, а далі – до символу, що містить архетипні уявлення етносу, що закорінюються у його культурі й постають її показниками – знаками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дяченко Л.М. Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення / Л. М. Дяченко // Мовознавство. – 1997. – №2–3. – С. 67–72.
2. Жайворонко В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Жайворонко. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
3. Калашник В. Українські вербальні символи як чинник національно-культурної самоідентифікації / Калашник В., Філон М. // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 104–106.
4. Красных В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія: курс лекцій / В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
5. Лотман Ю. Символ в системі культури / Ю. Лотман // Избранные статьи. – Таллинн, 1992. – Т. 1. – С. 191–199.
6. Муравьев В. Л. Лексические лакуны / В. Л. Муравьев. – Владимир: Изд-во Владимир. пед. института, 1975. – 97с.
7. Панов Е. Н. Знаки, символы, языки / Е.Н. Панов. – [2-е изд., доп.]. – М.: Знание, 1983. – 248 с.
8. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ / В. Н. Топоров. – М.: Прогресс, 1995. – 624 с.
9. Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т. В. Цивьян. – [изд. 3-е, испр.]. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
10. Шатин Ю. Миф и символ как семиотические категории / Ю. Шатин // Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 7–10.
11. Юнг К. Душа и миф: шесть архетипов / К. Юнг. – К.: Изд-во «Port-Royal», 1996. – 384 с.
12. Якобсон Р. В поисках сущности языка / Р. Якобсон // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 102–117.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Комар – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, етнолінгвістика.

КОНЦЕПТ КАК ОБЪЕКТ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Наталія КОЧ (Київ, Україна)

У статті поставлено проблему створення історичного словника концептів як культурно значущих одиниць східнослов'янської ментальності. Представлено досвід опису словникової дефініції бінарного концепту релігійної концептосфери АГНЕЦЬ/ВОЛК, презентованого лексикою пам'яток писемності східних слов'ян XI–XVII ст.

Ключові слова: історична лексикографія, словник концептів, дефініція концепту, концептоутворююча східнослов'янська лексика.

The article deals with the problem of forming of historical vocabulary of concepts as cultural meaningful units of the East Slav mentality. The experience of vocabulary definition description of binary concept of religious concept-sphere LAMB/WOLF, presented by the vocabulary of the Eastern Slavs' written records of the XI–XVII c., is considered in the article.

Key-words: historical lexicography, vocabulary of concepts, concept definition, the East Slav concept-forming vocabulary.

Лексикографія начала ХХІ в. переживає пору коренних змін в області теорії і методики складання словарей. Появлення словарей нових типів (О.С. Баранов, Ю. Н. Караулов, Ю. Д. Апресян, В. В. Морковкін, Н. Ю. Шведова) обумовлено активізацією етнолінгвістического, культурологіческого і когнітивного аспектів в дослідженні мовних одиниць. Наприклад, видання А. А. Шушкова «Толково-понятний словарь русского языка», направлено на практичну реалізацію зв'язу мовної і когнітивної компетенції, в корінь змінює наше уявлення про форму подачі лексического матеріалу [7: 5–9].

Востребованність когнітивної інформації в області історическої семантики також обумовила нові підходи до вивчення і фіксації мовного матеріалу в традиційних словарях. Так, складателі «Словаря русского языка XI–XVII вв.», зберегли традиційне описання архаїческих лексем (Г. А. Богатова, Г. В. Судаков), стали застосовувати до обробки письмових джерел методи і прийоми комп'ютерної лінгвістики (Ю. Н. Филиппович, М. І. Чернышева, Г. Я. Романова) [6]. В результаті з'явилися тематическі словари історическої лексики («Наименования мер длины в русском языке», «Человек»), котрі, з нашої точки зору, можна розглядати як ілюстративну базу словарей концептів, презентованих мовними засобами в діахронії. Інформаційні ресурси картотек древнерусского і старовосточнославянских мов дозволяють об'єктивно реконструювати цілісні концептосфери споріднених культур і визначати їх духовні і матеріальні смислові ахроническі константи.

Опыт описания культурно значимых концептов по типу словаря (концептуарий) представлен в издании «Антология концептов» под редакцией В. И. Карасика и И. А. Стернина [1]. Закрепленность концептов в языковом сознании и коммуникативном поведении носителей языка иллюстрируется на материалах русского, английского, французского, немецкого, китайского языков. Показательно, что, несмотря на предпочтение синхронного метода в описании концептов, исследователи часто обращаются к диахроническому методу анализа ментальных единиц, что позволило им расширить интерпретацию содержания концепта за счет данных истории языка (см., например, работу О. Н. Кондратьевой «Душа, сердце, ум») [1 (1: 83–95)]. Профессор И. А. Стернин определяет свою позицию по отношению к синхронному и диахроническому методу описания концептов следующим образом: «Представляется, что в исследовании целесообразно четко придерживаться синхронного среза при описании, диахронию можно использовать лишь для объяснения тех или иных изменений в концепте тех или иных его черт» [5: 63]. Однако, по верному замечанию Н. В. Клягина, «в генезисе языка как нигде в рамках вторичных общественных структур видно, насколько начало социального явления отличается от его конца (собственно, не от конца, а от современного состояния)» [2]. Поэтому диахронический подход в когнитивных исследованиях является важнейшим способом познания первоначального, истинного смысла ментального образования сознания и его полного витального цикла – от

мифологического слоя до современности, а историческая лексика в полной мере раскрывает его исходное концептуальное содержание.

Теоретико-методологические основы нового направления в языкознании – сравнительно-исторической (диахронической, генетической) когнитивной лингвистики – требуют разработки новых моделей подачи результатов когнитивно-лингвистических исследований концептов в форме словарной дефиниции и, в конечном итоге, создания исторического словаря концептов и их диахронических презентаций, зафиксированных в памятниках письменности определенного хронологического среза. Реконструкция концептологической модели картины мира восточных славян периода донационального развития их языков может осуществляться с помощью интерпретации понятийных, аксиологических и образных составляющих концепта, репрезентированных архаичной лексикой.

Триединая проблема «язык – мышление – культура» мобилизует усилия лингвистов, историков, философов, психологов, культурологов с целью определения и интерпретации ключевых понятий конкретных культур, представленных в древних языках. Исследователи славянских культур и языков часто обращаются к лексикографическим материалам в поисках первоначальных истинных смыслов, манифестирующих ментальность народа. Так, Н. И. Толстой занимается воссозданием древнеславянской культуры, работая над этнолингвистическим словарем славянских древностей. Под ред. И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудкова выпущен первый том лингвокультурологического словаря «Русское культурное пространство» (2004 г.). Ю. С. Степановым создан интересный труд «Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования», в котором описание концепта как «сгустка культуры» предполагает анализ его «исторического слоя [4, с. 45]. Отношения между стадиями концепта ученый связывает с принципом организации знаковых систем: «Если концепт ... складывается из слоев различного времени происхождения, то естественно представлять его эволюцию в виде некоей последовательности, или ряда, звеньями которых являются стадии концепта, или, говоря иначе, данный концепт в разные эпохи. Между этими звеньями, стоит расположить их достаточно последовательно, сразу же вскрываются особые отношения преемственности формы и содержания, благодаря которым *нечто из старой стадии концепта становится знаком в его новой стадии*» [4: 56]. Такое расположение концептов Ю. С. Степанов называет «эволюционными семиотическими рядами». Ряды образуют семиотические цепи, в которых единицы предшествующего звена преобразуются в знаки последующего звена. Отношения между одновременными звеньями разных эволюционных рядов составляют парадигмы или стили конкретной эпохи [Там же].

Концепт в историческом развитии является полноправным объектом изучения исторической лексикографии, так как основным способом представления концепта являются лексемы. Однако особенностью диахронического толкования ментального образования сознания есть то, что в интерпретационный ряд входят, кроме вербальных, знаки других семиотических систем. Культурная символичность и метафоричность слова раскрывается через его референцию с означаемым объектом, который также входит в семиотический ряд.

Гипотетически выстраивая эволюционные ряды эпохи донационального периода развития восточнославянских языков и сравнивая их с аналогичными рядами следующей эпохи национального развития русского, украинского и белорусского языков, надо отметить следующее. Во-первых, последующие ряды (речь идет о разновременных рядах, Ю. С. Степанов сравнивает одновременные ряды) всегда отличаются неполнотой парадигмы, но эта неполнота «кажущаяся». Например, если рассмотреть зоонаминации как символы религиозной культуры, то, условно деля изучаемый отрезок времени на языческий период, периоды раннего (время «двоеверия») и среднего христианства, в пределах этого хронологического среза можно выделить первые кровавые обряды жертвоприношения животных, затем символические «гуманизированные» жертвоприношения в христианской церкви, закрепившиеся в образе Агнца Божьего. В ряду этих обрядов, верований, архетипов стоит биологический объект – овца (ягненок, баран). Более поздний ряд, сохраняя в себе этот структурный элемент, как бы «теряет» предыдущие. Однако эта «потеря» кажущаяся.

Отсутствие элементов условно, так как *ягненок как знак* содержит в себе всю предыдущую информацию, касающуюся и означаемого, и его означающих. Во времени могут возникать ситуации, когда эти парадигматические лакуны актуализируются и заполняются в сознании архаичной информацией. Этот процесс имеет отношение к понятию глубинных мыслительных структур и их «врожденности».

Во-вторых, исследуя такого рода «вертикальные» парадигмы, необходимо учитывать тот глобальный контекст или фон, который во многом определяет характер и способы функционирования элементов ряда. В религиозном контексте ягненок как культурный знак представлен с учетом конкретных исторических событий времени становления христианства, особенностей социальных отношений внутри общества, связей с другими культурами (в данном случае важно влияние семитской культуры) и т.п. При *рефрейминге* (переформировании) *контекста* ягненок (или другой объект) входит уже в другой ряд и рассматривается, например, как объект сельскохозяйственной деятельности (рефрейминг культурного контекста понимается нами как процесс переформирования фоновых знаний, в результате которого трансформируется смысловое поле концепта). Отличия «светского» ягненка от «религиозного» несомненны. Вхождение одного и того же объекта в разные эволюционные ряды (которые обязательно пересекаются через свои основные, ключевые элементы) можно рассматривать как *семиотические пучки*. Такие пучки, возможно, и являются основой концепта, а точки пересечения структурируют его ядро. Знание рефрейминга контекста обеспечивает понимание содержания и структуры концепта, а также определяет место и ценностный статус ментального комплекса в определенной концептосфере.

Реконструкция архаичной концептуальной картины мира с помощью языковой картины мира древних славян предполагает обнаружение сущностных концептов, определяющих ориентацию человека в социальном и природном мире, контролирующей жизнь человека разумного в пределах того языка, носителем которого он является. Критерием выделения таких концептов для нас послужило условное деление концептуальной картины мира на отдельные концептосферы, отвечающие основным духовным и физическим потребностям субъекта, среди которых особое место занимает христианская религиозная концептосфера, которую мы рассматриваем как логическое продолжение (предполагающее качественный скачок) языческой концептосферы, основанной на фундаментальных семантических оппозициях культурно универсального характера.

Когнитивная система мышления, в отличие от языковой, представляющая собой более сложную, но по характеру похожую систему (развивающуюся и открытую), может быть описана с помощью концептообразующей лексики в единстве истории и современности. Поиск механизмов взаимодополнительности и взаимодействия фактов диахронии и синхронии приводит к различным результатам. Одним из таких результатов диахронно-синхронного метода гуманитарного познания является опыт создания словарной дефиниции диахронического комплементарного концепта АГНЕЦ/ВОЛК, основанный на предложенной нами методике исследования бинарных диахронических лингвокультурных концептов [3].

Общая характеристика словарной статьи. Представлена модель бинарного концепта религиозной концептосферы, имеющего два взаимосвязанных ядра-понятия, которые манифестируют общекультурные универсальные идеи. Интерпретация предполагает этимологический, когнитивно-лингвистический и культурно-исторический критерии описания концепта. Смысловая наполняемость модели презентирована в виде семантической схемы информационного поля полисемантических концептообразующих единиц языкового и предметного семиотического ряда. Данные единицы объективируются ключевыми номинациями, семантическое развитие которых в диахронии демонстрирует эволюцию культурных смыслов. Кроме ключевого слова, зафиксированы его дериваты, определения, синонимы. В отсылочные зоны статьи входит перечень основных фундаментальных оппозиций мифологического слоя концепта. В качестве иллюстраций использованы материалы памятников письменности (рамки статьи не позволили ввести иллюстрации в образец статьи: примеры см. в нашей монографии [3: 287–340]).

Словарная статья концепта АГНЕЦ/ВОЛК (вариант ОВЦА/ВОЛК)

(когнитивно-лингвистическая интерпретация информационного поля концепта)

Презентированные универсальные семантические оппозиции: свет – тьма, день – ночь, добро – зло (добрый – злой), добродетель (безгрешность) – грех, вера – неверие (верующий – неверующий, христианин – язычник), свой – чужой, вина – невинность, хороший – плохой, кроткий – жестокий, правда – ложь, жертвенность – эгоизм, верх – низ, право – лево, человек – животное, жертва – хищник (жертва – палач), сильный – слабый, богатый – бедный, властный – бесправный, овца (агнец) – волк.

I. АГНЕЦ

Идеи и понятия: ЖИВОЕ СУЩЕСТВО (ЖИВОТНОЕ), СВЕТ, БОГ, ИИСУС ХРИСТОС, БЕССЛОВЕСНОСТЬ, ВЕРА, ВЕРХ, ПРАВЫЙ, ДУША, БЕЗГРЕШНОСТЬ, ДОБРОДЕТЕЛЬ, ДОБРО, ЖЕРТВЕННОСТЬ, САМОПОЖЕРТВОВАНИЕ, ИСКУПЛЕНИЕ, МИЛОСЕРДИЕ, ПРАВДА, СВОЙ, СВЯТОСТЬ, СМИРЕНИЕ, СТРАДАНИЕ, ХРИСТИАНСТВО, ЧИСТОТА.

ст.-сл. *агньць*, др.-русс. *ягнз* (ягня, агня, агница) [закалаемый, безгласный, непорочный, кроткий, беззлобивый, кровепречистый, наследник господний, посвященный, оферованный]:

- 1) ягненок, животное;
- 2) символ Иисуса Христа [*Агнец Божий, агньче имя*];
- 3) символ ребенка, мальчика (чаще первородного), мн. дети [*новоражаемые*];
- 4) символ библейских персонажей (в форме ж. р. – *Рахиль*);
- 5) просфора с печатью (*агнечная просфора, агнец*).

альп. (тюрк.?) *ба(о)ран*, возможно, звукоподражательного характера (синонимы: *овен*, ср. *овноглавец*):

- 1) жертвенное животное; символ покаяния;
- 2) символ Христа;
- 3) символ вождей, лидеров, пророков [*пророк Даниил*];
- 4) народ, люди, паства [*белые, пестрые*]

(ср. семантику номинации в других концептуальных системах: *перехожий баран* «пошлина за переход крестьянина в другую деревню», *баран* «стенбитное орудие», «этнографический музыкальный инструмент» || русск. *козица, коза, волянка*).

ст.-укр, ст.-белор. *баранок*:

- 1) молодой баран [*самчик рочный*];
- 2) символ Христа [*баранок Божий, правдивый, непокаляный, белый*];
- 3) пасхальные жертвенные ягнята, предназначенные для разговения [*баранки великоденные, баранки великоночные*];
- 4) христианский оберег

(ср. семантику номинации в других концептосферах: «овчинка», «белые пенистые гребни волн» (в форме мн. ч.), «посуда» (в форме *баранець* – с XV в.).

др.-русс, ст.-сл. *овьца* (*овечка, овен, овцы*) || прасл. **овьса* (увелич. **овьль*):

- 1) животное;
- 2) жертвенное животное [*жертвенный овен, белый овен*];
- 3) символ Христа [*овный покой, овний рог* (левый и правый); метафора-символ: *я емь дверь овцам*];
- 4) символ Богоматери, св. Марии [*незлюбива овечка*];
- 5) верующий, мирянин // паства верующих, миряне (чаще в форме мн. ч. *овцы*) [*христовы, христосовы* (*христосовой паствы стадо Христово, стадо христоименитое*: ср. совр. *стадо баранов*), *духовные, светские, заблудшие, заблуженные, погибшие, избранные, порученные, поверенные, разумные, словесные, правоверные, невредные, белые/пестрые; невинная овечка, бедная овечка, пропавшая овца, погибшая овца, заблудшая овца* (совр. белор. *аблудная авечка*)];
- 6) народ [*овцы целоумные*];
- 7) знак зодиака; год по восточному календарю [*овний год, овечье лето*].

овча (мн. *овчата, овчатка*):

- 1) животное [*овчие пастухи*];
- 2) символ Иисуса Христа;

- 3) символ невинного безгрішного ребенка;
- 4) символ біблейських мучеників;
- 5) веруючий, мирянин (*овча, овчато*, чаще в формі мн. ч. *овчата*) [*овча згинулоє, избранне, покорне, тихе, хороє, волохищне, овчя кротость*].

овчарня (*овчарник*) [*вышняя, небесная, господняя, единая*]:

- 1) церковный приход;
- 2) церковь, символ единения верующих;
- 3) учение Христа.

Концептуалізована словесно-предметна область: найменування тваринного (слово), міфема *агнець*, порівняння *як агнець*, образ *чоловіка-овці*, метафори *чоловік – овця*, символ віруючих, Христа, святих мучеників, богоматері, аллегорія, прецедентні тексти (фразеограмми, притчі про жертвенного ягненка, про заблудшу овцю), предмети релігійної культури: просфора *агнець*, християнський оберег (аналогія хреста) *баранок*, жертвенне чисте тваринне; тваринне (біолог.).

II. ВОЛК

Ідеї та поняття: ЖИВОТНЕ, ТЬМА, НИЗ, ЛЕВІЙ, НЕЧИСТІЙ, АНТИБОГ, АНТИХРИСТ, ГРЕХ, ЖЕСТОКОСТЬ, ЗЛО, НЕВЕРІЕ, НЕПОКОРНІСТЬ, ЛОЖЬ, СЛОВЕСНОСТЬ, СТРАХ, УМ, ЧУЖОЙ, ЕГОІЗМ, ЯЗЫЧЕСТВО.

др.-русс. *вѣлкѣ*, ст.-слав. *вѣлкѣ* || пр.-слав. **vьlkъ* «растерзуючий»:

- 1) хищный зверь (ст.-укр., ст.-белор. *дрепежник, драпежца, драпежный, лупежца, шарпач*);
- 2) враг, завоеватель, чужой [*бешеные*] (ср. диал. поволж. *волк* «пойманный с поличным вор, которого водят по селу в шкуре украденного им животного»);
- 3) иноверец;
- 4) язычник;
- 5) неверующий, еретик [*черный, безбожный, злохищный, атеист, волкорастерзатель, волкомысленный, волчье имя*];
- 6) лжеучитель, лжепастырь [*пастыр погиблый, волк злосливый, волк хватливый, волк разумный, волки мысленные; волк в овечьей шкуре, в одеждах овчих, в одеждах волчих*];
- 7) символ зла, греха [*волки пекельные*].

Концептуалізована словесно-предметна область: найменування тваринного (слово), міфема *волк*, порівняння *як волк*, образ *чоловіка-волка*, фольклорний образ волка, моделі метафор *чоловік – волк, рослина – волк, предмет – волк*, символ чужого, еретика, язичника, аллегорія, ім'я власне, прецедентні тексти (фразеограмми, притчі, проповіді про пастирів-волків), плотьядне нечисте тваринне (біолог.).

Створення словаря концептів східнослов'янської концептуальної картини світу та їх вербалізаторів є перспективним як для порівняльно-історичного мовознавства, так і для когнітивної лінгвістики, а також культурології. Результати досліджень в області історичної концептології можуть бути значимими для подальшої розробки лексикографічної теорії та методології. Характеристика мовного матеріалу в когнітивно-лінгвістическому аспекті дозволяє розкрити глибокі процеси формування та розвитку лексического фонду. Описання історії слів, функціонуючих в цілостних семантичних інформаційних системах як вербалізаторів концептів та категорій, – основа створення фундаментального історико-лінгвістического твору про генезис концептуальної картини світу східних слов'ян періоду XI–XVII вв.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антологія концептів / Під ред. Карасика В. І., Стерніна І. А. – Т. 1. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 352; Т. 2. – М.: Гнозис, 2007. – 511 с.
2. Клягин Н. В. Чоловік в історії [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://society.polbu.ru/klyagin_histman/ch09_i.htm.
3. Коч Н. Генезис східнослов'янської концептосфери в мовному та культурному відображенні (еволюційне розвиток дуальності *чоловік – тваринне*: на матеріалі міфології, фольклорних джерел, пам'яток писемності XI–XVII вв.). – Ніколаєв: «Іліон», 2010. – 440 с.
4. Степанов Ю. С. Константи. Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
5. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / Под. ред. И. А. Стернина. – Воронеж: изд-во ВГУ, 2001. – 182 с.

6. Чернышева М.И., Филиппович Ю.Н. Историко-лексикологическое (тематическое) исследование: экспериментальный опыт на основе информационной технологии // Вопросы языкознания. – № 1. – 1999. – С.56–83.
 7. Шушков А.А. Толково-понятийный словарь русского языка. – М.: АСТ: Астрель: Хранитель, 2008. – 988 [4] с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Коч – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси: історична лексикографія, концептологія.

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОЗИТИВНИХ ЕМОЦІЙ

Інна КРАСОВСЬКА (Київ, Україна)

У статті розглянуто особливості концептуалізації позитивного емоційного досвіду у свідомості мовця, визначено сутність понять «емоційний концепт» та «емоційний сценарій».

Ключові слова: позитивні емоції, концептуалізація, емоційний досвід, емоційний концепт, емоційний сценарій.

The article analyzes peculiarities of positive emotions conceptualization, defines the gist of such notions as “emotional concept”, “emotional script”.

Key words: positive emotions, conceptualization, emotional experience, emotional concept, emotional script.

Останнім часом усе більш актуальною в когнітивних дослідженнях стає проблема вивчення актуалізації емоцій в комунікативних процесах. *Мета цієї статті* визначити особливості концептуалізації емоційного досвіду мовця та визначити сутність понять «емоційний концепт» і «емоційний сценарій». Одночасний розгляд важливих аспектів природи емоцій у філософії, психології, нейролінгвістиці, лінгвістиці тощо переконливо свідчать про складність і багатогранність феномену емоційності й підкреслює *актуальність* дослідження когнітивних механізмів віддзеркалення емоцій людиною. Розв'язання проблеми реалізації та декодування емоцій в усній комунікації потребує глибокого дослідження їх онтологічних властивостей, а також установаження взаємодії мислення, мотивації, емоції та системи мовних засобів у свідомості мовця.

Відомо, що емоції відіграють надзвичайно важливу роль у житті та діяльності людини, будучи особливими класами суб'єктивних психічних станів, які відображають ставлення людини до світу, людей, процесу й результату своєї практичної діяльності у формі відчуттів приємного або неприємного [9: 245]. Отже, визначення мовних засобів оформлення емоційного дискурсу може бути віднесене до ряду найбільш значущих, багатоаспектних проблем сучасної науки взагалі та лінгвістики зокрема.

Згідно з визначенням У. Шиблза [15: 28-29], емоція є частиною лінгвістичного контексту, яка знаходить своє відображення як у рисах поведінки, манерах, ставленні до оточуючих, виразі обличчя, так і в мовному вираженні. При цьому досить широкі результати досліджень емоційного мовлення у теоретичній та прикладній лінгвістиці підтверджують, що мовним засобам належить провідна роль у передачі індивідами емоційно-модальних значень. Виходячи з цього, емоції, що їх людина виражає та декодує в мовленні відносять до елементів мовної системи, певного рівня комунікації, на якому за допомогою мовних засобів відбувається передача не лише раціональної, а й емоційної інформації [1: 12].

Від стародавніх часів емоційність вираження асоціювалася з певним стилем, який вважали соціально прийнятним засобом покращення думки. Проте, досліджуючи проблему ролі емоційної сфери в біологічній та соціальній організації людини, Б. Додонов приходив до висновку, що певні емоції є універсальним, загальнолюдським феноменом [6: 89-93]. Зазначимо, що за результатами деяких експериментально-фонетичних досліджень когнітивного напрямку [16: 7-15], кодування і декодування емоційних виразів на надсегментному рівні теж має універсальні ознаки для людей усього світу незалежно від їхньої культури, мови або освітнього рівня. При цьому соціокультурні фактори відіграють важливу роль у визначенні виражального компонента емоції, встановлюють певні правила комунікації, що можуть вимагати утримання або маскування одних емоцій і, навпаки, частого виявлення інших. Спираючись на викладене, не можна не погодитися з думкою про те, що вплив соціального й культурного середовища на характер експресії емоцій зумовлює

формування певних стереотипів їхнього вираження, властиві їй зрозумілі тільки членам певної культурної групи [12: 110].

Продовжуючи аналіз, звернемо увагу на те, що дослідження концептуалізації емоцій в різних мовах та їхнє відображення у мовних картинах дозволяють зробити висновки про співвідношення емоцій та когнітивної системи людини в процесі комунікації [4: 16-22; 7: 139-141]. Виходячи з цього, емоції осмислюються як функціонально значущий елемент когнітивної системи людини, що виконує такі функції: 1) *адаптивну* (допомагають організму своєчасно й вигідно пристосуватися до зовнішніх умов); 2) *оцінну* (виступають засобом установлення значущості тих або інших предметів і явищ для задоволення своїх актуальних потреб); 3) *комунікативну* (передають інформацію про стан мовця та його ставлення до певних предметів, осіб або подій); 4) *прагматичну* (виступають фактором організації та регуляції комунікативної діяльності людини) [9: 369]. У свою чергу, аналіз взаємодії когнітивної, емотивної та мотиваційно-вольової систем у свідомості людини, дозволяє розглядати емоції як різновид мислення, як відповідь або комплекс відповідних реакцій, зумовлених когнітивними процесами.

Отже, чим глибше ми проникаємо в суть проблеми дослідження емоційної сфери людини, тим зрозумілішим стає, що розгляд специфіки вияву емоцій має сенс на тлі їхньої ролі в процесі пізнання людиною навколишнього середовища. Розуміючи це, підкреслюється неможливість ігнорування лінгвістикою когнітивних основ у процесі адекватної характеристики емоційного мовлення [13: 45-48]. Проте, основною проблемою дослідження емоцій в мовленні постає їх багатоаспектність, за умов існування якої вичерпна ідентифікація кожної окремої емоції потребує використання досить значного комплексу ознак чи критеріїв. Крім того, навіть незначні зміни факторів, що здійснюють вплив на емотивну сферу людини, здатні, на підставі виникнення "емоційних комплексів" [14: 147] суттєво модифікувати вираження емоцій у діалектично протилежних межах, існуючих у свідомості людини. Закономірно, що вичерпні систематизації чи класифікації емоцій за окресленою в такий спосіб безліччю ознак та чинників, які спричинюють їх появу, стають практично неможливими.

Слід зазначити, що класифікаційні схеми емоцій наявні у низці психологічних, психолінгвістичних, а також експериментально-фонетичних дослідженнях враховують полярність вияву емоцій, вплив емоцій на мотиваційну сферу людини, закономірності перебігу емоційних станів, залежність емоцій від потреб та умов навколишнього середовища. Разом з тим, жодна класифікаційна схема не претендує на повне й цілісне висвітлення цієї проблеми. Зрозуміло, що таке розмаїття підходів до систематизації емоцій пояснюється складністю самого поняття "емоція", яке об'єднує різні явища, на зразок емоційних реакцій, емоційних станів та емоційних ситуацій. Тому в обсязі цієї статті, виходячи з обґрунтованих загальновідомих положень, під *емоцією* ми будемо розуміти суб'єктивні реакції людини на вплив внутрішніх і зовнішніх подразників, що виявляються як задоволення або незадоволення, тобто, матимемо на увазі їх узагальнену диференціацію на позитивні та негативні.

Викладене показує, що необхідність вивчення та опис кодування та декодування емоцій, якщо не виходить за коло інтересів лінгвістики, то, без сумніву, виходить за межі її теорії. Це, власне, і дозволяє докладніше зупинитися на основних моментах, які характеризують вияв емоцій у мовленні та можуть бути зараховані до параметрів їхньої класифікації з огляду особливостей їхнього вияву в комунікації. Тому для ясності викладу вбачається цілком природним оформити зазначену класифікацію графічно (див. рис. 1). Прокоментуємо суть понять, які стали підґрунтям для формування наведеної класифікації емоцій. Як зазначалося вище, емоції за аналогією з відомими типами механізмів психічної діяльності передусім прийнято [10: 26-28] диференціювати на позитивні (приємні) та негативні (неприємні). Інформація про позитивні/негативні емоції береться з практики, і факти, що їх зумовлюють, установлюються експериментально. Тому не дивно, що беручи до уваги умови реальної комунікації, емоції поділяються на провідні та ситуативні [3: 3-28].

Першу групу складають емоційні стани, які породжуються специфічними механізмами потреб, що передують будь-якій діяльності та зумовлюють її характер, у той час як ситуативні емоції є її наслідком. Розглядаючи проблему систематизації позитивних емоцій, важливо

враховувати можливість виникнення *комплексних емоцій*, які розглядаються як зрощення простої емоції з певною конотацією [14: 146-148]. При цьому під емоційною конотацією розуміється додатковий відтінок, що накладається на основну емоцію і виражає емоційний стан мовця, його оцінку ситуації. Щодо наведеної на рис. 1 класифікації емоцій, слід зазначити, що запропонована модель класифікації не претендує на універсальність, оскільки вона покликана виконати роль теоретичних передумов аналізу особливостей концептуалізації емоційних станів у свідомості мовця.

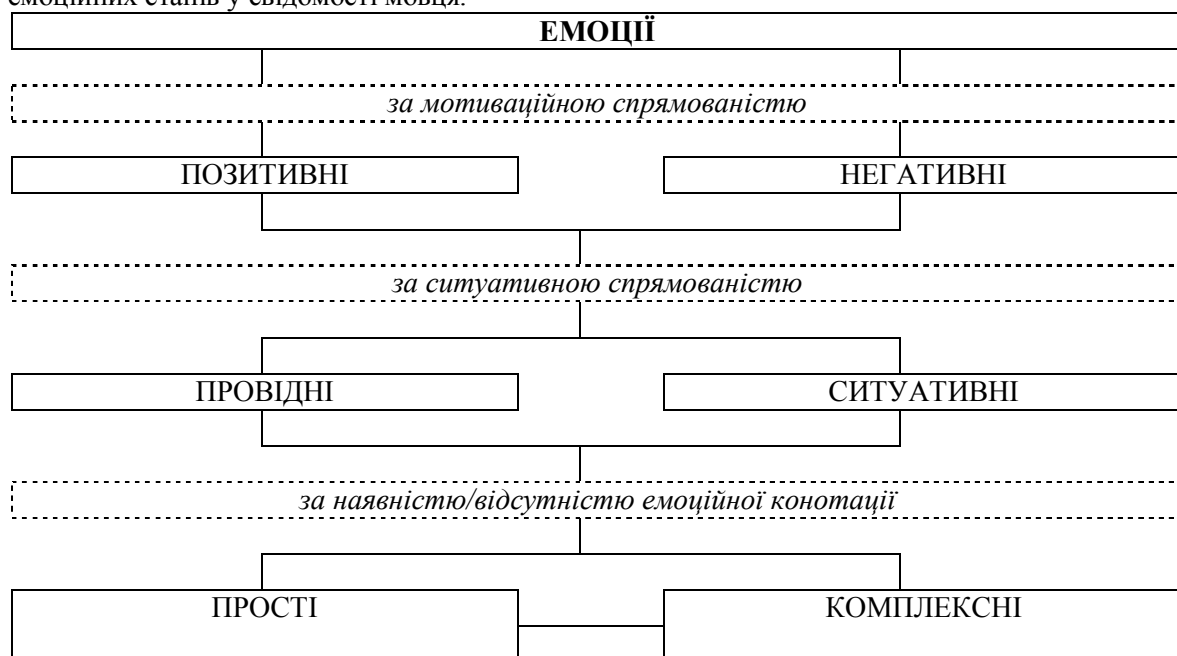

Рис. 1. Базові критерії класифікації емоцій

Визначення принципів експлікації позитивних емоцій в комунікації не можливо без урахування когнітивних механізмів їхнього кодування та декодування. У зв'язку з цим у фокусі когнітивної лінгвістики з'явилися емоційні концепти. Поняття *емоційний концепт* осмислюється як "згусток" чуттєвого пізнання дійсності у свідомості людини [2: 326-427], як одиниця свідомості мовця, що віддзеркалює переломлене кризь особистий досвід емоційно-оцінне переживання, об'єктивоване у мовних структурах. Проникнення у внутрішню організацію концептів, аналіз взаємозв'язків елементів, що їх складають, базується на розмежуванні в їхній структурі: а) ядра – прототипна одиниця з найбільшою чуттєво-наочною конкретністю, що може бути і груповою, й індивідуальною; б) базові шари, що розрізняються за ступенем абстракції й послідовно нашаровуються на ядро; с) інтерпретаційне поле концепту, що охоплює оцінки, трактування змісту ядра концепту національною, груповою та індивідуальною свідомістю [11: 60-64].

Разом з тим, на відміну від поняття, реалізованого у логічній формі, до структури концепту залучені різносубстратні одиниці оперативної свідомості, такі як уявлення, образи, поняття [8: 13-24]. Саме наявність у структурі концепту інформації такого роду уможливило його функціонування як смислорозрізнавальної одиниці, що "переживається" як предмет емоцій, симпатій і антипатій, і робить його відмінним від поняття, що "мислиться". Отже, концепти розглядаються як засіб проникнення у специфіку функціонування емоційної сфери мовця. Виявляючи способи мовного втілення емоцій та моделюючи когнітивні сценарії кодування та декодування емоційно насиченої інформації у свідомості мовця, емоційні концепти класифікуються на базові (макро) концепти, що утілюють типізований синтез результатів емоційно-пізнавальної діяльності мовця, та похідні (мікро) концепти, які формуються у результаті суб'єктивної інтерпретації та регламентації чуттєвого досвіду індивіда [5: 15].

Трактування емоційного концепту у цьому ракурсі, дозволяє нам виокремити *базовий концепт* РАДІСТЬ, який репрезентує мінімізований та типізований синтез позитивного емоційного досвіду та втілюється у мові синергією лінгвальних та позалінгвальних засобів. Макроконцепт радість є прототиповою основою формування системи динамічно пов'язаних похідних мікроконцептів ЗАХОПЛЕННЯ, ОБОЖНЕННЯ, ТРИУМФ, яким притаманна нежорстка зональна структура, що уможливило гібридизацію або злиття концептів у процесі мовленнєвої комунікації, внаслідок чого формуються емоційні комплекси РАДІСТЬ-ЗАХОПЛЕННЯ, РАДІСТЬ-ЗДИВУВАННЯ та РАДІСТЬ-ТРИУМФ. Таким чином емоційні концепти мають свою когнітивну структуру й відрізняються, наприклад, від концептів культури, мовних концептів і за структурою, і за змістом і в плані вираження. За умов визнання емоційних концептів як базових одиниць мовленнєво-розумової діяльності мовця, яка регулюється динамічним і статичним характером функціонування системи чуттєвих координат у свідомості мовця, комунікативну динаміку розгортання емоційних концептів у структурі висловлення доцільно, на нашу думку, розглядати у термінах *емоційне кліше* та *емоційний сценарій*.

Справедливо підкреслюється, що об'єктивізація оцінного ракурсу в *емоційних кліше* здійснюється за рахунок того, що сприйняття мовця фокусується на емоційно забарвленій події, інтерпретація якої ґрунтується на стереотипному баченні суспільством позитивного, негативного або нейтрального резонансу, актуалізованого в комунікації засобами всіх рівнів мови [2: 336-339]. Проте структура *емоційного сценарію*, яка втілюється в комунікації компактним блоком висловлень, представляє собою прототипну модель поведінки мовця, що синтезує упорядковану в часі послідовність його емоційних реакцій на певний стимул й віддзеркалює рухливий, динамічний характер емоційної сфери індивіда. Як бачимо, емоційний концепт розуміють як ментальний стан індивіда, що існує лише в умовах реальної комунікації, представлений в одиницях мови. При цьому, одиниці мови, що вербалізують концепт, функціонують не лише як форми фіксації знань про зовнішній світ, але й знань про внутрішній світ людини, його оцінки, емоційні стани, настанови, пов'язані із свідомістю. Отже, визначення принципів вияву низки зазначених вище концептів позитивних емоцій в умовах реальної комунікації зумовлює необхідність дослідження мовних структури як комплексних одиниць, що віддзеркалює фізіологічну й психологічну активність мовця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брызгунова Е. А. Эмоционально-стилистические различия русской звучащей речи. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1984. – 117 с.
2. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание: [пер. с англ. Е. В. Падучевой] – М.: Русские словари, 1997. – 416 с.
3. Виллонас В. К. Основные проблемы психолингвистической теории эмоций // Психология эмоций. Тексты / [под ред. В. К. Виллонас, Ю. Б. Гиппенрейтер] – М.: Моск. гос. ун-т, 1984. – С. 3–28.
4. Винарская Е. Н. Выразительные средства текста (на материале русской поэзии): учебн. пособие – М.: Высшая школа, 1982. – 135 с.
5. Винарская Е. Н. К проблеме базовых эмоциональных концептов // Вестник Воронежского государственного университета: Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – №2. – С. 12–16.
6. Додонов Б. И. В мире эмоций – К.: Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
7. Златоустова Л. В. Когнитивная природа эмоций и их типология // Языковая семантика и образ мира: мат. международной научной конференции, посвященной 200-летию Казанского государственного университета, 7-10 октября 1997 г. – Казань: Казанск. гос. ун-т, 1997. – С. 139-141.
8. Кубрякова Е. С. О Современном понимании термина "концепт" в лингвистике и культурологии // Реальность, язык и сознание. – Вып. 2. – Тамбов: Изд-во Тамбовск. гос. ун-та им. Г. Р. Державина, 2002. – С. 5–15.
9. Немов Р. С. Психология – М.: Просвещение, 1995. – 576 с.
10. Платонов К. К. О системе психологии – М.: Наука, 1972. – 216 с.
11. Попов З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика – М.: АСТ Восток – Запад, 2007. – 314 с.
12. Scherer K. Acoustic concomitants of emotional dimensions: Judging affect from synthesized tone sequence // Non-verbal Communication / [ed. by C. Weitz]. – New York: Oxford University Press. – 1974. – P. 105–111.
13. Scherer K. Vocal affect expression as symptom symbol and appeal // Nonverbal Communication / [ed. by H. Papousek, U. Jurgens]. – New York: Cambridge University Press. – 1992. – P. 43–60.
14. Scherer K. How emotions are expressed in speech and singing // Proceedings of the 13th International Congress of Phonetic Sciences, Stockholm, 7–10 October 1995. – Stockholm: Stockholm University. – 1995. – Vol. 9 – P. 90–96.
15. Shibbes W. Emotion. The Method of Philosophical Therapy – White Water, Wisconsin: Language, 1974. – 492 p.
16. Vanlacker-Sidtis D. Toward a dual processing of language: Normal and neurologic studies // Language and Cognition. – 2003. – Vol. 681. – P. 7–15.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Красовська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: експериментальна фонетика, теорія мовної комунікації.

ГІПОТЕЗА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ВІДНОСНОСТІ: ЗА І ПРОТИ

Наталія КУДРЯВЦЕВА (Херсон, Україна)

Стаття містить короткий огляд емпіричних і теоретичних досліджень, проведених з метою підтвердити або спростувати гіпотезу лінгвістичної відносності, відому також як гіпотеза Сепіра – Уорфа. Проаналізовані розвідки систематизовано відповідно до певної низки лінгвістичних традицій, які висвітлюють різні етапи в розумінні та інтерпретації ідей Е. Сепіра і Б. Л. Уорфа.

Ключові слова: лінгвістична відносність, граматичні структури, лексичні одиниці, функціональна відносність, класифікатори.

The article contains a short overview of empirical and theoretical research carried out to provide clear evidence for or against the hypothesis of linguistic relativity, known also as Sapir – Whorf hypothesis. The explorations analyzed are systematized according to the linguistic traditions demonstrating different stages in understanding and interpretation of the ideas developed by E. Sapir and B. L. Whorf.

Key words: linguistic relativity, grammatical patterns, lexical items, functional relativity, classifiers.

Припущення про те, що мова, якою ми розмовляємо, здійснює вплив на спосіб нашого мислення, бентежить уяву професіоналів і любителів по всьому світу вже більше ніж століття. Цілком вірогідно, що ясна і беззаперечна демонстрація цього впливу значним чином відбилася б не тільки на загальному розумінні людського життя, а й насамперед на веденні наукових досліджень та державної політики. Однак, а ні напружена увага, а ні самоочевидна значущість описаної проблеми не спричинили поки що навіть появи належного обсягу емпіричних розвідок прийнятної якості, покликаних підтвердити або спростувати будь-який факт впливу мови на процеси мислення.

У дійсності ж ні одна людина не розмовляє «мовою взагалі», проте завжди якоюсь конкретною природною мовою, багатоманіття яких, за виразом Е. Сепіра, відрізняється суттєвим і часто неочікуваним чином [43]. Отже, цілком логічно припустити, що будь-яке дослідження відношень між мовою і мисленням повинно охоплювати структурні відмінності природних мов, вивчаючи як саме особливості тієї чи іншої мови впливають на мислення або поведінку її носіїв. Наслідуючи усталену традицію, ми можемо назвати це припущення гіпотезою лінгвістичної відносності, маючи на увазі під терміном *лінгвістичний* формальну структуру семантичних і прагматичних категорій, придатних для референції та предикації [39: 41].

Не зважаючи на довготривалу традицію теоретизування на тему структурного різноманіття природних мов, відповідний емпіричний матеріал не може вважатися достатнім а ні з точки зору його загальної кількості, а ні рівня проведених досліджень. Якщо обмежитися розглядом тих розвідок, що мали на меті співставлення хоча б двох різних мов та способів мислення, асоційованих з ними, побачимо, що за останні шістьдесят років таких налічуватиметься всього лише близько десяти. В окресленому контексті навряд чи можна говорити про існування остаточного вирішення проблеми лінгвістичного релятивізму на сучасному етапі розвитку науки про мову.

На думку відомого дослідника гіпотези лінгвістичної відносності Дж. Люсі, основною перешкодою для здійснення ефективного дослідження у зазначеній царині було і залишається широко розповсюджене, якщо і мовчазне, прийняття певних обмежувальних настанов щодо відношень між мовою і мисленням узагалі. Так, Дж. Люсі стверджує, що з кінця п'ятдесятих років ХХ ст. домінуюча тенденція у психологічних, лінгвістичних та когнітивних вивченнях лінгвістичного релятивізму керувалася трьома тісно пов'язаними засновками, які походили з усталених на той час культурних орієнтацій, оновлених у віковій психології Дж. Піаже та генеративній лінгвістиці Н. Хомського [39: 41]. Перший засновок проголошував універсальність основних когнітивних процесів. У другому йшлося про те, що мислення формує мову, а третій стверджував, що усі мови в принципі мають бути подібними одне до одного у своїй сутності [39: 41-42].

Хоча цілком логічно очікувана критика вказаних положень з боку антропологів та представників порівняльної лінгвістики так і не відбулася (не багато хто готовий дискутувати за межами власної галузі або ставити під сумнів універсальність когнітивних процесів, зважаючи на історичний досвід еволюційних та расових інтерпретацій уявлених

відмінностей у розумових здібностях), це не завадило їм здійснити низку вартих уваги емпіричних розвідок, більш чи менш співвідносних з гіпотезою лінгвістичної відносності.

Розвідки представників антропологічної лінгвістики. Хоча науковий інтерес до проблеми відношення мислення до мови має доволі довгу історію (В. Гумбольдт, Ф. Боас, Е. Сепір та ін.), сучасний етап її емпіричного вивчення починається з робіт Бенджаміна Лі Уорфа, які стали натхненням та відправним пунктом майже для всіх подальших досліджень за вказаною темою. Зіставляючи мову племені хопі з рідною йому англійською, Б. Л. Уорф намагався показати, що вплив природних мов на «звичне мислення» (*habitual thought*) їх носіїв, який проявляється у існуванні різноманітних культурних норм та інституцій, спричинений відмінними граматичними структурами цих мов. Саме тому у своєму формулюванні гіпотези лінгвістичної відносності, наведеному у статті «Наука і мовознавство» (1940), Б.Л. Уорф визнає граматику основою лінгвістичної системи кожної мови, яка формує думку [45: 212].

Послідовники Б. Л. Уорфа в царині антропологічної лінгвістики продовжували пов'язувати граматичні структури із загальними культурними моделями. Однак, у цілому вони зосереджувалися на вивченні єдиної граматичної категорії в єдиній екзотичній мові і у такий спосіб втрачали здатність до аналізу поширеної граматичної моделі, або здійснення систематичних міжмовних зіставлень. Так, у класичному дослідженні Х. Хойджера [31] розглянуто категорію дієслова мови племені навахо, пов'язану з рухом, і здійснено спробу навести свідчення існування паралелей між цією граматичною категорією та лейттемою «руху» у міфах навахо та їх кочовій історії. Подібні до Хойджерової більш пізні розвідки мови та культури навахо [44] страждають, як і його власна, від того ж самого недоліку: вони не пояснюють, наскільки важливою є зазначена граматична категорія для мови навахо, і в якій мірі ця категорія є показовою в порівнянні з іншими мовами.

Слід також зазначити, що для робіт, написаних послідовниками ідей Б.Л. Уорфа у сфері антропологічної лінгвістики, типовим є відсутність демонстрації існування екстралінгвістичних корелятів для досліджуваних граматичних моделей. Притаманні їх розвідкам зосередження на мовному аспекті гіпотези та нехтування аналізом культурної площини варіюється від повного ігнорування необхідності наведення відповідних когнітивних або культурних даних у роботах Д. Лі [див. 38: 70-72], заміщення відношення між мовою і культурою відношенням між граматичною системою конкретної мови та її ж лексичною системою в працях М. Матіота [40] до спроби надання певних, але недостатніх екстралінгвістичних даних у дослідженнях Х. Хойджера.

Узагальнюючи, можна погодитися з висловлюванням Дж. Люсі, що антропологічні лінгвісти здійснили «зрізаний» підхід до проблеми лінгвістичної відносності [39: 45], ідучи врозріз із головною настановою Б. Л. Уорфа. Приділивши основну увагу складним і численним аспектам мовної форми та значення у конкретній мові, вони майже повністю згубили з очей культурну складову та виключили компаративний вимір, які становили невід'ємні елементи Уорфового дослідження. Разом з тим слід визнати, що спосіб вивчення мови та її концептуалізація, розроблені представниками антропологічної лінгвістики, належать до найважливіших досягнень, продукованих зазначеною традицією, адже серйозні розвідки проблеми значення не були характерними для лінгвістичної науки їх часів, а ні часів їх попередника Б. Л. Уорфа.

Дослідження в царині порівняльної психолінгвістики. Дослідники припущень Б. Л. Уорфа в сфері психолінгвістики так само відхилилися від класичної версії гіпотези, перенісши увагу з великомасштабних граматичних структур на невеликі групи лексичних одиниць, або рідше на специфічні особливості граматичного складу конкретної мови. Як і їх колеги з галузі антропологічної лінгвістики, вони переважно працювали з однією мовою, частіше за все англійською.

Більшість психолінгвістів, зацікавлених у наданні переконливих свідчень на користь гіпотези лінгвістичної відносності, сконцентрувалися на вивченні лексичних одиниць, використовуваних у тій чи іншій мові на позначення кольорів. Значення цих лексичних одиниць встановлювалося не через граматичний аналіз, а шляхом співвідношення з їх типовими денотативними значеннями, тобто об'єктами, які вони позначають. Тепер, ніби за

іронією долі, лексичний зміст, який у деяких антропологів репрезентував екстралінгвістичну «культуру», у психолінгвістів перетворився на «мову» в цілому.

Найвідоміша з психолінгвістичних розвідок описаного характеру належить Р. Брауну і Е. Ленебергу [23], які намагалися показати, що деякі кольори є більш придатними для кодування англійською мовою ніж інші. Ці кольори впізнавалися і запам'ятовувалися швидше і легше, що, на думку дослідників, виступало свідченням когнітивного впливу, здійснюваного мовою в сфері розмірковування.

Розробки дослідження кольоронайменувань антропологами Б. Берліном і П. Кеєм [19], а також їх співавторами і критиками [33; 30; 36; 37] генерували першу значну багатомовну емпіричну базу, фактично придатну для розгляду проблеми відношення мислення до мови. Однак, цей порівняльний доробок все ще зберігав початкову лексичну орієнтацію і характеризувався в основному західним уявленням про «колір». Таким чином, не зважаючи на реалізацію заповіданого Б.Л. Уорфом порівняльного підходу, результатом психолінгвістичного вивчення мовного кодування кольорів став висновок про те, що природні мови лише відображають або «окреслюють» дійсність, замість підтвердження ключової інтенції Б. Л. Уорфа продемонструвати те, як мови конструюють цю дійсність у свідомості їх носіїв.

Протягом другої половини ХХ ст. з'явилося лише декілька психолінгвістичних розвідок, присвячених когнітивній значущості граматичних моделей або систематичному порівнянню двох і більше мов [див., напр., 27]. Описуючи єдину граматичну категорію в єдиній мові без співвіднесення її з іншими категоріями цієї мови, або з подібними категоріями інших мов, більшість досліджень психолінгвістів позначилася тими самими вадами, що й праці їх попередників у галузі антропологічної лінгвістики.

Загалом серед розвідок за темою лінгвістичної відносності, проведених представниками психолінгвістики за весь час з моменту формулювання гіпотези Б.Л. Уорфом, можна виокремити лише декілька студій, що до певної міри узгоджуються з вихідними емпіричними настановами першоджерела: це дослідження впливу граматики японської мови на розуміння її носіями причинно-наслідкових зв'язків, здійснене А. Ніскава-Ховард [41] (у японській мові існує особлива пасивна дієслівна форма, яка стисло включає в себе таке значення: оскільки суб'єкт пропозиції «був змушений» виконати дію, виражену основним дієсловом, він не несе відповідальності за саму дію і за її наслідки. З цього факту А. Ніскава-Ховард висновок те, що люди, рідною мовою яких є японська, більш ніж носії англійської схильні покладати відповідальність за власні дії на інших, навіть якщо результати цих дій позитивні.); це також свідчення А. Блума щодо нібито меншої схильності носіїв китайської мови давати гіпотетичні тлумачення гіпотетичним історіям порівняно з носіями англійської [21] (через те, що у китайській мові не існує умовного способу дієслова). І хоча низка критичних зауважень з боку опонентів А. Блума [18; 33], які довели, що позитивні результати отримані американським дослідником становлять продукт методологічних недоліків у його роботі, відчутно похитнули Блумову аргументацію, його підхід може за правом вважатися визначним, адже саме в межах його роботи було вперше поєднано експериментальне дослідження і аналіз культурних норм.

Критичний аналіз гіпотези Сепіра – Уорфа в радянському мовознавстві. У той час як більшість праць західних лінгвістів все ж таки мали на меті надати експериментальне підтвердження гіпотези лінгвістичної відносності, роботи радянських мовознавців з означеної теми містили переважно критичну оцінку, спрямовану на спростування її основних положень.

На теренах радянської науки про мову знайомство широкого загалу з ідеями Е. Сепіра і Б. Л. Уорфа відбулося у 1960 р., коли у започаткованій тоді ж збірці «Новое в лингвистике» вийшли переклади їх програмних статей [10]. У своєму вступному слові до цих перекладів один з перших радянських дослідників лінгвістичної відносності В. Звєгінцев виклав не тільки основні положення теорії американських лінгвістів, а й здійснив їх детальний критичний розгляд [7]. Визнаючи беззаперечним фактом наявність у різних мовах розбіжностей граматичних значень, їх членування, класифікацій, а також відмінний характер їх відношень до логічних понять, він тем не менш прийшов до висновку про те, що теза

Б. Л. Уорфа про вплив мовних форм на становлення логічних понять та лінгвістичну детермінацію мислення є абсолютно безпідставною. Встановивши з позицій діалектичного матеріалізму незалежність свідомості і процесів пізнання від мовних форм, що фактично «сопряжено с крушеним» теоретичної концепції Б. Л. Уорфа, В. Звегінцев, однак, наголосив на актуальності проблеми, досліджуваної американськими лінгвістами, та необхідності її подальшого вивчення [7: 133].

Хоча конкретна емпірична робота за темою лінгвістичної відносності в Радянському Союзі ніколи не проводилася, відомою є ціла низка публікацій, які поруч з аналогічною до вище викладеної критикою її теоретичних положень [2; 4] містять спробу виявити різні типи можливого впливу «мови на створення думки, що відклалася у мові у вигляді семантики її слів» [1], втілюють намагання переробити принцип лінгвістичної відносності, замінюючи його принципом лінгвістичної доповнюваності [5], наводять паралелі між прикладами Б. Л. Уорфа і випадками семантичного розходження в індоєвропейських мовах [17], або ж намагаються збалансувати релятивістські та універсалістські настанови в межах нової типологічної класифікації мов [11].

Напевно єдиним випадком теоретичної перевірки гіпотези Сепіра – Уорфа, здійсненої за радянських часів, є дослідження С. Васильєва [6], який, спираючись на вироблене Л. Вайсгербером поняття мовної картини світу, запропонував перевірити, висунутий Б. Л. Уорфом принцип, на матеріалі спеціальних мов різноманітних наукових теорій. Вказавши на поверховість «чуттєвих» картин світу, «нав'язуваних» нам природними мовами, С. Васильєв заснував свої міркування на понятті наукової картини світу та ствердив, що аналіз спеціальних мов (мова математики, мова логічної нотації та ін.) та пропонованих ними категорій, міг би слугувати достатньою підставою для постановки питання про те, що картини дійсності, відображені у різних наукових теоріях, суттєвим чином залежать від структури тієї мови, якою вони користуються.

На нашу думку, тут слід зауважити, що теоретичні картини, на відміну від тих, що створюються природними мовами, навряд чи можуть розглядатися як рівнозначні, адже вони цілком чітко і недвозначно виражають спрямування людського пізнання, від відносного до абсолютного знання про світ. Це означає, що деякі наукові теорії є більш загальними, ніж інші, через що вони містять в собі підстави визнавати їх більш істинними, в той же час допускаючи заміну новими, ще загальнішими теоріями (напр., не можуть бути визнані рівнозначними класична і квантова механіка: класична (н'ютонівська) механіка являє конкретний випадок квантової).

У цілому ж питання про співвідношення мови та способів мислення широко обговорювалося в лінгвістичній, логічній та філософській літературі радянського періоду. Лейтмотивом більшості дискусій була критика ідеалістичних підходів у розумінні згаданого питання з огляду на передбачене ними включення мови до мислення, або ж віднесення її цілковито до області психіки [16]. Аспектне вивчення проблеми зосереджувалося на розгляді штучних мов як засобу дослідження мислення [14], співвідношенні граматичних частин мови та логічних форм мислення [13], взаємовідповідності одиниць мислення і мови [15], відношенні логічних категорій мислення і структури мови [8], зв'язку між мовними та концептуальними картинами світу [12]. Не беручи до уваги відчутне тяжіння над деякими з розвідок «позицій діалектичного матеріалізму», можна стверджувати, що отримані їх авторами результати аналізу проблем категоріальної структури мислення, відображення картини світу в мові, використання штучних мов для вивчення можливих систем мислення, принципів створення так званого мовного інвентарю у різноманітних мовних сферах можуть бути цілком органічно включені в теоретичну базу новітніх розробок когнітивних імплікацій структурних відмінностей між мовами.

Гіпотеза лінгвістичної відносності в контексті когнітивної лінгвістики. Для того щоб розвинути новий підхід до вивчення відомої проблеми, необхідно як мінімум подолати слабкі місця та недоліки попередніх спроб. При цьому важливо звільнитися від усталених поглядів, домінуючих течій та ідеологічних переконань, і розташувати нове дослідження на стику тих дисциплін, які безпосередньо стосуються аспектів проблеми, що розглядається. Нова наукова парадигма, що засновується на уявленні про мову не тільки як про інструмент,

за допомогою якого людина виражає свої думки, а й визнає її засобом формування думки, здатна умістити багатомірність проблеми лінгвістичного релятивізму, яка знаходиться на пограниччі лінгвістики, філософії, психології, антропології. Аби здійснити її продуктивний аналіз у такому широкому руслі, потрібно виробити низку чітких критеріїв, які уможливають адекватну оцінку існуючих емпіричних розвідок, а також слугуватимуть ефективною методологічною базою майбутнього пошуку.

На наш погляд, беззаперечним фактом є те, що перевірка гіпотези лінгвістичної відносності має включати зіставлення двох або більше мов. Одиниці, обрані для зіставлення, повинні бути показовими як в межах кожної конкретної мови, так і при співвіднесенні їх з подібними одиницями інших мов. Очевидно, що будь-який можливий вплив з боку мовних одиниць на мислення або поведінку індивідів має бути зафіксованим поза експліцитно вербальними ситуаціями, внаслідок чого передбачається, що самі одиниці позначатимуть предмети та відношення оточуючого світу, реального чи уявлюваного, радше ніж виключно внутрішньомовні явища.

В межах такого підходу доцільним буде зіставлення природних мов за їх способами концептуалізації явищ дійсності. Серед складових концептуальної системи будь-якої мови можна виокремити такі поняття, які, порівняно з іншими, визначатимуться як фундаментальні [34: 308]. Вони вживаються у мовленні постійно і, при цьому, несвідомо, тому мають найбільший вплив на носія. Найзагальнішими прикладами таких понять є простір, час, причинність.

Серед сучасних розвідок, що вкладаються в окреслений контекст, теоретичним підґрунтям реінтерпретації гіпотези Сепіра – Уорфа можна вважати публікації Дж. Лакоффа [9; 34], який зосереджує увагу на когнітивних аспектах категоризації оточуючої дійсності, здійснюваної за допомогою класифікаторів. Використовуючи польові дослідження Р. Діксона та П. Даунінг, Дж. Лакофф ставить за мету виявити, які ж саме особливості інтелекту людини дозволяють їй здійснювати категоризацію у певний визначений спосіб, і чи існує загальний для всіх людей когнітивний апарат, результатом дії якого є подібні категоріальні класифікації. Низка інших студій, які не тільки свідчать на підтримку лінгвістичного релятивізму, а й відповідають висунутим нами критеріям когнітивного підходу, включає експерименти Ю. Касада [див. 34: 310-311] (зіставлення способів вираження просторових відношень у англійській та кора (Мексика), К. Бругман [24; 25] (концептуальна організація просторових відношень у англійській та мікстек (Мексика), Л. Бородицької [22] (просторові відношення та пов'язані з ними уявлення про послідовність подій у часі в англійській та пормпураав (Австралія), К. Фосі [див. 22] (причинно-наслідковий зв'язки в англійській, іспанській та японській).

Актуальним залишаються й дослідження кольоронайменувань, які наразі ведуться в межах окресленої когнітивної парадигми [42; 32]. До них додаються й інші розвідки з системи класифікаторів у японській, китайській, тайській та мові юкатанських Майя [див. 39].

Сучасні студії гіпотези лінгвістичної відносності істотно розширюють мовну площину, здатну відігравати когнітивну роль у процесах мислення, порівняно з класичною версією Б. Л. Уорфа. Те, що мова становить частину пізнавальних здібностей людини, вважається вірним не тільки для її граматичного аспекту, а також і для її словникового складу. Важливим висновком дослідження К. Бругман [24] є те, що лексико-семантична система мови включає в себе набагато більше, ніж звичайну категоризацію понять. У випадку полісемії окреме слово корелює з кожним членом природної поняттєвої категорії. Називаючи таку категорію прототипічною, Дж. Лакофф розвиває свою теорію прототипів, стверджуючи, що полісемія передбачає когнітивну організацію словникового складу мови [34; 334].

На наш погляд, цілком очевидно, що новітній емпіричний доробок демонструє той факт, що мова, якою ми розмовляємо, не тільки відображає або виражає наші думки, а й також «формує у вигляді думки» те, що ми волимо виразити. Вплив мовних структур на людське мислення засвідчується зростаючою кількістю публікацій з цієї теми. Відповідаючи позитивно на деякі з поставлених Б. Л. Уорфом запитань, вони в той самий час провокують появу нових, передбачених і непередбачених його концепцією. Адже розкриваючи як саме мови і їх носії різняться одне від одного, ми розуміємо, наскільки залежною від мови може

бути людська природа, а відтак, можна припустити, що проблеми зв'язку мовленнєвої та розумової діяльності, способів концептуальної організації знань у процесах розуміння та побудови мовленнєвих повідомлень, а також ролі мови в організації та продукуванні нашого знання про світ є і залишатимуться актуальними не тільки для прибічників та опонентів лінгвістичного релятивізму, а й для більшості сучасних дослідників мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1957. – С. 36 – 53.
2. Ахманова О. С., Виноградов В. В., Иванов В. В. О некоторых вопросах и задачах описательной, исторической и сравнительно-исторической лексикологии // Вопросы языкознания. – 1957. – № 3. – С. 6 – 7.
3. Брутян Г. А. Гипотеза Сепира – Уорфа / Г. А. Брутян. – Ереван, 1968. – 67 с.
4. Брутян Г. А. О гипотезе Сепира – Уорфа // Вопросы философии. – 1969. – № 1. – С. 56 – 67.
5. Брутян Г. А. Лингвистическое моделирование действительности и его роль в познании // Вопросы философии. – 1973. – № 10. – С. 87 – 96.
6. Васильев С. А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности / С. А. Васильев. – К.: Наукова думка, 1974. – 135 с.
7. Звегинцев В. А. Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира – Уорфа / [В. А. Звегинцев, ред.] // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 111 – 134.
8. Колшанский Г. В. Принцип лингвистической дополнителности // Тезисы докладов и сообщений на научной дискуссии по проблеме «Язык и мышление». – М.: Наука, 1965. – С. 140 – 144.
9. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в лингвистике. – 1988. – Вып. 23. – С. 12 – 51.
10. Новое в лингвистике, Вып. I. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – [Электронный ресурс] / Режим доступа до джерела: <http://www.classes.ru/grammar/148.new-in-linguistics-1/source/worddocuments/14.htm>
11. Панфилов В. З. Взаимоотношение языка и мышления. – М.: Наука, 1971. – 231 с.
12. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Поставалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
13. Савченко А. Н. Части речи и категории мышления // Тезисы докладов и сообщений на научной дискуссии по проблеме «Язык и мышление». – М.: Наука, 1965. – С. 115 – 118.
14. Смирнов В. А. Искусственные языки как средство изучения мышления // Тезисы докладов и сообщений на научной дискуссии по проблеме «Язык и мышление». – М.: Наука, 1965. – С. 63 – 65.
15. Чесноков П. В. Взаимосответствия формальных типов языковых и логических построений // Тезисы докладов и сообщений на научной дискуссии по проблеме «Язык и мышление». – М.: Наука, 1965. – С. 119.
16. Чесноков П. В. Основные единицы языка и мышления. – М.: Ростовское книжное издательство, 1966. – 287 с.
17. Чесноков П. В. Неогумбольдтианство / П. В. Чесноков // Философские основы зарубежных направлений в языкознании. – М., 1977. – С. 7 – 62.
18. Au T. Chinese and English counterfactuals: the Sapir – Whorf Hypothesis Revisited // Cognition. – 1983. – №15. – P. 155 – 187.
19. Berlin B., Kay P. Basic color terms: their universality and evolution. – Berkely: University of California Press, 1969.
20. Berlin B., Breedlove D. E., Raven P. H. Principles of Tzeltal Plant Classification. – New York: Academic Press, 1974.
21. Bloom A. The linguistic shaping of thought: a study of the impact of language on thinking in China and the West. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1981.
22. Boroditsky L. Lost in Translation: New cognitive research suggests that language profoundly influences the way people see the world; a different sense of blame in Japanese and Spanish [Электронный ресурс] // Wall Street Journal. – 2010. – July 24. – Режим доступа до джерела: <http://on.wsj.com/d1gobZ>
23. Brown R., Lenneberg E. A study in language and cognition // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1954. – № 49. – P. 454 – 462.
24. Brugman C. Story of OVER / M.A. Thesis. – Berkeley: University of California, 1981. Available from the Indiana University Linguistics Club.
25. Brugman C. The use of body-part terms as locatives in Chalcatongo Mixtec / Report No. 4 of the Survey of California and Other Indian Languages. – Berkeley: University of California Press, 1983. – P. 235 – 290.
26. Brugman C. Metaphor in the elaboration of grammatical categories in Mixtec. – Berkeley: University of California, Linguistics Department, 1984.
27. Carroll J., Casagrande J. The function of language classifications in behavior [Eleanor E. MacCoby et al., eds.] // Readings in Social Psychology. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1958. – P. 18 – 31.
28. Denny J.P. What are noun classifiers good for? / Proceedings of the Twelfth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 1976.
29. Dixon R.M.W. Noun classes // Lingua. – 1986. – Vol. XXI. – P. 104 – 125.
30. Heider E. Universals in color naming and memory // Journal of Experimental Psychology. – 1972. – № 93. – P. 10 – 20.
31. Hoiijer H. The relation of language to culture // Anthropology Today [A.L. Kroeber (ed.)]. – Chicago: University of Chicago Press, 1953. – P. 554 – 573.
32. Kay P., Kempton W. What is the Sapir – Whorf hypothesis? // American Anthropologist. – 1984. – Vol. 86. – № 1. – P. 65–79.
33. Kay P., McDaniel C. K. The linguistic significance of the meanings of Basic Color Terms // Language. – 1978. – № 54. – P. 610 – 646.
34. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. – Chicago & London: University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
35. Liu L. Reasoning counterfactually in Chinese: are there any obstacles? // Cognition. – 1985. – №21. – P. 239 – 270.
36. Lucy J., Shweder R. Whorf and his critics: linguistic and nonlinguistic influences on color memory // American Anthropologist. – 1979. – №81. – P. 581 – 615.
37. Lucy J., Shweder R. The effect of incidental conversation on memory for focal colors // American Anthropologist. – 1988. – № 90. – P. 923 – 931.

38. Lucy J. A. Language Diversity and Thought: A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 328 p.
39. Lucy J. The scope of linguistic relativity: an analysis and review of empirical research // Rethinking Linguistic Relativity / J. J. Gumperz, S.C. Levinson (eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P. 37 – 96.
40. Mathiot M. Noun classes and folk taxonomy in Papago // Language in culture and society: a reader in linguistics and anthropology [D. Hymes (ed.)]. – New York: Harper & Row, 1964. – P. 154 – 161.
41. Niyekawa-Howard A. A Psycholinguistic Study of the Whorfian Hypothesis Based on the Japanese Passive [Електронний ресурс] // paper presented at the Thirteenth Annual National Conference on Linguistics, New York. – 1968. – March 10. – Режим доступу до джерела: <http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/detail?accno=ED026634>
42. Rosch E. Human categorization / Studies in Cross-Cultural Psychology (N. Warren (ed.)). – London: Academic, 1977.
43. Sapir E. Language / E. Sapir. – New York: Harcourt, Brace and Co., 1921. – 258 p.
44. Witherspoon G. Language and art in the Navajo universe. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1977.
45. Whorf B. L. Science and Linguistics / Benjamin Lee Whorf // Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf [Ed. by J. B. Carroll]. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956. – P. 207 – 219.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кудрявцева – докторант Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, філософія мови.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРО-ПРАВОВИХ УЯВЛЕНЬ ПРО СПОСОБИ ЗАПОДІЯННЯ ЗЛОЧИНІВ (на матеріалі українських народних балад)

Світлана ЛАВРИНЕНКО (Ізмаїл, Україна)

У статті розглянуто етнодетерміновані уявлення про злочини, представлені в українських народних баладах вербальними індексаціями способів, етапів, засобів, знарядь, доказів протиправної практики.

Ключові слова: правова культура, мовний знак, злочин, українська народна балада.

The article presents the study of the ethnically determined ideas of crimes, presented in Ukrainian folk ballads by means of verbal indexation of the methods, terms, ways, devices and proofs of the illegal practice.

Key words: legal culture, lingual sign, crime, Ukrainian folk ballad.

Баладний конструкт містить фіксації народних поглядів на факти скоєння різноманітних злочинів. Лінгвоконцептологічний розгляд знаків протиправної поведінки, представлених у фольклорі, не був досі предметом самостійного дослідження. Метою нашої статті є виявлення в українських баладах системи мовних сегментів, співвідносних із народною інтерпретацією злочинності як способу порушення традиційного порядку міжлюдських взаємин. У ході аналізу ми використовували досвід вивчення умовних ментальних одиниць (лінгвокультурних концептів), представлений у працях С. Г. Воркачева [4], С. Я. Єрмоленко [7], О. О. Селіванової [14], В. Л. Іващенко [8], П. В. Мацьківа [11], Н. О. Мех [12], Т. П. Вільчинської [5] та ін. Вироблені зазначеними науковцями підходи забезпечують комплексне сприйняття елементів свідомості, мови, культури та створюють адекватні засади для осмислення процесів пізнавальної діяльності – концептуалізації, закодованої відповідними словесними знаками.

Спосіб вчинення злочину – сукупність (система) прийомів, методів, послідовність дій чи використання засобів, а також знарядь, за допомогою яких досягається злочинна мета [3: 840]. Спосіб злочинного діяння може виявитися у різній формі: таємні або відкриті дії, обман, фізичне або психічне насильство, підпал, вибух, отруєння, використання властивостей зовнішніх сил [10: 127]. Уявлення про способи реалізації злочину фіксуються творцями й носіями народних балад у формі конкретних індексацій та узагальнених ремінісценцій, пов'язаних із оцінкою злочинного результату. Спосіб позбавлення життя реконструюється учасниками або спостерігачами подій: «Втворили вони комору, // Найшли брата мертвого. // Ей, лежить братчик на ложі, // В його серці два ножі» [2: 106]. «Пішли в хату, Галю згубили: // Зараз Галі голову зрубали, // У жовтому піску заховали» [2: 165]. « – Жона ж моя мила, нащо ж отруїла, // Мою дочку рідную, тобі нерідную» [2: 408]. Спосіб

нанесення тяжких тілесних ушкоджень частіше характеризує сама жертва, хоча може визначити як злочинець, так і наратор: «Ой бив рублем та качалкою, – // Да лежала ж я да під лавкою» [2: 113]. «Лиш мені мачуха в'язи покрутила, // В'язи покрутила, бебехи відбила» [2: 416]. Спосіб реалізації злочину може підказати підмовник: «Як прийшов же він до неї: – Добрий вечір, дівко! // Вона йому відповідає – Заріж свою жінку!» [2: 192]. «Мати свого сина научала: // – Замкни, сину, жовтим ключом двері, // Та й бий свою жінку край постелі» [2: 279].

Вибір способу скоєння злочину зумовлює особливості його підготовки. Готування до злочину – початкова стадія протиправного діяння, яка визначається як підшукування (пристосування) засобів чи знарядь його реалізації. Особа під час готування до злочину свідомо створює умови для вчинення конкретного злочину і бажає їх використати для реалізації наступної стадії задуманого [10: 134]. Тексти балад фіксують уявлення про етапи готування злочину: «Накопала коріння // З-під білого каміння, // Полоскала на річці, // А варила в молоці» [1: 41-42]. «У неділю зілля брала, // В понеділок вчарувала» [1: 52]. Досить частотними у баладах є опосередковані вказівки на попередню змову, яка є проявом співучасті. «Не вийшла дівчина, // Да вийшла її мати: // – Прошу, зятю, прошу зятю, // До моєї хати! – // Не вспів же я // Із сіней до хати, // Дають мені кріселечко сідати, // Не вспів же я // На кріселечко сісти, // Дають мені перепеличку їсти; // Із'їв же я // Тільки крильце, реберце, // Підоперло // Під груди, під серце. // Молода дівчина // В оконці сміється, // Що молодий хлопець на конику в'ється. // – Не смійся, дівчино, // Єй богу не смійся! // Але ж бо я в тебе отрути наївся. // Поїдь мені // Да по неньку стареньку – // Нехай одмовить // Да сю отруту щиреньку. // – Не допоможе тобі ненька старенька, // Тільки допоможе домовина новенька» [1: 42-43]. Мати й донька усвідомлювали свою мету й бажали настання шкідливих наслідків злочину – смерті козака, а отже перебували у змові і виступали співучасницями злочину проти життя, обравши способом його реалізації отруєння.

Співучастю визнається умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні одного й того самого злочину [10: 140]. Об'єктивні ознаки співучасті у злочині: множинність учасників злочину (два і більше); спільність їх участі у злочині (об'єднання зусиль усіх співучасників; спричинення єдиного, загального для всіх співучасників наслідку; зв'язок між діями кожного зі співучасників і тим злочином, що здійснив виконавець). Суб'єктивні ознаки співучасті у злочині: спільний умисел (організатор, підбурювач або пособник має бути поінформований про злочинні наміри та злочинні дії виконавця); можливість співучасті лише в умисних злочинах [3: 837]. Співучасть передбачає, що кожен із учасників злочину виконує певну роль. У баладах осмислено різні види співучасті у злочині, представлено уявлення про ролі співучасників: виконавця, організатора, підбурювача (підмовника), пособника. Виконавець – це особа, дії якої містять склад конкретного злочину, той, хто безпосередньо спричинив злочинний результат [10: 149]. Організатором визнається особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням (розробляла план, розподіляла ролі). Підмовником вважається особа, яка схилила інших до вчинення злочину. Діяльність цього співучасника характеризується тим, що він свідомо викликає у іншої особи рішучість або зміцнює намір вчинити злочин. Підмовництво може здійснюватися у формі психічного примусу, підкупу, наказу, доручення, умовляння, прохання, обману тощо. Пособником є особа, яка сприяла вчиненню злочину. Пособництво може мати форми давання порад, вказівок, надання засобів для вчинення злочину, усунення перешкод, обіцянки знищити чи приховати сліди злочину [10: 152].

Баладні тексти відтворюють різні моделі співучасті й підмовництва. Підмовництво у формі прохання представлено у контексті: «Стоїть Стефонойка молоденька із Янком на розмові. // – Ой візьми собі, Стефно молода, гострий ніж та сокиру // Та йди ізітни, Та йди ізрубай Андрусикові шию!» [1: 169]. З наведеного контексту видно, що організатором виступає Янко, виконавицею – Стефна.

Підмовництво у формі підкупу має провокативний потенціал: «Ой там наша пані та ягоди рвала // Та до свого чури розмовоньку мала: // – Ой згуби, чуро, ти пана свого, // Тобі достанеться вся худоба його... // – Ой згуби, чуро, ти пана свого, // Тобі дістанеться молода

пані його» [1: 156-157]. Характер діалогу персонажів свідчить, що підбурювачем виступає пані, а виконавцем – чура.

Підмовництво у формі доручення супроводжується інструкцією: «Там на горбі білий камінь, // Красна пані сидить на нім. // Прийшов до неї парубочок: // – Подь зі мною на горбочок! // – Ой пішла би я з тобою, // Кой ся свого пана бою. // – Позбудь же ся пана свого, // Полюбиш ня, молодого. // – Як же ся го маю збути, // Як ся до тя притулити? // – Їдь до ліса зеленого, // Зімай гада ядового, // Поріж його на три куски, // Засмаж його на три миски. // Як ся хочеш пана збути, // Дай му їсти, дай му пити [1: 168-169]. Організатором виступає парубок, виконавицею – пані

Підмовництво у формі наказу відзначається імперативним характером: «Ой ходила Марисуня по луці, // Носила си біле дитя на руці. // Прийшла вна си батенька радити: // – А що мені з малим дитям робити? // – Возьми, возьми, Марисуньо, утопи // І сама ся, Марисуньо, погуби. – // Ой ходила Марисуня по луці, // Носила си біле дитя на руці. // Прийшла вна си до братчика радити: // – А що мені з малим дитям робити? // – Возьми, возьми, Марисуньо, утопи // І сама ся, Марисуньо, погуби.» [1: 31]. Підбурювачами виступають рідні (батько та брат), з точки зору яких виконавицею злочину має стати молода мати новонародженої дитини.

Для втілення злочинного задуму певним способом часто буває необхідним не лише залучення співучасників, але й використання відповідних засобів. Засоби скоєння злочину – предмети матеріального світу, що застосовуються під час реалізації суспільно небезпечного діяння. Особливою кваліфікуючою ознакою злочину можуть бути вогнепальна чи холодна зброя або інші предмети, спеціально пристосовані або заздалегідь приготовлені для нанесення тілесних ушкоджень [3: 284]. Знаряддя злочину – предмети, документи, речовини, за допомогою яких здійснюється вплив на потерпілого чи предмет злочину або іншим чином полегшується досягнення злочинної мети [3: 319]. У текстах балад названо такі знаряддя і засоби вчинення злочину: рушниця, пістоль, стрілка, меч, ніж, шабелька, сокира, чари, отрута, зелений яд, дідча яда, нагайка, нагайка-дротянка, нагай дротяний, дротяниця, ломака, лозина, сириця, гарапник, дротяні віжки, дубина, качалка тощо: «Махнув би острим мечом, // Злетіла би головонька, // А як з маку маківонька» [1: 119]. «Мати сина навчає: // – Слухай, сину, мого слова, // Не йди гулять, ночуй дома. // А на тій і вечорниці, // Стоять чари в удовиці // В новім горшку на полиці» [1: 43]. «Дала мене заміж мати за кого я хтіла, // Шумить-гуде нагаєчка коло мого тіла» [1: 191]. «Ой ти бив мене дротяницею, // Називав мене ледащицею» [2: 110].

Відчуття власної неправоти й небажання бути покараними спонукає баладних персонажів, винних у скоєнні протиправних дій, до приховування всього, що може мати значення для розкриття злочину й встановлення злочинця. У аналізованих текстах представлено різні сценарії приховування злочинів.

Приховування злочину у формі заперечення своєї причетності до нього представлено у тексті «Ой ходила Марусенька у ліс по калину» [1: 47]. Дівчина стверджує, що не бажала отруїти козака, але наслідки її дій вказують на протилежне: « – Я тебе, легінику, нич не чаровала: // Два пиріжки в подарунок тільки-м тобі дала. // В однім розі у пирозі – зелененька рута, // В другім розі у пирозі гадиночка люта. – // – Як зачала гадиночка попід серця витись, // Та мушу я, молоденький, з сього світу іти» [1: 47].

Приховування злочину у формі неправдивого свідчення зафіксовано у тексті «Ой у Харкові на риночку» [1: 86]. Галя стверджує, що Марка вбила не вона, а турки: «Як виняла Галя ясенський міч // Та ізняла Маркові головоньку з пліч. // Та убралась Галя у Маркову зброю, // У Маркову зброю, в його тиху мову; // Та сіла Галя на Маркового коня, // Та й побігла Галя, висвистуючи. // Ой вийшла із хати Маркова мати, // Та й стала вона Марка пізнавати: // Ой Марків кінь, та не Марко сидить, // Ой Маркова зброя, та не Марко у ній. // Маркова нагайка, та не Марко держить; // Ой Маркова пісня, та не Марко співа; // Бо вже десь мого Марка на світі нема. // – Ой Галю, Галю, де Марка заділа? // – Уже твого Марка та турки нагнали, // А турки нагнали, голову зрубали» [1: 86].

Приховування злочину з метою уникнення переслідування чи розголосу описане у тексті «Ой за гаєм, ой за гаєм, за Дунаєм» [1: 107-108]. Дітозгубниця намагається спрогнозувати події, які мають їй допомогти залишитися безкарною: «В тихий Дунай дитину упустила, // З буйним вітром говорила: // – Повій, вітер, повій вітер буйнесенький, // Жени хмару чорнесеньку, // Щоб дошки іспадали, // Стежки-доріжки заливали, // Щоб туди люди не ходили, // Щоб Дунаю не колотили, // Щоб водиці не набирали, // Щоб дитяти не поймали, // Отцю й матці не сказали» [1: 108].

Фольклорне розуміння правових опозицій «правда / неправда», «справедливість / несправедливість» реалізується у вербалізаціях уявлень про те, що злочин неможливо приховати настільки, аби не залишилося жодних вказівок на спосіб його здійснення. Не через параграфи нормативних документів, а з погляду народної етики й моралі баладний конструкт презентує енграми невідворотності оприявлення кримінального боку людського буття, пов'язані з квантами елементарного знання про речові докази, показання свідків, пояснення потерпілих. Докази – фактичні дані, що містять інформацію, необхідну для правильної кваліфікації злочину. Речові докази – предмети, які за своїми зовнішнім виглядом, властивостями, місцем знаходження або іншими ознаками можуть слугувати для розгляду і вирішення справи [3: 774]. Рибалки натрапляють на дитину, згублену породіллею: «Пішли панські гробарейки йа рибу ловити, // Та вни рибу не зловили – діватко знайдили» [1: 112]. Мати знаходить докази злочину проти життя сина: «Стара матінка, стара матінка цілу нічку не спала, // Андрусикові, свому синкові, снідання рихтувала. // Запалила стара матінка та й воскову свічку, // Пішла зганяти, пішла обуджати свого сина у ліжку. // Вона не знайшла, вона не знайшла свого сина у ліжку. // Лиш вона найшла, лиш вона найшла та й криваву річку [1: 169]. Жінка помічає докази злочину проти чоловіка: «По долині ходять козаченьки п'яні. // Гей, там вони ходять, в руках коней водять // Та до Марусеньки істиха говорять: – Марусенько, пані, чи є твій пан вдома? // Як нема пана, вийди до нас сама. – // Марусенька пишна в черевичках вийшла, // На порозі стала, згорда одказала: // – Не єсть ви козаки, єсть ви гайдамаки, // Бо я свого пана коників пізнала» [1: 279]. Сестра виявляє докази вбивства рідного брата: «А я серцем не втерпіла, // Сорочечку розвертіла; // Та й узнала братню кров» [1: 229].

Свідоцькі показання – повідомлення, що мають значення для розкриття злочину й з'ясування обставин справи: «Іще сонце не сходило, // Ціле село голосило: // Пані пана напоїла, // І ся го не добудила. – » [1: 168]. «Та й їхали два шандари з міста до Мишина: // – Розкажіть ми, люди добрі, чия то дитина? // – Ай бо того дитиночка з великого міста, // Не дивуйте си, вдуріла богацька невістка» [1: 113]. «Ой прийшов же він до дому, став ножа гострити, // Питається його жінка: – Що будеш робити? // – Ой не питай, моя мила, що буду робити, // Бо вже ж тобі, моя мила, і часу не жити. // ...А сусіди, добрі люди, дали неньці знати: // – Іди, іди свою дочку на смерть наряджати» [2: 195].

У свідченнях потерпілих часто відтворюється спосіб, яким було здійснено злочин: «Ой з'їхало три козаки з гори високої, // Насамперед Андрусенько на воронім коні, // А на Андрусю сорочечка кров'ю обкипіла, // Як уздріла Ганнусенька, на ніженьках вмлїла: // – А хто ж тебе так порубав, соколе Андрусю? // – Твої брати ріднесенькі, серденько Ганнусю. // Чим же вни тя порубали, соколе Андрусю? // Ясенькими шабельками, серденько Ганнусю» [1: 210]. « – Ой, сестро ж моя, сестро, // А де твої русі кудра? // – Милий пообгинав, // Пута повиплітав, // Сірі коні попутав» [1: 190]. «Ой ламав трусок з моїх білих ручок, // До білих ніжок та рубав дрова, // А до русих кіс припинав коня» [2: 110].

Досить прикметним виявом системи фольклорних прообразів кримінології є схильність злочинця до зізнання у протиправній поведінці. Відчуття провини й тиск зовнішніх обставин занурюють ініціаторів кривавих драм у вир саморефлексій і оцінок заподіяного.

Зізнання у злочині проти життя може супроводжуватися розкриттям мотивів та індексацією способу реалізації протиправного діяння: «Застрелив єм вам сестричку, // Що сиділа у гаїчку. // Водне, вночі сі співала, // А мені спати не дала» [1: 209]. Зізнання у вбивстві з фіксацією негативної оцінки результатів власної поведінки: « – Чогось мені сумно,

на серці тяженько, // Ой бо ж я забив свого близенького, // Свого близенького – брата рідненького» [1: 257-258]. Зізнання у особливо зухвалій, цинічній формі здійснюється з метою зневаги й наруги над потерпілими: «Бо ми в твого пана коні покупили, // На гнилій колоді гроші полічили, // З глибокої криниченьки могорич запили. // З глибокої криниченьки могорич запили, // І там твого пана Йвана спати положили. // До землі очима, до неба плечима, // Тобі його не видати карими очима. // За свідків стояли дуби та берези, // Ой вбили ми твого пана не п'яні – тверезі. // А кінь подо мною, сідло під джурою; // Зоставайся, Марусенька, бідною вдовою» [1: 279].

Зізнання злочинця часто переходить у каяття. Чим жорстокішим способом вчинено злочин, тим детальнішим є зізнання й щирішим каяття баладного персонажу. Каяття чоловіка, що забив дружину до смерті, супроводжується апеляцією до невизначених сил і вказує на повну деморалізованість злочинця: « – Ой добрий день, зятю, що чувати? // – Зле, мамуню, у мене чувати: // Лягла мила та й не хоче встати. // Дав би-м кому сивую корову, // Щоб ми підвів милу розмову, // Дав би-м кому корову з телятом, // Щоб ми підвів до діточок матір. // Дав би-м кому мальовану скриню, // Що би-м підвів мою господиню» [1: 166]. Каяття матері, яка отруїла сина з невісткою, має форму запитання і свідчить про те, що у момент скоєння злочину вбивця не вповні розуміла масштаби руйнівних наслідків свого страшного вчинку: «Поховали сина в вишневім садочку, // Молоду невістку в глибокім ярочку. // Посадили сину червону калину, // Молодій невістці колючу шипшину. // Червона калина стала засихати, // Колюча шипшина стала процвітати. // Ой боже ж, мій боже, що я наробила. // Нащо ж своїх діточок зі світу згубила?» [1: 173].

Отже, тексти балад презентують народне осмислення способів заподіяння автономних і колективних злочинів, реалізованих спонтанно чи в результаті тривалої скрупульозної підготовки спеціальних засобів і пристосування знярядь, що, зазвичай, індексуються у свідочьких показаннях персонажів як речові докази. Зізнання та каяття вбивць і насильників, частотно представлені баладним конструктом у зв'язку з відтворенням наївних уявлень про види протиправної поведінки, мають на меті корекцію життєвих першопричин кримінальної практики.

Перспективи дослідження пов'язуються із детальним розглядом представлених у баладному конструкті мовних фіксацій уявлень про злочини проти життя, волі, честі, гідності та інших особистих прав людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балади: Збірник текстів / Упорядники О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук. – К.: Дніпро, 1987. – 318 с.
2. Балади. Родинно-побутові стосунки: Збірник текстів / Упорядники О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук, А. І. Іваницький. – К.: Наукова думка, 1988. – 522 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 990 с.
4. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 214 с.
5. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII століття. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
6. Дей О. І. Українська народна балада. – К.: Наукова думка, 1986. – 262 с.
7. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
8. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
10. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
11. Мацьків П. В. Концептосфера Бог в українському мовному просторі. – Дрогобич: Коло, 2007. – 330 с.
12. Мех Н. О. Інтерпретація концептів слово, мова в українській культурній традиції. – Переяслав-Хмельницький: РВВ Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Григорія Сковороди, 2008. – 211 с.
13. Мойсєнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша. – К.: Сталь, 2006. – 300 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Філософія права / За редакцією Д. Фейнберга, Д. Коулмена. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. – 1254 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Лавриненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: лінгвоконцептологічний аналіз фольклорного тексту.

ІННОВАЦІЇ ЯК ЗАСОБИ НОМІНАЦІЙ ТА ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ «GESELLSCHAFT» ТА «GESUNDHEIT» У НІМЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Наталія ЛИСЕЦЬКА (Луцьк, Україна)

У статті вивчаються неологізми сучасної німецької мови, що виступають засобами номінацій та вираження таких значущих концептів, як «Gesellschaft» та «Gesundheit». Тлумачаться основні поняття неології та когнітології, виокремлено корпус неологізмів досліджуваних концептів, проаналізовано їх внутрішню структуру та інтерконцептуальні зв'язки.

Ключові слова: інновація, концепт, концептуальні ряди, макро- та мікроконцепт, прототип, стереотип, філери, інтерконцептуальні зв'язки.

The given article studies the neologisms of Modern German which are the means of nomination and expression of such important concepts as «Gesellschaft» and «Gesundheit». The attempt has been made to define the main notions of neology and cognitology, to single out the corpus of neologisms of the above mentioned concepts as well as to analyze their inner structure and interconceptual ties.

Key words: innovation, concept, conceptual rows, macro- and microconcept, prototype, stereotype, fillers, interconceptual ties.

Проблемам інновацій в різних мовах присвячена чимала кількість праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (Капуш А. В., Herberg D., Kinne M., Teubert W.). Інновації вивчаються як з позиції лексикології, так і фразеології (Пророченко О. П., Смерчко А. А., Balsliemke P., Hartmann D.). Актуальним залишається питання вивчення інновацій у поєднанні з когнітивною теорією, яка посідає на сьогодні одне з магістральних місць у сучасній мовознавчій науці і без якої не можливе повне вивчення як процесів неології, так і всіх інших. За допомогою процесів концептуалізації ми сприймаємо об'єктивну реальність такою, якою вона є, пропускаючи через наш ментальний лексикон весь досвід і уявлення, яких ми набули впродовж свого життя. Мова і об'єктивна реальність хоча і немислимі одне без одного, проте вони дуже різняться між собою – мова кінечна, а об'єктивна реальність безкінечна. Ось тут і виникає антиномія мови і суспільства – принцип боротьби єдностей і протилежностей, саме з об'єктивної реальності мова черпає для себе новий життєво необхідний і продиктований актуальною потребою людства матеріал свого поповнення. Знання, які ми отримуємо в результаті нашого перебування і дієвості в об'єктивній реальності, поповнюють наш концептуальний простір.

На даному етапі наукових пошуків важливо дослідити процес виникнення та функціонування інновацій у різних концептуальних сферах, що зумовлене потребою вербалізації нових явищ дійсності. Інновації концептів «Gesellschaft» та «Gesundheit» ще не були предметом спеціального дослідження, як і їх концептуальні характеристики, це і визначає **актуальність** пропонованої розвідки.

Метою дослідження є вивчення неологізмів сучасної німецької мови у поєднанні з їх концептуальними характеристиками.

Окреслена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розтлумачити погляди на неологію, концептологію та з'ясувати необхідність вивчення інновацій з ракурсу когнітивної лінгвістики; 2) виокремити корпус інновацій концептів «Gesellschaft» та «Gesundheit»; 3) визначити концептуальні ряди досліджуваних концептів та проаналізувати їх когнітивні особливості.

Об'єктом даного дослідження є вивчення інновацій концептів «Gesellschaft» та «Gesundheit», які виступають засобами їх номінації.

Предметом дослідження є концептуальні особливості та характеристики виокремлених неологізмів.

Матеріалом дослідження слугують інновації сучасної німецької мови концептів «Gesellschaft» та «Gesundheit», які були виокремлені в результаті суцільної вибірки з словника Uwe Quasthoff „Deutsches Neologismenwörterbuch“ [8] та з газет, журналів, інтернету та інших ЗМІ. Використовувалися дані опитування інформантів – носіїв німецької мови.

З'ясуємо, що ми маємо на увазі під поняттями інновації/неологізми та фразеологічні інновації.

У сучасній науці про мову не існує по нині точного визначення поняття „неологізм“, щодо якого пропонуються різні дефініції. У самому загальному значенні під неологією розуміють:

- 1) дослідження, науку, вчення про неологізми;
- 2) процес утворення та виникнення неологізмів.

Неологізмами можуть бути нові слова, які виникають у мові (гр. *neos* (новий) + *logos* (слово)), запозичення та лексичні одиниці із новонабутою семантикою.

У німецькій мові існують для поняття “неологізм” такі варіанти: *Neologismen* (неологізм) – *Neubildung* (нове утворення), *Neuschöpfung* (новотворення), *Neuwort* (нове слово), *Neubedeutung* (нове значення).

Ми приєднуємося до визначення неологізму, яке дає М. Кінне [6: 346]. Неологізм – це зовсім нова лексична єдність у сукупності своєї форми і значення (нова лексема) або зовсім нове значення певної лексичної одиниці, яке додається до вже наявного,

- яке ще не зафіксоване жодним словником;
- яке виникає і набуває поширення у певний період мовного розвитку мовної спільноти, насамперед (але не виключно) на основі комунікативних потреб;
- яке переймається загальноживим словниковим складом стандартної мови (узуалізація);
- акцептується як мовна норма (акцептуалізація);
- пізніше закріплюється лексикографічно (лексикалізація, кваліфікація) і
- яке під час загального процесу свого розвитку сприймається більшістю носіїв мови протягом певного часу як нове.

Прикладами нових лексем можуть бути *Ostalgie*, *Infopost*, а як ФІ (фразеологічні інновації) виступають *Bündis für Arbeit*, *Aufbau Ost*, *seine Hausaufgaben gemacht haben*, *die Chemie stimmt / stimmt nicht* тощо.

Наші спостереження за фактичним матеріалом дозволяють стверджувати, що кожен неологізм проходить такі фази:

виникнення → узуалізація → акцептуалізація → лексикалізація / інтеграція.

Фразеологічні інновації – це неологізми в галузі фразеології, оказіональні утворення, продукти вторинної опосередкованої номінації, які, з'являючись у словниковому складі мови, проходять фази виникнення – узуалізації – акцептуалізації – лексикалізації / фразеологізації / інтеграції – та включають власне фразеологічні інновації (новизна форми і значення: *in trockenen Tüchern*), фразеологічні одиниці із новонабутою семантикою (новосемантизми: *an der vordersten Front stehen*), модифіковані мовні форми (*Kleider machen Beute* – від *Kleider machen Leute*) та запозичення (*Law-and-Order Kurs*).

Для систематизації вище сказаного пропонуємо розглядати під інноваціями:

1. Власне інновації (новизна форми і значення).
2. Новосемантизми (слово з ново набутою семантикою).
3. Трансномінації.
4. Запозичення.
5. Фразеологічні інновації.
6. Модифіковані фразеологічні одиниці.

Знання формують концепти і є нероздільно пов'язані з семантикою. Так,

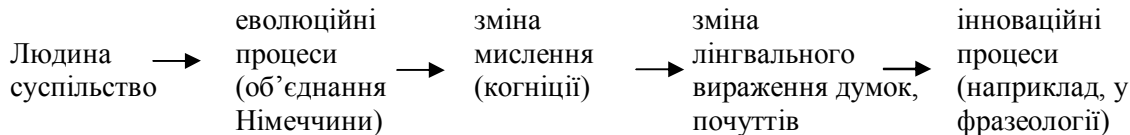
О. С. Кубрякова вважає, що у науковій парадигмі знання і значення починають вивчатися в їх співвіднесеності й кореляції, постійній взаємодії і тому найвідчутніших результатів когнітивна лінгвістика досягає в галузі когнітивної семантики [2: 31].

Концепт – це одиниця ментальної інформації [2: 37], ментальний лексикон мовця, абстрактна категорія, яка реалізується на семантичному рівні за допомогою конкретних мовних одиниць, у нашому випадку інновацій та фразеологічних інновацій; певні знання людини про дійсність, її елементи, перспективи, характерні для певного соціуму. Значення фразеологізму існує в ментальному лексиконі мовця як узагальнена концептуальна структура з гетерогенними елементами, які залежать від ситуації і індивідуального досвіду мовця

[5: 240]. Концептуальна структура розкриває актуальне значення фразеологізму. Концепт виражає стисло думку всіх процесів, що відбуваються у суспільстві.

За допомогою ідеографічної характеристики визначаємо основний ідеографічний клас інновацій та фразеологічних інновацій – “людина і суспільство”, які постійно перебувають у безпосередньому взаємозв’язку, доповнюють одне одного та існують у гармонії чи дисгармонії. Суспільство відіграє велику роль у багатьох екстралінгвальних процесах, які в свою чергу зумовлюють великі зміни в самій людині, її думках, відчуттях. Це знаходить вияв у мові // мовленні людини (її словниковому та фразеологічному складі).

Нижче подана ідеограма показує фрагменти реального світу, які так чи інакше впливають на мислення людини:

Характеристика ідеографічного класу має структуру, представлену на рис. 1

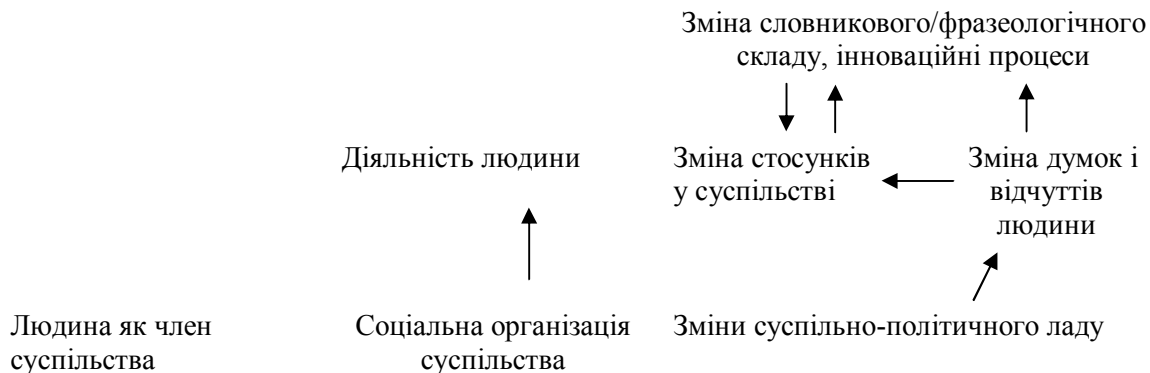

Рис. 1 Ідеографічний клас «Людина і суспільство»

В результаті вибірки корпусу інновацій досліджуваних концептів, виокремилися їх актуальні концептуальні ряди.

Основні концептуальні ряди концепту «Gesellschaft»:

1. Нові закони та нововведення, напрям розвитку суспільства: *Lebenspartnerschaftsgesetz (Gesetzliche Grundlage für die eingetragene Lebenspartnerschaft)*, *Altenbericht (Bericht der Bundesregierung über die Rolle älterer Menschen in der Gesellschaft)*, *Bestattungsrecht (Gesetze, welche die Bestattung Verstorbener regeln)*, *Bewerberstadt (Stadt, die sich um einen Titel oder eine Austragung bewirbt)*, *bioethisch (Ethische Fragen des Umgangs von Menschen mit der belebten Natur)*, *Familienatlas (Studie zur Familienfreundlichkeit deutscher Städte)*.
2. Різноманітні дебати та обмін інформацією: *Patriotismusdebatte (Diskussion über das Für und Wider von Nationalbewusstsein in Deutschland)*, *Zuwanderungsdebatte (Zuwanderungsstreit)*, *Zuwanderungsfrage (Zuwanderungsstreit)*, *Analysezentrum (Zentrale für Untersuchungen in speziellen Fachbereichen)*, *Antisemitismusdebatte (Öffentliche Diskussion zum Antisemitismus)*, *Antisemitismusstreit (Antisemitismusdebatte)*, *Barrierefreiheit / barrierefrei (Ungehindertes Zugang zu baulichen Anlagen oder Informationsdienstleistungen für alle Menschen)*, *Beratungsresistenz (Ablehnende Haltung gegenüber Beratung)*, *Zuwanderungsverhandlung (Gespräche zwischen den Parteien über eine Änderung der Gesetze zur Zuwanderung)*.
3. Боротьба за мир: *Peace-Zeichen (Friedenszeichen)*, *Antikriegshaltung (Grundeinstellung und politische Haltung gegen Krieg)*, *Antikriegsdemonstration (Protestkundgebung gegen*

Krieg), Friedensaktivist (Person, die sich für Frieden einsetzt), Friedensdemonstration (Kundgebung gegen Krieg).

4. Нові рухи та об'єднання: *Antiglobalisierungsbewegung (Bewegung, welche die neoliberale Form des Welthandels kritisiert).*

5. Розвиток мереж та послуг для VIP- клієнтів: *Vip-ticket (Eintrittskarte mit bevorzugter Behandlung für den Inhaber).*

6. Поняття, які виникли у зв'язку з еміграційними процесами: *Zuwandererkind (Kind aus einer Zuwandererfamilie).*

7. Професійна діяльність: *Auskunftsperson (Person, die einem Geheimdienst Informationen vermittelt), Behördenchefin (Leiterin einer Behörde), Berufsgeheimnisträger (Person, die einer beruflichen Schweigepflicht unterliegt), bildungsfern (Ohne oder mit einem niedrigen Schulabschluss, meist in Zusammenhang mit gesellschaftlichen Milieus).*

8. Афери: *Bespitzelungsaffäre (Skandal um die Ausspähung von Journalisten durch den BND).*

Сьогоднішнє суспільство турбується, в першу чергу, про своє здоров'я. Старші люди в високорозвинених європейських країнах здорові і живуть довго, середній рівень життя зростає з кожним роком, ось що значить мати здорове суспільство.

Основні концептуальні ряди концепту «Gesundheit»:

1. Назви речовин, субстанцій, вірусів, які викликають певні хвороби: *Acrylamid (Krebseregende Substanz, die bei Überhitzung von Stärke entstehen kann), Pockenfall (Pockenvirus), H5N1-Erreger, H5N1-Fall, H5N1-Infektion, H5N1-Stamm, H5N1-Variante, H5N1-Virus, H5-Virus (Themenkasten Vogelgrippe), Vogelgrippe, Anthraxerreger (Sporen, die Milzbrand auslösen), Anthraxbrief (Brief, in dem Milzbrandsporen enthalten sind, ist mit dem Thema des Terrors verbunden), Sars-Virus (Erreger der Infektionskrankheit Sars), Sars, Sars-Epidemie, Sars-Erreger, Sars-Fall, Sars-Patient, або характеристики таких речовин: ultrafein (sehr fein, meist in Bezug auf Feinstaub).*

2. Назви певних психічних та фізичних відхилень: *ADHS (Abk. für Aufmerksamkeitsdefizit-/Hyperaktivitätsstörung).*

3. Позначення, які виникають з розвитком генної інженерії та медицини загалом: *adult (Erwachsen, geschlechtsreif – im Zusammenhang mit Stammzellen), die Ära des biotechnischen Jungbrunnens, die Ära über Fluch und Segen der Genrevolution, Anti-Aging (Bezeichnung für medizinisch-kosmetische Maßnahmen gegen den biologischen Alterungsprozess des Menschen), Biobank (Größere Sammlung von Spenderproben menschlicher Körpersubstanzen).*

4. Розвиток ринку медикаментів: *Generikamarkt (Bereich des Handels mit Nachahmermedikamenten), Versandapotheke (Apotheke, die Versandhandel über das Internet betreibt), Nachahmermedikament, Nachahmerprodukt (Meist in der Pharmaindustrie: Nachahmung eines nicht mehr patentgeschützten Medikaments), нові медикаменти: Salbutamol (Arzneimittel gegen Asthma und bronchiale Erkrankungen).*

5. Інформація для пацієнтів: *Arzneimittelpass (Geplanter elektronischer Pass mit allen Medikamentendaten eines Patienten, soll in die Gesundheitskarte integriert werden), Arzneimittelparpaket (Gesetzlich vorgeschriebene Reglementierung bei der Verschreibung von Medikamenten), Behandlungsprogramm (Zwischen mehreren Partnern abgestimmte medizinische Versorgung), Patientenquittung (Leistungs- und Kosteninformation für den Patienten), Festbetragsregelung (Von den gesetzlichen Krankenkassen festgelegter Maximalbetrag für die Erstattung verschreibungspflichtiger Medikamente), а також зміни та інформація щодо страхування: Zusatzpolice (zusätzliches Versicherungspaket), Altersrückstellung (Anteil von Krankenversicherungsbeiträgen für das mit dem Alter steigende Krankheitsrisiko), Familienversicherung (Gesetzliche Versicherung für alle Mitglieder der Familie).*

6. Перевірка здоров'я, контроль: *Haaranalyse (Untersuchung von Haarproben auf chemisch-biologische Substanzen, meist zur Drogenkontrolle).*

7. Підтримка здоров'я: *Wellness (Ganzheitliches Gesundheitskonzept insbesondere zur Steigerung des Wohlbefindens), Wellnesscenter, Wellnesshotel, Wellnesswochenende.*
8. Боротьба проти поширення хвороб: *Aidsbekämpfung (Kampf gegen die Verbreitung der Immunschwächekrankheit Aids).*
9. Назви, що виникли у зв'язку з лікарською професією: *ärztespezifisch / arzt-spezifisch (Speziell Ärzte betreffend), Ärztestreik (Arbeitsniederlegung von Klinikärzten), Ärzttarifvertrag (Ärztestreik), Arztstelle (Arbeitsplatz für Ärzte, vor allem in Kliniken), Bonus-Malus-Regelung (Vertragliche Bestimmung, die finanzielle Belohnungen und Bestrafungen vorsieht).*
10. Різноманітна допомога: *Babyklappe (Einrichtung, meist an Krankenhäusern, an der Neugeborene anonym abgegeben werden können).*

Вище наведено основні концептуальні ряди концептів «Gesellschaft» і «Gesundheit», утворені на основі неологізмів. Значну кількість з них становлять власне неологізми та запозичення. У досліджуваних концептах зустрічаються опорні слова-компоненти, що є актуальними та слугують основою творення цілих серій неологізмів – *H5N1-Erreger, H5N1-Fall, H5N1-Infektion, H5N1-Stamm, H5N1-Variante, H5N1-Virus, H5-Virus (Themenkasten Vogelgrippe)*. Прототипом концепту «Gesellschaft» є концептуальний ряд (слот концепту, який, залежно від ракурсу дослідження, може бути окремим концептом) «Нові закони та нововведення», що спричинює та визначає напрям розвитку суспільства, стереотипом даного концепту вважаємо концептуальний ряд «Різноманітні дебати та обмін інформацією», всі інші концептуальні ряди виступають філерами (складовими). Концептуальні ряди можна вважати мікроконцептами макроконцепту «Gesellschaft». Щодо концепту «Gesundheit», то його прототипом вважаємо пункти 6, 7, 8, стереотипом – все, що стосується лікарської професії, а антиподами – пункти 1 і 2. Концепти «Gesellschaft» та «Gesundheit» є Type-концептами (за М. Шварц) [7], знаходяться у нерозривному взаємозв'язку, постійно перебуваючи в інтерконцептуальних зв'язках (так, філери одного концепту можуть одночасно виступати філерами іншого концепту).

У результаті проведеного дослідження поглибилося уявлення про концептуальну базу значення концептів «Gesellschaft» та «Gesundheit», які поповнюються на основі неологізмів.

Подальші дослідження цієї проблеми можуть мати такі напрямки:

- Зіставний аналіз інновацій як засобів вираження концептів «Gesellschaft» та «Gesundheit»;
- Неологізми концептів «Gesellschaft» та «Gesundheit» як засоби маніпуляції у німецькомовному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Введение в когнитивную лингвистику: Уч. пос. / Карасик В. И., Пименова М. В. и др. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61–105.
2. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Кубрякова Е. С. – М. : Наука, 1997. – 326 с.
3. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / Маслова В. А. – М. : Флинта; Наука, 2007. – 296 с.
4. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Степанов Ю. С. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
5. Dobrovolskij D. Idiome im mentalen Lexikon. Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung / Dobrovolskij D. – Trier : Fokus wissenschaftlicher Verlag, 1997. – 390 S.
6. Kinne M. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben / M. Kinne // Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation. 24. Jahrgang, 1996. – Berlin : Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., 1997. – S. 327–358.
7. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik / Schwarz M. – Tübingen. Basel : A. Francke Verlag, 2008. – 298 S.
8. Quasthoff U. Deutsches Neologismenwörterbuch / Quasthoff U. – Berlin. New York : Walter de Gruyter, 2007. – 690 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лисецька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Волинського національного університету імені Лесі Українки

Наукові інтереси: стилістика, когнітивна лінгвістика, лінгвістика тексту, порівняльна стилістика, фразеологія.

ЗІСТАВНО-ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ: ЧАСОВИЙ КОД КУЛЬТУРИ (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов)

Костянтин МІЗІН (Київ, Україна)

Ця стаття присвячена зіставно-лінгвокультурологічному аналізу англійських, німецьких, українських і російських усталених порівнянь, які належать до часового коду культури, на основі запропонованої автором методики.

Ключові слова: усталене порівняння, компаративна фразеологія, зіставний аналіз, лінгвокультурологія, концепт, час.

The paper deals with contrastive linguoculturological analysis of English, German, Ukrainian and Russian similes belonging to a time culture code, on the basis of the methods, suggested by the author.

Key words: fixed simile, comparative phraseology, comparison analysis, linguoculturology, concept, time.

У цій статті ми продовжуємо вивчення фразеологічних систем усталених порівнянь (компаративних фразеологічних одиниць (КФО)) віддалено- та близькоспоріднених мов крізь призму **актуального** зіставно-лінгвокультурологічного підходу [5]. Пропоноване дослідження здійснюється на основі методики “еталон комплексного зіставлення” (ЕКЗ) як механізму ідентифікації tertium comparationis при зіставленні фразеологічних систем. Суть ЕКЗ полягає у чіткій послідовності етапів зіставлення фразеологічних систем різних мов та в епістемологічній достатності ланцюга схеми ЕКЗ для лінгвокультурологічного дослідження. Схема ЕКЗ для компаративної фразеології має такий вигляд: *культурний код* ↔ *концептополе* ↔ *концепт* ↔ *КФО* ↔ *компаративне фразеополе*. Тому для цього дослідження релевантним є поняття “культурний код” як адекватний для зіставлення сегмент культури [5: 11]. Ураховуючи це, **метою** нашої розвідки є зіставно-лінгвокультурологічний аналіз усталених порівнянь англійської, німецької, української та російської мов, які належать до часового коду культури. Апробація методики ЕКЗ свідчить про **наукову новизну** запропонованого дослідження.

Німецька дослідниця дейксису В. Еріх пише: “Усі дії та увесь досвід пов’язаний із часом і місцем” [18: 1]. Недарма в наївно-мовних уявленнях існує синкретизм понять “простір” і “час” (див. про індоєвропейську модель часу “час як простір” [3: 62]), бо концепт часу не лише пов’язаний із простором, але й саме формування цього концепту починалося на основі просторової динаміки – змін розташування речей у просторі. Поступово концепт “Час” розширював свій екстенціонал, зводячи воедино будь-які зміни – зміни просторового розташування речей і власні зміни речі [6: 15]. На думку А. Я. Гуревича, “часові відношення починають організовувати події у свідомості людини не раніше XIII ст. До цього час сприймався значною мірою просторово” [2: 198].

Дослідники архаїчної свідомості наголошують, що однією з релевантних властивостей міфу й архаїчної культури вважається вилучення категорії часу, “розчинення” уявлень про час в уявленнях про простір [див., напр.: 10] (у науковій термінології це явище виражається термінами “простір-час”, “просторово-часова субстанція” та “міфологічний час”). Такий стан справ ускладнює розмежування просторового й часового кодів культури, які не просто тісно взаємодіють, але й значною мірою переплетені, бо, як зауважує О. С. Яковлева, час є мірою земного буття і він описується в термінах простору [15: 85]. Найбільшою мірою вплив концепту “Простір” на концепт “Час” виявляється в русі [20: 410], оскільки всі моделі часу зводяться до єдиної концептуальної структури “час – це рух” [12: 19]. Підтвердження такої характеристики часу знаходимо і в царині компаративної фразеології, напр.: нім. *schnell wie eine Rakete* – “дуже швидко, з дуже короткою реакцією”.

На думку Л. Бородіцької, “час – це феномен, у межах якого ми, спостерігачі, досяємо тривалу, однонаправлену зміну [...] Цей аспект концепту “Час”, імовірно, є мовною та культурною універсалією” [16: 4], тобто час є сутністю, яка має певну направленість і один вимір у просторі. Тому спеціальні терміни, що використовуються в різних мовах для опису

часу, характеризуються однонаправленістю (напр., “вперед – назад” / “вгору – вниз”) та не бувають симетричними (як, напр.: “вузький – широкий” / “правий – лівий”). Це означає, що темпоральна орієнтація описується за допомогою маркерів просторової орієнтації, а впорядкованість подій репрезентується в мові за аналогією до просторових відношень.

Показово, що у свідомості людей, які говорять різними мовами, “час” має єдину модель та описується в одних і тих же термінах (існує також специфічне сприйняття часу, наприклад, у мандаринському діалекті китайської мови разом із горизонтальною існує вертикальна часова вісь [16: 5]). Хоча дослідниками підкреслюється основоположна роль впливу мови на формування уявлень про час [див., напр.: 16: 4; 17: 380]. Так, особливістю російської мови (як, власне, і української) є те, що тут існують два протилежні способи встановлення аналогії між часом і простором, бо рос. “вперед” може означати як “перед цим” (минуле), так і “після цього” (майбутнє). О. Д. Шмельов пояснює це можливістю подвійного переходу до впорядкованості подій: “архаїчного” й “сучасного” [13: 38]. При “архаїчному” підході світ був стабільним, нерухомим, а час – рухомим, таким, що йде або тече повз нього. Наведемо приклади КФО, які передають семантику “архаїчного” часу: англ. *flow like water through one's fingers* – “швидко минати (час, події тощо)”; нім. *die Zeit vergeht schnell wie im Fluge* – “дуже швидко минає час”; *eine Stunde ist nicht wie die andere* – “усе тече, все міняється”; укр. *біжить як вода по камінню* – “минає безповоротно (життя, час)”; рос. *время бежит как вода* – “швидкий перебіг часу”; *пролететь как один день* – “швидкий перебіг часу”. Ці КФО укріплюють думку, що існує синкретизм не лише просторово-часових уявлень, але й суміщення у сприйнятті руху часу та водного потоку, бо в давнину людина розуміла час, як річку (море) (можна простежити зв'язок давньоангл. *kwīt* і давньонім. *(h)wīla* – “час” [21: 638] з українськими лексемами “хвиля” та “хвилина”).

“Архаїчному” підходу протиставляється теперішнє уявлення про час: час постійний і нерухомий, а людина рухається крізь нього в напрямку від минулого до майбутнього (із сучасним уявленням пов'язані темпоральні вживання прислівників “попереду” й “позаду”), напр.: англ. *(as) steady as time* – “постійний”; *(as) old as time* – “дуже старий / древній (людина, предмет, традиція)” (пор. укр. *старий як світ* – “1) дуже стара людина; 2) що-н. дуже давнє”); нім. *Ansichten wie in der älteren Steinzeit* – “повністю застарілі погляди”; укр. *як у Бога день* – “завжди, постійно”. Показово, що КФО із семантикою “сучасного” уявлення про час значно менше. Це може свідчити про те, що переважна частина корпусу КФО в зіставлюваних мовах сформована ще наївно-міфологічною свідомістю людини.

М. О. Потаєнко, вивчивши закономірності становлення мовних засобів із темпоральним значенням в онтогенезі й філогенезі, виокремлює декілька моделей (шкал), якими суб'єкт послуговується при побудові висловлень зі значенням часу [7: 113–121]. Ці шкали демонструють ті предметні реалії, ті вихідні чуттєві дані, на основі яких формується концепт “Час”: 1) шкала природних явищ (весна – літо – осінь – зима); 2) добова шкала (ранок – день – вечір – ніч); 3) вікова шкала (народження – дитинство і под.); 4) шкала подій (як орієнтири тут виступають відомі мовцям події). Натомість Н. Д. Арутюнова поєднує всі типи часу у дві взаємопов'язані моделі: 1) часова модель Шляху людини, куди входить фізіологічний, об'єктивний, суб'єктивний, психологічний тощо час; 2) модель Потoku часу, куди належить циклічність космічного часу, з властивістю необоротності, безкінечності, лінійності тощо [1: 53]. Ці моделі виводять нас на дві концептуальні метафори або, в нашому розумінні, на два усталені компаративно-асоціативні зв'язки: 1) “час, що рухається” та 2) “рух крізь час”, які співіснують у різних мовах. Наприклад, в англійській мові Дж. Лакофф і М. Джонсон виокремлюють такі темпоральні метафори: “Майбутнє попереду, а минуле – позаду”, “Майбутнє позаду, а минуле – перед нами” та “Час – рухомий об'єкт”, “Час нерухомий, а ми рухаємося крізь нього” [19: 41 – 44].

Як правило, в різних лінгвокультурах збігаються також хронологічні інтервали, з яких складається астрономічний час: (1) вимірювані (хвилина, година, доба, місяці року, рік, пори року за календарем, календарні дати (релігійні й державні свята) і (2) невимірювані (мить, частини доби, пори року згідно з погодними умовами), напр.: англ. *like one o'clock* – “дуже швидко, миттю”; нім. *wegsein wie Fischers Hund* – “1) бути дуже довго відсутнім; 2) тривалий час бути в пригніченому настрої”; *es hängt ihm wie ein Klotz am Bein* – “покарання

затримує на довгий час його кар'єру"; *die Männer wechseln wie das Hemd* – “знайомитися з чоловіками лише на короткий час (про жінок)”; укр. *виглянув як горобець із гнізда* – “з'явився на люди на дуже короткий час”; *як на макову горошину* – “трохи, дуже мало (переважно про час)”; *прийшов як вогню вхопити* – “про короткочасну гостину”; рос. *пройти (пролететь, пронестись) как (один) год* – “про життя, яке швидко й непомітно або інтенсивно пройшло”; *тянуться как год* – “про день, який проходить повільно й одноманітно”. Як бачимо, усталені порівняння, які передають семантику невимірюваних інтервалів часу, не містять у своєму складі темпоральних конститuentів і відзначаються чітко вираженою етнокультурною маркованістю смислової організації: в німецькій мові узуально закріпився когнітивний сценарій очікування собакою рибалки свого господаря (на морі рибалки перебували, як правило, два тижні), а в українській мові образом-еталоном швидкого перебігу часу є горобець (асоціації з його швидкими рухами) та макова горошинка (еталон чогось зовсім маленького, незначного, мізерного), що унаочнює тісний зв'язок часового коду культури із зооморфним і фітоморфним субкодами.

Біологічний час виокремлюють за аналогією до біологічних процесів у житті людини. Він пов'язується із ритмами тіла людини та з природними циклами, наприклад, період від народження до смерті можна розбити на такі проміжки – дитинство, молодість, зрілість, старість, напр.: англ. *(as) helpless as a new-born baby* – “беззахисний, безпорадний”; нім. *wie neugeboren* – “фізично (і душевно), як нова людина; повний сил”; рос. *как новорождённый* – “людина, яка почувається бадьорою, свіжою, енергійною та молодою”. Зауважимо, що назви пір року й частин доби зараховують до циклічного часу (Ч. Філлмор), а лінійний час, який є більш пізнім утворенням, співвідносним з увялінням про розімкнене коло (Ю. С. Степанов), дослідники пов'язують із просторовою інтерпретацією. Як правило, значеннєві характеристики КФО, які передають семантику циклічного й лінійного часу збігаються в різних етносах, напр.: англ. *March comes in like a lion and goes out like a lamb* – “дуже мінливий”; *veränderlich wie Aprilwetter sein* – “капризний”; укр. *мінливий як весняна погода* – “дуже мінливий”; рос. *как апрельская погода* – “1) непостійний, мінливий, капризний настрої; 2) непостійна людина, яка швидко змінює свої бажання”. В основі циклічного часу лежать опозиції, які побудовані на аксіологічному протиставленні “добре – погано”, напр.: весна (добре) – осінь (погано), день (добре) – ніч (погано): англ. *(as) happy as the day is long* – “дуже щасливий (часто тривалий час)”; *(as) black as night* – “1) дуже чорний (предмет); 2) дуже чорний (шкіра, очі людини); 3) темний (час доби, освітленість); 4) дуже безрадінний, песимістичний, похмурий; 5) підлий, аморальний (про характер)”; укр. *темний як ніч* – “неосвічений, неграмотний”; *хмурен как сентябрь (в последних числах)* – “людина, яка має похмурий, незадоволений вигляд”. Тут слід зазначити, в різних мовах може не збігатися не лише поділ доби на періоди, але й поділ календарного часу на сезони [див. 9: 57]. Зв'язок часу й погоди найбільш наочно виявляється в українській омонімічній лексемі “година”, яка має значення як часу (одиниця виміру часу, що дорівнює 60 хвилинам), так і хорошої погоди, напр.: *уклав як сіно в годину* – “вчасно упорався з чим-н.”. К. Г. Красухін пояснює таку омонімічність на основі виокремленої ним індоєвропейської моделі часу – “час як бажання, думка”, тобто “година” бере початок із спільнослов'янського *godъ (хороший, добрий, корисний).

В історичному часі поділ на інтервали базується на основі опозиції “точновимірювані часові інтервали – неточновимірювані часові інтервали”, напр.: рос. *пройти (пролететь, промелькнуть) как одна минута* – “про дуже швидкий, непомітний перебіг часу, які-н. події (часто приємні)”; *как будто целая вечность прошла* – “час, що млосно й довго тягнеться (при нетерплячому очікуванні, побоюваннях тощо)”.

На наше переконання, можна екстраполювати висновки дослідників німецького концепту “Zeit” [див., напр.: 11: 157] про те, що основними у структурі цього концепту є антропоморфні, просторові, вігальні, квантитативні та предметні ознаки, на англійський, український та російський концепти “Time”, “Час”, “Время”. Однак дещо сумнівним, принаймні матеріал компаративної фразеології цього не підтверджує, є висновок лінгвоконцептологів [див., напр.: 14: 179] про те, що німецькі ФО зі значенням часу підкреслюють такі національні якості німецького народу, як пунктуальність, працьовитість,

любов до порядку, вміння робити все вчасно, а в російських ФО простежуються такі національні риси, як легковажне ставлення до часу, пусте витрачання часу, байдкування. Цей висновок є, на нашу думку, поспішним і базується на зовсім нечисленних ФО, що передають легковажне ставлення росіян до часу. Натомість компаративна фразеологія аналізованих етносів підтверджує тезу, що “час – не просто цінність, але й пріоритетна цінність сучасної людини” [8: 108] (див. також про безпосередній зв’язок в англійській мові понять “time” (час) і “money” (гроші), який особливо актуальний нині для мовної свідомості носіїв цієї мови [4: 19]), тому як у германців, так і у слов’ян цінується пунктуальність, точність, а непунктуальність, запізнення засуджуються, напр.: англ. (as) regular as clockwork – “дуже точно, регулярно, в один і той же час”; нім. *besser eine Stunde zu früh als eine Minute zu spät* (досл.: краще година зарані, ніж хвилина запізно) – “на годину спізнився, за рік не доженеш”; укр. *ходити як годинник* – “бути дуже точним, пунктуальним”; рос. *идти как заведённые часы* – “розмірене, ритмічне, спокійне життя”; (точно) *как часы* – “1) чітке, швидке й пунктуальне виконання чого-н.; 2) винятково точно, без запізнення прибуття, приїзд куди-н.”; (точный) *как часы* – “дуже точна, пунктуальна й старанна людина”; (точно) *как по расписанию* – “1) хто-н., що-н. рухається / прибуває абсолютно точно; 2) що-н. що здійснюється точно в термін”.

Унікальне поєднання часового й антропоморфного кодів культури простежуємо в англійській енантіосемічній КФО (as) *big as a minute* – “дуже малий, низький на зріст (дитина)”. Це порівняння не дозволяє точно визначити ставлення британців до часу: по-перше, воно може свідчити про певну байдужість до незначних відрізків часу, а по-друге, – про швидкоплинність життя, про занадто короткий його відтинок, що закладений в одній хвилині. У німецькій мові також функціонує КФО, в якій закарбовано лінгвокреативний “дух” народу: *aussehen wie die teure Zeit* – “выглядати блідим і худим”. Її образно-мотиваційна база побудована на грі слів: “die teure Zeit” (дорогий час) – “die Zeit der Teuerung” (ріст цін, дорожнеча).

Таким чином, аналіз часового коду культури чітко продемонстрував системно-мережевий устрій внутрішнього (ментального) світу людини, який ізоморфний до зовнішнього (об’єктивного) світу. Тісна взаємодія реального й ментального світів виявляється при дослідженні усталених порівнянь, у яких закарбована культурна пам’ять певного народу. “Переплетення” культурних кодів, особливо часового й просторового, в результаті чого постають ці мовні одиниці, дозволяє ідентифікувати лінгвокреативний “дух” народу, його характер. Значною мірою це засвідчує аналіз специфічних і унікальних КФО із семантикою часу. Важливим для лінгвокультурологічного дослідження є той факт, що, незважаючи на універсальність категорії часу та, відповідно, концепту “Час”, вербалізація останнього відбувається у британському, німецькому, українському й російському лінгвосоціумах переважно на основі спільних усталених компаративно-асоціативних зв’язків, але домінуючими при цьому є етнокультурні смисли.

На перспективу залишається зіставно-лінгвокультурологічний аналіз усталених порівнянь біоморфного коду культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Время: модели и метафоры // Логический анализ языка. Язык и время. – М.: Индрик, 1997. – С. 51–61.
2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. – М.: Искусство, 1972. – 318 с.
3. Красухин К. Г. Три модели индоевропейского времени на материале лексики и грамматики // Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – С. 63–77.
4. Кудрявцева И. П. Фразеологические единицы современного английского языка с компонентами, обозначающими время: time, hour, minute, moment, second: дис. ... канд. филол. наук. – М., 2007. – 178 с.
5. Мізін К. І. Зіставно-лінгвокультурологічне вивчення усталених порівнянь крізь призму просторового коду культури (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов) // *Językowy obraz świata słowian a kultura : materiały Międzynarodowej konferencji naukowej. Tom 2. – Lublin–Równe : FOP Oros O., 2010. – S. 11–19.*
6. Никитин М. В. Основания когнитивной семантики. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. – 277 с.
7. Потаенко Н. А. Время в языке // Логический анализ языка. Язык и время. Посвящается светлой памяти Н. И. Толстого / РАН. Ин-т языкознания / отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – С. 113–121.
8. Сергеева М. В. Ценностно-ориентированный концепт времени в немецкоязычном художественном дискурсе: дис. ... канд. филол. наук. – М., 2005. – 150 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
10. Топоров В. Н. Пространство и текст // Текст : семантика и структура. – М.: Наука, 1983. – С. 227–284.
11. Точилина Ю. Н. Концепт Zeit в немецкой языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук. – Кемерово, 2005. – 253 с.

12. Чугунова С. А. Концептуализация времени в разных культурах: автореф. дис. ... доктора филол. наук. – Тверь, 2009. – 44 с.
13. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю. – М.: Языки славянск. культ., 2004. – 224 с.
14. Щербина В. Е. Концепт “Время” во фразеологии немецкого и русского языков: дис. ... канд. филол. наук. – Уфа, 2006. – 209 с.
15. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). – М.: Гнозис, 1994. – 343 с.
16. Boroditsky L. Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speaker’s Conceptions of Time // *Cognitive Psychology*. – 2001. – Vol. 43, № 1. – P. 1–22.
17. Clark H. Space, Time Semantics and the Child // *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. – NY. : Academic Press, 1993. – P. 370–394.
18. Ehrlich V. Hier und Jetzt. Studien zur lokalen und temporalen Deixis im Deutschen. – Tübingen: Niemeyer, 1992. – 184 S.
19. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. – Chicago: The University of Chicago Press, 1980. – 320 p.
20. Miller G. A., Johnson-Laird Ph. N. *Language and Perception*. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976. – viii, 760 p.
21. Pokorny J. *Indogermanisches Wörterbuch* : In 2 Bd.. – Bern; München: Francke, 1959. – 1260 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Костянтин Мізін – докторант кафедри теоретичної і прикладної лінгвістики та української філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: теорія фразеології, компаративна фразеологія європейських мов, зіставна лінгвокультурологія.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ KNOWLEDGE В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Яна МУДРАК (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена проблемі реконструкції концепту ЗНАННЯ як фрагменту мовної картини світу. На матеріалі англомовних лексикографічних джерел та вибірки з творів англійської та американської літератури досліджено семантичні особливості вербальної реалізації концепту.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, концептуальна картина світу, концептуальний аналіз, методи концептуального аналізу, концепт ЗНАННЯ.

The article is devoted to the problem of reconstruction of the concept KNOWLEDGE as a component of worldview. On the material of anglophone lexicographical sources and set of examples from English and American literature the semantic peculiarities of verbal representation of concept are investigated.

Key words: worldview, concept, conceptual worldview, conceptual analysis, methods of conceptual analysis, concept KNOWLEDGE.

Характерною рисою сучасних лінгвістичних досліджень є спроба реконструкції духовного універсу людей різноманітних культурно-історичних спільнот. Виявлення і аналіз найважливіших універсальних категорій, що визначають категорії людської свідомості, неможливі без вивчення мовної картини світу, в якій відображений образ світу певного етносу. Мовну картину світу визначають як спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності через призму мовних та національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретацію навколишнього світу за національними структурно-концептуальними канонами [7: 156]. Властивий мові спосіб концептуалізації дійсності є універсальним, з іншого боку – національно специфічним, таким чином, носії різних мов сприймають світ крізь призму своїх мов, що дає змогу стверджувати, що мовна картина світу втілює в собі зафіксований у мовних формах спосіб світосприйняття і світобачення певного народу.

Одним із шляхів реконструкції мовної картини світу є аналіз концептів як “оперативних змістових одиниць пам’яті, ментального лексикона, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної в людській психіці“ [3: 90], тобто концепт це своєрідна одиниця мисленнєвої діяльності, так званий квант структурованого знання. Взаємозв’язок концептуальної та мовної картини світу вмотивований схожістю їхніх внутрішніх структур: концептуальна картина світу може бути організована у вигляді ідеальних когнітивних моделей, а мовна – у вигляді тезаурусу, окремі блоки якого схожі з семантичними, асоціативними та тематичними полями.

Засобами вербалізації концепту на мовному рівні можуть виступати лексичні, фразеологічні, паремійні одиниці чи дискурс, і, відповідно, концептуальний аналіз полягає у

фіксації та інтерпретації смислу цих одиниць. Метою концептуального аналізу є моделювання концепту та встановлення його зв'язків з іншими концептами, що здійснюється шляхом не лише опису смислів кожного окремого слова, але й визначенням специфіки цілого концептуального поля і логічних відношень між його компонентами [1: 184]. До апробованих у сучасній лінгвістиці методів концептуального аналізу належить аналіз семантичного простору слова-імені концепту, який репрезентує, вербалізує та об'єктивує концепт і полягає у аналізі реалізації слова та його функціонування на різних рівнях мови: дослідженні словникових дефініцій, з'ясуванні етимології, дослідженні семантичної структури та можливості її розширення в текстах різної стильової та жанрової приналежності, виявленні словотвірних потенцій слова, вивченні входження слова до фразеологічних одиниць, аналізі синтагматичних зв'язків, тобто сполучуваності з іншими словами у реченні. Концептуальний аналіз співвідноситься з семантичним аналізом, оскільки “полягає у фіксації та тлумаченні найбільш частотних семантичних сполучень, що містять інформацію, релевантну для семантичного опису імен” [6: 3]. З іншого боку, як зауважує В. І. Кононенко, аналіз концептів на семантичному рівні суттєво відрізняється від власне семантичного. Семантичний підхід передбачає встановлення набору значень слова в його відношеннях з іншими словами, тоді як мета когнітивного підходу – виділення смислу, що включає часом досить широкі знання. Концептуальний аналіз полягає й у вивченні когнітивних категорій – предикатності, означуваності, процесуальності, тобто врахуванні субстантивних, ад'єктивних і дієслівних позначень у їх взаємодії [2: 114].

Метою пропонованої розвідки є аналіз вербальної реалізації концепту *KNOWLEDGE* на матеріалі англомовних лексикографічних джерел та вибірки з творів англійської та американської літератури, що дасть змогу простежити сукупність значень мовних засобів, що номінують концепт, та виявити основні когнітивні ознаки, що його формують. **Об'єктом** дослідження є мовні одиниці для позначення концепту *KNOWLEDGE*. **Предметом** – є здатність вилучених одиниць вербалізувати концептуальні ознаки зазначеного концепту.

Концепт *KNOWLEDGE* належить до універсальних концептів людства, оскільки він представлений якщо не у всіх, то у більшості культур та мов світу. Однак аналіз мовних засобів вираження концепту у певній мові дає змогу простежити закономірності структуралізації концепту, експлікувати змістове наповнення, визначити ступінь вербалізації; вивчити множину та різноманітність засобів реалізації концепту, відкриває перспективи окреслення закономірностей національно-мовного вираження концепту та простеження його частотності та регулярності.

В номінативне поле концепту входять його номінації – ключове слово та його синоніми, його побудова здійснюється на основі використання різноманітних лексикографічних джерел: тезаурусних, синонімічних, тлумачних, етимологічних, фразеологічних словників. Компонентний та дескриптивний аналіз словникових дефініцій є важливим етапом вивчення структури концепту, оскільки лексична система, представлена у словниках, є відображенням специфіки мовної картини світу.

Понятійна сторона концепту *KNOWLEDGE* фіксується лексикографічними джерелами у вигляді наступних значень:

definition	OED	WNWCD	AHCD	LDCE	MED
the sum of what is known, a body of facts and information	+	+	+	+	+
awareness	+	+	+	+	+
familiarity with something or somebody	+	+	+	–	–
expertise and skills	+	–	–	+	+
understanding through analysis and practice	+	+	+	+	+

Вказані значення концепту *KNOWLEDGE* можна об'єднати у такі поняттєві блоки:

1. Знання-знайомство

Передбачає знайомство суб'єкта знання з деяким предметом чи особою: *It is true I knew him more intimately than most: I met him first before ever he became a painter, and I saw him not infrequently during the difficult years he spent in Paris; I knew Louise before she married* (Somerset Maugham); *"I have never seen women like this sort of women. I have known many of the great courtesans of the world, and for them I have much respect often, but women like these women I have never seen before"* (F. Scott Fitzgerald); *Old Sally kept saying, "I know that boy from somewhere"*. *She always knew somebody, any place you took her, or thought she did* (Jerome Salinger); *"I must remind you that you do not know him very well, Mademoiselle"*. *She shrugged her shoulders. "I know the type well enough"* (Agatha Christie); *Consequently, if anyone knew the ins and outs of the house and the district, Mrs. Bunch knew them; and she was by no means disinclined to communicate her information* (Montague Rhode James).

Як бачимо з наведених прикладів, об'єктом знання-знайомства можуть бути як конкретна людина, так і певне місце, тобто його об'єктом можуть бути різноманітні конкретно-референтні сутності (передусім фізичні).

2. Знання-компетенція

Передбачає знання якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва тощо, практичне володіння чимось: *It was, moreover, a perfectly idiomatic phrase that was used, not one that a man knowing only a few words in French would have selected* (Agatha Christie); *Solicitors should possess detailed knowledge of certain aspects of the law*. Прототиповими конструкціями вираження знання-компетенції можуть бути how-підрядні речення: *But it's the only way I know how to sing I don't know how to thank you...; I just don't know how to tell you...; ...you don't know how to get there?*

Відмінність між знанням-знайомством та знанням-компетенцією полягає в тому, що під знанням-знайомством розуміємо знання, що передбачає факт знайомства, фізичний контакт суб'єкта з об'єктом як таким, а під знанням-компетенцією – високий ступінь знання суб'єктом певної галузі, практичне володіння чимось, розуміння внутрішньої структури та принципів функціонування.

3. Знання-ерудованість, інформованість

Передбачає обізнаність суб'єкта, його знання фактів об'єктивної дійсності. Об'єктом такого знання можуть бути загальноприйняті істини та аксіоми: *It is known to most of us that a cat can cry* (Montague Rhode James); *It is a truth, universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune must be in want of a wife* (Jane Austin); поточний стан справ: *A woman never knows/ What a good man she's got/ Till after she turns him down* (F. Scott Fitzgerald); *She disliked me and I knew that behind my back, in that gentle way of hers, she seldom lost the opportunity of saying a disagreeable thing about me* (Somerset Maugham); *Only he knows that he deserves to go to the jail because a doctor is not supposed to take things away from God* (Jerome Salinger); події минулого: *Child, tell me about mother. I know it's been awfully hard for you there, lately. I know you've had to sacrifice a lot and put up with a great deal and I want you to know how fine of you I think it is. I feel, Lois, that you're sort of taking the place of both of us there* (F. Scott Fitzgerald). Людина є не тільки пасивним спостерігачем подій, явищ і закономірностей навколишнього середовища, вона здатна аналізувати, співвідносити з попереднім досвідом побачене, почуте і сприйняте. Результатом її пізнавальної діяльності є вивідне знання про світ, наприклад: *My father's quite wealthy, though. I don't know how much he makes – he's never discussed that stuff with me--but I imagine quite a lot. He's a corporation lawyer. Those boys really haul it in. Another reason I know he's quite well off, he's always investing money in shows on Broadway* (Jerome Salinger); *I know I am not very popular. I don't give big parties* (F. Scott Fitzgerald). Так, на основі аналізу ситуації суб'єкт доходить певних висновків, що стають об'єктом його знання. Маючи достатню кількість вихідних даних, суб'єкт може навіть прогнозувати ситуацію, що розгортатиметься в майбутньому: *I know what you are going to say, and I have as little wish as you to strip the place bare* (Montague Rhode James).

Аналіз словникових дефініцій дав змогу визначити, що когнітивними ознаками, що формують концепт **KNOWLEDGE** і “відбивають усі стереотипні знання, уявлення, вірування, образи оцінки, припущення, упередження, очікування, асоційовані з феноменом, репрезентованим концептом у певній лінгвокультурі” [5: 102], є *understanding, information, experience, expertise, awareness, sensitivity, consciousness, familiarity, lore* і т.д., що разом з тим формують номінативне поле концепту. Для визначення ядерних лексем концепту **KNOWLEDGE** скористаємось методикою синхронного дослідження та створення основи для когнітивних робіт сформованою дослідниками В. В. Левицьким, Н. Д. Капатруком, Л. В. Бистровою, що широко репрезентується у публікаціях цієї школи. Для визначення ваги компонента у тлумаченні використовується формула (1), за допомогою якої можна визначити вагу компонента у списку [4: 84]

$$W = [(n+1) - r] / n, \text{ де}$$

W – вага компонента,

n – кількість компонентів тлумачення,

r – порядковий номер компонента у словниковій статті.

З метою більшої об’єктивізації отриманих даних, використовуємо формулу:

$$W = [W_1 + W_2 + \dots + W_n] / n,$$

W – середня вага компонента,

W₁, W₂ ... W_n – вага компонентів в першому, другому, n – словнику,

n – кількість словників.

Так, приміром, вага компонента *information* згідно з даними Webster New World Knowledge Dictionary становить 0,7, згідно з The American Heritage College Dictionary – 1, середня вага компонента, відповідно, 0,85.

Ядро номінативного поля концепту **KNOWLEDGE** формують компоненти з середньою вагою від 0,5 до 1, центральну ланку – компоненти з середньою вагою від 0,4 до 0,2:

1. information (інформація)	0,85
2. expertise (компетенція)	0,75
3. wisdom (мудрість)	0,7
4. science (наука)	0,7
5. lore (наука)	0,55
6. experience (досвід)	0,25
7. skills (навички, вміння)	0,2

Визначення ядерних та центральних компонентів дає змогу чітко окреслити номінативне поле концепту **KNOWLEDGE**, наприклад, *information: data, facts, news, message; wisdom: intelligence, sagacity, perspicacity; prudence, clear thinking, brains, good judgment, sagacity, vigilance, stability, caution, solidity, hardheadedness, common sense, erudition, attainment*, разом з тим визначити когнітивні ознаки, що є притаманними цьому концепту. Так, концепт **KNOWLEDGE** в англійській картині світу співвідноситься з інформацією, даними, фактами, що їх пізнає мислячий суб’єкт, мудрістю, що є результатом знання, джерелом та способом здобуття знання визнається досвід, а практичне використання реалізується у вміннях і навичках.

Проведена розвідка є спробою моделювання концептосфери концепту **KNOWLEDGE** в англійській картині світу, перспективою подальшого аналізу можуть бути різноманітні дискурсивні конфігурації концепту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Кононенко В.І. Концептологія в лінгвістичному аспекті / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 2006. № 2–3. – С. 111–117.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / [под. общ. ред. Е.С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 2006. – 245 с.

4. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики : [монография] / В.В. Левицкий. – К. : УМК ВО, 1989. – 155 с.
5. Мартинюк А.П. Когнітивно-дискурсивний напрям дослідження концептів у сучасній лінгвістиці / А.П. Мартинюк // Проблеми романо-германської філології: зб. наук. праць. – Ужгород, 2006. – С. 92–107.
6. Рахилина Е.В. Основные идеи когнитивной семантики / Е.Н. Рахилина // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. – 2-е изд., исп. и доп. – М., 2002. – С. 370–389.
7. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : [енциклопедичний словник] / І.Б. Штерн. – К. : “АртЕк”, 1998. – 336 с.
8. AHCD – The American Heritage College Dictionary. – Third Edition. – Muffin Company, 2000. – 1630 p.
9. LDCE – Longman Dictionary of Contemporary English. – Pearson Education Limited, 1989. – 1679 p.
10. MED – Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – Macmillan Publishers Limited, 2002. – 1692 p. OED – Oxford English Dictionary. – Second Edition. – Clarendon Press, 1989. – 20 vol.
11. WNWCD – Webster New World Knowledge Dictionary. – Wiley, John and Sons Inc., 2001. – 1744 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Мудрак – кандидат філологічних наук, кафедра іноземної філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, мовні картини світу.

КОНЦЕПТ ЯК ОБ’ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

Тетяна НІКУЛЬШИНА (Київ, Україна)

Стаття пропонує аналіз трактувань поняття «концепт» в роботах української та російських лінгвістів. Робота виконана в межах когнітивної лінгвістики. Проаналізовані та представлені різноманітні підходи. Пропонується класифікація концептів. Виокремлені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: концепт, когнітивна лінгвістика, мова, вербалізація, ментальність.

The article is devoted to the analysis of the notion ‘concept’ in papers of Ukrainian and Russian linguists. The study is done in the aspect of cognitive linguistics. Different approaches to understanding ‘concept’ are analyzed and presented. The typology of concepts is given. Perspectives are outlined.

Key words: concept, cognitive linguistics, language, verbalization, mentality.

Постановка проблеми. Нові, антропоцентричні, концепції про мову, які з’явилися наприкінці ХХ ст., зумовили загальне методологічне звернення досліджень до когнітивної лінгвістики. В науковому обігу з’являються нові поняття: мовна особистість, картина світу, ментальність, концепт тощо.

Одним із найпопулярніших і домінуючих термінів когнітивної лінгвістики останніх років становить *концепт*. Як зазначає Г. Г. Слишкін, характерна для ХХ століття тенденція щодо взаємопроникнення різних галузей знання спричинила появу одиниці, яка зводить до купи результати різних пізнавальних процесів та ментальних операцій, які опрідметнені у мові та які експлуатуються в процесі комунікації. Такою одиницею став концепт, під час вивчення якого відбулося узагальнення низки аспектів діяльності, які раніше досліджувалися ізольовано [26: 29].

Актуальність дослідження визначається спрямованістю сучасних мовознавчих розвідок на вивчення складних відносин мови і мислення, антропологізацією наукової парадигми.

Новизна проведеного дослідження визначається широким контекстом вивчення концепту – залучення когнітивних, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних та культурних аспектів.

Метою роботи є комплексний аналіз поняття ‘концепт’ в працях українських та російських мовознавців. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких основних завдань: з’ясувати зміст поняття ‘концепт’; проаналізувати і систематизувати основні теоретичні положення щодо розуміння поняття ‘концепт’; виокремити основні підходи до досліджуваного поняття; надати класифікації концептів; проаналізувати концепт як об’єкт зіставного дослідження.

Незважаючи на існування великої кількості праць з досліджуваного питання, однозначне розуміння терміну ‘концепт’ відсутнє. Акцентуючи увагу на розмиті в плані наукового розуміння і вірогідного застосування визначення концепту, відомий український мовознавець **В. М. Манакин** зазначає: “[...] замість чіткого наукового підходу ми в більшості випадків користуємося привабливими метафоричними образами [...] Видатні вчені можуть дозволити собі не перекладати створені образні формулювання власне науковою мовою. Сама ж наука такого привілею не має. Вона прагне точності, чіткості і доказовості. Натомість маємо зворотні процеси: одна наукова метафора породжує іншу, а й без того складний науковий об’єкт ще більше розмивається, і, зрештою, нічого принципово нового в науковому пошуку не відбувається” [19: 3].

Представимо найбільш відомі дефініції *концепту* – одного зі стрижневих термінів понятійного апарату когнітивної лінгвістики.

Ситуація з однозначним визначенням *концепту* ускладнюється тим, що, як це переконливо довів **В. З. Дем’янков**, в європейських мовах лексема ‘концепт’, маючи латинське коріння (*conceptus*), часто трактується по-різному [10]. Така ситуація пояснює неможливість зведення всіх варіантів поняття до одного універсального визначення. У латині форма ‘*conceptus*’ – це пасивний дієприкметник, який інтерпретується як ‘зачатий’. Сучасне значення ‘поняття, концепт’ для класичної латині є чужинним [10: 35]. У сучасній французькій мові *concept* – іменник і не вживається як дієприкметник. В італійській мові для слова *concepto* базовими стали наступні значення: 1) поняття, уявлення; судження, думка; 2) погляд, переконання, концепція, розуміння; 3) задум, ідея (напр., роману); план; проект; 4) репутація; 5) екстравагантний художній образ, метафора [10: 37]. В іспанській мові головне значення іменника *concepto* – “поняття, уявлення, ідея (чого-небудь)”, а зв’язок із дієсловом *conceptir* “зачати, завагітніти (ким-небудь), уявити (що-небудь)” менш прозорий, ніж у латині. Це значення важко відмежувати від значення ‘думка, оцінка’ [10: 38]. У сучасній німецькій мові ‘*Konzeption*’ становить продовження латинського *conceptio* і позначає не тільки ‘концепція, задум’, але й використовується як медичний термін, ‘зачаття’. Похідний прикметник *konzeptionell* може, відповідно, означати ‘концептуальний’, ‘зачатковий’. А ось головне значення слова ‘*Konzept*’ (стара орфографія як *Concept*) в німецькій мові – ‘план, конспект, начерк, нарис’. В англійській мові ‘*concept*’ фіксується англійськими словниками із значенням ‘поняття, ідея, загальне уявлення, концепція’. Зареєстровано й деривати. *Conceptive* має значення ‘проникливий, здатний схоплювати (на льоту), здатний зрозуміти’. Зафіксовано ще й лексему *conceptus* (форма множини, як це буває часто в англійській мові, також має латинське походження *concepti*) із значенням ‘запліднене яйце (сваців)’. У російській мові *концепт* набуває розповсюдження з 1920-х рр., до середини 1970-х рр. найчастіше як повний синонім терміну ‘поняття’. Піку вживаності в російській мові *концепт* досягає, коли цей термін починають використовувати в значенні іншому, ніж просто ‘поняття’, особливо в гуманітарних науках. Розмежування проходить за наступною схемою: *поняття* – те, про що люди домовляються, їх люди **конструюють** для того, щоб “мати спільну мову” під час обговорення проблем; *концепти* ж існують самі по собі, їх люди **реконструюють** з тим або іншим ступенем (**не**)впевненості [виділення – В. З. Дем’янков].

Академік **Д. С. Ліхачов** образно називає концепт “свого роду “алгебраїчним” вираженням значення”, “яким ми [сукупність носіїв мови] оперуємо в своєму письмовому та усному мовленні” [18: 4], а потім вчений додає, що свідомість однієї людини одночасно може залучати концепти різних рівнів: “Одна концептосфера може поєднуватися з іншою – скажімо, концептосфера російської мови в цілому, але в ній міститься концептосфера інженера-практика, а в тій – концептосфера сім’ї, а в ній – індивідуальна концептосфера” [18: 5]. Отже, Д.С. Ліхачов розширив поняття ‘концепт’ до поняття ‘концептосфера’ – сукупності згустків понять, мотивів, образів.

У відомому словнику “*Краткий словарь когнитивных терминов*” концепт тлумачиться як термін, що “служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи і

мови мозку ..., всієї картини, відбитої в людській психіці [...]. Концепти – це швидше посередники між словами і екстралінгвістичною дійсністю, і значення слова не може бути зведене виключно до утворюючих його концептів; [...] правильніше було б, напевно, говорити про концепти як ті, що співвідносяться із значеннями слова поняттями” [16: 90-92]. Тринадцять років потому, розмірковуючи про сутність концептів, ‘схоплених мовою’, **О. С. Кубрякова** відзначає, що до дефініції концепту, яка була запропонована нею у 1996 році [16: 90-92], вона може додати наступні міркування [17: 70-71]: концепт – одиниця концептуальної системи людини як головної інфраструктури головного мозку, що характеризує його як homo sapiens; поява в мові нового концепту створює підстави для згрупування в ментальному просторі певних концептуальних структур. Лише набувши своєї мовної форми, вони отримують статус (вербалізованого) концепту.

Відповідно до **Н. Д. Арутюнової**, концепт тлумачиться як ‘людське поняття’ [1: 142], тобто поняття буденної свідомості, поняття в не в чіткому його розумінні.

За словами психолінгвіста **Р. М. Фрумкіної**, знання довгий час розглядалося як соціально-культурний і психологічний феномен [28]. Роль природної мови, як основної форми фіксації наших знань про світ, так само як і джерела вивчення самих цих знань, була усвідомлена відносно недавно. Саме внаслідок взаємодії лінгвістики з філософією, наукою про знання, психологією і культурною антропологією в лінгвістичній семантиці з’явилися терміни *концепт, категорія, прототип*. З’явилася і форма наукових досліджень, яка отримала назву ‘концептуальний аналіз’ [28]. Ми також вважаємо за потрібне враховувати психологічне забарвлення даного терміну, підтримуючи позицію дослідниці: “Якщо концепт – це об’єкт ідеальний, тобто такий, що існує в нашій психіці, то природно, що одному і тому ж імені (слову) в психіці різних людей можуть відповідати різні ментальні утворення. Тим самим не тільки різні мови ‘концептуалізують’, тобто відбивають дійсність по-різному, але і за одним і тим же словом даної мови в свідомості різних людей можуть розумітися різні концепти [28: 11-18].

В.І. Карасик визначає концепти як “ментальні утворення, які зберігаються в пам’яті людини як значущі усвідомлювані типізовані фрагменти досвіду” [12: 95]. Мовознавець виділяє ціннісний, образний та понятійний аспекти. Він вважає, що концепт набуває ім’я тоді, коли концептуалізована сфера осмислена в мовній свідомості і вираження концепту відбувається за допомогою усієї сукупності мовних і немовних засобів, які неопосередковано або опосередковано ілюструють, уточнюють або розгортають зміст концепту.

Розмірковуючи про концепти, **А. О. Сусов** і **І. П. Сусов** у однойменній статті “*Размышления о концептах*” [27: 9] аналізують концепт ‘стакан’, який формується як узагальнене, схематичне знання не про одне, а про всі [виділення – А.О. Сусов та І.П. Сусов] скляні судини для пиття, що не мають ручки. У цій же статті вони згадують такі концепти як ‘фужер’, ‘кружка’, ‘масло’, ‘хліб’ та інші. Можна зробити висновок, що фактично кожне слово для вчених становить концепт. На наш погляд, представлене трактування концепту є занадто вільним і спрощеним, таким, що не відображає всієї суті доволі складного поняття когнітивної лінгвістики.

А. П. Бабушкін тлумачить концепт як “[...] будь-яку дискретну одиницю колективної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу і зберігається в національній пам’яті носіїв мови у вигляді [...] вербального позначення субстрата. Концептуальні сутності наближаються до понятійних [...]” [2: 95]. Вчений розмежовує такі види концептів як розумові картинки, схеми, гіпероніми, фрейми, сценарії, інсайти. Досліджуючи типи концептів у лексико-фразеологічній семантиці мови, він відзначає декілька шляхів формування концептів у свідомості людини [2: 16]: як результат сприйняття навколишнього світу за допомогою органів чуття; як результат практичної діяльності людини, її взаємодії з різними предметами; на основі експериментально-пізнавальної діяльності, вивчення слів за допомогою словників і довідників; на основі вербального та невербального спілкування, коли людина передає іншій людині якийсь концепт за допомогою мовних засобів.

Узагальнюючи існуючі точки зору на розуміння концепту та визначення його місця в лінгвістиці, **С. Г. Воркачов** доходить висновку, що концепт – це “одиниця колективної

свідомості (що відправляє до вищих духовних цінностей), яка має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою” [6: 70].

В Україні основні проблеми когнітивної лінгвістики почали розроблятися наприкінці 90-х років ХХ століття спочатку германістами, а на початку ХХІ століття – дослідниками української мови [11; 13; 29]. Праці російських мовознавців [Н. Д. Арутюнової, В.З. Дем’янкова, О. С. Кубрякової, Ю.С. Степанова] заклали теоретичне підґрунття для українських мовознавців щодо подальших розвідок у когнітивній лінгвістиці, зокрема для поглибленого аналізу проблеми концепту. Так, відомий український мовознавець **О.О. Селіванова** [25: 410] кваліфікує концепт як “інформаційну структуру свідомості, ризносубстрактну, певним чином організовану одиницю пам’яті, яка містить сукупність знань про об’єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п’яти психічних функцій свідомості й позасвідомого”. Як зазначає авторка, підґрунттям такої дефініції стало тлумачення концепту О.С. Кубряковою [16: 90-92].

Вивчення концепту в межах когнітивної лінгвістики дозволяє з’ясувати специфіку освоєння світу людиною за допомогою природної мови. Різні підходи в процесі вивчення складних стосунків мови і мислення створили підстави для існування декількох напрямків:

- лінгвокультурологічний – дослідження концептів як елементів національної лінгвокультури в їх зв’язку з національними цінностями і національними особливостями цієї культури, тобто вивчення специфічного у складі ментальних одиниць [С. Г. Воркачов, І.О. Голубовська, В. І. Карасик, А.Е. Левицький, Г. Г. Слишкін];
- культурологічний – дослідження концептів як елементів культури, спираючись на дані різних наук, враховуючи дані лінгвістики [А. Я. Гуревич, Ю.С. Степанов];
- семантико-когнітивний – дослідження лексичної і граматичної семантики мови як засобу доступу до змісту концептів, як засобу їх моделювання від семантики мови до концептосфери, тобто аналіз співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів із когнітивними [А. П. Бабушкін, М. М. Болдирев, О.С. Кубрякова, З. Д. Попова, О. О. Селіванова, І. А. Стернін, В. Теркулов];
- логічний – дослідження концептів логічними методами поза прямою залежністю від їх мовної форми [Н. Д. Арутюнова];
- філософсько-семіотичний – дослідження когнітивних основ знаковості [О.В. Кравченко].

На порозі ХХІ століття сучасна лінгвістична наука все більше уваги приділяє зіставним дослідженням. Експліцитно або імпліцитно концепт – завжди об’єкт зіставного аналізу, що має на меті зіставлення: внутрішньомовне, коли зіставляються образ і функціонування концепту в різних ‘площинах існування’ – дискурсах (науковому, політичному, релігійному, поетичному та ін.) і сферах свідомості, міжмовне, коли зіставляються концепти різних мов [7: 8].

Як і будь-яке зіставне дослідження, вивчення концептів спрямоване переважно на виявлення відмінних рис свого об’єкту: встановлення його етнокультурної специфіки, яка тлумачиться по-різному. Популярним напрямком серед українських та російських мовознавців стає вивчення концептів на матеріалі споріднених і неспоріднених мов – української та російської [14]; англійської та української [15; 22]; французької та української [23]; італійської та української [4]; російської та білоруської [8]; російської та англійської [31], російської та французької [21], російської та китайської [30] та інші. Особливу зацікавленість для українських та російських дослідників становить зіставне вивчення і аналіз концептів на матеріалі *трьох* [5; 9; 24] і навіть *чотирьох* мов [3; 20].

Висновки. Утвердження в науці поняття ‘концепт’ позначило новий рівень у пізнанні особливостей і закономірностей взаємодії мови зі свідомістю і культурою, а, отже, визначило нові аспекти взаємодії таких наук, як лінгвістика, когнітологія, культурологія, психологія, філософія; розширило рамки змістовного аналізу мовних явищ і додало значної глибини та ефективності лінгвокогнітивним дослідженням. Запропонований вище корпус точок зору щодо розуміння концепту ніяк не є вичерпним, проте достатньо представницький. Проаналізувавши і узагальнивши існуючі точки зору на термін ‘концепт’, хотілося б відзначити, що мова є одним із шляхів формування концептів у людській свідомості. У

процесі розвитку людського знання до поняття ‘концепт’ залучаються все нові аспекти його розгляду. В сучасній лінгвістиці в руслі загальної тенденції до інтеграції наук великого значення набуває вивчення мови у поєднанні з пізнавальною діяльністю. Трактуючи мовних явищ як абстрактної сутності відійшло далеко на периферію. Сьогодні велика увага приділяється вивченню функціонування мови з урахуванням не тільки особливостей ситуації спілкування, але і з урахуванням мови як соціального явища. В центрі досліджень знаходиться людина, носій мови, з властивими йому особливостями.

Перспективи подальших досліджень. Сучасне суспільство характеризується ідеологічною невпорядкованістю, утворюючи духовний вакуум. У зв'язку з такою ситуацією дослідження, спрямовані на вивчення універсально ціннісних концептів, є особливо актуальними та назрілими.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / Андрей Павлович Бабушкин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 104 с.
3. Беляева А. В. Концепт “освіта” в англійській, французькій, російській та українській мовах: спроба лексико-семантичного типологічного аналізу / А. В. Беляева // Проблеми зіставної семантики: збірник наук. праць. – Київ: КНЛУ, 2009. – Вип. 9. – С.123-128.
4. Близнюк О. О. Концепти *ЖИТТЯ* і *СМЕРТЬ*: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Олена Олександрівна Близнюк. – Київ, 2008. – 24 с.
5. Ваніна Г. Метафорична модель концепту PR (на матеріалі англійської, російської та української мов) / Г. Ваніна // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 81 (3). – 2009. – С.224-229.
6. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С.64-72.
7. Воркачев С. Г. Концепт как “зонтиковый термин” / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – 2003. – Вып. 24. – С.5-12.
8. Головня А. И. Концепт *СЧАСТЬЕ* в русском и белорусском языках по данным словарей / А. И. Головня // Материалы IV Международной научной конференции “Национально-культурный компонент в тексте и языке” (3-5 декабря 2009 г.). – Минск: МГУ, 2009. – С.41-46.
9. Григорьева Е. А. Концепты ирреального мира в русском, английском и чувашском языках (на материале ядерных существительных с архисемой “злой дух” и их производных): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Евгения Артуровна Григорьева. – Казань, 2005. – 236 с.
10. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке / В. З. Демьянков // Вопросы филологии. – 2001. – № 1. – С. 35-47.
11. Казимир І. І. Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. І. Казимир. – Харків, 2007. – 19 с.
12. Карасик В. И. Концепты-регулятивы / В. И. Карасик // Язык. Сознание. Коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2005. – Вып. 30. – С.95-108.
13. Карпенко Л. В. Семантичний простір концепту “кохання” (на матеріалі українських лексикографічних джерел) / Л. В. Карпенко // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 26. – Ч. 2. – С.26-30.
14. Козирева З. Г. Вербалізація концепту “праця” в українських та російських мовах / З. Г. Козирева // Проблеми зіставної семантики: збірник наук. праць. – Київ: КНЛУ, 2009. – Вип. 9. – С.117-123.
15. Колесник О. С. Вербалізація концепту *МАГІЧНИЙ ОБ'ЄКТ* у британському й українському міфологічних просторах / О. С. Колесник // Проблеми зіставної семантики: збірник наук. праць. – Київ: КНЛУ, 2009. – Вип. 9. – С.136-141.
16. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
17. Кубрякова Е. С. О концептах, схваченных языком / Е. С. Кубрякова // STUDIA LINGUISTICA XVIII. Актуальные проблемы современного языкознания: сборник. – СПб.: Политехника-сервис, 2009. – С.69-75.
18. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Изв. АН. Серия литературы и языка. – 1993. – Т.52. – № 1. – С.3-9.
19. Манакин В. М. У пошуках мовної картини світу / В. М. Манакин // Проблеми зіставної семантики: збірник наук. праць. – Київ: КНЛУ, 2009. – Вип. 9. – С.3-11.
20. Мізін К. Шляхи акумулювання етнокультурної семантики: валоризація універсальних концептів (на матеріалі української, німецької, англійської та російської компаративних фразеологій) / К. Мізін // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 81 (3). – 2009. – С.135-139.
21. Нечаева Е. Ф. Концепт “обладание” как предельное понятие во французской и русской лингвокультурах: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Евгения Феликсовна Нечаева. – Тверь, 2008. – 174 с.
22. Нікульшина Т. М. Оцінний аспект концептів CREATURE та ICTOTA (на матеріалі сучасної англійської та української мови) / Т. М. Нікульшина // Філологічні науки [зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко]. – Полтава: ПДПУ, 2009. – Вип. 2. – С.108-113.
23. Павлюк О. О. Вербалізація концепту PARESSSE / ЛІНОЩІ у фразеологічних системах французької та української мов / О. О. Павлюк // Нова філологія: зб. наук. праць / Гол. ред. В. М. Манакин. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – Вип. 37. – С.103-108.
24. Пальчевська О. С. Концепт ШЛЯХ в англійській, французькій та українській мовах: лінгвокогнітивний та етнолінгвістичний ракурси: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / О. С. Пальчевська. – Донецьк, 2006. – 20 с.

25. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
26. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г.Г. Слышкин // Вестник ВГУ. Серия "Лингвистика и межкультурная коммуникация". – 2004. – №1. – С.29-34.
27. Сусов А. А. Размышления о концептах / А. А. Сусов, И. П. Сусов // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вип. 49. – 2006. – С.14-20 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://homepages.tversu.ru/~ips/ASusov2006a.html>.
28. Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога / Р.М. Фрумкина // НТИ. – Сер. 2. – 1992. – № 3. – С. 11-18.
29. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту КРАСА в поезії українських шістдесятників: автореф. дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О.М. Цапок. – Одеса, 2004. – 21 с.
30. Цзюань Л. Концепт "Путешествие" в китайской и русской лингвокультурах: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Лю Цзюань. – Волгоград, 2004. – 193 с.
31. Чернейко Л. О., Тэ Х. С. Концепты ЖИЗНЬ и СМЕРТЬ как фрагменты русской языковой картины мира / Л. О. Чернейко, Х. С. Тэ // Филологические науки. – 2001. – № 5. – С.50-59.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Нікульшина – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія (англійська та українська мови).

ПРИКЛАДНОЙ ПОТЕНЦИАЛ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПАРАТИВИСТИКИ В СФЕРЕ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Александр ПАВИЛЬЧ (Минск, Республика Беларусь)

Стаття присвячена аналізу тенденцій полікультурної освіти. Обґрунтовується практична значущість компаративних досліджень культури у проблемному полі полікультурної освіти.

Ключові слова: культурологічна компаративістика, полікультурна освіта, парадигма компаративних досліджень, міжкультурна взаємодія, полікультурний простір.

The article deals with the analysis of tendencies of multicultural education. The substance of cross-cultural research in the problem field of multicultural education is proved.

Key words: comparative culturology, multicultural education, paradigm of the comparative research, intercultural differences, cross-cultural interaction, multicultural space.

Понятие *культурологическая компаративистика* как парадигма представляет собой, с одной стороны, модель организации исследований культуры, охватывающую совокупность теоретических положений и методологических подходов; с другой – систему фундаментальных знаний, полученных на основе сравнительного изучения феноменов культуры. Прикладной потенциал культурологической компаративистики выражается в возможностях реализации ее методологических, теоретических и эмпирических ресурсов в социокультурной практике. Наряду с повседневным усвоением межкультурных компетенций сфера использования опыта компаративных исследований культуры охватывает специальную подготовку к межкультурной коммуникации.

Трансляция опыта межкультурных исследований является важной методологической составляющей концепции поликультурного образования как актуальной педагогической парадигмы современности, предполагающей усвоение культурологических знаний, коммуникативных умений и рефлексивных способностей, которые позволяют объективно воспринимать поликультурную реальность и эффективно с ней взаимодействовать. Понятие *multicultural education*, утвердившееся в англоязычной литературе во второй половине XX в., изначально обозначало актуальную в поликультурной ситуации организацию педагогического процесса, ориентированного на обучение представителей разных этнических, конфессиональных и языковых общностей.

Термин *поликультурное образование* не привязывается строго к контексту формального образования в условиях мультикультурного общества и соотносится в целом с подготовкой к жизнедеятельности и взаимодействию в гетерогенном социуме. Понятия *поликультурное образование* и *поликультурное воспитание* обычно используются в качестве синонимичных определений. При этом, несмотря на их разнообразие контекстуальные коннотации, первое чаще всего подразумевает специально организованное обучение, а второе

– процесс инкультурации в целом, предполагающий усвоение комплекса межкультурных компетенций. Поликультурное воспитание не ограничивается специально организованными педагогическими процессами и осуществляется в рамках разнообразных форм социализации и инкультурации личности.

В научной педагогической литературе предлагаются и обосновываются самые разнородные подходы к пониманию сущности поликультурного образования:

- многоязычное, полиэтническое и поликонфессиональное образование;
- усвоение социокультурных, межличностных и гендерных различий в жизнедеятельности людей;
- образование, ориентированное на преодоление этноцентристских подходов в обучении и воспитании;
- обучение, основанное на преемственности и диалоге традиций мировой культуры;
- изучение культурного наследия разных исторических эпох и цивилизаций;
- организация междисциплинарного подхода в педагогическом процессе.

Учитывая современный опыт организации поликультурного образования, можно выделить его основные формы, способствующие трансляции компаративного культурологического знания:

- функционирование общеобразовательных школ с несколькими языками обучения;
- организация разных профессиональных учебных заведений;
- включение поликультурных компонентов в содержание общеобразовательных дисциплин с учетом региональных особенностей национального государства, этнического и профессионального состава населения;
- реализация специальных учебных курсов, интегрирующих компаративное знание о разных аспектах мировой культуры;
- обеспечение стандарта усвоения межкультурной грамотности в сфере профессионального образования.

Поликультурное образование как проект подготовки индивида к жизнедеятельности в поликультурном обществе и межкультурной коммуникации предполагает овладение совокупностью компаративных знаний, дополняющих базовый и общекультурный компоненты. Поликультурное образование решает следующие задачи, определяемые содержанием учебной и воспитательной деятельности любого уровня его организации:

- развитие рефлексивных способностей осмысления культурного многообразия;
- усвоение содержания понятий и категорий, определяющих поликультурность социума;
- выявление сущности и корреляция разных этнокультурных, религиозных и социокультурных различий в поликультурной среде;
- овладение многоплановыми компетенциями межкультурного взаимодействия;
- достижение эмоциональной компетентности, выражающейся в способности управления собственными чувствами и уместности их в коммуникации.

Поликультурное образование обеспечивает адаптацию личности к гетерогенному социокультурному пространству и способствует преодолению противоречий между системами воспитания и обучения разных категорий населения. Исследователи отмечают, что “воспитание должно дать педагогические ответы на присутствие иммигрантов” [1: 6]. При этом сложно согласиться с распространенным мнением, что сущность поликультурного образования состоит только в необходимости системы образования того или иного государства подстраиваться под возможности и интересы всех категорий мигрантов.

Поликультурное воспитание можно рассматривать в качестве практической реализации одного из направлений современной культурной политики, в том числе и образовательной, обеспечивающего культурный плюрализм в обществе. Поликультурное образование предполагает подготовку к взаимодействию с представителями разных лингвокультурных общностей, конфессий, социальных и этнических групп. Реализация проектов поликультурного образования обеспечивается программой “Образование в многоязычном мире”, разработанной по инициативе ЮНЕСКО. Наряду с овладением иноязычной речью основными модусами содержания поликультурного образования являются компетенции в области социальных, этнонациональных и религиозных различий.

Двуязычное и многоязычное обучение составляет основу инкультурации личности в условиях би- и полилингвизма и обеспечивает комплексное усвоение знаний, актуальных в определенном обществе. Овладение иностранным языком способствует преодолению языковых барьеров в коммуникации, но не исчерпывает все межкультурные компетенции. Элементы компаративного знания о культуре усваиваются вместе со страноведческой и лингвистической информацией в процессе развития иноязычной речи. Иностранный язык одновременно обеспечивает возможность свободного вхождения в другую лингвокультурную среду и позволяет понять характер духовной атмосферы его носителей. А.Н. Радищев считал, что изучение сложностей иностранного языка неизбежно сталкивает человека со стихией незнакомой культуры, где “все отвратительно и тягостно”, но в то же время на фоне контрастов вполне ощутимы тонкости собственной культуры и языка и подчеркнуты патриотические настроения [3: 147].

Ф. Ницше обратил внимание на опасность переоценки роли иностранных языков в коммуникативных отношениях, поскольку изучение их в большом количестве “возбуждает веру в обладание какими-то особыми данными и фактически придает человеку некоторый соблазнительный вид в общении” (“Человеческое, слишком человеческое”). Он считал, что усвоение иностранных языков сопровождается наполнением памяти словами, вместо фактов и мыслей. По убеждению философа, овладение иностранным языком расшатывает, портит и разрушает тонкое лингвистическое чутье по отношению к родному языку. Свой взгляд Ф. Ницше обосновал тем, что греки и французы, являвшиеся эталоном величайших стилистов в истории культуры, никогда не отличались пристрастием к изучению языков других народов [2: 383].

В современном образовательном пространстве в качестве важной формы усвоения межкультурных компетенций рассматриваются кросскультурные тренинги, ставшие особым предметом научного внимания в психологии и педагогике. Теоретическое обоснование возможности овладения умениями и навыками межкультурного взаимодействия и подготовки к межкультурной коммуникации на основе тренингов было впервые представлено в исследованиях американских ученых. Анализ структуры и содержания тренингов позволяет заметить, что они предполагают не столько психологическую подготовленность, сколько усвоение культурологической информации в рамках специальной программы. Тренинги апеллируют к фундаментальным знаниям культурологической компаративистики и эмпирическому материалу частных сравнительных исследований (психологических, этнологических, лингвистических, религиоведческих, социологических), составляющих основу межкультурных компетенций. Тренинги учитывают культурное многообразие и ориентированы на преодоление сложностей адаптации в иное социокультурное пространство, облегчают взаимодействие в сфере бизнеса и деловых отношений. Основными методами и формами усвоения содержания межкультурных различий и подготовки к взаимодействию являются ролевые игры, импровизации, мастер-классы.

Одной из возможных сфер реализации исследовательского потенциала культурологической компаративистики является разработка стандартов коммуникативной риторики, ориентированной на практику межкультурного взаимодействия. Коммуникативная риторика не исчерпывается построением речевой деятельности и предполагает использование компаративного знания разных аспектов культуры в организации отношений между сторонами межкультурной коммуникации на разных уровнях. В зависимости от характера взаимодействия такая модель отношений в научной литературе именуется этосом коммуникации или этосом речевых коммуникаций (Ю.В. Рождественский), от правильного регулирования которого зависит успешность взаимодействия [4: 377]. Учет и согласование содержания сходств и различий как базовых категорий межкультурного дискурса составляют неременное условие обратной связи в коммуникативных отношениях. Управление этосом межкультурной коммуникации не ограничивается уровнем межличностных отношений и распространяется на разные сферы информационного пространства. Фундаментальные компаративные знания о культуре способны обеспечивать фактуру и структурную основу межкультурной коммуникации в соответствии с традициями и нормативными принципами вербального и невербального взаимодействия.

Сфера применения результатов компаративных исследований культуры охватывает трансляцию социокультурного опыта в виде комплексных компетенций, обеспечивающих организацию межличностных и межкультурных коммуникативных процессов. Усвоение поликультурных компетенций не ограничивается подготовкой к иноязычному речевому общению и осуществляется на основе овладения системой интегративного компаративного знания о культуре. Современные исследования по проблемам поликультурного образования, как правило, сводятся к следующим направлениям:

- генезис идей и история поликультурного образования, анализ его состояния в мире;
- философское осмысление и методологическое обоснование концепции поликультурного образования;
- конструирование идеальных проектов образовательной политики в данном направлении;
- обеспечение культурного диалога в учебном процессе.

Анализ фактического состояния прикладных гуманитарных исследований позволяет выявить недостаточную изученность возможностей реализации методологического потенциала и фундаментальных знаний культурологической компаративистики в сфере практической организации коммуникативных процессов и межкультурного взаимодействия. В педагогической и культурологической историографии отсутствуют специальные исследования, посвященные вопросам структурирования содержания поликультурного образования, анализу его форм и средств. Трансляция теоретического и практического опыта культурологической компаративистики в сфере современного поликультурного образования предполагает соблюдение следующих условий:

- предварительная селекция и ранжирование фундаментального культурологического знания;
- включение его в дидактические модули и адаптация в соответствии с целями, задачами, формами и уровнями обучения;
- конструирование соответствующих стандартов поликультурного образования на основе научного компаративного знания.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Джуринский, А.Н. Поликультурное воспитание в России и за рубежом: сравнительный анализ. – М.: Прометей, 2006. – 160 с.
2. Ницше, Ф. Сочинения: в 2 т. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. – Т. 1. – 832 с.
3. Радищев, А.Н. Путешествие из Петербурга в Москву. – Л.: Худ. лит., 1984. – 264 с.
4. Рождественский, Ю.В. Теория риторики. – М.: Добросвет, 1999. – 482 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Павільч – доцент кафедри культурології Мінського державного лінгвістичного університету, кандидат педагогічних наук, доцент.

Накові інтереси: культурологічна компаративістика.

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ОБРАЗ І ОЦІНКА ДЕНОТАТА В ЕТНОКУЛЬТУРІ (на матеріалі української та англійської мов)

Ірина САЛАТА (Кривий Ріг, Україна)

У статті досліджується вплив оцінки денотата на вибір фразеологічного образу на прикладі українських та англійських ідіом.

Ключові слова: фразеологічний образ, оцінка денотата, аксіологічний компонент значення, емотивний компонент, оцінність.

The article deals with the influence of the estimation of the denotatum on the choice of the phraselological image on the example of the English and Ukrainian idioms.

Key words: phraselological image, estimation of the denotatum, value component of meaning, emotive component.

У вітчизняному мовознавстві фразеологізми, як і всі інші слова, вважають одиницями номінації. Відомо, що це надлишкові одиниці мови, але вони є надлишковими настільки,

наскільки таким можна вважати критичне, тобто оцінне сприйняття світу. Визначаючи мовномисленнєві закономірності у межах вторинної номінації, В.М. Телія наголошує, що «можливість опосередкованого відображення дійсності прихована у здатності мовних знаків зберігати та передавати понятійний зміст, історично закріплений за словом у його лексичному значенні, задовольняючи відображально-класифікаційні та мисленнєво-комунікативний процеси в усіх сферах людської діяльності»[6: 88]. Однак, на відміну від слова, одинарного найменування, фразеологічна одиниця визначається як складена цілісна номінація, що характеризується особливим побічно-номінаційним значенням.

О.І. Діброва зауважує, що це значення «створюється загальним метафоричним чи метонімічним переосмисленням слів-компонентів, що входять до складу ФО; це, як правило, призводить до виникнення експресивного та образного характеру семантики фразеологізмів і відображає ідіоматичне, узагальнено-цілісне визначення будь-якого явища дійсності» [3: 117]. Як відомо, метонімія, метафора та порівняння – це основа для формування лінгвістичного образу. Варто зазначити, що порівняння – це співставлення, уподібнення одного предмета чи явища іншому, а не безпосереднє перенесення назви. Більшість фразеологізмів, як в українській, так і англійській мові, побудована на основі метафори, метонімії, порівняння. Отже, оцінність – лише наслідок, атрибут образного переосмислення, який, у свою чергу, можна прослідкувати лише розкриваючи внутрішню форму фразеологізму; це обов'язкова умова для такого аналізу. Однак образне переосмислення не відбувається раптово і невмотивовано, а спричиняється певною оцінкою. В.М. Телія зазначає, що «у процесі створення нових імен чи номінацій у мовця може виникнути потреба позначити не тільки більш складний за вже визначеним словом чи словосполученням фрагмент дійсності, але й приєднати до нього свою оцінку, а також висловити своє ставлення до нього» [5: 11].

Чи можливо знайти у будь-якій мові світу фразеологізми зі значенням «любов, прихильність», в образну основу якого покладене негативне, відштовхуюче явище чи предмет дійсності? Однозначно, ні. Чи можемо знайти у світових мовах фразеологізми зі значенням «прикрість, знервованість», де образна основа відображає опис чогось приємного, естетично та етично «вдалого» явища або предмета? Звичайно ж, ні. Суспільна інтерпретація прототипу фразеологічного образу в культурі народу – наріжний камінь, з якого починається вибір образу.

На думку В.М. Телії, «образи можуть самі давати оцінку того, що вони позначають. Так, *видавлювати усі соки з когось* – погано, а *кров з молоком* – добре. Однак для ідіом *стріляний горобець* і *обкрутити навколо пальця* позитивна чи негативна оцінка залежить від того, чи вважає мовець або слухач, що здатність або дія, про яку йдеться, слугує благом для спільної справи, чи, навпаки, може завдати комусь шкоди»[5:13].

Отже, чуттєвий образ ідіоми направляє до культурних смислів та установок: через особливості своєї культурної компетенції суб'єкт мовлення співвідносить почуте з тими культурними стереотипами, символами, еталонами, міфологемами, концептами тощо, на які вказує образ цієї ідіоми. Пройшовши культурну інтерпретацію, образ ідіоми повертається наповненим, збагаченим культурно-значимим смислом. О.І. Діброва слушно зауважує, що значення ідіоми може бути представлене у вигляді інформаційного тексту, різноманітні значення якого проходять через «фільтр ментальності» того, хто говорить та слухає, інтерпретується в просторі соціального та культурного значення, що активізується суб'єктом мовлення у момент спілкування [3: 124].

Однак думка про те, що саме оцінка явища (денотата) – основна «причина» фразеологічної номінації та вибору образу, ґрунтовно не досліджена в лінгвістичній літературі. На нашу думку, не суб'єктивна, а перш за все суспільна оцінка явищ визначається основою фразеологічної номінації. Н. У. Ворокова дотримується позиції, що «конотативний аспект у структурі семантики фразеологізму певним чином впливає на образну основу. Як результат позитивної оцінки, в основі ФО починає домінувати приємний чи нейтральний образ. Стійкі вислови, яким характерний негативний аксіологічний компонент, як правило,

притягають неприємний образ як образну основу. Саме конотація «створює тон» для формування образної основи...» [2: 12].

З одного боку – семантика чи денотат, з іншого – інтерпретація, оцінка денотата в культурі і пов'язаний із нею емотивний компонент, а з третього боку – вибір предмета чи явища, що може стати базовим для образної основи ФО. Наприклад, для передачі негативної оцінки і роздратованості в українській мові використовується порівняння джерела роздратування (людини, явища, ситуації) з кісткою, що застрягла в горлі (*як кістка в горлі*).

Вище вже згадувалося про емотивний компонент значення фразеологізму. Наші спостереження довели, що емотивно-експресивний компонент значення ідіоми не існує окремо від культурної оцінки, вираженої аксіологічним компонентом конотації ідіоми. Ми вважаємо, що емотивно-експресивним компонентом значення ідіоми керує аксіологічний компонент.

Спробуємо визначити характер зв'язку аксіологічної складової значення ФО з основою образу в українській та англійській мовах.

Отже, спробуємо знайти відповідь на питання: чи оцінка денотата дійсно впливає на вибір образу? Саме характер асоціативних зв'язків у таких випадках відображає менталітет і національну культуру. Якщо ФО негативно оцінює щось, то варто очікувати саме подібного підходу. Він постає досить логічним і доказовим на прикладі фразеологічних єдностей (в термінології В.В. Виноградова). Сталі вирази, а саме: фразеологічні зрощення чи сполучення, ми не залуцаємо до аналізу; фразеологічні сполучення яскраво не відображають характер образного мислення народу, а фразеологічні зрощення втратили прозорість внутрішньої форми.

Проаналізуємо 14 українських та 14 англійських дібраних нами ідіом (фразеологічних єдностей) та спробуємо визначити оцінний та емотивний компонент значення та образну основу ФО. Щоб окреслити образну основу, слід розкрити внутрішню форму англійських фразеологізмів (подати дослівний переклад). Визначимо такі різновиди аксіологічного компоненту значення: позитивний, негативний, нейтральний і комічний. Комічний має різні градації: від м'якого гумору до безжальної сатири. У будь-якому випадку наявність комічного в аксіологічному компоненті значення фразеологізмів свідчить про негативне сприйняття явища, ситуації чи дії, відображених у цих виразах. Тому, на нашу думку, комічному варто надати негативного значення.

Характер внутрішнього образу обов'язково відповідає внутрішній суті (з позиції того, хто говорить) названого явища. Ідіоми позитивної оцінки, зазвичай, мають у своїй основі образ предмета чи явища, які викликають у культурі народу несприйняття чи відторгнення. Так, ідіома *вийти сухим з води* зі значенням «неочікувано unikнути неприємного розвитку подій», що має позитивну оцінку, спирається на виразний й широкий образ, позитивно інтерпретований в українській культурі. Якщо ідіома має негативну оцінку, вона спирається на неприємний образ, наприклад, *з жиру бісится*. У деяких випадках ідіоми, незважаючи на позитивну оцінку, спираються на образ, який викликає психологічний дискомфорт. Такі ідіоми, як правило, мають в основі конотативного компоненту значення емотивний компонент «співчуття, жалю», наприклад, *битися як риба об лід, ковтати сльози* і т. ін.

Емоція, як уже зазначалося, викликана оцінкою (загальнокультурною і суб'єктивною), що сприяє перенесенню назви одного явища (властивості, вчинку, якості і т. ін.) на інше – те, що найбільше нагадує та виражає тлумачення мовцем назви явища. Це тлумачення є найголовнішим в ідіомі. Будучи одиницями вторинної номінації, фразеологізми більше тлумачать, ніж називають, оскільки це явище вже назване. Воно вкотре називається, щоб висловити ставлення до нього та пов'язані з ним емоції. Оцінний компонент (аксіологічний) значення ідіоми ніколи не функціонує окремо від культурно-соціальної оцінки, бо фразеологія пройшла «перевірку часом», це найдавніший та стійкий пласт мови; у ньому збережено лише загально значиме, ціннісне для всієї національної культури. У зв'язку з цим можна згадати долю авторських неологізмів, більшість з яких визнана загальною культурою,

а решта, незважаючи на виразність та образність, не стала загальноновживаною, так і залишившись лише в творах авторів.

Звернімося до аналізу дібраних фразеологізмів (табл.).

Таблиця 1

Англійські ідіоми/ Дослівний переклад	Аксіологічний компонент значення (позитивн./негативн./ нейтральн./комічн.)	Значення / Обрана основа образу	Емотивно- експресивний компонент значення
Like a dog with two tails / Як собака з двома хвостами	Комічний, негативний	Дуже радий / Собака і два хвоста	Глузування, роздратування
The black dog is on one's back / Чорний собака за спиною	Нейтральний	Знаходиться у пригніченому стані, нудьгувати / Чорний собака за спиною	Нейтральний
Fish in the air / Ловити рибу в повітрі	Комічний, негативний	Займатися марною справою / ловити рибу в повітрі замість води	Глузування, роздратування
The cat among the pigeons / Кіт на голуб'ятні	Комічний, негативний	Джерело переполоху / Кіт серед голубів	Досада, роздратування
Bring home the bacon / Принести додому бекон	Позитивний	Досягати успіху/Людина, яка принесла додому бекон	Схвалення, позитивні емоції
Lift oneself by ones own boot-laces / Підняти себе на своїх шнурках	Позитивний	Досягти успіху лише завдяки власним зусиллям / Використання своїх шнурків в якості підйомного механізму	Схвалення, позитивні емоції
Empty the bag / Спустошити мішок	Позитивний	Висловити свої думки без втаємничення (приховування) / Витягти все з мішка	Схвалення, позитивні емоції
Cast anchor to windward / Кидати якір за вітром	Позитивний	Бути готовим (очікувати), активізувати заходи безпеки / поставити корабель так, щоб можна було відпливти будь-якої миті	Нейтральний
Shiver on the brink / Труситися на березі	Комічний, негативний	Бути нерішучим, боягузом / боятися перепливати через річку	Глузування, роздратування

A dead dog / Мертвий собака	Негативний	Ні на що не здатна, нікому не потрібна людина / Мертвий (непотрібний) собака	Глузування, роздратування
Call off one's dogs / Відкликати своїх собак	Нейтральний	Закінчити неприємну справу / Зупинити полювання , відкликавши своїх собак	Нейтральний
Bell the cat / Повісити котові дзвіночок	Позитивний	Узяти на себе ініціативу в загрозливій справі / Дзвіночок на шиї у кота	Схвалення
Like a cat in a strange garret / Як кіт на незнайомій стрісі	Комічний, негативний	Почувати себе некомфортно, невпевнено / кіт і чужа стріха	Досада, насмішка
Go overboard for smb / Стрибнути за борт через когось	Комічний, негативний	Втратити голову через когось / Стрибнути за борт човна	Глузування

Таблиця 2

Українські ідіоми	Аксіологічний компонент значення (позитивн./негативн./ нейтральн./комічн.)	Обрана основа образу	Емотивно- експресивний компонент значення
Як у бездонну (діряву) діжку	Комічний, негативний	Діжка без дна	Глузування, роздратування
Мати голову на плечах	Нейтральний	Голова як гарантія розсудливості	Схвалення
Битися як риба об лід	Негативний	Порівняння з рибою, яку викинуло на лід	Співчуття
Крутитися як білка в колесі	Нейтральний	Порівняння з білкою, яку замкнуто у колесі	Співчуття
До останнього подиху	Позитивний	До кінця життя	Нейтральний
Погляд лисячий (та вовча думка)	Негативний	Порівняння з лисом і вовком	Несхвалення, осуд
Ревти як корова	Комічний, негативний	Порівняння з коровою, яка голосно реве	Глузування, роздратування

Баран в аптеці	Комічний, негативний	Порівняння з бараном	Насмішка
Копати яму (могилу)	Негативний	Викопана могила (яма)	Несхвалення, осуд
Стояти горою	Позитивний	Порівняння людини з горою	Схвалення
Тримати під каблук	Негативний	Знаходиться внизу, під чієюсь ногою	Досада, роздратування
Як жаба на купині	Комічний, негативний	Порівняння людини з жабою	Глузування, роздратування
Засукувати рукави	Позитивний	Закачувати рукава	Схвалення
Біситися з жиру	Комічний, негативний	Від жиру зійти втратися глузд	Глузування, роздратування

Результати дослідження доводять наступне: ФО з позитивною оцінкою можуть мати в основі конструктивний, «позитивний» образ: *bell the cat/ повісити котові дзвіночок* (узяти на себе ініціативу в загрозовій справі), *bring home the bacon / принести додому бекон* (досягати успіху); *empty the bag / спустошити мішок* (висловити свої думки без втаємничення (приховування)); *засукувати рукави, стояти горою, до останнього подиху*.

В основі таких ФО може бути покладений і нейтральний образ: *call off one's dogs / відкликати своїх собак* (закінчити неприємну справу), *cast anchor to windward / кидати якорь за вітром* (бути готовим (очікувати), активізувати заходи безпеки); *мати голову на плечах, до останнього подиху*.

У деяких випадках вислови з позитивною культурною оцінкою можуть мати деструктивний образ, посилюючи позитивну інтерпретацію і репрезентуючи емоцію співчуття та жалю: *the black dog is on one's back / чорний собака за спиною* (знаходитесь у пригніченому стані, нудьгувати); *крутитися як білка в колесі*.

Фразеологізми з негативною оцінкою, навпаки, у складі конотативного компоненту значення мають емотивний компонент «осуд, роздратування, іронія, сатира». Вони завжди пов'язані з негативною оцінкою і обирають у процесі номінації того чи того явища негативний образ, який викликає у людини неприйняття та відторгнення. Дійсно, явища, відображені, наприклад, у таких українських ідіомах, як *ревти як корова, як у бездонну (діряву) діжку, як жаба на купині*, співвідносяться з негативними емоціями «несхвалення, роздратування, осуд». Англійські ідіоми *like a dog with two tails / як собака з двома хвостами* (дуже радий), *shiver on the brink / труситися на березу* (бути нерішучим, боягузом), *the cat among the pigeons / кіт на голуб'ятні* (джерело переполоху) також мають в емотивному компоненті значення ФО емоції досади, насмішки, роздратування.

Як і у випадках з позитивною оцінкою, на нашу думку, стійкі вирази з негативною оцінкою вибирають у якості образної основи той предмет чи явище, які найбільш відповідають асоціативним зв'язкам між явищем, що вимагає номінації та тією реальією, яка потрапляє в основу образу.

Отже, характер образної основи фразеологізмів пов'язаний з оцінкою та її емотивним компонентом. Такий висновок дає можливість «розкрити таємницю народження» ідіоми або процесу номінації ідіомою предметів, явищ, ситуацій у різних мовах світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наукова думка, 1989. – 155 с.
2. Ворокова Н. У. Етнокультурная специфика идиоматики (на материале русского и кабардино-черкесского языков) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Ворокова Надежда Умаровна. - Нальчик, 2003. – 260 с.
3. Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: В 2 ч. [Текст] : учеб. для студентов вузов / Е. И. Диброва [и др.]. - М. : Академия 2002. - Ч. 1 -539 с.
4. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1996. – 942 с.
5. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке [Текст] / В. Н. Телия ; отв. ред. А. А. Уфимцева ; Акад. наук СССР, Ин-т языкознания. - М. : Наука, 1981. – 268 с.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики языковых номинативных единиц. –М.:Наука, 1986. - 362 с.

7. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови / Г. М. Удовиченко: [у 2 т]. – Київ: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1984. Т.1– 304 с., т. 2 – 384 с.
8. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. – К. : Наукова думка, 1993. - 980 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Салата – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: фразеологія української та англійської мов, лексикологія російської та англійської мов.

ВАРІАНТНО ЗУМОВЛЕНА СПЕЦИФІКА КАРТИНИ СВІТУ НОСІЇВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Мар'яна ТОМЕНЧУК (Ужгород, Україна)

Стаття присвячена визначенню поняття національного варіанта та вивченню складних відношень та взаємодій у межах сучасної англійської мови, що стали результатом її національної негомогенності.

Ключові слова: концептуальна картина світу, мовна картина світу, національна негомогенність, національний варіант, варіативність, свідомість, менталітет.

The article focuses its attention on such notion as “national variant” and deals with complicated relations and interactions within Modern English as a result of its national non-homogeneity.

Key words: conceptual world picture, language world picture, national non-homogeneity, national variant, variability, consciousness, mentality.

На основі розмежування мислення й мови як двох самостійних, однак взаємопов'язаних феноменів, лінгвісти розрізняють дві картини світу – концептуальну та мовну. **Концептуальна картина світу** – це мисленнєва царина, пов'язана зі сферою абстрактного, вона є сукупністю ідей, понять і знань про навколишній світ та принципи його організації, тоді як **мовна** – продукт вербальної реалізації цих понять, ідей та знань [10: 4]. Як зазначає Л.А. Лисиченко, “Концептуальна картина світу, пов'язана з усім континуумом знань про світ, а мовна – це засіб експлікації цих знань” [8: 37].

Картини світу формуються на основі конкретних національних мов. Загальновідомо, що національних мовних картин стільки ж, скільки мов, кожна з яких відображає унікальний результат багатовікової роботи колективної етнічної свідомості над осмисленням, концептуалізацією й категоризацією буття людини. Щодо сучасної полінаціональної та поліетнічної англійської мови, яка сьогодні рідна приблизно для 380 мільйонів людей (сфера її вжитку охоплює Великобританію, США, Австралію, Нову Зеландію, Ірландію, Канаду, ПАР та багато інших країн), то тут ситуація значно ускладнюється. Із цього приводу доречно висловлювання В.М. Широких про те, що: “Мова відображає особливості поведінки національних груп і їхнє прагнення відокремитися одна від одної, ось чому природно, що виникають варіанти. Останні існують у всіх мовах, і тому вивчення мови є іноді складнішим завданням, ніж видавалося спочатку” [17: 3]. Мова зберігає свої ідентичні риси тільки на певній частині території свого розповсюдження й тільки за певних обставин. Саме **варіативність** мови як властивість, здатність, потенційна спроможність пристосовуватися до потреб її носіїв [12: 102] – це той універсальний чинник, який забезпечує розвиток і функціонування мови за умов її використання різними територіальними, соціальними та комунікативними спільнотами. Як слушно зауважує Д. Брозович, “було б неправильно вважати, що мова, яка обслуговує одну націю, суспільство, одну національну культуру й цивілізацію, одну науку й літературу, може мати ту ж природу, що й мова, яка розподіляє ті ж функції між двома націями” [1: 17].

Стан мови, коли вона використовується двома чи більше національно-державними спільнотами, називається її **національною негомогенністю** [12: 102]. Пошуки особливостей, що впливають із неідентичності мови при наявності двох чи більше її варіантів, є основним напрямом досліджень у галузі варіантології – відносно молодій теорії у вивченні розповсюдженої мови. Тепер вона знаходиться на стадії свого становлення й розвитку та дозволила сформулювати концепцію національного варіанта. Основні положення про мовну єдність як систему її національних варіантів висвітлено в наукових працях Д. Брозовича, В.Г. Гака, А.І. Домашнева, Ю.О. Жлуктенка, Г.В. Степанова, О.Д. Швейцера та ін [1; 3; 4; 5; 14; 16].

Мета статті – визначити поняття національного варіанта та зосередити увагу читача на складних відношеннях та взаємодіях у межах сучасної англійської мови, що стали результатом її національної негомогенності.

Щодо поняття “**національний варіант**”, то воно отримало різні трактування. Наприклад, Д. Брозович визначає національний варіант як форму пристосування єдиної стандартної мови до традицій і сучасних потреб націй як певних соціально-економічних формацій [1: 17]; О.Д. Швейцер – як територіально обмежений різновид літературної мови та розповсюджені на території діалекти, що на нього орієнтуються [16: 19]; Г.М. Поліщук – як особливу форму функціонування єдиної мови, що характеризується наявністю притаманних їй *інваріантних* конститутивних ознак на будь-якій території її розповсюдження, та *варіантних* ознак, які свідчать про специфіку соціального або територіального характеру [13: 5]. Як зазначає О. Остапович, із лінгвістичного погляду національний варіант – особлива форма функціонування єдиної мови, частковий прояв реалізації варіативності внутрішньої структури й функціональної системи практично на всіх її рівнях, національно-територіальний різновид норми, комплекс специфічних значимих для його носіїв інвентарних та дистрибуційних відмінностей. Як соціолінгвістичне явище національний варіант є не просто територіальним різновидом мови, що поширений у певному ареалі, а результатом мовної диференціації за національною ознакою. Він уживається в межах особливої комунікативної спільноти (самостійного національно-державного утворення), має у ній офіційний або фактичний статус загальнонаціональної державної мови, обслуговує націю як окремий мовний колектив, адаптуючись до її традицій, потреб та умов життя. Будучи з функціональних позицій загальним універсальним засобом письмового й усного спілкування його носіїв, національний варіант виконує у соціумі свого поширення всі суспільні функції стандартної літературної мови, в тому числі й функцію соціального престижу та національної ідентифікації [11].

Синтезуючи наведені вище дефініції, ми розглядаємо варіанти як окремі територіально й національно обмежені літературні різновиди негомогенної мови. У сукупності всі національно-територіальні варіанти англійської мови складають її варіативну макросистему, в якій кожен із них є повноправною частиною. Однак зі структурного погляду, кожен із варіантів може бути визначений засобом реалізації єдиної системи, а не самостійною мовною сутністю, оскільки, з одного боку, дивергентні процеси спричинилися до формування специфіки й унікальності кожного окремого національного варіанта англійської мови, а, з іншого, конвергентні процеси сприяли її цілісності й єдиному напрямку розвитку [13: 5]. Отже, лінгвокультурні особливості, наявні в межах макросистеми поліетнічної та полінаціональної мови, є її варіантними розбіжностями.

Пізнання світу за допомогою мови висуває необхідність вивчення співвідношення універсального й національно-специфічного, загального та варіантно зумовленого у мовному відображенні дійсності. Культурно марковані концепти, що знаходять своє відображення у варіантних мовних утвореннях, являють собою важливу частину концептуалізованих знань, характерних для носіїв різних варіантів сучасної англійської мови – їхню варіантну концептуальну картину світу, яка, відповідно, може розглядатися як один із можливих способів концептуальної репрезентації знань у свідомості людини. Оскільки національно-культурна своєрідність концептосфери непомітна зсередини й може бути виявлена тільки у процесі порівняльно-зіставного аналізу різних мовних картин світу, об'єктом нашого наукового аналізу стали три найбільш розповсюджені національні варіанти англійської мови: американський, австралійський і канадський, які відгалузилися від прадавнього британського варіанта й за століття своєї політичної, економічної незалежності та помітних культурних відмінностей, що мають тенденцію до наростання, створили власну варіантно зумовлену, неповторну лінгвокультурну специфіку, “особливу норму мовлення або особливий узус” [2: 5]. Їх ріднить дещо подібна історія утворення й розвитку на нових територіях зі своєрідними й неповторними географічними та кліматичними особливостями, соціальними устроями, а також національними характерами, способами життя, звичаями, традиціями, віруваннями тощо.

Між варіантами мови простежуються складні відношення та взаємодії, що відображають переплетення багатьох екстра- й інтралінгвальних чинників. Розбіжності британського й американського – двох основних, як підкреслює О.Д. Швейцер, “рівноправних” варіантів англійської мови [16], є складною картиною, що відображає відмінні позамовні реалії й різний **менталітет**, під яким мають на увазі **духовний досвід народу**, своєрідність світосприймання та світовідчуття нації, культурно й колективно зумовлений **стиль мислення**, певну **глибинну структуру свідомості**, яка залежить від соціокультурних, мовних, географічних та інших чинників [15: 236]. Останнім часом на сторінках вітчизняної й зарубіжної лінгвістичної літератури висловлюється думка про те, що в умовах сучасного етапу науково-технічного прогресу, інформаційного “вибуху” тенденція конвергентного розвитку варіантів англійської мови, насамперед британського та американського, переважає над тенденцією їхньої дивергенції. При цьому зазначається, що розбіжності між двома варіантами англійської мови на лексичному рівні незначні [9: 312], оскільки їхні “лексико-семантичні системи характеризуються перевагою одиниць спільного фонду над маркованими елементами” [6: 170]. Такий погляд, проте, не підкріплюється достовірними даними. Наприклад, американський лінгвіст Е. Венсберг, навпаки, стверджує, що розбіжності між американським та британським варіантами у наш час зростають. Доказом цього, за його словами, може бути той факт, що популярні дитячі книги англійської письменниці Дж.К. Роулінг (серія “Поттер”) довелося “перекладати американським варіантом англійської мови” для читачів у США [7: 64].

Логічніше, на наш погляд, уважати, що конвергенція та дивергенція будуть і надалі визначати розвиток національних варіантів, збалансовувати їхній стан та функціонування на різних етапах мовного розвитку. Навіть якщо припустити можливість повного зникнення диференційованої денотації, то носії різних варіантів англійської мови будуть по-різному концептуалізувати та категоризувати навколишню дійсність за допомогою різних способів і засобів вербалізації одного й того ж самого концептуалізованого знання.

Дослідники національних варіантів англійської мови одноставно стверджують, що США, будучи світовим лідером у сфері політики, науки й техніки, мають величезний вплив на розвиток єдиної макросистеми англійської мови, поповнюючи її неологізмами з усіх науково-технічних і суспільно-політичних галузей [6: 184; 9: 317]. Американізм інтенсивно поширюється через рекламу, туризм, телекомунікації, кіно, Інтернет тощо, заповнюючи лакуни у системі номінації, тобто позначаючи предмети та явища, які не мають стійких назв у британському варіанті [16: 185]. Однак ще й досі серед певної частини носіїв британського варіанта панує думка про те, що американський мовний вплив негативний, а поняття “американізм” асоціюється в них тільки з поняттям “сленг”. Ми не можемо погодитися з такою точкою зору й повністю поділяємо думку Ю.А. Зацного, О.Д. Швейцера, П. Траджіла, Дж. Ханни та ін., які підкреслюють важливість взаємодії британського й відгалуженого від нього американського варіанта. Ю.А. Зацний, наприклад, визначає американський варіант як “стимулятор словотворчих тенденцій британського” [7: 63]. Вплив демократичної американської літературної норми на більш консервативну британську в сучасній англійській мові помітно позначився на зближенні літературної мови з розмовною. Це є переконливим доказом того, що розвиток мови йде в напрямку демократизації, яка проявляється у розширенні понять “літературність”, “стандартність”, “нормативність”, у стиранні грані між стилістичними рівнями, в широкому поповненні лексики “стандарту” з розмовних, особливо нелітературних мікросистем [там само: 65]. Наприклад, ще у XVIII ст. на місце британських титулів *Sir, Lord* прийшли більш прийнятні для американців демократичні форми звернення *Mr, Miss, Madam (ma'am)*. Починаючи з 1970-х років, багато одружених жінок США (а згодом і Великої Британії та інших англомовних країн) віддають перевагу зверненню *Ms*, оскільки останнє не вказує на їхній сімейний статус.

Картина світу, що сформувалася на основі національно негомогенної англійської мови, – результат складного процесу взаємодії її національних варіантів. Концептосфера носіїв сучасної англійської мови – це сукупність інваріантних і варіантно специфічних концептів, що є результатом концептуалізації дійсності представниками різних націй та культур. Лінгвокультурні розбіжності як прояви національної самобутності, наявні в рамках

макросистеми поліетнічної та полінаціональної англійської мови, є варіантними розбіжностями цієї системи й можуть бути виявлені тільки у процесі порівняльно-зіставного аналізу варіантно зумовлених картин світу, у нашому випадку – американської, австралійської, канадської націй, які виникли і набули сьгоднішніх специфічних ознак унаслідок відгалуження від прадавнього британського варіанта.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод // Вопросы языкознания. – 1967. – №1. – С. 3–37.
2. Быховец Н.Н. Лексические особенности английского языка Канады. – К.: Наукова думка. – 1988. – 151 с.
3. Гак В.Г. Литературные варианты и особенности национальной культуры // Филологические науки. – 1996. – №3. – С. 54–63.
4. Домашнев А.И. Основные черты полинациональных языков // Литература. Язык. Культура. – М.: Наука, 1986. – С. 74–96.
5. Жлуктенко Ю.А. Теория национальных вариантов языка // Варианты полинациональных литературных языков. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 5–19.
6. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 1998. – 431 с.
7. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 242 с.
8. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 36–41.
9. Миронова Е.А. Англо-американские терминологические параллели // Научная литература: Язык, стиль, жанры. – М.: Наука. – 1985. – С. 312–321.
10. Огаркова Г.А. Концепт кохання в англомовних метафорах // Проблеми романо-германської філології: Зб. наук. пр. – Ужгород: Патент, 2002. – С. 52–64.
11. Остапович О. Національна ментальність у дзеркалі австрійського варіанта німецької мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.bulgaria88.narod.ru/Ostapowic.htm>
12. Ощепкова В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. – М./СПб.: ГЛОССА/КАРО, 2004. – 336 с.
13. Поліщук Г.М. Норма і варіативність у системі дифтонгів британського та американського варіантів англійської мови (на матеріалі лексикографічних джерел): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2002. – 20 с.
14. Степанов Г.В. К проблеме языкового варьирования. – Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 325 с.
15. Хоменко І. До питання категорій менталітет та ментальність в лінгвокультурології // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. – Вип. 339-340: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 232–240.
16. Швейцер А.Д. Литературный язык в США и Англии. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 200 с.
17. Широких В.М. Лингвострановедческие особенности общественно-политической лексики австралийского варианта английского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1998. – 16 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мар'яна Томенчук – доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Закарпатського державного університету.
Наукові інтереси: концептуалізація дійсності носіями сучасної поліваріантної та полінаціональної англійської мови.

РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ ДОЛЯ У ДАВНЬОСКАНДИНАВСЬКИХ ТЕКСТАХ

Олена ТРОЦЬ (Київ, Україна)

У статті розглянуто номінативні одиниці, вилучені з давньоскандинавських пам'яток писемності, що вербалізують лінгвокультурний концепт ДОЛЯ, а також надано етимологічний аналіз окреслених у статті лексем.

Ключові слова: германо-скандинавська міфологія, доля, етимологія, Норни, валькірії, парки, мойри.

This paper focuses on the analysis of the lexemes picked out of the Old Norse manuscripts to verbalize the linguistic cultural concept FATE. The nature of these words was revealed through the etymological reconstruction.

Key words: German and Norse mythology, fate, etymology, Norns, Valkyrie, Parkae, Moira.

Уявлення про “долю” давніми культурами, а саме германо-скандинавською, привертає до себе увагу багатьох лінгвістів. Спрямованість сучасних лінгвістичних студій на вивчення вербалізованих поняттєвих категорій в етнолінгвістичному аспекті визначає актуальність нашого дослідження. Проте, попри широке висвітлення даної проблематики існує певна лакуна у дослідженні цих уявлень.

Метою нашого дослідження є аналіз лінгвістичних та екстралінгвістичних фактів, які розкривають зміст германо-скандинавських уявлень про “долю”.

У багатьох сучасних та давніх традиціях, зафіксовані розповіді про трьох дів (або старих жінок) долі, що приходять в дім, де народилася дитина, і по черзі віщують її майбутнє. За скандинавською міфологією цими трьома богинями долі були Норни. Норни (двн.-ісл. *Normir*), це божества жіночої статі, які визначають долю людини при її народженні (за ранніми міфологічними уявленнями – вони ж допомагають під час пологів).

В ісландській пісні “*Völuspá*” зі збірки “*Sæmundar Edda*” (“Старша Едда”) розповідається про Норн, які в корінні Світового дерева Іггдрасиль (двн.-ісл. *Yggdrasill*), водночас це і дерево долі, пильнують “колодязь долі” (двн.-ісл. *Urðarbrunnr*). Пор.: *Þaðan koma meyjar | margs vitandi || þrjár ór þeim sæ, | er und þolli stendr; || Urð hétu eina, | aðra Verðandi, || - skáru á skíði, - | Skuld ina þriðju. || Þær lög lögðu, | þær lif kuru || alda börnum, | örlög seggja* (*Völuspá* 20, *Elder Edda*) – “Мудрі дівки звідти вийшли, три із джерела під деревом високим, Урд ім’я першої, друга Верданді, – вирізали руни, – Скульд ім’я третьої, долю судили, життя обирали дітям людей, жереб кидали”.

Таким чином, традиційне скандинавське уявлення про долю втілене в особах трьох богинь, Норн, які сидять під деревом долі та визначають майбутнє [8: 57–67]. У ісландській пісні “*Fáfnismál*” (“Речах Фафніра”) зі збірки “*Sæmundar Edda*” йдеться, зокрема, про їхнє походження: *Sundrbornar mjök | segi ek nornir vera, || eigu-t þær ætt saman, | sumar ro áskunngar, || sumar alfkunngar, | sumar dætr Dvalins* (*Fáfnismál* 13, *Elder Edda*) – “У норн різне походження, я знаю, що їхній род не єдиний, одні – від асів, інші – від альвів, треті – від Дваліна”.

Лексеми, що репрезентують імена цих скандинавських богинь (*Urðr*, *Verðandi* і *Skuld*), – є віддієслівними іменниками. Двн.-ісл. *Urðr* та *Verðandi* походять від і.-с. **uuerp* “робитися, відбувати(ся), перетворюватися; неминуче має відбутися” (пор. також: нім. *werden*, двн.-англ. *weorðan*) > герм. **uurōiz* > двн.-ісл. *urðr* (ім’я однієї з Норн), двн.-англ. *wyrd*, двн.-сакс. *wurd*, двн.-в.-нім. *wurt* “доля”. Назва третьої богині *Skuld* походить від питомо германської основи **skel skal/skul*. Пор. також гот. *skulan* (презент *skal*, мн. *skulum*, партицип *skulda*), двн.-сакс. *sculan* (презент *skal*, мн. *skulun*, партицип *skolda*), двн.-англ. *sculan* (презент *sceal*, *scal*, *scealt*, мн. *sculon*, *sceolen*, партицип *sceolde*, *scolde*, *scealde*, *scalde*), двн.-ісл. *skulu* (презент *skal*, мн. *skulum*, партицип *skyldi*). Отже, враховуючи дані етимологічних словників, можна стверджувати, що *Urðr* “Урд” відповідає за минуле, “те, що вже встановлене”; *Skuld* “Скульд” відповідає за майбутнє, “обов’язок, те, що має статися” та *Verðandi* “Верданді” – за теперішнє, “те, що є зараз” [3: 843, 1287].

Окрім Норн, у давньоісландських текстах відтворені також образи Валькірій. Пор. двн.-ісл. іменник *val-kyrja* “та, що наділяє смертю” (*val* “вбитий” + *kyrja* “обраний”) [9: 468]. Підпорядковані Одіну Валькірії були дівами-воїнами, які брали участь у розподілі перемог та поразок під час битви. Хоробрих воїнів, що загинули під час битви, вони відносили до Вальгали (двн.-ісл. *val-höll* “чертог убитих” [9: 468]) – місця на небі, де, за міфом, жили хоробрі полегли воїни, – та прислужували їм там. У “*Grímnismál*” зі збірки “*Sæmundar Edda*” подано перелік імен Валькірій, проте тільки деякі з них можна етимологічно пояснити. Наприклад, Валькірії Хільд відповідає двн.-ісл. іменник *hildir* “битва” [9: 198]; Херфйотур *herfjóturr* “пути війська” [9: 189]; Хльок *hlökk* “шум битви” [9: 204]; Труд *Þrúðr* “сила” [9: 519]; Хріст *hríst* “та, що трясє” [9: 210]; Міст *mist* “та, що напускає туман” [9: 300]. Решту імен Валькірій не можна дослівно перекласти: Скеггйольд (*Skeggjöld*), Скьогуль (*Skögul*), Гьоль/Гейр (*Göll*), Гейрахьод/Гейрелуль (*Geirölul*), Рандгрід (*Randgríðr*), Радгрід (*Ráðgríðr*), Регінлейв (*Reginleif*).

Як і Норни, Валькірії належать до категорії нижчих жіночих божеств, а саме – дис (двн.-ісл. *disir* (мн.)). Їх вважали істотами жіночої статі, які допомагали під час пологів і, ймовірно, були пов’язані з культом родючості. Цим створінням відповідають західногерманські *idisi* (мн.) “жінки-воїни” або “жіночі духи битви”, адже їхні функції схожі з функціями Валькірій [1: 211].

У давньоісландських текстах на позначення Валькірій також вживаються лексеми: *alvítr* “чаклунка”; *disir* “богині, що охороняють воїна”; *sár-vítr* (pl. -vítr) поет. “валькірія”. Іноді синонімом лексеми *valkyrja* виступає *skjóldmær* “захисниця воїна”.

Деякі дослідники, наприклад Я. де Фріз відзначають аналогію, що існує між скандинавськими Норнами та трьома давньоримськими богинями долі, Парками. Проте такий підхід поділяють не всі дослідники. Зокрема, Л. Мітнер свого часу висловлював сумнів щодо ймовірної подібності античних та германських богинь, зазначаючи, що образи Норн у скандинавській міфології були створені під впливом культу богинь родючості й народження, а саме, “матрон”, “мудрих жінок”. Останні, як правило, з’являлися під час народження й визначали життєвий шлях людини або антропоморфної істоти [2: 269].

З іншого боку, в існуючих джерелах з культурології походження скандинавських Норн та римських Парок уподібнюють. У римській міфології Парки є аналогом давньогрецьких Мойр. Первісно, це були богині народження, що мали імена Нона та Децим (вони відповідають дев’ятці та десятці, якщо рахувати місяці після зачаття). Внаслідок давньогрецького впливу на розбудову римського пантеону богів кількість римських богинь долі збільшилася на одну, Мортю, богиню смерті (пор.: давньогрецькі Мойри: Лахесис “та, що кидає жереб”, Клото “та, що пряде” та Антропос “те, що не можна відвернути”) [1: 226].

Слідом за Л. Мітнером ми відкидаємо прямий вплив римської традиції на скандинавську, що нібито сприяло появі Норн як прямого корелята Парок. На наш погляд скандинавські Норни з’явилися внаслідок еволюції функцій скандинавських богинь родючості та народження, а не завдяки наслідуванню римських вірувань. Проте ми не заперечуємо й того, що існує явна подібність функцій Норн та Парок щодо визначення майбутнього.

Як показує матеріал пам’яток писемності, лінгвокультурний концепт ДОЛЯ є “жіночим концептом”, він є втіленням характеру й рис, властивих представницям жіночої статі. Проте для підтвердження цієї тези має сенс залучити додаткові лінгвальні та позалінгвальні дані.

До позалінгвальних належить той факт, що в давніх культурах долю визначали божества жіночої статі. У германо-скандинавському патріархальному суспільстві серед культових фігур, яких вшановували германські племена під час аграрного періоду, ті, що мали відношення до народження, надання життя, плодів, були, у своїй більшості, жіночої статі. Одна з таких фігур, *Nerthus* (Нертус, Нерта), широко вшановувалися германцями, що жили в регіоні, звідки прийшли до Англії континентальні англійці. Зокрема римський історик Тацит у своїму творі “*Germania*” (частина 40) описує священну діброву, її колісницю та обряди на її вшанування. Він називає її *terra mater* “мати Землі”. Як зазначають інші римські автори, ця богиня могла, навіть, впливати на дії людей; кожного року вона навідувалася до них у колісниці і несла родючість полям, а людям – нащадків. Однак люди не могли її бачити, і ніхто, окрім жерця, не міг зазирнути до її священного візка або торкнутися до неї. Відчуті присутність богині міг тільки жрець. Під час відвідин Нерти у світі людей припинялися війни, навіть усі залізні предмети ховали якнайдалі [7: 129].

Натомість північні германці богинею Землі вважали *Jörð* (Йорд), яку іноді ідентифікують з *Fjörgyn* та *Hlôdyn*. Як показує матеріал давньоісландських пам’яток писемності, *Jörð* була однією з дружин Одіна і матір’ю бога грому та війни Тора (пор. дзн.-ісл. *Pórr*, дзн.-англ. *Punor* < прагерм. **Punraz*). Від дзн.-ісл. *Jörð* утворилися сучасні іменники, такі як ісл. *jörð*, фарер. *jørð*, дат., швед., норв. *jord*; пор. також англ. *earth* “земля”.

Богинею народження, кохання, подружнього життя, родючості вважали скандинавську богиню *Frigg*. Пор. також дзн.-в.-нім. *Frija*, дзн.-англ. *Frīg*. Дружина верховного бога Одіна, *Frigg* допомагала жінкам під час пологів та була берегинею сімейного добробуту; її символом вважали пряжку або пояс з ключами. Цій богині була відома доля кожної людини, проте вона її нікому не розкривала.

Беда Високоповажний у своїй праці “*De temporum ratione*” (частина XV, *De mensibus Anglorum* “Англійські місяці”) згадує західногерманську *Eostre*, богиню весни, початку, народження. На його думку, від неї походить *Easter*, що відповідає лат. та дзн.-грец. *Pascha*.

Двн.-сакс. іменник *Eostre* походить від прагерм. **aew-s* “освітити першими променями сонця” < і.е. **Hausos* – ім’я богині світанку. На честь цієї богині давні англійці назвали четвертий місяць – *Eosturmonað* “квітень” [7: 129]. Проте деякі дослідники ставлять під сумнів існування богині *Eostre* в міфології давніх германців на тій підставі, що згадки про неї зафіксовані в текстах тільки одного автора, Беди Високоповажного. Припускають, що *Eostre* було обмежене назвою квітня, з яким асоціювали “початок, народження”, і не слугувало ім’ям богині [5: 180]. Натомість Якоб Грімм прихильно ставився до ідеї шанування давніми германськими племенами цієї богині, пояснюючи, що для справжнього християнина та відданого служителя церкви абсолютно неприпустимим було б вигадування будь-якого язичницького бога або богині. Для підтвердження цієї гіпотези він реконструював двн.-в.-нім. **Ostara* і двн.-сакс. *Eostre* [4].

До мовних фактів, що слугують підтвердженням тези про “жіночий характер” лінгвокультурного концепту ДОЛЯ, слід передусім прилічити ключові іменники жіночого роду, які вербалізують цей концепт.

По-перше, до цих іменників належить двн.-англ. *wyrd* “доля; те, що має відбутися”. Ця лексема походить від і.-е. **uwerb* “робитися, відбувати(ся), перетворюватися; неминуче має відбутися”, що слугує джерелом походження імен двох із трьох скандинавських богинь долі, а саме – *Urðr* та *Verðandi*. Давньоісландська лексема *skuld* (мн. *-ir*), утворена від прагерм. **skel skal/skul*, що репрезентує ім’я третьої Норни – *Skuld*, є також іменником жіночого роду. Крім цього, апелятив “норна”, представлений двн.-ісл. *norn* (мн. *nornir*), є також іменником жіночого роду.

У сучасній англійській мові збереглися всі названі лексеми: двн.-англ. *wyrd* > англ. *weird* “доля, фатум”; пор. також ср.-англ. *weird sisters* “три Норни”. У середньоанглійській період двн.-англ. *wyrd* набуло графічної форми *werd* (ср.-шотл. *weird*) і значення, близьке до “відьми” [2: 270; 6]. Три Норни переважно мали вигляд старих, страхітливих жінок, що дало поштовх появі сучасного англійського прикметника *weird* “жахливий, чудернацький”. Ім’я третьої Норни, Скульд, є когнатом англійського модального оператора *shall*. Щодо сучасного континуанта двн.-ісл. *norn*, то він представлений у діалекті сучасної шведської мови дієсловом *norna* “попереджати, таємно повідомляти про щось” [6].

Отже, як засвідчують давньоскандинавські писемні пам’ятки, у північних германців лінгвокультурний концепт ДОЛЯ був персоніфікованим в образі трьох богинь долі – Норн (*Urðr*, *Verðandi*, *Skuld*). Скандинавські Норни утворені на питоми германському ґрунті як наступниці богинь родючості, народження, які згодом трансформувалися у богинь долі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мифы народов мира. Энциклопедия [под ред. С. А. Токарева]. – [2-е изд.]. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т. 1 – 671 с.
2. Augustyn P. Wurd in the Heliand: Fate in Old Saxon // Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis. – 1999. – Vol. 4. – P. 267–284.
3. Bosworth J. An Anglo-Saxon Dictionary / Ed. and enc. By Northcote Toller. – L.; Oxford: Oxford University Press, 1898. – 1302 p.
4. Grimm J. Deutsche Mythologie. – [4-e Aufl.]. – Berlin: Dümmler, 1875–1878. – Bd. 1–3.
5. Hutton R. Stations of the Sun : A History of the Ritual Year in Britain. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1996. – 542 p.
6. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. – Amsterdam: Elsevier Publishing Co., 1966–1971. – Vol. 1-2. – 1176 p.
7. Niles Jh.D. Pagan survivals and popular belief // Old English Literature / Ed. by M.Godden and M. Lapidge. – Oxford: Oxford University Press. – 1991. – P. 126-141.
8. Winterbourne A. When the Norns Have Spoken: Time and Fate in Germanic Paganism. – London: Fairleigh Dickinson University Press. – 2004. – 187 p.
9. Zoega G. T. A Concise Dictionary of Old Icelandic. – Toronto: University of Toronto Press, 2004. – 560 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The Elder of Poetic Edda commonly known as Sæmund’s Edda / Ed. and trans. by O. Brave. – L.: King’s Weighouse Rooms, 1908. – 110 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Троць – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: історичне мовознавство, лінгвокультурологія.

БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ «ЧАС» (на матеріалі французької, української та російської мов)

Вікторія ФЄФЄЛОВА (Горлівка, Україна)

У статті аналізується лінгвокультурний концепт «час» та його зв'язок з іншими концептуальними поняттями як от «людина, буття, простір, знання та ін.»; розглянуто концептуальне поле часу з точки зору внутрішньої та зовнішньої структури.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, ЧАС, концептуальне поле, структура концепту, простір, людина, буття.

In the article is given the analysis of the concept «time» and its relation to other conceptual notion as «a person, existence, space, knowledge and so on»; the field of time from the point of view of inner and external structures has been considered here.

Key words: linguocultural concept, time, conceptual field, concept's structure, space, human being, existence.

Вивчення культури кожного окремого етносу відбувається через мову, яка є складовою частиною культури та рушійною силою для її розвитку. Мова – це не тільки інструмент спілкування та впливу, це також засіб засвоєння, отримання, збереження і передачі культурної інформації [Карасик, 2007: 14].

Дослідники в галузі лінгвоконцептології намагаються розвести поняття й концепт. Степанов Ю. диференціює їх відповідно до їхньої належності до різних наук: поняття – до логіки, філософії; концепту – до математичної логіки, культурології та лінгвістики [9: 40]. Іноді їхня диференціація досягає крайнього вияву. Наприклад, стверджується, що будь-який концепт – це поняття, але не всяке поняття – концепт. Така позиція не є обґрунтованою, адже якщо у свідомості наявне поняття, то на ньому може базуватися концепт, зважаючи на поглиблення й розширення інформації про поняття. Поняття здебільшого розглядають як частину концепту, його ядерну структуру, сукупність інтегральних і диференційних ознак у ряді понять одного класу [8: 412]. Алефіренко М. підкреслює, що в семантичному трикутнику концепт співвідноситься із сигніфікатом значення: його центральна частина (ядро) утворює інтенціонал поняття [1: 64]. Поняття нерідко пов'язують із класифікаційною діяльністю. Клікє Ф. відмічає «понятійні структури є підґрунтям класифікаційного пізнання. Певна множина об'єктів може пізнаватися на базі фіксованої в пам'яті структури ознак» [6: 149]. Натомість, концепт передбачає залучення ще й чуттєвої, оцінно-емотивної, образної, метафоричної інформації. Алефіренко М. розглядає концепт як поєднання ядра (інтенціоналу поняття) з імплікаціоналом – асоціативно-образним макрокомпонентом значення, що містить різні конотації (первинні та вторинні, обов'язкові чи факультативні, експліцитні й імпліцитні) [1: 64]. На думку Кубрякової О., до концептів залучаються уявлення, образи, поняття [7: 143].

Концепт в лінгвокультурологічному аспекті розуміється як верболізований культурний смисл, тому його слід вважати лінгвокультурним концептом [3: 10]. Це семантична одиниця культури мови, що за планом вираження є двобічною, лінійна тривалість якої нічим не є обмеженою. Основним в розумінні лінгвоконцепту є уявлення про культуру як про «символічний Всесвіт», конкретні прояви якого у зіставленні з іншою культурою є специфічними. Провідною розрізнявальною ознакою лінгвоконцепту є його етнокультурна неповторність. Дослідження мовної, знакової оболонки концепту відрізняє його лінгвокультурологічне тлумачення від інших.

Концепт вивчається як синтезуюче лінгвоментальне утворення, що замінило та поглинуло такі поняття як «образ», «значення». У якості «законного спадкоємця» цих семіотичних категорій лінгвоконцепт характеризується гетерогенністю та багатозначковістю, бо від поняття дискурсивність лінгвоконцепт успадкував представлення смислу, від образу – метафоричність та емотивність цього представлення, від значення – долучення цього імені до лексичної системи мови.

Лінгвокультурна концептологія виокремилася з лінгвокультурології в результаті переакцентуації та модифікації компонентів у складі тріади Е.Бенвеніста «мова, культура,

людська особистість» [2: 270-271]. Людська особистість дорівнює свідомості, точніше сукупності концептів.

Дослідження ознак та зіставлення фрагментів картин світу в різних мовах є однією з головних цілей концептуальних досліджень. Дивовижною характерною рисою мови є її здатність зберігати і передавати інформацію, яка століттями закріплювалася у вигляді сталих виражень, когнітивних моделей. Концептуальні ознаки, що передають національну картину світу, є консервативними. Проте, картина світу кожного народу змінюється, структура концептуальних ознак розширюється у процесі подальшого пізнання. Вивчення культурного досвіду доповнює інформацію про навколишній світ. Аналіз концептів призводить до виявлення архаїчних знань про світ. Це не наукові знання, це знання із галузі побутових народних уявлень, які модифікуються за рахунок релігійних та наукових досягнень соціуму.

Одним з методів вивчення процесів категоризації суб'єктивної дійсності і відображення цих процесів у мовних структурах виступає інтерпретування мовних засобів, які ідентифікують окремі фрагменти внутрішнього світу. Те, що існує та адаптується в мові, відповідає ментальності народу. В мові асимілюються тільки ті знання, які відповідають існуючим поняттям. Неможливо говорити про мовну ментальність, не досліджуючи духовний простір цієї мови.

Метою статті є вивчення мовних засобів, що об'єктивують лінгвокультурний концепт «часу» та класифікація зв'язків концепту «час» з іншими мовно-ментальними категоріями на матеріалі французької, української та російської мов.

Серед завдань, що вирішуються у дослідженні, слід зазначити: а) охарактеризувати структуру семантичного поля «час»; б) розкрити взаємообумовленість між семантикою зовнішньої структури поля «час» та іншими поняттями людського буття. *Об'єктом* дослідження виступають лексичні та граматичні елементи мови з темпоральною семантикою; *предметом* є взаємозв'язок, взаємопроникнення та взаємовплив семантики лінгвокультурного концепту «час» та семантики інших лінгвокультурних концептів, як от «рух», «простір», «заняття», «людина», «діяльність», «володорування», «влушний момент», «відрізок часу», «епоха», «вік», «ритм», «швидкість», «предмет», «логічні відношення», «експресивність», «оцінка».

Актуальним для носія мови є конкретні зв'язки поняття «час» з іншими концептуальними поняттями.

Поняття часу займає певне ноетичне поле в семантичній структурі мови. Це поле, що поєднує темпоральні слова і граматичні форми, називають простором часу. Будь-яке семантичне поле характеризується внутрішньою і зовнішньою структурою. У внутрішній структурі виявляються різні опозиції, які характеризують і членують концептуальне поняття часу. Зовнішня структура поля часу визначається його зв'язками з іншими семантичними полями. Ці зв'язки проявляються у переходах від поняття часу до інших понять і навпаки. Семантичні переходи проявляються у багатозначності темпоральних слів, у значеннях фразеологічних одиниць з темпоральними словами і в значенні слів, що є похідними від темпоральних слів.

Зовнішній час розподіляється на три великих підрозділи, які термінологічно позначаються: хронографія, хронометрія і хронологія. У кожному з підрозділів розрізняється абсолютне і відносне часове значення.

Хронографія вказує на певний відрізок часу, розташування подій у часі, дату. Ця вказівка може бути абсолютною, тобто вираженою, прийнятою у соціумі системою літоісчислення (у 1995р. н.е.); або відносною, яка буде визначатися відносно іншої події (50 років після війни). Будь-яка абсолютна система літоісчислення в момент створення була відносною.

Хронометрія визначає тривалість події, яка може визначатися абсолютно: у загальноприйнятих одиницях часової міри (дві години); або відносно (з ранку до вечора).

Хронологія встановлює послідовність події, яка також може бути абсолютною (у відношенні до моменту мовлення: сьогодні, завтра, вчора); або відносною (співвідношення з іншим моментом: того самого дня, наступного дня, напередодні).

Зовнішня структура поля часу визначається його зв'язками з іншими поняттями і явищами. З причини відсутності чітких розмежовуючих ліній між явищами об'єктивної дійсності і розпливчастості понять, якими оперують люди, у багатьох випадках неможливо провести чітку межу між «часом» і «не-часом». Проте, можна визначити найближчу й найвіддаленішу периферію поняття часу. Зовнішні зв'язки поняття часу реалізуються у трьох явищах: у переході від інших понять до поняття часу; у переході від поняття часу до інших понять; у синкретизмі поняття часу й іншого поняття (коли у певному контексті час та інше поняття виражаються нерозривно).

Загальні тенденції у зміні значень мовних фактів утворюють таку послідовність: якість, місце → кількість; час → логічні відношення, модальність, інтенсивність, оцінка, експресивність. Загальний розвиток змістового навантаження іде від конкретного, чуттєво сприймаемого до більш абстрагованого. Вираження суб'єктивного ставлення (оцінки) є кінцевим етапом семантичного розвитку багатьох слів і форм: всі засоби вираження суб'єктивних значень в мові є вторинними. Однак, зв'язок між поняттями проявляється і у зворотньому напрямі цих відношень: значення мовних форм може розвиватися не тільки у напрямку «місце → час», але й «час → місце».

Буття і час взаємообумовлюють один одного [4: 679]. Не існує часу поза людиною. У бутті особливе значення мають два аспекти: суб'єкт, який діє, і оточення. Розглянемо взаємодію лінгвокультурного концепту «час» з іншими лінгвокультурними концептами, які так або інакше характеризують людину; перехід від інших понять до поняття часу і, навпаки, від поняття часу до інших понять.

1. Час визначається завдяки елементам буття.

Перехід «рух → час». Час постає очевидним в результаті двох процесів, що пов'язані з рухом: повторюваність дії і тривалість її проминання. З цим пов'язані два способи виміру часу – вимір часу на підставі повторюваності руху певного об'єкту (місяця, сонця), руху маятника (на годиннику) і вимір часу на підставі тривалості процесу (принцип пісочного годинника). Перехід «рух → час» є закономірним. Наприклад, російське слово «время» походить з кореня зі значенням «вращать», «круговращение». Іноді саме рух дозволяє розрізнявати часові та просторові значення.

«Простір → час» – це також існуючий і частий у всіх мовах перехід. Багато часових сполучників та прийменників походять з просторових слів. Інколи просторові прийменники і прислівники в якості вторинної функції виражають часове значення: французькі прийменники – *à, de, dans: d'ici en huit jours*; українські – *від, до, в, через, за, біля: за день до...;* російське «*где-то*» виражає не тільки просторову приблизність, але й часову: *Приду где-то около 5 часов*. Французьке слово «*espace*» – простір утворює вираження з часовим значенням: *L'espace d'un matin* – протягом одного ранку.

«Заняття → час». Будь-яке заняття відбувається у часовому просторі. Кожне слово, що позначає процес, може метонімічно вказувати на часовий проміжок. Прийменники з таким іменником набувають часового значення. Наприклад, *за столом, за обідом, за стіною, в домі, в обід*.

«Людина → час». Ім'я людини може давати назву епосі певного часу: наприклад, *за часів гетьмана; sous Louis XIV*. При такому переході спостерігається синкретизм. Тільки контекст і ситуація дозволяють визначити маємо ми справу з часовими або з просторовими відношеннями, або з синкретизмом, при якому в равній мірі виражаються і ті і інші відношення. Наприклад, «*Спочатку косовиця, потім селяне жнива починають*» – тут виражаються часові відношення. У висловленні «*Ми пройшли кілька кілометрів. Спочатку йшли дерева, потім почалися хащі*» – виражаються одночасово і часові й просторові відношення. У прикладі: «*Вот Воздвиженка, потом идут Новый Арбат, потом Кутузовский проспект*» – мова йде тільки про просторові відношення.

Час і простір доповнюють один одне. Якщо суб'єкт не рухається, а є зміни, то фраза отримує часове значення. Якщо суб'єкт рухається і є зміни в просторі, то речення носить синкретичний характер. Якщо суб'єкт не рухається і немає змін, то виражаються тільки просторові відношення.

2. Елементи буття визначаються за допомогою часу.

«Час → становлення, зникнення». Все існує в часовому континуумі. Час приходиться і уходить. Минуле й майбутнє – це вже «не»; та ще «не». Тому в багатьох випадках поняття часу вказує на «становлення – існування – зникнення». Вираження «*Час покаже; час працює на...*» означають: «ще ні, але...». Вираження «*Перевірка часом*» вказує на відсутність змін. Час усуває теперішнє, це звучить у вираженнях: «*Час лікує душу; залікує рани*».

Становлення і зникнення тісно пов'язані зі зміною якості об'єкта. Наприклад, «*faire son temps*» дорівнює «відслужити, спорохніти, втратити якість». З часом предмет зіпсовується, проте, бувають випадки, коли предмет поліпшується протягом часу.

«Час → дія, діяльність». Будь-яка дія відбувається у часі, у багатьох вживаннях слово «час» символізує певне діло, заняття, якому присвячено цей час. Вираження: «*Треба час; часу не вистачає; ще є час; це займе багато часу; знайти час для...; розподіл часу*» – ці вираження вказують не на сам час, а на діло, роботу, яку треба виконати. Іноді вид діяльності отримує назву залежно від часу, що витрачається: *temps libre* (досуг); *temps contraint* (час, витрачений на транспорт, магазини); *temps obligé* (службовий час). Людина не зможе змінити час, ті вираження, де йдеться про маніпуляції з часом, фактично стосуються не самого часу, а тих справ, які треба було б виконати у певний проміжок часу. «*Даремно витрачатим час; вбивати час; gâcher son temps*» – позначає не виконати певну роботу, не зробити нічого корисного. «*Temps mort*» позначає момент без дії. «*Наздоганяти час*» – виконати роботу у задуманий строк. В афоризмі Файоля «*Le temps n'épargne pas ce qui est fait sans lui* – Время не щадит того, що зроблено без нього» гра слів побудована на зіткненні двох вживань поняття часу: час = робота, і час = зникнення, пошкодження. Час можна заповнювати будь-якою діяльністю, в тому числі відпочинком, розвагами: *se donner du bon temps* – гарно відпочити.

«Час – володорювання». Цей семантичний зсув не фіксується в російських або українських словниках, проте, він спеціально виокремлюється у Великому Робері. На філософському рівні питання приналежності часу людині є дискусійним. Іспанський філософ Грастан говорив: «Тільки одна річ належить нам – це час». Француз Бюффон стверджував: «Зі всіх речей час найменш за все належить нам і його нам не вистачає більш за все» [Гак 1998:680]. У сфері мовленнєвого вживання (узусу – побутового слововживання) час розглядається як одна з властивостей людини, на що вказує використання посесивів разом з цим словом: «*Проводити весь свій час за...; втрачати свій час...; бути хазяїном свого часу*». Цікавими є випадки, коли поняття часу наповнюється змістом «володорювання». Таке вживання може розглядатися як дериват попереднього. Робота, яку людина виконує у певний проміжок часу, може приносити матеріальні цінності, капітал. Звідси прислів'я: *Час – гроші; Время дорого*.

«Час → влучний момент». Час є пов'язаним з певною дією. Можна акцентувати початок дії, умови її здійснення, завершення. Інхоативний нюанс підкреслюється словом «вже час – пора», фінітний – «строк». Слово «час» використовується в значенні – влучний момент: Час збирати каміння і час розкидати каміння; або «у належний момент» – актуалізується відтінок «строк»: *Саме час їти обідати; Время подошло; Время не терпит; Раньше времени; Безвременно*.

«Час → відрізок часу». Час може сприйматися як безмежна тривалість і як певний відрізок цієї тривалості. В латині ці два аспекти часу розрізнялись лексично: *aevum* – вказувало на час в його тривалості; *tempus* – на певний період часу. В народних романських мовах *aevus* зберіглося у формі: *aestas, aestaticum* = *eta* (ital.); *edad* (isp.); *âge* (fr.) = вік, возраст. Слово «*tempus*» стало вживатись в обох значеннях. Для позначення тривалості воно вживається у множині, наприклад, Євангеліє від Матфея: «*довгий час – multa tempora*». Значення «відрізок часу» актуалізується у вираженнях: *На деякий час, временно*.

Слово «час» набуває в різних мовах цілий перелік вузьких значень: вказівка на спеціалізований відрізок часу, відрізок часу зайнятий певним процесом, строк військової служби, строк заключення, робочий час (*à mi-temps*). Звужене значення спостерігається у вираженнях: *сплачувати за час; пори року*.

«Час → епоха». Час у житті суспільства наповнюється подіями, ідеями. Тому час може позначати оточення, сукупність ідей, ситуацій, що притаманні певній епосі. Наприклад: *дух часу; Герой нашого часу; Веление времени; Знамение времени; Смутное время*. У такому

розумінні слово «час» вживається в афоризмах і максимах: «Велика людина іде попереду свого часу, Розумна людина іде поряд з ним, Хитра намагається використовувати його, Нерозумна становиться йому поперек дороги» (Бауернфельд). «Хороший історик не належить ні к какому часу, ні к якій країні, хоча він любить свою родину, він їй не льстить» (Фенелон). При позначенні епохи, слово «час» вживається у множині (епоха – сукупність часових відрізків) причому в романських мовах і в латині частіше ніж в інших: *O tempora o mores – о времена о нравы; les temps modernes – новий час*.

«Час → погода». Для суб'єкту з його діями і для оточення час може асоціюватися з погодою, атмосферними умовами. В романських мовах це одне з найважливіших значень слова «temps».

«Час → вік». При звуженні поняття, «час» може позначати життя людини, її вік. У такому значенні «час» використовується в російській мові у відношенні до малих дітей.

«Час → ритм». Короткий відрізок часу у сполученні з дією, що повторюється, лежить в основі слів «темп», «ритм», «такт».

«Час → швидкість». Зовнішній час може переходити у внутрішній, відображаючи швидкість здійснення процесу. Це вживання слова «час» використовується в спорті: показати відмінний час (результат); плавати на время.

«Час → предмет». Поняття часу метонімічно може перехресуватися з предметною площиною і слово «час» позначає конкретні об'єкти: *time* (англ.) – платня за роботу, *double time* – подвійна платня за сверхурочну роботу. *Deux temps* – двукратний двигун, співвідноситься зі значенням «такт, ритм». У кожному випадку предметне слово характеризується певною внутрішньою формою.

«Час → людина». Про зв'язок цих семантичних полів свідчать слова: сучасник, сьогочасний, тогочасний (епоха); временщик (відрізок часу).

«Час → логічні відношення». Часова семантика міститься у багатьох абстрагованих логічних відношеннях. У різних мовах часові прийменники та сполучники пристосовано для передачі логічних відношень причини, умови, поступки, протиставлення. Найчастотнішим є перехід «час → причина». Наприклад, *Після цього я не хочу мати з ним ніяких справ*, де прийменник «після» дорівнює «з причини». Прислівник «*aujourd'hui*» може виражати протиставлення, сполучник «*quand*» у складних реченнях регулярно виражає умовно-часові відношення: *A présent, quand ça ne va pas, je prends la posture du cobra, j'unifie mon flux mental...* (Boissard, p. 104) – часовий сполучник «*quand* – коли» виражає не тільки темпоральні, але й умовні відношення: *тепер, коли (за умови, що) не все гаразд, я приймаю позу кобри.....*

«Час → оцінка, експресивність». Час оцінюється людиною, вона може бути зацікавленою у процесі проминання внутрішнього часу, в його швидкості або повільності. Час оцінюється у зв'язку з діями суб'єкта і станом навколишнього середовища. Основні позиції в цьому аспекті наступні.

1) Довгий/короткий час. Це поняття відносне. В російській або українській мовах одна й та сама дія за допомогою префіксів по-/про- може бути представленою як коротка і приємна та як довга і викликати прикрість. Наприклад, посидіти годинку / просидіти цілу годину; *cela ne dure qu'un temps* – короткий час; *prendre son temps, temporiser* – не поспішати, діяти повільно.

2) Приємний/неприємний час. Справи і обставини можуть розглядатися людиною як приємні або неприємні, тому слово «час» може забарвлятися різними суб'єктивними кольорами. В романських мовах «час» позначає будь-яку погоду, але може позначати специфічну погану погоду: *tempête*. *Passe-temps* – приємне дозвілля, розваги. З іншого боку, небажання робити щось можна виразити за допомогою темпоральних слів: *У мене немає часу робити це* – суб'єктивне небажання представляється як об'єктивна нестача часу.

Отже, розглянувши засоби вираження лінгвокультурного концепту «час» та його зв'язки з широким колом інших лінгвокультурних концептів, можна зробити висновок, що поняття «час» є одним з базових й універсальних понять людського буття, здатних доповнювати та доповнюватися різноманітними іншими логічними відношеннями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики / Н.Ф.Алефиренко. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э.Бенвенист. – М.: Изд-во «Прогресс», 1974. – 446с.
3. Воркачев С.Г. Постулаты лингвоконцептологии / С.Г.Воркачев // Антология концептов. – М.: ГНОЗИС, 2007. – С.10-12.
4. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г.Гак. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 763с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / В.И.Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
6. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление. У истоков человеческого интеллекта / Ф.Кликс. – М.: Прогресс, 1983. – 157 с.
7. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С.Кубрякова. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1997. – 326с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О.Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 711с.
9. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: опыт исследования. – Изд. 2-е, испр. и доп. / Ю.С.Степанов. – М.: Академический Проект, 2001. – 990 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Феслова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики французької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: когнітивна та комунікативна парадигми мовної системи.

ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ДРУЖБА

Ірина ЧЕРНИШЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті наводяться основні результати експериментального дослідження концепту ДРУЖБА в українській мові. На основі отриманих даних була побудована модель досліджуваного концепту та проаналізовані його когнітивні ознаки. Також пропонується описання структури концепту.

Ключові слова: асоціативний експеримент, концепт, дружба, модель концепту, когнітивні ознаки, структура концепту, мовна особистість, лінгвокультура.

The main results of the experimental research of the concept FRIENDSHIP in Ukrainian language are given in the article. On the base of the received data the concept's model was built and the main concept's cognitive signs were analyzed. The description of the structure of the concept is proposed.

Key words: associative experiment, concept, friendship, concept's model, cognitive signs, concept's structure, homo lingual, linguistic culture.

Вивчити категоризацію світу й принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів – одне із глобальних завдань когнітивного лінгвокультурологічного дослідження. Крім того, важливою задачею є вивчення функціонування концептів у мегатексті, а також виявлення культурно значущої інформації та культурно значущих концептів певної мови.

Лінгвокультурологічні дослідження та дослідження мовних картин світу активно проводяться на сучасному етапі як зарубіжними, так і вітчизняними лінгвістами (В.М. Телія, В.А. Маслова, В.В. Красних, О.С. Кубрякова, О.В. Кунін, Ю.С. Степанов, І.О. Голубовська, С.А. Жаботинська, О.О. Селіванова, Т.В. Радзівська, А. Вежбицька, R.M. Keesing, G.Lakoff, R. Gackendoff та ін.).

Мета статті – викласти основні результати дослідження концепту ДРУЖБА в українській мові шляхом побудови його моделі та описання його структури на основі отриманих відповідей в ході психолінгвістичних асоціативних експериментів.

Об'єктом дослідження є відповіді реципієнтів, отримані в результаті проведення психолінгвістичного експерименту с носіями української мови.

Предметом дослідження є когнітивні ознаки концепту ДРУЖБА в українській мові, сформульовані на основі отриманих даних, модель та структура досліджуваного концепту.

У зв'язку з цим були поставлені наступні **завдання** дослідження:

1. Провести вільний, спрямований та рецептивний психолінгвістичні експерименти з носіями української мови.
2. Проаналізувати результати експерименту та виокремити когнітивні ознаки концепту ДРУЖБА.
3. Побудувати та описати модель досліджуваного концепту в свідомості української мовної особистості.
4. Описати структуру концепту.

У дослідженні ми обрали методику семантико-когнітивного аналізу концептів, запропоновану й багаторазово випробувану Воронезькими дослідниками. Ця методика

викладена в книзі "Когнитивная лингвистика" З.Д. Попової та Й.А. Стерніна й в інших публікаціях авторів [2: 176 – 218].

У якості основних експериментальних методик були використані вільний, спрямований і рецептивний експерименти, експериментальне виявлення символіки.

У рецептивному експерименті взяли участь 100 осіб – 36 чоловіків і 64 жінки. Серед опитаних – 54 особи у віці від 18 до 25 років; 27 осіб у віці від 26 до 45 років і 19 осіб у віці від 45 і більше.

У ролі опитаних виступили студенти і викладачі Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Кіровоградського будівельного технікуму та жителі Кіровограда.

Період проведення експерименту – 2007-2009 рр. Експеримент здійснювався в індивідуальній формі.

Досліджуваним пропонувалася інструкція: "Ви берете участь у психолінгвістичному експерименті. Підберіть, будь ласка, визначення поняттю "дружба". На початку опитувального листа наводилася фраза: **Дружба – це ...**

В результаті експерименту від досліджуваних було отримано 138 реакцій. 4 особи відмовились надати визначення. Таким чином, відсоток відмови склав 4%, що є незначною величиною і свідчить про те, що досліджуваний концепт є актуальним для мовної свідомості.

В результаті було сформовано асоціативне поле стимулу *дружба*, яке має наступний вигляд:

Дружба (138) – Підтримка (6); повага (6); довіра (5), взаєморозуміння (5); чесність (4), допомога (3); взаємодопомога (2); допомога один одному в будь-якій ситуації (2), підтримка у складну хвилину (2); відданість і вірність (2); щирість (2), любов (2); спільні інтереси (2), відданість; затишок, де можна сховатися; спілкування; дозвілля; прив'язаність; залежність; щастя; прагнення спілкуватися в тісному, децю закритому для інших колі і здатність допомагати цим людям; увага; співчуття; вміння цінувати; те ж, що і кохання, але без еротичної складової; почуття близьке до кохання, тобто ґрунтується на взаєморозумінні, терпимості та довірі; дружба без кохання можлива, а кохання без дружби – ні; взаємопідтримка і взаємодопомога двох (інколи більше) людей; взаєморозуміння протягом життя (важлива безкорисність); між двома особами; повне взаєморозуміння з іншою людиною; прив'язаність, яка не потребує доказу; зовсім безкорисні відношення; підтримка двох людей; спільність поглядів; надійність; наявність спільних інтересів між людьми; повага між людьми; відношення між людьми, які приводять до взаємної допомоги; толерантне ставлення і довіра людям, яких добре знаєш; спільні інтереси з кимсь; вміння підтримати і порадити за когось; довіра людині, яка тебе розуміє і завжди може допомогти; довіряти в усьому; можливість добре проводити вільний час і можливо вирішувати якісь справи; вірність між людьми; довіра, яка перевіряється часом і ситуаціями; присмне і веселе проведення часу разом, регіт і допомога, коли треба; підтримка близькою людиною в скрутну хвилину; властивість людини, що здатна об'єднувати людей; коли ти можеш довіряти другу, як собі; коли ти людині довіряєш (таємницю) і вона не використає її проти тебе; спілкування без обмежень з довірою до товариша; спорідненість цілей, поглядів чи чогось іншого у людей; вміння розуміти і прощати; відчуття постійної підтримки, радості; взаємини між людьми, які завжди можуть поговорити, дати пораду, допомогти (але іноді можуть підвести або зрадити); певна прив'язаність до тієї чи іншої людини; стосунки між людьми, які об'єднані спільними інтересами, довірою та розумінням; відповідальність; допомога один одному; хороші відносини між різними людьми; відносини, які ґрунтуються протягом життя; дружба виникає спонтанно; друзі – коли можуть радіти разом і допомагати в кожен хвилину; духовний зв'язок між людьми; внутрішня потреба у спілкуванні з іншою людиною, яка тобі симпатична і не байдужа, проте в основі цих стосунків лежить довіра; "Кращий друг – перший ворог"; захоплення, почуття міри; відносини між людьми, які інколи бувають міцніші ніж родинні і цінуються всіма особами, які знаходяться у дружніх стосунках; довіра до певної людини; допомога друзів в тяжкі часи; можливість спілкування, підтримки; потреба спілкуватися з іншою людиною, надавати допомогу один одному, збагачувати один одного; розуміння людей без зайвих слів; уміння прощати і допомагати один одному; стосунки, які приносять радість спілкування; коли маєш друзів вірних і справжніх; вірний друг – це той, хто знає пісню твого серця й може проспівати її, якщо ти забув слова; справжній друг – це той, хто повернеться до тебе у той момент, коли весь світ відвернеться; можливість розділити горе або подвоїти,

потроїти радість; почуття підтримки; джерело взаємодопомоги; стан довіри, що виникає на основі спільних поглядів, інтересів, цінностей; взаємодовіра; вічна взаємopідтримка та взаємодопомога; незрадливiсть у стосунках; людина, з якою можна поділитися всім; сміх, радість; тепло; поклик душі зробити іншій людині те, що ти хотів би, щоб ця людина зробила тобі; відвертість та щира підтримка іншого; спільні духовні цінності між людьми; коли гроші не мають жодного значення; відносини, за яких відчуваєш у людині ніби своє відображення, якій можеш розповісти про все, друзі здатні навіть на самопожертву, заради того, щоб допомогти; для мене важливим у дружбі є те, щоб люди розвивалися у духовному, моральному плані «синхронно»; відносини між людьми, які зумовлені повагою, спільними інтересами та підтримкою в скрутному становищі; схожість і згода між характерами та підтримка їх; стосунки людей, в основі яких лежить взаємна прихильність, довіра, взаєморозуміння, взаємодопомога, духовна близькість, спільність інтересів і справ; товариська солідарність; те, що перевіряється роками; коли щиро співчуваєш нещастю того, кого називаєш другом і щиро радієш його успіхам; відданість іншій людині; близькі відносини, засновані на довірі, спільних інтересах, не по обов'язку, а з дружнього ставлення один до одного; упевненість; тісні взаємостосунки між людьми, що ґрунтуються на взаєморозумінні, повазі та підтримці, а також відкритості та чесності; відвертість між двома або більше людьми, які вважаються друзями; відношення між людьми, при якому, люди довіряють один одному, спілкуються, допомагають 1; відмови – 4.

У вільному експерименті також взяли участь 100 осіб. Кількість відмов – 3 особи, що складає 3% від загальної кількості опитаних.

Досліджуваним пропонувалася інструкція: "Ви берете участь у психолінгвістичному експерименті. Запишіть перших три слова, які спадають Вам на думку і які асоціюються із словом "дружба".

В результаті експерименту від досліджуваних були отримані наступні реакції.

Друг (зі) – підтримка (11), допомога (11), чесність (10), довіра (8), розуміння (7), вірність (7), спілкування (7), щирість (6), радість (6), вірний (6), повага (5), надійність (4), сміх (4), порада (3), надійний (3), чесний (3), самопожертва (3), розваги (3), взаєморозуміння (3), опора (3), тепло (2), правда (2), відданість (2), відповідальність (2), задоволення, любов, команда, мало, необхідність, варіант, легкість, справедливий, "Друг в бєде не брусит, лишнього не спросит", один, шкода, що далеко, нехай в нього все буде гаразд, сім'ї, Платон, дитинства, толерантність, можливість розважитись, справжній, дозволя, свобода, справедливість, люди, які поважають мене, одностудці, товариші, добрий, щастя, порядні, здатні підтримувати, веселі, чесні, дотримання обов'язків, привітливості, третій брат, співчуття, натовп, пляшка, скло, як рідні люди, родичі, знайомі, сусіди, багато людей, спокій, багато, кохання, відкритість, бесіда, знайомий, людина, чуйність, Даша, Віка, Наташа, настрої, відпочинок, робить життя більш захищеним, єдиний, найдорожчий, веселоці, радник, «жилетка» для сліз, люди із спільними інтересами, взаємopідтримка, взаємодопомога, розмови, кава, віддані, справедливі, надія, кум, горілка, посмішка, гості, пісні, зустріч, кіно, каток, близька по духу людина, вільний час, зрада, Свєта, товариш, побратим, приятель, дружина, рідні, діти, клятва, інтерес, життя – (1). Відмови – 3.

У спрямованому експерименті взяли участь 100 осіб.

Досліджуваним пропонувалася інструкція: "Ви берете участь у психолінгвістичному експерименті. Запишіть що для Вас виступає символом "дружби".

В результаті експерименту від досліджуваних були отримані наступні реакції. 12 осіб відмовились. Таким чином, відсоток відмови склав 12%, що свідчить про складність виокремлення символіки досить абстрактного поняття ДРУЖБА.

Символ дружби – собака (6); довіра (5); голуб (4); потиснуті руки (4); "Не май 100 карбованців, а май 100 друзів" (3); потиск рук (3); друг (3); білий голуб (2); рука в руці (2); підтримка (2); взаєморозуміння (2); Чебурашка і Крокодил Гена (2); команда; цікаве проведення часу; "Собака – найкращий друг людини"; підтримка один одного; надійність; повага; друзі; пиво; пляшка пива; розуміння і ввічливість; відвертість; калач; відкрите рукостискання; ведмідь; руки; годинник; "Один за всіх і всі за одного"; погода; допомога; потискання рук; гарний та веселий відпочинок; тасмниця; браслет дружби; вірність; дві сплетені руки; рука друга; потискання долонь; долоні; чашка кави на двох; я та моя найкраща подруга; спільність думок; спілкування; номер телефону кращої подруги; насолода; відмови – 12

Був також проведений аналіз українських паремій, які характеризують *дружбу*. Корпус досліджуваного пареміологічного матеріалу, пов'язаного з концептом "ДРУЖБА", склав 62 паремії, що характеризують різні ознаки дружби [1: 99 – 106].

Таким чином, номінативне поле концепту ДРУЖБА утворили прямі номінації, синоніми, асоціативне поле стимулу *дружба*, фразеологічні одиниці, паремії.

Першим етапом моделювання концепту є описання макроструктури концепту. Виявлені когнітивні ознаки концепту розподіляються за його основними структурними компонентами – образним компонентом, інформаційним змістом й інтерпретаційним полем.

Образний зміст концепту

Образний зміст концепту включає перцептивний образ, який відображує чуттєві уявлення людей про дружбу (кодуєчий образ УПК за Н.И. Жинкіним), а також когнітивний образ, який віддзеркалює смислові зв'язки (метафоричні, метонімічні) змісту концепту з іншими концептами.

Перцептивний образ концепту ДРУЖБА, за даними експерименту, може бути представлений наступним чином:

Зоровий образ (81 – 9,38%): двох людей 8, собака 6, потиснуті руки 4, потиск рук 4, голуб 4, друг 3, між двома особами 2, людина 2, рука в руці 2, команда 2, Чебурашка і крокодил Гена 2, третій брат 1, особа, зв'язана з ким-небудь коханням 1, Даша 1, Віка 1, Наташа 1, Платон 1, Света 1, кум 1, натовп 1, родичі 1, знайомі 1, сусіди 1, багато людей 1, знайомий 1, товариші 1, відкрите рукостискання 1, руки 1, дві сплетені руки 1, пука друга 1, друзі 1, товариш 1, приятель 1, дружина 1, рідні 1, діти 1, подруга 1, білий голуб 1, пиво 1, пляшка пива 1, пляшка 1, скло 1, калач 1, ведмідь 1, годинник 1, "жилетка" 1, джерело 1, чашка кави на двох 1, гості 1, своє відображення 1, посмішка 1, долоні 1, браслет 1.

Тактильний образ – (4 – 0,46%) тепло 2, теплота 1, потискання долонь 1.

Смаковий образ – (5 – 0,57%): пиво 2, калач 1, кава 1, горілка 1.

Звуковий образ (15 – 1,73%): сміх 5, слова 3; пісні 2, регіт 1, можуть поговорити 1, бесіда 1, розмови 1, може проспівати 1.

Нюховий образ – немає.

Когнітивний образ є уподібненням дружби деяким ознакам людей і предметів, які стикаються з поняттям дружби. Він може включати метафоричні і метонімічні характеристики концепту.

Моральні якості (165 – 19,11%): довіра 37; любов 18; вірність 29; чесність 21; повага 16; щирість 13; надійність 9; співчуття 5; терпимість 4; безкорисність 3; справедливість 3; прощення 2; самопожертва 3; доброта 1; порядність 1.

Образний компонент в цілому складає 31,25% від загальної кількості когнітивних ознак.

Інформаційний зміст концепту

Інформаційний зміст концепту утворюється когнітивними ознаками, які характеризують суть і диференційні складові елементи досліджуваного концепту.

Інформаційний зміст концепту ДРУЖБА утворюється наступними когнітивними ознаками:

Дружба – це підтримка і допомога (83 – 9,61%) (підтримка 24, допомога 17, взаємодопомога 6, опора 3, допомога один одному в будь-якій ситуації 3, підтримка у складну хвилину 3, взаємопідтримка 2, вічна взаємопідтримка та взаємодопомога 2, підтримка двох людей 1, вміння підтримати когось 1, підтримка близькою людиною у скрутну хвилину 1, відчуття постійної підтримки 1, "Друг в бєде не бросит, лишнього не спросит" 1, здатні підтримувати 1, підтримка один одного 1, здатність допомагати 1, завжди може допомогти 1, допомога коли треба 1, допомагати в кожен хвилину 1, допомога друзів 1, потреба надавати допомогу один одному 1, "Один за всіх і всі за одного" 1, "жилетка" для сліз 1, вміння допомагати один одному 1, справжній друг – це той, хто повернеться до тебе у той момент, коли весь світ відвернеться 1, можливість розділити горе 1, почуття підтримки 1, джерело взаємодопомоги 1, щира підтримка іншого 1, заради того, щоб допомогти 1, товариська солідарність 1).

Дружба – це спілкування та відпочинок разом (41 – 4,75%) (спілкування 10, розваги 3, дозволя 2, прагнення спілкуватися 1, можливість добре проводити вільний час і можливо вирішувати якісь справи 1, приємне і веселе проведення часу разом, регіт 1, спілкування без обмежень 1, взаємини між людьми, які завжди можуть поговорити, дати пораду 1, внутрішня потреба у спілкуванні з іншою людиною, яка тобі симпатична і небайдужа 1, можливість

спілкування 1, потреба спілкуватися з іншою людиною 1, можливість розважитися 1, веселі 1, привітливості 1, натопт 1, бесіда 1, відпочинок 1, цікаве проведення часу 1, гарний і веселий відпочинок 1, веселощі 1, розмови 1, кава 1, чашка кави на двох 1, горілка 1, гості 1, пісні 1, зустріч 1, кіно 1, каток 1, вільний час 1, стосунки, які приносять радість спілкування 1).

Дружба – це довіра (37 – 4,28%) (довіра 19, ґрунтується на довірі 1, довіра людям, яких добре знаєш 1, довіра людині, яка тебе розуміє 1, довіряти в усьому 1, довіра, яка перевіряється часом і ситуаціями 1, коли ти можеш довіряти другу як собі 1, коли ти людині довіряєш таємницю і вона не використовує її проти тебе 1, довіра до товариша 1, в основі цих стосунків лежить довіра 1, довіра до певної людини 1, стан довіри 1, взаємодовіра 1, людина, з якою можна поділитися всім 1, людина якій можеш розповісти про все 1, близькі відносини, засновані на довірі 1, відношення між людьми, при якому, люди довіряють один одному 1, таємниця 1, клятва 1).

Дружба – це відданість і вірність (29 – 3,36%) (вірність 9, вірний 6, відданість 4, відданість і вірність 2, вірність між людьми 1, відносини між людьми 1, які інколи бувають міцніше ніж родинні стосунки 1, віддані 1, коли маєш друзів вірних і справжніх 1, вірний друг – це той, хто знає пісню твого серця й може проспівати її, якщо ти забув слова 1, незрадливості у стосунках 1, відданість іншій людині 1).

Друг – це людина (27 – 3,12%) (між людьми 7, до людини 3, людина 2, люди, 1, Даша 1, Віка 1, Наташа 1, Платон 1, Света 1, кум 1, товариш 1, побратим 1, приятель 1, дружина 1, рідні 1, діти 1, між двома або більше людьми, які вважаються друзями 1, я та моя найкраща подруга 1).

Дружба – це взаєморозуміння (26 – 3,01%) (взаєморозуміння 12, розуміння 9, ґрунтується на взаєморозумінні 1, взаєморозуміння протягом життя 1, повне взаєморозуміння з іншою людиною 1, вміння розуміти 1, розуміння людей без зайвих слів 1).

Дружба – це любов (18 – 2,08%) (любов 3, прив'язаність 1, те ж, що і кохання, але без еротичної складової 1, почуття близьке до кохання 1, дружба без кохання можлива, а кохання без дружби – ні 1, прив'язаність, яка не потребує доказів 1, певна прив'язаність до тієї чи іншої людини 1, з людиною, яка тобі симпатична і не байдуха 1, захоплення 1, третій брат 1, як рідні люди 1, як родичі 1, кохання 1, ЛСВ"2 "особа, зв'язана з ким-небудь коханням" 1, поклик душі зробити іншій людині те, що ти хотів би, щоб ця людина зробила тобі 1, стосунки людей, в основі яких лежить взаємна прихильність 1).

Дружба – це виявлення поваги (16 – 1,85%) (повага 14, повага між людьми 1, люди, які поважають мене 1).

Дружба – це стосунки (11 – 1,27%) (стосунки між людьми 5, відносини 3, взаємини 1, ЛСВ4 "стосунки" 1, тісні взаємостосунки 1).

Дружба – це зв'язок (7 – 0,81%) (команда 2, властивість людини, що здатна об'єднувати людей 1, духовний зв'язок між людьми 1, ЛСВ1 "особа, зв'язана з ким-набудь дружбою" 1, номер телефону кращої подруги 1, браслет дружби 1).

Дружба – це співчуття (5 – 0,57%) (співчуття 2, чуйність 2, коли щиро співчуваєш нещастю того, кого називаєш другом 1).

Дружба – це можливість отримати пораду (4 – 0,46%) (порада 3, порадник 1).

Дружба – це самопожертва (4 – 0,46%) (самопожертва 3, здатність на самопожертву 1).

Дружба – це щастя (2 – 0,23%) (щастя).

Дружба – це прощення (2 – 0,23%) (вміння прощати 2).

Дружба – це увага (1 – 0,11%) (увага).

Дружба – це збагачення один одного (1 – 0,11%) (потреба збагачувати один одного).

Дружба – це свобода (1 – 0,11%) (свобода).

Дружба – це виявлення доброти (1 – 0,11%) (добрий).

Дружба – це виявлення порядності (1 – 0,11%) (порядний).

Дружба – це виявлення ввічливості (1 – 0,11%) (ввічливий 1)

Інформаційний зміст концепту складає 36,75 % змісту концепту.

Інтерпретаційне поле концепту

Інтерпретаційне поле концепту зазвичай є дуже об'ємним і включає багаточисленні когнітивні ознаки, які характеризують ставлення народу до дружби і різноманітні енциклопедичні знання про її ознаки, функціонування, що отримані із досвіду.

У інтерпретаційне поле концепту ДРУЖБА входять наступні когнітивні ознаки:

Оціночна зона

Дружба приносить радість 20 – 2,31% (радість 7, сміх 5, вміння порадіти за когось 1, відчуття радості 1, коли друзі можуть рідити разом 1, задоволення 1, посмішка 1, можливість подвоїти, потроїти радість 1, коли щиро радієш його успіхам 1, насолода 1).

Дружба – це хороші відносини 2 – 0,23% (хороші відносини між людьми, можливість добре проводити час).

Дружба приємна 2 – 0,23% (приємне і веселе проведення часу, веселі).

Дружба справедлива 3 – 0,34% (справедливий 1, справедливість 1, справедливі 1).

Дружба характеризується відкритістю 2 – 0,23% (відкрите рукостискання, відкритість).

Дружба цікава 1 – 0,11% (цікаве проведення часу).

Енциклопедична зона

У дружбі проявляється чесність 21 – 2,43% (чесність 15, чесний 3, правда 2, чесні 1).

Друзі мають спільні інтереси, погляди та цінності 21 – 2,43% (спільні інтереси 3, наявність спільних інтересів між людьми 1, спільні інтереси з кимсь 1, спорідненість цілей 1, стосунки між людьми, які об'єднані спільними інтересами 1, інтерес 1, що виникає на основі спільних поглядів, інтересів, цінностей 1, спільні духовні цінності 1, для мене важливим у дружбі є те, щоб люди розвивалися у духовному, моральному плані «синхронно» 1, які зумовлені спільними інтересами 1, схожість і згода між характерами 1, духовна близькість, спільність інтересів і справ 1, базується на спільних інтересах, не по обов'язку, а з дружнього ставлення один до одного 1, спільність думок 1, близька по духу людина 1, спільні погляди 1, спорідненість поглядів чи чогось іншого у людей 1, однодумці 1, відносини, за яких відчуваєш у людині ніби своє відображення 1).

Символом дружби є потиснуті руки 16 – 1,85% (потиск рук 4, потиснуті руки 4, рука в руці 2, відкрите рукостискання 1, руки 1, дві сплетені руки 1, рука друга 1, потискання долонь 1, долоні 1).

Дружба існує між тісним колом людей 15 – 1,73% (в тісному, дещо закритому для інших колі 1, між двома (інколи більше) людьми 1, між двома особами 1, підтримка двох людей 1, стосунки між людьми 1, мало 1, один 1, товариші 1, єдиний 1, товариш 1, побратим 1, приятель 1, дружина 1, рідні 1, діти 1).

Дружба може існувати між багатьма людьми 13 – 1,50% (людина 3, хороші відносини між різними людьми 3, натовп 1, родичі 1, знайомі 1, сусіди 1, багато людей 1, багато 1, знайомий 1).

У дружбі виявляється щирість 13 – 1,50% (щирість 8, відкритість 2, відвертість 2, відвертість та щира підтримка іншого 1).

У дружбі виявляється надійність 9 – 1,04% (надійність 6, надійний 3).

Символом дружби є собака 7 – 0,81% (собака 6, "Собака – найкращий друг людини" 1).

Символом дружби є друг 6 – 0,69% (друг 3, друзі 1, товариш 1, приятель 1,).

Символом дружби є голуб 5 – 0,57% (голуб 4, білий голуб 1).

Символом дружби є пиво 4 – 0,46% (пиво 1, пляшка пива 1, пляшка 1, скло 1).

У дружбі виявляється терпимість 4 – 0,46% (ґрунтується на терпимості 1, толерантне ставлення 1, почуття миру 1, толерантність 1).

У дружбі виявляється відповідальність 4 – 0,46% (відповідальність 3, дотримання обов'язків 1).

Дружба будується протягом життя 4 – 0,46% (відносини, які ґрунтуються протягом життя 1, друг дитинства 1, те, що перевіряється роками 1, життя 1).

У дружбі виявляється справедливість 3 – 0,34% (справедливий 1, справедливість 1, справедливі 1).

Дружба – це тепло 3 – 0,34% (тепло 2, теплота 1).

Друг буває справжнім 2 – 0,23% (справжній 2).

Символом дружби є Чебурашка і крокодил Гена 2 – 0,23% (Чебурашка і крокодил Гена 2).

Дружба – це затишок 1 – 0,11% (затишок, де можна сховатися 1).

Дружба – це залежність 1 – 0,11% (залежність 1).

Дружба виникає спонтанно 1 – 0,11% (дружба виникає спонтанно 1).

Буває друг усієї сім'ї 1 – 0,11% (друг сім'ї 1).

Символом дружби є калач 1 – 0,11% (калач 1).

Символом дружби є ведмідь 1 – 0,11% (ведмідь 1).

Символом дружби є годинник 1 – 0,11% (годинник 1).

Утилітарна зона

Дружба перевіряється у складних ситуаціях 8 – 0,92% (в тяжкі часи 3, у складну хвилину 3, перевіряється часом і ситуаціями 1, у скрутну хвилину 1).

Дружба необхідна 3 – 0,34% ("Не май 100 карбованців, а май 100 друзів" 2, необхідність 1).

Дружбу цінують 3 – 0,34% (вміння цінувати 1, цінуються всіма особами, які знаходяться у дружніх стосунках 1, найдорожчий 1).

У дружбі виявляється безкорисність 3 – 0,34% (важлива безкорисність 1, зовсім безкорисні відносини 1, коли гроші не мають жодного значення 1).

Друзі можуть зрадити 3 – 0,34% (іноді можуть підвести або зрадити 1, "Кращий друг – перший ворог" 1, зрада 1).

Друзі захищають 2 – 0,23% (робить життя більш захищеним 1, ЛСВЗ "прихильник, захисник" 1).

Дружба приносить легкість настрою 2 – 0,23% (легкість 1, настрої 1).

Дружба дає спокій 1 – 0,11% (спокій 1).

Дружба дає надію 1 – 0,11% (надія 1).

Дружба вселяє упевненість 1 – 0,11% (упевненість 1)

Пареміологічна зона

Окремо описується пареміологічна зона інтерпретаційного поля. Ця зона відображує інтерпретацію концепту свідомістю народу переважно в історичній перспективі.

Результати дослідження паремій включені у модель концепту. Кількість когнітивних ознак, виявлених під час аналізу паремій – 62, що складає 7,18 % від загальної кількості ознак.

Інтерпретаційне поле концепту ДРУЖБА в цілому складає 32% його когнітивного змісту.

Наступним етапом моделювання концепту є описання польової організації виявлених когнітивних ознак, тобто виокремлення ознак, які утворюють ядро, ближню, дальню і крайню периферію концепту, і представлення змісту концепту у вигляді польової структури.

Польова організація когнітивних ознак відображає ієрархію окремих когнітивних ознак у структурі концепту. Членування змісту концепту на ядро і периферію здійснюється за критерієм яскравості когнітивних ознак. Яскравість когнітивної ознаки визначається кількістю асоціатів, що об'єктивують цю ознаку під час аналізу результатів асоціативних експериментів і тлумачних словників.

У ядро концепту за ознакою яскравості можуть увійти як образні, емоційні, так і раціональні компоненти концепту, як компоненти його інформаційного змісту, так і компоненти інтерпретаційного поля концепту.

Польове описання структури концепту може мати словесну (описання у вигляді тексту) або графічну (зображення у вигляді малюнка) форму.

Словесна форма представлення польової структури концепту ДРУЖБА має такий вигляд:

Ядро

Дружба – це підтримка і допомога 83

Дружба – це спілкування та відпочинок разом 41

Дружба – це довіра 37

Дружба – це відданість та вірність 29

Друг – це людина 27

Дружба – це взаєморозуміння 26

У дружбі виявляється чесність 21

Друзі мають спільні інтереси, погляди та цінності 21

Дружба приносить радість 20

Дружба – це любов 18

Дружба – це виявлення поваги 16

Символом дружби є потиснуті руки 16

Існує між тісним колом людей 15

Ближня периферія

Існує між багатьма людьми 13

У дружбі виявляється щирість 13

Дружба перевіряється у скрутних ситуаціях 13

Дружба – це стосунки 11

У дружбі виявляється надійність 9

Перевіряється у складних ситуаціях 8

Дружити треба з рівним собі 8
 Дружба – це зв'язок 7
 Символом дружби є собака 7
 Символом дружби є друг 6
 Символом дружби є голуб 5
 Треба цінувати старого друга 5
 Дружба – це співчуття 5
 У дружбі треба бути чесним щодо грошей 5

Дальня периферія

У дружбі треба виявляти терпимість 4
 Символом дружби є пиво 4
 Дружба передбачає відповідальність 4
 Дружба будується протягом життя 4
 Дружба – це можливість отримати пораду 4
 Дружба – це самопожертва 4
 Дружба цінніше за гроші 4
 У дружбі треба бути чесним 4
 Друзів багато не буває 4
 Дружба робить людину сильною 4
 Дружба забирає час 3
 Дружба змінює людей 3
 Для друга нічого не жалієш 3
 Дружбу цінують 3
 У дружбі виявляється безкорисність 3
 Дружба необхідна 3
 Друзі можуть зрадити 3
 У дружбі виявляється справедливість 3

Крайня периферія

Дружба – це щастя 2
 Дружба приносить легкість 2
 Друзі захищають 2
 Дружба – це прощення 2
 Друг буває справжнім 2
 Символом дружби є Чебурашка і крокодил Гена 2
 Не треба говорити поганого другу 2
 Втрачену дружбу не повернеш 1
 У багатих людей багато друзів 1
 Друг може бути небезпечним 1
 Треба цінувати дружбу 1
 Дружба – це затишок 1
 Дружба – це залежність 1
 Дружба дає надію 1
 Дружба вселяє впевненість 1
 Дружба – це увага 1
 Виникає спонтанно 1
 Дружба – це збагачення один одного 1
 Буває друг усієї сім'ї 1
 Дружба – це свобода 1
 Дружба – це виявлення доброти 1
 Дружба – це виявлення порядності 1
 Дружба – це виявлення ввічливості 1
 Дружба дає спокій 1
 Символом дружби є калач 1
 Символом дружби є ведмідь 1
 Символом дружби є годинник 1

Графічна форма представлення польової структури концепту ДРУЖБА в українській мовній свідомості можна зобразити у вигляді рисунку (Рис. 1).

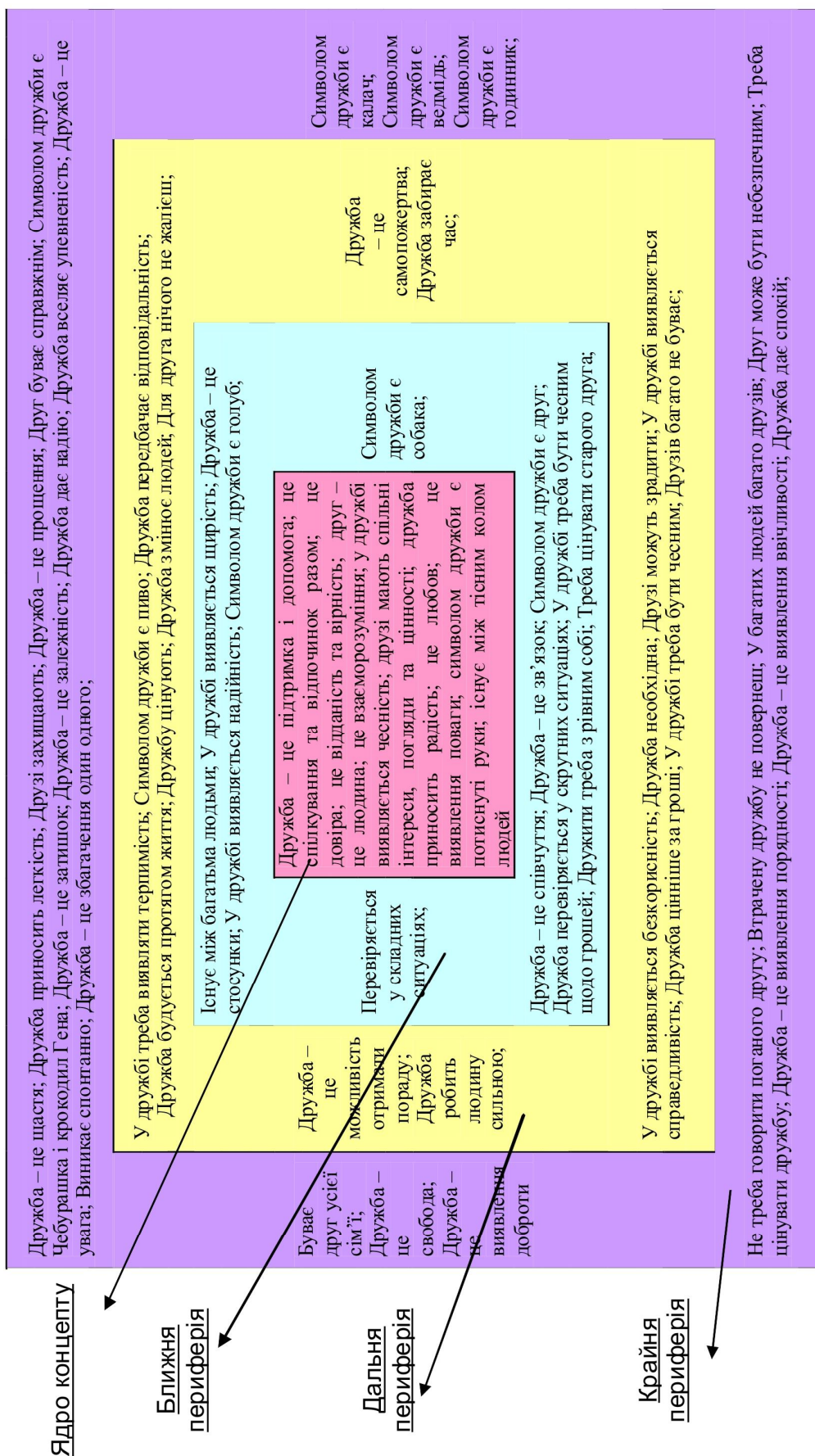

Рис. 1. Графічна форма представлення польової структури концепту ДРУЖБА

Концепт ДРУЖБА в українській концептосфері виступає як позитивний. Позитивна оцінка в структурі концепту характерна для 79,1% когнітивних ознак, негативна оцінка – для 5,7%, неоціненні ознаки складають 15,2% від загальної кількості ознак.

Отже, ядро концепту утворюють 370 когнітивних ознак, що складає 42,8% змісту концепту. Саме ці ознаки за своєю яскравістю є найсильнішими і широко використовуються в мові та мовленні українців. Близня периферія складається з 114 когнітивних ознак, що складає 13,2% змісту концепту. Ці ознаки також є досить яскравими і відомі усім носіям мови. Дальня периферія утворюється 64 когнітивними ознаками – 7,41% змісту концепту. Ці ознаки відомі носіям мови, але не є загальноновживаними. Крайню периферію складають 34 когнітивних ознак – 3,93% змісту концепту. Ці ознаки є переважно індивідуальними і не виділяються у свідомості усіх носіїв мови. Що більше осіб бере участь в опитуванні, то більше подібних ознак виділяється, тоді як ядро концепту і його ближня периферія залишаються майже незмінними.

Таким чином, проведені психолінгвістичні експерименти дали змогу описати структуру концепту ДРУЖБА в українській мові, побудувати його графічну модель. Нами були виявлені різноманітні когнітивні ознаки досліджуваного концепту, які характеризуються більшим чи меншим ступенем яскравості. Зазначимо, що тлумачні словники української мови подають лише невелику кількість цих ознак, що не відображає повністю структуру концепту. Проведення експериментальних методик дає змогу зробити це більш ефективно.

Перспективою дослідження є подальше вивчення структури ціннісних концептів української мови та контрактивний аналіз із структурою відповідних концептів в англійській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314с.
2. Дубенко О.Ю. Англо-американські прислів'я та приказки. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 416 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Чернишенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: загальне та зіставне мовознавство; проблеми мовних картин світу та мовної особистості.

ЛІНГВІСТИЧНА АПЛІКАЦІЯ ТЕОРІЇ ГАБІТУСУ

Світлана ШЕПІТЬКО (Маріуполь, Україна)

У роботі йдеться про застосування соціологічної теорії габітусу П'єра Бурдьє у лінгвістичній науці. Наголос зроблено на визначення габітусу як механізму формування мовної картини світу, зокрема, її паремійної складової.

Ключові слова: габітус, семантика, фрейм, концептосфера, пареміосфера, міжкультурна комунікація.

The work considers application of P. Bourdier's sociological concepts of "habitus" to linguistics. The stress is laid upon the definition of "habitus" mechanism as generating linguistic picture of the world, particularly its paroemical constituent.

Key words: habitus, semantics, frame, conceptual sphere, paroemical sphere, intercultural communication.

Сучасний етап розвитку лінгвістики відбиває загальнонаукову тенденцію розгляду мовних явищ в аспекті антропоцентричності та антропоморфності (Н.І. Толстой, Ю.Н. Караулов, Л.І. Богданова, А. Вежицька, С.Г. Воркачев, І.О. Голубовська, Т.С. Толчєєва та ін.)

Мовні дослідження проводяться у нерозривному зв'язку із штудіями мислення, свідомості, гносеології, культури, індивідуального та колективного світогляду. Цілком зрозумілим і доцільним визнається, в цьому аспекті, перегляд таких традиційних лінгвістичних понять як «знак», «значення», «смысл», «значущість», «поняття», «функція» тощо.

Аналіз новітніх шкіл (Болдирев М.М., Бондарко А.В., Булигіна Т.В., Воркачев С.Г., Кочерган М.П., Кубрякова О.С., Лосев О.Ф., Маслова В.А., Телія В.Н., Толстой М.І., Field J.), напрямів (Будагов Р.А., Васильєв Л.М., Гак В.Г., Залевська О.О., Карасик В.І., Корнілов О.О., Манакін В.М., Мечковська Н.Б., Стернін І.А., Тер-Мінасова С.Г., Lakoff G., Langacker R.W., Meyer P.G.), концепцій (Вежбицька А. Вендіна Т.І., Гвішіані Н.Б., Голубовська І.О., Єрмоленко С.С., Маковський М.М., Уфімцева А.А., Jackendoff R.S.), принципів (Бурлак С.А., Денісова С.П., Жаботинська С.О., Кацнельсон С.Д., Степанов Ю.С., Anttila R., Croft W., Носк Н.Н., Rosch E.) мовознавства кінця ХХ – початку ХХІ століття свідчить про факт їхньої подальшої спеціалізації та філіації ідей, методик, прийомів, результатів.

Сьогодні уможливується рішення лінгвістичних проблем, що ще 10-20 років тому неможна було розглянути в рамках однієї парадигми. Комплексність підходу до об'єктів лінгвістичних штудій, нові трактування класичних теорій передбачають більш масштабне осмислення мови та її явищ не стільки в аспекті лінгвістичних параметрів, а у сфері широких духовно-антропоцентричних досліджень, що акцентує увагу на самопізнанні людини через духовні, ціннісні якості мови.

Формування нової культурологічної парадигми потребує розробки категоріального апарату, перегляду традиційних уявлень про семантику, знаходження нових підходів до вивчення мовних явищ, застосування нової методології та стратегії. Нагальним питанням сьогодення постає необхідність інтердисциплінарного вивчення мови та її явищ на межі різних наук, що й зумовлює актуальність цієї роботи.

У зв'язку з вищезазначеним, на увагу заслуговує концепція габітусу П. Бурдьє [12], узагальнити та транспонувати яку на лінгвістику ми маємо на меті. Згідно цієї соціологічної концепції, габітус визначається як структура, що організує практики та їхнє сприйняття. Габітус формує схильність агента до поведінкового акту, дії, вчинку та їхньої послідовності, усвідомлену готовність до оцінювання ситуації та поведінки, що зумовлена попереднім досвідом. Згідно теорії П. Бурдьє, в основу формування габітусу закладено характерологічні структури певного класу: умови існування, економічні, соціальні, сімейні зв'язки.

Габітус уможливує екстеріоризацію інтеріоризованого, тобто слугує породжуючим механізмом практик та системою дії, сприйняття, мислення, оцінювання та висловлювання. Будучи сукупністю інтеріоризованих схем сприйняття, оцінювання та висловлювання, він надає готові формули (бінарні опозиції відмінностей, такі як форма / зміст, головне / другорядне, центр / периферія, високе / низьке тощо). Габітус відповідає за здатність вільно продукувати на практиці засвоєні схеми сприйняття, мислення, комунікативної дії. Такі засвоєні схеми відбивають ментальний досвід, оскільки теперішнє тільки у незначному ступені можна порівняти з минулим, звідкіля ми всі, де наші витоки. Наше минуле є інкорпорованим у нас та складає наше несвідоме [11: 63].

Онтологія та теорія пізнання досліджує габітус в опозиції до дискурсу. Якщо дискурс посилює диктатуру ідеології щодо мови, то габітус є підпорядкованим мові та націлений на пошук факторів поєднання свідомості та мови. Для цього принциповим питанням є опис механізму, що спрямовує думку, тобто поняття того, як довербальні (музика, живопис) вербальні (художнє слово, міфи, логіко-дискурсивні форми), поствербальні (формалізовані) модуси організують буття, онтологію.

Згідно з Оболонкіною С.В. [9: 6] габітус мови є «способом буття смислу», тобто такою технікою, що спрямовує думку на дозрівання та оформлення уявлення з метою організації діяльнісних здатностей. У неї йдеться про художнє слово, зокрема міф, який дослідниця кваліфікує як когнітивну техніку. Структурна основа міфу завжди вміщує бінарну композицію світоуявлення згідно дихотоміям світу (біле/ чорне, добро/ зло). Ця дихотомія відбиває певну дискурсивну структурацію, але рішення не можуть бути тотожними для різних культур. Спрямування думки, опосередковане габітусом, зумовлює вибір модусу бінарності. Так, наприклад, сформовані історичні та культурні варіанти бінарності (або чорне або біле) як традиція Заходу, (і чорне і біле) як традиція Сходу.

З філософської точки зору, габітус визначається, таким чином, як правило мислення, що діє, як принцип архівації, «стиск» інформації множинних образів світу специфічною метафорою.

У самого П'єра Бурдьє габітус визначається як продукт історії, що генерує практики, індивідуальні і колективні, а, одтак, саму історію відповідно до схем, що є історією породженими. Він забезпечує присутність минулого досвіду, що існує в кожному в формі схем сприйняття, мислення та дії [3:105].

Згідно з Вахштайн В.С. таке поняття габітусу може бути зіставленим з поняттям «фрейма» в трактовці І. Гофмана. Фрейм для Гофмана позначає структурний контекст повсякденної взаємодії та аспектує на соціологічному ракурсі дослідження фрейма. Зусилля сучасної когнітивної психолінгвістики спрямовано на проблеми вивчення фреймів людської пам'яті, мислення, комунікації.

Постулюємо Ч. Філлмором визначення фрейма як когнітивної структури схематизації досвіду, тобто елементарної структури комунікативного досвіду, в когнітивно-орієнтованій семантиці було розвинено до визначення його як когнітивної структури, що є ієрархічно вибудованою системою знань про позначуване, максимально узагальненим схематизованим уявленням про підставу значення, схему образу, що лежить в його основі.

Таким чином, зважаючи на єдність об'єкту дослідження в соціології, психології та лінгвістиці, фрейм має спільні характеристики. По-перше, він кваліфікується як статична та усталена структура, по-друге, як когнітивне утворення, елементи якого є когніціями (знаннями) та експектаціями (очікуваннями), по-третє, фрейм є схемами репрезентації, тобто має форми, що репрезентують та означають.

Інтерес П.Бурдьє до філософії мови, лінгвістики, загальної теорії значення відбивається в аналізі варіативності мовленнєвих практик, різноманітних форм мовних нерівностей, які породжують культурну стратифікацію. Він акцентує на соціальних умовах продукування та використання текстів.

Бурдьє також прояснює свою позицію щодо питання про існування та природу мовної компетенції та мовленнєвих конвенцій. Концептуальні запозичення з теорії мовленнєвих актів Джона Остіна знайшли відбиток в аналізі того, як соціальні інституції авторизують висловлювання або позбавляють їх перформативної сили [12:107-116].

Але для нашого дослідження плідними є базові концептуалізації П.Бурдьє, що можуть бути використаними у логічній семантиці, когнітивній семантиці та лінгвокультурології.

Повертаючись до самої теорії, нам уявляється важливою цитация того, як лінгвістичний габітус визначається автором. По-перше, це - продукт історії відношень (сутність мовленнєвих диспозицій та генеративних схем) з лінгвістичним ринком, по-друге, це - відбиття синхронічного та діахронічного аспектів соціальної позиції усередині мовленнєвого колективу, а по-третє, це - залежний від мовленнєвої траєкторії історично накопичений запас знань, досвіду індивідів та мовленнєвих колективів щодо доцільного уживання висловлювань в різних просторово-часових та соціальних контекстах. Саме третій напрям, на наш погляд, розкриває перспективу концептуального переносу теорії лінгвістичного габітусу в сферу семантики.

Двомірною семантикою (Д.Льюїс, Д.Чалмерс, М.Дейвіс), метою якої є креація інтегрованої теорії модальності, значення та когнітивної значущості може використати набутки цієї теорії. Наголос на відмінності смислу від значення підкреслює самостійну значущість способу когнітивної репрезентації референта суб'єктом.

Карнап [13: 19] відзначав, що висловлювання з однаковою когнітивною значущістю-інтенсіоналом з необхідністю будуть мати однаковий екстенсіонал. Сучасна двомірною семантикою наголошує на двох способах залежності екстенсіонала висловлювання від можливих станів світу. Перший – це визначення екстенсіоналу та інтенсіоналу висловлювання відносно актуального світу) та другий – оцінка для контрфактуального світу. При цьому когнітивна значущість, що визначається як інтенсіонал висловлювання в актуальному світі залежить від когнітивної компетенції суб'єкта [7: 52].

Лінгвістичний габітус як «зліпок» причинної історії світу, зцентрованого на суб'єкті надає екстралінгвістичний смисл семантиці світу. Габітус відповідає за ступінь культурної компетенції.

Габітус як механізм, що відбиває в поведінці, мовленні, смаках людини минуле його оточення та формує його майбутнє на підставі «суб'єктивної оцінки об'єктивних імовірностей» [6: 6] якнайкраще можна застосувати для аналізу моделей культури.

Подібно до того, як генеративна граматика відповідає за лінгвістичну компетенцію мовної особистості, габітус відповідає за когнітивну компетенцію, за соціокультурні ментально-адекватне опанування висловлювання, яке є незрозумілим без сприйняття своєрідних правил гри в контексті актуальної дії концептосфери, правил, що визначені габітусом.

До таких висловлювань можна віднести паремії, що вербально репрезентують пареміосферу – складову концептосфери, яка має яскраво виявлену національно-ментальну специфіку [10: 109].

Концептосфера є структурованою та складається з різних концептів, що традиційно розподіляють на концепти пізнання та художні концепти. Різниця між ними полягає в опозиції «колективне – індивідуальне», «раціональне – ірраціональне» [1: 274].

Паремії, предикативно оформлені концепти, завжди відбивають нераціональне, емоційне, що існує в індивідуальному та колективному мисленні. Тому найбільш яскраво «габітусність» паремій виявляється при зіставленні різномовних аналогів. Для порівняння наведемо такі приклади. Українським синонімічним прислів'ям *Яке коріння, так і насіння. Який куц, така й хворостина. Який батько, така й дитина. Яке зіллячко, таке й сім'ячко. Яке волокно, таке й толокно* відповідають російські еквіваленти *Яблоко от яблони недалеко падает. Каков хозяин, таков и слуга. Каков поп, таков и приход. Каков Дёма, таково у него и дома*, англійські аналоги *Like father, like son. Like master, like man. Like teacher, like pupil. Like begets like* та новогрецька кореспонденція *Вρήκε ο Φίλιπος το Ναυαγαίλ*.

У цих прикладах ми маємо як повні еквіваленти, так і варіанти, в яких українське природне сприйняття світу є особистісним і індивідуалізованим в аналогічних російської та новогрецької пареміях *Каков Дёма, таково у него и дома, Вρήκε ο Φίλιπος το Ναυαγαίλ* та є соціалізованим в аналогічній англійській паремії *Like teacher, like pupil*.

Паремія як національний концепт не тільки номінує факти ментального життя індивіда, але й оцінює фрагменти мовної картини світу, що надає пареміосфері антропоморфного характеру, оскільки оцінка є неможливою без людини, особистості, її ціннісної орієнтації, мети, знань про світ – тих якостей, що формуються у людини механізмом габітуса. Габітус акумулює етнічні квазістереотипи, особливості історії, своєрідність світогляду – всього того, що узагальнюється поняттям національна культура.

Анна Вежбицька [4: 44] наголошує на тому, що мова та її словник є найкращим доказом реальності культури в плані системи уявлень та настанов, що передаються історично.

Керуючись сталими міфами та моделями культури, пантеонами та бестіаріями, різноманітними цінностями від кулінарних до естетичних кожний етнос має свої специфічно адаптовані уявлення про добро та зло, істину та віру, – і це все є фіксованим в пареміосфері, де концепти пізнання всіх рівнів заповнюються своєрідністю національного колориту.

Етнічно близькі народи можуть мати різні паремії, але й синонімічні паремії можуть зустрічатися в уживанні етносів, що є географічно та лінгвістично віддаленими друг від друга. Зіставте наприклад прислів'я *Іван з Іваном, а пан з паном. Свой свояка видит издалека. Oil and water don't mix. Όμοιος ομοίω αεί πελάζει*.

Особливо яскраве національне забарвлення мають моделі культури, що є інкорпорованими в ментальності. Якщо східний менталітет характеризується апокаліптичністю та нігілізмом, тенденцію до поляризації і це пояснюється ментально-психологічними ознаками означуваного, особливостями його культурного поля та габітусом [2: 436], то західна культура є не такою категоричною та припускає існування нейтрального відношення до культурно важливих речей [8: 338-380].

В паремічному фонді кожного етносу акумулюються, зберігаються, оцінюються (меліоративно, пейоративно, дерогативно), передаються традиції, звичаї, закони, табу, інтелектуальний та чуттєво-емоційний досвід етносу. Наявність обумовленого габітусом аксіологічного аспекту в пареміях надає їм не тільки інструментально-номінативного характеру, але й властивості того, що виражає відношення активно діючої особистості до денотатів.

Різні паремії не тільки по-різному позначають денотат, але й по-різному відбивають значення.

Культурно-специфічне не існує без універсального. Інтернаціональний характер мислення інтерпретується як універсально-предметний код, під котрим ми вважаємо логіко-поняттєву базу людства, сукупність ментальних універсалій, позанаціональний мисленнєвий комплекс [5: 7].

Перекодування цього мисленнєвого коду на вербальний модифікує цю єдину логіко-поняттєву базу в етнічно зумовлені семантичні матриці змістової структури мови. Такім чином, дослідники вилучають в національно-мовних картинах світу, (а значить і в паремійних картинах світу) спільну частину, що вказує на єдиний поняттєвий базис людства, на якому ґрунтуються мова, мислення, культура. З іншого боку, національно-специфічні механізми осмислення, відчуття та оцінки, закладені габітусом, формують ту частину мовної картини світу, що відбиває етнічні особливості її вербалізації.

Теорія П'єра Бурдьє підводить ґрунт під вивчення зв'язку між габітусом як генератором когнітивної компетенції особистості, когнітивною значущістю та механізмами адекватної передачі цієї значущістю при кроскультурної комунікації. Потреба коментаря, входження в габітус національного мовного простору визиває до життя п е р с п е к т и в у дескриптивної, таксономічної, аксіологічної практик когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов //Русская словесность: антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
2. Бердяев Н. А. Философия творчества, культуры и искусства/ Н. А. Бердяев /Предислов.Р А Гальцевой – М.: Искусство, Лига, 1994. Т.1. – 542 с.
3. Бурдьє П. Практический смысл / П. Бурдьє / Пер. с ф. : А.Т.Бикбов, К.Д.Вознесенская, С.Н.Зенкин, Н.А.Шматко. – СПб.: Алетейя, М.: Институт экспериментальной социологии, 2001. – 562 с. – С105.
4. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежицкая / Пер. с англ. А.Д.Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
5. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира / И.А. Голубовская: Монография. – К.: ИПЦ «Киевский университет», 2002. – 293 с.
6. Гронас М. Чистый взгляд и взгляд практика: Пьер Бурдьє. О культуре / М. Гронас //Новое литературное обозрение. – 2000. – №45 (5).– С. 6-7.
7. Девятко И.Ф. Философия языка и язык социальной науки / И.Ф. Девятко //Социология и социальная антропология. 2004. – №5, том VII.– С.50-58.
8. Лотман Ю.М., Успенский Б.А. Роль дуальных моделей в динамике русской культуры (до конца XVIII века) / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский //Успенский Б.А. Избранные труды. Т. 1. Семиотика истории. Семиотика культуры. – М.: Издательство «Гнозис», 1994. – 432 с.
9. Оболонкина С.В. Онтологическая грамматика холизма как философская проблема автореф. дис. на соиск. научн. степени канд.философ.наук: спец. 09.00.01 –Онтология и теория познания / С.В. Оболонкина. – Екатеринбург, 2005. – 26с.
10. Тяпкина И.В. Русский паремнологический дискурс в межкультурной коммуникации/ И.В. Тяпкина // Вестник ИМО МГУ, Серия Лингвокультурология . – 2009. - №1. – С.107-111.
11. Шматко Н.А. Габитус в структуре социальной теории / Н.А. Шматко // Журнал социологии и социальной антропологии . – 1998. – №2. – С. 59-69.
12. Bourdier P. Introduction to: The economy of linguistic exchanges / P. Bourdier // Language and symbolic Power /Ed. by J.V. Thompson. Translated by G.Raymond, M. Adamson. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge Polity Press, 1997. – P. 37-42, 66-89.
13. Carnap R. Meaning and necessity / R. Carnap. – Chicago: University of Chicago Press, 1947.- P. 19.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шенітько – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської мови та перекладу Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: порівняльна лексикологія.

"MELTING POT" VS. "MOSAIC": PUBLIC AND PRIVATE INDIVIDUALITY IN AMERICAN SOCIETY

Anna YUNATSKAYA (Zaporizhzhya, Ukraine)

У статті розглядається роль історичних метафор "melting pot" та "mosaic" при визначенні Сполучених Штатів Америки. Особливу увагу приділено поняттю "американська національна ідентичність".

Ключові слова: американська національна ідентичність, "плавильний котел", мозаїка, приватна індивідуальність, публічна індивідуальність, імміграція, асиміляція, двомовна освіта, білінгвізм, бікультуралізм.

The author touches upon the role of such historical metaphors as "melting pot" and "mosaic" in defining the United States of America. The special focus of the paper is on the American National Identity.

Key words: American National Identity, melting pot, mosaic, private individuality, public individuality, immigration, assimilation, bilingual education, bilingualism, biculturalism.

The idea of the United States as a *melting pot* was emphasized in the past by many writers and scholars. This image suggested newcomers would discard their heritage customs and traditions and adopt American ways. Typically, for example, the children of immigrants learned English but not their parents' first language. So they formed their identities according to the so called "assimilationist model": it made people give up their differences. Many scholars regard the term *melting pot* as not a very accurate historical metaphor, because, as a matter of fact, all the cultures did not just melt together [8].

These days America is referred to as *salad bowl* and *pizza* – more demographically and nationally democratic terms. The most popular and innovative unofficial metaphoric names for the U.S. at present are "patchwork quilt", "mosaic", and "tapestry". All of these refer to the opposite way of forming an American identity – "multicultural model". They reflect a *multicultural model* and the assumption is that "not only are differences welcomed, but they are even valued and viewed as strengths" [8].

The **purpose** of the present paper is to point out the role of public and private individuality for the American National Identity.

G. Weaver states that to understand American behavior and public policies, it is essential to know the culture of the United States. "In many languages culture usually refers to art, music, history, and literature. In the United States, these would be viewed as the results or artifacts of culture. American definition of culture is much more anthropological. In American English "culture" simply means the way of life of a group of people passed down from one generation to another through learning. It includes fundamental beliefs, values, thought patterns, and worldviews that are shared by most Americans" [8]. American scholars examine these external aspects of culture and infer that they reflect their internal values, beliefs, and worldviews. "Unless we understand American internal culture, it is almost impossible to explain external behavior, including American public policies" [8].

G. Weaver compares American mainstream culture with an iceberg, most of which is hidden: "the same is true of culture. Most of it is internal or inside our heads and well below the water level of conscious awareness. While the visible tip may change – as an iceberg will melt with sun and rain – the base does not change very much over time. In the same way, one's fundamental beliefs, values, ways of thinking, and worldviews change very slowly" [8].

So recently Americans have placed greater value on diversity; ethnic groups have renewed and celebrated their heritage, and the children of immigrants often grow up bilingual. American schools must cope with an influx of immigrant children, many of whom speak little or no English. It is very desirable that they respond to demands that the curriculum reflect the various cultures of all children. Schools are addressing these problems in ways that reflect the diversity of the U.S. educational system. They are hiring or training large number of teachers of English as a second language and, in some communities, setting up bilingual schools. They are opening up the traditional European-centered curriculum to embrace material from African, Asian, Hispanic, and other cultures [5; 9].

Hispanic-Americans are an increasingly significant portion of the U.S. population. By July 2002, the Census Bureau reported that all together there were about 38 million (38.8) Hispanics or Latinos in the U.S., 60 percent of them born there. The rapid growth in the Hispanic component of the population nationwide has been fueled both by significant immigration and high fertility rates. Given this growth rate, one in five residents of the United States is expected to be Hispanic by 2020 [4: 97].

A famous political scientist Samuel P. Huntington (1927 – 2008), who used to be the chairman of the Harvard Academy for International and Area Studies, claimed that “the single most immediate and most serious challenge to America’s traditional identity comes from the immense and continuing immigration from Latin America, especially Mexico.” In a book entitled *Who Are We?*, Huntington mentioned that Mexican immigration is unique and contradicts the tradition of assimilation. He summarized his argument: "Previous ethnic groups arrived in waves that began and ended, giving time for the immigrants to be assimilated, whereas the Mexican wave is continuous" [4: 97].

Mexicans, he argued, do not assimilate and become truly American, because they do not embrace American values and ideals: they do not share the work ethic inherited from America’s Anglo-Protestant culture; they do not have the same hunger for education, fewer have incomes above \$ 50 000 a year; fewer hold managerial positions. Huntington stated that “The persistent inflow of Hispanic immigrants threatens to divide the United States into two peoples, two cultures, and two languages. The United States ignores this challenge at its peril” [4: 97].

David Brooks, a columnist in the *New York Times*, wrote that the most persuasive evidence is against Huntington, because Mexicans are assimilating. Although there are some border neighborhoods where immigrants are slow to learn English, Mexicans nation-wide know they must learn it to get ahead. By the third generation, 60 % of Mexican American children speak only English at home [4: 97].

Legal immigrants primarily enter the U.S. to be united with their families; undocumented immigrants seem to be entering for work purposes. As a result, about 25 % of low-wage workers are foreign-born. Spanish-speaking communities historically have been disadvantaged and stereotypically seen by English speakers of Anglo ethnic affiliation. Derogatory ethnic stereotypes about Hispanic people remain one of the most ardent battlegrounds for the U.S. society. Stereotyping has brought about the use of slur ethnic terms, of the so-called "pejorative Spanish" and "pseudo Spanish". Spanish-speakers who have accepted the establishment policy are offensively called *gringos*, *fake Mexicans*, *pochos*, *vendidos* (*sell-outs*), and *Tio Tacos*. They are accused of betraying themselves and their people, of being "coconuts" – brown on the outside, white on the inside: "comic victims of two cultures."

The present paper also explores various aspects of the U.S. immigration and its impact upon education. Resisting the "assimilationist model" of the U.S. society bilingual educators state that children lose a degree of "individuality" by blending into the Anglo mainstream. Contrary to this statement, an educational consultant and a free-lance writer R. Rodriguez, a Mexican American who grew up in California, stresses that a student should *not* be reminded of his difference from others and his heritage in mass society. R. Rodriguez first entered the classroom hardly able to understand English words. He was fated to be the "problem student" in class. So he rejected his heritage culture and blended in the Anglo-American society by accepting the *assimilationist* model in shaping his cultural identity. Rodriguez 's American identity was only achieved after a painful separation from his past, his family, and his culture. *Hunger of Memory: The Education of Richard Rodriguez*, was published in 1981. It was an account of his journey from being a "socially disadvantaged child" to becoming a fully assimilated American, from the Spanish-speaking world of his family to the wider, presumably freer, public world of English. But the journey was not without costs [6; 7].

Rodriguez worries that these days a lot of Hispanic people are between two cultures: "Latinos in California speak neither Spanish nor English very well. They are in a kind of linguistic limbo between the two. They don't really have a language, and are, in some deep sense, homeless" [7: 230].

Thus various models of shaping an immigrant's status can be pointed out: total assimilation, biculturalism and bilingualism, no assimilation at all, etc.

Those Latinos who speak neither Spanish nor English very well and who have forgotten their heritage cultures are often seen with disdain by both whites and representatives of their cultures, who may offensively call them *pochos*: they are between two cultures and are consequently far from the "American Dream".

The model which successfulness has been much stressed by R. Rodriguez represents *complete assimilation*; it implies a brilliant command of English and belonging to the American culture. Thus, for many unassimilated Latinos the assimilated ones are *fake Latinos*. But, on the other hand, this approach provides a monolingual student with an opportunity to be well-educated and achieve his/her primary career objectives, though lose his/her heritage culture at the same time.

"Bilingualism and the policies of English Only are a preoccupation shared by all Spanish-speaking communities in the United States and also by all communities using languages other than English" [2: 34]. In this respect R. Rodriguez comes up with the conclusion that "bilingualists" (proponents of bilingual education) oversimplify their approach to assimilation. According to R. Rodriguez a person is individualized in two ways: in *private* and in *public*. There is no balance between his/her *private* and *public individuality*. The author does not deny the disadvantages of assimilation, but at the same time underlines that "while one suffers a diminished sense of *private individuality* by being assimilated into public society, such assimilation makes possible the achievement of *public individuality*" [7: 233-235].

Hispanic people are stereotypically seen in the U.S. It is noteworthy that stereotypes are a kind of a gossip about the world, a gossip that makes us prejudge people before we ever lay eyes on them. In his famous work "Don't Let Stereotypes Warp Your Judgements" Robert Heilbroner assumed that it is not surprising that stereotypes have something to do with the dark world of prejudice. If we explore most prejudices we will find a cruel stereotype at the core of each one. Stereotypes are resistible to changes and often lead to racial discrimination and xenophobia [1: 27-38].

It is obvious that for the most part we do not first see, and then define; we define first, and then we see (Robert Heilbroner). Stereotypes are directly consequent from ethnocentrism which is the belief in the superiority of one's own ethnic group. In fact there are two main tendencies in American society in terms of political correctness: officially ethnic prejudice and xenophobia are criticized, on the other hand ethnic anecdotes have always been popular, derogatory ethnic names and slur terms are frequently used [9: 135].

Thus, though in many authoritative sources it is stated that being *bicultural and bilingual* in an equally successful way is impossible, especially in the U.S. where a good command of English is essential, bilingual education helps in creative thinking and offers great opportunities to both language-majority and language-minority populations.

REFERENCES

1. Юнацька А.Б. Вербалізація стереотипів іспаномовної культури в американському варіанті англійської мови: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Юнацька Анна Борисівна. – Запоріжжя, 2005. – 213 с.
2. Balestra Alejandra / Martínez, Glenn, Moyna, María I. (eds) Recovering the U.S. Hispanic Heritage: Sociohistorical Approaches to Spanish in the United States. Houston: Arte Público Press. – 2008. – 216 p.
3. Lado R. How to Compare Two Cultures. 1992 // *Encountering Cultures. Reading and Writing in a Changing World* / ed. by R.Holeton, NJ: A Blair Press Book, 1992, P. 441-453.
4. MacNeil R., Cran W. Hispanic Immigration: Reconquest or Assimilation // *Do You Speak American?* – New York: a division of Random House, Inc., 2005. – P. 89-114.
5. Pulera D. Visible Differences. Why Race Will Matter to Americans in the Twenty-First Century / D. Pulera. – New York-London: Continuum, 2002. – 408 p.
6. Rodriguez R. Aria: A Memoir of a Bilingual Childhood // *Multitude. Cross-Cultural Readings for Writers* / Richard Rodriguez. – New York: McGraw-Hill, Inc., 1993. – P. 307-322.
7. Rodriguez R. (*from*) Hunger of Memory // *Visions of America* / Richard Rodriguez. – New York: Persea Books, 1993. – P. 229-235.
8. Weaver G. The American Cultural Tapestry. – 2006. – Available at <http://www.america.gov/st/peopleplaceenglish/2006/June/20080528175157xjsnommis0.4013636.html>
9. Yunats'ka A. Euro-American and Hispanic Cultures in Dialogue / Language, Literature and Culture in a Changing Transatlantic World. FerenCIK, Milan HorwAth Juraj (eds), FilozofickA facultya PreSovska univerzita v PreSove, 2009. – P. 133-142.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Юнацька – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови, заступник декана факультету іноземної філології з міжнародної роботи Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: мовна картина світу, соціолінгвістика, етнолінгвістика та лінгвокультурологія, мовні контакти, білінгвізм.

КОНЦЕПТ «ЗЛОЧИН» ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В ОПОВІДАННЯХ АГАТИ КРІСТІ

Лариса ЯРОВА (Кіровоград, Україна)

В статті розглядаються особливості мовної репрезентації концепту «злочин» в англомовній картині світу на матеріалі оповідань Агати Крісті.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, злочин, фрейми, слоти.

The peculiarities of linguistic representation of the concept 'crime' in the English language world-mapping in Agatha Christie stories are considered in the article.

Key words: concept, language world-mapping, crime, frames, slots.

Дослідження останніх десятиліть демонструють інтерес до аналізу різного роду лінгвокультурологічних концептів. Концепт «злочин» можна віднести до базових універсальї, які притаманні будь-якій культурі. Концепт «злочин» не тільки посідає велике місце в системі явищ, притаманних усім без винятку культурам, але й має розподіл на безліч категорій, які вважаються спільноті найбільш вагомими та важливими, але ця структура відрізняється в науковій та повсякденній картинах світу. Слід відзначити, що з розвитком історії ця структура стає більш складною та багатокомпонентною: світ перетворюється на більш жорстокий, виникає багато нових видів злочинів та злочинних дій. Як соціальне явище злочин посідає значне місце в сучасному суспільстві і знаходить втілення як в мовній семантиці, так і комунікативній діяльності, однак, специфіка відмінностей у відображенні концепту «злочин» в повсякденній та правовій свідомості ще недостатньо вивчена.

Дослідження художніх концептів, створення їх типології, аналіз засобів та способів їх вербалізації в системі тексту має велике значення для лінгвістичного аналізу художнього твору.

Для аналізу мовної репрезентації концептів детективного жанру методом суцільної вибірки було виділено 441 фрагмент з оповідань Агати Крісті.

Серед великої кількості концептів, які утворюють концептосферу детективу, ми зупинилися на чотирьох базових концептах-фреймах: **злочин, таємниця, розслідування, покарання**, що й складають основу детективного оповідання, причому **злочин** в даному випадку є ядром концептосфери. В свою чергу, кожний концепт-фрейм формується конфігурацією слотів, які взаємодоповнюються. Так, для концепту **злочин** такими слотами є: *місце злочину, час скоєння злочину, спосіб злочину, знаряддя злочину, підозрюваний, жертва, свідок, детектив/поліцейський, предмети матеріального світу* (які відіграють важливу роль в сюжетній лінії детективу).

Концепт-фрейм **таємниця** складається із слотів: *злочинець, мотиви злочину*.

Концепт-фрейм **розслідування** представлений слотами, які пов'язані з *діями поліції та/або діями детективу*.

Слотами в концепті **покарання** є: *розкриття таємниці, аналіз дій злочинця, опис злочину детективом*.

Кількісний показник мовних репрезентацій концептів **злочин, таємниця, розслідування, покарання**, а також відповідних слотів та мікрослотів представлено в Таблиці 1.1. Згідно з результатами аналізу мовного матеріалу детективів Агати Крісті найбільшою кількістю лексичних одиниць представлено концепт **злочин** (11,3%), а в рамках даного концепту – слоти *жертва* (9,1%) та мікрослот *потенційна жертва* (11,8%). В концепті **таємниця** найбільшим процентом репрезентованих мовних одиниць відрізняється слот *злочинець/співучасник* (15,6%).

Таблиця 1.1.

Кількісний показник мовних репрезентацій концептів злочин, таємниці, розслідування та покарання в детективах Агати Крісті

Концепт, слот, мікрослот	Абсолютна кількість	Відносна кількість
<u>Злочин</u>	50	11,3%
відвернений злочин	4	0,9%
передчуття злочину	13	2,9%
місце злочину	14	3,2%
час скоєння злочину	9	2%
стан довкілля (погода)	4	0,9%
спосіб злочину	4	0,9%
знаряддя злочину	5	1,1%
підозрюваний	12	2,7%
жертва	40	9,1%
- уявна жертва	2	0,5%
- потенційна жертва	52	11,8%
свідок	3	0,7%
детектив/поліцейський	26	5,9%
предмети матеріального світу	24	5,4%
<u>Таємниця</u>	21	4,8%
містика	28	6,3%
злочинець/співучасник	69	15,6%
мотиви злочину	10	2,3%
<u>Розслідування</u>	3	0,7%
дії поліції	4	0,9%
дії детективу	9	2%
<u>Покарання</u>	3	0,7%
судовий процес	12	2,7%
розкриття таємниці	8	1,9%
аналіз дій злочинця	4	0,9%
опис злочину детективом	8	1,9%

Зупинимось на аналізі мовної репрезентації кожного з виділених концептів. Проаналізувавши лексичне наповнення концепту *злочин* в оповіданні “*The Witness for the Prosecution*”: *willful murder; a dastardly crime; extraordinary, the whole thing; the case was black beyond the words; Such an elaborate comedy!* [14:238], визначаємо, що описуючи той чи інший злочин, незважаючи на різницю у мотивах, способах та місці його скоєння, Агата Крісті використовує одні й ті ж самі лексичні одиниці: *a crime; extraordinary; thing; murder; case*, надаючи лише певну додаткову інформацію у вигляді прикметників-означень. Інакше кажучи, існує певний лексичний набір на позначення концепту *злочин*, яким автор детективів широко користується.

В оповіданні “*The Red Signal*” в концепті *злочин*, представленому однією лексеєю *murder*, ми виділили два слоти: *передчуття злочину* та *відвернений злочин*. Така необхідність виникла через сюжетну лінію твору, побудовану на очікуванні злочину, його відверненні та, врешті решт, скоєнні.

Досить часто місце злочину виглядає як нічим непримітний куточок, де все розставлене по своїх місцях та виглядає так, ніби тут ніколи не може статися нічого надзвичайного, навпаки, все налаштовує на спокійний та непримітний перебіг подій (*still, peaceful, sweet, little, perfectly definite, pretty safe, small*).

Спосіб злочину: killed with a heavy blow from a crowbar; The place was burned out during the week [3:72]; shooting; just an artistic touch. Характерною особливістю даного слоту є те, що досить рідко Агата Крісті називає спосіб злочину одним конкретним словом (як у оповіданні “*The Red Signal*” – *shooting*). В більшості випадків читачеві пропонується ціла ситуація з подробицями як саме діяв злочинець. Такий стан речей підтверджує думку про відчутну різницю між художнім концептом, який неможливий без стилістичного забарвлення, та правовим, репрезентація якого характеризується лаконічністю та точністю.

Знаряддя злочину: a crowbar; a revolver; an unfamiliar lump; a planted revolver; a long sharp knife. Аналіз даного слоту дозволяє зробити висновок, що за своїм лексичним складом він дуже близький до слоту *спосіб злочину*. Його характеризує вживання іменників, які позначають предмети, якими користуються злочинці. Здається, що автор просто констатує факт існування цих предметів, не зосереджуючись на причинах вибору знарядь вбивства. Подібні речі не є головними для Агати Крісті, більше за все її цікавлять люди.

Достатньо широко представлено концепт *жертва*. Це пов'язано з тим, що автор детективу приділяє багато уваги опису характеру, зовнішності, внутрішнього світу, думок героїв, які стають безпосередніми учасниками подій. Завжди цікаво знати, чому одні виступають у ролі жертви, а інші насолоджуються участю переможців. Агата Крісті, як ніхто інший з авторів детективів, дає вичерпну відповідь на це питання. В оповіданні «*The Mystery of the Blue Jar*» у слоті *жертва* необхідно виділити мікрослот *уявна жертва*, або неіснуюча жертва, коли головному герою здається, що було скоєно злочин, хоча насправді він сам стає жертвою обману. Цей мікрослот репрезентовано наступними лексичними одиницями: *a woman's voice high and agonized; agonized appeal for help.*

Аналіз детективних сюжетів Агати Крісті дозволяє нам зробити висновок про те, що концепт *жертва* є одним із найбільш чисельних в концептосфері детективів. Цей факт пояснюється тим, що за своєю сутністю детектив взагалі неможливий без жертви. Тому список постраждалих в детективних колізіях є нескінченно довгим. Поряд з концептом *злочин* своєю значимістю та функціональністю у детективному жанрі виділяється слот *злочинець/співучасник*. Як правило, Агата Крісті не розголошує імені злочинця до кінця оповіді, й читачеві практично неможливо за рисами характеру та діями героїв твору визначитись у питанні *хто є хто*. Чудовою ілюстрацією такого твердження є злочинна група – *Ambrose Lavington* та його співучасниця *Felise*. Ось якою постає дівчина перед головним героєм оповідання “*The Mystery of the Blue Jar*”: *she was like a pansy; her surprise was so genuine; her voice was very soft and pretty; a pretty girl; very nervous and confused; sat down obediently; the beauty and charm of the proud little face; angel; she's wonderful.* [14:285].

У злочинців Агати Крісті, незважаючи на велику кількість та різноманіття образів, є багато спільних рис: *Romaine Vole – a tall, pale woman; a strange woman, very quiet; a very dangerous woman; It was so very obvious that Romaine Vole had not the slightest intention of giving way. She was perfectly calm and composed* [14:223]. Образ цієї жінки є досить типовим для певного прошарку жінок-злочинців. *Miss Carnaby* є однією з загального списку злочинців, до якої з симпатією ставиться не тільки читач, але й сам Пуаро, оскільки дії цієї жінки цілком виправдані з точки зору людини, у якої є серце: *the Nemean Lion himself; a modern Robin Hood; Your psychology is excellent, your organization is first class, and you are also a very fine actress* [14: 287]. Пуаро щиро захоплюється талантом та людськими якостями *Miss Carnaby*, вбачаючи в ній достойного суперника: *a very definite talent for organization.*

Розслідування: *to search a house; hunted through the woods; eagerly scanned the papers.* Даний концепт представлено певним набором дієслівних словосполучень, які виражають дії поліції, детективу, або іншої особи, яка проводить слідство (*search, hunted, scanned, keep an eye, etc.*). Однак, більш детальний аналіз відповідної лексики за слотами дає підстави зробити висновок про різні підходи автора до вибору лексичних одиниць, які репрезентують дії поліції та дії детективу.

Дії поліції: *to prosecute in the public interest; got a warrant for the arrest; have a search round; keep an eye on this fellow.*

Як бачимо, різниця в кількості лексичних одиниць, які складають дані слоти є очевидною, з чого стає зрозуміло, що Агата Крісті надає перевагу роботі приватних детективів та сищиків, тому їхні дії, а також роздуми знаходяться в центрі уваги автора протягом всієї розповіді. Це не просто сухий перелік дієслів та іменників, як у поліцейському звіті. Вживання прикметників та прислівників робить мову оповідання набагато яскравішою (не просто *deaths*, а *unexplained deaths*; значення лексеми *vindicate* посилюється за допомогою прислівника *completely*). На долю поліції припадає лише обмежена частина дієслівних словосполучень, які є досить вживаними й складають набір суто поліцейської термінології (*to prosecute, a warrant for the arrest, keep an eye*). В цьому й полягає різниця у ставленні «королеви детективу» до своїх героїв.

Покарання є не тільки одним із основних концептів в концептосфері детективного жанру, але й важливим моментом в сюжеті, логічним завершенням всієї детективної історії: *She will probably be sentenced to a term of imprisonment for perjury* [14:232]; *the money you extracted must be return*; *The revolver spoke just once – and found its mark* [12:9]. Як правило, мовна репрезентація даного концепту зводиться до однієї фрази. Це може бути вердикт суду (*sentenced to a term of imprisonment*) чи наказ детективу, якщо він не хоче давати справі ходу з якихось причин. А у випадку з оповіданням “*The Red Signal*” злочинець карає себе сам через самогубство. Таким чином, детективний жанр, не зважаючи на достатню легкість у створенні та сприйнятті, виконує не тільки художню функцію, але й виховну – зло неодмінно повинно бути покарано.

Серед виділених слотів найбільш репрезентованим є слот *опис злочину детективом*: *On the night in question the prisoner had taken out a crowbar with him. He had returned at twenty minutes past ten, and had confessed to having killed the old lady. His cuffs had been stained with blood, and he had burned them in the kitchen stove*. Читач завжди з нетерпінням очікує на розкриття таємниці злочину саме у вигляді опису злочину детективом або поліцейським. Все, що до цього моменту вважалось заплутаним та непередбаченим, розставляється по своїх місцях з зазначенням винних – і це є кульмінацією твору. До того ж, справжнім шанувальникам детективів завжди важливо й цікаво порівняти свій погляд на розвиток подій з задумом автора.

Аналізуючи обраний матеріал, постає необхідність виділення у слоті *покарання* мікрослоту *судовий процес*. Такий крок було зроблено з метою охопити цілий пласт спеціальної лексики, яку важко визнати як художню, скоріше, як термінологічну. Але в зв'язку з тим, що мова детективного твору є специфічною, певна кількість юридичної термінології допустима й необхідна, особливо коли мова йде про покарання зла й верховенство добра над злом. В людському суспільстві роль карного органу виконує суд: *the trial aroused widespread interest*.

Але в більшості випадків для автора є головним той факт, що злочин розкрито, хоча не завжди за розкриттям йде покарання злочинця. Прикладом такого розвитку подій можна вважати оповідання “*The Mystery of the Blue Jar*”, де сюжет розгортається не зовсім за правилами детективу, коли є злочинець, жертва, свідок, але немає слідчого, тому про злочин ми довідуємося зі слів (з листа) самого злочинця жертві: “*Is the day of the supernatural over? Not quite – especially when tricked out in new scientific language*” [14: 290].

Аналіз лексичного наповнення концепту *злочин* та слотів *таємниця*, *розслідування* та *покарання*, які можна вважати окремими концептами детективного жанру, дозволяє віднайти багато спільного у тлумаченні даних концептів в індивідуально-авторській картині світу та їх розумінні у науковій картині світу. Усього нараховано 67 слів та словосполучень, що складає 15,2% від загальної кількості мовних репрезентацій. Подібність ця полягає, перш за все, у використанні лексем-юридичних термінів: злочини проти особистості (*murder, crime, violence, kidnapping, etc.*); злочини проти власності (*racket, robberies, thefts*); злочини проти безпеки (*terrorism*). Окрім вищенаведених, визначені наступні групи лексем, які позначають суб'єкти права та злочину та їх дії (*police, policemen, inspector, an expert, the trial, the jury, the lawyer, witness – to search a house, to prove, to vindicate, to investigate murders, to get a warrant*

to the arrest, to sentence, to consider the verdict, to keep an eye, ; prisoner, criminal, thief – to kill, to shoot, to poison, to hurt, to extract money, to commit murders, etc.).

Такі лексичні одиниці, як *guilty, innocent, cross-examination, the lack of motive, court proceedings, term of imprisonment, facts, evidence, duty, alibi, a line of defense, etc.*, незважаючи на їх суто правову направленість, в індивідуально-авторській картині світу Агати Крісті сприймаються як складові художнього концепту, а значить, мають більший потенціал. В окрему групу ми об'єднали лексеми, які, навпаки, не мають прямого відношення до злочину у загально правовій картині світу, але набувають певного значення в якості складових художнього концепту: *a revolver, a knife, blood, to save, to dye, dead, danger, dangerous, to be free*.

Говорячи про особливості репрезентації концепту «злочин» у детективах Агати Крісті, варто зазначити, що у загально правовій картині світу *злочин* розглядається у зв'язку з порушенням закону та покаранням, Агата Крісті ж показує *злочин*, як багатогранне явище, яке існує тільки у зв'язку з кожною конкретною людиною, з її розумовим та психічним станом, власним уявленням про стан речей в світі та особистою системою оцінок того чи іншого явища. Таким чином, саме на ненаукові визначення злочину взагалі спирається та ґрунтується правова наука, «витікаючи з повсякденного життя, тому що тут у центрі знаходиться людина, оскільки повсякденність – це світ, де вона є головною фігурою».

Результати аналізу в рамках семантичного підходу в дослідженні концепту «злочин» дозволяють зробити висновок про збіг в репрезентації даного концепту у науковій та повсякденній картинах світу. Усього ми нарахували 67 таких слів та словосполучень, що складає 15,2% від загальної кількості. Користуючись класифікацією, запропонованою О. П. Лисицькою, ми об'єднали виділені лексеми в наступні групи: злочини проти особистості; злочини проти власності; злочини проти безпеки; суб'єкти права та злочину та їх дії.

В ході дослідження було встановлено, що деякі лексичні одиниці мають різне тлумачення в правовій та індивідуально-авторській картині світу Агати Крісті, являючись складовими художнього концепту. В окрему групу необхідно об'єднати лексеми, які, не маючи прямого відношення до злочину у правовій картині світу, набувають певного значення в якості складових художнього концепту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1998.– 896 с.
2. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. М.: Academia, 1997. С. 267–279.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
4. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. Волгоград: Перемена, 2001. С.3–16.
5. Кузнецова Екатерина Игоревна. Автореферат диссертации. Экзистенциальная концептосфера в рассказах Л. Андреева 1900-1910 годов. Ростов-на-Дону, 2009.
6. Лисицкая Е.П. Концепт «преступление» в научной картине мира. http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ros_fil/2008_3-4/10.html.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2001. – 191 с.
8. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. – С. 203.
9. Шишкина О.Ю. Художественный концепт «Поэт» в идиостиле М.И. Цветаевой и его лингвистическая репрезентация: Автореф. дис. ... канд. филол. наук/ О.Ю. Шишкина, Череповец, 2003.
10. Agatha Christie. Ten Little Niggers. – М.: Издательство «Менеджер», 2002. – 288 с.
11. Agatha Christie. The Mysterious Affair at Styles. – «Triad Panther Books», 1978. – 192 p.
12. Agatha Christie. Why didn't they Ask Evans? – «Pan Books», – 1968. – 192 p.
13. Agatha Christie The mystery of a blue jar. Progress Publishers. Moscow, 1976. – С. 262-290.
14. Agatha Christie. The Nemean Lion www.franklang.ru

ВІДОМОСТІ ПО АВТОРА

Лариса Ярова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, мовна картина світу.

LANGUAGE AND CULTURE: TAKING A WIDER VIEW

Mairin HENNEBRY (Newcastle, Great Britain)

Стаття присвячена аналізу питань взаємозв'язку мови та культури у житті суспільства. Мова розглядається у широкому значенні як ефективний засіб міжкультурної взаємодії та формування національної та особистої ідентичності. У зв'язку з цим описуються відповідні функції мови.

Ключові слова: мова, культура, міжкультурна компетенція, функції мови, національна або культурна ідентичність, особиста ідентичність.

The article is devoted to the analysis of the questions of interaction between language and culture in the society's life. Language is viewed from the wide point of view as an effective mean of development of intercultural competence and national or personal identity's formation. The relative language's functions are described.

Key words: language, culture, intercultural competence, language's functions, national or cultural identity, personal identity.

Language learning has two distinct personas, an idealistic one and a real one. In some cases the two are very closely matched but more often than not they are very different. The ideal language learning experience might be argued to be a deeply personal one that takes the learner through a process of self-discovery and into the wider world with fresh eyes that are able to appreciate difference, recognise common ground and forge new understandings. However, it is often the case that the more functional motivations for which we learn a language intervene and detract from the idealistic nature of the experience making it a more mundane and limited one. So what is it that makes language more than a simple list of words and grammar rules?

The term 'language' at its most basic can be taken to mean *a system of communication consisting of sounds, words and grammar, or the system of communication used by the people of a particular country or profession* (Cambridge Dictionary). In other words, we can view language ultimately as a means/tool of communication. Indeed there are many expressions that point to a broad understanding of the word; *body language, you speak my language, the language of love, the five love languages* and so on. In fact these expressions are commonly used in contexts where the spoken or written word does not feature, rather it is actions and gestures that are being referred to as language. In this vein then we understand 'language' to encompass a variety of means of communication. Intrinsic to effective communication is a mutual understanding and perhaps common framework of reference between locutor and interlocutor. When the context of communication is cross-cultural, this shared understanding can be termed as *intercultural competence*.

Intercultural competence is a widely used term that can mean different things to different people depending on their social, political and economic context. It is a term that has achieved particular popularity in recent years and decades as a result of globalisation and the increasing need to communicate across borders and continents, in the words of Kofi Anan (12/03/2004): *'tolerance, inter-cultural dialogue and respect for diversity are more essential than ever in a world where peoples are becoming more and more closely interconnected'*.

The term, however, is used as a broad umbrella for anything from *cultural savvy to astuteness, appreciation, literacy or fluency, adaptability, terrain, expertise, competency, awareness, intelligence, and understanding*. It can be and is used interchangeably with cross-cultural competence and intercultural awareness. Close observation of the term from a linguistic perspective offers a few clues in trying to decipher a more precise meaning. The word 'intercultural' infers an interaction between cultures, in turn implying a mutual coming out of one's own culture and approaching another. 'Competence' indicates more than a simple awareness. It suggests an ability to do something effectively. If we say we are competent in Information Technology we mean we are able to use it effectively, if we say we are competent cooks it means we are able to cook, our cooking is edible! By the same token if we say we have intercultural competence it suggests there is something we are able to do effectively. The question is what that something is.

'Intercultural competence' has become a much used term in the language of institutions such as governments, the EU, the UN and other cross-national bodies, as well as being in common use in

the business context. An initial internet search throws up the following examples of common uses of the term:

'Intercultural competence is the ability of successful communication with people of other cultures'

Intercultural competence enables you to interact both effectively and in a way that is acceptable to others when you are working in a group whose members have different cultural backgrounds.

'transcending the limitations of one's own world view'

'...the capacity to interpret another way of life and to explain it to those who live another.'

Essentially then we could argue that intercultural competence refers to the ability to successfully communicate with people of other cultures, whether culture refers to nationality, work context, educational background and so on. The term can be further unpacked to imply an understanding of how people from other cultures think, feel, behave and an approach to other cultures that is free from prejudice. In some understandings intercultural competence requires also a particular motivation that drives a person to develop an understanding of another culture.

The development of intercultural competence can be said to take place primarily through first-hand experience of another culture. However, the nature of that experience will play a significant role in deciding the outcomes that are derived from it. Fisher & Evans (2000), when examining the effects of an exchange visit on students' perceptions of French culture and on their attitudes towards French people, suggest that such experiences can be enhanced by developing students' cultural awareness prior to the visit. It is clearly possible to visit another country, spend time there and even interact with people of that culture without necessarily really engaging with the culture and getting to know it, let alone becoming interculturally competent. Consequently, there is an argument to be made for the idea that intercultural competence needs to be explicitly developed and indeed developing this skill within the labour market has become a growing field of business. Furthermore, intercultural competence has become an integral part of school curricula and of numerous educational programmes and initiatives run both by the EU and the UN as well as other humanitarian organisations. These programmes and initiatives have tended to place the development of intercultural competence squarely in the field of language learning as the most suitable medium. In the UK, the Nuffield Language Inquiry (2000) promoted language learning as a means of fostering tolerance and respect:

'It is widely accepted that learning a new language can give the learner insights into how other people think, and engender respect for other cultures and ways of life. It can lead to more tolerant attitudes on a broader front, and to respect for other institutions and values, both within the UK and in the wider world.' (p.30)

This report highlights language learning as a means of engendering respect for other cultures and ways of life, a key feature of intercultural competence. Indeed, in the case of the UK, the report argued that more effective language learning could help to combat an insular outlook, again reflecting a view of intercultural competence as looking outside one's own culture and drawing near to another.

The most essential link between language and culture lies in the basic communicative function of language. Language is a tool and a medium of communication. Nelson Mandela once said *'If you talk to a man in a language he understands, that goes to his head. If you talk to him in his language, that goes to his heart'*. If intercultural competence offers a means of developing effective communication across cultures then language offers access to that means and a tool for its expression.

Language is...*The primary means of interactions between people. Speakers use language to convey their thoughts, feelings, intentions, and desires to others. Language links interlocutors in a dynamic, reflexive process. We learn about people through what they say and how they say it; we learn about ourselves through the ways that other people react to what we say; and we learn about our relationships with others through the give and take of communicative interactions.'* (Bonvillain, 2003, p.1)

In other words language is integral to communication and relationships.

Cartmill (1998) also argues that it is language that distinguishes the human race from animals:

'Language lets us get vast numbers of big, smart fellow primates all working together on a single task- building the Great Wall of China or fighting World War II or flying to the moon. It lets us construct and communicate the gorgeous fantasies of literature and the profound fables of myth. It lets us cheat death by pouring out our knowledge, dreams and memories into younger people's minds. And it does powerful things for us inside our own minds because we do a lot of thinking by talking silently to ourselves. Without language, we would be only a sort of upright chimpanzee with funny feet and clever hands. With it, we are the self-possessed masters of the planet.' (p.56)

Cartmill's view of language places it at the very heart of culture. It is language that gives us a culture distinct from the animal kingdom and it is language that allows us to shape culture and to hand it down through generations.

By considering the various functions of language we can build upon this argument of language and culture being closely tied together. Firstly, from a cultural perspective language is the primary means of preserving culture and transmitting it to new generations. Secondly language helps to establish and preserve community by *'linking individuals into communities of shared identity'* (Philipsen, 1989, p.79). Third, at a societal level language is key to all aspects of human interaction, as Saville-Troike (2003) argues, language relates to political goals, creates and reinforces boundaries that serve to unify speakers as members of a single speech community as well as to exclude outsiders. Furthermore, language is used as a tool for social identification and provides linguistic markers that can be used to implement social stratification or to establish power relations between groups. A clear example of this can be seen in Japanese society where a particular register is used to denote seniority and to set in place a certain hierarchy between juniors and seniors.

These functions of language are what might be considered its communicative uses. However, language also fulfils other social purposes that contribute to the cultures in which we live. Conversation is perhaps the most obvious. Briefly we might argue that through conversation, through language we are socialized, we manage our political, economic and social structures, through language we are able to outwardly express our inward emotional states, verbalisation of our thoughts through language allows us to develop those thinking processes and through language we preserve history and a knowledge-base for future generations thus fulfilling a *'prerequisite of social development and the perpetuation of culture'* (Crystal, 1997, p.12).

Edwards (1985) argues that language and culture have the power to maintain national or cultural identity. He believes that, because of its powerful and visible symbolism, language is important in both ethnic and national sentiment. Indeed history recognises this function of language to *perpetuate culture*. One such example is evident in the history of the Basques. Between 1937 and the mid 1950s the Spanish government of the time actively sought to destroy Basque culture by forbidding the use of Euskara, the Basque language. Euskara could not be taught in schools or used in the media, church ceremonies or public places, Books in this language were publicly burned and Basque names could not be used in baptism ceremonies. All Basque names in official documents were translated into Spanish and inscriptions on public buildings or tombstones were removed. However, because the Basque sense of identity was so strongly tied to their language Euskara proved more resilient than the Spanish government had anticipated and the policy of its eradication failed. Today more than a million Basque speak Euskara. In 1977 Costa Rica enacted a law restricting the use of foreign languages and imposing a fine on those who broke the law. Similarly, Iran has banned companies from using Western names and France has a list of 3500 foreign words that cannot be used in schools, bureaucracies or companies, in addition to the existence of the French Academy set up for the purposes of monitoring and regulating linguistic developments as a means of maintaining a 'pure' language. These examples illustrate political recognition of the inseparable nature of language and culture and of the view that threats to a particular culture can be addressed through the means of language.

From such historical examples we come to identify a strong association between language, culture and the shaping of identity. This shared function in fact forms the basis for arguments raised against any form of linguistic imperialism is that languages can be said to express culture and as such allowing linguistic domination is equivalent to allowing the conditions for a threat to cultural diversity. Writing in the context of the European Union, Breidbach (2002) states:

'Any form of linguistic dominance through other languages or negligence of one's own language is regarded as serious obstruction of the path towards integration... languages express culture and hence, cultural and linguistic diversity form a cornerstone of a European identity.' (2002, p.273)

In fact the European Union has repeatedly emphasised the potential for language to impact on identity formation, basing much of its language and integration policy on this premise: *'Languages are also the key to knowing other people. Proficiency in languages helps to build up the feeling of being European with all its cultural wealth and diversity and of understanding between the citizens of Europe. Multilingualism is part and parcel of both European identity / citizenship and the learning society'* (1995, p.47). Indeed, the literature provides some support for this viewpoint.

Underlying these approaches is a Vygotskian and socio-cultural view of identity, which proposes that identity is formed through social interaction and engagement in communities. This framework for understanding identity development provides a bridge between linguistic proficiency and intercultural competence. Intercultural competence, in its fullest sense that we considered above, requires that we engage with communities outside our own thus creating the conditions for the development of new identities. As we interact with different people and their individual identities we employ a different set of communicative behaviours. Our culture has shaped our expectations and understandings of what the correct communication practices are for each identity and setting. When we apply that to a cross-cultural context wherein the varying expectations for identity display and communication style create potential for anxiety, misunderstandings and even conflict, we begin to understand what intercultural competence looks like and how it impacts upon our identity according to context. Collier explains the relationship between identity and intercultural competence as follows: *'Intercultural competence occurs when the avowed identity matches the identity ascribed. For example, if you avow the identity for an assertive, outspoken US American and your conversational partner avows himself or herself to be a respectful, non-assertive Vietnamese, then each must ascribe the corresponding identity to the conversational partner. You must jointly negotiate what kind of relationship will be mutually satisfying.'* (2006, 59)

So then what of language and identity? It is through language that we construct much of our culturally based individual and group identities. It is arguable that identities do not in fact exist until they are enacted through language. Language not only presents information about our identity but it also serves in reinforcing our different group identities. Through the language we choose to use we can convey considerable degrees of information about our culture, regional origins, social background, level of education, occupation, age, gender and personality.

However, language is not simply viewed in terms of a tool for expressing identity. Dörnyei (2005), argues that foreign language learning can be strongly motivated by a desire to attain what he refers to as 'an ideal L2 self'. The ideal L2 self refers to the L2 specific facet of one's ideal self, which in turn refers to the representation of the attributes that one would ideally wish to possess e.g. representation of hopes, aspirations or wishes. Dörnyei's theory proposes that if the person we would like to become speaks an L2, the ideal L2 self is a strong motivator to learn the L2. In brief Dörnyei argues that language and identity serve to further one another and through learning a foreign language we have the potential to intentionally develop our identities.

Byram (1992) also argues for a close relationship between foreign language learning and national identity and proposes that the learning of a foreign language offers an alternative set of cultural values and a different way of understanding the world. He proposed that the introduction of a new set of values can lead the individual to a critical understanding of both sets of values and world views, echoing the words of Goethe: *Wer fremde Sprachen nicht kennt, weiß nichts von seiner eigenen* [Those who know no foreign language know nothing of their mother tongue]. An obvious means of creating these conditions is through first hand experience of the culture. In a study of student teachers' identities and their understanding of their own and others' identities, Osler (1998) found that experience of living abroad and observing another culture encouraged some student teachers to look more critically at their own values and way of life, thus lending support to Byram's suggestion.

We have referred briefly to the potential for language learning to open doors to another culture and we will now consider this idea in greater detail. At a fundamental level, it is clear that

being able to communicate effectively in the same language is likely to lead to smoother communication and very likely to less misunderstanding or miscommunication. If we were to subscribe to this simplistic view of language then we might as well subscribe to linguistic imperialism making the case that one language for all would make for ease of communication. However, it is possible to argue that while language offers symbols and rules for using those symbols such that we can communicate, it is in fact from culture that the meanings of these symbols are derived. Objects, events, experiences and feelings carry the labels they do because a community of people attribute those labels to them. By extension then linguistic proficiency leading to an understanding of another culture's labels leads also to an understanding of the meanings assigned by that culture, thus showing language and culture to be inextricably linked. An example might help to illustrate the point. Reindeer are a staple component of the Sami economy and snow is a prevalent weather condition in Sweden. As a consequence the Sami language spoken in North Scandinavia has five hundred words to refer to *snow* and several thousand more to define reindeer but has no word for *computer*. The significance that *snow* and *reindeer* hold in Sami culture is reflected in the Sami language. Another example can be drawn from Greece. Greek culture has a long and rich historical tradition that glorifies rhetorical technique. The Greeks use a variety of sayings to express much of their culture. These sayings might be considered proverbs because they in fact reflect Greek morality and serve as generic forms of expression that convey a lot of meaning in a short phrase. For instance a lack of gratitude is judged particularly harshly in Greek culture, thus a Greek who feels slighted might respond, 'I taught him how to swim and he tried to drown me'. When a Greek is at fault and has no excuse he might say, 'I want to become a saint, but the demons won't let me'. If one succeeds in putting a stop to the bragging of another, he could say 'I cut out his cough.' These examples from Sami and Greek culture illustrate the power of language to reveal and convey considerable depth of understanding of a culture and give meaning to the words of Tennyson, 'Words, like Nature, half reveal and half conceal the Soul within.' If we take this view of language then we begin to see language as having the potential to transport the individual from their own culture into that of another. Already by knowing about the frequency of words such as *snow* and *reindeer* we gain insight into Sami culture. In Wittgenstein's words 'Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt', [the limits of my language are the limits of my world] (1922, 5.6). The learning of a new language expands these limits and takes us beyond them. It opens the possibilities for venturing deep into another culture, for engaging with its thinking and with its ways of life at a level that is impossible where the medium of communication is not shared.

Returning to our understandings of language and of intercultural competence we see that in fact language can be understood as much more than a set of symbols and rules. It is an expression of our identity, a tool for socialisation and for shaping social, political and economic processes, a means of advancing and preserving our culture and a revelation of the history, traditions and values of our own and other cultures. In this understanding then, it is difficult to separate intercultural competence from linguistic proficiency and it becomes open to question whether one who simply knows the symbols and rules of a language can truly be said to be linguistically proficient. Indeed that would imply a two dimensional understanding of language which would neglect what would seem to be its source of richness.

This essay has sought to examine the relationship between language and culture. Albeit briefly, we have considered understandings of language and the associations between linguistic proficiency and intercultural competence, we have snatched a glimpse at the links between culture, language and identity, and we have dipped into the extent to which language expresses culture. Even this small window, however, has already begun to suggest that our understanding of the relationship between language and culture has implications for our approach to education, our social and political relationships, the shaping of our individual and collective identities and the history that we choose to write for ourselves as individuals, as nations and as the collective culture of humanity.

REFERENCES

1. Anan, K. (12/03/2004) *Message from Secretary General for the International Day for the Elimination of Racial Discrimination* Press Release SG/SM/9195OBV/41-RD/982
2. Bonvillain, N. (2003) *Language, Culture, and Communication: The Meaning of Messages*, 4th Ed. Upper Saddle River NJ: Prentice Hall)

3. Breidbach, S. (2002) European Communicative Integration: The Function of Foreign Language Teaching for the Development of a European Public Sphere *Language, Culture and Curriculum* 15,3, 273-283
4. Byram, M. (1992) Foreign Language Learning for European Citizenship *Language Learning Journal* 6, 10-12
5. Cartmill, M. (November, 1998) The Gift of the Gab *Discover*
6. Collier, M. (2006) Cultural Identity and Intercultural Communication in L.A. Samovar, R.E. Porter & E.R. McDaniel (Eds.) *Intercultural Communication: A Reader* 11th ed. Belmont, CA: Thomson-Wasworth
7. Crystal, D. (1997) *English as a Global Language* Cambridge: Cambridge University Press
8. Dörnyei, Z. (2005) *The Psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition* Mahwah, NJ: Erlbaum
9. Edwards, (1985) *Language, Society and Identity* Oxford: Blackwell
10. European Commission (1995) COM(95)590 *White Paper on Education and Training: Teaching and Learning: towards the learning society* Brussels. Available at: <http://europa.eu.int/en/record/white/edu9511>
11. Fisher, L. & Evans, M. (2000) The School exchange visit: effects on attitudes and proficiency in language learning. *Language Learning Journal*, 22, 11-16
12. The Nuffield Foundation (2000) *Languages the Next Generation: The Final report and recommendations of the Nuffield Languages Inquiry* Available at: http://languages.nuffieldfoundation.org/filelibrary/pdf/languges_finalreport.pdf
13. Osler, A. (1998) European Citizenship and Study Abroad: student teachers' experiences and identities *Cambridge Journal of Education* 28, 1, p.77 – 96
14. Philipsen, G. (1989) Speech and the Communal Function in Four Cultures in S.Ting-Toomey & F.Korzenny (Eds.) *Language, Communication and Culture: Current Directions*, International and Intercultural Communication Annual, vol. 13, Newbury Park, CA: Sage Publications
15. Saville-Troike, M. (2003) *The Ethnography of Communication: An Introduction* 3rd Ed. Malden, MA: Blackwell Publishing
16. Tennyson, A. (1874) *English Idylls and other Poems* London: King
17. Wittgenstein, L. (1922) *Tractatus Logico-Philosophicus*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Mairin Hennebray – PhD, lecturer in language and education, University of Newcastle (Great Britain) – доктор філософії, лектор з мови та педагогіки університету Ньюкасл (Велика Британія).

Наукові інтереси: language issues in education, national cultures – дослідження в області мови, педагогіки та культури.

ЛЕКСИЧНІ ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУ «WEG» У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Тетяна БОНДАР (Луцьк, Україна)

*У статті розглядаються вербалізатори концепту «Weg». Показано, що основними мовними репрезентантами концепту «Weg» у німецькій мові є однойменна лексема *der Weg* та її синоніми. Наявність великої кількості вербалізаторів свідчить про актуальність концепту «Weg» для німецького народу.*

Ключові слова: концепт, концептосфера, вербалізатор, полісемія, синонімічні ряди, лексико-семантичний варіант.

*The article deals with the verbalizers of the concept «Weg» in the German language. It is shown that the lexeme *der Weg* and its synonyms are the main language representatives of the concept «Weg». The great number of verbalizers prove the actuality of the concept «Weg» for German people.*

Keywords: concept, concept sphere, verbalizer, polysemy, synonymous rows, lexical-semantic variant.

Проблема вивчення концептосфери певного народу є дуже складною. Мова дає можливість пізнати та експлікувати значну частину концептуального змісту свідомості. Для лінгвістів вона є чи не єдиним засобом доступу до свідомості людей, до змісту і структури складових концептосфери – концептів. Як зазначають З. Д. Попова та Й. А. Стернін, через вивчення семантики мовних одиниць можна проникати у концептосферу людей, можна з'ясувати, що було важливо для того чи іншого народу у різні періоди його історії, а що залишилося поза полем його зору, в той час як для іншого народу це виявилось суттєвим [6: 18].

Як відомо, не всі концепти мають репрезентанти у мові. Крім того, повнота вербалізації того чи іншого концепту може варіюватися. Наявність концепту як одиниці мислення не передбачає обов'язкової наявності у мові одиниці, що позначає даний концепт. Слова у мові існують для комунікативно релевантних концептів, тобто таких концептів, які суспільство вважає необхідним обговорювати [8: 8-9]. Отже, наявність мовної одиниці завжди свідчить про наявність у народу деякого концепту, а відсутність такої одиниці зовсім не означає, що у свідомості народу відсутній відповідний концепт (за винятком випадків мотивованих міжмовних лакун, зумовлених відсутністю у народу конкретних предметів чи явищ.

Наприклад, в англійців немає концептів «борщ», «кобза», «балалайка» тощо). Як бачимо, дослідження засобів мовної об'єктивації концептів є питанням актуальним і цікавим.

Об'єктом нашого дослідження є лексичні вербалізатори концепту «Weg» у німецькій мові. Слід зазначити, що концепт «дорога» є одним з найдавніших і дуже важливих концептів для різних народів. Доказом універсальності концепту є його наявність у свідомості людей різних національностей та його вербалізація у різних мовах. Концепт «дорога» та його мовні втілення вже неодноразово привертала увагу дослідників, зокрема, йому присвятили свої роботи Н. Д. Арутюнова, Т. В. Радзівська, Т. В. Цив'ян, І. О. Седакова, Л. Г. Невська, Т. М. Ніколаєва, Т. Б. Щепанська. Однак повного опису цього концепту не дано.

Мета нашої розвідки – виявити та проаналізувати представлені у німецькій мові лексичні вербалізатори концепту «Weg».

У німецькій мові основним лексичним репрезентантом досліджуваного концепту слугує однойменна лексема *der Weg*. Ця лексема є полісемічною і має декілька близьких значень. Розглянемо тлумачення лексеми *der Weg*, подані у словниках.

«Duden Deutsches Universalwörterbuch» подає 4 основних значення лексеми *der Weg*, при чому у 2-му та 3-му значеннях виділено по два підзначення:

1. etwas, was wie eine Art Streifen – im Unterschied zur Straße meist nicht asphaltiert oder gepflastert – durch ein Gebiet, Gelände führt und zum Begehen [u. Befahren] dient ('певний тип смуги землі, який, на відміну від автомобільної дороги / вулиці, не є асфальтованим чи покритим бруківкою, проходить через якусь територію, місцевість і слугує для проходу і проїзду');

2. a) Richtung, die einzuschlagen ist, um an ein bestimmtes Ziel zu kommen ('напрямок, який слід вибрати, щоб дістатися до певного пункту призначення');

b) Strecke, die zurückzulegen ist, um an ein bestimmtes Ziel zu kommen ('відстань, яку потрібно подолати, щоб дістатися до певного пункту призначення');

3. a) Gang (2), Fahrt (2 a) mit einem bestimmten Ziel ('проходження якоїсь відстані, подорож з певною метою');

b) Gang (2) irgendwohin, um etwas zu besorgen, zu erledigen ('ходка, поїздка куди-небудь, щоб щось виконати, здійснити');

4. Art und Weise, in der man vorgeht, um ein bestimmtes Ziel zu erreichen; Möglichkeit, Methode zur Lösung von etwas ('спосіб і метод, які людина застосовує, щоб досягнути визначену ціль; можливість, метод розв'язання чогось') [10: 1718-1719].

Згідно із словником «Deutsches Wörterbuch», лексема *der Weg* має такі значення: “festgetretene oder leicht befestigte Bahn zum Gehen” ('протоптана або легко укріплена дорога для пересування', наприклад, *Feld-, Garten-, Wald-, Spazier-*); “Verkehrsbahn, Verkehrsstrecke” ('дорога, дорожній маршрут', напр., *Land-, Reise-, See-*); “Strecke auf der man geht, zurückgelegende oder zurückgelegte Strecke” ('відстань, яку людині треба подолати, або яку вже людина подолала', напр., *Heim-, Rück-*); “Entfernung” ('відстань, дистанція'); “Zugang, Gang, um etwas zu erledigen, Besorgungsgang, Besorgung” ('доступ, прохід, щоб щось виконати; хід виконання, виконання (роботи)'); “Laufbahn, Bahn zum Ziel” ('життєвий шлях, шлях до мети', напр., *Instanzen-, Lebens-*); “Mittel, Verfahren, Möglichkeit” ('спосіб, метод, можливість') [12: 1351].

У «Немецко-русском словаре» («Deutsch-russisches Wörterbuch») виділено два основних значення лексеми *der Weg*:

1. дорога, путь (тж. перен.); тропа;

2. путь, способ, средство [3: 947-948].

Узагальнюючи дані вищевказаних словників, можна зробити висновок, що основним лексико-семантичним варіантом (ЛСВ) лексеми *der Weg* є ‘festgetretene oder leicht befestigte Bahn zum Gehen; Verkehrsbahn’, тобто ‘певним чином облаштована смуга землі, призначена для пересування’. Позначимо це значення ЛСВ-1.

Другим лексико-семантичним варіантом (ЛСВ-2) лексеми *der Weg* є ‘Richtung, die einzuschlagen ist, um an ein bestimmtes Ziel zu kommen’, тобто ‘напрямок, маршрут пересування’. Слід зазначити, що ЛСВ-2 може вживатися як у прямому, так і в переносному

значенні і позначати напрям діяльності чи спосіб життя. Наприклад, *das ist der schnellste, sicherste Weg zum Erfolg; neue Wege einschlagen, gehen* (neue Methoden entwickeln, anwenden); *auf dem falschen, richtigen Weg sein* (das Falsche, Richtige tun); *den Weg allen / alles Fleisches gehen* (sterblich sein, sterben) [9: 2850]. У «Duden Deutsches Universalwörterbuch» під цифрою 2b виділено ще таке підзначення як “Strecke, die zurückzulegen ist, um an ein bestimmtes Ziel zu kommen” (‘відстань, яку потрібно подолати, щоб дістатися до певного пункту призначення’) [10: 1718]. Ми не вважаємо за потрібне позначати це підзначення окремим лексико-семантичним варіантом, адже, по суті тут спостерігається явище синкретизму: йдеться про поєднання ознак ЛСВ-1 і ЛСВ-2. Як бачимо, бувають випадки, коли лексема *der Weg* одночасно реалізує своє перше та друге значення. Наприклад, у словосполученнях на кшталт *einen weiten, langen, kurzen Weg zur Schule haben* (мати дальню, довгу, коротку до школи) не зрозуміло, чи йдеться про коротку / довгу смугу землі, чи відстань до кінцевої точки, маршрут. Той факт, що неможливо точно визначити, яке саме значення лексеми реалізується в даному контексті, свідчить про цілісність концепту «дорога», репрезентованому лексемою *der Weg*.

Третім лексико-семантичним варіантом (ЛСВ-3) лексеми *der Weg* є ‘Gang, Fahrt mit einem bestimmten Ziel’ (‘проходження якоїсь відстані, подорож з певною метою’); він охоплює обидва підзначення, виділені у «Duden Deutsches Universalwörterbuch» під цифрами 3a і 3b.

ЛСВ-4 лексеми *der Weg* реалізує значення ‘Mittel, Verfahren, Möglichkeit’ (‘спосіб, метод, можливість’).

Отже, проаналізувавши дані лексикографічних джерел, ми виділили чотири основних значення полісемічної лексеми *der Weg*. У зв’язку з цим важливо знайти відповідь на питання: чи можна всі значення багатозначного слова вважати репрезентацією єдиного концепту чи, можливо, вони представляють різні концепти. Зрозуміло, що однозначної відповіді на це питання бути не може. Зокрема, М. А. Стерніна пропонує у цьому випадку виходити із денотативного принципу: якщо значення відносяться до різних денотатів, то вони представляють різні концепти [7: 114]. Щодо лексеми *der Weg*, то на нашу думку, вона є вербалізатором двох різних концептів: концепту «дорога» (який репрезентують перші три лексико-семантичні варіанти) та концепту «спосіб» (який репрезентує четвертий ЛСВ).

Вербалізаторами концепту «дорога» у німецькій мові слугують також синоніми лексеми *der Weg*. Розглянемо синонімічні ряди, до яких входить лексема *der Weg*. Згідно з даними «Duden, Sinn- und sachverwandte Wörter: Synonymwörterbuch der deutschen Sprache», ця лексема є домінантою двох рядів:

1. *Gehweg* (‘пішохідна доріжка, тротуар’), *Fahrweg* (‘дорога, проїжджа частина; маршрут’), *Radfahrweg* (‘велосипедна доріжка’), *Fahrradweg* (‘велосипедна доріжка’), *Feldweg* (‘путівець, польова дорога’), *Trampelpfad* (‘протоптана доріжка, стежка’), *Pfad* (‘стежка’), *Steig* (‘стежка’), *Treidelweg* (‘шлях, стежка бурлаків’), *Treppelweg* (‘шлях, стежка бурлаків’), *Treidelpfad* (‘шлях, стежка бурлаків’), *Leinpfad* (‘шлях, стежка бурлаків’), *Serpentine* (‘зигзагоподібна дорога, серпантин’), *Umweg* (‘манівець, об’їзд, обхід’), *Schlenke* (‘крюк, об’їзд, обхід’), *Durchgang* (‘прохід’), *Kurve* (‘віраж, поворот дороги’), *Straße* (‘вулиця, дорога, шосе’).

2. *Marschroute* (‘маршрут’), *Verfahren* (‘метод, спосіб’) [11: 808].

У «Немецко-русском синонимическом словаре» подаються три синонімічні ряди з лексемою *der Weg*, а також міститься інформація про подібність / відмінність значень та вживання синонімічних одиниць. Згідно з даними цього словника, лексема *der Weg* входить до таких синонімічних рядів:

1. дорога, путь: *Weg, Straße* (‘шосе’), *Bahn* (≈ ‘Weg’, але зазвичай застосовується щодо дороги, яку вперше прокладають у неходжених місцях, а також щодо рівної ділянки дороги), *Fußweg* (‘дорога для пішоходів, путівець’), *Pfad* (‘стежка’), *Steg* (заст. ‘стежинка’, зараз – часто дощаний настил для проходу, поміст), *Paß* (‘перевал, гірський прохід’), *Landstraße* (‘дорога (поза населеним пунктом), заміське шосе’) [4: 649-650].

2. дорога (відстань): *Weg, Strecke* (‘ділянка дороги, відрізок шляху’) [4: 650].

3. засіб, спосіб: *Mittel, Weg* (‘шлях (до мети)’), *Ausweg* (‘вихід (зі становища)’) [4: 318].

Як бачимо, лексема *der Weg* виступає домінантою у перших двох синонімічних рядах. Слід звернути увагу на те, що у «Немецко-русском синонимическом словаре» зазначається, що лексеми *der Weg* та *die Bahn* мають приблизно однакові значення (*die Bahn* ≈ *der Weg*). Про близькість значень цих двох лексем свідчить також той факт, що у деяких словниках значення лексеми *der Weg* тлумачиться через лексему *die Bahn* і навпаки: значення *die Bahn* пояснюють, посилаючись на значення лексеми *der Weg*. Наприклад, у «Deutsches Wörterbuch» зазначено, що *der Weg* це ‘festgetretene oder leicht befestigte Bahn zum Gehen’ (‘протоптана або легко укріплена дорога для пересування’) [12: 1351]. У «Duden Deutsches Universalwörterbuch» подане таке визначення лексеми *die Bahn*: ‘Weg, den sich jemand, etwas (durch unwegsames Gelände oder Ähnliche) bahnt’ (‘дорога, яку собі хтось/ щось (через непрохідну місцевість) прокладає, пробиває’) [10: 201]. Крім того, лексеми *der Weg* та *die Bahn* можуть входити до складу одних і тих самих сталих виразів, що ще раз підтверджує їхню синонімічність. Наприклад, однакове значення мають такі фразеологізми: *j-n auf den rechten Weg bringen* (‘наставляти когось на путь істини’) [5 (2: 307)] та *j-n auf die rechte Bahn führen (bringen)* (‘допомагати кому-н. стати на правильний шлях, навернути кого-н. на добру стежку’) [5 (1: 70)], *j-m, einer Sache (D) den Weg ebnen* (‘прокладати, розчищати шлях кому-н., чому-н’) [5 (2: 305)] та *j-m, einer Sache D die Bahn ebnen* (висок. ‘прокладати шлях чому-н.’) [5 (1: 70)]. Проте у «Duden, Sinn- und sachverwandte Wörter: Synonymwörterbuch der deutschen Sprache» не зазначено, що лексема *die Bahn* є синонімом до лексеми *der Weg*.

Синонімами іменника *der Weg* згідно з даними, отриманими на сайті *wortschatz.uni-leipzig.de*, виступають лексеми *Anfahrt* (‘під’їзна дорога’), *Anfahrtsweg* (‘під’їзний шлях, дорога до чогось’), *Anmarsch* (‘підхід, наближення; дорога, шлях’), *Chance* (‘шанс, можливість’), *Fahrweg* (‘дорога, проїжджа частина; маршрут’), *Feldweg* (‘путівець, польова дорога’), *Gehsteig* (‘тротуар’), *Gehweg* (‘пішохідна доріжка; тротуар’), *Leinpfad* (‘шлях, стежка бурлаків’), *Lösungsmöglichkeit* (‘можливість розв’язання чогось’), *Möglichkeit* (‘можливість, варіант’), *Pfad* (‘стежка’), *Route* (‘напрямок, маршрут’), *Steig* (‘стежка’), *Strecke* (‘відстань, дистанція’), *Treidelpfad* (‘шлях, стежка бурлаків’), *Treidelweg* (‘шлях, стежка бурлаків’) [13].

Питання синонімічності цих лексем є, на нашу думку, спірним, оскільки такі мовні одиниці не відповідають основним критеріям синонімічності. На думку В. В. Левицького та Й. А. Стерніна, незважаючи на чималу кількість критеріїв (ознак) синонімічності, всі такі критерії можна звести до трьох основних: близькість / тотожність сигніфікативного компоненту значення (тобто все те, що називають “близькістю значень”, “тотожністю поняття” і т. п.); близькість / тотожність предметів, які позначає слово (тобто денотативна спільність); близькість / тотожність структурного значення слова [1: 14]. Як відомо, повні (точні) синоніми здатні до взаємозамін, проте здатність до взаємозамін мають і деякі семантично неточні синоніми. Ю. Д. Апресян вважає, що синонімами є лексеми, тлумачення яких, зведені до рівня семантичних примітивів, мають таку спільну частину, яка або більша їхніх сумарних відмінностей (якщо розглядати дві лексеми), або не менша, ніж їхні сумарні відмінності (якщо розглядати три і більше лексеми) [2: XLVI]. Ми вважаємо, що наведені вище лексеми є неточними синонімами лексеми *der Weg*.

Слід звернути увагу на той факт, що серед мовних одиниць, поданих у словниках як синоніми лексеми *der Weg*, є багато композитів зі складовою *-weg*. Ці складні іменники (*Gehweg, Fahrweg, Radfahrweg, Fahrradweg, Feldweg, Treidelweg, Treppelweg*) є частковими синонімами *der Weg*, оскільки вони виступають гіпонімами по відношенню до гіпероніма *Weg*. Тут можлива лише однобічна заміна (гіперонім *der Weg* може завжди замінити у контексті гіпонім, але не навпаки).

Отже, у німецькій мові наявний чималий масив лексичних одиниць, які слугують для номінації різних типів доріг (не менше 25), на відміну від української чи російської мов, які оперують максимум десятьма назвами (*дорога, шлях, гостинець, кам’янка, бруківка, тракт, шосе, автомагістраль*, рос. *путь, большак*). Можна припустити, що у свідомості німців існує багато підконцептів концепту «дорога». У цьому і відбивається національно-культурна специфіка концепту «дорога» у німецькій мові. Наявність великої кількості вербалізаторів свідчить про те, що німці активно пересувалися, будували і прокладали дороги, називаючи

при цьому різні типи доріг. Наприклад, лише для позначення доріжки вздовж річки, по якій рухалися бурлаки, у німецькій мові існує чотири лексеми: *Treidelweg*, *Treppelweg*, *Treidelpfad*, *Leinpfad*. В українській ж мові нема окремої лексичної одиниці на позначення такого шляху, маємо лише словосполучення, тобто описове представлення. Це свідчить про неактуальність підконцепта «доріжка бурлаків» для українців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Левицкий В. В., Стернин И. А. Экспериментальные методы в семасиологии. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1989. – 192 с.
2. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / Под рук. акад. Ю. Д. Апресяна. – 2-е изд., исправл. и доп. – М.: Школа “Языки славянской культуры”. – 1488 с.
3. Немецко-русский (основной) словарь: Ок. 95000 словарных статей – 3-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1995. – 1040 с.
4. Немецко-русский синонимический словарь: Ок. 2680 рядов / И. В. Рахманов, Н. М. Минина, Д. Г. Мальцева, Л. И. Рахманова и др. – М.: Рус. яз., 1983. – 704 с.
5. Німецько-український фразеологічний словник: В 2-х т. / Укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – К.: Рад. школа, 1981. – т.1 – 416 с., т.2 – 383 с.
6. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
7. Стернина М. А. Лексема и концепт // Значение. Смысл. Концептосфера. Межвузовский сборник научных трудов. / Под. ред И. А. Стернина, А. С. Кравеца. – Воронеж: «Истоки», 2009. – С. 114 – 116.
8. Стернин И. А. О лингвокогнитивном подходе к языку // Значение. Смысл. Концептосфера. Межвузовский сборник научных трудов. / Под. ред И. А. Стернина, А. С. Кравеца. – Воронеж: «Истоки», 2009. – С. 8 – 11.
9. Duden. Das große Wörterbuch der Deutschen Sprache in GBd / hrsg. u. bearb. vom Wissenschaft I. Rat u. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. – Band 6. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1981. – 2992 S.
10. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1996. – 1816 S.
11. Duden, Sinn- und sachverwandte Wörter: Synonymwörterbuch der deutschen Sprache / hrsg. und bearb. von Wolfgang Müller. – Band 8. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1997. – 858 S.
12. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh: Bertelsmann Lexicon Verlag, 1997. – 1420 S.
13. <http://wortschatz.uni-leipzig.de/egi-portal/de>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Бондар – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика

КАРТИНА СВІТУ У ФРАНКОМОВНИХ РОМАНАХ ПИСЬМЕНИКІВ МАГРИБУ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Вікторія БОНДАРЕНКО (Київ, Україна)

В статті розглянуто роль генерування дискурсу психічного відхилення у створенні своєрідної художньої картини світу в романах франкомовних авторів Алжиру, Марокко та Тунісу. Встановлено паралелі між індивідуальною художньою та культурною картинами світу.

Ключові слова: картина світу, психолінгвістичний аналіз, психотичний дискурс, темний текст.

In this paper we investigate the psychological deviation discourse generation and its role while creating an original world image in the novels of Algerian, Moroccan and Tunisian authors. We also draw a parallel between individual artistic images and cultural world images.

Key words: world image, psycholinguistic analysis, psychotic discourse, dark text.

Створення літератури на межі мов, які належать до діаметрально протилежних культур – європейської та арабо-берберської, закономірно призводить до появи унікального мультикультурного дискурсу. Відповідно, картина світу, яку відображають франкомовні магрибські автори в своїх творах знаходиться на перехресті двох мов та двох світів, що є представниками різних цивілізацій. Перед авторами постає нелегка задача – розкрити реалії життя власної країни іноземною мовою, тобто узгодити культурну картину світу країни арабського Заходу з мовною картиною світу, яку відбиває французька мова. Конфліктна ситуація, що таким чином складається, повністю розкривається у літературних текстах.

Альбер Меммі називає феномен магрибської літератури лінгвістичною драмою: «Рідна мова письменника зневажена. Вся література Алжиру (Марокко, Тунісу) має бути прочитана як фізичне і емоційне протистояння отриманій мові колонізаторів.» [7: 176]. Ось як коментує подібну ситуацію Фрумкіна Р. М. : «Можна з впевненістю стверджувати, що всі мови адекватно обслуговують свою культуру. В культурі немає нічого, що не може бути виражене мовою культури. Але якщо певна культурно-побутова традиція чомусь виявляється

обірваною, то і особистість виявляється зануреною в «напівкультуру» – відповідно її носії виявляються «напівмовними». Напівкультура ... це не нестача взагалі культури чи знань. Це конфліктна ситуація до якої потрапляє особистість в результаті зламу традиції.» [4: 166]. Така ситуація конфлікту безпосередньо впливає і на індивідуальну картину світу письменника і на художню картину світу його творів. Аналізуючи романи магрибських авторів, які написані французькою мовою, слід звернути увагу на створення в текстах дискурсу психічного відхилення. На нашу думку подібне генерування елементів психотичного дискурсу безпосередньо пов'язане з конфліктною ситуацією, до якої потрапляє автор.

Слід також зазначити, що художні тексти та художня картина світу відбивають не лише авторський задум, а і процеси в соціумі. Ми погоджуємося з Беляніним, який підкреслює, що: «відчуття, думки, переживання автора обов'язково мають відображати настрої ширшого кола людей» [1: 44]. Як відомо, в суспільстві також можуть спостерігатися окремі аналогії психічним процесам індивіда. Довгий час після надзвичайних ситуацій спостерігається підвищений рівень масових соціальних девіацій (відхилень). Кожному суспільству властиві такі форми соціальних девіацій в тих масштабах, які витікають з конкретних історичних умов існування – соціальних, економічних, політичних, моральних та ін. Очевидним є факт, що населення країн африканської Півночі, яке зазнало асиміляційних процесів під час колонізації, переживає нелегкий етап культурного відновлення. Відповідно, для народів Алжиру, Марокко та Тунісу характерний високий рівень соціальних відхилень. Ми вважаємо, що психолінгвістичний аналіз франкомовних романів письменників Магрибського ареалу розкриває не лише риси особистості автора та його світобачення, але і цю соціальну тенденцію.

Під час проведення психолінгвістичного аналізу романів, які є ілюстративним матеріалом нашого дослідження, ми спиралися на типологію художніх текстів Беляніна В.П. [1; 2]. Вона заснована на уявленні про художній текст як такий, що має певну домінанту – переважаючий елемент, який визначає побудову цілого. Домінантою психологічного порядку виступає тип особистості автора, її акцентуований характер. Емоційно-змістова домінанта є, в цьому випадку, підставою для достатньо чіткої та доступної для використання типологізації художніх текстів [1: 43-45]. Кожен тип тексту має свою структуру, семантичну і мовну системність та базується на змінених станах свідомості. Слід звернути особливу увагу на те, що дослідник ніяким чином не ототожнює віднайдені в тексті порушення психоемоційного характеру з особистістю автора. Аналіз стосується оповідача, психотип якого створений автором з певною метою і може корелювати з психотипом автора.

Ми виділили два типи текстів, до яких відносяться аналізовані нами твори – це темні та ускладнені тексти. Останні відзначаються ускладненням семантики і синтаксису, для ускладнених текстів характерні спроби досягнути щось, що невідоме середньостатистичній людині, наявність таємниці, яку потрібно розгадати. Так, в одному з романів Рашіда Буджедра «Fascination» головний герой на ім'я Лам все життя намагається розгадати таємницю свого походження, дізнатись, хто були його справжні батьки. Інший роман автора «L'Insolation» представляє собою уривки спогадів психічнохворого юнака – неможливо зрозуміти чи події роману є реальними, чи вони є плодом хворої уяви. Іноді відчуття таємниці носить розмитий характер – це щось, до чого герой прагне, але чого не може досягнути розумом як, наприклад, в романі А. Лаабі «Le chemin des ordalies»: «Au lieu d'y découvrir quelque dé du mystère qui t'importune, c'est lui qui cherche dans tes yeux l'explication de son errance précoce, de son attachement sans appel.» Структура ускладненого тексту заплутана, багатопланова, з багатьма відступами і асоціаціями. Всі твори авторів нашого дослідження так чи інакше пов'язані з пам'яттю, спогадами, уривки яких виринають без хронологічного та очевидного логічного зв'язку. Нелогічність, мінімальна зв'язність у поверхневій структурі тексту відображає розірваність мислення, що їх створило [1: 75].

Емоційно-змістова домінанта темних текстів базується на станах, схожих на ті, які виникають за епілепсії: затьмарення та сплутаність свідомості, сутінкові стани, відірваність від реальності, дезорієнтація у просторі та часі, втрата здатності до абстрактного мислення. Для темного тексту характерна наявність жорсткої опозиції добра і зла. Час в темних текстах

імпульсивний, а простір має здатність стискатися. Психологічний стан персонажа темного тексту змінюється швидко, неочікувано, раптово.

Часто герой темного тексту маленького зросту або нижчий від інших персонажів. Супротивник маленького героя великого зросту, іноді навіть велетень, громила. В романі Абделлатіфа Лаабі «*Le chemin des ordalies*» тюремні кати головного героя велетенського зросту: «*C'est un géant noir qui parle. L'un des trois Epouvantails. ... Le géant noir s'approche. ... Les grosses mains du géant noir avaient agi.*», в той час як його батько описується як людина маленького зросту: «*C'était un petit artisan doux qui partait tous les jours au travail à six heures du matin pour revenir à huit heures du soir.*». Хоча опису зовнішності самого героя в романі немає, сам він мислить себе скоріше в масштабах мікрокосму: «*Tu imaginais les cellules de ton corps comme autant de personnages lilliputiens d'un dessin animé.; Avec cette différence que nous ne sommes ni des géants ni des héros sauveteurs qui forcent la décision du destin.*». Та сама тенденція спостерігається у творах Рашіда Буджедра. В романі «*L'insolation*» названий батько головного героя невеличкого зросту: «*mon prétendu père, le marchand de poissons. Petit homme malingre, il vend des sardines dans une boutique*», а більшість його супротивників високі, огрядні люди: «*Il n'attirait pas l'attention malgré son immense corps ...*» Герой темного тексту не переносить, якщо не рахуються з його людською гідністю. Приниження людської гідності стає одним з центральних мотивів в багатьох романах. В романах А. Лаабі обидва головні герої зазнають фізичних і моральних знущань: один під час перебування у в'язниці («*Le chemin des ordalies*»), інший стає жертвою придушення народного повстання («*L'oeil et la nuit*»). В романах Р. Буджедра «*Répudiation*» та «*L'Insolation*» головні герої є об'єктом ненависті та приниження власного кривого батька.

В темних текстах важливу роль відіграє сміх. Найбільш часто зустрічаються такі дієслова і іменники як посміхатись, посмішка, усмішка, хихотити, регіт, реготати, заходитися сміхом (*rire, fou rire, ricaner, sourire, éclater, ironiser, rigoler*). Позитивний герой не любить, коли над ним сміються, насміхаються, він вважає сміх знущанням та приниженням своєї гідності. В романах, наприклад, Р. Буджедра сміх стає засобом неадекватної реакції, способом захисту та ознакою глибоких психічних травм героїв. Лексика з семантичним компонентом «сміх» надзвичайно широко використовується. Ось лише деякі приклади з романів. А. Лаабі «*Le chemin des ordalies*»: «*Le brouhaha s'éloigne. Dernières notes du chant. Rires.; Appels. Pas métalliques. Cris et rires confondus.; L'œil ricanant abrégait.; Rire complice, Pourquoi les prisonniers rient-ils plus que les autres hommes ?*» Зазвичай сміх героя темного тексту пов'язаний не з радістю, а зі зловтіхою. Рашід Буджедра «*L'insolation*»: «*Il avait l'air de ricaner.; le minois sarcastique du matou; Ha! Ha! Elle me fait rire. Djoha rit aussi; Elle avait été prise entre le fou rire et la colère; L'assistance riait alors de bon cœur et Djoha se sentait mortifié; Elle me faisait rire d'énervement; Les riches marchands, ... , riaient à se dilater la rate.*». Белянін В. П. відмічає що цей компонент з'являється в темних текстах не випадково і пояснює використання сміхового через феномен фізіологічного рівня. Це пов'язано з судомами в м'язах обличчя під час епілептичних припадків, слуховими галюцинаціями зі сміхом, з можливістю виникнення припадку під впливом сміху: «*il n'aimait pas trop ma façon de lui faire avaler son rire de travers et la douleur commençait réellement à lui paralyser les muscles du visage*» (Р. Буджедра «*L'insolation*»). Якщо трактувати появу сміху з точки зору психіатрії, то як симптом він може говорити про глибоку депресію (в таких випадках людина вербально та фізично агресивна) та захисну реакцію, яка свідчить про прихований біль і застосовується для того, щоб уникнути деструктивного вибуху емоцій [6]. За таких умов використання лексики з загальною семою «сміх» в темних текстах здається нам закономірним – сміх виступає як хворобливий симптом психічної нестабільності та психологічних травм, яких зазнає головний герой.

В багатьох темних текстах зустрічається опис повторюваних дій. В досліджуваних нами текстах повторюються не лише дії, а і окремі слова, фрази, найчастіше співзвучні. Подібне явище називається психіатричним терміном «вербігерація» і полягає в безперервному повторюванні слів, словосполучень, які можуть вирізнятись співзвучністю. Вербігерація спостерігається у людей хворих на шизофренію. Оскільки це характерний прийом для всіх авторів, яких ми досліджуємо, і мовлення головних персонажів є, по суті,

прикладом вербіферації – монологом з надлишком повторюваних елементів, ми можемо говорити про створення в тексті шизоїдного дискурсу [3].

В темних текстах можна знайти багато лексичних елементів зі значенням «неприємний звук»: тріск, шурхіт, шарудіння, грюкання, ляскання, хрипіння тощо. Це також пов'язано з епілептоїдною акцентуацією – епілептичний припадок може спровокувати звукове подразнення органів слуху. Загалом неприємні звуки створюють незатишну атмосферу та емоційне напруження. А. Лаабі «Le chemin des ordalies»: «Un sifflement douloureux te vrille les tympans.; Tam tam s'élève autour du feu de jungle propitiatoire.; Du couloir central parvenaient des échos : grilles qu'on ouvre et qu'on referme.» Р. Буджедра «L'insolation»: «Elle m'agaçait avec les bruits qu'elle faisait.; de ces cris féminins aigus comme des aiguilles aiguisées gaillardement ; L'enfant gémit et les femmes libérées poussent des cris de plus en plus stridents. Paroxysme.»

Достатньо часто в темних текстах зустрічається опис того, що герой відчув запах, різкий та неприємний. Цьому факту також можна віднайти логічне пояснення. Запах зачіпає питання тваринності [5], він неосяжний в рамках мовлення, породжує серію негативних конотацій: «запах – палеокортекс (прадавній відділ мозкової кори) – тварини з мезенцефалічними рефlekсами – психотичні симптоми» [5: 61]. Нюхові відчуття це віддалення від цивілізації, навіть протиставлення себе цивілізованому суспільству.

Проведений нами аналіз текстів дійсно підтверджує створення франкомовними авторами Магрибу дискурсу психічного відхилення в своїх романах. Належність всіх аналізованих нами романів до типу «темні» за типологією Беляніна В. П. безперечно вимальовує унікальну художню картину світу франкомовних творів магрибської літератури. В ситуації соціального, культурного та особистісного конфлікту, що склалася для письменників магрибського регіону, ми можемо спостерігати співвідношення художньої картини світу, як з індивідуальною картиною світу письменників, так і з культурною картиною світу країн Магрибського ареалу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белянін В. П. Психолінгвістическіе аспекты художественного текста. – М.: МГУ, 1988. – 228 с.
2. Белянін В. П. Основы психолінгвістической диагностики. (Модели мира в литературе). – М, Тривола, 2000. – 248 с.
3. Руднев В. Шизофреніческий дискурс. – Режим доступу: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_04/1999_4_03.htm
4. Фрумкіна Р. М. Психолінгвістика: Учебник для студентов ВУЗов. М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 320 с.
5. Gisèle Harrus-Révidi Psychanalyse des sens. Paris :Editions Payot, 2006. – 252 p.
6. La dérision, le rire. Internationale de l'imaginaire, Nouvelle série №3, Arles: BABEL, 1995. – 119 p.
7. Les littératures francophones depuis 1945. Paris: Bordas, 1986. – 383 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Boudjedra R. L'insolation. Paris : Editions Denoël, 1972. – 255 p.
 Boudjedra R. La répudiation. Paris : Editions Gallimard, 1981. – 252 p.
 Laâbi A. Le chemin des ordalies. Paris: Ed. De La Différence, 2003. – 220 p.
 Laâbi A. L'oeil et la nuit. Paris: Ed. De La Différence, 2003. – 159 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Бондаренко – аспірант кафедри французької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, психолінгвістика.

АСПЕКТИ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ

Ольга БРАНИЦЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто підходи до вивчення і визначення прецедентних феноменів, прецедентних імен, антропонімів зокрема, та їх значення у міжкультурному спілкуванні.

Ключові слова: прецедентні феномени, текст, ім'я, антропонім, комунікація.

The article focuses on the investigation and definition of precedent phenomena, texts, and anthroponyms in particular and their meaning in intercultural communication.

Key words: precedent phenomena, text, proper name, anthroponym, communication.

Кожна людина належить до певної національної культури, що включає національні традиції, мову, історію, літературу. Економічні, культурні й наукові контакти країн і їхніх

народів роблять актуальними теми, пов'язані з дослідженням міжкультурних комунікацій, співвідношення мов і культур, вивченням мовної особистості.

Лінгвістика, як наука, що вивчає загальні процеси мови, цілком закономірно й традиційно звертається до питань культури як допоміжного матеріалу для більш глибокого розуміння мовних явищ. Всі дослідники, що вивчають взаємообумовленість мови й культури виходять із положення, що взаємовідносини мови й культури являють собою фактор взаємного розвитку й існування.

У сучасних умовах паралельно з динамічними змінами способу життя людей змінюються й мовні переваги. І публіцистика, і живе мовлення насичені новими словами, назвами, новим контекстом; з'являється значна кількість лексичних одиниць з національно-культурною оцінкою - прислів'я, приказки, фразеологізми, крилаті слова й прецедентні феномени. Сучасні тексти насичені національно-культурними стереотипами, які є важливим чинником доступності й сприйняття текстів для людей, що вивчають іноземну мову. Як правило, людина цікавиться тим, як люди іншої національності сприймають навколишній світ, якими цінностями при цьому оперують. Іноземець прагне зрозуміти нове культурне середовище, порівнюючи його феномени з феноменами рідної або світової культури.

“Чи не головною характеристикою, що вирізняє прецедентні феномени це їх здатність 1) виконувати роль еталона культури; 2) функціонувати як згорнута метафора; 3) виступати як символ якого-небудь феномена або ситуації (взятих як сукупність певного набору диференційних ознак)” [5 : 170].

Теорія прецедентності вперше була запропонована й теоретично обґрунтована Ю.М.Карауловим у роботі «Російська мова і мовна особистість» [3]. “Назвемо прецедентними тексти, (1) значимі для тієї чи іншої особистості в пізнавальному й емоційному відношеннях, (2) що мають надособистісний характер, тобто добре відомі й широкому оточенню даної особистості, включаючи її попередників і сучасників, і, нарешті, такі, (3) звертання до яких відновляється неодноразово в дискурсі даної мовної особистості” [3: 216]. Варто сказати, що з моменту публікації цієї роботи в 1987 році цей термін увійшов у вживання з деякими змінами. Учасники семінару «Текст і комунікація» розширили рамки вживання даного терміна, назвавши його «прецедентним феноменом», зробивши зауваження про те, що текст розуміється ними в більше вузькому змісті (роботи Д.Б.Гудкова, І.В.Захаренко, В.В.Красних). Слід враховувати, що в концепції Ю.М.Караулова до числа прецедентних віднесені навіть невербальні феномени: витвори архітектури, живопису, музики - це теж свого роду «тексти», а їх назви - Храм Василя Блаженного, картина «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» та ін. становлять значну частину національного фонду прецедентних знаків.

Створена Д.Б.Гудковим, І.В.Захаренко, В.В.Красних і Д.В.Багаєвою теорія прецедентних феноменів може розглядатися як черговий етап у дослідженні прецедентності. Прецедентні феномени й уявлення, які стоять за ними, не тільки національно детерміновані, але й самі визначають шкалу цінностей і задають парадигму поведінки.

Згідно з найбільш авторитетною сучасною концепцією прецедентності розмежовуються наступні види прецедентних феноменів: прецедентні імена, прецедентні висловлювання, прецедентні тексти й прецедентні ситуації. Автори концепції дають наступні визначення [2 : 70].

1. Прецедентна ситуація, що розуміється як певна «еталонна» ситуація, пов'язана з набором певних конотацій, диференційні ознаки яких входять у когнітивну базу; визначальним прецедентних ситуацій можуть бути прецедентне висловлювання або прецедентне ім'я або непрецедентний феномен [4 : 47]. Прецедентні ситуації в російській та українській мовах дуже часто метонімічно позначаються за допомогою вказівки на місце, де відбулася відповідна подія. Так, *Чорнобиль* – це не тільки місто, але й глобальна екологічна катастрофа. Відповідно *Беслан* – це терористичний акт, у результаті якого загинули сотні дітей. Ситуація зради відома на багатьох мовах – *Judas kiss (поцілунок Іуду); the 11th of September (11 вересня)* та інші.

2. Прецедентний текст, що розуміється як “завершений і самодостатній продукт мовленнєво-розумової діяльності; предикативна одиниця; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змісту...” [4 : 47-48]. До числа прецедентних текстів належать твори художньої літератури (наприклад, «*Евгеній Онегин*», «*Война і мир*», «*Кобзар*», «*Gulliver Travels*», «*King Arthur and the Knights of the Round table*»), назви пісень

(«Лаванда», «День Перемоги», «Разом нас багато», «Yesterday», «Jingle Bells»), тексти реклами («Не гальмує-снікерсуй», «Always Coca-cola», «I'm loving you»), анекдотів, політичних публіцистичних текстів й т.д. Назви деяких широко відомих текстів можуть використовуватися метафорично. Наприклад, *Одисея* - це образне позначення тривалої й небезпечної подорожі.

Згідно думки Г.Г. Слишкіна, текст може бути прецедентним не тільки в ту чи іншу епоху, чи протягом життя одного покоління, але може стати таким на відносно короткий період (анекдот, реклама). В період своєї прецедентності ці тексти мають ціннісне значення, а ремісництві, що базуються на них, часто використовують в дискурсі певного періоду часу. Таким чином, під прецедентним текстом Г.Г. Слишкін пропонує розуміти «будь-яку послідовність знакових одиниць, що характеризується цілісністю і зв'язністю, і яка має ціннісну значимість для певної культурної групи» [6 : 28].

3. Прецедентне ім'я (далі ПІ), що розуміється як «індивідуальне ім'я, пов'язане або з загально відомим текстом, як правило, що відноситься до прецедентних (*Т.Бульба*), або з прецедентною ситуацією (*Іван Сусанін*); це свого роду складний знак, при вживанні якого в комунікації здійснюється апеляція не до власне денотату (референта), а до набору диференційних ознак даного прецедентного імені; може складатися з одного (*Ломоносов, Буратино, Harry Potter, Rockefeller*) або більше елементів (*Летючий голландець*), позначаючи при цьому одне поняття» [4 : 48]. Деякі прецедентні імена мають яскраві ознаки – атрибути, які роблять відповідний образ більше яскравим і нерідко використовуються метафорично.

Прецедентні імена являють собою цікавий об'єкт дослідження для вчених різних напрямків: лінгвістів, лінгвокультурологів, літературознавців, істориків. Оpubліковано значну кількість робіт, присвячених проблематиці ПІ, але по багатьом питанням немає єдиної думки. Експресивність і образність ПІ, велика сила емоційного впливу, здатність яскраво й стисло передати думку, влучно й коротко охарактеризувати складні явища й т.д. зумовлюють успішне використання ПІ й у розмовному мовленні, і в літературних творах, і в пресі. ПІ виражають ціннісні орієнтації лінгвокультурного співтовариства, поповнюють його мовний фонд, що відображається в різних словниках. Корпус ПІ непостійний. Зміна суспільних відносин, переорієнтація моральних цінностей, зникнення певних понять й виникнення нових зумовлюють рухливість складу ПІ: одні з них застарівають і виходять з уживання, інші набувають додаткових значень, народжуються нові ПІ. Широка вживаність ПІ в самих прогресивних інформаційних джерелах, що миттєво відображають всі рухи політичного, соціального, культурного життя, звертає на себе увагу великого кола дослідників феномена «прецедентне ім'я».

4. Прецедентне висловлювання, що розуміється як «репродукуючий продукт мовленнєво-розумової діяльності; завершена й самодостатня одиниця, що може бути або не бути предикативною; складний знак, сума значень якого не дорівнює його змісту; останній завжди "ширше" простої суми значень; у когнітивну базу входить саме прецедентне висловлювання як таке» [4 : 65]. До числа прецедентних висловлювань належать цитати з текстів різного характеру, прислів'я (*Тихіше їдеши - далі будеш, Ситий голодному не вірить, кусать локти, владелець заводів, газет, пароходов, All worlds is theatre, Manna from Heaven*). Прецедентне висловлювання нерідко характеризує прецедентну ситуацію (*трагедія 11 вересня*) або включає прецедентне ім'я (*Robin Hood policies*).

Як зазначає Д.Б. Гудков, центром категорії прецедентності цілком може бути визнане прецедентне ім'я, за допомогою якого нерідко позначаються прецедентні тексти й прецедентні ситуації.

Окрім імена, що функціонують як знаки вторинної номінації, укорінюються в мові в ролі прецедентних імен (*Churchill, Shakespeare, Стенька Разин, Ломоносов, Махно, Мазепа*). Згідно з уявленням теорії прецедентності випадки використання власних імен можуть бути визначені як прецедентні антропоніми. До цієї групи відносяться загально відомі власні імена, які можуть використовуватися в якості особливих культурних знаків, свого роду символів певних якостей.

До складу емоційно-оцінного значення даних антропонімів входять історичні конотації, які пов'язані не із внутрішньою формою імені, а з діяльністю або індивідуальними властивостями їхніх носіїв - прецедентних особистостей, що залишили певний слід в історії. Асоціативний зв'язок прецедентного імені із прецедентною особистістю актуалізується у свідомості носіїв мови при посиланні на це ім'я, тому можливі порівняння (*as rich as*

Rockefeller, as mean as hungry Tyson, как Чанай, жестокий как Сталин та ін.) Прецедентні імена, що виступають в якості образів для порівнянь, становлять інтерес з точки зору виявлення відображеної в них специфіки мовної картини світу. Емоційно-оцінне значення антропоніма обумовлене також літературними конотаціями, які актуалізуються у свідомості представника будь-якої лінгвокультурної спільності при співпаданні реального імені з іменем якого-небудь літературного героя (*Shrek, Harry Potter, Буратино, Коцей Бессмертный, Котигорошко, лис Микита*).

Літературна популярність імені, впливаючи на конотативний потенціал інваріанта імені, може впливати на формування його оцінного сприйняття, яке проявляється через вираження емоційності, оцінки й експресивності.

Характерними ознаками прецедентного імені відносно власного імені є наступні:

- семантика власного імені набуває значення в конкретній мовній ситуації, тоді як прецедентне ім'я відомо всім носіям мови поза певною ситуацією, воно входить у фонові знання носіїв мови й культури, є засобом мовної й культурної наступності. У лексичне значення прецедентного імені входить вся культурна, соціально значима інформація;

- це оцінка, яка сприймається як емотивна, особистісна і не завжди готова претендувати на повну об'єктивність [1: 124];

- прецедентне ім'я відтворюється в процесі комунікації, а не створюється заново, оскільки пов'язане з певним референтом, його диференційними ознаками, з певним текстом або ситуацією, що є відомі носію. Однак воно стосується не прототипу, своєму первісному референтові, а носія аналогічних якостей (або якості), якому потрібно дати аналогічну оцінку, що склалася в представників даної культурно-мовної спільності;

- згорнута культурна інформація прецедентного імені функціонує у відволіканні від денотата імені. Узагальнений образ, обраний для презентації диференціальної ознаки, опирається на національні орієнтири сприйняття дійсності й визначається сформованою в свідомості носіїв мови оцінкою;

- оцінні й емоційні конотації прецедентного імені, що є результатом співвіднесення з культурними установками, стереотипами, фоновими знаннями носіїв національної мови й національної культури, впливають на популярність цього імені, на формування поглядів суспільства й на національну картину світу в цілому.

- прецедентні імена здатні виходити із загальнонаціональної сфери вживання, виступати як певна схематизація культурно-історичного досвіду членів цілого мовного колективу, стаючи відомими носіям інших мов, стати символом етносу, країни.

Антропоніми можуть у процесах вторинної номінації розвивати референтні (понятійні) співзначення, що мають емоційно-образні й емоційно-оцінні компоненти, зумовлені національно-культурними і мовними факторами.

Таким чином, прецедентність в антропоніміці – це стійка диференційна ознака, що сформувалася у свідомості носіїв мови, пов'язана з носієм цієї ознаки – прецедентною особистістю через прецедентний текст або ситуацію, що актуалізується кожного разу у зв'язку з посиланням на дане ім'я.

Прецедентність носить універсальний або національний характер. Національно-культурна конотація відображає в значенні імені національно-специфічне сприйняття певним народом навколишньої дійсності. Використання асоціативно-образних сприйнятів, значенневих інтерпретацій прецедентних імен, типових для всієї етнокультурної спільності, у художніх творах приводить до більшої стилістичної експресії й емоційної образності. Підкреслимо, що емоційні конотації, пов'язані із прецедентними іменами, характеризуються факультативністю їхнього виникнення в мовленні й обумовлюються національною культурою.

Прецедентне ім'я, проходячи шлях від первинного референтного значення до моменту, коли в його значеннєвій структурі виникають конотативні компоненти, збільшує свою конотативну наповненість завдяки розширенню мовних контекстів. Оскільки семантика прецедентного імені включає досить стійкий обсяг національно-культурних конотацій, як позитивних, так і негативних, прецедентні імена впливають на розвиток конотативних можливостей усього фонду особистих власних імен будь-якої мови.

Прецедентні феномени як сигнали підтекстової інформації виконують наступні основні функції: алюзивну, оцінну, прогнозуючу, експресивну. За допомогою прецедентних імен не

тільки відбувається експлікація відносини мовця до описуваних подій і їхніх учасників, але й виявляється емоційний вплив на реципієнта. Прецедентні висловлювання, перегукуючись із відповідними прецедентними текстами й ситуаціями, надають додаткові конотації повідомленню, експлікують додаткові змісти, які іноді виявляються більше важливими, ніж ті, що лежать на поверхні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гудков Д.Б. Прецедентное имя в когнитивной базе современного русского языка / Д.Б.Гудков // Язык. Сознание. Коммуникация. – Вып. 4. – М., 1998.
2. Захаренко И.В. Прецедентное высказывание и прецедентное имя как символы прецедентных феноменов / И.В.Захаренко, В.В.Красных, Д.Б.Гудков, Д.В.Багаева // Язык. Сознание. Коммуникация. – Вып. 1. – М., 1997. – С. 82-103.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н.Караулов – М.: «Наука», 1987. – 261 с.
4. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: курс лекцій / В.В.Красных – М., 2002.
5. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В.Красных – М.: Гнозис, 2003. – 369 с.
6. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г.Слышкин – М.: Academia, 2000. – 128 с.
7. Англо-український словник власних назв та імен [уклад. Олійник Т.А.] Близько 3000 слів та словосполучень. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – 208с.
8. Moon, R. Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach. London: Clarendon Press, 1998. – 352 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Браницька – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, фразеологія.

ДИСКУСІЙНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ РОЗВІДКАХ

Олена БУРКАЦЬКА (Житомир, Україна)

У статті проаналізовано існуючі підходи до тлумачення концепту, виявлено специфічні риси концепту як одиниці когнітивної лінгвістики, досліджено структуру та функції концепту в процесі пізнавальної діяльності людини.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, концептосфера, структура концепту, вербалізованість/невербалізованість концепту, концепт-мінімум, концепт-максимум.

In the article the author analyzes current approaches to the interpretation of the concept, reveals its specific features as a unit of cognitive linguistics, examines the structure and prospects functions of the concept in the process of cognitive activity.

Keywords: cognitive linguistics, concept, conceptual field, conceptual structure, verbalized/non-verbalized concepts, concept-minimum, concept-maximum.

Сучасна лінгвістична наука активно прямує від іманентно мовних пошуків до функціональної лінгвістики, прагмалінгвістики і когнітивної лінгвістики. Сучасна антропоцентрична парадигма лінгвістики зумовила актуальність проблеми взаємодії мови і людини, доцільність розгляду мови крізь призму пізнавальної діяльності індивіда [3: 3]. Вивченням процесів одержання, відображення та зберігання знань у мовних формах займається когнітивна лінгвістика. Розглядаючи вищезазначені процеси, допускається існування різних форм їхньої репрезентації в мозку людини у вигляді певних структур свідомості. Такими глобальними одиницями мисленнєвої діяльності виступають концепти, які, за визначення М. Болдирева, є квантами структурованого знання, що відображають онтологію світу у зв'язку з потребами соціальної свідомості [1: 22]

Відтак, поняття концепт є ключовим у когнітивістиці. Але, враховуючи те, що когнітивна лінгвістика є порівняно молодою наукою, поняття концепту поки що не має однозначного, усталеного визначення, воно істотно відрізняється в різних наукових школах та працях окремих науковців. Вперше у вітчизняній філології цей термін було введено С. А. Аскольдовим у 1928 році, який визначав концепт, як уявне утворення, що заміщає в процесі мислення безліч предметів, дій, мисленнєвих функцій одного й того ж класу (роду) [6: 30]. Приблизно в цей же час Д. С. Лихачов при розгляді поняття концепту акцентував увагу на зв'язку мови зі світоглядом людини, культурою та мисленням, освітою, професійним і соціальним досвідом носія мови [8: 5].

У філософії та логіці "концепт" ототожнюється з "поняттям" на основі ідентичної ментальної природи. Науковці єдині у думці, що за своєю структурною формою слова "концепт" та "поняття" тотожні: "conseptus" перекладається з латинської як "зачинати"; слово "поняття" має давньо-російське походження і означає "схопити, взяти у власність" [13: 342]. Проте найчастіше "концепт" і "поняття" розглядається як загальне і часткове. Як синоніми у науковому мовленні вони використовуються доволі рідко, значні зрушення в методологічних принципах і в об'єктах досліджень вимагають їх чіткого розмежування [2: 82].

"Концепт" та "поняття" – терміни різних наук. Термін "поняття" використовується головним чином у логіці та філософії, тоді як "концепт" – закріпився у мовознавстві, психології та культурології. "Поняття" – це те, про що люди домовляються чи конструюють, щоб мати спільну мову при обговоренні проблем. "Концепти" ж існують самі по собі, їх люди реконструюють з тим чи іншим ступенем (не)впевненості. Слід погодитися з визначенням відомого російського теоретика когнітивної лінгвістики Ю. С. Степанова, що «на відміну від "понять", про "концепти" не тільки думають, їх відчують; вони – предмет емоцій, симпатій чи антипатій, а інколи і зіткнень» [14: 76]. Розглядаючи опозицію "концепт" – "поняття", слід також зазначити, що останнє виступає одиницею, яка дає інформацію про фрагмент знання, тоді як концепт, крім іншого, вказує на сферу його вживання [14: 79].

На думку О. Л. Чернейко, концепт не вичерпується поняттям. Він містить увесь зміст слова (як денотативний, так і конотативний), що відображає уявлення носіїв даної культури про характер явища, що стоїть за словом, взятим у різноманітності його асоціативних зв'язків [15: 75].

"Концепт" подається науковцями як "одиниця пізнання світу", "культурно-ментально-мовленнєве" утворення [14: 81]. У своїх змістовних формах концепт розуміється як "поняття" і як "символ" [2: 83].

Сам термін "концепт" не є усталеним і єдино можливим на позначення ментальних утворень. Нерідко його вживають синонімічно поряд із "стереотипом", "архетипом", "прототипом", "ментефактом", "символом", "гештальтом", "культурею", "лінгвокультурею", "логоепістемою" тощо [12: 34].

Існують два основних підходи, у межах яких спостерігається гранично широке і гранично вузьке розуміння "концепту". У широкому розумінні "концепт" інтерпретується як нашарування ціннісних конотацій на значення слова, тобто будь-який вербалізований зміст якоюсь мірою відзначений етнічною специфікою [6: 34]. У вузькому розумінні "концепт" постає як феномен життєвої філософії, як буденний аналог світоглядних понять, що закріплені в лексиці природних мов і що забезпечують стабільність і спадкоємність духовної культури етносу, тобто як найважливіша культурно значуща категорія внутрішнього світу людини [4; 5: 136; 3: 4]. У ще більш вузькому розумінні "концепти" розглядаються як семантичні утворення, що стоять за словами, які не мають однослівних еквівалентів при перекладі іншими мовами [10: 83].

Очевидно, що наявність у лінгвокогнітології широкого і вузького тлумачень концепту зумовлено, різним розумінням параметричного обсягу його властивостей.

Вчені зазначають, що концепти утворюють інформаційну базу мислення, певний концептуальний каркас свідомості, що уможливує подальший процес когнітивного опанування дійсності. Вони складають той поняттєвий фонд, в якому містяться ресурси для здійснення мисленнєво-мовленнєвої діяльності [13: 107].

Як було зазначено вище, люди мислять концептами, які у своїй сукупності утворюють концептосферу свідомості. Слід зазначити, що однією з найважливіших особливостей концепту є універсалізм. Мова є найпотужнішим засобом вияву концепту і концептосфери, але їхнє вираження не обмежується лише мовою. За допомогою мовних засобів, ми можемо дослідити структуру концепту, експлікувати його змістові обшири, окреслити закономірності національно-мовного вираження концепту, простежити його частотність і регулярність [11: 37].

Одним із найчастотніших й найрегулярніших виявів концепту є його значення, через яке сам концепт індукується в мові. Проте, за своєю сутністю концепт ємніший, ніж значення. Концепт та значення є відображенням навколишньої дійсності, мають когнітивну

природу, оскільки представляють результат відображення, сприйняття й пізнання дійсності людською свідомістю. Значення слова, семема, також має когнітивний характер, тому що складається з сем, які репрезентують в мовленні окремі когнітивні ознаки, що утворюють зміст концепту [6: 92]. Але, як зазначають З. Д. Попова та І. А. Стернін, значення та концепт є продуктами діяльності різних видів свідомості: концепт – когнітивної, а значення – мовної [6: 92]. Варто зазначити, що структура концепту набагато складніша і багатогранніша за лексичне значення слова.

Значення і концепт співвідносяться як комунікативна частина та ментальне ціле. Значення виступає одиницею семантики, системи значень певної мови, а концепт є складовою концептосфери, тобто організованою сукупністю одиниць мислення нації (народу). Семантика слова забезпечує взаєморозуміння нації в процесі спілкування, а концепт, в свою чергу, - свідоме осмислення дійсності [6: 102-104].

Важливим питанням когнітивної лінгвістики є проблема вербалізованості концепту. Такі науковці, як М. М. Полюжин, О. С. Кубрякова, С. Г. Воркачев та ін. наполягають на тому, що концепт завжди має своє словесне вираження [11: 32-42; 7: 69; 2: 79-95].

Поділяючи думку З. Д. Попової та І. А. Стерніна, ми вважаємо, що для виділення концепта як реально існуючої метнальної одиниці, словесна номінація не є обов'язковою, оскільки механізм мислення та механізм вербалізації постають різними механізмами, що доведено сучасними психолінгвістичними та нейролінгвістичними дослідженнями. Ми погоджуємося з цим поглядом, вважаючи, що тільки частина концептів отримують мовну інтерпретацію. Таким чином, знання про світ містять **вербалізовані** та **невербалізовані концепти**, а сфера концептотворення не обмежується рамками мови, оскільки може існувати в універсальному предметному коді людини, не беручи безпосередньо участі в комунікації.

Отже, мовні засоби слугують більше повідомленню концепта, ніж його існуванню. Зрозуміло, що для лінгвістичного дослідження вивчення вербалізованих концептів є більш актуальним, з чим пов'язана активізація пошуків у напрямку вивчення ролі концептів у дискурсивній практиці людини. В. М. Манакін визначає вербалізований концепт як одиницю етнокультурної інформації, що відображає світ національного сприйняття предметів і понять, позначених мовою [9: 23]. С. А. Жаботинська денотує його мінімальним "пакетом" інформації, репрезентованим в одиницях мови та мовлення [3: 5].

Вербалізований концепт, на наш погляд, виступає одиницею когнітивної лінгвістики, що відображає знання і досвід людини та репрезентується у мові. Оскільки однією з функцій концепту є інтерпретація отримуваних даних, вербалізовані концепти репрезентують у мові зміст окремого кванту інформації про світ, надають можливість оперувати цим змістом у мовленні. Один й той самий концепт може бути вербалізованим різними мовними засобами: лексемами, фразеологічними одиницями, граматичними засобами, текстами [3: 8].

Проблемним є питання щодо визначення структури концепта, оскільки існує багато думок стосовно його основних складових частин. Ю. С. Степанов виокремлював в концепті наступні складові частини: **1) загальновідома сутність**, яка містить основу концепту; **2) сутність, що відома окремим носіям мови**; **3) історична, етимологічна інформація**, яка відома ще меншій кількості людей [6: 104-103]. Як приклад наведемо концепт "свято Івана Купала". За поданою вище структурою можемо виділити "свято літнього сонцевороту" (загальновідома сутність), "ушавлення молодості, кохання й материнства" (відомо окремим носіям мови) та "вшанування бога Сонця (Дажбога)" (історична інформація).

С. Г. Воркачев виокремлює **понятійну складову**, яка містить дефініційну структуру; **образну складову**, до якої входять когнітивні метафори, що підтримують концепт у свідомості, та **значиму складову** – етимологічні й асоціативні характеристики концепту, які визначають його місце у лексико-граматичній системі мови [6: 105].

Досить цікавою є структура концепту, розроблена Г. Г. Слишкіним, який розрізняє чотири зони – **дві основні** (*інтразону* – ознаку концепту, який відображає особисті ознаки денотата, *екстразону* – ознаки, які випливають із паремій та переносних значень) та **дві додаткові** (*квазіінтразона та квазіекстразона* – пов'язані з формальними асоціаціями, які виникають внаслідок співзвучності імені концепту з іншим словом та ін.) [6: 105].

Спираючись на літературу та дослідження у проблемному колі концепту, доходимо висновку, що більшість дослідників розрізняють в структурі концепту **образ** та певне **понятійне, інформаційне ядро**, що доповнюється деякими **додатковими ознаками**.

М. В. Нікітін виділяє в концепті образ, поняття, когнітивний імплікаціонал та прагматичний імплікаціонал [6: 105].

У своєму дослідженні З. Д. Попова та Й. А. Стернін виділяють три основні компоненти концепту – образ, інформаційний зміст та інтерпретаційне поле [6: 106].

На нашу думку, концепт є як індивідуальним так і загальним уявленням про дійсність. Таке розуміння концепту наближає його до художнього образу, який містить у собі узагальнюючі й конкретно-чуттєві моменти. Проте слід бачити відмінність між образом і концептом: образ – це прямий "відбиток" дійсності, отриманий від чуттєвого сприйняття дійсності, а концепт – це узагальнене, абстраговане відображення, опосередковане розумовою діяльністю. Інша важлива принципова відмінність між цими формами відображення дійсності полягає в тому, що образ – неподільне відображення цілісного, а концепт – розчленоване відображення спеціального як частини загального, відображення характеристик сутності предмета.

Проаналізувавши існуючі підходи до структури концепту, доходимо висновку, що концепт визначають як складну ментальну репрезентацію, утворену кількома казуально пов'язаними елементарними репрезентаціями, які, у свою чергу, формуються внаслідок первинної взаємодії людини із середовищем [5: 211]. Отже концепт народжується як образ, але, просуваючись шаблонами абстракції, поступово перетворюється з чуттєвого образу у власне розумовий. Такий принцип формування ментальної репрезентації знань про світ дозволяє розглядати концепт як "поглинаючу польову структуру" [4: 150], до якої входять різні аспекти знання і досвіду, у тому числі світоглядний, раціональний, емотивний, культурологічний.

Слід зазначити, що саме концепти складають інформаційну базу мислення, утворюють так званний концептуальний каркас свідомості, що слугує когнітивному опануванню дійсності. Концепти становлять той поняттєвий фонд, в якому містяться ресурси для здійснення мисленнево-мовленневої діяльності [5: 107].

Концепт є цілісним утворенням, хоча може мати різний ступінь інформативної насиченості, зберігаючи при цьому можливість поповнюватися, змінюватися і відображати людський досвід. На думку А. Вежицької, концепт варіюється від концепту-мінімуму до концепту-максимуму й енциклопедичного доповнення залежно від ступення пізнання об'єкта [15: 77]. **Концепт-мінімум** – це неповне знання смислу слова, відома реалія, але не всі аспекти, що її стосуються, вона не є для мовця дуже цікавою, оскільки він з нею ніколи не стикався у своїй життєвій практиці. **Концепт-максимум** охоплює повне знання мовцем смислу слова, реалія йому відома у всіх аспектах, в тому числі енциклопедичні відомості, професійні знання про реалію. Як приклад, наведемо концепт "*Thanksgiving Day*", який для жителів США та Канади є концептом-максимумом, а для мешканців України він є концептом-мінімумом, оскільки мовці не можуть відповісти на питання: чи є це свято релігійним чи ні, коли воно святкується, які традиції пов'язані зі святкуванням цього дня, які страви прийнято готувати, чи доречно ходити в гості чи домашнє це свято, тощо.

Кожний концепт має ідеалізовану когнітивну модель, під якою розуміють усі наші уявлення про об'єкт в цілому, певний "нерозчленований" образ, що зумовлює рольову структуру мовного знака. Це можна простежити на прикладі англійських *to speak* (говорити) і *to whisper* (говорити пошепки), які мають різні ідеалізовані когнітивні моделі. *To whisper* асоціюється з тихою, ледве чутною розмовою, несе в собі відтінок секретності, потаємності, небажання бути почутим великою кількістю людей, в деяких випадках можна припустити говоріння з самим собою, бурмотіння під ніс. Концепт цього слова виключає доповіді чи виступи на велику аудиторію, диспути, дискусії, а також не є сумісним з іншими концептами, звичайними для *to speak*, оскільки носії мови не кажуть *to whisper in favour of/against smth.* "виступати за/проти чогось" (наприклад: *Only one MP spoke against the bill*), *to whisper out* "публічно протестувати проти чогось" (наприклад: *Five student who had spoken out against the rigime were arrested*).

Отже інтерпретаційне поле окремого концепту становить концептосфера, що зумовлена головною властивістю концептів – зв'язаністю з іншими подібними структурами знання. Кожен концепт може бути висвітленим на тлі концептосфери, або її структурної одиниці – домену, який є сполучною областю концептуалізації, базою, відносно якої профілюється певна семантична структура. Домени вимагають окремого аналізу, що може бути предметом подальшого аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н. Н. Антропоцентричность языка с позиции разных культур // Филология и культура: Материалы III-ей межкультурной конференции. – Тамбов: Изд-во ТГУ им Г. Р. Державина, 2001. – Ч. 1. – С. 15–20.
2. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. Воронеж, 2002. – С. 79–95.
3. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. – Черкаси: Сіяч, 1997. – Вип. 2. – С. 3–11.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Кравченко А. В. Знак значение, знание. Очерк когнитивной философии языка. – Иркутск: Издание ОГУП «ИЮТ №1», 2001. – 261 с.
6. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007 – 316 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 271 с.
8. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изв. АН СССР, Сер. лит. и яз., т. 52, № 1, 1993. – С. 3–9.
9. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – Киев: Знання, 2004. – 326 с.
10. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск, 1998. – С. 80–85.
11. Положин М. М. Про теоретичні засади когнітивного підходу до дискурсивного аналізу // Studia Germanica et Romanica. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – Ч., № 3. – С. 32–42.
12. Семкина Н. А. Концепты и их связи в тексте // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования. – Рязань: РГПУ им. С. А. Есенина, 2002. – С. 106–114.
13. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. М.: Акад. проект, 2001–990 с.
14. Чернейко О. Л. Гештальтная структура абстрактного имени // Филологические науки. – 1995. – № 4. – С. 73–83.
15. Wierzbicka A. Lexicography and conceptual analyses. – Ann Arbor, MI: Karoma, 1985, – 368 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Буркацька – аспірантка кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лексична семантика, прагматика тексту.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТЕКСТОВОГО КОНЦЕПТУ ЖІНОЧНІСТЬ У ЗАГОЛОВКАХ ФРАНЦУЗЬКИХ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ РОМАНІВ XIX – XX СТОЛІТЬ

Жанна БУЦЬ (Київ, Україна)

У статті розглянуто особливості заголовків у визначенні концептуального змісту художнього твору. Проаналізовано назви французьких соціально-побутових романів XIX – XX століть з огляду на розгортання ТК ЖІНОЧНІСТЬ і виявлено специфіку їх лінгвокультурної направленості.

Ключові слова: текстовий концепт ЖІНОЧНІСТЬ, заголовок художнього твору, лінгвокультурологія, французький соціально-побутовий роман.

This article is taking a view of the titles' particularities in the content's conception determination of a work of art. It analyses the titles of French social and life novels of the XIX – XX centuries into consideration that there's the textual concept FEMININITY. So this paper brings the culture of their linguistics characters.

Key words: textual concept FEMININITY, title of a work of art, the culture of the linguistic, French social and life novels.

Сучасні лінгвопоетологи все частіше звертаються до концептуально-культурологічного тлумачення текстів. Це пояснюється тим, що відображення дійсності та створення картини світу відбувається за допомогою мовних засобів, а художня мова віддзеркалює специфіку культур. Текстовий концепт (далі ТК) є ментальною одиницею сприйняття та несе на собі певну лінгвокультурну інформацію, а у сукупності ТК мають відображати особливості світосприйняття певного етносу, і навіть виступати свого роду підґрунтям культури [2: 54].

Заголовки художніх творів являють собою перші вербальні маркери ТК. Назва твору є відправною опорою для його розуміння, представляє собою "інструкцію до побудови гіпотези щодо глибинної структури тексту та надає читачеві можливі напрямлення у пошуках засобів декодування намірів автора" [4:175]. Заголовок експліцитно або імпліцитно репрезентує концептуально значущу інформацію [5: 107], є ключем до розуміння та інтерпретації всього тексту [7: 101], оскільки представляє собою відбиток проявів передтекстових та післятекстових когнітивних відтворень автора [13: 17]. Все вище викладене й зумовлює **актуальність** обраної нами теми дослідження.

За **мету** при написанні цієї статті ми ставимо визначити лінгвокультурологічні особливості ідентифікації ТК ЖІНОЧНІСТЬ у заголовках французьких соціально-побутових романів XIX – XX століть.

Особливого значення у лінгвокультурологічному аспекті набувають французькі соціально-побутові романи XIX – XX століть. Характерним для цього різновиду реалістичного романного жанру є зображення персонажів у конкретних історичних обставинах та ідеологізація їхнього приватного життя та побуту [15: 598], що надає змогу простежити культурологічну специфіку розвитку Франції. Течія реалізму у французькій літературі розвивається з початку 30-х років XIX століття, і, на думку літературознавців, найвідоміші твори цієї епохи здебільшого носять характер соціально-побутового [9; 14]. Упродовж розвитку досліджуваного нами літературного жанру мав різноманітні розгалуження, а у XX столітті він набув рис соціально-психологічного роману [1: 22].

Таким чином, урахувавши зміни, які відбулися у літературному житті Франції XIX – XX століть, при виборі ілюстративного матеріалу для нашого дослідження ми намагалися охопити течії та школи, що виокремилися від соціально-побутового реалістичного романного жанру. Тому з чисельних представників французького художнього спадку двох століть було обрано твори Ф. Стендаля «Le Rouge et le Noir», О. де Бальзака «Eugénie Grandet», Г. Флобера «Madame Bovary», Е. Золя «Thérèse Raquin», Е. Гонкура «La Faustin», Ф. Моріака «Thérèse Desqueyroux», Ф. Еріа «Famille Boussardel», Б. Клавеля «Le Tonnerre de Dieu (qui m'emporte)» та Ф. Лабро «Manuella».

Одним із засобів відтворення руху смислу художнього тексту є його членування на композиційні одиниці [11: 18]. Заголовок як один із сегментів композиції твору має чисельні функції та виступає "актуалізатором практично всіх текстових категорій" [7: 95]. Назва художнього твору є концептуально значущою і передає емоційне забарвлення тексту.

У лінгвопоетичних дослідженнях заголовки вважаються сильною позицією і являють собою номінальному твору [5: 107]. Французька дослідниця І. Феногліо вважає назву рамковим компонентом [13: 17], значення якого збагачується за рахунок текстового простору, що потребує ретроспективного прочитання твору. До того ж, завдяки заголовку художній текст набуває своєї завершеності та підпорядковується певному концепту. Досліджений нами матеріал, окрім належності до соціально-побутового різновиду романного жанру, поєднано розгортанням у них ЖІНОЧНІСТЬ.

При проспективному прочитанні творів французького соціально-побутового романного жанру XIX – XX століть стає явним, що здебільшого вони представляють собою пряму номінацію головних героїнь: «Eugénie Grandet» (О. де Бальзак), «Madame Bovary» (Г. Флобер), «Thérèse Raquin» (Е. Золя), «La Faustin» (Е. де Гонкур), «Thérèse Desqueyroux» (Ф. Моріак) і «Manuella» (Ф. Лабро). І все ж таки, вони вирізняються ускладненою семантикою, що можливо виявити лише при ретроспективному прочитанні творів.

Так, за тлумаченням енциклопедії імен Тереза у перекладі з грецької позначає *défenseur* [18] – "захисниця". У результаті інтерпретації романів Е. Золя («Thérèse Raquin») і Ф. Моріака («Thérèse Desqueyroux») стає зрозумілим концептуальне наповнення імені головних героїнь. Обидві жінки перебувають у конфлікті з оточуючим їх середовищем і як можуть, захищають себе від нього: одна вбиває свого коханця (Zola, TR), а інша намагається отруїти чоловіка (Maugiac, TD). Але результат єдиний – покарання. Таким чином, можна окреслити схему логічного розгортання сюжетної лінії у романах:

ЖІНКА→ЗАХИСНИЦЯ→КРИМІНАЛЬНИЙ ВЧИНOK→ПОКАРАННЯ

І все ж таки, покарання у творах французьких письменників різняться, що безпосередньо пов'язане саме з духовною культурою суспільства у XIX – XX століттях. У романі Е. Золя головну героїню карає провидіння – вона випиває отруєної води (Zola, TR, 276), тоді як у творі Ф. Моріака жінка карається самотністю (Maugiac, TD, 89).

У процесі концептуального аналізу заголовка роману О. де Бальзака «Eugénie Grandet» можна вичленити концепт БЛАГОРОДНІСТЬ, який розгортається у тексті в ТК ЖІНОЧНІСТЬ. Ім'я головної героїні у перекладі з грецької позначає *bien-née* [18] – "благородна". Але у сполучуваності з "промовистим" (за В. А. Кухаренко) [7: 101] прізвищем *Grandet*, яке походить від прикметника *grande* adj. f. – "велична, значна" воно набуває конотації ЖЕРТОВНОСТІ (при прояві такого ступеня благородства людина мусить віддати себе у жертву). Так, при ретроспективному прочитанні роману О. де Бальзака ми спостерігаємо розгортання ТК БЛАГОРОДНІСТЬ і ЖЕРТОВНІСТЬ, які є складниками досліджуваного нами ТК ЖІНОЧНІСТЬ. Головна героїня (Євгенія Гранде) – слухняна, релігійна дівчина, яка зростає в атмосфері скнарості. І в ім'я свого першого та єдиного кохання вона діє всупереч принципам виховання батька та віддає свої збереження збанкрутілому кузену. Але таке благородство з її сторони потребує жертвності: будучи покараною батьком, Євгенія мусить місяцями вживати лише воду та хліб (Balzac, EG, 123–126). Таке бачення "жіночності" пояснюється культурними традиціями французького суспільства XIX століття, коли роль жінки убачалася в її жертвопринесенні на користь чоловіка.

Ще один соціально-побутовий роман французького письменника XX століття Ф. Лабро представлено заголовком із прямою номінацією головної героїні – «Manuella». За енциклопедичними даними це ім'я має тлумачення: *Dieu est avec nous* [18] – "Бог із нами", що репрезентує релігійну направленість ідентифікації ТК ЖІНОЧНІСТЬ. При ретроспективному прочитанні твору Ф. Лабро стає зрозумілим концептуальне навантаження назви художнього тексту. Мануелла, начебто небесне створіння, спостерігає й описує всі психологічні та соціальні зміни, що відбуваються з нею упродовж життя (Labro, M). Таким чином, назва роману «Manuella» Ф. Лабро слугує сигналом для подальшого розгортання ТК РОЗСУДЛИВІСТЬ, який виступає складником ТК ЖІНОЧНІСТЬ.

Заголовки двох інших французьких соціально-побутових романів «Madame Bovary» Г. Флобера та «La Faustin» Е. де Гонкура не лише номінують головних персонажів (*Bovary* та *Faustin*), а й указують на їх соціальний статус. У назві твору Г. Флобера ключовим елементом стає лексема *madame*. Відповідно до словникової статті ця лексична одиниця тлумачиться неоднозначно: *madame* n.f. – «1. Titre accordé autrefois aux dames de qualité et donné aujourd'hui aux femmes mariées et, de plus en plus, à toutes les femmes. 2. Titre précédant la fonction ou la profession d'une femme. 3. HIST. (Avec une majuscule.) Titre que l'on donnait, à la cour de France, aux filles du roi, de Dauphin et à la femme de Monsieur, frère du roi» [17: 606]. Тому можна висунути декілька припущень. Якщо дотримуватися першого значення цієї лексеми, то Г. Флобер, на нашу думку, виявляє прихильність до головної героїні, звертаючись до неї "пані", і наголошує на її сімейному стані (заміжня жінка). Але, дотримуючись останнього значення цієї семи, можна стверджувати, що Г. Флобер у назві відображає ставлення Еми Боварі до оточуючих (зверхньо, начебто, дофіна). І все ж таки, при ретроспективному прочитанні твору «Madame Bovary» концептуально значущим елементом у заголовку виявляється лексема *madame*, яка імплікує ТК ЗАМІЖНЯ ЖІНКА, в межах якого функціонує ТК ЖІНОЧНІСТЬ. Оскільки в романі Г. Флобера присутні дві пані Боварі, а саме, перша жінка Шарля та Ема (Flaubert, MB), то, на нашу думку, автор акцентував увагу читачів саме на статусі дружини. До того ж, ураховуючи приналежність твору Г. Флобера до XIX століття, коли у Франції панував культ сімейних відносин, особливої значущості набуває ТК ЗАМІЖНЯ ЖІНКА, що розгортається у романі «Madame Bovary».

У творі Е. де Гонкура «La Faustin» функціонального значення набуває жіноча форма означуваного артикля *la*, яка вказує на окремі риси представниці прізвища *Faustin*. У результаті інтерпретації художнього тексту стає зрозумілим, що граматична ознака акцентує соціальний статус головної героїні твору – **актриси** Фостен (Goncourt, F).

У заголовку роману Ф. Еріа «Famille Boussardel» концептуального значення набуває лексема *famille*. За словниковою статтею: *famille* n.f. – «ensemble formé par le père, la mère et

les enfants» [17: 408]. Семантико-когнітивний аналіз назви твору Ф. Еріа з огляду на досліджуваний ТК указує на соціальний статус жінки – МАТИ. Але урахувавши те, що роман «Famille Boussardel» має риси сімейного роману [10: 89], розгортання ТК ЖІНОЧНІСТЬ у творі відбувається у межах ТК його складників, які визначають стан жінок як у сім'ї, так й в суспільстві.

Окремої значущості в ідентифікації ТК набувають заголовки-алюзії. Такі назви мають двоїстий характер: з одного боку – будучи знаком культури, вони поширюють можливості декодування тексту читачем, а з іншого – не гарантують однозначного його інтерпретування [4: 175]. Заголовки, що включають у себе алюзію, є внутрішньо направлені, тобто такими, що вміщують усю смислову специфіку концептуального простору художнього тексту [6: 73].

Заголовки-алюзії для французького соціально-побутового романного жанру XIX – XX століть не є поширеними. У досліджуваному нами матеріалі присутні два твори, назви яких опосередковано вказують на концептуальний зміст тексту.

У французькій літературній спадщині XIX століття соціально-побутовий роман Ф. Стендаля «Le Rouge et le Noir» не має прямої конотації, що натякала би на концептуальний смисл тексту. Існують різні думки щодо тлумачення назви твору [3; 8; 12], але усі вони ґрунтуються чи то на політичних прихильностях головного персонажу, чи то на його пристрастях. Беручи до уваги той факт, що у щоденнику автор твору перед сполученням "червоне і чорне" вживав артикль жіночого роду [8: 178], ми припускаємо, що назва носила символічний характер, який указував на існування двох жіночих начал: світле (тут *Le Rouge*) та темне (*le Noir*). Ці риси представлені у романі Ф. Стендаля образами жінок: мадам де Реналь, яка втілює собою ідеал жінки, та Матильда, що виявляє гордість та пихатість (Stendhal, RN). При ретроспективному прочитанні твору ми спостерігаємо розгортання таких ТК як ВІДДАНІСТЬ, СОРОМ'язливість, ГОРДІСТЬ та ПИХАТІСТЬ, що є складниками досліджуваного нами ТК ЖІНОЧНІСТЬ.

Заголовок роману французького письменника Б. Клавеля «Le Tonnerre de Dieu (qui m'emporte)» представляє собою біблійську алюзію. Розгортання ТК ЖІНОЧНІСТЬ у творі відбувається в межах концептуальних ліній ПРИРОДИ та ВІДРОДЖЕННЯ. При семантичному аналізі лексичних одиниць назви твору ми виявило, що концептуальне навантаження несе іменник *tonnerre* n.m. – звук, що супроводжує електричний розряд разом із блиском світла [17: 1017]. Але при ретроспективному прочитанні роману розкривається його прихований смисл: грім несе конотацію незадоволення, непогодження (з поведінкою головної героїні). Вживання семи *tonnerre* у сполученні з іменником *Dieu* n.m. направляє концептуальну лінію твору не лише до ПРИРОДИ, а й до вічного – віри в потойбічні сили (ПРОВИДІННЯ), яке керує нашими шляхами і діями. Головною героїнею роману (Сімоною) керує доля, яка у відповідальний момент її життя (вагітність) надає можливість переосмислити свій життєвий шлях (Clavel, TD). Уточнення назви, що подається у дужках, теж має своє концептуальне навантаження. Дієслово *emporter* v.i. має значення "уносити, захопити" [16], що й відбувається з головною героїнею.

Отже, заголовки французьких соціально-побутових романів XIX – XX століть з огляду на ідентифікацію ТК ЖІНОЧНІСТЬ безпосередньо відображають культурні традиції Франції. Здебільшого назви творів представляють собою пряму номінацію на головних персонажів, але присутні й алюзії, декодування яких потребують розуміння духовної та естетичної позиції автора художнього тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алхімія слова живого. Французький роман 1945–2000 pp. : [навч. посіб. для вищ. навч. закл.] / [укл. В. Фесенко, М. Мільнер, Ж. Бесьер, Б. Бланкман та ін.]. – К. : Промінь, 2005. – 383 с.
2. Близнюк О. О. Концепти життя і смерть : лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Близнюк Олена Олександрівна. – К., 2008. – 214 с.
3. Вольперт Л. И. Пушкин в роли Пушкина. Пушкин и Стендаль // Л. И. Вольперт. – М. : Наука, 1986. – С. 89–106.
4. Горшкова К. А., Шевченко Н. Г. Роль заглавия-аллюзии в реализации категории интертекстуальности в художественном тексте // Вісник ХНУ. Серія: Романо-германська філологія. – Харьков : Константа, 2005. – №667. – С. 175–178.
5. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя) : [монографія]. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
6. Каратеева Г. М. Текстовий концепт ПОДОРОЖ у французькій постмодерністській прозі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Каратеева Ганна Михайлівна. – К., 2008. – 291 с.

7. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту : [підручник для студ. ст. курсів факульт. англ. мови] / Валерія Андріївна. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
8. Реизов Б. Г. Почему Стендаль назвал свой роман «Красное и черное»? [Электронный ресурс] / Б. Г. Реизов // Из истории европейских литератур. – Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1970. – С. 170–186. – Режим доступа: <http://danefae.org/lib/lerouge/reizov.htm>
9. Ржевская Н. Ф. Гюстав Флобер [Электронный ресурс] / Н. Г. Ржевская // Французская литература второй половины XIX в. – С. 7–31. – Режим доступа: www.franklang.ru
10. Симонова Л. А. Семейный роман: к проблеме жанра / Л. А. Симонова // Идейно-художественное многообразие зарубежных литератур нового и новейшего времени : межвуз. сб. науч. трудов. – М. : МГОУ, 2004. – Ч. 6. – С. 83–96.
11. Черемисина Н. В. О трех закономерных тенденциях в динамике языка и в композиции текста / Н. В. Черемисина // Композиционное членение и языковые особенности художественного произведения : межвуз. сб. науч. тр. – МГПИ им. В. И. Ленина. – М., 1987. – С. 13–25.
12. Caraccio A. Stendhal, l'homme et l'oeuvre / Armand Caraccio. – P. : Arthaud, 1951. – 164 p.
13. Fenoglio I. Du texte avant le texte. Formes génétiques et marques énonciatives de pré-vision textuales / I. Fenoglio // Langue française. Avant le texte: les traces de l'élaboration textuelle. – P., 2007. – № 155. – P. 8–34.

СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Литературная энциклопедия : в 11-ти т [Электронный ресурс]. – М. : Советская энциклопедия, 1929 – 1939. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclor/>
2. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. П. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 752 с.
3. АBBYU Lingvo 12 "Многоязычная версия" [Электронный ресурс]. – Электрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги: Microsoft® Windows® 2000/XP/Vista; Intel® Pentium®/Celeron®/Xeon™, AMD K6/Athlon™/Duron™; вимоги до оперативної пам'яті – 64 МБ; вільне місце на жорсткому диску – від 100 МБ до 1 ГБ на жорсткому диску (в залежності від кількості встановлених словарей); для встановлення програми вимагається 100 МБ. – Назва з титулу екрану.
4. Le petit Larousse illustré : chronologie universelle. – P. : LAROUSSE, 2008. – 1812 p.
5. L'encyclopédie des prénoms – de L'Internaute [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://milsabor.blogspot.com/2007/11/lencyclopédie-des-prnoms-de-linternaute.html>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Balzac, EG : Balzac O. de Eugénie Grandet / Honoré de Balzac. – P. : Les classiques de Poche, 1972. – 168 p.
2. Clavel, TD : Clavel B. Le Tonnerre de Dieu [qui m'emporte] / Bernard Clavel. – M. : TSITADEL, 2001. – 144 p.
3. Flaubert, MB : Flaubert G. Madame Bovary / Gustave Flaubert. – M.: Editions en langues étrangères, 1958. – 382 p.
4. Goncourt, F : Goncourt E. de La Faustin [Электронный ресурс] / Edmond de Goncourt. – P. : Bibliothèque – Charpentier, 1903. – 343 p. – Режим доступа: <http://www.booksbooksbooks.ru/>
5. Hériat, FB : Hériat P. Famille Boussardel / Philippe Hériat. – P. : Gallimard, 1944. – 499 p.
6. Labro, M : Labro P. Manuella / Philippe Labro. – P. : Gallimard, 1999. – 218 p.
7. Mauriac, TD : Mauriac F. Thérèse Desqueyroux / François Mauriac. – P.: Le Livre de Poche, 1998. – 89 p.
8. Stendhal, RN : Stendhal (Henry Beyle) Le Rouge et le Noir : Chronique du XIX siècle [Электронный ресурс] / Stendhal (Henry Beyle). – P. : Michel Lévy frères, 1854. – 690 p. – Режим доступа: <http://www.booksbooksbooks.ru/>
9. Zola, TR : Zola E. Thérèse Raquin / Emile Zola. – P. : Pocket, 2005. – 278 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Жанна Буць – аспірантка кафедри французької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвопоетика.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МИКОЛИ БАЖАНА

Ірина ВАСЮТЕНКО (Харків, Україна)

В статті розглянуто вербалізацію внутрішнього світу Миколи Бажана в поетичних творах у співвіднесеності з психічним типом письменника, подано опис мовних одиниць через систему тропів і проаналізовано засоби їхнього вираження.

Ключові слова: внутрішній світ, індивідуальна мовна картина світу, метафора, епітет, персоніфікація, асоціація, порівняння.

The article focuses on the problem of the verbalization of inner world of Mykola Bazhan in his poetry according to writer's psychological type, the description of linguistic units has been made through the system of tropes and the means of their expression are analyzed.

Key words: inner world, individual model of world, metaphor, epithet, personification, association, simile.

Мовно-літературний процес 20-30 рр. ХХ століття позначився активною розробкою нових форм і засобів зображення дійсності. Невипадково на цей період припадає творча діяльність нової української генерації майстрів слова (П. Тичини, М. Бажана, М. Зерова та інших).

Специфічною особливістю цього мовного періоду є активний пошук індивідуальних засобів у відображенні дійсності. Особливу увагу нинішніх дослідників привертають такі проблеми, як вербалізація внутрішнього світу майстра слова (Л.А. Лисиченко, О.А. Малахова).

У радянській психології поняття «внутрішній світ» розроблялося Б.Г. Ананьєвим. Він вважав, що внутрішній світ особистості поряд з її інтраіндивідуальною структурою і організацією особистісних властивостей визначається різноманіттям зв'язків особистості з суспільством у цілому, різними соціальними групами та інституціями. Людина розвивається у взаємодії зі світом протягом усього життєвого шляху в динаміці екстеріоризації та інтеріоризації. За Б.Г. Ананьєвим внутрішній світ людини разом з відображенням дійсності є складовою частиною свідомості. У внутрішньому світі відбувається певна робота, яка потім екстеріоризується в процесі діяльності [2: 279].

Актуальними в зв'язку з цим стають дослідження, що стосуються поетичного мовлення письменників, творчість яких тривалий час не була предметом вивчення як у літературознавстві, так і в мовознавстві (наукові розвідки Д. Баранника, С. Бирик, Л. Веневцевої, С. Єрмоленко, А. Загнітка, Н. Лисенко, Л. Лисиченко, Л. Мацько, А. Поповського, Л. Савченко, Т. Скорбач, О. Малахової, Н. Сологуб, Л. Ставицької, В. Калашника, А. Мойсієнка, О. Єфименко, Т. Ковальнової та ін).

Актуальність теми дослідження зумовлена важливою роллю Миколи Бажана у розвитку української літератури, збагачення ним поетичного словника української поезії.

Мета полягає у дослідженні вербалізації внутрішнього світу в поетичній мові Миколи Бажана.

Завданням нашого дослідження є розкриття внутрішнього світу поета через систему тропів, зокрема асоціацій, метафор, епітетів, порівнянь, персоніфікацій, які застосовував М. Бажан в поетичній мові творів, адже на сьогодні цей аспект його діяльності ще недостатньо досліджений.

В українському духовному просторі є постаті, які невимушено й органічно асоціюються з цілою добою – добою боротьби, піднесення, протистоянь чи утвердження. Проте є у цьому просторі такі особистості, які символізують собою динаміку, енергетику розвитку епох, виражають внутрішню драматичність змін, що постають у надрах суспільства, у свідомості еліти нації, у психології творців.

Саме до таких постатей належить Микола Платонович Бажан – поет, публіцист, перекладач, літературний критик і літературознавець, мистецтвознавець, живописець, есеїст, мемуарист, культурний і державний діяч, академік, який охопив своєю життєтворчістю цілу низку епох у форматі ХХ століття.

Тривалий час поза увагою залишалася поетична лірика автора, вивчення якої дозволяє не тільки виявити його світоглядні позиції та ідеали, з'ясувати місце поета в українській та світовій літературі й культурі, а й дає ключ до розуміння багатьох явищ суспільно-політичного життя українського народу на початку ХХ століття, дозволяє визначити національно-специфічні риси народного характеру.

У сучасному мовознавстві мовна система розглядається вже не тільки як внутрішня організація одиниць у зв'язку з їх відношеннями, а як мовна картина світу, що інтегрує індивідуальні й загальні явища й процеси.

Індивідуальна мовна картина світу зумовлена як суспільними факторами – суспільний статус, освіта, ерудиція, рід діяльності тощо, так й індивідуальними фізичними (конституція, вік, стать) та психічними особливостями (психічний тип, темперамент, ригідність, наявність-відсутність нахилу до художньо-естетичної діяльності та ін.) [4: 48].

На індивідуальні особливості мовного відображення світу звертав увагу ще В. Гумбольдт, який писав, що «фантазія і почуття викликають індивідуальні образи, що в них відбивається індивідуальний характер народу, і в цьому випадку, як це водиться в усіх індивідуальних явищах, багатоманітність форм, у яких виражається той самий зміст, може бути безкінечною» [4: 49].

Однак на індивідуальну мовну картину світу впливають і внутрішні властивості індивідуума, зокрема його психічний тип. Попередні спостереження дають підстави гадати,

що досить перспективним є аналіз мови поетичних творів у співвіднесеності з психічним типом (екстравертивним чи інтровертивним) письменника.

Свідчення сучасників М. Бажана, спогади його друзів, архівні матеріали підтверджують думку літературознавців, що особливість суспільної позиції письменника пояснюється інтровертивним типом психіки митця, якому притаманна велика питома вага слів, що виражають «світ душі» – назви почуттів, настроїв, емоціонального стану тощо.

Поетична мовна картина світу поета-інтраверта – всередині його, на першому плані не об'єкт, не зовнішній світ, побачений зором художника, а світ внутрішній (почуття, настрої), що формуються під впливом зовнішніх факторів [4: 52].

Умовно творчість М. Бажана можна поділити на три періоди. Перший – лірика довоєнного періоду, другий – лірика воєнного, третій – лірика повоєнного періоду.

Образна система Бажана відповідає масштабам його поетичного мовлення. Він вільно мандрує серед різних епох і народів, черпаючи там потрібні йому зображувальні засоби.

Бажан любив важке нагромадження відчужень, асоціацій, суцільний – без пауз – рух метафор, порівнянь, епітетів, термінів [1: 8].

У творах першого періоду ясно простежується вигранений, виважений образ, поставлене в незвичний ряд, напружене і освітлене різними додатковими асоціаціями слово, прагнення висловитись через зображувальну здатність цього слова.

У ранніх віршах образна система поета явно розподілялась на два потоки. Одним ішли «прозорі» образи, другим – образи, обтяжені метафорою жахливого і потворного. Прозорість образів песимістичного характеру, виражені метафорою, бачимо з таких рядків: *Це – дим боїв, жорстокий дим пожарищ, / Коли стени гули припливами атак, / Коли напружено у ребра серцем вдариш, / І серце б'ється вірне, як товариш, / Який не знає слова: переляк* (М. Бажан).

Образи жахливого й потворного простежуються через густий рух натуралістичних метафор і порівнянь: *Гноєм жовтавим дружнасто набряк / під чорною стелею лампи чиряк* (М. Бажан); *Між хмар губами – місяця зуб, / і земля холола, мов чорний труп* (М. Бажан), які активно підтримує відповідний епітет: *скажений живчик, судорожний подих, пощерблене серце, смердючий поцілунок, розжоване серце, потворні мрії*; метафора, орієнтована на певну реакцію огиди: *жар фурункула, виразка трахоми, слиз на трупах*. Автор посилює емоціональні почуття вживанням сатиричних епітетів: *змучений грим, мляве перо, тоненька душа, двоязика гомілетика* та епітетами, сарказм яких полягає в огидному явищі, яке супроводжується протилежною його естиву характеристикою: *святі легіони, смиренний хрест, християнніший князь*.

Поетична мова Бажана особливо багата на асоціації. На асоціативності ґрунтуються міцні й динамічні образи Бажанової поезії, що передають напружену емоційність: *В жалобі / Площі, / Вулиць набряклі вени, / І стягом, як полум'ям, вітер полоще, / і слово на прапорі – Ленін* (М. Бажан); *З драговин виростала ніч. / І чорнів чавун облич. / В мозок вгруз цвях дум: «Коли ж підем в останній штурм?»* (М. Бажан).

Значне місце у його творах посідають антонімічні вираження: *Я жив би двічі і помер би двічі, / Якби було нам два життя дано, / Щоб людству чесно глянути у вічі, / Незганьбленим зберігши знамено* (М. Бажан); *Невже і справді заважка мені / Дорога зустрічей і тиха путь прощань?* (М. Бажан). За рахунок синонімічних повторів відбувається посилення емоційності: *Криком би груди роздерти, / Роздрятати зойком ніч, / Та вмie зустріти смерть він – / Не впасти, не клякнути ниць* (М. Бажан); *Сліз не було, і ридань не було* (М. Бажан).

Особливого напруження, внутрішнього переживання автор досягає завдяки порівнянням: *Розгойдались, мов трупи на ниточках, / голоси* (М. Бажан); *Той трепет б'ється, як тривожний птах* (М. Бажан); *І ти ідеши, і згусток серця твій / Набито захватом, як порохом – набій* (М. Бажан).

У воєнну лірику М. Бажана активно вторгся новий життєвий матеріал. Мужнів і поширювався його внутрішній світ, поет шукав образних узагальнень, які могли б відтворити драматизм боротьби і велич перемоги.

Один з улюблених поетових засобів, до яких вдавався Микола Бажан – звернення до імперативних форм. Вони завжди сповнювались ліричними переживаннями, за ними відкривалися емоції гніву: *Зваж кожну міну, щоб їх м'ясо рвала, / Змір кожну кулю, щоб їх серць сягла!* (М. Бажан); *Бий, сильне серце! Дужче, дужче / Насичуй тіло злим вогнем!* (М. Бажан); емоції ствердження: *Ми прийдемо! Надходить час відплати. / Ми прийдемо! Чекай нас і борись, / Як батько твій борювся був колись, ...* (М. Бажан); *Вони до нас підкрались крадькома, / Скажені звірі і отруйні гади. / Так згиньте ж, пси, – пощади вам нема, / Нема пощади!* (М. Бажан); емоції заперечення: *В нас клятва єдина і воля єдина / Єдиний в нас клич і порив: / Ніколи, ніколи не буде Вкраїна / Рабою фашистських катів!* (М. Бажан). Найчастіше звертається він до солдата, його серця і сумління, оживляє ріки, міста, степи шляхом метафор та епітетів для того, щоб воїн почув їх крик, їх благання про захист і помсту: *Простягни перебиті руки, / Зяючи проломами голів, / Зводяться над смрадним сміттям бруку / Постаті замучених домів. / Не ридають, гнівні, темнолиці, / Розкривають яросні роти: / – Глянь на наші згарища великі, / Глянь на нас – іди і відомсти!* (М. Бажан).

Правда зовнішніх обставин множилась у поезії М. Бажана на правду душевного переживання, реальність подій простежується зоровим і слуховим сприйняттям через метафору: *Крізь рев огню, крізь свист і скрегіт сталі, / Крізь гуркіт битв, крізь гук і вибух січ, / Крізь землетрус, крізь вкриті димом далі / Ми чуєм клич – це України клич* (М. Бажан); *Ти станеш на суд, щоб свій вирок знайти / За влучене кулею пушкінське чоло, / За очі Тараса, що випік їх ти, / За Гете, якого укрити ти ганьбою, / За рани Белінського й муки Франка* (М. Бажан).

Внутрішні почуття передаються за допомогою персоніфікації, яка трансформується в епітети і метафори: *Багрово-чорні сполохи блукали / По занімілій від жаху землі, / Кривавили злим відблиском квартали, / Бруднили жител кийвських шпилі* (М. Бажан); *Ніколи не бризне світло / Из вікон кварталу-мерця. / Твій попіл, замучене житло, / Вогнем обпікає серця* (М. Бажан); *Жахаючи, вривається в легені / Зловіщий вітер ржавих пустирів* (М. Бажан).

Через епітет Бажан показує душевне нагнітання чи то болю, чи то страждань, чи то передчуття радості: *І дощ висить, і безгоміння, й дим / Над всім кричущим, диким і страшним, / І це – як мить, коли в лице скорботне, / В тремкий, зболілий материнський лик / Уперше син вдивляється німотно, / Щоб не забути рис її повік* (М. Бажан); *В домах кривих, провалених, пробитих, / Між димних згарищ і смердючих куп, / На скровленому глинищі халуп, / На деревах, на їх зчорнілих вітах* (М. Бажан); *Гульлива, розспівана повідь, / Веселих людей течія / Іскриться, шумить, славословить, / Сміється, співає, сія* (М. Бажан). Для опису образів М. Бажан вживає двочленні епітети: *чорнопері стріли, пишнорунні ниви, гостроверхі шишаки, широкогруді кораблі, бистролетні птаці, темнозорі жінки*.

Порівняння увиразнюють зображуване і виявляють ставлення автора до нього. У поетичному тексті порівняння у зображенні внутрішніх якостей поєднуються з епітетами, метафорами: *Зійшлись бійці, – як велетні, величні, / Як люди, спрагли, втомлені й бліді* (М. Бажан); *Ти будь міцний, як сила й міць народу, / Твердий, як серце нашої землі* (М. Бажан).

У ліриці повоєнних років метафора надає образам особливого переживання, речової матеріальності і тяжіє до перетворення у філософський символ, світ матеріальних речей одухотворяється, а внутрішній світ – опредметнюється: *Горить на гострому шпилі / Вогонь, немов маяк. / Де ж ті примарні кораблі, / Яким дає він знак?* (М. Бажан); *Чи чуєте, вдивившись в тротуар, ви / Шершавих креслень гострі голоси, / Безсилий зойк розтоптаной барви, / Благальний клич панельної краси?* (М. Бажан).

Напруження внутрішніх почуттів автор передає через нагнітання метафоричних слів за допомогою дієслів, іменників: *Те, що світи здвигає, атомні ядра дробить, / Кріпне в жазі досліджень, винаходить і відкрить, / Переступає межі, бореться, б'ється, робить, / Падає й пнеться знову, мовкне і знов кричить* (М. Бажан); *Від ранку, коли мигоче рожевим світінням віконниця, / До ночі, коли розпікає замучений мозок безсонниця, / Жерущий цей світ галасує, клопочеться, бігає, гониться, / В диму над плитою підноситься, над мискою жирною клониться, / Парує, чадить, захлинається, варить, пече, підсмажує, / І кожен шматок перемірює, і кожну копійку зважує, / Щоб ситилось княже червево їжею справді княжою, / Винами, соками, зелами, м'яса і сала поклажею* (М. Бажан); *Скільки звуків, шемрань, шумів, тонів – / і всі такі чужі, такі непевні й марні, / ці шепоти лякливих животинь, / і власний лемент францисканських дзвонів, / і кипарисів шурхоти цвинтарні, і суєтливий гомін пансіонів, / і тупіт хвиль об узбережну рінь* (М. Бажан); епітетів за допомогою прикметників: *На мармурових брилах вирубував він обрис / Титанів, що рвонулись до вилому із тьми, / Розбуджених, прагнутих, розгніваних, недобрих, / Збунтованих, достойних назватися людьми* (М. Бажан). Емоційну інтенсивність і гострий зоровий ефект Бажан нарощує за допомогою епітета *чорний* та *сірий*: *Чорне поле, чорні стріхи, небо чорне, / Чорні лиця, чорні ноги, чорний крук – / І так весь час, і так весь вік, / Доки тіло почерствіле не загорне / В чорну яму чорний чоловік* (М. Бажан); *Повз сірі хижі, огорожі сірі, / обсмиканих акацій сіру хирість, / і сірість неба, й вулиць вбогу сірість, / крізь сірий вітер, сіру пилюгу* (М. Бажан).

Багата поезія М. Бажана й на асоціативні зіставлення: *Очі – як вода беззвучна в ополонці. / Губи – репані, немов кора землі. / Лоб – як пагорб, вицвілий на сонці. / Чуб – як сивина на ковилі* (М. Бажан).

Таким чином, проаналізувавши поезію М. Бажана, бачимо, що в довоєнній ліриці превалюють образи жахливого й потворного завдяки натуралістичним метафорам і порівнянням; метафори, орієнтовані на певну реакцію огиди; сатиричні епітети; епітети, сарказм яких полягає в огидному явищі; асоціації, на яких ґрунтуються міцні й динамічні образи, що передають напружену емоційність; порівняння, завдяки яким автор досягає внутрішнього переживання. У воєнній ліриці превалюють звернення до імперативних форм, які сповнюються ліричними переживаннями і за якими відкриваються емоції гніву, ствердження або заперечення; метафори, завдяки яким простежується реальність подій зоровим і слуховим сприйняттям; персоніфікації, які передають внутрішні почуття, трансформуючись в епітети і метафори; епітети, які показують душевне нагнітання болю, страждань чи передчуття радості; порівняння, які увиразнюють зображуване у передачі внутрішніх якостей. У ліриці повоєнних років превалюють метафори, які надають образам особливого переживання, речової матеріальності. Напруження внутрішніх почуттів передається через нагнітання метафоричних слів за допомогою дієслів, іменників, через епітети за допомогою прикметників та асоціативні зіставлення. Планується подальше дослідження вербалізації духовного світу М. Бажана.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адельгейм С. Микола Бажан. – К.: Дніпро, 1974. – 253 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – Санкт-Петербург: Питер, 2001. – 288 с.
3. Бажан М. Твори в чотирьох томах. – Т.1. – К.: Дніпро, 1984. – 637 с.
4. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. – Х.: Основа, 2009. – 191 [1] с.
5. Малахова О. А. Мовна модель поетичного світу Володимира Самійленка: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. – Х., 2007. – 202 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Васютенко – аспірант кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Наукові інтереси: лексикологія української мови, зокрема концептуальна мовна картина світу.

РОЛЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ У ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ У МЕДІА ДИСКУРСІ (на матеріалі статей із журналів «Time» та «Newsweek»)

Юрій ВЕЛИКОРОДА, (Івано-Франківськ, Україна)

У статті з'ясовується місце прецедентних феноменів у номінативному полі концепту LEADER на матеріалі статей про Барака Обаму та Сару Пейлін у журналах "Time" та "Newsweek".

Ключові слова: прецедентний феномен, прецедентне ім'я, прецедентне висловлювання, медіа дискурс, концепт, номінативне поле, вербалізація.

The article deals with the function of precedent-related phenomena in the nominal field of the concept LEADER on the basis of articles about Barack Obama and Sarah Palin in Time and Newsweek magazines.

Key words: precedent-related phenomenon, precedent-related name, precedent-related phrase, media discourse, concept, nominal field, verbalization.

У статті проводиться аналіз номінативного поля концепту LEADER у двох блоках статей: 1) статті про Барака Обаму, написані до його обрання президентом (2008 рік) та 2) статті про Сару Пейлін за період з вересня 2008 року (її участь у президентській виборчій кампанії) до сьогодні, що дасть нам змогу зробити більш достовірні висновки про вербалізацію зазначеного концепту на основі статей на різну тематику. За основу методології опису номінативного поля концепту було взято схему, запропоновану дослідниками З.Д.Поповою та І.А.Стерніним [2]. Слідом за В.В. Красних прецедентними феноменами (далі ПФ) вважаємо феномени, добре відомі усім представникам національно-лінгво-культурної спільноти, актуальні у когнітивному плані, апеляція до яких постійно відновлюється у мовленні представників національно-лінгво-культурної спільноти [1: 44-45]. Для аналізу концепту LEADER було відібрано 65 статей про Барака Обаму, написаних протягом січня-листопада 2008 року загальним обсягом близько 110 тисяч слів та 22 статті про Сару Пейлін, написаних від вересня 2008 року до жовтня 2010, загальним обсягом понад 40 тисяч слів.

Номінативне поле концепту LEADER у статтях про Барака Обаму складають такі одиниці: пряма номінація: *leader* (52); спільнокореневі слова: *leadership* (24), *leading* (17), *lead* (34); контекстуальні синоніми: *president* (249) та його похідні *presidential* (79) та *presidency* (37); *manager* (9), *chairman* (11), *captain* (1), *principal* (2), *head* (5), *chief* (20); okazionalni indyvidualno-avtorski sinonimi: *a windy professor*, *educator in chief*; стійкі сполучення слів, синонімічні ключовому слову *commander in chief* (12), *head of state* (1). Загальна кількість лексем (не прецедентних феноменів), використаних для вербалізації концепту LEADER складає 555 одиниць. Крім зазначених номінацій, концепт LEADER вербалізується через ряд прецедентних імен та прецедентних висловлювань, котрі характеризуються із цим прецедентним іменем. Значна частина із них є іменами попередніх американських президентів, котрі вжиті синонімічно до лексеми *president*. Найбільш часто спостерігаються апеляції до п'яти президентів, котрі були виділені окремо: 1) *Ronald Reagan* (63) (в тому числі контекстуальний синонім *the Gipper*), а також прецедентні висловлювання, прецедентні тексти та прецедентні ситуації, пов'язані із президентством Рональда Рейгана: *a test in Berlin*, *"Mr. Gorbachev, tear down this wall"* (2), *"Morning in America"* (3), *"Are you better off than you were four years ago?"* (2); 2) *John F. Kennedy* (47) та прецедентне висловлювання *"Today, in the world of freedom, the proudest boast is Ich bin ein Berliner"*; 3) *Franklin D. Roosevelt* (35), а також прецедентні висловлювання, тексти та ситуації, пов'язані із ним: *the New Deal* (10), *his stirring "only thing we have to fear is fear itself"* *Inaugural Address*, *effective president must be the educator in chief*; 4) *Abraham Lincoln* (30) та ПФ, пов'язані із ним: *his Second Inaugural [Address]*, *"Sir, my concern is not whether God is on our side; my greatest concern is to be on God's side"*, *"team of rivals"*; 5) інші: *Richard Nixon* (22), а також прецедентні висловлювання, що асоціюються із ним: трансформоване *"We are all Keynesians now"* (*"we are all Obamataniacs now"* та *"we're all supersized Keynesians now"*) та *"Silent Majority"*, *Theodore Roosevelt* (17), *Bill Clinton* (15) та трансформоване прецедентне висловлювання, котре асоціюється із його президентською кампанією: *"It's the economy, egghead"*, *Jimmy Carter* (13), *George H.W. Bush* (13), *Harry S. Truman* (9) та прецедентне

висловлювання “*Always be sincere*”, *Lyndon Johnson* (9), *Dwight Eisenhower* (6) (в тому числі варіант *Ike*), *Herbert Hoover* (5), *Gerald Ford* (4), *Woodrow Wilson* (4), *George Washington* (4), *Andrew Jackson* (3), *Thomas Jefferson* (3), *John Adams* (3), *Andrew Johnson* (1), *James Buchanan* (1), *Warren G. Harding* (1) та збірні лексеми *the Founding Fathers* та *dead Great Men*. Загалом для вербалізації концепту LEADER у проаналізованих статтях було використано 339 ПФ, котрі позначають президентів США або асоціюються із ними. Барак Обама прирівнюється до попередніх президентів за атрибутами прецедентних імен, котрі спостерігаються у лінгвокультурній спільноті: *When Barack Obama arrived in Berlin last week, he stepped into their [Reagan and Kennedy’s] shadows. Kennedy was the obvious and easy comparison, but Obama is also clearly conscious of the parallels to Reagan. As the press and hundreds of thousands gathered to watch the Democrat speak on Thursday, his words reverberated down the long avenue toward the Brandenburg Gate, where Reagan, too, promised to change the world, back in the summer of 1987.* (Newsweek, August 4, 2008).

Атрибути прецедентних імен здебільшого експлікуються для пояснення порівняння Б.Обами з іншими президентами. Робиться це через те, що у інших контекстах домінантними можуть бути інші атрибути цих прецедентних імен. Сам Обама також обирає для себе взірцевих президентів, продовжувачем політики яких він виступає: *Obama himself, in private meetings, has cited Kennedy’s handling of the Cuban missile crisis as a model, especially how JFK consulted widely and negotiated directly with the Soviets to defuse an intense situation effectively. Obama admires Kennedy’s steady, cool leadership and his ability to bring many people into the process...* (Newsweek, October 6, 2008).

У статтях про Б.Обаму найбільш часто для вербалізації концепту LEADER серед президентів США використовуються *Ronald Reagan* (21%), *John Kennedy* (14%), *Franklin Roosevelt* (14%) та *Abraham Lincoln* (10%). Кожне з цих прецедентних імен має свої домінантні атрибути, котрі автори статей бачать у кандидатів Обама, зокрема, усі чотири вважаються зразками президентів, котрі могли виголошувати промови та є виразниками певних особистих якостей, наявних у лідера: *Yes, Ronald Reagan could give great set-piece speeches on grand occasions, and so could John F. Kennedy, but Obama’s ability to toss one off, different each week, is simply breathtaking.* (Time, February 18, 2008); *He [Obama] came to convince a larger, global audience that he is, in fact, a transformative figure—Reaganesque, as it were.* (Newsweek, August 4, 2008); *Obama is showing signs of a quality ascribed to FDR: an ability to look farther downfield than most.* (Newsweek, March 10, 2008); *Obama’s reply to Wallis reflected a kind of Lincoln-esque fatalism.* (Newsweek, September 1, 2008).

Окрім прецедентних імен президентів США у проаналізованих статтях виявлено значну кількість прецедентних імен політичних та громадських діячів, духовних лідерів, видатних постатей, в тому числі не лише американців: *Martin Luther King* (12), а також ПФ, пов’язані із ним: промова “*I have a dream*” (4), “*the fierce urgency of now*”; *Robert F. Kennedy* (3), *Winston Churchill* (3), *Nelson Mandela* (2), *Gandhi* (2), *Benjamin Franklin*, *Jesse Jackson* (2), *Adlai Stevenson*, *Frederick Douglass*, *William Jennings Bryan*, *Walter Mondale*, *Al Sharpton*, *Al Smith*, *Anatole Broyard*. Здебільшого ці ПФ вживаються для тих же цілей, що і порівняння із президентами, однак може з’являтися новий атрибут, котрого не було у президентів – колір шкіри: *And as compelling as John McCain’s own life story is, he will be hard-pressed to top the oratory of Barack Obama—whose acceptance speech was all the more poignant for coming on the 45th anniversary of Martin Luther King Jr.’s legendary discourse on a dream whose fulfillment some see in Obama himself.* (Newsweek, September 8, 2008).

Усі вищенаведені ПФ входять до ядра номінативного поля концепту LEADER, оскільки за класифікацією дослідників З.Д.Попової та І.А.Стерніна [2: 70] їх можна віднести до контекстуальних синонімів прямої номінації. Загалом у проаналізованих статтях було виявлено 931 номінацію концепту LEADER, серед яких частка ПФ складає 40,39% (376 одиниць, з яких 339 «президентських» ПФ та 37 інших). Ці ПФ виступають як еталони концепту LEADER, котрі є одиничними, унікальними, строго фіксованими, їх можна копіювати, їх можна наслідувати, з ними можна порівнювати, вони виступають як «мірило», «точка відліку» [1: 110] того концепту, котрий вони номінують. Причина такої значної кількості ПФ для номінації концепту LEADER полягає у їх образності, можливості характеристики за декількома атрибутами на відміну від прямих номінацій. Для прикладу,

лексема *president* та спільнокореневі *presidency* та *presidential* були використані 365 разів у проаналізованих статтях (39%), тоді як загальна кількість «президентських» ПФ склала 339 (36%).

Номінативне поле концепту LEADER у статтях про Сару Пейлін складають такі одиниці: пряма номінація: *leader* (16); спільнокореневі слова: *leadership* (5), *leading* (7), *lead* (5); контекстуальні синоніми: *president* (30) та його похідні *vice president* (31), *presidential* (29) та *presidency* (11); *governor* (96), *mayor* (22), *manager* (6), *commander* (1), *head* (5), *chief* (4); оказіональні індивідуально-авторські синоніми *reformer in chief* (1); стійкі сполучення слів, синонімічні ключовому слову, *head of state* (1). Загальна кількість лексем, використаних для вербалізації концепту LEADER, складає 270 одиниць. Як і у статтях про Барака Обаму, концепт LEADER у статтях про Сару Пейлін також вербалізується через ПФ. Значну частину серед них також складають попередні президенти США: *Ronald Reagan* (24), пов'язаний із його президентством ПФ "*Morning in America*" (1) та трансформований ПФ *Alaskonomics* (1), *Dwight Eisenhower* (6), *Harry Truman* (4), *Andrew Jackson* (4), *Bill Clinton* (4), *Jimmy Carter* (3), *Richard Nixon* (3), *Franklin D. Roosevelt* (3), *Abraham Lincoln* (2), *John F. Kennedy* (2), *George W. Bush* (2), *Lyndon Johnson* (1), *Gerald Ford* (1), *Thomas Jefferson* (1) та інші видатні американські політики, причетні до президентських виборів: *Adlai Stevenson* (1) (двічі кандидат від Демократичної партії, котрий поступився Д.Ейзенхауеру), *John C. Calhoun* (1) (віце-президент при А.Джексоні), *Walter Mondale* (1) (віцепрезидент при Дж.Картері) та збірна назва *America's forefathers*. Загалом у ядрі номінативного поля концепту LEADER у статтях про Сару Пейлін було виявлено 66 ПФ, з яких ПФ *Ronald Reagan* складає близько 40%. Домінантну позицію прецедентного імені Рональда Рейгана можна пояснити тим, що Сару Пейлін часто порівнюють із постаттю Рейгана як її прихильники, так і опоненти, крім того, Сара Пейлін сама неодноразово порівнювала себе із Рейганом та його підходом до політики: *Don Mitchell, a Democratic attorney and historian, calls Palin an instinctive politician whose talents rival Ronald Reagan's...* (Time, November 17, 2008); *Palin refers often to Ronald Reagan in her speeches, and even critics concede there's something Reaganesque about the way she approaches faith. It's easy. It's optimistic. It's future-oriented.* (Newsweek, Jun 28-July 5, 2010).

Однак автори медіа текстів вказують також на суттєві відмінності між Пейлін та Рейганом як контраргумент стосовно того, що Рейган у минулому був кіноактором та людиною, не наближеною до політики, і порівнюють його статус як «людини з народу» із статусом пересічного американця, котрий намагається створити Пейлін: *Sitting with her for part of the Couric interview, McCain implicitly compared Palin to Bill Clinton and Ronald Reagan, saying that they, too, had been caricatured and dismissed by mainstream voices. The linkages are untenable...* (Newsweek, October 13, 2008).

Порівняння з іншими президентами проводяться з метою висвітлити подібні риси між Пейлін та ними, однак здебільшого для того, щоби вказати на різницю між ними, незважаючи на подібність, на яку натякають її прихильники. Доволі часто автори статей відкрито критикують такі спроби та намагаються наголосити на відсутності подібностей та на неготовності самої Пейлін брати активну участь у всенародній політиці: *Jackson, Lincoln, Truman, Eisenhower, Johnson, Nixon, Ford, Carter, Reagan and Clinton were born to ordinary families, but they spent their lives doing extraordinary things, demonstrating an interest in, and a curiosity about, the world around them. This is much less evident in Palin's case.* (Newsweek, October 13, 2008).

Окрім прецедентних імен президентів США до номінативного поля концепту LEADER також входять прецедентні імена лідерів інших країн та видатних політиків, громадських діячів, історичних постатей: *Geraldine Ferraro* (9), *Margaret Thatcher* (3) та пов'язані з нею прецедентні висловлювання *No one would give a damn about the Good Samaritan if he didn't have any money* та *Pennies don't fall from heaven; they have to be earned here on earth*, *Jerry Falwell* (3), *Pat Robertson* (2), *James Dobson* (2), *Cincinnatus* (2), *Hugo Chavez*, *Clarence Thomas*, *Anita Hill*, *Boadicea*, *Phyllis Schlafly*, *Beverly LaHaye*, *William Jennings Bryan*, *Joan of Arc*, *Edmund Burke* та прецедентне ім'я *Seneca Falls* (2), котре є символом боротьби жінок за політичні права у США. Домінантною у цій групі прецедентних імен є Джеральдін Ферраро, котра була першою жінкою-кандидатом у віцепрезиденти у 1984 році: *Instead of being*

threatened by her candidacy, as happened with Ferraro, more traditional mothers appear to be empowered by Palin... But somehow, unlike Ferraro, instead of making women feel inadequate, she inspires them. (Newsweek, September 22, 2008).

У цій групі прецедентних імен основними диференційними ознаками будуть такі атрибути як політичний консерватизм, котрий межує із фанатизмом, походження з «простого народу» та жінка-лідер, при чому за допомогою декотрих із таких порівнянь авторам вдається імпліцитно висловити своє несхвалення політичної діяльності Сарі Пейлін: *Her critics have lately taken to comparing her to Hugo Chávez, the Venezuelan strongman known for seizing oil companies.* (Newsweek, September 8, 2008) ... *though Continetti and his colleagues at the conservative Weekly Standard eagerly compare Palin to the raucous demagogue and onetime Klan-fan William Jennings Bryan: remember – they said it, not me.* (Newsweek, December 23, 2009).

Усі вищенаведені ПФ входять до ядра номінативного поля концепту LEADER, оскільки їх можна віднести до контекстуальних синонімів прямої номінації. Загалом у статтях, присвячених Сарі Пейлін, було виявлено 370 номінацій концепту LEADER, серед яких частка ПФ складає 27,03% (100 одиниць, з яких 66 «президентських» ПФ та 34 інших).

В обох блоках статей ядро номінативного поля концепту LEADER складають прямі номінації концепту, похідні номінації та контекстуальні синоніми, серед яких значне місце займають ПФ. До ядра номінативного поля концепту LEADER ми включали ПФ, пов'язані із політичним чи громадським лідерством (імена президентів, лідерів інших країн, видатних політичних діячів США). ПФ, котрі є еталонами успішності в інших сферах (*Oprah Winfrey, Tiger Woods, Queen Esther* тощо), ми відносимо до ближньої периферії номінативного поля концепту LEADER, оскільки їх не можна вважати контекстуальними синонімами прямої номінації концепту. У статтях про Барака Обаму загальна кількість ПФ складає 472 одиниці, серед яких 376 ПФ (79,66%) відносяться до ядра номінативного поля досліджуваного концепту. У статтях про Сару Пейлін серед загальної кількості у 191 ПФ 100 номінацій (52,36%) входять до ядра номінативного поля концепту. У самому ядрі номінативного поля концепту LEADER частка ПФ складає відповідно 40,39% у статтях про Барака Обаму та 27,03% у статтях про Сару Пейлін. Домінантним ПФ у ядрі номінативного поля в обох блоках статей виявився ПФ *Ronald Reagan* (до котрого ми також включаємо ПФ, пов'язані з його президентством) – 71 (18,88% ПФ ядра номінативного поля) та 26 (26%) випадків вживання відповідно. Загальні дані про вживання ПФ у досліджуваних статтях наведемо у таблиці:

Тип характеристики	Статті про Барака Обаму	Статті про Сару Пейлін
Загальний обсяг статей	110 000 слів	40 000 слів
Загальна кількість ПФ	472	191
Загальна кількість номінацій у ядрі номінативного поля	931	370
Кількість ПФ у ядрі номінативного поля	376	100
Частка ПФ у ядрі номінативного поля	40,39%	27,03%
Частка «президентських» ПФ серед усіх ПФ у ядрі номінативного поля	90,16%	66%
Частка ПФ <i>Ronald Reagan</i> у ядрі номінативного поля (серед ПФ)	18,88%	26%

Хоча в обох випадках найбільш частотним ПФ виявилось прецедентне ім'я *Ronald Reagan*, диференційні ознаки, котрі актуалізуються у статтях, не завжди співпадають. Так, спільними диференційними ознаками буде оптимізм, здатність збирати велику кількість прихильників, статус відомої особистості (“celebrity”), вміння виголошувати промови. Відмінні диференційні ознаки здебільшого актуалізують прецедентне ім'я через апеляцію до характеру та до прецедентних ситуацій, пов'язаних із Рейганом. У статтях про Барака Обаму актуалізуються прецедентні ситуації промови Рейгана у Берліні у 1987 році, котра є символом закінчення холодної війни, його здатність виголошувати промови (“*the Brandenburg Gate, where Reagan, too, promised to change the world*”, “*a transformative figure* –

Reaganesque”, “*Reagan could give great set-piece speeches*”). У статтях про Сару Пейлін диференційними ознаками прецедентного імені *Ronald Reagan* є його походження з простої сім’ї, консерватизм, втілення цінностей Америки «маленького містечка» (“*He did like to call himself a citizen-politician*”, “*born to ordinary families*”, “*his vision of the future was the past*”, “*Reagan talked about an America that existed ‘when I was young and when this country didn’t even know it had a racial problem.*””, “*the myth of an America that existed before we had all these problems*”). Оскільки один ПФ виявився найбільш частотним у ядрі номінативного поля концепту LEADER в обох групах статей, можна говорити про те, що прецедентне ім’я *Ronald Reagan* є еталоном політичного лідера на сучасному етапі розвитку когнітивної бази американської лінгвокультурної спільноти. Актуалізація цього прецедентного імені може відбуватися за різними диференційними ознаками для опису різних осіб, що свідчить про багатство диференційних ознак цього прецедентного імені, його універсальність. У статтях про Барака Обаму часто вживалися також прецедентні імена *John Kennedy*, *Franklin D. Roosevelt*, *Abraham Lincoln*, котрі значно рідше використовувалися у статтях про Сару Пейлін. Натомість у статтях про Сару Пейлін присутня значна кількість прецедентних імен лідерів-жінок (*Geraldine Ferraro*, *Margaret Thatcher*, *Phyllis Schlafly*, *Beverly LaHue*, *Joan of Arc*, *Boadicea*), котрих не було виявлено у статтях про Обаму. У ядрі номінативного поля концепту LEADER частка «президентських» ПФ (серед усіх ПФ ядра) у статтях про Барака Обаму складає майже 90%, тоді як у статтях про Сару Пейлін – 66%. Перш за все, це свідчить про те, що у центрі ядра номінативного поля концепту LEADER у американській лінгвокультурній спільноті стоїть саме один із колишніх президентів США (або людина, тісно пов’язана із президентством). Звертає на себе увагу також факт відносно незначної кількості апеляцій до більш історично віддалених президентів США, котрих можна назвати «хрестоматійними» президентами – *Abraham Lincoln*, *Andrew Jackson*, *Thomas Jefferson*, *George Washington*, серед яких лише прецедентне ім’я Лінкольна вживалося доволі часто (35 разів), що частково можна пояснити тим, що Обама часто апелює до Лінкольна як до зразка лідера, крім того Лінкольн, як і Обама, починав політичну кар’єру зі штату Огайо. Часта апеляція до більш сучасних президентів (Рейган, Кеннеді) може свідчити про їх більш значний статус як ПФ у когнітивній базі на сучасному етапі.

Перспективами подальших розвідок може стати дослідження ролі ПФ у вербалізації концепту LEADER у статтях, присвячених Б.Обамі після його обрання президентом, з’ясування ролі ПФ у створенні когнітивного образу концепту LEADER.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и культурология: Курс лекцій. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284с.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Великорода – асистент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: медіалінгвістика, функціональна прагматика англійської мови.

К ВОПРОСУ ОБ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ КОНЦЕПТОВ

Ольга ВОЛОШИНА (Мариуполь, Украина)

Ця стаття присвячена проблемі оцінювального компонента та його ролі при зіставленні ідеальних концептів в різних мовах.

Ключові слова: концепт, оцінювання, суб’єктивізм.

This article tackles upon the problem of evaluative component and its role in ideal concepts’ matching in different languages.

Key words: concept, evaluation, subjectivity.

Общее языкознание как наука о языке подвержено общим тенденциям генерализации: «тенденция к взаимопроникновению различных отраслей научного знания – одна из

определяющих характеристик науки XXI века. В сфере гуманитарных дисциплин выражением этого стремления к синтезу стала активизация культурологических исследований, т.е. исследований феномена культуры, включающего в себя все многообразие деятельности человека и ее опредмеченных результатов. В настоящее время наблюдается стремительное становление и развитие лингвокультурологии – науки, посвященной «изучению и описанию корреспонденции языка и культуры в синхронном их взаимодействии» [11].

Многоаспектность проблемы требует интеграции как собственно лингвистического подхода, так и подхода, основанного на достижениях интенсивно развивающегося в последние годы в лингвокультурологии и когнитивной лингвистике концептологического направления (А. П. Бабушкин, А. Вежбицкая, В. И. Карасик, Е. С. Кубрякова, С. Х. Ляпин, Ю. С. Степанов, И. А. Стернин и др.).

«Именно в сознании осуществляется взаимодействие языка и культуры, поэтому любое лингвокультурологическое исследование есть одновременно и когнитивное исследование» [11]. Сознание носителей языка оперирует ментальными образованиями различной природы - концептами, которые могут получать языковое воплощение и могут быть объективированы с помощью анализа их языкового воплощения (Арутюнова 1998; Бабаева 1997; Бабушкин 1996; Воркачев 2002; Карасик 1996; Красавский 2001; Красных 1998; Лихачев 1993; Ляпин 1997; Пименова 2005; Слышкин 2000)» [10].

Сознание человека развивается внутри культурного целого, усваивает с помощью языка накопленный опыт мировосприятия и формирует на его основе личностные смыслы, постепенно внося изменения в концептуальную картину мира, систему представлений, характерных для определенной лингвокультуры» [10].

В этой связи целью данной работы нам представляется описание методологических основ анализа лингвокультурных концептов как объекта исследования с учетом личностных смыслов.

Актуальность данного исследования обусловлена повышенным вниманием к взаимодействию индивида и социума, формированию как индивидуальных, так и общественных особенностей восприятия ЯКМ.

Мы разделяем мнение Ю.С. Степанова, который определяет лингвокультурный концепт как «... сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт - это то, посредством чего человек - рядовой, обычный человек, не «творец культурных ценностей» - сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее [11]. Соответственно, лингвокультурные концепты, будучи в большинстве по своей природе абстрактно-понятийными, являются опорными точками национального менталитета.

Концепт в большей степени, чем понятие, отвечает представлению о тех смыслах, которыми оперирует человек в процессах индивидуального мышления и речи [4: 93]. Субъективные суждения, являющиеся предметом нашего исследования активно подвергаются анализу. В каждом из них присутствует оценочный компонент; чаще всего это отображение эмоциональной оценки, но возможно так же отражение моральной и прагматической оценок.

Оценка – это в первую очередь ментальная функция, психический процесс субъективного оценивания объективных отношений, сравнения (зачастую произвольного), сопоставления оцениваемого предмета и оценочного основания, универсала. Оценивание является одной из основных свойств коммуникации как внутрикультурной, так и межкультурной. Оценивание имеет три основных критерия, такие как эмотивность, коммуникативная и когнитивная ценности.

Говоря об эмоциональной и коммуникативной цели оценивания, мы можем говорить главным образом о воздействии на реципиента. Основной целью придания концепту оценочной коннотации является провоцирование у реципиента соответствующей психологической реакции. Это вызывает определенные сложности при сопоставлении универсальных лингвокультурных концептов, формирующих ЯКМ у носителей разных

языковых культур. «Изучение лингвокультурной базы языка требует обращения непосредственно к носителю языка, к языковой личности, коммуникативная компетенция которого обусловлена совокупностью социальных и национально-культурных факторов (Верещагин, Костомаров 1983; Караулов 1987; Нерознак 1998). Культурный опыт социума хранится в языке, языки же в отчетливых чертах дают представление о различных способах осмысления окружающей действительности (Гумбольдт 1985; Сепир 1993; Вайсгербер 1993; Вежбицкая 1999; Верещагин, Костомаров 1980; Попова 1999; Радченко 1990; Стернин 2001; Степанов 1997).

Язык вербализует культурные концепты разных типов, среди которых мы считаем необходимым остановиться на абстрактно-понятийных или «идеальных» [12].

Особенности трактования некоторых концептов, таких, как абстрактно-понятийный концепт «правда – истина», до сих пор вызывают разногласия при переводе (зачастую значение слов «правда» и «истина» полярно разнятся), что обуславливает необходимость системного анализа основных существующих подходов: логического и психолингвистического.

Строясь на базе нашего пространственного опыта, лингвокультурные концепты проецируются непосредственно на семантику языка и «опредмечиваются» только через язык / речь [11]. Данное суждение подтверждается определением, данным приверженцами логического направления, а именно: «концептуализация есть деятельность сознания, которая идет по направлению от предмета к мысли, ... от мысли (образа, ментальной его репрезентации) – к знаку ... Знак в свою очередь позволяет опосредованно указать на предмет мысли» [7: 14].

Таким образом, при референции фрагменты действительности, выражаемые языковыми единицами, адресуются не к своему реальному выражению, а к своему отражению в сознании человека.

Соответственно, при рассмотрении таких абстрактно-понятийных концептов как «правда – истинна», их можно воспринимать как «культурно – маркированные единицы коллективного сознания, имеющие выражение в единицах языка ... и обозначенные этнокультурной спецификой» [7: 15].

Однако, данное определение не учитывает индивидуалистических тенденций, изначально влиявших на формирование этнокультурных особенностей «идеальных» концептов, что объясняет неполное, а всего лишь частичное совпадение концептосфер «правда – истина» и «truth-verity» в английском, русском и украинском языках.

В этой связи нам представляется целесообразным принять за основу психолингвистический подход к изучению «идеальных» концептов и воспринимать их как «перцептивно-когнитивно-аффективные структуры динамического характера, подчиняющиеся закономерностям психической жизнедеятельности человека» [7: 15]. Согласно мнению О.О. Залевской, при формировании лингвокультурной и индивидуальной психосоматической основы концепта, основная роль отводится не только связям между сознанием и телом (психосоматике), но и эмоциям, как продукту воспитания в определенной социальной среде.

Таким образом, инвариант «идеального» концепта, не получая четких очертаний, уже разнится с отражением себя же в языковой и концептуальной картине мира каждого человека.

Принимая определение И.А. Стернина и З.Д. Поповой, а также других приверженцев семантико-психологического анализа и трактуя концепт как глобальную ментальную единицу структурированного сознания, мы соглашаемся с утверждением о том, что такая составляющая, как психологическое значение, трактуется как реальное. Но, даже принимая данное положение за основу, мы не учитываем влияние субъективного фактора. Опираясь на суждение В. Гумбольда о языке как о мире, пролегающем между внутренним миром человека и объективной реальностью как рефлексией внутреннего мира [5], мы предлагаем конкретизировать схему построения идеального концепта, имеющего в своей структуре оценочный компонент:

$$C_{ie} = C_n + C_a/C_b/\dots C_x + C_d,$$

где C_{ie} – «идеальный» концепт, имеющий ярко выраженную эмотивно-оценочную коннотацию и состоящий из C_n – фактора национальных особенностей восприятия данного концепта и переменных: C_a – это восприятие заданного концепта индивидуумом a , C_b – это восприятие заданного концепта индивидуумом b , C_x – это восприятие заданного концепта индивидуумом x , и так до бесконечности. Переменная C_d – дистрибутивная составляющая концепта как конкретная форма языковой реализации – влияет на его формирование посредством челночных операций от экстерииоризированной формы языка к интерииоризированной, то есть, речи к сознанию.

Таким образом, представляя концепт как «единицу структурированного сознания заданной культурной сущности» [7: 16], мы считаем необходимым прислушаться к последователям дискурсивного направления концептуального анализа. Опираясь на утверждение О.И. Морозовой о том, что «сознание субъекта не направленно непосредственно на заданный фрагмент реальности, а направлено на себя само» в заданной конкретной ситуации [8: 9], концепт проявляет себя как динамическая сущность, реализующуюся с помощью языкового знака в заданной коммуникативной ситуации. Что же касается абстрактно-понятийных концептов, дискурс является для них единственной и естественной средой существования [7: 16]. Единица речи, реализуя концепт в дискурсе, способствует пониманию его как универсального социокультурного знания, как отражения понятия в человеческом сознании [3: 19].

Таким образом, мы получаем замкнутую схему: C_i , складываясь частично из переменных $C_a/C_b/C_x$ в результате довлеет над ним, навязывается каждому конкретному индивидууму $a, b, \dots x$, обществом в процессе социализации. Это утверждение соответствует присутствию в формуле постоянной величины C и оправдывает наличие переменных $a, b, \dots x$. Таким образом, C , являясь общей величиной для всех, становится ядром концептосферы, частью понятия, общей для всех индивидов. Согласно мнению В.А.Кравченко, данное явление называется «интерсубъективностью, то есть, способность индивидов разделять ментальные и эмоциональные состояния друг друга» [2: 153].

Подобная взаимная ориентация индивидов «осуществляется на основании ценностных ориентиров дискурса, которые представляются как динамический набор ассоциаций». Соответственно, эмпирический опыт зачастую имеет принудительный характер по отношению к индивидуальному опыту и является ценностно-ориентирующим.

Операция оценивания, производимая человеком, представляется нам как результат когнитивной деятельности. Большая или меньшая ценность концепта определяется его потенциалом, то есть, способностью регулировать поведение индивида путем актуальной репрезентации социальных норм. По мнению А.П.Мартынюк, подобное явление называется регуляторной функцией концепта [6].

Выражая это положение математически, мы получаем $Freg=|C_i|$, где $Freg$ – это опосредованная регуляторная функция, а $|C_i|$ - модуль «идеального» концепта, то есть, безоценочная его характеристика. В данном случае формула выражает C_i именно как модуль, так как интерпретация оценки в дискурсе может быть полярно разной. Например, правда как идея может быть реализована и в положительном, и в отрицательном аспекте: для кого-то она «спасительная», а для кого-то – «горькая». Следовательно, «то что индивид видит зависит от того, как он смотрит на мир» [7: 17]. Следовательно, при лингвокультурологическом анализе мы переходим из сферы субъективного сознания в сферу субъектно-объектных отношений сравнения.

В этом случае учитываются индивидуалистические тенденции, изначально влиявшие на формирование этнокультурных особенностей «идеальных» концептов.

Перспективой данного исследования является практическая апробация данной методики анализа лингвокультурных концептов. Мы планируем подвергнуть анализу фактический материал, а именно случаи употребления понятий «правда» и «истина» в рамках дискурса на материале английского, новогреческого, русского и украинского языков.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263с.
2. Кравченко А.В. Является ли язык репрезентативной системой? / А.В. Кравченко // *Studia Linguistica Cognitiva*. Вып.1. Язык и понимание: Методологические проблемы и перспективы. – М.: Гнозис, 2006. – С.135-156.
3. Кравченко А.В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации. / А.В. Кравченко. – Иркутск: Изд-во Иркут.гос.ун-та, 2004. Изд-е 2-е, исправл. – 206с.
4. Кубрякова О.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / О.С. Кубрякова // *Вопросы языкознания*. – 1994.-№4. – С.34-47.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208с.
6. Мартынюк А.П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англійського публіцистичного дискурсу): автореф.дис. на здобуття нук. ступеня д-ра філол.наук: 10.02.04 «Германські мови» / А.П. Мартынюк. – Київ, 2006. – 40с.
7. Мартынюк А.П.: Перспективи дискурсивного напрямку дослідження концептів / А.П. Мартынюк // *Вісник ХНУ*. – 2009. - №837. – С.14 – 18.
8. Морозова О.І. Лінгвальні аспекти неправди як когнитивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф.дис на здобуття ступеня д-ра філол.наук: 10.02.04 «Германські мови» / О.І. Морозова. – Київ, 2008. – 32 с.
9. Никитин Н.В. Основания когнитивной семантики / М.В. Никитин. – СПб.: изд-во РГПУ, 2003. – 277 С. 77.
10. http://bankrobot.com/work/work_48485.html
11. <http://e-lib.gasu.ru/vmu/archive/2004/01/15.shtml>
12. www.sgu.ru/faculties/philological/dekanat/nich/

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Ольга Волошина – аспірант кафедри англійської мови та перекладу Маріупольського державного університету.
Накові інтереси: загальне мовознавство, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика.

ПОНЯТТЄВА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ COMMUNICATION В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Олена ГНАТКОВСЬКА (Чернівці, Україна)

У статті встановлено структуру поняттєвої складової концепту COMMUNICATION в англійській картині світу на основі семантико-когнітивного аналізу слова-імені концепту у тлумачних словниках.

Ключові слова: картина світу, комунікація, концепт, концептуальна ознака, поняттєва складова, семантико-когнітивний аналіз.

The structure of the notional component of the concept COMMUNICATION in the English language speakers' worldview on the basis of semantic-cognitive analysis of the concept nomination in English-English dictionaries is determined in the article.

Key words: worldview, communication, concept, conceptual property, notional component, semantic-cognitive analysis.

У сучасній концептології виділяють два основних розуміння концепту: когнітивний та лінгвокультурологічний, проте останнім часом ефективною вважається їх інтеграція, так званий синкретичний підхід до вивчення концепту [6: 5]. Представники першого напрямку інтерпретують концепт як одиницю оперативної свідомості, що виступає як цілісне, нерозчленоване відображення факту дійсності. За визначенням О.С. Кубрякової, концепт – це одиниця „інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини”, „певний квант знання” [4: 124]. Формуючись у процесі уявного конструювання (концептуалізації) предметів та явищ оточуючого світу, концепти відображають зміст отриманих знань, досвіду, результатів усієї діяльності людини та пізнання нею оточуючої дійсності [1: 23-24].

Представники другого напрямку розглядають концепт як ментальне утворення, відмічене певною етносемантичною специфікою. Так, Ю.С. Степанов визначає концепт як базову когнітивну сутність, що становить низку уявлень, асоціацій, переживань, які супроводжують слово [9: 43]. З досліджень більшості лінгвістів випливає, що концепт – це основна одиниця ментальності, яка має мовну форму вербалізації, національну специфіку і структуру, яка включає концептуальні ознаки, „функціонально значущі для відповідної культури” [5: 100]. Ми розглядаємо концепт COMMUNICATION як відображення процесу спілкування у свідомості носіїв англійської мови, що потребує поєднання цих двох підходів.

Згідно з дослідженням В.І. Карасика структуру концепту утворюють поняттєва, образна та ціннісна складові [3: 127]. Метою нашої статті є опис поняттєвої складової

концепту COMMUNICATION в англomовній картині світу, що відображає специфіку сприйняття поняття комунікації представниками англійської лінгвокультури. Поняттєва складова концепту представлена в першу чергу його мовною фіксацією, позначенням, описом, структурою ознак, дефініцією, порівняльними характеристиками стосовно інших концептів [3: 129]. Концепт як когнітивна одиниця репрезентується в мові лексемою, відповідно необхідно проаналізувати значення одиниць, які репрезентують даний концепт [2: 4].

Об'єктом дослідження стали компоненти значення слова-імені концепту COMMUNICATION, виявлені шляхом дефініційного та компонентного аналізів на матеріалі тлумачних словників [11-16]. Предмет дослідження – закономірності формування поняттєвого складника концепту з концептуальних ознак, які складаються із систематизованих та узагальнених компонентів значення слова-імені концепту. В.Ф. Старко встановив такі основні властивості концептуальних ознак: а) концептуальні ознаки і концепт в цілому визначають семантику вербалізаторів концепту, а з іншого боку, в семантиці вербалізаторів концепту виражені його концептуальні ознаки; б) одну концептуальну ознаку виражає щонайменше одна семантична ознака одного вербалізатора; в) концептуальна ознака може мати прямий відповідник – семантичну ознаку; г) наявність концептуальних ознак, міра їхньої окресленості та зв'язки між ними є культурно-специфічними аспектами концепту; г) у структурі концепту ознаки певним чином організовані [8: 7].

Масив сем, виокремлених у результаті компонентного аналізу слова-імені концепту COMMUNICATION, було класифіковано на групи, що дозволило нам виділити 42 концептуальні ознаки концепту COMMUNICATION в англomовній картині світу:

1. мовлення (усне та писемне) (18 компонентів – to talk, talk, speech, conversation, dialogue, discussion, socializing; to write, letter, to print, to publish, memo, memorandum, note, notice, epistle, missive, dispatch);
2. зв'язок (15 компонентів – telephone call, rapport, connection, to concern, relationship, to connect, to join, link, contact, relations, intercourse, dealings, association, commerce, services);
3. засоби зв'язку (14 компонентів: технічні засоби – radio, telephone, computer, electronic mail, mail, telecommunication, television, cinema; шлях – road, railway, route, passage; біологічні засоби – tendon, nerve);
4. передача (10 компонентів – to transmit, transmission, convey, conveyance, broadcasting, to receive, to send, to give, to impart, to transfer);
5. спосіб (8 компонентів – way, method, technique, technology, facility, means, art, media);
6. людина (7 компонентів – people, individual, other, human, interpersonal, personal, being);
7. повідомлення (6 компонентів – intelligence, bulletin, communiqué, report, announcement, statement);
8. діяльність (5 компонентів – activity, act, behaviour, to engage, operation);
9. знак (4 компоненти – sign, signal, symbol, gesture);
10. системність (4 компоненти – system, network, involve, structure);
11. характер зв'язку (4 компоненти – electrical, chemical, solid, fibrous);
12. поширення (4 компоненти – spread, circulation, passing on, dissemination);
13. розголошення (4 компоненти – disclosure, divulgence, divulgation, promulgation);
14. наказ (4 компоненти – order, directive, command, instruction);
15. група людей (3 компоненти – group, personnel, troops);
16. транспортні засоби (3 компоненти – vehicles, transport, to transport);
17. частина чогось (3 компоненти – piece, molecule, cell);
18. професія (3 компоненти – profession, journalism, to employ);
19. обмін (2 компоненти – exchange, correspondence);
20. інформація (2 компоненти – information, message);
21. думка (2 компоненти – thought, idea);
22. подорож (2 компоненти – to travel, travelling);

23. товарні ресурси (2 компоненти – goods, supplies);
24. вивчення (2 компоненти – study, field);
25. слово (2 компоненти – verbal, word);
26. новини (2 компоненти – news, tidings);
27. місце (2 компоненти – place, area);
28. процес (1 компонент – process);
29. вираження (1 компонент – to express);
30. почуття (1 компонент – feeling);
31. використання (1 компонент – to use);
32. розуміння (1 компонент – to understand);
33. регулярність (1 компонент – regularly);
34. випадок (1 компонент – instance);
35. рух (1 компонент – to move);
36. ефективність (1 компонент – effectively);
37. дозвіл (1 компонент – to allow);
38. доступ (1 компонент – access);
39. різноманітність (1 компонент – various);
40. реклама (1 компонент – advertising);
41. отвір (1 компонент – opening);
42. сила (1 компонент – force).

Здійснений аналіз показує частотне переважання актуалізації концептуальних ознак [мовлення], [зв'язок], [засоби зв'язку] та [передача], кожна з яких утворена більше ніж десятком компонентів. Ці концептуальні ознаки становлять основу поняттєвої складової концепту COMMUNICATION в англomовній картині світу, яка відображає комунікацію як використання мовлення у певних формах, передачі чогось, встановлення зв'язку (одноразового контакту, стосунків, взаєморозуміння, торгівельних справ) за допомогою технічних / біологічних / дорожніх засобів.

Помірнoчастотні концептуальні ознаки наголошують на антропоцентричній природі комунікації через концептуальну ознаку [людина], діяльнісній природі комунікації через концептуальну ознаку [діяльність] та концептуалізують її як спосіб повідомлення. Вони також вказують на знаковий, системний характер комунікації та характер зв'язку у комунікації; асоціюють комунікацію з професією групи людей, поширенням, розголошенням чогось, наказом, частиною чогось, транспортним засобом.

Більшість окаяональних концептуальних ознак з низькою частотністю характеризують концепт COMMUNICATION як процес обміну інформацією, думками, товарними ресурсами, вираження та розуміння інформації, думок або почуттів, використання слів, інформації або товарних ресурсів, вивчення цих процесів. Тобто вони переважно описують предмет комунікації. Крім того, ці концептуальні ознаки вказують на функціональне призначення засобів зв'язку – для подорожі або руху до певних місць; для отримання дозволу та доступу; утворення отвору і пізніше як результат – зв'язку через цей отвір; для реклами. Комунікація також володіє якостями регулярності, випадковості, ефективності, різноманітності, сили.

Виокремлені концептуальні ознаки характеризують комунікацію як сукупність протилежних когнітивних сутностей: чогось ідеального – думки, почуття – та матеріального – товарних ресурсів, засобів зв'язку; індивідуального – людина – та колективного – група людей; тривалого – діяльність, регулярність – та дискретного – частина чогось, випадок. Така неоднозначність та суперечливість сутності комунікації свідчить про те, що це явище досить складне та багатоманітне.

З.Д. Попова та І.П. Стернін вважають, що концептуальні ознаки за показником яскравості (сумарній частотності їх компонентів) утворюють польову структуру концепту, яка складається з ядра, ближньої та дальньої периферії, інтерпретаційного поля. Процес розподілу концептуальних ознак за показником яскравості вчені називають ранжуванням [7: 201]. Доцільність інтеграції в теорію поля положень когнітивної лінгвістики зумовлена самою природою поля як лінгвістичного об'єкта. Польовий підхід до явищ мови заснований

на розумінні мовної системи як інструменту думки і комунікації, на визнанні того факту, що без наявності лексико-семантичної системи неможливі були б пізнання світу і людське мислення.

За допомогою ранжування концептуальних ознак концепту COMMUNICATION ми встановили, що до ядра концепту відносяться концептуальні ознаки [мовлення], [зв'язок], [засоби зв'язку], [передача], сумарна частотність компонентів яких перевищує 20 випадків вживання у лексикографічних джерелах. Найвища сумарна частотність, а отже найвищий показник яскравості характерний для концептуальної ознаки [мовлення] – 30 вживань.

Ближню периферію становлять концептуальні ознаки із сумарною частотністю від 10 до 20 вживань компонента: [повідомлення], [людина], [інформація], [спосіб], [діяльність], при цьому найвищий показник яскравості – 13 вживань властивий концептуальній ознаці [повідомлення]. Дальня периферія утворена концептуальними ознаками із частотністю вживання 3 і більше: [обмін], [системність], [думка], [поширення], [розголошення], [товарні ресурси], [вивчення], [слово], [знак], [характер зв'язку], [група людей], [наказ], [процес], [вираження], [почуття], [транспортні засоби], [частина], [новини], [професія]. Найвищий показник яскравості мають ознаки [обмін], [системність] та [думка] – по 6 вживань кожна.

Інтерпретаційне поле концепту COMMUNICATION містить ознаки з показником яскравості менше 3 вживань: [подорож], [випадок], [рух], [ефективність], [місце], [використання], [розуміння], [регулярність], [дозвіл], [доступ], [різноманітність], [реклама], [отвір], [сила].

Отже, структура ядра концепту COMMUNICATION свідчить про те, що носії англійської мови сприймають комунікацію передусім як мовлення або встановлення зв'язку, спрямовані на передачу чогось. Ознаки периферії та інтерпретаційного поля деталізують ознаки ядра, вказуючи на способи (обмін, поширення, розголошення, частина та ін.), засоби (товарні ресурси, слово, знак, подорож та ін.), предмети (інформація, повідомлення, почуття, думка та ін.), суб'єкти (людина, професія) та характеристики (системність, регулярність, сила та ін.) мовлення, зв'язку, передачі. Така структура поняттєвої складової досліджуваного концепту підкреслює діяльнісний та цілеспрямований характер спілкування в англійській картині світу.

Перспективою дослідження вважаємо встановлення польової структури концепту COMMUNICATION на матеріалі англійського дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по англ. филологии / Болдырев Н.Н. – 2-е изд., стер. – Тамбов: Издательство ТГУ, 2001. – 124 с.
2. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / Жаботинская С. А. // Лингвистичні студії. – Вип. 2. – Черкаси: Сіяч. – 1997. – С. 3-11
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Карасик В. И. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Кубрякова Е. С. – М.: Яз. славян. культуры, 2004. – 555 с.
5. Пименова М. В. Методология концептуальных исследований / М.В. Пименова // Вестник Кемер. гос. ун-та: сб. ст. – Кемерово, 2002. – Вып. 4 (12). Серия Филология. – С. 100–105.
6. Положин М. М. Про синкретичні теорії концепту / М. М. Положин // Проблеми романо-германської філології: зб. наук. пр. – Ужгород: Ліра, 2006. – С. 5–22.
7. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ Восток-Запад, 2007. – 314 с.
8. Старко В.Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.15 “Загальне мовознавство” / В. Ф. Старко. – К., 2004. – 16 с.
9. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Степанов Ю.С. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Акад. проект, 2001. – 989 с.
10. The American Heritage Dictionary of the English Language. – 4th edition. – NY: Houghton Mifflin, 2003. – 1634 p.
11. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. – Cambridge: CUP, 2002. – 895 p.
12. Collins English Dictionary and Thesaurus. – 3rd edition. – Glasgow: Harper Collins, 1992. – 1504 p.
13. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. D. Summers]. – Harlow: Pearson Education Limited, 2005. – 1950 p.
14. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. – 11th ed. – Springfield, MA: Merriam-Webster, Inc., 2003. – 1664 p.
15. Oxford Advanced Learner's Dictionary / [ed. S. Wehmeier]. – Oxford: OUP, 1999. – 985 p.
16. Webster's New World Dictionary and Thesaurus / [ed. Michael Agnes]. – NY: Macmillan, 1996. – xv, 734 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гнятковська – асистент кафедри англійської мови та літератури факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Наукові інтереси: комунікативна та когнітивна лінгвістика

ІРЛАНДИЗМИ В АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦІННІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Надія ГОВОРУН (Київ, Україна)

У статті розглянуто проблему співвідношення мовної та ціннісної картин світу, досліджено основні відмінності ірландського діалекту від літературної англійської мови, проаналізовано причини та специфіку вживання ірландизмів у англійській літературі XIX ст.

Ключові слова: лінгвокультурна спільнота, ціннісна картина світу, ірландський діалект, англійська літературна дискурсія, національно-марковані елементи мови, культурний переклад, ідіотетичність.

The problem of interdependence of cultural and language image of the world and peculiar features of Irish dialect are investigated in this paper. The reasons and peculiarities of appealing to Irish dialect in English literature of the 19th century are analyzed.

Key words: linguacultural community, value image of the world, Irish dialect, English literary discourse, nationally marked language units, cultural translation, idioethnicity.

**“I may speak many languages,
but there remains one in which I live”**

M. Merleau-Ponty,

The Phenomenology of Perception

Робота виконана у площині соціолінгвістики, взаємодії мови і суспільства, форм існування мови у соціумі. Проблема «мова і суспільство» багатоаспектна. Серед найважливіших питань цієї проблеми слід виділити соціальну зумовленість мовних явищ, залежність стану мови від стану суспільства, можливість свідомого впливу суспільства на мову та залежність суспільства від мови. Мова – втілення неповторності народу, своєрідність бачення світу, етнічної культури. У мові відображені специфічні національні факти матеріальної і духовної культури суспільства, що нею обслуговується. Як транслятор культури суспільства, мова здатна впливати на спосіб світосприйняття, характерний для певної лінгвокультурної спільноти [2: 137].

Ключовий компонент культури – цінності, тобто найбільш фундаментальні характеристики культури, вищі орієнтири поведінки людей. Сукупність цінностей певної лінгвокультури становить її ціннісну картину світу. Картина світу, притаманна як кожній окремій особистості, так і суспільству взагалі, є однією з умов адекватного, цілісного сприйняття світу, відображенням досвіду певних народів за допомогою вербалізації та орієнтації на інтереси людини. Ціннісна картина світу – частина мовної картини, що моделюється у вигляді взаємопов'язаних оцінних суджень, які співвідносяться з кодексами певної лінгвокультури [2: 140]. Слід зазначити, що картина світу, яка оточує етнічну спільноту, не лише відбивається у мові, а й визначає особливості мовлення її носіїв. Очевидно, що специфічними рисами володіє і сам представник національної мови та культури, саме тому у міжкультурному спілкуванні необхідно враховувати особливості національного характеру комунікантів, специфіку їх емоційного складу, національно-специфічні особливості мислення.

Розвиток і стан мови значною мірою залежать від стану суспільства. Мова віддзеркалює особливості соціальної організації та диференціації суспільства, демографічні зміни та розвиток культури суспільства. Незважаючи на те, що мова є об'єктивною реальністю, яка розвивається за своїми законами, незаперечний вплив на її розвиток мають суспільні погляди та течії, творчість письменників, діячів культури і мистецтва [4: 298].

У ціннісній картині світу існують найбільш суттєві для певної культури смисли – ціннісні доміканти, сукупність котрих утворює певний тип культури, що підтримується мовою і зберігається в ній. Ціннісна картина світу в межах однієї мовної культури включає загальнолюдську та специфічні частини і представляє неоднорідне утворення, оскільки у різних соціальних групах можуть бути різні цінності. Картина світу в людини не константна, вона є дуже динамічною й полівалентною, змінюючись протягом життя. Рівень її динамічності залежить як від самої людини, так і від ступеня та стадії розвитку суспільства.

Різкі зміни аж до руйнування картини світу викликають революційні зрушення наукового та соціального характеру. Так сталося наприкінці XVII ст. в Ірландії, яка була завойована Англією і таким чином втратила свій суверенний статус. Під впливом цінностей домінантної англосовітної культури мовна картина світу ірландського етносу почала невідворотно змінюватися.

Інтерес даного дослідження до проблеми збереження національної мови та ментальності в колоніальній та постколоніальній Ірландії не випадковий. Україну іноді називають “слов’янською Ірландією”. Така аналогія викликана подібністю не лише геополітичної ситуації цих країн, а й їхньої історії та культури. У світлі сучасних політичних подій в Україні, які зачіпають також і мовне питання (зокрема, надання російській мові статусу другої державної), вивчення досвіду Ірландії в урегулюванні мовних питань, який був не завжди позитивним й сприятливим відносно ірландської мови, саме на сучасному етапі становлення України як молодої демократичної держави може виявитися корисним і запобігти помилкам у сфері мовної політики, на виправлення яких знадобилися б цілі десятиліття і життя кількох поколінь.

Таким чином, ми вважаємо **актуальним** вивчення культуротворчої та культурозберігаючої функції мови на базі регіональних діалектів англійської мови, зокрема ірландського.

Відповідно, **мета даної роботи** – розглянути стратегічне вживання національно-маркованих елементів ірландського діалекту в англосовітній літературі для збереження ідіоетнічності в умовах мовного імперіалізму.

Завдання дослідження:

- охарактеризувати особливості взаємозв’язку мови і культури та мови і суспільства;
- дослідити основні відмінності ірландського діалекту від літературної англійської мови;
- проаналізувати причини та специфіку вживання ірландизмів у англосовітній літературі XIX ст., зокрема у романі Марії Еджворт «Замок Рекрент».

Предмет дослідження – національно-марковані елементи ірландського діалекту як засіб збереження ціннісної картини світу.

Особливості становлення ірландського діалекту можуть виступати у ролі яскравої ілюстрації проблеми взаємозв’язку мови та етнічної самосвідомості. Траєкторія взаємовідносин між мовою та розбудовою нації більш очевидна в Ірландії, ніж у інших схожих культурах, що у XX столітті звільнилися від колоніального панування та постраждали від імперіалізму англійської мови як мови глобалізації суспільства. Ірландія також відносно невелика за розмірами, тому мовні варіації на її території простіше ідентифікувати і контролювати. Проте, всупереч розмірам, Ірландія стала колыскою цілої плеяди літераторів, які зробили значний внесок у дослідження мови, культурної свідомості та місця митця у багатомовному суспільстві. Проблема мови і національної самобутності проходить червоною ниткою через переважну більшість літературних дискурсів, створених в Ірландії з початку XIX століття, і особливо гостро стоїть у період політичної та соціальної боротьби.

Стандартизована форма ірландської літературної мови народжується в ранньому середньовіччі і стає важливим чинником культурної єдності політично фрагментованого середньовічного суспільства. Для освіченої еліти Ірландії 1200 – 1650 років лінгвістична когезія символізувала відчуття спільної культурної спадщини. Поети пропагували необхідність єдності національної мови та спільної культурної спадщини. Діалектна єдність ірландської писемної мови протягом тисячоліття (приблизно 650-1650) різко контрастувала з великою кількістю англійських діалектів, зафіксованих у літературі від староанглійського до новоанглійського періоду. Усвідомлення ролі мови як засобу самовираження та збереження культурної єдності на ранніх етапах розвитку ірландського суспільства підтверджується у «Araicéart na n-Éces», першому трактаті з граматики у Західній Європі, укладеному за зразком латинських граматик у VII ст. Зокрема, трактат містить легенду про

походження ірландської мови, за якою ірландська виникла з найкращих елементів 72 мов, що утворилися після падіння Вавілонської вежі, а тому є найдосконалішою мовою у світі.

Проте після завоювання Ірландії Англією у 1651 році ірландська мова викорінюється з усіх сфер суспільного життя і набуває статусу регіонального діалекту. За іронією долі, колись провідна сила у становленні середньовічної Європи, ірландомовна культура почала відігравати маргінальну роль культури європейської колонії. У свідомості англійця сформувався чіткий стереотип ірландця як ледачого меланхолійного невігласа і пияки, що мало цікавиться політичним і суспільним життям. Ірландська мова стала другорядною, отримала статус «емігранта» у культурі і мовленні населення країни.

Рух за відродження ірландської мови розпочався в 1890-х роках після створення Гельської ліги і активізації Руху за незалежність. Гельська ліга була заснована 1893 р. у Дубліні й стала провідною організацією з підтримки відродження ірландської мови на початку ХХ ст. Проте важливішим етапом розвитку суспільного і літературного життя Ірландії, що залишив глибокий слід в історії нації, став період зростання національної самосвідомості під впливом просвітницьких ідей свободи, рівності і братерства у ХІХ столітті. Метою так званого «Ірландського Відродження» було відновлення національної культури, якій загрожувало повне зникнення в результаті політики асиміляції ірландської нації, що проводилась англійськими колонізаторами. Іронічно для Ірландії, але пробудження націоналізму співпало з швидким занепадом ірландської мови. Парадигми націоналізму не знайшли вияву у мові і були більш ніж толерантними до перетину культурних кордонів та утворення мовних коаліцій. У літературній історії Ірландії це був період зародження англосмовної ірландської літератури, яка з часом отримала всесвітнє визнання. Змушені творити мовою панівної нації – англійською, ірландські літератори вдалися до створення альтернативних дискурсів, широко застосовуючи стратегію «культурного перекладу», головним завданням якої було зламати стереотипи, створивши образ благородного й героїчного ірландця, та зберегти для наступних поколінь культурні цінності нації шляхом фіксації їх мовними засобами. В результаті відбувається натуралізація ірландського діалекту в англосмовному літературному дискурсі. Твори Марії Еджворт, Елізабет Гаскел, У. Б. Йейтса, Дж. Джойса, хоча написані англійською мовою, відображають багатий колорит та мовно-культурні особливості ірландського етносу, вживаючи як лексико-семантичні одиниці, так і синтаксичні конструкції, характерні для ірландської мови. Білінгвалізм стає ефективною суспільнополітичною зброєю ірландського націоналістичного руху, змінюючи світосприйняття не тільки в ірландській, але й в англосмовній картині світу. Тенденція продовжується і після відновлення статусу ірландської мови як державної, і стала результатом формування бікультурної літературної традиції в Ірландії ХХІ століття.

Одним з найперших і найвизначніших свідчень відродження інтересу до регіонального діалекту є роман Марії Еджворт «Замок Рекерент». Марія Еджворт народилася 1 січня 1767 року в графстві Оксфордшир у родині Р.Л. Еджворта, письменника, члена парламенту і громадського діяча. З часом родина переїхала до власного маєтку Еджвортстаун в Ірландії, де під впливом місцевого фольклору та за сприяння батька зароджувалися літературні здібності М. Еджворт. В першому романі Еджворт «Замок Рекерент» представлена реалістична картина ірландської провінції. Роман, написаний образною народною мовою в гумористичному стилі, від імені старого дотепного слуги Таді, став новим словом у літературі.

Роман складається з передмови, двох частин і глосарію. У передмові М. Еджворт пояснює англосмовному читачу, що часто вдається до вживання ірландських діалектизмів з метою збереження автентичності оповідання Таді, тому що «ідіоми Таді не підлягають перекладу стандартизованою англійською» [6: 4]. Хоча справжня функція діалектизмів у творчості Еджворт тісно пов'язана з суспільно-політичною ситуацією в Ірландії після Унії Ірландії та Англії 1799 року. Спілкуючись з англосмовним населенням, Еджворти часто стикалися з щирим нерозумінням останніх, чому «варвари-ірландці» так опиралися воз'єднанню з економічно і культурно процвітаючою Англією. Тому Марія поставила за мету вдатися до ірландського діалекту в романі як засобу кодування важливої соціокультурної інформації для скептичної і подекуди ворожої читацької аудиторії

Великобританії. У передмові до роману та численних діалогах Таді з англійцями авторка натякає на відсутність у свідомості англійців уявлень про побутові реалії, традиції і культурні цінності ірландців, а отже діалектизми у романі виступають як засіб ознайомлення англомовного читача з етнокультурними реаліями Ірландії, дещо в іронічній манері. Розглянемо, наприклад, наступний діалог:

- *І як Ви це називаєте, Сер Кім? – запитує вона. - Ну, он-те, схоже на купу чорної цегли, Сер Кім?*

- *Моя торф'яниця (turf-stack), дорогенька, – відповідає мій господар, а сам потайки закусує губу.*

«*Де Ви, леді, провели все своє життя, що не можете впізнати торф'яницю з першого погляду?» – подумав я, але промовчав.*

Вона дістає луну і починає все навкруги оглядати.

- *А що за чорна трясовина за Вами, Сер Кім? – провадить вона далі.*

- *Моє торф'яне болітце (bog), – каже він і продовжує насвистувати.*

Подібні діалоги ілюструють відмінності у стилі життя (опалення торфом) та ландшафтах (торф'яно-болотиста місцевість), водночас очевидна сатира направлена проти тих, хто звик сприймати культурні цінності іншого народу через призму власної ціннісної картини світу.

Поряд з вживанням характерних національно-маркованих елементів ірландської мови та типовим для ірландської вимови випадінням приголосних, Еджворт вдається до ірландського синтаксису, особливостями якого є зосередженість на вираженні станів, а не дій. Дієслівна система ірландської мови аспективна, прийменники часто виконують функцію у реченні, подібну до функції дієслова в англійській мові. Основне змістовне навантаження у реченні несе підмет. Таким чином, акцент у романі зміщується на персонаж, а не події. Так у мові Таді зустрічаємо конструкції типу "I was greatly rejoiced to hear this" («Я отримав справжнє задоволення від звістки»), "He used to be telling me" («Він мав за звичку повторювати мені») та ін.

Для прихильників класичної традиції та високого стилю у літературі вибір оповідачем роману досить примітивно мислячого і забобонного попри природну дотепність ірландського селянина може здатися дивним і недоречним. Але саме ця «недоречність» привертає увагу читача і дозволяє М. Еджворт стверджувати свою суспільно-політичну позицію методом, який М. Бахтін назвав «дегармонізацією об'єкта різними аспектами гетероглосної соціо-вербальної свідомості, одночасно здійснюючи полемічний наступ на світоглядну систему читача з метою похитнути і зруйнувати апперцептивні основи активного пізнання дійсності» [7: 27].

Через двадцять років після першої публікації «Замку Рекрент» Сер Вальтер Скотт написав у Загальній передмові до збірки «Романів Уеверлі» (псевдонім письменника): «Не обдарований таким почуттям гумору і такту, я все ж роблю спробу зробити для своєї країни щось на зразок того, що Міс Еджворт успішно досягла для Ірландії» [6: 9].

Таким чином, автором даного дослідження проаналізовано роман ірландської письменниці Марії Еджворт «Замок Рекрент» як перший зразок популяризації регіонального діалекту у художній англомовній прозі, та доведено ефективність використання вищезгаданої стратегії «культурного перекладу».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284с.
2. Семенюк О.А., Парашук В.Ю. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О.А. Семенюк, В.Ю. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240с.
3. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособ./ С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 264с.
4. Юнацька А.Б. Мовне відображення картини світу: стереотипізація мовлення (на матеріалі англійської мови) / А.Б.Юнацька // Нова філологія. – Запоріжжя, 2009. - №34. – С. 257-262.
5. Edgeworth M. Castle Rackrent; an Hibernian Tale. Taken from Facts, and from Manners of Irish Squires / Maria Edgeworth. – London, 1801. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=4XАоААААМААJ&printsec=frontcover&dq=castle+rackrent&source>
6. Lynn A. Sociological Stylistics: The Politics of Dialect in Early Nineteenth-Century British Fiction: Materials of South Central Modern Language Association (Memphis, 1-3 November 2008) / Alexander Lynn. – Memphis, 2008. – Режим доступу: <http://www.utm.edu/staff/lalexand/Vita.htm>
7. Schultz E.A. Dialogue at the Margins, Whorf, Bakhtin and Linguistic Relativity / Emily A. Schultz. – University of Wisconsin Press, 1990.
8. Wierzbicka A. Semantic, Culture, and Cognition / Anna Wierzbicka. – Oxford University Press, 1992.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Говорун – аспірант кафедри англійської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика, теорія комунікації, країнознавство та лінгвокраїнознавство, література англомовних лінгвокультурних спільнот.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОЗНАКА ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ МЕТАФОРИ (на матеріалі української та англійської мов)

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається внутрішня форма метафори як одиниця когнітивної лінгвістики, що допомагає краще зрозуміти зміст ядра картини світу та відчутти особливості, які відрізняють одну культуру від іншої.

Ключові слова: концепт, внутрішня форма слова, концептуальна ознака метафоричної внутрішньої форми, універсальна та національно-маркована внутрішня форма метафори.

The article deals with the question of the metaphorical inner form as the cognitive linguistics item that helps to find out the worldview similarity and feel the peculiarities differentiating one culture from another.

Key words: concept, inner form of the word, conceptual characteristic of the metaphorical inner form, universal and nationally marked inner form of the metaphor.

Виникнення й формування вчення про внутрішню форму слова супроводжується зусиллями науковців осмислити цей лінгвістичний феномен. Її розуміють як одиницю, здатну відображати спосіб думки, виявляти знання про мову (І. О. Бодуен де Куртене), елемент змістової сторони в синхронному аспекті семантики (В. Г. Варіна), вузол системних зв'язків у мові (Н. І. Мігіріна), відбиток руху думки, що має місце в момент виникнення слова (Ю. С. Маслов), асоціативно-образний мотивуючий комплекс, що надає мові змісту (В. М. Телія), живу душу, що підтримує в слові творче життя і позначає сам процес творення думки (В. М. Русанівський). У цій статті внутрішня форма розглядається як концептуальна ознака метафоричного найменування на матеріалі української та англійської мов. Поняття внутрішньої форми та концепту тісно пов'язані: словник будь-якої мови, її лексичний склад з усіма складниками являє собою унікальний концептуальний всесвіт, концепти, у свою чергу, відображають внутрішню форму слова, узагальнюють і синтезують знання про світ.

В. А. Маслова виокремлює три підходи до тлумачення терміна *концепт* [8: 32]. Перший підхід, представником якого є Ю. С. Степанов, при розгляді концепту більше уваги приділяє культурологічному аспекту й розглядає, головним чином, сукупність концептів і відношення між ними. Відповідно до цього, концепт – основний осередок культури в ментальному світі людини. Другий підхід до розуміння концепту (Н. Д. Арутюнова та її школа, Т. В. Булигіна, А. Д. Шмельов) представляє семантику мовного знака єдиним засобом формування змісту концепту. Прихильники третього підходу Д. С. Лихачов, О. С. Кубрякова вважають, що концепт не випадково виникає із значення слова, а є результатом зіткнення значення слова з особистим і народним досвідом людини, тобто концепт у цьому сенсі – посередник між словом і дійсністю. Зокрема за О. С. Кубряковою, концепт – термін, який слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини, оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної в людській психіці [6]. Таке широке розуміння концепту також пропонується в працях В. М. Телії, О. О. Селіванової.

Незважаючи на те, що концепт як зміст процесу пізнання є досить загадковою величиною – майже невлотвимим мерехтінням у розумовому кругозорі [2: 29], існують засоби його ретельного дослідження. Мовний знак можна уподібнити до вмикача, який вмикає концепт у нашому пізнанні, активуючи його в цілому й „запускаючи” його в процес мислення [5: 31]. Н. А. Семенкіна стверджує, що концептуальна інформація існує у свідомості людини у вербальному й невербальному вигляді, але концепти завжди мають мовний вияв, тому аналіз мовних явищ допомагає проникнути в концептуальну систему [14].

Мова забезпечує вивчення природи концепту. У мові концепт має певне ім'я, оскільки реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а через мову.

Концепт знаходить своє вербальне відображення завдяки одиницям різних мовних рівнів: лексем, фразеологізмів, приказок, афоризмів, а також граматичних форм і синтаксичних структур. Вивчення засобів вербалізації концептів за допомогою різних мовних засобів є, на думку багатьох науковців, найдоступнішим засобом виявлення концепту [11: 22]. Одне з центральних місць при цьому належить процесам метафоризації, що відіграють важливу роль у формуванні мовної картини світу. Метафора пронизує все наше повсякденне життя і проявляється не тільки в мові, але й у мисленні та дії [7: 387]. Через метафору людині відкривається доступ до глибинних основ реальності, тому дослідження природи метафори, її сутності, зв'язків метафоричного перенесення дозволяє прослідкувати шлях, яким людство отримує найважливіше знання, оскільки метафора була й залишається найуживанішим тропом.

Метафора зводить концепт до точки, єдиного фокусу. Метафорична внутрішня форма як концептуальна ознака стає окремим способом репрезентації дійсності в лексичній одиниці, баченням, концепцією номінації [4: 23]. Внутрішня форма – перший елемент структури вербально вираженого концепту. Її концептуальне функціонування полягає в тому, що вона здатна відсилати до фонових знань, доповнювати лексичні значення слів, регенерувати коло імплікацій у семантиці. В. М. Русанівський підкреслює, що “внутрішня форма слова, образно кажучи, – це його жива душа” [12]. Концептуальна ознака, закріплена у внутрішній формі метафори, здатна формувати певне ставлення до позначуваних об'єктів. Тому метафорична внутрішня форма – яскравий зразок семантичної концептуальної аномалії, симптомом якої є емоційне напруження. Шляхом певних ієрархічно організованих операцій людський розум зіставляє семантичні концепти різних об'єктів. Метафора пропонує певну схожість між якими її семантичних референтів, оскільки вона має бути зрозумілою, а з іншого боку, демонструє неподібність між ними, оскільки покликана створювати деякий новий смисл, тобто володіти сугестивністю.

Внутрішня форма метафори може використовуватися як основа для концептуального аналізу і, відповідно, для вивчення її когнітивного аспекту. У науковій літературі немає єдності щодо терміна *концептуальний аналіз*. За С. Нікітіною, його можна трактувати і як аналіз концепту, і як спосіб аналізу за допомогою концептів або такий, що має концепти як свої обмежені ознаки [9: 117]. В.М. Русанівський вважав, що доцільно аналізувати концепти на основі внутрішньої форми слова, яка “номінує концепт”; “внутрішня форма є важливою не лише у творенні слова, а й у забезпеченні взаємозалежності між формою і змістом, у висвітленні механізму вираження думки в слові, у з'ясуванні головної властивості слова – здатності позначати виділені думкою предмети і їхні властивості” [13: 12]. Розкриття глибинних прошарків слова – перший крок концептуального аналізу, який дозволяє відновити всі знання і уявлення тим чи іншим абстрактним іменем [16: 26].

Універсальність концептів, пов'язаних з константно-онтологічними моделями життя в різних культурах, породжує величезну низку базових / ключових / архетипних / загальнонародних метафор та символічних образів у різних мовах. Їхня внутрішня форма спирається на певні архетипи, стійкі елементи культурного континууму. Внутрішня форма метафор на позначення універсальних концептів актуалізує здатність слова створювати спільні образи та виражати однакові поняття, притаманні всім або певним групам мов. Так, концепти ЖИТТЯ, ЧАС, ЛЮБОВ, ВІРА, БОГ, СЛОВО, МИР, ЗАКОН, СІМ'Я, ТЕАТР, ГРА, БОРОТЬБА вважають універсальними для багатьох спільнот. Будь-який з них максимально відбивається у внутрішній формі метафор. Наприклад, порівняймо образну основу метафор на позначення концепту ВІРА в українській та англійській мовах: пор. укр. *сліпа* ‘vira’ – англ. *blind* ‘faith’, укр. *втрачати* ‘viryu’ – англ. *lose* ‘faith’, укр. *відрикатися* ‘vid viry’ – англ. *deny* ‘faith’, укр. *знищувати* ‘viryu’ – англ. *destroy* ‘faith’, укр. *відновити* ‘viryu’ – англ. *restore* ‘faith’, укр. *берегти* ‘viryu’ – англ. *keep* ‘faith’, укр. *поважати* ‘viryu’ – англ. *respect* ‘faith’. Цей список можна продовжувати, оскільки ядерність концепту, закріплена в універсальній внутрішній формі, забезпечує величезну кількість універсальних метафоричних образів порівнюваних мов. Аналогічно загальнонародний концепт МИР викликає в українській та англійській мовах низку дуже подібних лексичних одиниць: укр. *шлях* ‘до миру’ – англ. *route*

'to peace', укр. голуб 'миру' – англ. *dove 'of peace'*, укр. посланець 'миру' – англ. *ambassador 'of peace'*, укр. міцний 'мир' – англ. *settled 'peace'*, укр. оберігати 'мир' – англ. *cherish 'peace'*, укр. приносити 'мир' – англ. *bring 'peace'*, укр. вимагати 'миру' – англ. *clamour 'for peace'*, укр. боротися 'за мир' – англ. *struggle 'for peace'*, укр. зміцнювати 'мир' – англ. *consolidate 'peace'*, укр. порушити 'мир' – англ. *break 'peace'*. Подібні приклади демонструють, як через конотації концепту просвічується внутрішня форма та її універсальний характер.

Аналіз мовних універсальних концептів свідчить про те, що лексичний склад будь-якої мови – це не тільки лінгвістичний, а й ментальний факт. Національно-марковані концепти слугують орієнтирами в розкритті національно-культурної своєрідності й проявляють себе в національно-орієнтованих метафорах. Значущість емотивно-аксіологічного ефекту асоціативно-образної структури представлена внутрішньою формою, котра фіксує самотність, духовну енергію народу. Простежимо, наприклад, як концепт ДОЛЯ, характерний для українського культурного ареалу, знаходить своє розповсюдження в метафоричній внутрішній формі: укр.: *випадати, перепадати, діставатися 'на долю', 'доля' занесла, привела, судила, допомогла, 'доля' обділила, підставила ногу, обернулася іншим боком, увірвала нитку, хвалити, зв'язувати, випробовувати, попитати 'долю', 'доля' спокушає, 'доля' зглянеться, 'доля' маслом губи змастить, 'доля' послужить, 'доля' усміхнеться*. Внутрішня форма зазначених одиниць розкриває ступінь важливості концепту для українців загалом і демонструє їхні уявлення про існування долі як персоніфікованої вищої сили.

В англійській мові немає єдиного аналога слову *доля* і, відповідно, концепту, який би мав таке ж велике значення для культури. Це відбивається на внутрішній формі метафори: у більшості випадків концепт, який дає широку базу для утворення метафоричних образів в одній мові, не викликає подібних лексичних одиниць в іншій. Подібна вербальна незакріпленість свідчить про наявність у кожній з мов "великої кількості міжмовних лакун, тобто пустих, незаповнених місць у лексико-фразеологічній системі мови, хоч у ній можуть бути близькі за значенням лексеми" [15: 5]. В англійській мові є слова *destiny, fate, chance, fortune, lot, predestination, doom, foredoom*, які в різних контекстах можуть слугувати як переклад слова *доля*, та вони мають більш вузьке значення: *destiny* має відтінок неминучості (*who can turn the stream of destiny* – хто може відвернути силу долі), *fate* – приречення (*meet fate* – зустріти долю / загинути), *chance* – слушної випадковості, можливості (*increase chance* – збільшувати шанс, *give a chance* – давати можливість), *fortune* – щасливої нагоди (*make a fortune* – розбагатіти), *lot* – жеребкування, вибору (*the lot fell upon me* – жереб випав на мене), *predestination* – визначення наперед (*God's predestination of souls* – боже приречення душ), *doom / foredoom* – фатальності (*spell doom* – покласти кінець). Жодне із згаданих слів не несе в собі такої ваги і важливості для англійської картини в цілому, як слово *доля* для україномовної. Цікаво, що "позитивні" й "негативні" *долі* в англійській розмежовані більше, ніж в українській: бажані події є подарунком *fortune* або *chance*, у той час коли *fate* і *doom / foredoom*, безперечно, недобррозичливі до людини. Єдине нейтральне в цьому відношенні слово – *destiny* – не дуже вживане, особливо в порівнянні з українською *долею*, і до того ж має іншу семантичну специфіку – вказує в першу чергу на неминучість.

Концептуальна картина світу (а отже, і її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне, мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, які розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака. Концепти постійно існують, здійснюючи рухи від центру до периферії, від периферії до центру, їхнє змістове наповнення також безмежне. Дієвість концепту визначається його функцією в людській свідомості, його участю в процесі мислення. Н. Д. Арутюнова стверджує: "У хаосі живого життя концепти розхитуються і в той же час вони вступають між собою в системні відношення, які сприяють їхній стабілізації" [1: 313]. Та в цілому як універсальна, так і національна концептосфери представляють собою не статичні, а динамічні, постійно змінні структури. Зі зміною історичних, географічних, соціальних та інших умов змінюється значущість тих чи інших концептів, їхнє місце на шкалі цінностей.

Із системою культурних цінностей найбільш фундаментально узгоджена метафорична структура мовної картини світу, вона слугує тим знаряддям думки, за допомогою якого ми можемо торкнутись найбільш віддалених ділянок концептуального поля різних культур. Метафора завжди відкрита для асоціацій з нею нових об'єктів довкілля. Розвиток людського мислення і наукового пізнання призводить до її змін і збагачення, слід за якими змінюються наукові та філософські картини світу. У деякому сенсі метафора подібна до ока, за допомогою якого ми сприймаємо навколишній світ, забуваючи про його незриму присутність [10: 96]. Метафора оновлюється разом із концептами та цінностями. Домінування тих чи інших цінностей і, відповідно, концептів завжди знаходить своє відображення в мові, зокрема, у популярності тієї чи іншої метафори, її внутрішньої форми. У даному випадку можемо послатись на висловлення Г. Г. Шпета про те, що життя внутрішньої форми треба розуміти як розвиток [17: 118].

Отже, концепти є провідниками різноманітної інформації, повністю або частково матеріалізуються в мові, спричиняючи в ній нашарування великої кількості метафоричних образів. Метафора пізнається завдяки наявності в ній художнього начала, вона відкриває таємниці буття, вивчає шляхи отримання знань людством, проливає світло на його мисленнєві процеси. Внутрішня форма метафори здатна розкрити очі на бачення концепту. Входячи до його структури, вона відкриває знання різних рівнів, у тому числі й екстралінгвістичного. Маючи живу природу, внутрішня форма метафори ніби накопичує в собі уявлення про об'єкти всесвіту, до того ж надає їм емотивно-оцінне відтінку і, таким чином, може використовуватись як одиниця концептуального аналізу. Особливо цінним такий аналіз стає в порівняльному аспекті різних мов, оскільки внутрішня форма має універсальні й національні характеристики – може розглядатися як механізм фіксації номінативних одиниць універсального характеру або інакше вимальовувати процеси мовної свідомості різних народів. Оскільки концептосфера представляє собою не статичну, а динамічну, постійно змінну структуру, цей розвиток завжди фіксуватиметься в метафоричних образах, що відображають цінності, світ людини, її культуру. Видозміна системи метафор спричиняє видозміну їхньої внутрішньої форми, що відбиває уявлення та поняття про різні предмети та явища всесвіту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Яз. рус. культуры, 1999. – 896 с.
2. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов-Алексеев // Русская речь. Новая серия. – Л., 1928. – Вып. 2. – С. 28–35.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь; ВТФ “Перун”, 2002. – 1440с.
4. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст / М. І. Голянич. – Коломия: Вік, 1997. – 180 с.
5. Горелов И., Седов К. Основы психолингвистики / И. Горелов, К. Седов. – М.: Лабиринт, 2004. – 320 с.
6. Кубрякова Е. С. Когнитивные аспекты в исследовании семантики слова / Е. С. Кубрякова // Семантика языковых единиц. Доклады VI Международной конференции. – Москва, 1998. – Том 1, С. 47–49.
7. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387–415.
8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учеб. Пособие / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
9. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 117–123.
10. Печерская Н. В. Знать или называть: метафора как когнитивный ресурс социального знания / Н. В. Печерская // Политические исследования. – 2004. – № 2. – С. 93–105.
11. Попова З. Д., Стернин И. А. К методологии лингвокогнитивного анализа / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Филология и культура. – Тамбов, 2001. – Ч. 1. – С. 20–37.
12. Русанівський В. М. Вчення О. О. Потебні про внутрішню форму слова // Творча спадщина Потебні і суч. філол. науки. – Харків, 1985. – С. 3–6.
13. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. – 1988. – С. 12–19.
14. Семенкина Н. А. Концепты и их связи в тексте / Н. А. Семенкина // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования. Сборник науч. трудов. – Рязань, 2002. – С. 106–114.
15. Стернин И. А. Лексическая лакунарность и понятийная безэквивалентность / И. А. Стернин. Воронеж, 1997. – 195 с.
16. Чернейко Л. О., Долинский В. А. Имя СУДЬБА как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Чернейко, В. А. Долинский // Вестник Московского университета. Филология. – 1996. – № 6. – Серия 9. – С. 20–41.
17. Шпет Г. Г. Внутренняя форма слова. Этюды и вариации на темы Гумбольдта / Г. Г. Шпет. – М.: ГАХН, 1927. – 214 с.
18. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. b. S. Bullon]. – Longman: Pearson education, 2007. – Fourth edition. – 1950 P.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Головенко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: внутрішня форма метафори в українській та англійській мовах.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ УКРАЇНСЬКОГО, РОСІЙСЬКОГО ТА ФРАНЦУЗЬКОГО КОНЦЕПТІВ ІЗ НОМІНАТОРОМ 'ТІЛО'

Ольга ГОСУДАРСЬКА (Київ, Україна)

У статті здійснюється порівняльний аналіз периферійних шарів концептів із номінатором 'тіло', утворених носіями української, російської та французької мов, а саме їхніх компонентів, сформованих шляхом номінативної метафоризації, що поповнюють терміносистеми різних галузей науки та техніки.

Ключові слова: терміносистема, концепт, ядро концепту, крайня периферія, дальня периферія, номінативна метафора, компонентний аналіз.

This article presents the comparative analysis of peripheral layers of concepts with nominator 'body' created by native speakers of Ukrainian, Russian and French notably of their components formed by the way of nominative metaphorisation which complete term systems of different fields of science and technology.

Key words: term system, concept, concept center, extreme periphery, distant periphery, nominative metaphor, componential analysis.

Французький концепт 'тіло' із ядерною семантикою 'частина тіла людини за винятком, голови, шиї, кінцівок' [6] включає до своєї крайньої периферії компоненти на позначення основ чи наймасивніших частин різноманітних інструментів та пристроїв. Найчастіше цей тип метафоризації базується на наступних спільних характеристиках технічних реалій із тілом людини: частковість відносно цілого, значний розмір порівняно із іншими деталями конструкції, особлива важливість для повноцінного функціонування робочого механізму чи виконання конструкцією свого призначення. Прикладами таких метафор є *corps de pompe* 'циліндр насоса' – місце розташування поршня, який є головним робочим механізмом насоса, *corps de support* 'мостова підвалина' – опора моста, без якої ця конструкція не могла б виконувати свої функції, *corps plaque* 'опорна плита' – застосовується у будівельних спорудах, *corps d'outil* 'тіло (стрижень) різця' – використовується для підтримки інструменту у держаку верстата, *corps du brûleur* 'стовбур пальника' – місце розміщення електричної дуги, що перетворює рідину у плазмовий стан, *corps du rivet* 'стрижень заклепки' – основна частина кріпильної деталі, на кінцях якої знаходяться головки, *corps d'électrode* 'стрижень електроду, електродоутримувач' [5: 94] – комплектуючий пристрій зварювального апарата, що слугує для утримування електроду та ін.

Інколи деталі із найменуванням *corps* не відрізняються особливим розміром (*corps du rail* 'шийка рейки') або виконують функції робочого елемента, а не корпусу для його утримання (*corps du laser* 'активний елемент лазера') [5: 94]. Бувають також випадки, коли ця французька лексема застосовується для номінації цілих пристроїв (*corps de chauffe* 'радіатор'; *corps éclairant* 'світильник', *corps thermorayonnant* 'тепловий випромінювач') або цілих елементів чи матеріалів будівельних конструкцій (*corps céramique* 'керамічний блок', *corps d'amiante-ciment creux* 'порожнистий азбестоцементний елемент', *corps isolant* 'ізоляційний матеріал', *corps inerte* 'інертний матеріал') [5: 94].

Більшість із цих технічних реалій не можна трактувати як частини якогось цілого, і це не випадково: окрім значення 'частина тіла людини, за винятком голови, шиї, кінцівок', концепт *corps* утримує в своєму ядрі семантичний компонент 'організм людини або тварини в цілому з його внутрішніми і зовнішніми проявами' [6]. У процесі все більшого абстрагування мислення людини виникла потреба у номінації будь-якого окремого об'єкту у просторі. Це значення також увійшло до семантичної парадигми лексеми *corps*, суттєво розширивши коло її ужитку у різних наукових сферах. Так, у фізиці лексема *corps* вживається для позначення будь-якої матерії, обмеженої у просторі (*corps solide* 'тверде тіло', *corps convexe* 'опукле тіло', *corps à arêtevive* 'необтічне тіло', *corps élastique* 'пружне тіло', *corps fuselé* 'обтічне тіло', *corps mou* 'пластичне тіло', *corps piézo-électrique* 'п'єзоелектрик, *corps pyro-électrique* 'піроелектрик' тощо) або площини дії певних сил (*corps d'inertie* 'поле інерції') [5: 94], у хімії – для найменування різноманітних речовин (*corps radio-actifs* 'радіоактивні частки', *corps composé* 'хімічна сполука', *corps cristallin*

‘кристалічна речовина’, *corps minéral* ‘неорганічна сполука’) [2: 197], у математиці – для відбиття у мові поля дії певних закономірностей (*corps de Borel* ‘борелівське поле’, *corps des restes* ‘поле відрахувань’, *corps des fractions* [5: 94] поле відношень, поле дробів, поле часток), в астрономії – з метою номінації космічних об’єктів (*corps céleste* ‘небесне тіло’) [2: 197].

Досить різнобарвний спектр значень отримує французька лексема *corps* у галузі юриспруденції: найчастіше її застосовують для позначення об’єднання людей з метою виконання певної роботи (*corps électoral* ‘виборчий корпус’, *corps de la Magistrature* ‘судове відомство’, *corps diplomatique* ‘дипломатичний корпус’, *corps municipal* ‘муніципалітет’, *corps législatif* ‘законодавчий корпус’, *corps élu* ‘виборна колегія’ та ін.) чи у зв’язку із наявністю інших факторів, що їх згуртовують (наприклад, місце проживання – *corps social* ‘суспільство’, *corps politique* ‘держава’), найсуттєвішої інформації у справі (*corps du délit* ‘склад злочину’), основної частини тексту (*corps de la Constitution* ‘текст конституції без доповнень’, *corps du traité* ‘основна частина договору’), сукупності однотипних елементів (*corps des lois* ‘звід законів’, *corps de preuves* ‘сукупність доказів’) [2: 197].

Лексема *corps* має синоніми – фр. *tronc* та фр. *torse*, але жоден з них не виявив здатності до суттєвого розвантаження її багатокomпонентного семантичного ряду з наступних причин: фр. *tronc* із основним значенням ‘стовбур дерева’, що вживається з метою відбиття семантики ‘тулуб людини’ та ‘стовбур нерва чи судини’ у медичній сфері, має своє достатньо широке коло семантичних компонентів, утворених шляхом метафоричного переносу доміантного значення цієї лексеми ‘наземна частина дерева, від якої ростуть гілки’; а фр. *torse*, на відміну від фр. *tronc*, не є багатозначним, але ця лексема не увійшла до широкого ужитку французів, обмежуючись високопоетичним стилем та сферою мистецтвознавства [6].

Використовуючись у термінологічних значеннях, лексема *corps* входить у синонімічний зв’язок із такими лексемами як *composant* ‘складовий елемент чогось’, *confrérie* ‘група людей, об’єднана якоюсь справою (найчастіше релігійною)’, *corporation* ‘професійне об’єднання людей’, *objet* ‘предмет, річ’, *organisme* ‘жива істота’, ‘організована група людей’, *principal* ‘найважливіша річ’, *substance* ‘матерія, з якої складається певна річ’, ‘найважливіша річ’, *système* ‘абстрактна сукупність елементів, що керуються одним законом, доктриною чи теорією’, ‘соціальна організація людей’ та ін. Деякі з них утворюють, паралельно із лексемою *corps*, дублетні конструкції: наприклад, *corps isolant* та *substance isolante*, *corps cristallin* та *substance cristalline*, *corps volatil* та *substance volatile* та ін [5: 94].

Однак переважна більшість не здатна заміщати лексему *corps* у певних лексичних сполученнях і, відповідно, перейняти на себе частину її метафоричних формувань внаслідок відсутності сумісності із їхніми компонентами, що має скластися історично: наприклад, неможна сказати *corporation médicale* замість *corps médical* у значенні ‘медичний персонал’, *principal d’un article* чи *substance d’un article* замість *corps d’un article* ‘основна частина статті’, *composant de troupe(s)* замість *corps de troupe(s)* ‘окрема військова частина’, *système des restes* замість *corps des restes* ‘поле відрахувань’ та ін. [2: 197].

Отже, згідно із характером наповнення (метафоричне / неметафоричне) семантичних компонентів та частотністю їхньої реалізації, загальну структуру концепту *corps* можна представити наступним чином: ядро заповнюють два значення, що відбиваються безпосередньо за допомогою лексеми *corps*, ‘частина тіла людини за винятком, голови, шиї, кінцівок’, та ‘організм людини або тварини в цілому з його внутрішніми і зовнішніми проявами’; у зоні ближньої периферії знаходяться різноманітні характеристики ядерних значень неметафоричного походження та пов’язані із ними дії, типу *corps humain*, *corps sain*, *surveiller son corps*, *connaître son corps* тощо [2: 197], до цієї зони також слід віднести синонім *corps* із соматичним значенням – *tronc*; семантичні модифікації ядерних значень, що мають метафоричне походження та виражені у мові аналітичними словосполученнями за участю лексеми *corps*, розташовуються у зонах крайньої та дальньої периферії відповідно до частотності їхнього застосування у мовленні.

Особливо багатокomпонентним є шар крайньої периферії, наповнений вузькоспеціальними технічними, фізичними, хімічними та математичними термінами. До дальньої периферії слід віднести маловживаний синонім лексеми *corps* – *torse*, синоніми семантичних компонентів *corps*, утворених метафорично, та терміни, що доволі часто зустрічаються не тільки у мові спеціалістів, а й тих людей, чий рід діяльності не є пов'язаним із з тією або іншою галуззю науки (більшість з наведених юридичних, військових, а також деякі фізичні, хімічні та астрономічні терміни, наприклад, *corps électoral* ‘виборчий корпус’, *corps de ville* ‘міська влада’, *corps de troupe(s)* ‘окрема військова частина’, *corps militaires* ‘військові частини’, *corps solide* ‘тверде тіло, речовина’, *corps liquide* ‘рідка річовина’, *corps gazeux* ‘газоподібна речовина’, *corps céleste* ‘небесне тіло’ тощо) [2: 197].

Концепт ‘тіло’, створений носіями української та російської мови суттєво відрізняється від французького *corps*. Перш за все, ця розбіжність пов'язана із тим фактом, що у французькій мові ядерна лексема концепту *corps* покриває значно більшу частину значень, ніж лексема *тіло* в українській та *тело* в російській. Ядро російського та українського концептів, так само як і французького, представлене двома значеннями – ‘частина тіла людини за винятком, голови, шиї, кінцівок’, та ‘організм людини або тварини в цілому з його внутрішніми і зовнішніми проявами’ [1: 1454; 3: 1313]. Східними також є деякі типи метафоризації ядерних сем: позначення обмеженої у просторі матерії чи речовини (наприклад, *тверде тіло*, *рідке тіло*, *небесне тіло*, *геометричне тіло* та їхні російські відповідники) та основної, наймасивнішої частини чого-небудь (наприклад, *тіло різця*, *тіло греблі*, *тіло літака*, *тіло артилерійської гармати*, *тіло гриба* та ін.) [1: 1454; 3: 1313].

Останній тип метафоричного переносу не є продуктивним у сучасній мові, а вищезазначені приклади слід відносити до вузькоспеціальних термінів. У ряді випадків лексема *тіло* у словосполученнях на позначення частини певного пристрою чи механізму може замінятися словом *корпус* (*тіло різця* та *корпус різця*, *тіло літака* та *корпус літака*), здатна позначати майже те саме, що й *ствол* чи *стовбур* (*тіло артилерійської гармати* – це її ствол без станка та приладь) чи не отримало спеціальної лексеми для утворення дублетної форми (наприклад, *тіло гриба*, що у розмовній мові може називатися просто *грибом*). Формальні дублети в даному випадку є ознакою переходу семантики ‘основна, наймасивніша частина чого-небудь’ до поля інших лексем з метою уникнення загрози надмірної полісемії лексем укр. *тіло* / рос. *тело*.

Однією з лексем, що вберегла семантичну парадигму лексем укр. *тіло* / рос. *тело* від утворення на їх базі численних термінологічних словосполучень, що у французькій мові заповнюють семантичні ряди лексеми *corps* – основного репрезентанту значення тіла людини, стало латинське запозичення *корпус*. Основним значенням цієї лексеми є ‘частина тіла людини за винятком, голови, шиї, кінцівок’, на базі якого сформувалися метафоричні: ‘кістяк, основа чи оболонка машини, механізму тощо’ (на базі ознак ‘частина’, ‘важливість’, ‘зовнішній покрив’), ‘один з кількох будинків, що мають спільне призначення й розташовані на тій же ділянці’ (‘частина’, ‘важливість’), ‘військове з'єднання, що складається з кількох дивізій чи бригад’ (‘частина’, ‘чітка організація’), ‘сукупність осіб якогось одного фаху, службового становища тощо’ (‘частина’, ‘сукупність однотипних елементів’), ‘повна збірка яких-небудь текстів’ (‘цілісність’, ‘сукупність однотипних елементів’) [1, 577; 3: 459].

В українській та російській мовах існують також синоніми лексем *корпус* та *тіло* / *тело*, що відбивають значення ‘частина тіла людини за винятком, голови, шиї, кінцівок’ у більш чистому вигляді – укр. *тулуб* / рос. *туловище*, укр. / рос. *торс*. На відміну від рос. *корпус*, рос. *туловище* зовсім не містить у своїй семантичній парадигмі термінологічних значень [3: 1351], а укр. *тулуб* лише одне нерозповсюджене – ‘корпус машини’ [1: 1484]. Рос. та укр. *торс*, запозичені з італійської, так само як і у французькій мові, вживаються у поетичному мовленні та мистецтвознавстві [1: 1464; 3: 1334]. Рос. та укр. *стан* також є синонімами до лексем рос. та укр. *корпус*, укр. *тіло* / рос. *тело*, укр. *тулуб* / рос. *туловище*, укр. / рос. *торс*, але їхнє соматичне значення у сучасній мові вважається застарілим і вживається лише у поетичному мовленні [1: 1383, 3: 1259]. Однак слід зазначити, що ця лексема є близькоспорідною із дієсловом *стояти* і первинно позначала ідею стояння, а не

частину тіла. Асоціація із тілом людини виникла метафорично на основі наявності у людини здатності до прямоходіння.

Аналогічний процес формування, але вже на основі інших ознак – ‘відносна відсутність руху’, ‘фіксована позиція’, ‘опора’ – мають термінологічні значення, що є ідентичними для рос. та укр. *стан*: ‘місце тимчасового розташування; стоянка, табір’, ‘військо, воююча сторона’, ‘машина або система машин для обробки металу під тиском’, ‘комплект колісних пар паровоза, вагона і т. ін’, ‘пристрій у молотарці, комбайні’; ‘рядок із п'яти горизонтальних паралельних ліній, призначених для написання нот’ (у музиці) [1: 1383; 3: 1259].

Нині *стан*, утворивши велику кількість похідних (*пристанище, остановка, установка, постановка, подстановка, перестановка, станція, станок* та ін.) [3: 1259], не входить до активного лексичного шару російської мови. В українській ця лексема, окрім вищезгаданих термінологічних, отримала значення ‘обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами’, ‘сукупність суспільно-політичних відносин, аспектів суспільного життя’, ‘режим, розпорядок державного, суспільного життя, що його встановлює влада’, у яких активно застосовується у сучасній мові. Увійшли до її семантичної парадигми також деякі термінологічні значення, що не є притаманними рос. *стан*: фіз. ‘сукупність величин, що характеризують фізичні ознаки тіла’ (у російській мові це значення реалізується лексемою *состояние*), лінгв. ‘граматична категорія, яка виражає різні відношення дії до її суб'єкта та об'єкта’ (у російській – *вид*) [1: 1383]. В результаті такого накладання нової актуальної семантики на стару, що поступово виходить із ужитку, але ще займає свої позиції у семантичній парадигмі укр. *стан*, ця лексема входить до розряду одиниць із насиченою полісемією (15 нумерних семантичних одиниць) [4: 128].

Друге ядерне значення українського та російського концептів ‘тіло’ ‘організм людини або тварини в цілому з його внутрішніми і зовнішніми проявами’, як це зазначено вже у самому його формулюванні, окрім укр. *тіло* / рос. *тело*, здатне відбиватися за допомогою укр. *організм* (рос. *организм*), що мають грецьке походження [1: 853; 3: 724]. Метафоричні значення лексем укр. *тіло* / рос. *тело* та укр. *корпус* / рос. *корпус* також мають синонімічні еквіваленти, серед яких є менш деталізовані (наприклад, укр. *об'єкт*, укр. *предмет*, укр. *річ*), що найчастіше сприяють уникненню повторів у мовленні, та більш конкретні (наприклад, укр. *циліндр, конус, комета*), що дозволяють висловлюватись чіткіше. Так само, як і лат. *согрус*, укр. *тіло* та рос. *тело* надали демінутивні форми – рос. *тельца* та укр. *тільця* з метою позначення ‘певних утворень у складі якої-небудь живої тканини’, забезпечивши процес відокремлення великих та малих живих елементів. Українською та російською мовою також була запозичена й сама латинська демінутивна лексема *corpusculum* – рос. та укр. *корпускула* – для реалізації семантики ‘маленька частинка матерії (електрон, фотон тощо)’ у фізиці, що також поповнила ряди компонентів концептів ‘тіло’ та ‘тело’ [1: 577; 3: 459].

Отже, французький, російський та український концепти із номінатором *тіло* мають як спільні, так і відмінні риси. До спільних належать семантичне оформлення ядра та напрями процесу метафоризації ядерних значень. Відмінні риси загалом концентруються навколо способів оформлення семантичного наповнення цих концептів мовними засобами. Для відбиття ядерних значень у французькій мові використовується лексема – *corps*. Фр. *tronc* виконує функцію реалізатора ядерного значення іншої концептуальної одиниці ‘стовбур’, а з концептом ‘тіло’ сполучається лише одним своїм компонентом, утвореним метафорично, тому не може бути відбитком ядра останнього. Фр. *torse* має низький коефіцієнт частотності у мові, у зв'язку з чим також не може претендувати на роль ядерної лексеми. Переважна більшість термінологічних значень, що заповнюють шари дальньої та крайньої периферії є аналітичними конструкціями із головним членом *corps*, з чого виходить, що французький концепт ‘тіло’ характеризується жорсткою консолідацією своїх периферійних компонентів навколо ядра не тільки з точки зору семантики, а й з боку лексики.

У відповідних українському та російському концептах ядро також представлене лексемами із найвищим ступенем частотності – укр. *тіло* та рос. *тело*. Деякі з їх синонімів, так само як і у випадку із фр. *tronc*, більшістю своїх значень виявляють близькість до інших

концептів, сполучаючись із ‘тіло’ лише фрагментарно (наприклад, рос. та укр. *стан*). Інші займають позицію згідно із частотністю їхнього ужитку у ближньому (рос. та укр. *корпус*, рос. *туловище* / укр. *тулуб*) чи дальньому (рос. та укр. *торс*, рос. та укр. *плоть*) периферійних шарах. Термінологічні значення, що розподіляються між дальньою та крайньою периферією, найчастіше відбиваються у мові за допомогою лексеми *корпус*, що не виконує функцію реалізації ядерної семантики. Ядерна ж лексема виявляє тенденцію до очищення своєї семантичної парадигми, перш за все, від технічно-термінологічних значень, переважуючи цю функцію на компоненти своєї ближньої периферії, звідки можна зробити висновок про значно менший ступінь прив’язки периферійних компонентів українського та російського концептів до ядра, порівняно із французьким.

Окрім того, суттєвою є різниця у наповненні шарів дальньої та крайньої периферії досліджуваних концептів. На відміну від французького, український та російський концепти із номінатором *тіло* включають набагато меншу кількість технічних термінів. Найчастіше виразниками аналогічних французьким термінологічним конструкціям із головним членом *corps*, стають іменники, що мають більший ступінь абстрактності (наприклад, *material*, *pole*, *речовина*, *елемент*) чи сильнішу термінологічну конкретику (наприклад, *циліндр*, *радіатор*, *пристрій*, *випромінювач* тощо).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
2. Ганшина К. А. Французско-русский словарь / Клавдия Александровна Ганшина. – М: Русский язык, 1977. – 912 с.
3. Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка / С.А. Кузнецов. – СПб: Норинт, 2000. – 1536 с.
4. Ольшанский И.Г., Скиба В.П. Лексическая полисемия в системе языка и тексте / И.Г. Ольшанский, В.П. Скиба. – Кишинёв, 1987.
5. Французско-русский технический словарь / Анатолий Болотин и др. М.: Руссо, 1998. – 592 с.
6. Grand Robert de la langue française [version électronique 2.0] / Paul Robert. – Paris : Emme, 2003.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Государська – здобувач кафедри германського та порівняльного мовознавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

МЕТАФОРИЧНА ОСНОВА ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ СТРАХ У ПЕРСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (на матеріалі фразеологізмів)

Марта ДАНЬКІВ (Київ, Україна)

Дослідження присвячено когнітивній метафорі, як одній із форм вербалізації емоційного концепту СТРАХ у перській і українській мовах. Стаття є частиною інтегрального дослідження емоційного концепту СТРАХ у перській і українській мовах.

Ключові слова: когнітивна метафора, емоційний концепт СТРАХ, фразеологічні одиниці, картина світу, вербалізація, перська мова, українська мова.

The article is dedicated to the cognitive metaphor as a form of the verbalization of the emotional concept FEAR in the Persian and Ukrainian languages. The article is the part of the integral research of the emotional concept in Persian and Ukrainian languages.

Key words: cognitive metaphor, emotional concept FEAR, phraseological units, world picture, verbalization, Persian language, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Представлена стаття є частиною дослідження вербалізації емоційного концепту СТРАХ у перській і українській мовах. У контексті антропоцентричної спрямованості сучасного мовознавства дедалі більший інтерес викликає вивчення того, як відображаються у мові різні аспекти сприйняття людиною дійсності. У нашій статті концепти представлені в мові за допомогою метафор. Під метафорою розуміється будь-яке переносне значення слова. У сучасному мовознавстві метафору розглядають як особливий спосіб розуміння світу за допомогою набутих раніше знань. В. Н. Телія зауважує: “при цьому, оскільки всі типи метафоризації базуються на асоціативних зв’язках досвіду людини, метафора за своєю природою антропометрична: вона створює нові “гештальти” із

прототипів, формуючи на його основі новий гносеологічний образ та синтезує у ньому ознаки гетерогенних істот, що і є характерною рисою метафоризації і дозволяє отримати “на виході” цього процесу зовсім новий зміст (і відповідно – поняття, а на їх основі і значення)” [11: 4]. Як зазначив А. П. Чудінов, “кожна з метафор – це лише маленька деталь, малопомітне скло у великій мозаїці, але схожі образи – це реалізація дійсно існуючих у суспільній свідомості моделей... Важливо зазначити, що метафоричне дзеркало відображає не реальні справи, а їх сприйняття у національній свідомості” [15: 211].

Метафора міститься в описі будь-яких реалій, “наша повсякденна поняттєва система, у рамках якої ми мислимо та діємо, – метафорична... Наша поняттєва система відіграє, таким чином, центральну роль у визначенні повсякденної реальності... Система має метафоричний характер... Наше мислення, щоденний досвід та поведінка значною мірою зумовлюється метафорою” [5: 387].

Завдання статті – продемонструвати приклади когнітивної метафори, когнітивні аспекти використання метафор, охарактеризувати когнітивні метафори, проаналізувати фразеологічні одиниці перської і української мов, які містять когнітивні метафори, віднайти спільні та відмінні моделі метафор у досліджуваних мовах на прикладі фразеологічних одиниць перської і української мов, які вербалізують емоційний концепт СТРАХ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метафори – це найбільш досліджуваний феномен мови. До великої кількості бібліографічних джерел праць у яких досліджували метафору, які зазначив У. Шибліс у 1971 році [16], додалась значна кількість публікацій цього дослідження: Селіванова О. О. [8], Борисов О. О. [2], Сиромятінкова Т. М. [10]. В основі цього дослідження лежить теорія когнітивної (концептуальної) метафори Дж. Лакоффа та М. Джонса, згідно з якою під метафорою розуміють спосіб пізнання світу. В. М. Телія зазначає: “Залишається лише дивуватися тому, що метафора вивчається епізодично та, швидше за все, як стилістичний засіб, ніж універсально-креативне. Причина в тому, що механізми метафоричного процесу “приховані”, а лінгвістика стала оперувати “глибокими” структурами лише в останні десятиліття” [12: 46-47]. Як зазначає Т. А. Фесенко, “інтерпретація фрагменту дійсності у концептуальній системі – це конструювання інформації про певний світ чи картину світу, при цьому зміст вербальних одиниць, наче “вплетений” у дану концептуальну систему” [13: 133].

Актуальність дослідження. Актуальним у представленій статті є когнітивна метафора. За словами О. С. Кубрякової, “звернення до поставленої проблеми зумовлений успішним розвитком когнітивного напрямку у сучасній лінгвістиці, яке передбачає зв’язок з пізнавальними процесами, зі всіма способами обробки, фіксації та зберігання інформації про світ” [4: 55]. Звернення до поставленої проблеми пояснюється такими факторами: з одного боку, це потреба сучасної науки в цілому. Вона досягнула успіхів у розумінні дійсності, яка оточує людину, але при цьому дуже мало дізналася про її внутрішній світ. Це зауважує багато дослідників, але актуальним та необхідним є дослідження внутрішнього світу людини.

Об’єктом дослідження виступають засоби вербалізації емоційного концепту СТРАХ у перській і українській мові, **предметом дослідження** – фразеологічні одиниці перської і української мов.

Викладення основного матеріалу. Якщо поняття має непередбачувану структуру, яка віддалено нагадує онтологічну модель об’єкта, інколи спостерігаємо явище асоціативної референції. Така образна основа наявна у випадках метафоричного вживання імені. Метафоричні значення, очевидно, є первинними і становлять “продукт міфологічного мислення давніх носіїв мови чи результат осягнення суті явища шляхом порівняння з більш наочними й легшими для сприйняття об’єктами” [1: 6].

Постовалова В. І. зазначає, що “наочність” і “картинність” образів картини світу пов’язана з тим, що більш як 90% інформації про світ людина отримує через зорові відчуття і живе споглядання” [6: 53].

В основі концептуальної метафори лежить образ, який реалізується за допомогою мовних засобів. У нашому дослідженні ми зіставляли фразеологічні одиниці, які використовують носії перської і української мов для опису емоційного концепту СТРАХ (90 перських [3, 7, 17], 153 українських [9, 14]). У таблиці № 1 наводяться приклади відібраного фактичного матеріалу за групами відповідно до основних ознак / моделей, за якими описується емоційний концепт СТРАХ у перській і українській мовах.

Таблиця № 1

**Ознаки / моделі, за якими описується емоційний концепт СТРАХ
у перській і українській мовах**

Перська / українська мови	Метафора	Кількість прикладів		% співвідношення	
ترس	бог	3		3,33 %	
	успіх	3		3,33 %	
	голова	3		3,33 %	
	тінь	1		1,11 %	
	смерть	3		3,33 %	
	контейнер: серце	9		10 %	
	очі	7		7,78 %	
	простір	2		2,22 %	
	шкіра	2		2,22 %	
	заціпеніння	4		4,44 %	
	рідина: жовч, кров	2		2,22 %	
	волосся	1		1,11 %	
	холод	5		5,56 %	
	зовнішній вигляд	2		2,22 %	
	хвороба	2		2,22 %	
	якості людини	4		4,44 %	
	вогонь-вода	1		1,11 %	
	хтось / щось	12		13,33 %	
	жива істота: тварина	3		3,33 %	
	зуби	2		2,22 %	
	предмет	2		2,22 %	
	удар	3		3,33 %	
	дитина	1		1,11 %	
небезпека	12		13,33 %		
печінка	1		1,11 %		
СТРАХ	заціпеніння	4		2,61 %	
	шкіра	1		0,65 %	
	холод	59		38,56 %	
	Контейнер: серце, дух, душа	23		15,03 %	
	кишка	1		0,65 %	
	жива істота: людина, тварина	10		6,54 %	
	голова	1		0,65 %	
	волосся	5		3,27 %	
	очі	8		5,23 %	
	бог	5		3,27 %	
	тінь	1		0,65 %	
	тепло	3		1,96 %	
	хвороба	3		1,96 %	
	язик	1		0,65 %	
	якості людини	10		6,54 %	
	смерть	1		0,65 %	
здивування	1		0,65 %		
хтось / щось	16		10,47 %		
Всього:		153 (українська)	90 (перська)	99,99 % (українська)	99,95 % (перська)

Фразеологізми відіграють особливу роль у створенні мовної картини світу. Вони – дзеркало життя нації. Природа значення фразеологізмів тісно пов'язана з фоновими знаннями носія мови, з практичним досвідом особи, з культурно-історичними традиціями народу.

Особливу увагу привертає до себе асоціативний зв'язок переживання страху із неприємним відчуттям **ХОЛОДУ** (тремтіння, озноб, мурашки, цокотіння зубів) по всьому тілі (5 із 90 одиниць (5,56 %) – перська, 59 із 153 одиниць (38,56 %) – українська. Таким чином, у перській і українській мовах ми спостерігаємо побутове сприйняття людиною страху, пов'язаних з холодом, що пояснюється фізичною реакцією на переживання страху: людина або кам'яніє, або завмирає на місці, німіє, трясеться, а також відчуває: холод, мурашки. *Наприклад:* چندانگش شد / به اهتزاز در آمدن. *Аж кувати вухналі зубами, Аж холодні мурашки лазили по спинах.* Беручи до уваги “холодні” метафори у перській і українській мовах, трапляються метафори, у яких страх сприймається, як **ВОГОНЬ-ВОДА** – перська мова (1 із 90 одиниць (1,11 %)) та **ТЕПЛО** – українська мова (3 із 153 одиниць (1,96 %)). *Наприклад:* به آب و آتش زدن / کیداس / کинуло в жар (в пал).

Концептуалізація страху відбувається завдяки проектуванню на нього якостей живих істот, зокрема людей та тварин. Така інтерпретація емоції здійснюється завдяки дії концептуальної метафори **СТРАХ – ЖИВА ІСТОТА**, яка в когнітивному просторі може специфікуватися за допомогою частинних метафор **СТРАХ – ЛЮДИНА** та **СТРАХ – ТВАРИНА**. **СТРАХ-ТВАРИНА:** метафора у складі фразеологізмів, що позначають психофізичну реакцію людини, риси характеру, особливості поведінки в небезпеці представлені своєрідними “еталонами” боягузливості у свідомості носія як перської, так і української мов, а саме: коза, газель, верблюд – перська мова та жаба, заєць, миша – українська мова. Метафора **СТРАХ-ЛЮДИНА** характерна лише для носіїв української мови. *Наприклад:* بز دل / заяча душа, матінко моя.

У такій метафорі, як **СТРАХ-КОНТЕЙНЕР** слід зауважити, що носії перської мови використовують слово серце (9 із 90 одиниць (10 %)), а носії української мови для позначення реакції людини в ситуації переживання страху використовують назви типових українських концептів **ДУХ** та **ДУША** (душа, як неіснуючий аналог серця є вмістилищем почуттів та емоцій людини. Душа – найцінніше в людині, тому в загрозовій чи уявній ситуації, вона переміщується з нормального положення у найвіддаленішу частину людського тіла – вона знаходиться у п'ятках). Універсальною ознакою української мовної картини світу є локалізація переживань – якийсь орган тіла є вмістилищем емоцій, переживань взагалі. Серце, за даними фізіологів, – надійний показник більшості наших емоцій, тому фразеологічні одиниці української мови вербалізують такі прояви страху, як переміщення чи збій у функціонуванні серця, яке чутливо реагує на появу страху – 23 із 153 одиниць (15,03 %). *Наприклад:* دلش تو ریخت / перестало битися серце, дух у п'яти ховається (лізе, заходить і т. ін.), душа в п'яти втекла.

Страх у перській і українській мовах також відображається у зміні зовнішності людини, а саме **ВОЛОССЯ** може стати дибки (1 із 90 одиниць перської мови (1,11 %) та 5 із 153 одиниць української мови (3,27 %)). *Наприклад:* مو بر اندامش راست شد / (سیخ شد), مو بر اندامش راست شد / волосся піднімається вгору.

Страх сприймається через **СМЕРТЬ**. У свідомості носіїв перської мови смерть є неминучою, вона трактується, як перехід на інший рівень існування, страх смерті – це природне відчуття людини (3 із 90 одиниць (3,33 %)), але, порівнюючи з перською мовою, у носіїв української мови вплив смерті стриманіший (1 із 153 одиниць (0,65 %)). Таке сприйняття смерті пояснюється ставленням людини до життя: до всього потрібно ставитися по-доброму, навіть до смерті. *Наприклад:* مرگ را به چشم خود دیدن / умирає від страху.

Для носіїв обох мов назви **ХВОРОБ** незнайомі і лякливі, це загроза позбавлення життя, яка приводить людей у стан сильного страху (2 із 90 одиниць (2,22 %) та 3 із 153 одиниць (1,96 %)). *Наприклад:* بوی تنبانش رید تنکه را زرد کرد (نجس کرد) / труситися (тріпатися, тремтіти і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) у пропасниці. Значення фразеологізмів відбивають зовнішні прояви відчуття страху індивідом – **ЗАЩПЕНІННЯ** (ступор), яке охоплює усе тіло (м'язи)

людини (4 із 90 одиниць перської мови (4,44 %) та 4 із 153 одиниць української мови (2,61 %)).
Наприклад: *زبانم بند آمد، نی از میسرا.*

У випадку вербалізації емоційного концепту СТРАХ фразеологічними засобами перської і української мов через концепт МУЖНІСТЬ, ХОРОБРІСТЬ, які розуміються, як спосіб перебороти свій страх та зробити задумане використовується метафора **ЯКОСТІ ЛЮДИНИ** (4 із 90 одиниць перської мови (4,44 %) та 10 із 153 одиниць української мови (6,54 %)).
Наприклад: *خورده برده نداشتن از کسی، لیچار без страху і догани.*

Носіям перської і української мов властиве сприйняття страху у вигляді метафори **СТРАХ-БОГ**, перед яким людина слабка та безсила. Страх Бога виявляється у порушенні заповідей, що означає здійснення гріха і призводить до Божого гніву. Релігійний страх стримує набожних людей перед скоєнням “передбачуваних” моральних або фізичних злочинів, є мірилом їхніх думок та дій. Цей вид страху виникає під час споглядання людиною чогось значного, загрозливого, того, що вона не здатна цілком осмислити, що викликає потрясіння (3 із 90 одиниць перської мови (3,33 %) та 5 із 153 одиниць української мови (3,27 %)).
Наприклад: *بترس از کسی که از خدا نمی ترسد، Боже мій.*

Розходження у метафоричній основі емоційного концепту СТРАХ перською та українською свідомістю відображаються у тому, що носіям перської мови властиве сприйняття страху через такі метафори, як **СТРАХ-УСПИХ** (3 із 90 одиниць (3,33 %)), **-ПРОСТІР** (2 із 90 одиниць (2,22 %)), **-РІДИНА** (2 із 90 одиниць (2,22 %)), **-ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД** (2 із 90 одиниць (2,22 %)), **-ЗУБИ** (2 із 90 одиниць (2,22 %)), **-ПРЕДМЕТ** (2 із 90 одиниць (2,22 %)), **-УДАР** (3 із 90 одиниць (3,33 %)), **-ДИТИНА** (1 із 90 одиниць (1,11 %)), **-ПЕЧІНКА** (1 із 90 одиниць (1,11 %)). Лише у носіїв перської мови страх обмежує сприйняття, відчувається невпевненість, повна незахищеність. З'являються відчуття недостатньої надійності, **НЕБЕЗПЕКИ** та нещастя. Людина відчуває загрозу своєму існуванню, яка може переживатися як загроза своєму тілу, своєму психічному Я. Перебуваючи в очікуванні небезпеки, людина постійно втомлюється та мучиться від однієї тільки можливості її появи (12 із 90 одиниць (13,33 %)), а для носіїв української мови специфічним є вербалізація страху через такі метафори: **СТРАХ-КИШКА** (1 із 153 одиниць (0,65 %)), **-ЯЗИК** (1 із 153 одиниць (1,11 %)), **-ЗДИВУВАННЯ** (1 із 153 одиниць (1,11 %)).

Висновки: у результаті дослідження фразеологічних одиниць перської і української мов у кількості 243 одиниць (90 перських та 153 українських), які вербалізують емоційний концепт СТРАХ можна зробити висновки про спільні та відмінні метафоричні основи. Ми виділили деякі постійні моделі, які є спільними для зіставлюваних мов і навколо яких будується опис: **СТРАХ-ЗАЦПЕНІННЯ**, **-ХОЛОД**, **-ГОЛОВА**, **-ВОЛОССЯ**, **-ОЧІ**, **-БОГ**, **-ТІНЬ**, **-ШКІРА**, **-ХВОРОБА**, **-ЯКОСТІ ЛЮДИНИ**, **-СМЕРТЬ**, **-ХТОСЬ / ЩОСЬ**. Із 90 фразеологічних одиниць перської мови та 153 української мови ми виділили 15 метафоричних представлень про емоційний концепт СТРАХ, які містять різні предметно-образні наповнення. Загалом метафоричне представлення страху представниками перської й української концептуальних картин світу співпадає у 12 випадках із 29, частково у 2 випадках із 29.

Перспективи подальших досліджень. У наших подальших наукових розвідках ми плануємо дослідити функціонування фразеологічних одиниць, які вербалізують емоційний концепт СТРАХ у художніх текстах перської і української мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антипенко Л.А. Опыт концептуального анализа имен негативных эмоций в русском языке: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Харьков, 1995. – С. 6
2. Борисов О. О. Когнітивна метафора як засіб вираження концепту “FEAR” у сучасній англійській мові (на матеріалі оповіді С. Кінга) // Мова і культура. Наукове видання. – Серія філологія. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – Вип. 6. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго. – 2003. – Т. III / 2. – Ч. 2. – С. 388-346
3. Голева Г. С. Фразеология современного персидского языка. – М.: Муравей, 2006.
4. Кубрякова Е. С., Демянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996. – 245с.
5. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. М., 1990. – С. 387-415
6. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 200 с.

7. Рубинчик Ю. А. Основы фразеологии персидского языка. – М.: Наука, 1981. – 275 с.
8. Селиванова Е. А. Когнитивная ономастология / Елена Александровна Селиванова. – К.: Издательство филолого-лингвистического центра, 2000. – 248 с.
9. Словник української мови: В 11-и т. – К., 1970-1980.
10. Сыромятинкова Т. М. Когнитивная метафора “страха” в парадигме Nacht-Angst в художественном дискурсе Г. Гессе // Композиционная семантика: Материалы III-й международной шк.-семинара по когнитивной лингвистике, 18-20 сент. 2002 г. / Отв. ред. Н. Н. Болдырев; Ред. кол.: Е. С. Кубрякова, Е. М. Позднякова, В. Б. Гольдберг и др.: В 2 ч. – Ч. 2. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002. – С. 71-72
11. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция / Вероника Николаевна Телия // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 1-52.
12. Телия В. Н. Номинация [Текст] / Вероника Николаевна Телия // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 46-47.
13. Фесенко Т. А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода [Текст] / Т. А. Фесенко. – Тамбов: ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002
14. Фразеологічний словник української мови: У 2-х т. / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1999. – т.1 – 528 с., т.2 – 980 с.
15. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000) [Текст] / А.П. Чудинов; 2-е изд. – Екатеринбург: УГПУ, 2003
16. Shibles W.A. Metaphor: An annotated bibliography and history [Text] / W.A. Shibles. – Whitewater, Wisconsin: The language press, 1971. – P. 23-204.
17. مجلس کارخانه تهران لغتنامه – عکبر علي دهدا 1972 – 1946.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марта Даньків – аспірантка кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія, зіставне мовознавство.

ВІДОБРАЖЕННЯ ЦІННІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ольга ДЕМЯНЮК (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню національно-культурної своєрідності фразеологічних одиниць німецької мови, що позначають соціальні цінності німецького народу.

Ключові слова: антропоцентрична та етноцентрична парадигми, концепт, мовна картина світу, лінгвокультурний аспект, культурно-національне світобачення, аксіологічний аспект, соціальні цінності.

The article deals with the investigation of national-cultural peculiarity of the phraseological units of German language that denotes social values of Germanic people.

Key words: anthropocentric and ethnocentric paradigm, concept, lingual picture of world, linguocultural aspect, cultural-national world-view, axiological aspect, social values.

На тлі підвищеного інтересу до вивчення фразеології особливої уваги заслуговують дослідження глибинних зв'язків між фразеологією і національним менталітетом. Фразеологія є тим мовним матеріалом, який безпосередньо пов'язаний з духовною культурою певного етносу. В образній природі фразеологізмів яскраво відображена національна картина світу, зафіксовані народні традиції, звичаї, міфологічні й релігійні уявлення, в яких виявляються культурно-історичні, духовні цінності народу та його пріоритети.

Завданням нашого дослідження – показати як саме у фразеологічних одиницях (ФО) німецької мови знаходять своє відображення соціальні цінності німецького народу.

Відповідно до конкретної історичної ситуації, часу, епохи, розвитку культури, на основі загальнолюдських та групових цінностей нації, народи групуються у певні спільноти. Кожен народ, нація має свою ціннісну орієнтацію, що означає «ставлення людини до фактів, явищ навколишньої дійсності з огляду на їх важливість, значимість; вибірне ставлення людини до матеріальних та духовних цінностей, система її установок, переконань, переваг, що виражаються у її поведінці» [3: 1366]. Такі загальнолюдські цінності як *Істина, Добро, Краса*, а також *Свобода, Мир, Гуманність, Гідність, Честь, Справедливість* – це скрижалі, на які спирається буття людства, є обов'язковою умовою його існування, що не заперечує їх історичної модифікації [9: 652].

Виходячи з історичних обставин у німецького народу сформувались такі соціальні цінності, як: старанність, дисциплінованість, точність, успішність у справах, економність, надійність, ввічливість і т.д.

Ця стаття присвячена висвітленню основних підходів до виявлення національно-культурної специфіки ФО, що виражають ці соціальні цінності.

В. М. Телія розглядає фразеологізми як мікротексти, в значенні яких у згорнутому вигляді закладено іллокутивні сили, що зближує ФО із мовленнєвими актами. Тим самим, ці мовні одиниці мають подвійну знакову природу: з одного боку, вони є явищем системи мови, з іншого – своєрідною етнокультурною рефлексією мовця в комунікативній ситуації, адже він свідомо або підсвідомо співвідносить власне емоційно-оцінне ставлення і ціннісну орієнтацію зі змістом фразеологічного знака, а образний зміст звороту – з еталонами та стереотипами культурно-національного світобачення й розумінням світу [6: 642].

З огляду на це, фразеологічні одиниці доцільно розглядати з точки зору людського чинника, точніше, в межах сучасної етноцентричної парадигми науки про мову, оскільки такий підхід передбачає дослідження мови в тісному зв'язку зі свідомістю і мисленням людини, її культурою та духовним життям, тобто в лінгвокультурологічному аспекті як компоненті ціннісної картини світу.

Цінності соціуму фіксуються у лінгвокультурному концепті, що виступає структурою свідомості, тому що стрижнем лінгвокультурного концепту завжди є цінність.

Термін концепт, який має довгу історію, неодноразово переосмислювався. В лінгвістичному концептуалізмі диференціюються два основні напрямки: когнітивний та лінгвокультурологічний. Як відмічає В.І. Карасик, ці підходи не взаємовиключають один одного: «концепт як ментальне утворення в свідомості індивіда є вихід на концептосферу соціуму, тобто на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, що стає власністю індивіда. Інакше кажучи, ці підходи різняться векторами по відношенню до індивіда: лінгвокогнітивний концепт – направленість від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – направленість від культури до індивідуальної свідомості» [4: 139].

У сучасній лінгвістиці спостерігається підвищена зацікавленість до розгляду семантичних одиниць у межах мовної картини світу, яка в багатьох аспектах покриває всі сфери людського знання. "Мовна картина світу – представлення предметів, явищ, фактів ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості" [6: 365]. Слід зазначити, що мовна картина світу не є ізоморфною щодо концептуальної категоризації світу, а входить до неї та конвенційно фіксує деякі когнітивні структури.

В.І. Постовалова визначає картину світу як глобальний образ світу, який лежить в основі світогляду людини, тобто виражає сутнісні властивості світу в розумінні людини, і є результатом її духовної діяльності [5: 25-33].

Дослідники розмежовують мовну і концептуальну картину світу, хоч деякі вважають, що більш правильним було би говорити про мовномисленнєву картину світу, не отожднюючи мову і мислення, а підводячи під мовну модель когнітивну базу. Мовна картина світу виявляється в системі різних картин світу найбільш довговічною, бо спроможна відобразити уявлення про ментальність певного народу, акумулюючи у собі результати пізнавальної діяльності суспільства. У мові відбувається інтерпретація людиною світу, а тому різні мови виявляються різними світобаченнями. У сучасній когнітивно-орієнтованій фразеології висуваються положення щодо асоціативно-образного підґрунтя фразеологічної номінації, яке може бути не пов'язаним ані з прямими значеннями компонентів, ані з метафоричними моделями [4; 8].

Дослідження фразеології на основі принципу "людина в мові" привело до розвитку нового напрямку – антропоцентричної фразеології, важливим завданням якої є "дослідження співвідношення лінгвальних і екстралінгвальних розумінь ФО, тому що у фразеологічному значенні кодується лише частина мисленнєвої інформації, в той час як інша її частина представляється в психіці людини мисленнєвими образами екстралінгвального характеру" [1: 71].

Продовженням і суттєвим доповненням антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ, пов'язаних з репрезентацією людини в мові, і перш за все у фразеології, повинен

статі аксіологічний аспект, який передбачає визначення того, що людина вважає цінним для себе, навколишніх людей і суспільства. Аксіологічним проблемам, що пов'язані з теорією цінностей, присвячувались до недавнього часу, головним чином, роботи філософів і соціологів. Інтерес до подібних проблем у лінгвістів і культурологів з'явився лише за останні п'ять-десять років. Зацікавленість цією галуззю знань й окремими її проблемами знайшла відображення в роботах Н. Д. Арутюнової, Е.В. Бабаєвої, Л. К. Байрамової, А. М. Баранова, В. І. Карасика, Н. Г. Комлева, А. Н. Сорокіна ін., що досліджували ціннісну картину світу, відображену в значенні мовних одиниць. В аспекті аксіології особливий інтерес представляє аналіз того, які саме цінності можуть виражатися фразеологізмами.

Проблема цінностей – вічна проблема, яка знову стала сучасною і актуальною і пов'язана з питаннями про корисне та шкідливе, добро і зло, справедливе і несправедливе, потрібне й недопустиме, прекрасне і потворне, про ідеал і благо.

В онтологічному «вимірі» цінностями слід називати соціокультурні факти буття, які набувають для людини як роду й індивіда смисл у її життєдіяльності, а питання про цінності суть питання про значиме, істотне для людини. Світ відкривається людині лише будучи ціннісно усвідомленим, тобто таким, що має диференційну значимість та організований за ієрархічним принципом [7]. Концепт *цінність* «...виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерелом смислоутворюючої основи людського діяння» [9].

Аналізуючи ФО, що виражають соціальні цінності, з аксіологічної точки зору, можна поділити їх на два бінарно-опозиційні блоки, один з яких включає фразеологізми, семантика яких корелює з конвенціональними цінностями, а другий – фразеологізми, семантика яких корелює з конвенціональними антицінностями. Такі фразеологічні діади проявляються, як показує аналіз, в контекстуально відмічених антиноміях, опозиціях понять: *Fleiß* (старанність) – *Faulheit* (лінь), *Ordnlichkeit* (дисциплінованість) – *Unordentlichkeit* (недисциплінованість), *Erfolg* (успіх) – *Misserfolg* (невдача), *Ehrlichkeit* (чесність) – *Unehrlichkeit* (нечесність), *Ansehen* (авторитет) – *Geringschätzung* (недооцінка), *Hilfsbereitschaft* (готовність допомогти) – *Verweigerung von Hilfe* (відмова від допомоги), *Zuneigung* (прихильність) – *Abneigung* (неприязнь).

Цінностям й антицінностям притаманна властивість амбівалентності, яка заключається в неоднозначності відношення людини до оточення, в суперечливості системи цінностей, що знаходить відображення і в фразеології. Властивість амбівалентності використовується при описі суб'єктивного відношення до цінностей/антицінностей.

Аналіз фразеології з точки зору аксіологізму свідчить про те, "що культури та їх окремі представники можуть бути охарактеризовані за системою ціннісних пріоритетів, що мова і комунікативна діяльність виступають важливою формою репрезентації цінностей і відкривають доступ до ціннісно-нормативної системи соціуму" [2: 8].

Осмилення тієї чи іншої цінності розкриває той факт, що фразеологізми відображають ставлення людини до цінностей.

В результаті опитування 1000 громадян Німеччини проведеного Інститутом дослідження громадської думки Емнід для журналу "Readers Digest", було встановлено ієрархію основних соціальних цінностей німців станом на кінець 2010 року. Це *чесність* (74%), *сім'я* (68%), *справедливість* (64%), *повага* (61%), *свобода* (60%), *готовність допомогти* (54%), *почуття відповідальності* (53%), *ввічливість* (51%), *освіта* (51%), *впевненість* (50%), *незалежність* (43%), *миролюбство* (41%), *толерантність* (41%), *старанність* (37%), *довіра* (35%), *успіх* (33%), *задоволення життям* (26%), *сміливість* (21%), *економність* (19%), *повага до авторитетів* (18%), *традиції* (15%), *релігійні вірування* (14%), *патріотизм* (8%), *вплив на інших* (4%) [11]. Цим даним відповідає кількість ФО, що мають у своєму складі відповідну сему. Наприклад, *чесність*: *eine reine/saubere/weiße Weste haben* (мати чисте сумління); *сім'я*: *um ein paar Ecken miteinander verwandt sein* (бути далекими родичами), *dem hat der Teufel ein Ei ins Haus gelegt* (позашлюбна дитина), *sie muss für zwei essen* (вона вагітна); *справедливість*: *er kann heiß Eisen tragen für die Zicht* (він не винен), *kein faires Spiel spielen* (вести нечесну гру); *повага*: *jmdn. auf den Schild erheben* (вшановувати), *große Stücke auf jmdn. halten* (бути високої думки про кого-н.); *свобода*: *seinen Faden spinnen* (жити як захочеться), *jem. breites Fahrwasser gestatten* (надати свободу дій); *готовність допомогти* *er erscheint als rettender Engel / er erweist sich als ein wahrer Engel* (готовий прийти на допомогу), *einem eine Eselbrücke bauen* (простягнути руку допомоги); *відповідальність*: *großen Ehrenwort geben* (дати слово честі), *den*

Ernst des Lebens (früh genug) erfahren müssen (змалечку пізнати труднощі життя); ввічливість *eine gute Kinderstube haben* (отримати гарне виховання); освіта: *etw. aus dem Effeff verstehen* (знати на зубок), *eine Ehrenrunde drehen* (не бути переведеним в старший клас); впевненість: *leben wie Gott (wie der liebe Herrgott) in Frankreich* (жити як у Бога за пазухою), *fest im Sattel sitzen / sich im Sattel halten* (триматися у сідлі). У фразеологізмах кодується ціннісний зміст і розкривається світобачення даного соціуму. Мова є оптимальним засобом для вираження самобутності культури народу, його духовності.

Дослідження показало, що соціальні цінності, зафіксовані у фразеологізмах німецької мови виражаються різними лексичними одиницями, сполуками в залежності від того як саме концепт був осмислений у процесі лінгвокреативного акту у конкретний момент вербалізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные вопросы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 236с.
2. Бабаева Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксеологических картин мира: дис. ... д-ра филол. наук. – Волгоград, 2004
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ: Ірпін, 2004. – 1426 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002
5. Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999
6. Селіванова О. М. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
7. Стрелецкая И. Г. Аксиология в системе философского знания: методологический и лингвосемантический аспекты // И. Г. Стрелецкая // Наука. Религия. Суспільство. Донецк: ІІШІ МОНУ і НАНУ "Наука і освіта". – №1. – 2005.
8. Теля В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 228 с.
9. Філософський словник соціальних термінів: довідкове видання / заг. ред. В. П. Андрущенко; рец. В. Крисаченко, М. Лукашевич. - 3-е вид., доп. - К. - Х. : Р. И. Ф., 2005. – 672 с.
10. Duden: Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 3. Auflage Bd. 11. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.
11. Familie und Ehrlichkeit sind den Deutschen am wichtigsten. – Доступно з <http://www.ciw-wirtschaftsnachrichten.de/aktuell/artikel/familie-und-ehrllichkeit-sind-den-deutschen-am-wichtigsten.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Демянюк – аспірантка кафедри німецької мови Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, фразеологія, аксіологія.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МАКРОКОНЦЕПТУ «FAMILIE» В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Оксана ЄВЕНЧУК (Чернівці, Україна)

У статті визначенні значення слова-імені концепту «Familie», проаналізований етимологічний компонент та досліджений оцінний конститuent макроконцепту.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, засоби вербалізації, мовна картина світу, когнітивна лінгвістика.

The meanings of the concept word-name "Family" are reflected, etymological component is defined and the value-oriented constituent of the macroconcept is studied in the article.

Key words: linguocultural concept, means of verbalizing, language worldview, cognitive linguistics.

Глобальним завданням сучасного мовознавства є пояснення ментальних та психологічних процесів людської свідомості за допомогою мовних засобів. Сукупність понять та значень, які притаманні мові та за допомогою яких носії цієї мови сприймають та інтерпретують світ, утворюють мовну картину світу, важливим фрагментом якої є його вербалізовані концепти. Саме цими одиницями, «провідниками різноманітної інформації» і оперує когнітивна лінгвістика [1: 22]. О.О. Селіванова трактує вербалізацію як «переведення певного змісту, думки у вербальну (словесну) форму природної мови» [5: 58]. Усі ж вербалізовані концепти утворюють певну ієрархічну єдність – концептосферу – «... систему, утворену перетинами і переплетеннями численних і різноманітних структур, що організують концепти то у ряди, то у поля з центром і периферією, то в розгалужені дерева з перехресними посиланнями» [3: 26]. Концепти відображають світосприйняття представників певного етносу; це «згусток культури», а також це те, через що звичайна людина «входить у культуру, а у деяких випадках і впливає на неї» [6: 40].

Метою статті є опис засобів вербалізації макроконцепту «Familie» у німецькомовній картині світу. **Об'єктом** аналізу є мовні одиниці на позначення зазначеного концепту, **предметом** дослідження – відображення вилученими мовними одиницями його концептуальних ознак. У даній роботі нами було використано метод аналізу словникових дефініцій, а також етимологічний, лексико-семантичний, компонентний та інтерпретаційний методи. **Матеріалом** для даного дослідження стали репрезентації даного концепту у лексикографічних джерелах та німецькомовні паремії.

Макроконцепт «Familie» є ключовим поняттям у людській свідомості, його опис та аналіз дозволяє зробити відповідні висновки щодо основних рис національного менталітету. Це один із універсальних, культурномаркованих і значущих концептів, який «відрізняється своєю загальністю та наднаціональним характером, має загальнолюдську значимість» [4: 84]. Сім'я як макроконцептуальний конститuent привертала увагу багатьох учених. Однак наскільки нам відомо, структура лінгвокультурного макроконцепту «Familie» у сучасній німецькій мові не була об'єктом дослідження.

У складі лінгвокультурного концепту виділяють тріаду «понятійний – образний – оцінний компоненти». Понятійна складова відображає дефініційну структуру концепту, яка експлікується у словниках та «залишається основним «лінгвістичним документом», фіксуючим лексичне значення слова, і основним джерелом для їх аналізу» [1: 95], проте ми можемо апріорі констатувати, що «це лиш спроба дати загальне уявлення про вміст виражаючого концепту» [2: 26]. Ключовим словом або іменем макроконцепту «Familie» є лексема «Familie», яка має наступні значення: *Familie als soziale Institution (1a), Verwandte (1b), Haus (1c), System (2)*.

1. *Gemeinschaft von Menschen, die miteinander verwandt sind*/єдність людей, які рідні між собою (тут і надалі переклад наш – О.С.):

a) *Gemeinschaft der Eltern und ihrer Kinder*/єдність батьків і їхніх дітей;

b) *Personenkreis, der untereinander blutsverwandt oder verschwägert ist*/коло людей, між якими кровні чи шлюбні зв'язки;

c) *übertr./ die Bewohner des Hauses*/жителі будинку.

2. *Klassifizierungskategorie nach bestimmten Kriterien: in der Biologie, Sprachwissenschaft u. a.*/класифікаційна категорія за визначеними критеріями: у біології, мовознавстві тощо.

До засобів вербалізації досліджуваного нами концепту належать зафіксовані нами відповідні синонімічні ряди лексичних значень:

1. a) *Familie, Meinen, Kernfamilie, Anhang, Mischpoke (scherzhaft), Sippe (meist scherzhaft oder abwertend), Sippschaft (meist abwertend), Clan (historisch), Klan, Geblüt, Stamm, Parentel, Bagage (derb), Blase (geringschätzig)*;

b) *Verwandte, Verwandtschaft, Blutverwandtschaft, Dynastie, Generation, Stamm, Angehörige, Geschlecht*;

c) *Haus, Elternhaus, Haushalt, Heimstatt, Heim*.

2. *System, Klasse, Gruppe, Linie, Grundbegriff, Gattung, Genus, Art, Abart, Bereich, Departement, Rasse, Dialekt, Fach, Reihe, Rubrik, Schlag, Geschlecht* [8: 365].

У структурі концепту Ю.С. Степанов виділяв 3 компоненти, «шари»: основна, актуальна ознака; додаткові, «пасивні» ознаки або «історичні» та внутрішня форма або етимологічна ознака [6: 44]. Слова перманентно отримують нові значення, тому звернемо увагу на додаткові ознаки лексеми «Familie», які актуальні лише для певних соціальних груп.

Лексеми *Volk, Leute, Bevölkerung*, хоч і не позначають сімейного простору, проте входять до структури досліджуваного нами концепту під значенням «*Volk*», оскільки вони позначають групу людей, члени якої рідняться між собою звичаями та традиціями.

Значення «*Freundschaft*», яке об'єктивується словами *Freundschaft, Gemeinschaft, Kameradschaft, Mitgliedschaft*, ми відносимо до додаткових значень макроконцепту «Familie». Це об'єднання людей із спільними переконаннями та захопленнями. Дане значення підкреслює прагнення до сімейної ідилії і у дружніх стосунках.

Слід звернути увагу і на сполучуваність лексем *Heilige Familie* (Maria, Joseph und das Christuskind), *päpstliche Familie* (Teil des päpstlichen Hauses, bestehend aus geistlichen und weltlichen Würdenträgern), які вживаються у релігійному дискурсі та належать до значення «*Familie als religiöse Einheit*». Крім того, акцентується увага на сім'ї і у політиці «*Familie als politische Einheit*», наприклад: *Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend*

(BMFSFJ). Словосполучення *Familie-Partei Deutschlands* часто вживається як *Familie*. Це назва політичної партії Німеччини, яка була заснована у Баварії у 1981 році та відстоює сім'ю як основу суспільства.

Аналіз образної складової макроконцепту «Familie» здійснюється на матеріалі етимологічних даних. У етимологічному словнику зазначено, що лексема «Familie» походить від латинського слова *famulus* 'Diener', пізніше від слова *familia* 'Gesamtheit der Dienerschaft, Gesinde', 'die gesamte Hausgenossenschaft von Freien und Sklaven'. Проте дані значення нівелювалися історично, поняття «прислуга» чи «раб» – архаїзми. Чоловіки вживали дану лексему окрім того для позначення 'Weib und Kind', 'Haus' [7: 204], дане значення використовується і сьогодні. Асоціативно-образний вимір концепту актуалізується прикладами: сім'я як СУБ'ЄКТ – *im Kreise der Familie*/в колі рідних; як ОБ'ЄКТ – *Familie haben/gründen/bilden/ruinieren* (сім'ю мати/засновувати/утворювати/руйнувати); сталі вирази: *es bleibt in der Familie, das kommt in den besten Familien vor, das liegt in der Familie*.

Оцінне ставлення до концепту «Familie» прослідковується на прикладах паремій. Наприклад, прислів'я *Zu Hause bin ich König*/Своя хата – своя правда, своя стріха – своя вітха; *Ein jeder ist in seinem Hause König*/У своїй хаті кожен пан мають узагальнююче значення, свідчать про позитивне ставлення до сім'ї та пов'язані з переносним значенням «Haus». Відзначається значення жінки у сім'ї (*Ein Haus ohne Frau ist eine Wiese ohne Tau*/Нема щастя родинного без жінки), розуміння того, що єдність, дружба і порозуміння несуть позитив (*Einigkeit vermehrt, Uneinigkeit verzehrt*/Єдність і братерство – велика сила, *Freundschaft geht über Verwandtschaft*/Дружба – найбільший скарб, *Zwei Köpfe sind besser als einer*/Одна голова добре, а дві – краще). У народній мудрості з релігійної точки зору акцентується увага на офіційно укладених шлюбах: *Ehen werden im Himmel geschlossen*/Шлюби благословляються на небесах. Окрім того, трапляються паремії з негативним забарвленням: *Zwei Herren im Haus, muss einer hinaus*/Два коти в одному мішку не помиряться; *Es ist ein böser Vogel, der sein Nest beschmutzt*/Погана та птиця, що в своє гніздо наскудить; *Je kleiner der Vogel, je kleiner das Nest*/По Савці свитка; *Unkraut wächst in jedermanns Garten*/У сім'ї не без урода.

Кожна мова інтерпретує світ по-своєму та й різниться способами вираження концептів відповідно до екстра- та інтралінгвістичних чинників. На основі проведеного аналізу можемо стверджувати, що рекурентність макроконцепту «Familie» є великою. Нами виявлені чотири основні: *Familie als soziale Institution, Verwandte, Haus, System* та чотири додаткові значення: *Volk, Freundschaft, Familie als religiöse Einheit, Familie als politische Einheit*. Дефініційна структура, етимологічний «портрет» та оцінна складова макроконцепту утворюють систему вербалізаторів, вони не є «замкнутою» сферою, адже семіозис – це безперервний процес породження значень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с. – ISBN 966-8148-10-X.
2. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / [под редакцией И. А. Стернина]. – Воронежский государственный университет, 2001. – 182 с. – ISBN 5-9273-0130-4.
3. Полюжин М. Типология й аналіз концептів / М. Полюжин // Іноземна філологія. – Вип. 121. – Львів: Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. – С. 80–89.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики: монографія / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с. – ISBN 966-685-189-X.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с. – ISBN 966-8791-00-2.
6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Шк. «Языки русской культуры», 1997. – 824 с., 51 илл. – ISBN 5-88766-057-0.
7. Duden. Das Herkunftswörterbuch Etymologie der deutschen Sprache / Wermke M., Kunkel-Razum K., Scholze-Stubenrecht W. – Band 7; 4., neu bearbeitete Auflage. – Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 960 S. – ISBN 978-3-411-04074-2.
8. Duden. Das Synonymwörterbuch. Ein Wörter sinnverwandter Wörter / Wermke M., Kunkel-Razum K., Scholze-Stubenrecht W. – Band 8; 4. Auflage. – Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 960 S. – ISBN 978-3-411-04074-2.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Свенчук – молодший науковий співробітник наукового відділу Буковинської державної фінансової академії.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивний аналіз національно-маркованих біосоціальних концептів у німецькомовній картині світу.

РОСІЙСЬКІ ЛЕКСЕМИ «КОНЬ», «КОБЫЛА», «ЖЕРЕБЕЦ» ТА «ЛОШАДЬ» ЯК БАЗА ТВОРЕННЯ НОМІНАЦІЙ РОСЛИН: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анатолій ЄВПАК (Луцьк, Україна)

У статті розглянуті семантичні та словотворчі деривати лексем "конь", "кобыла", "жеребец" та "лошадь", які утворюють групу фітонімів. Були визначені головні основи для номінації: використання рослини у якості корму для коня; великий розмір рослини, яким вона відрізняється від рослин свого роду; схожість форми позначеної реалії з формою певної частини тіла коня.

Ключові слова: дериват, мотивація, тематична група, вторинна номінація, фітонім, номінативний потенціал, внутрішня форма.

The article deals with the semantic and word-formative derivatives from lexemes «конь», «кобыла», «жеребец» and «лошадь» which comprise the group of names of plants. There were defined main grounds for nomination: the use of the plant as forage for horses; the big size of the plant by which it differs from plants of the same species; the similarity between the form of the nominated real thing and the form of some part of the body of a horse.

Key words: derivative, motivation, thematic group, secondary nomination, phytonym, nominative potential, linguistic inner form.

Постановка наукової проблеми та аналіз недавніх досліджень. Протягом останніх років з'явилися роботи, які присвячувалися вивченню цілих груп лексики на предмет їх мотиваційного потенціалу, тобто здатності бути основою для утворення нових похідних номінацій в інших сферах, що засвідчили продуктивність такого підходу. Серед лінгвістично-дослідників цього питання є М. Белетіч, М. І. Толстой, С. М. Толстая, О. Л. Березович та інші етнолінгвісти.

Вибір для дослідження синонімічного ряду з домінантою *лошадь* зумовлювався тим, що «рослинний та тваринний код відрізняється високою мотиваційною продуктивністю» [10: 201]. Це підтверджується також результатами наших попередніх робіт (на матеріалі української, німецької та англійської мов), логічним продовженням яких є ця стаття (див. [4; 5; 6; 7]).

Як зазначав Ю.С. Степанов, «внутрішня форма найменування не визначає віднесення названого предмета і поняття про нього однозначно до того, а не іншого ряду предметів та понять» [9]. Проте, не зважаючи на таку неоднозначність, найбільш продуктивним залишається аналіз внутрішньої форми номінативних одиниць, адже для «ономасіологічного портрету як джерела етнокультурної інформації важливо не що, а через що відбувається номінація» [2].

У теорії номінації мотивація розглядається головним чином у зв'язку з проблемою довільності або вмотивованості мовної одиниці та проблемою внутрішньої форми. Часто поняття мотивації співпадає з поняттям способу номінації [10: 190]. В цьому аспекті, на нашу думку, найцікавішим є розрізнення номінацій «за внутрішньою формою, себто ознакою, яка береться за основу номінації» [11: 267 – 268].

На думку О.Л. Березович, є кілька причин, чому лінгвісти зацікавлені дослідженням номінативних комплексів. Серед основних вона виділила такі: 1) «комплекс дає нам свого роду номінативних контекст, який виявляє та уточнює мотиваційні ознаки, що були покладені в основу кожної із вторинних номінацій»; 2) «такий контекст проливає світло на характер зв'язку між елементами «донорської» лексичної групи» [1: 259].

Актуальність роботи зумовлюється підвищенням інтересом науковців до вивчення мотиваційного потенціалу цілих груп лексики.

Метою розвідки є виявлення мотиваційних потенцій одиниць синонімічного ряду «жеребец – кобыла – конь – лошадь» на матеріалі російської мови, а також визначення найпоширеніших причин номінації. **Завдання:** 1) вибірка зі словників назв рослин, у внутрішній формі яких є вказівка на одиниці зазначеного синонімічного ряду; 2) групування матеріалу за структурним компонентом; 3) аналіз вторинних номінацій та визначення основних мотивів, що були в основі творення нових назв.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зі словників було вибрано понад 140 номінацій (переважна більшість лексем – діалектні), у внутрішній формі яких є вказівка на елемент із синонімічного ряду «*жереребець – кобила – конь – лошадь*». Вибрані фітоніми розподілили на 4 підгрупи в залежності від структурного компонента: *жереребець* (13 ЛСВ), *кобила* (34 ЛСВ), *конь* (84 ЛСВ), *лошадь* (14 ЛСВ). Відразу зауважимо, що одна номінація може стосуватися кількох різних рослин, а також одна рослина може називатися кількома різними лексемами. Для кожної номінації рослини подано її латинську назву або переклад словникового тлумачення українською мовою. Більшу частину енциклопедичної інформації про реалії, які згадуються у тексті статті, було взято з Вікіпедії (Wikipedia.org) та Енциклопедії життя (EOL.org). Розгляньмо вибрані групи фітонімів.

Похідні номінації рослин із структурним компонентом *жереребець*:

жереребець ('*Trifolium medium* L., конюшина середня' [8 (9: 136)]), *жерербчик* [8 (9: 137)], *жереребятник* [8 (9: 138)]; *жереребой* ('*Gentiana macrophylla* Pall.; звіробій' [8 (9: 136)]); *жереребой красний* ('рослини роду *Trifolium* L.; конюшина звичайна' [8 (9: 136)]); *жереребой синій* ('рослини роду *Trifolium* L.; дрібна духмяна конюшина рожевого кольору' [8 (9: 136)]); *жерербчик* ('*Trifolium pratense* L., конюшина лугова' [8 (9: 137)]; '*Medicago falcato* L., люцерна серповидна' [8 (9: 137)]); *жереребятник* ('*Prunella vulgaris* L., суховершки звичайні' [8 (9: 138)]; '*Astragalus glycyphylus* L., астрагал солодколистий' [8 (9: 138)]).

Похідні номінації рослин із структурним компонентом *кобила*:

кобылеха ('*Prunus domesticus* L., слива домашня' [8 (14:18)]); *кобылий ссец* ('*Rumex confertus* Willd., кінський щавель' [8 (14: 18)]), *кобылий стец*, *кобылий счец*, *кобылий щец* [8 (14: 18)], *кобылий хвост*, *кобылий щавель* [8 (14: 19)], *кобыляк* [8 (14: 22)]; *кобылий стец* ('*Rumex domesticus* Hartm., щавель домашній'; '*Rumex aquaticus* L., щавель водяний' [8 (14: 18)]; '*Plantago major* L., подорожник великий'; '*Plantago lanceolata* L., подорожник ланцетолистий' [8 (14: 19)]); *кобылий щец* ('*Rumex hydrolapathum* L., щавель прибережний' [8 (14: 19)]), *кобыляк* [8 (14: 22)]; *кобылика* ('*Viola epipsila* Led., фіалка різнолиста' [8 (14: 19)]; '*Rubus arcticus* L., кам'яниця арктична; ягоди цієї рослини' [8 (14: 19)]); *кобылина* ('*Viola epipsila* Led., фіалка різнолиста'; '*Lonicera* L., жимолость' [8 (14: 19)]); *кобылица* ('*Lonicera caerulea* L., голуба жимолость' [8 (14: 20)]), *кобыльи титьки* [8 (14: 19)]; *кобыльичные ягоди* ('росл. (яка?)' [8 (14: 20)]); *кобылка* ('росл. (яка?)' [8 (14: 21)]); *кобылятник* ('*Rumex confertus* Willd., кінський щавель' [8 (14: 22)]), *кобыльи сцаки* [8 (14: 19)], *кобыльа сечь* [8 (14: 18)]; *кобылятник* ('*Elodea* Rich., зараза водяна, чума' [8 (14: 22)]); *кобыльи сиськи* ('*Iris pseudacorus* L., півники болотні, називаються так через форму плодів' [8 (14: 18)]); *кобыльи ягоди* ('ягоди рослини *Lonicera caerulea* L., голуба жимолость' [8 (14: 19)]); *кобыльник* ('*Artemisia vulgaris* L., полин звичайний' [8 (14: 22)]); *кобыльа голова* ('сорт дуже великих яблук, що мають кислий та неприємний смак' [8 (14: 18)]); *кобыльа кислиця* ('*Rumex confertus* Willd., кінський щавель'; '*Rumex domesticus* Hartm., щавель домашній'; '*Rumex aquaticus* L., щавель водяний' [8 (14: 18)]); *кобыльа трава* ('*Melampyrum sylvaticum* L., перестріч лісовий' [8 (14: 19)]).

Похідні номінації рослин із структурним компонентом *конь*:

коневая кислиця ('*Rumex confertus* Willd., кінський щавель' [8 (14: 250)], *коневиий щавель*, *коневики* [8 (14: 249)], *конный нащечник*, *конный ссец* [8 (14: 259)], *конский корень*, *конский чай* [8 (14: 269)], *конюшенный щавель*, *конюшина* [8 (14: 277)], *копячья киселка*, *копячья кислиця* [8 (14: 280)], *конь чувальный* [8 (14: 275)], *конежник* [8 (14: 250)]; *коневиий лук* ('*Teucrium scordium*, самосил часниковий' [3 (2: 157)]); *коневиий чеснок* ('*Comarum palustre* L., вовче тіло болотне' [8 (14: 249)]); *коневиий щавель*, *конецки* ('рослина *Rumex (hydrolapathum, obtusifolius* та ін.)' [3 (2: 157)]); *конежник* ('*Trifolium pratense*, конюшина лугова' [3 (2: 157)]; '*Artemisia vulgaris* L., полин звичайний' [8 (14: 249)]; '*Artemisia campestris* L., полин польовий'; '*Chamerion angustifolium*, хаменерій вузьколистий, Іван-чай' [8 (14: 249)]; 'будь-яка рослина з довгим стеблом, що росте у тайзі'; '*Rumex domesticus* Hartm., щавель домашній'; '*Rumex obtusifolius* L., щавель туполистковий'; '*Rumex*, щавель'; '*Trifolium montanum* L., конюшина гірська' [8 (14: 250)]); *коневиий ссец* ('перерослий щавель' [8 (14: 249)]); *коневиий киселка* ('*Rumex confertus* Willd., кінський щавель' [8 (14: 249)]), *коневиий кислиця* [8 (14: 249)]; *конежак* ('дикий хміль' [8 (14: 250)]); *коневиий кислиця* ('*Rumex crispus* L., щавель кучерявий'

[8 (14: 249)]; *конек* ('*Artemisia vulgaris* L., полин звичайний'; '*Daucus carota* L., дика морква'); *конековка*, *коняковка* ('*Vicia sativa*, віка посівна'; '*Securigella coronilla*' [3 (2: 157)]); *конетыжник* ('*Aspidium Filix femina* Sw., безщитник жіночий' [8 (14: 252)]); *конехвост* ('*Equisetum palustre*, хвощ польовий' [3 (2: 158)]), *конский хвост* [8 (14: 269)]; *коний щавель* ('*Atraphaxis spinosa* L., кучерявка колюча' [8 (14: 253)]); *коника* ('*Artemisia vulgaris* L., полин звичайний' [3 (2: 158)]); *коники* ('*Euphorbia esula* L., молочай гострий' [8 (14: 256)]; '*Artemisia vulgaris* L., полин звичайний, чорнобил' [8 (14: 256)]); *ковища* ('*Polygala*, китятки' [3 (2: 158)]); *коницник* ('*Alhagi camelorum*, верблюжа колючка' [3 (2: 158)]); *конобой* ('*Vaccinium uliginosum* L., ягода лохини' [8 (14: 260)]); *конобрюга* ('подібний до дрібного ялівця чагарник, що росте на низинах та мокрих місцях' [8 (14: 260)]); *коновальник* ('*Trifolium alpestre* L., конюшина альпійська' [8 (14: 260)]); *коновальчик* ('*Trifolium montanum* L., конюшина гірська' [8 (14: 260)]), *коновник* [8 (14: 261)]; *коновик* ('*Rumex*, щавель' [8 (14: 261)]); *коноводный лук* ('*Allium schoenoprasum* L., цибуля різанець' [8 (14: 262)]); *колотоп* ('*Plantago media et major* L., подорожник середній та великий'; '*Plantago maxima* Ait., подорожник найбільший'; '*Polygonum aviculare* L., спориш звичайний, горець пташиний' [8 (14: 268)]); *колотопка*, *колотопочка* ('*Plantago*, подорожник' [8 (14: 268)]); *конская грива* ('*Eupatorium cannabinum*, сідач коноплевий' [3 (2: 157)]; '*Asparagus officinalis* L., спаржа лікарська' [8 (14: 269)]); *конская капуста* ('*Rheum rhabarbaricum* L., ревінь черешковий' [8 (14: 269)]); *конские кочетки* ('степовий ірис' [8 (14: 269)]); *конский вех* ('*Stellaria graminea* L., зірочник злаковидний' [8 (14: 269)]); *конский зверобой* ('рослина (яка?)' [8 (14: 269)]); *конский каштан* ('*Aesculus hippocastanum*, кінський каштан' [3 (2: 157)]); *конский ссечь* ('*Rumex hydrolapathum* Huds., щавель прибережний' [8 (14: 269)]); *конский трут* ('*Gratiola officinalis* L., авран лікарський' [8 (14: 269)]); *конский чеснок* ('*Calamintha clinopodium* Benth., каламінта звичайна' [8 (14: 269)]); *конючина* ('*Trifolium medium* L., конюшина середня' [8 (14: 277)]); *конюшек* ('*Trifolium sativum* Crome., конюшина посівна' [8 (14: 277)]); *конюшина* ('*Trifolium pratense* L., конюшина лугова'; 'посяні трави для годівлі коней'; 'степова рослина (яка?)' [8 (14: 277)]); *конюшки* ('*Pimpinella anisum*, аніс' [8 (14: 277)]); *конюшник* ('*Artemisia vulgaris* L., полин звичайний' [8 (14: 278)]); *коняжуха* ('*Ribes rubrum*, червона смородина' [8 (14: 270)]); *коняк* ('*Rumex acutus*, щавель гостролистий' [3 (2: 157)]; '*Rumex obtusifolius* L., щавель туполистий' [8 (14: 270)]; '*Rumex confertus* Willd., кінський щавель' [8 (14: 270)]); *комятник* ('*Rumex confertus* Willd., кінський щавель' [3 (2: 157)]; '*Rumex obtusifolius* L., щавель туполистий' [8 (14: 270)]); *коньба* ('*Pulmonaria officinalis* L., медунка лікарська' [8 (14: 276)]); *конь-трава* ('*Gentiana axillaris* Murb., тирличничок осінній' [8 (14: 275)]); *щавель коновик* ('*Rumex domesticus* Hartm., щавель домашній' [8 (14: 261)]).

Похідні номінації рослин із структурним компонентом *лошадь*:

лошадейный щавель, *лошадий щавель*, *лошадиная кислица*, *лошадинник*, *лошадинный кочеток*, *лошадинный щавель*, *лошадник* ('*Rumex confertus* Willd., кінський щавель' [8 (17: 165)]); *лошадиная кислица* ('*Rumex confertus* Willd., кінський щавель'; 'листя кінського шавлю' [8 (17: 165)]); *лошадиное копыто* ('*Asarum europaeum* L., копитняк європейський' [8 (17: 165)]); *лошадинный кочеток* ('*Phlomis tuberosa* L., залізник бульбистий' [8 (17: 165)]); *лошадинный мышьяк* ('жовтець' [8 (17: 165)]); *лошадинный столбак* ('стебло кінського шавлю' [8 (17: 165)]); *лошадинный хвост* ('*Anabasis aphylla*, їжачник безлистий' [3 (2: 157)]).

Проаналізуємо фітоніми докладніше. Однією з поширених причин номінації рослини виявилось використання цієї рослини для годування коней. До таких рослин зараховуємо різні види конюшини (*Trifolium*), яку здавна використовували для відгодівлі коней, а саме: конюшина середня (*жеребец*, *жеребчик*, *жеребятник*, *конючина*), конюшина звичайна (*жеребой красный*, *жеребой синий*), конюшина лугова (*жеребчик*, *коневник*, *конюшина*), конюшина гірська (*коневник*, *коновальчик*, *коновник*), конюшина альпійська (*коновальник*), конюшина посівна (*конюшек*). Конюшина лугова, наприклад, вважається однією з кращих кормових трав та особливо корисна для молодих коней, бо містить багато вітамінів та мікроелементів, які роблять сіно особливо поживним. Інколи лексемою *конюшина* називають будь-яку рослину, яку сіють навмисно для використання в якості корму для коней. До кормових рослин також належить віка посівна (*конековка*, *коняковка*), люцерна серповидна (*жеребчик*). На корм інколи пускають заразу водяну (*кобылятник*). Номінація *конский трут*,

що позначає авран лікарський, можливо, якимось пов'язана з тим, що ця рослина є отруйною для худоби, а коні до неї особливо чутливі, бо поїдання її навіть у сухому вигляді в сні може викликати у них отруєння.

Серед рослин, які отримали свою назву завдяки подібності формою до якоїсь частини тіла коня / кобили, є *Lonicera caerulea* L., голуба жимолость, яку називають *кобыльи титьки* (*кобыльи ягоды*, *кобылица*). Це зумовлювалося тим, що плоди цієї рослини нагадують формою дійки кобили. Аналогічна мотивація назви *кобыльи сиськи* (*Iris pseudacorus* L., півники болотні), яка пояснюється тим, що спілий плід рослини формою схожий до кобилячої дійки (плід у вигляді продовгуватої овальної коробочки з коротким носиком довжиною 3-7 мм на кінці). Хвощ польовий (*Equisetum palustre*) завдяки подібності формою до кінського хвоста отримав відповідні номінації – *конехвост*, *конский хвост*. Подібністю до кінського хвоста мотивувалася також діалектна назва їжачника безлистого (*Anabasis aphylla*) – *лошадиный хвост*. Копитняк європейський (*Asarum europaeum* L.) отримав назву *лошадиное копыто* тому, що його листки формою подібні до форми сліду кінського копита. Номінація спаржі лікарської (*Asparagus officinalis* L.) – *конская грива* – зумовлена тим, що густе довге голкоподібне листя рослини, яке вкриває дуже розгалужене стебло, виглядом схоже на кінську гриву.

Найпоширенішою причиною номінацій рослин з використанням елементів синонімічного ряду з домінантою *конь* / *лошадь* є називання рослини за її великим розміром. Основна ознака, що передається коренем із цього ряду вторинним номінатам, – це ознака 'великий' (така тенденція простежується також в українській, англійській та німецькій мовах, див. [4; 5; 6; 7]).

Великими розмірами серед рослин у своєму роді вирізняються: подорожник великий (*Plantago major* L.), що у висоту росте до 70 см і має листки довжиною до 30 см та шириною до 17 см (*кобылий стец*); подорожник ланцетолистий (*Plantago lanceolata* L.), що досягає 50 см у висоту (*кобылий стец*); подорожник середній (*Plantago media* L.), що має висоту до 60 см (*колотоп*). Найбільше вирізняється *Plantago maxima* Ait. – подорожник найбільший, – що також називається *колотоп*.

Кінський щавель (*Rumex confertus* Willd.) є одним із найвищих у своєму роді та може досягати 120 см у висоту. Ця рослина отримала найбільше номінацій: *комятник*, *коневая кислица*, *коневий щавель*, *коневики*, *конный нащечник*, *конный ссец*, *конский корень*, *конский чай*, *конюшенный щавель*, *конюшина*, *комячья киселка*, *комячья кислица*, *конь чувальный*, *коневник*, *кобылий ссец*, *кобылий стец*, *кобылий счец*, *кобылий щец*, *кобылий хвост*, *кобылий щавель*, *кобыляк*, *кобылятник*, *кобыльи сцаки*, *кобыльа сечь*, *кобыльа кислица*, *комяк*, *лошадиная кислица*, *лошадейный щавель*, *лошадий щавель*, *лошадиная кислика*, *лошадинник*, *лошадинный кочеток*, *лошадиный щавель*, *лошадник*. Щавель домашній (*Rumex domesticus* Hartm., *Rumex longifolius*), що висотою досягає 95 см, отримав такі номінації: *кобылий стец*, *кобыльа кислица*, *коневник*, *щавель коновик*. Щавель водяний (*Rumex aquaticus* L.), виростає до 120 см, називають *кобылий стец*, *кобыльа кислица*. До таких самих розмірів виростає щавель кучерявий (*Rumex crispus* L.), що отримав назву *коневья кислица*. Щавель прибережний (*Rumex hydrolapathum* L.) є найвищим у своєму роді та може інколи бути 250 см висотою. Ця рослина отримала також кілька номінацій: *кобылий щец*, *кобыляк*, *коневий щавель*, *конечки*, *конский ссечь*. Щавель туполистковий (*Rumex obtusifolius* L.), що має надзвичайно широке та велике листя біля кореня та росте до 1 м висотою, називається *коневник*, *комяк*, *комятник*. Номінація *коновик* може інколи використовуватися для будь-якого виду щавлю (*Rumex*). Дрібний щавель, що використовується в кулінарії для додавання кислого смаку, може називатися *коневий ссец*, коли переростає, тобто стає більшим від того, який вживають у їжу.

Висновки. Розглянувши понад 140 номінацій рослин та проаналізувавши ті, у яких найчіткіше простежується мотивація номінацій, ми виявили такі основні причини називання рослин: 1) називання зумовлюється тим, що рослину використовують у якості корму для коней; 2) називання спричинене подібністю частини рослини до якоїсь частини тіла коня (до копита, хвоста, гриви); 3) називання рослини зумовлюється тим, що вона вирізняється великим розміром серед подібних рослин свого роду.

Перспективи подальших досліджень. Перспективними у цьому напрямку видаються дослідження вторинних номінацій лексико-семантичного поля «*конь / лошадь*» в інших сферах (зоонімів, ентонімів, назв видів зайнятості тощо) з метою встановлення інших поширених причин номінацій.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Березович Е. Л. Метафорические комплексы, составленные терминами родства, в славянских языках / Е. Л. Березович // Категория родства в языке и культуре / Отв. ред. С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2009. – С. 256–278.
2. Березович Е. Л., Рут М. Э. Ономастологический портрет реалии как жанр лингвокультурологического описания // Известия Уральского государственного университета. – № 17. Гуманитарные науки. – Вып. 3: Филология. – Екатеринбург: УрГУ, 2000. – С. 33–38.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. – М., 1955.
4. Євпак А. В. Тематичні групи вторинних номінатів українських лексем *кінь* та *комонь* / А. В. Євпак // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 21. – С. 101–106.
5. Євпак А. В. Дери́ваційні потенції одиниць синонімічного ряду з домінантою "PFERD" (на матеріалі німецької мови) / А. Євпак // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки : філологічні науки : мовознавство. – Вип. 5. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – С. 480–485.
6. Євпак А. В. Вторинні номінати з коренем *PFERD*- у сфері фітонімів та ентонімів у німецькій мові / А. Євпак // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Вип. 439–440 : Германська філологія. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – С. 155–159.
7. Євпак А. В. Номінації рослин, мотивовані одиницями лексико-семантичного поля «horse» (на матеріалі англійської мови) / А. В. Євпак // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки : філологічні науки : мовознавство. – Вип. 16. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – С. 130–134.
8. Словарь русских народных говоров / Отв. ред. Ф. П. Филин, Ф. П. Сороколетов. – Л. (СПб.) : Наука, 1965. – Вып. 1.
9. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания : учебное пособие для студентов филол. специальностей пед. ин-тов. – Изд. 2-е, перераб. – М. : Просвещение, 1975. – 271 с.
10. Толстая С. М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С. М. Толстая // Пространство слова : лексическая семантика в общеславянской перспективе. – М. : Индрик, 2008. – С. 188–203.
11. Языковая номинация : общие вопросы / Отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1977. – 360 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Євпак – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Волинського національного університету імені Лесі Українки.
Наукові інтереси: етнолінгвістика, теорія номінації, мотивологія.

КОГНІТИВНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛІЗОВАНИХ КОНЦЕПТІВ «УСПІХ», «НЕВДАЧА», «SUCCESS» І «FAILURE» (на матеріалі сучасної української та американської літератури)

Віра КАЛІНІЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті в контексті з'ясування низкою психологічних студій деяких сутнісних аспектів категорій успіху й невдачі розглядаються когнітивно-психологічні особливості вербалізованих концептів УСПІХ, НЕВДАЧА, SUCCESS і FAILURE на фактичному матеріалі їхньої мовної об'єктивності в сучасних українських та американських літературно-художніх творах.

Ключові слова: мотивація, мотивація досягнення, локус контролю, каузальна атрибуція, мотиваційна когніція, самоефективність, вирогідність, емотивна реакція, кінема.

The article expands on certain aspects of the substantial specifics of the success and failure categories investigated in current psychological studies and observes the cognitive-psychological peculiarities of the УСПІХ, НЕВДАЧА, SUCCESS and FAILURE concepts on the basis of their verbal representation in contemporary Ukrainian and American fiction literary pieces.

Key words: motivation, achievement motivation, locus of control, causal attribution, motivational cognition, self-efficacy, probability, emotive reaction, ceneeme.

На даному етапі розвитку суспільства за рахунок можливості проведення міждисциплінарних досліджень специфіки смислового наповнення концептуалізованих явищ дійсності у галузях мовознавства, психології, філософії, педагогіки, культурології, етики тощо моделювання лінгвокогнітивних вербалізованих концептів як одиниць національної концептосфери здійснюється не лише за рахунок результатів пізнання, відображених свідомістю представників певної комунікативної культури, але й завдяки реалізації здатності їхнього мислення до символіко-образної активності, синтезу чуттєво-емпіричного та абстрактно-теоретичного, що є необхідним для формування в єдину композиційну єдність

усього складного й розмаїтого комплексу власне мовних, філософських, психологічних, культурно-побутових і світоглядних нашарувань і мотивів.

Для коректного моделювання змісту й структури досліджуваних нами концептів УСПІХ, НЕВДАЧА, SUCCESS і FAILURE й відносно об'єктивного аналізу експериментально-практичного матеріалу, що репрезентує специфіку лінгвальної реалізації зазначених концептів, необхідним вважаємо вивчення сукупності відомих на часі знань та уявлень про сутність феноменів успіху й невдачі у висвітленні гуманітарних наук.

У цій науковій розвідці маємо на меті з'ясувати деякі аспекти розгляду категорій успіху й невдачі у вітчизняних і зарубіжних психологічних студіях, співвідносячи їх з прикладами мовної об'єктивації концептів УСПІХ, НЕВДАЧА, SUCCESS і FAILURE у текстах сучасної української та американської художньої літератури.

Надзвичайно актуальним при вивченні категорій успіху й невдачі у когнітивно-психологічних дослідженнях є передусім питання їхнього взаємозв'язку і взаємозалежності з мотиваційними та емотивними аспектами діяльності в контексті проблем особистісного потенціалу індивіда, що детально розглядається як у теоретичному, так і в експериментальному аспектах у працях з психології мотивації О.М. Арестової, А. Бандури, Т.О. Гордєєвої, Г.В. Іванченко, Б. Вайнера, В.К. Вілюнаса, К. Двек, Е. Карнегі, В.Ж. Келле, Т.В. Корнілової, Дж. Мак-Клелланда, М. Ковінгтона, Дж. Ніколс, О. Макаревича, Дж. Роттера, М.Е.П. Селігман, Е. Скінера, Н. Хілла та ін.

Сучасна психологія, розглядаючи категорії успіху й невдачі, акцентує увагу на поняттях очікування, власне мотивації та мотивації досягнення. М.Й. Варій розуміє очікування як суб'єктивну ймовірність успішного розв'язання завдання, досягнення, або ступінь впевненості в успіху, зауважуючи при цьому, що якщо минулий успіх підвищує очікування, то минула невдача знижує його [3: 905-906]. У своїх міркуваннях про внутрішні чинники успіху й невдачі, які зумовлюють зміну очікувань індивіда, а також зв'язок цих категорій з поняттями випадковості та удачі, дослідник спирається на ідеї Дж. Роттера, котрий виокремлює *внутрішній і зовнішній локуси суб'єктивного контролю* очікування внаслідок успішного або невдалого результату здійснення запланованого [3: 906; 27]. За Дж. Роттером, індивіди з *внутрішнім локусом контролю* – *інтернали* – пояснюють те, що відбувається з ними, внутрішніми причинами – *їхніми власними навичками або здібностями*, значно сильніше змінюючи свої очікування під впливом успіху або невдачі порівняно з людьми із *зовнішнім локусом контролю* – *екстерналами*, – які пояснюють свої успіхи й невдачі зовнішніми причинами – *пощастило, випадковість* тощо [15: 7; 27: 1-28]. Ознаки інтернальності суб'єкта в досягненні успіху експлікуються в українських та американських літературних творах: «*До речі, саме наполегливість завжди допомагала мені одержувати успіх <...>.*» (Лубчак В. *Гра в Смерть.*); «*<...> а життя моє так складалось, що я все мусив вирішувати завжди сам. І зрозумів, що чіткість у всьому – запорука успіху.*» (Покальчук Ю. *Я, ти, він, воно.*); “*Jack grew up a poor little boy without enough toys, and after admittedly making a success out of himself based on hard work, <...>.*” (Brejcha F.A. *Take a Load Off.*); “*You've worked very hard for your success. – Yes, I have, very, very hard. (The Bamboozled).* Екстернальність індивідів в успішній реалізації мети маніфестується у вибраних прикладах американської літератури: “*I work as a bond enforcement agent for my cousin Vinnie, and my success <...> has more to do with luck and tenacity than with skill.*” (Evanovich J. *Plum Lovin'.*); “*<...> my first project was an amazing success – mostly by luck!*” (Kirkland K. *Emma.*) та ін.

Подібним чином здійснюється й ситуативна маніпуляція локусом контролю: люди, які під впливом зовнішньої інструкції вірять, що успіх у даній ситуації залежить насамперед від їхніх здібностей і навичок, сильніше підвищують свої очікування після успіху й знижують їх після невдачі, ніж ті, котрі є переконаними в протилежному – що успіх у даній ситуації залежить просто від удачі й випадку [3: 907-908].

Параметр локусу тісно пов'язаний з гордістю та іншими самооцінними емоціями. Якщо людина вважає, що причиною успіху є її здібності, зусилля або будь-які інші особистісні характеристики, вона схильна до переживання відчуття гордості за результат діяльності, тоді як у випадку невдачі, атрибутованої внутрішніми факторами, спостерігається зниження

самооцінки [6: 59]. *“She was proud of the success they'd achieved. Their traditional home, warm hospitality and her cooking <...>.” (Macomber D. 44 Cranberry Point.); «Ця маленька невдача його геть деморалізувала, вибила з колії; він засоромився ще дужче, не наважуючись повторити спробу, <...>» (Криштона О. Вхід до сурдокамери.)*

На думку Б. Вайнера, ідеї котрого є дуже близькими до пропозицій Дж. Роттера, чотирма основними чинниками, пов'язаними із ситуацією досягнення / недосагнення індивідом мети, є так звані *каузальні атрибуції*: здібності, докладені зусилля, що є внутрішніми чинниками, і *труднощі завдання* та *удача*, які вважаються зовнішніми чинниками впливу на зміну очікування людиною успішного чи невдалого завершення тієї чи іншої дії або процесу [33: 548-573; 32: 185-210]. В соціально-психологічних дослідженнях, присвячених проблемі взаємозв'язку атрибуцій, було доведено, що суб'єкти-носії категорій успіху або невдачі мають тенденцію вважати себе відповідальними за позитивні результати своєї діяльності (тобто пояснювати успіх внутрішніми чинниками), та звинувачувати інших у своїх невдачах (тобто відносити до причин невдачі зовнішні чинники), що сприяє збереженню їхньої самооцінки [31: 62]. Ілюстрацією подібних тенденцій можуть слугувати такі приклади: *«Майстер, сорому не знаючи, перекладав на Реміша вину за всі невдачі походу.» (Дяченки М. та С. Мідний король.); “But they do it in a way that almost guarantees their basic need will not be met – they blame their partner for failing <...>.” (Johnson S. Hold Me Tight.)*

Активно досліджуючи зміст мотиваційних когніцій індивіда, й головним чином, уявлення про причини його успіхів й невдач, представники сучасної когнітивної психології окрім теорій локусів контролю Дж. Роттера та каузальних атрибуцій Б. Вайнера також виокремлюють в якості когнітивних предикторів мотивації досягнення й низку інших психологічних конструктів, а саме: самоефективність (А. Бандура) [21]; перцептивний контроль (Е. Скінер) [29]; стиль інтерпретації успіхів і невдач (М. Селігман) [28]; тип уявлень про здібності (К. Двек) [25]; самоцінність (М. Ковінгтон) [24]; орієнтація на себе або на завдання (Дж. Ніколс) [26] та ін.

Важливою передумовою успіху й невдачі є *мотивація* – когнітивно-афективний процес, спрямований на стимулювання й підтримку моделі поведінки, що визначається деякою метою [6: 93]; сукупність психологічних утворень і процесів, які спонукають і спрямовують поведінку на життєво важливі умови та предмети, які визначають пристрасність, вибірковість і кінцеву цілеспрямованість психічного відображення та активності, яка регулюється ним [4: 7]. Дослідження в галузі когнітивної психології з проблеми співвідношення мотиваційного та інтелектуального рівнів у досягненні успіху, проведені Р. Стенберг, довели, що за значної інтелектуальної підготовки досягнення успішного результату без достатнього рівня мотивації неможливе, а мотивація виступає кращим предиктором успіху, ніж інтелект [30: 251]. З потребами індивіду досягати успіху та уникати невдачі в поставлених завданнях пов'язане поняття *мотивації досягнення*, що є мотивацією, спрямованою на якомога краще виконання суб'єктом у важливій для нього сфері певного виду діяльності, яка орієнтована на досягнення конкретного результату, до якого можна застосувати критерій успішності (зіставити з іншими результатами, використовуючи прийняті стандарти оцінки відповідно до предметних, індивідуальних і соціальних норм) [6: 48-49].

Зокрема, А. Бандура в контексті теорії самоефективності виокремлює такі передумови для запуску мотивації успіху суб'єкта, як привабливість результату; віра в позитивний результат; віра у власні здібності успішно виконувати певний вид діяльності [21: 191-215]. За теорією А. Бандури, самоефективність передусім передбачає віру індивіда в здатність виконати діяльність, яка веде до досягнення певного результату [22: 118]. Дослідник виокремлює чотири джерела самоефективності: 1) досвід власних успіхів; 2) спостереження за досягненнями інших; 3) вербальне переконання у тому, що людина володіє необхідними здібностями; 4) спокійний і ненапружений емоційний стан [21: 73].

А. Бандура стверджує, що причиною невдачі є, як правило, низька самоефективність, пов'язана з очікуванням провалу (наприклад: *«Підсвідомо я вже боявся її, боявся її покарання, тобто внутрішньо вже налаштувався на поразку.» (Дереш Л. Трохи тітьми.), а*

люди, котрі вважають себе нездатними досягти успіху, більш схильні до мисленнєвого уявлення невдалого сценарію й фокусуванні на негативному результаті власної діяльності; індивіди ж, котрі мають усвідомлення вищої самоефективності, уявляють собі вдалий сценарій розвитку їхніх життєвих подій, що забезпечує позитивні орієнтири для моделювання їхньої поведінки, й свідомо тренуються приймати успішні рішення потенційних проблем [23: 729]. У цьому переконаний і Г.Х. Шингаров, на думку якого, фокусуючись на успішному результаті реалізації своєї мети і створюючи «моделі необхідного майбутнього», індивід формує в своїй свідомості не менш важливі позитивні емоційні його моделі, а разом з конкретними цільовими настановами формулюються також і настанови на конкретні комплекси позитивних емоцій, постійне «тренувальне» переживання яких допомагає людині матеріалізувати заплановане [19: 92]. Таку позицію розділяє й Е. Карнегі, відводячи провідну роль у реалізації запланованого людській підсвідомості, адже здійснення цілей розпочинається з формування чіткого й цільного мисленнєвого образу бажаного, що, розвиваючись під впливом пристрасного прагнення і позитивної психологічної налаштованості індивіда (адже негативна є провідною причиною майбутніх невдач [8: 40]), заповнює собою певні ділянки підсвідомості й за рахунок функціонування деяких, ще не до кінця досліджених законів квантової фізики притягує до себе матеріалізований, фізичний еквівалент мисленнєвого образу [8: 11]. Ця ідея ілюструється в наступному прикладі американської художньої літератури: “<...> *it is my philosophy that in order to be successful, one must project an image of success <...>*.” (Ball A. *American Beauty*.) Ю.А. Ротенфельд підкреслює глобальну необхідність віри людини в себе й свої здібності, зазначаючи про залежність успішного або невдалого проектування майбутніх подій від упевненості індивіда в можливості їх здійснення, й наголошує на коеволюції трьох феноменів: дії, віри й розуму [14: 106].

Т.О. Гордєєва пропонує системну модель процесу мотивації діяльності, що представлена *ціннісно-цільовим блоком* – системою мотивів, цілей та цінностей, які запускають поведінкові, когнітивні та емоційні процеси мотивації діяльності, орієнтованої на досягнення й мають пріоритетне значення для визначення присутності мотивації у суб'єкта [6: 86]. Ціннісно-цільовий блок складається з *поведінкового, когнітивного та емоційного блоків* [6: 86-92]:

Поведінковий блок актуалізує систему поведінкових компонентів мотивації й реалізується в таких психологічних детермінантах: 1) наполегливість (у сенсі тривалості прагнення до досягнення мети); завзятість і стійкість у боротьбі з невдачами; боротьба за реалізацію запланованого до кінця (одержання конкретного результату); 2) інтенсивність зусиль (рівень енергії та ентузіазму); 3) стратегії подолання невдач і труднощів (активні, адаптивні, безпорадні, уникливі); 4) вибір мети чи завдання оптимального рівня складності.

Когнітивний блок є підсистемою, що містить передусім уявлення про контрольованість процесу та результату діяльності, які описуються такими компонентами: 1) уявлення про особисту відповідальність за успіхи та невдачі;

2) віра у власні здібності впоратись з певною діяльністю; 3) очікування успіху або невдачі.

Емоційний блок мотивації діяльності досягнення може бути схарактеризований через: 1) наявність переживання задоволення від зусиль, які спрямовані на досягнення результату; 2) особливості емоційних реакцій, які демонструє суб'єкт, коли стикається з труднощами та невдачами.

Ціннісно-цільовий блок необхідний для визначення наявності в суб'єкта мотивації й стимулює розвиток всіх її компонентів. Поведінку індивіда визначають, як правило, його цінності, а в якості предикторів його мотивів може виступати ієрархія ціннісних орієнтирів, що дозволяє виявити наявність у суб'єкта цінностей удосконалення, компетентності, досягнення та їхнє місце по відношенню до інших цінностей (матеріальних статків, багатства) і міжособистісних взаємин [6: 89].

Досліджуючи проблему мотивації досягнення, Дж. Аткинсон вводить поняття суб'єктивних *вирогідності успіху* (Ps) та *вирогідності невдачі* (Pf), що відбивають індивідуальний ступінь складності досягнення цілей і залежать від можливостей, підготовки

та особистісних зусиль індивіда [цит. за 10: 179]. Наступні приклади з творів зіставлюваних лінгвокультур об'єктивують більшу ймовірність перспективи зазнати невдачі й більшу частотність невдач, аніж можливості досягнення успіху: «<...> це коли йдеться про удачу, талан – тоді цей жереб не витягнеш і з десяти, а лихо – ось воно, ти вихопиш його із заплющеними очима, маючи один шанс із мільйона.», (Шкляр В. Елементал.); “I <...> fail more often than I succeed, but that doesn't mean I don't give it my best effort.” (Auster P. *Man in the Dark.*).

Вирогідність успіху і привабливість мети пов'язується через поняття «особистісного стандарту». Для індивідів із завищеним стандартом успіх у розв'язанні легких завдань недостатньо привабливий, вони ухиляються від розв'язання проблеми, доки привабливість успіху не перевищуватиме острах невдачі, й навпаки: для індивідів із заниженим стандартом уникання невдачі є більш значущим [7: 284-285]. За латентною диспозицією «мотивація досягнення» індивіди розподіляються на тих, хто прагне успіху (Ms), і тих, хто прагне уникати невдач (Mf) [12].

В психології також використовуються уявлення про валентності успіху й невдачі, або *цінності успіху* (Vs) та *цінності невдачі* (Vf), що є суб'єктивними показниками привабливості досягнення (або недосягнення) цілей [11: 86-93]. За високої вирогідності досягнення мети її привабливість є незначною, тоді як за малих шансів на успіх (низької вирогідності досягнення успіху) валентність результату є значною, тобто цілі, яких важко досягти, є більш привабливими для суб'єктів. Сила прагнення досягти мети за різної величини ризику (a) може бути описана наступною формулою: $T(a) = Ms - Ps - Vs + Mf - Pf - Vf$ [цит. за 10: 180].

Доцільним буде навести думку Н.В.Стамбулової, котра зауважує про суб'єктивність і змінність періодичних станів успіху й невдачі по відношенню до мотивації досягнення і підкреслює, що в незалежності від того, наскільки диференційованими є критерії успішності, ця шкала складається з двох частин, відділених одна від одної вузькою межею: перша символізує успіх, а друга – невдачу; зважаючи на досягнутий успіх ця межа може рухатися за шкалою вгору й вниз, зміщуючи за собою нульову точку відліку [17: 64]. Тому виявляється практично неможливим визначити для відносно тривалого періоду часу, що саме для конкретного індивіда є успіхом, а що – невдачею [там само]. Відносність успіху маніфестується в наступних прикладах з літературних джерел обох лінгвокультур: «Це була титанічна праця, та мені вдалося досягти – відносно – успіху.» (Соколян М. *Химерне місто Дрободан.*); “But, the point is, success is relative and everybody can't become a flapping billionaire.” (Goulart R. *Black Magic for Dummies.*). У сучасних українських творах об'єктивується проблема складності визначення значеннєвої й когнітивної, ментальної меж між поняттями успіху й невдачі: «Хоча ніхто не відає, які грані між словами “невдаха” та “успішний”, коли, куди і як ці грані перетікають і перетворюються...». (Процюк С. *Жертвопринесення.*); «І часто ти навіть не усвідомлюєш, пощастило тобі цієї хвилини чи ні, бо немає критерію, що саме вважати за талан і ніхто не знає, чи не є, часом, наша поразка саме отим щасливим випадком, коли пощастило уникнути куди більшої небезпеки <...>» (Сердюк В. *Ревідкриття.*).

Емоції успіху/невдачі слугують в якості універсального механізму, що підключається до процесу регуляції діяльності та на основі накопичуваного досвіду сповіщає індивіда про досяжність цілей і виправданість активності й докладених зусиль [5: 109]. У біологічній теорії емоцій, запропонованій П.К.Анохіним, йдеться про фізіологічні механізми виникнення переживань ситуацій успіху й невдачі, згідно з якою, цілеспрямованість поведінкових актів забезпечується особливим фізіологічним утворенням – “акцептором дії”, що становить собою нервову модель тих афективних ефектів, які повинні відбутися внаслідок реального його здійснення, а емоції успіху-невдачі виникають у результаті співвіднесення “зворотної аферентації”, що свідчить про дійсні ефекти дії і його “акцептора” [1: 339-367].

Конкретні емоції виступають рухомою силою, яка моделює поведінку і спосіб мислення індивіда, свого роду «ментальним динамітом», підносячи людину або до вершин успіху, або спричиняючи невдалий результат її діяльності. Е. Карнегі виокремлює емоції, що

сприяють досягненню успіху (кохання, сексуальне почуття, надія, віра, бажання, оптимізм, відданість) та емоції, що провокують невдачі (страх, ревності, ненависть, заздрість, злість, гнів, жадібність, забобонність і недовіра), акцентуючи увагу на руйнівній силі емоції страху в процесі досягнення мети [8: 53, 141]. Так в сучасних американських літературно-художніх джерелах знаходимо приклади, що підтверджують думку дослідника про острах перед невдачею: «*Руада охопив страх перед невдачею.*» (Дяченки М. та С. Брамник.); “*And with trepidation: the fear of failure; the fear of success <...>. We stand, as the door comes together, on the edge of the unknown.*” (Coover R. *Playing House.*); “*She was depressed! Burnout... fear of failure... fear of success... classic case, really.*” (Cooper G. *Diary of a South Beach Party Girl.*), причому два останні зразки свідчать про амбівалентне сприйняття та осмислення свідомістю американських мовців явищ успіху й невдачі в контексті їхнього зв’язку з емоцією страху. Наступні приклади з американських художніх творів манифестують амбівалентне ставлення носіїв лінгвокультури до проблеми відчуття страху саме перед невдачею: “*I am afraid of one of the few things I never feared before: failure.*” (Burns S.L. *Nothing to Fear But.*); “*The battered woman was no longer afraid to leave her abuser, or to stand up in court against him. <...>. No fear of heights, or failure.*” (Burns S.L. *Nothing to Fear But.*).

Емотивні реакції, які супроводжують факт досягнення успіху чи невдачі, прийнято розподіляти на три типи [6: 58-59]: перший тип – загальні позитивні або негативні емоції (наприклад, *радість*, *сум*), що відображають констатацію самого факту досягнення успіху чи невдачі; проілюструємо це за допомогою наступних прикладів з українських та американських творів: “<...> so that by the time he stepped inside his apartment, he was Brownell Lofton once again and *jubilant with success.*” (Chappell F. *Hooyo Love.*); «*Від Ганни за увесь час після тієї їхньої зустрічі прийшов один тільки лист. Ганна радіє з Владових успіхів.*» (Дяченки М. та С. Долина *совісті.*); «*Дивно, що його так засмутив невдалий постріл по цебру <...>.*» (Дяченки М. та С. *Мідний король.*). Реакції цього типу не залежать від атрибуцій (attribution independent) і є відносно нескладними емоційними станами, що виникають відносно рано в часовій послідовності та ще не є навантаженими референтністю до особистісної відповідальності. Другий тип – більш деталізовані за своєю природою емоції внаслідок пошуку та ідентифікації каузальних чинників, відповідальних за результат (відчуття *задоволення* після успіху, пов’язаного з витраченими зусиллями; відчуття *вдячності*, якщо результат спричинений допомогою інших людей), наприклад: “<...> when *Cherisse finally did return to work, it was with a wonderfully satisfying sense of accomplishment.*” (Friesner E.M. *Miss Thing.*). До третього типу належать емотивні стани, пов’язані з основними параметрами каузальних атрибуцій, їхніми базовими властивостями, які впливають на очікування майбутніх успіхів, наполегливість і рівень зусиль, докладених для реалізації запланованого. Зокрема, параметр *стабільності* пов’язаний з емоціями, що відбивають уявлення індивіда про майбутні успіхи [33]. Так, стабільні причини невдач (складність завдання, недостатні здібності) породжують відчуття *безнадії*, *апатії*, тобто негативні переживання, пов’язані з переконанням в тому, що майбутнє не несе покращення. Це демонструє один з прикладів об’єктивації концепту НЕВДАЧА в сучасній українській літературі: «<...> *якщо ти невдаха, тобі ніде нічого не світить, хоч куди втікай від себе.*» (Роздобудько І. *Ранковий прибиральник.*). У той же час атрибутування невдачі за рахунок нестабільних причин (випадковість, відсутність старанності, поганий настрій) призводить до більш високих очікувань успіхів у перспективі, ніж атрибутування за рахунок стабільних причин (безпосереднє зусилля, везіння) [33: 548-573]. Параметр *контрольованості* пов’язаний з емоціями, спрямованими як на себе (*провина*, *сором*), так і на інших (*жаль*, *гнів*), наприклад: “*She was ashamed of that failure <...>, of leaving all her principled arguments unsaid.*” (Tourtellotte S. *Acts of Conscience.*); “*She knew Paul would never tell, but what if Charles guessed it on her face, the way she paced now, frantic with her own failure.*” (Scherder R. *The Farmer's Wife.*).

Суб’єкт відчуває провину у випадку невдачі, спричиненої контрольованими чинниками (недостатністю докладених зусиль і т.ін), тоді як відчуття *сорому* переживається індивідом через неконтрольовані ним причини невдачі (наприклад, відсутність конкретних здібностей від природи) [32: 185-210].

На часі загальноприйнятим є твердження про те, що в структуру емоцій входить не лише суб'єктивний компонент, тобто відображення стану людини, але й пізнавальний компонент – віддзеркалення явищ і об'єктів, що мають певне значення для потреб, цілей і мотивів індивіда, котрий переживає емоції. Звідси йдеться й про подвійну зумовленість емоцій, з одного боку, потребами людини, що визначають її ставлення до об'єкту емоційних переживань, з іншого ж, її здатність відображати й зрозуміти деякі властивості цього феномену або об'єкта.

За рахунок певних змін в ендокринній та нервовій (особливо центральній нервовій) системах організму суб'єкт – носій категорії успіху або невдачі набуває здатності проявляти експресивну поведінку, використовуючи на рівні *міміки* (виразних рухів обличчя), *пантоміміки* (виразних рухів усього тіла), *вокальної міміки* (інтонаційній специфіці й тембру голоса) тощо диференційні невербальні засоби зовнішнього вираження емоцій й внутрішніх переживань, пов'язаних з успішним/невдалим результатом реалізації запланованого [13: 133-134]. До центральної нервової системи через кору головного мозку надходить сигнал про успішний (позитивний) або невдалий (негативний) наслідок реалізації мети/плану й провокує завдяки скороченням з певною частотою та інтенсивністю м'язів обличчя, тіла актуалізацію тих чи інших емоцій, що виступають реакцією на успіх або невдачу. Виразні рухи й дії створюють образ успішності й невдатності суб'єкта, розкриваючи його інтернальний (внутрішній) зміст через екстернальні (зовнішні) дії [1: 366].

Актуалізація емоцій успіху-неуспіху за рахунок *кінем* – невербальних комунікативних засобів, що мають фізіологічне походження та є елементами кінесики – міміки, жестів, погляду, пози тощо) відбувається, як правило, підсвідомо, ситуативно й мимоволі, що зумовлено функціональними особливостями вищого і нижчого рівнів нервової системи, характерними для процесу спілкування [9: 125].

С.Ф. Уоллок виокремлює узагальнену групу *експресивних жестів*, що передусім реалізується через зміни виразу обличчя й включає такі поведінкові прояви, як *жести-регулятори* (виражають ставлення мовця до емотивного стану або відчуттів, які він переживає в даний момент, слугують для координації процесу спілкування) – цілеспрямовані рухи руками, кивки головою, специфіка погляду, а усмішка й рухи брів несуть при цьому основне інформаційне навантаження в ситуації розпізнавання емоцій, які відчуває в конкретний момент людина [18: 4]. Актуалізація емоцій також відбувається і на рівні *жестів-афекторів*, що виражають через рухи тіла й м'язів відчуття, пов'язані з переживанням успіху й невдачі (виразні позіхання, активні рухи кінцівками), а також на рівні *мікрожестів* – руху очей, підборіддя, *психосоматичних жестів* – почервоніння або збліднення щік, посмикування губ тощо. Через жести-афектори виражається емоційна реакція на невдалий результат в прикладах художньої літератури обох лінгвостільностей [13: 133-151]: а) за допомогою рухів кінцівок: «*Фадіра знизав плечима, ніби промовляючи: оце так невдача!*», (Дяченки М. та С. Шрам.); «*He lifts a hand – calm down now, honey – but the words don't stop. The hand drops down in defeat.*» (Wassenberg A. Blue.); б) за допомогою усмішки: «*His arms were outstretched, grinning with an acceptance of his failure.*» (Kistler D. My First Job after the War.). Українські приклади демонструють і об'єктивацію в усмішці успішного результату: «*Марран сидів на п'ятах, <...> і посміхався тією особливою переможною посмішкою, без якої не обходилася звичайно жодна з його витівок.*» (Дяченки М. та С. Брамник.). Виразні позіхання об'єктивують визнання суб'єктом факту невдачі в американських зразках: «*Doc says, half-distracted, and sighs, an admission of failure.*» (O'Nan S. A Prayer for the Dying); «*You're the boss,*» said the Mouse *with a sigh of defeat.*» (Resnick M. Soothsayer.).

Наступні приклади актуалізують факт досягнення успіху в *жестах-символах*, універсальних для обох зіставлених лінгвокультур: «*Reaching the surface, <...> he raised his right arm in the air with a closed fist as a sign of triumph.*», (James W. A Family Legacy.); «*<...> Andrew surfaced and lifted his arm in a gesture of triumph.*» (James W. A Family Legacy.); «*Мультиплундизм непереможний! Він вічний і назавжди! (У тріумфальному жесті підносить правницю.)*» (Ірванець О. Прямий ефір.). В. Біркенбіл, розглядаючи цю проблему, особливу увагу акцентує на *окулістиці* – мімічній області, що виражає емотивні стани за

рахунок візуальних засобів – спрямованості, глибини й тривалості погляду, руху очей тощо) [2: 147]. Проілюструємо подібні засоби вираження емоцій успіху в художній літературі української та американської лінгвостільнот за допомогою прикладів: «Жінка переможно глянула на чоловіка, який спав міцно, по-дитячому стуливши губи: обдурила таки!» (Литовченко А. Місячний сонет.); «<...> Мілена <...> зверхньо, ба навіть трохи чи не тріумфально підморгнула <...>» (Забужко О. Я, Мілена.); “Percy shot Cuthbert a look of triumph before addressing the store owner.” (Hartley N. Tired of Death.). В американських творах у погляді об’єктивується й факт прийняття індивідом невдачі: “Aaron smiles, where as Tony expresses a look of defeat.” (A Butcher's Tale.); “He rises heavily to his feet and, with a look of defeat, takes my proffered arms; and we begin to dance.” (Lock N. The Invisible Dutchman and his Dog.).

На рівні вокальної міміки актуалізується вираження емоцій успіху і в сучасних творах обох зіставлюваних комунікативних культур: «Я підніс йому до самих окулярів, аби він таки побачив, мій добрячий кулачисько. “Що на це скажеш?” – переможно спитав я.» (Андрухович Ю. Переверзія.); Her voice had a sense of accomplishment as if she had just carried a great weight up a forbidding hill and set it down right where it should be.” (Shea J. The Christmas Phone Call.). Приклади з американських літературних джерел маніфестують голосові аспекти об’єктивації невдачі: “She despised the dead weight of defeat in her voice.” (Bourne M. Mustard Seed.); “Well that was a good idea”, I said to him, my voice wobbly with alcohol and failure.” (Gallagher S.M. Geneva. Geneva.).

Таким чином, деякі аспекти міждисциплінарного дослідження концептів УСПІХ, НЕВДАЧА, SUCCESS і FAILURE, запропоновані в даній науковій розвідці, зокрема, питання взаємозв’язку категорій успіху й невдачі з мотиваційними аспектами діяльності індивіда, з проблемами вирогідності, самоефективності, особистісних очікувань, екстернальних та інтернальних чинників досягнення/недосягнення ним мети, специфікою емотивних реакцій та невербальних засобів рефлексії успішного чи невдалого результату діяльності дають змогу розкрити сутнісні когнітивно-психологічні особливості досліджуваних концептів і з’ясувати низку аспектів їхньої безпосередньої об’єктивації в прикладах сучасних українських та американських літературно-художніх джерел.

Перспективними є подальші синтетичні студіювання змістової специфіки зазначених концептів у гуманітарних дисциплінах, зокрема, філософії, етиці, педагогіці тощо та співвіднесення результатів подібних розвідок з фактами лінгвальної репрезентації концептів УСПІХ, НЕВДАЧА, SUCCESS і FAILURE, включаючи подальшу когнітивну інтерпретацію одержаних даних.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анохин П. К. Эмоции // Большая медицинская энциклопедия. 2-е изд. – М.: Советская Энциклопедия, 1964. – Т. 35. – С. 339-367.
2. Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов. – СПб.: Питер, 1997. – 176 с.
3. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / Варій М. Й. – 2-ге видан., випр. і доп. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
4. Виллонас В. Психология развития мотивации / В. Виллонас. – СПб.: Речь, 2006. – 458 с.
5. Виллонас В. К. Мотивация и эмоции // Психологические механизмы мотивации человека. – М.: Москва, Изд-во МГУ, 1990. – С. 82-216.
6. Гордеева Т. О. Мотивация достижения: теории, исследования, проблемы / Т. О. Гордеева // Современная психология мотивации / под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 47-102.
7. Иванченко Г. В. Личностный потенциал и возможности: мотивационные аспекты // Современная психология мотивации / под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 278-289.
8. Карнеги Э. Как поднять себе зарплату. Добейся успеха с помощью позитивного мировосприятия // под ред. Н. Хилла. – С. 9-217.
9. Кнапп М. Л. Невербальные коммуникации. – М.: Наука, 1978. – 308 с.
10. Корнилова Т. В. Мотивационная регуляция принятия решений: современные представления // Современная психология мотивации / под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 172-214.
11. Левин К., Дембо Т., Фестингер Л., Сирс П. Уровень притязаний // Психология личности. Тексты. – М.: МГУ, 1982. – С. 86-93.
12. Мак-Клеелланд Дж. Мотивационная концепция. // Психологические теории и концепции личности / под ред. Горностаев П., Титаренко Т. – Online: <http://psylib.org.ua/books/psiteol/txt50.htm#5>
13. Рейковский Ян. Эмоции, как процесс, реализующий поведение // Экспериментальная психология эмоций. – М.: Прогресс, 1979. – С. 133-151.
14. Ротенфельд Ю. А. Вера и разум: проблема козволости // Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Серія «Філософські дослідження». – Луганськ: Вид-во СХУ ім. Даля, 2002. – Вип. 3. – С. 99-106.

15. Роттер Дж. Теория социального научения // Психологические теории и концепции личности / под. ред. Горноста́й П., Титаренко Т. – Online: <http://psylib.org.ua/books/psiteol/txt40.htm>
16. Столяренко Л. Д. Основы психологии // Общая психология. – Online: <http://psicom.ru/osnovy-psihologii101.html>
17. Стамбулова Н. Б. Психология спортивной карьеры / Н.Б. Стамбулова. – СПб.: Центр карьеры, 1999. – 368 с.
18. Уоллок С. Ф. Жестикуляция // Психологическая энциклопедия. – Online: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_psychology/245/%D0%96%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8B
19. Шингаров Г. Х. Эмоции и чувства как формы отражения действительности. – М.: Наука, 1971. – 221 с.
20. Bandura A. Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), Encyclopedia of human behavior. New York: Academic Press. (Reprinted in H. Friedman [Ed.], Encyclopedia of mental health. – San Diego: Academic Press, 1994/1998. – Vol. 4. – PP. 71-81.
21. Bandura A. Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavior Change // Psychological Review, 1977. – Vol.84. – P.191-215.
22. Bandura A. Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning // Educational Psychologist. – 1993. – № 28. – PP. 117-148.
23. Bandura A. Regulation of Cognitive Processes Through Perceived Self-Efficacy // Developmental Psychology. – American Psychological Association, 1989. – Vol. 25. – № 5. – PP. 729-735.
24. Covington M. The Motive of Self-worth // Research on Motivation in Education / R. Ames, C. Ames. – New York: Academic Press, 1984. – Vol.1 – P. 78-114.
25. Dweck C.S. Capturing the Dynamic Nature of Personality // Journal of Research in Personality. 1996. Vol. 30. – P. 348-362.
26. Nicholls J.G. Achievement Motivation: Conceptions of Ability, Subjective Experience, Task Choice, and Performance // Psychological Review. – 1984. – Vol. 91. – P. 328-346.
27. Rotter J.B. Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement // Psychological Monographs, 1966. – Vol. 80. – № 1. – PP. 1-28.
28. Seligman M.E.P. Learned Optimism. – New York: Pocket Books, 1990. – 245 p.
29. Skinner E. A. Perceived Control, Motivation and Coping. – Newbury Park (CA), Sage Publications, 1995. – 480 p.
30. Sternberg R. J. Successful Intelligence. – New York: Simon and Schuster, 1996. – 368 p.
31. Weary G. B. Self-serving Biases in the Attribution Process: a Reexamination of the Fact or Fiction Issue // Journal of Personality and Social Psychology, 1978. – Vol. 36. – PP. 56-71.
32. Weiner B. The Emotional Consequences of Casual Attributions // Affect and Cognition: the 17th Annual Carnegie Symposium on Cognition, Hillsdale: Erlbaum, 1982. – PP. 185-210.
33. Weiner B. An Attributional Theory of Achievement Motivation and Emotion // Psychological Review, 1985. – Vol. 9. – № 4. – PP. 548-573.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Калініченко – аспірант кафедри перекладу і загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика.

КОНЦЕПТ ЯК ОДИНИЦЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Ірина КЕВЛЮК (Київ, Україна)

У статті розглянуто ознаки концепту як одиниці когнітивної лінгвістики; досліджено принципово відмінні підходи до розуміння суті концепту; проаналізовано його структуру. Простежено класифікацію концептів за ступенем узагальнення.

Ключові слова: концепт, концептуальний аналіз, когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, когнітивні метафори, лінгвокогнітивні дослідження.

In the article deals with features of the concept of cognitive linguistics as a unit, fundamentally different research approaches to understanding the concept by analyzing the structure of the concept. Traced classification of the concepts by the degree of generalization.

Key words: concept, conceptual analysis, cognitive linguistics, language picture of the world, lingval-cognitive researches.

Когнітивна лінгвістика почала розвиватися у другій половині ХХ ст., її формування пов'язують з іменами Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, Г. Штейнталя, Р. Брендона, М. Дамметта, І. Бодуена де Куртене та інших.

Нові напрямки когнітивної лінгвістики ґрунтуються на базі наукових досліджень попередників (В. Гумбольдта, О.Потебні та ін.) та багатьох сучасних мовознавців Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, О. Ахманової, Р. Будагова, А. Вежбицької, С. Воркачова, В. Гака, С. Жаботинської, В. Звєгінцева, С. Кацнельсона, М. Комлева, М. Кочергана, О. Кубрякової, О. Леонтєва, Л. Лисиченко, Л. Новикова, О. Селіванової, Б. Серебренникова, Ж. Соколовської, Ю. Степанова, А. Шаффа, Д. Шмельова, Р. Фрумкіної та ін.

Метою дослідження є встановлення критеріїв виділення концептів і з'ясування типології концептів із простеженням їхнього співвідношення з когнітивними виявами. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) простежити

еволюцію поглядів на концепт; 2) проаналізувати структуру даного поняття; 3) простежити класифікацію концептів за ступенем узагальнення.

Актуальність роботи зумовлена тим, що вона присвячена аналізу фрагментів української МКС в аспекті взаємодії мови і мислення, людини і культури для пізнання специфіки мовного відображення об'єктивної та концептуальної картин світу, виявлення своєрідності національно-мовної й індивідуальної картин світу, аналізу концепту як складової картини світу.

Новизна роботи полягає у детальному аналізі сучасних лінгвокогнітивних досліджень щодо концептів у мовній картині світу. Теоретична значущість мотивована не тільки критичними осмисленням різних поглядів на типологію концепту, але й установленням класифікаційних ознак концептів.

У становленні антропоцентричної парадигми лінгвістичного знання закономірним стає виділення концепту як ментального утворення. Термін “концепт” має довгу історію і неодноразово піддавався переусвідомленню. У сучасній когнітивній лінгвістиці склалися три основні підходи до розуміння концепту.

У першому випадку **концепт** розглядається як основний осередок культури в ментальному світі людини, коли під час дослідження концепту велика увага приділялась саме культурологічному аспекту, а вся культура розуміється як сукупність концептів і відношень між ними (Ю. Степанов, В. Телія).

У другому випадку до розуміння **концепту** семантика мовного знака уявляється єдиним засобом формування змісту концепту (Н. Арутюнова).

У третьому випадку концепт розглядається як результат узагальнення значення слова і особистого досвіду людини (Д. Лихачов, Є. Кубрякова).

Щодо робіт зарубіжних науковців, то можна виділити три принципово відмінних підходи до розуміння суті концепту. М. Джонсон, Р. Лангакер, Дж. Лакофф, І. Світсер, Л. Талмі та ін. трактують концепт як ментальну репрезентацію. Як абстрактну одиницю логічної семантики концепт трактується у працях К. Пікока та ін. У роботах Р. Брендона, М. Дамметта концепт представлено як потенцію мислячої особистості.

Сьогодні опубліковано досить багато робіт, присвячених різним проблемам концептології, включаючи інтерпретацію поняття “концепт”. Вивчення концепту, на думку С. Шишкіної – це “подорож” у глибини мислення, спроба поділити досвід, що зберігається у пам'яті людини, на базові фрагменти. Таке універсальне завдання не може мати єдиного розв'язку, що підходив би до всіх типів подібних досліджень, саме тому кожний великий авторитет у цій галузі має свій варіант визначення концепту. Спільним початком у розумінні концепту є те, що він сприймається як комплексне, багатовимірне соціопсихічне утворення, яке співвідноситься як з колективною, так і індивідуальною свідомістю [19: 9].

Отже, на сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики поняття “концепт” відноситься до числа нечітко визначених лінгвістичних категорій, оскільки сам термін “концепт” є відносно новим і не має однозначного визначення.

Лінгвістичний енциклопедичний словник трактує **поняття (концепт)** – явище того ж порядку, що і значення слова, але аналізується в іншій системі зв'язків; значення – в системі мови, поняття – в системі логічних відношень та форм, що досліджуються як в мовознавстві, так і в логіці [12: 384].

У філософському енциклопедичному словнику **концепт** трактується як одна з логічних форм мислення на противагу судженню та висновку, які складаються з понять. Проводиться межа між поняттями, якими користуються у щоденному житті, та поняттями логіки. Відзначається, що у мисленні народу або окремо взятої людини поняття утворюються не шляхом сприйняття та об'єднання притаманних групі предметів однакових ознак, а завдяки тому, що спочатку сприймаються та перероблюються поняття суттєвої властивості речей [18: 354].

Містким і дотичним до проблем мовознавства можна назвати визначення концепту К. Зацепіним та І. Саморуковим: “Концепт є певною динамічною та безперервно створюваною сукупністю суб'єктивних уявлень про дійсність, що набувають цілісності у

мові в контакті із діючими в культурному контексті смислотворчими системами втілення, розуміння та інтерпретації цих уявлень” [6]. Ми теж схилиємося до цієї думки.

Незважаючи на велику кількість досліджень із когнітивної лінгвістики, поняття **концепт** перебуває на стадії виформування. Жодне з наявних визначень не є вичерпним і залежить від мети та аспекту роботи. Складність полягає в тому, що наукове поняття концепту перебуває на межі кількох гуманітарних галузей знання – лінгвістики, літературознавства, логіки, філософії, мистецтвознавства та культурології [14, 4].

Дослідники визначають, що слова “концепт” та “поняття” близькі за своїм значенням, але не тотожні. У внутрішній формі обох слів поєднані протилежні полюси динаміки “захоплення” та стабільності “утримання” смислу.

Концепт містить водночас: 1) “загальну ідею якогось ряду явищ у розумінні певної епохи; 2) етимологічні моменти, що висвітлюють, як загальна ідея “зачинається” у безлічі конкретних, окремих явищ[9].

Концепт – одночасно й індивідуальні уявлення, і їхня сукупність. Таке розуміння концепту наближає його до художнього образу. Змістова хисткість між уявним та чуттєвим образними полюсами робить концепт гнучкою універсальною структурою, здатною реалізовувати себе в дискурсах різного типу [7: 58].

У лінгвокогнітивних дослідженнях концепти представляють зв'язок феномена значення слова із знанням і структурами їх відображення у свідомості. Так, А. Вежицька розглядає **концепт** як об'єкт зі світу ідеального, що має ім'я і відбиває культурно-зумовлені уявлення людини про дійсність [2: 10].

Н. Болдирев визначає концепт як “квант знання”, зорієнтований на відображення онтології світу у зв'язку з потребами соціальної дійсності [1: 22].

Іноді поняття “**концепт**” трактується як синтез логічних і гносеологічних уявлень про об'єкт [11].

А. Залевська вважає, що “**концепт**” – це базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що функціонує в пізнавальній і комунікативній діяльності індивіда, підпорядковується закономірностям психічного життя людини і внаслідок цього, через наявність низки певних параметрів, відрізняється від понять значень як продуктів наукового опису з позиції лінгвістичної теорії [5: 19].

Слід зауважити, що вищезгадані визначення концепту не виключають одне одного, а лише підкреслюють, доповнюють різні способи формування концепту. Та найпродуктивнішим, на нашу думку, є інтегративний підхід до розуміння концепту. **Концепт** – термін, що служить для роз'яснення ментальних і психічних ресурсів людської свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, що відображена в людській психіці [10: 90].

Застосування комплексної методики, що отримала назву концептуального аналізу, у вивченні концепту є цілком закономірним, адже багатоаспектний опис мовних репрезентацій останнього дає змогу найбільш повно уявити його зміст та структуру [4].

Під змістовою структурою концепту найчастіше розуміють спроектовану на окремо взятий фрагмент дійсності множину елементарних факторних смислів, що існують у свідомості тієї чи іншої соціокультурної спільноти у формі сконденсованого етимона – “смислу-цінності”. Звідси змістова структура концепту є її ціннісно-сміисловою структурою. Цінність і смисл виявляють себе лише через мовну особистість, у свідомості якої відображаються зовнішній та внутрішній світи [4]. Визначаючи змістове наповнення та структуру концептів, часто враховують той факт, що представники різних мовних колективів оперують понятійними категоріями, які здебільшого виявляються спільними. Водночас у кожній національній культурі існують свої, відмінні від інших культур, стереотипи мислення та мовної поведінки.

Становлення й розвиток сучасних підходів до мови уможлиблює розуміння її як джерела даних про концептуальні чи когнітивні структури свідомості; при цьому в ній відображається своєрідність національного характеру, яка зумовлює структуру мовних моделей концептуалізації світу.

Картиною світу (моделлю, образом, структурою світу) називають сукупність уявлень людини про дійсність, сформованих унаслідок її життєвого досвіду, або ж знання певного народу чи людства в цілому про явища й процеси довкілля. Концептуальна картина світу – це система понять про сукупність реалій довкілля, водночас і система смислів, що втілюються в ці реалії через слово. Під мовною картиною світу (МКС) ми розуміємо характер відображення в мові концептуальної картини світу й мовні засоби вираження знань про неї, тобто мова розглядається як форма виявлення мислення, а не безпосередньо зовнішнього світу.

Мовна картина світу – це система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відображає об'єктивний стан речей та внутрішнього світу людини. Говорячи про загальнолюдську концептуалізацію реальності та про специфічні для тієї чи іншої культури аспекти концептуалізації світу, дослідники здебільшого в полі зору утримують мовні одиниці, що виражають традиційні чи ідіостильові концептуальні зв'язки національної картини світу, об'єктивної чи суб'єктивно змодельованої, фрагментарної чи цілісної, в її авторському вираженні чи загальнономовному [4].

У роботах різних дослідників формується ряд соціально та культурно важливих концептів, як-то: *життя* (Ж. Краснобасва-Чорна); *зло* (Ю. Федоров); *добро* (Н. Іваненко); *птахи* (І. Казимир); *рівновага* (О. Багацька); *рух* (О. Головка); *обов'язок* (Т. Булигіна, О. Шмельов); *доля/воля/серце* (К. Головенко); *дорога/шлях* (Ю. Кольцова, Г. Яворська, Т. Радзівська); *прощення та вибачення, дума/думка* (Т. Космеда); *природа* (І. Дишлюк); *пам'ять* (О. Кубрякова); *час* (Ю. Дем'янова); *сумління, совість, Європа* (Я. Прихода); *гармонія* (Т. Луньова); *історія* (Я. Бистров, О. Дойчик); *доля* (Л. Чернейко, В. Долинський) тощо.

Список можна продовжувати, але зупинимось на цьому. Вже й з наведеного переліку видно, який широкий спектр “концептів” цікавить лінгвістів і вже увійшов у кола їх розгляду.

Немає сумнівів, що роль когнітивної лінгвістики в наші дні значуща і вона постійно зростає.

Виокремлення концепту як ментального утворення, відзначеного лінгвокультурною специфікою, є закономірним кроком на шляху становлення антропоцентричної парадигми гуманітарного знання.

Сполучуваність лексеми “*концепт*” дає С. Воркачову підстави зробити висновок про існування двох основних когнітивних метафор, двох взаємодоповнювальних моделей, які описують відношення концепту та форми його мовленнєвого втілення: архетипної та “інваріантної”. У першій моделі концепт аналізується як щось максимально узагальнене, але чуттєво–образне, приховане в глибинах свідомості, що втілюється у понятті, уявленні, значенні слова. В інваріантній моделі концепт реалізується як межа узагальнення плану змісту мовних одиниць, що викривають певну семантичну ділянку. Архетипна модель формування концептів передбачає їхню вродженість, домовну готовність до семантизації; інваріантна – формування їх у процесі засвоєння мови та засвоєння позамовної дійсності суб'єктами думки та мовлення [3: 69].

Таким чином, концепт – це феномен колективного знання та суспільної свідомості, який має мовне втілення й етнокультурну специфіку та відсилає до вищих духовних цінностей.

Аналіз різних визначень концепту дає змогу виділити його інваріантні ознаки: 1) актуальність; 2) соціальна значущість; 3) наявність гнучких змістових кордонів; 4) ієрархічність.

Структурна організація концепту складна і вміщує в себе поняттєві й культурні складники: вихідну форму (етимологія), основні змістові ознаки, конотації (асоціації та оцінки). Концепт формується в свідомості людини з: її чуттєвого досвіду – сприйняття світу органами чуття, предметної діяльності, мисленнєвих операцій з уже наявними у свідомості індивіда концептами, пізнання мовних одиниць.

Концепт народжується як чуттєвий образ, що поступово перетворюється у власне мовленнєвий. Він складається з окремих ознак об'єктивного чи суб'єктивного світу, диференційовано відображений у мові [13: 53–54].

Концепт структурується, хоча він і не може бути представлений як жорстка структура, подібна значенню слова. Це пов'язано з його динамічною роллю в процесі мислення – він увесь час функціонує, актуалізується в різних своїх складових частинах і аспектах, з'єднується з іншими концептами і відштовхується від них. У цьому і полягає сенс мислення.

Деякі науковці представляють концепти метафорично. Наприклад, З.Попова і Г. Токарев представляють концепт у вигляді хмари, М. Болдирев – у вигляді снігової кулі [1]. І. Стернін запропонував ще одну метафору – метафору плоду [17].

Типи концептів різноманітні – і за змістом, і за структурою. Проте будь-який концепт, незалежно від типу, має так звану базову кулю.

Базова куля концепту завжди являє собою певний чуттєвий образ (автобус – жовтий, тісно, трясє; мистецтво – картини; релігія – церква, в якій моляться люди) [17]. І. Стернін пропонує уявляти концепт та подавати як певний плід, а базовий чуттєвий образ – так би мовити – кісточкою плоду. Базовий образ може вичерпувати зміст концепту, якщо концепт відбиває конкретні відчуття і уявлення або концепт представлений у свідомості індивідів, що мислять дуже примітивно. У більш складних концептах додаткові когнітивні ознаки нашаровуються на базовий образ і «прорізають м'якоть плоду». Ознак може бути багато, вони можуть утворювати автономні концептуальні (когнітивні) шати і нашаровуватися від більш конкретного шару до більш абстрактного [17].

Отже, сучасне розуміння концепту, його структури, співвідношення з мовними одиницями має традицію розгляду та аналізу мовних одиниць крізь призму логічних категорій і не може стати відразу довершеним. Беззаперечним є факт спільності і відмінності тлумачення концепту в суто когнітивному і культурологічному аспектах, врахування низки ознак концепту за особливостями його вияву, змісту, структури та інше виявляють цінність і важливість перспектив опрацювання проблеми класифікаційних концептів.

Перспективи подальшого вивчення концептів систем та їх зіставлення на матеріалі різних мов невичерпні, адже мова представляє собою не статистичну, а динамічну, постійно змінну структуру.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов: ТГУ, 2002. – 123 с.
2. Вежицька А. Язык, культура и познания. – М.: Русские словари, 1997. – 410 с.
3. Воркачев. С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
4. Дем'янова Ю. О. Мовне вираження концепту "час" у поезії Т.Г.Шевченка: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю.О. Дем'янова; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
5. Залевская А. А. Психологический подход к проблеме концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 12–16.
6. Зацепин К. А. Эпистемологический статус концепта / К.А.Зацепин, И. И. Саморуков. – // <http://ssu.samara.ru/scriptum/status.doc>.
7. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания // Вопросы литературы. – 2003. – № 2. – С. 58–59.
8. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград: Перемена, 2001. – С. 2–17.
9. Ковжого Г. С. Евристичний потенціал наукового поняття "концепт" у контексті журналістикознавчих досліджень. // <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2308>
10. Кубрякова Е. С. Концепт. Концептуализация // Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филологическ. ф-т МГУ, 1996. – С. 89–92.
11. Кузнецов В. Поняття та його моделі / Філософська думка. – 1998. – №1. – С. 61–80
12. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. Ярцева В. Н. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
13. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2004 – 296 с.
14. Нерознак В. П. Теория словесности: старая и новая парадигмы // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология / под общ. ред. В. П. Нерознака. – М., 1997. – С. 8.
15. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Истоки, 2001. – 191 с.
16. Попова З. Д., Стернин И. А. Языковое сознание и другие виды сознания // Язык. История, Культура. – Кемерово: Графика, 2003. – С. 17–21.
17. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. Стернина И. А. – Воронежский государственный университет, 2001. – С. 58–65.
18. Философский энциклопедический словарь / Под ред.: Л. Ф. Ильичева. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
19. Шишкина С.А. Лингвокультурная и когнитивная репрезентация концепта «интерес» в русском и английском языках: Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 – Тюмень, 2007. – 21 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грига Кевлюк – здобувач кафедри журналістики Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету.
Наукові інтереси: концептуальна лінгвістика, семасіологія, семіотика, теорія тексту.

ЕТНОСИМВОЛІЧНИЙ СМИСЛ МІФОЛОГІЧНИХ ГРЕЦИЗМІВ (когнітивно-прагматичний аспект)

Наталія КОБИЛЕНКО (Маріуполь, Україна)

У статті розглядається етносимволічний аспект вивчення міфологічних грецизмів, подано опис семантичних характеристик міфологізмів, надається цілісне уявлення про символ як певну смислову категорію та описуються мовні експлікації символів-атрибутів.

Ключові слова: когнітивність, міф, етносимволіка, образ-символ, символ-атрибут.

The ethnic and symbolic aspect of mythological greticism study is considered in the article. The description of semantic mythological characteristics and the wholeness idea about symbol as a definite semantic category are given. The linguistic explications of symbols and attributes are described.

Keywords: cognitivity, myth, ethnos and symbolism, image and symbol, symbol and attribute.

За останні десятиліття в мовознавстві міцно закріпила свої позиції когнітивістика як напрямок, який займається вивченням мислення людини. Предметом цієї науки є когніція. Це одне з базових понять когнітології, визначенню якого приділяється увага в багатьох роботах. Теоретико-лінгвістичним підґрунтям стали дослідження відомих учених у галузі етнолінгвістики (О. О. Потебня [13], В. В. Жайворонок [6], філософії (О. Ф. Лосєв [11;12], С. С. Аверінцев [1]), а також праці у сфері міфології та символіки (О. О. Потебня [13], Є. М. Мелетинський [10]).

З початку це були просто спроби пояснити природу когнітивних процесів (праці Дж. Бруннера, Дж. Міллера) та проаналізувати універсальні мисленнєві процеси при оперуванні та опануванні мовою людиною. Аналіз наукової літератури свідчить, що і категоризація людського досвіду пов'язана з когнітивною думкою людини (О. О. Леонтьєв), а наприкінці ХХ ст. назріла необхідність подивитися на мову з точки зору її участі в пізнавальній діяльності людини. Ізраїльський вчений Р. Цур розуміє когніцію як процес, який включає перцепцію, пам'ять, увагу, вирішення проблемних ситуацій, мову, мислення та образність.

У науковій літературі існують різні підходи до тлумачення сутності поняття – когнітологія. Когнітологія є комплексною наукою. Як зауважив К. Стеннінг, «складіть разом логіку, лінгвістику, психологію і комп'ютерну науку – і ви отримаєте когнітивну науку» [3: 123]. Значення мови для когнітології є надзвичайно великим, бо саме через мову можна об'єктивізувати розумову (ментальну, мисленнєву) діяльність, тобто вербалізувати її. З іншого боку, вивчення мови – це опосередкований шлях дослідження пізнання, бо когнітивні й мовні структури перебувають у певних співвідношеннях. Саме тому когнітивна лінгвістика стала провідною науковою дисципліною в межах когнітології. Вона досліджує, як пов'язані мовні форми зі структурами людських знань, а також те, як вони представлені в мозку людини. Зокрема, предметом когнітивної лінгвістики є проблема ролі мови у процесах пізнання й осмислення світу, в проведенні процесів його концептуалізації й категоризації (підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику, категорію; утворення і виділення самих категорій, тобто членування зовнішнього і внутрішнього світу людини й упорядковане подання різноманітних явищ через зведення їх до меншого числа розрядів і об'єднань), проблема співвідношення концептуальних систем із мовними, наукової та звичайної (буденної) картин світу з мовною [10: 77].

Когнітивна лінгвістика є поліпарадигмальною наукою. Вона успадкувала здобутки всіх попередніх мовознавчих парадигм і розвиває успадковані від лінгвістики, а також від філософії, психології класичні проблеми зв'язків між мовою та мисленням, однак розглядає їх у дещо іншому плані, а саме в таких категоріях: знання, його мовні різновиди, мовні способи репрезентації знань, мовні процедури оперування знаннями, ментальні структури та процеси у свідомості (пам'ять, сприйняття, розуміння, пізнання, аргументація, прийняття рішення тощо). Головна ідея когнітивної лінгвістики як нового напряму: мовна здатність людини є частиною її когнітивної здатності [4: 88].

Когнітивність (лат. *cognitio* – пізнання, вивчення, свідомість) – термін, який використовується в декількох, достатньо різних контекстах, які означають здібність до

розумового сприйняття і перероблення зовнішньої інформації [1: 221]. Варте уваги й загальне спрямування когнітивістів на дослідження мови у зв'язку з людиною, яка думає і пізнає: «Переваги когнітивної лінгвістики й когнітивного підходу до мови в тому, що вони відкривають широкі перспективи бачення мови в усіх її різноманітних зв'язках із людиною, з її інтелектом і розумом, з усіма мисленневими й пізнавальними процесами, що вона здійснює і, нарешті, з тими механізмами та структурами, які знаходяться у їх основі» [2: 346]. Специфічні особливості та закономірні основи когнітивної лінгвістики було висвітлено в працях А. Вежбицької [4], О. Потебні [13], О. Селіванової [14;15]. Тобто можна говорити про певні етапи, які пройшла когнітивна лінгвістика з моменту її заснування до теперішнього часу. Це і обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою даної статті є аналіз етносимволічного аспекту слів-символів. Відповідно можна окреслити наступні завдання: 1) визначити сутність поняття «когнітивність»; 2) визначити та надати цілісне уявлення про символ як певну смислову категорію; 3) описати мовні експлікації символів-атрибутів.

Процеси свідомості й мислення розглядаються як оперування ментальними репрезентаціями. Відповідно до підходу, який запропонував американський мовознавець А. Пайвіо, ментальні процеси у свідомості опосередковані не тільки мовою (словесними формами), а й уявою (образами). Порівняльний аналіз мови й уяви як засобів репрезентації показує, що хоча вони в багатьох випадках виконують різні функції, однак гармонійно доповнюють одна одну.

Символічний світ з давніх часів супроводжує існування людини. Він є не лише певним уособленням страхів чи вірувань, а й засобом усвідомлення й самовираження, кристалізації національної самосвідомості та рівня розвитку етнокультури [5: 40].

Як відомо, у символах увіковічено еволюційний розвій народу, системний і безповоротний рух його стилістичних, семантичних, логічних та графічних лінгвохарактеристик до найвищої мовної досконалості, що є виразним показником постійної репрезентації загальних творчих процесів. Символізація – це процес, що в основному, характеризується наданням додаткових значень загальноновживаним словам (явище конотації). Стилiстична функція лексем із символічним нашаруванням полягає у відображенні емоційного й експресивного, морально-етичного, чуттєвого і культурно-ціннісного аспектів глибин народної мудрості. Слова-символи багатогранна категорія, властива наукам різної сфери, зокрема, історії, лінгвістиці, культурології, літературознавству, етнографії, антропології, народознавству.

Важливо також відзначити, що символ традиційно розглядається як категорія семантики, що має зовнішній вираз (звуковий, графічний, кінетичний) і пов'язаний з предметом, річчю (денотатом) та поняттям (сигніфікатом). Особливістю символу як семантичної одиниці є багатозначність, що виявляє себе в різних конституціях; поєднання і взаємодія цих значень завдяки дії аналогії і асоціативним зв'язкам.

Символи не існують ізольовано; вони утворюють групи, символічні композиції, що можуть розгортаються в часі та просторі. Комбiнуючись між собою, символи формують сукупне значення; йдеться, також, про можливість символічного синтаксису. Розміщуючись у певному порядку, символи пов'язуються між собою, частково доповнюючи одне одного [11:432].

Сутність символу полягає в його здатності одночасно виражати різні аспекти (тезу і антитезу) репрезентованої ним ідеї; символічна функція виявляється саме при зіткненні протилежностей. В основі символізації багатьох назв знаходиться давній аніматизм (оживлення), анімізм (одухотворення) й антропоморфізм (олюднення). Найбільш типові (в більшості архетипні) символи якраз і з'явилися внаслідок первісних вірувань. Таке осмислення не було втрачено безслідно; воно набуло лише іншого характеру; ці та подібні слова закріпилися в мові (передусім народній) у вигляді символів і метафор. Символ є водночас і універсальним, і специфічним засобом вираження. Як універсалія він виходить за межі історії, часу і етносу; як специфічне явище він пов'язаний із певним періодом, мовою і народом. На теренах лінгвістичної інтерпретації окреслено основні диференційні ознаки, які відрізняють символ від метафори, визначено типи символів, форми виявлення їх значення

тощо (пор., зокрема, типи символів - універсальні, специфічні, випадкові, міфологічні, первісні, релігійні тощо; зрозуміло, що така класифікація не є одномірною; більш виправданою в лінгвістичному плані є, насамперед, таксономія, побудована на тематичному принципі). Так, на засадах семіотики виникла теорія "символічних форм", у якій сама мова розглядається як символічна сутність; отож увесь мовний масив інтерпретується як знаково-символічна побудова.

Важливо також звернути увагу на те, що грецькі художники часто зображували богів з їхніми постійними супутниками, серед яких зустрічається чимало тварин. Вони спочатку виступали в ролі носіїв певних якостей божества, а далі стали їхніми атрибутами. Такі тварини не мають нічого спільного з доцього поширеними у науковій літературі уявленнями про древній тотемізм, тобто про те, що у своїй найдавнішій основі те чи інше божество шанувалось у вигляді відповідної тварини. Аналіз пам'яток образотворчого мистецтва свідчить, що уявлення греків, які мешкали у Північному Причорномор'ї, про тварин – атрибутів богів, що прийшли з їхньої метрополії і розвивались далі в річищі культурної традиції, властивій усім еллінам [12: 116].

Тваринні символи Аполлона, головного божества мілетських колоністів, що оселились на північних берегах Чорного моря є достатньо різноманітними. На Боспорі атрибутом Аполлона був лев у іпостасі Лікаря, а в Ольвії дельфін уособлював Аполлона Дельфінія [11: 145]. Шанування цього бога в Мілеті і на іонійських островах тісно пов'язане з левом як його символом. Лев у давнину мав значення солярного знаку, а одним з поширених епітетів Аполлона був Феб (Φοῖβος - Променистий), що зустрічається в літературі вже в епоху архаїки, а в подальшому цього бога прямо уподібнювали сонцю [11: 110].

Орел і дельфін символізували Зевса (окрім цього Зевс постає в образі бика («Викрадення Європи»), що і надалі є одним з його невід'ємних символів. Дельфін у ролі супутника бога морів Посейдона з'являється набагато рідше, ніж символ Аполлона [12: 98]. У ряді випадків дельфін поруч з божеством зображувався не як його атрибут або супутник, а як уособлення морської стихії. Дельфін біля ніг Афродіти нагадує про її народження з морської піни. Артеміда очолювала пантеон богів у Херсонесі, символізувала єдність доричної колонії в Північному Причорномор'ї. Багато разів зустрічаються в античній літературі епіклези Діва (Πάρθενος), мисливиця та, що полює на оленя (Ελαφθηβόλος) [12: 57]. У Північному Причорномор'ї перше визначення зустрічається в епіграфіці Херсонеса, де богиню, як правило, називали тільки однією цією епіклезею, друга епіклеза має місце в написах Боспору та Ольвії, а третя відображена на багатьох зображеннях Артеміди. Лань і олень (грецькою - це одне поняття ελαφος), були священними тваринами Артеміди [12: 81].

Атрибутами богині Афродіти в цій іпостасі були птахи – голуб і либідь, а сама Афродіта завжди вбиралася в довгі шати і цим відрізнялася від свого образу прекрасної напівоголеної або зовсім оголеною жінки. Іноді її священною твариною виступав козел.

Набагато частіше козел асоціювався зі священною твариною Діоніса. Недарма древні драматичні дійства на честь Діоніса називалися трагедіями, тобто піснями козлів, яких зображали шанувальники бога.

Зазначимо, що афіняни вважали сову передвісницею щастя і перемоги, що відбилося у приказці - летить сова, тобто йде удача [8: 115]. Тому не випадково сова була священною птицею богині Афіні в її іпостасі покровительки міста Афін.

Окрім цього в окрему групу слід віднести символи – атрибути, що полягають в зображенні зброї або іншого приладу, що в свою чергу є не менш яскравими словами-символами, що не в меншій мірі характеризують образ-символ:

- Το δόρυ της Αθηνάς (спис Афіні). Спис – глобальний символ. Згідно з думкою апокрифістів спис тісно пов'язаний з водою, емоціями і чутливістю. Це може означати, емоційне звільнення, яке приходить після смерті. Розглянемо символіку давньогрецької міфології. Афіна була богинею мудрості. Але це була і богиня війни, саме тому вона прийняла ім'я Промахом. Легенда розповідає, що іноді ви повинні використовувати силу, навіть зі зброєю, щоб слідувати шляху, що призводить до миру. Але богиня Афіна є захисницею жінок і їх існування. Тому, спис – це символ води і почуття зброї, з якою вона бореться в нерівній боротьбі з патріархальним суспільством [8: 116].

- Η τρίαίνα του Ποσειδώνα (Тризуб Посейдона). Коли три з дванадцяти великих богів, Зевс, Посейдон і Аїд (Плутон) ділили між собою світ, Зевс оволодів небом, Аїд пеклом, а Посейдон морем. Одним помахом руки Посейдон піднімає хвилі, і наводить тишу на океан.

Таким чином, тризуб символізує зброю, з якою можна отримати все, що бажаєш. Крім того, тризуб Нептуна може згасити пожежі руйнівних пристрастей, і пожежі гніву [8: 118].

- Η ζώνη της Αφροδίτης (Пояс Афродіти) – символ об'єднання і зобов'язань, є уособленням жіночого елемента, в поєднанні з богинею любові. Він вважається найпотужнішим символом з усіх в грецькій міфології, сильнішим за грім Зевса [8: 120].

- Η λύρα του Απόλλωνα (Ліра Аполлона) – символізує справжню гармонію, яку тільки може принести музика (пошук внутрішньої гармонії) [9: 30].

- Ο φλεγόμενος κύκλος (Палаюче коло, «магічне» коло) – символізує вічність, духовне сонце і повернення до єдності після перебудови. Головним чином відноситься до богині Гестії, захисниці домашнього вогнища [9: 34].

- *Ανεμώνη-Ανεμολούλουδο* – ім'я квітки асоціюється з любов'ю Адоніса і Афродіти. Добре відома легенда надихнула великих поетів – Овідій і набагато пізніше Шекспіра до написання гімнів. Згідно з міфом, Адоніс відправився на полювання в ліс. Але там його підстерігав бог Арес (Аїд), колишній коханець Афродіти, що шалено ревнував богиню, яка покохала молодого юнака. Арес перетворився на дикого кабана, напав на Адоніса, і смертельно поранив його. Афродіта почула, стогони Адоніса і кинулася до нього. Але було вже пізно. Афродіта, ніжно тримаючи мертве тіло коханого, окропила його рану нектаром. З суміші нектару і крові проросла неймовірної краси квітка. Але недовгим є життя цієї маленької квітки. Єдиний подих вітру змушує квітку розгорнути свої пелюстки, щоб потім єдиним подихом вітру зірвати тендітну пелюстку і віднести далеко за небокрай [7: 130]. Ця квітка називається Анемон, або «квітка вітру», бо вітер допомагає її цвітінню і її занепаду.

- *Νάρκισσος-Νάρκισσος Μανουσάκι* – Нарцис був дуже гарним молодим чоловіком. Його мати сказала йому, що він буде залишатися таким ж красивим і в іншій частині свого життя, якщо не звертатиме увагу на власну красу. Нарцис вирішив подивитися на своє відображення в воді джерела. Полонений красою, він так захопився собою, що помер на березі ріки навесні, милуючись своєю вродою [7: 143]. За іншою версією, він подумав, що побачив відображення німфи, він стрибнув у воду, щоб зловити її і потонув.

- *Κυπάρισσι-Κυπάρισσος* – Згідно з легендою Кипарис був молодим юнаком, який ненароком вбив улюбленого оленя бога Аполлона. Юнак гірко страждав, благаючи про смерть. Боги перетворили його на дерево кипарис – дерево смутку [7:150].

Таким чином, можна зробити висновок, що атрибут божества є рівноцінним образом-символом самому божеству.

Досліджуючи міфологічний матеріал, варто згадати, що присутність самого божества в окремих моментах міфологічного дискурсу не є обов'язковою, спираючись на те, що лише поява або згадування про невід'ємний символ-атрибут, вже несе в собі певне інформаційне навантаження і дає читачеві змогу одразу зрозуміти, що саме мається на увазі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С. С. Заметки к будущей классификации типов символа. – М.: Наука, 1985. – 400с.
2. Андреева В. Символы, знаки, эмблемы. – М.: «Издательство Астрель», 2004. – 556 с.
3. Бистрова О. Імпліцитні можливості слова у художньому тексті. – Дрогобич: Коло, 2006. – 200 с.
4. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: ЧеРо, 1999. – 128с.
5. Гуревич П. С. Мифология наших дней // Свободная мысль. - 1992. - №11. - С.43.
6. Жайворонко В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти дослідження. – К.: Мовознавство, 2001. – 231с.
7. Кун Н. А. Легенды и мифы Древней Греции. – Х.: ВАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»», 2006. – 480 с.
8. Мединська Ю. Міфологія та міфологічний дискурс // Психологія і суспільство. - 2006. - №2. - С.115-122.
9. Мединська Ю. А. Чотири виміри міфу // Психологія і суспільство. - 2003. - №4. - С. 30-39.
10. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. - М., 1976. - 407 с.
11. Лосев А. Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. – М. : Учпедгиз, 1957. – 620 с.
12. Лосев А. Ф. Диалектика мифа // Философия. Мифология. Культура. - М., 1991. - С.181.
13. Потебня А. А. Слово и миф. - М., 1989. - 505с.
14. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / К.: Вид-во Укр. фітосоціологічного центру, 1999. – 148с.
15. Селіванова О. О. Міфологемна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) // Мовознавство. - 2006. - №6. - С.41-51.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кобиленко – аспірантка, старший викладач кафедри грецької філології Маріупольського державного університету.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ BEAUTY В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анна КОСЕНКО (Чернівці, Україна)

В статті розглядаються поняття фразеології, фразеологізму, фразеологічних засобів вербалізації концепту. Виокремлюється група фразеологізмів, що вербалізують концепт BEAUTY в сучасній англійській мові, здійснюється їх аналіз та класифікація за структурно-граматичним та семантичним параметрами.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, класифікація фразеологізмів, концепт, фразеологічна система мови, вербалізація концепту, фразеологічні засоби вербалізації концепту.

The notions of phraseology, phraseological unit, phraseological means of the concept verbalization are considered in the article. The group of the phraseological units, which verbalize the concept BEAUTY in modern English, is distinguished, their analysis and classification is carried out according to the structural-grammatical and semantic parameters.

Key words: phraseology, phraseological unit, classification of phraseological units, concept, phraseological system of the language, concept verbalization, phraseological means of the concept verbalization.

Фразеологія займає особливе місце у системі мови. За допомогою фразеологізмів відкриваються широкі можливості для передачі мовними засобами всієї багатогранності процесів, що відбуваються у повсякденному житті. Фразеологічні одиниці є свідченням не лише багатства мови, але й її гнучкості, багатоманітності та влучності. Фразеологія кожної мови - це скарбниця народу, здобуток його мудрості та культури, що містить багатий матеріал про його історію, звичаї, ідеали, мрії і сподівання. Фразеологізми мають сталу структуру, їх заміна чи доповнення руйнує як форму їхнього вираження так і зміст [2: 5]. Дослідження фразеологічних одиниць є важливим для сучасної мовознавчої науки, що й зумовлює **актуальність** даної статті. Окрім того, лінгвокультурне моделювання мови є провідним напрямом сучасної лінгвістики. **Об'єктом** нашого дослідження є фразеологічні засоби репрезентації краси в сучасній англійській мові. **Метою** статті виступає дескрипція, характеристика та вивчення особливостей функціонування фразеологізмів-вербалізаторів концепту BEAUTY в сучасній англійській мові. Для її досягнення необхідно виконати наступні **завдання**: 1) виокремлення групи фразеологізмів-вербалізаторів концепту BEAUTY в сучасній англійській мові; 2) класифікація даної групи фразеологічних одиниць за структурно-граматичним та семантичним параметрами; 3) аналіз та інтерпретація отриманих даних.

Питанню фразеологічного представлення концепту присвячено чимало розвідок. Робота А.В. Малюгіної (2007) присвячена типам фразеологічних концептів та способам їх контекстної репрезентації [7]; П.О. Шаталін (2009) розглядає аспект фразеології концепту ПРИВАТНОСТЬ зі значенням СМЕРТЬ у сучасній англійській мові, наводить приклади лексико-семантичної класифікації, а також фразеологічних синонімів та антонімів [Шаталін]; С.В. Олійник (2009) досліджує особливості вербалізації концептів групи "Особа біологічна", яка є фрагментом концептосфери "Людина" та доходить висновку, що ця група концептів є значущою в концептуальній картині світу носіїв англійської мови, а фразеологічні одиниці є важливим засобом об'єктивації відповідного фрагмента в мовній картині світу [8]; Л.П. Ковальчук (2009) досліджує контрастивні лінгвокультурні особливості концепту ЖЕНЩИНА-FRAU в російських та німецьких фразеологізмах та стверджує, що фразеологічні одиниці з вищезазначеним концептом можна поділити на асоціативні образи та співставити в двох мовах [6]; В.В. Васюк (2002) досліджує концепт ЖІНКА в статичній та динамічній англійській фразеології, аналізуючи лексикографічні джерела та обширний цитатний матеріал з метою виявити різноманітні аспекти вищезазначеного концепту на різних етапах його історичного розвитку [3]. Як стверджує Л.В. Архипкіна (2007), фразеологічна система будь-якої мови є антропоцентричною, оскільки в своїй вербальній інтерпретації навколишнього світу об'єкт ставить в центр себе та свою психічну і фізичну організацію [1: 3].

Для найбільш повного та об'єктивного представлення досліджуваної групи фразеологічних одиниць, розглядалися одиниці, компонентами яких виступають номінативні, дієслівні, ад'єктивні та адвербіальні номінації концепту BEAUTY, тобто лексеми *beauty*, *beautiful*, *beautifully* та *beautify* та компоненти їх синонімічних рядів. Використання лексикографічних джерел [4; 25; 26; 27; 28; 29] дало змогу виявити 85 фразеологізмів: *Beauty*

is in the eye of the beholder (gazer), Beauty lies in lover's eyes, Beauty is only skin deep, Beauty sleep, Take advantage of smth., Have the advantage of smth., To advantage, On one's (own) merits, On the merits, Fall from grace, A saving grace, There but for the grace of God, In someone's good graces, Take something at face value, Someone/something par excellence, Beat/bore/charm etc. the socks off someone, Have/lead/live a charmed life, Prince Charming, Work like a charm, Be as nice as pie, A nice little earner, Nice one, Nice work if you can get it!, No more Mr Nice Guy, The beautiful, A pretty sight, Be in a (pretty/right) pickle, Not be just a pretty face, Be sitting pretty, Cost (someone) a pretty penny, Pretty is as pretty does, Things have come to/reached a pretty pass, Pretty much (nearly), All's fair in love and war, Fair game, By fair means or foul, Fair and square, Fair dinkum, Fair dos, Fair enough, Fair play, A fair shake, Fair to middling, Fair's fair, A fair-weather friend, The fair/fairer sex, A fair crack of the whip, More than your fair share of something, It's a fair cop, Turnabout is fair play, With own fair hands, A fine figure of a man/woman, Be in fine fettle, Chance would be a fine thing!, Cut it/things fine, A fine/pretty kettle of fish, The fine/small print, A fine/thin line, Have a [fine/good] pair of lungs, Have something down to a fine art, Not to put too fine a point on it, Tread a fine/thin line between something, With a fine-tooth, You're a fine one to talk!, Fine by someone, The grand old man of something, In the grand/great scheme of things, Be as rich as they come, Filthy/stinking rich, A rich seam, Strike it rich, That's (a bit) rich!, To err is human, to forgive is divine, From the ridiculous to the sublime, From the sublime to the ridiculous, Be as cute as a button, Drop-dead gorgeous, Plant a seed, Prettiness dies first, Beauty and brain don't mix, Beauty will buy no beef, Care's beauty's thief, A fair face, but foul heart, Fine feathers make fine birds, Handsome is as handsome does.

За структурно-граматичним критерієм виокремлюємо фразеологічні одиниці, співвідносні з реченням *Things have got to a pretty pass, if a woman can't give a warm supper and a bed to poor, starving creatures, just because they are slaves, and have been abused and oppressed all their lives, poor things!* (Harriet Beecher-Stowe) [24]; *"Handsome is as handsome does, 'appen!" he said irrelevantly but grimly. Then he added: "But you don't take me serious, do you?"* (David Herbert Richards Lawrence) [18] та співвідносні з словосполученням, наприклад *Upon my word, he was too unsuspecting; he was not fair game* (Joseph Conrad) [14]; *Now, I've detarmined what's best to be done; but I don't want to do it unless I've good men to back me, and make things all fair and square if ever we get home again* (Herman Melville) [20]; *I had no intention, for the sake of barren truth, to rob him of the smallest particle of any saving grace that would come in his* (Joseph Conrad) [14].

Помічаємо також лексичні варіанти фразеологічних одиниць, а саме *Beauty is in the eye of the beholder* та *Beauty is in the eye of the gazer*. Вони повністю відповідають критеріям до синонімічних одиниць, які висунув Ж.П. Жуков (2007), а саме знаходяться в рамках однієї синтаксичної конструкції, не відрізняються побічними смислами та характеризуються однаковою сполучуваністю [5: 168].

За семантичним критерієм всі досліджені фразеологічні одиниці можна поділити на наступні групи.

До першої відносимо компоненти на позначення характеру, внутрішнього світу, моральних та особистісних якостей, ознак, рис та поведінки людини: *In view of the marked contrast between the persons of the twain, it is more than probable that when the master-at-arms in the scene last given applied to the sailor the proverb "Handsome is as handsome does," he there let escape an ironic inkling, not caught by the young sailors who heard it, as to what it was that had first moved him against Billy, namely, his significant personal beauty* (Herman Melville) [20]. Бачимо передачу оцінки моральних якостей (*Handsome is as handsome does* (Судять по справам, а не по зовнішності)) через лексему, яка передає оцінку зовнішності людини (*handsome*). *A Yorkshire gentleman he was par excellence, in every point* (Charlotte Bronte) [12]. Тут відображення образу людини має узагальнений, збірний характер (*in every point*), без деталізації окремих якостей або рис характеру чи поведінки. *All the time there is this split in the American art and art-consciousness. The gentlemen pronounced him to be a fine figure of a man, the ladies declared he was much handsomer than Mr. Bingley, and he was looked at with great admiration for about half the evening, till his manners gave a disgust which turned the tide of his popularity; for he was discovered to be proud, to be above his company, and above being*

pleased; and not all his large estate in Derbyshire could then save him from having a most forbidding, disagreeable countenance, and being unworthy to be compared with his friend (Jane Austen) [10]. Бачимо зміну позитивної образу (*a fine figure of a man, much handsomer than Mr. Bingley, looked at with great admiration, his large estate*) на негативний (*his manners gave a disgust, was discovered to be proud, to be above his company, and above being pleased, having a most forbidding, disagreeable countenance, being unworthy to be compared with his friend*). Компоненти цієї групи маніфестують чітко окреслений антропоцентричний характер, виявляють яскраво виражену позитивну конотацію та виражають схвалення, прихильне ставлення мовця до особи чи ситуації.

Інші група фразеологізмів передає естетичну оцінку при відображенні у свідомості мовця сукупності зовнішніх ознак людини, реакцію на ці ознаки: *What exactly qualifies Ms. Jolie to be in this company? Here's the short version: Hollywood lineage, drop-dead gorgeous, Goth phase, tattoos, blood in vials, Billy Bob, heroin, S&M, bisexuality, big wet kiss for brother, magical makeover, six kids, genius for image control. And home wrecker. That too* (Janet Maslin) [21]; *"It took me a year to get her to go out with me," he said. "She was dating someone else, but I thought she was cute as a button, and she is very involved in the causes she takes up. It was pretty easy for me to pick her out of a room of the 150 staffers involved in the campaign"* (Vincent M. Mallozzi) [19]. Елементи цієї групи передають захоплення, похвалу, найвищий ступінь позитивної оцінки.

У семантиці деяких фразеологічних протиставляються зовнішні та внутрішні характеристики: *The shows were intended to introduce Ms. Elson as more than just a pretty face, or even a pretty voice, but as an artist in her own right* (Melena Ryzik) [23]. Зовнішні характеристики (*a pretty face, a pretty voice*) доповнюють та певним чином експлікують внутрішню, узагальнену характеристику (*an artist in her own right*).

Ще одна група фразеологізмів передає оцінку певної ситуації чи ставлення мовця до неї. Вони можуть мати позитивний *Well, therein, you have the advantage of me, in setting out, though I think, I may say we could now, start on equal grounds. I should be the happiest fellow, between Kentuck and the Rocky Mountains, if I had a snug cabin, near some old wood that was filled with hollow trees, just such a hump every day as that for dinner* (James Fennimore Cooper) [Cooper] чи негативний характер *It is anything but a night of rest at Mr. Snagsby's, in Cook's Court; where Guster murders sleep, by going, as Mr. Snagsby himself allows - not to put too fine a point upon it - out of one fit into twenty* (Charles Dickens) [15]; *"Oh, certainly," said Mr. Dick, in a hurry, "I intend, Trotwood, to get that done immediately - it really must be done immediately! And then it will go in, you know - and then -, " said Mr. Dick, after checking himself, and pausing a long time, "there'll be a pretty kettle of fish!* (Charles Dickens) [15]. Негативна оцінка інколи має іронічний характер: *It must have been a pretty sight, the fierce industry of these beggars toiling on a motionless ship that floated quietly in the silence of a world asleep, fighting against time for the freeing of that boat, grovelling on all-fours, standing up in despair, tugging, pushing, snarling at each other venomously, ready to kill, ready to weep, and only kept from flying at each other's throats by the fear of death that stood silent behind them like an inflexible and cold-eyed taskmaster. Oh yes! It must have been a pretty sight* (Joseph Conrad) [14]. Тут ефект іронії досягається за рахунок використання синтаксичної конструкції *It must have been a pretty sight* на початку та наприкінці висловлювання та вигуком *Oh yes!*

Ще одна група фразеологічних одиниць охоплює елементи філософського характеру. Сюди відносяться фразеологізми, представлені прислів'ями та приказками: *No service was too humble for him to perform in aid of the South, no adventure too perilous for him to undertake if consistent with the character of a civilian who was at heart a soldier, and who in good faith and without too much qualification assented to at least a part of the frankly villainous dictum that all is fair in love and war* (Ambrose Gwinnett Bierce) [11]; *As everybody knows, fine feathers make fine birds; a peasant girl but very moderately prepossessing to the casual observer in her simple condition and attire, will bloom as an amazing beauty if clothed as a woman of fashion with the aids that Art can render; while the beauty of the midnight crush would often cut but a sorry figure if placed inside the field-woman's wrapper upon a monotonous acreage of turnips on a dull day* (Thomas Hardy) [16]; *Good-nature and good-sense must ever join; To err is human, to forgive,*

divine, But if in noble minds some dregs remain Not yet purged off, of spleen and sour disdain; Discharge that rage on more provoking crimes, Nor fear a dearth in these flagitious times (Alexander Pope) [22]. Фразеологізми даної групи передають абстрактні, узагальнені міркування та судження мовця, вербалізують сприйняття ним певного фрагменту навколишньої дійсності. Синтаксично дана група фразеологізмів представлена реченнями, що зумовлено абстрактним характером її складових елементів.

Отже, фразеологічний фонд англійської мови володіє широким спектром засобів на позначення естетичної оцінки, понять краси та прекрасного к всіх аспектах. За структурно-граматичним критерієм виокремлюємо фразеологічні одиниці, співвідносні з реченням та словосполученням. За семантичним критерієм вирізняємо п'ять груп фразеологізмів, а саме: 1) фразеологічні одиниці на позначення характеру, внутрішнього світу, якостей, рис та поведінки людини; 2) фразеологічні одиниці на позначення емотивної оцінки мовцем сукупності зовнішніх ознак людини; 3) фразеологічні одиниці, в яких протиставляються зовнішні та внутрішні характеристики людини; 4) фразеологічні одиниці, які передають оцінку мовцем певної ситуації; 5) фразеологічні одиниці філософського характеру, що вербалізують сприйняття мовцем навколишньої дійсності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архипкина Л.В. Немецкие фразеологические единицы с компонентами-соматизмами в лингвокогнитивном и культурном аспектах: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04. "Германские языки" / Л.В. Архипкина. – М., 2007. – 24 с.
2. Бакай Б.Я. Формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи (на матеріалі української, російської, англійської, німецької, французької мов у періоди першої та другої світових воєн) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Б.Я. Бакай. – К., 2000. – 16 с.
3. Васюк В.В. Концепт "женщина" в статике и динамике фразеологии английского языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Вероника Владимировна Васюк. – М., 2002. – 145 с.
4. Вознюк Л.В. Англо-американські прислів'я та приказки (English-American Proverbs and Sayings) / Леся Василівна Вознюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 224 с.
5. Жуков В.П. Русская фразеология / Жуков Влас Платонович. – М.: Высшая школа, 2007. – 310 с.
6. Ковальчук Л.П. Лингвокультурные особенности концепта 'ЖЕНЩИНА' - 'FRAU' в русских и немецких фразеологизмах / Л.П. Ковальчук // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Челябинск: ЧелГУ, 2009. – Вып. 38. – № 39 (177). – С. 93-96.
7. Малюгина А.В. Типы фразеологических концептов и способы их контекстной репрезентации : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19. "Теория языка" / А.В. Малюгина. – Воронеж, 2007. – 23 с.
8. Олейник С.В. Особенности фразеологической репрезентации концептов группы "Лицо биологическое" в английском языке / С.В. Олейник // STUDIA GERMANICA ET ROMANICA: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. Науковий журнал. – 2009. – Том 6. – № 1 (16). – С.31-45.
9. Шаталін П.О. Концепт приватность со значением смерть в английской фразеологии / П.О. Шаталін // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия "Филология. Социальные коммуникации". – 2009. – Том 22 (61). – № 3. – С. 37–41.
10. Austen Jane. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
11. Bierce Ambrose Gwinnett. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
12. Bronte Charlotte. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
13. Cooper James Fenimore. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
14. Conrad Joseph. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
15. Dickens Charles. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
16. Hardy Thomas. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
17. Henry O. Short stories. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
18. Lawrence David Herbert. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.

19. Mallozzi Vincent M. Lisa Rockefeller and Edward Sebelius [Електронний ресурс]: New York Times. Published: November 14, 2009. Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2009/11/15/fashion/weddings/15ROCKEFELLER.html?scp=7&sq=as%20cute%20as%20button&st=cse>. 18/08/2010
20. Melville Herman. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
21. Maslin Janet. A Home-Wrecking Humanitarian, Footnote Free [Електронний ресурс]: New York Times. Published: July 25, 2010. Режим доступу: http://www.nytimes.com/2010/07/26/books/26book.html?_r=1&scp=1&sq=drop-dead%20gorgeous&st=cse. 18/08/2010
22. Pope Alexander. An Essay on Criticism [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
23. Ryzik Melena. Karen Elson Is Dressing the Part, and Singing It [Електронний ресурс]: New York Times. Published: March 26, 2010. Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2010/03/28/fashion/28elson.html?scp=6&sq=just%20a%20pretty%20face&st=cse>. 18/08/2010.
24. Stowe Harriet Beecher. Novels. [Електронний ресурс]: Digital Library, Volume 59. Directmedia, Berlin, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: IBM PC 486 і вище; 16 Mb RAM; SVGA CD-ROM, Windows 95/98/ME/2000/NT/XP. – English and American Literature from Shakespeare to Mark Twain.
25. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org> 18/08/2010
26. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com> 18/08/2010
27. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com> 18/08/2010
28. Oxford Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.oxfordadvancedlearnersdictionary.com> 18/08/2010
29. The Oxford Dictionary of Idioms [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.encyclopedia.com/The+Oxford+Dictionary+of+Idioms/publications.aspx?pageNumber=1> 18/08/2010

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Косенко – аспірант кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія.

ОБРАЗНА СКЛАДОВА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ AMERICAN DREAM

Ольга ЛАДИКА (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню образної складової лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM. Аналіз образної складової концепту розкриває його суть як ментального утворення, в якому відображена культура етносу, а також демонструє спосіб концептуалізації людиною оточуючого світу.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, складові концепту, національна концептосфера, образна складова, вербальна репрезентація, метафора, етнокультурні риси.

The paper focuses on the analysis of the imagery of the lingvo-cultural concept AMERICAN DREAM. This analysis helps to understand the essence of concepts as mental structures which are connected with ethnocultural specificity of a world view.

Key words: lingvo-cultural concept, concept constituents, national sphere of concepts, imagery, verbal representation, metaphor, ethnocultural features.

Проблема опису семантичної структури концепту є об'єктом численних досліджень в лінгвістичній літературі [1; 4; 7]. Розв'язанню цього питання сприятиме виявлення складових, котрі утворюють основу змісту лінгвокультурного концепту як одного з предметів вивчення в лінгвокультурології.

Лінгвокультурний концепт звичайно розглядається як багатомірне ментальне утворення [2: 80; 3: 129; 5: 18], в якому науковці виділяють декілька складових (компонентів). Розбіжності виявляють себе у кількісному плані та інтерпретації компонентів [5: 18]. Ми дотримуємось думки, що основними складовими семантичної структури концепту є **поняттєвий, національно-культурний, образний, значеннєвий та ціннісний** компоненти [2; 4; 6]. Зазначеним складовим змісту лінгвокультурного концепту властиві такі характеристики як емоційно-експресивна забарвленість, етичні, символічні, оцінні та інші чинники, без наявності яких неможливо визначити місце концепту в мовній картині світу.

Дослідження структури лінгвокультурного концепту із врахуванням діахронічного аспекту доцільно проводити зважаючи на багатогранність даної одиниці. Базовою частиною лінгвокультурного концепту, на думку більшості дослідників, є поняттєвий компонент [5: 18; 8: 287-288], який відображений в лексичних значеннях мовних одиниць, що його

репрезентують. Образна складова концепту фіксує когнітивні метафори і забезпечує функціонування цього явища у мовній свідомості. Національно-культурний компонент визначається місцем концепту в національній культурі. Значення складова визначається місцем, яке займає ім'я концепту у лексико-граматичній системі конкретної мови, куди входять також етимологічні й асоціативні характеристики цього імені. Ціннісна складова співвідноситься з оцінкою предмета концептуалізації в етносвідомості й культурі [2; 3: 9-10; 6: 630].

Сказане вище обумовлює актуальність цієї статті, об'єктом якої є лінгвокультурний концепт AMERICAN DREAM, предметом – встановлення та інтерпретація чинників, які утворюють зміст образної складової семантичної структури концепту. Нашим завданням є визначити за допомогою яких образів відбувається передача поняття “American Dream” у національній концептосфері США. Новизна дослідження полягає у тому, що ми виявили, що метафорично ідея “Американська мрія” концептуалізується в образах живої істоти, падіння, блага, достатку.

В якості матеріалу дослідження шляхом суцільної вибірки з творів художньої, науково-популярної та публіцистичної літератури американських авторів (Jennifer L. Hochschild, Shannon K. McCoya, Brenda Majorb, Andrew Moravcsik, Louis Terkel, Charles R. Geisst, Lendol Calder, Frederic I. Carpenter, James Truslow Adams, F. Scott Fitzgerald, Langston Hughes, John Steinbeck) нами були відібрані 138 текстових фрагментів об'єктивації лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM.

При проведенні цього дослідження були використані кілька наукових методів. Аналіз метафоричних засобів вираження концепту – один з методів вивчення його образної складової.

Аналіз образної складової метафор був проведений за кількома параметрами: за ступенем специфічності – універсальності конкретних способів метафоризації, за частотністю, за основою уподібнення – характеристиці, яка формує область схожості суб'єктів метафори.

Образна складова лінгвокультурного концепту – це характеристики предметів, явищ, подій, що відображені у нашій пам'яті і зберігаються у нашій свідомості у вигляді образів, символів. Образ кодує концепт у свідомості людини і забезпечує найлегший доступ до його змісту, формуючи його найбільш яскраву, наглядну, стійку частину [1: 26]. На відміну від поняттєвої складової, вона не повністю піддається рефлексії, оскільки аналіз образів, закріплених в авторських текстах, нерозривно пов'язаний з міфологічною свідомістю. Як зазначає А.М. Приходько, для збагнення концепту людині необхідно оперувати почуттями, уявленнями, інтуїцією, щоб згодом виробити образ і залишити його в пам'яті [7: 58].

Образність лінгвокультурного аспекту зумовлена його метафоричністю. Метафоричні моделі допомагають адресатам публіцистичних, науково-популярних та художніх текстів не лише відтворити образ „Американської мрії“, але і виразити своє відношення до предмету розмови, дати йому оцінку.

Образний компонент змісту концепту визначається предикативними, субстантивними та атрибутивними признаками лексеми – імені концепту та його еквівалентів, а також метафоричними засобами вираження концепту. Для визначення типових ознак образу American Dream розглянемо ряд прикладів:

Indeed, this archetypal sin and its consequent tragedy have been taken to symbolize the eternal failure of the American dream. Hester suggests "the awakening of the mind to 'moral gloom' after its childish dreams of natural bliss are dissipated" [11: 64]. У цьому прикладі мова йде про крах “Американської мрії”, дитячих мрій про природне блаженство, які розсіялися.

У наступних чотирьох прикладах “Американська мрія” постає як щось ідеальне, сповнене сили та ваги:

... the American dream, that dream of a land in which life should be better and richer and fuller for every man, with opportunity for each according to his ability or achievement [9: 415].

The American dream then is both a set of “free” ideals whose worth cannot be measured in market terms, and a wish list of goods with expensive price tags [12: 4].

This dream, always vaguely present but never clearly defined, has been one of the motivating forces of American civilization [11: 5].

The American Dream has always been chiefly economic—a dynamic ideal of free enterprise, free markets and individual opportunity based on merit and mobility [15].

... *if we are to have a rich and fuller life in which all are to share and play their parts, if the American dream is to be reality, our communal spiritual and intellectual life must be distinctly higher than elsewhere* [9: 422]. Цей та наступні приклади піднімають питання реальності, справжньої реалізації “Американської мрії”:

Success is somebody else's failure. Success is the American Dream we can keep dreaming... [14];

The American Dream is really money [16].

Після аналізу метафор, які є засобами вираження концепту AMERICAN DREAM, за такими параметрами як частотність вживання та основа уподібнення, ми дійшли висновку, що характерними для формування образної складової досліджуваного концепту є такі іменники та словосполучення з ними: *a dream of natural bliss* (мрія про природне блаженство), *one of the motivating forces of American civilization* (одна з мотивуючих сил американської цивілізації), *a set of “free” ideals* (набір “вільних” ідеалів), *a wish list* (список бажань), *the dream of a land* (мрія про землю), *reality* (реальність), *money* (гроші), *success* (успіх), *the freedom of man and mind* (свобода людини і розуму), *a dynamic ideal* (динамічний ідеал).

Виступаючи у ролі суб’єкта, символ “Американської мрії” виступає як жива істота (персоніфікується). Так як багато авторів відчуває перевагу образу “Американської мрії” над людиною, її владу над нею, вона постає як господар, який може наказувати і розпоряджатися людиною за власним розсудом.

Отже, “Американська мрія” виявляє здатність: спокушати (lure): *It has for centuries lured people to America* [13: 25]; прагнути (seek): *It sought to use the real opportunities of the new world...* [11: 11]; натякати, вказувати на щось (allude): *it alludes to noble ends...* [12: 4]; настійливо продовжувати (persist): *dream persists to strengthen the heart of man* [9: 198].

Персоніфікація “Американської мрії” визначається її антропоморфними характеристиками. Перш за все, у сприйнятті американців цей образ уподібнюється людині, у якої можуть бути виділені саме тіло і його частини: голова, серце, вени, пальці, а також зовнішні та внутрішні характеристики, зокрема, характер: *the very heart of the dream* [13: 36]; *at the heart of the dream* [10: 81]; *a vein of gold* [13: 24]; *the beauty of the dream* [12: 9]; *the distinctive virtues and flaws of the American dream* [13: 37]. ... “Американська мрія” уособлює американську традицію, спадкоємність культури, наділена якимось своїм, незалежним від людини, життям, хоча без людини вона, власне, не існує.

У число антропоморфних метафор варто також включити групу метафор руху, за допомогою яких “American Dream” наділяється здатністю рухатись, пересуватись і здійснювати різноманітні дії: ходити (go): *U.S. leaders have long believed military power and the American Dream went hand in hand* [15]; рухати, керувати (move around), тримати (keep): *It ... moved them(people) around within it, and it has kept them striving in horrible conditions against impossible odds* [13: 25]; вести, направляти (lead): *that it leads one to focus on people's behaviors...* [13: 36].

Образ “Американської мрії” зображений і як сміливий стрибок у темну невідому реальність: *it was ... a courageous leap into the dark unknown* [9: 198]. Безумовно, причиною тут є каузативна ситуація, яка відображає ризик: здійснити сміливий стрибок – кинути виклик долі, тому все, що є небезпечним, асоціюється з темрявою, з одного боку та відвагою, з іншого.

Одиничним прикладом представлена “вогняна” метафора, де “Американська мрія” вибухає і горить: *the American dream would explode in the 1920s...* [12: 13].

Під час проведення когнітивної інтерпретації результатів опису концепту для узагальнення окремих когнітивних ознак ми виявили на їхній основі таку когнітивну класифікаційну ознаку як загальна оцінка. Ця класифікаційна ознака встановлена в ході аналізу текстів і показує, що у розглянутих творах домінують позитивно забарвлені образи: *it is capable of inspiring...* [13: 4]; *having plenty of freedom plus pushing for more* [12: 16]; *allure of the dream* [13: 5]; *emotional potency of the American dream* [13: 26]; *panegyrics to the American dream* [13: 38]; *the dream is ... grounds for hope* [13: 38]. Негативно забарвлені

образи “Американської мрії” в основному пов’язані із соціальним досвідом та історією американського суспільства: *failure of the American Dream* [15]; *flaws of the American dream* [13: 37]; *a global fantasy* [15]; *the falsity of it* [11: 9].

В асоціативній структурі концепту можуть актуалізуватися доволі суперечливі ознаки, що є свідченням принципової різниці між концептом і значенням слова – його номінанта [7: 59]. На підтримку цієї думки А.М. Приходька варто проаналізувати приклад, у якому одразу зустрічаються дві діаметрально протилежні метафори, з позитивною та негативною конотацією: *For those afloat, the ideology of the American dream is a vindication, a goad to further efforts, a cause for celebration—and also grounds for anxiety, guilt, and disillusionment. For the shipwrecked and drifters, the dream is a taunt, a condemnation, an object of fury—and also grounds for hope, renewed striving, and dreams for one's children* [13: 38]. Спочатку метафора, яка має позитивне забарвлення, ототожнює американську мрію з підґрунтям (*vindication*), стимулом для подальших зусиль (*a goad to further efforts*), причиною для торжества (*a cause for celebration*), змінюється на негативний образ – “Американська мрія” – основа для тривоги (*grounds for anxiety*), провини (*guilt*) і розчарування (*disillusionment*). Далі метафорі властива спочатку негативна конотація – мрія є насмішкою (*a taunt*), осудженням (*a condemnation*), об’єктом люті (*an object of fury*), яка потім змінюється на позитивну – American Dream – основа для надії (*grounds for hope*), оновлене, відроджене стремління (*renewed striving*) і мрії для дітей (*dreams for one's children*). Такий асоціативний ланцюг є наочною демонстрацією безмежних можливостей уявно-асоціативної діяльності окремої людини.

Образні вживання викликають інші споріднені смисли, наприклад, “Американська мрія” – *driving engine* (рушійний двигун) – *well-arranged social order* (добре спланований соціальний стрій) – *good living* (хороше життя) – *better future* (краще майбутнє) – *model for imitation* (модель для імітації) – *ideal country* (ідеальна країна), котрі живуть у свідомості індивідів і демонструють реальність, яка їх оточує. Такі характеристики є проявом життя, побуту та прагнень американського народу.

Загально характерним для американського світогляду є розгляд “Американської мрії” в межах семантичної групи “висота, багатство і гідне життя”, що виражене в таких метафоричних висловлюваннях: “Американська мрія” це – *establishing a city upon the hill* (звести місто на пагорбі) [13: 24], *killing the great white whale* (вбити білого кита) [13: 24], *striking it rich* (розбагатіти) [10: 81]; *striking a vein of gold it* (знайти, пробити золоту жилу) [13: 24]; *living a life of decency and dignity* (жити благопристойним і достойним життям) [13: 24].

“Американська мрія” ототожнюється також з магнітом, що притягує: *This ... was the magnet that drew millions of immigrants during the nineteenth century* [12: 9].

Проведений лінгвокультурний аналіз текстів з метою виявлення метафоричних засобів вираження образної складової концепту AMERICAN DREAM показав, що ключовими в американській мовній картині світу є наступні ідеї: стрибок у багатство (*to kill the vein of gold, to strike rich, the leap from rags to riches*); деструктивне начало, падіння (*fantasy, failure, falsity*). Ці ідеї є доволі протилежними і зовсім не схожими за змістом, що пояснює двоякий підхід до самої American Dream в американському суспільстві, що склався історично: з одного боку – “Американська мрія” – це образ ідеального, матеріально облаштованого краю, сповненого обіцянок прекрасного життя і порядку, а з іншого, як показала історія, “Американська мрія”, в значній мірі, виявилась лише мрією, фантазією, фальшивкою.

Викладене вище дозволяє зробити висновки, що в образний елемент концепту входять усі наївні уявлення, закріплені в мові, внутрішні форми слів, що слугують вираженню цього концепту, стійкі мисленнєві картини. Образна складова лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM пов’язана із низкою асоціацій, на основі яких виникають метафоричні образи, які свідчать про особливості індивідуально-авторського сприйняття американської мрії.

Лінгвокультурний концепт AMERICAN DREAM як одиниця національної концептосфери і одна з «констант» культури США поєднує в собі побутові, релігійні, ціннісні та інші етнокультурні риси американської лінгвокультури. Дослідження компонентів цього концепту дозволяє розширити теоретичні основи лінгвокультурології та сприяє поглибленню розуміння сутності концепту як феномена лінгвокультурології. Мовний матеріал дослідження можна використовувати при читанні лекцій та проведенні

семінарських занять з спецкурсів з лінгвокультурології, лінгвоконцептології, спецкурсах, присвячених проблемам порівняльного вивчення рідної та іноземних мов, у викладанні англійської мови. Також результати і методика дослідження можуть стати основою для подальшого аналізу базових концептів в різних мовах.

На наш погляд, перспективним буде вивчення усіх інших складових лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM, що допоможе детально вивчити семантичну структуру цього концепту і побудувати фрагмент мовної картини світу, який представлений даним концептом, оскільки лексеми, що входять в концепт AMERICAN DREAM.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика / Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – 123с.
2. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С.Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С. 79-95.
3. Карасик В.И. Языковой круг. Личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с..
4. Козловський В.В. Структура лінгвокультурного концепту / В.В. Козловський // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наукових праць. – Вип. 19. Книга 1. – К: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – С. 196-200.
5. Ляпин С.Х., Карасик В.И. Концептология: к становлению подхода / С.Х. Ляпин, В.И. Карасик // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск: Изд-во Поморского университета, 1997. Вып. 1. – С. 11-35.
6. Положин М. М., Венжинович Н. Ф. О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии / М.М. Положин, Н. Ф. Венжинович. // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: Сб. в честь Е. С. Кубряковой. М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 628-641.
7. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332с.
8. Чернейко Л.О. Лингво-философский анализ абстрактного имени / Л.О. Чернейко. – М.: МГУ, 1997. – 320с.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

9. Adams, J.T. The Epic of America. – Boston: Little, Crown and Company, 1933. – 446p.
10. Burkett L. What Ever Happened to the American Dream. – Chicago: Chicago Moody Press, 1993. – 298p.
11. Carpenter F.I. American Literature and the Dream. – N.Y.: Philosophical Library, 1955. - 222 p.
12. Geisst C.R. Visionary Capitalism: Financial Markets and the American Dream in the Twentieth Century. – N.Y.: Praeger Publishers, 1990. - 191 p.
13. Hochschild J.L. Facing Up to the American Dream: Race, Class, and the Soul of the Nation. - Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995. - 412 p.
14. LeGuin U. K. American Dream // American Dream quotes [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: http://thinkexist.com/quotes/with/keyword/american_dream/, вільний.
15. Moravcsik A. Dream On America // Newsweek International. - January 31, 2005. [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.msnbc.msn.com/id/6857387/site/newsweek/>, вільний.
16. Robinson J. // Great Quotes [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.great-quotes.com/quote/938516/>, вільний.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Ладика – аспірант кафедри англійської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика.

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА В РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ С ЧИСЛИТЕЛЬНЫМИ

Юлия ЛУЦЕЕВА (Одесса, Украина)

У статті розглядається мовна картина світу в російських фразеологізмах з чисельниками. Розкривається роль компонентів-чисельників у формуванні фразеологічної семантики, виявляються особливості відображення картини світу в обраній групі фразеологізмів.

Ключові слова: російська фразеологія, компонент-чисельник, національно-культурна специфіка, лінгвокультурологія, мовна картина світу.

In this article we discuss linguistic view of the world in Russian phraseological units containing numeral components. We disclose the role of numeral components in construction of phraseological semantics, and fetch out the features of view of the world reflection in chosen group of phraseological units.

Key words: Russian phraseology, numeral component, national culture, cultural linguistics, linguistic view of the world.

В современных лингвистических исследованиях одной из центральных проблем является взаимодействие языка и культуры. Рост культурных, научных, экономических контактов между разными странами и народами сблизил людей разных национальностей,

однако возникла проблема взаимопонимания, обусловленная различным менталитетом, разным видением мира взаимодействующих этносов. Несовпадение образного мышления и мировосприятия, выраженное в национальном языке, обострило интерес к проблемам языковой личности и феномену культуры. Способность языка оказывать влияние на формирование и развитие психологии, культуры целых поколений была обнаружена еще И.Г. Гердером и В. Гумбольдтом почти два века назад. Однако не только язык воздействует на культуру, но и культура на язык. По словам С.Г. Тер-Минасовой, «язык – это зеркало культуры, в нем отражается не только реальный мир, окружающий человека, не только реальные условия его жизни, но и общественное самосознание народа, его менталитет, национальный характер, образ жизни, традиции, обычаи, мораль, система ценностей, мироощущение, видение мира» [7: 14].

Таким образом, очевидна необходимость лингвистических исследований, способствующих упрощению, облегчению взаимопонимания между людьми разных национальностей. Такие исследования проводятся в рамках антропоцентрического подхода, в центре которого всестороннее изучение мира человека, его культуры, материальной и духовной жизни.

Своеобразие и неповторимость национального мировидения, отраженное в языке, исследует лингвокультурология – новое популярное направление в лингвистике, опирающееся на понятие картины мира. Лингвокультурология исследует «воплощенные в живой национальной язык материальную культуру и менталитет и проявляющиеся в языковых процессах в их действенной преемственности с языком и культурой этноса» [6: 216]. Одна из главных задач лингвокультурологии – описание языковой картины мира.

Картина мира может быть научной, в ней отражаются знания, представления о мире, полученные из различных научных дисциплин. Такая картина мира объективна, универсальна, это результат научного познания. По мнению авторов электронной энциклопедии «Кругосвет», языковая картина мира (ЯКМ) – исторически сложившаяся в обыденном сознании данного языкового коллектива и отраженная в языке совокупность представлений о мире, определенный способ концептуализации действительности [11]. ЯКМ может репрезентировать наивную картину мира – способ мировидения, который основан на взаимодействии всех сторон психической деятельности человека, это упрощенная организация окружающего мира обыденным сознанием. Но через языковую картину мира выражают себя и другие картины мира: научная, религиозно-мифологическая, философская, художественная. Каждая из этих картин мира представляет собой фрагмент действительности, способ национального мировидения, способ восприятия и организации мира конкретного этноса, отраженный в языке его представителей. Существует множество языков, и в каждом языке своя, специфическая картина мира, обусловленная национальной культурой, традициями, мировоззрением. Эта картина наследуется носителями конкретного языка из поколения в поколение. Лингвокультурология же призвана показать, как, какими способами язык кодирует культурную информацию, и раскрыть содержание этой информации с тем, чтобы впоследствии выделить языковую картину мира, реализованную «в повседневной речи носителей языка и имеющей "фундамент" и корреляции в различных дискурсах (литературном, философском, религиозном, фольклорном и т. д.) и в разных (при этом не только в вербальном) текстах культуры» [12].

Поиск культурной информации, отраженной в языке, целесообразно проводить в таких знаковых системах, которые по содержанию являются наиболее насыщенными. Такими единицами в качестве объекта исследования нам представляются фразеологизмы, законсервировавшие в себе систему образов, которая «служит своего рода «нишей» для кумуляции мировидения и так или иначе связана с материальной, социальной или духовной культурой данной языковой общности, а потому может свидетельствовать о ее культурно-национальном опыте и традициях» [6: 215]. Во фразеологизмах ярко отражается национально-культурная специфика, объективно обусловленная природными и культурными реальностями, присущими жизни одного народа и отсутствующими у другого, а субъективно - произвольной избирательностью человека.

Предметом нашего анализа являются русские фразеологические единицы (далее – ФЕ), которые содержат в своем составе компонент-числительное, обладающие в системе русского языка довольно частотной фразеопродуктивностью. Русские фразеологизмы с числовым компонентом исследовали Е.А. Григорьева, А.Е. Супрун, В.В. Новицкая, Н.П. Чернева, К.Р. Галлиулина, В.В. Шевченко, Н.Н. Лыскова, Б. Шондуг, Е.Н. Новикова и др. В их работах рассматривается как языковая природа фразеологических единиц с числительными, так и сами числительные, отражение категории количества в языке и состав функционально-семантического поля квантитативности. Целью нашей статьи является отображение языковой картины мира во ФЕ с числительными. Поставлены следующие задачи: 1) показать, как отражается языковая картина мира во фразеологизмах с числительными, 2) объяснить, чем обусловлено национальное своеобразие этих фразеологизмов, 3) выявить, как проявляется семантика числительных в избранной группе фразеологизмов. Актуальность нашего исследования обусловлена тем, что в нем раскрывается роль компонент-числительных в формировании фразеологической семантики, показаны способы и средства формирования и отражения языковой картины мира в этих фразеологизмах. Данные нашего исследования могут также помочь при составлении обобщенного портрета русского национального характера. Следует отметить, что мы рассматриваем не только фразеологизмы с числительными в собственном смысле слова, но и фразеологизмы с числительными, перешедшими в другую часть речи.

Материалом для данной статьи послужили фразеологические и толковые словари русского языка, а также сборники пословиц, поговорок и крылатых выражений. ФЕ отбирались методом сплошной выборки. Уточним, что вслед за Н.М. Шанским, В.Н. Телией, О.С. Ахмановой мы понимаем фразеологию в широком смысле и относим к фразеологическим единицам идиомы, пословицы, поговорки и крылатые выражения.

Среди проанализированных ФЕ можно выделить группы фразеологизмов с точки зрения выражаемой в них лингвокультурной информации, ибо они отражают разные фрагменты ЯКМ.

С точки зрения собственно языковой системы и норм, характерных для русского языка, имеются такие ФЕ с числительными, которые сохранили особенности «прошлого» языка. Так, лексический архаизм встречаем во фразеологизме *один как перст* [5], где *перст* – устаревшее название пальца. Числительное *один* здесь символизирует мотив одиночества, которое усматривается в образном сравнении с пальцем: раньше у русских принято было считать по пальцам, начиная с большого. Он был первый и стоял отдельно от всех остальных сомкнутых пальцев ладони. Таким образом, в данном фразеологизме отразились представления русского этноса о важности человека как составной части коллектива, общества.

Особенности древнего употребления предлогов находим во фразеологизмах *палка о двух концах* [8: 308], *о двух головах* [8: 113], где предлог *о* употребляется в его устаревшем значении, синонимичном предлогу *с*. Во фразеологизме *о двух головах* образ храброго человека видится русскому как человек, имеющий две головы, способный рискнуть одной из них, потому что есть вторая, *голова* же в данном случае обозначает *жизнь*. Числительное *два* употреблено в данном фразеологизме в его конкретном значении. В сочетании со словом *голова* оно символизирует смелость, хотя и неосмотрительную, и не может быть заменено никаким другим числительным. Сравните, например, выражение из Библии *зверь о семи головах* (*Откровение Иоанна*), где устойчивое сочетание *о семи головах* толкуется совершенно иначе и является в связи с религиозным контекстом полисимволичным. Во ФЕ *палка о двух концах* числительное *два* символизирует двойственность, непостоянство. Палка издавна служила многим потребностям человека, но поскольку она была и орудием пыток, побоев, насилия, то это ее негативное свойство легло в основу представления о затруднительной ситуации, которая может кончиться плохо – с одной стороны; другая же сторона палки – нечто хорошее – указывает на то, что во всем можно увидеть как отрицательные, так и положительные стороны: палка может послужить орудием побоев для одного, но в то же время избиваемый может выхватить ее и отомстить обидчику. Таким

образом, во фразеологизме *палка о двух концах* наблюдается образная роль числа *два*: противопоставление, двойственность, парность.

Особенности древнерусского словообразования законсервированы во фразеологизме *ни два, ни полтора* [8: 128], где лексема *полтора* образована от слов *половина* и *второй (поль и втора)*. Такое образование сохраняет остаток распространенного счета в древнерусском языке: раньше подобные числительные с *пол* можно было создать на базе краткого порядкового числительного в родительном падеже: *пол третья* или *третьи*, *пол пята* или *пяты*. Сегодня же в русском языке сохранилось лишь *полтора*.

Религиозные представления русского человека легли в основу пословицы *и в раю тошно жить одному* [3]. Как бы ни было хорошо, самое лучшее место, которое можно себе представить, в одиночестве кажется тоскливым, невыносимым. Числительное *один* символизирует в данном случае одиночество.

Реалия, характерная для церковного быта в России, легла в основу фразеологизма *одним миром мазаны* [5]. Церковный обряд благословения священником проходит со смачиванием лбов верующих специфическим веществом – миром – благовонным маслом. Первоначально этот фразеологический оборот означал ‘быть одной веры’, позже он расширил свое значение: сегодня так негативно отзываются о людях с одинаковыми недостатками. Числительное *один* употреблено в данном ФО в значении ‘одинаковый’.

Известная пословица *обещанного три года ждут* [4] сохранила призыв к терпеливому ожиданию, почерпнутый из своего источника происхождения – Библии. В книге пророка Даниила читаем: «Блажен, кто ожидает и достигнет тысячи тридцати пяти дней», т. е. трех лет и 240 дней, в пословице же нашел отражение закон речевой экономии, произошло усечение – *три года*. Число *три* имеет в данном устойчивом выражении значение ‘большое количество’.

Представление о большомместище представлено в русском языке компонентом *короб* в сочетании с числительным *три*: *с три короба* (наврать, наговорить, наобещать) [2]. Близкую семантику этот фразеологизм имеет с украинским *намолати (наговорити, наказати) сім (три) мішків гречаної вовни, і всі неповні* [10: 809], в котором *коробу* соответствует *мешок*. Сравните также: рус. *целый мешок, целый короб, целая торба* и укр. *торба лиха і мішок біди, ціла торба*. Таким образом, можно сказать, что вербализация концепта *много* во фразеологической картине мира русского этноса осуществляется через концептуальное понятие мешка, который реализует себя в различных близких терминах (торба, короб, мешок).

Большое количество представлено также в русском языке числительным *сорок* в устойчивом словосочетании *сорок сороков* [5]. Одна из версий происхождения этого выражения сводится к понятию мешка: в старину на Руси продавали соболиные шкурки в мешках, вмещающих примерно сорок штук для полной шубы. Такой мешок называли *сорокъ*.. По другой версии множество чего-либо, переданное словосочетанием *сорок сороков*, берет свое начало от *сорок сороков церквей* (группа церквей в Москве, состоящая примерно из четырех десятков).

Свидетельство специфики природно-географических условий ареала проживания русского этноса отражено во фразеологизме *заблудиться в трех соснах* [9: 508]. В России леса занимают около 70% территории страны, а сосна – одно из самых распространенных деревьев. Числительное *три* в данном ФО выражает собой представление о малом количестве, в отличии от семантики числа *три* в приведенных выше примерах.

Особенности древнерусской системы мер закрепились во ФЕ *семь верст до небес и все лесом* [8: 60], означающем многословную запутанную речь или дальнюю трудную дорогу. Слово *верста* издавна у славян символизирует большое расстояние и является старинной мерой длины, составлявшей чуть больше километра. В этом фразеологизме воплотилось представление русского народа о большом расстоянии до небес – *семь верст*, что значило ‘очень много, далеко’. Образность выражения подчеркивается в русском языке компонентами *всё лесом*, что означает ‘трудность передвижения до небес без дорог, которых нет в лесу’.

Исконно русское выражение *за семь верст киселя хлебать* включает реалию русского быта – *кисель* [1: 75-76]. Словосочетание *семь верст* подчеркивает удаленность места, а напрасное стремление там побывать или возвращение оттуда ни с чем выражено в образе *киселя*. Кисель был у русских блюдом повседневным и никогда не считался чем-то особенным или дорогим, поэтому ехать за ним далеко не было смысла.

Представления об особой духовной силе в теле человека выразились в концептуальном понятии *душа*, вошедшим в состав фразеологизма *ни одной живой души* [8: 152]. Сочетание числительного *один* с отрицательной частицей *ни* усиливает отрицание – абсолютно ‘никого, ни одного человека’.

Соматический компонент *глаз* присутствует во фразеологизме *ни в одном глазу* [8: 107]. Глаз – орган зрения человека, но он может передавать и выражать внутреннее состояние человека, его эмоции, характер. В данной ФЕ отразилось представление о том, что через глаза проявляется физическое состояние и чувства человека: *ни в одном глазу* означает ‘нисколько не быть пьяным’ и ‘ни в малейшей степени, нисколько’ (не быть усталым, например, не хотеть спать).

О безнадежно больном и близком к смерти человеку говорят *одной ногой в могиле (в гробу)* [3]. Реалии похоронного обряда *могила, гроб* представляют собой метафорическое представление о смерти, часто встречаются в русской фразеологии: *свести в могилу, сойти в могилу, на краю могилы, унести (с собой) в могилу, быть на краю могилы, горбатого одна могила исправит, краше только в гроб кладут, гробом пахнуть, глядеть в гроб*. Соматизм *нога* ассоциируется не только с опорой, но и означает в данном ФО физическое состояние человека. Числительное *один* передает значение небольшого количества, части чего-нибудь. Сравните подобное значение во фразеологизмах *хоть бы одним глазком, одна нога тут, другая там*.

Особенности русского национального мировидения отразились в просторечном фразеологизме *ни одна собака* [8: 443]. Зооним *собака* в данном случае привносит негативную коннотацию, основанную на реальных наблюдениях и представлениях о характере, интеллекте, повадках собаки (*злой как собака, умереть (подохнуть) как собака, собачий сын, как собак нерезаных, грызться как собаки, гавкать как собака, собачья погода, собаке собачья смерть, гнать как собаку, собачий сын, собачий холод, как собака* (быть уставшим, голодным)). К библейскому контексту восходит представление о собаке как о существе гонимом. Однако несмотря на отрицательные качества лексема *собака* может включать в себя и положительные особенности (*собачья преданность, раны заживают как у собаки, нюх как у собаки*). Отнюдь не случайно собака издавна была спутником человека, верным другом, охранником, охотником; собак запрягали в упряжки, они и перевозили людей; собаки-поводыри – преданные помощники слепых людей.

Негативная оценочность свойственна фразеологизму *два сапога пара* [8: 407-408]. Как ни странно, сапоги не всегда были столь распространены среди русского (и славянского) населения, как сегодня. Сапоги не были предметом повседневного быта на Руси. В наш обиход они пришли от тюркских кочевников, носивших их как обувь для верховой езды. Первоначально обувь с высокими голенищами была доступна на Руси лишь знатым и зажиточным людям, очень ценилась, и только в XIX-XX веке становится массовой. Однако в данной ФЕ актуализируется совершенно противоположная векторная направленность семантики концепта *сапоги*: так пренебрежительно, негативно отзываются чаще о людях с одинаковыми недостатками. Числительное *два* употребляется здесь в своем прямом значении.

Два медведя в одной берлоге не живут (не уживутся) [3] говорят о неуступчивых людях. Зооним *медведь* у многих восточнославянских племен является тотемным зверем, часто встречается в народном русском фольклоре (в сказках, пословицах, поговорках). Изображение медведя присутствует в гербах многих русских городов. Он часто воспринимается как символ России и олицетворение русского человека. Так, медвежонок был талисманом олимпиады в Москве, медведь – символ партии «Единая Россия», после

распада Советского Союза гербом России предложили сделать медведя, он стал популярным героем мультфильмов (Умка, Винни-пух). В жаргоне молодежи многим известна фраза «превед, медвед». Компонент-зооним *медведь* во фразеологии русского языка служит для метафорической характеристики человека с разных сторон: он представляет собой символ неуклюжего, грубого, ленивого, жадного, глупого, неделикатного, идущего напролом человека, но может подчеркивать и такие стороны характера. как смелость, мужество, добродушие, незлобливость, сравнение с медведем подчеркивает большую физическую силу человека.

Наблюдения показывают, что фразообразовательная активность зоокомпонентов широко представлена в русской фразеологии, где зоонимы употребляются в качестве характеристики человека, его действий, поступков, отношений, эмоций, характера. Включение соматического компонента в состав ФЕ отражает антропоцентрическую направленность фразеологической картины мира, в центре которой прежде всего человек как субъект познания. В рассмотренных фразеологизмах отпечатались специфические русские реалии, предметы повседневного быта, культуры и религии, национальные традиции, представления о человеке, его душе, характере, а также особенности русского национального языка, уже архаизировавшиеся, но сохраненные во фразеологизмах. Специфичность национального мировидения обусловлена той средой, в которой живет этнос, его окружающим миром, культурой. Она находит отражение в большинстве единиц богатейшего фразеологического корпуса русского языка.

Числительные в рассмотренных ФЕ играют далеко не последнюю роль: они не только имеют свои конкретные значения, но и обобщают другие понятия, десемантизируются. Так, наш материал показал, что числительное *три* в составе ФЕ может передавать как малое, так и большое количество. Числительное *семь* символизирует большое количество, еще большее количество представлено числительным *сорок*. Числительное *один* часто передает мотив одиночества, словосочетание *ни один* означает абсолютное отсутствие чего-либо. *Два* символизирует парность, двойственность, противопоставление. Таким образом, числительные имеют несомненно богатый фразеотворческий потенциал, являясь одними из главных компонентов состава русских фразеологизмов.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. – СПб.: Фолио-пресс, 2001. – 704 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 1998. – 1536 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/slovari/dic/?word=%EA%EE%F0%EE%E1&all=x>
3. Даль В.И. Пословицы русского народа. – М.: Художественная литература, 1989. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dahl_proverbs/86/
http://dic.academic.ru/dic.nsf/dahl_proverbs/9429/%D0%9E%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B9
http://dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_new/2258/%D0%B4%D0%B2%D0%B0
4. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка, 1992. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/130262>
5. Справочник по фразеологии портала Грамота.ру. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/spravka/phrases/?alpha=%CE> <http://www.gramota.ru/spravka/phrases/?page=3&alpha=%D1>
6. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
8. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – 352 с.
9. Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII – XX вв. / под ред. А.И.Федорова. – М.: Топикал, 1995. – 608 с.
10. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. Думка, 1999. – 984 с.
11. Энциклопедия «Кругосвет» / Гл. Ред. А. Добровольский. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/YAZIKOVAYA_KARTINA_MIRA.html?page=0,0
12. Язык и культура: Сб. обзоров / РАН. ИНИОН; Редкол.: Е.О. Опарина (отв. ред.) и др. – М.: ИНИОН, 1999. – 109 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/140.Oparina/source/worddocuments/_3.htm

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Юлия Луцеева – аспірантка кафедри російської мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.
Научные интересы: фразеологія сучасної російської мови, порівняльна фразеологія.

АНГЛІЙСЬКА ТЕРМІНОСИСТЕМА ПЛАСТИЧНОЇ ХІРУРГІЇ ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ

Оксана МАКОВСЬКА (Чернівці, Україна)

У статті досліджено проблему концептуальної і мовної картин світу та місце у них англійської терміносистеми пластичної хірургії; висвітлено аспекти картин світу; з'ясовано, що точкою перетину концептуальної та мовної картини світу є терміносистема.

Ключові слова: вербалізація, концепт, наукова / мовна картина світу, номінація, термін, термінологізація.

The conceptual and linguistic pictures of the world and the place of English vocabulary of plastic surgery in them have been investigated in this paper; the aspects of linguistic pictures of the world have been highlighted; term system has been found out to be the cross point of the conceptual and linguistic picture of the world.

Key words: verbalization, concept, scientific / linguistic picture of the world, nomination, term, terminologization.

Когнітивні дослідження у сучасному мовознавстві переживають епоху розквіту. Пильна увага до них науковців обґрунтована тим, що проблеми категоризації, концептуалізації, вербалізації, фреймової семантики дають можливість щоразу по-новому описувати лексичні одиниці, показати тісний зв'язок мови та мислення, свідомості, пізнавальних властивостей людського розуму. Провідна роль у дослідженнях такого типу належить проблематиці КС.

Глобалізація комунікативного простору через поширення англійської мови у світі сприяє інтегративним явищам у мові науки, оскільки міжнародне спілкування спрощується і стає доступним всім фахівцям певної галузі. Особливої **актуальності** дослідження КС і мовної КС (МКС) набуває при аналізі галузевих терміносистем, – англійської терміносистеми пластичної хірургії (ПХ) зокрема, – які є точкою перетину наукової картини світу (НКС) та наївної КС.

Англійські терміноодиниці (ТО) ПХ вперше стають **об'єктом** лінгвістичного аналізу, в т.ч. когнітивного, що й доводить **новизну** статті.

Предметом дослідження є номінативні процеси, вербалізація наукових концептів терміносистеми ПХ англійською мовою.

Мета статті – вивчення ТО ПХ у когнітивному аспекті, опис трансформації концептів даної наукової галузі (концептосфери) у ТО.

Досягнення мети передбачає виконання **завдань**: 1) з'ясувати суть поняття “КС”; 2) охарактеризувати протиставлення НКС – МКС; 3) описати англійські ТО ПХ як результат вербалізації концептів даної наукової галузі.

У нашій роботі ми апелюємо до наукових доробків А. Мішина, Т. Светоносової, О. Слоєвої, В. Дубічинського, Л. Малевич, Л. Лисиченко, І. Голубовської, О. Павлюк та ін.

Системна організація лексики в сучасній лінгвістичній літературі описується за допомогою поняття КС і моделювання семантичних зв'язків [6 : 172]. Взаємозв'язок мислення і мови, процеси номінації і вербалізації наукових понять піддаються науковому аналізу, насамперед, через дослідження КС. Розрізняють концептуальну картину світу (ККС) (якою є також і наукова) та МКС [15; 1].

Серед трактувань ККС є багато спільного, як те, що – це певне утворення: уявна сфера, що складається з концептів, котрі існують у вигляді уявних “картинок”, схем, понять, фреймів, сценаріїв, гештальтів, абстрактних сутностей, що узагальнюють різні ознаки зовнішнього світу [12 : 10]; уявлення людства в цілому про елементи, організацію об'єктивної дійсності, відображені в наукових поняттях [5]; сукупність певним чином організованих концептів; цілісний образ світу, який вибудовується у голові людини у процесі пізнавальної діяльності [15]; динамічне утворення у свідомості людини, яке служить обробці інформації про світ і одночасно накопичує цю інформацію в узагальненому вигляді [1 : 17]; фундаментальна характеристика пізнавальної діяльності людини, вихідний пункт для її аналізу [6 : 172].

На наш погляд, КС – породжувана людською свідомістю, логічно організована, структурована система понять, бачень навколишнього світу, яка постійно змінюється залежно від еволюції суспільства, накопичення нового знання, умов життя.

Динамізм сучасного життя, пов'язаний зі стрімким розвитком високих технологій, сприяє зникненню чітких меж між “наївною, донауковою” МКС, НКС (ККС), хоча всі вони існують у паралельних вимірах різних видів свідомості (наукової та мовної) [4 : 10].

Невід’ємним компонентом свідомості є мова. Це інструмент і посередник між людиною та ККС, що відображує її у мовних формах [9 : 176]. Саме тому важливим є дослідження МКС, під якою у сучасній лінгвістиці розуміють сукупність знань про світ, які відображені у мові [15].

МКС розглядають у двох аспектах: 1) мова є системою репрезентації дійсності; 2) МКС пов’язана зі специфічними і диференційними рисами семантики певної мови [6 : 172].

Велика кількість визначень МКС зумовлена численними підходами до вивчення цього явища (у філософії, культурології, лінгвістиці) [2 : 17]: “вироблене багатовіковим досвідом народу, здійснюване засобами мовних номінацій зображення всього наявного як цілісного й багатоконпонентного світу, у своїй структурі і в осмислюваних мовою зв’язках своїх частин, що представляє людину, її життєдіяльність, все, що її оточує” [14 : 6–7].

МКС – спосіб відображення реальності у свідомості людини, сприйняття цієї реальності через призму мовних і культурно-національних особливостей, характерних для певного мовного колективу, інтерпретація навколишнього світу відповідно до національних концептуально-культурних канонів [13 : 98].

МКС також трактують як уявлення про дійсність, відображене у значенні слів. ККС розглядається як “представлення у свідомості інтериоризованого людиною світу” [9 : 176].

МКС – характер відображення у мові ККС і мовні засоби вираження знань про неї [10 : 37]. Мова не утворює КС, а є лише формою вираження понятійного змісту, добутого людиною у процесі своєї діяльності [8 : 361].

І. О. Голубовська підкреслює, що МКС не слід ототожнювати з НКС / ККС. Остання – єдина для всіх мовних колективів і відбиває сучасний рівень розвитку наукової інтернаціональної думки, що знаходить своє втілення у класифікаціях і термінологіях конкретних наук. НКС породжується науковою свідомістю, МКС – результат відображення дійсності звичайною, “наївною” свідомістю, яка, відбиваючись у конкретній мові, сприяє формуванню особливої для кожної національної мови суб’єктивної субстанції – МКС [4 : 10].

ККС значно ширша і багатша, ніж МКС, оскільки знання про світ кодуються як вербально, так і невербально. ККС – феномен складніший, ніж МКС, яка є вторинною відносно ККС [15]. В основі формування КС лежать когнітивні категорії, тому при вивченні взаємозв’язку мови та мислення особлива увага приділяється поняттю МКС. Людина формує свій погляд на світ засобом мови, прийнятої певною соціальною чи науковою спільнотою; при цьому МКС є частиною концептуального світу людини, що передається мовними формами [16 : 8]. ККС є підґрунтям МКС, однак ККС більш універсальна і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, тимчасом як мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу [11 : 337–338].

Особливої уваги потребує ККС науки – НКС. На думку Л. Малевич це “своєрідний спосіб відтворення реальності, репрезентації наукових знань за допомогою спеціальних мовних одиниць (термінів) і в основі її відмежування від повсякденно-побутової лежить вчення О. Потєбні про “ближче” і “дальше” значення слова; слово виступає складником “наївної” КС, яка відображає звичайне, повсякденне сприйняття речей і в якій сховано досвід багатьох поколінь, а термін – НКС” [11 : 338]. НКС складається зі сукупності наукових знань, отриманих всіма окремими науками на певному етапі розвитку людського суспільства [5]. НКС розглядають як варіантну реалізацію інваріанта “МКС” поряд із такими варіантами, як релігійно-міфологічна, філософська, художня тощо і трактують як усю сукупність наукових знань про світ, які вироблено всіма конкретними науками на певному етапі розвитку людського суспільства [11 : 338].

МКС протиставлена за низкою параметрів НКС: а) НКС породжується науковою свідомістю, внаслідок чого тяжіє до об’єктивного відбиття реального світу; МКС є

результатом відображення дійсності “наївною” колективною свідомістю етносу, що й зумовлює її суб’єктивність; б) НКС перебуває у постійній динаміці, кожне нове наукове знання ніби вступає у суперечність з попереднім, що створює “революційні ситуації” у світі наукових уявлень; МКС притаманна еволюційність розвитку, вона змінюється дуже повільно, зберігаючи фрагменти наївного, іноді аналогічного знання про світ, що сформувалося у період первинного мовного освоєння дійсності [4 : 19].

МКС вторинна у відношенні до концептуальної, оскільки остання відображає наслідки свідомої пізнавальної діяльності людини [14 : 6–7]. ККС складніша, ніж система, яка має своїм субстратом мовні форми [1 : 17].

МКС – багаточарове і багатовимірне утворення, яке містить різномірні знання та вербалізується природними мовами [2 : 19–21]. ККС і МКС є лише відображенням у взаємопов’язаних формах – формі пізнавальної діяльності й формі мови – об’єктивної дійсності. До останньої вживають термін об’єктивна КС, але картина – це вже певна інтерпретація, а об’єктивний світ є реальністю, яка не залежить від суб’єкта [10 : 37].

У своїх роботах часто звертаємось до репрезентації наукових концептів сфери ПХ мовними засобами, тобто термінами, при цьому дотримуємося трактування МКС як способу передачі вербально (засобами мови) наукового знання певної галузі.

Серед характеристик КС виділяють [16 : 10–11]: 1) когнітивний процес включає зародження і формування наукових концептів, фіксацію і передачу наукового знання, де інструментом пізнання виступає термін; 2) терміни як мовні вираження спеціальних наукових концептів представляють спосіб репрезентації професійного знання; 3) специфіка наукової галузі визначає специфіку категоризації і концептуалізації, котрі накладають відбиток на формування концептосфери і на способи мовної репрезентації концептів; 4) за значеннями слів стоять тісно пов’язані з ними когнітивні сутності, котрі можна описати такими спеціально розробленими елементами представлення знань, як фрейми і графи; 5) комунікативний підхід до мови ставить у центр лінгвістичного аналізу дискурс – текст, поміщений у ситуацію спілкування.

Дослідження МКС передбачає, насамперед, аналіз номінативної діяльності і, відповідно, одиниць лексичного рівня мови [2 : 17].

Термінознавство вийшло на новий, когнітивно-комунікативний напрямок, що дозволяє охопити багато недосліджених питань зв’язку лінгвістичного та екстралінгвістичного у процесах номінації [3 : 61].

НКС та наївна КС переплітаються і це відображається у явищах метафоричних перенесень, термінологізації загальноновживаних слів, утворення назв за аналогією, все це є здатністю бачити один об’єкт через інший і є одним із способів репрезентації знання в мовній формі [11 : 338].

В англійській терміносистемі пластичної хірургії зустрічається загальноновживана лексика, яка служить джерелом поповнення термінологічного складу цієї галузі. Це ілюструє, як НКС та наївна КС накладаються. Так, можемо виділити ознаки, предмети, явища, за аналогією з якими номіновано деякі терміни:

1) зооморфізми: *hare lip* “заяча” губа – розцілина губи; *crow (ворона) feet* “гусячі” лапки – зморшки у зовнішньому куті ока; *gobbler neck* “індича” шия – обвисла, товста шия; *bat ear* – вухо “кажана”, клаповухість; *cat ear* “котяче” вухо – вухо, складене вдвоє; *canine muscle* – “собачий” м’яз – м’яз-підіймач кута рота; *harelip suture* – шов заячої губи; *porcine valve* “свинячий” клапан – вид шлункового клапана серця; *spider nevus, vascular spider* – павукподібний невус, судинна зірочка; *chicken breast, pigeon (голуб) breast / chest* – “куряча” грудна клітка; *rectus gallinatum* – “курячі” груди, кілеподібні груди.

2) назви рослин: *prune (слива) belly* відвислий живіт; *glans* [лат. “жолудь”] головка, залоза (аналогія за формою); *lop (галузка, гілочка) ear* відвислі вуха; *seed (насіння) wart* крапчаста бородавка.

3) подібність функції: *jump (стрибати) flap* мігруючий клапоть; *frost-bite* (укус) обмороження; *levitation* [лат. “світло”] спосіб підтримки пацієнтів з опіками; *gut* [староангл. “тексти”] кишка; *risorius muscle* м’яз сміху.

4) назви продуктів харчування та напоїв: *port-wein mark* “винний”, *вогнистий некус*; *sandwich* (бутерброд) *osteotomy* *пошарова остеотомія*; *peau d’orange* *апельсинова шкірочка*, *целюліт*.

5) назви музичних інструментів: *accordion graft* *багатошаровий перфорований шкірний трансплантат*.

6) назви побутових предметів: *cup ear* *келихоподібне вухо, яке стирчить*; *ribbon* (стрічка) *muscle* *смушковий м’яз*; *filiform wart* *ниткоподібна бородавка*; *baggy eyelids* *мішкуваті очі*; *bags under the eyes* *мішки під очима*; *rouch* (сумка, мішок) *under the eyes* *мішки під очима*; *sieve graft* *ситоподібний шкірний трансплантат*.

7) астрономічні назви: *solar lentigo* *сонячне лентіго* – плями, які з’являються від жорсткого ультрафіолету.

8) семантична аналогія: *limb* [лат. “край”] *кінцівка*.

Галузі (підгалузі) наукового та технічного знання містять фрагменти НКС у вербалізованому вигляді – конкретних національних термінологій, із яких будують терміносистеми. Логічний зміст терміносистем є однаковим для всіх мов, проте мовна форма – план вираження – має суто національний характер і залежить від лексичних, синтаксичних, словотвірних, метафоричних тощо моделей певної мови [5].

Саме аналіз термінології дає повний і точний опис механізмів оброблення, зберігання та передавання інформації, а також способів категоризації та концептуалізації спеціальних знань про навколишній світ [5]. Називаючи предмети та їх ознаки – властивості і відношення, людство акумулює у мові свої знання про світ [7 : 8].

Когнітивний підхід у термінології дозволяє відтворити у свідомості людей ті концептуальні структури, якими закладається будова терміносистеми і співвідношення мовних одиниць, які її утворюють [3 : 62].

Термін – результат вербалізації спеціального науково-технічного концепту, смислу, яким оперує людина у процесах мислення і який віддзеркалює зміст досвіду та знань, результатів усієї людської діяльності, процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання [5].

Підсумовуючи вищесказане, відмітимо, що ТО ПХ є результатом вербалізації концептів даної наукової галузі. Верифіковані ТО не лише ілюструють процес термінологізації загальноживаних слів, а й доводять, що ККС / НКС і МКС – взаємопов’язані, що наївна КС та НКС накладаються. Таким чином, проводячи аналогію з об’єктами навколишнього світу, в англійській терміносистемі ПХ окремі ТО номіновано способом термінологічної метафоризації, використовуючи назви тварин, рослин, функцій, їжі, напоїв, музичних інструментів, побутових предметів, астрономічних назв та ін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрусак І. В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу / І. В. Андрусак // Проблеми романо-германської філології: збірник наук. праць / [відп. ред. М. М. Положин]. – Ужгород: “Патент”, 2002. – С. 17–21.
2. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / А. Д. Белова // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17–23.
3. Бондарчук М. Когнитивное исследование авиационной терминологии / М. Бондарчук // Ритми сучасної філології: до 50-річчя професора Т. А. Космеди: збірник наук. статей / [упоряд. Ф. С. Бацевич]. – Львів: ПАІС, 2007. – С. 61–68.
4. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец.: 10.02.15 “Загальне мовознавство” / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 38 с.
5. Дубічинський В. Деякі аспекти термінознавства у процесі навчання української мови за професійним спрямуванням / Володимир Дубічинський, Людмила Васенко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 93–97.
6. Іванова Н. Д. Про побудову мовної моделі світу або її фрагмента (на матеріалі мікрополя українських прикметників із семою “характер поверхні”) / Н. Д. Іванова // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 17. – С. 172–176.
7. Карасик В. И. Категориальные признаки в значении слова: Учебное пособие по спецкурсу / Владимир Ильич Карасик. – М.: МОПИ им. Н. К. Крупской, 1988. – 112 с.
8. Кислицына Н. Н. К проблеме языковой картины мира: культурно-психологические различия и их отражении в стихотворении А. Мицкевича “Три Будрыса” / Н. Н. Кислицына // Культура народов Причерноморья. – Симферополь: Межвузовский центр “Крым”, 1999. – № 6. – С. 361–363.
9. Крамчанинова О. В. Концепт агресія у концептуальній та мовній картинах світу / О. В. Крамчанинова // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – Житомир, 2007. – Вип. 32. – С. 176–180.
10. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство, 2004. – №5–6. – С. 36–41.
11. Малевич Л. До проблеми співвідношення наукової і наївної картин світу: термінологічна метафора / Леся Малевич // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки / [ред. О. Семенюк, Г. Клочек]. – Кіровоград: КДПУ. Вип. 89 (1). – 2010. – С. 337–341.

12. Мишин А. А. Концепты ум и глупость в немецкой и английской языковых картинах мира: автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук: спец.: 10.02.04 “Германские языки” / А. А. Мишин. – Владимир, 2007. – 23 с.
13. Найденова Е. С. Особенности вербализации микроконцепта “религиозные сооружения” в английском, русском и украинском языках / Е. С. Найденова // *Studia Germanica et Romanica: Иноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* – Донецьк: ДонНУ, 2006. – Т. 3. – № 1 (7). – С. 97–115.
14. Павлюк О. О. Категоризація негативних моральних якостей людини у французькій мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.05 “Романські мови” / О. О. Павлюк. – К., 2003. – 20 с.
15. Светоносова Т. А. Когнитивная лингвистика и лингвокультурология: черты и различия / Т. А. Светоносова // *Филологические науки в МГИМО: сборник науч. трудов / [отв. ред. Г. И. Гладков].* – М.: МГИМО-Университет, 2007. – № 27 (42). – С. 39–46.
16. Слоева Е. А. Когнитивно-коммуникативный подход к описанию анатомического объекта: автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук: спец.: 10.02.19 “Теория языка” / Е. А. Слоева. – Ульяновск, 2007. – 22 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Маковська – здобувач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету.
Наукові інтереси: когнітивні дослідження галузевих терміносистем.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТЕКСТОВОГО КОНЦЕПТУ ПАМ'ЯТЬ У ЗАГОЛОВКАХ ПСЕВДОАВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ П. МОДІАНО

Ольга МОЛОКОВА (Київ, Україна)

У статті концепт ПАМ'ЯТЬ представлений як текстовий концепт, у межах якого розгортаються його складники. Здійснено спробу ідентифікувати текстовий концепт ПАМ'ЯТЬ у заголовках псевдоавтобіографічної прози П. Модіано, виходячи із положення про те, що заголовок є сигналом концептуальної інформації тексту та однією із його сильних позицій.

Ключові слова: псевдоавтобіографія, текстовий концепт, заголовок, сильна позиція, ідентифікація, концептоідентифікувальна роль, концептуальний аналіз, ретроспективний аналіз.

In this article the concept MEMORY is defined as a textual concept, within the limits of which its constituents are being unfolded. The article presents an attempt to identify the textual concept MEMORY in the titles of P. Modiano's autofictional prose. The title of the novel is considered as a conceptual information signal of the text and one of its strong positions.

Key words: faction, textual concept, title, strong position, identification, concept identifying role, textual analysis, conceptual analysis, retrospective analysis.

На сучасному етапі лінгвопоетики особливість псевдоавтобіографічного жанру, яка полягає у поєднанні ознак різних жанрів, “гібридності”, “синтетичності” визначається його перевагою [10: 9], адже такі твори підходять до випробування в них нових художніх прийомів у різних комбінаціях [10: 6].

З кінця п'ятдесятих років ХХ століття починається доба постмодернізму, в межах якої розвивається псевдоавтобіографічний жанр. На сьогодні цей вид автобіографічної літератури залишається одним із найменш досліджених. Труднощі дослідження пояснюються неоднозначністю точок зору на його статус та витлумачення. Так, С. Дубровські, автор терміну *autofiction*, розуміє псевдоавтобіографію як вигадку “цілком реальних фактів та подій” [13: 58]. Ж. Лекарм визначає цей жанр “неточним” [15]. В. Колонна вважає, що це проекція себе у вигаданому світі, де можна було б опинитися, але насправді не жили [12: 390]. Т. Лоран тлумачить псевдоавтобіографію як несвідому єдність реальних життєвих спогадів письменника із видумкою, між якими розмиті межі [14: 12]. Думку про повністю вигаданий зміст цього жанру висловлює Ж. Женетт [5]. Таким чином, під псевдоавтобіографією ми розуміємо представлення подій, фактів життя автора у романізованій формі, де вимисел (*fiction*) домінує над дійсністю (*factualité*).

Одним із яскравих представників псевдоавтобіографічного жанру є французький письменник П. Модіано. Художній простір письменника характеризується певними особливостями, серед яких пріоритетну позицію займають тема пам'яті, внутрішній діалог та пошук самоідентичності і стає необхідною умовою дослідження розгортання текстового концепту (ТК) ПАМ'ЯТЬ.

Постановка наукової проблеми. Найсуттєвіша частина інформації, яку несе будь-який текст, зокрема текст художнього твору, підкріплюється у його сильних позиціях.

Науковці приділяють значну увагу вивченню цього текстового явища і як результат спостерігається термінологічне різнобарв'я: “ключові слова” [6: 82], “сміслові опорні пункти” [11: 127], “сміслові ядра” [7: 48]. Незалежно від різних формулювань, йдеться про згорнену текстову інформації, яка є вираженою та фіксованою на конкретних відрізках лінійного простору тексту: заголовку, епіграфі, передмові, зав'язці, розв'язці та епілозі. Сильні позиції безпосередньо слугують для розуміння тексту.

Актуальність наукової проблеми зумовлена тим, що характерна для заголовку концептоідентифікувальна роль уможлиблює ідентифікацію у ньому ТК ПАМ'ЯТЬ. Зауважимо, що передмова та епілог не є властивими модіанівському твору. Зав'язка та розв'язка у тканині текстів безпосередньо корелюють з ТК ПАМ'ЯТЬ, а кінцівка характеризується відкритістю. Традиційно, початок роману письменника – це ситуація, в якій оповідач починає пригадувати минуле, перебирати в пам'яті події, персонажів тих часів, щоб отримати відповіді на запитання, які давно вже виникли, але довго залишаються без відповіді.

Виходячи із положення про те, що заголовок є сигналом концептуальної інформації тексту, **мету цієї статті** вбачаємо в тому, щоб ідентифікувати ТК ПАМ'ЯТЬ у заголовках романів « La place de l'Etoile » (“Площа Зірки”, 1968), « Livret de famille » (“Сімейна книжка”, 1977), « Voyage de noces » (“Весільна подорож”, 1990), які й слугують **матеріалом** дослідження. Досягнення мети передбачає вирішення конкретних **завдань**: проаналізувати заголовки псевдоавтобіографічної прози П. Модіано; зосередити увагу на назвах конкретних романів із різного творчого періоду письменника та ідентифікувати ТК ПАМ'ЯТЬ, його ієрархічні складники.

Заголовок представляється як сильна позиція тексту, асоціюється з ключовими словами [6: 82], є основним актуалізатором [9: 90] та першим вербальним маркером ТК. Він імпліцитно або експліцитно виражає основний задум, ідею, концепт творця [3: 133], несе у собі розкриття важливої теми та намічає ту домінуючу, яка визначає собою всю побудову художнього твору [2: 200]. Оскільки заголовок є скомпресованим нерозкритим змістом тексту, його усвідомлення відбувається ретроспективно, після завершення читання художнього тексту. Таким чином, він виступає сильною ланкою, що зв'язує початок і кінець твору. В остаточному, ретроспективному прочитанні, це – надзвичайно емне вираження точки зору автора, суттєвий компонент, що завершує формування образу автора даного твору [9: 92].

Заголовок як експліцитний знак поверхневої структури тексту є водночас сильним імпліцитним маркером його глибинної структури, тобто ТК. Імпліцитність заголовка закодована у цілому тексті, що інколи зумовлює певні труднощі, які виникають при ретроспективному осмисленні [4: 175]. Метафорично заголовок твору можна зобразити у вигляді “закрученої пружини, яка розкриває свої можливості у процесі розгортання” [3: 133].

На передтекстовому етапі ознайомлення із заголовками художньої прози П. Модіано було виявлено три основних компоненти змістової структури, за якими найменувався твори:

місце фабульних подій – « La place de l'Etoile » (“Площа Зірки”), « Rue des boutique obscures » (“Вулиця темних крамниць”), « Quartier perdu » (“Зниклий квартал”), « Dans le café de la jeunesse perdue » (“У кафе втраченої молодості”), « Vestiaire de l'enfance » (“Гардероб дитинства”);

подія, яка становить зміст фабульної дії – « La ronde de nuit » (“Нічна варта”), « Voyage de noces » (“Весільна подорож”), « Accident nocturne » (“Нічний нещасний випадок”);

номінація суб'єкта чи об'єкта фабульної події, яка є водночас змістовно-концептуальною номінацією – « Dora Bruder » (“Дора Брюдер”), « Une jeunesse » (“Молодість”), « Livret de famille » (“Сімейна книжка”), « Un pedigree » (“Родовід”).

Назви романів можна дефініювати як внутрішньо направлені заголовки [8: 114], що проектується автором на текст і набувають свого істинного значення в текстовому просторі. Зрозуміти смисли та співвіднесеність із змістом текстів можна лише ретроспективно.

Розглянемо кілька заголовків романів П. Модіано з огляду на визначений нами ТК ПАМ'ЯТЬ у псевдоавтобіографічній прозі письменника, зокрема роман « Livret de famille »

(“Сімейна книжка”). Проведений семантико-когнітивний аналіз згаданого вище заголовку здійснено у напрямку вичленування структури текстового мегаконцепту ПАМ’ЯТЬ шляхом аналізу компонентів заголовку. Вони мають таке словникове значення:

livret (n. m.) – « petit registre, carnet » [17: 1102];

famille (n.f.) – 1) « les personnes apparentées vivant sous le meme toit: le père, la mère et les enfants »; 2) « l’ensemble des personnes liées entre elles par le mariage et par la filiation ou par l’adoption »; 3) « succession des individus qui descendent les uns des autres, de génération en génération » [17: 757];

livret de famille (n. m.) – « un document officiel, délivré en France, soit aux époux à l’issue de la cérémonie de leur mariage, soit automatiquement lors de la naissance du premier enfant d’un couple non marié, consistant en un recueil d’extraits d’actes d’état civil relatifs à une famille » [18].

У загальних рисах, слід уточнити, що *livret de famille* – сімейна книжка, свідоцтво французької сім’ї, єдиний документ, що включає в себе вітчизняні свідоцтво про шлюб та свідоцтво про народження дітей. Ініціатива створення такого документу належить Франції ще у 1877 році з метою реєстрації цивільного стану своїх громадян.

Таким чином, на основі словникових дефініцій нами було ідентифіковано складники ТК ПАМ’ЯТЬ, які можна зобразити таким чином (див. рис. 1):

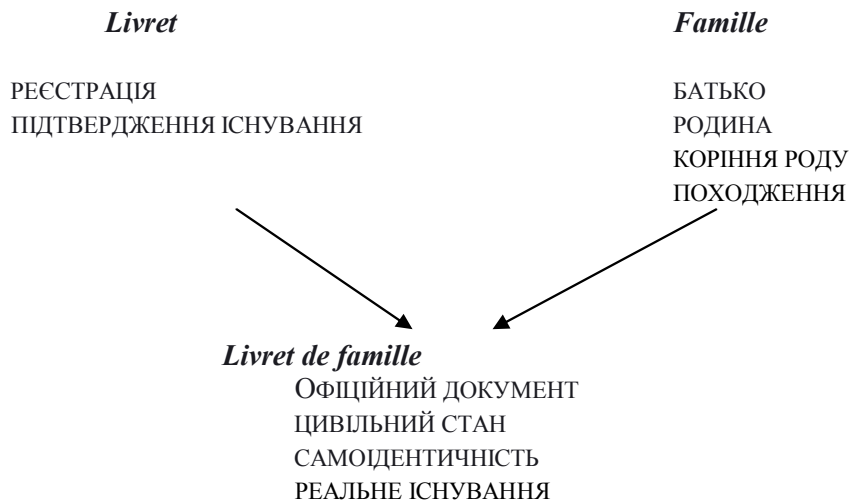

Рис. 1 Схема розгортання складників ТК ПАМ’ЯТЬ у заголовку роману « *Livret de famille* »

Отже, отримуємо концептуальний ланцюжок, в якому реалізуються такі складники ТК ПАМ’ЯТЬ: БАТЬКО, РОДИНА, РЕЄСТРАЦІЯ, ПІДТВЕРДЖЕННЯ ІСНУВАННЯ, ЦИВІЛЬНИЙ СТАН, САМОІДЕНТИЧНІСТЬ, ПОШУК БАТЬКА, СІМ’Я. Слід зазначити, що оповідачі, персонажі, художньої прози П. Модіано – маргінали, апатриди, сироти без сім’ї та імені, які все життя намагаються пригадати своє минуле, віднайти себе, батьків та орієнтири в житті, які будуть доказом існування. Образ батька, важливий образ у творчості письменника, символізує нестабільність існування, яка непокоїть героїв. На протигагу цьому, в романі « *Livret de famille* » автор створює нову ситуацію, в якій народжується очікувана донька оповідача у повноцінній сім’ї. Батько-оповідач свідомий цієї події і реєструє новонароджену, розмірковуючи: *Nous venions de participer au début de quelque chose. Cette petite fille serait un peu notre déléguée dans l’avenir. Et elle avait obtenu du premier coup le bien mystérieux qui s’était toujours dérobé devant nous: un état civil* (Modiano, LF, 27) (тут і далі виділено нами. – О. М.). Ретроспективний аналіз роману демонструє, що існування без офіційного документу (*livret de famille*), в якому засвідчені та ідентифіковані сім’я і рідні, є неможливим, це – ПСЕВДОІСНУВАННЯ.

Таким чином, в заголовку роману « *Livret de famille* » ідентифікується ТК ПАМ’ЯТЬ із складниками ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ, ПСЕВДОІСНУВАННЯ, ЦИВІЛЬНИЙ СТАН,

САМОІДЕНТИЧНІСТЬ, ПОШУК БАТЬКА, БАТЬКО, РОДИНА, РЕЄСТРАЦІЯ, ПІДТВЕРДЖЕННЯ ІСНУВАННЯ.

Відповідно до ТК ПАМ'ЯТЬ є заголовок роману « Voyage de nocces » (“Весільна подорож”). Оскільки весільна подорож корелює із поняттям подорожі загалом, то вважаємо за доцільне уточнити її словникове визначення:

voyage (n.m.) трактується як « déplacement d'une personne qui se rend en un lieu assez éloigné » [17: 2058]; « parcours (touristique, sportif) au bout duquel on revient à son point de départ » [18];

voyage de nocces (n.m.) – « est le voyage que les jeunes mariés font après leur cérémonie de mariage. C'est, pour eux, le véritable premier moment d'intimité leur permettre de se découvrir en dehors du cadre de vie habituel » [19].

Отже, даний вид подорожі передбачає не тільки отримання фізичного, морального задоволення, інтимність ситуації, відсторонення від звичного оточення, а також, мирний час, матеріальну спроможність й внутрішній спокій. Такий заголовок налаштовує читача на позитивні емоції, враження. Проте ретроспективний аналіз роману демонструє протилежне: події розгортаються під час війни, тоді, коли така подорож апріорі не може мати місця, молодята не є щойно одруженими – це фіктивна ситуація, якій не характерна інтимність, оскільки, вони легко погоджуються взяти у свою компанію першу зустрічну людину.

Лексема *voyage* (n.m.) – (“подорож”) в імплікованій формі виступає ключовим елементом різночасового нашарування роману. Хронологічно перша подорож фабульних подій 1942 року – весільна подорож є втечею з окупованого Парижу, від реєстрації, приниження загалом, проблем того часу. Персонажі усамітнюються від усіх заради власного порятунку. Для оточуючих факт весільної подорожі асоціюється зі спокоєм: *Si des jeunes gens partaient encore en voyage de nocces, cela voulait dire que la situation n'était pas aussi tragique que cela et que la terre continuait de tourner* (Modiano, VN, 59). Але весільна подорож неможлива під час війни, в неспокійні часи, це – псевдоспокій. Отже, словосполучення *voyage de nocces* (n.m.) – (“весільна подорож”) є сигналом ТК ПОРЯТУНОК, УСАМІТНЕННЯ, ПСЕВДОСПОКІЙ.

Наступне часове нашарування відноситься до подорожі Інгрід у Мілан (друга фабульна подорож) з метою суїциду. Це втеча, відмова від життя, спогадів, які є важким тягарем для героїні. Вона не передбачає повернення назад. В цьому разі імплікуються концепти ВІДЧУЖЕННЯ, ВІДМОВА ВІД ЖИТТЯ. Звістка про самогубство героїні спонукає оповідача здійснити подорож (третю фабульну подорож), відокремитися від рідних заради пошуку слідів Інгрід. Він повідомляє всіх про поїздку до іншої країни, а насправді усамітнюється в передмісті Парижа, для того, щоб усе пригадати, відновити у пам'яті. Йдеться про статичну подорож, образ якої імплікують ТК ПОШУК ІСТИНИ, САМОТНІСТЬ. Таким чином, узагальнено концептуальний простір ПОДОРОЖ (див. табл. 1):

Таблиця 1

Узагальнення концептуального простору ПОДОРОЖ у романі « Voyage de nocces »

<i>Весільна подорож Інгрід та Різо</i>	<i>Ціленаправлена подорож Інгрід</i>	<i>Статична подорож оповідача</i>
ПОРЯТУНОК ПСЕВДОСПОКІЙ УСАМІТНЕННЯ	ВІДМОВА ВІД ЖИТТЯ ВІДЧУЖЕННЯ	ПОШУК ІСТИНИ САМОТНІСТЬ

Отже, основу ТК ПАМ'ЯТЬ, що ідентифікується у заголовку роману, становлять такі складники: ПОДОРОЖ, ПОРЯТУНОК, ПОШУК ІСТИНИ, ВІДМОВА ВІД ЖИТТЯ, ПСЕВДОСПОКІЙ, УСАМІТНЕННЯ, ВІДЧУЖЕННЯ, САМОТНІСТЬ.

В імплікованій формі ТК ПАМ'ЯТЬ ідентифікується у заголовку роману «La place de l'Etoile» (“Площа Зірки”). За формою цей заголовок визначаємо як назву-символ [9: 134], оскільки символічною є не лише згадана площа, а й лексема *étoile*.

Згідно із словниковим тлумаченням *place n.f.* – « *place fermée de tous côtés, sans perspectives lointaines. Elle est généralement limitée par des bâtiments, dotée d'un traitement du sol minéral, équipée de mobilier urbain ou d'édicules (statue, fontaine, obélisque, etc.)* » [18]. Відомо, що *la place de l'Etoile* – це стара назва однієї із площ Парижу (від 1970 року – площа Шарля де Голля) круглої форми, звідки розходяться раніше п'ять, а згодом дванадцять доріг. Із точки зору архітектури, це радше, місце роздоріжжя, аніж площа [19]. У свою чергу, роздоріжжя, розпутьтя символізують невпевненість, труднощі вибору, а також образ людських страхів та надій у момент вибору. Водночас, сама людина є перехрестям, де поєднуються і борються її різні боки [16: 174]. Наступним елементом тлумачення заголовку виступає одне із символічних значень лексеми *étoile n.f.* – « *le symbole de l'esprit et, en particulier du conflit entre les forces spirituelles, ou de lumière, et des forces matérielles ou des ténèbres* » [18: 418]. Створений художній словесний образ площі як організовано-закритої території міського простору, що є водночас розпутьтям доріг, символом внутрішнього конфлікту, імплікує ТК ЗАМКНЕНІСТЬ, ЦИКЛІЧНІСТЬ, ВАГАННЯ, ПРОБЛЕМА ВИБОРУ. З огляду на той факт, що головною ознакою середовища існування оповідача є його замкненість, нами виокремлено ТК ОБМЕЖЕННЯ ПРОСТОРУ. Життя у замкненому, обмеженому просторі наодинці зі своїми спогадами та переживаннями не є справжнім життям і призводить до ВНУТРІШНЬОГО КОНФЛІКТУ оповідача.

Отже, відповідно до концептуального аналізу заголовку « *La place de l'Etoile* » ідентифікуються ТК ВНУТРІШНІЙ КОНФЛІКТ, ОБМЕЖЕННЯ ПРОСТОРУ, ЗАМКНЕНІСТЬ, ЦИКЛІЧНІСТЬ, ВАГАННЯ, ПРОБЛЕМА ВИБОРУ, які є складниками ТК ПАМ'ЯТЬ.

Як **висновок**, можемо засвідчити, що у заголовках сучасної псевдоавтобіографічної прози П. Модіано ідентифікується ТК ПАМ'ЯТЬ та його ієрархічні складники. Перспективою для подальшої наукової роботи є ідентифікація ТК ПАМ'ЯТЬ в інших сильних позиціях тексту. Розглянута нами проблема, безумовно, заслуговує на подальші дослідження та уточнення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Араратян М.Г. О коммуникативности образной системы художественного текста // Иностранные языки. Зарубежная литература: межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 3. – Ереван: Ереван. гос. ун-т. – 1984. – С. 17 – 24.
2. Выготский Л.С. Психология искусства. – 3-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 572 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 137 с.
4. Горшкова К.А., Шевченко Н.Г. Роль заглавия-аллюзии в реализации категории интертекстуальности в художественном тексте // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків: Константа, 2005. – № 667. – С. 175 – 178.
5. Женетт Повествовательный дискурс // Фигуры II. – Т.2. – М.: Изд-во Сабашниковых, 1998. – С. 60 – 278.
6. Лукин В.А. Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа. – М.: Изд-во "Ось-89", 1999. – 192 с.
7. Лурія А.Р. Язык и сознание. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1979. – 319 с.
8. Кожина Н.А. Способы выражения экспрессии в заглавиях художественных текстов // Проблемы экспрессивной стилистики: сб. науч. тр. – Р.-на-Д., 1987. – С. 111–116.
9. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
10. Потницева Т.Н. Из истории жанра биографии в английской литературе (поэтика и стилистика). – Днепропетровск: ДГУ, 1991. – 88 с.
11. Смирнов А.А. Проблемы психологии памяти. – М.: Просвещение, 1966. – 423 с.
12. Colonna V. L'Autofiction. Essai sur la fictionnalisation de soi en littérature // Thèse inédite dirigée par Gérard Genette. – EHESS, 1989. – P. 390.
13. Doubrovsky S. Parcours critique. – P.: Galilée, 1980. – 233 p.
14. Laurent T. L'oeuvre de Patrick Modiano: une autofiction. – Lyon: Presses universitaires de Lyon, 1997. – 197 p.
15. Lecarme J. L'autofiction: un mauvais genre? // Autofictions & Cie. Colloque de Nanterre, 1992. – №6. – P. 125 – 254.

СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

16. Chevalier J., Gheerbrant A. Dictionnaire des Symboles. – P.: Editions Robert Laffont / Jupiter, 2002. – 1060 p
17. Le Robert quotidien. Dictionnaire pratique de la langue française / [sous la direction de J. Rey-Debove]. – P.: Dictionnaire Le Robert, 1996. – 2181 p.
18. Dictionnaire "Alexandria" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sensagent.com/dictionnaires/fr-fr>.
19. Encyclopédie libre Wikipédia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fr.wikipedia.org>.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Modiano, PE:** Modiano P. *La place de l'Etoile*. – P.: Gallimard, 1968. – 210 p.
Modiano, LF: Modiano P. *Livret de famille*. – P.: Gallimard, 1981. – 216 p.
Modiano, VN: Modiano P. *Voyage de nocces*. – P.: Gallimard, 1990. – 157 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Молокова – аспірантка кафедри французької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

ПОЛЬОВА СТРУКТУРА МІКРОКОНЦЕПТУ "DEAR"

Ірина НІКИТОЧКІНА (Чернівці, Україна)

У статті реконструйовано концептосферу мікроконцепту "dear", який входить до мегаконцептосфери "value" в англомовній картині світу. Побудовано лексико-семантичне поле "dear", проведено його структурування та виділено лексико-семантичні групи у системі англійської мови та структурі дискурсу.

Ключові слова: концепт, концептосфера, когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, семантизація, категоризація, компонентний аналіз, польова модель.

In the present paper conceptual system of the microconcept "dear", as a component of megaconcept "value", has been reconstructed. The field model of semantic verbalizing means in the English language has been built.

Key words: concept, conceptual system, cognitive linguistics, conceptual-linguistic studies, semantization, categorization, componential analysis, field model.

Людська думка додає до найменшого сприйняття елемент оцінки – всі нашi сприйняття супроводжуються відчуттям задоволення/незадоволення. Оцінка як невід’ємна частина нашого мислення знаходить своє відображення у мові й проявляється на всіх рівнях, у тому числі на дискурсивному.

Вивченню проблем аксіології у лінгвістиці присвячено цілий ряд праць (Н. Авганова, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, І. Арнольд, А. Ахманова, Л. Барлас, Е. Вайгль, В. Василенко, А. Волошина, А. Галкіна-Федорук, А. Зубов, В. Кіріллова, С. Колесник, Т. Космеда, В. Кузнецова, Г. Колшанський, Н. Лук’янова, В. Мальцев, Э. Меднікова, А. Петрищева, Н. Разінкіна, М. Ретунська, Ю. Степанов, І. Стернін, А. Федотова, R. Hare, N. Chomsky, R. Perry), які розглядають особливості оцінки в цілому, а також окремі її аспекти, вираження на різних рівнях мовної системи, роль та значення оцінки у тексті, можливість трактування у широкому контексті.

Найважливішою особливістю оцінки є те, що в ній завжди присутній суб’єктивний фактор, що взаємодіє з об’єктивним. Суб’єктивний компонент передбачає позитивне чи негативне ставлення суб’єкта оцінки до її об’єкта, у той час як об’єктивний (дескриптивний, ознаковий) компонент оцінки орієнтується на власні якості предметів та явищ, на основі яких визначається оцінка.

Категорію оцінки можна віднести до області прагматики в силу того, що суб’єкт оцінки наділяє предмети оцінними ознаками, виражаючи позитивну або негативну оцінку, прагнучи викликати реакцію адресата [1: 273].

Метою даної розвідки є дослідження та опис мовної репрезентації мікроконцепту "dear", та реконструкція польової моделі даного мікроконцепту в сучасній англійській мові.

Об’єктом дослідження виступає мікроконцепт "dear" і засоби його вербалізації в англійській мові. Предметом даної розвідки є лінгвістичні та культурні особливості мовної концептуалізації поняття "dear" в англомовній картині світу.

Посилена увага до моделювання концептуального простору взаємозамінних параметричних лексем спричинена зростанням інтересу мовознавців до мікролінгвістичних студій, які дають змогу з позицій антропоцентризму глибше й адекватніше репрезентувати суть досліджуваних об’єктів, процесів і явищ навколишньої дійсності.

Це зумовлює актуальність даної роботи, яка визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвокогнітивних досліджень на розробку ефективних способів експлікації концептуального простору, репрезентованого мовленнєвою діяльністю людини, та моделювання структур знання вербалізованих і невербалізованих концептів.

Поглиблене осмислення того, як за допомогою мови відбувається концептуалізація та категоризація дійсності, входить у компетенцію нової науки – лінгвоконцептології (Л.І. Белехова, О.Л. Бессонова, М.М. Болдирев, С.Г. Воркачов, С.А. Жаботинська, В.В. Жайворонок, В.Л. Іващенко, Д.М. Колесник, Г.В. Колшанський, В.І. Кононенко, О.С. Кубрякова, А.Е. Левицький, А.П. Мартинюк, В.В. Михайленко, М.М. Полюжин, С.І. Потапенко, А.М. Приходько, М.В. Скаб, Й.А. Стернін, Р. Фрумкіна, Г. Лакофф, Р. Ленекер та ін.), у центрі уваги якої є співвідношення вербальних і невербальних знань носіїв тієї чи іншої мови.

Через мовну картину світу знаходить реалізацію концептуальна картина світу – феномен, який віддзеркалюється у свідомості людини у форматі вторинного існування об'єктивного світу і який є результатом її абстрагуючої діяльності [5: 3]. Мовна картина світу ґрунтується на концептуальній картині світу.

Найбільш ефективним способом вивчення змісту концепту є слово, яке можна вважати засобом доступу до концептуального знання [3: 256].

Вибір для дослідження прикметників зумовлений особливим інтересом до вивчення цієї частини мови. При детальному дослідженні лінгвістичної природи прикметників, при вивченні механізмів номінації в сфері ад'єктивних ознакових слів, не тільки уточнюється лінгвістичний статус даної категорії лексичних одиниць, а й поглиблюються знання про когнітивну діяльність людини. З однієї сторони, встановлюють параметри, за якими відбувається виділення предмету з ряду йому подібних, а, з іншої сторони, визначають результати пізнавальної діяльності людини, зафіксовані в назвах певних властивостей, ознак, якостей властивих речам в реальній дійсності [4: 3].

Застосування компонентного аналізу для дослідження значень виступає ефективним засобом виявлення окремих сторін значення, які в найбільш повній мірі виражають його сутність, відрізняючи її від сутності інших значень. Метод компонентного аналізу передбачає не лише умовне розщеплення об'єктів на частини, а також їх синтез. При цьому синтез здійснюється на новому, вищому рівні пізнання, в результаті чого пізнається будова об'єкта, виявляються сторони, приховані до аналізу, визначається специфіка об'єкта.

Кожен концепт, що є квантом структурного знання, можна встановити завдяки словниковим дефініціям, які охоплюють різні мовні засоби репрезентації [2: 481]. Реконструкцію мікроконцептосфери "dear" слід розпочати з компонентного аналізу домінантної лексеми, що дасть можливість побудувати її як автономну мовну єдність.

Шість словників (**D1** – Macmillan English Dictionary For Advanced Learners, **D2** – Oxford Dictionary For Advanced Learners, **D3** – The American Heritage Dictionary, **D4** – Collins English Dictionary, **D5** – Merriam-Webster's Unabridged Dictionary, **D6** – Longman Dictionary of Contemporary English (on-line)), які були використані при аналізі, визначають прикметник *dear* таким чином: **1) beloved, esteemed; 2) precious, cherished; 3) high-priced, expensive; 4) earnest; 5) affectionate.** Такі дані знаходять відображення в складі концептосфери "dear", яка включає декілька категорій (див. Рис.1).

Рис.1. Концептосфера мікроконцепту "dear" в англomовній картині світу

Для даного дослідження особливе значення має категорія матеріальної цінності. Отже, при подальшій деталізації мікроконцепту "dear" в його семантичній системі було виділено 5 складових компонентів: *costly*, *high-priced*, *pricey*, *expensive*, *precious* (див. Таблицю 1).

Таблиця 1.

Компонентний аналіз лексики *dear*

№	Dictionaries	D1	D2	D3	D4	D5	D6
1	<i>costly</i>	+	-	-	+	-	+
2	<i>high-priced</i>	-	+	+	-	+	+
3	<i>pricey</i>	-	-	+	+	+	+
4	<i>expensive</i>	+	+	+	-	+	-
5	<i>precious</i>	-	+	-	+	-	-

Кожен з 5 компонентів, які виступають складовими значення лексики *dear* (див. Рис.2), представлений в системі мови певною лексико-семантичною групою:

1. **costly**: *expensive, overpriced, inflated, price, exorbitant, valuable*;
2. **high-priced**: *overpriced, costly, extortionate, expensive, exorbitant, dear, stiff, prohibitive, unaffordable, uneconomic*;
3. **pricey**: *costly, expensive, high-priced, overpriced, exorbitant, dear*;
4. **expensive**: *pricey, high-priced, dear, costly, big-ticket, deluxe, luxurious, sumptuous*;
5. **precious**: *costly, prized, expensive, dear, treasureable, exquisite, premium, priceless*.

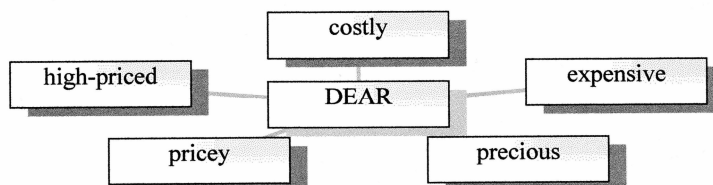

Рис. 2. Складові компоненти мікроконцепту "dear"

Лексема *dear* входить до складу всіх лексико-семантичних груп, що свідчить про її домінуючість. Таким чином, при реконструкції польової моделі мікроконцепту "dear" центр поля утворює лексема *dear* зі своєю лексико-семантичною групою, а лексеми-компоненти з їхніми лексико-семантичними групами утворюють периферію. Ядро польової структури включає значеннєві компоненти (*dear*), а ближня (*costly, high-priced, expensive*) та дальня (*pricey, precious*) периферії включають конотації, асоціації та прагматичні компоненти (див. Рис.3). Чим далі від ядра знаходиться лексеми, тим вільніші їхні відносини, і чим ближче до центру, тим тісніші семантичні зв'язки.

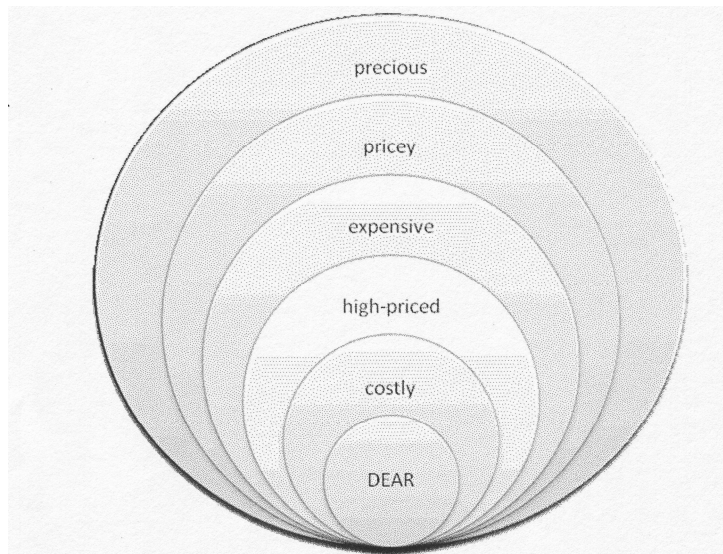

Рис. 3. Структура лексико-семантичного поля "dear" в системі мови

У результаті вивчення етимологічних даних вдалося встановити, що лексема *dear* походить від давньоанглійського **dēore** (*precious, valuable, costly, loved, beloved*), яке, в свою чергу, розвинулося з давньогерманського **deurjaz**.

Напр., О.Е. *Sege me hwæðer se ðín wéla deóre seó ðé.* – N.E. Tell me whether thy wealth is precious to thee. (Bt. 13; Fox 38, 6).

О.Е. *On Dryhtnes naman deórum* – N.E. in the Lord's precious name (Ps. Th. 117, 10).

О.Е. *Da me synd golde deórran.* – N.E. They are dearer to me than gold. (Ps. Th. 118, 127)

Пор.: давньоскандинавське **diuri**, давньонорманське **dyrr**, давньофризьке **diore**, давньoberхньогерманське **tiuri**; середньоанглійське **dere**, середньодатське **dure**; датське **duur**, німецьке **teuer**. Первинне джерело виникнення лексеми *dear* невідоме. Як іменник *dear* виникає в кінці XIV ст., імовірно, як коротка форма від "*dear one*". Як ввічливе звертання в листах лексема починає функціонувати з середини XV ст.

Напр., Mid.E. "*A, mercy, swete lady dere!*" (The Canterbury Tales, The Book of the Duchess)

Mid.E. *Alas! Youre love, I bye hit al to dere.* (The Canterbury Tales, Anelida and Arcite)

Лексема *precious* з'явилася у вжитку в кінці XII ст., і походить від латинського **pretiosus** (*costly, valuable*), яке було похідним від **pretium** (*value, worth, price*). Сам іменник **pris** (*price*) був запозичений на початку XIII ст. від давньофранцузького **pris** (*price, value, wages, reward*), який, у свою чергу, розвинувся з латинського **pretium**.

Напр., Mid.E. *Do thing that hem sitting is, For therof cometh good loos and pris.* (The Canterbury Tales, The Romaunt of the Rose)

Mid. E. *Wel koude he syng and pleyen on a rote; Of yeddynges he baar outrely the pris.* (The Canterbury Tales, General Prologue)

Mid.E. *With clothyng, and with precious array, That it is peril of oure chastitee* (The Canterbury Tales, The Wife of Bath's, Prologue)

Mid.E. *Glad was this juge, and maked him greet cheere, And yaf hym yiftes precieuse and deere.* (The Canterbury Tales, The Physician's Tale)

Прикметник *pricey*, також *pricy* (*expensive*) з'явився у 1932 за допомогою додавання флексії *-y* до іменника: *price* + *y*.

Прикметник *costly* увійшов до вжитку в кінці XIV ст. і є похідним від іменника *cost*. Більш ранніми лексемами з таким значенням були *costful* (середина XIII ст.), *costious* (середина XIV ст.). Іменник *cost* датується 1200 р. і походить від давньофранцузького **cost** (*cost, outlay, expenditure; hardship, trouble*), а останнє від латинського **constare** (*to stand at, to cost*).

Напр., Mid.E. *Thanne moot another payen for oure cost, Or lene us gold, and that is perilous.* (The Canterbury Tales, The Shipman's Tale)

Mid.E. *Thanne were I holde to quyte thy labour; And al the cost I wol myselfen make.* (The Canterbury Tales, The Legend of Good Women/The Legends)

Лексема *expensive* (*given to profuse expenditure*) вперше була зафіксована у словнику в 1620-их роках, і є похідним від іменника *expense*. Значення "дорогий" розвинулося в 1630-их роках, до того часу вживаним був прикметник *expenseful* (1600 р.).

Сам іменник *expense* датується кінцем XIV ст., і походить від давньофранцузького **espense** (*money provided for expenses*), яке, в свою чергу, походить від латинського **expensa** (*disbursement, outlay, expense*). Давньолатинський іменник згодом розвинувся в середньолатинське **spe(n)sa**, яке мало вужче значення "*outlay for provisions*" (затрати на продовольчі товари), а потім "*provisions, food*" (продовольство, їжа). Саме цей іменник був запозичений у давньoberхньогерманську як **spisa**, і є коренем німецького **Speise** (*food*).

Отже, польова модель мікроконцепту "*dear*" в сучасній англійській мові, відтворена на основі компонентного аналізу лексеми *dear*, є неоднорідною та багатоплановою структурою, охоплює набір ядерних та периферійних елементів. Це відображає комплексність репрезентації вищезазначеного концепту у свідомості носіїв англійської мови.

У перспективі доцільним видається застосування отриманих результатів для реконструкції даної концептосфери в давньоанглійській та середньо англійській.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вольф Е.М. Варьирование в оценочных структурах / Е.М. Вольф // Семантическое и формальное варьирование. – М.: Наука, 1979. – С.273-294
2. Михайленко В.В. Рангова концептуалізація в англійській мові / В.В. Михайленко // Наукові записки. Серія "Філологічна". Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22-23 квітня 2010 року "Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість". – Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія". – Вип.13. – 2010. – С.479-485
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
4. Харитончик З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка / З. А. Харитончик. – Минск : Вышэйш. шк., 1986. – 93 с.
5. Черська Ж.Б. Прикметники зі значеннями "егоїстичний" – "альтруїстичний": системно-квантитативні аспекти функціонування в німецькомовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. "Германські мови" / Ж.Б. Черська. – Чернівці, 2008. – 23 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Нікітєчка – асистент кафедри сучасних європейських мов Буковинської державної фінансової академії (м. Чернівці), здобувач кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка (м. Івано-Франківськ).
Наукові інтереси: семантика англійської мови.

МОВНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ЧЕСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИКМЕТ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ТЕКСТІВ

Тетяна ПОГРІБНА (Рівне, Україна)

У статті аналізується мовний і прагматичний компонент чеських народних прикмет як складової календарно-паремійної моделі світу, подається типологія календарно-хронологічного маркування прикмет, аналізується календарне значення хрононіма як вербального репрезентанта часу та його місце у календарному циклі.

Ключові слова: народна прикмета, прогностика, народний календар, прагматичний потенціал прикмети, календарно-хронологічний маркер, хрононім, геортонім, агіонім.

The linguistic and pragmatic component of Czech prognostics as a constituent of calendar world model is analyzed in the article. The calendar knowledge of chrononim as a verbal representative of time, cultural explanation of denoted by its time distance and its place in the calendar cycle are reviewed.

Key words: folk sign, prognostics, folk calendar, chronological marker, chrononim, heortonim, ahionim.

Народним прикметам, як різновиду паремій, належить істотна роль серед інших фольклорних жанрів, а тому цілком виправданим є інтерес до вивчення прикмет як фольклористами й етнографами, так і лінгвістами, у працях яких даний матеріал став об'єктом вивчення не лише в традиційному лексичному й синтаксичному плані, але й у плані текстуально-структурних, когнітивних, прагма- й етнолінгвістичних та інших характеристик, зокрема з використанням лінгвокультурного та лінгвосеміотичного підходів (О.Б.Христофорова, Н.Н.Фатгахова, М.О.Кулькова, С.С.Єрмоленко, В.К.Харченко, О.Є.Тонкова, Z.Profantová, V.Čechová, S.Pastyřík, R.Grenarová). Однак у предметному стосунку народні прикмети виявляють спорідненість ще з однією сферою, яка становить інтерес для філологічних студій і одну з маніфестацій якої даний різновид паремій являє собою – з народним календарем, а тому логічно розглядати чеські народні прикмети саме в такому ключі.

Отже, **об'єктом** нашого дослідження є чеські народні прикмети – своєрідні лапідарні клішовані форми, складова паремійного фонду чеської мови, тексти з суттєвим лінгвокультурологічним потенціалом. **Актуальність** пропонованого дослідження зумовлена тим, що попри значну кількість наукових розвідок, присвячених народним прикметам, останні як мовний та культурний феномен залишаються вивченими недостатньо, адже більшість наявних праць є аспектуальними. **Метою** даної статті є дослідження структурно-семантичного та прагматичного потенціалу чеських народних прикмет як складової національної календарно-паремійної моделі світу.

Щодо самої номінації, то в чеській традиції паремії календарного циклу позначаються терміном *pranostika*. Ця назва походить від лат. *prognostika* 'передбачення' з гр. *prognósis*, яке використовувалося для позначення окремих видів передбачень, або ж прогнозів [10: 479].

Утім, як зауважує відома чеська дослідниця М.Чехова, словотвірне значення даної лексеми є дещо вужчим, і разом з тим ширшим: у мовленнєвій практиці прогностики виражають не будь-який прогноз, а лише той, що співвідноситься з погодою, зі змінами в природі та їх впливом на господарську діяльність людини, однак прогностиками вважаються також господарські правила й рекомендації, які дають поради щодо термінів цієї діяльності [8: 132]. Останнє означає, що власне прогноз не є визначальним знаком прогностик. Як зауважує З.Вашку, передбачення можна зустріти, наприклад, у деяких видах прислів'їв, і, навпаки, у значної кількості прикмет, які містять господарські рекомендації, момент прогнозу взагалі відсутній [14: 14], напр.: *Svatý Václav odesílá z hor dobytek; S ozimním setím třeba více pospíchatí než s jarním; Výsev žita se má dokončit nejpozději mezi Františkama*. Зауважимо, що терміни прикмета й прогностика ми вживаємо як рівнозначні синонімічні позначення, паралельне використання яких мотивується зокрема й стилістичними міркуваннями.

Отже, за визначенням дослідників, прикмети – це „стійкі конструкції, які, зазвичай, виражають прогноз щодо метеорологічних явищ або сільського господарства на основі емпіричного досвіду етносу в результаті довготривалої взаємодії з навколишнім середовищем” [1: 7]; „перевірені часом передбачення, засновані на презумпції прихованого зв'язку між явищами природи, властивостями предметів і подіями людського життя, виражені у короткій метафоричній формі” [6: 14]; „зумовлені часом прикладні утворення народної словесності, котрі виникали як певний наслідок народного пізнавального процесу і формально звучать як прогноз” [14: 14]; „образні, лексикалізовані, зазвичай римовані приповідки, які можна вважати периферійним типом приказок” [11: 34] тощо.

Сучасна лінгвокультурологія, крім пошуку та дослідження національної своєрідності мовних структур окремих жанрів та форм, вивчає також процеси народження смислів та взаємодію функцій, притаманних кожному з них. Систематизацію смислових навантажень досліджуваних мовних об'єктів, на думку вчених, доцільно здійснювати через типологію завжди унікального складу функцій окремого жанру [6: 98]. Народні прикмети також мають свій власний набір жанроспецифічних функцій, що дає можливість їх дворівневої класифікації. Перш за все йдеться про наскрізні, осьові функції, або ж надфункції – прогнозувальну (*Děšť Medardův a Janův trvá potom čtyřicet dní; Jaké povětrí ve vlčím měsíci bývá, takové těž bývá v březnu*), кумулятивну, тобто функцію накопичення знань (*Dřív než kukačka zakuká, není zelený oves; Když Medard slzy roní, těžko práci rolník honí*), мнемонічну, направлену на запам'ятовування прикмети (*Stanislávek – daří hlávek; Kdo seje na Věta – škoda žita; Na Škaredou středu už nerada předu*), та субфункції, тобто менш регулярні, характерні або ж нехарактерні для того чи іншого типу прикмет, або для тієї чи іншої структурної частини виразу [6: 99-115]. Щодо корпусу чеських прикмет, то найчастіше йдеться про три функції, а саме регулятивну, яка відбиває регулювання трудових дій (*V adventě se začíná s výmlatem; Svátá Juliana podává z pûnebí rozsívku*), когнітивну, направлену на розвиток мислення людини, тобто її уваги, пам'яті, інтуїції, а відповідно й на розвиток мовних засобів передачі та зчитування „тонких знань” (*Svítili slunce na svatého Štěpána, bude drahé ovoce; Na den Obracení svátého Pavla když voda stojí v koleji, šetřte v žlabě s ojedí* – в останній прикметі міститься застереження щодо несприятливої синоптичної ситуації і як наслідок – зтяжної зими, а отже необхідності економити харчі) та лінгвоестетичну, у якій проявляється краса мовного втілення (*Kateřina šla do mlýna a namlela múky, plné klobúky; Na svatou Dorotu si jdou ptáci kupovat na ptačí trh píšťalky*).

Регулятивна, когнітивна та лінгвоестетична функції, завдяки яскравій мовній формі та взаємодії, забезпечують мнемонічну силу прикмети.

Важливою складовою дослідження прикмет є їхня класифікація. У східнослов'янській науці існує давня традиція тематичної класифікації (М.Іванов, К.Ф.Агринський, А.В.Смоленський, І.Снегирьов, Є.Кітиков та ін.), за якою прикмети поділяють на дві основні групи: погодні та побутові. У лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть виявляється тенденція до пошуку нових вихідних критеріїв класифікації прикмет, що, однак, найчастіше зводиться лише до виділення з традиційних груп додаткових підгруп, зокрема

сільськогосподарських (Н.Н.Фаттахова), календарних, обрядових прикмет (В.К. Харченко, О.Є. Тонкова); календарних та некалендарних прикмет (М.О. Кулькова) тощо.

У західнослов'янській традиції підходи до класифікації прикмет є схожими (V.Mlasek, Z.Profantová, B.Šmirko, J.Urban, Z.Vašků, M.Čechová), тобто заснованими на тематичному принципі. Зокрема, відома словацька дослідниця З.Профантова поділяє прикмети на календарні – вирази, пов'язані з конкретним днем календаря, та симптоматичні – вирази, пов'язані з погодою, й кваліфіковані на основі спільних ознак-симптомів [12: 25]. Чеські прикмети також традиційно поділяють на дві основні тематичні групи: на господарські (вирази, пов'язані з найважливішими галузями сільськогосподарської життєдіяльності: *O svatě Juliáně (16.II), příprav pluh a schovej saně; Svatá Terezie (15.X), krávy uvazuje*) та метеорологічні (вирази, пов'язані з перебігом погодних умов протягом календарного року: *Boží křtění, sníh a led ve vodu mění; Svatý Martin(11.XI) přijíždí na bílém koni*), що пов'язано з основоположним розрізнявальним знаком прикмет, а саме тематичним зв'язком останніх з різними видами матеріальної діяльності (F.Bartoš, K.Pejml, J.Spilka, J.Munzar). У сучасних дослідженнях виділяються дві додаткові підгрупи, а саме фенологічні (вирази, пов'язані з сезонними явищами у природі: *Na svatého Řehoře (12.III) vlašovička přes moře; O svatém Matouši, vlašovka nás opouští*) та хронометричні прикмети (вирази, пов'язані з періодами сонцестояння, рівнодення, продовженням і скороченням світлового дня: *Na Boží narození (25.XII) o bleši převalení, na Nový rok (1.I) o slepičí krok; Bartoloměj svatý (24.VIII), odpolední krátí*), що завдячує доробкові вчених-метеорологів (J.Munzar, Z.Vašků).

Народні прикмети як тексти зі значним прагматичним потенціалом, дозволяють здійснювати їх поділ також за модальним критерієм [8: 133], що відкриває можливості дослідження останніх як комунікативних одиниць. Як зазначає М.О.Кулькова, у центрі значення прикмети стоїть не так прогностична ситуація, як її прагматичний смисл, репрезентований у прагматичному вираженні. Безпосереднє співвіднесення прикмети з конкретною ситуацією, на думку вченої, дає всі підстави розглядати дані тексти в комунікативно-прагматичному аспекті [1: 12]. Як показало дослідження, у чеських народних прикметах найчастіше виявляються порада (*Dubna měsíce asi čtyři nebo pět dní po nastání novoměsíce sázívají se tykvice a brambory* [13: 272]) та застереження (*Vynecháš odírku, ubude o mírku; Pozdě zaseješ, málo sebereš!* [14: 211]), які виражаються формами дієслів в індикативі; рідше – наказ (*Svatý Prokop, štěpy okop; Na svatého Timotěje, měj obilí ve stodole; Na Jména Ježíše, chod' jenom v kožiše* [7: 84-85]), заборона чи пересторога (*Na svatého Jana Stěti se nesmí řezat zelné hlávky; Na svatého Filipa a Jakuba musí se žitný klas vymetaný najítí, buď kde buď* [14: 112]), які виражаються імперативними або індикативними конструкціями з модальними предикатами (у теорії мовленнєвих актів такі структури дістали назву директиви (Дж.Остін, Дж.Серль та ін.)), а також значна кількість конструкцій, які мають констатуючий характер (*Černý bez nad doktora jest; Chladné a vlhké léto ohlašuje chladný podzim a studenou zimu*), суть яких полягає у наданні інформації адресатові повідомлення та передачі стану речей (тзв. висловлювань-асертивів (В.В.Богданов)).

Незважаючи на цілком виправданий інтерес вчених до вивчення народних прикмет як у традиційному плані, так і з залученням новітніх підходів, останні у предметному відношенні виявляють спорідненість ще з однією сферою, цікавою для лінгвіста, а саме з народним календарем. Хоч традиційно народний календар становить об'єкт вивчення для етнології й фольклористики, однак останнім часом інтерес до нього проявляє й етнолінгвістика (В.Скуратівський, Н.Матвеева, А.Голобородько, Т.О.Агапкина, С.М.Толстая).

Поняття народного календаря є складним, а відтак існує багато визначень цього феномена, найчастіше такі, що більшою чи меншою мірою є орієнтовані на народний календар як систему регламентації річного часу [4: 442; 5: 9]. Як зазначає С.М.Толстая, слов'янський народний календар являє собою важливу ланку, а то й ядро всієї традиційної культури, бо організовує не лише обрядовий цикл і господарську та побутову практику, але значною мірою й вірування і побутування фольклору [5: 9].

За визначенням білоруського дослідника М.П.Антропова, народний календар є „системою закріплених у народній свідомості постійних і рухомих дат, яка склалася у давнину і становить важливий орієнтир усього кола ритуальної поведінки в межах річного, сезонного, тижневого та добового циклів, а також основою приуроченості певних дат сільськогосподарських робіт” [2: 79]. Сукупністю „щорічно повторюваних господарських дій і звичаїв, а також обрядів, які пов’язані з чергуванням пір року й можуть у свою чергу впливати на події родинного та громадського життя” називає народний календар С.С.Єрмоленко [2: 80].

В основі слов’янського народного календаря лежить християнський (церковний, православний і католицький) календар, який визначає склад, порядок та ієрархію одиниць річного часу. Змістовий же бік народного календаря, інтерпретація свят, періодів і сезонів, а також ритуальне їх наповнення, тобто пов’язані з ними обряди, звичаї, заборони і правила, в цілому не виводяться з християнського вчення, а є органічним компонентом народної традиції [5: 10].

Важливе місце у дослідженні народних прикмет як складової народного календаря займає поняття хронологічного маркування їх фактологічної складової, котре виявляє два релевантні аспекти: кількісний, що співвідноситься з тривалістю відповідних часових відрізків, тобто з часовою довжиною певних станів речей, та якісний, що співвідноситься з якісною характеристикою цих часових інтервалів [2: 89]. Час як форма існування і, відповідно, як вимір світу, представлено в його календарно-паремійній моделі, виявляється в цій моделі у вигляді певних інтервалів, що існують у межах річного циклу. Услід за С.С.Єрмоленком, який на основі типологічного дослідження мовного календарно-паремійного матеріалу виділяє три рівні загальнорічного інтервалу, і, відповідно, три лексико-семантичних різновиди одиниць для найменування інтервалів, виокремлюваних у межах цих рівнів, а саме: поділ на пори року, на місяці та поділ на дати, які мають спеціальне релігійне значення в рамках священного року і, відповідно, церковного календаря [2: 90], виділяємо такі лексико-семантичні групи (далі ЛСГ) чеських народних прикмет: ЛСГ „Пори року” (напр.: *Časné jaro – mnoho vody, jarní deště – mnoho škody; Od svatého Jana Křtitele běží slunce k zimě a léto k horku*), ЛСГ „Місяці” (напр.: *Leden ve dne svítí, v noci pálí; Únor vodu spustí, v led mu ji březen zhuští* [9: 532]; *Dubna měsíce země průchod mívá, bylinami a kvítím se odívá* [13: 214]; *Plače-li červen a neoschne-li žitko, v zajících, koroptvích budem mít řídko* [14: 41]), ЛСГ „Дні (дні тижня та календарні дати)” (напр.: *Prší-li na Urbana (25.V), vinařova tvář je zklamaná; O Svatém Mamertu, zima je po čmertu; Svátá Dorota (6.II) donese skřivánka v košíčku*) та ЛСГ „Етнометеорологічні періоди” (напр.: *Deště ledových mužů i uplakané Žofie nosí zkázu* [8:89]; *Medardova krápě – čtyřicet dní kape* [9:541]; *Bude-li první den babího léta jasný, nastane teplý podziměk* [9: 546]) як відображення неточного часового відрізка згідно з градацією темпорального лексико-семантичного поля (М.П.Кочерган).

Роль хронологічного маркера у кожній з ЛТГ прикмет найчастіше виконує компонент-геортонім [3: 48], тобто назва релігійного свята (*Týden před Květnou nedělí a týden po Květné neděli rády padají pašije; Kolik dešťů před Velikonocemi, tolik dešťů v srpnu*), або компонент-агіонім [3: 27], тобто ім’я святого (*Svatý Vavřinec dělá zním konec; Od Nanebevzetí Panny Marie (15.VIII) – konec koupaní*), рідше – фіто- (*Čím kvete trní později, tím méně bude obilí*), зоонімічні (*Když laštovice letí, jest znamení podletí*) компоненти, календарно-обрядові семантеми (*Masopustní šišky na blátě – velikonoční vejce za kamny*) тощо.

У ролі хронологічного маркера у складі прикмет можуть виступати також окремі календарні події, дата яких визначається з опорою на дати церковного календаря, напр.: *masopust (masopust, bláznivé masopustní dny)* „період від Трьох королів (6.01) до Попільняної середи, коли влаштовуються бали та розваги”, відомі також як *ostatky, končiny, fašiangy, fašank* „останні дні карнавалу; народні звичаї, пов’язані з цими днями” (напр.: *Masopust na slunci, pomlázka u kamen; Když sluní v Masopustní dny, bude jasné i Vzkříšení; Na ostatky lužky, budou jabka a hrušky; Rozsévá-li fašanek sníh, rozsévá houby*). У порівнянні з іншими рівнями хронологічного маркування той із них, який співвідноситься з церковним календарем, є

найбільше деталізованим, оскільки в цьому календарі дата кожного дня року має своє власне релігійне значення. Однак, як показує дослідження, відповідна номенклатура у прикметах є представленою вибірково. Пояснюється це тим, що далеко не кожна церковна дата використовується народним календарем. При цьому „навантаження” різних дат і, відповідно, їхніх позначень є різним: одні з них трапляються частіше у різних прикметах або варіантах тієї самої прикмети (*Na svatého Víta (15.VI) celou noc svítá; Jestliže Víta českého dědice znáš, na ten svátek nejdelší den máš; Na svatého Víta, hlava ještě nespí a u nohou již svítá* [7: 84]), натомість інші можуть виступати навіть в одній паремії (*O svatém Erhartu (8.I), zima zebe do nártů; Na svatou Apolenu (9.II), měj světnice vytopenu*) [14: 76].

Звертає на себе увагу і той факт, що та шкала у календарно-паремійній моделі світу, яка має стосунок до сезонного поділу річного інтервалу, є більш деталізованою у лексичному плані, ніж це можна було б припустити, виходячи лише зі звичного уявлення про існування чотирьох пір року та про співвідносність кожної з них із трьома відповідними місяцями. Народна календарно-метеорологічна номенклатура, поряд з основними чотирма порами року, вирізняє ще й додаткові, зокрема, перехідні (напр.: *pozimek, podletí, poletí, babí léto, podzimek, předzima*) тощо. Зрідка дані лексеми входять також до складу народних прикмет (найчастотнішим компонентом чеських прикмет є словосполучка *babí léto*, напр.: *Bude-li první den babího léta jasný, nastane teplý podzimek; Babí léto – léto na odchodu; Léto přichází aprílem, zima babím létem* [14: 291]).

Характеризуючи прикмети, які представляють ЛСГ „Дні (дні тижня та календарні дати)” в плані його мовної маніфестації, можемо констатувати, що функцію хронологічного маркування тут виконують геортоніми, або агіоніми, що водночас є й назвою певної дати сакрального року (*Svatý Jakub načese, svatá Anna ureče; Svatý Prokop – zelí okop*). Як зауважує С.С.Єрмоленко, для онімів в цілому (за винятком тих із них, які є спеціалізованими хронологічними позначеннями, тобто, власне хронологічними геортонімами, пор. чес. *Svatodušní svátky*; укр. *Зелені свята*) вторинна роль вираження часової обставини не є характерною, однак у контексті церковного, а також і традиційного народного календаря, ця функція для них, у тому числі й для імен божественних істот, є цілком типовою й природною [2: 95].

Отже, народні прикмети, виражаючи стереотипи і норми поведінки членів окремого лінгвокультурного соціуму, є невід’ємною складовою національної мовної картини світу, одиницями з суттєвим лінгвокультурологічним потенціалом, що дозволяє використання даних паремійних одиниць у якості надійного джерела для проведення культурно-лінгвістичних досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кулькова М.А. Семантика и прагматика немецких и русских народных примет (лингвокультурный подход). Автореф. дис. ... канд. филол. наук – Казань, 2005. – 23 с.
2. Єрмоленко С.С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць. Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 384 с.
3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978. – 199с.
4. Славянские древности: Этнолингвистический словарь / Под общей редакцией Н.И.Толстого. – Москва, 1999. – Т.2. – 687 с.
5. Толстая С.М. Полесский народный календарь. – Москва: Индик, 2005. – Т.1 –392 с.
6. Харченко В.К., Тонкова Е.Е. Лингвистика народной приметы. Монография. – Белгород, 2008. – 224 с.
7. Bartoš F. Moravský lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy. Prostonárodní kalendář. – Telč 1892. – S. 75-93.
8. Čechová M. Pragmatický a jazykový charakter pranostik // Naše řeč. – Praha, 2000. – № 3 – S. 132-139.
9. Čelakovský F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Praha, 2000. –917 s.
10. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha, 1968. – 698 s.
11. Mrhačová E. Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice. Tematický frazeologický slovník, 1999. – 236 s.
12. Profantová Z. Důha vođu pije. Slovenské ľudové pranostiky. Monografie. Bratislava: Tatraň, 1986. – 204 s.
13. Rady E. J. Košetického z roku 1690 na každý měsíc // ČL 1900. – № 3 – S. 214-215.
14. Vašků Z. Velký pranostikon. – Praha 1998. – 375 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Погрібна – старший викладач кафедри загального мовознавства та славістики Рівненського інституту слов’язнавства Київського славістичного університету.

Наукові інтереси: семантика та прагматика паремійних одиниць чеської мови.

КОНЦЕПТ «РОБОТА» У ДИСКУРСІ ОГОЛОШЕНЬ РІЗНОПЛАНОВОГО ЖАНРОВОГО СПРЯМУВАННЯ (на матеріалі текстів оголошень англомовних сучасних мас-медіа Мережі Інтернет)

Юлія ПРЕДІЙ (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто особливості реалізації концепту «робота» у текстах оголошень різнопланового жанрового спрямування. Визначено лексико-семантичні переваги найменування цього концепту, шляхом статистичних підрахунків було підкріплено якісну інтерпретацію отриманих результатів.

Ключові слова: концепт, субконцепт, дискурс, ментальний лексикон, коефіцієнт репрезентативності, лексична одиниця, десигнативна функція концепту.

The article deals with the peculiarities of the concept "work" explication in the texts of announcements, belonging to different genres of mass-media discourse. It has been defined the lexical and semantic preferences of concepts' nomination. In order to substantiate the qualitative interpretation there has been employed method of statistical calculation.

Key words: concept, subconcept, discourse, mental lexicon, coefficient of representativity, lexical unit, designative function of the concept.

Лінгвоконцептологія у сучасній лінгвістиці – один з перспективних напрямків наукового пошуку, який активно розвивається, він бере початок від середньовічної філософії П.Абеляра, а у наші дні представлений чисельним науковим доробком вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Як зауважує Н.Ф. Алефіренко, сьогодні об'єктом лінгвокультурології є мовна / дискурсивна діяльність, яка розглядається з ціннісно-змістовної точки зору [1: 17]. Проведений аналіз літератури дозволяє нам зробити висновок, що поняття «концепту» у лінгвістиці належить до дискусійних та неоднозначних. Цілком очевидним є той факт, що дослідження одиниць вищого порядку абстракції (якими й виступають концепти) відповідає сучасним завданням та напрямкам наукового пошуку. Особливо актуальним такий підхід є щодо дискурсу, оскільки саме особливості й специфіка дискурсу визначають той набір мовних засобів, який необхідний для знакового втілення дискурсу у формі тексту.

Розглянемо декілька підходів до розуміння концепту. О.С. Кубрякова вважає, що : «Для когнітолога питання про те, що означає існування певного слова у ментальному лексиконі людини – це питання найпершого порядку важливості, без відповіді на нього немає й не може бути адекватного розуміння проблем породження й сприйняття мовлення...ані адекватного сприйняття багатьох понять сучасної лінгвістики...»[5: 306]. Автор розглядає концепт у першу чергу як ментальний лексикон, у якому центральна частина відводиться **слову** як одиниці збереження інформації не тільки про позначуване, але й знання про те, як необхідно розглядати цю одиницю у системі мови [5: 306]. Ми розуміємо ментальний лексикон як інтеріоризований набір абстрагованих сутностей, отриманий шляхом взаємодії психічних процесів інтеріоризації (набування знань шляхом безпосереднього емпіричного досвіду) та екстеріоризації, тобто способу їх верифікації у комунікативній взаємодії із іншими індивідами.

З. Д. Попова та І. А. Стернін визначають концепт як **одиницю мислення** [2: 7]. В. І. Карасик визначає концепти як ментальні утворення, які представляють собою значущі, усвідомлені типізовані фрагменти досвіду, що зберігаються у пам'яті людини. Типізованість цих уявлень закріплена у вигляді різноманітних стереотипів, усвідомленість цих уявлень дає можливість передати інформацію про них іншим людям, їх значущість фіксує в індивідуальному та колективному досвіді важливі (а тому й емоційно забарвлені) характеристики дійсності. Ці характеристики концептів представляють собою їх образно – перцептивну, понятійну та ціннісну сторони [5: 22]. С. Г. Воркачев наводить власне бачення концепту як ментального утворення довільного ступеня загальності, **яке володіє внутрішнім семантичним поділом, який позначається етнокультурною специфікою, й має фіксований мовний спосіб реалізації** [3: 14-16].

Можна зробити деякі узагальнення щодо поглядів на концепт у сучасному мовознавстві. Цей термін походить з філософії, його існування у мові – **апріорне**, тобто таке, що приймається як існуюче, проте неоднозначно витлумачується науковцями-лінгвістами. У нашому дослідженні ми дотримуємось поглядів на концепт, висловлених А. М. Приходько: «Концепт являє собою такий складно структурований феномен, поняттєве начало якого проходячи через сито перцептивно-образних асоціацій, органічно сполучається з ціннісною рефлексією. Отже, концепт є не просто «схоплене» знаком поняття, а суть поняття етно-соціо-психо-лінгво-культурного порядку з чітко вираженою валоративною компонентою» [7: 64]. Ми схилиємося саме до такого бачення концепту, оскільки вважаємо, що розуміння цієї ментальної сутності у такому світлі поєднує у собі основні існуючі сьогодні тлумачення цього явища. Підходи до вивчення концепту, описані А. М. Приходько поєднують структурно-семантичну традицію із когнітивною інтерпретацією.

Для виокремлення концепту «робота» як семантичної доміанти текстів оголошень різножанрового спрямування нами було використано формулу визначення коефіцієнту репрезентативності лексичних одиниць, яка виглядає таким чином: $d = Z_p / \sqrt{N_p}$. У цій формулі Z_p – деяка постійна величина (константа), яка для 5% рівня значущості дорівнює 1,96; N – об'єм вибірки (у абсолютних величинах, як от кількості словоуживань); p – відносна частота ужитку одиниці аналізу [6: 126]. Лексичні одиниці із математично меншим коефіцієнтом похибки вибірки (чим більший коефіцієнт, тим менш репрезентативна ця лексична одиниця для корпусу текстів, а критична межа складає коефіцієнт 0,33). Відповідно чим менший коефіцієнт похибки, тим більш частотною є одиниця у тексті. Ми припускаємо, що репрезентативність розподілу певних лексичних одиниць у корпусі текстів, що є відмінними за жанровим спрямуванням, актуалізує певне родове поняття, спільне для всіх жанрових форм текстових примірників. Тобто, **передумовою** виокремлення концепту у корпусі експериментального матеріалу **був статистичний аналіз тексту**. На думку О.О. Селіванової, моделювання концепту: «...повинне застосовувати принцип двовекторності...тобто від зовнішнього мовного позначення до структури знань про позначене й навпаки» [8: 420]. Шляхом статистичного підрахунку та встановлення коефіцієнтів репрезентативності нами було визначено зовнішню форму позначення концепту «робота» у дискурсі оголошень. Наше дослідження виявило, що лексеми на позначення роду діяльності як роботи мають найвагоміші коефіцієнти репрезентативності та наявні у всіх текстових примірниках оголошень. Ми говоримо **лексемі**, оскільки на позначення роду діяльності використовуються лексичні одиниці **job, work**.

У текстах оголошень різножанрового спрямування коефіцієнт репрезентативності (а отже й уживаності) **job** виглядає таким чином: в оголошеннях про роботу коефіцієнт репрезентативності складає 0,24 (абсолютна кількість уживань складає 61 випадок у корпусі 122 992 слова); у оголошеннях про знайомство коефіцієнт репрезентативності становить 0,20 (це дорівнює 96 випадкам ужитку в корпусі об'ємом 133 461 слово); у текстах некрологів коефіцієнт становить 0,17 (корпус дорівнює 298 560 слів). У нашому експериментальному матеріалі ми сформуваємо корпус оголошень з 500 текстових примірників кожного виду. Зростання словникового об'єму зумовлено жанровими особливостями кожного з типів текстових примірників. Коефіцієнт репрезентативності **work** у оголошеннях про роботу складає 0,07 (603 випадки ужитку); в оголошеннях про знайомство 0,12 (250 випадків ужитку); у текстах некрологів 0,09 (459 випадків ужитку). Можна зробити висновок, що лексема **work** має переважаючий характер у лінгвостатистичній характеристиці корпусу текстів оголошень. Аналіз словникових дефініцій лексичних одиниць **job** та **work** виявив, що лексема **work** має більш розгалужену систему значень, семантично **job** входить до значення **work** як засіб звуження, спеціалізації значення. **Більш розвинена семантика, кількість складових значення дає нам підстави стверджувати, що зовнішньою формою концепту «робота» виступає лексема work**. Результати ужиткового частотного використання цієї лексеми підтверджують цю тезу, **job можна розглядати як субконцепт, який актуалізує у мовленні значення основного, доменного імені**.

Іншим актуалізатором концепту «робота», його субконцептом можна розглядати й субконцепт **career**. Частотні характеристики цієї лексеми складають 226 випадків ужитку в

текстах оголошень про роботу та відповідно коефіцієнт 0,13; у текстах оголошень про знайомство – 36 випадків ужитку та граничний коефіцієнт репрезентативності 0,32; у текстах некрологів частотність ужитку складає 199 випадків та коефіцієнт репрезентативності 0,14. Таким чином, можна зробити висновок, що якісна інтерпретація цих лексичних одиниць необхідна для опису концепту «робота» у текстах відмінних за жанровим спрямуванням.

У текстах оголошень різного жанрового спрямування концепт «робота» об'єктивується відмінним чином. Зокрема у текстах оголошень про роботу, для створення образно-перцептивної складової концепту використовуються такі лексеми: *excellent, fantastic, great, successful, unrivaled*. Шляхом підрахунку частотності ужитку цих лексем у корпусі текстів оголошень про роботу було визначено відсоток уживаності цих лексем для дистантної модифікації лексеми *work*. Для характеристики образної складової концепту «work» лексема *excellent* уживається у 44,12% випадках, *fantastic* у 11,47%, *great* 10, 38%, *successful* 33,19%, *unrivaled* 0,8%. Валоративний, або ціннісний аспект концепту "робота" у цьому типі текстів оголошень реалізується шляхом взаємодії глобальних комунікативних стратегій, спрямованих головним чином на найменування роботи та опису роду діяльності, а також апеляцією до амбіцій комунікантів більшою мірою, ніж до професійності.

У оголошеннях про знайомство лексема *work* актуалізує більшою мірою абстраговане значення, яке співвідноситься із зайнятістю, а от **job актуалізує власне поняття трудової діяльності із позитивною імплікацією**. Взаємодія понять зайнятості та власне характеру трудової діяльності свідчить про додаткову характеристику стратегії самопрезентації – ПРАЦЬОВИТІСТЬ. Можна припустити, **що працьовитість виступає у ролі ціннісної характеристики концепту робота у такому типі оголошень**. У текстах оголошень про знайомство домінуючою виступає ОСОБИСТІСНА МОДАЛЬНІСТЬ. Концепт «робота» у цьому типі оголошень виступає у ролі межі між соціальною складовою презентації особи та її особистого бачення себе у суспільстві. У цьому типі текстів концепт «робота» виступає у якості призми, крізь яку людина бачить себе та бажає щоб інші її побачили. Зайнятість, робота як узагальнене поняття характеризуються комунікантами як «важка», проте рід діяльності есплікується засобами із позитивними імплікаціями. **Взаємодія цих складових висуває на першу роль працьовитість як концептуально ціннісну характеристику особи**.

Для текстів обітуаріїв відповідно характерне дистантне позначення цінності, якості роботи. У нашому дослідженні, ми виявили, що лексема *work* не модифікується напряму певною характеристикою, для цього виду текстів головними у характеристиці роботи виступають контекстуально зумовлені стратегії співвіднесення результатів роботи з іншими, самопожертви та характеристики роботи як результату.

Розглянувши деякі особливості реалізації концепту «робота» у текстах різножанрового спрямування можна зробити такі висновки:

- ми вважаємо за доцільне зарахувати цей концепт до гуманітарного типу концептів. Його актуалізація у текстах різного жанрового спрямування дозволяє нам стверджувати, що цей концепт є етноспецифічним.
- поняття роду діяльності, яке позначається базовим доменним іменем «work» однаковою мірою важливе як для самопрезентації особи, так й її бачення третіми особами (зокрема у текстах оголошень про знайомство та некрологів).
- характерною та унікальною рисою реалізації структури концепту у текстах, що побудовані за принципом нелінійного письма, виступає така особливість, як модулярність розгортання змісту.
- у нашому дослідженні ми з'ясували, що десигнативна функція концепту реалізується найбільшою мірою у оголошеннях про роботу, частково із образно-перцептивною складовою. Образно-перцептивна складова концепту «робота» в оголошеннях про знайомство є досить неочікуваною і має основну характеристику як «важка» у тих випадках, коли мова йдеться від першої особи. В оголошеннях про смерть ціннісно-валоративна складова концепту «робота» есплікується головним чином контекстуальним шляхом та методом метафоричного переносу.

У перспективі дослідження лінгвокогнітивних особливостей текстів оголошень різножанрового спрямування дозволить виявити й інші семантичні та культурні доміанти, значущі для сучасної антропоцентричної лінгвістичної парадигми наукового пошуку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Алефиренко Н.Ф. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 288с.
2. Антология концептов / [Карасик В. И., Стернин И. А., Воркачев С. Г. и др.]; под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512с.
3. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт / Воркачев С.Г. – М.: «Гнозис», 2007. – 284с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Карасик В.И. – Москва: Гнозис, 2004 – 390с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Кубрякова Е. С. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560с. – (Язык. Семиотика. Культура)
6. Левицкий В. В. Семасиология / Левицкий В.В. / – Винница: НОВА КНИГА, – 512 с.
7. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Приходько А. М. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Предій – асистент кафедри англійської мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича.
Наукові інтереси: лінгвістика тексту.

ДО ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ТЕРОРИЗМ В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (на матеріалі південно-африканських медіа он-лайн формату)

Олександра РИШКОВА (Дніпропетровськ, Україна)

Стаття присвячена розгляду характерних особливостей концепту ТЕРОРИЗМ з позиції його когнітивної репрезентації у південно-африканському варіанті англійської мови. Здійснено аналіз даного концепту у рамках однієї з когнітивних методик – теорії фреймів.

Ключові слова: концепт, вербальна репрезентація, фрейм, фреймовий скелет, слот.

The article deals with some characteristic features of the cognitive representation of the concept TERRORISM in the South-African variant of the English language. The given concept is analysed in terms of the cognitive technique – the frame theory.

Key words: concept, verbal representation, frame, frame skeleton, slot.

Здатність до постійних змін – **варіативність** – є однією з ключових властивостей природних знакових систем, до яких відноситься також і мова людини [2: 5]. Вона виникає як результат мінливості мови, її еволюції, що спричинена тісним контактом мов та діалектів, а також взаємодією численних внутрішньосистемних факторів мови [2: 5-6]. Саме англомовний ареал як об'єкт лінгвістичних розвідок є особливо цікавим для сучасних мовознавців, що можна пояснити неоднорідністю та багатокомпонентністю його складу, специфікою його функціонування на різних територіях та у різних комунікативних ситуаціях.

Статусом англійської мови у ПАР у різні роки цікавилася ряд зарубіжних лінгвістів – Д. Крістал, К. Гудрайт, Дж. Оларські та інші, кожен з яких відмічав ряд національних особливостей південно-африканського варіанту англійської мови. У вітчизняній лінгвістиці специфіка даного варіанту практично не висвітлювалася, оскільки увага мовознавців була зосереджена головним чином на національних варіантах англійської мови – американському, канадському та інших, що підтверджує актуальність вибраної нами теми дослідження.

Англійська мова у ПАР – це усталений діалект, який знає практично кожний житель цієї країни, при чому 45% населення активно нею користуються.

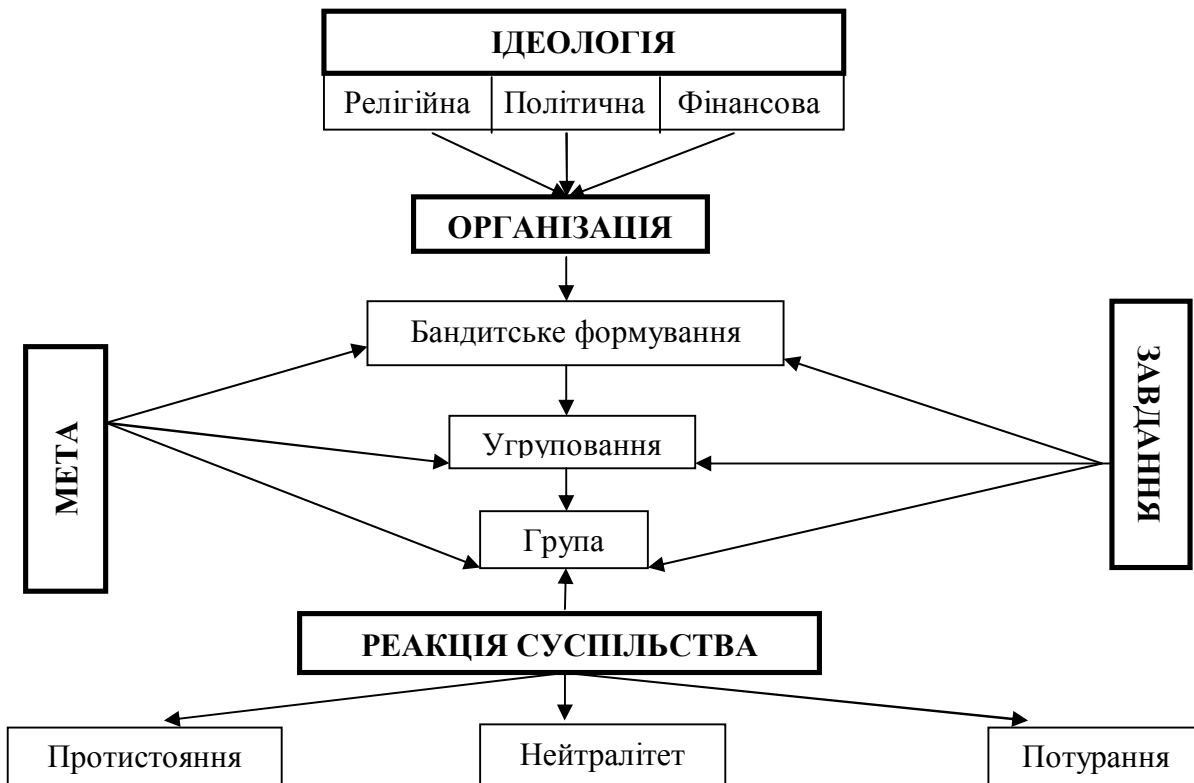
У Південно-Африканській Республіці англійська мова є основним засобом передачі інформації через мас-медіа – радіо, телебачення, друковані чи електронні видання. Висвітлення терористичної діяльності займає у цій країні важливе місце в інформаційних повідомленнях місцевих ЗМІ.

Метою нашої статті є дослідження особливостей вербальної репрезентації концепту ТЕРОРИЗМ у південно-африканському варіанті англійської мови за допомогою такої когнітивної методики, як теорії фреймів.

Поняття «тероризм», як одна із характерних реалій нашої сучасності, за останні сто років пройшло шлях від історизму часів Великої французької революції до обов'язкового атрибуту інформаційних повідомлень про надзвичайні події. У мові це суспільне явище також отримало своє відображення, ставши не просто складовою суспільно-політичної лексики, а певним ментальним утворенням у людській свідомості, що має власну, організовану певним чином, структуру, на яку, серед усіх інших, впливає і національний фактор, що є визначальним для функціонування цього концепту у різних – національних чи регіональних – варіантах мови.

У рамках нашого дослідження для аналізу структури концепту ми використовуватимемо **теорію фреймів**, що базується на ієрархічно організованій системі мовних виборів (власне **фреймів**), узгоджених зі зоровими, а також іншими видами внутрішніх мисленневих образів, до яких відносять як міжособистісні процеси спілкування, так і стандартні сценарії поведінки, продиктовані людині культурою або самим суспільством [10: 124]. Основоположником цієї теорії вважають американського лінгвіста Ч. Філлмора, а своєму подальшому розвитку вона завдячує плідній роботі таких лінгвістів, як М. Мінський, Р. Ленекер, Л. В. Барсалоу, В. Петерсен, М. Вернінг та іншим.

Фрейм складається із суми **слотів** – поняттєвих конститuentів фрейму, – що зберігають інформацію, зміст якої визначається назвою слоту [1: 255]. У процесі нагромадження додаткової інформації слоти поповнюються даними, що, структуруючись, формують свого роду субфрейми або підфрейми, приєднання до яких інших фреймів зі своїм власним набором слотів спричиняє формування структури у вигляді ієрархічної мережі [5: 94]. Застосовуючи фреймову теорію для аналізу вербальної репрезентації концепту ТЕРОРИЗМ, отримуємо певну абстрактну схему для опису конкретних випадків вжитку тих чи інших лексичних одиниць – так званий **фреймовий скелет** [4: 57].

Таким чином, виходячи із семантичного наповнення концепту ТЕРОРИЗМ, у ході аналізу ми виділили наступні слоти: «ІДЕОЛОГІЯ», «ОРГАНІЗАЦІЯ», «МЕТА», «ЗАВДАННЯ», «РЕАКЦІЯ СУСПІЛЬСТВА».

Кожен із них можна розчленувати з урахуванням наявної у фактичному матеріалі конкретизуючої інформації, яка специфікує семантику даного концепту. Так, оскільки кожен терористичний акт має під собою ту чи іншу ідеологічну базу, вважаємо за необхідне розрізняти у слоті «ІДЕОЛОГІЯ» *релігійну, політичну* та *фінансову* складові. У свою чергу, у слоті «ОРГАНІЗАЦІЯ» за ступенем ієрархічної організації терористичної діяльності можна виділити такі компоненти, як «*бандитське формування*», «*угруповання*» та «*група*». Слот «РЕАКЦІЯ СУСПІЛЬСТВА» в залежності від наявності лексем, що характеризують позицію держави стосовно терористичної діяльності, також можна розкласти на декілька компонентів – «*протистояння*», «*нейтралітет*» і «*потурання*».

Так, слот «ІДЕОЛОГІЯ» представлений у південно-африканському варіанті англійської мови 74 словосполученнями, серед яких 18 відносяться до «*релігійної ідеології*»: *extremist ideology* (екстремістська ідеологія), *to follow a strict form of Islam* (сповідувати радикальну форму ісламу), *radical ideology* (радикальна ідеологія) тощо; 21 словосполучення – до «*політичної ідеології*»: *anti-colonial resistance* (антиколоніальне протистояння), *rebel-controlled area* (підконтрольна повстанцям територія), *terror enclave* (адміністративно підконтрольна терористам територія) і т.п. «*Фінансову ідеологію*» репрезентують 35 словосполучень: *to profit from / to make money through piracy* (заробляти на піратських нападах), *threat to world shipping* (загроза для безпечного здійснення суднових перевезень через напади піратів) і т.д.

У свою чергу, слот «ОРГАНІЗАЦІЯ» можна проілюструвати 56 прикладами: *rebel* (повстанець), *warlord* (ватажок терористичного угруповання) («*бандитське формування*»); *AQMI* (підконтрольне Аль-Каїді терористичне угруповання, що функціонує у державах Магрибу), *the Sect of Revolutionaries* (Секта революціонерів) («*угруповання*»); *АСВАР* (організація «АКБАР», чия діяльність служить прикриттям та джерелом прибутку для терористичного угруповання), *al-Shaabab* (аль-Шаабаб) («*група*») тощо.

Слот «МЕТА» матеріалізується у південно-африканському варіанті англійської мови 50 мовними репрезентантами, серед яких можна назвати такі: *to claim responsibility for the attack* (взяти на себе відповідальність за терористичну атаку), *to establish an Islamic state* (засновувати ісламістську державу), *to topple the government* (повалити діючий уряд) і т.д.

Слот «ЗАВДАННЯ» представлений у мові ЗМІ 55 словосполученнями: *to inflict reprisals* (учиняти розправу), *to mastermind a terrorist attack* (керувати терористичною атакою), *pirate attack* (напад піратів), *terror training* (професійна підготовка терористів), *terrorist target* (мішень для терористичної атаки: людина чи група людей, будівля, місто тощо), *truck bomb* (вибуховий пристрій, встановлений терористами у вантажному автомобілі), *twin bombing* (одночасні бомбові атаки) і т.п.

Слот «РЕАКЦІЯ СУСПІЛЬСТВА» вербалізується у південно-африканському варіанті англійської мови лише частково: значну частину дослідженої нами лексики можна віднести до такого компоненту даного слоту, як «*протистояння*» (73 лексеми), і порівняно невелику її частину – до «*потурання*» (31 лексема), тоді як компонент «*нейтралітет*» взагалі не представлений у даному варіанті англійської мови.

Таким чином, компонент «*протистояння*» включає у себе такі мовні репрезентанти, як *abhorrence of terrorism* (різко негативне ставлення до тероризму), *anti-piracy actions / efforts* (заходи з попередження піратських нападів), *anti-terrorism police* (відділ по боротьбі з тероризмом), *to combat pirates* (боротися з піратами), *to convict pirates* (визнати винним у піратстві), *to defuse the terrorist threat* (зменшити терористичну загрозу), *global reaction to piracy* (світове протистояння піратству), *to operate against the pirates* (боротися з піратами), *terrorism trial* (судовий процес над підозрюваними у терористичній діяльності) і т.д.

У свою чергу, «*потурання*» можна проілюструвати за допомогою таких прикладів, як *to give safe haven* (надавати притулок), *to pledge allegiance to terrorists* (надавати підтримку терористам) тощо.

Як показав аналіз фактичного матеріалу, вербалізація даного концепту знаходить під значним впливом американського варіанту англійської мови. Про це, зокрема, свідчить часте застосування у південно-африканському варіанті англійської мови слів та словосполучень, що традиційно використовуються американськими ЗМІ для опису терористичної діяльності як такої та методів боротьби із нею, наприклад: *to mastermind a terrorist attack, terrorist target, anti-terrorism police, to confront terror, terrorism fears* тощо.

У той же час варто зазначити, що репрезентація концепту ТЕРОРИЗМ у південно-африканському варіанті англійської мови має ряд відмінностей як від американського, так і від інших варіантів англійської мови. Так, оцінка південно-африканським суспільством тероризму хоча і є у більшості випадків різко негативною (21,6 % від загальної кількості лексичного наповнення досліджуваного концепту у південно-африканських мас-медіа), проте досить часто зустрічаються лексеми, що репрезентують позитивне ставлення до нього (9,1 %). Це можна пояснити тим фактом, що частина населення сусідніх Південно-Африканській Республіці держав має безпосереднє відношення до тих чи інших терористичних угруповань чи організацій (зокрема, Сомалі, де за останні декілька років відбулося стрімке становлення режиму, який за образом і подобою нагадує той, що активно насаджувався талібами в Афганістані у другій половині дев'яностих). Саме тому досить часто у південно-африканських ЗМІ для найменування осіб, що займаються терористичною діяльністю поряд із вже традиційним найменуванням – *terrorist* – використовується більш м'яка його форма *rebel*, що не має такої негативної конотації та асоціюється у людській свідомості не з вбивствами мирних жителів і релігійним фанатизмом, а з боротьбою за власну свободу та незалежність рідної країни від іноземних загарбників.

Крім того, значний вплив на вербалізацію концепту ТЕРОРИЗМ у південно-африканській англомовній картині світу справило таке суспільне явище, як піратство. Саме піратству присвячена лівова частка інформаційних повідомлень у південно-африканських ЗМІ, що, у свою чергу, вимагає значного обсягу лексики, яку ми відносимо одразу до декількох слотів – **фінансового** компоненту «ІДЕОЛОГІЇ» та «РЕАКЦІЇ СУСПІЛЬСТВА» (наприклад, *threat to world shipping, anti-piracy actions, to combat pirates, to convict pirates, global reaction to piracy, to operate against the pirates, to make money through piracy*).

Таким чином, вербальне оформлення концепту ТЕРОРИЗМ засобами південно-африканського варіанту англійської мови формується під впливом як проамериканської політики, так і пан-ісламістських настроїв сусідніх ПАР держав.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра : Монографія / В. Г. Ніконова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
2. Безрукая А. Н. Лексико-семантические и фонетические манифестации языковой вариативности (на материале английского языка Великобритании, США и Канады) : автореф. дис. на соискание степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Н. Безрукая. – Белгород, 2009. – 19 с.
3. Быкова О. И. О когнитивно-языковых механизмах актуализации этноконнотации в концептах культуры / О. И. Быкова // Когнитивная семантика : Вторая междунар. школа-семинар. – Тамбов : Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. – С. 50-52.
4. Демьянков В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка // Структуры представления знаний в языке. / Отв. редактор Кубрякова Е. С. / В. З. Демьянков. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – С. 32–86.
5. Луев Г. В. Фреймы – сценарии для описания смысловой структуры слова / Г. В. Луев // Теория верификация лингвистических отношений. – М. : Издательство Московского университета, 1998. – С. 93-103.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
7. Crystal D. Global Understanding for Global English / D. Crystal // Вестник МГУ. Серия 19. – 2001. – № 4. – С. 13-27.
8. Fillmore Ch. J. An alternative to checklist theories of meaning / C. J. Fillmore // Proceedings of annual meeting of the Berkeley Linguistics Society. – Berkeley, 1975. – V. 1. – P. 123–131.
9. In the English-Speaking World / [edited by Carol Goodwright, Janet Olearski]. – London : Chancered International Publishers, 1998. – 128 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Ришкова – аспірантка кафедри англійської філології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТА <ОДЕССА> В ПОЭТИЧЕСКОМ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Любовь РОМАНЕЦ (Одесса, Украина)

Стаття присвячена визначенню особливостей вербального втілення і реалізації концепту «Одеса» в російських поетичних текстах про Велику Вітчизняну війну. Здійснена спроба представити деякі засоби мовної об'єктивації топонімічного концепту «Одеса» в російській ліриці.

Ключові слова: топонімічний концепт «Одеса», структура концепту, концептуальний проширок «військовий героїзм», військово-історичний дискурс, концепт «Велика вітчизняна війна», фрейм, слот.

This article is devoted to definition of features of a verbal embodiment and realization of concept <Odessa> in the poetical text about Great Patriotic War, with what connotations and visually-shaped associations the maintenance of concept represent in semantics of language signs.

Key-words: toponymical concept <Odessa>, concept structure, conceptual stratum <military heroism>, military-historical discourse, the concept <Great Patriotic War>, frame, slot.

Концептология, будучи наукой о концептах, их содержании и отношениях концептов внутри концептосферы, исследует национальные, групповые, художественные, индивидуальные концептосферы. Лингвистическая концептология – относительно новое научное направление, цель которого – описание лингвистическими средствами названных в языке концептов [2: 4].

Концепт – одно из ключевых понятий как когнитивной лингвистики, так и лингвокультурологии. В когнитивной лингвистике концепты рассматривают как глобальные мыслительные единицы, представляющие собой кванты структурированного знания, как некие идеальные сущности, формирующиеся в сознании человека [6: 4], как представления о фрагментах мира [5: 16], как обозначения моделируемых лингвистическими средствами единиц когнитивного сознания для моделирования и описания национальной, групповой, индивидуальной концептосфер. Существует мнение, что человек мыслит концептами, комбинируя известные и формируя в процессе мышления новые концепты. В лингвокультурологии концепт рассматривается как вербализованный культурный смысл, семантическая единица «языка» культуры, как правило, обладающая этнической отмеченностью. Д. С. Лихачёв писал, что концепты возникают в сознании человека не только как намёки на возможные значения, но и как отклики на предшествующий языковой опыт человека [4]. По мнению С. Г. Воркачёва, лингвокультурная концептология выделилась в процессе переакцентуации и модификации компонентов в составе намеченной Э. Бенвенистом триады «язык, культура, человеческая личность», в которой «человеческая личность» приравнивается совокупности образующих её сознание «сгустков смысла» – концептов. С. Г. Воркачёв по-разному характеризует лингвоконцепты в узком содержательном и узком формальном, широком содержательном и широком формальном понимании [1: 11-12].

В качестве основы в исследовании топонимических концептов мы принимаем широкое понимание лингвоконцепта, при котором концепт – это вербализованный культурный смысл, отмеченный этнической спецификой вне зависимости от её значимости для национального характера и закреплённый за именем, обладающим специфической внутренней формой – признаком, положенным в основу номинации, в реализации которого наблюдается серийность. Расширение предметной области лингвоконцептологии может при этом идти по пути изучения социокультурной, дискурсной, речевжанровой и идиостилевой вариативности концептов, а также за счёт изучения дискурсной кластеризации – их семантических объединений в определённой области бытования [1: 11-12].

Имена собственные концентрируют вокруг себя многоаспектную информацию, связанную с именуемым субъектом либо объектом, и при этом являются центральными единицами систематизированной в оперативной памяти информации, добытой из каждого определённого текста [11]. Е. Ю. Карпенко считает, что онимы, которых в языке намного

больше, чем апеллятивов, выполняют функцию «тары» в ментальном лексиконе, являясь вместилищем языковой и энциклопедической (текстовой) информации [3: 40].

В процессе исторического развития топоним *Одесса* концентрировал и продолжает концентрировать вокруг себя многоаспектную энциклопедическую информацию, выступая сегодня в качестве хорошо известного слота индивидуальных топонимических фреймов абсолютного большинства жителей стран СНГ, Балтии, Евросоюза, США, Канады, Кубы, Австралии, многих приморских регионов Южной Америки, Азии, Африки. Разумеется, в народном сознании жителей разных регионов, носителей разных культур и субкультур топоним *Одесса* фиксируется как культурный концепт: топоконцепт <Одесса> как единица их ментальных лексиконов наполнен своеобразно воспринимаемым культурным смыслом, формируя определённую культурную ценность данного концепта в языке и динамичную систему прецедентных феноменов, которые нередко выступают реакциями на стимул *Одесса* [9: 7; 8]. Согласно структурной типологии концептов И.А.Стернина [10: 59], концепт <Одесса> представляет собой мыслительную единицу (единицу мышления, смысловую отдельность) третьего типа структуры, в которой базовый слой окружён равноправными по степени абстракции сегментами [10: 60]. Как сложный, многоуровневый концепт <Одесса> реализуется в конкретных речевых актах не полностью: чаще всего функционирует один компонент его структуры, составные части концепта объективируются в речи с помощью разных лексем, словосочетаний, фразеологических и синтаксических единиц, что часто зависит от типа дискурса.

В данной статье мы представляем особенности языковой объективации одного из сегментов топоконцепта <Одесса> в военно-историческом дискурсе Великой Отечественной войны на материале 32 поэтических текстов, созданных в период ВОВ, в послевоенные годы в СССР и в постсоветский период. Это стихотворения Д. Бедного, М. Лисянского, А. Суркова, А. Прокофьева, А. Уварова, В. Инбер, И. Рядченко, Г. Карева, Г. Поженяна, И. Гордона, С. Кирсанова, В. Домрина, А. Портенко, Б. Херсонского, К. Кайкова, Г. Гордона, А. Малыка, Г. Вишневецкого, И. Дубровской, С. Главацкого, Е. Краснояровой, Н. Сапрыгиной, И.Фединой и некоторых других поэтов. Кроме того, мы учитывали результаты ассоциативного эксперимента на слово-стимул *Одесса*, проводившегося в марте-апреле 2010 года среди 100 одесситов (50 мужчин и 50 женщин) и 100 неодесситов разных возрастов (50 мужчин и 50 женщин) и сфер занятости. Из 100 одесситов у 38, а из 100 неодесситов у 31 первой реакцией были слова «город-герой», «героизм», «победа», «героический», «слава», «оборона», «партизаны», «ветераны», «Пояс Славы», «вечный огонь», «Памятник Неизвестному матросу», «холокост», «румынский шухер». Мы не учитывали реакций «матросы», «моряки» и «катакомбы», хотя в речи одесситов они могут использоваться как слова, содержащие сему 'героизм', что частично будет показано ниже.

На основании указанных данных, мы считаем, что исследуемый сегмент топоконцепта <Одесса> может быть рассмотрен как концептуальный слой <военный героизм>. Постараемся выделить характерные черты данного сегмента в поэтических фрагментах произведений военно-исторического дискурса Великой Отечественной войны.

Топоконцепт <Одесса> в военно-историческом дискурсе ВОВ пересекается с концептом <Великая Отечественная война>. Зоной их пересечения в исследованной поэзии является общий для них сегмент – концептуальный слой «военный героизм». Такая когнитивная операция пересечения этих двух концептов является особенностью языковой ментальности большинства поэтов, создающих тексты одесского дискурса. При выделении и сравнении событий и объектов окружающего мира у представителей одесской социокультурной группы происходит пересечение информации о городе и о войне. Индивидуальный образ мира находит своё отражение в особенностях использования языка. Анализ значений языковых единиц поэтического военно-исторического дискурса ВОВ даёт возможность говорить о соотношении двух когнитивных структур, которые стоят за этими значениями и обеспечивают их понимание в тексте.

За массовый героизм и мужество, проявленные в Великой Отечественной войне, Одессе наряду с Ленинградом, Севастополем и Сталинградом приказом Верховного Главнокомандующего Вооружённых Сил СССР 1 мая 1945 г. было присвоено почётное

звание города-героя. Этот факт закрепился в сознании народа и нашёл своё широкое отражение в поэзии. Информация о причастности к такому званию указывается прямо или косвенно, с помощью многочисленных урбанонимов и слов тематического поля *ГЕРОИЗМ* (напр.: *Тогда лишь становится город героем, / Когда стал героем солдат!* (А. Прокофьев); *В Пояс Славы включившись, / обороны Одессы. / И гордится их подвигом / город-Герой* (К. Кайков); *По Аллее Славы ветер метёт листву по прямой / от обелиска к больнице* (Б. Херсонский); *Мемориал пропахших дымом лет!* (И. Рядченко); *Над курганами Славы, над вечным покоем* (В. Бершадский); *Слава Неизвестному матросу* (А. Уваров)).

В сознании говорящего маркируются только такие составляющие картины мира, которые являются для него наиболее важными, «отражение мира осуществляется путём отражения его пиков» [7: 111]. В языковой ментальности членов одесской социокультурной группы семантическое поле лексем *моряк* и *матрос* расширяется такими семами, как '*победитель*', '*герой*', а без сопровождающего ключевого слова топонима <Одесса> либо какого-либо из его дериватов слова *моряк* и *матрос* могут также содержать сему '*одессит*'. Напр.: *С фашистами за свой родимый город / Одесские дерутся моряки* (В. Инбер); *Горжусь я вами, земляки, / Друзья, герои-моряки* (А. Портенко); *А мы в бою им сталью отвечаем: / – Мы из Одессы моряки* (В. Гусев); *Упал матрос, горячими руками / Обняв холодной лестницы ступени...* (Г. Карев). Следует отметить, что в толкованиях слов *моряк* и *матрос* толковыми словарями современного русского языка дискурсивные (ситуативные) семы '*победитель*', '*герой*', '*одессит*' не представлены. Так, апеллятив *моряк* обозначает наименование лица по профессии (по роду деятельности) «1. Человек, который служит во флоте. 2. Человек, опытный в морском деле» [12: 367]; *матрос* – «Моряк, не принадлежащий к командному составу, рядовой флота, а также служащий судовой команды» [12: 346].

В поэзии о подвиге Одессы и одесситов в Великой Отечественной войне особое значение имеют микроурбанотопонимы. Многие из них, являясь городскими прецедентными феноменами, включены в концептуальный слой <военный героизм> топонима <Одесса>. Напр.: *На бронзовом Пушкине раны видны. / Взломаченный, так он стоял на бульваре, / как будто бы тоже / вернулся с войны* (И. Рядченко) [о памятнике А. С. Пушкину на Приморском бульваре]. Благодаря олицетворению зрительные детали приобретают особую живописную наглядность, достигается исключительная яркость и экспрессия картины.

Поскольку героем стал город, то в сознании говорящих геройскими качествами в этом городе обладают не только его жители, но и его исторические святыни, объекты природы и урбанистической культуры, онимы и апеллятивы, которые функционируют в речи горожан как прецедентные имена. Именно они чаще всего становятся дейктивными элементами опосредованного выражения топонима <Одесса>. Напр.: *Потёмкинская лестница – в осаде! / Кудрявый Пушкин – под дождём ирапнели!* (Г. Карев); *Отряды шагают и едут / по Пушкинской и Ришельевской* (С. Кирсанов); *Год сорок первый. Дальник. Пехота* (И. Рядченко); *О Ближних Мельниц женщины родные! / Товарищи мои. И сорок первый. / Дальник и росы на солдатских касках* (И. Гордон). *Город в руинах и порт в золе...* (И. Рядченко); *Давно умолк раскат орудий тяжких, / и снова слышен моря зов упрямый* (И. Рядченко); *Я помню кровавые росы / На жёлтой траве высокой. / В бою умирали матросы - / В лиманах, среди осоки* (Г. Карев); *Акация всюду цвела и томила, / как будто не знала дыханья боёв* (И. Рядченко); *В развалинах били фонтаны роскошной сирени, / Слонялись по городу пьяные толпы акаций* (Г. Гордон). Однако основным средством языковой объективации топонима <Одесса> в анализируемых поэтических текстах, как и в других текстах одесского дискурса, является его ключевое слово: *Сединой покрывались в ту осень Одессы сады* (Г. Карев); *В сорок первом Одессу / заслоняли собой* (К. Кайков); *С тобой мы, Одесса, войны ветераны* (А. Малык); *В битве за Одессу, за весну солдату...* (Г. Карев). *Я вспомнил взрывы там, у Днепрогэса, / Дороги...беженцы...в крестах итурмовики. / То, как взрывала порт моя Одесса / И покидали город моряки* (Г. Вишневецкий).

Нередко в поэтическом дискурсе Великой Отечественной войны в одном ряду стоят по принципу аналогии со значениями однородности и равноправности топонимы *Одесса* и *Севастополь*. Это проявляется в структурно-функциональном параллелизме конструктивной

организации поэтического текста, содержащего эту пару топонимов. Например, в отрывке из «Песни о двух городах» А.Прокофьева *Стоят города Севастополь, Одесса, / Другие стоят города...* топонимы *Севастополь* и *Одесса* являются однородными приложениями простого предложения, являющегося первой частью бессоюзного сложного предложения; вторая часть этого БСП повторяет предикативную основу первой части: *стоят города*. В другом БСП *Стоял Севастополь, Одесса держалась, / Земля пепелилась огнём* (А.Прокофьев) в первой и второй частях с субъектами *Севастополь* и *Одесса* предикаты являются ситуативными синонимами: *стоял, держалась* (под натиском врага). В отрывке из «Черноморской песни» А.Суркова *Врагов мы сметём смертоносным огнём, / Одессу вернём, Севастополь вернём* вторая и третья предикативные части объединены в одно смысловое целое с помощью повтора предиката *вернём*; топонимы при этом выполняют одинаковые функции прямых объектов.

Пересечение топоконцептов <Одесса> и <Севастополь> происходит, во-первых, благодаря наличию ряда их общих ядерных вербализаторов, являющихся исходными признаками этих концептов (слоты 'город', 'приморский', 'южный'), во-вторых, благодаря общности языковой объективации этих топоконцептов в военно-историческом дискурсе ВОВ и наличию в ядерных зонах концептуальных структур обоих топоконцептов концептуального слоя <военный героизм>.

Слот 'героизм' в ядре топоконцепта <Севастополь> вошёл намного раньше, чем в ядро топоконцепта <Одесса>: во время 349-дневной героической обороны Севастополя (1854 – 1855) в Крымской войне. Именно тогда в русской лингвокультуре прецедентным стало имя адмирала П. С. Нахимова (*нахимовец, Нахимовское училище*), появилась прецедентная фраза *Город русской славы* (= Севастополь). Этот процесс отражён в литературном творчестве современников тех событий: Е. Ростопчиной, К. Павловой, М. Горчакова, Ф. Тютчева, Я. Полонского, Н. Некрасова, А. Хомякова, П. Вяземского, А. Фета, Ю. Жадовской, И. Аксакова, С. Аксакова, А. Апухтина, А. Майкова, А. К. Толстого, Л. Н. Толстого, К. Станюковича и некоторых других. Повторение подвига защитников Севастополя в 1941 – 1942 гг. новыми поколениями и его прославление в литературном творчестве, по нашему мнению, укрепили слот 'героизм' в ядре топоконцепта <Севастополь>.

Слот 'героизм' в ядре топоконцепта <Одесса> закрепился как результат событий ВОВ и их освещения в художественном творчестве поэтов, писателей, художников, кинематографистов, журналистов. До 1940-х годов слот 'героизм' в топоконцепте <Одесса> в сценариях военно-исторического дискурса выступал как непостоянный и был связан, главным образом, с днём 10 апреля 1854 г., когда огонь 6-ой батареи прапорщика А. П. Щёголева, ставшего впоследствии национальным героем России, заставил англо-французскую эскадру прекратить бомбардировку Одессы и отступить, а также с восстанием матросов на броненосце «Потёмкин» в 1905 г. В годы ВОВ в Одессе героями стали не только военные, но и гражданские жители, взрослые и подростки, те, кто воевал на линии фронта и в партизанских отрядах. Процесс перемещения слота 'героизм' с периферии топоконцепта <Одесса> к его ядру отражён в исследованных нами поэтических произведениях как современников событий ВОВ, так и тех, чьё поэтическое мастерство отражает современную структуру топоконцепта <Одесса>.

Выше мы говорили о том, что исследуемые поэтические тексты неоднородны по времени их написания. Они создавались на протяжении более 60 лет, включающих в себя военное и послевоенное время эпохи сталинизма, время «хрущёвской оттепели» и «брежневского застоя», а также время современной постсоветской перестройки. Такой временной срез даёт возможность судить о динамике концептуального слоя «военный героизм» в структуре топоконцепта <Одесса> в поэтическом военно-историческом дискурсе ВОВ.

Одним из первых поэтических текстов одесского дискурса, отражающих концептуальный слой <военный героизм> в структуре топоконцепта <Одесса>, стало стихотворение Демьяна Бедного «Героическая Одесса», написанное в 1941 г. Краткий обзор поэтических текстов одесского дискурса этих трёх периодов (45 стихотворений – по 15 на каждый период – разных авторов, принадлежащих трём поколениям) свидетельствует о том,

что с увеличением срока давности событий ВОВ и изменением политического курса страны концептуальный слой <военный героизм> топоконцепта <Одесса> перемещается от центра ядра к ближней периферии, однако всё-таки находится в ядре. Этот слой всё чаще актуализируется при использовании приёма ретроспекции в интертекстуальных и параллельных контекстах. Нередко такая актуализация служит воспитательным целям: дабы молодёжь была верна подвигам героев Одессы и брала с них пример в жизни.

Итак, исследование особенностей объективации топоконцепта <Одесса> в поэтических текстах разных авторов, написанных в 1940-х – 2000-х годах и совмещающих в себе признаки одесского и военно-исторического дискурсов, даёт основания утверждать следующее:

1) При изучении топонимических концептов следует придерживаться широкого понимания лингвоконцепта, при котором концепт рассматривается как категория, общая для когнитивной лингвистики и лингвокультурологии.

2) Благодаря концентрации вокруг топонима *Одесса* многоаспектной энциклопедической информации, присутствию слота ‘Одесса’ в индивидуальных топонимических фреймах большинства жителей стран СНГ, Евросоюза, многих других регионов мира топонимический концепт <Одесса> выступает как сложный, многоуровневый полисегментный концепт. Как единица ментального лексикона топоконцепт <Одесса> наполнен своеобразно воспринимаемым культурным смыслом, формируя определённую культурную ценность в языке и динамичную систему прецедентных феноменов.

3) Топоконцепт <Одесса> в военно-историческом дискурсе ВОВ пересекается с концептом <Великая Отечественная война>. Зоной их пересечения в исследованной поэзии и по результатам проведённого ассоциативного эксперимента является общий для них яркий сегмент – концептуальный слой «военный героизм». Языковая объективация данного концептуального слоя происходит с помощью слов тематического поля *ГЕРОИЗМ* и многочисленных урбанонимов, онимов и апеллятивов, которые нередко функционируют как городские прецедентные имена.

4) Сравнительное изучение динамики слота ‘героизм’ в топоконцептах <Одесса> и <Севастополь> свидетельствует о том, что данный слот появился в структурном ядре топоконцепта <Одесса> лишь в период ВОВ, тогда как в структурном ядре топоконцепта <Севастополь> он появился в период Крымской войны 1854-1856 гг. и усилил своё присутствие в период ВОВ и после неё.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Воркачёв С. Г. Постулаты лингвоконцептологии // Антология концептов. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т.1. – С.10–13.
2. Карасик В. И., Стернин И. А. Предисловие // Антология концептов. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т.1. – С.4–6.
3. Карпенко О. Ю. Проблематика когнитивной лингвистики: Монография. – Одеса: Астропринт, 2006. – 328 с.
4. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. – Сер. лит.-ры и языка. – С.Пб., 1993. – №1. – С.3-9.
5. Пименова М. В. Методология концептуальных исследований // Антология концептов. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т.1. – С.15-19.
6. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. – 2-е изд. – Воронеж: Истоки, 2002. – 191 с.
7. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – М., 1990. – №6. – С. 110–122.
8. Романец Л. А. Прецедентные феномены в стихотворениях об Одессе Измаила Гордона // Мова / ОНУ ім. І.І.Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2009. – №14. – С.47–52.
9. Степанов Е. Н. Социальные аспекты городского прецедентного феномена и его статус в системе феноменов // Мова / ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2008. – №13. – С. 5–10.
10. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Науч. издание. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 58–65.
11. Судомонна Е. Б. Имена собственные – ассоциативные индикаторы // Шоста респ. ономастична конф.: Тези доп. і повід. – Одеса, 1990. – Ч.1. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. – С.82-84.]
12. Ожегов С. И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Любовь Романец – аспирант кафедры сучасної російської мови Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія, урбанолінгвістика, мова російської поезії.

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ “СВІДОМІСТЬ”

Ольга САДЛО (Львів, Україна)

У статті розглянуто інтерпретацію поняття “свідомість” у філософії. Виявлено особливості розуміння свідомості в історичній перспективі (у різних конкретно-історичних умовах).

Ключові слова: свідомість, мислення, буття, мозок, психіка, досвід, ментальні процеси.

The article dwells on the interpretation of the concept of MIND in philosophy. The author considers the peculiarities of the concept of mind understanding through the historical perspective.

Key words: mind, thinking, existence, brain, psyche, experience, mental processes.

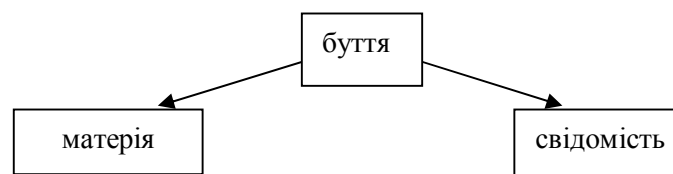
На сучасному етапі дослідження поняття “свідомість” потребує усебічного вивчення, залучення міждисциплінарного досвіду, що пояснюється актуальністю та недостатнім висвітленням цього об’єкта аналізу. Це спричинило різноманітність підходів та поглядів на проблему свідомості, відображених у психологічних, психіатричних, кібернетичних, фізіологічних та філософських працях вітчизняних та зарубіжних дослідників (Ч. Осгуда, Н. Хомського, Дж. Міллера, Дж. Верча, Дж. Брунера, Л. Виготського, О. Лурія, О. Леонтєва, Е. Тарасова, М. Жинкіна, С. Рубінштейна, Л. Щерби, М. Шалютіна, М. Вінера, Г. Клауса, Платона, Арістотеля, Р. Декарта, Г. Лейбніца, Ж. Ламетрі, П. Гольбаха, І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса, Е. Гуссерля, Ж.-П. Сартра, М. Мерло-Понті, Т. де Шардена, М. Фуко, Р. Барта, М. Хайдеггера, Г. Гадамера, Л. Стросса).

Мета статті – дослідження свідомості у філософському сенсі, що поглиблює знання про свідомість, сприяє поштовху для узагальнень. Ця проблема має особливе значення для філософії з огляду на сутність свідомості, її характер, співвідносний з буттям, що у свою чергу, становить світоглядні основи будь-якого філософського напрямку.

Теоретичною платформою цієї розвідки є праці класиків історії філософії (Платона, Арістотеля, Р. Декарта, Г. Лейбніца, Ж. Ламетрі, П. Гольбаха, І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса, Е. Гуссерля, Ж.-П. Сартра, М. Мерло-Понті, Т. де Шардена, М. Фуко, Р. Барта, М. Хайдеггера, Г. Гадамера, Л. Стросса) про формування поняття “свідомість”.

В історичному плані наявні різні філософські підходи до тлумачення проблеми свідомості. Залежно від того, який світогляд був панівним у конкретну епоху, змінювалося і розуміння свідомості. Становлення поняття ‘свідомість’ почалося ще в стародавньому світі, але тільки у Новий час з антропоцентричним світоглядом, коли людина була проголошена початком і причиною всього, що відбувається з нею у світі, ‘свідомість’ перестає бути другорядним поняттям і набуває нового якісного виміру.

Серед наявних філософських підходів до дослідження поняття ‘свідомість’, одним з основних виступає **субстанціональний підхід** (Платон, Арістотель, Г. Лейбніц, Р. Декарт). При поясненні феномена свідомості основу свідомих дій філософи шукали в упорядкованості космосу, логосі та гармонії небесних сфер, бо на ранніх етапах розвитку філософської науки не було чіткого протиставлення свідомості і матерії. Поняття ‘свідомість’ вживалося для позначення однієї із складових буття, “як щось, чому властиве знання, що є незмінне, а отже – рідкісне; або те, що все впорядковує у такий спосіб, який є найкращим для певних речей” [24: 195]. Проте, на той час свідомість зводилася до сфери невидимого і розглядалася як щось вторинне:

Причина такого бачення ховається у специфіці світогляду, зокрема у спрямуванні уваги не на внутрішній, а на навколишній світ. Керуючись таким розумінням, Платон розвиває

“теорію печери”, згідно якої в алегоричній формі намагається показати кореляцію між “первинним” світом ідей (предмети, які носять поза межами печери), “похідним” фізичним світом (тіні речей в печері) та людською свідомістю, спроможною сприйняти тільки тіні, а не “істинні” ідеї. Свідомість при цьому постає сукупністю сигналів, які поступають від органів чуття і головне завдання полягає у тому, аби порівняти ці сигнали, встановити спільні та відмітні між ними риси. Вона (свідомість) долає 4 ступені: від нижчого до вищого. Спочатку свідомість перебуває у стані невизначеності, коли виникають образи, зокрема, сни. Далі виникають думки, погляди, які дозволяють відрізнити матеріальні предмети від відображення у свідомості, де людина опирається на власний досвід. Третій крок – перехід на рівень розуму, коли усвідомлюються конкретні об’єкти та ідеї. Кінцевий етап – усвідомлення всезагального блага [3 (14: 318-323)]. Отже, свідомість співіснувала з космічним розумом і була узагальненням дійсного світу, синонімом універсальної закономірності. Недолік такого розуміння полягає в тому, що антична філософія відкрила тільки одну сторону свідомості – скерування на об’єкт.

Відтоді проблема свідомості не втрачає гостроти, а навіть актуалізується. Свідомість ототожнюється із мисленням (*cogitatio*), яке “все те, що відбувається з нами таким чином, що ми сприймаємо безпосередньо; тому розуміти, бажати, уявляти, а також відчувати означає те ж, що і мислити” [7: 429]. Мислення при цьому постає як самодостатній феномен, який не залежить від чуттєвого пізнання, досвіду. Це – єдине джерело знань про все те, що безпосередньо не сприймається органами відчуттів. Воно первинне щодо останніх. Тому єдиним, ясним, виразним знанням може бути лише те знання, яке отримане на рівні мислення. Проголошується також тотожність свідомого та психічного, вважаючи, що у психіці людини нема і не може бути нічого, окрім свідомих процесів [2 (2: 240)]:

свідомість ↔ мислення

свідоме ↔ психічне

Незважаючи на те, що всі наші твердження та висловлення про навколишній світ відносяться до сукупності відтворених відчуттів, наше сприйняття будь-чого у світі є поодиноким, а отже, воно не може бути використане у пізнанні. Тому виникає потреба у низці сприйнятів, що ототожнюються між собою, і цю операцію ототожнення здійснює свідомість. Вона є внутрішнім спогляданням суб’єктом змісту власного внутрішнього світу, і безпосередньою субстанцією, відкритою для споглядання її суб’єктом, і протилежною матеріальному світу [18: 242].

Отже, поняття ‘свідомість’ фактично зводиться до мислення, або до когнітивних актів. Ця модель ототожнення свідомості з мисленням, а відтак і з розумом, у формі раціоналізму панувала в усій класичній філософії. Субстанціональний підхід до розуміння поняття ‘свідомість’, попри свою обмеженість, дозволив виявити структуру суб’єктивної реальності. За такого підходу свідомість розглядалася як інтелектуальна діяльність суб’єкта, який проектує світ. Вона відкрита тільки сама собі, тобто самосвідомості.

Натуралістично-функціональний підхід до інтерпретації свідомості (Ж. Ламетрі, П. Гольбах) виникає у філософії Нового часу. Згідно з ним, матеріальною основою душі людини є мозок, [9], проте мозок – необхідна, утім не достатня передумова людської свідомості. Аби свідомість сформувалась у змістовних виявах, потрібне виховання та спілкування з іншими людьми. Опіраючись на досягнення фізіології та медицини, свідомість – функція мозку людини, що надає можливість пізнати навколишній світ та самого себе [18: 243]. При цьому людину прирівнюють до “машини” як до складної унікальної цілісності, якій властива свідомість.

“Взагалі відчуття, – зауважує П. Гольбах, – має місце тоді, коли мозок може розрізнити враження, здійснені тілами на органи. Свідомість складається у виразному потрясінні (струсі), у сприйнятій нами модифікації мозку. Відтак відчуття – це спосіб буття мозку, або виразні зміни, які відбулися у ньому через вплив, отримані нашими органами від зовнішніх або внутрішніх причин, що видозмінюють їх надовго або на короткий час. Людина, на органи якої не діють зовнішні предмети, відчуває саму себе і усвідомлює зміни, що відбуваються в ній; у цьому випадку її мозок видозмінюється або оновлюється завдяки внутрішнім модифікаціям. У такій складній машині, як людське тіло, всі частини якого

поєднуються з мозком, останній має одержувати відомості про труднощі, зміни, імпульси, що відбуваються, чий, чутливі за своєю природою частини, перебувають у безперервній взаємодії і поєднуються в мозку” [2 (6: 145–146)]. Таке визначення дає змогу тлумачити свідомість як властивість мозку, відстоювати ідею реальності свідомості як активного чинника життєдіяльності людини. Зазначимо, що обмеженість такого підходу виявляється у нехтуванні зв’язками людської свідомості з культурою.

Поняття ‘свідомість’ інакше тлумачать представники *соціокультурного підходу* (І. Кант, Ф. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс). У його межах обґрунтовується ідея про суспільну природу свідомості, історичний характер її розвитку. Розглядаються проблеми соціально-історичної природи свідомості й утверджується принцип історизму в її розумінні. Свідомість “становить ступінь рефлексії, або зв’язок духу, його розвитку як феномену. “Я” – нескінченний зв’язок духу з собою, але як суб’єктивного, як достовірність самого себе; безпосередню тотожність природної душі піднято до чистої ідеальної тотожності її з собою; утримання цієї тотожності є предметом цієї для-себе-сущої (істинної) рефлексії” [5: 1].

Відтак, системність свідомості розкривається у становленні, у процесі сходження від суб’єктивного до об’єктивного і далі – до абсолютного. Незважаючи на містифіковану форму викладу, логіка цього процесу становить закономірну еволюцію індивідуальної свідомості до суспільної: індивід уже не тільки об’єктивно, але й суб’єктивно, усвідомлено, є соціальною істотою. Уся структура свідомості формується, утворюється поступово, з певними стрибками, у процесі зняття, вирішення суперечностей. Це дає змогу зробити висновок, що свідомість – ‘чиста’ абстрактна, відірвана від людини, незалежна від неї.

Адекватніше розуміння свідомості дає *екзистенціально-феноменологічний* підхід (Е. Гуссерль, Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понті, Т. де Шарден), які вважали, що вивчення життєвого світу і науки треба починати з дослідження свідомості, тому що реальність доступна людям через свідомість [13: 203-204]. Важлива не сама реальність, а те, як вона сприймається й осмислюється людиною. За такого підходу свідомість розуміють як унікальний феномен, незалежний від людини та її суспільного середовища. Він виник як реакція проти об’єктивістського підходу до аналізу свідомості та намагався започаткувати не натуралістичний стиль мислення, вільний від антропологізму й натуралізму [18: 240]. Важливо, що приписувати свідомості природу, шукати реальні частинки для її визначення, це означає впадати у безглуздя, яке полягає в натуралізації того, сутність чого виключає буття у значенні природи. Це – виведення свідомості за межі природного порядку.

Близька до такої концепції свідомості точка зору відомого французького філософа та вченого Т. де Шардена, який визначає свідомість “як властивість організованої складності, що знаходиться далеко за межами напрочуд малого інтервалу, всередині якої ми здатні безпосередньо її розрізнити” [13: 229]. До того ж, він наголошує, що людина, її свідомість, як феномени, є складовими частинами еволюційного розвитку і виникають природним шляхом.

Значний внесок у розуміння й тлумачення поняття ‘свідомість’ внесли праці М. Мерло-Понті, який вважав свідомість не суб’єктом, чи об’єктом, а проміжним станом: “те, що вона не бачить, вона не бачить цього з принципових причин, тому що вона є свідомість, що вона не бачить. Те, що вона не бачить, це те, що в ній готує бачення решти (як сітківка сліпа в точці, з якої в ній виходять волокна, що забезпечать бачення). Те, що вона не бачить, це те, що дозволяє їй бачити, це її прив’язь до Буття, це її тілесність, це суцільність, через які світ стає видимим, це плоть, де народжується об’єкт. Неминучим є те, що свідомість містифікують, інвертують, що вона є непряма, за принципом, вона бачить речі з іншого кінця, за принципом, вона ігнорує Буття і надає перевагу перед ним об’єктові, тобто Буттю, з яким вона розірвала стосунки і яке вона ставить поза межі цього заперечення, заперечуючи це заперечення” [12: 219-220]. На базі наведеного розуміння свідомості, можемо стверджувати, що значення свідомості значно розширилося. М. Мерло-Понті не сумнівається у тому, що свідомість існує, ментальні процеси дійсно відбуваються, але він наголошує на тому, що думки і відчуття з’являються на тлі перцептивної активності тіла і залежні від нього. Тіло відіграє вирішальну роль у формуванні досвіду, тому людина не може зрозуміти, що таке чисте “Я”.

У системі уявлень про свідомість особливе місце займає теорія свідомості Ж-П. Сартра. Дослідник стверджує, що “будь-яка свідомість є свідомістю чогось. Це визначення можна трактувати по-різному: або ми розуміємо під цим, що свідомість створює буття свого об’єкта, або ж це означає, що свідомість по своїй природі є відношенням до трансцендентного буття” [16: 33-34]. Звернімо, однак, увагу, що Ж- П. Сартр виключає із свідомості, як обтяжуючі її, дії, якості та стани, а також Его. Свідомість він розуміє як інтенціональність. Цілісність свідомості дається не з якогось центру суб’єктивного тяжіння, не є властивістю свідомості, але ця цілісність відбувається з боку об’єкта, на який свідомість спрямована. Класичне поняття свідомості замінюється феноменологічним, розуміючи його як беззмстовну творчу активність. Ж-П. Сартр відмовляється від психологізму при описі свідомості як такої, критикується при цьому психоаналітичне уявлення про несвідоме як зміст свідомості [16: 12-13].

Адекватнішого значення поняття ‘свідомість’ надає *психоаналітичний підхід* (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фромм), який пропонує враховувати ще одну проблему - проблему безсвідомого. За такого підходу, свідомість – “робота окремої системи, яку можна назвати “Bw” (Bewußtsein). З огляду на те, що свідомість є, в основному, сприйняття подразнень, що приходять до нас із навколишнього світу, а також почуття задоволення чи незадоволення, які можуть виникати із середини психічного апарату, системі W-Bw (система Wahrnehmung-Bewußtsein- сприйняття- свідомість) може бути вказане просторове місцезнаходження. Вона повинна перебувати на межі зовнішнього та внутрішнього, будучи зверненою до внутрішнього світу і втілюючи інші психічні системи” [20: 394]. Відтак, сумнів у свідомості намагаються подолати шляхом витлумачення змісту (сенсу), розширюючи поле дослідження свідомості через додаткову проблематику – безсвідомого. Фундаментальні категорії – категорії ‘приховане’ – ‘очевидне’. Завдяки аналізу прихованого та очевидного в свідомості, виробляється знання про сенс. Зрозуміти сенс можна тільки завдяки виявленню існування певних прихованих структур (безсвідомого), які займаються шифрування сенсу, дешифрування яких можливі тільки в стані свідомості. Зокрема, на думку З. Фрейда, яскравим взірцем шифрування та дешифрування сенсів є сни [20: 395]. Важливим є також те, що сенс, який локалізований у свідомості, може бути неправильним, і що існує шлях доступу до істинного сенсу. Порушуючи питання свідомості, учений говорить про ментальну сферу, а не про психіку [20: 427]. Теорія З. Фрейда, заснована на аналізі свідомості, має інший предмет в якості об’єкту дослідження. Свідомість не постає безсумнівним феноменом. Натомість, З. Фрейд, піддає свідомість сумніву, намагаючись віднайти структури, які лежать в її основі.

Англійський дослідник С. Пріст загострює проблему до парадоксу, висловлюючи припущення: “свідомості не існує” [15: 269-270]. Він переконаний, що “сказати, що щось є свідомістю – значить сказати, що воно має здатність мислити. Вміння мислити логічно потрібне і достатнє для того, щоб бути свідомістю, а отже, якщо існує певна річ x і x має здатність мислити, то логічно, що існує, щонайменше одна свідомість. Якщо ж існує певна річ x і x не має здатність мислити, тоді логічно, що x не є свідомістю. Те, що в нашому випадку свідомість є мозком – це емпірична істина, яка з’ясовується через звернення до досвіду. Якщо в людини пошкоджена частина мозку, то може бути частково пошкоджена і її здатність мислити” [15: 263-264].

За *структурного підходу* (М. Фуко, Р. Барт, М. Хайдеггер, Г. Гадамер) сутність поняття ‘свідомість’ починають досліджувати через структуру мови. Свідомість інтерпретується як процес мовотворення і текстотворення, призначених створювати і транслювати безадресні повідомлення каналами комунікації. Базовим у дослідженні свідомості стає несвідоме, яке не є свідомістю, але визначає її. Несвідоме – це об’єктивна, формальна, конструктивна за своїм характером структура [22: 10-11]. Цієї властивості несвідоме набуває завдяки тісному зв’язку своїх власних структур із мовою. Оскільки мова – це одночасно і факт культури, який відрізняє людину від тварини, і факт, завдяки якому започатковуються і утверджуються всі форми соціального життя, то, Леві- Стросс вважає, що вона не тільки допомагає схоплювати специфіку свідомості, а й виступає рушійною силою переведення несвідомих структур у соціальні продукти. Мова є базою, яка слугує провідником впливу свідомості на соціальне життя людини. Разом із тим мова здійснює

реверсивне переведення соціальних продуктів у несвідомі структури і ще глибше, у всезагальні структури мозку. Таким чином, проблема свідомості розглядається у структуралізмі через призму трьох об'єктивностей: структури, несвідомого, мови.

Відтак, у процесі історичного екскурсу до з'ясування сутності поняття 'свідомість' простежено експансію його меж. Підходи до його інтерпретації є неоднорідними. Все частіше звучить думка, згідно з якою свідомість вимальовується радше як проблематичність через те, що не виправдовує класичних вимог побудови об'єктивного знання. У сучасній філософії помітні нові підходи щодо з'ясування сутності поняття свідомості, які пропонує когнітологія. Враховуючи недостатнє висвітлення цього багатопланового феномену, подальші розвідки у цьому напрямку видаються перспективними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аристотель. Сочинения. В 4 т. (Серия «Философское наследие»). – М.: Мысль, 1975–1983. – 552 с.
2. Антология мировой философии в 4-х т. – М., 1970. Т.2. – С.240.
3. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX - XX веков. М., 1987. – С. 387–422.
4. Гадамер Г. Истина и метод / Пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
5. Гегель Г. Феноменология духа. Соч. М.: Изд. АН СССР. 1959. Т. I. – С. 41.
6. Гольбах П. Избр. произв.: В 2-х т. – М., 1963. – Т. I. – С. 145-146.
7. Декарт Р. Рассуждения о методе с приложениями. Диоптрика, метеоры, геометрия. Серия: Классики науки. М: АН СССР. – 1953. – 656с.
8. Кант И. Сочинения в шести томах. Том I. – М., 1963. – 543 с.
9. Ламетри Ж. О. Человек-машина // Ламетри Ж.О. Сочинения М. Мысль, 1976. – 551с.
10. Лейбниц Г. Сочинения в четырёх томах. Том 1. (Серия: Философское наследие). – М.: Мысль, 1982. – 636 с.
11. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т.39.-2-е изд. – М: Госполитиздат, 1966. –713 с.
12. Мерло-Понти М. Видиме і невидиме: З робочими нотатками / Пер. з фр. Є. Марічева. – Київ, 2003. – 265 с.
13. Надольний І. Ф. Філософія. – К.: Вікар: Знання, 1998. – 624 с.
14. Платон. Государство // Сочинения в 3-х т. – М., 1971. Том 3, ч. 1. – с. 318-323.
15. Прист С. Теории сознания / Пер. с англ. яз. и предисл. А. Ф. Грязнова. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 288 с.
16. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології. Переклад з французької В.Лях, П.Тарашук. – Київ, 2001. – 854 с.
17. Сидоренко О.П. Философия. – К.: Знання, 2009. – 892 с.
18. Скотний В. Філософія: історичний і систематичний курс. – К.: Знання України, 2005. – 576 с.
19. Тугаринов В.П. Философия сознания. – М.: Мысль, 1971. – 200 с.
20. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
21. Фуко М. Жизнь: опыт и наука // Вопросы философии. – 1993. – № 5. – С. 44–53.
22. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / Сост., пер. с нем. и комм. В. В. Библихина. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
23. Шарден де Тейяр. Феномен человека. – М: Наука, 1987. – С. 136–137.
24. Vesey G. & Foulkes P. Collins Dictionary of Philosophy. – London: Collins, 1990. – 300p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Садло – асистент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка, аспірант.

Наукові інтереси: лінгвопрагматика.

МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ АВТОРА НА ПРИКЛАДІ МАЛОЇ ПРОЗИ ФРАНЦА КАФКИ

Василина САС (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглядається поняття мовної картини світу, що виступає лінгвістичною інтерпретацією концептуальної картини світу. Увага приділяється концепту як одиниці інформаційної структури пам'яті, а також лінгвістичним та екстралінгвістичним методам його вербалізації в тексті.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, концепт, дискурс, вербалізація, мовний, текстовий та літературний шляхи аналізу.

In the article the notion of language world picture, which is the linguistic interpretation of conceptual world picture is being considered. The attention is paid to a concept as a unit of informational memory structure together with the linguistic and extralinguistic means of its verbalization in a text.

Key words: language world picture, conceptual world picture, concept, discourse, verbalization, language, text and literature analyses ways.

Постановка наукової проблеми. Сучасне лінгводискурсознавство дедалі більше уваги приділяє прагматичному підходу до інтерпретації тексту. Центральне місце у такому

дискурсі займають мовні картини світу автора та реципієнта, їх взаємовплив та фактори, що впливають на процес їх формування. Спираючись на співпрацю лінгвістичної науки з психологією, філософією, логікою, перед нами виникла проблема можливості проаналізувати мовну картину світу автора шляхом дискурсної оцінки його творів.

Метою даного дослідження є характеристика конкретних лінгвістичних засобів та екстралінгвістичних прийомів, що їх використовує автор для передачі власної мовної картини світу. Для цього необхідно вирішити ряд завдань: 1) дати загальну характеристику поняття мовної картини світу; 2) дослідити дихотомію мовної та концептуальної картини світу; 3) прослідкувати лексикографічні, текстові та літературознавчі засоби передачі автором когерентної текстової інформації на прикладі малої прози Ф.Кафки.

Викладення основного матеріалу.

Когнітивна лінгвістика, визнаючи мову комплексною інформаційно-семіотичною системою, концентрує свою увагу на шляхах та способах презентації знань, їх одержання та обміну в процесі вербальної комунікації [7: 94]. Одними з ключових термінів для когнітивістики стали "мовна картина світу", "концептуальна картина світу", "концепт" тощо.

Термін «картина світу» вперше з'являється наприкінці XIX – на початку XX ст. Автором його називають фізика В. Герца, який назвав картиною світу "сукупність образів зовнішніх об'єктів" [9: 59]. Із плином часу картина світу стала універсальною категорією природничих і гуманітарних наук. У ракурсі лінгвістики науковці активно вивчали проблеми змістового вираження через мовну і концептуальну картини світу. В основі такого бачення лежали антропологічні ідеї В. Гумбольдта та Б. Спінози про мову як про особливе бачення світу. Це бачення ґрунтується на твердженні про те, що відмінність мов визначається мовною свідомістю народу, тобто способами сприйняття і осмислення світу окремим народом, який розмовляє певною мовою.

У вітчизняному мовознавстві подібним чином пізнавальні й світоглядні риси мови розглядав О. Потебня, який наголошував, що «сама форма існування мови є діяльністю, спрямованою на пізнання людиною світу й самої себе, діяльністю, яка накопичує і постійно розвиває світогляд і самосвідомість людини» [1].

Актуальність когнітивних досліджень у сучасній лінгвістиці визначила цілу низку перспективних напрямків, з-поміж яких важливе місце займає вивчення мовної картини світу (МКС). В основу розуміння МКС покладено принцип антропоцентризму, що підкреслює активну роль людини у формуванні МКС і важливість її суб'єктивної інтерпретації навколишнього світу. Особливої уваги при вивченні МКС, на думку А. Белової, заслуговує не лише антропоцентризм, а й етноцентризм та менталізм [3]. О. Селіванова ставить в основу етноцентризму інтерпретацію мови як витвору народу, яке передається з покоління в покоління і визначає менталізм як інформацію про світ у найрізноманітніших аспектах [9].

Водночас, у сучасній лінгвістиці існують твердження про авторську інтерпретацію мовних картин світу, яка виявляє себе на текстовому матеріалі різножанрових творів. За концепцією К. Кусько, "мовні картини світу експлікуються, актуалізуються і певним чином утверджуються у численних компонентах тексту, у складових його семантичного світу, з позицій номіналізації, тексто-дискурсної граматикизації, особливо прономіналізації індивідуально-авторської мовної фактури" [5: 454].

Найбільш влучним, на нашу думку, є визначення Ж.Соколовської, за яким «МКС – сукупність значною мірою суб'єктивних уявлень людини про об'єктивну дійсність, що виражаються через складну сітку мовних відношень» [10: 1].

Проте мова, як слушно зауважує А. Приходько, «виступає засобом конституції *концептуальної картини світу* (ККС)» [7: 94]. Лінгвісти, зокрема О. Селіванова, визначають ККС як «репрезентацію у свідомості світу, інтеріоризованого людиною» [9: 259]. Інакше кажучи, ККС виражає сутнісні властивості світу в розумінні людини, які є результатом людської духовної діяльності. Це вказує на концептуально-понятійний характер ККС. Тому, згідно з А. Приходько, «ККС існує в колективній свідомості певного лінгвокультурного угруповання, виступаючи вербальним втіленням етнічно маркованих знань та уявлень про світ» [7: 94]. Іншими словами, концептуальну картину світу творять *концепти*.

Останнім часом лінгвісти дискутують з приводу межі МКС та ККС. Причиною таких дискусій стало розмежування вербальних і невербальних знань. Межа між МКС і ККС постає дуже нечіткою. Дані картини світу можуть перебувати у логічних відношеннях перетину або включення МКС до концептуальної картини світу. Як зазначає С. Рибачок, «мовна картина світу є тією частиною концептуальності, яка виражена за допомогою вербальних форм, передусім тексту» [8: 307].

Попри усі розбіжності в інтерпретації дослідниками МКС та ККС інтегративним фактором для них стала мова. Суттєва відмінність полягає в тому, що МКС утворюють мовні знаки (слова, які належать до різних частин мови, та словосполучення), а ККС – образи навколишнього світу й концепти, організовані в своїх підсистемах.

Концепт як одиниця опису картини світу привертає все більше уваги дослідників на сучасному етапі розвитку когнітивістики. Термін "концепт" (від лат. *conceptus* – поняття) бере свій початок у філософії Середньовіччя із концептуалізму, який репрезентували Т. Гобс, П. Абеляр, У. Оккам. Концепт розглядався як універсалія, яка узагальнює ознаки речей, містить важливу й актуальну інформацію та створена розумом для його внутрішнього використання. О.Селіванова з цього приводу наводить цитату П. Абеляра: «Концепти виникли до створення природи у Божественному розумі як ідея Бога та прообразів одиничних речей. Концептуалізм став основою для філософського тлумачення терміна» [9: 257].

Як свідчить Т.Сорока, істотні корективи до визначення терміна "концепт" зробив у 20-х рр. ХХ ст. російський філософ С. Аскольдов-Алексєєв, вважаючи, що «концепт – продукт діяльності мозку, який замінює людині в процесі мислення невизначену кількість предметів одного й того ж роду» [11: 224]. А отже концепт, виражаючи характеристики денотату, наближено відповідає поняттю.

Одним із класичних визначень концепту стало тлумачення О. Кубрякової: «Концепт – термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини» [4: 38]. За цією дефініцією концепт, як бачимо, становить ментальну одиницю ККС, що відзначається помітним суб'єктивізмом її виділення.

Лінгвокультурологічну специфіку концептів відзначає О. Бабушкін. Дослідник зауважує, що концепт – це будь-яка дискретна змістова одиниця колективної свідомості, яка відображає предмет реального чи ідеального світу й зберігається в національній пам'яті у вербально позначеному вигляді [2]

Лексикологічні дослідження стосуються, як правило, словникового складу, що останнім часом позначають слідом за Л. Вейсгербером (*sprachliches Weltbild*), як «мовна картина світу» [15]. Аналіз мовної картини світу (МКС), її окремих фрагментів, на думку дослідників (О. Огюя, Р. Мельник [6]), відбувається трьома шляхами: лексикографічним, текстовим і літературним (на нашу думку, краще сказати літературознавчим). Якщо перший шлях ґрунтується на лексикографічних джерелах (словниках), тобто фактах мови, то текстовий і літературознавчий підходи мають у своїй основі факти мовлення – тексти, розглянуті у двох різних аспектах: один текст і ряд текстів для цілого періоду тощо.

Кожний із цих підходів має свої переваги. *Мовний* підхід дозволяє окреслити вихідну об'єктивну основу, універсальну абстраговану схему МКС, яку, на нашу думку часто утворюють дедуктивним шляхом на основі логічного поділу основних категорій для зручності користувача. Другий – *текстовий* підхід полягає у вивченні матеріалу тексту достатньо великого за обсягом, для виділення певних семантичних угруповань, що корелюють з певними фрагментами МКС. За допомогою *літературознавчого* підходу дослідники описують літературні твори, оперуючи виявленими в них для різних періодів ключовими авторськими поняттями, чи концептами. У деяких випадках вони простежують особливості вираження їх словами.

Що стосується безпосередньо художнього твору, то на прикладі творчої спадщини Франца Кафки, зокрема його малої прози, зробимо спробу дослідити той аспект мовної картини світу автора, який прослідковується через концепт «самотність» з точки зору мовного підходу. Слід зазначити, що концепт «самотність» проходить червоною ниткою через усю творчість Кафки. Починати слід з того, що у жодній назві його творів немає іменника у множині.

Кафка – модерніст у широкому розумінні цього слова. Але, як не парадоксально, як оповідач він уникає метафоричності стилю. Його проза оголено чітка, сухувата, діловита, дещо церемонна і, здається, геть позбавлена прикрас. Порівняння його строги, міцно і досить прямолінійно пов'язані з тим, що зобов'язані пояснити. Кафка не зловживає асоціаціями, прагнучи дотримуватись прямого змісту оповідання, котре ніби створене для достовірної передачі достовірних подій і опису відвертих і простих душевних станів – концептуальної картини світу, яка володіє ним на той момент.

З точки зору вербалізації мовної картини світу, Кафка нічого не пропускає, не відбирає, але це не означає, що він загромаджує фрази і періоди без смаку і чуття. Навпаки, його мова геніально проста. У навмання обраному уривку не знайдеш жодного епітета, жодної метафори чи образного порівняння. Всього специфічно художнього, всього, що могло б надати зображуваному навіть ознак емоційного забарвлення, письменник ретельно уникає. Прикметники – суто означення; іменники – тільки назви предметів; дієслова – конкретні позначення дій. Кафка ніби інформує, нічого не оцінюючи. Тут, за влучним визначенням Ф. Байснера, «існує лише (paradox praetelital) подія, що сама себе оповідає» [14: 35].

Що стосується стилістичних засобів репрезентації мовлення героїв у творах, автор вдається до частого застосування внутрішнього монологу та невласне-прямої мови, ніби не виключаючи власну присутність у кожному з епізодів твору, про що ще йтиме мова. Привертає увагу також постійне звернення Кафки до умовного способу як засобу вираження нездійсненності задуманого.

З погляду *текстового* підходу до аналізу творчості письменника виокремлюються конкретні лексичні та семантичні одиниці, що становлять вузли кафкіанської концептуальної сітки «самотність». Дослідник творчості письменника та близький друг Кафки М.Брод підрахував, що саме слово «самотність» у спадщині автора, що дійшла до нас зустрічається більше 70-ти разів. Лексичні ж методи вербалізації даного концепту видно з наступних прикладів.

“Endlich steckte er den Brief in die Tasche und ging aus seinem Zimmer quer durch einen kleinen Gang in das Zimmer seines Vaters, in dem er schon seit Monaten nicht gewesen war.” [13: 11]

„Der Petersburger Freund, den der Vater plötzlich so gut kannte, ergriff ihn wie noch nie. Verloren im weiten Russland sah er ihn. An der Türe des leeren ausgeraubten Geschäftes sah er ihn. Zwischen den Trümmern der Regale, den zerfetzten Waren, den fallenden Gasarmen stand er gerade noch“ [13: 15].

„Weg muss es,“ rief die Schwester, „das ist das einzige Mittel, Vater. Du musst bloß den Gedanken loszuwerden suchen, dass Gregor ist“ [13: 108].

„Überblicke ich meine Entwicklung und ihr bisheriges Ziel, so klage ich weder, noch bin ich zufrieden...Komme ich spät nachts von Banketten, aus wissenschaftlichen Gesellschaften...nach Hause, erwartet mich eine kleine halbdressierte Schimpansin und ich lasse es mir nach Affenart bei ihr wohlgehen. Bei Tagt will ich sie nicht sehen; sie hat nämlich den Irrsinn des verwirrten dressierten Tieres im Blick, das erkenne nur ich, und ich kann es nicht ertragen.

Im ganzen habe ich jedenfalls erreicht, was ich erreichen wollte. Man sage nicht, es wäre der Mühe nicht wert gewesen. Im übrigen will ich keines Menschen Urteil, ich will nur Kenntnisse verbreiten, ich berichte nur...“ [13: 97].

Якщо оцінювати мовну картину світу Кафки з погляду *літературознавства*, на перший план виступає автобіографічний момент. Якщо вчитуватись у кафкіанських персонажів, маючи фонові знання про його біографію, відразу впізнаєш людей з його найближчого оточення. Тяжкі стосунки з батьком, незмога задовільнити потребу займатися творчістю, безмежна любов до молодшої сестри, проблематичні стосунки з жінками та просто

несприйняття його оточенням прочитуються у кожному з його творів. Та якби стосунки з рідними були такими простими, якби не було такого тяжкого осаду в душі, таких гострих внутрішніх конфліктів, чи була б літературна спадщина Кафки такою унікальною у всіх відношеннях?

«Можливо, не було на світі письменника, – пише Д.Затонський, – у творчості якого власне життя й власна доля грали б таку вирішальну роль, як у Кафки. І не тому, що він чогось такого прагнув..., а тому, що так склалося. Та він і не розумів, напевне, до кінця всієї вагомості, всієї показовості своєї долі» [12: 82].

Кожен із підходів має крім сильних, поза сумнівом, й слабкі сторони. Суто категорійний підхід не дає адекватної характеристики мовної картини світу автора, а текстовий та літературний аналізи, якщо не застосувати об'єктивних формалізованих критеріїв виділення, містять багато суб'єктивного. Проте літературознавчий аналіз допомагає визначити актуальні концепти в текстах різних історичних періодів, текстовий – конкретний спосіб реалізації якогось концепту через мовні засоби в тексті, а лексикографічний – характерні мовні засоби (іменники, дієслова, прикметники чи їх поєднання). Для більшої об'єктивності доцільно, на нашу думку, використовувати й паралельні лінгвістичні дослідження, у яких можуть виникати певні судження про засоби вербалізації концепту. Оскільки мовці можуть виражати смисл думки в різних текстах відмінними висловлюваннями, в основі яких лежать або іменники, або дієслова, або прикметники, то вивчення семантичного простору, покритого лише якоюсь однією частиною мови, буде неповним, перервним. Тому мовні засоби, які використовуються для стабільного заповнення мовного простору, мають включати різночастининомовні компоненти. Не слід залишати поза увагою і конкретні граматичні конструкції. Поєднання цих підходів, кожен із яких розкриває важливий бік мовної діяльності, доцільно провести на формалізованій основі, спираючись на розуміння МКС як специфічної організації системних угруповань гіперо-гіпонімічного підпорядкування – лексико-семантичних полів та груп.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алпатов В.М. История лингвистических учений. Учебное пособие / В.М.Алпатов. – М.: «Языки русской культуры», 1998. – 368с.
2. Бабушкин А.П. Объективное и субъективное в категоризации мира // Общие проблемы строения и организация языковых категорий: Материалы научной конференции. – М.: РАН, 1998. С. 28 – 31.
3. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / Белова А.Д. // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17 – 23.
4. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Ин-т языкознания Рос. акад. Наук, 1997. – 328с.
5. Кусько К.Я. Процеси мовно-текстової конструкції і деструкції (на матеріалі німецькомовних творів Петера Гандке та Юргена Бекера) / К.Я.Кусько // Единиці и категрии современной лингвистики / сборник статей, посвященных юбилею В.Д.Калиушенко / отв.ред.О.Л.Бессонова. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2007. – С. 454 – 462.
6. Мельник Р.М. Концепт праці та працьовитості в лютерівському перекладі Біблії / Мельник Р.М., Огуй О.Д. // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес: Матеріали Міжнародної наукової конференції. 24–25 листопада 2004 року. – Чернівці: Рута, 2004. – С 182 – 184.
7. Приходько А.Н. Языковое картирование мира в паттерне «концептосфера-концептополе-концептосистема» / Приходько А.Н. // Нова філологія: зб.наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. № 1 (21). – С 94 – 104.
8. Рибачок С. Когезія та її когнітивний потенціал / Рибачок С. // Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. – Київ, 2000. – С. 307 – 311.
9. Селіванова. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Соколовська Ж. «Картины мира» в значениях слов: «семантические фантазии» или «катехизис семантики» / Ж.Соколовская. – Симферополь: Таврия, 1993. – 232с.
11. Сорока Т.В. Концепт в представлении современной лингвистики / Сорока Т.В. Мова і культура. (Науковий щорічний журнал) / гол.ред.Д.С.Бураго. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип.7. С. 223 – 228.
12. Франц Кафка.// Вікно в світ.: Австрійська література. – 1998. - №1. с 76-106.
13. Franz Kafka. Das Urteil und andere Erzählungen. Fischer Tagebuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main 1982, – 138 S.
14. Friedrich Beißner. Der Erzähler Franz Kafka, S. 35 – 41.
15. Weisgerber L. Sprachliche Gestaltung der Welt. – 3. Aufl. – Düsseldorf: Schwann, 1962. – 455 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василина Сас – здобувач кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського Національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси : дискурсний аналіз німецькомовного тексту.

ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ 'ВОДА' В ПОЕТИЧНОМУ МОВОМИСЛЕННІ ПАВЛА ГІРНИКА

Олена СЛЮНІНА (Харків, Україна)

У статті розглядається лінгвальне вираження концепту вода в поезії П. М. Гірника. Особлива увага звертається на семантичне наповнення концепту.

Ключові слова: концепт, семантичне наповнення, метафора, епітет, лексема, вода, П. М. Гірник.

The article focuses on the peculiarities of lingual expression the concept water in poetry by P. M. Hirnyk. The great attention is paid to the semantic filling of the concept.

Key words: concept, semantic fillings, metaphor, epithet, lexeme, water, P. M. Hirnyk.

Категорія води в її філософсько-практичному осмисленні – це найцінніший дар природи, який уможлиблює існування життя на нашій планеті. Про важливість цієї природної реалії знали ще наші далекі пращури – на думку давніх вавілонців, єгиптян, греків саме вода вважалася першоджерелом буття.

Про воду як про першостихію, говорить античний натурфілософ Фалес – засновник мілетської філософської школи [3: 13]. Подібні думки культивуються в головній книзі християн – у Біблії. Однак, коли на зміну міфологічному, релігійному світогляду та стихійній філософії прийшли перші наукові відкриття і коли, за словами В. І. Вернадського, «наприкінці XVIII ст. хімічний кількісний склад води був визначений... поняття про воду настільки різко змінилося, що філософський аналіз води, її *натурфілософське дослідження* стало анахронізмом; відбулася докорінна зміна» [6: 161]. Відтоді вода стала предметом вивчення переважно точних наук. Так, для хімії, яка в першу чергу звертає увагу на молекулярний склад речовин, вода – це поєднання атомів гідрогену та кисню – найпростіша сполука, яка становить прозору, безбарвну рідину. Для географії цікавим є дослідження водних масивів, адже дві треті нашої планети займає водний простір. Важливе місце вода як основа життя посідає в екології, оскільки з науково-технічним прогресом однією з проблем стало забруднення водних мас.

І все ж, мова давніх вірувань, обрядів, символів промовляє до нас із літературних джерел, адже культурно-історичний досвід не може бути витертий із генетичної пам'яті народу: його активно відроджують майстри художнього слова у своїх шедеврах. Саме тому значної актуальності набули в царині лінгвістики праці, де досліджується вербалізація окремих концептів у мові художніх творів з метою розгляду розвитку поетичного мовомислення майстрів слова, встановлення ідіостильових рис. Французький філософ і психоаналітик Г. Башляр щодо важливості природних стихій у мовотворчості зазначає: «Стихії – вогонь, повітря, земля, вода, що вже здавна допомагали філософам уявити велич світобудови, є також першопочатками художньої творчості. Вплив їхній на уяву може здатися досить умовним та метафоричним. Тим не менш, як тільки встановлюється справжня належність витвору мистецтва космічній силі елементів, одразу ж виникає враження, наче ми знайшли основу єдності, яка укріплює єдність і цілісність найдовершеніших творів» [5: 7].

Отже, актуальність статті визначається по-перше, місцем та вагомістю концепту *вода* в мовній картині світу, а також посиленою увагою науковців до проблем вивчення лінгвальної сфери того чи іншого митця.

Метою пропонованою статті є розгляд семантичного наповнення концепту *вода* в художніх текстах П. М. Гірника з метою встановлення індивідуально-авторських смислів на тлі узуальних, традиційних інтерпретацій. Матеріалом для цієї розвідки послужило 111 мікроконтекстів, дібраних методом суцільної вибірки із таких збірок поета: «Спрага» (1983), «Летіли гуси» (1986), «Брате мій, вовче» (2000), «Коник на снігу» (2005), «Смальта» (2006).

За словником, *вода* – «1. Прозора безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем. 2. Водна маса джерел, річок, озер, морів, океанів. 3. Лікувальні мінеральні джерела, а також курорт з такими джерелами. 4. Навколоплідна рідина» [19: 716-717]. Однак ці дефініції далеко не вичерпують того смислу, який

репрезентується в поетичній картині світу П. М. Гірника, де концепт, окрім предметно-поняттєвої віднесеності, обростає асоціативним та образним шаром.

Принагідно зазначимо, що вивченням мовного втілення такого фрагменту світу як вода з різних позицій займалися К. А. Віслова, Т. В. Ковтун, О. І. Сімович, Н. М. Сиромля, Ч. Тао.

На лексикографічному матеріалі символіку концепту *вода* розглядає К. А. Віслова. У ході дослідження авторка доходить до таких висновків: «в ціннісній системі координат, як космоцентричній язичницькій, так і теоцентричній християнській, концепт «вода» посядає місце на перетині горизонтальної та вертикальної осі... З плином часу концепт «вода» обростає все новими культурними ознаками, пройшовши еволюцію від витоків язичництва, пройшовши крізь епоху християнства, знайшов своє місце в антропоцентричній картині світу» [7: 285-286].

Семантику символу води досліджують О. І. Сімович та Ч. Тао, а Т. В. Ковтун пише про словесний символ води в тексті російської казки, підкреслює амбівалентність першоелементу води, «яка не тільки містить у собі зародок життя, але й здатна нашкодити людині, знищити все живе, стати місцем перебування нечистої сили тощо... компоненту «вода», крім зазначених протилежних символічних значень, притаманні також такі: символ багатства, достатку; символ межі між світами; символ очищення; символ межі між етапами в житті людини; символ запліднення; символ життя та смерті, небезпеки; символ радощів та горя» [15: 6-7].

Про поетичний доробок П. М. Гірника писали переважно в літературознавчому аспекті Н. П. Анісімова, П. І. Осадчук, М. С. Якубовська. Усі вони високо оцінюють творчість цього майстра слова і визначають основні риси його літературного портрету. Так, Н. П. Анісімова однією з визначальних особливостей творчих пошуків поета називає екзистенціал самотності [1], а про форму віршів пише М. С. Якубовська: «Переважна більшість поезій Павла Гірника написана у формі монологу-звертання – до самого себе. Шевченковий прийом – розмова фізичного тіла з астральним» [21: 572]. І. М. Римаруку вдалося побачити поетове тяжіння до лірики щоденного переживання, переповненої глибоким філософським осмисленням світу. У вступному слові до книги «Брате мій, вовче» він зазначає: «Рідко хто з українських поетів – після Євгена Плужника – досягав у своїх віршах такої адекватності стану зболеної душі та гранично відвертого, позірно простого, а насправді – психологічного й образно переповненого слова, як Павло Гірник» [10: 2].

П. М. Гірник належить до тих поетів, які увійшли в літературний процес у 80 – 90-х роках ХХ століття і заявили про себе як про прихильників традиційної манери письма, наслідувачів Т. Г. Шевченка, М. Т. Рильського, Є. П. Плужника тощо. Характеризуючи естетичний поступ літератури останніх десятиліть минулого століття Н. П. Анісімова зазначає, що поетичні тексти цього періоду зазнали «світоглядно-естетичної переорієнтації – від ідеологічної заангажованості до філософського заглиблення в онтологічні засади буття, від реалістичного відображення буднів до метафізичної лірики» [1]. Звернення до універсальних, екзистенційних проблем впливає не лише на проблемно-змістовий потенціал твору, але й також на поетичний словник, добір тропів та на авторську мову в цілому. У поезії зазначеного періоду в першу чергу естетизуються природні реалії. Лексичні групи, якими вони представлені в мовотворчості поетів функціонують не як засоби повсякденного спілкування, але зазнають численних авторських переосмислень, несподіваних асоціативних зв'язків та особливого емоційно-оцінного колориту. Так, словникове тлумачення *вода* – *рідина* не є основним для мови творів П. М. Гірника, і представлене в поетичному мовомисленні предикативними конструкціями без вживання лексем-репрезентантів концепту: «*Ми годували сіроперу / Негорде птаство просто з рук. / Вони й пили з мого відерця*» [8: 27]. Семантичне ускладнення при осмислення *води* як *рідини* відбувається через вживання порівнянь, конотативне забарвлення яких визначається мовним оточенням. Так, поет використовує порівняльну конструкцію: «*Попрі дорогу клуб сільський / І кладовище. / Горілка п'ється, як вода / Із свердловини*» [12: 17] для передачі непоправного горя, яке маніфестує вживання іменника *кладовище*. Семантика жорстокості актуалізується в порівнянні води з кров'ю: «*І буде, як буде. Така написалася доля. / Навчила мовчати й тоді, коли кров – як вода*» [12: 54]. Таке порівняння можна вважати традиційними, майже

хрестоматійними, адже, на думку О. М. Афанасьєва «Кров – одна з найдавніших метафор води та дощу; всесвітній потоп (весняне повноводдя), за свідченням переказів, відбувся від крові велетнів-хмар, які потерпіли поразку у грозовій битві. Перекази про ріки, утворені з крові вбитих богатирів та їх дружин, виражають, відповідно, ту ж саму думку, що й міф про небесне походження земних вод: ріки ці витікають з дощових хмар, що гинуть під ударами палиці Перуна» [4: 204]. До подібних думок доходить і Ч. Тао, називаючи воду кров'ю землі [20: 41].

Таким чином, порівняння різного роду рідин з водою мають знижену конотацію і засновуються на конкретизації зовнішньовізуальної подібності та функціонального призначення.

Найбільше мікроконтекстів, які містять слова на позначення водної стихії, у поетичному ідіостилі П. М. Гірника вмотивовані семантичним наповненням **вода – водний простір**, яке майстер художнього слова переважно використовує для змалювання пейзажів, створення конкретного образу української природи. У межах цієї семантичної площини основними лексемами-репрезентантами концепту є слова на позначення природних водоймищ: *став*, *річка*, гідронім *Дніпро*. Наприклад, у мікроконтексті, де зимовий пейзаж вербалізований епітетною сполукою *білий став*: «У зимну днину, в лиху годину / Летіли гуси над **білим ставом**. / А ватаг крикнув, що **Україна**, / І серце стало» [9: 61] лаконічна зав'язка вірша говорить про повернення з чужини до рідних місць гусей. Ці птахи в українській літературі нерідко постають ліричним символом відданості Вітчизні, життєвої мудрості, національної свідомості. Читаємо далі: «І картопляний дим над **річкою сіда**» [11: 31], «До весни таки діждали, знялися над **ставом**, / А старенького по тому за літо не стало» [11: 68], «Забуватиму, окрім болю, / І Чернечой, і **Дніпра**, / Самовбичу свою неволю / І від неба, і від пера» [10: 5], «Заспокоїтись. / Мати **ставок** і млинок, / І садок, і знайомі дороги» [11: 89]. Привертає мікроконтекст, у якому ліричний герой прощається з рідним краєм, збираючись у далеку дорогу: «Поцілує тебе, моя земле, востаннє / І за повід печаль поведу до **Дніпра**» [8: 39]. Тут образ Дніпра входить до складу метафоричної сполуки, де антропоморфізується абстрактне почуття печалі – семема «печаль» збагачується семою «тотожний коню», увиразнюючи емоційний настрій героя. Ще Аристотель зазначав, що для поета чи письменника «особливо важливо майстерно користуватися метафорами, тому що цього не можна навчитися у інших. Це вміння є ознакою таланту. Адже створювати вдалі метафори означає помічати схожість» [2: 54]. Оскільки в запропонованій ілюстрації мова йде про подорож, то цілком очевидним і надзвичайно виразним видається співставлення печалі з конем як супутником ліричного героя.

У мовотворчості поета лінгвоментальна візія **води** як **водного простору** виформовується також за допомогою синтагматичних зв'язків лексем-експлікантів концепту з іменниками та дієсловами на позначення динаміки: «Де сивий **Дніпро течії не спиня?**» [8: 71], «Благословімо **плин ріки**» [9: 75] або епітетами, які у своїй семантичній структурі містять значення «холод»: «Осінь закурить **холодні стави** при долині» [12: 42], «І вітри підійматимуть **хвилі студені**, / І кричатимуть чайки, і біль не мине» [11: 65]. У першому випадку означення *холодний* передає настання осені, а у другому мікроконтексті холодність переноситься у сферу внутрішніх переживань, утворюючи смислову паралель холодно у природі – холодно в душі. Внутрішній стан печалі передає також порівняння заплаканих очей з водою: «Стоїть дитина, на сирітку схожа... / І до щоки хустинку приклада. / І **очі глибочені, як вода**» [10: 24]. Поет тут акцентує увагу на такому параметрі водного простору, як глибина, однак знову ж таки здійснюється семантична проекція у внутрішній світ, і відбувається інтерпретація *глибока вода – глибокі страждання*.

Спорідненим із попереднім потрактуванням води є семантичне наповнення **вода – водна поверхня**: «Затягається льодом останній душиник на **воді**» [11: 76], «Похили верби над **водою**» [9: 75], «Тютюнець до зимної **води**» [11: 54], «Не порожньо, не сам, не зорі над **водою**, / А просто хтось, як ти, вечеряти сіда» [11: 31]. Тут знову ж таки вода постає елементом пейзажу, однак у цій сфері поетом підкреслюється ідея горизонтальної межі. Враження різного плану інтенсифікуються в метафоричному порівнянні «Ще **стоятимуть ночі, мов чорна вода**» [8: 20]. Такого роду зіставлення І. В. Качуровський пропонує називати

«синестезичним» [14: 156], оскільки в ньому темпоральна конотація накладається на просторову.

Дальший розвиток концепту зумовлений фізичною здатністю гладкої поверхні води віддзеркалювати навколишній світ. Як правило, у воді П. М. Гірник відображає небесні реалії: «*Де зорі світяться з Дніпра / У козаків під головами*» [9: 28], «*Ой чи я не сіяв зорі, / Що ти покосила? / Попадали в синє море*» [8: 68]. Семантичне наповнення *вода – дзеркальна поверхня* простежується й у мікроконтексті, де задля передачі настання ночі П. М. Гірник використовує персоніфікований образ місяця: «*Вже всівся місяць на вікні, / Поклавши руку на криницю*» [8: 53].

Концептуальний смисл води в текстах П. М. Гірника включає в себе смислове наповнення *вода – жива істота*, яке виступає своєрідною опозицією до розуміння води як суто фізичної субстанції. Персоніфікація стихії в мовному світі поезії майстра художнього слова здійснюється за такими параметрами: 1) наданні воді фізіологічних ознак: «*І підважує кригу студене плече течії*» [11: 76], подібно до людини вода може посивіти: «*І над сивим Дніпром – почорніле чайне крило*» [9: 72], хоча в наведеному контексті епітет *сивий* має подвійну конотацію – окрім антропоморфізуючої функції він актуалізує темпоральне сприйняття – образ Дніпра набуває семантики вічного; 2) вода здатна виконувати дії, притаманні живим істотам, завдяки чому твориться предикативна метафора: «*Так, напевно, зітхає пропаща вода, / Яка так і не стала дощами*» [12: 48], «*Піде вода з криниць*» [11: 12], «*Продимає долоні вода / І вертається знову в криниці*» [11: 94], «*Чуєш, брате, зсуває Дніпро береги / І високі пороги ревуть понад силу*» [9: 19]; 3) стихія наділяється психоемоційними характеристиками, що в мовотворчості забезпечується вживанням епітетів та дієслів для змалювання весняних картин: «*Були струмки грайливі і тверезі. / Диміла декорація зими*» [8: 33], «*Сатаніє вода, що порвала свої береги*» [11: 95]. Натомість епітети *дика, здичавіла, безтямна* передають переживання за майбутню долю України та корелюють із втратою національної самосвідомості як найголовнішою бідую: «*Як не буде, а буде. / Се власна біда, / Що стоїть серед туги і болю, / Як ота здичавіла безтямна вода, / Яка так і не стане живою*» [12: 50], «*За тобою безмов'я і дика вода*» [11: 37].

Цікавим продовженням персоніфікованих образів є вибудовування семантичної площини ідентифікації *я – вода*, яка вербалізується переважно порівняльними сполучниковими конструкціями. Для цього семантичного наповнення характерним є використання образу води для вираження емоційного стану. Наприклад, молодість та амбітність ліричного героя виражається через порівняння з весняною водою: «*Ми ще молоді, як під вербами сиві тумани. / Ми ще неспокійні, як вільна весняна вода*» [9: 60]. Яскраво простежуються в цьому мікроконтексті семантична паралель, заснована на стійких асоціативних зв'язках молодість – весна – прагнення до чогось. Конотацію тривоги в рядках «*Ми разом були, наче хвиля у ніч грозову / І берег*» [9: 51] передає вказівка на пору доби та означення *грозова*.

Дальший розвиток концепту демонструє семантичне наповнення *вода – внутрішній світ* людини, яке формується завдяки актуалізації психоемоційних ознак. Так, наприклад, використання епітета *крижана* в мікроконтексті «*Хода висока і тверда, / Питьма велика. / І крижана твоя вода, / І ватра дика*» [12: 57] передає не тільки дотиковий образ, а проектується в духовну сферу, про що свідчить валентність з присвійним займенником *твоя*. До того ж, у цих рядках спостерігається звуковий повтор, який актуалізує смисл тих слів, у яких він зустрічається, допомагаючи фонетичному виділенню семантично важливих лексем: *хода – тверда – вода; висока – велика – дика*. Твердий звук [д] передає рішучість, байдужість, створює тривожний настрій.

Продовження розвитку семантичного наповнення *внутрішній світ* спостерігається й у метафоричному співставленні природи та душі: «*Ще почаклує навесні моя природа. / Громи і повені душі в її пролозі*» [8: 13].

Давні міфологічні уявлення зумовлюють виникнення у структурі концепту такого смислового наповнення як *вода – межа між світами*: «*– Подай перевозу! – А вже ні човна, ні ріки. / Подай перевозу, Хароне, подай перевозу!*» [11: 114]. Важливим для правильної інтерпретації цих рядків є вживання оніму *Харон*. Згідно з давньою грецькою міфологією

Харон – це перевізник душ померлих через ріку Лету в потойбічне царство. Міфологічна семантика ґрунтується на уявленні, що Лета – це ріка забуття, межа між світом живих та світом мертвих. Отже, прагнення ліричного героя в цих рядках переправитися через ріку, виражене у звертанні дієсловом наказового способу, символізує прагнення відректися від земних проблем, прагнення до спокою. Також *воду* як *межу між світами* виражає означення *потойбічна* в рядках: *«І заплющую очі, і знов проступають з пільми / Потойбічна ріка, де відлуння пливе за водою, / І туман, од якого легенько щемить під грудьми»* [11: 113].

Домінантою ідіостилю П. М. Гірника, як зазначає М. С. Якубовська є «біль за долю народу, за долю України» [21: 574]. Отже, у структурі концепту *вода* з'являється смислова інтерпретація *вода – національна ідея*. У поетичному ідіостилі П. М. Гірника таке усвідомлення води розгортається переважно через надання стихії божественної конотації, яка забезпечується дієсловами із семантикою сакральності: *«Маємо щастя, яке не мина, бо єдине – / Подумки, пошепки досповідатись Дніпру / Серцем, очима і словом твоїм, Україно»* [9: 9], *«Не маємо долі, і волі, і слави, і храму. / Молімось, братове, до наших криниць і джерел»* [12: 54]. У цих ілюстраціях Дніпро, криниці та джерела виступають прямими об'єктами моління та сповіді, що вказує на значущість цих реалій для поета. Промовисто така авторська інтенція виражається через вживання присвійного займенника *наших*, через що відбувається інтимізація концепту, а також вживання гідроніму *Дніпро* як символу українськості.

Подібне конотативне забарвлення визначається також епітетом *свята*, який вжито для характеристики водної маси Дніпра та інших водних масивів: *«Товариство турка під лід пускало... / Дух бусурменський святою водою / З Січі виганяло»* [9: 66], *«Тече свята ріка – і вже не буде з нами»* [11: 12] *«– Ірпінь, синичко? – Так, святий Ірпінь»* [9: 35].

Доповнює семантичне наповнення концепту *вода – національна ідея* мотив спраги, який вербально втілення здобуває через образ криниці без води як символу денационалізації суспільства: *«Заіржав над пересохлими криницями / Кониченько в дикім полі за Стефаником»* [8: 44], *«Часом сниться мені... / І холодна-холодна безлюдна дорога / Повз похилий вітряк у забуте село, / Де ще є криниці, а не чути нікого... / Витягаю з криниці гарячий пісок, / Що тече поміж пальцями і не холоде»* [9: 34]. Ще О. О. Потєбня у своїй праці «Про деякі символи у слов'янській народній поезії» наголошував, що «пити воду означає бажати, прагнути, про що можна здогадатися з такого: «Край тихого броду п'є сивий кінь воду...» Кінь п'є від спраги, як прохання – наслідок бажання» [16: 11]. Таким чином, мотив спраги імпліцитно виражений через відсутність води, спричинює конотацію відсутності патріотизму, національної самосвідомості. Читаємо далі: *«Нема ні роси, ні води, / Глузує орда над юрбою. / Навпомацки ручку знайди / У сутінках болю»* [11: 51]. Як бачимо, відсутність води співвідносна з відсутністю національного духу про що красномовно свідчить синтаксична конструкція *глузує орда над юрбою*, де іменник *орда* містить негативний емоційно-оцінний ореол, зумовлений історичним минулим, коли Київська Русь потерпала від навал Золотої орди.

Семантичний фонд концепту *вода* в мові поезій П. М. Гірника збагачується також просторово-темпоральними смисловими інтерпретаціями. Так, семантичне наповнення *вода – вічність* досить яскраво виражене через вживання епітета *вічне* для характеристики джерела: *«А ти, мабуть, живеш на цьому світі, / Щоб запитати вічне джерело: Чи ти було, як слова не було?»* [10: 30]. Конотація вічності присутня й у мікроконтексті *«Текла оця ріка, мабуть, з палеозою / І знову потече собі в палеозой»* [11: 12], де підкреслюється темпоральна різниця між тривалістю існування річки в порівнянні з людським життям, що в мові забезпечується вживанням іменника *палеозой*, який як назва епохи містить семантику давності.

Просторове семантичне наповнення *вода – відстань* експлікується лексемами на позначення водного простору із семантичною домінантою «великий за розміром»: *«Поведу тебе за гори, / За доли і море»* [8: 70], *«Невже усі за Доном і Дунаєм / Чубатими наклали головами?»* [9: 42], *«Ту затуркану бабцю, одвіку сліпу, / Яка джінси пере за Дунаєм»* [12: 50]. Зауважимо, що лексеми на позначення концепту *вода* в наведених ілюстраціях вжиті не

у своєму прямому значенні, а мають абстрактну семантику просторової невизначеності – «десь далеко».

У натурфілософії Давньої Греції воду античні мудреці Фалес, Анаксимен, Емпедокл, Демокрит осмислювали воду як одну із стихій, що лежить в основі світобудови. Семантичне наповнення *вода – стихія* присутнє й у мовомисленні П. М. Гірника, де його експлікує наявність денотатів інших стихій: «*З неба, возню і води / Тут народилася сила - / Сила здолати себе / І відпустити на волю*» [12: 43]. Сміслова інтерпретація *вода – стихія* надає концепту глобальності і через предикативні конструкції виражає здатність людини приборкати природу, однак неспроможність приборкати власну жорстокість: «*Море гатили, в космосі живем / Об іржаві гільзи рвемо коси*» [9: 63].

До оригінальних авторських інтерпретацій належить семантичне наповнення *вода – народ*, що в мові виражається порівняльною конструкцією у складі метафори: «*Народ – як неприборкана ріка, – / Мілини є, пороги і загати, / Але і сила є, що греблі рве!*» [8: 55]. Епітет *неприборкана* містить сему «бурхлива, неспокійна» і покликає виражати шукання народу, його волелюбність, прагнення зберегти свою духовну незалежність, самобутність.

Продовжує суб'єктивні асоціації майстра художнього слова смисл *вода – поезія*, вербально втілений у реченні: «*І той маленький всесвіт джерела, / В якому спрагу погамує кожний, – / Поезія, яка завжди була*» [8: 6].

Семантика прагнення до вільного викладу думок, до свободи слова представлено через порівняльну конструкцію: «*А за нею проти вітру випускаю другу думу, / Аби обширу напиться, як з криниці при тополі*» [8: 15]. Таким чином, може інтерпретувати воду як *справжність, щирість* на протигагу фальші та лицемірству. Яскраво таке протиставлення прочитується в мікроконтексті: «*Відбуду, буду, перебуду / Хоч на ковточечку води. / І не вода, а вже нічого – / Самі слова, самі пісні / Про тих, що позичали Богу / І дарували сатані*» [11: 26].

На смисловій інтерпретації концепту позначилася також традиційна метафора *море – життя*. Читаємо: «*Моя молитва, не помри в соборі – / Над морем суєтним полинь, мов чайка*» [8: 34]. Традиційний добирає П. М. Гірник й епітет для характеристики життя – воно *суєтне*.

Отже, концепт *вода* знаходить своє вербальне втілення в мовотворчості П. М. Гірника в ключовому слові *вода*, в лексемах на позначення природних (*став, ріка, море, Дніпро, Дністер, Дунай, Дон*) і штучних водоймищ (*колодязь, криниця*).

У семантичному наповненні, а також в естетиці концепту *вода* в поетичній мові П. М. Гірника відбилися як загальномовні тенденції, народні міфологічні уявлення, так й індивідуально-авторський досвід. Зокрема, поет актуалізує такі ядерні смисли, як *вода – рідина, вода – водний простір, вода – водна поверхня, вода – відстань*. Міфологічний світогляд спричинює появу семантичних наповнень *вода – жива істота, вода – межа між світами, вода – одна із стихій, вода – життя*. Більшість із цих семантичних наповнень утворюють своєрідні опозиції: *вода – фізична субстанція і вода – жива істота; вода – верх і вода – низ; вода – оформлена субстанція і вода – безформна рідина*.

Поетичне багатство майстра слова визначає багатство авторських інтерпретацій, до яких зараховуємо усвідомлення *води як народу, поезії, щирості, вічності, внутрішнього світу, національної ідеї*.

Що ж до засобів виразності, то при характеристиці води в поетичному ідіостилі П. М. Гірника переважають метафори та порівняння.

Перспективою роботи може стати вивчення інших концептів поетичної картини світу цього майстра слова.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анісімова Н. П. «Стоїть душа віч-на-віч з самотою...»: художнє вираження екзистенціалу самотності в поезії Павла Гірника / Н. П. Анісімова // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2009. – №21. – С. 489-501.
2. Античні поетики / [упоряд. М. Борецький, В. Зварич]. – К. : Грамота, 2007. – 168 с.
3. Аристотель Метафізика / Аристотель. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 608 с.
4. Афанасьев А. Н. Древо жизни : [избранные статьи] / Афанасьев А. Н. – М. : Современник, 1982. – 464 с.
5. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Гастон Башляр ; [пер. с франц. Б. М. Скуратов]. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1998. – 268 с. – (Французская философия XX века).
6. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / Вернадский В. И. – М. : Наука, 1988. – 520 с.

7. Вислова К. А. Концепт «вода»: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі словарей різного типу) / К. А. Вислова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2007. – Т. 20 (59), №1. – С. 283-286.
8. Гірник П. М. Спрага : [вірші, поема] / Гірник П. М. – К. : Радянський письменник, 1983. – 78 с.
9. Гірник П. М. Легіли гуси [поезії] / Гірник П. М. – К. : Молодь, 1988. – 80 с.
10. Гірник П. М. Брате мій, вовче : [поезії] / Гірник П. М. – Львів : Кальварія, 2000. – 32 с.
11. Гірник П. М. Коник на снігу : [збірка поезій] / Гірник П. М. – К. : Факт, 2005. – 136 с.
12. Гірник П. М. Смальта : [поезії] / Гірник П. М. – Хмельницький : Видавець Цюпак А. А., 2006. – 64 с.
13. Кабачинська С. І. Не від світу сього. Шевченківський лауреат поет Павло Гірник – про мишей та людей / С. І. Кабачинська // Дзеркало тижня. – 2009. – № 9 (737), 14 – 20 березня. – Режим доступу до журн. : <http://www.dt.ua/3000/3680/65660/>
14. Качуровський І. В. Основи аналізу мовних форм (стилістика) : Фігури і тропи / Качуровський І. В. / Мюнхен-Київ, 1995. – 235 с.
15. Ковтун Т. В. Словесні символи першоелементів буття у тексті російської казки та внутрішньому лексиконі людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Т. В. Ковтун. – К., 2005. – 15 с.
16. Потебня А. П. Символ і миф в народній культурі / Потебня А. П. – М. : Лабиринт, 2000. – 480 с.
17. Сімович О. І. Семантична характеристика слів-символів в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Сімович. – Львів, 1999. – 21 с.
18. Сиромля Н. М. Мовні засоби вираження символу (на матеріалі російської поезії символізму): автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. філолог. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Н. М. Сиромля. – 2006. – 24 с.
19. Словник української мови: в 11 т. / [голов. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 : А-В. – 1970. – 800 с.
20. Тао Ч. Концепт «вода» в рускій культурі / Ч. Тао // Русский язык за рубежом. – 2002. – № 3. – С. 41-44.
21. Якубовська М. С. У дзеркалі слова : [есеї про сучасну українську літературу] / Якубовська М. С. – Львів : Каменяр, 2005. – 751 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Слюніна – аспірант кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Наукові інтереси: лінгвопоетика, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУ ISLAM В КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ТА МОВНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ НАРОДІВ ІСПАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ

Марія СУСЛОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті висвітлені результати комплексного аналізу концепту ISLAM та його вербалізації в іспанській та французькій мовах, визначено смислові складові концепту, описана його структура.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, концепт, лінгвокогнітивна модель, понятійний субстрат, перцептивно-образний адстрат, валоративний епістрат.

The article represents the results of the complex analysis of the ISLAM concept and its verbalization in Spanish and French languages. The author defines the notional components of the given concept and describes its structure.

Key words: language world mapping, conceptual world mapping, concept, lingvocognitive model, notional substratum, perceptive figurative adstratum, value layer.

Сьогодні в період глобалізації та бурхливих змін в житті іспанського та французького суспільств відбуваються трансформації в світобаченні, цінностях, прагненнях представників двох народів. Історично склалося, що Іспанія та Франція мають тісні зв'язки з ісламом, який представляє собою сплав релігії, філософії і культури. Являючись не автохтонною релігією для народів Іспанії та Франції, іслам перебував та перебуває в контакт і в конфлікті з обома народами. Більш того, сьогодні вчені говорять про поглинення та підміну європейських цінностей ісламськими: американський дослідник з питань ісламу Деніел Пайпс ставить проблемне питання: «Чи не перетвориться Європа на Євразію?» [3]. Зворотною стороною медалі є поява такого феномену як євроіслам – ліберального ісламу, проникнутого європейською культурою. Такий хід подій в житті сучасної європейської спільноти здійснює вплив на концептуальну картину світу іспанського та французького народів і, звичайно, знаходить своє відображення у їх мовах.

Об'єктом представленої роботи є концепт ISLAM в іспанській та французькій мовних картинах світу. Полілінгвальна практика опису концептів, на сьогодні, є одним із актуальних і перспективних напрямів вивчення ментальних одиниць. Це пояснюється тим фактом, що зіставлення вербалізації концепту однієї культури з його відповідником в іншій дозволяє

виявити лінгвокультурну специфіку, що складає своєрідну картину світу, описану кожною природною мовою.

Предметом вивчення виступають лексичні та фразеологічні одиниці присутні у двох мовах, як такі, що свідчать про еволюцію змісту концепту ISLAM під впливом соціально-політичних факторів. Під еволюцією змісту концепту ми розуміємо появу нових смислових елементів на національних теренах. Когнітивні моделі та нові смислові елементи концепту ISLAM свідчать про динамічність процесів концептуалізації та категоризації, що підтверджує положення про еволюцію концепту на сучасному етапі його розвитку.

Матеріалом дослідження стали лексичні і фразеологічні одиниці, вибрані із текстів сучасної іспанської та франкомовної преси (електронні видання таких газет, як El País, El Mundo, Le Figaro, Nouvel Observateur, Liberation та ін.), а також з лексикографічних джерел іспанської і французької мов (Diccionario de la Real Academia Española, Dictionnaire Clave, Larousse 2009: Dictionnaire de français).

Мета роботи полягала в комплексному аналізі концепту ISLAM, його вербалізації в іспанській та французькій мовах, у визначенні всіх його смислових складових, які структуруються на основі сприйняття носіями обох мов явищ, предметів, пов'язаних з ісламом та сприйняття носіями обох мов його послідовників. Пропоноване дослідження спрямоване на розширення і поглиблення знань про іспанський та французький етнічний менталітети, а також на розгляд семантики мовних одиниць під кутом зору етнокультурної перспективи.

В сучасних лінгвістичних дослідженнях приділяється особлива увага дослідженню процесу концептуалізації, в результаті якої виникає *концепт* як ментальне утворення, що представляє собою значущі фрагменти досвіду, які зберігаються та усвідомлюються в пам'яті людини [1: 8]. А.М. Приходько визначає концепт як складноструктурований феномен, в якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, органічно сполучується з лінгвокультурним [2: 55].

Концепт ISLAM в іспанській та французькій мовних картинах світу, як і будь-який інший концепт, об'єктивується через існування своєрідної лінгвокогнітивної моделі, яку ми розглядаємо як синтез трьох компонентів – понятійного, образно-перцептивного та валоративного.

Понятійний компонент концепту формується набором наступних семантико-когнітивних ознак, що є спільними для іспанської та французької лінгвокультури: релігія мусульман; спільнота, сукупність народів, що сповідують цю релігію; культура цих народів; радикальна політична ідеологія; філософія; боротьба за іслам; експансія ісламу; інтенсивне розповсюдження ісламу; опір ісламу; наука про іслам. Ці ознаки об'єктивуються у мові носіїв за допомогою різних мовних одиниць, тобто сукупністю всіх присутніх у мові одиниць, створених її носіями в процесі соціокультурного і мовного онтогенезу.

На основі зазначених семантико-когнітивних ознак виокремлюються змістовні складові понятійного компоненту концепту ISLAM без чіткої ієрархічної регламентації і на цій основі включаються в систему більш вищого порядку – концептосферу носіїв іспанської і французької мов:

1) ознаки в об'єктах навколишнього середовища як ті, що виникають через їх зв'язок з ісламом: *ciudad islámica, provincia islámica / état islamique, mode islamique*;

2) форми поведінки, що впроваджує іслам: *islamizar la modernidad, la sociedad / islamiser la modernité, la France, l'ouest*;

3) суспільної-політичні і релігійні організації, впроваджені присутністю ісламу на теренах іншої країни з іншою релігією: *grupo extremista islámico / banque arabo-islamique en Suisse, école arabo-islamique authentique, bloc anti-islamiste*;

4) явища, предмети, особи для поклоніння та вшанування у ісламі: *mezquita, alminar (minarete), ramadán / minaret, mosquée, ramadan*;

5) елементи побуту в умовах ісламської релігії: *alimentos halal, modo de vida «halal» / fast-food halal, le marché du halal*;

6) діячі, які впроваджують філософсько-релігійні принципи ісламу, здійснюють їх захист та сприяють їх розповсюдженню: *imán, mulá, militante islamista / imam, mollah, militants islamistes, combattants islamistes*;

7) поширення філософських і культурно-релігійних засад ісламу: *panislamismo, islamización del Estado / panislamisme, islamisation progressive de l'Europe*;

8) необхідність вивчення ісламу: *islamólogo francés, islamólogo suizo/ islamologue algérien, l'islamologie française*;

9) вплив ісламу на політичну, суспільну, релігійну сфери життя: *régimen islámico, sistema islámico, imponer su panislamismo / législation contre l'islamophobie, mouvement politique islamique, régime islamique*;

10) небезпечна діяльність, яку здійснюють деякі послідовники ісламського вчення: *terrorismo islámico, radicalismo islámico, extremismo islámico, terrorista islámico / terrorisme islamique*.

Перцептивно-образний компонент концепту ISLAM містить асоціативно-метафоричне сприйняття такого явища, як іслам на теренах двох культур. Завдяки наявності цього компонента в його структурі концепт ISLAM підтримується в мовній свідомості представників іспанського та французького народів. В основі метафоричного профілю концепту ISLAM в обох мовах лежать антропоморфічна та сенсорна моделі. Так, у французькій лінгвокультурі іслам сприймається як діяч, який здійснює вплив на життя людей (*L'islam a bousillé ma vie privée; l'islam nous a sauvés*). В той же час, підсилення образної складової концепту ISLAM в іспанській лінгвокультурі здійснюється через тлумачення ісламу як ката або актора (*El islam es hoy un actor fundamental; en manos de un verdugo llamado islam*). Спільним для обох лінгвокультур у змісті перцептивно-образного компонента є те, що в ісламі вбачається загроза та небезпека, яких хочуть позбутися (*La tentación de la extrema derecha europea de atacar al islam seguirá adelante / L'islam est-il une menace pour la laïcité, un nouvel opium pour les jeunes des banlieues en mal de repères?*).

В рамках двох лінгвокультур спостерігаються випадки різного ставлення до концепту ISLAM, що відображається у змісті валоративного епістрату концепту. Як показує вивчення змісту вказаної складової концепту, вона будується за двома напрямками. Перший напрямок – це характеристики, які входять до змісту концепту і знаходяться у фокусі гетеростереотипізації (ставлення до ісламу, його ритуалів і послідовників з боку представників іспанського та французького народів):

1) в іспанській та французькій лінгвокультурах представники ісламу описуються у порівнянні з християнами: *como Santiago y los moros; a más moro, más cristianos*;

2) представники ісламу сприймаються як стійкі до змін: *Moro viejo no puede ser buen cristiano / à laver la tête d'un Maure on perd sa lessive*;

3) представники ісламу представляють небезпеку: *no hay moros en la costa*.

Про ступінь проникнення ісламу в іспанську та французьку дійсність та відображення цього факту в мові свідчить і вживання в іспаномовній та франкомовній пресі прислів'їв з пареміологічного фонду народів, які сповідують іслам. В статтях іспанських та французьких газет було знайдено приклади вживання турецьких, арабських, афганських, ліванських прислів'їв та приказок. Тому другий напрямок виявляється в тих ознаках в змісті концепту, які виділяються на основі автостереотипізації (ставлення до ісламу, його ритуалів і послідовників з боку представників цієї релігійно-культурно-філософської течії):

1) представники народів, що сповідують іслам, описуються у порівнянні з іншими народами, що також сповідують іслам, а також з представниками інших релігій (іудаїзм): *En el mundo árabe los egipcios escriben, los libaneses publican y los iraquíes leen / Par rapport au mécréant, le Kurde, aussi, est un musulman; Le dirigeant juif a le cul sur le trône et les yeux sur son peuple alors que le dirigeant arabe a les yeux sur le trône et le cul sur le peuple*;

2) Бог (Аллах) виступає як мірна одиниця для представників ісламу: *La lentitud es de Alá y la prisa es del demonio / Une fourmi noire, sur une pierre noire, dans la nuit noire, Dieu seul la voit*;

3) мудрість, неквапливість, вміння розрізняти добре і погане – схвалюється: *Un hombre loco puede tirar una piedra a un pozo de agua, pero hacen falta 100 sabios para sacarla / Il faut jeter les ordures sur les ordures*.

Таким чином, історично іслам вважається чужим для європейської культури, європейського світобачення. Проте, як показало дослідження, ступінь проникнення ісламу в різні сфери життя Іспанії та Франції є безперечно глибокою та міцною і це відповідно

знаходить своє відображення у мові. Доказом може слугувати присутність нових концептуальних утворень у когнітивній картині світу французів та іспанців і вербалізація цих утворень у мові двох народів (*islamizar la modernidad, democratizar el islam, la alimentación no halal / islamiser la société, islamiser la France, le marché du halal* та ін.). Протягом багатовікової історії народи обох країн контактували і конфліктували з арабомусульманським світом, при цьому, зазнаючи з його боку значного впливу. Так, в концептуальній системі цих народів – іспанського і французького – на основі концепту ISLAM виділяється певна структура знань, яка весь час еволюціонує. Виділені когнітивні моделі на основі ознак в структурі концепту ISLAM вказують на спільне розуміння та інтерпретацію ідеї ісламу представниками народів Іспанії та Франції.

Проведений лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний аналіз концепту ISLAM як компонента культур двох близьких народів дозволяє говорити про національне різноманіття мовних картин світу. Наявність етнічних маркерів у семантиці мовних одиниць підтверджує національно-етнічну партикулярність сприйняття концепту ISLAM у концептуальній та мовних картинах світу народів Іспанії та Франції.

Лінгвокультурологічний опис концепту ISLAM в оточенні близьких та/або споріднених явищ може дати більш глибокі і вичерпні відомості про своєрідність як іспанського, так і французького національних менталітетів. Дослідження концепту ISLAM на матеріалі інших мов, зокрема англійської та німецької, дасть змогу ідентифікувати концепт ISLAM як паневропейський та дозволить трактувати його у фокусі загальноєвропейської концептуальної картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Иная ментальность / [В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова и др.] ; под. ред. В.И. Карасика. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
2. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
3. Pipes D. Europe or Eurabia? [Electronic resource] / Daniel Pipes. – Regime of access : <http://www.danielpipes.org/5516/europe-or-eurabia>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Сулова – аспірант кафедри романської філології та перекладу Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОМАТИЧНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ У НІМЕЦЬКОМУ ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ

Ірина ТАРАБА (Україна, Житомир)

У статті досліджується функціонування німецьких фразеологізмів з соматичним компонентом у фармацевтичному рекламному тексті, який є місцем кодування найбільш актуального для усього сучасного людства еталону культури – здоров'я, як основної цінності життя та, крім того, являється джерелом ряду концептів, у яких акумулюється соматичний код культури.

Ключові слова: соматизм, фразеологізми з соматичним компонентом, соматичний код культури, фармацевтичний рекламний текст.

The article deals with the functioning of German phraseological units with the somatic component in the German pharmaceutical publicity text, that encodes the most of the actual cultural standard for all modern humanity – the health as a head value of the life. The German pharmaceutical publicity text is also a source of several concepts, where the somatic code of the culture is accumulated.

Key words: somatizm, phraseological units with a somatic component, the somatic code of the culture, pharmaceutical publicity text.

Фармацевтичний рекламний текст будь-якої мови характеризується культурно-інформативною та соціально-прагматичною спрямованістю. Аналіз рекламних текстів у просторі *фармації* свідчить про те, що для підвищення ефективності впливу на потенційного покупця в них використовуються різноманітні мовні засоби, відбувається варіювання мовних структур, зокрема, фразеологізмів з соматичним компонентом, в результаті чого адресату нав'язується одна з декількох можливих інтерпретацій фрагменту оточуючої дійсності.

На сучасному етапі розвитку теорії реклами вагомим значення набуває мовна теорія неймінгу (сукупність процесів та факторів, які визначають створення імені бренду, номінації бренду, найменування), яка у площині саме лінгвістичних досліджень набуває особливої актуальності та викликає підвищений інтерес дослідників.

У нашому дослідженні ми розглянемо функціонування фразеологізмів з соматичним компонентом у фармацевтичному рекламному тексті, який, на нашу думку, є місцем кодування найбільш актуального для усього сучасного людства еталону культури – ЗДОРОВ'Я як основної цінності життя [1] та, крім того являється джерелом ряду концептів, у яких акумулюється соматичний код культури [2: 35].

Комунікативний вплив відбувається шляхом актуалізації та утримування найменування об'єкту в свідомості адресатів, насиченням знаннями про продукт, який рекламується, шляхом переконання клієнтів у його перевагах, що формує та підтримує зацікавленість у його купівлі, повідомляє реципієнту реальні та символічні вигоди медико-фармацевтичного товару.

В теоретично-методологічному плані будь-яке слово – це система комунікації. Інформація, яку акумулює слово, організовується на декількох рівнях: ментальному та емоційному, свідомому та підсвідомому [3; 4], на що власне і робить ставку мовна теорія неймінгу.

Неймінг відіграє декілька ключових ролей у фармацевтичному рекламному тексті: 1) здійснює функцію ідентифікації, яка полягає у створенні певного зв'язку між покупцем та брендом; 2) здійснює функцію комунікації, коли назва бренду повідомляє оточуючим інформацію про себе, виступаючи засобом комунікації, при цьому ідея, яка транслюється, володіє такими характеристиками як ясність, чіткість, вплив на підсвідоме, наявність нюансів; 3) виконує функцію надання статусу цінного активу, коли назва може стати важливою та цінною залежно від зростання упізнання та популярності бренду.

Неймінг, по суті, представляє собою комплекс складних процедур, таких, як підбір необхідних слів по словниках, розробку спеціалізованої системи комунікації – тієї мови, за допомогою якої бренд буде взаємодіяти з клієнтською аудиторією. При створенні бренду та слогану потрібно враховувати усі аспекти, усі рівні мови, особливості культури, спосіб презентації тексту, а також символіку народу: так, наприклад, американський автомобільний концерн-гігант *General Motors* потрапив у дуже незручну ситуацію, коли при експортуванні свого нового авто *Chevrolet Nova* із Росії на ринок Латинської Америки виявилось, що іспанськи *Nova* означає "той, що не може рухатися". Таким чином, створення номінації бренду або слогану потрібно пов'язувати з культурою народу, його традиціями та менталітетом. Будь-яку культуру, в тому числі і німецьку, можна класифікувати як Я-незалежну (людина є незалежною у прийнятті рішень) та Я-залежну (вибір дуже часто визначають традиції, установки соціуму).

Крім того, варто також зауважити, що необхідно враховувати лінгвістичні особливості не лише певного народу, але й мови відповідної галузі, тому що кожна галузь має власні традиції назви. Для фармацевтичного тексту така аспектичність полягає у тому, що, наприклад, таблетки від кашлю можна назвати "Доктор Мом" і абсолютно неприпустимо – "М'ятні колеса" (колеса викликають асоціацію зі сленговим найменуванням наркотичних таблеток у середовищі наркоманів). В основі будь-якого слогану знаходиться символічне значення, яке маніфестує до культурних традицій народу та відносить сам слоган до царини фразеології.

Використання соматичної фразеології у рекламному тексті, а насамперед, у фармацевтичному рекламному тексті – це дуже потужний інструмент впливу на людину як на потенційного покупця (це так званий *Spielball der Werbemacher im Kampf um die Gunst der Verbraucher*), так як фразеологізм у даному виді тексту маніфестує до вихідної точки, первинної основи концептуалізації світу людиною – її тіла або окремих його частин, відображаючи при цьому специфіку концептуалізації сфери тілесності [5]. Параметризація та об'єктивація суперконцепту "людина" відбувається на матеріалі соматизмів за наступними лініями: 1) Я-фізичне; 2) Я-інтелектуальне; 3) Я-емоційне; 4) Я-соціальне; 5) Я-мовленнєвомисленнєве.

Я-фізичне репрезентує організм людини, фізичне сприйняття, здоров'я, самопочуття, фізичні можливості та стан людини, зовнішній вигляд людини, фази людського життя, потреби, звички, рух, положення тіла [6: 45], та у рекламному фармацевтичному тексті виступає як рекламний денотат.

Варто також підкреслити, що особливого значення у мові реклами набуває просодія – рівень мови, який співвідноситься з усіма сегментними одиницями (склад, слово, фраза, текст). Виокремлюють такі елементи просодії, як мелодика мовлення, наголос, часові та тембральні характеристики, ритм. Так, ритм робить рекламний текст та рекламний слоган більш структурованими, що дозволяє краще сприймати та запам'ятати фразу, що є визначальним фактором у формуванні так званої рекламної фразеології [7]. Наприклад, фармацевтичний бренд "Somata", який презентує лікувальний засіб шлунково-кишкового тракту використовує слоган: "**Magen gut, alles gut**". Лікувальний засіб *Soventol*, який застосовується при екземах, сухості шкіри репрезентується наступним чином: "Soventol – und die Haut fühlt sich wohl".

Використання соматизмів (або ж використання модифікованих фразеологізмів з соматичним компонентом) – це одна з базових процедур при виборі слогану препарату та один з найважливіших методів привертання уваги до реклами, так як будь-який слоган спрямований на людину:

"*Unizink® 50. Unterstützen Sie die Heilkräfte Ihres Körpers*" [9; 10; 11];

"*Talcid® befreit von Sodbrennen und Magenbeschwerden. Magen wohlauf. Mensch wohlauf (вихідна форма – Preise gut, alles gut)*" [9; 10; 11];

"*Schnupfen? Nase zu? Sinusitis Hevert® SL befreit die Nase, löst den Schleim*" [9; 10; 11];

"*Provivan – endlich wieder volles Haar. Haarausfall muss kein Schicksal sein. Unter guten Bedingungen wächst Gras in einer Woche acht Zentimeter. Können sie es hören? (вихідна форма – das Gras wachsen hören)*" [9; 10; 11];

"*Rescue – das Original! Balance für die Seele*" [12; 13];

"*Sodbrennen? Dafür gibt's doch Ratiopharm*" [12; 13];

"*Ladival – für sonnengesunde Haut. Ihre Haut in guten Händen (вихідна форма – in guten Händen sein* [12; 13]);

"*Becel. „Ich fühl mich wohl in meiner Haut. (вихідна форма – sich (jmdm. gegenüber) nicht wohl in seiner Haut fühlen)*" [12; 13];

"*Florena. Mit Florena habe ich ein glückliches Händchen!*" (вихідна форма – eine glückliche Hand bei etw. haben)" [13; 14];

"*Vita Creme. Hände gut, alles gut. (вихідна форма – Preise gut, alles gut)*" [14];

"*Mesim. Magen gut, alles gut. (вихідна форма – Preise gut, alles gut)*" [14];

"*Lacalut. Die klügere Zahnbürste gibt nach (вихідна форма – der Klügere gibt nach)*" [14];

"*Salon Helias. Wir lieben langes Haar! Darum kommt es bei uns nicht zu kurz (вихідна форма – zu kurz kommen)*" [14];

"*Lioton. Gesunde Füße Schritt für Schritt (вихідна форма – Schritt für Schritt)*" [15; 16].

Отже, у більшості наведених нами прикладах констатуємо модифікацію вже існуючих фразеологізмів задля створення ефекту впізнавання та кращого запам'ятовування найменування бренду (власне лікарського засобу).

Комунікативні рамки фармацевтичного рекламного тексту представляють різновид спілкування типу "лікар – пацієнт" і/або "хворий – людина, яка одужала". Таким чином, це викликає необхідність оперування фармацевтичною лексикою, враховуючи різні задачі: зробити текст зрозумілим для пацієнта, і в той же час використати вузькоспецифічну лексику для створення видимості професіоналізму, але й разом з тим, зробити це ненав'язливо та доступно, що й репрезентується у фармацевтичному рекламному тексті.

Соматичний код культури, концептуалізуючись у фармацевтичному рекламному тексті, створює певну систему координат, яка містить та задає один з найбільш універсальних еталонів культури – ЗДОРОВ'Я, що свідчить про те, що потрібно прагнути бути здоровим, берегти своє здоров'я, вести здоровий спосіб життя. Крізь усю світову історію цивілізації незмінним та аксіологічним залишився саме пафос здоров'я.

Підводячи підсумки, варто зауважити, що соматичний код культури у фармацевтичному дискурсі акумульований у таких ключових концептах як "аптека", "ліки", "лікарський засіб", "хвороба", що, на нашу думку, репрезентує суперконцептуальну опозицію "життя – смерть", та в свою чергу декодує один з найбільш універсальних еталонів культури, а саме – ЗДОРОВ'Я. Крім того, використання фразеологізмів з соматичним компонентом у рекламному фармацевтичному тексті є одним з найпопулярніших прийомів для створення ефективних слоганів, та однією з базових процедур (технік) у цьому плані.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гудков Д. Б., Ковшова М. Л. Телесный код русской культуры: материалы к словарю. – М.: "Гнозис", 2007. – 288 с.
2. Денисенко С. Н. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2005. – 288 с.
3. Иорданская Л. Н. Лингвистика частей тела // Семиотика, лингвистика, поэтика: К столетию со дня рождения А. А. Реформатского. М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 397-406.
4. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. М.: Просвещение, 1980. – С. 92-93.
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). К. – Черкаси, 2004. – 275 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 711 с.
8. Швеллор В. Б. Соматичний компонент як основа утворення вториннообразного значення фразеологізмів в іспанській та українській мовах // Проблеми зіставної семантики. – Вип. 6. КНЛУ, 2003, - ст. 236-240.
9. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen mit alphabetischem Generalregister / F. Dornseiff, U. Uasthoff, H. E. Wiegand. Berlin: de Gruyter, 2004. – 933 S.
10. Duden in zwölf Bänden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 4., neubearbeitete Auflage. Dudenverlag. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich, Band 7, 2007. – 969 S.
11. Duden in zwölf Bänden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 3., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Dudenverlag. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich, Band 11, 2008. – 959 S.
12. Friederich W. Moderne deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen. Max Hueber Verlag. München, 1976. – 565 S.
13. Hetzel S. Wie der Deutsche spricht. Melchior Verlag. Leipzig, 1896. – 355 S.
14. Lexikon der Redensarten. Herkunft und Bedeutung deutscher Redensarten. Zusammengestellt und erläutert von Klaus Müller. Bassermannverlag. München, 2005. – 781 S.
15. Palm Ch. Phraseologie: Eine Einführung / Ch. Palm. Tübingen: Narr, 1995. – 130 S.
16. Reclam. Arbeitstexte für den Unterricht. Deutsche Sprichwörter und Redensarten. Für die Sekundarstufe herausgegeben von Wolfgang Mieder. Philipp Reclam jun. Stuttgart, 1979. – 199 S.
17. Palm Ch. Phraseologie: Eine Einführung / Ch. Palm. Tübingen: Narr, 1995. – 130 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грига Тараба – аспірант кафедри англійської філології та перекладу імені Д.І.Квеселевича ННІ іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: соматична фразеологія німецької мови.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ВОДНИЙ ПРОСТІР» В БРИТАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Ксенія ТРИКОЗ (Запоріжжя, Україна)

У статті досліджується корпус фразеологічних одиниць, що містять сему «водний простір», проаналізовано їх семантичні та функціональні особливості.

Ключові слова: концепт, водний простір, фразеологічна одиниця, лінгвокультура, семантика.

The frame of phraseological units with the seme «water space» is investigated in this paper. Their semantical and functional peculiarities are also analyzed.

Key words: concept, water space, phraseological unit, linguoculture, semantics.

Останніми роками фразеологічні одиниці активно досліджуються з позицій лінгвокультурології. Особливий інтерес до даних одиниць пов'язаний з тим, що фразеологізми є важливим джерелом культурно значущої інформації для лінгвокультурологічного аналізу мови [3: 68-72; 4: 22-23; 5; 7: 131-144; 9].

Фразеологічні одиниці (ФО) являють собою продукт метафоричного переосмислення явищ дійсності і відображають оцінку і емоційне відношення носіїв мови; вони увібрали в себе найбільшу кількість національно-культурної інформації [1; 2; 6]. У них зафіксовані і

знайшли своє віддзеркалення менталітет народу, його устрій життя, звичаї, вірування, національні стереотипи і еталони, відносини усередині соціуму, історичні події [5; 8; 9], тобто все те, що є предметом національної культури і бере участь у формуванні концептуальної картини світу.

Фразеологічний фонд мови розглядається вченими як одне з основних джерел для лінгвокультурологічного аналізу концептів. До цього часу концепт «водний простір», як окремих самостійний концепт, не був об'єктом спеціального вивчення [10]. В межах даної статті концепт виступає **предметом** дослідження, а його фразеологічні засоби вербалізації – **об'єктом**. Таким чином, у нашій статті ми ставимо за **мету** встановити фразеологічні засоби вербалізації концепту «водний простір» в британській лінгвокультурі. Для досягнення поставленої мети ми маємо виконати такі **завдання**: виявити фразеологічні одиниці з аквалокативною семантикою, встановити кількісне співвідношення фразеологізмів, що відображують різноманітні сторони життя британського етносу.

Свідомість людини не тільки відображує дійсність, але й намагається дати оцінку цій дійсності. Це пов'язано насамперед з пізнанням світу. Людина оцінює навколишній світ з точки зору його корисності. ФО існують не лише для відображення існуючого навколишнього світу, а й для відображення ставлення до існуючих об'єктів цього світу. Отже ФО має не просто назвати об'єкт, а дати йому оцінку, виявити ставлення людини до нього. Тому існує цілий ряд слів, словосполучень, ідіом, тощо, які відносяться до роду діяльності людини, її стану, поведінки, безпосередньо екологічного середовища, продуктів її матеріальної та духовної діяльності. Не останнє місце тут займають ФО, в основі яких слова з аквалокативною семантикою.

В результаті суцільної вибірки нами було виділено 250 ФО, в основі яких слова-ідентифікатори з аквалокативною семантикою. Дані ФО поділяються на 6 груп, що характеризують стан людини, поведінку людини, статус людини в суспільстві, характеристику людини, професійну спрямованість, географічну приналежність.

Група ФО, що виражають **стан людини (фізичний та психоемоційний)**, складає 20 % від усіх виділених ФО. Наприклад, фізичний стан людини під впливом алкоголю виражається ФО *half seas over (drunk)*. *Winnie – she was half seas over; so that her teeth were loose and her speech was slurred – said, 'Rab's right sensitive about his health, so he is'* [21: 24].

ФО з аквалокативною семантикою виражають наступні **психоемоційні стани людини**:
відчай: *at bay* (in a dangerous difficult position, forced to make a fierce defense). *In the good old days, the days I now call BC, Before Cancer, I had kept these Mafia, these hyenas at bay* [22: 19]. *In the weeks ahead the loneliness would intensify, but in the early days there was too much happening to keep homesickness at bay* [38: 123].

відчуття небезпеки: *between the devil and the deep blue sea* (between equally undesirable alternatives, in a hazardous or precarious position). *One EC official said the French government, now isolated in the rest of Europe because of its stubborn stance, finds itself 'between the devil and the deep blue sea'* [37: 7].

трудощі: *up the creek / up the creek without a paddle* (in trouble; in a difficult position). *Such as that I was trying to use the priesthood as an escape from my personal frustration, that I was dramatizing my own situation, that I was proud and vain, that my idea of Catholicism was up the creek* [26: 157]; *in deep water(s)* (in a tricky position or in trouble). *We are here already in deep waters, for what needs to be decided is just what sort of existential claims can be significantly made* [32: 73].

емоційні хвилювання: *stir to the depths* (deeply, profoundly). *No words could define the emotions that began to stir to the depths of my soul when I opened it and read the first chapter in it* [9: 113].

Група ФО, яка виражає **поведінку людини** в різних ситуаціях, складає 35% та є найчисельнішою. ФО виражають найрізноманітніші прояви людської природи, наприклад **позитивні**:

здатність долати перешкоди: *go through fire and water* (to handle any hardship). *At the same time Penny said of Diana: 'If she were to fall in love with someone prepared to go through*

hell, fire and water – not to mention Royal opposition – for her, she might think about separation’ [37: 22].

залагодження конфліктних ситуацій: *pour oil on troubled waters* (to try to calm a quarrel, etc). *Sitting at a table between the two men, uncomfortably close to this violent exchange, Patrick O'Dell tried to pour oil on troubled waters* [25: 38].

пристосування до оточуючої дійсності або дії всупереч: *swim with / against the stream / current* (to conform to (or resist) prevailing opinion). *So be thankful it is a struggle some of the time, and recognize that only dead fish swim with the stream* [33: 22].

прагнення людини зробити неможливе: *try to sweep back the Atlantic with a broom. They had done this during his first Administration, partly because they did not see whither he was leading. Senator Hanna, then a member of the Steering Committee, attempted to steady all Republicans who seemed likely to be seduced by Roosevelt's subversive novelties by telling them to "stand pat," and, as we look back now, the Senator from Ohio with his stand-pattism broom reminds us of the portly Mrs. Partington trying to sweep back the inflowing Atlantic Ocean* [34: 11].

відчайдушна спроба захищатися: *to hold / have / keep at bay. 1917, at Semirechensk in Turkestan, Russian peasant representatives met to deliberate the subduing of the natives, and resolved to create vigilante groups to keep at bay those fugitives who were now returning (Muslim sources claim 83,000 were killed)* [20: 25].

Але найбільшу кількість ФО, представлених в цій групі, складають ФО, які описують **негативні прояви людської природи**, тобто неналежну поведінку з точки зору загальноприйнятих моральних норм:

зрада: *sell down the river* (informal to deceive or betray). *His protest, apparently, goes back a lot further, to the Synod of Whitby when, according to him, the Celtic Christian Church was sold down the river to Rome* [4: 119].

здатність скористатися нагодою: *to fish in troubled / muddy water* (to scramble for personal advantage in times of stress, political unrest, etc.) *Thus the USSR would be able to fish profitably in the troubled waters of economic chaos* [35: 52].

приниження іншої людини: *to bring in the mire, to drag through the mire* (disgrace someone). *The audience is dragged through the same mire as the resistance fighter; by the film's and we're as tired and frazzled as they are* [31: 33].

ув'язнити когось: *send smb up the river* (to send smb to prison). *I been beaten up by hoods, framed on a murder rap, beaten up by cops, sent up the river, beaten up by prison bulls, got a last-minute reprieve from the governor, and been beaten up by my girl* [30: 86].

Також виділено відносно нейтральні ФО, які позначають поведінку людини, але дати оцінку тієї чи іншої дії можливо лише контекстуально:

спроба уникнути чогось: *give smb. a wide berth* (to avoid). *The splendid-looking scorpion fish can be found around coral reefs, but you are well advised to give them a wide berth as their venom can be fatal* [2: 64].

здатність зникнути: *disappear into the blue. Do you really think we can disappear into the blue?* [12: 127]

взаємодія з офіційними установами: *go through channels* (try to get smth done by going through proper procedures and persons). *If my mother wants me off the Project, she can damn well go through channels and see how far it gets her* [23: 145].

прагнення до змін: *change horses in the midstream / change / swap / swop horses while crossing a stream* (to make major changes in an activity which has already begun, to choose someone or smth when it is too late). *Like a man changing horses in midstream, someone can pass over in seconds from one set of assumptions to another* [18: 46].

Наступна група ФО з аквалокативною семантикою, яка складає 15%, позначає **статус людини в суспільстві**. Насамперед йдеться про **фінансовий стан людини**:

above water / hold one's head above water / keep one's head above water (be in good financial position). *In reality, Diana was struggling to keep her head above water, let alone undertake a radical management restructuring programme* [29: 17].

in low water (financially embarrassed). *Harrods was in low water financially when Hugh Fraser, a Scottish draper, made his take-over* [24: 96].

Дана група ФО також позначає *походження людини*: *be born in the gutter* (be born in a very poor family). *I was born a reject, in the gutter; was bred in the gutter; and had learnt, very early on in life, to walk close to the gutter* [15: 5].

Соціальна нерівність виражається в наступній ФО: *die in the gutter* (die without money, hope or respect). *You're a druggie and you'll die in the gutter. That's your choice . . . I don't believe in that social worker crap . . .* [16: e-doc].

Фінансовий добробут та соціальне визнання позначено в наступній ФО: *on the crest of the wave* (successful, famous). *South Africa: Back on the crest of a wave* [41: e-doc]. *Jason on the crest of the wave : An Arbroath School pupil who took part in a national science contest held at the University of Abertay last week won a prestigious prize for his innovative project* [42, e-doc].

Група ФО, які позначають *професійну спрямованість*, складає 5 %. Завдяки екстралінгвістичним факторам, в британській лінгвокультурі ФО з аквалокативною семантикою позначають професії пов'язані з морем: *моряки, військові, рибалки*.

Наприклад: *Sea Lord* (either of the two serving naval officers (First and Second Sea Lords) who sit on the admiralty board of the Ministry of Defence). *He was a national hero, he had been Supreme Commander in South East Asia during the Second World War, the last Viceroy and first Governor General of India, first Sea Lord, and finally Chief of the Defence Staff* [23: 52].

Go to sea / follow the sea (to become a sailor). *In 1829, as the lad approached the age of 14, decision time was coming; if Benjamin had any yearning to go to sea like his brother, he seems to have kept it quiet, but there was every need to find him a safe and secure job with prospects* [36: 110]. Даний приклад свідчить про те, що професія моряка не розглядається як безпечна та перспективна професія.

Але залишатися на березі без будь-якої роботи ще гірше. Це позначається ФО *on the beach* (sailor without work). *They had come back as a fleet, their sails bellying out under the south-westerly gale, the men shouting to each other across the water to compare catches, and their womenfolk waiting on the beach to help with the unloading and to make a start on the gutting and salting and packing* [17: 37]. В даному прикладі спостерігається опозиція море – берег, рибалка – жінка, тобто робота – дім. *On the beach, the 'Beachmaster' (the staff sergeant in charge of beach operations), Staff Sergeant McRobb, is getting impatient* [10: 87]. Для моряка бути на березі значить бути без роботи, без того, що приносить йому задоволення та наповнює його життя змістом.

Але не зважаючи на нестабільність та мінливість фортуни, морська подорож завжди давала надію людині на можливість щось змінити в житті: *put (out) to sea / to take the sea* (to embark on a sea voyage). *He landed eventually at Stabiae (near the present Castellammare), where things were still fairly tolerable, and there he encountered a friend of his, one Pomponianus, who was making frantic preparations to escape, loading his possessions on to ships and fretting for a favourable wind so that he could put to sea* [14: 73].

Професійно спрямовані ФО мають як пряме, так и переносне значення. Цікавою з точки зору метафоричного переносу є ФО *skipper's daughters* (дослівно дочки капітана). *It was gray, harsh, easterly weather, the swell ran pretty high, and out in the open there were "skipper's daughters", when I found myself at last on the diver's platform, twenty pounds of lead upon each foot and my whole person swollen with ply and ply of woollen underclothing* [1: e-doc]. Тобто хвилі порівнюються з живими істотами, вони персоніфікуються. ФО *skipper's daughters* має значення “*crested waves*”.

ФО, які дають *характеристику людини*, становлять 20 % від загальної кількості проаналізованих одиниць. Вони характеризують людину як:

нудну, нецікаву: *dull as ditch water* (uninteresting, boring). *Well, that was all right, nice lad, son of Dillmouth's leading solicitor, bur frankly as dull as ditch water* [6: 57].

поважну та діловиту: *a big fish / frog / toad in a small pond / pool* (the most important or powerful person in a small group). *It is not particularly surprising that Coleman, a redoubtable big fish in a very small pond, although giving great attention to his early cases, later assumed a*

sometimes unjustified confidence, and came to believe, or at least teach, that the diseases of the horse were few as compared to those of man, and that he could carry all the drugs necessary for veterinary practice in his waistcoat pocket [8: 17].

потаїливу та непередбачувану: *still waters have deep bottoms /still waters run deep / still water runs deep* (a person who is quite and says little often hides deep feelings and knowledge of a subject). *'Rapids might look more exciting, but still waters run deep,' Jeff used to say to them* [11: 74].

досить ординарну або навпаки неординарну: *set the Thames on fire* (to cause a great sensation). *What do people mean when they say, 'He won't set the Thames on fire'?* [28: 113].

оманливу: *Dead Sea apple / the apple of Sodom* (smth of illusory beauty or attraction that turns out to a hollow and bitter dissapointment). *... someone has made you realize that the unfortunate Mr. Wilkes is too large a mouthful of Dead Sea fruit for even you to chew* [5: 101].

невправну, неспритну: *a fish out of water* (of a person who is out his usual environment and feel awkward without his usual occupation and is restless). *He waited to be instructed what else a Rifleman could do to be less like a fish out of water in a battalion of Grenadiers* [13: 54].

благородну та безкорисливу: *cast one's bread upon the waters* (to do good without expectation of advantage or return). *Cast your bread upon the waters, and it will come back buttered* [3: 85].

Як бачимо людина є різною і це відображається у фразеологічному фонді будь-якої мови, тому що порівняння з собі подібними є невід'ємною частиною пізнання оточуючого світу.

5 % проаналізованих ФО становить група ФО з аквалокативною семантикою, що позначає **географічну приналежність**.

The Big Pond / Puddle (The Atlantic ocean). *Some even went to America across "t'Girt Dub" (the Big Pond), while others went to work in lead-mines in Spain* [19: 94].

The bride of the sea (Venice). *Venice, the beautiful "bride of the sea" is a city of northeast Italy. Venice, also known as the "Queen of the Adriatic" is built on 118 islets within a lagoon in the Gulf of Venice, an arm of the Adriatic Sea. Venice is locally dubbed as 'The Most Serene One' for its tranquil and placid beauty* [40: e-doc]. Як бачимо, в даному прикладі Венеція має також назви *"Queen of the Adriatic", 'The Most Serene One'*, які в свою чергу не зафіксовані в словниках.

ФО *the four seas* (the North Sea, the Irish Sea, the Atlantic Ocean and the English Channel) та ФО *within the four seas* (in Great Britain) вказують по-перше, на один з ключових репрезентантів концепту «водний простір» в британській лінгвокультурі, адже ми бачимо, що океан та протока позначаються лексемою «sea», а по-друге, на одну з важливих опозицій в цій культурі (водний простір – суходіл), яка в свою чергу впливає на світосприйняття. Але для нашого дослідження важливим є насамперед те, що життєвий простір британців структурується через призму водного простору.

ФО *the four seas* може зазнавати певних змін, наприклад: *«So what really happened the night that Jimmy Johnstone set sail on the seven seas?»* [7: 105]. Цей приклад ще раз підтверджує той факт, що лексема «sea» є домінуючою, ключовою, адже диференційні характеристики в цьому випадку нівелюються. В наступному прикладі спостерігається та сама тенденція: *«Meanwhile the Government tries to deny there's a problem – apparently Thatcher even claimed at one point that no untreated sewage goes into British seas»* [27: 67].

Певна географічна назва також може мати метафоричне значення. Наприклад: *Botany Bay* is an inlet of the Tasman Sea, on the SE coast of Australia: surrounded by the suburbs of Sydney; in the 19th century a British penal settlement that was in fact at Port Jackson, New South Wales. Тому ФО *to be sent to Botany Bay* має значення «to be exiled»: *He was allowed bail, but after consulting his lawyers, was convinced that it was highly probable that he would be convicted for sedition and sent to Botany Bay* [39: 98].

Фразеологічні засоби вербалізації концепту «водний простір» позначають стан людини, її поведінку та характеристику, статус в суспільстві, професійну спрямованість та географічну приналежність. Найбільшу групу складають ФО, що виражають різноманітні прояви людської природи, як позитивні, так і негативні. Це дає нам змогу зробити наступний

висновок: оцінка поведінки людини в суспільстві має велике значення для британського етносу.

Проблема дослідження концепту «водний простір» є актуальною та недостатньо вивченою, а отже відкриває широку **перспективу** подальшого дослідження: визначення фразеологічних засобів вербалізації концепту «водний простір» в американській лінгвокультурі, компаративний аналіз репрезентації концепту «водний простір» в американській та британській лінгвокультурах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева И.А. Фразеология в национально-культурном аспекте // Збірник тез доповідей науково-практичної конференції «Сучасна філологія в контексті глобальних змін» – Запоріжжя: ГУ „ЗІДМУ”, 2005. – Т.4. – С. 276-277.
2. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (I) // Вопросы языкознания. – 1997. – №6. – С. 37-49.
3. Воркачев С.Г. Сопоставительное описание языковых личностей (на материале немецкой и русской фразеологии) / С.Г. Воркачев, В. И. Мединцева // Лингвистические парадигмы: традиции и новации. – Материалы международного симпозиума молодых ученых «Лингвистическая панорама рубежа веков». – Волгоград: Перемена, 2000. – С.68-72.
4. Евсюкова Т. В. Лингвокультурологическая концепция «Словаря культуры»: дис....д-ра филол. наук / Т. В. Евсюкова. – Нальчик, 2002. – 304 с.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высш. шк., Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. – 381с.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М: Академия, 2001. – 198 с.
8. Селиванова Е.А. Новые подходы к изучению фразеологии в парадигмальном пространстве современной лингвистики // Слово. Символ. Текст: Сб. науч. трудов / Под общ. ред. Е.С. Снитко, Л.П. Дядечко. – Киев: КНУ им. Т.Г. Шевченко, 2006. – С. 149-156.
9. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М., 1999. – С. 13-24.
10. Трикоз К. Г. Засоби вербалізації концепту водний простір в англійській мові // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – № 41. – С. 135-140.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО ТА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. ЕС: Електронний словник АBBYY Lingvo 12. – АBBYY Software 2006.
2. Birkhead Mike. The survival factor. – London: Boxtree, 1989. – 127 p.
3. Brett Simon. Cast in order of disappearance. – London: Vicor Gollancz, 1975. – 192 p.
4. Burley W. J. Wycliffe and the scapegoat. – London: Corgi Books, 1987. – 158 p.
5. Christie A. Elephants Can Remember. – London: Fontana books, 1978. – 160 p.
6. Christie A. The moving finger. – London: Fontana books, 1977. – 166 p.
7. Cosgrove Stuart. Hampden Babylon. – Edinburgh: Canongate Press plc, 1991. – 109 p.
8. Cotchin Ernest. The Royal Veterinary College London. – Buckingham: Barracuda Books Ltd, 1990. – 76 p.
9. Darcy Lilian. A private arrangement. – Richmond, Surrey: Mills & Boon, 1993. – 152 p.
10. Dewar Michael. A day in the life of the British Army. – Newton Abbot, Devon: David & Charles Publishers plc, 1990. – 156 p.
11. Falk Michael. Part of the furniture. – London: Beller Publishing Company Ltd, 1991. – 146 p.
12. Forbes Colin. Shockwave. – London: Pan Books Ltd, 1990. – 127 p.
13. Fox William. Willoughby's phoney war. – Lewes, East Sussex: The Book Guild Ltd, 1991. – 105 p.
14. Francis P. Volcanoes. – London: Penguin Group, 1979. – 167 p.
15. Gabriel Josipovici. Private Enterprise. – London: Serpent's Tail, 1990. – 143 p.
16. Garry Slapper. The Times 2003. – Режим доступа: <http://business.timesonline.co.uk/tol/business/law/article1150899.ece>
17. Gidley Charles. Armada. – London: Fontana Paperbacks, 1988. – 120 p.
18. Guinness Os. Doubt. – Oxford: Lion Publishing plc, 1976. – 115 p.
19. Harding Mike. Walking the Dales. – London: Michael Joseph Ltd, 1989. – 129 p.
20. Harris Nigel. National liberation. – London: I B Tauris & Company Ltd, 1990. – 100 p.
21. Healy Thomas. It might have been Jerusalem. – Edinburgh: Polygon Books, 1991. – 81 p.
22. Hitchcock Raymond. Fighting cancer: a personal story. – Chichester: Angel Press, 1989. – 130 p.
23. Junor Penny. Charles and Diana. – London: Headline Book Publishing plc, 1991. – 205 p.
24. Lewis Peter. The fifties: portrait of a period. – London: The Herbert Press Ltd, 1989. – 189 p.
25. Ling P. Flood water. – London: Headline Book Publishing plc, 1993. – 108 p.
26. Lodge David. The picturegoers. – London: Penguin Group, 1993. – 238 p.
27. Logan Nick. The Face. – London: Nick Logan, 1992. – 109 p.
28. McCall, Rosemary. Hearing loss? A guide to self-help. – London: Robert Hale Ltd, 1992. – 200 p.
29. Morton A. Diana: her true story. – London: Michael O'Mara, 1993. – 90 p.
30. Newman Kim. The night mayor. – London: New English Library, 1990. – 185 p.
31. New Musical Express. – London: Holborn Publishing Group, 1991. – 37 p.
32. Pivcevic Edo. The concept of reality. – London: Gerald Duckworth & Company Ltd, 1986. – 100 p.
33. Richard Templar. The rules of life. – London: Pearson Education Limited, 2006. – 225 p.
34. Roscoe Thayer, William. Theodore Roosevelt; an intimate biography. – Режим доступа: www.bartleby.com/170/.
35. Short A. The origins of the Vietnam war. – New York: Longman, 1990. – 101 p.
36. Titford John. The Titford family 1547-1947. – Chichester: Phillimore & Company Ltd, 1989. – 165 p.
37. Today. London: News Group Newspapers Ltd, 1992. – p. 27.
38. Turner Barry. And the policeman smiled. – London: Bloomsbury Publishing Ltd, 1991. – 242 p.
39. The Dictionary of National Biography: Missing persons. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 507p.
40. <http://ezinearticles.com/?Venice,-the-Bride-Of-the-Sea&id=144719>

41. <http://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/africaandindianocean/southafrica/717211/South-Africa-Back-on-the-crest-of-a-wave.html>
 42. <http://www.arbroathherald.co.uk/news/JASON-ON-THE-CREST-OF.6365058.jp>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ксенія Трикоз – аспірантка кафедри англійської філології Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивне дослідження мовних одиниць.

КАТЕГОРИЗАЦІЯ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У КОНЦЕПТОСФЕРІ ПОЛЬСЬКИХ СТУДЕНТІВ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ)

Олена ХАДЖИОГЛОВА (Луцьк, Україна)

У статті викладено результати психолінгвістичного експерименту, спрямованого на розкриття змісту, структури і прототипів категорії «музичні інструменти» у концептосфері носіїв польської лінгвокультури.

Ключові слова: психолінгвістичний експеримент, категорія, прототип, ядро, музичні інструменти, гендерна специфіка.

The article presents results of a psycholinguistic experiment. The experiment was conducted with the purpose to figure out the meanings, structure and prototypes of the category «musical instruments» in the conceptsphere of ordinary speakers of Polish language.

Keywords: psycholinguistic experiment, category, prototype, nucleus, musical instruments, gender specificity.

Постановка проблеми та аналіз літератури. Дослідження специфіки збереження та кодування інформації людиною посідає важливе місце в когнітивній психології, психолінгвістиці та концептології. Проблема категоризації, яка ставилася ще філософами античності, з часом зазнала перегляду та переосмислення. Сучасні науковці, поміж якими А. Заде, Ф. Лансбері, Б. Берлін, П. Кей, Ч. Мак Динель, Р. Браун та інші, вже не ставлять під сумнів твердження про те, що людина мислить за допомогою категорій. Багато представників різних лінгвістичних шкіл розглядали поняття прототипа: Г. Пантам, Дж. Лакофф, У. Лабов, Л. Вітгенштайн, А. Вежбицька, Р. Гжегорчикова намагалися запропонувати власні підходи і методи дослідження структури категорії. Першою на неоднорідність структури категорії звернула увагу американська дослідниця, психолінгвіст Е. Рош. Саме вона висловила припущення, що не всі об'єкти деяких категорій рівнозначні за статусом, а існують більш та менш типові. Е. Рош ввела поняття прототипа [4]. Для визначення наповнення категорій поряд з іншими методиками використовуються психолінгвістичні експерименти. Категорії «птахи», «фрукти», «спорт», «меблі» та деякі інші вже були досліджені таким чином, однак відчувається брак подібних досліджень на матеріалі української, російської та польської мов.

Метою статті є виклад та аналіз результатів психолінгвістичного експерименту, скерованого на виявлення наповнення категорії «музичні інструменти» в польських студентів чоловічої статі.

Для визначення структури категорії «музичні інструменти» в концептосфері польських студентів немuzичного профілю у травні 2010 року було проведено психолінгвістичний експеримент. У ньому взяли участь респонденти чоловічої статі віком 19 – 24 років, студенти-філологи Університету Марії Склодовської-Кюрі (м. Люблін, Польща). Аналогічні експерименти ми вже проводили з носіями української, російської та кримськотатарської лінгвокультур. Результати описані у статтях [1; 3].

Експеримент складався з трьох блоків. У першому блоці респондентам польською мовою вголос зачитувалися запитання, а відповіді передбачали вільне відтворення назв музичних інструментів. Перейдімо до аналізу завдань та результатів першого блоку експерименту. Запитання подаємо у такому порядку, в якому вони ставилися під час експерименту. Перше звучало так: *Anton Czechów w swojej powieści «Końskie nazwisko» opisał przypadek, kiedy jeden człowiek zapomniał nazwiska innego człowieka, ale pamiętał, że to nazwisko*

kojarzy się z koniem. Wszyscy dookoła chcieli mu pomóc, aby przypomnieli sobie to nazwisko. Każdy miał różne wersje: «Koński», «Tabuński», «Kopyto», «Zrebiński» i inne. Wszystkie te wersje były błędne, ponieważ nazwisko to brzmiało — «Owiesiak». Zadanie: proszę wymyślić kilka «muzycznych» nazwisk, w których podstawie byłaby nazwa instrumentów muzycznych¹. Ми припускали, що відповіді міститимуть назви досить добре знаних музичних інструментів. Результати показали, що для утворення «музичних» прізвищ респонденти найчастіше використовують скрипку (19,3 % від загальної кількості відповідей). З назвою цього інструмента бути утворені такі прізвища: *Skrzypacz, Skrzypczak, Skrzybiecki, Skrzypek, Skrzypiet*. Дещо рідше зустрічалися прізвища з основами *tręb-, trąb-* (14 %): *Trębowski, Trębski, Trębolski, Tręba, Trąbalski, Trąbiecki*. З основами *gitar-, flet-, beben-* (по 8,7 % для кожної основи) були утворені такі прізвища: *Gitarski, Gitarzyński, Gitaryk, Gitarek, Gitarowski; Fletow, Fletnik, Fletowski, Flet; Bebeński, Bebenek, Beben*. Ще рідше респонденти створювали прізвища від *klarnet-, cymbal-* (по 5,3 % для кожного інструмента), в поодиноких випадках за основу бралися *perkus-, kobz-* (по 3,5 %), *alt-, organ-, dud-, fortepian-, oboj-*, та *saksofon-* (по 7,7 %).

Друге запитання було сформульоване так: *Andrzej idzie do szkoły muzycznej. Na jakim instrumentacie muzycznym najprawdopodobniej będzie grał²?* Припускалося, що при відповіді на це запитання чоловіча частина респондентів вкаже саме ті музичні інструменти, які, на думку студентів-чоловіків, більшою мірою пасують для хлопців, аніж для дівчат, зокрема, такі інструменти, на яких самі респонденти-хлопці могли чи хотіли б грати. Відповіді показали, що опитані однаково легко уявляють особу чоловічої статі як за фортепіано, так і з гітарою (по 42 % у кожному випадку). Значно рідше згадувалися скрипка та флейта (8,3 %).

Третє запитання було скероване на виявлення музичних інструментів, які, на думку студентів, можуть бути потрібними на локальному рівні: *W naszym mieście budują fabrykę instrumentów muzycznych. Jakie instrumenty według Pana/Pani będą tu produkowane³?* Оскільки експеримент проводився в м. Люблін, припускаємо, що респонденти «будували» уявну фабрику саме тут. У відповідях найчастіше траплялися скрипка та гітара (18 %), рідше — барабани (12,8 %), бубон, фортепіано, саксофон (по 7,7 %), труба, віолончель (по 5 %). Найрідше називали акордеон, флейту, контрабас, трикутник, альт, укулеле, кларнет та малий барабан (по 2,6 % для кожного інструмента).

Четверте запитання першого блоку було схоже на перше, однак у ньому студентам потрібно було утворити не прізвища, а імена: *Młoda pisarka Agnieszka Nuta napisała bajkę dla dzieci «Łączka muzyczna». Imię głównego bohatera jest nazwą instrumentu muzycznego. Jak według Pana/Pani nazywa się główny bohater⁴?* Найпопулярнішими виявилися імена з основами на *flet(c)-* та *skrzyp-*: *Skrzypek; Flecik*. Зазначимо, що репертуар придуманих імен казкового героя є досить обмеженим: усього за основу було взято назви п'яти музичних інструментів; окрім флейти та скрипки ще згадувалися гітара, труба і кларнет (15,4 % для кожного інструмента).

П'яте запитання звучало так: *Proszę wyobrazić sobie, że ta Pan/Pani polecenie zorganizować orkiestrę. O ilości uczestników orkiestry i jej składzie decyduje Pan/Pani. To może być orkiestra, która dotychczas nigdy nie zaistniała, ale grać w niej powinny wyłącznie instrumenty muzyczne. Jakie będą 5 najważniejszych instrumentów w tej orkiestrze⁵?* Результати показали, що

¹ Антон Чехов у своєму оповіданні «Лошадина фамилия» описав випадок, коли одна людина забула прізвище іншої, але пам'ятала, що те прізвище викликає певні асоціації з конем. Усі оточуючі намагалися допомогти йому згадати прізвище; в кожного з них з'явилися різні версії типу «Конявський», «Лошадников», «Табунов», «Копытин», «Жеребовський» тощо. Усі ці варіанти були хибні, оскільки прізвище, яке потрібно було згадати, — «Овсов». Завдання: придумайте, будь ласка, декілька «музичних» прізвищ, у основі яких були б назви музичних інструментів.

² Андрія віддають до музичної школи. На якому інструменті, на Вашу думку, він гратиме?

³ У нашому місті будують фабрику, де будуть виготовляти музичні інструменти. Які, на Вашу думку, інструменти там виготовлятимуть?

⁴ Молода письменниця Агнешка Нота написала оповідання для дітей під назвою «Музична галіявина». Ім'я головного персонажа є назвою музичного інструмента. Як, на Вашу думку, звати головного персонажа?

⁵ Уявіть, що Вам доручили зібрати оркестр. Кількість та склад учасників обирає лише Ви. Це може бути донині небачений оркестр, але грати у ньому можуть тільки на музичних інструментах. Якими будуть 5 найважливіших інструментів Вашого оркестру?

найбільша кількість опитаних залучили б до своїх оркестрів скрипку (16,9 %) та гітару (15,4 %). Припускаємо, що студенти вважають саме ці об'єкти найпопулярнішими оркестровими інструментами. Рідше трапляються флейта, фортепіано, саксофон, труба (по 7,7 %), контрабас та барабани (6,2 %). Найнижча частотність у цимбалів, акордеона, кларнета, віолончелі (по 3 %) та альту, труби, колісної ліри, волинки, тромбона, мандоліни та трикутника (по 1,5 %).

Шосте запитання скероване на виявлення найтипівішого чоловічого музичного інструмента і звучить так: *Moja mama zakochała się w ojcu, ponieważ bardzo pięknie grał na Na jakim instrumencie muzycznym grał ojciec¹?* У відповідях найчастіше зустрічалися гітара (21,4 %), скрипка та флейта (по 14,3 %). У поодиноких випадках згадувалися барабани, гармонія, акордеон, фортепіано, колісна ліра, волинка, віолончель, бубон (по 7,1 %).

Відповіді на сьоме запитання «*Dla uczestnictwa w międzynarodowym konkursie muzycznym zgłoszono 100 wniosków. Na jakich instrumentach muzycznych gra większość uczestników²?*» показали, що, на думку опитаних, найбільша кількість конкурсантів гратиме на гітарі (23 %), скрипці (20 %) та фортепіано (17,9 %). Менш частотними виявилися саксофон (10,2 %), флейта (7,7 %), барабани (5 %), контрабас, орган, тамбурин, бубон, кларнет, віолончель (по 2,6 % для кожного інструмента).

Восьме запитання схоже на попереднє, але в ньому потрібно було вказати лише один музичний інструмент: *Ludzkości udało się nawiązać kontakt z cywilizacjami pozaziemskimi. Ziemianie zaprosili nowych przyjaciół do siebie. Dla prezentacji kultury Ziemi wybrano jednego muzyka. Na jakim instrumencie on będzie grał³?* На першому місці опинилися скрипка та гітара (по 20 %), наступну позицію посіли фортепіано, бубон та цимбали (по 13,3 %). Згадані також флейта, ребро і труба (6,6 %).

Десяте запитання скероване на виявлення прототипових об'єктів підкатегорії «жіночі музичні інструменти»: *Dziesięcioletnia Kasia przed chwilą wróciła z koncertu, na którym usłyszała i zobaczyła wiele instrumentów muzycznych. W domu powiedziała rodzicom, że chce grać na... Na jakim instrumencie chce grać dziewczynka⁴?* Для відповіді опитуваним було дано 10 секунд, оскільки назвати потрібно було лише один музичний інструмент. Найчастотнішою виявилася скрипка (30,7 %), рідше згадувалися фортепіано та флейта (15,4 %). Найменш частотними виявилися бубон, трикутник, контрабас, гітара, саксофон (по 7,7 %). Бачимо, що згідно з відповідями на це запитання, найбільш «жіночим» інструментом є скрипка.

Наступне завдання було скероване на виявлення не лише прототипових об'єктів категорії «музичні інструменти», а й складників периферійної зони: *Studenci 4 roku mieli test na poziom IQ. Najwięcej punktów dostał student, który rozpoznał 12 rodzajów ryb i 12 instrumentów muzycznych. Jakie instrumenty rozpoznał student⁵?* Опитувані повинні були поставити себе на місце уявного студента, який розпізнавав 12 музичних інструментів, і подумати, які інструменти були б ними розпізнані. При постановці цього питання ми навмисне не специфікували, що саме: звук чи зображення інструмента потрібно було розпізнати. Таким чином ми спонукали студентів до формування узагальненого образу об'єктів, які називаємо музичними інструментами. Припускалося, що студенти пригадають не лише інструменти, які чітко відображені у їхній концептосфері, а й такі, з якими вони досить рідко мають справу в повсякденному житті. Найчастіше називалися фортепіано, гітара (по 10 %) та скрипка (8,6 %). Рідше зустрічалися флейта, контрабас (по 5,7 %), цимбали, бубон (по 5 %), кларнет, саксофон (по 4,3 %), барабани, трикутник, акордеон, труба, віолончель (по 3,6 %), флейта, волинка (*duda*) (2,1 %). Найменш частотними стали

¹ *Моя мама закохалася в тата, бо він гарно грав на ... На якому інструменті грав мій тато?*

² *На міжнародний музичний конкурс було подано 100 заявок. На яких інструментах грає більшість конкурсантів?*

³ *Людству вдалося встановити контакт із позаземними цивілізаціями. Земляни запросили нових друзів у гості. Для презентації культури Землі було обрано одного музиканта. На якому інструменті він гратиме?*

⁴ *Десятирічна Кася щойно повернулася з концерту, де вона почула та побачила багато музичних інструментів. Вдома вона сказала батькам, що хоче грати на... На якому інструменті хоче грати дівчинка?*

⁵ *Студенти 4 курсу проходили тест на рівень IQ. Найвищий бал отримав студент, який розпізнав 12 видів риб і 12 музичних інструментів. Які інструменти розпізнав студент?*

гармонія, арфа, тамбурін, гобой, туба, колісна ліра (*kobza*) та мандоліна (по 1,4%). У поодиноких випадках зустрічалися альт, флейта, фуер (*fujarka*), бас, меримба, свищик (*gwizdek*), балалайка, сопілка (*sopilka*), хвилі Мартено, фагот та клавесин (по 0,7%).

Наступне запитання акцентує увагу на підкатегорії «жіночі музичні інструменти»: *Agnieszka idzie do szkoły muzycznej. Na jakim instrumencie najprawdopodobniej będzie grała?*¹ Ми передбачали, що відповіді на це запитання повинні були б узгоджуватися з відповідями на запитання № 10, де найчастотнішою виявилася скрипка. У цьому випадку окрім скрипки на перший план вийшла і гітара (по 30,7% для обох інструментів). Другу позицію зайняли фортепіано та флейта (по 15,4%).

Чотирнадцяте запитання було скероване на виявлення найпопулярніших та найменш популярних музичних інструментів для навчання: *W klasie uczą się uczniowie, którzy uczą się również w szkole muzycznej. Jaki instrument jest według Pana/Pani najbardziej popularny wśród nich, a jaki jest najmniej popularny?*² Найпопулярнішою виявилася гітара (61,5%), менш популярним — фортепіано (30,7%). Найменш популярними — контрабас, труба та флейта (по 15,4%). Можемо припустити, що саме ці інструменти потрапили до набору непопулярних не тому, що вони не є яскраво відображеними в концептосфері студентів і досить знаними для них, а через те, що складно уявити дитину шкільного віку, наприклад, з контрабасом.

П'ятнадцяте запитання – це перефразоване запитання про музичні інструменти, що були подаровані школі (див. запитання № 9). Цікаво було перевірити, чи будуть збігатися відповіді в обох випадках. Найчастіше траплялися гітара (17,5%), фортепіано (15,8%) та скрипка (12,3%) — саме на таких інструментах, на думку опитаних, навчається більшість учнів музичної школи. Менш частотними стали цимбали (9,5%), флейта (7,9%), віолончель, бубон (по 4,7%), тамбурін, саксофон, кларнет, арфа, барабани, труба (по 3,2%). У поодиноких випадках зустрічалися контрабас, акордеон, трикутник та гармонія (по 1,6%).

Наступне запитання схоже до запитання про малюнок художника (див. запитання № 12): *W konkursie rysunku biorą udział 50 dzieci. Ich zadaniem było narysować instrumenty muzyczne. W wyniku konkursu jury ujawniło, że najczęściej wśród rysunków można było spotkać... Jakie instrumenty można było spotkać najczęściej?*³ Відповіді показали, що гітара (21,7%), фортепіано, скрипка (по 15,2%) та флейта (10,8%) є найкраще знаними. Рідше були згадані барабани, арфа (по 6,5%), бубон, віолончель (по 4,3%), флейта, акордеон, труба, саксофон, цимбали, фуер (*fujarka*) та трикутник (по 2,2%).

Для визначення прототипових об'єктів категорії «музичні інструменти» було поставлене запитання № 17: *Po wpisaniu «instrument muzyczny» w wyszukiwarce Internetowej otrzymano wyniki, w których jest najwięcej rysunków ... Jakie instrumenty pojawiają się najwięcej?*⁴ На їхню думку, пошукові системи здебільшого запропонують зображення гітари (31,4%) та скрипки (20%). Рідше зустрічалися б фортепіано, саксофон, флейта (по 11,4%). Найнижчу частотність мали б орган, контрабас, арфа, віолончель та барабани (по 2,8%).

Відповіді на вісімнадцяте запитання першого блоку передбачали виявлення не лише прототипових, а й маргінальних об'єктів категорії «музичні інструменти»: *Pippi Rończoszanka opowiadała swoim przyjaciółom, że jej ojciec umie grać na siedmiu instrumentach muzycznych. Jak Pan/Pani uważa, jakie to instrumenty?*⁵ Найчастотнішими виявилися гітара та фортепіано (по 14,3%) — інструменти, що найчастіше згадувалися і в запитанні № 2; гітара посіла перше місце і за результатами відповідей на запитання № 6. Можемо стверджувати, що це свідчить про прототиповість або наближеність до центральної зони категорії «музичні

¹ Агнешку віддають до музичної школи. На якому інструменті радше за все вона гратиме?

² У класі навчаються учні, більшість яких відвідує музичну школу. Який музичний інструмент, на Вашу думку, є серед них найпопулярнішим, а які інструменти є менш популярними?

³ У конкурсі малюнку на асфальті беруть участь 50 дітей. Завданням було намалювати музичні інструменти. В результаті конкурсу журі виявило, що найчастіше серед малюнків зустрічалися... Які інструменти зустрічалися найчастіше?

⁴ На запит «музичний інструмент» у пошукових системах в Інтернеті найчастіше виводяться зображення... Які інструменти з'являються найчастіше?

⁵ Пеппі Довгапанчоха розказала своїм друзям, що її тато вміє грати на семи музичних інструментах. Як Ви думаєте, на яких саме?

інструменти». Поміж цим, нам вдалося визначити, які інструменти, на думку респондентів-чоловіків, можуть вважатися найбільш «чоловічими»: до таких належать гітара та фортепіано. В зоні, наближеній до ядра категорії, знаходяться скрипка (11,9%), далі — флейта (8,3%), бубон та труба (по 5,9%), саксофон (4,7%), контрабас (3,6%). Найменш частотними стали акордеон, арфа, кларнет, віолончель, барабани, орган, туба, гармоніка (по 2,4%), тамбурин, бонго, флейта, фуер, цимбали, колісна ліра, трикутник, волинка (*duda*) — по 1,2% усіх відповідей.

Дев'ятнадцяте запитання звучало так: *Zła czarownica zaczarowała miasto i wszyscy mieszkańcy zasnęli głębokim snem. Mieszkańców miasta może rozbudzić gra na... Na jakim instrumencie muzycznym, według Pana/Pani trzeba zagrać¹?* На думку опитаних, мешканців казкового міста розбудять: барабани (23%), флейта, скрипка, електрична гітара (по 15,4%). Найрідше згадувалися бубон, труба, сопілка та валторна (по 7,7%).

Останнє запитання першого блоку експерименту мало на меті визначити музичні інструменти, звучання яких, на думку респондентів, є знаним і яскраво представленим в їх концептосферах: *Studenci biorą udział w eksperymencie z rozpoznawania brzmienia instrumentów muzycznych. Brzmienie jakich instrumentów będą rozpoznawane najlepiej²?* Опитані вважали, що найкраще розпізнають звучання гітари (23%), скрипки (17,3%), флейти (13,5%), фортепіано (11,5%) та барабанів (9,6%); гірше, на думку студентів, будуть розпізнані труба, акордеон (по 5,8%), найгірше були б розпізнані бубон (3,8%), гармонія, цимбали, саксофон, труба та арфа (по 1,9%). Відповіді на це запитання показують, що звучання гітари, скрипки, флейти, фортепіано та барабанів знане найкраще, тому можемо припустити, що в концептосферах респондентів ці інструменти займають центральну позицію категорії «музичні інструменти».

Другий блок психолінгвістичного експерименту містив зображення 40 різних музичних інструментів, кожне з яких було показане респондентам протягом 10 секунд. Метою цього завдання було виявити, чи розпізнають респонденти зображення інструментів, чи знають вони їх назви, і чи збігаються назви та частота згадок інструментів, які були названі студентами при вільному відтворенні (блок 1), із назвами розпізнаних зображень інструментів у другому блоці. Відповіді показали, що найкраще розпізнаними були рояль, орган, та барабани — усі респонденти дали правильні відповіді. Це свідчить про те, що зовнішній вигляд розпізнаних об'єктів є добре знаним. Достатньо добре були розпізнані гітара, скрипка, губна гармонія (по 92,3%), волинка (84,7%), флейта (84,6%), акордеон, саксофон (по 77%), шейкер (*grzechotki*), труба (по 69%), свищик (*gwizdek*), контрабас (по 61,5%), арфа, кларнет (по 53,8%)³, цимбали (46%), сопілка (38,4%)⁴, тромбон (38%), віолончель, балалайка (по 30,7%)⁵, гармонія (30%)⁶, валторна, дрімба, сопілка, трембіта (по 23%), бандура, ребро, колісна ліра, волинка та литаври (по 15,4%)⁷. Зображення деяких інструментів були правильно розпізнані лише серед 7,7% опитаних. Серед таких інструментів: туба, клавесин (його назвали фортепіано 61,5% респондентів), маракаси, джембе (один із різновидів африканського барабана; примітно, що джембе назвали бубном 84,6%), кобза (бандурою та балалайкою її назвали 7,7% опитаних), гобой (цей інструмент було названо кларнетом у 30,7% випадків). Жоден респондент не розпізнав правильно баян (його було названо акордеоном у 69% випадків, а гармонією — у 23%), ксилофон (цей інструмент було названо цимбалами у 92% випадків), саз (його називали балалайкою у 15,4% випадків і мандоліною — у 23%), ситара (її називали «великою гітарою», «великою балалайкою» тощо) та фагот, який називали саксофоном та «давнім саксофоном».

¹ *Zła feja zaczarowała miasto i всі люди поринули у міцний сон. Мешканців міста розбудить лише гра на... На якому інструменті, на Вашу думку, потрібно зграти?*

² *Студенти беруть участь в експерименті на розпізнання звучання музичних інструментів. Звуки яких інструментів будуть розпізнані найкраще?*

³ Зображення арфи було помилково назване зображенням віолончелі у 30,7% випадків.

⁴ Зазначимо, що із зазначених 38,4%, у 15,4% випадків сопілка була названа фуєром – інструментом, який мало чим відрізняється від сопілки, фактично є її різновидом, тому вважаємо ці відповіді правильними.

⁵ Зображення віолончелі було помилково назване зображенням контрабаса у 46% випадків.

⁶ Зображення гармонії було помилково назване зображенням акордеона у 30,7% випадків і зображенням баяна – у 15,4% випадків.

⁷ Зображення литавр було помилково назване зображенням бубна у 46% випадків.

Третій блок експерименту складався з 36 аудіозаписів тривалістю 10 – 17 секунд. Записи являли собою уривки соло, виконаних на певному музичному інструменті. Респондентам потрібно було розпізнати звучання музичних інструментів. Метою цього завдання було визначити, якою мірою респонденти розпізнають звучання, чи корелює розпізнання зображення музичних інструментів з їх звучанням, і як узгоджуються ці результати з результатами першого блоку.

Найкраще було розпізнане звучання органа — усі респонденти це зробили правильно, здебільшого вписавши до бланку відповідей не *organ*, а *organ kościelny*. Зазначимо, що і зображення органа було розпізнане правильно у 100 % випадків. Пов'язуємо такий результат із тим, що найпоширенішою релігією в Польщі є католицизм, а, як відомо, у всіх католицьких храмах є органи, тому респонденти часто бачать цей інструмент та чують його звучання. Припускаємо, що орган входить до центральної зони категорії «музичні інструменти» у концептосфері носіїв польської лінгвокультури. Досить добре було розпізнане звучання саксофона та акордеона (по 84,6 %), гітари (80,8 %), скрипки, фортепіано, арфи, колісної ліри (по 77 %), флейти (65,3 %) та барабанів (61,5 %). Гірше розпізнали трубу (34,6 %), контрабас, віолончель та дрімбу (по 30,7 %); перкусійні інструменти називали бубном (пор. 23 % і 46 %), тромбон правильно розпізнало 23 % опитаних, при цьому деякі студенти називали його звучання звучанням труби (30,7 %) і туби (7,7 %); гобой було правильно розпізнано також у 23 % випадків, але подекуди його було помилково названо скрипкою (23 %) і кларнетом (7,7 %); сопілку правильно розпізнало 23 % респондентів, але флейтою її назвала така сама кількість студентів. Звучання клавесина, гармонії та литавр було правильно розпізнане у 15,4 % випадків; бандуру, трембіту та ребро правильно розпізнали 7,7 % респондентів. Жоден студент не розпізнав такі інструменти правильно: металофон (його було названо цимбалами у 77 % випадків), фагот назвали саксофоном 77 % опитаних, звучання баяна сплутали зі звучанням синтезатора 15,4 % студентів, кобзу називали мандоліною, клавесином, бандурою та балалайкою, а тубу — саксофоном, трубою та тромбоном.

Висновки. Результати нашого психолінгвістичного експерименту дозволяють визначити об'єкти, що складають ядерну зону категорії «музичні інструменти» в концептосфері осіб чоловічої статі, що є носіями польської лінгвокультури. Такими інструментами, перш за все, є гітара та скрипка, — вони найчастіше відтворювалися з пам'яті (блок 1), їх зображення та звучання також добре розпізнаються (блок 2, блок 3). Зону, наближену до ядра, займає флейта, трохи далі знаходиться фортепіано, ще далі — труба, саксофон та барабани. Ми припускали, що барабани будуть знаходитися у ядерній зоні категорії, але виявилось, що це не так — цей інструмент не є прототиповим. Зазначимо, що і зображення, і звучання барабанів було добре розпізнане, та у першому блоці експерименту згадок про нього було небагато. Таке явище можна пояснити ще й тим, що у польському фольклорі, а саме, в польських музичних анекдотах, барабани не вважаються «справжніми» музичними інструментами, а виконавці — «справжніми» музикантами (див. наші статті, присвячені музичним анекдотам [2]). Позицію, більш віддалену від центру категорії, займає орган. Ми змушені робити такий висновок, незважаючи на те, що і зображення, і звучання цього інструмента є добре знаним усім без виключення респондентам. Причиною не центрального положення цього інструмента в досліджуваній категорії є те, що орган не був часто згаданий респондентами у відповідях першого блоку експерименту: студенти добре знають цей інструмент, але мало ймовірно, що вони віднесли б його до прототипових. Стосовно народних інструментів, то до центральної зони категорії увійшли також бубон та цимбали. У відповідях зустрічалися колісна ліра, волинка та фуєр, але згадок цих інструментів було недостатньо для того, аби віднести їх до центральної зони категорії. Перспективами подальших досліджень є порівняння наповнення категорії «музичні інструменти» в польських респондентів чоловічої та жіночої статі, дослідження структури цієї категорії в свідомості середньостатистичних носіїв польської лінгвокультури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Хаджиоглова О. Г. Методика психолінгвістического експеримента для выделения прототипических объектов категории «музыкальные инструменты» // Слово и текст : коммуникативный, лингвокультурный и исторический аспекты. Материалы международной научной конференции. – Ростов-на-Дону : НМЦ «Логос», 2009. – 135 – 136.
2. Хаджиоглова О. Г. Стереотипи музикантів і музичних інструментів у російських та англійських анекдотах // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки : філологічні науки : мовознавство. – Вип. 16. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – С.156 – 161.
3. Хаджиоглова О. Г. Структура категорії «музичні інструменти» в концептосфері кримськотатарських та українських студентів: зіставний аспект // Вчені записки Кримського інженерно-педагогічного університету. Випуск 23. Філологічні науки. – Сімферополь : НЦ КІПУ, 2010. – С. 59 – 66.
4. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind // The University of Chicago Press, 1992. – 614 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Хаджиоглова – аспірантка кафедри прикладної лінгвістики Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові зацікавлення: когнітивна лінгвістика, психолінгвістика.

ДІЄСЛОВА-КОНВЕРСИВИ У ФІНАНСОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Тетяна ЧЕРНЕНКО (Чернівці, Україна)

Дана робота є спробою вирізнення фінансової картини світу й її основних складових елементів.

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, фінансова картина світу, концепт, компонентний аналіз, домінанта, периферія.

The present paper attempts to define financial personality theory and to define its basic components.

Key words: personality theory, language personality theory, financial personality theory, concept, component analysis, dominant, periphery.

Метою нашої роботи є спроба вирізнити «фінансовий фрагмент» в англійській картині світу та визначити її основні складові. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю дослідження «фінансової картини світу».

Термін “картина світу” виник у рамках фізики на рубежі XIX-XX ст. З 60-х років минулого століття проблема картини світу почала розглядатись у рамках семіотики при вивченні первинних моделюючих систем (мови) та вторинних систем (релігія, поезія, кіно тощо) [3: 48]. Картина світу як спосіб осмислення концептуалізації дійсності в мові виступає центральним питанням, яке досліджують представники різних напрямків мовознавства, передусім, когнітивісти.

Когнітивне мовознавство досліджуючи механізми мислення людини, оперує методологічним апаратом усіх наукових галузей та усіх дисциплін, що вивчають розвиток і поведінку людини.

З.Д. Попова та І.А. Стернін зазначають, що поняття картини світу досить важливе для сучасної науки, оскільки потребує чіткого визначення для досягнення узгодженості в описі картин світу засобами різних наук [4: 50].

Картина світу, яку можна назвати знанням про світ, лежить в основі індивідуального та суспільного пізнання, де мова виконує потреби пізнавального процесу. Мовна картина світу розуміється як світ у дзеркалі мови, а картина світу – відображення у психіці людини предметної дійсності [2: 18]. Картина світу, відображена у підсвідомості людини, це вторинне існування світу, яке закріплюється та реалізується в особливій матеріальній формі – мові. Картину світу не можна трактувати як дзеркальне відображення світу, а тільки як його інтерпретацію. Вони створюються як через опредмечення, осмислення образів світу, що лежать в основі життєдіяльності людини, так і через творення нових образів світу внаслідок людських рефлексій. Г.А. Брутян, Р.І. Павиленіс, Ю.Н. Караулов, Г.В. Колшанский, В.І. Постовалова, Г.В. Рамішвілі, Б.А. Серебреніков, В.Н. Телія та інші пропонують розрізняти концептуальну та мовну картини світу. Концептуальні картини у людей однакові через однакове мислення. Концептуальні картини світу можуть бути різними у людей, які говорять на одній мові, і однаковими у людей, які говорять різними мовами, оскільки в концептуальній картині світу взаємодіють загальнолюдське, національне та особисте [3: 51].

У картині світу може розглядатися світ загалом, тобто цілісна "картина" (філософія, релігія, міфологія) чи локальна, або наукова "картина" (хімічна, економічна, мовна, математична та інші). Збільшення наукових картин світу призводить до девальвування самого поняття, викликає розмивання його меж. Діяльність людини у різних сферах життя сама по собі передбачає різноманітність картин світу. На нашу думку, кількість їх та багатогранність не є чимось загрозливим, а тільки спонукає і передбачає глибше дослідження певної галузі людського мислення.

У лінгвістиці запровадження поняття «мовної картини світу» є симптомом виникнення гносеолінгвістики як складової лінгвістики. Поняття мовної картини світу дозволяє глибше розглянути питання про співвідношення мови і дійсності. Мовну картину світу нерідко визначають як наївну, оскільки вважається, що вона містить семантичну, а не енциклопедичну наукову інформацію. Наукова картина світу суттєво відрізняється від мовної, оскільки, за словами Є.В. Рахіліної, енциклопедична інформація не тільки не сприяє мовознавчому аналізу, а навіть стає на заваді.

Об'єктом нашого дослідження виступає концепт "finance", який ми розглядаємо як основний складовий елемент фінансового фрагменту картини світу. З.Д. Попова, І.А. Стернін визначають концепт як "глобальну розумову одиницю, що є квантом структурованого знання, ідеальне єство, яке формується в свідомості людини з його безпосередніх операцій людини з предметами, з його наочної діяльності, з розумових операцій людини з іншими, вже існуючими в його свідомості концептами – такі операції можуть призвести до виникнення нових концептів" [4: 48]. Мова, таким чином, є лише одним із способів формування концептів в свідомості людини.

Концептосфера "finance" представлена 14 концептами, які формують фінансову картину світу. Схематично зобразимо це наступним чином:

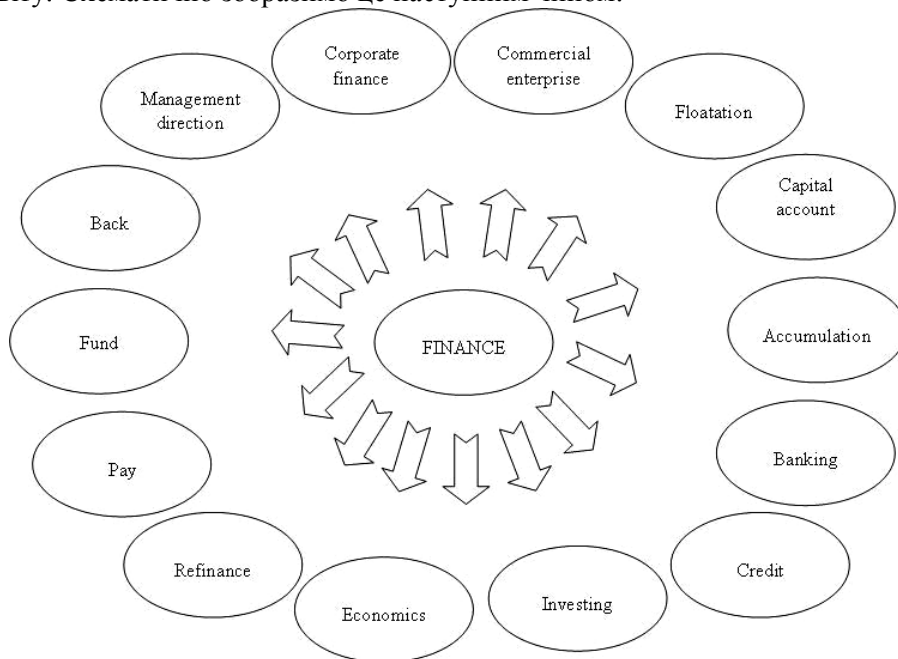

Рис. 1. Концептосфера "finance" в системі англійської мови

Отже, концептуальна картина лексеми складається з 14 значень, які і формують фінансову картину світу.

У системі мови лексема "finance", яка представляє концептосферу "finance", згідно статей тлумачних словників англійської мови, містить в своїй семантиці наступні компоненти: 1) *the system of money, credit, etc., esp with respect to government revenues and expenditures*; 2) *funds or the provision of funds*; 3) *funds; financial condition*, та реалізує своє значення в 28 дієслівних компонентах: *to back, to bankroll, to bear (the cost/expense), to capitalize, to credit, to disburse, to endow, to float, to fund, to furnish (credit), to guarantee, to*

invest, to loan, to manage, to obtain, to pay, to pick up (the check), to provide, to put (up), to raise, to secure (financial resources), to sell(on credit), to set up (in business), to sponsor, to subsidize, to supply (on credit), to support, to underwrite.

За допомогою методу компонентного аналізу нами було виділено основні семи мовної одиниці “finance” у системі англійської мови. Наступним етапом було визначення домінант та периферійних компонентів лексеми “finance” у системі англійської мови. Проведений аналіз виявив домінантні компоненти значень дієслова (в 3-х і більше тлумачних словниках англійської мови) та периферійні компоненти (в 1-му, 2-х тлумачних словниках англійської мов). Компонентний аналіз досліджуваної лексеми виявив домінант *provide* та периферійні компоненти:

1-ша периферія – *pay*;

2-га периферія – *credit, fund, raise*;

3-тя периферія – *back, bankroll, bear (the cost/expense), capitalize, disburse, endow, float, furnish (credit), guarantee, invest, manage, obtain, pick up (the check), put (up), secure(financial resources), sell(on credit), set up (in business), sponsor, subsidize, supply (on credit), support, underwrite.*

Проаналізувавши кожний складовий компонент фінансової картини світу окремо, ми можемо спостерігати зіставлення одних лексем з іншими, які знаходяться в тій самій понятійній площині, всередині якої лексеми пов’язані семантичними відносинами.

Співставляючи отримані результати, ми спостерігаємо наявність деяких спільних компонентів в семантичному наборі складових елементів конверсивних пар дієслів, наприклад: компонент *pay* складає ядро семи *sell* та ядро його конверсива *buy*, а також є елементом першої периферії сем *finance, give* та *debit*; компонент *believe* є не тільки ядром семи *credit*, але й знаходиться на другій периферії семи *buy*; в той час як компонент *buy* складає ядро семи *invest* та знаходиться на першій периферії сем *get* та *divest*; компонент *get* складає ядро не тільки семи *earn*, але й семи *obtain*.

Розглядаючи окремо кожний компонент конверсної пари, ми можемо визначити місце його знаходження в семантичній площині інших досліджуваних складових елементів пар дієслів-конверсивів:

- 1) дієслово-конверсив *borrow* складає другу периферію дієслова-конверсива *debit*, та третю периферію дієслів-конверсивів *credit* та *take*;
- 2) дієслово-конверсив *buy* є ядром дієслова-конверсива *invest*, та знаходиться на другій периферії дієслів-конверсивів *divest* та *get* і на третій периферії *credit, receive* та *take*;
- 3) дієслово-конверсив *credit* є елементом другої периферії *finance* та третьої периферії дієслів-конверсивів *invest* та *receive*;
- 4) дієслово-конверсив *debit* не входить в семантичну множину досліджуваних дієслів-конверсивів;
- 5) дієслово-конверсив *demand* є елементом третьої периферії *take*;
- 6) дієслово-конверсив *divest* не входить в семантичну множину досліджуваних дієслів-конверсивів;
- 7) дієслово-конверсив *earn* є елементом третьої периферії *get* та *obtain*;
- 8) дієслово-конверсив *finance* знаходиться на третій периферії таких дієслів-конверсивів як *give, invest, pay* та *spend*;
- 9) дієслово-конверсив *get* складає ядро дієслів-конверсивів *earn* та *obtain*, першу периферію *take* та *receive* і третю периферію *buy* та *invest*;
- 10) дієслово-конверсив *give* складає ядро *pay*, першу периферію *loan* та *sell*, другу периферію *credit, invest* та *supply*, третю периферію *finance, obtain* та *spend*;
- 11) дієслово-конверсив *invest* знаходиться лише на третій периферії *buy, get, give, finance, spend* та *take*;
- 12) дієслово-конверсив *loan* є складовим елементом третьої периферії *credit* та *finance*;

- 13) дієслово-конверсив *lose* не входить в семантичну множину досліджуваних дієслів-конверсивів;
- 14) дієслово-конверсив *obtain* складає ядро *get*, першу периферію *earn, receive, take*, другу периферію *borrow, buy*, і третю периферію *finance*;
- 15) дієслово-конверсив *pay* складає ядро дієслів-конверсивів *buy* та *spend*, знаходимо на першій периферії *debit, finance* та *give* і на третій периферії *invest*;
- 16) дієслово-конверсив *receive* ми знаходимо на першій периферії таких дієслів-конверсивів як *borrow, earn, get* та *take*;
- 17) дієслово-конверсив *sell* складає третю периферію *buy, divest, finance* та *give*;
- 18) дієслово-конверсив *spend* складає третю периферію *finance, , invest* та *pay*;
- 19) дієслово-конверсив *supply* складає третю периферію *credit, finance* та *give*;
- 20) дієслово-конверсив *take* складає ядро дієслів-конверсивів *debit* та *borrow*, першу периферію *divest* та *receive* і третю периферію *buy, demand* та *get*.

Як показав аналіз, елементи фінансової картини світу семантично пов'язані між собою та між ними спостерігаються парадигматичні зв'язки.

За словами Є. А. Щербань, у фундаментальних сферах досліджень наука часто взаємодіє з об'єктами раніше не освоєними, які можуть бути незрозумілими, шокувати свідомість, що мислить повсякденними категоріями.

Саме тому, завдяки взаємодії фінансової картини світу з мовною картиною світу, важка для сприймання наукова інформація стає доступнішою для пересічних людей, а також отримує культурне значення й статус наукової істини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Корілов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корілов. 2-е изд., исп. и доп. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
2. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация): Монография / В.В. Красных. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
3. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В.А. Маслова. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
4. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314, [6]с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
5. Щербань Є.А. Огляд теоретичних досліджень структури та типології картин світу людини / Є.А. Щербань. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: <http://pr.platinov-s.com/index.php?name=project&op=view&id=4>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Черненко – асистент кафедри Буковинської державної фінансової академії, аспірант кафедри англійської філології Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

Наукові інтереси: функціональна семантика дієслів-конверсивів англійської мови.

ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ І ДОТИКУ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ТА МОВНОЇ КАРТИН СВІТУ

Аліна ЧЕРНОВА (Дніпродзержинськ, Україна)

У статті розглянуто залежність між концептуальною і мовною картинами світу, вплив мови на концептуальну картину світу, подано напрями опису мовної картини світу, виділено видові структурні одиниці картин світу.

Ключові слова: картина світу, концептуальна картина світу, мовна картина світу, менталітет, мова, знання, свідомість.

In the article the dependence between conceptual and language outlooks of the world is investigated, the directions of the description of language outlook of the world is given, the specific structural units of the outlooks of the world are picked out.

Key words: outlook of the world, conceptual outlook of the world, language outlook of the world, mentality, language, language competence, consciousness.

Уся духовна діяльність людини, її контакти зі світом, у процесі яких відбувається його пізнання, формують глобальний образ цього світу, що існує в свідомості людини і має назву “картина світу” [5: 33]. Необхідною умовою і засобом когніції (пізнання) виступає кожна природна мова. Позначаючи світ за допомогою відповідних своїх структур, мова є творчою

системою, яка формує для свого носія картину світу. Ведучи мову про категоризацію світу людиною, слід мати на увазі, що слово “світ” у цьому контексті слід розуміти як єдиний згармонізований простір, який утворюють навколишня реальність і людська свідомість. Образ світу лежить в основі світогляду людини. Нинішній етап розвитку лінгвістичної думки характеризується наявністю загальноновизнаної думки про те, що кожна природна мова здійснює членування світу по-своєму: вона має свій особливий спосіб концептуалізації дійсності. Це свідчить про те, що основою кожної конкретної мови виступає специфічна модель (або картина) світу і що організація змісту висловлювання повинна бути узгоджена мовцем із цією моделлю [12: 9; 2: 35].

Таким чином, *актуальність* дослідження обумовлена інтересом до проблем перетину і дотику концептуальної і мовної картин світу. *Метою* даної праці є виявлення залежності між концептуальною і мовною картинами світу, впливу мови на концептуальну картину світу. *Об’єктом* дослідження обрано поняття «концептуальна» та «мовна» картини світу.

Феномен “картини світу” з хронологічного погляду такий же давній, як і сама *homo sapiens*, проте поняття, яке має назву “картина світу”, опинилося в ролі предмета науково-філософського розгляду зовсім недавно [7].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях картину світу розуміють як “те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності” [3: 9]. Складником комплексу основних уявлень (знань) людей про світ, закладених у їх свідомість такими інформаційними каналами, як культура, мова, релігія, наука, суспільні контакти, виступає поняття “менталітет”, у визначенні якого серед дослідників немає одностайності (“колективне несвідоме”, “культурний код”, “духовний ефір” – широке розуміння; “психологічні особливості етносу”, “національна свідомість”, “традиція” – вузьке розуміння). До дефініції терміну “менталітет” додається і система значень, які знаходять своє втілення в цих фрагментах через посередництво слова-знака і слова-концепту [3: 11]. Отже, у формуванні ККС беруть участь, з одного боку, поняття, в яких етнічна свідомість відображає сукупність об’єктів довколишнього світу, об’єднаних у систему, а з іншого, – система смислів, що пов’язані з цими реаліями через посередництво мовних засобів (слів).

Формування ККС детермінується особливостями культурних та соціальних особливостей життя того чи іншого етносоціуму, його об’єктивним та суб’єктивним вимірами. Через це кожний такий етносоціум формує свій, неповторний, відмінний від інших загальний образ світу. Як слушно у зв’язку з цим зауважує В. Кононенко, “в концептуальних баченнях кожного етносу знайшли відтворення ментальні риси, психіка народу – носія цих духовних цінностей” [4: 234]. Тому слова та виражені ними концепти можуть бути позначені яскравою національною специфічністю і навіть унікальністю [17: 141].

Різні мови, будучи “різними баченнями” (В. фон Гумбольдт) того самого об’єкта, формують кожна свою матрицю концептуалізації світу. Водночас кожна мова виступає певним складником того ментально-мовного простору, який охоплюється поняттям “картина світу”. Інакше кажучи, окрема мова – це своєрідний інструмент відображення дійсності та матеріальна форма існування результатів цього процесу. “Різність” поглядів на світ, яку демонструють різні мови, дає підстави для констатації того факту, що, умовно кажучи, кількість мов прямо пропорційна кількості варіантів його концептуалізації – тобто картин світу. Дослідження мов крізь призму відображення ними національної специфіки сприйняття дійсності, їх взаємодії з культурою і свідомістю відбувається у площині тих відмінностей (характерних рис), якими і позначена національна специфіка ККС і МКС.

Мова, як слушно зазначає Т. Цив’ян, будучи дуже складною знаковою системою, що здатна самоналаштуватися, виступає єдиним кодом моделі світу, що наділений здатністю описати (перекодувати) будь-яку ситуацію: як розташовану поза мовою, так і в середині її (автометаопис) [15: 369]. Витоки проблеми виділення МКС, як вважає П. Мацьків, варто шукати у концепції картини світу філософа Л. Вітгенштейна, відповідно до якої вона являє собою модель дійсності, яку утворюють об’єкти; ця картина, будучи структурованим

фрагментом, мусить бути ізоморфною дійсності [8: 204]. Сприйняття і осмислення двох сфер існування світу (поза людиною і всередині людини) відбувається шляхом використання насамперед мови, яку дослідники визначають як модель (картину, карту) світу. З цієї причини, виокремлюючи і розмежовуючи концептуальну і мовну картини світу, слід розуміти умовний характер такого поділу [3: 11].

Отже, мова виступає засобом вербалізації одиниць ККС. У проміжку між мовою і думкою розташовується надзвичайно важливий етап, позначений процесуальними характеристиками. Цей стан – номінація, яка нібито “зшиває” в одне ціле реальний світ і світ мови, формуючи тим самим певні відношення між предметом і вибраною для його позначення мовною одиницею” [13: 149]. ККС і МКС кожного етносу позначені національними особливостями: дослідження МКС певної етноодиниці створює передумови для з’ясування багатьох специфічних характеристик процесу категоризації світу цією етноодиницею (йдеться про специфіку організації національної МКС). Мова відображає спосіб мислення, спосіб сприйняття світу, органічну філософську систему етносу, витворену його постійними контактами зі світом. МКС яскраво демонструє відмінності між ККС різних етноодиниць, вбираючи в себе ключові концепти і надаючи їм матеріалізованої форми. Мовна картина світу, як зазначає О. Селіванова, – це “представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості” [11: 441]. Отже, про мовну картину світу можна говорити тоді, коли пізнаний світ у людині та світ поза нею в усій різноманітності своїх виявів знаходить відображення в одиницях і засобах мови шляхом номіналізації цілісних ідеальних утворень, що виникли у свідомості носія мови. МКС виступає суб’єктивним образом реального, об’єктивного світу; така суб’єктивність визначається специфікою погляду на світ (світорозуміння) відповідної етноодиниці – творця і носія мови. Як справедливо зазначає І. Юдкін-Ріпун, “саме завдяки тому, що мова втілює історичний час, нагромаджує історичний досвід, вона дістає свій неповторний вигляд” [16: 41].

МКС перебуває у зв’язках з мовною свідомістю. Когнітологічний (культурологічний) підхід до розгляду проблематики, пов’язаної з мовною свідомістю, дає змогу констатувати наявність певного соціально-культурного простору, у межах якого відбувається взаємодія між мисленням, мовою і мовленням, результатом чого постають сформовані цією взаємодією ментальні образи як одиниці мовної свідомості, об’єктивація яких здійснюється за допомогою відповідних мовних засобів. Свідомість виявляє ознаки рівневої структурованості: на першому рівні виділяється мовна свідомість, що як складник входить до комунікативної свідомості, яка у свою чергу залучається до формування когнітивної свідомості відповідного національного утворення. Водночас виявлено підстави для виділення загальнолюдської та етнічної свідомості, співвідносних з певними ментальними універсалами – спільною логіко-поняттєвою системою людини – (для першого типу) та відповідним етнічним простором (простором етнічної мови), де відбуваються процеси переплавлення одиниць ментального плану в одиниці плану вербального (для другого типу). Спираючись на це, можна вести мову про два типи концептуалізації довколишньої реальності. Перший тип являє собою загальнолюдський поняттєвий універсум. Йому протиставляється національний простір концептуалізованої дійсності, який характеризується такими аспектами світосприйняття, що визначаються специфікою функціонування відповідної культурно-мовної моделі членування світу. Для обох типів притаманне позиціонування людини як осереддя процесів концептуалізації. Крізь призму першого типу людина виступає як член кореляції “людина – людство”, що ж до другого, то вона вступає в опозиційні відношення на лінії “людина – етнос”. Формування національної мовної картини світу відбувається під впливом цілого ряду факторів – географічного, історичного, культурного, релігійного (названі чинники виступають визначальними величинами також для процесів виникнення і становлення таких системних утворень, як національна психологія і національна мовна особистість (національний менталітет). Процеси пізнавальної діяльності

людини здійснюються у мовній формі, її продукти існують теж у формі мови. Співвідносні зв'язки, наявні між певним фрагментом світу і його мовним відображенням (баченням, розумінням) дослідники визначають як мовну ментальність, а саму мову – як засіб міжпоколінної трансляції менталітету лінгвокультурної спільноти.

Як вважає Л. Лисиченко, основу мовної картини світу формують усі значення, наявні в словниковому складі мови. Під терміном “мовна картина світу” дослідниця розуміє систему мовних засобів, за допомогою яких відбувається відображення позамовної картини світу [6: 121]. У зв'язку з цим слушною видається думка О. Урісон про те, що дослідження мовних моделей світу не обмежується процесами їхнього опису і типологічного порівняння: вони опиняються в центрі уваги цілого комплексу гуманітарних наук. Розгляд картини світу кожної мови відбувається із залученням до цієї процедури даних фольклору, міфології, культури цього народу; причому інколи поняття картини світу кваліфікується навіть “як безпосереднє відображення психології народу” [12: 10].

Різні фрагменти національно-мовної картини світу останнім часом усе частіше опиняються у фокусі пильної уваги дослідників. Їх вивчення з огляду на специфіку етнічної свідомості мовців, вплив звичаїв, соціокультурних, фонових знань, традицій, обрядів, вірувань, міфології тощо в Україні стало надзвичайно актуальним [10: 84]. Цим зумовлюється поліпарадигмальний (методологічно еkleктичний) характер сучасного стану мовознавчої науки, що спричинився до виникнення і розвитку суміжних її галузей, серед яких перебувають психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвопрагматика, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика тощо [9: 5], які дослідники вважають пріоритетними галузями сучасного українського мовознавства [14].

Між ККС і МКС, як стверджує О. Селіванова, немає чіткої межі, між цими двома картинами світу наявні логічні відношення перетину або включення другої до першої, що залежить від визнання наявності концептуально не співвідносних категорій мови (скажімо, категорія роду) [11: 441].

Потенційно безмежний, нескінченний характер ККС і МКС виступає передумовою для того факту, що для репрезентативності процесів і результатів дослідження відбувається членування МКС: виділяються видові структурні одиниці (зокрема, соціальні / професійні, загальномовні / індивідуальні МКС, поетична картина світу, наукова картина світу, міфологічна картина світу тощо), а в їх межах науковому аналізу піддають одиниці нижчого структурного рівня – окремі сегменти згаданих картин.

Дослідники виділяють наукову і наївну картина світу. Так, Ю. Апресян стверджує, що відображувана мовою картина світу в багатьох аспектах відрізняється від наукової картини світу (пор. наївну фізику простору й часу тощо) [2: 35]. Зазначаючи, що МКС зазвичай протиставляють науковій картині світу, О. Урісон констатує: “Підкреслюючи ”донауковий“ характер мовної моделі світу, її називають також і наївною... Хоча наукова картина світу, загалом кажучи, описується засобами природної мови, власне об'єктом лінгвістики є лише мовна, наївна, картина світу” [12: 11]. Наївну КС, яка формувалася століттями і відбиває матеріальний і духовний досвід етносу, складають наївна філософія, наївна психологія, наївна фізика, наївна геометрія. Наївна КС, що репрезентує певний фрагмент довколишньої реальності, може суттєво відрізнятися від наукової (логічної) КС, пов'язаної з тим самим фрагментом реальності. Водночас НКС виступає як спільна для людей, що виступають носіями найрізноманітніших мов. Наївні картини світу як об'єкти аналізу виділяються із значень слів різних мов. Вони можуть відрізнятися одна від одної в деталях. Наукова КС не залежить від тієї мови, шляхом використання якої відбувається опис цієї картини світу [1: 56-59].

Опис МКС здійснюється за кількома напрямками, до яких належать: а) лінгвоконцептологія (у її межах відбувається дослідження різних типів концептів та способи їх втілення в природних мовах); б) прототипна семантика (здійснює рубрикацію людського досвіду та встановлює ознаки цих рубрик на основі мисленневих корелятивів найкращих репрезентантів цих категорій (прототипів); в) етноцентрична концепція семантичних примітивів (робить можливим характеристику семантики природних мов,

проектуючи її на наївні найпростіші універсали досвіду людини (в рамках когнітивної семантики); г) системно-лексикографічні дослідження національно-специфічних наївних моделей світу; г) етнопсихолінгвістичні й лінгвокультурологічні розвідки (здійснюють проектування МКС на специфіку етносвідомості, етнопсихології та етнокультури, встановлюють етнічні стереотипи та особливості їхнього мовного втілення) [11: 442].

Картина світу формується концептуальною і мовною картинами світу, які перебувають між собою у зв'язках залежності: зміни в сукупності знань про світ, у підсумках його чуттєвого пізнання (ККС) обов'язково приводять до змін у сфері закріплення їх мовними засобами (МКС). Водночас мова, виступаючи частиною картини світу, також здійснює вплив на ККС, хоча цей вплив є менш помітним.

Сьогодні дослідження МКС виступає як необхідний теоретичний складник, важливий етап у вивченні мегасистемних кореляцій “мова//мислення”, “мова//культура”. У сучасних лінгвістичних працях продовжується розробка досить розгалуженої і розмаїтої проблематики цього порівняно нового дослідницького напрямку. Триває процес опрацювання багатьох загальнотеоретичних питань МКС (дефініція, структура, стратифікація, виділення і окреслення базових понять тощо).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Лексическая семантика / Ю. Д. Апресян. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Школа “Языки русской культуры”, Изд. фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – Т. 1. – VIII с., 472 с.
2. Апресян Ю. Д. Основания системной лексикографии / Ю. Д. Апресян, Е. Э. Бабаева, О. Ю. Богуславская, Б. Л. Иомдин, Т. В. Крылова, И. Б. Левонтина, А. В. Санников, Е. В. Урысон; отв. ред. Ю. Д. Апресян // Языковая картина мира и системная лексикография. – М.: Языки славянских культур, 2006. – С. 33–160.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
4. Кононенко Віталій. Концепти українського дискурсу. Монографія / Віталій Кононенко. – Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.
5. Кононова О. А. Отголоски мифов и суеверий древних германцев в современной немецкой фразеологии / О. А. Кононова // Проблемы идиотнической фразеологии: Доклады на межвузовском семинаре «Идиотническая фразеология романских, германских и славянских языков», 10-11 ноября 1999 г. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. – Вып. 3. – С. 33–41.
6. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко – Х.: Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1997. – 129 с.
7. Майборода О. А. Українська фразеологія як джерело народознавства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. А. Майборода; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди – Х., 2002. – 18 с.
8. Мацьків П. До питання про мовну та концептуальну картини світу / П. Мацьків // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / [відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко]. – К.: НАН України, Ін-т української мови, 2007. – С. 203–209.
9. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія / О. Селіванова. – К.-Черкаси: Брама, 2004. – 376 с.
10. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
12. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике / Е. В. Урысон / Рос. академия наук. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 224 с. (Studia philologica).
13. Хачмафова З. Р. Языковая реализация индивидуальной картины мира / З. Р. Хачмафова // Основные проблемы современного языкознания [Текст]: сб. ст. междунар. науч.-прак. конф., 11–13 сент. 2009 г., г. Астрахань / [сост. Е. Ю. Бубнова]. – Астрахань: Издательский дом: “Астраханский университет”, 2009. – С. 148–154.
14. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту краса в поезії українських шістдесятників: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / О. М. Цапок; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2004. – 20 с. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/4556.html>
15. Цивьян Т. В. Категория деминости в структуре новогреческого этноязыкового пространства // Т. В. Цивьян // Славянское и балканское языкознание. Человек в пространстве Балкан. Поведенческие сценарии и культурные роли / [отв. ред. И. А. Седякова, Т. В. Цивьян]. – М.: Изд-во “Индрик”, 2003. – С. 369–389.
16. Юдкін-Ріпун І. М. Етимологічні ключі мовної картини світу / І. М. Юдкін-Ріпун // Комплексне дослідження духовної культури слов'ян. Колективна монографія / [упоряд. Захаржевська В. О.; під. ред. Юдкіна І. М.]. – К., 2004. – (НАНУ. Укр. Комітет Славістів). – 168 с. // С. 39–58.
17. Ясакова Н. Ю. Персональний статус суб'єкта в контексті способів репрезентації картини світу / Н. Ю. Ясакова // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2008. – Випуск 24, Ч. 4. – С. 140–146.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Чернова – викладач кафедри перекладу Дніпродзержинського державного технічного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

КУЛЬТУРНО-ОБУМОВЛЕНИЙ ХАРАКТЕР МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (на матеріалі української та англійської мови)

Олександр ШАЙКОВСЬКИЙ (Івано-Франківськ, Україна)

В статті розглядається зв'язок культури з національно-мовною картиною світу. В кожній культурі поряд із універсальними цінностями існує і своя, характерна саме для цієї культури система цінностей, яка пов'язана зі звичаями, традиціями, моральними переконаннями та стереотипами поведінки. Саме через культурні відмінності різних народів можна спостерігати розбіжності при зіставленні фразеологічних одиниць.

Ключові слова: культура, культурні цінності, лінгвокультурна спільнота, мовна картина світу, національний образ світу, національно-мовна картина світу, фразеологічні одиниці.

In the article the connection of culture with ethnic linguistic view of the world is considered. Each culture alongside with the universal values has its own distinctive value system connected with manners, customs, morals and behavioral stereotypes. Because of cultural diversities of different peoples we can observe divergences when compare phraseological units.

Key words: culture, cultural values, linguocultural community, linguistic world-image, national image of the world, ethnic world-image, phraseological units.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю вивчення фразеологічних одиниць, які опредметнюють світобачення народу, його менталітет. Фразеологічні одиниці не тільки відображають дійсність і виражають ставлення носіїв певної культури до тих чи інших фрагментів світу, але й відтворюють з покоління в покоління культурно-національні установки і традиції народу – носія мови.

Мета. Виявлення і опис подібностей і відмінностей мовних та фразеологічних одиниць представників різних культур.

Завдання:

- дослідити фразеологічні еквіваленти, аналоги і розглянути способи перекладу безеквівалентних ФО;
- визначити міжмовні відповідники та лакуни.

Механізм мовного вираження не може бути єдиним для всіх мов. В зв'язку з цим розбіжність у лінгвістичній картині світу, а також відсутність назв певних предметів та явищ, які присутні в одній культурі, але аналогів яким не існує в іншій, призводить до відмінностей у мовному розумінні. В сучасному мовознавстві взаємозв'язок мови та культури на викликає сумнівів. Кожна мова є невіддільною від культури, яка складає її змістовний аспект.

Мова не лише постійно відображає сучасну культуру, але й фіксує її попередній стан і передає її цінності від покоління до покоління.

О.А. Корнілов виділяє два основні підходи до поняття «світогляд нації». Перший підхід – когнітологічний, інструментальний, в рамках якого мова розглядається з точки зору її функціонування як інструмента для комунікації, мислення або пізнання, в якості семіотичного коду. Другий підхід може бути названим культурно-філософським [4: 131]. З цих позицій кожна етнічна мова постає як невід'ємна частина культури народу, як найважливіший орган саморефлексії, самопізнання і самовираження національної культури.

Виявлена Б. Уорфом залежність поняттєвої системи від конкретної мови руйнує минулі уявлення про її універсальність, акцентуючи увагу на тому, що значуща сторона мови несе на собі відбиток своєрідності культури певного народу.

«Культура» – граничне інтегративне поняття гуманітарного знання. Різноманіття інтерпретацій цього терміну обумовлене різноманіттям реальних форм його існування, які в різні епохи та в різних народів наділялись самотніми мовними конструкціями. Культура як якісна характеристика життєдіяльності людини у створеній нею реальності («друга природа»), де пріоритетними являються ідеальні, духовні утворення, немислима без мови.

В.Н. Телія пропонує з багатьох граней культури виділити лише найбільш суттєві з точки зору їх прояву у лінгвокультурному аналізі. В зв'язку з цим вона визначає культуру як «частину картини світу, яка відображає самосвідомість людини та історично видозмінюється в процесах особистісної чи групової рефлексії над ціннісно-значимими умовами природного, соціального та духовного буття людини». З цього випливає, що культура – це «особливий

тип знань, який відображає відомості про рефлексивне самопізнання людини в процесах її життєвих практик» [14: 19]. Також культуру можна визначати через ціннісні категорії, в утворенні яких приймає участь і естетична фантазія, і емоційні заборони: в них значно більше нераціонального, ніж раціонального.

За визначенням Е. Сепіра, культура – «те, що певне суспільство думає і робить. Мова ж є тим, як думають» [10: 193]. Проникнення в образ мислення нації припускає в першу чергу знайомство з семантичним простором чужої мови, з членуванням, структуруванням цього простору на різних рівнях, по суті, прилученням до мовної картини світу.

Розглядаючи співвідношення національного образу світу і мовної картини світу, О.А. Корнілов дає наступне визначення: мовна картина світу – це «вербалізована система матриць, в яких відображений національний спосіб бачення світу, який формує та зумовлює національний характер» [4: 80].

Цінності в культурі представляють собою розгалужену ієрархічну систему. Кожна культура має свою, характерну саме їй систему цінностей, пов'язаних з моральними устоями, звичаями, традиціями, стереотипами поведінки.

Природно, що в кожній культурі знаходять своє відображення загальнолюдські цінності. Тим не менш, універсальні цінності в національних культурах часто розглядаються через призму саме національної культури, особливим чином заломлюючись і трансформуючись.

Розглядаючи зв'язок семантики слова з фоновими знаннями, ми приходимо до висновку, що деякі слова-реалії, які позначають ключові для певної культури поняття та явища, займають в цій культурі надзвичайно важливе місце. Вони, як правило, володіють багатою палітрою національно-культурних конотацій і представляють собою «знання загальних умов, обстановки, середовища, оточення, в яких хто-небудь знаходиться або щось трапляється» [7: 239]. Такі слова утворюють поширені словотворчі і фразеологічні гнізда, беруть участь в утворенні прислів'їв і афоризмів. Вони на лексичному, фразеологічному, афористичному рівнях мови починають відігравати роль своєрідних образів-сміслів національної культури, важливих елементів національної картини світу. Ще більш важливе їхнє значення в утворенні образів фольклору і художньої літератури. На цьому рівні слова ще більше збагачують свою семантику новими стійкими асоціаціями.

Для того, щоб виявити подібні або відмінні риси у фразеологічних картинах світу, візьмемо для порівняння такі фразеологічні одиниці, які позначають процеси мислення. Якщо зіставити українську фразеологічну одиницю (далі ФО) «крутити / покрутити мізками (мозком, головою, розумом і т.д.) – думати, мислити, міркувати [11: 317] та англійську ФО «to use one's brain (brains, head wits)» – міркувати, метикувати [1: 984], можна стверджувати, що буде неповна еквівалентність міжмовних співвідношень, тобто фразеологізми з однаковим значенням, але з різною образною основою (мотивацією) [5: 339]. В наступній парі ФО «прийти / приходити в голову (на роздум, на ум і т. ін.)» – задумати, вирішити щось зробити (про плани, дії та ін.) [11: 560] та «to lay a plan (a scheme)» – скласти план; задумувати, замишляти [1: 590] простежується безеквівалентність. За М.П. Кочерганом «безеквівалентні – це ФО, які є в одній мові, а в іншій – фразеологізмів з таким значенням немає» [5: 340].

Розбіжність у фразеологічних картинах світу різних лінгвокультурних спільнот є однією із основних перешкод як при комунікації, так і при вивченні та викладанні іноземної мови, оскільки інтерференція рідної мови неминуче позначається на всіх рівнях. Адже звичні для індивіда способи категоризації дійсності потребують свого вираження в лексичній і граматичній системах іноземної мови, яку вивчать. Співучасть мови і культури – важливий і необхідний фактор підвищення мотивації в процесі викладання будь-якої мови.

Існує два способи осягнення нового. Перший – пізнання нового через відоме старе. В даному випадку «сприйняття чужої культури, яка зазвичай трактується як «відхилення від норми» (тобто від своєї культури), осягається або через пошук «еквівалентного» образу своєї культури, що обмежується маніпулюванням старим знанням, або через пошук розбіжностей в образах своєї та чужої культури і рефлексію над виявленими відмінностями, що призводить до вироблення нових знань» [12: 19].

Другий спосіб, на наш погляд, дуже цікавий і продуктивний, представлений у вигляді так званого принципу «презупції нерозуміння». Він ґрунтується на ідеї: краще припустити, що про досліджуваний предмет ви нічого не знаєте і здобути про нього нове об'єктивне знання, ніж під існуючий стереотип (який може не завжди адекватно відображати дійсність) підлаштовувати факти. Цей принцип сформулював і виклав Георгій Гачев: «...якщо я, прибувши в іншу країну або знайомлюся з новою людиною чи ознайомлююся з новою ідеєю, наперед думаю, що тут зустріну теж саме, що я вже знаю, але з деякими нюансами, – я надто самозаспокоєний і, звісно, що мій мозок лінивий та самовдоволений підсуне мені звичну схему світу... Але, якщо я увійду з хвилюючим очікуванням зустріти невідоме, паралізую свої звичні схеми, поспробую перетворити свій розум в TABULA RASA, щоб новий світ там безперешкодно міг писати свої письмена, ... тоді більше гарантії, що я осягну тутешній образ життя і думок. Сказавши собі: «я не розумію», вчена людина завжди в результаті роботи здобуває більш глибокі знання, ніж сказавши собі: «я розумію»... Презупція нерозуміння приймається як робоча гіпотеза, і вона є корисною для результативності дослідження. І вона не тільки не ставить перепони для реального розуміння..., але й має на меті розширити це розуміння, щоб воно було більш свідомим» [2: 45-46].

В зв'язку із вищезазначеним ми б хотіли розглянути переклад невеликого уривку з роману Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер і напівкровний принц»:

«Oh, I've just escaped – I mean, I've just left Cormac,» she said. «Under the mistle-toe,» she added in explanation, as Harry continued to look questioningly at her. «Serves your right for coming with him,» he told her severely [15: 317].

В перекладі В. Морозова це звучить наступним чином:

- Ой, я шойно уникла... тобто я шойно втекла від Кормака, – пояснила вона.
- З-під омели, – уточнила Герміона, бо Гаррі здивовано на неї дивився.
- Сама винна, що з ним прийшла, – дорікнув він їй [9: 278].

Після прочитання цього уривку на українській мові в уважного читача повинні були залишитися запитання: чому Гаррі здивовано подивився на Герміону? Чому Гаррі так дивно відреагував? Адже по контексту видно, що він зрадив тому факту, що Герміона втекла від Кормака. Вище згадана ситуація відбувається напередодні Різдва. Відомо, що гілочки омели вішають над дверима і пара, яка опинилася під цією гілочкою, повинна обов'язково поцілуватися. Отже, переклад «під омелою» виявився цілком правильним з лексичної точки зору, але недостатній для передачі повного смислу сказаного, в зв'язку з тим, що фонові знання залишились нерозкритими для читача.

Конотативна зона будь-якої мови достатньо складна для засвоєння представників інших культур. Неусвідомлення безумовної важливості цієї частини мовної картини світу призводить до багатьох культурно-комунікативних непорозумінь.

Частина конотації сприймається як оцінний ореол, який оточує значення слова, але при цьому яскраво проявляється національна специфіка мови. В конотації реалізуються потенційні ресурси номінативної системи мови, так як «конотативне слово володіє здатністю не тільки створювати, але і утримувати глибинний смисл, який знаходиться у складних відносинах із семантикою слова, закріпляти його в мові, тим самим створюючи культурно-національну мовну картину» [6: 56].

Марині Цвітаєвій належать слова про те, що «інші речі на іншій мові не мисляться». Більше того, «не тільки думки можуть бути «продуманими» на одній мові, але і почуття можуть бути пережиті в рамках однієї мовної свідомості, а не іншої. Отже, можна сказати, що є поняття, які є фундаментальними для моделі одного світу і відсутні в іншому» [8: 21].

На думку В.Н. Телії, саме культурна конотація дозволяє співвідносити мову і культуру. Закріплення в мові асоціативних ознак і значень – це культурно-національний процес, який може не піддаватися логіці здорового глузду [13: 176].

Російський психолог Н.І. Жинкін запропонував гіпотезу існування в свідомості будь-якої здорової людини універсально-предметного коду (УПК), свого роду особливої мови інтелекту, який складає базу мислення. Цей гіпотетичний код невербальний і представляє собою певну систему «знаків», в основі яких лежить чуттєве відображення дійсності в людській свідомості. УПК – це ряд образів, логічних схем, рухливо-дотикових, нюхових і т.

п. відбитків реальності у свідомості. Саме на цій мислинневій мові, на думку автора гіпотези, «відбувається формування особистісного смислу, на ній також відбувається так звана внутрішня мова, і лише потім відбувається перекодування на вербальну мову. В процесі переходу з мислинневої мови образів і схем на мову вербальну неминуче відбувається спотворення особистісного задуму. Думка, яка відлита у мовну форму, вже не є стовідсотково адекватною сама собі до вербалізації» [3: 26]. Відомий афоризм про те, що «мысль изреченная есть ложь», по своїй сутності лише перебільшена констатація саме цього факту.

Сукупність ментальних універсалій є базовим компонентом мислення, цей компонент мислення є інтернаціональним і не залежить від національних мов та культур. Саме наявність цього загального мислительного коду робить можливим розуміння людьми один одного, які відносяться до різних культур та різних мовних колективів, робить можливим переклад із однієї мови на іншу, але однакове лише ядро. Далі кожен етнос здійснює розвиток і конкретизацію універсальної логіко-поннятевої основи по-своєму. Це стосується логічного осмислення світу. Позалогічне відображення світу, як нам здається, не припускає будь-якої єдності. Наприклад, у свідомості кожного носія мови, незалежно від його етнокультурної приналежності, існують такі поняття як добре – погано, добро – зло, красиво – потворно, але конкретна реалізація цих універсалій стосовно конкретних фактів об'єктивної дійсності вже немає і сліду цієї загальності. В результаті емоційне відношення або оцінка даних категорій може різко відрізнятись від представника іншого етносу. Таким чином, емоції та оцінки, їх характер та глибина, фактори, які їх визначають, – своєрідні, неповторні, і відображені в мові.

Складовими національного образу світу є національні погляди на світ, національний спосіб представлення світу, національний склад мислення, національний характер, національна ієрархія цінностей. Кумулятивна функція мови дозволяє відображати, фіксувати і транслювати далі в одиницях мови інформацію про досягнуту дійсність, тому мовні одиниці різного рівня, такі як фразеологічні одиниці, можуть стати джерелом етнокультурної інформації.

Культура як витвір народу – це єдність національно-специфічного та загального (інтернаціонального), і саме наявність національної культури – це запорука життя народу в даний момент і у майбутньому, яка забезпечує можливість інтеграції в загальносвітову культуру. Таким чином, при зіставленні різних мовних одиниць, зокрема фразеологізмів, ми спостерігаємо розбіжності на різних рівнях, оскільки кожен народ має свою неповторну культуру і мову.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К.Т. Баранцев. – 3-тє вид., стер. К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с.
2. Гачев Г. Национальные образы мира. – М.: Прогресс, 1995. – 479 с.
3. Жинкин Н.И. Речи как проводник информации. – М.: Наука, 1982. – 157 с.
4. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 424 с.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
7. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. 3-е изд. перераб. М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
8. Падучева Е.В. Феномен Анны Вежицкой // А. Вежицкая. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – С. 5-32.
9. Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і напівкровний принц. К., 2005. – 576 с.
10. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с.
11. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
12. Тарасов Е.Ф. Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М.: Институт языкознания РАН, 1996. – С. 7-22.
13. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. – С. 173-204.
14. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический, лингвокультурологический аспекты. М.: Языки русской культуры, 1996. – 265 с.
15. Rowling J.K. Harry Potter and the Half-Blood Prince. – N. Y.: Scholastic Inc. – 652 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Шайковський – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: зіставна фразеологія української та англійської мови.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ДІЕСЛІВНИХ ЛЕКСЕМ І ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ У ФІЛОЛОГІЧНОМУ ТЕКСТІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Олена ШЕРЕМЕТ (Київ, Україна)

У статті аналізується класифікація лексико-семантичних груп (ЛСГ) як один із найважливіших способів систематизації лексичного складу мови. Виділені основні лексико-семантичні групи дієслівних лексем, які розглядаються як важливі компоненти мовної картини філологічного тексту кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, значення, компонентний аналіз, семантико-номінативне поле, лексико-семантична група, дієслово.

Lexical-semantic group (LSG) as important means of systematizing the language lexical composition is analyzed in the article. The main lexical-semantic groups of verbs are selected, which are considered as important components of language picture of the philological text of the end of XIX – beginning of XX century.

Key words: language world picture, concept, meaning, component analysis, semantic-nominative field, lexical-semantic group, verb.

Антропоцентричний підхід до аналізу мовних явищ зумовлює необхідність вивчення впливу мови на пізнавальну діяльність людини. Своєрідність менталітету, матеріальної і духовної культури мовної спільноти відображаються в свідомості людини у вигляді цілісної картини світу, яка зафіксована у певних мовних формах. Основна одиниця, що використовується для опису мовної картини світу, – концепт. Це поняття виникло у 90-х роках ХХ століття, але швидко усталилось і міцно закріпилось у сучасній когнітивній лінгвістиці. С.Г. Воркачев вбачає життєстійкість «концепту» в природності його вторинної термінологізації. Дослідник розглядає концепт як гіперонім поняття, уявлення, схеми, фрейму, сценарію, гештальту, тощо [1]. Концепт розпорошений у мовних знаках, які його об'єктивують. Дослідження семантики таких мовних знаків дозволяє розкрити зміст концептів як одиниць мислення. Яскравими репрезентантами концептів є лексеми, оскільки вони вживаються на позначення понять – тих фрагментів, з яких складається мовна картина світу. Значення лексеми у конкретній мові конкретного періоду варто розглядати як системну й соціально усвідомлену віднесеність слова до певного поняття. І концепт, і значення – явища когнітивної природи, проте якщо значення – елемент мовної свідомості, то концепт – загальної, тобто значення є гіпонімом концепту.

Важливим матеріалом для вивчення як мовної картини світу загалом, так і мовних картин окремих народів є дієслівні лексеми. Це пов'язано з тим, по-перше, що предметно-логічна сфера, яку прийнято називати семантикою дієслів, відображає дію або процес щодо особи чи предмету, якими здійснюється ця дія. За образним висловом В.В. Виноградова, дієслово є найсильнішою за змістом частиною мови, а тому має значне функціональне і смислове навантаження. По-друге, дієслово як частина мови об'єднує великий за обсягом клас слів, який за кількісними показниками поступається тільки іменнику. Це й зумовлює необхідність системного підходу до вивчення семантики дієслівних лексем і їхньої ролі у формуванні та відображенні мовної картини світу.

Сучасна вітчизняна й зарубіжна лінгвістика відзначається посиленням інтересом до системності мови. Під впливом цієї тенденції особливої актуальності набуває проєкція системної організації оточуючого світу на лексичну систему мови. Системність лексичних одиниць, зокрема дієслівних, відображає їх зв'язок із поняттями і проявляється у класифікаційній приналежності до певних лексико-семантичних і тематичних груп, семантичних полів.

Лексико-семантичні парадигми, що використовуються у сучасних лінгвістичних дослідженнях, характеризуються неоднозначною термінологією й багатовимірними принципами класифікації. Найпопулярнішими лексико-семантичними парадигмами є система лексико-семантичних груп (ЛСГ), тематичних груп, синонімічних рядів, функціональних класів, семантичних полів. Кожна з них має свої переваги й недоліки. Проте

більшість мовознавців погоджуються, що найадекватнішою моделлю лексичної системи мови є лексико-семантична група.

Теоретичні засади лексико-семантичної класифікації дієслівної лексики висвітлено у працях Ю.Д. Апресяна, О.С. Ахманової, Ф.С. Бацевича, Л.М. Васильєва, І.Р. Вихованця, Р.М. Гайсиної, К.Г. Городенської, А.П. Грищенка, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітка, Г.О. Золотової, Н.Л. Іваницької, М.П. Кочергана, Є.В. Кузнєцової, Л.А. Лисиченко, С.І. Логвиненка, Т.Є. Масицької, О.С. Мельничука, І.І. Мещанінова, І.І. Овчинникової, В.М. Русанівського, Ж.П. Соколовської, О.А. Стишова, Т.П. Усатенко, Н.Ю. Шведової та ін. Численні лінгвістичні дослідження, що проводились на матеріалі різних мов, присвячені окремим лексико-семантичним групам дієслів: мовлення (А.П. Агапій, С.М. Антонова, М.Д. Асланова, А.Р. Короп'ян, І.О. Крилова, Г. Хельбіг), звучання (О.В. Бабакова, О.Є. Белікова), руху (А.І. Аверьянова, Л.А. Білоконенко, М.К. Джамалова, Л.Б. Пастухова, В.В. Розанова, В.М. Соколова), переміщення (Ю.Є. Кійко), розташування (М.В. Мирончук), сприйняття і мислення (О.В. Глинка, О.М. Єгіна), буття (Н.В. Деева), ставлення до суб'єкта й об'єкта (Г.П. Серпутько), сенсорних дієслів (Н.Г. Головацька, Є.Ф. Косіцина), дієслів конкретної фізичної дії (І.Ф. Джочка, І.І. Овчинникова, А.В. Шумейкіна) та ін.

Незважаючи на значні досягнення українських і зарубіжних дослідників у цій сфері, проблема лексико-семантичної класифікації дієслівних лексем у зв'язку з багатоаспектною природою дієслова залишається актуальною. Серед великої кількості праць, присвячених ЛСГ дієслів, немає спеціального дослідження семантики дієслівних лексем у філологічному тексті к. XIX – поч. XX століття. Вивчення дієслівної лексики цього періоду дасть змогу чіткіше уявити й краще зрозуміти культурне життя тогочасної інтелігенції. Оскільки лексико-семантична система мови в цілому і значення окремого дієслова зокрема являють собою результат специфічного відображення в мисленні і репрезентації у відповідних мовних формах фрагментів об'єктивної дійсності у ході пізнавальної, соціальної, трудової і духовної діяльності мовного колективу, то актуальність системного дослідження дієслівних лексем у філологічних текстах кінця XIX – початку XX століття з точки зору парадигматики є незаперечною.

У сучасному мовознавстві немає однозначної й точної дефініції ЛСГ. Традиційно дослідники розглядають це поняття як групу слів, що тісно пов'язані між собою за змістом. Але різноманітність смислових зв'язків між словами ускладнює розуміння такого трактування. «ЛСГ – велика група слів однієї частини мови, що об'єднана одним словом – ідентифікатором чи стійким словосполученням, значення якого повністю входить у значення інших слів групи і яке може замінювати інші слова в деяких контекстах» [4: 257]. Представники когнітивної лінгвістики розглядають ЛСГ як компонент номінативного поля концептосфери, що утворює ядро цього поля.

Крім неусталеності термінології, дослідження ЛСГ ускладнюється відсутністю чітких критеріїв відбору лексичних одиниць до певних лексико-семантичних груп. Це зумовлює необхідність пильної уваги мовознавців до процесу інвентаризації ЛСГ. Представники різних лінгвістичних напрямів пропонують власні (психолінгвістичні, психофізіологічні, дистрибутивно-статистичні, структурні та ін.) методи, а відповідно й засоби для розв'язання цієї проблеми.

Метод, що ґрунтується на компонентному аналізі, традиційно вважається одним із найефективніших. Його суть полягає у розщепленні значення слова на складові компоненти, які називають семами, рідше – семантичними множниками чи маркерами. Ці компоненти лежать в основі об'єднання або диференціації лексем між собою. «Компонентний аналіз демонструє, що число сем, суттєвих для спілкування, у семемі цілком вираховуване, не дуже велике. Це впливає із порівняння і зіставлення різних семем одна з одною. Сема, яка в одному контексті є далі неподільною, в іншому контексті демонструє свою складність і можливість подальшого розщеплення» [4: 248].

Виділення ЛСГ дієслів на основі спільності семантичного компоненту, як правило, здійснюється за такою схемою: 1) створення умовного еталону ЛСГ; 2) визначення семантичного зв'язку між одиницями попереднього списку ЛСГ; 3) аналіз отриманого списку.

Компонентний аналіз дає змогу виявити кількість і якість сем, але для вичерпного уявлення про смисловий зміст значення слова слід враховувати також місце і роль кожної семи в компонентній структурі значення. Структурна організація компонентів у значенні дієслова визначається на основі його синтагматичних властивостей, а вага сем у компонентній структурі значення – частотністю слів, які з ним сполучаються та є експлікантами певних сем. Тому компонентний аналіз застосовується не в чистому вигляді, а у поєднанні з дистрибутивно-статистичним.

У лінгвістичних дослідженнях широко застосовується також квантитативно-компонентний метод, який полягає у вимірюванні семантичної відстані між компонентами словникової дефініції.

Кожен метод інвентаризації лексичних одиниць висвітлює різні аспекти, враховує різні зв'язки між словами, тому тільки поєднання кількох методів дозволяє сформулювати семантично однорідну групу.

Використання вищезгаданих методів при аналізі дієслівних лексем у філологічному тексті к. ХІХ – поч. ХХ століття на матеріалі «Історії української літератури» М.С. Грушевського дозволяє виділити такі ЛСГ дієслів:

1. ЛСГ на позначення розумової діяльності: *осягнути (це завдання), усвідомити (факт), не вважати (доцільним), передумати;*

2. ЛСГ на позначення процесів мовлення: *висловити (гадку), мовити, говорити, казати;*

3. ЛСГ на позначення процесів спостереження: *слідкувати (сліджу тільки за змістом, за літературними мотивами), розглядати (репертуар), вказати (у праці), піднести (як уже раніше було піднесено), зазначити (у грубших рисах), зачеркнути (загальні зариси), начеркнути (загальні рамці), висловити (гадку), зазначити (з присемністю зазначаю сі згідності), вказати;*

4. ЛСГ на позначення мислительної діяльності й аналізу: *звести (матеріал), виповнювати (своїм змістом), вказати (загальний план праці), доповнювати (матеріал фрагментами), вияснювати (пояснювати), приходити (приходимо до анальогічних вислідів), зробити (виводи з матеріалу), рахуватися (з пізнішими елементами), толкуватись (не стільки зубожінням);*

5. ЛСГ на позначення дій і процесів планування: *начеркнути (загальні рамці), відкладати (до одного з дальших томів), починати (від сього матеріалу), спинитись (на сім мало виясненім питанні), не ставити (завдання), забігати (забігати вперед у сі питання), ставити (яке ставить собі огляд);*

6. ЛСГ на позначення процесів сприйняття: *зазнайомитись (з новішим оглядом), прийматись (мотиви приймались людністю), толкуватись (не стільки зубожінням нашої продукції);*

7. ЛСГ на позначення процесів волевиявлення: *дозволяти, рішитись (зробити), мусити, виробити (якийсь суд);*

8. ЛСГ на позначення відображення вмінь і навичок: *читати, писати, рахувати (кругло);*

9. ЛСГ на позначення відображення вияву (наявності) чогось: *бракувати (помічень), не ставились (завдання), доповнювати (матеріал);*

10. ЛСГ на позначення креативної діяльності: *грати (творчість грала), заховати (у традиції), сотворити (катастрофа сотворила епос), перероблювати (мотиви), триматися (твердо традиція);*

11. ЛСГ на позначення спадання або наростання дії: *заникнути (український репертуар), ослабли (типи релігійної поезії), позагубали (типи релігійної поезії), лишаю (на боці, поза увагою), побільшати (століття перед війною значно побільшило наш інвентар);*

12. ЛСГ на позначення процесів руху і переміщення: *відіслати (читача), взяти, виносити, відкладати, переводити, перевозити;*

13. ЛСГ на позначення процесів накопичення: *зносити (зносили сюди «жир»), заховати (у традиції), побільшати (століття перед війною значно побільшило наш інвентар), виповнювати (своїм змістом);*

14. ЛСГ на позначення спрямованості дії на об'єкт: *взяти виносити, присвячувати (присвячую цей том);*

15. ЛСГ на позначення сенсорних відчуттів: *розглядати, бачити, слухати, відчувати;*

16. ЛСГ на позначення фазових (часових і не часових) процесів: *починати, завершити (у минулому столітті); починати (від сього матеріялу).*

Отже, в результаті аналізу дієслівних лексем у філологічному тексті кінця XIX – початку XX століття в парадигматичному аспекті, виявлені ЛСГ, які відображають специфіку мовної картини цього тексту.

Відтворити повну картину лексико-семантичних відношень дієслівних лексем можна лише за умови поєднання парадигматичного й синтагматичного підходів: ґрунтовного аналізу словникових дефініцій дієслів і вивчення максимальної кількості контекстів, у яких функціонують досліджувані мовні одиниці. Невід'ємною частиною системності дієслівних лексем є їхні сполучувальні властивості, що реалізуються у мовленні. Синтагматика слова завжди визначається його внутрішньою структурою. Тому мовознавці, з одного боку, розподіляючи лексику на семантичні групи, враховують синтагматичні властивості, а з іншого – використовують семантичну класифікацію при вивченні синтагматики. «Аналізуючи слово в синтагматичному аспекті, можна визначити його системні зв'язки і місце в парадигмі; вивчаючи парадигматичні відношення слів, можна передбачити їхні потенційні синтагматичні зв'язки: належність слова до певної парадигми визначає можливість його синтагматичних зв'язків. При безкінечному розгортанні синтагматичного ланцюжка в ньому буде представлена вся парадигматика. Сама ж сполучуваність слова, яка, звичайно, пов'язується з синтагматичним аспектом, насправді є парадигматикою його синтагматичних властивостей» [3: 306]. Класифікаційна приналежність завжди впливає на сполучувальні властивості дієслівних лексем, оскільки «слова, які знаходяться в синонімічних зв'язках або належать до однієї лексико-семантичної чи навіть тематичної групи, мають значно більше спільного у сполучуваності, ніж слова різних синонімічних гнізд, лексико-семантичних і тематичних груп» [2: 36]. Тоді як семантика різних класів слів не однаковою мірою зумовлюється синтагматичними зв'язками. Крім того, слід враховувати, що у семантиці дієслів превалює синтагматична значеннєвість над номінативною, на відміну від іменних частин мови. Ці факти вказують на актуальність вивчення сполучувальних властивостей ЛСГ дієслівних лексем у філологічному тексті кінця XIX – початку XX століття, яким будуть присвячені подальші дослідження.

Дослідження різних лексико-семантичних парадигм є основою для подальшого вивчення лексичного складу мови, особливостей його системної організації і закономірностей, за якими він функціонує у мовній системі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воркачѳв С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/umbrella.htm>. – Заголовок с экрана.
2. Кочерган М.П. Слово і контекст / Михайло Петрович Кочерган. – Львів: Вища школа, 184 с.
3. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
4. Попова З.Д. Общее языкознание. Учебное пособие / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 408 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 томах / Михайло Сергійович Грушевський. – Київ – Львів: Державне видавництво України, 1923 – 1928.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Шеремет – аспірантка кафедри української мови Інституту української філології НПУ імені М.П. Драгоманова.
Наукові інтереси: синтагматика і парадигматика лексичних одиниць.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ «ХИТРИСТЬ» У МЕНТАЛІТЕТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ

Ольга ЩЕЛКУНОВА (Маріуполь, Україна)

Стаття присвячена проблемі дослідження лінгвокультурного концепту «хитрість». Автор наводить дефініції змісту понять «концепт» та «лінгвокультурний концепт», які варіюються у лінгвістів. У статті проводиться лінгвокультурний аналіз вищезазначеного концепту на матеріалі української мови.

Ключові слова: лінгвокультурологія, концепт, хитрість, концептосфера, паремія, ядро, менталітет.

The article deals with the problem of study of cultural concept «cunning». The author gives the definitions of the contents of the notions “the concept” and “the cultural concept” which are variable in linguists. The author carry out linguistic and cultural study of abovementioned cultural concept in the Ukrainian language.

Key words: linguistics and culture, concept, cunning, concept and its sphere, paroemia, nucleus, mentality.

На сьогоднішній день термін «концепт» знаходить широке застосування у різних областях лінгвістичної науки. Він увійшов у поняттєвий апарат когнітивістики, семантики, лінгвокультурології. Наше дослідження спрямоване на проведення лінгвокультурологічного аналізу концепту «хитрість» та способів його об'єктивації в українській мові.

Об'єктом дослідження даної статті є лінгвокультурний концепт «хитрість», що вивчається на предмет лінгвокультурних характеристик в українській мовній свідомості. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена наступними причинами: 1) концепт «хитрість» до цих пір не був описаний лінгвістами і не був об'єктом спеціального дослідження; 2) у даному дослідженні предметом наукових спостережень слугує концепт «хитрість», оскільки він відбиває одне з тих понять, яке своїм об'ємним змістом узагальнює культурний досвід людей; 3) дослідження специфіки лексеми «хитрість» сприяє оптимізації і поглибленню розуміння у мовленнєвій комунікації.

Метою цього дослідження є вивчення поняття лінгвокультурного концепту в цілому, виявлення його ролі в мовленнєвій комунікації, аналіз його структури в цілому, аналіз змісту концепту «хитрість». Для реалізації вищевикладеної мети в нашій роботі поставлені наступні конкретні завдання: провести огляд загальної теорії концепту і дати його визначення; описати основні характеристики і структуру лінгвокультурних концептів; описати поняттєві характеристики концепту «хитрість» в українській лінгвокультурі, виявити способи передачі загальних інваріантних складових концепту «хитрість» мовними засобами в українській мові на матеріалі словників та текстів.

Матеріалом дослідження послужила вибірка з тлумачних, синонімічних, етимологічних, енциклопедичних, асоціативних словників і тезаурусів. Теоретична значущість роботи полягає в тому, що дане дослідження вносить певний внесок у розвиток лінгвоконцептології і лінгвокультурології, уточнюючи один з типів концептів – лінгвокультурний концепт.

Дане дослідження відкриває **перспективи** для подальшого всестороннього вивчення не лише цього, але й інших концептів в українській, новогрецькій і англійській лінгвокультурах, дозволяє визначити типи існуючих концептів, сприяючи осмисленню такої актуальної проблеми лінгвістики, як взаємовідношення мови і культури.

Теоретичною базою даного дослідження послужили положення, доведені в науковій літературі. Мова нерозривно пов'язана з культурою народу; значення мовних одиниць відображають специфіку національної картини світу; ця специфіка об'єктивно встановлюється за допомогою спеціальних методів лінгвокультурного аналізу (В. фон Гумбольдт; Л. Вайсгербер; Є.М. Верещагин, В.Г. Костомаров; А. Вежбицька та інші).

Основною одиницею пережитої інформації в індивідуальній і колективній свідомості є концепт – складне ментальне утворення, яке може знаходити своє вираження у мові (Н.Д. Арутюнова, М.Ф. Алефиренко, А.П. Бабушкін, А.Вежбицька, С.Г. Воркачов та інші).

Одиницею лінгвокультури є культурний концепт, який виражається у мові; сукупність культурних концептів утворює концептосферу; існують особливі тексти, в яких експліцитно виражені найбільш значущі для лінгвокультур концепти (С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, Д.С. Ліхачов, В.П. Нерознак, Г.Г. Слишкін та інші).

Мовні засоби вираження культурних концептів утворюють систему, яка побудована за принципом поля, в якому виділяються відносно чітке ядро і розмита периферія (А.В. Бондаренко, В.Г. Гак та інші).

Етнокультурна специфіка концептів полягає не стільки у наявності унікальних змістових утворень, скільки в більшій чи меншій значущості певних ознак у складі концептів і специфічній комбінаториці цих ознак (О.В. Бабаєва, В.В. Красних, В.П. Нерознак, В.М. Савицький).

Проблема осмислення мовних одиниць як структур зображення знань є актуальною, тому що за сукупністю концептів (концептосфер) можна судити про ментальну модель дійсності, що відображається у мові взагалі і у мовній свідомості конкретних носіїв мови, зокрема [9: 52].

Згідно з дослідженнями, пізнання світу відбувається за такими етапами: *відчуття – сприйняття – уявлення – поняття*, при цьому поняття розглядаються як вища, підсумкова ступінь пізнання. Однак когнітивний підхід довів, що оперування поняттями не відповідає потребам сучасних досліджень. Саме термін «концепт» отримав сьогодні широке поширення [9: 53].

Концепт – це як би згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – рядова, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї [12].

С.О. Аскольдов вважав, що найбільш істотною функцією концептів як пізнавальних засобів є функція заступництва. «Концепт є розумове утворення, яке замінює нам у процесі мислення невизначену безліч предметів одного й того ж самого роду ... Він може бути заступником деяких зі сторін предмету або реальних дій ...» (переклад наш) [1: 269-270].

Згідно з О.С. Кубряковою, поняття концепту відповідає уявленню про ті значення, якими оперує людина у процесах мислення і які відображають зміст досвіду і знання, зміст усієї людської діяльності у вигляді деяких «квантів» знання [6: 90].

Найбільш вдалою ми вважаємо точку зору Карасика В.І., який розуміє концепт як багатомірне ментальне утворення, в якому виділяються *образно-перцептивна, поняттєва та ціннісна* сторони. *Поняттєва* складова – це співвіднесеність концепту з денотатом (значенням). Але слід зазначити, що не кожне поняття несе свій концептуальний корелят. Так «калина» у свідомості української людини буде концептуалізованим поняттям, а, наприклад, «бук» – ні. У той час як у свідомості людини іншої культури все може складатися інакше. *Образно-перцептивна* складова – це ті знання, образи та асоціації, які виникають у свідомості у зв'язку з тим чи іншим денотатом. Об'єкти реального світу, що сприймаються (перцепти) викликають в голові людини певний ментальний образ. Так «калина» – щось яскраве і гарне або ж вид рослинного світу, образ конкретного дерева. *Ціннісна (валоративна)* складова – найголовніша іпостась концепту. Вона спирається на ті духовні імпульси, які оживають у свідомості людини завдяки його приналежності до того чи іншого етнічного суспільства. Калина – символ дівочої краси, ніжності, має цілощю силу, символ безсмертя.

Таким чином, поняття стає лише тоді концептом, коли воно валорізується.

Систематизуючи різні визначення концепту, С.А. Юлтімірова визначає три основні підходи до розуміння концепту: лінгвістичний, когнітивний, культурологічний.

«Лінгвістичний підхід до визначення концепту представлений у дослідженнях С.О. Аскольдова, Д.С. Ліхачова, В.В. Колесова, В.М.Телії. У цілому, представники даного напрямку розуміють концепт як увесь потенціал значення слова разом з його конотативним елементом.

Прибічники когнітивного підходу до розуміння сутності концепту відносять його до явища ментального характеру. Так З.Д. Попова, І.А. Стернін та інші представники воронезької наукової школи відносять концепт до розумових уявлень, визначають його як глобальну розумову одиницю.

Представники третього підходу при розгляді концепту більше уваги приділяють культурологічному аспекту. На їх думку, вся культура розуміється як сукупність концептів і

відношень між ними. Концепт трактується ними як основний осередок культури у ментальному світі людини. Цього погляду дотримуються Ю.С. Степанов, Г.Г. Слишкін» [14].

Далі доречно, на нашу думку, звернутися до найбільш відомих дефініцій лінгвокультурного концепту, що відносяться до числа стрижневих термінів поняттєвого апарату культурологічної лінгвістики.

У текстах лінгвокультурних досліджень концепт отримує різні назви: «екзистенційні значення», «граничні поняття», «культурні концепти».

Згідно з В.І. Карасиком та Г.Г. Слишкіним, лінгвокультурний концепт є умовною ментальною одиницею, яка спрямована на комплексне вивчення мови, свідомості і культури [9:75-80].

В.А. Маслова співвідносить культурні концепти з іменами абстрактних понять, у яких культурна інформація прикріплюється до поняттєвого ядра [8]. Ми також підтримуємо думку про те, що лінгвокультурні концепти включають в себе абстрактні поняття до яких і віднесено об'єкт нашого дослідження.

На думку С.Г. Воркачова, лінгвокультурний концепт є семантичним утворенням високого ступеню абстрактності і являє собою продукт абстрагування семантичних ознак, що належать певній кількості значущих мовних одиниць [3].

Таким чином, лінгвокультурні концепти являють собою базові одиниці картини світу, в яких фіксуються цінності як окремої мовної особистості, так і лінгвокультурного суспільства в цілому.

Лінгвокультурні концепти можна класифікувати за різними засадами. З точки зору тематики концепти утворюють, наприклад, емоційну, освітню, текстову та інші концептосфери. З прагматичної точки зору А.Я. Гуревич включає лінгвокультурні концепти у філософські категорії, які він називає універсальними категоріями культури (час, простір, причина, зміна, рух) і в соціальні категорії, так звані культурні категорії (свобода, право, справедливість, праця, багатство, власність) [4]. В.А. Маслова вважає за доцільне виділити ще одну групу – категорії національної культури (для російської культури воля, частка, інтелігентність, соборність і т.п.) [8].

Класифіковані за своїми соціальними носіям концепти утворюють індивідуальні, мікрогрупові, макрогрупові, національні, цивілізаційні, загальнолюдські концептосфери.

Можуть виділятися функціональні концепти, в тому чи іншому вигляді дискурсу: наприклад, педагогічному, релігійному, політичному, медичному і т.п.

Таким чином, лінгвокультурний концепт складається з компонентів об'єктивного чи суб'єктивного світу (концептуальних ознак), які знаходять вираження на різних рівнях і в різних актах мовлення.

Побудова теоретичної моделі змісту лінгвокультурного концепту «хитрість» як глобальної ментальної одиниці в її національному, соціальному і іншій своєрідності здійснювалась за допомогою наступних прийомів опису, які були запропоновані А.В. Рудаковою [9: 121-126].

1) Аналіз ключового слова. Ядро концепту об'єктивується в українській мові лексею «хитрість». Найбільш повне уявлення про сучасну семантику досліджуваної лексеми містить «Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.)» під редакцією В.Т. Бусел (2005)» [2:1569] в якому приводиться наступні пояснення значення лексеми хитрість:

Хитрість – властивість за значенням хитрий.

Хитрий – 1) який для досягнення чого-небудь діє непрямыми, обманними шляхами; підступний, лукавий. // Який завжди знайде вихід, викрутиться зі скрутного становища // Який вживає хитрість або свідчить про неї. // Замаскований, прихований. // Який дістається, добувається нечесним шляхом. // Який ґрунтується на неправді, несправедливості. 2) Який відзначається розумом, кмітливістю; розумний, мудрий. // який потребує особливого розуму, проникливості, кмітливості. // Здатний на що-небудь. 3) розм. Зроблений, виконаний вигадливо, майстерно. // Який має складну будову, з вигадкою, секретом. // Який відзначається складністю; заплутаний, витіюватий.

Пейоротивне осмислення концепту «хитрість» призводить до виявлення субстантивованого прикметника «лукавий», що використовується як ім'я диявола в українській мові.

Проаналізувавши семантику лексеми можна зробити висновок, що даний концепт складається з декількох базових образів. З одного боку його властивість передає позитивні характеристики (у відсотковому відношенні приблизно 40%), а з іншого – негативні (60%), а, отже, має складну структуру.

2) Аналіз синонімічних одиниць та образних номінацій, що репрезентують концепт «хитрість». Аналіз словників синонімів показав ряд одиниць, які є близькими за значенням лексемі «хитрість»: *хитроці, лукавство, крутість, хитромудроці, хитринка, лукавинка*. Близькими за значенням лексемі «хитрість» є також лексеми, що репрезентують когнітивні ознаки досліджуваного концепту: *шахрайство* (хитрий і спритний обман), *крутість, афера, махінація, оборудка* розм., *махлярство* розм., *плутні (плутня)* розм., *плутоці* розм., *шулерство* розм., *крутня* розм., *крутанина* розм., *бестія, пройдисвіт* розм. (хитра і спритна у своїх вчинках людина), *авантюрист, авантюжник, пройда* розм., *проноза* розм., *пронира* розм., *пролаза* розм., *шельма* розм., *в'юн* розм., *маневр, викрут, викрутка, виверт, викрутки, штука, шучка, фокус, фіглі-міглі* (окремий хитрий прийом, спритна дія), *еківоки* (словесні викрути, двозначні натяки) і т.д.

Синонімічні ряди концепту репрезентовані здебільшого з негативним забарвленням та представлені як в образах живої так і неживої природи.

3) Аналіз словотвірної парадигми ключового слова, що репрезентує концепт «хитрість». Даний аналіз показав такі однокореневі одиниці: *хитровірець, хитромовка, хитромудрий, хитроокий, хитросплетіння, хитроштий* і т.д.

4) Аналіз репрезентації концепту «хитрість» в українських пареміях. Матеріалом для даного дослідження послужив електронний ресурс «Зернятко», в якому наводяться приклади найбільш уживаних приказок та прислів'їв. У наступних пареміях досить чітко відображено етнічне уявлення етносу, в значній мірі, зумовлене релігійними віруваннями: *Кракає як ворона, а хитрий як чорт. – Хитрий як чорт, а дурний, як ворона; То непевна, то хитра пташка; Хитрий як чорт, дурний, як ворона, а впертий, як свиня; Хитрий, як біс; Хитрий, як лисиця* [11].

Об'єктивація концепту може також відображатися і в індивідуально-авторських номінаціях (на рівні тексту): *Маленька хитрість удалась: взявши лист та нагадавши про вечерю, мати одразу ж вийшла з кімнати* (А. Головка); *Вивчаєш роками у високій школі дипломатські хитромудроці* (О. Гончар); *Дивуюсь і своєму нещастю, і хитромудрим викруткам моєї в'юнової бестії жінки, котра вмє завжди вийти сухою з води і все звернуть на мене* (М. Кропивницький); *На каторзі мені злодії розповідали багато про шулерську "працю", і мені тепер видно кожний виверт. Я вже програв шість карбованців* (Д. Бузько); *Я писала їй [відповідь] щиро і без жодних педагогічних штук* (Леся Українка) і т.д.

В українській мовній свідомості концепт «хитрість» представлений дуже широко, тому не має чіткого окреслення. Наприклад, в українській народній казці «Хитрий півень» він набуває позитивне забарвлення, оскільки хитрість допомагає півневі втекти від смерті. А з іншого боку, у тих же самих казках словосполучення «хитрий лис» завжди носить негативну оцінку, оскільки лис/лисиця зображуються як негативні герої, що намагаються прогнати себе нечесним шляхом.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що досліджуваний концепт має складну структуру, в образах можуть відбиватися міфологічний, антропоцентричний компоненти, а також компоненти живої природи. Українська людина, яку характеризують за допомогою даного концепту може зображуватись як недорікувата, глупа, вперта, потайлива, замаскована і в той же час, залежно від контексту, як проворна, винахідлива і навіть розумна.

Дане дослідження лінгвокультурного концепту не є закінченим. У перспективі планується проведення асоціативного експерименту та порівняльного аналізу концепту «хитрість» на матеріалі паремій української, англійської та новогрецької мов. Суть подальшого дослідження буде полягати в відбірці прислів'їв і приказок з пареміологічного

фонду вищезазначених мов, їх аналізі, виявленні загальних і відмінних рис лінгвокультур, що досліджуються.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728с.
3. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С.Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж: ВГТУ, 2002. – С. 79-95.
4. Гуревич А.Я. Человек и культура: Индивидуальность в истории культуры / А.Я. Гуревич. – М.: Наука, 1990. – 240с.
5. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр. / В.И. Карасик. – Волгоград, Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.
6. Кубрякова Е.С. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина / Е.С. Кубрякова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – С. 90-93.
7. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – 1993. Т. 52. 1. – С. 3-9.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208с.
9. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / Под редакцией И.А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – 183с.
10. Степанов Ю.С. Константы / Ю.С. Степанов // Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824с.
11. Зернятко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zerlyatko.at.ua/publ/prisliv39ja_ta_prikazki/prisliv39ja_ta_prikazki/prisliv_39_ja_prikazki_khitrij/32-1-0-149
12. МГУ им. М.В. Ломоносова [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://genhis.philol.msu.ru/article_120.shtml#00
13. Український лінгвістичний портал [Електронний ресурс]: «Словник України». – Режим доступу: <http://corp.ulif.org.ua/dictua/dictua.aspx?class=view>
14. Юлтимирова С.А. Различные подходы к трактовке термина «концепт». [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/NPM_2006/Philologia/3_jultimirova.doc.htm

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Щелкунова – асистент кафедри англійської мови та перекладу Маріупольського державного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, перекладознавство.

КОНЦЕПТ "ЗАМІЖЖЯ/MARRIAGE" ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ АНГЛІЙСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО ЕТНОСУ (на матеріалі прислів'їв і приказок)

Марина ЯКОВЕНКО (Горлівка, Україна)

У статті пропонується аналіз концепту заміжжя на матеріалі прислів'їв російської та англійської мов, які є підґрунтям для виявлення специфіки прототипних уявлень, властивих досліджуванім мовним картинам світу порівнювальних мов.

Ключові слова: концепт, паремії (прислів'я та приказки), лінгвокультура, логема.

The article deals with the comparative analysis of Russian and English proverbs about marriage with the goal to reveal the difference between the ideas about marriage Russian and English-speaking communities have in their minds. The analysis made in this article is an attempt to understand culturally specific characteristics of the ways different communities see marriage.

Key words: concept, proverbs and sayings, linguo-culture, logem.

Концептуальна картина світу, що існує у свідомості певного мовного колективу, відрізняється національно-культурною специфікою, тому що відбиває конкретний історичний досвід даного народу, його особливі культурні традиції та умови життя. Усвідомлюваний в контексті культурних традицій світогляд народу передається в мові, у системі характерних для нього образів, еталонів, стереотипів та символів [4: 231]. Особливу роль у передачі культурно-національної самосвідомості мовного суспільства має пареміологічний склад мови.

Під пареміями розуміються стійкі в мові та відтворені в мовленні анонімні афоризми, придатні для вживання в дидактичних цілях [3: 84]. До паремій відносяться прислів'я та приказки. Вони відображують когнітивну діяльність членів мовного колективу, їхні наївні уявлення про світ, світоглядні та поведінкові стереотипи. У пареміологічному корпусі різних мов розкриваються не лише універсальні загальнолюдського життєвого досвіду, а й подаються

неповторні зразки національної логіки та світооцінки, що сприяє виявленню особливостей менталітету різних етносів [1: 228]. У прислів'ях виділяються та фіксуються у формі стійких, відтворених знаків мови ті ознаки позначуваних ними фрагментів світу, які представляються носіями даної мови найбільш характерними та значимими. При вживанні в мовленні прислів'я, які асоціюються з культурно-національними еталонами та стереотипами, відтворюють характерний для лінгвокультурної спільності менталітет [4: 231]. На думку М.Л. Ковшової, значення прислів'я може бути представлене як «інформаційний текст, різні змісти якого проходять крізь фільтр ментальності мовця та слухачого, інтерпретуються в просторі соціального та культурного знання, яке активізується суб'єктом мовлення в момент спілкування» [2: 164]. Когнітивно-культурологічний аналіз прислів'їв, які вербалізують певний концепт, забезпечує доступ до дослідження особливостей менталітету даного мовного суспільства, дозволяє зрозуміти наївне уявлення народу про певний фрагмент дійсності та виявити деякі риси національного характеру цього народу.

Матеріалом для дослідження слугували 82 російських та 90 англійських пареміологічних одиниць, які були відібрані зі збірника прислів'їв та приказок за редакцією В. Н. Волкової та Оксфордського словника цитат і виражень за редакцією Елізабет Ноулес.

Метою нашого дослідження є визначення когнітивних ознак концепту *заміжжя/marriage*, що відбивають найбільш типові та значимі для представників російської та англійської лінгвокультур риси даного фрагмента позамовної дійсності, які зафіксовані в пареміологічному фонді російської та англійської мов. Для досягнення даної мети ми звернулися до порівняльного аналізу прислів'їв, що об'єктивують концепт *заміжжя/marriage* у російській і англійській мовах, і зробили спробу їхньої інтерпретації в контексті культури. Порівняльний аналіз мовних одиниць, які вербалізують той самий концепт у різних мовах, дозволяє більш чітко зрозуміти специфічні особливості бачення того або іншого фрагмента дійсності представниками різних лінгвокультур.

Будучи невід'ємною частиною культури, однієї з найбільш значимих її цінностей, інститут шлюбу відіграє велику роль у житті сучасного суспільства. Протиріччя, яке закладене в самій природі заміжжя – можливість знаходження щастя в гармонічному шлюбі, з одного боку, та труднощі створення такого шлюбу, з іншого, є однією з тих тем, актуальність яких для суспільства зберігається протягом багатьох сторіч.

Аналіз за логіко-семантичними групами дає нам більш детальне подання про концепт *заміжжя/marriage* у російській та англійській свідомості. Логема (термін П.В. Чеснокова) [5: 284] – це логіко-семантична одиниця узагальненого характеру, під яку можуть бути підведені окремі групи паремій. Логема виступає в якості узагальнюючої думки, що поєднує групи конкретних характеристик і оцінок окремих культурно значимих змістів, які виявляються у пареміологічному фонді.

У результаті аналізу російських прислів'їв нами було виявлено 15 змістовних логем про шлюб, найбільш широко представлених у російському етносі:

1. Люди одружені більш щасливі та благополучні, чим незаміжні (*Жениться скорее – всегда прибыльнее; Семейный горшок всегда кипит*).
2. Жінка не може бути щаслива без чоловіка (*Хоть лыками шит, да муж; Жена без мужа – вдовы хуже*).
3. Чоловік не може бути щасливий без дружини (*Что гусь без воды, то муж без жены; Не женат – не человек*).
4. Шлюбний партнер дається людині Богом (*Смерть да жена – Богом суждена*).
5. Шлюб укладається назавжди (*Женитьба есть, а разженитьбы нет*).
6. У шлюбі можуть виникати труднощі та сварки, але вони не руйнують шлюб, а вважаються нормальним явищем. Незважаючи на проблеми, які можуть виникати в шлюбі, одружені люди більш щасливі, чим самотні (*Семья воюет, а одинокий горюет; Вместе тесно, а розно тошно*).
7. Шлюб означає зміни в житті (*Жениться - перемениться*).
8. Багатство нареченої не приносить щастя в шлюбі (*Не с богатством жить, а с человеком; И большое приданое не сделает мужа*).
9. При виборі нареченої не можна тільки орієнтуватися на її красу (*С лица не воду пить, умела бы пироги печь*).

10. Шлюб приносить турботи, горе та розчарування (*Женишься раз, а плачешься век; покроют головушку, наложат заботушку*).

11. Чужі партнери здаються краще своїх (*Чужая жена – лебедушка, а своя – польнь горькая*).

12. Краще жити одному, чим з поганим партнером (*Плохо стужа да мужа, а все лучше худого мужа; Злая жена сведет мужа с ума*).

13. Дружина завжди вміє хитрістю домогтися того, що хоче (*Жена мужа не бьет, а под свой нрав подведет*).

14. З моменту одруження дружина повністю підлегла волі чоловіка, перебуває в його владі (*Просватанная, что проданная; Воля и добрую жену портит*).

15. Як одружені, так і самотні люди можуть бути нещасливі (*Одинокому – хоть утопиться, женатому – хоть удавиться*).

У ході аналізу англійських прислів'їв, пов'язаних з репрезентацією концепту *marriage*, було виділено 12 змістових логем про шлюб, що мають різні предметно-образні наповнення:

1. Шлюб може бути щасливим при дотриманні певних умов. Паремії, у яких укладена ця ідея, містять специфічний кодекс правил, що обґрунтовують стратегію поведінки людини в успішному шлюбі. У прислів'ях цієї групи даються практичні рекомендації як треба і як не слід вести себе партнерам, якщо вони хочуть, щоб їхній шлюб був щасливим. У цій групі можуть бути виділені підгрупи, що описують різні умови успішного шлюбу. Такими умовами за даними аналізу обраних прислів'їв є: а) взаємна любов (*A house plus love, only then it is a home; In marriage when love is mutual, joy bubbles over into all of life; when it is not, nothing is untouched by sadness*) або любов одного з партнерів до іншого (*In a good marriage one is continuously in love, regardless of anger, hurt, or the longing to be free, the trick is to be aware of it.*); б) терпиме відношення до помилок один одного (*No one is perfect, forget each other's fault; The essence of married life is to make allowance for each other's little lapses*); в) несерйозне відношення до сварок (*The greatest secret of successful marriage is to treat all disasters as incidents and none of the incidents as disasters*); г) партнерські, дружні відносини (*Share each other's joy, feel each other's pains; dress-up and have fun together outside, undress and have fun together inside*); д) некритичне відношення до сім'ї партнера (*Never criticize the other's family and it applies to both*); е) взаємоповага, недопущення зневажливого відношення до партнера (*Neglect the whole world rather than each other*); ж) спільні зусилля, спрямовані на досягнення гармонії в шлюбі (*It takes two to make a marriage a success and only one for failure*); з) уміння демонструвати партнерові своє доброзичливе відношення (*A compliment a day keeps the divorce away*); і) матеріальне благополуччя одного з партнерів (*Never marry for money, but marry where money is*).

2. Шлюб обмежує волю (*Marriage is not a word, it is a sentence*).

3. Шлюб недосконалий, часто є джерелом проблем, труднощів, розчарування та навіть страждань (*There is no feast till roast and no torment till a marriage; To marry is to halve your rights and double your duties; Married life is very frustrating*).

4. У шлюбі зникає любов (*The only cure for love is marriage*).

5. Щастя в шлюбі – випадкове везіння (*Marriage is a lottery*).

6. Шлюб означає зміни в житті (*Death and marriage make changes*).

7. До вступу в шлюб люди мають про нього та про свого партнера невірні, ілюзорні уявлення (*Love is blind, but marriage is sighted*).

8. Знайти ідеального шлюбного партнера практично неможливо (*Every man wants a wife who is beautiful, understanding, economical, and is a good cook – but the law allows only one wife*).

9. Шлюб приносить щастя, усуває турботи (*He who married might be sorry, he who doesn't will be sorry; As your wedding ring wears, your cares will wear away*).

10. Шлюб – це складний, неоднозначний феномен дійсності, що може приносити і радість, і горе (*In marriage tears and smiles make the music of life*).

11. Ролі жінки та чоловіка в шлюбі різні. Роль жінки є більш важливою (*Men make houses, women make homes*).

12. Шлюб є більш вигідним для жінки (*Maids want nothing but husbands, and when they have them they want everything*).

Проведений порівняльний аналіз підтверджує думку про те, що виниклі в певному історико-культурному соціумі прислів'я відбивають загальні характерні для різних етносів світоглядні та поведінкові стереотипи. Як в російській, так і в англійській мовній свідомості заміжжя концептуалізується як суперечливий феномен: з одного боку, люди прагнуть знайти в шлюбі щастя та благополуччя, з іншого боку, заміжжя є джерелом проблем, труднощів, розчарування та навіть страждань. Як в російському, так і в англійському етносі відбита ідея про те, що шлюб змінює життя людини, а також і саму людину.

Крім того, аналіз особливостей номінації та використання мовних засобів для опису шлюбу представниками різних етносів дозволив виявити особливості бачення цього явища носіями російської та англійської лінгвокультур.

Російською мовною свідомістю шлюб оцінюється більш позитивно. Різне бачення цього фрагмента дійсності представниками двох різних етносів пов'язане з особливостями культури та історичного розвитку цих народів.

Із древніх часів шлюб на Русі являє собою більшу цінність для суспільства. Чоловікові та жінці разом було легше вижити у важких умовах. Особливо важливим шлюб був для жінки. Заміжжя для неї було гарантією та показником благополуччя. Ця ідея відбита в багатьох російських прислів'ях. Однак у досить великій кількості прислів'їв також відбите й усвідомлення нелегкого становища замужньої жінки, її покірності чоловікові. Незважаючи на труднощі та проблеми, що виникають у шлюбі, російські люди приймають його таким, який він є, визнають його недосконалість, але вважають, що в шлюбі жити краще, ніж порізно. У російській свідомості, на відміну від англійської, відсутня різко негативна оцінка неминуче виникаючих у шлюбі розбіжностей. Можливо, тому російські прислів'я здебільшого, на відміну від англійських, не містять рекомендацій про те, як зробити шлюб щасливим.

Однією з характерних рис англійських прислів'їв з концептом *marriage* є яскраво виражений індивідуалізм. У суспільстві заохочується усвідомлення особистістю власної індивідуальності, повага та пріоритет особистих інтересів, незалежність власної думки. Двом незалежним особистостям важко жити разом, важко йти на необхідні в шлюбі компроміси. Особиста воля має більшу цінність, тому шлюб, неминуче її обмежуючий, оцінюється негативно. У російській культурі особиста воля не має такої цінності, тому в російській свідомості не відбита ідея про те, що шлюб обмежує волю. Крім того, у свідомості представників англійського суспільства немає установки властивої російській свідомості про те, що будь-який шлюб краще самотності. Шлюб сам по собі не є тим благом, яким він є для представників російського мовного соціуму.

У багатьох англійських пареміях відбита думка про те, що до вступу в шлюб люди мають про шлюб і про своїх партнерів невірні ілюзорні уявлення. Одружуючись, люди відновлюють здатність адекватно сприймати дійсність, що приводить до охолодження почуттів і розчаруванню. У досить великій кількості прислів'їв відбите іронічне відношення до цієї неминучої втрати ілюзій і до шлюбу взагалі. Багато шлюбів виявляються невдалими, тому у свідомості представників англійського суспільства шлюб концептуалізується як джерело проблем і страждань. У більшості паремій відбивається уявлення носіїв мови про те, як можна досягти гармонії в шлюбі. Крім того, в англійських прислів'ях, на відміну від російських, не виражена ідея про довговічність шлюбу, у той час як російській свідомості властива уявлення про те, що шлюб надається один раз та назавжди.

Таким чином, порівняльний аналіз англійських та російських паремій дозволяє зробити наступні висновки. Як у російських, так і в англійських пареміях шлюб характеризується як феномен, у якому закладене протиріччя. Цим обумовлена наявність в обох мовах прислів'їв, що містять взаємовиключні ідеї: шлюб приносить щастя та благополуччя, з одного боку, і є джерелом проблем, розчарування й страждань з іншого боку. Однак російською мовною свідомістю на відміну від англійської шлюб визначається однією з найбільш важливих цінностей суспільства і, незважаючи на неминуче виникаючі в ньому проблеми, оцінюється позитивно. В англійському етносі шлюб більшою мірою характеризується як джерело різного роду проблем і оцінюється більш негативно. Для англійського етносу характерне

подання про те, що шлюб обмежує свободу особи. Російській свідомості властиве подання про підлеглий і більш скрутний стан жінки в шлюбі. У великій кількості англійських паремій затверджується важливість збереження любові та пошуку компромісу в партнерських взаєминах для знаходження гармонії та щастя в шлюбі. В російських прислів'ях не зафіксовані подання про шляхи досягнення щастя та гармонії в шлюбі, що можливо пов'язане з існуючими в російській свідомості більш оптимістичними поданнями про це явище в цілому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е изд., випр. і доп. / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
2. Ковшова М.Л. Как с писаной торбой носиться: принципы когнитивно-культурологического исследования идиом / М.Л. Ковшова // Фразеология в контексте культуры. Отв. Ред. В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 164-173.
3. Полинченко Д.Ю. Концепт «язык» в английской паремиологии / Д.Ю. Полинченко // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Вып. 26. – М.: МАКС Пресс, 2004. – С.83-91.
4. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. / В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996.
5. Чесноков П.В. Основные единицы языка и мышления. / П.В. Чесноков. – Ростов-на-Дону: Рост. кн. изд-во, 1966. – 288 с.
6. Пословицы и поговорки. Отв. ред. В.Н. Волкова. – Мн.: Харвест, 2007. – 320 с.
7. The Oxford Dictionary of Phrase, Saying and Quotation. Edit by Elizabeth Knowles. – Oxford University Press, 1998. – 694 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Яковенко – викладач кафедри практики та фонетики англійської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, загальне мовознавство.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФРЕЙМОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КВАЗИСИНОНІМІВ КІБЕРБЛОКУ “ВОРОГ СИСТЕМИ” (“SYSTEM ENEMY”)

Оксана ЯСІНСЬКА, Лариса НИЖЕГОРОДЦЕВА (Луцьк, Україна)

Стаття присвячена концептуально-фреймовому кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ” (“SYSTEM ENEMY”). Дефініції цих кібернеологізмів порівнюються та аналізуються. Автори конструюють слоти предметноцентричного та акціонального фреймів цього кіберблоку, а також моделюють таблицю кількісних параметрів слотової подібності та розбіжності, які входять до складу кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ” (“SYSTEM ENEMY”).

Ключові слова: кібернеологізми, кіберблок, квазісиноніми, слот, фрейм, концепт, ЛСВ.

The article deals with the quasisynonymic group of cyberblock “SYSTEM ENEMY” (worm, virus, malware, Trojan horse). The definitions of these cyberneologisms are compared and analysed, aiming at the construction of slots as constituents of object-oriented and actional frames, which structure the above mentioned cyberblock. The paper also presents the similarity-divergency table revealing slots parameters of the cyberneologisms, that form the cyberblock “SYSTEM ENEMY”.

Key words: cyberneologisms, cyberblock, quasisynonyms, slot, frame, concept, lexico-semantic variant.

Кіберблок – це сукупність актуальних та автоматизованих у вживанні кібернеологізмів, які є близькими за значенням, але різними за звуковим оформленням слова, оскільки вони несуть у собі один і той же зміст інформації у сфері комп'ютерних технологій.

Актуальність нашого дослідження обумовлена високою частотністю вживання даних квазісинонімів в комп'ютерних процесах світової спільноти та недостатнім їх лінгвістичним вивченням. Оскільки кібернеологізми, які утворюють кіберблок “ВОРОГ СИСТЕМИ” (worm, virus, malware, Trojan horse) достатньо широко відображаються в кібернеології, постає проблема їхнього детального аналізу в предметноцентричній та акціональній фреймовій моделях, які вони утворюють.

Метою статті є комплексний концептуально-фреймовий аналіз квазісинонімів даного кіберблоку, що передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) визначити та дослідити способи формування та процес утворення квазісинонімічних відношень у межах кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ”;
- 2) встановити типи фреймів відібраних кібернеологізмів;

3) визначити та представити параметри спорідненості та розбіжності в межах слотів досліджуваних кібернеологізмів.

Об'єктом даної статті є квазісиноніми, які входять до складу кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ”.

Предметом дослідження є інтеграція кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ” у фреймовій моделі.

В лінгвістиці проблема синонімів вивчалась з точки зору як форми, так і змісту. Під синонімією розуміється тип семантичних відношень мовних одиниць, що полягає в повному або частковому співпадінні їх значень. В якості одиниці змістового співставлення лексичних синонімів виступає елементарне значення слова [4: 33]. По суті синоніми – це слова близькі або тотожні за своїм значенням, що позначають одне й те ж поняття, але відрізняються один від одного відтінками значення, стилістичним забарвленням [5: 66], або ж функціональними характеристиками, як в нашому випадку. Синоніми можуть відрізнятися й усіма ознаками, вони здатні замінювати один одного в яких-небудь контекстах без втрати змісту для предметно-логічного висловлювання. Синоніми відносяться до однієї частини мови та об'єднуються семантико-змістовою і функціональною характеристикою чи загальним семантичним стержнем (змістовим знаменником) [2: 27]. Синоніми, як стверджує С.Д. Кацнельсон, зовсім не байдужі по відношенню один до одного, і кожен з них займає чітко визначене місце в парадигматичному ряді [4: 56], де ключове місце належить словам, які виражають загальну для цілого ряду ідею.

Задовільним критерієм синонімії вважається узгодження слів в денотації, але це узгодження рідко буває настільки повним для того, щоб перетворити синоніми в абсолютно тотожні за значенням. В той же час, лексичні одиниці, які входять до складу синонімічного ряду, у більшій чи меншій мірі можуть бути однаково пояснені. Словникові дефініції синонімів часто не дають чітких вказівок контекстуального узуса, що ускладнює їх повне розуміння та правильну диференціацію. На думку М.В. Нікітіна, синоніми повинні бути визначені як кореферентні (узуальні та оказіональні) позначення з загальним когнітивним та прагматичним значенням [12]. Існує також тлумачення синонімії як “симетричної гіпонімії”, яка визначається в термінах двосторонньої імплікації, або еквівалентності [8: 447].

У лінгвістиці минулого століття у визначення поняття “синонім” вводиться розуміння значення слова як структури і запроваджуються методи компонентного аналізу. Наприклад, Д.М. Шмельов вважає, що синоніми – це слова, відмінними семантичними ознаками яких є тільки такі ознаки, які можуть усталено нейтралізуватися в певних позиціях. Чим більше таких позицій, тим вищий ступінь синонімічності відповідних слів, тим частіше може здійснюватися їх взаємозамінність [10]. У цьому визначенні взаємозамінність є не причиною, а наслідком синонімічності і проявом різного її ступеня. Автор підкреслює, що відмінним у синонімів є тільки ознаки, які можуть нейтралізуватися, отже, не є денотатом чи сигніфікатом, тобто найсуттєвішими компонентами значення. Через взаємозамінність (із залученням компонентного аналізу) дає визначення синонімів і Л.О. Новиков: “Два (чи більше) ЛСВ є синонімами, якщо вони, маючи різні знаки (лексеми), здатні завдяки тотожності або схожості значень заміщати одне одного у всіх або певних контекстах, не змінюючи змісту висловлення” [11], іншими словами автор вважає, що синоніми можуть мати тотожні або схожі значення і заміщати одне одного частково або повністю.

На підставі ступеня близькості значень двох слів Ю.Д. Апресян поділяє синоніми на точні і квазісиноніми. Точні синоніми – це слова, семантичний обсяг яких повністю збігається, у квазісинонімів семантичний обсяг збігається частково [1: 509; 13]. Для того, щоб квазісиноніми (“неточні синоніми”) були взаємозамінними, необхідно, “щоб їх семантичні відмінності в ряді позицій могли нейтралізуватися” [1: 235; 13]. Те, що Ю.Д. Апресян називає квазісинонімами, є власне синонімами за їх сутністю і функцією. Науковець зазначає одну з основних ознак синонімів – однакова предметно-понятійна віднесеність, так би мовити, приблизно однакова сполучуваність (валентність), належність до однієї частини мови [1: 223; 13].

Оригінальний підхід до лексичних синонімів застосував С.Г. Бережан.

На його думку, “синоніми – слова, які збігаються семантично і розрізняються лише стилістичними особливостями або особливостями використання” [13]. Отже, за С.Г. Бережаном, синоніми мають тільки стилістичні відмінності або особливості використання при тотожності семантики. Однак це визначення стоїть у вченого в іншому контексті, де протиставляються не просто синоніми, а слова названої певної

С.Г. Бережаном групи іншим словам з різним ступенем близькозначності, які охоплюють інші загальноновизнані групи синонімів. Тому в сукупності вимальовуються все ті ж групи синонімів і особливості їх протиставлення.

М.А. Жовтобрюх, Л.А. Лисиченко та Л.І. Нечволод вважають синонімами слова, що відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву того самого поняття, тобто номінують одне поняття, або мають різні значеннєві відтінки чи емоційне забарвлення або ж є тотожними словами [9; 14; 6: 625-626].

На матеріалі нашого дослідження прослідковується той факт, що синонімія як така, в її традиційному розумінні, має місце в межах окремих кіберблоків (специфічних угруповань синонімів та квазісинонімів – синонімів широкого плану), в яких відповідні кібернеологізми є понятійними, функціональними та понятійно-функціональними. Отже, за вихідний пункт даного дослідження можна взяти припущення, що для нашої фреймової концепції квазісинонімія – одне з основних парадигматичних відношень у лексико-семантичній системі – ієрархічна організація елементів, яка ґрунтується на родо-видових відношеннях [3]. Ми вважаємо, що квазісиноніми – це дистантні синоніми, оскільки у них є окремі фрагменти фреймів, які розкидають їх по різних відтінках значень. Квазісиноніми диференціюються за кількісними, якісними чи функціональними ознаками. Квазісинонімічний ряд піддається виокремленню домінанти. Домінантою вважається центральне слово з найбільш узагальненими параметрами синонімічного ряду.

Домінантою кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ” є кібернеологізм *virus*. Навколо квазісинонімічної домінанти групуються кібернеологізми, синонімічне значення яких є вужчим або більш деталізованим.

У дослідженні ми використали запропоновану С.А. Жаботинською систему типових фреймових структур, компоненти яких трактуються як понятійні сутності (концепти), об’єктивовані в категоріальних значеннях частин мови [3: 257; 7: 62]. Існують такі типи фреймових структур, залежно від того, які слоти вони включають та як ці слоти взаємодіють між собою: предметно-центричний, асоціативний, посесивний, ідентифікаційний, компаративний, патронімічний та гіпонімічний. У нашому дослідженні ми аналізуємо кіберблок “ВОРОГ СИСТЕМИ” та його складові кібернеологізми, які можна співвіднести з такими типами фреймових структур.

Предметноцентрична фреймова модель. Цей фрейм – система взаємопов’язаних пропозицій, де центральним логічним суб’єктом є ДЕЩО-предмет, якому предикуються кількісні, буттєві, буттєво-локативні та темпоральні ознаки:

[[(СТІЛЬКИ (ТАКОГО (ДЕЩО ІСНУЄ) ЩОСЬ ДІЯЧИ) ТАК] ТУТ-ЗАРАЗ]
 КІЛЬКІСТЬ ЯКІСТЬ ПРЕДМЕТ ДІЯЛЬНІСТЬ СПОСІБ ПРОСТІР/ЧАС

Ця модель бере участь у побудові концептуальних структур тих ментальних образів, які включають декілька предметних сутностей [3: 257].

Аналіз словникових джерел надає нам можливість подати кіберблок “ВОРОГ СИСТЕМИ” п’ятьма слотами предметноцентричної фреймової моделі: [ТАКИЙ(А) якість], [ДЕЩО (предмет)], [ДІЄ З МЕТОЮ (діяльність)], [ТАК (спосіб)], [ТУТ (простір)].

Для заповнення слота [ТАКИЙ(А)] виділяємо такі ЛСВ: а) *шкідливий (harmful)*; б) *прихований (hidden)*; в) *зловмисний (malicious)*; г) *комп’ютерний (computer)*; ґ) *замаскований (disguised)*; д) *комерційний (commercial)*.

Слот [ДЕЩО] відповідно співвідноситься з такими визначеннями:

а) *програма (program)*; б) *хробак (worm)*; в) *кінь (horse)*; г) *вірус (virus)*.

ЛСВ, які заповнюють слот [ДІЄ З МЕТОЮ] є такими: а) *тиражування (replication)*; б) *нанесення шкоди (damage)*; в) *вміщення (placing)*.

ЛСВ, які заповнюють слот [ТАК] виявляють способи здійснення діяльності: а) *по вузлах мережі (by nodes on a computer network)*; б) *за допомогою інших програм,*

комп'ютерів, мереж (by using other programs, computers, networks); в) порушення безпеки/злому (breach security / hacking systems); з) недокументованих можливостей (undocumented features).

Для заповнення слота [ТУТ] виділяємо ЛСВ комп'ютер (computer).

В цілому аналіз ілюстративного матеріалу надав змогу реконструювати квазісинонімічний кіберблок “ВОРОГ СИСТЕМИ” (“SYSTEM ENEMY”) в предметноцентричному типі фреймової моделі (Рис.1).

Таблиця.1.

Предметноцентричний тип фреймової моделі кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ”

ЯКІСТЬ ТАКИЙ(А)	ПРЕДМЕТ ДЕЩО	ДІЯЛЬНІСТЬ ДІЄ З МЕТОЮ	ТАК	ТУТ
W O R M				
шкідлива(ий)	програма/вірус/ хробак	тиражування	по вузлах мереж	комп'ютер
V I R U S				
ТАКИЙ	ДЕЩО	ДІЄ З МЕТОЮ	ТАК	ТУТ
прихована(ий)	програма/ вірус	нанесення шкоди	порушення безпеки/злом інших програм, комп'ютерів, мереж	комп'ютер
M A L W A R E				
ТАКИЙ	ДЕЩО	ДІЄ З МЕТОЮ	ТАК	ТУТ
комп'ютерний зловмисний(а)	програма/вірус	нанесення шкоди	порушення безпеки/злому	комп'ютер
T R O J A N H O R S E				
ТАКИЙ	ДЕЩО	ДІЄ З МЕТОЮ	ТАК	ТУТ
замаскований/ комерційна	кінь/програма/ вірус	нанесення шкоди/ вміщення	порушення безпеки/злому недокументованих можливостей	комп'ютер

У цьому типі фреймової моделі кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ” для квазісинонімів (worm, virus, malware, Trojan horse) абсолютно спільним є локативний слот [ТУТ]. Дані кібернеологізми є неповними синонімами в наступних слотових пропозиціях: [ДІЄ З МЕТОЮ], оскільки представлені тут відтінками значень – *тиражування, *вміщення, *нанесення шкоди; [ТАК] – квазісинонімічні кібернеологізми virus, malware, Trojan horse, оскільки мають спільний ЛСВ – злом, порушення безпеки системи; [ДЕЩО], тут досить цікавою є форма представлення конкретного паразита системи: *вірус, *програма, *хробак та *кінь. Їхня різниця виявляється у слоті [ТАКИЙ(А)], кібернеологізм worm має значення шкідливий, virus – прихований, malware – зловмисний, Trojan horse – замаскований і комерційний. Аналіз слотів свідчить про те, що дані кібернеологізми є квазісинонімами. У цьому кіберблосі домінантою є кібернеологізм ВІРУС (virus), оскільки його синонімічні значення є більш загальними аніж троянца (Trojan horse), мелвера (malware) та хробака (worm).

Акціональна фреймова модель. Основу цього фрейму складають відносини взаємодії одного предмета з іншими. Семантичні ролі відображають характер відносин між предметними сутностями, серед яких одна (агенс) є центральною, тобто в центрі уваги перебуває не сам предмет, а взаємодія предметів. Цей тип фрейму представлений нами на рисунку 1.

В акціональному фреймі нараховуємо **чотири** слоти: [ДЕХТО (агенс)], [ДІЄ З МЕТОЮ], [ДЕЩО], [ТУТ (місце)].

ЛСВ співвідноситься зі слотом [ДЕХТО (агенса)] : користувач (user).

Слот [ДІЄ З МЕТОЮ] відповідно співвідноситься з такими характеристиками, які декодують інформацію та вказують яким способом виконує дії агенса: а) тиражуванням по вузлах мережі (replication by nodes on the computer network); б) нанесенням шкоди за допомогою інших програм, комп'ютерів, мереж (damaging by using other programs, computers, networks); в) шляхом порушення безпеки/злому системи (breach security / hacking system); г) вміщенням недокументованих можливостей (having undocumented features).

ЛСВ, які заповнюють слот [ДЕЩО (інструмент)] є такими: а) програма (program); б) хробак (worm); в) кінь (horse); г) вірус (virus).

Слот [ТУТ (місце)] відповідно співвідноситься з таким визначенням: в комп'ютері (in computer).

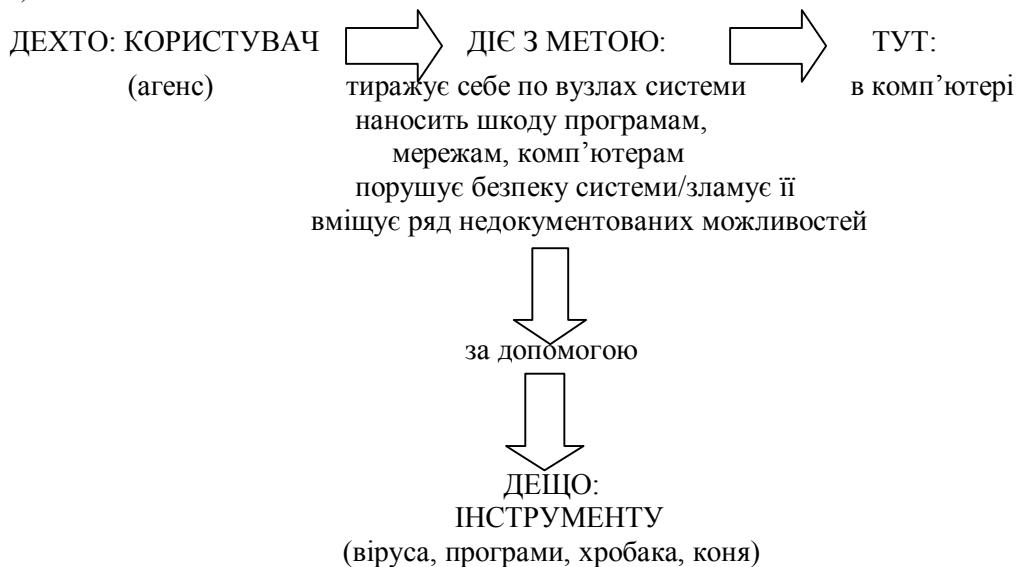

Рис. 1. Акціональний тип фреймової моделі кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ”

Статистичний аналіз спорідненості та розбіжності в слотах досліджуваних кібернеологізмів (worm, virus, malware, Trojan horse) представлений в Таблиці 2. Знаками + та – позначаємо співпадіння та розбіжності слотових параметрів відповідно; знаком ≈ представляємо неповне/часткове співпадіння ЛСВ вищезазначених кібернеологізмів.

Таблиця 2.

Кількісні параметри слотової спорідненості та розбіжності кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ”

Кіберсиноніми \ Слоти	ТАКИЙ (А)	ДЕЩО	ДІЄ З МЕТОЮ	ТАК	ТУТ
worm	–	≈	≈	≈	+
virus	–	+	+	+	+
malware	–	+	+	+	+
Trojan horse	–	≈	+	≈	+

Аналіз емпіричного матеріалу дав змогу з’ясувати, що кіберблок “ВОРОГ СИСТЕМИ”, який нараховує чотири кібернеологізми – virus, worm, malware, Trojan horse може бути фіксованим за допомогою предметноцентричної та акціональної фреймових моделей. В ході нашого дослідження ми виявили, що синонімічність представлених кібернеологізмів є специфічною. Абсолютна синонімічність простежується у локативному слоті [ТУТ], часткова синонімія – у слотових пропозиціях [ДЕЩО], [ДІЄ З МЕТОЮ], [ТАК]. Розбіжність відзначаємо в слоті [ТАКИЙ(А)].

Аналіз словникових дефініцій є важливим етапом дослідження кіберблоку “ВОРОГ СИСТЕМИ” та в подальшому може слугувати основою для експериментального дослідження особливостей функціонування концептуально-фреймового аранжування інших кібернеологізмів у ментальному лексиконі особистості. Отримані в цьому дослідженні результати не вичерпують кола питань дослідження кібернеологізмів, а створюють **перспективи** для зіставлення результатів аналізу структури усіх комп’ютерних словників та глибокого аналізу взаємодії кібернеологізмів в рамках концептуально-фреймових моделей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды, том I. Лексическая семантика / Ю.Д. Апресян. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Школа “Языки русской культуры”. Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – 472 с.
2. Вилуман В.Г. Английская синонимика: Введение в теорию и методику изучения синонимов/ В.Г. Вилуман. – М.: Высшая школа, 1980. – 128с.
3. Жаботинская С.А. Концепт/Домен: матричная и сетевая модели / С.А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т.1. – С.254-259.
4. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание / С.Д. Кацнельсон. – Л.: Наука, 1986. – 298с.
5. Мусурівська О.В. Синонімія як засіб забезпечення когезії тексту / О.В. Мусурівська // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції “Наука і освіта” 2004 – Дніпропетровськ, Наука і освіта, 2004. – С. 66-67.
6. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. – 768с.
7. Нижегородцева-Кириченко Л.А. Концептуальная структура лексико-семантического поля “Интеллектуальная деятельность” / Л.А. Нижегородцева-Кириченко // Вісник Черкаського ун-ту. Сер.: Філологічні студії. – 1999. – Вип. 11. – С. 57-66.
8. Новиков Л.А. Синонимия / Л.А. Новиков // Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 446-447.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. www.audiobooks.ua/.../v_zhovtobryh_t_kvartnik_valentina_mova_i_literature_100_kroktiv_do_zno.
10. www.bookmare.ru/books/QNLC73_nf
11. www.books.tr200.net
12. www.herzen.spb.ru
13. www.uni-altai.ru/Journal/vestbspu/2002/gumanist/PDF/morozov.paf
14. Режим доступу: 5ballov.qip.ru/referat/preview/77985/50

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Оксана Ясінська – аспірантка кафедри практики англійської мови Волинського національного університету ім. Лесі Українки.

Лариса Нижегородцева – проректор з міжнародних зв’язків Луцького гуманітарного університету, кандидат філологічних наук, доцент.

Наукові інтереси: комп’ютерна лінгвістика, кібернеологія.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

ПЕРЕКЛАД НІМЕЦЬКИХ ПРІЗВИСЬК УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Микола ГАМЗЮК (Київ, Україна)

У статті розглянуто особливості перекладу німецьких прізвиськ українською мовою, подано опис семантичних і конотативних характеристик цих мовних одиниць, проаналізовано засоби їхнього перекладу українською мовою.

Ключові слова: прізвиська, семантичні і конотативні характеристики, переклад.

The article discusses the peculiarities of German nicknames translation into Ukrainian, describes the semantic and linguistic connotative characteristics of those units, analyzes their translation into Ukrainian.

Key words: nickname, semantic and linguistic connotative characteristics, translation.

Істотні особливості мови, і тим більше культури, розкриваються при їх порівняльному вивченні. Якщо мовний бар'єр є абсолютно очевидним явищем, то бар'єр культур стає явним тільки при зіставленні рідної культури з чужою, відмінною від неї. У рамках власної культури створюється міцна ілюзія свого бачення світу, способу життя, менталітету як єдино можливого і, головне – єдино прийняттого. Дивно, але переважна більшість людей не усвідомлює себе продуктом своєї культури навіть у тих випадках, коли вони розуміють, що поведження представників інших культур визначається їхньою культурою. Тільки вийшовши за межі своєї культури, тобто зіштовхнувшись з іншим світоглядом, світовідчуттям, можна зрозуміти специфіку своєї загальної свідомості, побачити розбіжності культур [1: 251 – 252].

Метою цієї статті є спроба виявити специфіку німецької й української мовної свідомості на прикладі передачі німецьких прізвиськ українською мовою. Прізвиська, як відомо, займають проміжне положення між ім'ям власним та ім'ям загальним. Метою власного імені є ідентифікація. Власні імена потрібні для того, щоб виділяти окремих індивідів з маси навколишніх інших індивідів. Тому вони, як правило, не перекладаються, а транслітеруються чи транскрибуються. Метою загальних імен є характеристика, тому переклад у розкритті їхнього змісту іншою мовою відіграє дуже важливу роль.

Деякі перекладачі застосовують подвійну форму перекладу прізвиськ: збереження іншомовної одиниці або з перекладом, або із застосуванням транскрипції і лінгвокраїнознавчого коментаря. Також застосовується такий прийом перекладу, як калькування, у сполученні з транскрипцією та описовим перекладом. Останній подається у виносці через свою громіздкість.

Усі проаналізовані нами німецькі прізвиська, на наш погляд, можна поділити на ті, котрі легко перекладаються іншою мовою без яких-небудь коментарів, і на ті, які мають потребу в лінгвокультурологічному коментарі. Першу групу утворюють прізвиська, в основі яких лежить та сама імпліцитна ознака. Вони ґрунтуються на загальній міжнаціональній асоціативній базі. Це прізвиська, утворені від імен загальних: *Puppi* (лялечка), *Engelchen* (янголятко), *Stern* (зірка), *Röslein* (трояндочка) тощо. Для перекладу такого роду прізвиськ досить семантичного перекладу. Сюди можна було б віднести і прізвиська, утворені від конотативних онімів *Einstein*, *Herkules*. Вони є частиною світової культури, тому існують у багатьох мовах, викликаючи однакові асоціації.

Не можна заперечувати той факт, що останнім часом американський спосіб життя залучає багатьох. Це відбивається у мові [2: 13]. Американська кіноіндустрія впливає на численні культури і мови, у тому числі на німецьку й українську. Транслітерація таких німецьких прізвиськ, як *Mickytaus*, *Jumbo*, *Rambo* не викликає труднощів, тому що вони мають в українській мові ті ж самі узуальні еквіваленти.

Проте не всі відомі німецькій та українській культурі слова, які стають прізвиськами, мають однакові додаткові асоціації (конотацію), що слово викликає у свідомості носіїв даної мови. Конотацію в такому випадку не слід вважати компонентом семантичної структури слова (тобто частиною його значення); проте її роль в емоційно забарвленому мовленні є надзвичайно великою. Слова з тим самим референційним значенням нерідко мають неоднакову конотацію в різних мовах, тобто викликають у членів різних мовних колективів різні асоціації (чи взагалі не викликають ніяких). Наприклад, прізвисько, утворене від конотативного оніма *Münchhausen*. Мюнхаузен в українському сприйнятті – мандрівник, романтик, добрий жартівник, фантазер. Цей образ виник під впливом відомої книги Корнія Чуковського «Пригоди барона Мюнхаузена», яку перекладено також українською мовою. Для німця ж Мюнхаузен – *Lügenbaron* («барон-брехун»). Те ж саме можна було б сказати і про прізвиська, утворені від імен загальних. Наприклад, дослівний переклад німецького прізвиська *Lerche* (жайворонок) без відповідного коментаря (презирлива назва жителя Силезії – «дурень, телепень» [3: 495]) може викликати у представника української культури іншу асоціацію, тобто людини, що має звичку рано вставати.

При збігу референційного значення двох мов мають місце відхилення в прагматичному значенні. З проблемою передачі прагматичних значень тісно пов'язане питання про передачу при перекладі метафоричних і метонімічних значень слів. Як відомо, ці значення зазвичай виникають у результаті метафоричного чи метонімічного переносу назви з одного предмета на інший, заснованого на емоційно-оцінній характеристиці даного слова. Вихідним пунктом метафоричного переносу нерідко служать емоційно марковані порівняльні звороти – узуальні: *mager wie ein Hering* (оселедець), *geduldig wie ein Lamm* (вівця) й оказіональні: *naschen wie eine Katze* (кішка) тощо. Такого роду звороти виникають на основі властивого всім народам приписування тваринам і неживим предметам людських рис і властивостей, що потім знову переносяться на людину. Слід, однак, мати на увазі, що не в усіх народів тим самим тваринним і неживим предметам приписуються однакові властивості, тобто відбувається процес утворення певних стереотипів [1: 258 – 259]. Отже, «внутрішня форма» такого роду прізвиськ у різних мовах не збігається. Так, німецьке *Mops*, крім його прямого змісту, означає ще «буркун», *Affe* – «дурень», ці ж іменники в українській мові мають інші метафоричні значення. *Moncom* називають будь-якого маленького песика, мавпою – людину нерозумно і безглуздо перейнятливую, любителя смикатися, корчитися, ламатися, кривлятися. Так, німецьке слово *Maus* означає «душка, красунька, любонька», українське ж *миша* метафорично не вживається. Крім того, що німецьке *Käfer* і українське *жук* мають різні метафоричні значення (порівн.: українське *жук* означає нечесного чоловіка, шахрая, німецьке *Käfer* – молоду гарненьку дівчину), вони ще асоціюються з різною статтю. Але такі прізвиська не представляють складностей для перекладу, тому що їхнє переносне значення зафіксоване словниками.

Великі труднощі при перекладі викликають оказіональні прізвиська, наприклад, композити, у складі яких є ці метафори (наприклад, *Kabelaffe* – прізвисько солдата-зв'язківця, *Moosbuffel* – «нечема, грубіян, дурень» (прізвисько жителя Верхнього Пфальца), *Zollmops* – прізвисько митника, чи індивідуальні прізвиська *Brummbär* (буркун), *Crazynudel* (неповна розуму), *Naschkatze* (ласуня). Такі деривати від іменника *Maus* як *Mäuslein*, *Mäusken*, *Mäusekind*, *Mäuschen*, *Mäusi*, *Mäuserich* для німця, напевно, відрізняються різними відтінками, українською мовою вони перекладаються одним – «душка».

Інший бік проблеми метафори являє собою розходження емоційно-оцінних асоціацій, пов'язаних з тим чи іншим предметом, явищем, живою істотою, традиційно уживаним як основа метафори чи метафоричного порівняння. Наприклад, ми визначаємо специфіку метафоричного вживання прізвиська *Puttfarcken* (складається з двох нижньонімецьких слів *Pfütze* «калюжа» + *Ferkel* «поросся»). У німецькій мові цей образ, як правило, пов'язаний з позитивними оцінками типу «молода людина, охоча до пригод, що вештається цілий день по вулиці і не боїться забруднитися». В українській традиції поросся асоціюється з «товстою, брудною чи підлою людиною».

У деяких випадках при перекладі метафори варто мати на увазі розбіжності в традиційних асоціаціях, пов'язаних з тим чи іншим уявленням. Наприклад, у більшості

випадків німецький епітет «rot», уживаний у метафоричному значенні, може бути перекладено дослівно, оскільки відповідає української традиції. Однак у ряді ситуацій метафоричні функції епітета в українській і німецькій мовах не збігаються, і тоді потрібна образна заміна: *Rotschopf* – «рудоволосе створіння»; *die rote Heidi* – «рудоволоса Хайді».

І у випадках з використанням метонімії також спостерігаються розбіжності в асоціаціях. Наприклад, прізвисько *Feng Kraft* (*Pfennig* + прізвище *Kraft*) було дано людині за те, що вона була скупю і ганялася за кожним пфенігом. Інший приклад – прізвисько *Lockerhosens* (Вільні штани) *Ludwig*. Так називають людину, що з легкістю витрачає гроші, особливо в барі, і не дуже надійну в роботі. В українській людини дані прізвиська не викликають жодних асоціацій. У зазначених вище прикладах використовується синекдоха, яка є настільки ж природною в німецькій мові, як і метафора.

Ще більшу складність для перекладу являє собою такий метафоричний перенос, як антономазія. Таке прізвисько, як *Lilo*, повинне обов'язково супроводжуватися лінгвокультурологічним поясненням (дано людині за зовнішню подібність з німецьким актором Ліло Вандерсом (*Lilo Wanders*)), інакше воно не буде сприйматися українцями.

Сприйняття прізвиस्क в оказіональному вживанні може бути ускладненим через те, що асоціативні відносини, які формують національно-культурну картину світу, переплетені із суб'єктивним національно-індивідуальним сприйняттям об'єкта. Наприклад, прізвиська *Direx*, *Hood*, крім лінгвокраїнознавчого коментарю, мають також коментар автора: *Hood* – дано вчителю, що своїми прогресивними поглядами вніс новий струмінь у шкільне життя, чим і заслужив на повагу школярів і несхвалення вчителів (аналогія з Робін Гудом); *Direx* був важливою людиною в школі, мав симпатію учнів (так звався шериф з Нотингему з мультфільму «Астерікс»).

Фразеологізми, чи зв'язані стійкі словосполучення, іноді навіть цілі речення, як правило, мають повне або частково переносне значення. Основною їхньою особливістю, на думку багатьох сучасних дослідників, є невідповідність плану змісту планові вираження, що визначає специфіку фразеологічної одиниці, додає глибини і гнучкості її значенню. Ці можливості полягають, очевидно, у самій природі фразеологізму – замкнутому мікроконтексті, у якому реалізуються не тільки формальні зв'язки між планом вираження і планом змісту такого знака, але й асоціативно-семантичні, причому не обов'язково логічно виведені із самого мікроконтексту. Саме ця невиводимість і дозволяє фразеологізму позначати найскладніші явища й відносини дійсності в місткій і виразній формі. Найбільш переконливим доказом багатих можливостей фразеологічних одиниць є те, що їх охоче вживають як прізвиська. Наприклад, прізвиська *Der alte (olle) Fritz* (важка гармата) чи індивідуальні прізвиська *Mad jellyfish* нім. *die miese Qualle* (огидна медуза), *Master of Maths*, *Monopoly Man*. Прізвисько *Mad jellyfish* людина одержала за те, що намагалася проводити напружену агресивну гру, а виграла тільки завдяки добре підготовленій повільній грі. *Master of Maths* (магістр математичних наук) дано людині за аналітичну гру. *Monopoly Man* – носій цього прізвиська в грі завжди одержував занадто багато жетонів.

При перекладі губиться значна частина інформаційної насиченості вихідної фразеологічної одиниці, у першу чергу вірогідність культурно-історичних асоціацій, зв'язаних з нею, що можна було б заповнити лінгвокультурологічним коментарем.

Одними з найскладніших для перекладу видів фразеологічних одиниць є фразеологізми, що ґрунтуються на сучасних реаліях. Одні з них швидко стають відомими й поширеними, проникають у міжнародні словники сучасної культури; такі фразеологізми відносно легко розпізнаються в контексті і перекладаються, як правило, за допомогою калькування: *der fliegende Holländer* – Летючий голландець. Інші залишаються переважно внутрішньокультурними, проте, будучи дуже популярними у межах вихідної культури, проникають у тексти, отже, підлягають перекладу.

Нарешті, говорячи про фразеологізми, слід зазначити і стійкі парафрази, уживані як фактичні заміни того чи іншого прямого іменування предмета, явища чи поняття. Чималі проблеми, в основному культурологічного характеру, являють собою парафрази назв країн, міст, відомих діячів тощо. Наприклад, для німецької культури жартівливе *Grosser Heinrich* асоціюється з Північним морем. Тільки дослівний переклад тут неможливий. Перекладаючи

українською мовою, необхідно буде навести історико-культурний коментар для такого парафраза-фразеологізму, як *Nordisches Monte Carlo* Нордичне (північне) Монте-Карло (назва міста Травемюнде). Носію мови він нагадує про перші казино, які були відкриті після другої світової війни у соціалістичних країнах – Німецькій Демократичній Республіці та у Польській Народній Республіці – *Monte Carlo des Nordens* «Монте-Карло Півночі» (Сопот).

Певні труднощі виникають і при перекладі прізвиськ-каламбурів. Каламбур – це жарт, побудований на значеннєвому об'єднанні в одному контексті різних значень одного слова або різних слів / словосполучень, тотожних чи подібних за звучанням. Проаналізуємо деякі етнічні прізвиська, побудовані на грі слів: *Doktor Eisenfaust* – Доктор Залізний кулак, прізвисько боксера-важковаговика Віталія Кличка, але в німецькій мові обігрується два різні значення слова *Faust* – власна назва *доктор Фауст* (оскільки боксер має вчений ступінь доктора наук) і загальна назва *кулак*, *die Schweizer* швейцарський національний варіант *Schwizzer* (швейцарці) – прізвисько *Schwitzer* (від *schwitzen* – упрівати) чи *die Iren* (ірландці) – прізвисько *die Irren* (від *irren* – помилятися). Крім того, при перекладі губиться гра слів, утрачається ще й асоціативний зв'язок утворення прізвиська.

На довершення хотілося б зауважити, що не всі прізвиська перекладаються українською мовою однаково. Нами виявлені такі способи їх перекладу: транскрипція, транслітерація, калькування й описовий переклад. Прагматична мета будь-якого мовного знака – стати зрозумілим. Від цього залежить і вибір відповідного способу перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

5. Бациевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
6. Zimmer D. E. Deutsch und anders – die Sprache im Modernisierungseifer. – Reinbek: Rowohrverlag, 1998. – 383 S.
7. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Warszawa: REA, 1996. – 959 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Гамзюк – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фразеологія, національно-культурна своєрідність мовних одиниць.

ВЕРЛИБР И ПЕРЕВОД: ЖАНРОВАЯ ТРАДИЦИЯ ЭЛЕГИИ (на материале произведений У.Уитмена и их переводов)

Владислава ДЕМЕЦКАЯ (Херсон, Украина)

У статті пропонується перекладознавчий аналіз верлібрових творів У. Уїтмена, результати якого доводять, що верліброві тексти наслідують певну жанрову традицію, а збереження реліктових кліше жанру в перекладі призводить до адекватного відтворення вихідного тексту в перекладі.

Ключові слова: перекладознавчий аналіз, теорія верлібра, збереження реліктових кліше жанру.

The article presents the translational analysis of W. Whitman's free verse and its variants of translation. Its results prove the necessity of keeping up in translation to the genre tradition of the source text in case of adequate interpretation for the target linguistic culture.

Key words: translation analysis, free verse theory, adequate interpretation for the target linguistic culture.

Существует практическая потребность теории верлибра в области перевода. Переводной верлибр чаще всего представляет собой обыкновенный трехсложный размер, где иногда выпадает ударный слог, и этим как бы дается намек на свободную ритмическую структуру. С первого взгляда переводить верлибр проще: нет ни стихотворного размера, ни рифмы, верлибр с его «минус-приемами» (термин А. Л. Жовтиса) или, другими словами, с сознательным отказом от регламентированного использования версификационных средств, оказывается структурой не более простой для перевода, а более сложной. Это объясняется и тем, что верлибр как полноправная система появился во всех без исключения литературах в период трансформации форм, жанров, стилей, в эпохи, характеризующиеся диффузией, взаимопроникновением развитых средств и приемов художественного творчества [1 : 216].

Границы «точности» при передаче формальной стороны верлибра расплывчаты, однако ясно одно: механический перенос особенностей верлибра из оригинала в перевод невозможен. Переводчик должен ответить для себя на вечный вопрос, поставленный еще А. В. Федоровым: что передавать как наиболее важное, какое освещение ему давать, чем жертвовать? Точнее, какие из элементов с наибольшей функциональной значимостью нужно сохранить для достижения максимальной адекватности в переводе.

При переводе классической поэзии у переводчика есть надежные образцы, есть устоявшаяся традиция и есть, наконец, внешние признаки стиха, которые можно сохранить в переводе. Принцип перевода, выдвинутый Э. Паундом («больше смысла и меньше грамматики»), не работает в случае с верлибром. Почему современный переводной верлибр представляет собой «скучную, полупрозаическую жвачку, которую читать трудно?» [4 : 67]. Форма верлибра коварна, поскольку всегда существует опасность, с одной стороны, перевести стихи прозой, а с другой – приблизить его к традиционному стиху или, так сказать, «канонизировать». Однако верлибр, впервые заявивший о себе как «антистих», тем не менее, использует какие-то структуры, которые сигнализируют о том, что перед нами все-таки поэзия.

В силу отличий – языковых, культурных, литературных – прямая и непосредственная идентификация исходного текста (далее – ИТ) и текста перевода (далее – ПТ) невозможна, поэтому для ПТ всегда будут характерными трансформационные сдвиги разных уровней. В этом смысле особенную актуальность при переводе верлибра приобретает проблема ритма, в вопросе о воссоздании которого существуют две крайности. Одни переводчики и теоретики перевода настаивают на точной передаче ритма подлинника. Они не без основания считают, что ритм – это лицо стиха, интонационная сущность высказывания и, как говорил М. Лозинский, «ритмом держится стих, ритмом он живет и дышит». Не случайно поэты облачают свои мысли и чувства в ту или иную ритмическую ткань, и в случае неточной передачи ритма изменяется само произведение.

Другие переводчики и переводоведы возражают: точная передача ритма ИТ невозможна из-за различной природы языков оригинала и перевода. Несомненно, одно – ритмические особенности стиха также специфичны, как и особенности словоупотребления или грамматического строя, поэтому речь может идти не о формальном воспроизведении ритма или его компонентов, а о передаче их функциональной доминанты. Так, поэтичность стихов У. Уитмена, главные принципы его поэтики определяет, по словам самого автора, «ритмический стиль», который в совокупности отражает интерес поэта к ораторскому искусству и риторике. основополагающим принципом ритмического построения уитменовского верлибра служит ритмико-синтаксический параллелизм стоящих рядом строк, усиленный разноуровневыми повторами, опорными словами, «каталогами» (перечислениями), риторическими фигурами речи, инверсиями и эллипсами.

Существует мнение о том, что одним из источников, повлиявших на формирование подобной ритмики У. Уитмена, был индейский фольклор [2]. В качестве подтверждения данной точки зрения ученые приводят результаты сопоставительного лингвостилистического анализа ряда произведений У. Уитмена, в частности, стихотворения «Листья травы», которое демонстрирует сходство композиционного и ритмического строения с индейскими песнями [6; 7; 8; 9]. Действительно, в обрядовой поэзии индейцев ритуальные модели требовали повторения фразы для каждой стороны света, при этом с переменной имеющего символическое значение названия цвета, животного, растения и т.д. На эту особенность индейских фольклорных текстов У. Уитмен обратил внимание, читая не литературные переводы, а этнографические подстрочники.

Перевод индейского фольклора на английский язык, с которым познакомился У. Уитмен, был выполнен Г. Р. Скулкрафтом (1845г.). Большое различие между ИТ и ПТ в данном случае было обусловлено теми задачами, которые ставили перед собой американские этнографы. Собирая песенный индейский фольклор, они, прежде всего, обращали внимание на содержание, а не на форму, которая была несоотносима ни с древнегреческими метрическими формами, ни тем более со стихотворными размерами английского стихосложения. Однако Г. Р. Скулкрафт сохранил своеобразие ритмики

индейских текстов лишь отчасти: ритмический эффект его ПТ все же создавался риторическими обращениями и единой синтаксической структурой каждого предложения. Характерные для текстов У. Уитмена аналогичные приемы ритмико-синтаксического параллелизма, возможно, являются результатом влияния этого прозаизированного подстрочного перевода. В случаях перевода уитменовского верлибра К. Д. Бальмонтом ораторский ритм уступает место медитативному, поскольку переводчик не учитывал того, что стихотворные тексты У. Уитмена построены на периодической смене мер повтора, а основополагающие признаки классического стихотворения (ритм, рифма, размер) выступают у него как второстепенные ритмообразующие признаки. В этой связи нельзя не согласиться с мнением А. Тарковского, который полагает, что в подлиннике произведения У. Уитмена в ритмическом плане более прозаичны, чем в русских переводах К. Д. Бальмонта и К. И. Чуковского.

И все-таки, что же является «каркасом» верлибра вообще и уитменовского, в частности? Думается, что это реликтовые клише лирических жанров романтизма, которые сохраняются в отдельных структурных элементах. Принято считать, что верлибр не соотносится ни с одним из существующих жанров. Другими словами, не существует, к примеру, «верлибровых баллад» или «верлибровых сонетов». Однако верлибр традиционен не только в следовании классическим формам стихосложения, но и жанровым традициям. Именно этот очень важный аспект с точки зрения сохранения структуры ИТ не учитывается при переводе, вследствие чего ПТ, в лучшем случае, представляет собой подстрочник.

Избрав в качестве основной форму верлибра, У. Уитмен, казалось бы, отказался от традиционных форм и жанрово поэзии. Однако его творчество нельзя определить как внежанровое: наследие романтизма и, в частности, жанровой памяти элегии, проявляется в ряде его произведений. Вообще, эстетика и поэтика романтизма, оказавшие огромное влияние на творчество У. Уитмена, привели к тому, что несмотря на новизну формы и «отказ» от литературного наследия, его творчество представляет собой синтез традиции и новаторства.

Обратимся к одному из наиболее известных элегических верлибровых произведений У. Уитмена “*When Lilacs Last in the Dooryard...*” [10] и его перевода, выполненного одним из известнейших знатоков и почитателей творчества американского поэта К. И. Чуковским [5].

Сразу же обращает на себя внимание привнесение в ПТ отдельных элементов часто логически не оправданных и, что наиболее важно, жанроразрушающих. Проанализируем следующий фрагмент ИТ и ПТ:

*Sing by himself a song
Song of the bleeding throat,
Death's outlet song of life, / for well dear brother I know
If thou wast not granted to sing thou would'st surely die*

*...Поет песню один-одинешенек –
Песню кровоточащего горла.
Песню жизни, куда наливается смерть. /Ибо хорошо,
милый брат, я знаю,
Что если бы тебе не надо было петь, ты, наверное,
умер бы.*

В общем, соблюдена эквилинейность, передан ритмообразующий аллитеративный повтор (ИТ: *Sing <...> a song./ Song<...>*; ПТ: *Поет песню <...> Песню <...> Песню*). Однако в ИТ последняя строка содержит элементы устаревшей лексики (один из важнейших жанрообразующих признаков элегии). В ПТ она не воссоздана: переводчик буквально передает синтаксическую конструкцию ИТ и утрачивает лексику, что в результате приводит к тяжеловесности и ритмической аморфности ПТ, потере элегической интонации ИТ. Кроме того, лексико-семантическая трансформация первой строки – *поет песню один-одинешенек* – привносит в текст фольклорный тон, который и разрушает жанровую традицию романтической элегии. Думается, что это происходит в результате смещенного восприятия

переводчиком лейтмотивного для ИТ образа птицы. Изначально в ПТ он упрощен: перед нами *пугливая* птица, которая *притаилась* на болоте, но при этом *поет-распеваает*:

*In the swamp in secluded recesses,
A shy and hidden bird is warbling a song.*

*Вдали, на пустынном болоте,
Притаилась пугливая птица и поет-распеваает песню.*

Между тем, словосочетание *secluded recesses*, переданное наречием *вдали*, употребляется и в другом микроконтексте: *From deep secluded recesses* (пер.: *Из глубоких, неприступных тайников*). В обоих случаях это загадочное место, и в обоих случаях оно связано с птицей. В контексте всего ИТ это таинственное, сакральное место, недоступное для живых. Приведенное двустихие – первое упоминание о птице, которая впоследствии будет проводником лирического героя в мир мертвых. Она не столько *притаилась*, сколько спрятана, не видна. Сначала *несмелая* (*shy*) песня превратится затем в призыв. Вариант *поет-распеваает* несет коннотацию чего-то радостного, веселого, что идет в разрез с жанровыми канонами элегии.

При всей своей семантической конкретности, ИТ воспринимается как философское размышление об основных вопросах бытия – жизни и смерти:

*... From the fragrant cedars and the ghostly pines so still,
Came the carol of the bird.*

*Из глубоких, неприступных тайников,
От ароматных кедров и елей, таких молчаливых, зловещих
как призраки,*

Несется радостное пение птицы.

У. Уитмен не просто описывает некие *ароматные кедровые и ели*, все это – видение, таинственное и призрачное. Думается, *кедровые и ели* вряд ли могут быть *молчаливыми, зловещими, как призраки*. Соответствуя самой птице-проводнику, ее песнь – скорее гимн смерти, чем *радостное пение*, которое *несется из тайников*. Кроме того, *радостное пение* и *тайники* не совместимы семантически.

Необходимо отметить еще одно обстоятельство, которое, несомненно, влияет на качество перевода. В целом, интонация ИТ медитативная и создается путем сращения типичных для романтической элегии синтаксических конструкций и элементов лексики. Однако невнимание переводчика к синтаксическим особенностям ИТ, с одной стороны, и буквальное воспроизведение лексики, с другой стороны, упрощают текст:

*And I saw askant the armies,
I saw in noiseless dreams <...>
<...> I saw them <...>
I saw battle corpses, myriads of them,
And the white skeletons of young men I saw them.*

*As law and wailing, yet clear the notes, rising and falling, flooding
the night <...>*

*<...> how full
you were of woe.*

*И забрезжили передо мной войска,
И, словно, в беззвучных снах, я увидел <...>
И я увидел трупы войны, мириады трупов
Я увидел белые скелеты юношей.*

*Рыдальная, тоскливая песня с такими чистыми трелями, она
Вставала и падала, она заливала своими потоками ночь <...>*

<...> *что вся ты в истоме горя.*

Переводчик не обнаружил связи между использованием элегических клише, с одной стороны, и жанровой традицией – с другой. Так, не во всех случаях сохранен инвертированный порядок слов и повтор, образующий рамочную конструкцию, а вследствие чего возникает прямой перенос значения слов – *песня вставала и падала, истома горя*, что приводит к несохранению стилистической окраски ИТ в ПТ.

Подобные неточности в выборе лексико-семантических соответствий (без учета жанрово обусловленной семантики) лишают ПТ возвышенности и патетичности, присущей жанру элегии. Очевидно, что во всех примерах ИТ преобразуется в зависимости от субъективного представления и, что особенно важно, без учета его жанровой ориентации.

Жанровая память романтической элегии характерна еще одному произведению У. Уитмена «*Из колыбели, вечно баюкавшей...*» (пер. В. Левика) [3]. У. Уитмен остается верным традиции романтизма и это стихотворение является продолжением темы, начатой поэтом в «*Когда во дворе...*», а именно темы смерти и бессмертия любви. Смерть – кульминация жизни, ее завершение. Птица, теряя свою возлюбленную, теряя земную любовь, воскрешает ее в памяти о любви. И эта вечная память любви есть отрицание смерти. Именно это *знание* получает мальчик в «*Колыбели*». Рассмотрим примеры:

Up the seashore in some briers

Two feather'd guests from Alabama, two together, <...>

And every day the he-bird to and fro near at hand

And every day the she-bird crouch'd on her nest, silent

With bright eyes [10].

Я видел в шиповнике, здесь, на морском берегу

Двух птишек из Алабамы, - <...>

И дни напролет самец хлопотал, улета и вновь прилетая,

А самка с блестящими глазками дни напролет сидела молча в гнезде.

Лексико-семантическая трансформация *птишка*, элиминация обособления *two together* лишает фрагмент той загадочности и интимности, которой проникнут весь ИТ в целом. И далее, лексема *самец*, который *хлопотал*, и *самка с блестящими глазками* стилистически не соединимы и не отвечают жанровым канонам элегии. Что уж говорить про *самку*, которая *сидела молча (!) в гнезде*.

В результате использования нейтральной лексики, пропуска обособлений ритм ИТ превращается в близкий к прозаическому:

Till of a sudden

May-be killed, unknown to her mate,

One forenoon the she-bird crouch'd not on the nest,

Not return'd that afternoon, nor the next,

Nor ever appear'd again.

И вот внезапно,

Быть может убитая – кто ответит? – она исчезла.

Она поутру не сидела на яйцах в гнезде,

Не появилась ни к вечеру, ни на завтра,

не появлялась уже никогда.

В ИТ весь фрагмент построен по принципу нарастания. Появление во второй строке словосочетания *May-be killed* оставляет, однако, надежду на то, что ничего безысходного не произошло, и только в пятой строке эта надежда окончательно исчезает. В ПТ принцип нарастания не сохранен, а уточнение *на яйцах* не способствует передаче трагичности ситуации. К сожалению, подобное невнимание к жанрово обусловленной лексике (в том числе лейтмотивной), вместе с бессистемностью в выборе вариантных соответствий из

синонимического ряда (книжная, фольклорная, разговорная лексика) характерны в целом для переводов верлибровых произведений У. Уитмена, наследующих жанровую традицию романтической элегии.

В заключении можно сказать, что верлибру предшествовал не только канонический стих, но и каноническая организация текста. Так, ритмообразующие элементы верлибра позволяют говорить о том, что верлибр наследует принципы организации библейской и литургической поэзии, традиции перевода восточной поэзии и подстрочного перевода традиционной поэзии во французской литературе. Поскольку отличительной особенностью верлибра является интонация, а она, в свою очередь, оформляется посредством определенной лексики и синтаксических конструкций, предполагается, что своеобразие интонационного движения речи верлибра взаимосвязано с жанровой памятью, присущей тексту. Следовательно, вычленение в верлибровых текстах реликтовых клише определенного жанра, позволит разграничить в ИТ индивидуальное, авторское формотворчество и традиционное – жанровую память текста.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жовтис А.Л. Пульс стихотворного перевода // Мастерство перевода. – М.: Высшая школа, 1964. – С.102-113.
2. Мендельсон М.О. Жизнь и творчество У.Уитмена. – М.: Наука, 1965. – 215с.
3. Левик В. В. О точности и верности // Мастерство перевода. – М.: Высшая школа, 1959. – С.21-34.
4. Самойлов Д. Заботиться о содержательной стороне стиха // Вопросы литературы. – Москва, 1978. - №12. – С.31-33.
5. Чуковский К.И. Мой Уитмен. – М.: Высшая школа, 1969. – 120с.
6. Holloway E. Whitman: an Interpretation in Narrative. – Chicago, 1926. – 405p.
7. MacKeithan D.M. Whitman's "Song of Myself" and its Background. – Uppsala, 1969. – 109p.
8. Miller E. W. Whitman Poetry. – New-York Univ. Press, 1968. – 192p.
9. Waskow H. Whitman's Exploration in Forms. – Chicago Univ. Press, 1966. – 252p.
10. Whitman W. Leaves of Grass // Ed. By E.Holloway. – New-York, 1929. – 300p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Владислава Демецька – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту іноземної філології Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: перекладознавство, міжкультурна комунікація, лінгвокультурологія, контрактивна стилістика, дискурсологія.

СУЧАСНИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК СТАРОДАВНІЙ ДВУЛИКИЙ ЯНУС

Анатолій НАУМЕНКО (Миколаїв, Україна)

У статті розглядаються теоретичні і практичні проблеми перекладу у двох площинах – лінгвістичного і концептуального перекладу.

Ключові слова: аналіз, концептуальний, лінгвістичний, перекладацька традиція, поетичний образ, німецька мова, дидактика, наука.

The article inquires into theoretical and practical problems of translation in two facets – linguistic and conceptual kinds of translation.

Key words: problem, theoretical, practical, translation, linguistic, conceptual.

Давньоримське божество Янус вважалось охоронцем входу й виходу, тому й зображалось як істота з двома обличчями, які дивилися водночас вперед і назад. У тому ж стародавньому Римі воно цілком логічно стало незабаром символом єдності минулого й майбутнього, але в наступні доби перетворилось зовсім несподівано на образ аморальної істоти, яка завжди стверджує як абсолютну істину дві протилежні думки про одне і теж явище.

Такою і була завжди сутність перекладу в європейській цивілізації: його заземлено-лінгвістична теорія вперто наполягала на тому, що адекватно (тобто: точно, еквівалентно, відповідно тощо) перекласти можна все, а духовно-культурна практика постійно демонструвала неможливість адекватного перенесення задуму оригіналу в іншомовне середовище.

Якщо порівнювати переклад (у будь-якому функціональному стилі) з оригіналом, то практично завжди бачиш, як далеко відстоять вони один від одного і за змістом, і за формою, і за – як прийнято вважати багатьма перекладознавцями сучасності й минулого, починаючи з

англійця А. Тайтлера далекого від нас кінця XVIII ст. – тим враженням, яке породжують вони у читача. І хоча багато практиків перекладу і навіть деякі з його теоретиків часто-густо звертали увагу своїх сучасників на об'єктивну неможливість зберегти оригінал для іншомовного читача, творчий перекладознавчий процес у галузі його лінгвістичної практики й теорії йшов безупинно вперед, не звертаючи уваги, як ліричні персонажі светловської «Гренади», на «втрату бійця», тобто на вбивчо великі й неминучі розходження між оригіналом і перекладом.

Саме тому між теорією та практикою перекладу існує сьогодні глибока й широка прірва: теоретики аргументовано вказують на можливість збереження оригіналу для іншомовного читача, а практики перекладу наочно показують, що перекласти неможливо практично нічого. Більш того: дидактика перекладу в усьому світі успішно рапортує студенту, що лінгвістично точний переклад можливий, хоча самі студенти постійно під час своєї виробничої практики відчують його неможливість, але, вимуштрувані викладачами, помилково вважають, що це вони ще не накопичили достатнього професійного досвіду і – як наслідок – отримують комплекс власної професійної непридатності.

Саме через це до перекладу (як до процесу і як до результату) необхідно підходити сьогодні зовсім з іншого боку: із концептуального, а не з лінгвістичного; прихильники останнього помилково стверджують, що при наявності двомовних словників точний переклад об'єктивно, а отже і постійно можливий. Таке логічно хибне уявлення базується на християнській доктрині монізму: один Господь, одна його подоба-людина, один єдиний космос, одна його історія, одне його майбутнє, одна правова тощо.

Саме тому лінгвістичний переклад треба назвати мікроперекладом, який дійсно може бути точним, якщо мати на увазі той випадок, коли лексема вказує на один денотат, який, до речі, може мати зовсім різний обсяг значення у мові оригіналу та мові перекладу. Але, крім того, семантична структура слова значно багатша й складніша: крім денотативної сфери, вона має ще і конотативну, і контекстуальну, і авторську, які частіше за все залишаються поза межами лінгвістичного перекладу.

Саме тому потрібний зовсім інший підхід до перекладу: філософський, плюралістичний, концептуальний, національно забарвлений, тобто макропереклад, щоб передати не форму, не зміст, не враження і т. ін., а прагматику оригіналу, тобто задум творця, його концепцію. До речі: багато перекладознавців йшло завжди саме цим шляхом (достатньо згадати хоча б римського Цицерона із I ст. до н. е. з його максимією перекладати не слово, а думку), а найвеличніші з них, відмовляючись сприймати термін «адекватний переклад» як переклад точний, вводили нові за змістом терміни: *еквівалентний, динамічний, функціональний* тощо.

Коли стародавній римлянин Лівій Андронік (III ст. до н. е.) взявся донести до своїх римських співвітчизників практичну, духовну і естетичну велич їх давньогрецьких попередників, він сміливо переодягнув грецьких персонажів з їх національної туніки в зрозумілу для римського читача національну тогу, активно змінюючи при цьому їх прізвища, міста та події. При цьому він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли видатний давньоримський політик, ритор, письменник і значний теоретик і практик перекладу Цицерон (I ст. до н. е.) неодноразово стверджував, що він у своїх перекладах «зважував» не слова, а думки, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Еріугена, Ірландія, перша половина IX ст., перекладаючи латинською мовою твори давньогрецького філософа Діонісія Ареопагіта, акцентував неможливість зрівняти мовні системи оригіналу й перекладу, бо грецька мова, на його розсуд, мала більш точну термінологію для втілення богословських й філософських понять, ніж латина, якою через це вони не завжди могли бути перекладені із тією ж точністю, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Ельфрік, Англія, кінець X – початок XI ст., перекладаючи П'ятикнижжя Мойсеєве, стверджував, що для змістовної прозорості перекладу обов'язково треба як можна далі відходити від оригіналу, маючи на увазі мову та розуміння власного читача (тобто чим

простіший, буденніший переклад, тим він доступніший для широкого читацького загалу), він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Бекон Р., Англія, XIII ст., стверджував, що *«неможливо особливі якості однієї мови зберегти у мові іншій. Саме через це чудовий твір однієї мови неможливо перекласти на мову іншу»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Данте, Італія, XIV ст., заявляв, що *«переклад руйнує всі краси оригіналу, тому що гармонію й музичність останнього неможливо передати іншою мовою»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли, Сервантес М. де, Іспанія, XVII ст., глузував: *«Переклад подібний фламандським гобеленам, але лише з їх зворотного боку: фігури ті ж самі, але перенасичені нитками, які руйнують ці фігури і не показують їх дійсну красу та завершеність»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Імператор Росії Петро Перший у своєму листі до науково-технічного перекладача Зотова писав 25.02.1709: *«Книгу о фортификации, которую вы переводили, мы оную прочли, и разговоры зело хорошо и внятно переведены, но как учит оной фортификации делат, то зело темно и непонятно переведено. И того ради надлежит вам и в той книжке, которую нене переводите, опереца в том, дабы внятнее перевести, а особливо те места, которые учат как делат; и не надлежит речь от речи хранит в переводе, но точно сенс вывыразумев, на своём языке уже так писат, как внятнее может быть»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Дюбо Ж. Б., Франція, XVIII ст., оцінюючи переклад одного сьгодні маловідомого твору, заявив, що судити про оригінал лише за його перекладом – *«це те ж саме, що і судити про картину великого митця лише за її естампом, в якому, зрозуміло, зруйновано не лише колорит, але й малюнок»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Дідро Д., Франція, кінець XVIII ст., був впевнений, що *«всі поетичні особливості оригіналу неминуче щезають у перекладі»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Гайтлер А., Англія, кінець XVIII ст., аргументовано доводив, що *«будь-яка мова – це неповторна система, і тому неможливо перекласти ані зміст, ані форму. Треба перекладати враження»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Шлеєрмахер Ф., Німеччина, кінець XVIII ст., парадоксально, але об'єктивно стверджував, що *«є тільки дві можливості перекласти оригінал: або перекладач, забуваючи про автора, веде читача до нього, або ж навпаки: перекладач забуває про читача і веде до нього автора оригіналу»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли В. фон Гумбольдт, Німеччина, початок XIX ст., заявляв, що *«будь-який переклад виявляється всього лише невдалою спробою вирішити питання, яке вирішити неможливо»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Меріме П., Франція, початок XIX ст., виходячи із себе, кричав *«Що я повинен перекладати: сюжет п'єси «Ревізор», чи мову Гоголя?!»* він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Потєбня О. А., Росія, кінець XIX ст. дійшов висновку, що *«думка, яку передають іншою мовою, отримує нові нюанси, які несуттєві лише з точки зору її первинної форми, але не її змісту»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Петров Д., Росія, кінець XIX ст., сумував, що *«коли думаєш про переклади деяких поетичних творів, то у голову приходить парадоксальна думка: чи не простіше було б їх взагалі не робити?! І ця думка здається безглуздою лише на перший погляд. Праця перекладача неймовірно важка, потребує величезної кількості відомостей й закоханого проникнення у суть перекладу. І як же часто-густо ця праця не вдається! (...), бо діяльність перекладача навіть у найкращому випадку породжує всього лише неточну копію»*, він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Брюсов В., Росія, початок ХХ ст., зрозумів, що «передати витвір поета з однієї мови на іншу неможливо», він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Коли Кімура Н., Японія, кінець ХХ ст., порівнявши всі японські переклади «**Фауста**» Гете, дійшов висновку, що «краще читати Гете в оригіналі» він, не знаючи цього, діяв як ідеальний творець концептуального перекладу.

Так, Американське біблійне товариство, яке виникло у середині ХХ ст., вирішило оновити всі попередні переклади Святого Письма християн і перекласти його новими, навіть мало використаними мовами. Воно звернулося до провідних філологів й перекладознавців світу із пропозицією розробити нову теорію перекладу, бо стара, тобто лінгвістична (мікропереклад на словниковому рівні), не дозволяла іншомовному читачеві зрозуміти слово християнського Бога через відсутність у світосприйнятті цього читача відповідностей та аналогів християнської ментальності.

Саме тоді всесвітньо відомий американський філолог Ю. Найда, не без впливу «*батька*» трансформативної граматики Н. Хомського, запропонував перекладати Біблію за принципом національної, тобто логічної подібності: якщо, наприклад, у етноса, мовою якого перекладається Святе Письмо, немає поняття «*море*», але є поняття «*болото*», то морські пригоди Йова зі Старого Заповіту треба замінити на пригоди «*болотні*».

Чи має рацію Ю. Найда у цьому конкретному випадку – справа дискусійна, але не можна не привітати теоретичну платформу американського вченого: перекладати не зміст, не його лінгвістичне оформлення, а лише намір автора.

Це і є методологічна засада концептуального перекладу.

Концептуальний переклад як поняття, протилежне перекладу лінгвістичному, існував завжди, але як термін виник зовсім нещодавно: у 1995-ому році я виступив на одній із регіональних конференцій з доповіддю на цю тему, в наступні 2 – 3 роки надрукував декілька статей про концептуальний переклад, а у 1999-ому видав про нього цілу монографію, в якій на значному фактографічному матеріалі обґрунтував сутність цього поняття [1]. Сьогодні я творчо продовжую принципи тієї монографії й показую вже шляхи досягнення концептуального перекладу.

Отже, процитовані мною думки свідчать про те, що концептуальний переклад як поняття, яке протиставляє себе перекладу лінгвістичному, існував завжди, але як термін виник зовсім недавно. В якості ілюстрації сказаного про концептуальний переклад я наведу лише два змістовно вагомих і яскравих приклади, один з яких буде вельми поважним за формою, а інший – вельми курйозним. Перший – про глухий кут лінгвістичного перекладу (коли набір слів із неіснуючої у світі мови, який імітує стилістику відомого оригіналу і через це сприймається читачем як чудовий адекватний переклад) і другий – про перспективність концептуального перекладу (тобто про забуття у перекладі стилістики оригіналу та збереження лише його змістовного ядра).

Зараз я надам беззмістовний набір лексем, морфем, синтагм та моделей словотворення із неіснуючої у сучасному світі мови, придуманої мною саме для даного повідомлення, яку я жартівливо назвав БЕМЛПЕ зі французьким наголосом на останньому складі, щоб заплутати прихильників лінгвістичного перекладу; неважко зрозуміти у цьому терміні абревіатуру зі слів «**беззмістовна мова лінгвістичного перекладу**». Більш того: я вибрав для цієї фантастичної мови графіку латиниці, але із фонетикою російського мовлення, щоб ще більше заплутати прибічників лінгвістичного перекладу.

Я міг би, як колись Л. В. Щерба у своїй славнозвісній в усьому світі «*глокій куздрі*», навести десятки вказівок на морфологічні та синтаксичні категорії використаних мною слів, але, вважаю, що все це буде зрозумілим і без мого підказу, а по-друге, не вони грають у моєму тексті вирішальну роль. Через це у мене немає жодного сумніву, що всі рівні мого придуманого тексту – лексичний (повторюваність), морфологічний (рід, число, відмінок, афіксація при словотворенні), синтаксичний (довжина і тип речення, його члени), фонетичний (ритм і розмір синтагм) дозволять читачеві зробити об'єктивний висновок про те, який існуючий оригінал зараз буде процитований неіснуючою у світі мовою.

LAKA

Nodabruk gul laku. Robasluk laka don-gudon. Tapuk gul warun laku: warut-nowarut, slo rowarun ki purum. Baduk gul dulu. Gul bi laku, dula bi gula: warum-nowarum, slo rowarun ki purum. Baduk dula kodu. Gul bi laku, dula bi gula, koda bi dulu: warum-nowarum, slo rowarun ki purum. Baduk koda tobu. Gul bi laku, dula bi gula, koda bi dulu, tob bi kodu: warum-nowarum, slo rowarun ki purum. Baduk tob lotu. Gul bi laku, dula bi gula, koda bi dulu, tob bi kodu, lota bi toba: warum-nowarum, slo rowarun ki purum. Baduk lota miku. Gul bi laku, dula bi gula, koda bi dulu, tob bi kodu, lota bi toba, mika bi lotu: warum-nowarum – rowaruki laku.

Гадаю, що читач вже здогадався, що я цитував на неіснуючій у світі мові сюжет відомої російської казки «Ріпка». Так як же може бути точним лінгвістичний переклад, якщо він дозволяє собі навіть у семантично безглуздій *глокій куздрі* або *лакі* знайти шедевр якогось народного генія?!

А ось тепер обіцяні мною два приклади істинно концептуального перекладу.

На початку вересня 1780-ого року вже тоді відомий у Європі німецький письменник Й. В. фон Гете, відпочиваючи у незначній таверні після вечірнього сходження на гору Кікельган, записав зневажливо олівцем на дерев'яній стіні таверни восьмирядкове віршоване захоплення від побаченого: природа, що умиротворено стихає на ніч.

*Über allen Gipfeln
Ist Ruh;
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einem Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.*

Він і не підозрював, що через декілька років його лірична мініатюра під назвою «**Нічна пісня мандрівника**» обійде весь світ у сотнях і тисячах перекладів не лише різними мовами, а навіть однією. Так, наприклад, тільки українською мовою її перекладали більше, ніж 20 разів, а російською – більше 30. Ось блискучий лінгвістичний, майже дослівний переклад українця Івана Дамар'їна (1999):

*Над верховинами вже спокій,
І жоден лист не шелестить;
Замовкли всі птахи у лісі.
Зажди – і спокій маєш ти.*

На жаль, я не зміг встановити, коли шедевр Гете було перекладено японською мовою, але у 1903-ому році французький дослідник японської поезії знайшов текст японського перекладу і, не впізнавши в ньому гетевського оригіналу, переклав його французькою як яскравий зразок японської лірики. У 1911-ому році німецький дослідник японської поезії наштовхнувся на цей французький текст і, сприйнявши його як переклад японської мініатюри, а не гетевського оригіналу, переклав його німецькою мовою. Таким чином гетевський шедевр повернувся на батьківщину в японсько-французько-німецькому вбранні. Із точки зору перекладознавства вельми цікаво, чи можна упізнати в ньому першоджерело?

Я зараз процитую німецько-французько-японський текст цього поетичного мандрівника, а потім і його підрядковий переклад, а читач хай спробує відповісти на дуже важливе запитання: чи є цей текст перекладом гетевського твору чи це вже зовсім інший витвір. Але спочатку я знову наведу дослівний переклад Івана Дамар'їна для кращого розуміння читачем гетевського оригіналу:

*Над верховинами вже спокій,
І жоден лист не шелестить;
Замовкли всі птахи у лісі.
Зажди – і спокій маєш ти.*

А тепер – японський текст німецькою мовою:

*Stille ist im Pavillon aus Jade.
Krähen fliegen stumm zu beschneiten Kirschbäumen*

Im Mondlicht.

Ich sitze und weine.

Ось його підрядник:

Тиша у павильйоні із нефриту.

Гави летять мовчки до засніжених вишневих дерев

У місячному світлі.

Я сиджу і плачу.

Я упевнений на 100%, що читач відповів на моє запитання, чи є цей текст перекладом гетевського твору чи це вже зовсім інший витвір, одноголосно: це не переклад гетевського шедевра, це навіть не його обробка, це просто зовсім інший вірш. І така відповідь буде найглибшою філософською помилкою, бо тільки що процитований мною текст є геніальним, але японським втіленням гетевського задуму, тобто це – блискучий зразок концептуального перекладу.

Щоб аргументувати це моє судження, необхідно лінгвопоетично, тобто філологічно, цілісно проаналізувати концепцію гетевського шедевра. Про що, по суті, веде мову його автор? Та про те, що, захоплюючись умиротвореною красою стихаючої на ніч природи, він не зміг не оцінити і блискучого задуму її Творця. Саме тому всі її компоненти – від космосу через Землю та її мешканців (світ рослин та світ тварин) до вінця творіння (людини) Гете сприймає як єдність, цілісність, з якої лише людина чомусь-то бажає вирватися, щоб себе, вінця творіння, зробити не її часткою, а другим Творцем. Саме тому, будучи суб'єктивно не християнином, а пантеїстом, Гете все ж об'єктивно не зміг відійти від християнської теософії і заклав у свою ліричну мініатюру натяки-ремінісценції на її міфологію, на відому притчу про шість днів творення Всесвіту: спочатку створив Господь *Космос* (у Гете його втілює лексема «über» – «над»), потім *Земну твердь* (у Гете – «Gipfel», «гори»), потім – *рослинний світ* (у Гете – «Wipfel», «крони дерев») та світ тварин (у Гете – «Vögelein», «пташки»), завершивши процес творіння створенням *людини* (у Гете – «du», «ти»).

При цьому всі компоненти гетевського Всесвіту, крім людини, умиротворені, пов'язані в єдність (це виражається у формі контекстуальної синонімії: спокій царює над Землею та на поверхні її тверді, немає ані подуву у кронах, замовкли навіть маленькі пташки), і лише людина чомусь-то бунтує. Саме до неї і звертається ліричний герой: «Warte nur, balde ruhest du auch. – Зажди – і спокій маєш ти.»

Неважко зрозуміти, що концепція гетевської мініатюри полягає у рішенні проблеми співвідношення цілого та частини. До речі: її художньому втіленню у текст свого і сьогодні не зовсім зрозумілого «Фауста» Гете присвятив більш, ніж 60 років зрілого творчого життя. І наскільки легко, образно, наочно, прозоро, геніально вирішена вона у восьми рядках «**Нічної пісні мандрівника**»!

Я упевнений, що, якби Гете нічого більше, крім цього шедевра, не написав, він все одно залишився б геніальним поетом Німеччини, Європи та світу.

А реалізував він концепцію свого вірша чисто по-європейськи, за принципами християнського монізму: один задум, одна можливість його прочитання, одне текстове значення кожного слова, плюс зображення конкретного явища як загального поняття. Так, гори у нього не конкретні, а гори взагалі, хоч у дійсності він підіймався на одну із вершин німецьких старих гір під назвою **Тюрінгський Ліс**; крона у Гете не конкретного дерева, а взагалі; птахи не конкретного виду, а взагалі і т. і.

Тепер подивимося на японську мініатюру:

Stille ist im Pavillon aus Jade.

Krähen fliegen stumm zu beschneiten Kirschbäumen

Im Mondlicht.

Ich sitze und weine.

Тиша у павильйоні із нефриту.

Гави летять мовчки до засніжених вишневих дерев

У місячному світлі.

Я сиджу і плачу.

По-перше, тут зовсім інша, неєвропейська стилістика: *павільйон із нефриту* може дійсно бути будовою із благородного каміння зеленого кольору, але може означати і альтанку у садочку під покривом зеленого листа; *засніжені вишневі дерева* можуть бути дійсно присипані снігом, а можуть означати їх цвітіння білими пелюстками. Як бачимо, для японця важливим є не сам факт, а лише натяк на нього, щоб все останнє дофантазувати самому.

По-друге, японському читачеві дуже потрібна символіка, але у вельми конкретизованій формі. Саме тому гетевські птиці стають у цьому ліричному шедеврї гавами, які уособлюють в японській міфології мудрість та вічність, а гетевські дерева перетворюються на конкретний символ японського щастя – *сакуру*, та ще й *квітчасту*. І ніч повинна бути для японця *повномісячною*, а не просто темною порою доби.

Після з'ясування вказаних стилістики й символіки неважко зрозуміти і концепцію японської мініатюри: умиротворення розпростерло свої крила над пишнотою природи і всі її мешканці – рослинний й тваринний світи – теж умиротворені. І лише *людина* сидить перед своїм садочком із піску та каміння і відчуває себе віддаленою від усієї цієї благоліпності і через це плаче, сподіваючись, що незабаром і сама стане частиною цього умиротвореного цілого.

Вам не здається, шановні читачі, що я тільки що вивудив із японської мініатюри гетевську концепцію? А яка різна поетика, національно забарвлена, але утворююча те ж саме чудо – філософську концепцію оригіналу?!

Ось тепер я можу відповісти на запитання, яке, безумовно, крутиться у вас на язиці: чому я для перекладу гетевського вірша українською мовою використав мало кому відомий текст Івана Дамар'їна, а не вельми популярний текст М. Старицького з 1883 року? Та тому, що переклад Івана Дамар'їна є найкращим зразком лінгвістичного вбивства концепції оригіналу, тоді як текст М. Старицького, найяскравішого українського драматурга другої половини ХІХ ст., – це геніальне свідцтво перекладу концептуального:

*Темна ніч вершини
Сном оповила,
По німій долині
Морем стала мла.
Не курить за ставом,
Не тремтять листи...
Почекай – небавом
Одітхнеш і ти!*

Оскільки М. Старицький перекладав не Гете, а переклад росіянина М. Ю. Лермонтова, то спочатку декілька слів про російський переклад:

*Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного, –
Отдохнешь и ты!*

Якщо цей переклад оцінювати тільки лінгвістично, то необхідно згадати про те, що він був створений у рік загибелі М. Ю. Лермонтова (1841), коли російський поет давно вже став, як і пророкував В. Г. Белінський, «*поетом з Івана Великого*», тобто самою високою дзвіницею у тодішній Росії. І чомусь-то цей європейські відомий поет, ледве не найкращий стиліст російської мови, зміг всунути у вісім рядків свого перекладу (як, до речі, і М. Старицький у свій переклад) безліч, на перший, лінгвістичний погляд зайвих слів, як неприторенний графоман! Ну, хіба ніч не є тьмою? Тоді навіщо писати «*во тьме ночной*»?! До речі: те ж саме і у М. Старицького: «*Темна ніч*». А хіба нічю не сплять? Тоді навіщо ж писати «*спят во тьме ночной*»?! У М. Старицького – «*ніч сном оповила*». І хіба нічю мла не свіжа? Тоді навіщо писати «*полны свежей мглой*»?! І звідкіля виникла у М. Ю. Лермонтова

«дорога», та ще й «непыльная» (у М. Старицького – «ставок», за яким «не курить»), якщо нічого подібного у німецькому оригіналі немає?! І чому за рядком «*Не дрожат листы*» (у М. Старицького – «*не тремтятъ листи*») йдуть три крапки, на які навіть натяку в оригіналі немає?! І ще багато різних «*Навіщо?*»

Років 20 тому, коли я ще не додумався до моєї сьогоденної теорії концептуального перекладу, я написав про цей переклад М. Ю. Лермонтова розгромну статтю, і я вельми вдячний редакції київського журналу «**Теорія та практика перекладу**» за те, що цю статтю не було надруковано. Лише зараз я розумію, що розгром лермонтовського шедевр можна було здійснити лише із позицій лінгвістичного перекладу, тому що в дійсності переклад М. Ю. Лермонтова (як і переклад М. Старицького) є геніальним зразком перекладу концептуального.

Російський і український поети добре усвідомлювали, що гетевська відсилка-ремінісценція до біблійного міфу творіння не спрацює у голові східнослов'янського читача, який, як справедливо стверджує народна мудрість, починає вірити у Бога, лише коли життя стає нестерпно важким («*Грім не гримне – мужик не перехреститься*»), а ікону шанує лише у церкві («*Годится – молиться, не годится – горшки накрываютъ*»), та й до батьків церкви відноситься вельми скептично, навчаючи своїх дітей співати про священнослужителів сатиричні куплети («*Був собака у попа, / Він його кохав...*»). Саме тому М. Ю. Лермонтову треба було знайти східнослов'янський, точніше: чисто російський символ для втілення проблеми частини й цілого, і він геніально вирішив це завдання: він почав свій переклад із перерахування того, що російський мандрівник бачить із вікна своєї кибитки (тут і гори, і долини, і, зрозуміло, свята-святих російського життя – шлях як символ російської широчині, і кущі по його боках, і багато ще чогось, яке поет міг би ще довго перераховувати. Але навіщо? Неосяжна широчинь Росії вже намальована, тому перерахування можна і обірвати, замінивши його трьома крапками і поставивши *людину* у центр цієї широчині, задавши їй (людині), раз вже вона хоче панувати над цією нестримною широчинню, два традиційно російських й водночас загальнолюдських запитання: «*Що робити?*» і «*Хто винний?*» А відповідь на них поету вже давно відома: почекай трохи – і ти станеш частиною цієї цілісної широчині.

Хіба це не концепція гетевського оригіналу?! А яка міць зовсім іншої стилістики!

Те ж саме і у М. Старицького. Не важко зрозуміти, як я вже казав, що він перекладав не Гете, а Лермонтова, позичивши у нього і шлях (це імпліцитно закладено у нього у словосполучення «*не курить за ставом*»), і куряву, і тремтіння листя, і відмову від християнських ремінісценцій, і багато чого іншого. Але як блискуче вловив він концептуальний підхід М. Ю. Лермонтова до німецького оригіналу: передати не зміст, а задум, втіливши його у національну стилістику! Саме тому з'являються у М. Старицького український *ставок* і, зрозуміло, *море*, хай навіть не справжнє, а *море мли*, але українська тематика вже намальована, вже втілена, і українському читачеві неважко до неї додуматися: море, куди чумаки їздили за сіллю, ставок, біля якого вони розташувалися на ночівлю-відпочинок, варячи свій куліш та споглядаючи блискаючу на небі зіркову плеяду – **Чумацький шлях**.

І знову, як і у японського перекладача і як у російського, виникає національний символ цілісності – широкополий український степ з його вічністю й непорушністю, а в його центрі – *людина*, яка вважає себе, а не його центром Всесвіту: «*Почекай – небавом одіхнеш і ти!*»

І останній приклад концептуального перекладу гетевської мініатюри. У 1959-ому році німець Л. Енглерт переклав її латиною:

*Dormiunt montes, minime moventur
arbores summae, volucres silesunt
per nemus, perfer! paritet guies te
tox recreabit.*

Підрядковий переклад українською мовою:

*Сплять гірські пасми, занадто мало руху
у дерев вершинах, літаючи замовкли*

*у лісі. Потерпи! Поступово спокій у тобі
незабаром відновиться.*

Неможливо не звернути уваги на стилістику перекладу: його автор вісім рядків оригіналу передав тільки чотирма, відмовившись від рими, віршованого розміру і змінивши ламаний гетевський хорей на античний гекзаметр, а майже розмовний гетевський ритм – на величне ораторське мовлення. Навіщо? Та для того, щоб вписати шедевр Гете в одвічний поетичний мотив загасання нічної природи, запропонований ще у VII ст. до н. е. давньогрецьким поетом Алкманом:

*Сплять вершини високі гір і безодні провалин,
сплять стрімчаки й міжгір'я,
змії, скільки їх чорна всіх земля не годує,
густі рої бджол,
тварини гір високих
і чудовиська у багряній глибині морській,
солонко спить і плем'я
швидко літаючих птах.*

Мотив глибокого сну природи зустрічається після Алкмана у багатьох поетів до Гете (на що й натякає переклад Л. Енглєрта): у Вергілія, Овідія, Аріосто, Тассо, Мільтона та інших, але ні у кого він не набрав такої філософської глибини, як у Гете.

Завершити своє повідомлення я хочу другим, зовнішньо жартівливим прикладом, який за своєю суттю є навіть більш ефектним, ніж гетевський.

У середині 1990-х років російський майор міліції Александр Сидоров переклав мовою блатних, тобто фенею, майже всю світову класику [2]. Я зараз процитую дещо з його перекладів, а читач хай спробує відгадати оригінал.

*Пахан и шобла – это ж два брата –
Кому из них шестерить пошел бы?
Мы говорим – шобла. Подразумеваем пахана,
Мы говорим – пахан, подразумеваем шоблу!*

Це, зрозуміло, В. В. Маяковський, його поема «Ленін» (у перекладі – «**Картавий пахан**»).

Мой дядя, падла, вор в законе...

А це – А. С. Пушкін, «**Євгеній Онєгін**»: «**Мой дядя самих честных правил...**»

Без конвоя выломлюсь по трассе...

Без сумніву – це М. Ю. Лермонтов: «**Выхожу один я на дорогу...**»

*Уж если ты готовишь мне кидняк,
Свали теперь, когда мне всё не в жилу.
Пусть это будет мой глухой форшмак,
Но уж во всяком случае не вилы!*

А це – малозвісний сонет Шекспіра, озвучений декілька років тому Аллою Пугачовою:

*Стань самой горькой из моих потерь,
Но только не последней каплей горя.*

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Naumenko A.M. Das konzeptuelle Übersetzen. – Zaporiz'z'a, 1999. – 133 S.
2. Ладный Владимир. «Мой дядя, падла, вор в законе» // Комсомольская правда в Украине. – 1997. – № 18. – С. 23.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Науменко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: історія й теорія літератури, національна специфіка літератури, літературна компаративістика; філологічний аналіз тексту, ідіолект письменника; концептуальний переклад; лінгвопоетична методологія й методика створення підручників з німецької мови для студентів-філологів.

ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА В ПОЭТИЧЕСКОМ ПЕРЕВОДЕ

Наталья ПАНАСЕНКО (Киев, Украина; Трнава, Словакия)

Стаття присвячена аналізу поетичного перекладу вірша Г. Лонгфелло «Стріла та пісня» з англійської на монгольську мову, беручи до уваги культурно-специфічні особливості, які відбиваються у мовній картині світу.

Ключові слова: поетичний переклад, мовна картина світу, концептуальна картина світу, національно-специфічні особливості, когнітивна лінгвістика, культура.

The article highlights analysis of poetic translation from English into Mongolian, taking into account cultural specific peculiarities reflected in language world view, cognitive linguistics, culture.

Key words: poetic translation, language world view, conceptual world view, cognitive linguistics, national-specific features.

Картина мира (КМ) представляет собой одно из базовых понятий когнитивной лингвистики. Впервые этот термин был использован В. Герцем как совокупность внутренних образов внешних объектов, служащих для выведения логических суждений относительно поведения этих объектов. Термин «картина мира» в последнее время под влиянием компьютерной науки заменяется терминами «ментальная репрезентация», «ментальная модель», «когнитивная модель мира», которые означают универсальное концептуальное представление действительности в разнообразии ее внешних и внутренних связей, существующих в виде определенной системы понятий (время, пространство, причина, следствие, количество, часть и пр.) [17: 259 – 260]. КМ есть целостный образ мира, результат когнитивной деятельности человека.

Понятие «картина мира» разработано подробно в ряде работ [1; 2; 4; 7; 11; 20] и особенно в коллективной монографии «Роль человеческого фактора в языке» [16]. Мы ставим своей целью проследить, как в поэтическом переводе отражается КМ, существующая в сознании носителей монгольского языка. Студентам, изучающим английский язык, было предложено сделать перевод на их родной язык стихотворения Г. Лонгфелло «Стрела и песня»; затем один человек сделал обратный перевод на английский язык, и мы получили 8 разных текстов, которые и стали материалом нашего исследования. Прежде чем мы перейдем к анализу нашего языкового материала, напомним о наиболее существенных положениях, имеющих прямую связь с нашим исследованием.

Традиционно разделяются языковая (ЯКМ) и концептуальная картина мира (ККМ), однако в последнее время возникло много новых терминов, связанных с разнообразными КМ. Так, в современной лингвистике широко используются такие термины, как «наивная КМ» [13; 19], художественная КМ [10; 12], национальная КМ [3; 14], мифологическая КМ [6], и др. Также рассматриваются научная, поэтическая, сатирическая и многие другие виды КМ.

Далее мы приведем наиболее перспективные, на наш взгляд, подходы к изучению ЯКМ и ККМ. Одно из наиболее полных определений ККМ принадлежит В. И. Постоваловой, которая считает, что она возникает в результате созерцания, понимания, анализа и оценки человеком окружающей его социосреды как посредника между различными сферами человеческой деятельности. При этом происходит преобразование сенсорной информации в образ, адекватный предметному миру. Существование человека невозможно без ККМ, ибо она является стержнем интеграции людей, средством гармонизации разных сфер человеческой деятельности, базисным компонентом мировидения человека [15].

Наша статья посвящена роли культурологического фактора в поэтическом переводе. Культурология самым тесным образом связана с национальной КМ, которая обусловлена совокупностью концептов, являющихся базой национального мышления. Национальная картина обусловлена различными условиями обитания этносов, социально-историческими и культурными факторами [12: 30].

Функцию «означивания отдельных элементов ККМ» выполняет ЯКМ [18: 6], которая включает слова, словосочетания, словообразовательные форманты, синтаксические конструкции и пр., типичные для разных языков и отражающие знания о мире. ЯКМ входит

в общую концептуальную модель мира и потому является продуктом сознания, результатом переработки представлений и знаний человека, основанных на его чувственном опыте, отражающим процесс изменения и развития объективного мира и наших знаний о нем посредством языка в актах коммуникации. Именно язык обеспечивает целенаправленную передачу индивидуального и социального опыта одного индивида другому, одного поколения другим. Каждая ЯКМ имеет свою структуру. Так, скажем, русская КМ обеспечивается четырьмя источниками: православием, историей, литературой и фольклором [12: 34]. Для японской или арабской картины мира эти составляющие будут другими. Монгольская картина мира отражена в поэтических переводах, представленных ниже.

ЯКМ тесно связана с языком, точнее, с лексиконом разных языков, который можно рассматривать как один из способов интерпретации окружающей среды, категоризации нашего опыта. Каждый язык эквивалентен определенной концептуальной системе, при помощи которой мы воспринимаем, структурируем, организуем и понимаем поток впечатлений из мира, в котором мы живем [22]. Лексикон может отображать не только языковую, но и «наивную КМ», которая стихийно складывается в повседневной жизни как представление о внешнем мире [13; 20: 117]. Субъективное отношение говорящего к внешнему миру репрезентируется лексиконом как суммой вербализованных знаний, полученных в результате выделения «во внешнем мире (природе и обществе) и внутреннем мире человека (его психики и т.д.) неких отдельных величин» [8: 148]. Посредством лексикона человек осуществляет связь с экстралингвистическим миром.

Несмотря на большое количество работ, посвященным исследованию разнообразных КМ, считаем, что ЯКМ с точки зрения переводоведения изучена недостаточно полно и что такое исследование перспективно [9]. Вслед за О. А. Корниловым [5] мы будем рассматривать ЯКМ как производную национальных менталитетов и попытаемся проследить, какие именно национально-культурные особенности привносят переводчики в поэтический текст. Поскольку мы уже детальным образом проанализировали поэтические переводы на монгольский язык [23], здесь мы кратко остановимся на самых важных аспектах нашего исследования, связанных с культурологическим компонентом. Рассмотрим, как в переводах описываются два важных элемента: стрела и песня, которые вынесены автором в заглавие стиха. Приводим текст данного стихотворения.

THE ARROW AND THE SONG by Henry Longfellow

<i>I shot an arrow into the air,</i>	<i>I breathed a song into the air.</i>	<i>Long, long afterwards, in an</i>
<i>It fell to earth, I knew not</i>	<i>It fell to earth, I knew not where.</i>	<i>oak</i>
<i>where.</i>	<i>For who has sight so keen and</i>	<i>I found the arrow, still</i>
<i>For, so swiftly it flew, the</i>	<i>strong,</i>	<i>unbroke;</i>
<i>sight</i>	<i>That it can follow the flight of a</i>	<i>And the song from beginning</i>
<i>Could not follow it in its</i>	<i>song.</i>	<i>to end,</i>
<i>flight.</i>		<i>I found again in the heart of a</i>
		<i>friend.</i>

В оригинале мы видим просто упоминание о стреле без всяких подробностей. Однако, как явствует из переводов, стрела очень важна для монголов, ибо лук был основным оружием монгольских войск еще в начале XIII в. Эти войска были высоко дисциплинированными и превосходными в тактических приемах. Благодаря мастерству конных лучников Чингисхану удалось создать всемогущую империю, покорившую многие народы. Традиции использования луков и конный спорт сильны в Монголии до сих пор. Все студенты, которые делали перевод, умеют обращаться с луком, поэтому они добавили в текст много деталей, касающихся полета стрелы. Здесь и далее в скобках мы приводим имя автора перевода: *Мартагдсан сум хурдтайгаар нислээ* – **The forgotten arrow flew rapidly** (Enkhmunkh); *Би сумаа салхи зүсүүлэн тавьлаа / Тавсан сум үл мэдэх газар луу одлоо / Тэр сум хурдтайгаар хараанд үл гүйцэгдэн замхарлаа / Тэнэсэн сум хайшаа нисэх үл харагдана* – I let go the arrow (or bowstring) so that it **speed-dragged through the wind / The stray arrow...** / That arrow **faded rapidly...** / Where this **wandering arrow flying to is insensible**

(Munkhtugs); *Маш хурдтай харвалаа* – [I] **shot off strong** (Bud); *Нүүгэлтэн шууганан нислээ* – [It] **flew, soaring and aviating** (Batjargal); *Харвасан сум харгуйд шунгиналаа* – **Shot arrow hissed in the darkness** (Solongo); *Эрчим сумаа би тэнгэр лүү харвалаа / Харах нүдэнд үзэгдэхгүй хурдаар / Халин шунган ниссэн болохоор* – **I shot my spry arrow... / With a speed invisible to an eyesight / Because it flew buzzing and soaring** (Narantsogt).

Теперь рассмотрим роль песни в жизни монгольского народа. Среди восточных народов Монголия известна своими богатыми фольклорными традициями. Еще на примитивных стадиях развития во время борьбы за выживание и в период одомашнивания диких животных возникли рабочие песни, которые сохранились до наших дней. Монгольская народная песня может быть классифицирована в соответствии с функциями, которые она выполняет: повседневные, церемониальные и танцевальные. По жанрам выделяются лирические и трагические мелодии, повествовательные, юмористические и праздничные. По длительности различают короткие и длинные песни [24]. «Urtiin duu» – это длинная песня, а «bogino duu» – короткая. «Urtiin duu» играет особую и почетную роль в монгольском обществе. Она исполняется на социальных и религиозных праздниках, отмечаемых монгольскими кочевыми общинами. Этот вид песни известен с XIII в. и сохранился до наших дней. Существует много региональных разновидностей этого жанра, которые имеют важное значение в социальной и культурной жизни кочевников, живущих как в Монголии, так и в северной части Китайской Народной Республики [21].

Выше мы уже говорили о том, что культурно-исторические традиции находят свое отражение в языке. Хотелось бы подчеркнуть, что именно определенный вид песни, а не просто песня упоминается в переводе: *Уртаас урт өнөөх дууг эхнээс нь дуустал сонсоод* – After hearing that **longest song** belting out completely (Nomin).

Переводы иллюстрируют, насколько важна роль песни в жизни монголов. Можно выделить следующие характеристики песни:

1. как она была исполнена и почему: *Хичээн байж дуулсан тэр нэгэн дууг* – The song that I **sang meticulously** (Nomin); *Гэвч газраас тасран алга болж орхилоо* – **propulsed from the ground and fled away** (Munkhtugs);

2. где она была исполнена и куда была послана: *Тэнгэрт би дуу дууллаа* – **In the sky I sang a song** (Batjargal); *Эзгүй талд явахдаа чиний тухай дуу зохиолоо* – I composed a song about you **as I walked through a steppe** (Narantsogt);

3. кто был адресатом песни и о чем она была: *Хэн нэгэн нь сонссон л байгаа / Хэн нэгэн намайг гэсэн хүн нь* – **Someone must have heard it. / Someone who cares about me** (Nomin); *Орчлонгийн хаана ч юм хүрлээ / Машид хүссэн хэн нэгэнд / Магад хүрч мэднэ тэр дуу минь* – It reaches somewhere in the world / **To someone whom it eagerly want / My song might reach** (Solongo); *Энхрий чамдаа сонсгъё гэж хүсэвч / Эндээс миний дуу хэрхэн чамд хүрч, / Эгнэигүй хайрыг минь илчлэх билээ?* – Although [I] wish you would hear it, / **How would my song travel to you, and / Express my colossal love to you?** (Narantsogt).

Приведенные выше примеры наглядно показывают, как особенности национального мышления находят свое отражение в словах, словосочетаниях, т. е. в ЯКМ. Мастерство стрельбы из лука, народная песня являются неотъемлемой частью древней монгольской культуры, которая сохранилась до наших дней. Данные переводы можно рассматривать как диалоги двух культур. Считаю перспективным расширить число языков, что даст возможность проследить отражение национального менталитета в языковых картинах мира.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. – М.: Изд-во Индрик, 2005. – 527 с.
2. Брутян Г. А. Язык и картина мира // Научные доклады высшей школы. Философские науки. – 1973. – №1. – С. 108 – 111.
3. Гурочкина А. Г. Отражение национальной картины мира в межкультурном аспекте // Проблемы романо-германской филологии. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2000. – С. 19 – 21.
4. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
5. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
6. Кошарная С. А. Миф и язык. Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира. – Белгород: БелГУ, 2002. – 288 с.
7. Кубрякова Е. С. Образы мира в сознании человека и словообразовательные категории как их составляющие // ИАН СЛЯ. 2006. Т. 65, № 2. – С. 3 – 13.

8. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 141 – 172.
9. Левицкий А. Е. Перспективы дослідження мовних картин світу в зіставному та перекладознавчому аспектах // Актуальні проблеми германської філології: Матеріали III Міжнар. наук. конф. – Чернівці: «Книги – XXI», 2008. – С. 17 – 20.
10. Миллер Л. В. Лингвокогнитивные механизмы формирования художественной картины мира (На материале русской литературы): Дис. ... д-ра филол. наук. – СПб., 2004. – 303 с.
11. Павленис Р. И. Проблема смысла. (Современный логико-философский анализ языка). – М.: Мысль, 1983. – 285 с.
12. Петрова Л. А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира. – Симферополь: ОАО «СГТ», 2006. – 284 с.
13. Плуныян В. А. К описанию «африканской наивной картины мира» (локализация ощущений и понимание в языке догон) // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 155 – 160.
14. Попова З. Д., Стернин И. А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж, 2003. – 59 с.
15. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 8 – 69.
16. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
17. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія, Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
18. Серебренников Б. А. Как происходит отражение картины мира в языке? // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 87 – 107.
19. Урысон Е. В. Синтаксическая деривация и «наивная» картина мира // Вопросы языкознания. 1996. № 4. – С. 25 – 38.
20. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 108 – 140.
21. Culture. Mongolia // http://portal.unesco.org/geography/en/ev.php-URL_ID=3069&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
22. Lipka L. An outline of English lexicology. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1990. – XI, 212 p.
23. Panasenko N., Baatarkhuu N. Global text categories in poetic translation (culturological approach) // Text, hypertext and context, communication and interpretation. – Trnava: Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnava, 2010. – P. 259 – 272.
24. Shandagdorji D., Khorloo P., Zantsannorov N. Introduction to Mongolian Art, Folk Tradition and Music // <http://www.soundtransformations.btinternet.co.uk/MongolianmusicShandagdorj.htm>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Панасенко – доктор філологічних наук; професор кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету, professor of the department of British and American Studies, University of SS Cyril and Methodius in Trnava, Slovakia.

Наукові інтереси: переклад, когнітивна лінгвістика, інтерпретація тексту, стилістика.

К ВОПРОСУ О РЕДАКТИРОВАНИИ МАШИННОГО ПЕРЕВОДА

Елена ПАНЧЕНКО (Днепропетровск, Украина)

У статті розглянуто проблеми використання машинного перекладу. Проаналізовано певні його недоліки та деякі переваги, проілюстровано машинний переклад науково-технічного тексту.

Ключові слова: переклад, машинний переклад, система машинного перекладу, науково-технічний стиль, редагування.

The article deals with the problems of machine translation usage, its certain drawbacks and a few advantages are analyzed, the machine translation of a scientific text is illustrated.

Key words: translation, machine translation, system of automatic translation, scientific and technical style, editing.

В этой статье в общем виде ставится проблема функционирования машинного перевода на данном этапе его технического развития и лингвистической поддержки. Данная проблема находится в русле актуальных исследований, поскольку язык – это живая структура, которая не поддается полной алгоритмизации, следовательно, посредством одних лишь алгоритмов проблему машинного перевода не решить.

Машинный перевод определяется как выполняемое на компьютере действие по преобразованию текста на одном естественном языке в эквивалентный по содержанию текст на другом языке, а также результат такого действия. Исследования в области машинного перевода ведут А. Н. Баранов, О. С. Кулагина, Л. Г. Чешкова, С. А. Пронина. Однако в данной сфере еще остается ряд нерешенных проблем как теоретического, так и практического характера.

Целью этой статьи является рассмотрение некоторых аспектов редактирования машинного перевода. Идея автоматического перевода (АП) высказывалась, как известно, еще Лейбницем более 300 лет тому назад. Однако на реальную научную и техническую основу эта задача была поставлена только в прошлом веке. Всю первую половину XX века идея перевода с помощью искусственных механизмов «носилась в воздухе».

В настоящее время трудно перечислить все предлагаемые пользователю системы машинного перевода. Эффективность работы современной системы МП в решающей степени зависит от ее удачной настройки на конкретный подъязык (или микроподъязык) естественного языка, на определенную лексику и ограниченный набор грамматических средств, характерных для текстов данной предметной области, а также на определенные типы документов. Учение о подъязках с точки зрения машинного перевода было впервые сформулировано Н. Д. Андреевым (Ленинградский университет) в 1967 г., хотя представления о языковых регистрах, стилях, жанрах письменного текста и т. п. были хорошо известны и в традиционной лингвистике. Подъязык, с точки зрения МП, определяется в первую очередь некоторым исходным набором текстов, в рамках которого определяется входной и выходной словарями, степень распространения и характер лексической неоднозначности лексем, характер и распространенность синтаксических конструкций, способы их перевода в данной языковой паре и пр. Большую роль играют параллельные тексты и словари-конкордансы, с помощью которых можно достаточно эффективно изучить и использовать в составлении алгоритмов лексическую сочетаемость и дистрибуцию (распределение) языковых элементов в речи (дискурсе, тексте).

Под специализированным текстом здесь подразумеваются, например, тексты научных публикаций различных дисциплинарных направлений, юридических документов, искусствоведческих исследований, административного делопроизводства и переписки и т. д. Особенности таких текстов с точки зрения систем машинного перевода могут быть сведены к следующему:

- незнакомые слова, употребляемые только в данной узкой области (термины);
- слова стандартной лексики, имеющие специализированный перевод в данном дисциплинарном направлении;
- конструкции и словосочетания, характерные для данной области знания и использования.

Естественно, что для текстов, характеризующихся относительно жесткой структурой, настроенные на них системы МП могут давать вполне приемлемые переводы и без постредактирования, а в отдельных случаях даже вообще без вмешательства человека. Простейшим видом систем такого рода являются автоматические разговорники для туристов, предлагающие пользователю более или менее разнообразные «меню» стандартных вопросов и ответов на двух или нескольких языках.

Мы согласны с теми исследователями проблем перевода, которые считают, что альтернативы МП нет. Время машинного перевода пришло. Однако это не означает, что машины полностью заменят переводчика и отпадет потребность в услугах традиционного перевода. Чтобы практика МП прочно утвердилась в жизни необходимо выполнение ряда условий технико-экономического и социально-информационного порядка.

Как известно, машина не понимает текст, она лишь преобразовывает его посредством различных алгоритмов и правил. И не важно, сколько будет этих правил, без хотя бы общего понимания входного текста не может быть сколько-нибудь связного и стабильного процесса перевода. На уровне простых предложений и в рамках строго определенной тематики машинный перевод в принципе возможен, но не более. Среди основных преимуществ электронных систем перевода можно назвать удобность и предельную простоту в их использовании, перевод с любого доступного языка (функция доступна не во всех программах) на любой другой и обратно. В некоторых программах предусмотрена функция перевода текстов и слов различных тематик.

Существуют способы улучшения результатов машинного перевода, доступные каждому пользователю. В первую очередь, это подготовка текста для машинного перевода. Прежде чем приступить к переводу, необходимо подготовить текст – выверить его правильность, особенно при сканировании, настроить соответствующие словари, обратить особое внимание на имена собственные и фразеологизмы. Целесообразно не переводить сразу весь текст, а перевести один или два абзаца, для решения вопроса о пригодности используемых словарей. Искусство правильной работы с системой машинного перевода состоит в том, чтобы различать общее и частное. В идеальном случае необходимо знание

иностранного языка и предметной области текста. В словарь вносятся только систематически встречающиеся варианты перевода, единичные же исправляются вручную. В противном случае слово по всему тексту будет переведено неправильно. Соблюдение приведенных выше простых правил обычно позволяет существенно повысить качество переведенных компьютером текстов. Нельзя гарантировать, что они всегда окажутся абсолютно правильными и стилистически грамотными. Однако, вероятнее всего, будет решена первая задача – понять смысл текста.

Вторая задача – редактирование уже полученного текста. По нашим наблюдениям, наиболее распространенными проблемами, которые нужно устранять при редактировании, являются следующие: дословный перевод фразеологизмов, выбор неправильного значения многозначных слов и омонимов, (например, русское слово «предложение» переводится на украинский как «пропозиція», а не «речення»).

Следующим существенным недостатком является очевидное «нежелание» системы менять порядок слов в предложении – иногда это жизненно необходимо. То есть в выходном языке порядок слов почти всегда такой же, как и во входном. Общеизвестно также, что английские существительные утратили грамматическую категорию рода. Поэтому почти все они согласуются с местоимением 3 лица ед. числа «it» – среднего рода. В украинском же языке категория рода у существительных присутствует, и в 3-м лице ед. числе они согласуются с тремя разными местоимениями в зависимости от грамматического рода. Некоторые системы машинного перевода, синтезируя текст на выходном языке, не учитывают возможность согласования существительного и местоимения, его заменяющего, в роде.

Проиллюстрируем сказанное анализом нескольких машинных переводов отрывков научного или технического текста.

Текст на английском языке.

In the Middle Ages, the Roman Catholic Church was at one time a mighty and magnificent institution. It covered the whole of the Christian world with such an organization that no one could be unaware of its existence. It controlled the life of every human being from the moment of birth to the last dying breath. It determined both his actions and his thoughts.

В результате выполненного машинного перевода с помощью системы ПРОМТ мы получили следующий вариант:

В Средневековье, римско-католическая Церковь была однажды могущественным и великолепным учреждением. Это покрывало весь христианский мир такой организацией, что никто не мог не сознавать ее существование. Это управляло жизнью каждого человека с момента рождения к последнему умирающему дыханию. Это определило и его действия и его мысли.

Можно считать, что в целом данный перевод имеет удовлетворительный характер, количество ошибок в нем не является слишком большим. В научном стиле преобладает использование терминов, которые по своей природе тяготеют к однозначности, что снимает одну из важных проблем машинного перевода. Итак, предлагается только один вариант перевода («Middle Ages» – «Средневековье», «Christian» – «христианский»). Тем не мене, необходимо внести некоторые исправления.

– «Roman Catholic Church» – «Римско-католическая Церковь» (нет необходимости писать слово «церковь» с большой буквы);

– «magnificent institution»: лучше сказать «величественное учреждение», чем «великолепное учреждение» в данном контексте;

– «at one time» – это «одновременно», но не «однажды»;

– «It» в данном тексте относится к сочетанию «Римско-католическая Церковь» (feminine gender). Поэтому перевод «Это» неправильный. «Она» (Римско-католическая Церковь) – правильный перевод;

– «be unaware of its existence»: «сознавать ее существование» не совсем удачный перевод. Лучше предложить вариант – «не иметь информации / не знать о её существовании»;

– «from...to» («от...к» – machine translation), но в данном случае необходимо употребить сочетание «от...до», то есть имеет место лексическая ошибка;

– «last dying breath»: «последнее умирающее дыхание» – неприемлемый перевод, необходимо использовать сочетание «последний предсмертный вздох».

Рассмотрим еще один пример машинного перевода научного текста.

Translation is a process by which the chain of signifiers that constitutes the source-language text is replaced by a chain of signifiers in the target language which the translator provides on the strength of an interpretation. Because meaning is an effect of relations and differences among signifiers along a potentially endless chain (polysemous, intertextual, subject to infinite linkages), it is always differential and deferred, never present as an original unity ('The translator's Invisibility', A History of Translation. Laurence Venuti L. N.: Routledge, 1995).

Система ПРОМТ предложила нижеследующий вариант.

Перевод – процесс, который цепь signifiers, который составляет текст исходного языка – заменен цепью signifiers в выходном языке, который переводчик обеспечивает на основании интерпретации. Поскольку значение – эффект отношений и различий среди signifiers по потенциально бесконечной цепи (polysemous, межтекстовый, подчиненный бесконечным редактированиям), это не является всегда отличительным и отсроченным, никогда представлять как оригинальное единство.

При анализе данного перевода мы видим, что он лишь дает возможность получить представление о том, о чем идет речь в тексте. В переводе были пропущены следующие слова: «signifiers», «polysemous», которые имеют ключевое значение для понимания текста. Сказалось на качестве перевода и отсутствие у программы возможности соответствующим образом анализировать синтаксическую структуру достаточно сложного предложения. Следует также обратить внимание на последнее предложение, в котором была допущена грамматическая ошибка. Словосочетание «It is always differential» было переведено как «это не является всегда отличительным», что является неправильным и должно звучать в переводе как – «это всегда отличительный». Таким образом, данный вариант перевода может служить лишь основой для дальнейшего редактирования. Можно предложить следующий вариант отредактированного перевода:

Перевод – процесс, посредством которого цепь означающих в тексте исходного языка замещается цепью означающих в языке перевода. Эту цепь интерпретирует переводчик. Так как значение – это результат взаимосвязей и является различным среди означающих на протяжении возможно бесконечной цепи (полисемичной, межтекстовой, при условии множества соединений), оно всегда различно и никогда не выступает как первоначальное единство.

Перевод – это не отлаженный механизм, не заученный алгоритм и не расписанная последовательность действий, – это каждый раз сложный творческий процесс, требующий достаточно усилий, ведь нужно донести до получателя текста именно тот эмоциональный и информационный потенциал, который вложил в текст его автор. Сложность заключается в том, что непосредственным объектом переводческой деятельности является не сам текст как упорядоченная совокупность языковых единиц, а его смысл, который, как известно, не равен совокупности значений этих единиц. Каждый новый текст в целом требует для себя своего подхода, но существуют некоторые навыки и пути решения переводческих проблем, которые облегчают работу переводчика, а может, и помогают в разработке своей стратегии.

Широкий спектр электронных переводчиков и словарей даёт возможность понимать хотя бы основную мысль и сюжет текста даже тем, кто не имеет ни малейшего представления о языке оригинала.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Винокуров А. А., Чуканов В. О. Новый метод оценки машинного перевода // Информационные технологии и системы. Hardware Software Security. Тенденции и перспективы – Сборник статей: М., Международная академия информатизации, 1997.
2. Система перевода текста PROMT Internet. Руководство пользователя. – С.-Петербург, фирма «ПРОМТ», 1999.
3. Сокирко А. Будущее машинного перевода. Компьютерра. – 5 июня 2002.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Панченко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу і лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету.

Наукові інтереси – лінгвістика тексту, переклад.

ПРОБЛЕМА ПЕРЕДАЧІ ІМПЛІКАТУР ТЕКСТУ ОРИГІНАЛУ У ТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ В ПАРІ «УКРАЇНСЬКА-АНГЛІЙСЬКА МОВИ»

Леонід ЧЕРНОВАТИЙ (Харків, Україна)

Виходячи з аналізу результатів оригінального експериментального дослідження здатності студентів перекладацького відділення розпізнавати імплікатури тексту оригіналу та передавати їх у тексті перекладу, автор формулює низку дидактичних висновків, головним з яких є теза про необхідність формування відповідних умінь у процесі формування фахової компетенції майбутніх перекладачів.

Ключові слова: переклад, експлікація смислу, імплікатура, фонові знання.

Basing upon the results of the original experimental research into the ability of students majoring in translation to recognize implicatures in the source text and to render them in the target text, the author suggests a number of pedagogic-relevant conclusions, advocating the necessity to teach the corresponding skills in the professional interpreting and translation competence development.

Key words: translation / interpretation, explication of meaning, implication, background knowledge.

У процесі тлумачення тексту оригіналу (ТО) перекладач має вирішити ряд проблем, пов'язаних із різними рівнями експлікації його смислу. Останній може виражатися експліцитно (за допомогою експлікатур) або імпліцитно (через імплікатури). Вірне витлумачення експлікатур потребує лише мовленнєвої компетенції. Імплікатури ж зазвичай розглядаються як передумови й умовиводи, що впливають на висновок комунікантів, або як ті, що їх має включити адресат до процесу тлумачення висловлювання [3: 38], а отже їх вірна інтерпретація вимагає додаткових чинників.

У вужчому значенні імплікатури можна розглядати як елементи смислу, що не одержали експліцитного вираження в ТО, але, вірогідно, потребуватимуть його у тексті перекладу (ТП), де вони можуть маркуватися на різних рівнях: граматичному (наприклад, опозиція «означеності-неозначеності» не маркується в українському ТО, але потребує позначення артиклями в ТП англійською мовою), лексичному (приміром, передача значення *outscriber* потребує описового перекладу: «вихідний прилад відтворення даних» (приклад з [3]), стилістичному (наприклад, відтворення фразеологічних одиниць) тощо.

Якщо студент здійснює переклад «знизу – догори», переносячи знаки (лексичні) з одного (ТО) поверхневого рівня на інший (ТП), то спостерігається явище недостатньої репрезентації (*underrepresentation*) [8] імплікатур ТО в ТП, оскільки в ТО відсутні експліцитні маркери, що запускають відповідні механізми у свідомості перекладача.

Для навчання студентів передачі згаданих імплікатур в ТП слід сформувати у них відповідні загальну й локальні перекладацькі стратегії, що ґрунтувалися б на проникненні у смисл ТО з подальшою його передачею в ТП, замість концентрації виключно на значеннях складових речення на поверхневому рівні. Для правильної передачі імплікатури індивід має: 1) розпізнати її в ТО; 2) ідентифікувати її тип; 3) встановити її маркер у мові перекладу; 4) вжити згаданий маркер у ТП. При розробці методики навчання передачі імплікатур ТО доцільно передбачити формування відповідних дій (розпізнавання імплікатури, ідентифікація її типу, встановлення її маркера та його вживання у ТП) і доведення їх до автоматизованого рівня, тобто до навичкових параметрів. Якщо формування згаданих операцій здійснюватиметься через автоматизацію первісно усвідомлених дій, то це дозволить, у випадку ускладнень, повертати контроль за їх виконанням на усвідомлений рівень.

У ширшому значенні імплікатури входять до складу перероблених [4: 40] для потреб дослідження процесу перекладу правил спілкування [7], відповідно до яких існує різниця між наміром мовця та змістом його мовлення (наявність імплікатур), внаслідок чого комуніканти мають орієнтуватися не тільки на те, що сказано, але й на комунікативну ситуацію (яка, поміж іншого, передбачає вміння розпізнавання імплікатур). Мовець має враховувати екстралінгвістичні знання адресата (аби не зловживати імплікацією), а адресат – розширювати те, що говорить мовець (аби вірно витлумачити усі імплікатури). Як неважко зрозуміти, ці правила релевантні й для перекладача, оскільки в процесі перекладу він, постійно співпрацюючи як з

мовцем, так і з адресатом, має так само постійно вирішувати питання, пов'язані з розпізнаванням імплікатур, їх тлумаченням та з доцільністю їх експлікації в ТП.

Формування здатності здійснювати згадані дії, безумовно, має входити до змісту навчання майбутніх перекладачів, однак для його ефективності необхідні дослідження складу фахової компетенції майбутніх перекладачів, а також механізмів прийняття ними рішень в умовах вирішення проблем, пов'язаних із розпізнаванням імплікатур, ідентифікацією їх типу, встановлення їх маркерів та вживання у ТП.

Результати таких досліджень є важливими для визначення змісту навчання перекладу як спеціальності, а отже проблема цієї статті є *актуальною*. Метою цієї публікації є встановлення ступеня здатності майбутніх перекладачів розпізнавати імплікатури в англomовному ТО й знаходити шляхи їх передачі в ТП. Додатковою метою було вивчення способів прийняття перекладацьких рішень студентами в проблемних ситуаціях. Як відомо, вивчення цих механізмів є надзвичайно важливим для методики навчання перекладу [9: 60], а відповіді на запитання щодо їх змісту рекомендується шукати, ґрунтуючись на такій послідовності дій у процесі прийняття рішень, як ідентифікація перекладацької проблеми, з'ясування її характеру, розмірковування над подальшими діями та вибір варіанту з кількох можливих.

Матеріалом дослідження були обрані фразеологічні одиниці, оскільки вони містять імплікатури, розпізнавання та передача яких у ТП пов'язані з певними труднощами, а тому згадані одиниці відповідали вимогам щодо поставленої мети.

Як відомо, за ступенем семантичної спаяності розрізняють фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення [6]. Для перекладачів найбільшу проблему становлять фразеологічні єдності – одиниці в яких цілісне значення вмотивоване переносним значенням їхніх компонентів [6: 230]. Це, перш за все, прислів'я і приказки, що вживаються не тільки в розмовній мові, але й у виступах ораторів, засобах масової інформації, рекламних текстах тощо.

Прислів'я зазвичай визначається (див. [6: 251 – 253]) як стійкий вислів у формі синтаксично завершеного речення, у якому узагальнено суспільний досвід, а приказки – як принагідні зауваження, що, на відміну від прислів'їв, не мають повчального характеру. На практиці важко чітко відрізнити приказки від прислів'їв, їх зазвичай подають і розглядають разом, а тому не будемо розрізняти їх і ми, називаючи їх у подальшому викладі фразеологічними одиницями прислівного типу (ФОПТ).

Будь-яку ФОПТ можна відтворити іншою мовою кількома способами [1; 2; 5]: переказати «своїми словами», перекласти за правилами фразеологічного перекладу (еквівалентом чи аналогом), перекласти як художній твір (тобто створити «штучну» ФОПТ). При виборі еквівалента чи аналога рекомендується зберігати фразеологічність (чи принаймні стилістичне забарвлення) та експресивність, близькі до оригіналу. Бажано зберігати образи, присутні в ТО, не замінювати чужий колорит на свій, враховувати такі ознаки як лаконічність, емоційність, стилістична забарвленість та контекстуальна сумісність.

При побудові «штучної» ФОПТ бажано враховувати її характерні синтаксичні (паралелізм, бінарна конструкція, антитеза, повтори тощо) та евфонічні (рима, алітерація, асонанси) ознаки, а також метрику і образність [2: 258]. Усі згадані чинники є (чи принаймні можуть бути) імплікатурами, які майбутні перекладачі можуть розпізнавати й враховувати при виборі варіанту перекладу, якщо у їх свідомості наявні відповідні еквіваленти чи аналоги, і якщо вони володіють (на усвідомленому чи підсвідомому рівні) прийомами компенсації їх відсутності.

Для визначення ступеня сформованості відповідних навичок та умінь ми провели експериментальний зріз, змістом якого був письмовий переклад 44 українських ФОПТ англійською мовою протягом 90 хвилин. Досліджуваними були 37 студентів 4 – 5 курсів факультетів іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, віком 21 – 23 роки, 31 жінка і 6 чоловіків. Завдання було сформульовано так: «Перекладіть українські / англійські прислів'я, подані далі, англійською / українською мовою. Спробуйте перекласти їх як прислів'я, наприклад: «*An apple a day keeps the doctor away*». Результати зрізу подані далі.

Результати зрізів свідчать про загалом недостатньо високий рівень розвитку умінь розпізнавання та передачі імплікатур. Відсоток відмов від перекладу коливався у діапазоні від 20% до 80%. Загалом, виявлені варіанти можна розділити на кілька груп: 1) імплікатури ТО розпізнаються й повноцінно передаються в ТП; 2) імплікатури ТО розпізнаються й передаються в ТП з різним ступенем втрат; 3) імплікатури ТО розпізнаються, однак перекладачу не вдається передати їх в ТП; 4) імплікатури ТО розпізнаються неповністю, внаслідок чого вони передаються в ТП лише частково; 5) імплікатура ТО не розпізнається, внаслідок чого вона не передається в ТП.

Категорія 1: імплікатура ТО розпізнається й повноцінно передається в ТП. Переклад речення 1 («Як посієш, так і пожнеш») за допомогою відповідника *As you sow, so shall you reap* або аналога *As you made your bed, so you must sleep on it*; переклад речення 2 (*As soon as she gets through with her arguments she would usually make up*) з вірним витлумаченням фразових дієслів, виділених напівжирним шрифтом («Як тільки-но вона викладе усе, що хотіла, вона зазвичай іде на поступки»); переклад речення 3 (*Blue are the hills that are far away*) за допомогою аналога «Добре там, де нас немає»; переклад речення 4 (*Whether a man gives up Bacchus or Venus, depends on the vintage*) з урахуванням змісту міфологічних алюзій («Коли чоловік вирішує, що вибрати – жінку чи вино, він перш за все цікавиться їхнім віком»).

Категорія 2: імплікатура ТО розпізнається й передається в ТП з різним ступенем втрат. При перекладі речення 1 частина студентів пішла шляхом переказу загального філософського змісту прислів'я без збереження його образів (тут і далі збережені речення, які запропонували студенти): *How you do, that results what you have; If you do your work bad, you'll receive bad results; You will have what you've done; Every occurrence has its consequence*. Такий спосіб перекладу підходить лише для тлумачного словника, аби пояснити значення прислів'я, оскільки внаслідок його застосування прислів'я позбувається власних ознак, втрачаючи афористичність, образність та поетичний лад.

Схожа ситуація спостерігається і при перекладі речення 5 (*Content is more than a kingdom* – можливий переклад: «Що маємо, тим і вітаємо»; «Задовольняйся тим, що маєш»), де дослівні варіанти перекладу (наприклад, «Душевний спокій і задоволення більші, ніж королівство») знебарвлюють оригінальне прислів'я. Намагання калькування речення 6 (*Hera without Eros results in Eros out* – можливий переклад: «Шлюб без кохання веде до позашлюбного кохання») спричинило появу варіанта «Гера без Ероса – Ерос йде геть», тлумачення якого адресатом важко прогнозувати.

Суттєвими стилістичними втратами, порівняно з ТО, характеризується й переклад речення 7 (*He carried on carrying on with her, being completely carried away* – можливий переклад: «Він все крутив роман із нею, зовсім втративши голову») з трьома фразовими дієсловами, виділеними напівжирним шрифтом, де пропонувалися варіанти типу «Він продовжував піклуватися нею, будучи повністю під владою почуттів».

Категорія 3: імплікатури ТО розпізнаються, однак перекладачеві не вдається передати їх в ТП. При перекладі речення 8 («Не товчи воду в ступі» – можливі аналоги: *Don't plough the sands; Don't carry water in a sieve; Don't thrash over old straw*) частина студентів невдало намагалася передати зміст безглуздої діяльності, залежно від того, яку саме вони мали на увазі: рух (*Don't stand on / at one place; Don't stay still; Don't wander round and about*), мовлення (*Don't repeat it again and again; Don't play with words*), мислення (*Don't think slowly*) або діяльність взагалі (*Do something else*).

Категорія 4: імплікатури ТО розпізнаються неповністю, внаслідок чого вони передаються в ТП лише частково. При перекладі речення 7 (*He carried on carrying on with her, being completely carried away*) невірне витлумачення другого фразового дієслова спричинило появу речення «Він продовжував злитися на неї, хоча повністю був нею захоплений», а помилкове розуміння останнього пояснює появу варіанта «Він намагався бути з нею, доки повністю став безсилим».

Внаслідок помилкової інтерпретації фразового дієслова *make up* в реченні 2 (*As soon as she gets through with her arguments she would usually make up*) студенти пропонували варіант «Як тільки вона закінчує висловлювати свої аргументи, вона зазвичай переходить до

макіяжу». На переклад речення 9 (*Beggars can't be choosers* – можливі аналоги: «Бідним не доводиться перебирати», «Дар не купля – не гудять, а хвалять»), вірогідно, вплинули часті й напружені передвиборні кампанії в Україні, внаслідок чого тлумачення студентів набули відповідного напрямку: «Бідних не **обирають**», «Раби не можуть **голосувати**».

Для частини студентів імплікатурою при тлумаченні прикладу 4 (*Whether a man gives up Bacchus or Venus, depends on the vintage*) несподівано стало слово *vintage*, інтерпретація якого не завжди була вдалою, що, разом із власним життєвим досвідом, спричинило появу варіантів «Пити гірку чи напій богів – залежить від **винограду**», «Що обирає людина – загул чи любов – залежить від **вина**», «Підкорюється людина Бахусу чи Венері – залежить від **ситуації**».

Категорія 5: імплікатура ТО не розпізнається, внаслідок чого вона не передається в ТП. Випадки цієї категорії переважно обмежуються перекладом з англійської мови українською. Причини неадекватного розпізнавання можуть бути різними. По-перше, це незнання певних лексичних одиниць, зокрема, фразових дієслів, або фразеологічних одиниць. Приміром, при перекладі речення 10 (*He came on a coin that had come out the night before* – можливий переклад: «Він випадково натрапив на монету, що випала з кишені напередодні увечері») пропонувалися досить несподівані, інколи навіть і сюрреалістичні, варіанти: «Вона потрапила в ту ж ситуацію, що й минулої ночі», «Він вимагав монету, що вийшла в обіг минулої ночі», «Він наближався до кутового каменя, який з'явився у попередню ніч», «Він прийшов на зустріч, яка була минулого вечора».

Речення 11 (*Better to wear out than to rust out* – досл.: «Краще зноситися, ніж заіржавіти») – можливий аналог: «Краще згоріти буйним полум'ям, ніж зітліти») виявилося не таким вже й простим, як здавалося, вірогідно, з причини складності переносної інтерпретації, що спричинило появу варіантів типу «Краще носити, ніж ні», «Краще бути знесиленим, аніж зачерствілим», і навіть «Краще роздягатися, ніж іржавіти».

Головною причиною невдач студентів при тлумаченні речення 12 (*Aphrodite is one long sweet dream, but Hera is an alarm clock* – можливий переклад: «Кохання – це довгий солодкий сон, а шлюб – будильник») є брак фонових знань стосовно функцій Афродіти, яку вони інтерпретували виключно як «жінку» або «краса» замість більш прийнятної у даному випадку «кохання». Внаслідок цього пропонувалися варіанти типу «Краса присипляє, а шлюб пробуджує», «Краса – довга солодка млість, а шлюб – тривога».

Схожа ситуація спостерігається при тлумаченні ускладненої структури речення 13 (*Apollo makes up in height for what he lacks in length* – можливий переклад: «Щастя триває недовго, зате яке це насичене відчуття!»), де дослівний переклад («Аполлон компенсує брак тривалості надмірною висотою») виглядає як набір слів, сукупність яких не має великого сенсу. Це пояснюється кумуляцією труднощів різного рівня. Зокрема, Аполлон традиційно асоціюється з красою, а його значення як світла, гармонії і щастя усвідомлюється набагато гірше. Додайте до цього ускладнену семантику багатьох елементів у реченні і маємо варіанти типу «Те, чого деяким не вистачає в силі, вони намагаються компенсувати довжиною», і навпаки: «Зріст Аполлона компенсує те, чого йому не вистачає в довжину», і навіть «Хоч малий, та в'юнкий».

Відсутність фонових знань, що вже спостерігалось при інтерпретації значення *Apollo* у реченні 13, спричинила й труднощі тлумачення речення 14 (*When Adam delved and Eve span, who was then the gentleman?* – досл.: Коли Адам орав, а Єва пряла, хто тоді був джентльменом?), яке важко зрозуміти без знання його походження, пов'язаного з боротьбою за громадянські права в Англії та послідовним відстоюванням тези про те, що класова система існувала не завжди, а тому є необґрунтованим аргументом на користь правомірності існування знаті, як окремої групи з особливими правами. Відповідно, це прислів'я можна перекласти так: «Коли Адам орав у полі, а Єва жито мала жать, хто тоді був знать?». Однак відсутність згаданих знань змусила студентів імпровізувати переважно навколо біблійної легенди про Адама і Єву: «Коли Адам віддав Єві ребро, його можна назвати джентльменом», відхиляючись то в бік сучасних статевих проблем («Коли Адам поділився з Євою ребром, хто був після цього чоловіком?») або «Коли Адам зробив Єву з ребра, хто після цього джентльмен?»), то гендерних ролей в сучасному суспільстві («Якщо Адам поводитьсь

нечемно, а Ів – чемно, хто тоді джентльмен?»), «Поки Адам відпочивав, Єва будувала житло, хто ж тоді був джентльмен?», «Коли Адам гуляв, а Єва будувала житло, хто тоді був чоловіком у домі?») або безапеляційно заявляючи: «Чоловік і жона – одна сатана».

Результати, викладені вище, свідчать, по-перше, про недостатній арсенал засобів у свідомості майбутніх перекладачів для ефективного вирішення проблеми передачі імплікатур, які містяться у фразеології, і, по-друге, про доцільність дослідити способи формування відповідних умінь у процесі навчання, в чому і вбачається перспектива подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение: Учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Академия, 2004. – 352 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. – М.: Высш.шк., 1986. – 417 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 576 с.
4. Львовская З. Д. Современные проблемы перевода: Пер. с исп. – М.: ЛКИ, 2008. – 224 с.
5. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 464 с.
6. Ющук І. П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – 640 с.
7. Levinson S. Minimization and Conversational Inference // Pragmatic Perspective. – Amsterdam: John Benjamin, 1987. – 282 p.
8. Tirkkonen-Condit, S. Choice in translation. A challenge to theory and practice // Tirkkonen-Condit, S and J.Laffling (eds). Recent Trends in Empirical Translation Research. – Joensuu: University of Joensuu, 1993, pp.5–9.
9. Wilss, W. Decision making in translation // Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London: Routledge, 2001, p.57–60.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леонід Черноватий – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Наукові інтереси: методика викладання перекладу у вищих закладах освіти, теорія і практика перекладу.

МЕТАФОРИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДОБРАЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ

Юрій ШЕПЕЛЬ (Дніпродзержинськ, Україна)

У статті розглядається процес метафоризації у відображенні інформаційного поля нації, її ментальності; розкриваються питання художнього перекладу за умови взаємодії споріднених мов.

Ключові слова: метафора, метафорична конструкція, художній переклад, авторські методи, перекладацький аспект, процес метафоризації, метафорична вербалізація, метафоричний синтез.

The paper highlights the process of metaphorisation in the reflection of the informational field of a nation, its mentality; the questions of artistic translation under the condition of related languages co-operation is discussed.

Key-words: metaphor, metaphorical construction, artistic translation, authorial receptions, of translating aspect, process of метафоризації, metaphorical verbalization, metaphorical synthesis.

Ця стаття присвячена вивченню метафоричних значень лексичних одиниць, що використовуються у сучасній українській та російській мовах, а також їх особливостей у світі когнітивної лінгвістики.

Спираючись на досягнення народнопоетичного мислення, М. М. Коцюбинський створює яскраву метафору, в якій йому вдається сконденсувати багатство емоційно-сміслового значення, що пов'язане в народній творчості з кожним із компонентів цієї художньої деталі.

Вважається, що першим метафору як спеціальний риторичний прийом використав «батько красномовства», відомий афінський оратор Ісократ у творі «Еварог», у Римі в широкий вжиток її вводить Цицерон, який зауважував, що немає тропи більш квітчастого в окремих словах і такого, який би вносив у мову більше світла, ніж метафора. Арістотель визначив метафору як перенесення імені з одного об'єкта, позначуваного цим іменем, на якийсь інший об'єкт. Найвиразніше метафора виявляється в лексиці, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень, порівняно з іншими типами мовних значень і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю. Варте уваги й загальне спрямування когнітивістів на дослідження метафори у зв'язку з людиною, яка думає і пізнає. Переваги когнітивної лінгвістики й когнітивного підходу до метафори полягають в тому, що вони відкривають широкі перспективи бачення мови в усіх її різноманітних зв'язках

із людиною, з її інтелектом і розумом, з усіма мисленнєвими й пізнавальними процесами, нею здійснюваними, і, нарешті, з тими механізмами та структурами, які лежать у їх основі.

При перекладі метафоричних конструкцій із української мови російською в перебігу літературного процесу стикаємось із їхньою художньою взаємодією, а також з проблемою перекладності і неперекладності, яка завжди була в центрі уваги багатьох як західноєвропейських (В. фон Гумбольдта – в Німеччині, Л. Вайсгербера – у Європі, Сепіра та Уорфа – в Америці), так і вітчизняних вчених (М. П. Погодіна, О. І. Соболевського, П. О. Лаврівського, П. Г. Житецького, М. О. Максимовича, М. В. Ломоносова, Й. Добровольського та ін.).

У процесі дослідження метафоричних сполучень маємо справу з питаннями сполучуваності слів, якими займалися багато вітчизняних науковців, як-от: І. Р. Вихованець, Л. П. Гнатюк, О. В. Бас-Коненко, К. Г. Городенська, І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, О. Д. Пономарів та ін.

В ході роботи ми досліджуємо метафору, яку широко використовує в своєму творі «Fata morgana» М. М. Коцюбинський як засіб художнього зображення подій в літературній творчості.

Одним із завдань дослідження є спроба встановити й виявити основні закономірності метафоризації, описати дію тих механізмів, які притаманні метафорі як тропу. Це завдання пов'язане з необхідністю створення генеративної теорії метафори – необхідністю, яка сьогодні осмислюється як у нас, так і за кордоном, тому долучення до відображення дійсності виявляється не лише можливим, але навіть необхідним, оскільки мова слугує не лише цілям спілкування, але також є сховищем інформації, яку накопичив мовний колектив, котрий живе в певному екологічному середовищі, досліджуючи його при змінюваних, але характерних саме для нього соціальних умовах, для його культурного й громадського розвитку. Завдяки цьому мова фіксує практично все, що прийнято вважати національно-культурним надбанням народу – носія мови.

Проблема мовної картини світу найтіснішим чином пов'язана з проблемою метафори як з одним із способів її створення. При цьому мовна картина світу слугує перш за все цілям вираження концептуальної картини. І саме форми вираження стосуються всі ті мовні механізми, які організовують мовну картину світу. Але оскільки форма небайдужа до змісту, то і мовна картина світу безпосереднім чином впливає на змістовний аспект відображення дійсності.

Картина світу в усьому «не може бути втіленою в мові, що не знайома людині. Картина світу в жодному разі не повинна бути і стенограмою знань про світ. Вона не є дзеркальним відображенням світу, відкритим вікном у світ. Вона залежить від призми, через яку здійснюється світобачення». Роль такої призми найуспішніше виконується метафорою, оскільки вона здатна забезпечити розгляд того, про що дізнались щойно через вже пізнане, зафіксоване у вигляді значення мовної одиниці.

В деяких випадках перекладу певних метафоричних конструкцій виникають певні ускладнення, для усунення яких ми мусимо бути обізнаними із історії мов, які порівнюємо. У процесі зіставлення української та російської мов також стикаємось з проблемою порівняльного вивчення близькоспоріднених мов, яка містить у собі моменти, які заслуговують на увагу в розумінні культури, правильності і нормативності мови, знання обох мов. Зіставлення української і російської лексичної системи має певні труднощі, які проявляються при перекладі.

Актуальність матеріалу статті полягає в необхідності вивчення метафори не як засобу створення образності в мові й способу прикраси мови, як вона традиційно розглядалась у рамках стилістики й теорії літератури, а в огляді метафори у світлі нової наукової парадигми – когнітивної лінгвістики, де вона пов'язана з певними когнітивними структурами й розглядається як один з основних механізмів пізнання світу, відбиття позамовленнєвої дійсності й особливостей людського інтелекту в одиницях мови й мислення.

Об'єктом аналізу є метафорична вербалізація складених найменувань художньої лексики української мови в порівнянні з російською на матеріалі повісті М. М. Коцюбинського «Fata morgana».

Предметом дослідження став переклад російською мовою метафоричних конструкцій, що використовуються в повісті М. М. Коцюбинського.

Метою даної роботи є дослідження перекладацького аспекту метафори з української мови російською.

Метафорична конструкція має здатність нав'язувати тим, хто говорить даною мовою, специфічний погляд на світогляд, що є результатом вплітання метафоричного значення в концептуальну систему відображення світу, забарвлюють її відповідно до національно-культурних традицій і самою здатністю мови називати невидимий світ тим чи іншим способом. Тому художнє зображення дійсності М. М. Коцюбинським у повісті «*Fata morgana*», у нашому розумінні, багато в чому зумовлене явищем ідіоматичності – як внутрішньомовного, так і міжмовного, але не зводиться до нього, тому що являє собою такий продукт мовної і розумової діяльності, що вносить семантичне членування в дійсність, унікальне для будь-якої мови.

Мовна картина світу у своєму художньому відображенні не обов'язково пов'язана із застарілими уявленнями і не зводиться до етимологічних рефлексів у значеннях мовних сутностей, що характерне в основному для сприйняття лінгвістів, але не звичайних, рядових носіїв мови. Механізми синтаксичної транспозиції у сфері позначення фізично сприйнятої дійсності слугують лише цілям економії мовного коду, виступаючи як звертки, в яких вони відіграють роль предиката. Порівняймо: *Вона плаче гірко – Її гіркий плач зворушив кожного*, де видно економію мовних зусиль за рахунок опредмечування виразу «*Вона плаче гірко*».

При означенні непередметних сутностей частіше діє транспозиція лексико-синтаксична, яка не лише змінює знак функції, але й дозволяє обдумувати події, факти, якості й явища як деякі аналоги предметів у невидимому світі. Так, у виразах: *дика злість охопила його; те, що його авторитет луснув, нікого не здивувало; тяжкі думки не давали йому спокою* сама синтаксична побудова, в якій у позиції агента дії виступає ім'я, абстрактне за своїм змістом, а як присудок – дієслово, що асоціюється з фізичною дією, сама мовна організація думки надає таку її інтерпретацію, згідно з якою *злість* є активною, сильнішою за людину (*охопила його*, а крім того може ще й *мучити, душити, бісити*, але її можна і *перебороти, подолати*) [12: 49].

Необхідно звернути особливу увагу на те, що у конструкціях типу: *сфера її діяльності постійно розширювалась; гіркі думки притупились і він занурився в глибокий сон* – метафоричні зазначення на поверхневому синтаксичному рівні співвідносяться за їх буквальним значенням, а на поглиблено-синтаксичному – за змістом, що відповідає номінативному аспекту виразу. Ці плани метафори утворюють її вербально-асоціативний потенціал, тобто зв'язки, які виходять з буквального значення метафоричних конструкцій та з їхнього реального смислового результату.

Такий варіант способу зображення дійсності й мислення про нього в певному вербально-асоціативному діапазоні (граматичному, лексичному і синтаксичному), звичайно ж не заважає істинному розумінню того, що відбувається. Однак, у світлі сказаного вище, не можна заперечувати й того, що мова (інструмент і правила комбінації) підключає до концептуальної моделі світу, тобто до його власного понятійного відображення, і «наївну» картину світу, що властива повсякденній свідомості, а крім того ще й природну логіку мови. Мова забарвлює через систему своїх значень та асоціацій концептуальну модель світу в національно-культурні кольори. Мова надає їй і власне людську антропоцентричну інтерпретацію, в якій вагомую роль відіграє й антропоцентричність, тобто співвимірність явища зі зрозумілими для людського сприйняття образами й символами, в тому числі й тими, які отримують статус певних стереотипів (до останніх, наприклад, належать уявлення про *лисицю як хитру людину*, про *камін* як еталон людини без почуттів, про *раба як приклад безвілля*) [14: 342].

Усі складові мовної картини світу, елементи, конструкції й такі, поля уявлень – це не просто уламки колишніх концептуально-мовних систем чи емоційні додатки до концептуальної моделі реальності. У сфері відображення невидимого світу основну частину цих образів отримуємо саме при зважанні на мовні сутності. Достатньо відмітити, що такі, наприклад, абстрактні поняття, як *добро, сумнів, рішення, воля, борг*, які широко використовує М. М. Коцюбинський, не лише сконструйовані людиною як константи її внутрішнього світу, але й отримали розвиток і деталізацію за безпосередньої участі

вербально-асоціативних механізмів. Наприклад, *викоренити зло*, де відкривається усвідомлення того, що ця сутність начебто має корені, тобто що їхня причина доволі постійна; у виразі *сумнів закрився в її душу* очевидною є асоціація *сумніву* з чимось потаємним, у співвідношенні *черв'як сумнівів* – з чимось роз'їдаючим. Аналогічний образ можна продовжити на прикладі сполучення *втратити волю, виховувати (в собі) волю (до перемоги), залізна воля; ланцюг невдач; промінь надії; син народу*.

Маємо не лише метафоричне позначення, але й самі опорні найменування пояснюють свою змістову потенцію в даних комбінаціях. Такі комбінації та випадкові сполучення не унікальні: як правило, вони складають регулярні за змістом парадигми при опорних найменуваннях. Порівняймо загальний зміст слова *місце* (де перебігає діяльність і його вираження): *поле діяльності, арена боротьби, сфера впливу*, а також *на дні душі, в глибинах свідомості*. При цьому обмеження в сполуках тих чи інших слів зазвичай осмислені. Так, наприклад, використане М. М. Коцюбинським слово *борг* не може сполучатись зі словом *низький* (*високий борг*), показує, що це поняття включає в себе усвідомлення обов'язку *робити добро* як етичну норму, а те, що *вчинок* не може інтерпретуватись як низький, не визначається словами типу *високий, почесний*, говорить про відсутність в цьому понятті зв'язку з загальноприйнятою *висотою*.

Як вважає Дж. Лаков, звичайна логіка є теорією логічної структури речень і тих закономірностей, котрі лежать в основі того, що розуміється під правильним судженням, що здійснюється даною мовою. Вона є теорією про людське мислення. Образ, що лежить в основі метафоричних конструкцій, відіграє роль внутрішньої форми з характерними саме для цього образу асоціаціями, які надають суб'єктові мовлення широкий діапазон для інтерпретації позначуваного і для відображення скількох завгодно тонких «відтінків» змісту.

Звернення до метафори, на думку С. С. Гусева, який вивчав роль метафоричних конструкцій в науці і науковій картині світу, пояснюється не інтелектуальним безсиллям людини, а тим, що вона здатна слугувати засобом отримання нового знання, створюючи сильне асоціативне поле за допомогою обмеженого діапазону засобів виразності, також образів і символів [3: 110].

Отже, ми виходимо з припущення про те, що мовна картина світу – це невід'ємний для розумово-мовленнєвої діяльності продукт свідомості, який виникає в результаті взаємодії мислення, дійсності і мови як засобу вираження думок про світ в актах комунікації. Самі метафоричні конструкції в художньому зображенні дійсності М. М. Коцюбинським говорять про те, що вербально-мовні технічні засоби мови і образні асоціації, що використовуються при формуванні понять не зникають безслідно, а надають цим поняттям саме мовного забарвлення [2: 254].

Мовна картина світу, що оснащена метафоричними конструкціями, може згасати, не може довгий час зберігатись. Наприклад у М. М. Коцюбинського: *народитись під щасливою зіркою, коса смерті, нести свій хрест, море сліз*. Однак, це не заважає об'єктивному відображенню дійсності, оскільки ця картина впізнається як картина і, як усіяка метафорична конструкція, розшифровується. Ця розшифровка не викликає труднощів, особливо в тих випадках, коли метафорична конструкція оперує звичайними для носіїв даної мови асоціаціями, тим паче що слова і словосполучення – як фарби для цієї картини реалізуються в текстах, що відображають достатньо великі фрагменти світу і його концептуальної моделі [9: 64].

Мовна картина світу не має, таким чином, чітких меж, тому її місце відносно власне концептуальної моделі світу не може бути визначене як периферія. Оскільки метафоричні конструкції М. М. Коцюбинського як інструмент створення мовної картини світу вживаються досить широко, нам представляється більш прийнятним постулат про релятивізації мовної картини світу відносно концептуальної його моделі. Ця співвідносність є результатом маніпуляції мовними засобами і їх інтерпретаційним використанням при вираженні властивостей елементів концептуальної системи. Насправді, такі метафоричні конструкції, як *плин часу* проникли в концептуальну серцевину наукової картини світу, яка не може обходитись і без багатьох інших понять, сформованих за допомогою метафоричних конструкцій.

Дослідження перекладу метафор потребує детального аналізу проблем взаємодії мови оригіналу та мови друготвору. Російська і українська мови є близькоспорідненими, оскільки

належать до групи східнослов'янських мов. У їх звуковому, словниковому складі, граматичній будові є багато спільного. Ці мови генетично споріднені, тому що розвинулися з єдиної основи – давньоруської мови, тому наявність у них спільних рис пояснюється їх походженням. Давньоруська мова в період Київської Русі була єдиною на всій її території. З її розпадом на князівства посилюються діалектні відмінності. У XIV – XV ст. почала формуватися у давньоруської народності українська і російська мови. У них спостерігається схожість і відмінність, вплив мови татаро–монгольських племен, польської та литовської мов на ці мови, особливо на українську. На російську більший вплив мала мова татаро–монгольських племен, тому в цій мові багато тюркських слів, а в українській – польських і литовських. Відмінності у близькоспоріднених мовах пояснюються наявністю діалектів у давньоруській мові і частково подальшим самостійним розвитком цих мов. Формування російської народності і розвиток російської мови пов'язаний із підсиленням Московського князівства. Після возз'єднання України з Росією у 1654 році зв'язки українського і російського народів та їх мов стають більш міцними, але в подальшому розвитку цих мов спостерігається багато спільного і відмінного, що пов'язане з життям цих народів [1: 51].

У мові кожного народу знаходить відображення його історія та зв'язки з іншими народами, тому в кожній мові можна виділити давні лексичні шари та пізніші, які виникли в певні історичні періоди. В українській і російській мовах багато спільних слів, що функціонували ще в період давньоруської спільності. Це назви рослин, тварин, предметів побуту, якостей, чисел тощо. Обидві мови мають однакові слова, що відображають період подальшої спільної історії після возз'єднання в одній державі. Це слова, що позначають політичні і суспільні поняття [4: 120].

Українська і російська мови мають майже однаковий звуковий склад, однакову систему граматичних категорій, подібні способи творення слів, подібні конструкції і типи речень. Разом з тим – це самостійні мови, що мають свої специфічні відмінності. Взаємодія української і російської мов у різні історичні періоди була і залишається одним із джерел збагачення їх лексичних, структурних, стилістичних засобів. Збагачувалися східнослов'янські мови і внаслідок їх контактів з іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами. І це зрозуміло, бо високорозвинена літературна мова не замикалася в собі, а поповнювалася найкращими надбаннями мов і культур інших народів [5: 97].

Спільність багатьох лексичних компонентів, тісні політичні, економічні і культурні зв'язки українського і російського народів визначили спільність багатьох процесів і тенденцій їх розвитку. Проте різний соціально-правовий стан української і російської мов, особливо в дожовтневий період їхніх історій, наявність деяких відмінних рис, обумовлених внутрішніми законами розвитку кожної з мов, а також факторами соціально-економічного і культурного плану стали причиною для вироблення національно-специфічних особливостей. Лексичний склад будь-якої мови становить собою систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, які характеризуються з точки зору їх змісту, походження, функціонування, сфери застосування [7: 19].

Сукупність лексичних елементів становить лексичну систему мови, яка характеризується внутрішньо-організованою єдністю груп слів різного використання. Лексична система – це відкрита рухома система мови, порівняно з іншими її системами. Це пояснюється тим, що словниковий склад мови тісно пов'язаний з життям суспільства, з історичним і сучасним розвитком народу-носія давньої мови. У лексичній системі української і російської мов виразно відобразились спільні процеси і тенденції, обумовлені спільністю походження та подібністю їхніх історичних шляхів і національно-індивідуальних рис, які визначили їх функціонування як самостійних мов. Хоча в лексиці обох мов багато спільних слів, вони відрізняються формою та вимовою. Такі слова або походять з давньоруської мови, або виникли на основі одного кореня, або запозичені з інших мов [8: 131].

Найбільш давніми і спільними в обох мовах є слова на позначення родинних відносин (*мать – мати*), на позначення рослин (*дуб – дуб*), на позначення назв тварин (*белка – білка*), на позначення предметів ландшафту (*лес – ліс*), на позначення дії (*ходить – ходити*), на позначення понять, якостей (*добрий – добрий*), на позначення кількості (*один – один*) і т. д. Саме в цих тематичних групах найбільше спільних слів в обох мовах. У лексиці кожної мови

відображаються зміни, що відбуваються в житті народу, заняттях людей, зв'язках з іншими народами [6: 70].

У російській і українській мовах є багато спільних слів, що відображають соціальні, економічні, політичні зміни у країні, науково-технічний прогрес і т. д. Наприклад: *демократія, партія, пропаганда, пленум, космонавт*. Разом з тим в кожній мові є велика кількість слів, що служать на позначення одних і тих предметів, але називаються різними словами (*полотенце – рушник*). Особливо помітні відмінності в групах слів, на позначення назв одягу, взуття, обрядів, звичаїв, танцю, ігор, тобто усього того, що є особистим для кожного народу (*юбка – спідниця; изба – хата*), граматичними ознаками (*моя собака – мій собака*). Таким чином, у лексичних, звукових і граматичних відмінностях і проявляються особливості кожної мови [11: 48].

Проблема порівняльного вивчення близькоспоріднених мов має свої особливості, тому що саме близька спорідненість містить в собі моменти, які заслуговують на увагу в розумінні культури, правильності і нормативності мови, знання обох мов. Зіставлення української і російської лексичної системи має певні труднощі, які проявляються при перекладі.

Труднощі порівняльного вивчення обох мов полягають не стільки в тому, що, крім багатьох спільних рис, кожна із споріднених мов має свої специфічні риси, скільки в тому, що такі особливості не завжди легко виділяються зі спільного для близькоспоріднених мов фонду, і що найчастіше відмінність вдається знайти шляхом глибокого лінгвістичного аналізу, що нерідко здійснюється завдяки залученню даних з історії мов, діалектології та інших джерел [10: 34].

У художньому перекладі основною стає суть перекладу як акту не тільки міжмовного, а й міжкультурного та комунікаційного, тому що в художньому перекладі перехрещуються всі аспекти багатомірного явища як мови, так і культури. У перекладі постійно відбувається зіткнення культур як об'єктивного способу життєдіяльності одного народу, суб'єктивно сприйнятого і описаного автором оригіналу, із суб'єктивним уявленням перекладача про цю культуру, якщо йдеться про неспоріднені народи. Непорозуміння, які виникають саме тоді, коли перекладач намагається якнайточніше передати окремі елементи тексту, співвідносяться з окремими фрагментами дійсності. Не можна ставити знак рівності між перекладом і оригіналом, оскільки переклад завжди має в собі якісь змінені моменти. Часто перекладач не розуміє, про що йдеться в художньому творі і тому не розуміє його, а отже, щоб пояснити незрозумілі явища, звертається до коментарів, але і це не є виходом. Факт взаєморозуміння залежить від компетентності перекладача. Перекладач, на відміну від читача, уважно вивчає оригінал перш ніж почати його переклад. Тільки за таких умов можуть бути вибрані найбільш адекватні способи передачі інформації мовою перекладу [13: 33].

Отже, виходячи з вищесказаного, можемо дійти таких висновків.

Насичена метафорами мовна картина світу не має чітких меж, тому її місце не може бути визначено як периферія. Мова забарвлює через систему своїх значень та асоціацій концептуальну модель світу в національно-культурні кольори, надає їй власне людську антропоцентричну інтерпретацію, в якій вагому роль відіграє антропоцентричність, тобто співвимірність явища зі зрозумілими для людського сприйняття образами й символами, в тому числі й тими, які отримують статус певних стереотипів.

Мовна картина світу – це невід'ємний для розумово-мовної діяльності продукт свідомості, який виникає в результаті взаємодії мислення, дійсності і мови як засобу вираження думок про світ в актах комунікації. Самі метафоричні конструкції в художньому зображенні дійсності говорять про те, що вербально-мовні технічні засоби мови і образні асоціації, що використовуються при формуванні понять не зникають безслідно, а надають цим поняттям саме мовного забарвлення. Усі складові мовної картини світу, елементи, конструкції, поля уявлень – це не просто уламки колишніх концептуально-мовних систем чи емоційні додатки до концептуальної моделі реальності. У сфері відображення невидимого світу основну частину цих образів ми отримуємо саме при зважанні на мовні сутності. Оскільки метафорична конструкція як інструмент створення мовної картини світу вживається досить широко, нам представляється більш прийнятним постулат про релятивізацію мовної картини світу відносно концептуальної його ж моделі.

Дослідження перекладу метафор потребує детального аналізу питань взаємодії мови оригіналу та мови друготвору. Українська та російська мови мають майже однаковий

звуковий склад, однакову систему граматичних категорій, подібні способи творення слів, конструкції та типи речень. Разом з тим – це самостійні мови, що мають свої відмінності. Взаємодія української і російської мов у різні історичні періоди була і залишається одним із джерел збагачення їх лексичних, структурних, стилістичних засобів.

Проблема порівняльного вивчення близькоспоріднених мов має свої особливості, тому що саме близька спорідненість містить у собі моменти, які заслуговують на увагу в розумінні культури, правильності й нормативності мови, знання обох мов. Будь-який художній твір живе не тільки своїм самостійним життям, але й пов'язаний з іншими творами, написаними тією ж мовою. Часто перекладач не розуміє про що йдеться в художньому творі і тому не сприймає його, а отже, щоб пояснити незрозумілі явища, звертається до коментарів, але і це не є виходом. Факт взаєморозуміння залежить від компетентності перекладача.

Однією з особливостей творчої манери М. М. Коцюбинського є те, що письменник любить виявляти, підкреслювати своє ставлення до зображуваного, характеризувати героя свідомо повторюваними декілька разів образними деталями, його метафори служать засобами емоційно-оціночної, психологічної характеристики. У «Fata morgana» зустрічаються постійні метафори, які є невід'ємним елементом поетичної мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брицин М. Я., Жовтобрюх М. А., Майборода А. В. Порівняльна граматики української і російської мов / М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. В. Майборода. – К., – 1987. – 108 с.
2. Греков В. Ф. Художня майстерність М. Коцюбинського / В. Ф. Греков. – К., 1969. – 380 с.
3. Гусев С. С. Коммуникативно-функциональная роль метафоры / С. С. Гусев. – Л., 1984. – 110 с.
4. Зарицький М. С. Переклад : Словотворення та редагування / М. С. Зарицький. – К., 2004. – 120 с.
5. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К., 1984. – 130 с.
6. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – К., 1958. – 90 с.
7. Ковалик І. І. Про деякі питання слов'янського словотвору / І. І. Ковалик. – К., 1958. – 108 с.
8. Колшанский Д. Г. Процессы речевых значений / Д. Г. Колшанский. – М., 1975. – 147 с.
9. Непийвода Н. М. Мовна гра та гумор у тексті / Н. М. Непийвода. – К., 2001. – 102 с.
10. Павлович М. В. Исследование способов переосмысления / М. В. Павлович. – М., 1979. – 180 с.
11. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник для студентів факультету журналістики / О. Д. Пономарів. – К., 1993. – 201 с.
12. Рассел Б. А. Онтологічний аспект метафори / Б. А. Рассел. – Л., 1971. – 290 с.
13. Содоль Г. В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : Довідник / Г. В. Содоль. – К., 1972. – 308 с.
14. Тимошенко П. Д. Хрестоматія матеріалів з історії літературної мови / П. Д. Тимошенко. – К., 1961. – 480 с.
15. Уёмов Ю. А. Фокус внимания / Ю. А. Уёмов. – М., 1970. – 158 с.
16. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 2000. – 186 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Шепель – доктор філологічних наук, професор кафедри граматики англійської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: дериватологія, компаративістика, загальне мовознавство, словесність, структурна лінгвістика, когнітологія.

СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ ВЛАСНИХ НАЗВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ОРИГІНАЛУ ТА ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНУ В. НАБОВОКА «ЛОЛІТА»)

Тетяна АНДРІЄНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто стратегії перекладу власних назв, проаналізовано їх залежність від функцій власної назви у художньому творі, описано деякі тактики стратегій очуження та одомашнення.

Ключові слова: стратегія перекладу, очуження, одомашнення, власні назви, авторський переклад, мовна гра, іронія.

The article analyses strategies employed for the translation of proper names, their dependence on the function of the proper names in the work of verbal art; some tactics of domesticating and foreignizing translation strategies are described.

Key words: translation strategy, domesticating, foreignizing, proper names, author's translation, language-game, irony.

Увагу сучасної перекладацької спільноти до перекладу власних назв відображає зростаюча кількість публікацій на цю тему як науковими виданнями (наприклад [1; 3]), так і

перекладацькими агенціями (наприклад [2; 4]). Загальним пафосом цих праць є заперечення факту, що власні імена «не перекладаються», або перекладаються шляхом відтворення їх формальної сторони. Разом з тим, і практичні перекладачі, і дослідники, і навіть автори [7] усвідомлюють важливість перекладу власних назв у художньому тексті. Тому **актуальність** цього дослідження вбачаємо у загальній спрямованості перекладознавчих студій на вивчення чинників, що впливають на способи вирішення специфічних проблем перекладу, до яких відноситься і переклад власних назв. Визнаючи роль власних імен у відображенні національного світобачення мовної спільноти, **мету** дослідження визначаємо як з'ясування ролі локальних стратегій очуження та одомашнення у відтворенні смислу власних імен як елементів художнього тексту. **Об'єктом** дослідження є локальні стратегії очуження та одомашнення, а також тактичні прийоми їх реалізації при відтворенні власних назв у перекладі. **Матеріалом дослідження** є оригінал та авторський переклад роману В. Набокова «Лоліта», а також його переклад українською мовою, виконаний П. Тарашуком з російської версії роману.

Термін «стратегія» уживається в перекладознавстві на позначення досить широкого спектру дій перекладача – від вибору тексту до визначення способів відтворення конкретних мовних одиниць [12: 240]. Стратегію визначають як потенційно свідомий план вирішення конкретної перекладацької проблеми, що виникає при перекладі тексту або його фрагменту [6; 9: 18; 10: 8], причому підкреслюється її свідомий характер, на відміну від нестратегічних процесів [8: 4; 11].

Стратегіями, які виділяються переважною більшістю дослідників є очуження (foreignizing) та одомашнення (domesticating), перша з яких є результатом наближення читача до оригіналу (автора), друга – оригіналу (автора) до читача [13]. На вибір стратегії перекладу впливають комунікативні чинники (характер аудиторії, просторова, часова та соціальна дистанція), характеристики самого тексту, вертикальний контекст, наявність раніше виконаних перекладів того ж тексту [5], інтертекстуальні вкраплення, статус мови оригіналу та мови перекладу у світі і т. п.

Конкретні прийоми та процедури перекладу задля реалізації стратегій можуть розглядатися як підпорядковані їм тактики. Зокрема, дослідники перекладів з англійської мови перською вказують, що стратегія одомашнення включає такі процедури як ідіоматичний переклад, синонімія, обмежена чи абсолютна універсалізація, описовий переклад, адаптація, еквіваленція, «нормалізація», експлікація, «спрощення», екзотизм та вилучення, у той час як стратегія очуження складається з шести процедур, а саме: позатекстова примітка, внутрішньотекстова примітка, орфографічна адаптація, повтор, калька та запозичення [13: 1581].

У цій статті увагу зосереджено на перекладі власних імен. Переклад власних імен художнього твору завжди вимагає від перекладача особливого підходу, визначення стратегії перекладу, а надто – у такому складному, сповненому алюзій та мовної гри творі як «Лоліта». Транспозиція значень власного та загального імен розглядається у стилістиці як явище антономазії й пов'язується здебільшого з іменами персонажів художнього твору («промовисті імена»). Проте поєднання індивідуальної референції і характеристики властиве також географічним назвам та іншим власним назвам художнього твору [1; 3]. Гіпотеза дослідження полягає у тому, що перекладач обирає локальну стратегію перекладу згідно з функцією конкретного елемента образної структури твору (як її розуміє перекладач). Тому особливий інтерес становить порівняння авторського перекладу, в якому найповніше проявляється розуміння образної системи твору, з перекладом, виконаним іншим перекладачем.

Переклад географічних назв у романі також підпорядкований двом принципам і виявляє дві різноспрямовані стратегії. Так, частина назв міст *Ramsdale*, – рос., *Рамздэль*, укр. *Рамздел*, *Pisky* – рос. *Писки*, укр. *Піски*, озер *Онух*, *Ерух* – рос. *Оникс*, *Эрукс*, укр. *Онікс*, *Ерікс* перекладено шляхом транскрипції / транслітерації, що є реалізацією стратегії очуження. Застосування цієї стратегії перекладачем-автором передає функцію цих географічних імен у художній системі роману – створення системи просторових координат, що надає реалістичності та національної «локалізації» створюваної автором художньої картини світу

(хоча назви співзвучні американським, реальних географічних об'єктів з такими назвами нам виявити не вдалося). У деяких випадках цей же тактичний прийом сприяє відтворенню комічного ефекту: *Lake Climax* – рос. *озеро Климакс*, проте укр. *Озеро Клаймекс* (вважаємо, що авторську іронію у цьому перекладі втрачено); *gay town of Lepingville* – рос. *веселья Лепингвиль*., укр. *Веселий Лепінгвіль*.

Разом з тим, переклад «промовистих» географічних назв у автора-перекладача підпорядкований принципу відтворення смислової структури: *...I would not dream of staying in Ramsdale under any circumstance but would fly that very day to the Bermudas or the Bahamas or the Blazes*. – рос. *...я все клялся себе, что не останусь в Рамздэле ни при каких обстоятельствах, а вылечу в тот же день в направлении Бермудских или Багамских или Чортовоматерных Островов*. – укр. *... я знай присягався подумки, що не лишуся в Рамзделі за жодних обставин, а вилечу цього-таки дня в напрямі Бермудських, або Багамських, або Чортзняких островів*. Наслідуючи стратегію В. Набокова, П. Тарашук, разом з тим, не зберіг її мотивації інвективним розмовним виразом: англ. *'go the Blazes'* – рос. *«йди к чертовой матери»* українською зазвичай відповідає виразу *«йди до біса»*, тобто відтворено у перекладі лише референційний аспект, а прагматичний втрачено.

Відтворюючи назву озера, яке у властивій американцям манері Шарлота Гейз називає *«Our Glass Lake»*, В. Набоков вдається до одомашнення і перекладає назву як *«Очковое озеро»*. Цей вибір із кількох можливих варіантів (*Glass Lake* можна було перекласти і як *«Зеркальное...»*, *«Хрустальное...»*, що надало би тексту романтично-поетичних конотацій) свідчить про глузливе, іронічне ставлення автора до «романтики відпочинку на озері», як її вбачає американка. Перекладач українською мовою відтворює цю назву як *«Вічкове озеро»*, що нагадує російськомовну форму, проте за смыслом з нею співвідноситься лише частково: рос. *Очковое* може бути утворено від слів *очки* або *очко*, проте укр. *вічко* співпадає лише з останнім і лише в одному значенні *«маленький отвір»*. Тому гра слів, присутня у кореферентній номінації *Hourglass Lake* (від англ. *hourglass* – *«п'яцаний годинник, що розрахований лише на одну годину»*) і реметафоризованому перекладі *«Очково-змеиное озеро»* в українському перекладі *«Вічково-зміїне озеро»* втрачається, або може стати зрозумілою лише як калька з російської. Можливо, таким чином перекладач показує білінгвізм автора, а отже стратегія очуження у цьому випадку має наблизити українського читача до англо- (американсько-) російської мовної особистості автора (рос. *«очковая змея»* відповідає укр. *«американська кобра»*). Разом з тим, цікаво, що, хоча автор-перекладач змінив корелят метафоричного образу *«п'яцаний годинник»* на *«очковая змея»*, зберігся певний спільний семантичний компонент основи метафоричного переносу (*«щось фатальне, зловісне»*), який відображає похмурі думки та злочинні наміри героя-оповідача.

Навіть такі «мікротопоніми» як назви громадських вбиралень у романі *«Лоліта»* є промовистими: *A great user of roadside facilities, my unfastidious Lo would be charmed by toilet signs – Guys-Gals, John-Jane, Jack-Jill and even Buck's-Doe's...* Сам автор передає ці назви, керуючись стратегією одомашнення, зокрема *Jack-Jill* (алюзію на англійський дитячий віршик) замінено на біном, що позначає концепт мовної картини світу російськомовної спільноти – *Иван да Марья*, – який має певні асоціації з фольклором та народними обрядами: *Моя небрежливая Лолита охотно пользовалась придорожными уборными – ее пленяли их надписи: «Парни» - «Девки», «Иван да Марья» «Он» и «Она» и даже «Адам» и «Ева»...* Вихідний текст дещо «поетизовано» у перекладі: *Buck's-Doe's* (букв.: *«Самці та самиці»*), або, наприклад *«Лосі та Лосихи»*, *«Зайці та Зайчихи»*) перекладено як *«Адам»* і *«Ева»*. Вживання стилістично підвищеної лексики з біблійними асоціаціями на позначення тривіального референту створює комічний ефект і передає авторську іронію. В українському перекладі російський текст відтворено з єдиною зміною: *Моя негідлива Лоліта навідувала придорожні вбиральні її вабили їхні написи: «Хлопці» – «Дівчата», «Джон» – «Мері», «Він» – «Вона» і навіть «Адам» – «Єва»...* Очуження *«Джон» – «Мері»* виконує дійсничну функцію (адже дія відбувається в Америці), проте звужує спектр асоціацій і зменшує стилістичний ефект.

Різні стратегії також обираються для перекладу назв друкованих видань. Стратегії очуження обидва перекладача надають перевагу при відтворенні назви місцевої газети

Ramsdale Journal – *Рамздель Джорнал*, згідно правилам відтворення назв газет та журналів. На відміну від цього, назву журналу *Glance and Gulp*, яка криє в собі іронію (букв.: «поглянути і проковтнути»), перекладено як *Взгляд и Вздох*, що дозволило відтворити алітерацію і анафоричний повтор, а також надало співзвучності з назвою жіночого журналу. Тобто завдяки стратегії одомашнення вдалося відтворити фонографічні стилістичні характеристики та іронічну конотацію. Українською мовою цю назву перекладено як «*Погляд і Подих*», тобто з відтворенням формальних характеристик і незначною семантичною зміною («вздох» – укр. «зітхання») на відміну від «подих» виражає також емоційний стан – сум, полегшення, закоханість), іронію автора таким чином не відтворено.

Аналіз мотивів вибору перекладачами стратегій очуження та одомашнення при перекладі власних назв, перш за все, дозволяє дійти висновку, що ототожнення стратегії одомашнення зі стратегією змісту, а стратегії очуження зі стратегією форми неправомірне, адже у багатьох випадках саме слідування стратегії одомашнення дозволило перекладачам відтворити особливості поетичної форми оригіналу; іноді слідування стратегії очуження навіть призводило до зменшення стилістичного ефекту. По-друге, за нашими спостереженнями, автор-перекладач користується стратегією одомашнення сміливіше, ніж «сторонній» перекладач, що показує наскільки умовним є визначення стратегії одомашнення як стратегії, орієнтованої на автора.

Незважаючи на обмежений обсяг, дослідження дозволяє сформулювати деякі висновки:

1. В авторському перекладі власних назв роману «Лоліта» російською мовою та його перекладі українською мовою стратегії очуження надається перевага, коли відтворювана назва виконує «дейктичну» функцію, тобто функція індивідуальної референції є для неї головною.

2. Стратегія одомашнення дозволяє відтворити мовно-стилістичні характеристики оригіналу, передати авторську іронію, його емоційно-оцінне ставлення до референту. Стратегія очуження виконує функцію відтворення хронотопу художнього твору, «екзотизації» референтної ситуації у сприйнятті читачів перекладу.

3. Тактичними прийомми одомашнення власних імен виступає відтворення смислу промовистих імен, апеляція до когнітивних сценаріїв мови перекладу, образів фольклору, тощо, використання співзвучних слів для відтворення мовної гри; очуження досягається здебільшого шляхом транскрипції / транслітерації власних назв.

4. Автор українського перекладу звертається до стратегії очуження дещо частіше, іноді повертаючись до англійського оригіналу, іноді запозичуючи російськомовні форми; у цих випадках нерідко спостерігається втрата авторської іронії.

Перспективою дослідження вважаємо перевірку його гіпотези на більш широкому матеріалі творів як у перекладах різними мовами, так і у множинних перекладах українською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И. С. Особенности перевода имён собственных / И. С. Алексеева – Электронный ресурс: Режим доступа: http://rendering.com.ua/article.php/names_own
2. Власні назви в перекладі, чи як одна буква може все змінити. – Электронный ресурс: Режим доступа: http://www.znatok.ua/ua/translation_personal_names
3. Ермолович Д. И. К вопросу о раскрытии содержательной структуры имен собственных в переводе / Д. И. Ермолович // Тетради переводчика. – №18. – М.: Междунар. отношения, 1981 – Электронный ресурс: Режим доступа: http://imena.org/name_trans.html
4. Имена собственные и нюансы их перевода. – Электронный ресурс: Режим доступа: <http://www.lingvo-plus.ru/names/>
5. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія / Лада Володимирівна Коломієць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
6. Ребрій О. В. Системний підхід до вироблення стратегії перекладу / О. В. Ребрій // Вісник ХНУ. – Серія: Перекладознавство. – 2009. – № 848. – с. 215 – 220.
7. Дж. Р. Р. Толкин. Руководство по переводу имен собственных из «Властелина Колец». – Электронный ресурс: Режим доступа: <http://moshkov.library.kr.ua/cgi-bin/html-KOI.pl/TOLKIEN/namettranslation.txt>
8. Cohen A. D. On Taking Tests: What the Students Report / A. D. Cohen // Language Testing. – 1984. – №11 (1). – P. 70 – 81.
9. Krings H. P. Translation Problems and Translation Strategies of Advanced German Learners of French / H. R. Krings // Interlingual and Intercultural Communication. – Tübingen: Gunter Narr, 1986. – P. 263 – 275.
10. Loescher W. Translation Performance, Translation Process and Translation Strategies / W. Loescher. – Tübingen: Gunter Narr, 1991. – 156 p.

11. Ordurari M. Translation Procedures, Strategies and Methods [Электронный ресурс] / M. Ordurari // Translation Journal. – V.11. – № 3. – 2007. – Режим доступа: <http://translationjournal.net/journal/41culture.htm>
12. Venuti L. Strategies of translation / L. Venuti // Encyclopedia of translation studies. – London, New York: Routledge. – p. 240 – 244.
13. Zare-Behtash E. A Diachronic Study of Domestication and Foreignization Strategies of Culture-Specific Items: in English-Persian Translations of Six of Hemingway's Works / Esmail Zare-Behtash, Sepideh Firoozkoobi // World Applied Sciences Journal 7 (12): 1576-1582, 2009. – p. 1576 – 1582.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Андрієнко – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії та практики перекладу Київського міжнародного університету.

Наукові інтереси: когнітивна та комунікативна лінгвістика, перекладознавство.

DIE ÜBERSETZUNG DER KOMBINATION DER ENGLISCHEN WORTGRUPPEN MIT DER DEUTSCHEN REDEWENDUNGEN AUS DEM DEUTSCHEN INS UKRAINISCHE

Галина АНТОНЮК (Львів, Україна)

У статті розглянуто питання перекладу з німецької мови на українську змішаних англомовних запозичень; розглянуто вплив англійської мови на формування лексичного складу сучасної німецької мови; зазначено, що запозичення є результатом дії міжнародних, політичних, економічних та інших чинників.

Ключові слова: лексичний склад, власне мовні одиниці, запозичення, змішані запозичення, англіцизми, способи перекладу, контактування мов.

The article investigates the matter of mixed English-language borrowings translation from German into Ukrainian; influence of English on forming of lexical composition in the modern German language; it is mentioned that borrowing is the result of international, political, economic and other factors.

Keywords: lexical composition, actual linguistic units, borrowings, mixed borrowings, Anglicisms, methods of translation, languages contact.

Das Problem der Forschung ist heute höchstens **aktuell**. Das XX. Jahrhundert nennt man das Zeitalter des technischen Fortschritts, und nicht ohne Grund dazu. Innerhalb der letzten Jahrzehnte gewann der Fortschritt im Bereich der Wissenschaft, Technik, Wirtschaft, im Sport sowie in anderen Sphären unseres Lebens an ein riesiges Tempo: jedes Jahr verdoppeln sich die Kenntnisse der Menschheit. Im Zusammenhang mit der Entwicklung dieser Gebiete erfolgt die Bildung der neuen Begriffe, entsteht Etwas, was es bisher nicht gab. Die Sprache hat sich wie immer den neuen Bedürfnissen angepasst.

Der Wortschatz ist ein offenes, sich ständig veränderndes System, die Veränderungen betreffen nicht nur die Bedeutungsstruktur der einzelnen Wörter, sondern sie beruhen auch darauf, dass manche Wörter allmählich aus dem Gebrauch kommen; andererseits wird der Wortschatz durch Neubildungen, Übernahme fremden Wortguts, Eindringen fachsprachlicher Lexik in den Allgemeinwortschatz bereichert. In der Sprache entstehen die neuen Wörter, Termini, Begriffe, die die Neuerungen beschreiben und deuten. Die neuen Wörter können allgemeingebäuchlich werden, also zum Wortschatz der Gemeinsprache, oder nur in den Fachsprachen gebraucht werden. Alles hängt von dem Herkunfts-, und Anwendungsbereich des Begriffs ab.

Im Interesse der internationalen Kommunikation werden viele Neuwörter zu Internationalismen (bestimmte Fremdwörter, die in vielen Sprachen in gleicher Bedeutung gebräuchlich sind), teils Lehnwörter anglo-amerikanischen Ursprungs, teils Neubildungen lateinisch-griechischer Herkunft [1; 39].

Obwohl die europäischen Sprachen sich genetisch gesehen immer mehr von den gemeinsamen Ursprungssprachen entfernt haben, verraten die Wortbestände der Internationalismen Tendenzen der Gemeinsamkeit und der gegenseitigen Annäherungen, vor allem auf der Ebene des Wortschatzes.

Gleiche Wortschatze können Alltagskommunikation zwischen Menschen verschiedener Herkunftssprachen erleichtern; haben im Hinblick auf Fremdsprachenerwerb und Fremdsprachenunterricht einen multiplizierten Gebrauchswert; geben Aufschluss über geschichtliche und kulturelle Kontaktvorgänge zwischen verschiedenen Völkern; können als

Wortschätze einer möglichen europäischen Integration interpretiert werden; leisten einen wichtigen Beitrag zur Differenzierung der Fremdwortdiskussion [5; 116]. Die deutsche Sprache haben verschiedene Kulturen jahrhundertlang beeinflusst. Den größten und stärksten Einfluss auf die Entwicklung der deutschen Sprache hatte das Lateinische und das Griechische. Es geht um die Zeit der späteren Antike und auch im Frühmittelalter. Der stärkste Einfluss des Englischen kam im 19. Jahrhundert. Nach dem Jahre 1945 kommen ins Deutsche immer mehr und mehr Anglizismen und Amerikanismen. [1; 88].

Das amerikanische Vorbild beim Lebensstil führte schon bald nach dem Zweiten Weltkrieg zur Übernahme von Ausdrücken wie "Bikini", "Make-up", "Music-Box", "Playboy", "Sex", "Teenager". Es sind griffigere Wörter als die entsprechenden Ausdrücke, die man im Deutschen dafür bilden könnte. So klingt "zweiteiliger Badeanzug" bieder und schwerfällig, verglichen mit "Bikini". Den "Playboy" mit "reicher Lebemann" wiederzugeben, trifft den Bedeutungsgehalt zu wenig. Das Wort "Sex", das auch beliebig für Zusammensetzungen verwendbar ist, müsste im Deutschen immer irgendwie mit "Geschlechts-" oder "geschlechtlich" ausgedrückt werden, was reichlich unattraktiv und schwerfällig klingt. Der "Teenager" als Ausdruck für die 12- bis 19jährigen hat im Deutschen überhaupt keine Entsprechung. So blieben nur die farblosen Amtsausdrücke "Jugendlicher" bzw. "Heranwachsender". Neben der Griffigkeit und Lockerheit haben viele moderne englische Lehnwörter gegenüber möglichen oder tatsächlichen deutschen Entsprechungen den Vorzug der Kürze. Zum Beispiel: "Hobby" statt "Lieblingsbeschäftigung", "Fan" statt "Anhänger", "Verehrer" oder "Shorts" statt "kurze Hose". Viele der griffig-lockeren englischen Ausdrücke sind einsilbig ("Box", "Boy", "cool", "Gag", "Jazz", "Jeep", "Job", "Quiz", "smart", "Team", "Test", "Trend"), was gerade für eine Sprache von Vorteil ist, die, wie das Deutsche, gern neue Ausdrücke durch Zusammensetzung aus schon vorhandenen Wörtern bildet. Ebenso stark vom Englischen geprägt ist die Sprache des Wirtschaftslebens. Der "Top-Manager" einer "High-Tech" Firma "sponsert" aus "Image"-Gründen Sportler, oder er versucht ein "Product Placement" in einer Fernsehsendung zu erreichen. Es geht ihm um "Corporate Identity" in seiner Firma, auch wenn er sie vielleicht in ein "Joint Venture" einbringt. Seine leitenden Mitarbeiter gehen mit ihrem "Laptop" auf Reisen, auf dem "Airport" (oder im Hotel) "checken" sie ein bzw. aus, und auch sonst wird vieles ge-"checkt" oder auch mal ein Gesundheits-"check-up" gemacht. Die Aufzählung liesse sich noch lange fortsetzen, sind doch allein seit 1945 über 3000 Anglizismen im Deutschen heimisch geworden [2; 10]. Anglizismen, wie den oben aufgeführten einsilbigen Ausdrücken, werden auch ein Liebhaber der deutschen Sprache zugestehen, dass sie einen "leichteren", "flotteren" sprachlichen Ausdruck ermöglichen, gerade wegen ihrer vielfältigen Verwendbarkeit für Zusammensetzungen. Aber die Verwendung vieler Anglizismen in Fällen, in denen vorhandene oder denkbare deutsche Ausdrücke genauso gut wären (zum Beispiel "joggen", "recyclen", "sponsern", "Ticket") zeigt, dass es hier weniger um das griffige Wort noch um den klassischen Fall der Übernahme von Sachen mit ihrem Namen geht, sondern um den Versuch, ein bestimmtes, als modern empfundenes Image zu vermitteln. Es ist der amerikanische "life style", der in Deutschland kopiert wird. Deshalb wäre es auch aussichtslos, mit den Mitteln des Sprachpurismus dagegen ankommen zu wollen. Einen systematischen Sprachpurismus gibt es aber heute nicht mehr. Die Haltung dem Fremdwort gegenüber ist liberaler geworden. Für die Sprachpflege von heute ist die Frage in erster Linie sprachsoziologischer Natur: In den Fachsprachen brauchen wir die internationale Terminologie, in der Allgemeinsprache aber sollten Fremdwörter in den Fällen vermieden werden, wo sie nicht ohne weiteres verstanden werden können.

Einen besonderen Platz in der gegenwärtigen deutschen Sprache besitzen **Komposita und Mischkomposita**. Als Grundregel wurde festgelegt, dass Komposita als eigene Lemmata aufgeführt werden, wenn sie nach Ausweis des Korpus häufiger belegt sind. So wurden etwa Clearing und Clearing-Stelle getrennt lemmatisiert; neben dem Lemma Cocktail gibt es solche für Cocktailkleid, Cocktail-Party und Molotow-Cocktail. Seltener vorkommende Komposita werden als Sublemmata angeführt: Jungmanager, Krisenmanager, Spitzenmanager und weitere Zusammensetzungen erscheinen als Sublemmata bei Manager. Um dem Benutzer, der Jungmanager, Krisenmanager und Spitzenmanager sucht, das Auffinden zu erleichtern, gibt es für diese Komposita Verweise. Noch seltener vorkommende Komposita erscheinen lediglich im Nest: Clearing-Abkommen, -Bank, -

Verfahren und -Verkehr; Film-, Hormon-, Wachstumscocktail und andere Zusammensetzungen mit Cocktail werden ebenso wie die weniger häufigen mit Manager etc. im Nest angeführt. Das Nest wurde eingeführt, um die Produktivität des Anglizismus zu demonstrieren. Wenn das englische Wort mit anderen Wörtern deutscher oder nicht-englischer Herkunft zusammentritt, kann von einer weitgehenden Integration des englischen Begriffs im Deutschen ausgegangen werden. Im Nest kann es sich nur um eine Auswahl der vorhandenen Möglichkeiten handeln: Wenn das aus dem Englischen übernommene deutsche Wort häufiger vorkommt, kann es theoretisch mit jedem anderen deutschen Wort eine Verbindung eingehen [5; 10].

Man unterscheidet fünf Kategorien solcher Verbindungen aus deutschen und englischen Lexemen:

a) Das Mischkompositum hat ein englisches Vorbild, aber nur einer der beiden Teile ist ins Deutsche "lehnübersetzt" worden: Heimcomputer hat eine englische Entsprechung home computer; Krisenmanagement entspricht englischem crisis management; Sonnentop ist mit sun-top parallel. In diesen Fällen ist sehr wahrscheinlich, dass der deutsche zusammengesetzte Begriff aus oder nach dem englischen Vorbild entstanden ist, d. h. dass das Deutsche home computer in einer Teilentsprechung direkt übernommen hat.

b) Wenn das englische Vorbild nicht in englischen Wörterbüchern gefunden wurde: z. B. Gelegenheitsjob "aus dt. Gelegenheit(s) und engl. job ...", Hitliste "aus engl. hit ... und dt. Liste".

c) die Fälle, in denen das Mischkompositum kein englisches Vorbild hat: Managerkrankheit ist nicht nach manager's disease entstanden, Hollywood-Schaukel nicht nach Hollywood swing etc. Es liegt nur der auch in der Kategorie b) mögliche Fall vor, dass ein aus dem Englischen entlehntes Lexem mit einem deutschen kombiniert wird.

d) die Fälle, in denen ein englisches mit einem nicht-englischen und gleichzeitig nicht-deutschen Lexem eine Verbindung eingeht: Manager-Niveau, Nightclub-Chef, Teamchef, Variete-Boss, Computer-Roboter und einige weitere Kombinationen aus englischen und nicht-englischen Elementen, die einen festen Platz im deutschen Wortschatz haben.

e) Eine weitere Kategorie der Komposita verdient besondere Erwähnung: solche wie Heimtrainer, die einen deutschen und einen englischen Bestandteil aufweisen, jedoch nicht auf ein englisches Vorbild zurückgehen, sondern Eigenbildungen des Deutschen darstellen.

Als Scheinentlehnungen verstehen wir nur Komposita; wie Dressman, Show-master, Triset etc., in denen zwei ins Deutsche entlehnte englische Wörter in einer Weise zusammengefügt werden, die in englischen Wörterbüchern nicht belegt sind. Heimtrainer hingegen zeigt lediglich an, dass ein alter Anglizismus so fest ins Deutsche integriert ist, dass er mit vielen deutschen oder nicht-englischen Bestandteilen Komposita bilden kann: Bauchtrainer, Cheftrainer etc.

f) Eine weitere Kategorie bilden die Lemmata, bei denen es zweifelhaft erscheint, ob tatsächlich ein englisches Vorbild nötig war, um ein Kompositum oder eine Ableitung zu bilden, oder ob es sich bei diesen Formen vielmehr um deutsche Bildungen handelt (Country-Musik, babysitten) [6; 114].

Das eigentliche Problem liegt nicht im Lehnprozess. Es ist unmöglich, alle im Deutschen oder im Englischen vorkommenden Komposita aufzuführen. Aus diesem Grunde lässt sich nur in Einzelfällen ermitteln, **ob ein deutsches Kompositum eine ukrainische Entsprechung hat**. Selbst wenn dieser Nachweis gelingt, muss in vielen Fällen offen bleiben, ob die englische Zusammensetzung zuerst da war oder die deutsche, und vor allem bleibt auch dann noch die Frage der Beeinflussung offen. Bei den Mischkomposita sind folgende Basisformen zu unterscheiden:

1. *Sub + Sub : Action-Bild*
2. *Adj + Sub : Altstar*
3. *Verb + Sub : Leseboom, Mietservice*
4. *Präposition + Sub : Gegenclan*
5. *Eigennahmen + Sub : Kohl-Look*
6. *Initialwort + Sub : AEG-Insider, CDU-Manager*

Das englische Wort wird direkt übernommen: Playboy, Babysitter, aber in einigen (wenigen) Fällen lässt sich nicht erkennen, ob beide Bestandteile aus dem Englischen stammen, z. B. Mission in Goodwill-Mission. Die bedeutsamste Gruppe ist die dritte, in der das neue Wort aus einem

heimischen und einem fremden Bestandteil gebildet wird: Edelboy, Baconschwein, Simphcity-Schnitt [3; 49].

Der Einfluss der Fremdwörter scheint besonders bei der wachsenden Kompositionsfreudigkeit des Deutschen massgebend zu sein. Zwar zeichnet sich besonders die Reklamesprache durch kühne Zusammensetzungen aus, aber auch die normale Sprache wendet sich mehr der direkten Zusammensetzung zu, die oft an die Stelle präpositionaler Wendungen tritt: City-Arbeitsplätze statt Arbeitsplätze in der City, Paris-Botschafter statt Botschafter in Paris, Englands EWG-Beitritt statt Englands Beitritt zur EWG [2; 110].

Bei der Übersetzung der Mischkomposita sind folgende Übersetzungsmethoden einzusetzen:

1. Lehnübersetzung;
2. Auffinden des entsprechenden Begriffs in der Zielsprache;
3. Beschreibende Übersetzung;
4. Die Methode, die man als "kombinierte" bezeichnet kann, wo die Entlehnung ins Ukrainische transliteriert und der deutsche Bestandteil aber übersetzt wird.

An dem Beispiel der Mischkomposita sehen wir die Verflechtung der zwei Erscheinungen in der deutschen Sprache: einerseits die besondere Neigung des Deutschen zur Bildung der vielstimmigen, oft sperrigen zusammengesetzten Wörter, andererseits Einsatz der kürzeren anglo-amerikanischen Entlehnungen in diesen Komposita zwecks der sprachlichen Ökonomie.

Bei der Übersetzung der Mischkomposita mit englischem Bestandteil können folgende typische Probleme entstehen:

1. Die Zweckmäßigkeit der Übersetzung des Lehnelements. Besonders aktuell ist das, wenn das anglo-amerikanische Element des deutschen Kompositums Internationalismus ist (Leasingraten).

2. Das Fehlen entsprechender Nachschlagewerke. Besonders stark betrifft das die Okkasionalisten (Vier-zu-Eins-Gewinnsplit).

3. Wenn die durch das Kompositum bezeichnende Erscheinung bzw. der Gegenstand dem ukrainischen Leser völlig unbekannt ist oder es kein adäquates Äquivalent im Ukrainischen gibt, ist die beschreibende Übersetzung unvermeidbar.

4. Da die englische Sprache über den aller reichsten Wortschatz verfügt und zugleich die breiteste Polysemie der Wörter aufweist, lassen sich die Mischkomposita sehr oft ohne ausreichenden Kontext nicht korrekt übersetzen.

5. Da viele Mischkomposita zu verschiedenen Fachsprachen gehören, sind sie häufig nur den Fachleuten bekannt, deshalb fällt sich deren Übersetzung schwer (High-End-Gerät).

Einige der angeführten Übersetzungsprobleme sind nicht nur für die Mischkomposita, sondern auch bei der Übersetzung aller Entlehnungen bzw. Fremdwörter aktuell.

Zusammenfassend lässt sich schlussfolgern:

1. Die Anglo-Amerikanismen nehmen aktiv an der Wortbildung der deutschen Sprache teil; viele davon sind schon mit reindutschen Wörter gleichberechtigt; der Anteil der Anglo-Amerikanismen, darunter auch der Mischkomposita, nimmt in der deutschen Sprache ständig zu;

2. Die Anglo-Amerikanismen können in den Mischkomposita in der adäquaten Bedeutung mit Bedeutungswandel oder mit einigen stilistischen Bedeutungsschattierungen gebraucht werden;

3. Bei der Übersetzung der Mischkomposita sind verschiedene Übersetzungsmethoden einzusetzen;

4. Das Dasein in der gegenwärtigen deutschen Sprache der Komposita der englischen Wortgruppen zeugt noch einmal davon, dass die Sprache reich, flexibel, zu aussersprachlichen Erscheinungen sensibel ist und sich in der ständigen Entwicklung befindet.

BIBLIOGRAPHIE

1. Braun, Peter: Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache. Sprachvarietäten.-Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1993. – 265 S.
2. Carstensen, Broder: Englische Einflüsse auf die deutsche Sprache nach 1945. Heidelberg 1965
3. Glück, Helmut, Wolfgang Werner. Sauer Gegenwartsdeutsch. – Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, 1990. – 208 S.
4. Esser, Ursula, Müsch Bertina. Entwicklungen und Tendenzen der deutschen Sprache.-Leipzig: Max Hueber Verlag, 1994.- 215 S.
5. Fleischer, Wolfgang. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache.- Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1969.- 327 S.
6. Werner Koller. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. – Wiesbaden: Quelle & Meyer Verlag, 1992. – 343 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Антоноук – кандидат філософських наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: освіта, методика викладання іноземних мов.

ПРОБЛЕМИ ЗІСТАВЛЕННЯ СЛОВНИКІВ ОРИГІНАЛУ І ПЕРЕКЛАДІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МАРСЕЛЯ ПРУСТА «COMBRAY» ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАДІВ)

Людмила БОНДАРУК (Луцьк, Україна)

У статті досліджується мотив пам'яті у романі М. Пруста «Комбре» у зіставному аспекті: на прикладі перекладів українською мовою А. Перепаді, та російською мови, виконані А. Франковським, Н. Любимовим і Є. Баявською.

Ключові слова: зіставлення, компаративний аналіз, еквівалентність мовно-виразових засобів, адекватність перекладу, міра об'єктивного і суб'єктивного впливу, перекладацький почерк, авторський задум.

The paper investigates the motive of memory in the novel by M. Prust «Combray» in the comparative aspect: on the example of Perepadya's translation into the Ukrainian language and language A. Frankovskiy's, N. Lyubimov's and H. Bayevskaya's translation into Russian.

Key words: comparison, comparative analysis, equivalence of lingual-expression means, adequacy of translation, measure of objective and subjective influence, translator style, author's intention.

Сучасне літературознавство приділяє особливе значення дослідженню перекладу, оскільки останнім часом його роль значно розширилась. Він виступає потужним чинником оновлення та збагачення усього літературного процесу, розвитку національної мови та національної культури загалом, засобом міжкультурної комунікації (Дюришин Д., Топер П., Чередниченко О.). Так, наприклад, відомий словацький літературознавець Д. Дюришин вважає, що дослідження перекладу поза контекстом літературного процесу, без врахування його ролі в ньому, тобто комунікативної функції перекладу в міжлітературному спілкуванні є неповним, а точніше, фрагментарним [1: 132]. Такої думки і відомий лінгвіст А.Швейцер, який виокремлює не лише міжмовний, а й міжлітературний статус перекладу і розглядає процес перекладу «в широкому соціокультурному контексті із урахуванням позамовних факторів, які впливають на нього – його соціальних, культурних і психологічних детермінант» [9: 8].

Переклад як поліфункціональний феномен вимагає принципово нового осмислення цілісного процесу, який виникає на перетині щонайменше двох мов, а отже двох літературних та культурних традицій. Вхідження перекладу в інонаціональний культурний простір зумовив необхідність компаративного підходу, який окреслюється, за словами Новикової М., «колом взаємодій: всесвітня література – національна література автора – оригінал – переклад – національна література перекладача – різнонаціональні переклади... І зрештою, типологічні, генетичні, контактні зв'язки між усіма цими мовами, стилістичними традиціями, літературами» [3: 202].

Цю ж думку підтверджує дослідниця Лановик М., яка наголошує на метакритичному аналізі перекладів, який включає кілька важливих сфер: сфера автора оригіналу – сфера тексту – сфера читацької аудиторії оригіналу – сфера реципієнта / інтерпретатора – сфера аудиторії інтерпретатора / перекладача – сфера інтерпретації / завершеного перекладу, кожна з яких уже виокремилася в самостійний аспект дослідження [2: 284 – 287].

За такого підходу розширилися функції самого перекладача, оскільки він не лише перекладає, а й інтерпретує текст оригіналу. Його роль стала значно складнішою, оскільки він не володіє тією свободою у виборі мовно-виразових засобів, якою володіє автор. Саме тому процес зіставлення оригіналу і перекладу дає змогу визначити ступінь об'єктивного і суб'єктивного відтворення оригіналу як цілісності у кожному перекладі окремо з тим, щоби сформулювати критерії його оцінки та усунути чинник надмірної суб'єктивності.

У нашій статті ми зробимо спробу виявити міру об'єктивного і суб'єктивного в чотирьох перекладах автентичного французького твору українською та російською мовами, впливу індивідуальності перекладача на адекватне відтворення авторського задуму на основі зіставлення мовно-виразових засобів перекладів з оригіналом і між ними.

Для зіставного аналізу ми обрали першу частину «Combray» роману «Du côté de chez Swann» із всесвітньовідомої епопеї «A la recherche du temps perdu» французького символіста Марселя Пруста (1871 – 1922), оскільки ця частина представляє усі важливі теми і часто вважається окремим романом, та переклади: українською мовою Анатолія Перепаді, російською мовою – Андріана Антоновича Франковського (1888 – 1942), Ніколая Михайловича Любімова (1912 – 1992), Єлени Вадимівни Баєвської. Такий вибір зумовлений тим, що представлені перекладачі відносяться до різних періодів, а методи їх роботи – до різних перекладацьких типів: А. Перепадя, Н. Любімов, Є. Баєвська – представники вільного перекладу, А. Франковський – дослівного. Важливим є також аспект зіставлення оригіналу та перекладів в українській та російській суміжних рецепіюючих літературах, що дає більший простір для компаративного аналізу.

У романі «Combray» Марсель Пруст розкриває цілу низку проблемних мотивів, найважливішим з яких є мотив часу. Для Пруста час асоціюється з життям людини, яке швидко проходить, так, як і час. Тільки по перебігу певного часу людина може судити, яким воно було – щасливим чи нещасливим, достойним чи нікчемним. Саме тому в романі вводиться ще один мотив – мотив пам'яті як ментальної здібності людини, яка допомагає їй осягнути минуле. Це поняття наскрізне, дієве і відіграє не менш важливу роль, ніж персонажі, явища чи події, описані у романі.

Для Марселя Пруста пам'ять (*la mémoire volontaire, la mémoire d'intelligence*) – це зв'язок між «le temps perdu» і «le temps retrouvé», минулим – теперішнім – майбутнім, а отже між життям і смертю. Пам'ять змушує нас несподівано пригадувати події з нашого життя, які ми вважали давно забутими, і з допомогою розуму їх збагнути. Такий задум автора пронизує весь роман, як наприклад, у реченні:

Mais comme ce que je m'en serais rappelé (1) m'eût été fourni (2) seulement par la mémoire volontaire (3), la mémoire d'intelligence (4), et comme les renseignements qu'elle donne sur le passé (5) ne conservent rien de lui (6)... [11: 65].

Але це вже було б насильством над пам'яттю (3), це було б мені підказане (2) пам'яттю головною (4), , а що її свідчення про минувшину (5) ніякого уявлення про неї не дають (6) ... [7: 37].

Но так как то, что я припомнил (1) бы о нем, было бы доставлено (2) мне только памятью, руководимой волею (3), памятью рассудочной (4), и так как сведения, которые она дает о прошлом (5), ничего не сохраняют из реального прошлого (6) [4: 32]...

Но это уже было бы напряжение памяти (3), это было бы мне подсказано (2) рассудочной памятью (4) , а так как ее сведения о прошлом (5) не дают о нем представления (6) ...[6: 32].

Но мое воспоминание (1) обо всем этом вернулось (2) бы только сознательным усилием памяти (3), умственной памяти (4), а в тех сведениях о прошлом, какие возможно добыть благодаря такому усилию (5), ничего не оставалось от самого этого прошлого (6) ...[5: 29].

Переклади переконують, що всі перекладачі передали основний задум, але застосували різні трансформації, як змістові, так і граматичні. Так, А. Перепадя опустил перший елемент, а те, що ми могли б пригадати, називає насильством над пам'яттю, у четвертому випадку обраний контекстуальний еквівалент, який, тим не менше, не відповідає оригіналові. Нейтральне слово *le passé* передав, змінивши реєстр з літературного на застарілий розмовний – минувшина. У шостому випадку заміна заперечного дієслова *ne conservent rien* на конструкцію іменник + заперечне дієслово передає мету комунікації, але втрачає семантичну наповненість: *ніякого уявлення про неї не дають*.

У перекладі А. Франковського збережені основний зміст і всі ключові моменти, окрім третього випадку, де *la mémoire volontaire* перекладається як *пам'яттю, руководимой волею*, що не відповідає оригіналові, оскільки прикметник *volontaire* – добровільний (а) не є еквівалентом іменника *la volonté* – воля.

У перекладі Н. Любімова ми відмічаємо подібні упущення (першого елементу) та граматичні трансформації, як і у А. Перепаді, проте *la mémoire d'intelligence* перекладається так, як у А. Франковського – *рассудочной памятью*, п'ятий і шостий елементи ідентичні українському перекладу.

Переклад Є. Баєвської відрізняється від попередніх і, разом з тим, багато у чому подібний. По-перше, дотримано усіх елементів речення, але сам зміст важко розуміється тому, що переставлені домінанти. Додаток *se que je...* стає підметом, який і змінює присудок – *вернулось*, а *сознательным усилением памяти* замість *la mémoire volontaire* вносить нову інтерпретацію і мало чим відрізняється від *умственной памяти*, хоча в автентичному тексті вказано на різноаспектні якості пам'яті. На думку Є. Баєвської, *сведениях о прошлом ... возможно добыть благодаря такому усилию*, в оригіналі ці відомості дає нам пам'ять.

На нашу думку, переклад *la mémoire volontaire* як *зусилля над пам'яттю*, яке ми спостерігаємо у всіх перекладачів, викликане імпліцитним контекстуальним значенням: не завжди пам'ять нам дає те, що ми хотіли б пригадати, оскільки не зберігає багатьох спогадів.

У Пруста мова символічна, будь-які явища чи предмети (які передаються символами, як наприклад, *ma tasse de thé* – філіжанка кави) можуть викликати спогади, заховані у глибині нашої пам'яті:

... et ces rues (1) de Combray existent (2) dans une partie de ma mémoire (3) si reculée, peinte de couleurs si différentes de celles(4) qui maintenant revêtent pour moi le monde (5)... [11: 69].

Ці комбрейські вулиці (1) живуть (2) у глухій глушині моєї пам'яті (3), забарвленій у такі тони (4), яких у моєму нинішньому світі (5) вже й не знайдеш... [7: 40].

... эти улицы (1) Комбре существуют (2) в таком отдаленном уголке моей памяти (3), окрашенном в цвета столь отличные от цветов(4), одевающих теперь для меня мир (5)... [4: 35].

Улицы (1) эти живут (2) в таком глухом тайнике моей памяти (3), расписанном в цвета, столь отличные (4) от окрашивающих для меня мир теперь (5)... [6: 35].

... эти улочки (1) Комбре существовали (2) в таком дальнем уголке моей памяти (3), окрашенном для меня настолько по-другому (4), чем теперешний мир (5)... [5: 32].

Речення у Пруста за контекстуальним змістом можна поділити на дві частини: 1) важливі події нашого життя існують у найвіддаленіших куточках нашої пам'яті; 2) спогади про них відрізняються від тих, якими вони були колись.

Так, А. Перепада, як і Н. Любімов, змінили дієслово *existent* на *живуть / живут*, що вказує на більшу реалістичність, Є. Баєвська вжила минулий час – *существовали*, очевидно, для протиставлення з теперішнім. Літоту *une partie de ma mémoire* з епітетом *si reculée* А. Перепада передав метафорою із заміною літературного на розмовний реєстр: *у глухій глушині моєї пам'яті*, Н. Любімов – метафорою *в глухом тайнике моей памяти*, А. Франковський – дослівно, Є. Баєвська – з використанням pejorativу *в таком дальнем уголке*, як і у слові *улочки*, що відображає більш теплі почуття персонажу до того, про що він говорить. Персоніфікацію *couleurs maintenant revêtent* та гіперболу *pour moi le monde*, які передають основну ідею речення, А. Перепада перекладає контекстуально, що значно упрощує зміст речення, як і в перекладі Є. Баєвської, яка вживає порівняння: *чем теперешний мир*. А. Франковський та Н. Любімов вживають еквівалентні відповідники – *цвета ... одевающих теперь для меня мир / цвета ... окрашивающих для меня мир теперь*.

Наведене як приклад речення характеризує манеру написання Пруста, яка складна і за структурою, і за змістом, оскільки насичена різними підпорядкуваннями і стилістичними тропами. Це потребує від перекладачів досконалого володіння французькою мовою, неабиякого професійного хисту та, власне, інтерпретаторського чуття.

Мотив пам'яті у романі Марселя Пруста «Combray», як і в цілій епопеї «*A la recherche du temps perdu*», відіграє важливу роль: філософську і контекстуальну. У французькій літературній критиці він дістав назву «феномен Пруста» [10: 52].

Проте, не дивлячись на оригінальність застосування мотиву пам'яті Марселем Прустом, в усіх перекладах він інтерпретований адекватно, контекстуальний зміст, в основному, збережений, за винятком структурних змін, які зумовлені значними розбіжностями французької, української та російської мов, що, в свою чергу, спричиняє різну рецепцію читачем.

Так, у довільному перекладі А. Перепаді допускаються компресивні заміни, які не передають певні змістові елементи, нейтралізують важливі стилістичні прийоми, а іноді навпаки, замінюються на більш емоційно марковані. Часте використання застарілої,

архаїчної мови, призводить до так званого «одомашнення» (термін Р. Зорівчак), що не завжди є виправданим. З цього приводу влучно висловився О. Чередниченко: «Причина, на мій погляд, у намаганні перекладача «увиразнити автора» там, де він сам не бажає бути виразним і виявляє нейтральність» [8: 156].

Довільний переклад Н. Любімова в багатьох випадках подібний до перекладу А. Перепаді, але дотримання літературного стилю та урахування авторської манери написання його відрізняє. Довільний переклад Є. Баєвської відображає тенденції сучасного перекладознавства стосовно міри втручання в авторський текст, саме тому його можна назвати збалансованим в одну і другу сторони: дослівного і довільного перекладів.

На нашу думку, найбільш бездоганним можна вважати дослівний переклад А. Франковського, де враховані найменші тонкощі авторського задуму.

Тим не менше, заслуга перекладачів, українських і російських, у тому, що вони представили нам «espace de Proust» – простір Пруста, за словами самого А. Перепаді.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы. – М.: Прогресс, 1979. – 320 с.
2. Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проєкції. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. – 470 с.
3. Новикова М. Прекрасен наш союз. Литература – переводчик – жизнь: Литературно-критические очерки. – К.: Рад. письменник, 1986. – 224 с.
4. Пруст М. В поисках утраченного времени / Ч.1/ В сторону Свана / Пер. с фр. А.А. Франковского / Марсель Пруст. – Л.: Сов. Писатель, 1992. – 480 с.
5. Пруст М. Комбре / Пер. с фр. Е. В. Баевской. – СПб: Азбука–классика, 2008. – 304 с.
6. Пруст М. По направлению к Свану / Пер. с фр. М. Любимова/ Марсель Пруст. – М.: ЭКСМО, 1973. – 461 с.
7. Пруст М. У пошуках втраченого часу. В 7 т. – Т.1. На Сваннову сторону: Роман / Пер. з фр. А. Перепаді / Марсель Пруст. – К.: Юніверс, 1997. – 386с.
8. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
9. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
10. Gros B. De «Swann» au «Temps retrouvé» de Proust / Bernard Gros. – Paris: Hatier, 1981. – 80 p.
11. Proust M. A la recherche du temps perdu . Du coté de chez Swann / Marcel Proust. – Paris: Hatier, 2001. – 438 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Бондарук – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри романських мов та перекладу, докторант Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: психолінгвістична інтерпретація стилю французьких символістів.

ЛІНГВОСТИЛИСТИЧНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТРУДНОЩІ ВІДТВОРЕННЯ ПОЕТИКИ ВІРША Р. М. РІЛЬКЕ “DER ABSCHIED” (на матеріалі перекладів М. Бажана та В. Стуса)

Наталія ВОЗНЕНКО (Херсон, Україна)

У статті представлено порівняльний аналіз тексту вірша Р. М. Рільке “Der Abschied” та його перекладів українською мовою, виконаних М. Бажаном та В. Стусом; розглянуто неточності у відтворенні поетики першотвору.

Ключові слова: переклад ліричних творів, відтворення поетики оригіналу, лінгвостилістичний та культурологічний аспекти перекладу.

In this article the comparative analysis of the text of R. M. Rilke's verse “Der Abschied” and its translations into the Ukrainian language, which were made by M. Bazhan and V. Stus, is proposed. The inexactitudes in transferring of the poetic manner of the original source are examined.

Key words: translation of lyrics, transferring of poetic manner of original source, lingvo-stylistical and culturological aspects of translation.

Лірика Р.М. Рільке добре знайома україномовним читачам насамперед завдяки творчості таких перекладачів як В. Коптілов, Б. Кравців, О. Зуєвський, О. Калашник, О. Жупанський, Л. Череватенко, М. Москаленко, М. Новикова та багато інших, хоча головний внесок у відтворення поезії Р.М. Рільке українською мовою зробили видатні майстри перекладу – Микола Бажан та Василь Стус.

Жодним чином не намагаючись зменшити значущість доробків обох відомих перекладачів, темою даної публікації ми обрали скоріш огріхи або неточності в їх перекладах, які переконливо ілюструють труднощі відтворення поезики ліричних творів іншою, в даному випадку українською, мовою. Об'єктом дослідження слугував вірш Р. М. Рільке "Der Abschied" (1906 р.) [4: 338] та його переклади, виконані М. Бажаном та В. Стусом.

Численні біографічні описи та листи Р. М. Рільке, що збереглися, свідчать про те, що поет дуже часто закохувався, проте всі його романи були нетривалими. У 1901 році він навіть одружився на доньці скульптора Кларі Вестрофф, але і цей шлюб, незважаючи на народження дитини, протримався лише близько року. З цього можна зробити висновок, що поет не раз розставався зі своїми жінками, при цьому іноді він сам ставав ініціатором розриву стосунків, а іноді жінки залишали його. Отже, вірш "Der Abschied", котрий передає почуття чоловіка після розставання з коханою, теоретично може бути й автобіографічним твором.

Слід зауважити, що М. Бажан та В. Стус по-різному переклали заголовок твору, а саме: «Розставання» та «Прощання» відповідно. Німецька лексема *der Abschied* має в українській мові декілька словникових еквівалентів, серед яких наявні й обидва зазначені варіанти перекладу. При цьому *розставання* є лексемою, яка більш категорично зображує кінець стосунків між чоловіком та жінкою, ніж лексема *прощання*, тому можна зробити висновок, що М. Бажану краще вдалося передати емоційну насиченість заголовку оригіналу, хоча і варіант В. Стуса не можна вважати помилкою.

Текст вірша "Der Abschied" складається з 3 строф, що в сумі дають 12 рядків. Кожна строфа складається з 4 рядків, при цьому перша і третя з них мають схему римування *абба*, друга – *абаб*. Обидва поети-перекладачі зберегли в своїх текстах кількість рядків, але схема римування збігається у них лише частково. Так, М. Бажан використав схему римування *абаб* для всіх трьох строф (отже, відповідність оригіналу тільки в другій строфі), а В. Стусу вдалося правильно відтворити цю схему лише у першій та другій строфах (*абба* – *абаб* – *абаб*). Розмір вірша в цілому відтворено, оскільки і текст оригіналу, і обидва його переклади побудовано на ямбічній основі.

Перший рядок твору одразу ж привертає увагу своїм незвичним синтаксичним оформленням: *Wie hab ich das gefühlt, was Abschied heißt*. – Дослівний переклад: *Як я це відчув, що означає розставання*. За будовою це складнопідрядне речення має бути питальним, точніше виражати риторичне запитання, яке ліричний герой ставить самому собі. Або окличним, і в цьому випадку передавати вирій емоцій, які цього героя охопили. Натомість Р.М. Рільке закінчує це речення крапкою. Такий конфлікт на рівні синтаксису якнайкраще відображає душевний стан ліричного героя. Минулий час дієслова в першій частині речення (*hab gefühlt*) вказує на те, що подія (тобто, розставання) вже відбулась, а теперішній в другій частині (*heißt*) – на те, що біль від цього ще не вщух.

Р. М. Рільке використовує цей потужний стилістичний прийом ще двічі: у другому та п'ятому рядках, підтримуючи тим самим напруження та додаючи експресії. При цьому речення в другому рядку підтверджує припущення про те, що переживання все ще бентежать душу покинутого героя: *Wie weiß ichs noch, <...>*. – Дослівно: *Як я це все ще знаю* (тут: *відчуваю*). На це вказують теперішній час дієслова *wissen* (*weiß*) та прислівник *noch*. Жодному з перекладачів не вдалося відтворити рільківський прийом, через що обидва українських варіанта значно відстають від оригіналу в ступеню експресивності: у М. Бажана – *Відчув і я, що значить розставання, / пізнав і я <...>*; у В. Стуса – *Так наскрізь я відчув, збагнув прощання смисл, / і це збагнув <...>*. До того ж, у тексті В. Стуса в першому та другому рядках повторюється дієслово *збагнув*, що є зовсім небажаним явищем, тим більш у творі такого невеликого обсягу.

У першій строфі привертає увагу складний іменник *Schönverbundnes*, який є авторським новоутворенням, okazionalizmom, і тому становить безперечні труднощі при перекладі.

М. Бажан інтерпретував лексему *Schönverbundnes* як *краси єднання*, утворивши словосполучення шляхом калькування у поєднанні з морфологічною трансформацією, та

зберіг при цьому закладене у вихідній лексемі значення. Другий перекладач, В. Стус, переклав лексему словосполученням *ледь дружбаю значиме*, хоча про дружбу у творі мова не йде. Отже, варіант В. Стуса можна вважати доволі вільною інтерпретацією оригіналу, оскільки використані ним лексико-семантичні трансформації призвели до викривлення змісту першотвору.

У третій строфі вірша Р.М. Рільке зустрічається ще один складний іменник-оказіоналізм – *Weiterwinkendes* (*ein leise Weiterwinkendes – schon kaum / erklärbar mehr <...>*). М. Бажан відтворив його нетиповим для української мови сполученням слів – *дальших знаків річ* (*i дальших знаків річ незрозуміла <...>*), що можна вважати доволі вдалим перекладом, оскільки в ньому передано складну семантику вихідного іменника. Хоча, скажімо, лексеми *суть* або *сєнс* замість *річ* за контекстом підійшли б більше, оскільки саме *суть*, *сутність*, *зміст* подальших знаків, жестів коханої став незрозумілим для ліричного героя.

У варіанті В. Стуса бачимо лексему *накликання* (*найтихше накликає не збагнеш / тепер <...>*). Дієслово *накликати* вживається в українській мові поряд з нейтральним значенням (*запрошувати, скликати*) також і у негативному сенсі (*викликати щось неприємне, небажане*) і має такий синонімічний ряд: *наврочити, накаркати, зурочити, спричинити* та ін. Тому цей варіант перекладу не можна вважати вдалим, адже в ньому має місце інше, навіть дещо містичне значення, хоча мова у першотворі йде лише про жіночі знаки уваги: *Ein Winken, schon nicht mehr auf mich bezogen, / <...>*. – Дослівно: *Кивок, спрямований вже більше не мені*. Ця неточність хоча й не призвела до значного викривлення змісту вірша, проте через неї настрої третьої строфи було передано неточно.

Якщо вже розглядати третю строфу, то доцільним буде звернути увагу й на лексему *der Kuckuck* (*зозуля*) в останньому, 12-му рядку: *vielleicht ein Pflaumenbaum, / von dem ein Kuckuck hastig abgeflogen*. – Дослівно: *Можливо слива, з якої раптом зозуля відлетіла*. Образ зозулі, яка раптом відлітає з гілок сливового дерева, створює в тексті оригіналу певну алегорію: щось незначне і майже непомітне зникло з життя.

В українській народній творчості та літературі образ зозулі символізує віщування, провідництво, що визначає межі життя і смерті, щасливого або нещасливого кохання. Архетипним тут, за визначенням О. О. Потебні, постають значення горя, смутку, розлуки, нещастя. Адже в основі багатьох образно-метафоричних перетворень слова-поняття *зозуля* лежать тотемічні уявлення про перевтілення в зозулю жінки, що загубила свого чоловіка [1: 231].

Український поет Б. Олійник порівнював з зозулею розбещених жінок:

А їхні відреченці, наче данайські зозулі,

У гніздах сусідніх розбещену плоть веселять [2: 239].

Але найчастіше у народній творчості ця птаха була все ж таки символом матері, що відреклася від своїх власних дітей:

Ой літала зозуленька

Та й по всьому світі,

Все шукала “батьків добрих”,

Де б підкинуть діти [1: 102].

Як зазначалося вище, у вірші “Der Abschied” Р. М. Рільке зобразив кінець стосунків між чоловіком і жінкою, сумну історію кохання, а зозуля у реципієнта, тобто українського читача, асоціюватиметься скоріш за все з матір’ю та покинутими дітьми. Тож не слід забувати про те, що один і той же образ може мати абсолютно різне значення в різних мовах, різних культурах. До того ж, у німецькій мові іменник *der Kuckuck* чоловічого роду, і це може слугувати підставою для твердження, що Р.М. Рільке не ототожнював цю птаху з жінкою. Крім цього, в німецькій мові стали вирази, пов’язані з зозулею, мають негативну семантику і вживаються переважно у лайці, наприклад: *(Das) weiß der Kuckuck!* – *Біс його знає!*; *j-n zum Kuckuck wünschen* – *посилати когось під три чорти*; *Hol dich der Kuckuck!* – *Щоб тебе лиха година взяла!*; *Wozu zum Kuckuck brauche ich das!* – *На дідька мені це треба!* та ін. [3: 159].

У фразеології німецької мови ця птаха порівнюється зазвичай з невдячною людиною: *dankbar wie ein Kuckuck* – *дуже невдячний; вдячний, як баран* [3: 160]. Тож можна припустити, що поет, використавши образ зозулі, хотів показати, що жінка, яка покинула

головного героя, була невдячною та не цінувала його почуттів та турботи. Або зозуля, що відлітає зі сливового дерева, може бути лише спогадом Р. М. Рільке, якщо він, наприклад, мав сад та часто спостерігав цю картину.

У будь-якому разі, як М. Бажан, так і В. Стус не звернули уваги на розбіжність конотацій, пов'язаних з цією птахою, в українській та німецькій мовах та переклали лексему *der Kuckuck* дослівно, за допомогою словникового відповідника, чим надали твору іншого, більш експресивного емоційного забарвлення. На нашу думку, для відтворення художнього образу, створеного Р. М. Рільке через вживання лексеми *der Kuckuck*, слід було скористатися прийомом генералізації значення, тобто перекласти цю лексему як *птаха*.

Певне емоційне забарвлення несе в собі й лексема *hastig* (*швидко, поспішно*), ігнорування В. Стусом якої призвело до того, що в його перекладі не створено того настрою, який було закладено Р. М. Рільке. В оригіналі маємо: *vielleicht ein Pflaumenbaum, von dem ein Kuckuck hastig abgeflogen*. – Дослівно: *можливо, сливове дерево, з якого поспіхом відлетіла зозуля*. У перекладі М. Бажана бачимо: *це, може, тільки трепет тих гілок, з яких зозуля рвучко полетіла*. Перекладач інтерпретував лексему *hastig* як *рвучко*, і тим самим підкреслив, як швидко та бездумно зозуля покинула дерево, можливо, ототожнюючи її з безтурботною жінкою, яка таким же чином покинула свого коханого.

У перекладі В. Стуса маємо: *І зозуля з темні / сливових віт летить від тебе теж*. У цьому варіанті еквівалент прислівника *hastig* взагалі відсутній, через що й лексема *летить* звучить занадто нейтрально та беземоційно. Крім того, в оригіналі не вказано, куди саме летить птаха. М. Бажан дотримався цього у своєму варіанті перекладу, а В. Стус вирішив розкрити до кінця українське значення образу зозулі-жінки, та дещо доповнив його, підкресливши, що птаха полетіла від ліричного героя: *зозуля <...> летить від тебе теж* (тобто, жінка тебе покидає). Ця додаткова інформація не є обґрунтованою і є лише домислом поета, тому цю спробу В. Стуса краще розкрити образ, який, як виявилось, має інше значення в мові оригіналу, можна вважати невдалою. До того ж, вона призвела хоч і не до значного, та все ж таки до викривлення змісту вірша.

Слід також зауважити, що дієслово *abfliegen* в оригіналі вжито у минулому часі (*abgeflogen*), що відтворив у своєму перекладі М. Бажан, натомість В. Стус вжив дієслово у теперішньому часі. Це не тільки граматична помилка, а й смислова неточність, оскільки дієслово у минулому часі (*полетіла, відлетіла*) вказує на виконану, завершену дію, в той час, як дієслово у теперішньому часі (*летить*) вказує на те, що дія все ще виконується. З тексту Р. М. Рільке цілком зрозуміло, що чоловік та жінка вже розлучилися, вже не разом, тому вживання теперішнього часу В. Стусом не було виправданим чи зумовленим особливостями мови.

Не будемо залишати без уваги і вжито в 11-ому рядку оригіналу лексему *Pflaumenbaum* (*слива, сливове дерево*). В. Стус інтерпретував її як *темні сливових віт*, а М. Бажан не надав їй особливого значення та переклав просто як *гілки*. Останній варіант не слід вважати помилкою чи грубою неточністю, оскільки сливове дерево в народі ніяк не пов'язане з образом зозулі (зазвичай ця птаха в українських творах сидить на калині) та не існує жодних вірувань, традицій чи обрядів зі сливою, які можна б було віднести до теми нещасливого кохання та до теми твору взагалі, тож уточнення щодо виду дерева не є необхідним чи суттєво важливим, а отже, лексему *der Pflaumenbaum* можна було інтерпретувати як *дерево*, тобто нейтрально, використавши знов-таки прийом генералізації.

Отже, як і більшість ліричних творів Р. М. Рільке, вірш “Der Abschied” став непростим завданням навіть для визнаних майстрів перекладу. Авторські стилістичні прийоми на рівні синтаксису, складні іменники-оказіоналізми, розбіжності в культурологічних аспектах щодо образів першотвору та його українських відповідників створили для перекладачів низку труднощів. Проте, використовуючи свій досвід та професіоналізм, М. Бажан та В. Стус зуміли в цілому відтворити поетику рільківського твору в своїх перекладах, чим, безперечно, збагатили скарбницю української літератури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии: Слово и миф: [Текст] / А.А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1989. – 286 с.
2. Соловей О. Українська філософська лірика: [Текст] / О. Соловей. – К. : Юніверс, 1999. – 235 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

3. Мізін К.І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К.І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.

Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

4. Рільке Р.М. Темні плачі. Поетичні твори у двох томах / Райнер Марія Рільке / [упоряд., примітки Б. Щавурський]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – Т. 1. – 496 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Возненко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету.

Наукові інтереси: теоретичні та практичні аспекти перекладу.

ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ У СВІТЛІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Томаш ВРАБЕЛЬ (Ужгород, Україна)

Стаття присвячена вивченню перекладу текстів як основного механізму міжкультурної комунікації. Текст розглядається як джерело культурологічної інформації. Під час перекладу текстів з конкретної національної культури впливу піддається не лише мова перекладу, яка запозичує слова-реалії іншої культури, але й сама культура.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, культурологічна інформація, механізм міжкультурної комунікації, переклад, комунікативно-прагматична еквівалентність, комунікативна інтенція, прагматичний потенціал тексту, культурологічні фактори.

The article is devoted to the study of translation as the main mechanism of cross-cultural communication. Text is viewed as the source of cultural information. In the process of translating texts from a particular culture not only the target language, borrowing realia from another culture, is influenced, but also the culture itself.

Key words: cross-cultural communication, cultural information, mechanism of cross-cultural communication, translation, communicative-pragmatic equivalence, communicative intention, pragmatic potential of the text, cultural factors.

Характерною рисою сучасних гуманітарних наук є звернення фундаментальних досліджень до антропоцентризму, що проявляється все більшим інтересом науковців до проблем національної, етнічної та культурної свідомості. Для сучасного мовознавства важливе розуміння тексту як аргументу, за допомогою якого змінюється картина світу у свідомості реципієнта. Зосередженість виключно на формально-структурній будові тексту не відповідає вимогам сучасної мовознавчої парадигми, оскільки через мовні знаки та їхню організацію окреме «Я» свідомо поєднується з багатьма «Я», руйнуючи національно-етнічні, культурні, ідеологічні кордони і досягає цивілізованого рівня [10].

Ч. Морріс, який ввів у науковий обіг термін «прагматика», розумів його як вчення про відношення знаків до їх інтерпретаторів, тобто до тих, хто користується знаковими системами. Характеризуючи конкретні завдання й проблеми прагматичних досліджень природних мов, Н. Д. Арутюнова та О. В. Падучева відзначають, що вони, поступово розширюючись, проявляють тенденцію до стирання кордонів між мовознавством та суміжними дисциплінами (психологією, соціологією та етнографією), з одного боку, та сусідніми розділами мовознавства (семантикою, риторикою, стилістикою) – з іншого. Прагматика передбачає синтетичний підхід до мови [1: 4].

Сукупність таких факторів, як зв'язок значення з екстралінгвальною дійсністю, експліцитний та імпліцитний мовленнєвий контекст, комунікативна установка, яка пов'язує висловлювання із змінними учасниками комунікації – суб'єктом мовлення та його адресатом, фондом їхніх знань та думок, ситуацією (місцем і часом), у якій здійснюється мовленнєвий акт, утворює мозаїку контексту в широкому розумінні, який і відкриває вхід у прагматику суміжних дисциплін та забезпечує їй синтезуючу місію [1: 7].

Якщо розглядати текст як джерело культурологічної інформації, вважаємо за необхідне досліджувати переклад не лише як посередник між двома мовними системами, але й як особливий когнітивний процес. А. С. Мікоян визначає термін «переклад» як «процес постійної взаємної інтерпретації знаків» [11: 10]. Культура становить результат інтерпретації системи знаків, а міжкультурна комунікація – це взаємопереклад знаків різних культур. 3

когнітивної точки зору переклад є первинним і центральним відносно решти аспектів життєдіяльності людей у процесі міжкультурної комунікації. Дуже важливо розуміти когнітивні здібності людини як «сукупність механізмів, які забезпечують утворення інтегративних структур, що операційно пов'язують когнітивні структури мов оригіналу й перекладу» [11: 12].

Взаємодія мов і культур у перекладі вивчається багатьма закордонними й вітчизняними дослідниками. А. С. Мікоян визнає переклад одним із найпоширеніших способів активної взаємодії мов. За допомогою перекладу мови впливали одна на одну, змінювалися. Перекладацька діяльність була потужним стимулом і способом їхнього розвитку. За допомогою перекладу збагачувалася лексика і фразеологія контактуючих мов, з'являлися нові словотворчі елементи й моделі, розширювався ряд топонімів й антропонімів, слів, які називали різноманітні реалії інших мовних спільнот і культур.

Численні закордонні дослідження з особливостей міжкультурної комунікації й перекладу відрізняються від вітчизняних орієнтацією на комунікативні стратегії. У вітчизняному мовознавстві й культурології вивчаються переважно базові відмінності фонових знань, які становлять специфіку національних культур комунікантів, специфіку, яка може призвести до конфлікту на міжетнічній основі. Увага також зосереджена і на зіставленні мовної поведінки комунікантів, які належать до різних культур. Перекладач повинен враховувати специфіку макро- й суперструктур у різних мовах, особливості типів текстів, а також преференціальну й функціональну належність текстів. Закономірності створення адекватної комунікативної ситуації у тексті оригіналу й перекладу повинні відрізнятися лише залежно від специфіки тексту, який перекладається. Таким чином, вивчення виключно мовних закономірностей виявляє спільні й відмінні риси в культурних парадигмах, які є предметом дослідження не лише філології, але й інших гуманітарних наук.

Розуміння тексту здійснюється на основі уявлень, які становлять зміст «минулого досвіду» суб'єкта і є формою відображення дійсності в узагальненому вигляді. Уявлення національно марковані, оскільки вони відображають психологічні особливості суб'єкта, які походять від способу життя, світогляду, соціального середовища й загальнокультурної підготовки [4]. Таким чином, здібність до міжкультурної комунікації невід'ємно пов'язана з розумінням відмінного способу мислення, життя, способів вирішення повсякденних і ділових проблем.

Основним механізмом міжкультурної комунікації вважаємо переклад, обґрунтовуючи концепцію перекладу як нескінченну інтерпретацію знаків і як центральний момент комунікації. Переклад визначається як ментальна інтерпретативна діяльність, а геоструктуру особистості варто розглядати як комунікативний акт – взаємодію знака, об'єкта та інтерпретанти.

За допомогою перекладу мови впливають одна на одну, взаємозбагачуються та змінюються. Під час перекладу текстів, які представляють конкретну національну культуру, впливу піддається не лише мова перекладу, яка запозичує слова-реалії іншої культури, але й сама культура. Однак, компроміс між двома національними культурами, які взаємодіють через посередництво перекладача, не завжди досягається на користь культури, яка створила оригінальний текст. Радикальні зміни культурно-історичного фону матеріалу, який перекладається, завжди повинні бути виправдані, доречні, правдиві та послідовні. Недоречні та непослідовні культурні зсуви викривляють образ твору і створюють у читача невірне уявлення про вихідну культуру та авторський намір.

Комунікативно-прагматична еквівалентність є головною вимогою до перекладу, оскільки вона передбачає передачу комунікативного ефекту вихідного тексту і тому передбачає виділення того його аспекту, який є провідним в умовах конкретного комунікативного акту. У теорії перекладу було доведено й науково обґрунтовано, що прагматичні аспекти, охоплюючи весь процес і результат міжкультурної комунікації, домінують над іншими аспектами лінгвістичного характеру. Через призму прагматики у сучасному перекладознавстві розглядаються як сам процес перекладу, так і його результат.

На думку Н. Д. Арутюнової у лінгвістичну прагматику входить низка питань, пов'язаних з мовцем, адресатом, їхньою взаємодією в комунікації, ситуацією комунікації [2: 389 – 390]. Усі ці питання є важливими для виявлення особливостей та закономірностей

двомовної комунікації. Процес комунікації починається з появи в одного з комунікантів конкретної комунікативної інтенції і як результат виникає текст. Наявність комунікативної інтенції є однією з головних умов успішної комунікації [9: 134]. Вид комунікативної інтенції визначає особливості тексту, його зміст та форму. Як результат, в різних комунікативних ситуаціях формуються різні тексти, які можуть виразити конкретну комунікативну інтенцію.

Створений для реалізації певної комунікативної інтенції текст має низку функцій, одна з яких буде домінантною, тобто передбаченою автором тексту у процесі його створення. Суть домінантної функції тексту полягає в здійсненні певного прагматичного впливу на адресата, іншими словами, у створенні певного комунікативного ефекту.

Прагматичний потенціал тексту, тобто його здатність створювати певний комунікативний ефект, здійснювати прагматичний вплив на реципієнта, формується в результаті вибору автором змісту повідомлення та способу його вираження мовними засобами [7: 209 – 210]. Усе згадане вище обумовлює значущість визначення комунікативної спрямованості вихідного тексту під час дослідження прагматичних аспектів перекладу. Прагматика перекладу містить цілий комплекс відношень [6: 3 – 13], зокрема: 1) відношення мовця до подій, які описуються (через знак); 2) вплив тексту на адресата перекладу. Відтворення у перекладі відношення 1) є необхідною умовою досягнення еквівалентності референта (ситуації) з вираженим експліцитно або імпліцитно суб'єктом оцінки. Відтворення у перекладі відношення 2) необхідне для встановлення прагматичної еквівалентності [3: 66–67].

В. Н. Комісаров підкреслює можливість різного співвідношення між прагматикою оригіналу й перекладу [8: 139]. Ретельно аналізуючи прагматику перекладу А. Д. Швейцер наводить схему, яка демонструє дворівневий характер перекладу, що відрізняє його від інших мовленнєвих актів. Ця схема є прагматичною, оскільки враховує комунікантів з їхніми фоновими знаннями, широким контекстом мовленнєвої ситуації, а також прагматичну мотивацію відправників при створенні тексту та їхню установку на реципієнтів, що відображає сутність перекладацької діяльності:

$$O \rightarrow T \rightarrow P \\ \rightarrow P^1 \rightarrow O^1 \rightarrow T^1 \rightarrow P^2,$$

де O – відправник тексту мовою оригіналу; T – текст мовою оригіналу; P – реципієнт тексту мовою оригіналу; P¹ – перекладач-реципієнт; O¹ – перекладач-реципієнт мовою оригіналу; T¹ – текст мовою перекладу; P² – реципієнт тексту мовою перекладу [13: 146].

«Процес перекладу має подвійну прагматичну орієнтованість. З одного боку, він здійснюється в межах міжмовної комунікації і тому орієнтований на оригінал. У цьому плані його прагматичне завдання полягає в тому, щоб забезпечити максимальну близькість між оригіналом і перекладом. З іншого боку, він становить конкретний акт мовлення мовою перекладу, який прагматично орієнтований на конкретного адресата й певні умови й обстановку» [5: 107].

Відзначимо, що прагматичне ставлення адресата до тексту залежить не лише від прагматики тексту, але й від особистості, фонових знань, попереднього досвіду конкретного реципієнта. Під час комунікації через лінгвоетнічний бар'єр крім особистісних характеристик реципієнта на успіх комунікації впливає ціла низка інших факторів культурологічного плану, а саме:

- відмінності менталітетів і національних характерів;
- відмінні мовні картини світу, включаючи сприйняття часу й простору;
- комунікативна асиметрія;
- дія культурних стереотипів;
- відмінності в ціннісних орієнтирах;
- незбіг культурно-мовних норм;
- відмінні пресупозиції й фонові знання;
- культурно-специфічні відмінності у приписуваних мовним одиницям конотаціях;
- неоднакове сприйняття гумору;
- відмінні комунікативні стратегії [9: 132 – 133].

Завданням перекладача є врахувати всі фактори, які впливають на процес перекладу, щоб відтворити прагматичний потенціал тексту перекладу. Слід враховувати, що прагматичний вплив або комунікативний ефект не передбачає реакцію адресата, або у

випадку перекладацького акту – досягнення однакової реакції на переклад та оригінал в обох груп реципієнтів. На думку А. Нойберта «прагматика тексту, яка фігурує під час його формування і виражена в ньому, може бути нейтралізована або залишатися прихованою» [12: 194].

Досягнення однакового впливу не є завданням перекладу, проте переклад, як і будь-який акт комунікації, спрямований на «досягнення бажаного впливу на реципієнта, відтворюючи прагматичний потенціал оригіналу або видозмінюючи його залежно від мети перекладу» [8: 136]. При цьому мета перекладу полягає як в якомога точнішому відтворенні оригіналу, так і у вирішенні певних екстралінгвальних, надперекладацьких завдань, які не передбачають точне відтворення оригіналу і залежать від широкого прагматичного контексту перекладу. В обох випадках мета перекладу визначає перекладацьку стратегію і таким чином впливає на весь процес і результат перекладу.

Отже, будь-який текст, створений автором для досягнення конкретної комунікативної мети, має певний прагматичний потенціал, який під час реалізації в реальному акті комунікації несе в собі прагматичну інформацію цього висловлювання. При цьому, комунікативний ефект тексту оригіналу, зазвичай, визначається домінантною функцією оригіналу. У деяких випадках прагматична мета перекладу включає досягнення бажаного впливу на реципієнта перекладу, який відрізняється від впливу на реципієнта оригіналу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 4.
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова; под ред. В. Н. Ярцевой // Лингвистический энциклопедический словарь.–М.:Советская энциклопедия, 1990. С. 63–66.
3. Ефименко А. М. О передаче прагматики оценки в публицистическом переводе / А. М. Ефименко // Коммуникативный инвариант перевода в текстах различных жанров: сб. науч. тр. Вып. 343. – М.: 1989. – С. 64 – 74.
4. Залевская А.А. Текст и его понимание. – Тверь, 2001. – 177 с.
5. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1980. – 166 с.
6. Комиссаров В. Н. Прагматические аспекты перевода / В. Н. Комиссаров // Прагматика языка и перевод: сб. тр. Вып. 193.–М.:МПТИЯ, 1982.–С.3–13.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
8. Комиссаров В. Н. Лингвистическое переводоведение в России / В. Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2002. – 184 с.
9. Леонтович О. А. Критерии успешности межкультурного общения и пути его оптимизации / О. А. Леонтович; под ред. В. Н. Переверзева // Методы современной коммуникации. Вып. I. – М., 2003. С. 127 – 135.
10. Лузина Л. Г. Язык и национальная идентичность. Языкознание. – М.: ИНИОН РАН, 2005. – 80 с.
11. Микоян А. С. Взаимодействие языков и культур в переводе. Научный журнал «Культура народов причерноморья». Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2006. – 16 с.
12. Нойберт А. Прагматические аспекты перевода / А. Нойберт // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Международные отношения, 1978. – С. 185-201.
13. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А.Д. Швейцер. – М.: Воениздат, 1973. – 280 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Томаш Врбель – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Закарпатського державного університету.

Наукові інтереси: прагматичні аспекти міжкультурної комунікації.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ АСПЕКТИ ГАЗЕТНОГО ЗАГОЛОВКА (на матеріалі німецькомовної преси)

Оксана ДІМІРОВА (Ізмаїл, Україна)

Стаття присвячена одній з актуальних проблем перекладознавства – специфіці перекладу заголовків публіцистичного жанру; аналізуються труднощі лексичного, граматичного та синтаксичного рівнів.

Ключові слова: переклад, заголовок, публіцистичний жанр.

The article deals with one of the most important problems of translatology – translation peculiarities of titles of newspaper style. The difficulties in vocabulary, grammar, syntax of translation are analyzed.

Key words: translation, title, newspaper style.

В умовах всесвітньої інтеграції, зближення народів різних країн, зростання кількості між культурних контактів збільшується також потреба в кваліфікованих перекладачах. Не є виключенням і періодичні видання – іншомовні газети та журнали мають все більший попит.

Перше, з чим стикається читач при знайомстві з будь-яким твором, зокрема і з публікацією – це заголовок. Саме тому автори прагнуть вибрати таку форму, яка б оптимально відповідала прагматичним цілям газетного заголовка.

Переклад заголовка можна вважати окремою перекладацькою проблемою. Перекладачеві недостатньо лише передати зміст статті і смисл її назви, а необхідно перекласти заголовок так, щоб зберегти його основну функцію, тобто здатність привернути увагу до проблеми, зацікавити читача.

Поряд з усіма сферами людського життя нові часи вносять корективи і в професійну діяльність перекладачів; з'являються нові технології і методи роботи, еволюціонує перекладацька норма. Оскільки ці тенденції впливають на переклад як на процес і значною мірою визначають переклад як результат, то їх також потрібно теоретично переосмислити, в тому числі під кутом зору щодо перекладу газетних заголовків.

Актуальність розвідки викликана труднощами, що виникають під час перекладу заголовків, та намірами автора визначити певні шляхи їх вирішення.

Дослідженню лінгвістичних аспектів заголовка загалом та газетних заголовків зокрема присвячено достатньо праць. У науковій літературі розглядаються питання типології, актуальності, функціональних особливостей назв текстів з урахуванням їх жанрової специфіки (Ю. О. Карпенко, В. А. Кухаренко, М. Н. Кожина, О. І. Фонякова, В. А. Вомперський, А. С. Попов та ін).

На думку І. В. Арнольд, назва являє собою одну з «сильних позицій» у тексті і є «ефективним засобом затримати увагу читача на важливих з точки зору змісту моментах і комбінаторних прирощеннях змісту» [1: 69].

У будь-якому тексті заголовок є його першим знаком, його першим композиційним компонентом, з якого і розпочинається знайомство читача з текстом. Саме тому заголовок зв'язаний з усім текстом як на змістовному, так і на композиційно-мовному рівні. У структурі тексту заголовок виконує комплекс функцій, різні варіанти котрого залежать від належності тексту до певного типу чи жанру. Багато дослідників одноставно вважають, що загальними для всіх типів тексту є наступні функції: 1) номінативна, що надає змогу ідентифікувати текст; 2) інформативна, тобто заголовок інформує читача про тему, ідею, а інколи в стислій формі про основний зміст тексту; 3) прогностична, завдяки якій читач може прогнозувати, про що йтиме мова далі; 4) рекламно-експресивна, що полягає у тому, щоб зацікавити, заінтригувати читача, змусити його прочитати матеріал; 5) графічна – дозволяє відокремити один текст від іншого, виділити текст з контексту, що його оточує; здійснюється за допомогою графічних засобів – більшими буквами, іншим шрифтом і т. ін.

Окрім цього, через заголовок може реалізуватись ціла низка функцій, таких як оцінна, інтригуюча, символізуюча, асоціативна. Однак вони не є домінантними і можуть бути притаманні не кожному типу текстів.

Є. О. Гончарова і І. П. Шишкіна визначають два етапи в реалізації значення і змісту заголовка читачем: «На першому етапі, на вході в текст, читач сприймає заголовок як ім'я тексту, тобто в його номінативній функції, а також як певну інформацію про зміст тексту в його інформативній і прогностичній (проспективній) функціях. З читанням тексту значення заголовка збагачується додатковим смислом і, можливо, низкою конотацій» [5: 106].

Е. І. Турчинська, досліджуючи заголовки газетно-публіцистичного стилю, відзначає, що навіть у межах цього стилю, основними функціями якого є повідомлення та вплив, характер заголовка залежить від жанру публікації: «Однак у газетному тексті взаємодія, чи домінуюча роль цих функцій, залежить від газетного жанру. У статтях інформаційного жанру функція повідомлення буде домінуючою. Напроти, у передових статтях, а тим паче у фейлетонах і памфлетах, інформація носить переконливо організаційний характер, що висуває на перший план функцію впливу...», але кожний заголовок, на думку автора, має три функції: 1) повідомити читачеві про характер жанру тексту; 2) проінформувати про зміст тексту; 3) переконати читача ознайомитися з текстом [11: 135].

В. А. Кухаренко пов'язує різноманітність функцій заголовка з тим, що він виступає актуалізатором майже всіх текстових категорій [7: 95]. Так, категорія номінативності знаходить своє відображення в ономасіологічній, номінативній функції заголовка – він

називає текст за одною з ознак – за темою. З актуалізацією даної категорії пов'язане включення у заголовок дублюючих, пояснюючих позначень.

Для специфіки газетних заголовків характерною є наявність основного заголовка (Überschrift) та підзаголовка, що має пояснюючий характер (Unterschrift), наприклад „*Das Amt verträgt ein wenig Ironie*“, а нижче дрібнішим шрифтом *Die Kandidatin für die Wahl zum Bundespräsidenten, Gesine Schwan, 65, über Pannen ihrer Kandidatur, Horst Köhlers Monster und die Gefahr einer explosiven Stimmung in der Bevölkerung*.

Категорія модальності проявляється заголовку експліцитно – в результаті використання емоціонально-оцінних слів у їх прямих значеннях: *Rot ist gut für die Liebe, nicht für die Zukunft – Червоний колір пасує до кохання, а не до майбутнього*; *Die grausamen Schau-Hinrichtungen der Antike – Жорстокі показові казні античності*; *Schlechter Deal für schlechte Banken – Погане обходження з ненадійними банками*. Категорія завершеності виражається в делімітативній, обмежувчій функції заголовка, що відділяє один текст від іншого. В заголовку виражається і категорія перспекції і прагматичності, тому що саме з нього починається вплив на реципієнта з метою заінтригувати, зацікавити його, переконати в необхідності прочитати ту чи іншу статтю.

Актуалізації функцій заголовка сприяє включення його в мовне полотно тексту: в основні номінативні ланцюжки, що структурують текст на семантичному рівні або в різноманітні форми стилістичного контексту, в межах якого відбувається збагачення заголовка додатковими денотативними чи конотативними семами, виявлення його «прихованих смислів». Поступово читач починає розуміти символічний, метафоричний, іронічний чи інший зміст заголовка. На другому, заключному етапі, коли читач вже володіє всім комплексом семантичної та естетичної інформації, значення (зміст) заголовка реалізується повною мірою.

Матеріалом для дослідження слугували заголовки статей періодичних видань німецькомовної преси (газети *Frankfurter Allgemeine*, *Berliner Zeitung*, *Abendzeitung*, *Presse und Sprache*, *die Welt*, журнали *der Spiegel*, *Focus*, *Kapital*).

Структурно заголовок може бути різноманітним – однослівним і розгорнутим, підкреслено-стверджувальним, лозунгово-привзивним або містити в собі риторичне питання [4: 122]: *Unter Dampf*; *Wir und der Holocaust*; *Tschüs, Deutschland!*; *Taucher, Tiere, Theologen*; „*Von meinem Einkommen könnte ich keine Familie durchbringen*; *Wir waren schockiert*; *Sagen, was Sache ist!*; *Obamania*.

Заголовок будується на значенневих контрастах і однолінійно: *Skandalöse Spenden*; *Grüne kritisieren Peudler-Urteil, CSU jubelt*; *Anfang vom Ende*; *Große Stinker – kleine Stinker*.

Специфічні ознаки газетних заголовків, на які перекладачеві слід звернути увагу, можна виділити у декілька основних груп:

- Намір автора привернути увагу до статті і в той же час викласти у скомпресованій формі її зміст призводить до того, що в німецькомовній пресі заголовки нерідко являють собою багатшарову структуру – основний заголовок, підзаголовок, заголовки-вкраплення. Оскільки автори статей намагаються привернути увагу читача і зробити так, щоб він такі прочитав матеріал, то заголовки часто не передають зміст статті, а навпаки, бувають зовсім в незначній мірі пов'язані з ним. Призначення заголовка – виділити в статті головну думку, а інколи навіть окрему, найбільш виразну фразу, надати читачу загальну орієнтацію. Тому в більшості випадків він недостатньо повно розкриває зміст матеріалу, що публікується; основна інформація, як вже наголошувалося вище, подається у підзаголовку, що виконує функцію розкриття змісту: у декількох рядках наводиться короткий переказ статті, її резюме. Так, наприклад, шапка наступного заголовка в „*Der Spiegel*“ „*Ein unerhörter Vordrang*“ – *Нечувана атака*, не дає чіткого уявлення про зміст статті. Прочитавши лише заголовок, можна віднести цю назву і до спортивної, і до політичної, і до економічної рубрики. Зміст статті стає зрозумілим тільки з підзаголовка „*Luxemburgs Premier Jean-Claude Juncker, 54, über europäische Steuerschlupflöcher, politischen Wortbruch und böse Attacken aus Deutschland*“ (*Прем'єр-міністр Люксембурга Жан-Клод Юнкер висловив свою думку щодо лазівок в європейському податковому законодавстві, порушенні політичних домовленостей серед його колег по ЄС та злих нападок з боку Німеччини*). Тільки тепер ми зможемо правильно перекласти заголовок, зі збереженням всіх закладених у ньому змістовних компонентів. Або

інший приклад: у журналі „Deutschland“, що видається німецькою та українською мовами, зустрічаємо заголовок *Rechtsstaatsdialog – Діалог про правову державу*, який має досить узагальнююче значення. А в підзаголовку розкривається основна інформація: *Berlin: eine einzigartige Initiative von Deutschland und China nimmt konkrete Formen an – Берлін: унікальна ініціатива Німеччини та Китаю*. У статті мова йдеться про перемовини між федеральним канцлером Німеччини Г. Шрьодером та китайським прем'єр-міністром Чу Ронці стосовно обговорення окремих законів і проблем їхньої реалізації. Таким чином, щоб зрозуміти і адекватно перекласти заголовок, необхідно перш за все прочитати саму статтю.

Доволі часто трапляються випадки, коли велика стаття розбивається на окремі частини вставленими в текст додатковими заголовками. В більшості випадків ці так звані заголовки мало пов'язані з матеріалом, що розташований у безпосередній близькості – вище чи нижче назви – та являють собою дуже виразні слова і вирази, наприклад, стаття *Mittelstand – Середній стан* має підзаголовок *Was treibt die deutsche Wirtschaft an? Es sind vor allem die kleinen und mittleren Unternehmen, geprägt von starken Unternehmerpersönlichkeiten, die auf Menschen und Ideen setzen und flexibel auf Märkte reagieren. Kurz: der Mittelstand – Що є двигуном німецької економіки? Що характерно для німецького підприємництва? Насамперед це малі та середні фірми, якими керують сильні особистості. Вони дають роботу людям, мають безліч ідей і гнучко реагують на ринкові зміни. Одним словом: німецький середній стан*. Окрім цього, текст поділений на частини ще трьома вставленими додатковими заголовкам *Größter Arbeitgeber – Найбільший працедавець; Langfristige Ziele – Перспективні цілі; Neue Ideen – Нові ідеї*, а також містить речення, виділені графічно та іншим кольором, які ми можемо розглядати в якості коментарів до поданої публікації: *„Zwischen Flensburg und Passau gibt es Hunderte kleinere Unternehmen, die den Ruf besitzen, besonders sexy zu sein. Ingenieure und Techniker sehen dort größere Chancen, Karriere zu machen“ (Financial Times Deutschland)* та *„Im mittelständischen Alltag geht es oft drunter und drüber. Es ist normal, dass der Chef erst den Einkauf plant, zwischendurch Vorstellungsgespräche führt und dann mit einem Zulieferer verhandelt“ (Die Zeit)*. Підзаголовки-вкраплення краще структурують доволі велику статтю, роблять її більш зручною для читання, а коментарів-вставки дають читачеві можливість зрозуміти важливість проблеми та ставлення до неї інших ЗМІ.

• При перекладі заголовків перекладач має враховувати, що для німецькомовних газет та журналів характерним є вербальний стиль, у той час як у пресі україномовної аудиторії домінують номінальні конструкції: *Mit dem Handy befehlen; Zum Abschied fliegen Schuhe; Russland will Ukraine erneut den Gashahn zudrehen; Uno erlaubt Piratenbekämpfung auch an Land, Steuerzahler-Bund hofft auf Comeback der alten Peudlerpauschale, Russlands Rote kehren zurück, Der Zug fährt ab, Grüne kritisieren Peudler-Urteil, CSU jubelt, Die Linke begehrt auf gegen Barack Obama, Busch bereut Falschinformation zum Irakkrieg*. Тому при перекладі слід дотримуватися вимог і правил, що панують в українській пресі, і перекласти надані заголовки номінальним стилем: *Політ взуття на прощання; Погрози Росії знов припинити Україні газопостачання; Дозвіл ООН полювання на піратів також на суходолі; Сподівання органів податкової системи на повернення старих тарифів на проїзд у громадському транспорті; Повернення в Росії до влади червоних; Відправлення поїзда; Зелені проти колишньої транспортної політики, Християнсько-соціальний союз – за; Виступ лівих проти Барака Обами*.

Однак у деяких заголовках практично неможливо уникнути вживання дієслова при перекладі – це лунало б неприродно. *Наприклад: Blackwater-Mitarbeiter müssen vor Gericht – Співробітники Blackwater відповідатимуть перед законом, Die Grünen fördern Kernkraft – Партія Зелених підтримує розвиток атомної промисловості, Irakischer Schuhwerfer bittet um Verzeihung – Іракський журналіст попросив вибачення за взуттєву атаку, Klimakanzlerin Merkel kämpft um ihren Ruf – У питанні про навколишнє середовище Меркель відстоювала свою позицію; Landschaft nutzen ohne zu zerstören – землекористування без руйнування; Eine Lebensgrundlage gerecht verteilen – Крайній розподіл основи життя*. Переклад дієслів зберігається і в тому випадку, коли ми маємо справу з питальними реченнями: *Freiheit oder völlige Überwachung? – Свобода чи тотальний контроль?; Führen Frauen anders? – Чи керують жінки інакше?; Wer regiert das Netz? – Хто править у мережі?* [6: 221]. Завдання

питальних та окличних речень полягає у приверненні більшої уваги, бажанні автора зацікавити в поданому матеріалі якомога більшу аудиторію.

• Нерідко в якості заголовка публіцисти використовують прислів'я, приказки, крилаті вирази, біблійні речення [10: 181]: *Wahrheit tut der Zunge weh – Правда коле у вічі; Honig auf der Zunge, Galle im Herz – Кажуть одне, а роблять зовсім інше*. У заголовку доречні літературні ремінісценції на зразок *Kultur mit dir, du Land der Bayern – В тобі культура, о, Баваріє велична* (взято з національного гімну Баварії).

Доволі часто в заголовках використовуються цитати чи окремі слова з виразів політиків, вихоплені з контексту. Наприклад, заголовком у журналі „Der Spiegel“ „*Ein unerhörter Vordrang*“ – „*Нечувані нападки*“ стали повні обурення слова прем'єр-міністра Люксембургу Жан-Клода Юнкера у відповідь на дії урядів Н. Саркозі та А. Меркель, які при опрацюванні податкового законодавства не зважають на інтереси маленьких країн Євросоюзу: „*bei dem wir kleinen Länder ja nicht dabei sind, hat man genau das Gegenteil gemacht: Wir wurden auf eine Pranger-Liste gesetzt- das ist für mich ein unerhörter Vordrang*“. Подібний прийом оформлення заголовка надає йому більшої достовірності, довіри до представленої публікації.

• Перекладач має постійно пам'ятати про особливості вживання часових форм у заголовках. Сучасні німецькі газети використовують неперфектні часи. Коли мова йдеться про дію, що вже відбулась, але в недалекому минулому, то використовується теперішній час, така форма ніби наближує читача до певних подій. Переклад таких заголовків українською мовою, якщо дія на момент публікації вже закінчилась, робиться у минулому часі, за виключенням тих заголовків, де необхідно зберегти дієслівну форму. Präteritum та Perfekt використовують, якщо в самому заголовку є обставина часу, або читачу добре відомо, що дія відбулась у минулому. Для позначення майбутнього часу в заголовках часто вживається Futurum або Präsens у значенні майбутнього.

• Специфічна особливість німецького заголовка полягає в можливості опустити підмет, присудок, керування дієслів, артиклів та особових форм допоміжного дієслова **sein**. Дія при перекладі зазвичай виражається формами Präsens [10: 190]: *Vorschläge des Rates für Nachhaltige Entwicklung für eine Politik, die Ressourcen für die Zukunft schon – Пропозиції Ради усталеного розвитку для політики, яка допомогла би зберегти ресурси для майбутніх поколінь; (Sie sind) Angeröbelt und geschlagen – Принижені та побиті* (У даному випадку доцільним був би переклад-алюзія, що асоціюється з заголовком роману Ф. Достоєвського «Принижені й ображені»); *Mehr Bundesbürger (sind) von Sozialhilfe abhängig – Матеріальна залежність багатьох громадян Німеччини від соціальної допомоги; Abwarten und Glühwein trinken (Roland Koch im Wahlkampf) – Поки всі зайняті передвиборчою метушею, Роланд Кох очікує на результати з келихом глювейну; Unter (dem) Dampf – Під парами; (Die) Auszeichnung für den deutschen Pavillon – Нагорода для німецького виставкового павільону; Weichen (sind) gestellt – Віхи розставлено*.

Використання еліптичних конструкцій надає заголовкам стислості та динамічності. Для українських заголовків, як і для газетного стилю в цілому, властивий більш повний, спокійний характер, а дія в них, на відміну від німецьких заголовків, передається частіше за допомогою іменника, ніж дієслова, наприклад: *Deutsche Gesellschaft für Internationale Bildung gegründet – Засновано німецьке товариство міжнародної освіти й розвитку*.

Ще однією проблемою при перекладі газетних заголовків є абрєвіатури. Вони охоче використовуються пресою з метою економії місця. В тексті абрєвіатури можуть варіювати з повною назвою, особливо у випадку, якщо дане поняття не дуже поширене, а також вживатись самостійно, наприклад: у заголовку *HRE schuldet KfW halbe Milliarde* ми маємо відразу два скорочення. При цьому постійний еквівалент *KfW – Kreditanstalt für Wiederaufbau* (банк з реконструкції, кредитує інвестиції в Німеччині і за кордоном) є у відповідному словнику [8: 438]. А скорочення *HRE* зустрічаємо у повній формі в тексті статті: *Die Opposition möchte ... der Münchener Hypo Real Estate (HRE) die wahren Motive für die umfassende Rettung des maroden Instituts genauer erklärt haben*, що уможливило зробити адекватний переклад цього поняття – *Мюнхенський іпотечний банк*. За структурою абрєвіатури можна виділити у декілька груп [9: 76 – 77]. Найбільш чисельну групу представляють так звані ініціальні абрєвіатури, тобто скорочення, що складаються з

початкових компонентів словосполучення або композита і початкових складів. У такий спосіб скорочуються зазвичай назви партій, організацій, різних посад, назви деяких документів: *CSU – Christlich Soziale Union (Християнсько-соціальний союз)*, *SPD – Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Соціал-демократична партія Німеччини)*, *EU – Europäische Union (Європейський Союз)*, *EU – Verfassung – Конституція Євросоюзу*, *US-Außenministerin – міністр закордонних справ США*. Також часто зустрічаються скорочення назв міжнародних організацій політичної та економічної сфер: *KfW – Kreditanstalt für Wiederaufbau (Банк з реконструкції, кредитує інвестиції в Німеччині та за кордоном)*, *HRE – Hypo Real Estate (німецький банк)*, *NATO – North Atlantic Treaty Organisation (Nord-Atlanticpakt-Organisation)*, *BBC – British Broadcasting Corporation*, *USA – United States of America*.

Наступну групу скорочень являють собою контрактури (Klappwörter) – слова, що виникли в результаті усічення кінця слова: *Uni – Universität*, *Abi – Abitur*, *Schumi – Schumacher*. У назвах заголовків зустрічаються і так звані Kofferwörter – тобто контрактури, що утворилися з частин двох слів, наприклад: *Info-Stand – Informationsstand*, *Intervision – Inter(nationale) (Tele)vision*. У порівнянні з абрєвіатурами літерного типу вони зустрічаються відносно рідко.

При перекладі скорочень перекладач має знати, що багато скорочень назв міжнародних організацій мають свій еквівалент в українській мові, а якщо назва організації не відома реципієнту, то перекладач може подати в перекладі скорочену назву, як в оригіналі, а в дужках подати повний варіант. Необхідно враховувати і те, що деякі скорочення можуть писатись однаково, але в повному варіанті стосуватись різних організацій.

Для заголовків німецькомовної преси характерною ознакою є також використання достатньо великої кількості композитів, що пояснюється природою німецької мови, для якої словоскладання належить до найпродуктивніших способів словотворення. Словоскладання є характерною ознакою для всіх повнозначних частин мови, але сама висока частотність словоскладання проявляється у іменників: *Klimakanzlerin (A.Merkel)*, *Piratenbekämpfung*, *Vorstellungsgespräche*, *Peudlerpauschale*, *Arbeitgeber*, *Unternehmerpersönlichkeiten*, *Bundespräsidentin*, *Wortbruch*, *Rechtsstaatsdialog*, *Steuerschlupflöcher*, *Falschinformation*. Перекладач має бути обізнаний з тонкощами перекладу даного шару лексики. Слід пам'ятати, що зазвичай подібні лексеми перекладаються українською мовою за допомогою різноструктурних словосполучень. Але трапляються і складні випадки, коли багато залежить від контекстуального оточення композита або навіть від усього заголовка. Так, слово *Klimakanzlerin* у заголовку *Klimakanzlerin Merkel kämpft um ihren Ruf* ми перекладаємо, переосмисливши все речення – *У питанні про навколишнє середовище Меркель відстоювала свою позицію*. Ще один приклад – переклад заголовка *Irakischer Schuh-Werfer bittet um Verzeihung (Attake auf Busch)* – *Іракський журналіст вибачився за взуттєву атаку*. В даному випадку ми теж уникаємо буквального, близького перекладу, оскільки українською мовою така конструкція звучала б неприродно.

Підводячи підсумки, можна відзначити, що на відміну від заголовків науково-технічних текстів, що надають уявлення про основний зміст статті і тому є ключем до розуміння тексту, газетні заголовки, виконуючи швидше інтригуючу та рекламну, ніж інформаційну функцію, нерідко розраховані на те, щоб перш за все привернути увагу читача, зацікавити його та примусити прочитати статтю. Перекладач під час перекладу заголовку має опиратися на аналіз контексту статті, тобто спочатку йому необхідно прочитати все повідомлення для з'ясування змісту і лише потім виконати переклад заголовка.

Готових рецептів та універсальних прийомів, придатних у будь-яких ситуаціях, звісно, не існує. Але якщо перекладач заздалегідь готовий до вирішення подібних проблем, якщо він усвідомлює сутність, зміст, комунікативну функцію тексту, що перекладається, якщо він володіє необхідними фоновими знаннями та має уявлення про ту реальність, якій присвячений текст, є надія, що його переклад буде достатньо адекватним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекст. – СПб: Изд-во СПб университета, 1999. – 444с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – М.: МО, 1975. – 237с.
3. Виноградов В. В. Стилистика, теория поэтической речи, поэтика. – М., 1963.

4. Вомперский В. А. К изучению синтаксической структуры газетного заголовка. М., 1991. – 155с.
5. Гончарова Е. А., Шишкина И. П. Интерпретация текста. – М.: Высшая школа, 2005. – 365с.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2002. – 424с.
7. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 260с.
8. Никифорова А. С. Немецко-русский словарь по бизнесу. – М., 2003. – 448с.
9. Розен Е. В. Газеты и журналы на немецком языке в школе. – М.: Просвещение, 1985. – 128с.
10. Суворов С. П. Особенности стиля газетных заголовков // Язык и стиль. – М., 1965. – С.179 – 195.
11. Турчинская Э. И. Соотношение заголовка и текста в газетно-публицистическом стиле // Лингвистика текста и лексикология. Сб. науч. тр. МГПИЯ. – М., 1986. – Вып. 267. – С.134 – 146.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Дімірова – кандидат філологічних наук, в. о. доцента кафедри німецької філології та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: особливості перекладу текстів художнього та публіцистичного стилів.

ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ФРЕЙМО-ЛАКУНАРНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКИХ ЖАРТІВ З ЛІНГВІСТИЧНОЮ ОСНОВОЮ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ольга ДОЛГУШЕВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються шляхи створення комічної неадекватності та лакунарності в англомовних лінгвістичних жартах та робиться спроба залучення елементів фреймо-лакунарного підходу до перекладу англійських мовно-орієнтованих анекдотів українською мовою.

Ключові слова: жарти з лінгвістичною основою, лакуна, лакунарність тексту, фрейм, переклад, реципієнт.

The paper considers the comic incongruity in English linguistically based jokes and discusses the ways the frame and lacuna analysis can be applied to the translation of English anecdotes into Ukrainian.

Key words: linguistically based jokes, lacuna, text lacunarity, frame, translation, recipient.

Сучасна лінгвістика й естетика засвідчили неабиякий інтерес до кола проблем когнітивної науки, активно ангажуючи її здобутки у своїх інтересах [2; 3; 5; 9]. Приміром, окреслюючи механізм комічного ефекту коротких дотепів, Марвін Мінський за основу своєї теорії взяв дослідження З. Фрейда, який зазначав, що більшість жартів є логічно абсурдними. У процесі розумової діяльності, спрямованої на розв'язання проблем, людина, звичайно, стикалася з великою кількістю помилок, спричинених використанням аналогій і метафор, невірними асоціаціями і т. под. З. Фрейд припустив таку думку, що в процесі цієї діяльності у людини виникають внутрішні «цензори». Вони підсвідомо формують бар'єри, котрі перешкоджають виникненню «заборонених» думок. І коли за допомогою жарту чи дотепу вдається обминути цих «цензорів», людина відчуває задоволення від раптового звільнення від психічної енергії, що виплескується у вигляді сміху. І тому, вважає М. Мінський, теорія Фрейда пояснює, чому дотепи і жарти, як правило, стислі, компактні і мають подвійний зміст. Це необхідно для того, щоб обманути по-дитячому простодушних «цензорів», які бачать лише поверховий, цілком невинний зміст жартів і не можуть розпізнати прихованих в них заборонених бажань [8]. Аналогічно М. Мінський для пояснення гумору застосовує теорію фреймів, які виконують ментальну функцію розпізнавання логічності / нелогічності, абсурдності ситуації, а сміх утримує думку від просування хибним шляхом [4: 281 – 301].

Джеррі Салз теж досліджує ментальні процеси, котрі залучені до сприймання, тлумачення та оцінки гумору на основі когнітивної моделі «розв'язання невідповідності або розладу», адже будь-яка комічна ситуація вирізняється подвійністю інтерпретації. [11: 40 – 54]. Пол Мак-Гі аналізує співвідношення розумово-нервового збудження й роботу півкуль мозку з гумором та його зовнішніми, в тому числі мовними, проявами [10: 14 – 34].

Оперує мовознавство (та лінгвокраїнознавство, оскільки до сфери його інтересів уходять мовні прояви комічного і гумору) і певною термінологією когнітивістики, зокрема, поняття «концепт», «лакуна», «фрейм», «сценарій» тощо останнім часом активно увійшли у вжиток лінгвістів. Утім, у царині перекладознавства елементи когнітивного аналізу для розв'язання конкретних проблем не знайшли на сьогодні належного застосування. У нашій статті робиться спроба залучення фреймо-лакунарного підходу до перекладу англійських жартів українською мовою.

Найвдалішу для нашої розвідки дефініцію лакуни запропонував Ю. О. Сорокін, визначивши її як незбігання поняттєвих, мовних і емотивних категорій двох локальних культур [6: 122]. Усі текстові лакуни вчений ділить на лінгвістичні і культурологічні. Перші включають мовні, стилістичні і мовленнєві лакуни, інші бувають суб'єктивними, діяльнісно-комунікативними, культурного простору та текстовими [7]. Останні вказують на специфіку смислоформування і можуть актуалізуватися у формі, зокрема, літературних алюзій, парафраз, цитат тощо [1: 12].

На думку В. М. Бабиша, ідею текстових лакун можна успішно застосовувати під час перекладу творів та визначення адекватності перекладного тексту оригіналу [ibid.].

Як знамо, англійські гумористичні тексти вирізняються неабияким ступенем лакунарності, надто коли йдеться про їхнє сприйняття представником іншої мовнокультурної спільноти [ibid.: 58]. Особливо складними для розуміння є жарти, комічний ефект яких ґрунтується на неоднозначному тлумаченні певних мовних одиниць. Лінгвістичні елементи, які входять до мовно-орієнтованого дотепу, сприяють створенню двох «ситуацій» – звичайної / правильної та ситуації помилкової. Остання виникає в результаті плутанини, неправильного розпізнавання, хибного розуміння мовних елементів. Недарма жарти часто мають форму діалогу, один з учасників якого продукує (навмисно чи ненавмисно) двозначний вислів. Ця двозначність дає змогу співрозмовнику інтерпретувати вислів з іншої точки зору, вкладаючи в його розуміння новий смисл, як-от в наступному анекдоті:

- *Waiter!*
- *Yes, sir.*
- *What's this?*
- *It's bean soup, sir.*
- *No matter what it's been. What is it now?*

Переклад англійського гумористичного тексту українською мовою має свою специфіку, адже для того, щоб зберегти комічний ефект в перекладному тексті, недостатньо відтворити його текстуальний матеріал іншою мовою. Необхідним є віднайдіння таких засобів, які б наблизили метатекст до українського читача лінгвістично, тематично та ситуативно, та зберегли його прагматично-комунікативну (сміхову) орієнтацію.

З нашої точки зору, складними для перекладу є дотепи, лакунарність яких охоплює різні мовні явища, на яких базується механізм утворення комічного ефекту (як-от жарти з лексичною, морфологічною, фонетичною, синтаксичною основою тощо). Приміром, полісемія слів англійської мови, що є в основі комічної неадекватності, ускладнює розуміння анекдоту українським читачем:

Mistress (to a new maid) 'Now, when you wait on guests at dinner, I want you to be careful not to spill anything'.

Maid: 'Don't worry. I don't say a word'.

Неабиякою перекладацькою складністю вирізняються і сталі вирази та гра слів, що ґрунтується на одночасній актуалізації прямого і переносного значення таких словосполучень. Завдяки цьому створюється ситуація, коли один зі співрозмовників сприймає вираз буквально:

Two sailors were battling the breeze on a ship in the Atlantic. The first one said: 'Yes, I'm quite a literary man, I am contributed to the Atlantic Monthly'. The second said, leaning over the rail: 'That's nothing, I've been contributed to the Atlantic daily'.

Жарти з лінгвістичною основою в англійській мові спираються на надзвичайно широкий спектр мовних явищ. Приміром, є дотепи, які ґрунтуються на хибному використанні й інтерпретації стилістичних прийомів, синонімів, антонімів, антропонімів, запозичень. Існують анекдоти з фонетичною, орфографічною основою. В інших недоречностях подибуємо гумористичне обігравання етимології слів та виразів тощо. Іноді джерелом комічного можуть бути регіональні варіанти мови або іноземні мови. Усе це обумовлює високий ступінь лакунарності англійських дотепів, яка ускладнює їхнє розуміння і переклад україномовними реципієнтами.

Очевидно, для аналізу таких дотепів треба розглянути систему фреймів, за допомогою яких ці лакуни можуть бути дешифрованими. Проте набір фреймів іншомовного читача кількісно і якісно відрізняється від фреймів англійського реципієнта. Звідси постає питання про активізацію і створення таких фреймів для представника україномовної спільноти, які

були б ефективними для розкодування лакун англійських жартів, тобто виконували б функцію, аналогічну тій, що її виконують фрейми читача-англійця. Та коли створюються додаткові фрейми, лакуни можуть дешифруватися по-іншому, в результаті чого український відповідник зазнає змін. Перекладач у такому випадку має наблизити новостворений текст-переклад до дійсності і потреб українськомовного читача, що уможливить активізацію необхідних фреймів. Саме за таких умов функціональна спрямованість тексту не втрачається.

Вважається, що англійські жарти, формотворча лакунарність яких ґрунтується на лексичній омонімії, мають найвищий ступінь складності для передачі іншою мовою. Проте ми спробували, вдаючись до певних формальних та змістових трансформацій, створити подібні дотепи українською мовою шляхом інтерпретації тексту з перенесенням його до дійсності іншого народу.

Наступний анекдот у своїй основі має лексичну омонімію:

Betty was taken to the museum by auntie. They went into the Egyptian room, and there saw a mummy. Betty asked what it was.

“That is some one’s mummy, dear”, answered auntie.

“Auntie,” she confided, “I am glad my mummy’s not like that!”

У цьому жарті можна виділити змістову лакуну – актанти комунікації (дорослий і дитина), формотворчу лакуну – омонімія англійських іменників (*mummy* – опудало, мумія та *mummy* – мама (дит.)), імплікативну лакуну – *the Egyptian room (includes something that does not exist now but existed before)*. Для дешифрування лакун активізуються однойменні фрейми. У результаті дешифрації реципієнт помічає гумористичний ефект, що виникає завдяки незбігу тлумачень омонімічних форм дорослим та дитиною:

Типи лакун / фреймів	англомовні		україномовні
	лакуни	фрейми	фрейми
Імплікативні	<i>the Egyptian room includes something that does not exist now but existed before</i>	аналогічні	Історико-природничий зал музею
Комунікативні	Гумористична орієнтація	аналогічні	Зберігається гумористична орієнтація
Формотворчі	Омонімія: <i>mummy</i> – опудало, мумія та <i>mummy</i> – мама (дит.)	аналогічні	Особливий вид логіки (дитяча логіка /мамонт - папонт)
Змістові	Актанти комунікації – дорослий і дитина	аналогічні	аналогічні

Для компенсації передачі змісту англійського жарту українською мовою ми намагалися зробити спробу створення фреймів для дешифрування лакунарності оригінального тексту, в результаті чого перекладений текст відповідав би нормам української мови та ціннісним орієнтирам україномовної спільноти. Найбільшої уваги, на наш погляд, заслуговує розгляд формотворчих лакун та фреймів для їх розкодування. За основу в українському варіанті, на відміну від англійського жарту, було взято не суто омонімію, а особливий вид логіки. У дитини слово «мамонт», яке замінило англійське «*mummy*», асоціюється, в першу чергу, не з вимерлою твариною, а з чимось іншим, що має відношення до мами. В слові «мамонт» дитина бачить омонімічну подібність до слова «мама», і це здається дитині цілком нормальним і правильним. І якщо омонімічний елемент в англійському тексті дешифрується фреймом розпізнавання омонімічних значень, то в українському варіанті активізується фрейм для встановлення логічного зв'язку. Тож ми пропонуємо такий варіант перекладу:

Тітонька повела Беті до музею. Увійшовши до історико-природничого залу, вони побачили опудало мамонта. Дівчинка не знала, що то було, і запитала тітку.

«Це мамонт, моя любя», – відповіла тітка.

«А папонта тут, раптом, немає?» – спитала Беті.

В основі ще одного анекдоту – також лексична омонімія:

“An anecdote is a tale,” said the teacher. “Now, Sidney, use it in a sentence.

“I tied a tin can to the dog’s anecdote”.

У цьому жарті функціонують змістові лакуни: співрозмовники – учитель та учень («*teacher*» – «*pupil*»), антропонім «*Sidney*»; формотворча лакуна: омонімічна пара – «*tale*» – «казка», «*tail*» – «хвіст» та комунікативна лакуна – гумористична орієнтація тексту. Найбільшу активність виявляє формотворча лакуна, тобто об'єктом двозначної інтерпретації є лексична омонімія. Можливість такого неоднозначного розуміння фонетичної форми /teIl/ обумовлена також віковими особливостями актантів комунікації, різницею особистого досвіду. Англомовний реципієнт відчуває гумористичну орієнтацію діалогу через високу активність формотворчих фреймів, спроможних дешифрувати однойменні лакуни:

Типи лакун / фреймів	англомовні		україномовні	
	лакуни	фрейми	лакуни	фрейми
Комунікативні	гумористична орієнтація	аналогічні	аналогічні	аналогічні
Формотворчі	омонімія (із певним ступенем імплікації): <i>tale</i> - казка, <i>tail</i> – хвіст	аналогічні	неповна омонімія: <i>казка</i> – <i>каска</i>	аналогічні
Змістові	актанти комунікації – <i>teacher</i> – <i>pupil</i> , антропонім <i>Sidney</i>	аналогічні	актанти комунікації аналогічні, антропонім <i>Сергійко</i>	аналогічні

Природно, український читач з його особистим набором фреймів не буде в змозі розкрити зміст комунікативної лакуни у всій її повноті. Перешкодою для цього є невідповідність фреймів для дешифрації англомовної омонімії. З метою підвищення активності саме цього фреймового механізму українському читачеві пропонується омонімічна пара рідною мовою: «казка» – «каска» (хоча звукові форми не мають повного збігу). Така лакуна сприяє двозначній інтерпретації ситуації українською мовою. Відповідно український варіант цього жарту може бути таким:

- *Анекдот – це невеличка казка, – розповідає вчитель. – А зараз, Сергійко, склади своє речення із цим словом.*
- *Мій батько – пожежник. Коли він гасить пожежу, він надіває анекдота.*

Омонімічні форми зумовлюють комічний ефект і цього дотепу:

- *I know a fellow who got into trouble being frank and earnest.*
- *Yeah!*
- *Yeah! Frank in New York and Ernest in Brooklyn.*

У тексті активно функціонують змістова лакуна, представлена топонімами (*New York* та *Brooklyn*) та антропонімами (*Frank* та *Ernest in Brooklyn*), формотворча лакуна, виражена омонімічними парами (*frank* – *Frank*; *earnest* – *Ernest*).

Типи лакун / фреймів	англомовні		україномовні	
	лакуни	фрейми	лакуни	фрейми
Комунікативні	Гумористична орієнтація	аналогічні	аналогічні	аналогічні
Формотворчі	Омонімія: <i>frank</i> (відвертий) – <i>Frank</i> (власне ім'я); <i>earnest</i> (серйозний) – <i>Ernest</i> (власне ім'я)	аналогічні	Омонімія: віра – Віра (власне ім'я); надія – Надія (власне ім'я)	аналогічні
Змістові	Топоніми: <i>New York</i> , <i>Brooklyn</i> ; антропоніми <i>Frank</i> та <i>Ernest</i>	аналогічні	Топоніми: <i>Київ</i> , <i>Львів</i> ; антропоніми <i>Віра</i> , <i>Надія</i>	аналогічні

Як відомо, гумористичний ефект подібних мікротекстів виникає за умови розгляду одного й того ж об'єкту з різних точок зору. У даному випадку таким об'єктом є омонімічні пари. Англomовний читач, у якого у повній мірі активізуються формотворчі та змістові фрейми, розпізнає двозначність дуже легко. Для україномовного реципієнта, що не володіє англійською мовою, зміст дотепу є незрозумілим. Це пояснюється тим, що фрейми та їхня активність при розкодуванні лакун тексту не збігаються у реципієнтів-представників різних лінгвокультурних спільнот. Якщо здійснити певну трансформацію на лакунарному рівні, то активність фреймів українського читача підвищиться і дешифрованими будуть як змістові й формотворчі лакуни, так і комунікативні, чим збережеться сміхова орієнтація анекдоту.

Тож при перекладі цього жарту українською мовою найбільшої трансформації зазнає формотворча лакуна: *віра* – *Віра* (власне ім'я); *надія* – *Надія* (власне ім'я). На рівні змісту англійські лакуни замінюються на відповідні українські. За таких умов спроможність фреймів щодо розпізнавання лакун в обох реципієнтів буде однаковою і зміст комунікативної лакуни буде розкрито повністю.

Отже, українською цей анекдот може звучати так:

– *У мене є знайома, що постійно стикається з проблемами через віру та надію.*

– *Невже?*

– *Так. У Києві вона Віра, а у Львові – Надія.*

Таким чином, можливість перекладу англійських жартів з омонімією все ж існує, хоча необхідні для цього трансформації дещо зміщують лакунарні акценти.

Якщо ж вести мову про можливість перекладу гумористичних мікротестів, які ґрунтуються на обігранні етимології лінгвістичних одиниць, то необхідно зазначити, що основна складність тут полягає у повній відсутності в україномовного реципієнта змістових та формотворчих фреймів, за допомогою яких дешифрувалися б такі англomовні дотепи.

Для ілюстрації такого тексту наведемо наступний анекдот:

– *Papa, why is it that dentists call their offices dental parlours?*

– *Because they are drawing-rooms, my son.*

При дослівному перекладі жарту український читач хоч і зрозуміє фактичну репрезентацію тексту, гумору він не побачить, комунікативна лакуна залишиться не заповненою, бо якщо англієць має фрейми, які розпізнають змістову лакуну (представлену повсякденними тематичними моделями *Health* та *health-care service*), формотворчу та смислову (значення слів *parlour* та *drawing-room*), і його асоціативні зв'язки викликані англійським способом мислення, що відображається в мові, то український читач таких фреймів не має.

Подібний механізм утворення комічного ефекту діє і в такому жарті, що унеможлиблює його передачу іншою мовою:

Hotel Manager (to a new guest):

– *I shall have to ask you to pay in advance. Your luggage is too er-motional.*

Guest:

– *Emotional?*

– *Yes, easily moved.*

Тож неможливість перекласти деякі лінгвістично орієнтовані жарти з англійської мови на українську обумовлена відсутністю або недостатньою активністю фреймів для задовільного дешифрування лакун оригінального тексту. Така відсутність має як мовне підґрунтя (аналітичність англійської мови, етимологія певних мовних одиниць, висока продуктивність конверсійного словотворення тощо), так і позамовне (спосіб життя й мислення, ціннісні орієнтири, реалії іншокультурної спільноти тощо).

Перспективи подальших досліджень бачаться у віднайденні механізмів для дешифрації лінгвістичних та екстралінгвістичних лакун у жартах із найвищим ступенем перекладацької складності (дотепи з омонімічною, словотвірною, етимологічною, фонетичною, орфографічною основою тощо).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич В. М. Лінгвокраїнознавча інтерпретація англomовного тексту. – К.: Либідь, 1990. – 155 с.

2. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: Типы фреймов // Вісник Черкаського державного університету. – 1999. – Вип.11. – С. 12-25.
3. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов (Под общей редакцией Е. С.Кубряковой). – М.: Наука, 1996. – 174 с.
4. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вип.23. – С.281 – 301.
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. – К.: Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
6. Сорокин Ю. А. Метод установления лакун как один из способов выявления специфики локальных культур // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М.: Наука, 1977. – С. 120 – 136.
7. Сорокин Ю. А. Психолінгвістическі аспекти изучения текста. – М.: Наука, 1985. – 167 с.
8. Фрейд, З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – Спб.: Университетская книга; М.: АСТ, 1997. – 318 с.
9. Цурикова Л. В. Межкультурное взаимодействие с позиции когнитивно-дискурсивного подхода // Вопросы когнитивной лингвистики. Вып. 1. – М., 2006. – С. 5 – 15.
10. McGhee, Paul E. The Role of Arousal and Hemispheric Lateralization in Humor // Handbook of Humor Research: in 2 vol. / Ed. by Paul McGhee and Jeffrey M. Goldstein. – N.Y., etc.: Springer-Verl., 1983. – Vol.1. – PP.14 – 34.
11. Suls, Jerry. Cognitive Processes in Humor Appreciation // Handbook of Humor Research: in 2 vol. / Ed. by Paul E. McGhee and Jeffrey M. Goldstein. – N.Y., etc.: Springer-Verl., 1983. – Vol.1. – PP.40 – 54.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Почепцов Г.Г. Язык и юмор (Language and Humour): [Учеб.изд.] – 3-е изд. – К.: Выща шк., 1990. – 327 с. – Англ.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Долгушева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: інтерпретація тексту, переклад англійських гумористичних мікротекстів.

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Сергій ЗАСЕКІН (Луцьк, Україна)

У статті автор пропонує до розгляду психолінгвістичну модель художнього перекладу, яка містить когнітивний, афективний та конативний компоненти інтелекту перекладача й уявляє ключові моделі нейронауки сьогодення – символізм й конекціонізм.

Ключові слова: психолінгвістична модель, художній переклад, символізм, конекціонізм, прототипова структура, гештальтний механізм, аналітичний механізм, нейронні зв'язки.

The article focuses on psycholinguistic model of literary artistic translation. The model incorporates cognitive, affective and conative components of translator's intelligence and is based on two key models of today's neuroscience – symbolism and connectionism.

Key words: psycholinguistic model, literary artistic translation, symbolism, connectionism, prototypical structure, gestalt mechanism, analytical mechanism, neural synapses.

Актуальність дослідження. Питанням моделювання процесу художнього перекладу висвітлювали російські, польські, німецькі і голландські перекладознавці. Найсуттєвіший унесок серед них зробили Ю. О. Сорокін, Т. О. Фесенко, Т. Г. Пшонкіна, Г. Крінгс, Г. Геніг, С. Тіркконен-Кондит та ін. науковці [9; 11; 12; 16; 21]. В українському перекладознавстві цій темі не надавалося особливої уваги за винятком праць професорів О. І. Чередниченка, В. В. Коптілова [4; 14]. Зазначена проблема, як свідчить коло обговорюваних проблем останніх наукових конференцій й конгресів із проблем перекладознавства, прикладної лінгвістики й психолінгвістики [8; 20; 22], не втрачає актуальності й донині.

Метою нашого дослідження є побудова структурно-динамічної моделі художнього перекладу, яка уявляє розробки в цій галузі попередників і наші власні [3; 24] й ґрунтується на засадах двох найвпливовіших сьогодні парадигм організації мови в мозку людини – символізму й конекціонізму [див. докладніше: 17; 19], а також теорій подвійного кодування інформації А. Певіо [18] й функціональної асиметрії головного мозку людини [5]. Відмінністю нашої психолінгвістичної моделі від інших, а також її особливістю є спроба інтегрування в ній двох нейрокогнітивних підходів разом із уявленням про інтелект перекладача як трикомпонентної структури, що містить когнітивний, афективний та конативний блоки. Кожному з них, природно, властива особлива функція й характерні риси.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Когнітивний блок інкорпорує мовні (граматичні, семантичні й прагматичні) та енциклопедичні знання перекладача, визначає послідовність його алгоритмічних операцій у фазі аналізу в(и)хідного тексту (ВТ). Афективний блок відповідає за емоційні структури

інтерпретатора, які визначають його (емпіричний) досвід, креативність і стратегічний потенціал, підпорядковуючись принципу асоціювання. *Конативний* (мотиваційно-поведінковий) блок є останньою ланкою, відповідальною за активізацію механізмів планування й синтезу мовних структур мови перекладу (ПМ).

Конекціоністський компонент моделі. Інформація ВТ спершу потрапляє у фільтр сприйняття й автоматично скеровується, згідно із принципом «неврологічної економії» [10: 83] ментальних зусиль, до афективного блоку миттєвого прийняття рішень – «неконтрольованого робочого простору» [16] перекладача. Тут на основі *схожості* ця інформація асоціюється з попередньо здобутою старою інформацією, закріпленою в довготривалій пам'яті у формі *прототипової структури* (див. рис. 1).

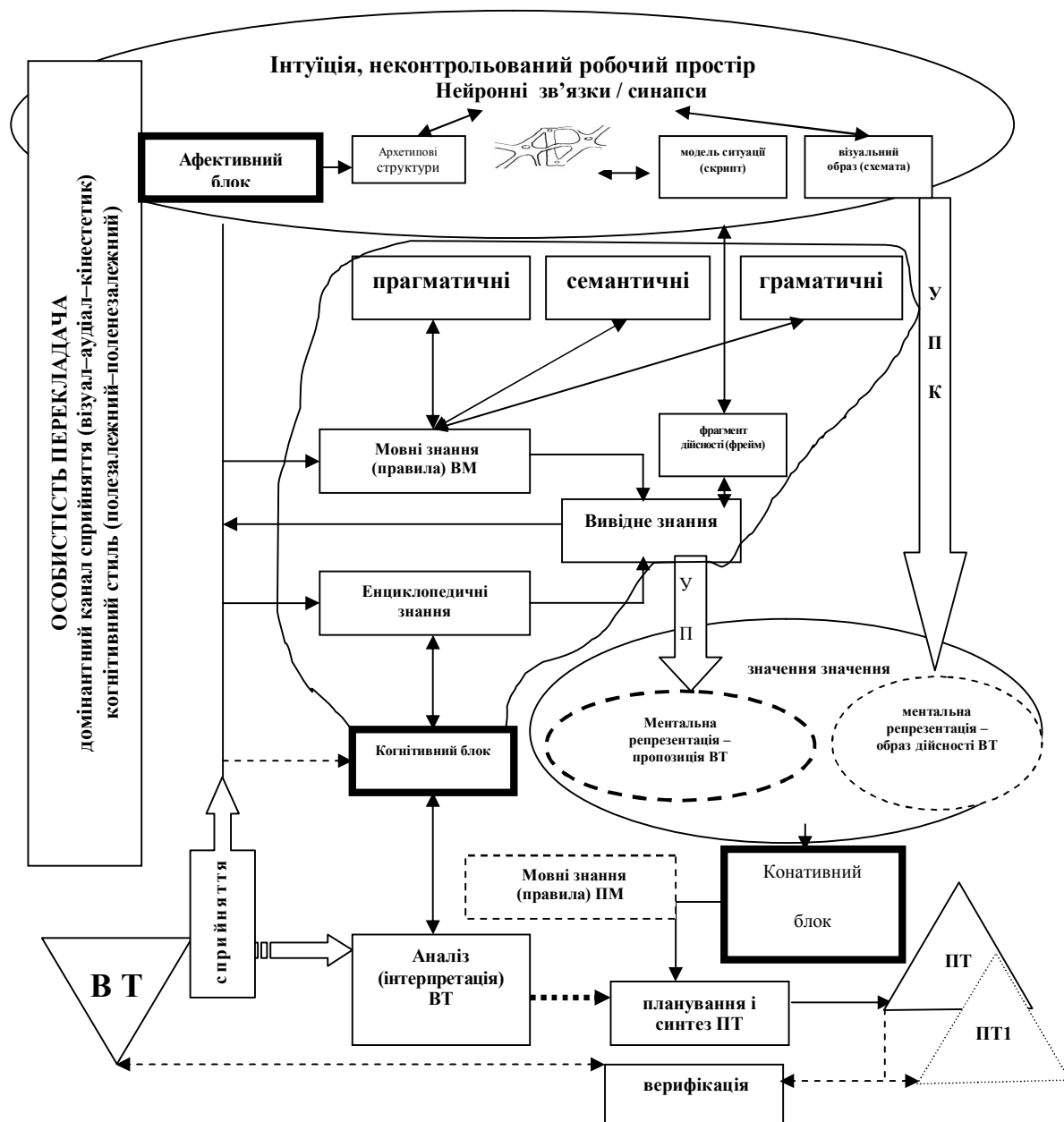

Рис. 1. Психолінгвістична модель художнього перекладу

Довготермінова пам'ять – це сховище інформації, записаної в добре структурованій мережі. Прототип розуміється нами як взірць, що об'єднує найчастіше фіксовані в довготривалій пам'яті індивіда ознаки, властиві деякому набору екземплярів.

Згідно з моделлю центральної тенденції, прототип – це абстракція, дещо середнє з усіх екземплярів, що зберігається в пам'яті, відбиваючи провідну тенденцію певної категорії. Це ніби точка в гіпотетично багатовимірному просторі, в якому перетинаються середні відстані від усіх ознак.

Вибір тієї або іншої прототипової структури як основи майбутнього перекладацького рішення щодо фрагмента ВТ підпорядковується двом механізмам – еквівалентних замінів та ймовірного прогнозування [1: 100]. Механізм еквівалентних замінів полягає в субституції реципієнтом-перекладачем складних знаків (слів, словосполучень, речень) простішими сигналами – наочними образами, закріпленими в мозку. Механізм ймовірного прогнозування полягає в активному передбаченні реципієнтом подальшої інформації на основі його попереднього досвіду.

Таке висування гіпотез є загальнопсихологічним механізмом щодо передбачення майбутнього або його «моделлю» (С. І. Бернштейн) і ґрунтується на породженні внутрішнього сигналу назустріч вхідному [7]. Якщо перша спроба невдала, реципієнт робить коригування й висуває наступну гіпотезу з актуалізацією всього семантичного поля, складниками якого є прототипові структури.

Окреслені вище механізми еквівалентних замінів та ймовірного прогнозування об'єднує асоціативно-голістичний механізм. Його основою є принцип активації під впливом однієї структури (в нашому випадку – одиниці вхідної інформації) іншої. Процес поширювальної активації (*spreading activation*) відповідає ефекту схожості прототипових категорій.

У цьому процесі визначальну роль відіграє *синапс* як «елементарна структурна й функціональна одиниця-посередник взаємодії між нейронами» [15: 2], зв'язок між ними. Синапси слугують умовою набування знання шляхом зміни свого потенціалу в мозку перекладача. Приписана кожному зв'язку між нейронами в мережі *вага* або *потенціал* (*weight / strength*) сприяє розрізненню ознак на основі їхньої типовості для конкретної прототипової категорії. Інакше кажучи, кожне конкретне перекладацьке рішення (валідність гіпотези щодо змісту фрагмента ВТ) залежить від ваги сусідніх конкуруючих синапсів, яка в свою чергу керується під час зіставлення семантичною дистанцією між перцептивними ознаками вхідної інформації та закріпленою у синапсі відповідною прототиповою структурою.

Ця структура – збережений у пам'яті й закріплений у досвіді продукт як слід реакції або дії у відповідь на попередні мовленнєві стимули, тт. перекладені раніше тексти.

Отож, перекладач у фазі аналізу ВТ, виявляючи ознаки зустрічної активності, інтуїтивно вибирає з низки той готовий прототип, який семантично найближчий (схожий), дістає найвищу з усіх ймовірність й статистичну значущість у тлумаченні дійсності, описуваної ВТ. При цьому тлумач відстежує розташування дійових осіб та об'єктів цієї дійсності, відчуття та стан суб'єктів, наслідком чого є побудова моделі ситуації із можливістю зорової репрезентації, тт. візуалізації.

На основі зіставлення інтерпретатор здатен виявити неповноту спільних ознак вхідної та збереженої в довготривалій пам'яті інформації. Це спонукає до внесення ним змін – модифікації наявної інформації зі збагаченням міжнейронних конекцій та закріпленням нового сліду. Між іншим, таке збагачення в архітектурі розуму перекладача є прикладом його навчання. Останнє власне є побічним ефектом обробки інформації, коли з'являється новий міжнейронний зв'язок – синапс із своїм власним потенціалом (вагою).

Далі інформація у вигляді схемати (наочного образу) скеровується в конативний блок інтелекту перекладача, проходить пороги мовних (лексико-семантичних та граматичних) трансформацій, прямуючи до блоку планування й синтезу ПТ.

Описаний вище процес використовує механізм паралельно-розподіленої обробки інформації (ПРО). Його відмінною рисою є те, що він триває за принципом асоціативного пошуку прототипу або моделі частоти ознак, відбиваючи *конекціоністський* компонент нашої моделі, який реалізується в гештальтній (правопівкульовій) стратегії мозку в переробленні інформації [5]. Оскільки мозок являє собою нейронну мережу, в якій мають місце «акти творення значення» [23: 93], правила асоціативно-голістичної / гештальтної обробки інформації не вроджені (на протигагу концепції символізму Н. Хомського), а виводяться зі

статистичних даних обробки, що в свою чергу впливають з досвіду [19: 42]. В умовах кращого орієнтування у змісті твору вплив частотно-асоціативних зв'язків на рішення перекладача значно зменшується.

ПРО є процесом зустрічного конструювання значення, тобто творчим процесом. Якщо гештальтний механізм, чинний на основі кумулятивності ознак, рівновіддалених від центру (прототипової структури), повністю вирішує завдання інтерпретації інформації, то вихід на рівень контрольованого робочого простору перекладача має місце вже на етапі синтезу інформації засобами ПМ. До цього етапу лінгвістичний аналіз у його вузькому розумінні відсутній, позаяк перекладач спирається на ймовірнісні структури. Такий феномен може бути описаний наявністю констант у фреймах, а також участю зорових механізмів інтерпретатора.

Утім, описана вище стратегія без аналізу є економною щодо зусиль та часу. Проте вона залишається активною доти, доки перекладач може на стадії верифікації виявити, що результат перекладу суперечить даним (смислу) ВТ. У цьому разі перекладач відкидає економну гештальтну стратегію, вдаючись натомість до неекономної – аналітичної покрокової обробки вихідної інформації. Як слушно зауважує М. Ф. Косилова, спираючись на дані великої кількості експериментальних досліджень, «у процесі читання <...> економна гештальтна й аналітична стратегії непомітно для читача змінюють одна одну залежно від характеру одержуваної інформації» [5: 114].

Символістський (когнітивістський) компонент моделі. Отож, за умови якщо вхідна інформація ВТ а) введена неправильно або б) не має прототипових, тт. схожих із наявною в довготерміновій пам'яті ознак (не дістаючи відгуку в асоціативному просторі), інакше кажучи, закріплених у конекціях прототипах, то афективний блок як перемикач активує аналітичну (лівопівкульову) «неекономну» тенденцію. Гештальтна в цей час залишається в режимі stand-by.

Увімкнений аналітичний механізм контрольованого свідомістю робочого простору перекладача ґрунтується на правилах, відповідаючи жорстким обмеженням (hard constraints). Цей спосіб обробки інформації мозком реагує на відмінності, покладається на правила й пошук різниць, тому відповідає *подетальному аналізу*, тт. є альтернативним для прототипового зіставлення принципом обробки мовної інформації – «згори-вниз» [10].

Відтак, перекладач може задіяти як альтернативу асоціюванню механізм зіставлення, що ґрунтується на моделюванні з опорою на аналіз. Аналітичний механізм контролюється когнітивним блоком. Той «запускає» механізм покрокової темпоральної послідовної обробки інформації із залученням усього ресурсу енциклопедичних і мовних знань для формування вивідного знання. Оброблена таким чином інформація «записується» в пам'яті перекладача мовою логіки, тт. як вербально-логічна (дискретна) структура. Остання зіставляється через фрейм із моделлю ситуації і формує за посередництвом «універсального предметно-схемного коду» (УПСК) [2] ментальну репрезентацію – пропозицію (пропозиції) ВТ. Пропозицію в когнітивних науках тлумачать як мінімальну змістову структуру, яка складається з предикату й одного чи більше аргументів [6]. Фаза аналізу на цьому етапі закінчується.

Затим у фазі синтезу ПТ пропозиційна інформація ВТ (як і у випадку з образною інформацією) потрапляє до конативного блоку перекладача для її трансформування на основі мовних правил ПМ у зовнішні вербальні лінійно-дискретні структури цільової мови. Синтез ПТ на цьому закінчується, проте перекладач може піддати одержану версію ПТ редагуванню, внаслідок чого одержує варіант ПТ1. Зазначимо, що мозок на цій останній стадії контролю й верифікації варіанта ПТ може відмовитися і від генерованої раніше асоціативним (неконтрольованим) блоком первинної версії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтеграція до нашої моделі конекціоністської ланки дає змогу ставити на порядок денний питання витоків несвідомих асоціативних (творчих) рішень перекладача, що являє собою чи не найвизначальніший чинник художнього перекладу. Крім того, з цієї перспективи ми маємо право тут ставити питання про роль перекладацької *інтуїції* під час перекладу. Саме ця модельна ланка передбачає можливість *навчати* (мозок) *студентів* перекладацьких відділень перекладати не за правилами – алгоритмами, а тренувати їхню пам'ять, завдяки постійній активації синапсів,

тт. багаторазовому повтору, закріплювати в досвіді стійкість цих асоціативних зв'язків між нейронами в мережі, а також готовність на основі прототипових структур породжувати нові.

Наслідком цього є, з одного боку, автоматичні готові рішення, а з іншого, – народження унікальних й оригінальних творчих еквівалентів, оскільки йдеться про процес конструювання значення. Зауважмо, що прототиби ґрунтуються на частотності лише на стадії навчання й характерні для недосвідчених перекладачів, а згодом виникають прототиби, базовані на центральній тенденції [10].

Модель містить раціональний (алгоритмічний) компонент діяльності перекладача, який передбачає послідовну перекладацьку інтерпретацію для реконструкції задуму автора вихідного тексту і його покроковий синтез-відтворення в зовнішніх формах цільовою мовою. Цей компонент відображує засади символізму, за нього відповідальний когнітивний (аналітичний) блок.

Афективний блок натомість «опікується» творчим (евристичним) аспектом діяльності перекладача, скеровуючи обробку вхідного тексту у гештальтний спосіб у межах паралельно активованої нейронної мережі за асоціативним механізмом [13]. Робота цієї ланки інтелектуальної діяльності перекладача відповідає засадам конекціонізму, належачи до його «неконтрольованого робочого простору». Згадана ланка визначає перекладачеве чуття (інтуїцію), функціонуючи із залученням механізмів імовірнісного прогнозування та еквівалентних замінів.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що розроблена гібридна психолінгвістична модель художнього перекладу має високий пояснювальний потенціал. Об'єднані в ній детермінізм і правила (прекриптивізм) символізму, з одного боку, та імовірність і прогнозованість (дескриптивізм) конекціонізму, з іншого, в перекладацькій діяльності або навчанні здатні сприяти установленню однакових для всіх перекладачів раціональних (алгоритмічних) операцій, а також спільних для досліджуваної експериментальної групи перекладачів творчих (евристичних) операцій у процесі художнього перекладу. Ці операції ми іменуватимемо в подальшому психолінгвістичними універсаліями перекладу художнього тексту. Дослідження цих універсалій має перспективи в плані їхньої класифікації й типізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белянин В. П. Психолінгвістика. – М.: Флінта, 2008. – 232 с.
2. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи. Язык. Речь. Творчество: Исследования по семиотике, психолінгвістике, поетике. – М.: Лабиринт, 1998. – С. 146–162.
3. Засекін С.В. Психолінгвістичні аспекти моделювання художнього перекладу // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 22. – Т. 1. – Чернівці: Книги–XXI, 2010. – С. 163–166.
4. Коптілов В. В. Першотвір і переклад: Роздуми і спостереження. – Київ, 1972. – 216 с.
5. Косилова М. Ф. Издержки экономной стратегии мозга // Вопросы психологии: под ред. А. М. Матюшкина. – 1990. – №2. – С. 110–116.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е. С. Кубряковой. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
7. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики. – М.: Смысл; Изд. центр «Академия», 2005. – 288 с.
8. Людина. Комп'ютер. Комунікація. Зб. наук. праць / за ред. Ф. С. Бацевича. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – 356 с.
9. Пшёнкина Т. Г. Психолінгвістические основания вербальной посреднической деятельности переводчика: Монография. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2005. – 240 с.
10. Солсо Р. Когнитивная психология. – СПб.: Питер, 2002. – 592 с.
11. Сорокин Ю. А. Переводведение: статус переводчика и психогерменевтические процедуры. – М.: МТДК «Гнозис», 2003. – 160 с.
12. Фесенко Т. А. Концептуальные основы перевода. – Тамбов : ТГУ, 2001. – 128 с.
13. Фесенко Т. А. Концептуальный перевод в рамках ментального и культурного пространства // Філологічні студії. – Луцьк: Волинський академічний дім, 2004. – № 1. – С. 221–230.
14. Черединочко О. І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
15. Haykin, S. Neural Networks: A Comprehensive Foundation. – New York : Macmillan College Publishing House, 1994. – 696 p.
16. Krings, H. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. – Tübingen: Narr Verlag, 1986.
17. Lopez-Garcia, A. The Neural Basis of Language. – Muenchen: Lincom Europa, 2007. – 128 p.
18. Paivio, A. Abstractness, imagery, and meaningfulness in paired-associate learning // Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior. – 1965. – Vol. 4, # 1. – P. 32–38.
19. Poersch, J. M. Connectionism, a challenging task for psycholinguistics in the new century // Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century. J. Arabski, (Ed.). – Katowice : University of Silesia, 2007. – P. 32–46.
20. Positive, Ethical Effects of Psycholinguistic Research Today // 9th International Congress of International Society of Applied Psycholinguistics (ISAPL) Book of abstracts. – Bari: University of Bari, 2010. – 196 p.
21. Tirkkonen-Condit, S. Unique items – over- or under-represented in translated language // Mauranen, A. and P. Kujamaki (Eds.). Translation Universals. Do they exist? – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 177–186.

22. Tracks and Treks in Translation Studies // 6th EST Congress. – Leuven, Belgium : Katholieke Universiteit Leuven, Belgium, 2010. – [Document HTML]. – Режим доступу: <http://www.kuleuven.be/cetra/est-congress/programme>.

23. Zalewski, J. A connectionist-enactivist perspective on learning to write // *Neurolinguistic and Psycholinguistic Perspectives on SLA*, J. Arabski and A. Wojtaszek, (Eds). – Bristol: Multilingual Matters, 2010. – P. 93 – 105.

24. Zasyekin, S. Translation as a psycholinguistic phenomenon // *Journal of Psycholinguistic Research*. – Vol. 39, No. 3. – Netherlands: Springer, 2010. – P. 225 – 234.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Засскін – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: психо- та нейролінгвістика, переклад.

АВТОРСЬКЕ КОМЕНТУВАННЯ ПЕЙЗАЖНИХ ОБРАЗІВ (на матеріалі поетичного дискурсу корелюючих мов)

Ірина КОБЯКОВА, Владислава КУЛІШ (Суми, Україна)

У статті йдеться про авторське коментування пейзажних образів у поетичному дискурсі (об'єкт дослідження), фокусується увага не у мові оригіналу, а перекладу (предмет дослідження), по відношенню як до людського мовчання так і середовища у мові трансляторі.

Ключові слова: пейзажні образи, силенціальний ефект, природне мовчання (*nature silence*), словотворчі вектори.

The article deals with the author's vision of landscape images in poetic discourse of correlated languages. The nature silence is being considered as personified, metaphorical and of secondary nature into that.

Key words: the landscape image, the silent effect, nature silence, creative derivative vectors.

Теорія перекладу досліджує певний тип відношення між мовами. Одним із найважливіших в перекладі є питання взаємовідношення змісту і форми в корелюючих мовах. Валоративним в процесі перекладу є мистецтво віршованого перекладу: поетичний твір має власний ритм, мелодію, стиль, емоційний настрій. Всі ці елементи у віршах знаходяться в оригінальному зв'язку. Центральною проблемою є втілення в засоби іншої мови діалектичної єдності змісту і форми, яка розкривається нам у структурі художнього твору. Адже перекладаються не слова, не рядки, не речення, не звуки... Перекладається (точніше: передається) система понять у їх взаємовідношеннях і способах вияву цих взаємовідношень. Взаємовідношення понять – це зміст твору, а спосіб їх вияву – це його стиль [8: 69].

Поетичним творам, як англійським так і українським (**предмет дослідження**), притаманні пейзажні образи мовчання (**об'єкт дослідження**), які є лейтмотивом художніх творів різних студій і епох. Мовчання – силенціальний компонент комунікації (термін А. Д. Белової) – тяжіє до ситуативних імплікатур. Дослідження силенціального ефекту ускладнюється ще й тим, що мовчання – швидкоплинний феномен. Вербальне повідомлення не є безперервним: ми вимовляємо декілька слів, потім замовкаємо, потім знову вимовляємо, потім знову замовкаємо і т. д. Слід зазначити, що в саме в поезії вмикається так званий процес переведення невербального у вербальне, тому що саме тут ми можемо вже відчутти і побачити мовчання. В поезії, так само, як і в художньому дискурсі, наратор розповідає про персонажів, описує їх життя та довкілля. Референти співвідносяться з доменом мовчання. Персонажі у своїй мовленнєвій поведінці використовують силенціальні компоненти у першофункції. Це мовчання позначається як *homo silence* (людське мовчання). Мовчання природи має персоніфікований та метафоричний характер, образне уподібнення. Це мовчання називається *nature silence*. Комунікативне мовчання (*homo silence*) є первинним по відношенню до *nature silence*, яке позначено в художньому дискурсі нараторською лінгвокреативністю та персоніфікацією.

Людина може говорити, а може і мовчати. Мовчання артефактів та природних явищ є вторинними, його номінації з'являються в результаті семантичного: зсуву людське – природне мовчання. Мовчання, що продукується природою, позначено метафоричністю, напр.: *when the heaven is silent, the silent path, silence speaks for love, silent explosion, the thunder of silent, the silent language, the silence of the lamb, to break a silent, the deep silent,*

deadly silent, the shadow of silence, the white silence, the power of silence, the voice of the silence, et. [3: 35 – 36].

До основних метазнаків мовчання належать: паузи, пунктуаційні знаки та вербалізатори типу *silence, pause, stop, hesitation, silentness, stillness, quietness, quiet, to be silent, to hesitate, a break, to make a stop, an interval, to say nothing, to give no information, interruption*.

Подібність прозаїчного та поетичного мовчання полягає в наявності ситуативної основи феномена, відсутності денотата та наявності гетерогенних тлумачень мовчазної лакуни – графічних, вербальних та невербальних. Сама сутність мовчання є парадоксом, тому що людина мовчить, а інформація надходить до слухачів. Номо *silence*, на відміну від *nature silence*, в прозаїчному тексті позначається в основному графічними та вербальними знаками. *Nature silence* – вербальними. «Мовчання» та «тиша» різняться не лише контекстуальним оточенням, але і функціональним навантаженням. Тиша – це суто природне буття (*nature silence*) з притаманним їй суб'єктивним баченням [3: 28]. В англійській мові слова *silence* і *silent* є комунікативно зарядженими, позначеними предикативністю (*to be silent, to pause, to be mute, to keep quiet*), агентивним значенням (*the valley of silence, to suffer silence, easy silence, the silence of angels, the silence of surrendering love*).

Мовчання природи експлікується на письмі завдяки цілому ряду метафоричних та персоніфікованих значень. Слово в поетичному мовленні завжди багатопланове, воно експлікує в конденсованому вигляді уявлення про означувані предмети. Характерною рисою сучасної поезії є прагнення до абстрагованості та образності.

Ця тенденція яскраво простежується у використанні різних семантичних структур іменникових словосполучень. Різноманітні поняття та явища вербалізуються поетами в певну семантичну залежність для розкриття асоціативних зв'язків. Майстри слова вкладають у метафоричні образи власне переосмислення явищ оточуючого світу, сприяють естетичному збагаченню поетичної мови.

Мовчання асоціюється з явищами або предметами, які у мові перекладу представлені специфічно. Перекладач осмислює заново віршований твір, читає між строк і вносить свої власні асоціації. Пор.: 30 Сонет Шекспіра, який був перекладений декількома російськими поетами-перекладачами.

When to the sessions of sweet silent thought

I summon up remembrance of things past,

I sigh the lack of many a thing I sought,

And with old woes new wail my dear time's waste: [11: 102].

В перекладі Н. Гербеля це звучить так: *Когда в мечты свои душою погруженный, / Я вспоминаю путь, когда-то мной пройденный, / Мне много вспоминать приходится потерь / И сгибшее давно оплакивать теперь [11: 103].*

В перекладі М. Чайковського цей самий сонет виглядає дещо по іншому: *Когда в тиши, среди думы молчаливой, / Я вызываю память дней былых, / Оплакиваю смерть поры счастливой, / По-прежнему скорбя о тенях дорогих... [11: 104].*

А такі майстри поетичного слова, як С. Степанов та А. Фінкель, пропонують свій варіант перекладу: *Когда зову в немых раздумий суд / Из памяти свидетелей былого, / Они печалей череду несут – И в прежних бедах мучаюсь я снова. [11: 105]. Когда на суд безмолвных дум своих / Воспоминанья прошлого влеку я, / Скорбя опять о горестях былых, / О дорогих утратах вновь тоскую... [11: 106].*

Вираз *sweet silent thought* у перекладах російських поетів представлений низкою вербалізаторів: *Когда на суд безмолвных дум своих, Когда в тиши, среди думы молчаливой, Когда зову в немых раздумий суд.*

У поетичному перекладі має місце значна лексична девіація, що обумовлюється суб'єктивним баченням та творчими здібностями поетів-перекладачів.

Слово не лише лягає на папір, а й прагне бути озвученим. Тиша – природний стан беззвучності та відсутності розмови. Ми не можемо сказати «*тиша про що-небудь*» або «*бути тихим про що-небудь*» – тиша не має теми і не має автора, вона, на відміну від мовчання, не дія, яка виконується суб'єктом по відношенню до об'єкта. Про це ж свідчить

лінгвістичний аналіз Н. Д. Арутюнової «...дієслово мовчати... припускає можливість виконання дії». Ми не можемо сказати про іноземця, який не володіє даною мовою, або німого, що вони «мовчать», це слово відноситься лише до людини, яка має змогу розмовляти.

Мовчання теж може бути мовою, художньою літературою, текстом. «Тиша – це мова, якою говорить до людини Бог», – написав 1 квітня 1932 року Богдан-Ігор Антонич у своєму однорядковому вірші «Тиша». Тиша більше відноситься до природи, тоді як мовчання притаманне лише живим істотам. Персоніфікації підлягає власне феномен тиші, предмети фауни та флори у вербальному просторі гетерогенних дискурсів. Напр.: Уільям Блейк

NIGHT

*The sun descending in the West,
The evening star does shine
The birds are silent in their nests,
And I must seek for mine.
The moon like a flower
In heaven's high bower,
With silent delight,
Sits and smiles on the night.
Farewell, green fields and happy groves,
Where flocks have took delight.
Where lambs have nibbled, silent moves
The feet of angels bright;
Unseen they pour blessing,
And joy without ceasing,
On each bud and blossom,
And each sleeping bosom [13: 52].*

НОЧЬ

*Солнце спускается к западу,
Пернатые прячутся прочь.
А в беседке небес
Золотая луна
Как цветок улыбается в ночь.
Прощайте, зеленые рощи,
Луга, где протоптан путь!
Льют Ангелы тихое благословенье
На каждую спящую грудь.
В пещерах, и в гнездах, и в норах
Они утешают детей.
А если ты плачешь,
Рыдаешь и скачешь -
Присядут у койки твоей [13: 52].*

Переклад С. Маршака

Як бачимо, поет-перекладач звертає увагу на зміст вірша, при цьому порушуючи його форму. Він випускає декілька поетичних образів мовчання, таких як *The birds are silent in their nests*, *With silent delight*, *Where lambs have nibbled, silent moves*, замість них він уводить свій образ мовчання *Льют Ангелы тихое благословенье*. Подібні модифікації не впливають на зміст вірша, тому що насамперед настрої та головна ідея збереженні у кореляючому тексті-трансляторі.

Образ тиші і мовчання є постійною темою багатьох українських майстрів, таких, як Леся Українка, Дмитро Павличко, Ліна Костенко та багато інших. Напр.: Леся Українка

La (Nocturno)

*Там променням грають,
Там любо так сяють,
Легідні весняні очі.
Там ясні зорі і тихії квіти,
Єднаються в дивній розмові,
Там стиха шепочуть зеленії віти,
Там гімни лунають любові [12 (1: 117)].*

Нічка тиха і темна була...

*Нічка тиха і темна була,
Я стояла, мій друже, з тобою,
Я дивилась на тебе з журбою,
Нічка тиха і темна була...
Вітер сумно зітхав у саду,
Ти співав, я мовчазна сиділа,
Пісня в серці у мене бриніла,
Вітер сумно зітхав у саду...*

[12 (1: 117)].

Пейзажні образи тиші в поезії перекладачів підлягають персоніфікації та метафоризації, ці образи асоціюють з nature silence: *тихії квіти*, *нічка тиха*, *стиха шепочуть зеленії віти*.

У віршах Лесі Українки людське мовчання тісно пов'язане з природним – природа мовчить, і «*я мовчазна сиділа*». Мовчання трактується як психологічний стан людини у роздумі.

Пейзажні образи мовчання і тиші є стабільним лейтмотивом поетів різних країн. Вічним двигуном є метафоризація – інструмент художньої думки та логіки [4: 101], а лексичні засоби є «інтенсіаналом з недопустимою стабілізацією».

Персоніфікація перетворює природні феномени в співбесідників, які мовчать. Тиша на поетичних просторах – трансцендентальна, вічна, нелюдська.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анохіна Т. О. Інтеграція невербальних та вербальних маркерів силенціального ефекту (на матеріалі англійського художнього дискурсу) // Філологічні трактати. – 2009 Том 1, №2. – С. 43 – 50.
2. Анохіна Т. О. Пауза як силенціальний знак комунікації // Вісник СумДУ. – 2003 №4(50). – С. 6 – 8.
3. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англійському художньому дискурсі (монографія). – В.: Нова книга. – 160 с.
4. Арутюнова Н. Д. Дискурс // ЛЭС. – М. – 1990. – С. 136 – 137.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика: Пер. с фр. – М.: Прогрес, 1974. – 447с.
6. Звегинцева В. А. Мысли о лингвистике. М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1980. – 336с.
7. Ишмуратов А. Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса // Рациональность та семіотика дискурсу. – К.: Наукова думка. – 1994. – С. 171 – 182.
8. Коптілов В. В. Першотвір і переклад. (Роздуми і спостереження). – К., 1972. – 215с.
9. Крет О. Д. Невербальні концепти та невербальна комунікація (до проблеми визначення термінів) // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. – Суми: СумДУ, 2005. – №6(78). – С.16–23.
10. Солощук Л. В. Невербальні комунікативні компоненти в системі міжкультурної комунікації // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. – Суми: СумДУ, 2004. – №4 (63). – С.170 – 176.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Зорин А. Сонеты Шекспира в русских переводах // Шекспир У. Сонеты. На англ. яз. с параллельным русским текстом. – М.: Радуга, 1984. – 365с.
12. Леся Українка Зібрання творів у 12 тт. – К.: Наукова Думка, 1975. – т. 1, 235с.
13. Уильям Блейк в переводах С. Маршак. Избранное. – Олма-Прес, 2000. – 176с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ірина Кобякова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: функції мови та мовлення, атипові тексти.

Владислава Куліш – здобувач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету.

Наукові інтереси: невербальні засоби комунікації.

ПРО ПОРУШЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ МОВНИХ КОНСТРУКЦІЙ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ

Лариса КОЛОДИНА (Київ, Україна)

У статті висвітлено низку проблем російсько-українського перекладу мовних конструкцій офіційно-ділового стилю. Особливу увагу приділено відтворенню мовних штамів, кліше, канцеляризмів та фразеологічних одиниць. Наведені типові граматичні, стилістичні та лексичні помилки та подані нормативні одиниці сучасної української літературної мови, зокрема стилю ділових паперів.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, переклад, кліше, штамп, канцеляризм, калька, суржик, фразеологічна одиниця.

The article highlights a number of problems of the Russian-Ukrainian language constructs translation of the official-business style. Particular attention is paid to reproduction of the language stock phrases, cliches, chancellery words and idioms. Typical grammatical, lexical and stylistic errors were given in the article. There are also illustrated regulatory units of the Ukrainian language, including the style of official papers.

Key words: official-business style, translation, cliches, dies, chancellery words, calques, doublespeak, phraseological unit.

Упродовж багатьох століть документація в Україні велася винятково російською мовою. Цей історично та політично зумовлений факт наклав негативний відбиток на сучасний стан як діловодства, так й інших сфер людської життєдіяльності, які поступово набувають національного мовного забарвлення, тобто українізуються.

Мова перекладу, відбиваючи певний етап у розвитку офіційно-ділового стилю, становить самостійну вартість. Вона є явищем, фактом існування рідної мови, тому оцінювати її треба як мовну практику і важливу одиницю проблемного вивчення ділового мовлення.

Теоретично обґрунтували поняття сутності перекладу відомі науковці Л. Бархударов, А. Федоров, О. Кундзич та інші. Однак їхні праці розраховані на підготовку перекладачів, а

на нашу думку, основ перекладацької діяльності варто навчати українців, які повинні відчувати рідне слово в усьому спектрі його семантичних та стилістичних нюансів.

Мовний аналіз перекладів документів дає змогу простежити рівень дотримання граматичних норм і виявити ряд їх порушень.

<i>Російською мовою</i>	<i>Неправильний переклад</i>	<i>Українською мовою</i>
В случае отказа	у випадку відмови	у разі відмови
в порядке исключения	у порядку винятку	як виняток
несмотря на замечания	не дивлячись на зауваження	незважаючи на зауваження
согласно штатному расписанию	згідно штатному розкладу	згідно зі штатним розкладом
в соответствии с решением	у відповідності з рішенням	відповідно до рішення
сдают экзамены	здають екзамени	складають екзамени (іспити)
действующие законодательство	діюче законодавство	чинне законодавство
смещать с должности	зміщати з посади	усувати з посади

Насамперед, впадає в око значення невідповідність слів в оригіналі та в перекладі, а саме: вживання синтаксичних конструкцій, перекладаючи які, мовці вдаються до буквального перекладу.

Досліджуючи мову перекладу, В. Русанівський зазначав, що в українські переклади потрапляє чимало слів з російської мови, скалькованих словосполучень, уживання яких не можна виправдати їх стилістичною роллю в діловому мовленні [2: 12]. Наприклад: *підписні видання* (замість – *передплатні видання*), *слідуючий примірник* (правильно – *наступний примірник*), *поступити в інститут* (нормативно – *вступити до інституту*), *виключення з правил* (замість – *як виняток з правил*), *заключення експертної комісії* (необхідно – *висновок експертної комісії*), *по причині відсутності* (правильно – *через відсутність*), *учбовий процес* (нормативно – *навчальний процес*), *грошовий перевод* (замість – *грошовий переказ*), *видана для пред'явлення* (правильно – *видана для подання*) та інші безсумнівні русизми.

Проте не тільки кальками з російської мови засмічується українська мова. Недостатньо уваги приділяється стилістичним особливостям ділового мовлення. На жаль, сучасні переклади ділових паперів не позбавлені й численних порушень граматичних, лексичних, фразеологічних норм української мови. Часто можна натрапити на синтаксично незграбні конструкції, невластиві літературній мові морфологічні форми, на тавтологію в межах рядка тощо. Замість використання літературної мови у перекладених документах та ділових текстах інколи натрапляємо на порушення лексичної сполучуваності і, як наслідок, на суцільний суржик: *великий об'єм роботи, прийняти участь у міроприємствах, займає посаду, особиста картка* і т. п.

Завдання перекладу полягає в тому, щоб, порівнюючи мовні факти, застерігати мовців від негативної інтерференції. З цією метою професор О. Сербенська запровадила поняття «екологія мови». Використовуючи екологічну термінологію, можна сказати, що сьогодні основними джерелами забруднення мови є, на жаль, саме нормотворці всіх рівнів. Термінологічну або стилістичну помилку в законі чи іншому нормативному акті можна порівняти з залповим скиданням каналізації в річку, з якої беруть питну воду. Тому що таку помилку тиражують у тисячах примірників, вона фактично стає нормою, й «очистити річку» після цього буває дуже складно [4: 20 – 21].

Переклад дає можливість виявити на лексико-семантичному рівні поряд зі спільними ознаками, що є характерними для східнослов'янських мов, також і риси своєрідні, національно-специфічні, які виявляються, зокрема, в синонімії.

Зіставлення мовного матеріалу ділових паперів, спеціальних текстів дає можливість знаходити складні перехресні відношення в мовах. Однак, зіставляючи, треба враховувати не тільки загальні словникові відповідники, а й найважливіші особливості слововживання в різному контекстуальному оточенні, в різних ситуативних формах, мовленнєвих умовах.

Так, укр. *зачинити* вживається у значенні «тимчасово припинити діяльність, роботу (закладу, установи і т. д.)»: *зачинити магазин, бібліотеку, клуб*. Однак під впливом російської мови у розмовному стилі поширився ненормативний синонім *закрити: магазин*

закрито на перерву; бібліотека вже закрита. Так з порушенням лексичної норми утворилася й антонімічна модель з дієсловом *відкрити* (укр. *відчинити*).

Незважаючи на близькість лексико-семантичних категорій в українській та російській мовах, існують відмінності як структурні, так і функціональні. Але в умовах білінгвістичної свідомості їх помічають не всі.

Наприклад, дієслово *распространять* є стрижневим у сполученні з багатьма словами (опыт, мысль, литература, формы, газеты, журналы) тощо.

В українській мові чітко розмежовується вживання цих слів. Замість одного стрижневого слова існують два: *розповсюджувати* (літературу, газети, журнали) і *поширювати* (досвід, думки, погляди, форми). Взаємопроникнення або взаємозаміна цих слів – неможлива.

Грамотично правильний переклад з російської мови українською дає можливість мовцям використовувати саме ті конструкції, за допомогою яких забезпечується активізація мовних засобів. Цей процес сприяє мобілізації творчих можливостей, накопиченню досвіду мовотворчості та редагування. Наприклад: (рос.) *закон вступает в силу* – (укр.) *закон набуває чинності*, (рос.) *заключить договор* – (укр.) *укласти договір*, (рос.) *восстановит в должности* – (укр.) *поновити на посаді*, (рос.) *совмещать работу с учебой* – (укр.) *поєднувати роботу з навчанням*.

Кожний документ має свої реквізити і текстові форми, неправильний переклад яких порушує як лексичні, так і граматичні норми української мови.

Однією з важливих проблем перекладу текстів документів є загальнолексична проблема, яка пов'язана з контекстом (більш вузьким і більш широким), який відіграє вирішальну роль у відтворенні, передачі значення російських слів, тобто у виборі потрібного лексичного варіанта.

Відомий теоретик перекладу А. Федоров зазначав, що переклад ніколи не обмежується вибором із числа тих елементів, які зафіксовано у словниках (навіть докладних) як відповідники до певного слова оригіналу. Лексичні варіанти – це частина тих співвідносних і паралельних засобів мови, за допомогою яких пояснюється більш-менш однаковий зміст і які є предметом стилістики [5].

Поняття лексичного варіанта при перекладі обмежене певними граматичними категоріями і синтаксичними функціями слова. Проте слід урахувати особливості перекладу залежно від стильового, жанрового типу матеріалу, який перекладають. З лексичного боку, те, що може бути визнане точним і правильним у перекладі ділового тексту, який допускає звороти книжно-писемного мовлення, стандартні форми, мовні кліше, стає неправильним, недоцільним у перекладі творів художньої літератури, де повноцінність перекладу часто досягається саме шляхом відхилень від більш конкретної і дослівної передачі.

Велика кількість слів будь-якої мови є багатозначними. А отже, є чимало відповідників як для багатозначного, так і для однозначного слова-оригіналу в інших мовах, що їх використовують у перекладах залежно від контексту. Наприклад, зі службових листів (правильні варіанти виділені напівжирним курсивом): рос. *Мы получили Ваше письмо, в котором Вы просите представить скидку...* – укр. *Ми (одержали, отримали, дістали) Ваш(ого) лист(а), (письмо), (в котрому, в якому, де) Ви (просите, прохаєте) (представити, дати, надати) (скидку, знижку)*; рос. *Мы внимательно рассмотрели Ваши замечания к проекту контракта* – укр. *Ми уважно (розглянули, роздивилися) Ваші (замітки, зауваження) щодо проекту контракту*; рос. *Просим Вас выслать по нашему адресу предложения в трех экземплярах* – укр. *(Просимо, прохаємо) Вас (надіслати, вислати, послати) на (наш, нашу) (адрес, адресу) пропозицій в трьох (екземплярах, примірниках)*.

У мові ділових паперів трапляється дуже багато помилок, пов'язаних із незнанням особливостей уживання фразеологічних одиниць. Фразеологічні питання і загальна проблема різної сполучуваності слів у різних мовах надзвичайно суттєві для практики перекладу. О. Пономарів зазначає, що в українській мові велику групу фразеологічних одиниць складають змінні сполучення, у складі яких – слова з вільним і фразеологічно зв'язаним значенням. У них цілісне значення впливає з семантики окремих слів [3: 154 – 156]. Саме

переклад таких сполучень дає можливість виявити та розв'язати проблему доцільності, правильності чи неправильності їх уживання. Наприклад, рос. *принимать во внимание* – укр. *брати до уваги*, рос. *принимать участие* – укр. *брати участь*, рос. *принимать к сведению* – укр. *брати до відома*, рос. *принимать резолюцию* – укр. *ухвалювати резолюцію*, рос. *принимать меры* – укр. *вживати заходів*, рос. *приобретать опыт* – укр. *набувати досвіду*, рос. *приобретать уважение* – укр. *здобувати пошану*, рос. *приобретать права* – укр. *набувати права* і т. д.

Мова ділових паперів багата на так звані мовні кліше, тобто мовні одиниці, яким, за визначенням О. Пономаріва, властиві постійний склад компонентів, звичність звучання, відтворюваність готових мовних блоків [3: 111].

На жаль, навіть у сучасних посібниках з українського ділового мовлення трапляються випадки їх неправильного перекладу. Наприклад:

<i>Російською мовою</i>	<i>Неправильний переклад</i>	<i>Українською мовою</i>
Пользоваться успехом	користуватися успіхом	мати успіх
пользуясь случаем	користуючись нагодою	маючи нагоду
реквизиты расположены	реквізити розташовані	реквізити розміщено
держаться в коллективе	триматися в колективі	поводитися в колективі
ученая степень	вчений ступінь	науковий ступінь
заверить подписью	завірити підписом	засвідчити підписом

Таким чином, при перекладі фразеологічних одиниць з російської мови українською слід долати сліпе калькування, шукаючи самобутніх форм та відповідних моделей словосполучень. Саме вони у текстах документів виконують роль стандартів, забезпечують найповніший виклад інформації та спрощують обробку і сприйняття змісту. Їх використання у текстах ділової документації повинно орієнтуватися на нормативні форми фразеологічних сполучень.

Отже, вибір слів для перекладу, пошуки відповідників, скорочення чи розширення тексту залежать від фактичних даних, від сполучуваності тих чи інших слів, від граматичних категорій, властивих їм, від синтаксичних функцій, які вони виконують та від умілого користування фразеологічними одиницями у діловому мовленні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус М., Сербенська О. Екологія українського слова. Практичний словничок-довідник (Вид. 2-ге, випр. і доп.) – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 68 с.
2. Культура української мови: Довідник. За ред. В. М. Русанівського – К.: Либідь, 1990. – 302 с.
3. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2008. – 240 с.
4. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
5. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для ин-тов и фак. иностр. яз.: Учеб. пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1983. – 303 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Колодіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності приватного вищого навчального закладу «Європейський університет», м. Київ.

Наукові інтереси: методика викладання української мови (за професійним спрямуванням), культура усного і писемного мовлення.

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДЕЯКИХ АНГЛІЙСЬКИХ ДВОКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СПОЛУЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Микола КУЗНЕЦОВ (Хуст, Україна)

Ця стаття присвячена дослідженню структурних особливостей англійських двокомпонентних термінологічних сполучень та варіантів їх перекладу українською мовою.

Ключові слова: термін, двокомпонентний, економіка, бізнес, структура, семантика, переклад.

The article deals with the structural peculiarities of some English two-component economy and business terms and their translation into Ukrainian.

Key words: term, two-component, economy, business, structure, semantics, translation.

У статті розглядається структура та специфіка перекладу англійських двокомпонентних термінологічних сполучень (ТС) з економіки та бізнесу українською мовою. Цьому питанню присвячено чимало досліджень у нас і за кордоном [1; 2; 3; 4; 5; 6,]. Але воно залишається актуальним у зв'язку з широким використанням цієї термінології в наш час.

Матеріалом дослідження слугували англійські тексти з газет, журналів і словників з питань економічних та торгових відносин. Це дало змогу виділити найчастіше уживані ТС. Їх відрізняє стала й незалежна від контексту структура з наявністю ключових слів, що дозволило вважати такі сполучення типовими для згаданих текстів. Основні ключові слова, які входять в аналізовані ТС, наступні: *account, balance, bill, broker, capital, cost, cash, discount, export, income, investment, loan, market, money, profit, output, price, rate, stock, trade, value* та ін. Вони перекладаються українською мовою по-різному в залежності від слова, яке входить у сполучення.

За своєю структурою і значенням виділені ТС можна поділити на три основні групи з точки зору перекладу українською мовою. Вони складають труднощі, тому що не завжди піддаються так званому «word for word» перекладу.

До першої групи відносимо ТС, які складаються з одного ключового слова та прийменника «of», за котрим іде іменник або герундій. Переклад українською мовою здійснюється по-різному, але найчастіше – шляхом калькування. Приклади:

<i>cost of credit</i>	–	<i>вартість кредиту</i>
<i>cost of living</i>	–	<i>прожитковий мінімум</i>
<i>costs of production</i>	–	<i>вартість продукції</i>
<i>rate of interest</i>	–	<i>процентна ставка</i>
<i>rate of duty</i>	–	<i>розмір мита</i>
<i>rate of exchange</i>	–	<i>курс обміну</i>
<i>rate of insurance</i>	–	<i>ставка страхової премії</i>
<i>rate of discount</i>	–	<i>книжкова ставка</i>
<i>amount of balance</i>	–	<i>сальдо</i>
<i>loan of money</i>	–	<i>грошова позика</i>
<i>money of account</i>	–	<i>розрахункова грошова одиниця</i>

До другої групи можна віднести англійські ТС, які складаються з іменника та ключового слова. Їхній переклад українською мовою здійснюється по-різному:

а) прикметник + ключове слово:

<i>freight rates</i>	–	<i>фрахтові ставки</i>
<i>tax rate</i>	–	<i>податкова ставка</i>
<i>tax exempt</i>	–	<i>вільний від податку</i>
<i>loan capital</i>	–	<i>позичковий капітал</i>
<i>acquisition cost</i>	–	<i>первісна вартість</i>

б) іноді український еквівалент складається із ключового слова + іменник із прийменником:

<i>export interest</i>	–	<i>процент з експорту</i>
<i>commodity prices</i>	–	<i>ціни на сировинний товар</i>
<i>property income</i>	–	<i>прибуток від власності</i>
<i>option business (deal)</i>	–	<i>біржова операція</i>

Звертаємо увагу на те, що в українських перекладах найчастіше має значення семантика ключового слова, а не структура ТС:

<i>cash balance</i>	<i>касова готівка</i>
<i>bulk sale</i>	<i>масовий продаж</i>
<i>invoice cost</i>	<i>фактурна вартість</i>

Переклад українською мовою деяких ТС є традиційним, наприклад: «*export interest*» – «відсотки з експорту», а не «експортні відсотки», оскільки такий варіант неприйнятний в текстах документів.

До третьої групи відносимо ТС, які складаються із прикметника, герундія, дієприкметника + ключове слово. Український еквівалент передається:

а) прикметник (дієприкметник) + ключове слово:

<i>annual income</i>	–	<i>річний дохід</i>
<i>fixed costs</i>	–	<i>постійні витрати</i>
<i>finished goods</i>	–	<i>готові вироби</i>

б) ключове слово + прийменник з іменником або група іменників з означенням:

<i>social investments</i>	–	<i>інвестиції на соціальні цілі</i>
<i>invisible payments</i>	–	<i>платежі за невидимий імпорт</i>
<i>rental income</i>	–	<i>дохід від орендної плати</i>

Ключові слова в різних ТС можуть перекладатися неоднаково:

<i>cost of living</i>	<i>прожитковий мінімум</i>
<i>cost plus price</i>	<i>ціна з приплатою</i>
<i>overhead costs</i>	<i>накладні витрати</i>
<i>taxed costs</i>	<i>судові витрати (таксовані)</i>

Список ТС може бути продовжений, чого не дозволяє коротка стаття, крім того, мета статті – показати типові структурні ознаки двокомпонентних ТС та їх переклад українською мовою. Ми відзначаємо, що в термінологічних словниках переклад сполучень із ключовим словом іноді займає декілька сторінок. Наприклад, словник Ізраїлевича Є. Є. [7] подає 50 різних значень ТС з ключовим словом «*cash*», наприклад: *cash* – *готівка*, *cash account* – *рахунок каси*, *cash receipts* – *касові поступлення*, *ready cash* – *наявні гроші* [7: 74 – 75]; або “*interest*” – *вигода*, *інтерес*, *право на нерухомість*, *interest date* – *термін сплати податків*, *ordinary interest* – *проценти*, *нараховані за рік*, *banking interests* – *банки*, *банкові круги* та ін. Їхні переклади займають майже півтори сторінки словника [7: 208 – 209].

Вивчення особливостей структури та значень ТС в спеціальних текстах сприяє адекватному перекладу та грамотному вживанню їх у мовній практиці.

Вважаємо також доцільним додати найбільш уживані скорочення деяких проаналізованих ТС:

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

<i>A.C.</i>	–	<i>account current</i>	–	<i>поточний рахунок</i>
<i>B/P</i>	–	<i>bills payable</i>	–	<i>векселі до сплати</i>
<i>b.r.</i>	–	<i>bank rate</i>	–	<i>облікова ставка банку</i>
<i>C/A</i>	–	<i>capital account</i>	–	<i>рахунок капіталу</i>
<i>c. and i.</i>	–	<i>cost and insurance</i>	–	<i>вартість та страхування</i>
<i>c.b.d.</i>	–	<i>cash before delivery</i>	–	<i>передплата готівкою</i>
<i>D.A.</i>	–	<i>deposit account</i>	–	<i>депозитний рахунок</i>
<i>E.P.D.</i>	–	<i>excess profits duty</i>	–	<i>податок на надприбуток</i>
<i>f.r.t.</i>	–	<i>free of income tax</i>	–	<i>вільний від податку на дохід</i>
<i>i.v.</i>	–	<i>increased value</i>	–	<i>додана вартість</i>
<i>L&D</i>	–	<i>loans and discounts</i>	–	<i>позики та знижки</i>
<i>L.C.</i>	–	<i>letter of credit</i>	–	<i>акредитив</i>
<i>m.v.</i>	–	<i>market value</i>	–	<i>ринкова вартість</i>
<i>P.L.</i>	–	<i>profit and loss</i>	–	<i>прибуток та збиток</i>
<i>R.M.D.</i>	–	<i>ready money down</i>	–	<i>плата готівкою</i>
<i>t.b.</i>	–	<i>trial balance</i>	–	<i>пробний баланс</i>
<i>T/R</i>	–	<i>trust receipt</i>	–	<i>довіреність</i>
<i>T.E.</i>	–	<i>tax exempt</i>	–	<i>звільнений від оподаткування</i>

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карабан В. І. Переклад англійської наукової та технічної літератури. – Вінниця, 2001.
2. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. – Москва, 1980.
3. Korunets I. V. Theory and Practice of Translation. – Vinnytsja, 2003.
4. Пронина Р. Ф. Пособие по переводу английской научно-технической литературы. – Москва, 1973.
5. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. – Москва, 1973.
6. Savory Th. The Art of Translation. – London, 1968.

СЛОВНИКИ

7. Англо-русский общеэкономический и внешнеторговый словарь. / Под ред. Израилевича Е. Е. – Москва, 1960.
8. Англо-український словник. / Під ред. Горюх С. І. – Вінниця, 2006.
9. The Penguin Dictionary of Economics. – 2nd ed., 1983.

ТЕКСТИ З ГАЗЕТ ТА ЖУРНАЛІВ

10. «The Economist», vol.395, No 8688, 2010.
11. «Currency Trader», vol.VII, No 3, 2010.
12. «The Financial Times», August, 2010.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Кузнцов – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та перекладу Карпатського інституту підприємництва.

Наукові інтереси: лінгвостилістика, теорія та практика перекладу.

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМУ ТРАНСКРИПЦІЇ ПРИ АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ (на матеріалі х / ф «Сутінки»)

Анастасія КУЛІКОВА (Луганськ, Україна)

У статті висвітлено проблему аудіовізуального перекладу молодіжного сленгу, розглянуто можливості й доречність використання перекладацького прийому транскрипції при дублюванні сленгу.

Ключові слова: аудіовізуальний переклад (АВП), дублювання, лабіальна синхронізація, нейтралізація, прийом перекладу, сленг, субтитрування, транскрипція.

This article deals with the problem of audiovisual translation of youth slang; the possibility and relevance of transcription method in the dubbing of slang are examined.

Key words: audiovisual translation (AVT), dubbing, labial synchronization, neutralization, slang, subtitling, transcription, translation techniques.

Протягом останніх років спостерігається посилення тенденції демократизації української та російської мов, яка проявляється в активному використанні одиниць субстандартною лексики, до якої відносять молодіжний сленг, в сферах літературної мови,

наприклад, у текстах ЗМІ й сучасних літературних творах. Актуальність вивчення засобів передачі іншомовного молодіжного сленгу зумовлена зростанням мовознавчого й перекладознавчого інтересу до лінгвістичних субстандартів, швидкою змінюваністю лексичного складу сленгу, який на кожному етапі свого розвитку потребує нових досліджень, необхідністю застосування до його вивчення нових підходів, а також браком відповідних досліджень на перекладознавчому просторі України.

Важливість вивчення саме аудіовізуального перекладу молодіжного сленгу пояснюється, по-перше, його великою роллю у поповненні словникового складу субстандартними лексичними одиницями, зокрема сленгізмами. По-друге, суттєвим впливом кіно- й телеіндустрії на формування мовленнєвої компетенції та світогляду молоді. Це ставить перед перекладачем завдання не лише коректно й адекватно перекласти оригінальний текст, але й вимагає розуміння того, що він є з'єднувачем різних культур та вікових груп. Перекладач має усвідомлювати, що якість виконання його роботи впливає на загальну культуру молодого покоління та на розвиток рідної мови, а його некомпетентність і недбалість може перешкоджати успішній реалізації комунікативної функції мови й призвести до її забруднення. Отже, очевидна важливість ретельного опрацювання вхідного аудіовізуального тексту й добору найоптимальнішого перекладацького прийому. Саме тому набуває великої актуальності вивчення й теоретичне обґрунтування технології аудіовізуального перекладу молодіжного сленгу.

Сленг, і молодіжний сленг зокрема, протягом кількох останніх десятиліть є об'єктом лінгвістичних досліджень на матеріалі різних мов багатьох вчених, а саме: Ю. Бенеке, Е. Береговської, В. Девкіна, Г. Емана, Ю. Нікітіної, О. Романова, С. Ромейна, Л. Ставицької та ін.

Серед провідних зарубіжних науковців, що займаються теорією аудіовізуального перекладу, слід зазначити Х. Диас Синтаса (J. Diaz Cintas), Й. Іварсона (J. Ivarsson), Дж. М. Льюкена (G. M. Luuken), Р. Пеквіна (R. Paquin), П. Райха (P. Reich), А. Сербан (A. Serban) та ін.

Мета роботи – розглянути можливості й доречність використання прийому транскрипції при аудіовізуальному перекладі сленгу з англійської українською та російською на матеріалі художнього фільму «Сутінки».

Однією з проблем, яка постає перед перекладачем аудіовізуальних творів, є сленг як невід'ємна частина спілкування певних соціальних груп, і в першу чергу молоді. Сленг не можна ігнорувати при створенні дубляжу, субтитруванні або закадровому перекладі, щоб не спотворювати комунікативну ситуацію, тому дослідження сленгу є актуальним в аспекті аудіовізуального перекладу.

Молодіжний сленг – соціальний діалект людей у віці 12 – 23 років, що виник із протиставлення себе не стільки старшому поколінню, скільки офіційній системі. Існує в середовищі міської учнівської молоді та окремих замкнутих референтних групах [2].

Молодіжний сленг, як і будь-який інший, являє собою лише лексикон на фонетичній і граматичній основі загальнонаціональної мови, і відрізняється розмовним, а іноді і грубо-фамільярним забарвленням. Найбільш розвинені семантичні поля – «Людина», «Зовнішність», «Одяг», «Житло», «Дозвілля». Велика частина елементів являє собою різні скорочення і похідні від них, а також англійські запозичення або фонетичні асоціації [Там само].

До труднощів перекладу сленгу слід віднести, по-перше, стрімкі зміни словникового складу й появу нових сленгових лексичних одиниць, які не знаходять своєчасного відображення у словниках, як тлумачних, так і перекладних. По-друге, значна кількість сленгізмів, що міститься в сучасних двомовних словниках, перекладена з нейтралізацією стилістичного забарвлення. Наприклад, «*like a bear with a sore head*» англо-російський словник рекомендує переводити як «*очень сердитый*» [3]. Але ж і звичайна дієслівна конструкція «*(to get) very angry*» також означає «*(стать) очень сердитым*» [Там само]. Російською мовою маємо один і той самий переклад, а англійською тут зовсім різні речі: образна фразеологічна одиниця (*like a bear with a sore head*), з одного боку, і зворот-

стереотип (*to get very angry*) – з іншого. Щодо українського перекладу, то наведений сленговий фразеологізм в англо-українських словниках зовсім не знайдено. Як бачимо, укладачі словників у деяких випадках обмежуються стилістично нейтральними варіантами, які передають лише загальний зміст фразеологічної одиниці. Отже, робота з пошуку експресивних та образних відтінків сленгізмів в українській та російській мовах часто покладається на самого перекладача.

У разі ж аудіовізуального перекладу (АВП) до вищезазначених труднощів додається специфіка цього виду перекладу. Українські та російські слова мають більшу довжину звучання й написання, тому при дублюванні, закадровому перекладі й субтитруванні перекладач не може використати такі прийоми, як коментар або опис, через обмеженість у часі й просторі відеоряду.

Зрозуміло, що не всі лексичні прийоми можна застосовувати при перекладі сленгу аудіовізуальної продукції. Розглянемо детальніше можливість і доречність використання транскрипції для найкращої передачі емоційної забарвленості сленгу.

Перекладацька *транскрипція* являє собою формальне пофонемне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою фонем мови перекладу, фонетична імітація вихідного слова [1; 63]. Найчастіше цей прийом застосовуються при перекладі термінів і власних назв: імен, прізвищ, географічних назв, назв організацій тощо. Щодо перекладу сленгу з англійської українською або російською, то транскрипція використовується не так часто, але все ж таки вона має місце, і саме завдяки такому прийому наша мова поповнюється новою субстандартною лексикою.

Якщо ознайомитись з українським і російським молодіжним сленгом, то можна виявити значну кількість сленгізмів англійського походження, які потрапили в нашу мову через прийом транскрипції. Наприклад, «*крейзі*» (укр.) й «*крейзи*» (рос.) (від *crazy* – *божевільний*), «*піпли*» (укр.) й «*пиплы*» (рос.) (від *people* – *люди*; кінцевий звук [и] доданий для позначення множини), «*пати*» (від *party* – *вечірка*), «*юзер*» (від *user* – *користувач*) та ін. Велика кількість сленгових запозичень саме з англійської зумовлена, перш за все, впливом американської та британської культури на наші країни, найчастіше через розповсюдженість їхньої музичної, телевізійної та кінопродукції, а також через те, що англійська є мовою Інтернету, в якому сучасна молодь проводить значну кількість свого вільного часу.

Проаналізувавши діалоги фільму «Сутінки», дубльовані українською та російською, ми виявили п'ять сленгових лексичних одиниць, які можна перекладати прийомом транскрипції, адже вони, запозичені з англійської, уже увійшли в нашу мову. Проте лише одне слово «*Google*» було перекладене саме за допомогою цього прийому, але із заміною граматичної форми та стилістичною втратою сленгового значення. Так в оригіналі «*Yeah. I had an adrenaline rush. You can Google it.*» слово «*Google*» – дієслово, яке може бути віднесене до молодіжного сленгу. При перекладі українською («*Пошукай в Гуглі*») й російською («*В Гугле пощи*») дієслово замінене іменником в обох випадках і стилістично нейтралізоване. У разі ж збереження граматичної форми у наведеному прикладі, по-перше, можна було б зберегти сленгізм, переклавши «*Можеш погуглити*» (укр.) й «*Можешь погуглить*» (рос.). по-друге, був би врахований принцип лабіальної синхронізації, дотримання якого дуже важливе при дублюванні.

Наведемо інші приклади сленгізмів фільму «Сутінки», які можна перекласти за допомогою транскрипції. У репліці-відповіді діалогу «*You like purple, right? – Purple's cool.*» використане сленгове слово «*cool*», яке в українській та російській має загальноживаний молоддю еквівалент «*кул*». У дубльованих діалогах було застосовано прийом лексико-семантичних модифікацій, так «*Purple's cool*» в українському варіанті перекладено «*Супер*», у російському – «*Прикольнo*». Слово «*фіолетовий*» в обох перекладах випущене, що відповідає вимозі економії часу й простору при аудіовізуальному перекладі, яка необхідна через більшу довжину звучання українських і російських слів ніж англійських. Російський варіант перекладу більш вдалий з огляду на врахування лабіальної синхронізації: починається оригінальна й російська фрази з проривного [п] і має однакову кількість складів

(три). У випадку субтитрування можна було б перекласти цю фразу, як «Кул», застосувавши транскрипцію та опустивши слово «фіолетовий», що суттєво зекономило б обмежений простір субтитрів.

При перекладі фрази «*Twenty bucks*» фахівці обрали прийом лексико-семантичної модифікації, а саме звуження значення. Так в українській дубльованій версії ми маємо «*Двадцятку*», у російській – «*Двадцатку*». Беручи до уваги обмеження аудіовізуального перекладу часом та простором можна вважати такий переклад найоптимальнішим, незважаючи на нейтралізацію сленгізму. Адже збереження сленгової одиниці та її переклад прийомом транскрипції «*двадцять баксів*» і «*двадцять баксов*» українською та російською відповідно суттєво б збільшило тривалість звучання та не відповідало б вимогам лабіальної синхронізації дубляжу. Як бачимо на останньому прикладі, використання транскрипції не завжди доречно при аудіовізуальному перекладі.

В українському («*Комітет бала – це більше для дівчат*») й російському («*Комитет бала конечно для девчонок*») варіантах фрази «*Prom Committee is a chick thing!*» сленгізм «*chick*» нейтралізований загальноживаними «*дівчата*» й «*девчонки*». Використання ж слова «*чїкси*», яке є сленговим в нашій мові, проте не є грубим, перекладеного транскрипцією зберегло би емоційне забарвлення розмови між молоддю, та з огляду на вид аудіовізуального перекладу – дублювання – відповідало б вимозі лабіальної синхронізації на сто відсотків. Така сама ситуація спостерігається у діалозі «*I think it's nice she invited him. Nobody ever does. – Yeah, 'cause Cullen's a freak!*», де наявна нейтралізація сленгового «*freak*» через заміну на більш нейтральне «*псих*» («*А тому що цей Каллін – псих!*», «*Да, этот Калинин псих!*»). Використання прийому лексико-семантичної модифікації є вдалим з огляду на відповідну довжину звучання слова «*псих*», але не до лабіальної синхронізації. В українській та російській слово починається зі зімкнення губ при вимові проривного [п], що відрізняється від оригінальної артикуляції щільного [f]. Слово ж «*фрік*» вже давно стало загальноживаною сленговою одиницею серед української та російської молоді, тому воно могло бути передане за допомогою транскрипції без семантичних і стилістичних втрат.

Таким чином, перекладацький аналіз українського й російського діалогів фільму «Сутінки» виявив, що вибір прийому перекладу фахівцями дублювання зроблений на користь вживання лексико-семантичної модифікації. Проте такий прийом не завжди відповідає специфіці аудіовізуального перекладу: економії часу та простору, вимозі лабіальної синхронізації при дублюванні. Тому, за умови наявності еквіваленту в мові реципієнта, найоптимальнішим є використання прийому транскрипції, який дозволяє не лише зробити переклад відповідно до принципів АВП, але й повною мірою передає стилістичне забарвлення тексту оригіналу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальшого вивчення потребує використання перекладацького прийому лексико-семантичної трансформації при передачі молодіжного дискурсу, вплив виду аудіовізуального перекладу на вибір перекладацьких прийомів та ін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Казакова Т. А. Практические основы перевода / Т. А. Казакова – СПб. : Издательство „Союз”, 2001. – 320 с.
2. Молодёжный сленг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Молодёжный_сленг
3. Электронный словарь Мультитран [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.multitrans.ru

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Кулікова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: аудіовізуальний переклад.

ВОСПРИЯТИЕ КУЛЬТУРНЫХ РЕАЛИЙ В ПЕРЕВОДЕ

Сергей МАКСИМОВ, Елена СЕЛИВАНОВА (Киев, Украина)

Автори статті концентрують увагу на психологічному та лінгвістичному аспектах розуміння та перекладі національно забарвленої лексики (т. зв. реалія), та аргументують подальше вивчення поняття «реалія» завдяки процесам глобалізації, включаючи поняття різних сфер: економіки, науки, політики, культурного життя країни.

Ключові слова: національно забарвлена лексика, реалія, глобалізація, поняття.

The authors focus upon the psychological and linguistic nature of comprehension and translation of specific nationally-coloured lexical elements (the so-called realia) and argue that due to the processes of globalization the notion of realia should acquire broader treatment and include words which appear in various sectors of economic, academic, political, and cultural life of the country of origin.

Key-words: nationally-coloured lexical elements, realia, globalization, notion.

В литературе 80–90х годов понятие «реалия» обычно определялось как частный элемент культуры, исторически сложившийся на основе экономического базиса и отражающий совокупность материальных и духовных ценностей общества. Реалии рассматривались как определенные элементы национального языка в пределах культурно-генетической общности, объединяемой данным языком [1: 453]. Отмечалось, что задачей лингвострановедения является изучение языковых элементов общенациональной культуры, находящих свое выражение в литературном языковом стандарте, обслуживающем всю нацию [2: 7]. Эти утверждения и сейчас во многом соответствуют истине там, где это непосредственно касается элементов традиционной национальной культуры. Однако, представляется целесообразным несколько пересмотреть понятие «реалия» в контексте ускорения процессов глобализации с одной стороны, а с другой – процессов интенсивного формирования профессиональных «культур», как в рамках одной этнокультурной общности, так и в планетарном масштабе, причем представители этих культур общаются как на языке, который можно вполне считать литературным, так и на профессиональном жаргоне. Впрочем, часто бывает достаточно сложно провести грань между первым и вторым.

Давно было отмечено, что изменения в образе жизни, системе верований и ценностей социума, происходящие по мере естественной смены поколений, находят свое отражение в языке. Одни слова становятся архаизмами, практически выходя из употребления (например, не так давно столь распространенные в русском языке слова и словосочетания *товарищ, трудовой коллектив, хозрасчет, партком* и т. п.). Другие лексические единицы, 15 – 20 лет назад имевшие в социуме статус историзмов, сегодня практически утвердились в литературном языке в несколько новых значениях (например, русск. *Дума (парламент), губернатор, торги* или англ. *tower* (например, *Telecom Tower*), *ombudsman*). Эти процессы отражают с одной стороны необратимые процессы глобализации, а с другой – не менее неотвратимые процессы развития отраслевых подязыков, а шире – субкультур. Иными словами, сейчас кажется вполне правомерным говорить об интернациональных субкультурах (и, соответственно о подязыках) информационных технологий, банковского дела, фондовых рынков или парламентаризма. И в этом отношении представляется весьма интересным рассмотреть феномен вхождения в язык новых слов и понятий, не так давно в нем отсутствовавших и отражающих изменения в общественном бытии, в стиле жизни и, в конечном счете, в осознаваемых (а часто бессознательных) заимствований из систем ценностей иных культур. Представляется, что такие лексические единицы правомерно рассматривать в качестве реалий, обозначающих понятия, явления или предметы, возникшие в определенной сфере деятельности представителей культуры (языка) их происхождения.

Причина появления указанных слов и понятий очевидна – возникают новые реалии глобального бытия, входящие в сознание носителей национальных языков. Простейшие примеры появления таких новых слов в русском языке, связанных с новыми реалиями иноязычной культуры, можно наблюдать в сфере компьютерных технологий, в конце 80-х – начале 90-х годов бывшей областью, с которой соприкасались лишь немногие специалисты. Это и часто употребляемые сегодня в русском языке слова *Интернет, вэб-сайт, вэб-*

документ, веб-дизайн, веб-мастер, провайдер, промоушн, сервер, домен, портал и такие недавно возникшие слова английского языка, как *e-mail*, *e-commerce*, *e-banking*, *e-development*, *e-signature* (для последних четырех пока не найдено устоявшихся русских соответствий), т. е. лексические единицы, соответствующие совершенно конкретным реалиям современной жизни в глобальном масштабе и столь же конкретным видам деятельности.

Особенно интересно в этом отношении понятие *пользователь* (англ. *user*, в русскоязычном молодежном слэнге – *юзер*). Слово *пользователь*, имевшее первоначально сравнительное узкое значение приобрели в наши дни новых, интернациональных значений – это и *пользователь товаров потребления*, и *пользователь услуг* – вплоть до *пользователя наркотиков*. Эти факты позволяют, на наш взгляд, предполагать наличие определенной социально-психологической тенденции, пока не вполне отчетливой для того, чтобы ее можно было описать и проанализировать. Сущность этой тенденции связана с появлением новых реалий современной жизни (как правило – глобальных). Так, если, например, 15 – 20 лет назад человек, пользовавшийся компьютером, воспринимался как *программист* или *оператор ЭВМ*, то сегодня никто не станет называть так ни подростка, много часов играющего в компьютерные игры, ни журналиста, преподавателя или политика, могущих регулярно использовать компьютер в своей профессиональной деятельности. В равной степени значение словосочетания *пользователь товаров потребления* явно шире (прежде всего в плане юридических прав и обязанностей), чем значение слова *покупатель*, а *пользователь наркотиков* в отличие от простого *наркомана* включает в себя и пациентов клиник и исследователей психотропных веществ. В английском языке по аналогичным причинам значение слова *customer* включает в себя и пассажиров транспорта, и покупателей, и потребителей прочих иных услуг.

Видимо, в конечном счете, за этими тенденциями находится сложный и не всегда явственно прослеживаемый процесс поиска человеком конца XX века своей идентичности, подлинности, не тождественной с профессиональными и социальными ролями [3]. Этот процесс стал особо актуальным в период с 60-х по 90-е годы, когда полимодальность культуры, все больше и больше подвергавшейся процессу глобализации, так же как и полимодальность стиля жизни стали чем-то аксиоматичным и само собой разумеющимся, предполагая, что индивид становится все в большей мере просто «пользователем» различных форм деятельности, оставаясь при этом самим собой.

Именно эпоха 90-х ознаменовалась беспрецедентным проникновением реалий англоязычной культуры в культуру русскоязычную, что связано, с одной стороны, с известными событиями 1985 – 1991 гг. в постсоветском пространстве, а с другой – с общим процессом глобализации, причастность к которому стран СНГ значительно усилилась после распада СССР.

Рассмотрим подробнее примеры, характеризующие некоторые аспекты этого проникновения. Общеизвестно, что в различных языках одно и то же слово может соответствовать различным реалиям, которые иногда могут быть семантически близкими, а иногда – обладать противоположными коннотациями. Простейшим примером является английское слово *bathroom*, переводимое на русский язык как «ванная комната». Однако в американской культуре фраза *Can I go to the bathroom?* означает, прежде всего, *Могу ли я зайти в туалет?* и только потом *Могу ли я пойти умыться?* Более сложные случаи, когда определенные термины входят в современный русский язык в практической транскрипции или транслитерации. К примеру, сегодня никто не станет пытаться переводить каким-то особым способом такое выражение как *бренд известной фирмы* – де-факто оно уже вошло в русский язык. В то же время довольно часты случаи, когда транскрибируются или транслитерируются общепонятные слова, причем без всяких на то оснований, поскольку, во-первых, для них существуют устоявшиеся русскоязычные аналоги, а во-вторых, слова эти довольно часто не являются специфическими для данной профессиональной культуры понятиями, как, например, *драйв – влечение* в психоанализе З. Фрейда. Иной пример

употребления слова *валидность* – *пригодность, соответствие*. Переводя предложение, в котором автор говорит о собственном жизненном опыте, переводчик пишет, что этот опыт является *пробным камнем валидности* [4: 68]. Очевидно, что переводчик в данном случае не отличает обычного слова английского языка от психологического термина, имеющего весьма узкое распространение (принято говорить о *валидности текста*, например, теста интеллектуальных способностей, т. е. его *пригодности* для решения конкретных задач).

Разберем еще несколько примеров из сферы англоязычной литературы, посвященной практической психологии. Так, в англоязычных странах практический психолог называется, как правило, *therapist – терапевт*, а его деятельность – *терапия*. Семантическое несоответствие русскому понятию *врач-терапевт* очевидно (такой специалист в США или Англии называется *physician*). Соответственно, в русском языке деятельность практического психолога чаще всего именуется *психотерапия*, в то время как словосочетание *psychotherapy* в английском языке встречается довольно редко и имеет весьма узко очерченное значение, отвечающее определенным формам клинической врачебной деятельности.

Любопытный, хотя и вряд ли адекватный способ обойти эту проблему использует переводчик уже упомянутой книги К. Роджерса, предлагая ничем не оправданный неологизм *терапевст* [4: 20]. В этом же тексте [4: 71] можно найти еще один пример ничем не оправданного заимствования: *я знаю, как работать с индивидами...* (в оригинале – *individuals*). Сюда же можно отнести и передачу английского *intervention* (имеется в виду *воздействие* психотерапевта на клиента). Вариант *интервенция* довольно часто встречается в переводах англоязычных текстов в сфере практической психологии, однако русское слово *интервенция* несет очевидную негативную коннотацию и психологически воспринимается как некое враждебное вторжение, в то время как в оригинальном английском тексте значение этого понятия связано с *терапевтической помощью, с лечением*. Последний пример инокультурных семантических отклонений при переводе особенно показателен, т. к. буквальный перевод понятия *интерпретация* перешел в литературу психологическую из литературы медицинской, психиатрической, где это искажение значения отражало вполне определенные тенденции, связанные с общеизвестным авторитарным, отнюдь не гуманистическим подходом к пациенту, долгое время господствовавшим в отечественной психиатрии и бывшим своеобразной этнокультурной реальностью.

Таким образом, создание и использование терминологии в сфере практической психологии, равно как и во многих других недавно появившихся отраслях человеческой деятельности, где многие термины являются отраслевыми этнокультурными реалиями страны их происхождения, а юридический статус отраслевых специалистов еще до конца не определен, ставит перед переводчиками ряд проблем, которые пока что далеки от разрешения, а именно – поиск варианта перевода, адекватного этнокультурным традициям соответствующего социума тенденциям переводящего языка. Очевидным является то, что инокультурные реалии проникали и будут проникать в язык перевода, прежде всего для заполнения имеющихся в нем культурных и субкультурных лакун, однако степень уместности и «приживаемости» заимствованного варианта зависит от упомянутых этнокультурных традиций. Поэтому переводчикам вряд ли стоит рекомендовать использовать практическую транскрипцию, транслитерацию или кальки там, где для заполнения этнокультурной лакуны можно воспользоваться имеющимися в языке перевода, пускай переосмысленными, словами. Так, малоуместными представляются варианты передачи английских слов *recycling, duty-free, shopping-tour, invoice, coffee-break* соответственно русскими *рисайклинг, дьюти-фри, шопинг тур, инвойс, кофи-брейк*, в то время как вполне «прижились» такие слова, как *медвежий рынок (bear-market*, если речь идет о ценных бумагах), *хранитель ценных бумаг* (который вытеснил ставшего было появляться *кастодиана* – англ. *custodian*) наравне с *фьючерсами* и *опционами* (для которых в силу их «нерусскости» или, вернее, «несоветскости» не нашлось русских соответствий). Разумеется, у переводчика всегда есть возможность использовать описательный перевод (например, *e-development – развитие через Интернет; развитие посредством электронных*

технологій), однако такие варианты в силу их громоздкости впоследствии обычно заменяются чем-то более коротким.

Итак, можно сделать следующий вывод: проникновение иноязычных этнокультурных (в широком смысле этого слова, т. е. с учетом и отраслевых субкультур) реалий и языки перевода процесс необратимый, как необратима и глобализация жизни на планете и языки воспринимают или отвергают эти реалии в соответствии с этнокультурной традицией народа и его психологией. В каждом конкретном случае переводчик сам решает, какой метод перевода применить для передачи указанных слов, однако «приживаемость» данных слов зависит не от воли переводчика, а от «уместности» выбранного варианта в языке (а шире – в культуре) перевода.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Конечкая В. П. Лексико-семантические характеристики языковых реалий // Великобритания. Лингвострановедческий словарь. М.: Русский язык, 1980.
2. Томахин Г. Д. Америка через американизмы. М.: Высшая школа, 1982.
3. Bugental, J. The search of existential identity. San-Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1996.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию становление человека. М.: Прогресс, 1994.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олена Селіванова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лінгвокраїнознавство, міжмовна і міжкультурна комунікація, попередження соціокультурної інтерференції в процесі перекладу.

Сергій Максимов – кандидат філологічних наук, магістр гуманітарних наук Бірмінгемського університету, доцент кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, лінгвістична прагматика та лінгвістика тексту.

ХТО ЗАКОХАВСЯ У ЩАСЛИВОГО ПРИНЦА, АБО ЯК СПРИТНОГО ЗЛОДІЯ ПІДВЕЛА ГРАМАТИКА (труднощі відтворення граматичного роду в англо- українському художньому перекладі)

Тетяна НЕКРЯЧ (Київ, Україна)

У статті розглянуті шляхи збереження змістовно-жанрових, концептуально-стильових та формально-стилістичних рис оригіналу у пошуку відповідностей для категорії граматичного роду в англо-українському художньому перекладі на матеріалі творів О. Вайлда та Д. Сєєрс.

Ключові слова: граматичний рід, художній переклад, казка, притча, стилістичне уособлення, детективний жанр, артікль.

The article focuses upon the optimal ways of preserving the essential genre, conceptual and formal-stylistic features of the original in search of correspondences for the grammatical category of gender in English-Ukrainian translation, basing upon the writings of O. Wilde and D. Sayers.

Key words: grammatical gender, artistic translation, fairy-tale, parable, personification, detective genre, article.

Кожний твір художньої літератури претендує на оригінальність і новизну. Кожен автор, свідомо чи підсвідомо, прагне у чомусь перевершити своїх попередників і сучасників або на ідейно-фактуальному рівні, тобто в плані змісту, або на образно-стильовому рівні, тобто в плані форми. Якщо змістовно-сміслові параметри піддаються, в основному, перевираженню засобами іншої мови, то елементи форми цьому перевираженню опираються. Можливо, саме через це думки про неперекладність бентежать не лише теоретиків-перекладознавців, а й практичних перекладачів, які найгостріше відчувають відстань між написаним автором текстом і його перекладом. Випадки, коли перекладача щиро задовольняє те, що він робить, поодинокі і нечисленні. Вдала перекладацька знахідка в одному контексті зовсім не гарантує успішного її використання у іншому контексті чи іншому творі. Новий твір – це нові, непередбачувані виклики, і ти щоразу відчуваєш себе новачком і першопроходцем. Про принципову неперекладність поезії заговорив на схилі життя Ю. Еткінд. В. Набоков, уважаючи, що віршований англійський переклад «Евгенія Онегіна» здатен лише

примітивізувати оригінал, зробив переклад прозою з детальним коментарем, який, безумовно, містить купу різноманітної корисної і цікавої інформації (справжня «енциклопедія російського життя»!), проте саму поезію, вільний дух легкої, витонченої пушкінської строфи безжально вбито, і зрозуміти захоплення російськомовного читача цим романом у віршах для американця чи британця просто неможливо.

Кожний переклад художнього тексту – герць, двобій. Але двобій не з автором, творчу індивідуальність якого ти намагася донести в усій повноті до свого читача, а з текстом чужою мовою, який ти хочеш переplastити у аналогічну форму, але своєю мовою, а цей текст вперто воліє залишатися унікальним, не хоче блідих копій і безнастанно «підкидає» нові перепони там, де їх найменше очікуєш.

Однією з таких перешкод в англо-українському перекладі може стати категорія роду. В англійській мові вона практично відсутня, і можна говорити лише про лексичні відмінності не стільки роду, скільки статі. Така граматична ситуація дозволяє вільно вживати в художній літературі прийом персоніфікації чи уособлення, коли неживий предмет чи відносно абстрактне поняття за бажанням автора наділяється тим або другим статевим статусом. У перекладі мовою, де категорія роду наявна, це подеколи стає на заваді адекватному відтворенню. Зрозуміло, що йдеться лише про стилістичне використання родових ознак. У своїй відомій драмі «Саломея» О. Вайлд уподібнює місяць – *the Moon* – жінці, вживає відповідно займенник жіночого роду *she / her* і поетично розвиває це уособлення протягом усієї п'єси. У французькій чи російській мовах ускладнень для перекладу не виникає: *la lune* і *луна* відповідно – жіночого роду. Російська мова тут має і варіанти – це світило можна зробити як «чоловіком», коли це *місяць*, так і «жінкою», коли це *луна*. В українській мові маємо лише одну форму – *місяць*, і зробити його словом жіночого роду важкувато, навіть якщо того вимагає авторська концепція. Перекладаючи «Саломею», я вирішила наслідувати тактику М. Рильського, котрий у строфі ЛІІ розділу сьомого «Евгенія Онегіна» перетворив *луну* на *зірку*, щоб зберегти саме жіночі асоціації та паралелі. Проте зробити те саме у перекладі притчі «Рибалка і його душа» того ж таки О. Вайлда не було можливо: там місяць з'являється у образі прекрасної блідолицької Черкешенки, і виник варіант – *богиня Місяця*. Принагідно зауважу, що неабиякі проблеми викликав і рід слова *душа*: в оригіналі душа красеня Рибалки має його зовнішність, і усі пригоди душі вказують, що це юнак. Поєднати слово *душа* з чоловічим родом дієслів минулого часу не видавалося прийнятним, тому довелося вдатися до лаконічних доповнень у тексті перекладу, які більш-менш «примирили» граматичні неузгодження з фабульними колізіями.

Загалом, переклад двох циклів казок О. Вайлда – «Щасливий Принц» та «Гранатова Світлиця», який я виконала на замовлення видавництва «КРАЇНА МРІЙ», висунув не одну проблему, пов'язану з категорією роду. Автор на свій розсуд робив птахів, тварин чи квіти «чоловіками» або «жінками», і в англійському тексті це сприймається природно й невимушено. Інше у перекладі. Дивно було б робити *Ящірку* чоловічого роду – і було використано рід жіночий, та оскільки цей персонаж епізодичний, прохідний, великої шкоди така заміна не завдала. Натомість у казці «*The Nightingale and the Rose*» благородна, віддана і жертвна пташка *the Nightingale* – головна героїня, що наділена вираженими гендерними ознаками саме жінки, і для автора це принципово. Тому переклад *Соловейко* (він) був відхилений одразу. З'явилася *Соловушка*, ніжна, наївна і романтична, яка віддала своє життя за справжнє кохання, хоча її жертва виявилася марною, нікому не потрібною. А от гендерні ознаки чоловіка необхідно було зберегти, надавши чоловічий рід слову *Rocket* (ракета) у казці «*The Remarkable Rocket*». Автор надзвичайно ретельно і уїдливо виписав вкрай неприємний тип саме чоловічого характеру – марнославного, себелюбного, хвалькуватого, дріб'язкового, хамуватого (не хочу сказати, що ці риси не притаманні жінкам, але О. Вайлд переконливо продемонстрував суто чоловічі їх прояви). Залишати у перекладі *Ракета* – вона я уважала неприйнятним. Після довгих пошуків, роздумувань та консультацій з тямущими у піротехніці людьми виник варіант *Запальник* (далеко не ідеальний, втім, він непогано пасував до тональності тексту). Казка отримала заголовок «*Дивовижний Запальник*». Проте, без погодження зі мною, відповідальний редактор видання С. Єзерницька замінила ім'я цього персонажа на *Фонтан* (?!), а заголовок казки на «*Диво-Фесверк*». Мені, перекладачеві, це,

м'яко кажучи, не дуже сподобалося: по-перше, здається, хтось уже переклав так назву цієї казки, по-друге, з індивідуалізованого персонажа наголос пересувається на цілий загал піротехнічних засобів, що діють у творі – Бенгальський Вогонь, Вогняна Карусель, Петарда, Хлопавко...

У найвідомішій казці, що дала назву цілій збірці, – «*The Happy Prince*», є два головних героя – прекрасна статуя Щасливого Принца і пташка *the Swallow*. Цей другий герой у тексті О. Вайлда означається особовим займенником чоловічого роду *he*. На початку казки – він веселий, легковажний, задержуватий «хлопча», який бавиться, гасає, хизується, залицяється до ніжної Очеретинки, яку швидко покидає, вигадавши якісь малопереконливі докази її меншовартості. Проте, зустрівшись випадково із Щасливим Принцем, він спершу захоплюється його вродою і блиском, але згодом починає розуміти і цінувати щедре серце і благородство свого друга, допомагає йому творити добро – і душа його дорослішає, він вже кохає Принца, як і Принц – його. Це кохання не дозволяє йому покинути Принца, і обидва гинуть, не зрадивши кохання. Для позиції О. Вайлда концептуально важливо, що обидва його герої, умовно кажучи, чоловіки. І цей засадничий складник твору треба було зберегти у перекладі. Українською мовою *swallow* – це *ластівка*, самка чи самець. «*Ластівка полетів...*», «*Ластівка побачив...*», «*Ластівка сказав...*» звучить доволі неприродно. Не хотілося перетворювати його і у *Ластів'я*, тобто робити значно молодшим. Надати птаху жіночий рід протирічило б авторському задуму оспівати одностатеву любов. Правда, у такому випадку залицання *Ластівки* (її) до *Очеретинки* (також її) натякало б на одностатеву любов також, але навряд чи б сам автор схвалив такий поворот сюжету. У короткому романі з Очеретинкою птах виявляє доволі типові гендерні поведінкові моделі незрілого чоловіка, а зовсім не жінки, та й намір одружитися двом особам жіночого роду виглядав би кричущим анахронізмом. Ретельні розвідки в галузі орнітології дали неочікувано вдалий результат – «*Серпокрилець*». Так називається один з підвидів сімейства ластівок. Тут є усе необхідне: і чоловічий рід, і привабливий зоровий образ, і евфонія імені. При першій появі у тексті перекладу цей персонаж називається *ластівка-серпокрилець*, а далі родовий термін вилучається, а *Серпокрилець* стає і власним ім'ям. Таким чином, усі формально-сміслові параметри було збережено у перекладі, без відхилень від норм української мови: *Серпокрилець* (він) покохав *Щасливого Принца* (його), а *Щасливий Принц* покохав *Серпокрильця*.

Навіть жанр детективу, відносно невибагливий у формальному плані, приховує чимало, як я їх назвала у своїй статті 1988 року, «*підводних мовних рифів*» [1]. А от одне детективне оповідання, що вийшло з-під пера англійської письменниці Дороти Лі Сеєрс, являє собою майже унікальний випадок: там розкриття злочину завдячує граматичному явищу. Називається оповідання «*An Entertaining Episode of the Article In Question*».

Наскрізний герой Д. Л. Сеєрс, детектив-аматор лорд Пітер Вімзі – ексцентричний розумаха і *enfant terrible* верхівки лондонського товариства. Письменниця з м'якою іронією, яка надає її творам додаткового виміру, описує різноманітні пригоди свого улюбленця, котрий з легкістю розкриває найскладніші злочини. Має він і свого «доктора Ватсона» чи «Арчі Гудвіна» – це дворецький Бантер, незворушний, бездоганний, вправний і меткий. Ця фігура межує з пародією, підкреслюючи не надто серйозне ставлення авторки до обраного жанру. Гумором просякнуте і оповідання «*An Entertaining Episode of the Article In Question*».

Лорд Пітер у супроводі вірного Бантера повертається з розважальної подорожі Італією. На паризькому вокзалі Сан-Лазар його увагу привертає доволі напружена суперечка між миловидою француженкою і її супутником, які ніяк не можуть знайти свої квитки на потяг до Лондону і звинувачують одне одного у розтелепстві. Лорд Пітер зненацька змінює свій план завітати до приятеля у Руані і вирішує їхати прямо до Лондона. Дорогою він непомітно стежить за парочкою, що пробудила його цікавість, та ще й доручає Бантеру сфотографувати їх (годі й казати, що запасливий Бантер завжди має при собі приховану камеру!). У Лондоні лорд Пітер продовжує приділяти пильну, хоча й таємну увагу дівці та її приятелю і з'ясовує, що мадмуазель влаштувалася покоївкою до старої герцогині Медвей під іменем Селестіни Берже, що невдовзі відбудеться весілля герцогининої онуки і що задля цієї урочистості нареченій привезуть із банківських сховищ славетні фамільні діаманти Медвеїв. У день весілля маєток герцогині аж тріщить від поліцейських, яким належить пильнувати за

діамантами і іншими коштовностями. Лорд Пітер дізнається від свого друга інспектора Скотленд-Ярда Паркера, що за чарівною Селестиною і її любчиком невсипуще стежать, проте нічого підозрілого у поведінці дівчини не помічено. Невдовзі у двері дзвонить квіткар і починає настирливо пропонувати свої нарциси. Селестина рішуче виганяє його, але лорд Пітер встиг помітити, що за квіткарем тінню прослідував агент Паркера. Раптом виявляється, що діаманти зникли з сейфу спочивальні старої герцогині. Серед загального галасу і шарварку тільки Паркер і лорд Пітер зберігають цілковитий спокій. Інспектор оголошує, що завдяки вчасному попередженню лорда Пітера злодії – покоївка Селестина і її напарник, який сховав викрадені нею діаманти у кошику з квітами, схоплені на гарячому.

І тут лорд Пітер Вімзі робить суттєву поправку. Він заявляє, що Селестина Берже – ніхто інший, як наймолодший і найспритніший у цілій Франції грабіжник-травесті Жак Леруж на прізвисько Сан-Кюлот (це ніяк не пов'язано з його симпатією до Французької революції, а вказує на професійну звичку працювати у жіночому вбранні, тобто *sans culotte* має своє буквальне значення – *без штанів*). Вкрай здивований Жак питає, яким чином лорд Пітер його «розшифрував», і аристократ-детектив пояснює, що засумніватися у жіночій статі Жака його змусив французький неозначений артикль чоловічого роду *un* у фразі, яку той той вигукнув під час сварки на паризькому вокзалі: *Me prends-tu pour un imbécile?* – *Ти мене тримаєш за дурня?* Якщо так про себе говорить жінка, то вона, скоріш за все, переодягнений чоловік. Усе решта було справою голої техніки. Жак Сан-Кюлот, безмежно вражений таким блискучим і рідкісним для англійця розумінням тонкощів французької мови, обіцяє надалі значно уважніше ставитися до цього артикля (*the article in question*).

Вже цей стислий переказ змісту окреслює ті перешкоди, що стояли на шляху перекладу оповідання.

Суперечка двох французів, що дала лорду Пітеру ключ до розв'язання, подається французькою мовою і супроводжується вільним перекладом англійською у виносці внизу сторінки. Іноземні вкраплення у англійському тексті традиційно залишаються без перекладу, відтак можна припустити, що захоплений інтригою читач оригіналу одразу звернеться до перекладу, а англійський варіант тієї розмови аж ніяк не позначений маркерами роду і присипляє пильність, навіть якщо читач і непогано володіє французькою. Варто зауважити, що у англійців, як і у носіїв інших мов, де немає категорії граматичного роду, сприйняття роду в інших мовах дещо притуплене. Притупляється воно і у тих, хто хоча й звикли до граматичного роду у рідній мові, опановують другу іноземну мову після англійської з її стергими родовими відмінностями.

Коли Д. Л. Сеєрс перекладає свій французький текст, вона повністю нівелює будь-які вказівки на приналежність Жака Сан-Кюлота до сильної статі. Натомість, буквальний переклад тієї ж розмови українською одразу ж, вже на другій сторінці відкрив би усі карти: обійти широко розповсюджену категорію граматичного роду в українській мові нелегко, вона становить суттєву її типологічну рису. Якщо в англійській мові рід передається лексичними засобами (стать), у французькій він є у іменників, артиклів, прикметників, а в українській додаються ще й дієслова у минулому часі. Французьке слово *un imbécile* можна відтворити іменником т. зв. загального роду, в якому немає гендерних рис, – *роззява, тава, розтелена, нстелена*, але будь-яке дієслово у минулому часі однини викриє злочинця українському читачеві просто на початку оповідання. Дослівний переклад зробив би перекладача зрадником автора і знищив би у пуп'янку тонку інтригу і несподівану кінцівку, уподібнив би перекладача до персонажа анекдоту – білетера кінотеатру, у якому йде детективний фільм: провівши на місце спізнілого глядача і не отримавши за це очікуваних чайових, білетер мстиво шепоче йому на вухо: «Вбивця – перукар!».

Аби не стати отаким «білетером», треба було якомога ретельніше замаскувати рід у перекладі реплік Жака українською мовою. У своєму підряднику Д. Л. Сеєрс подає *un imbécile* як *an idiot*, але відповідне українське слово має чоловічий і жіночий рід *idiot* – *ідіотка, дурень* – *дурена*. У французькому вкрапленні на рід вказує артикль *un*. Можливо, у іншому контексті таке не викликало б жодної проблеми, але у цьому оповіданні дана лінгвістична особливість сюжетно значуща: специфіка детективного жанру і гостра необхідність уникнути

передчасної розгадки примушують відмовитися від буквальної відповідності мовних одиниць в українському перекладі. Ось як Д. Л. Сеєрс подає суперечку своїх героїв:

*“But I tell you I haven’t got them... Let me see... **It was you who took them**, wasn’t it? Well, how do you expect me to have them, eh?”*

*“No, no, no. **I gave them to you** for certain over there, **before going** to look for newspapers.”*

*“And I tell you, **you didn’t**. It’s quite obvious. I looked absolutely everywhere. **You gave me nothing** – nothing at all.”*

*“But **I told you** to go and get the luggage registered, and **I must have handed you** the tickets then. Do you take me for **an idiot**? **I’m not quite crazy**. But look at the time! The train goes at 11.20. Do have another look.”*

*“But I looked everywhere – in my waistcoat and jacket and everywhere. **You must have them**.”[2: 152 – 153].*

Виділені жирним шрифтом мовні елементи у дослівному перекладі вказували б на чоловічу стать Жака:

«Кажу тобі, їх у мене немає... Та ти ж їх у мене сам забрав! З якого дива ти вирішив, що вони у мене?»

«Нічого подібного! Я точно віддав їх тобі, перш ніж пішов по газети.»

«А я повторюю, що ти мені нічого не віддавав. Це очевидно. Де я тільки не шукав! Нічого ти мені не давав, анічогісінько!»

«Я ж тебе послав оформляти багаж, тоді ж, напевне, і віддав квитки. Ти що, тримаєш мене за дурня? Я поки що з глузду не з’їхав... Поглянь-бо на годинник! Наш потяг відходить об 11.20. Шукай як слід!»

«Та вже усюди перешукав – у жилетці, у піджаку. Вони мусять бути у тебе.» (Т. Н.)

З таким перекладом не треба мати надлюдську проникливість і спостережливість лорда Пітера, аби зрозуміти, що сваряться двоє чоловіків. Якщо ж перекласти так, ніби говорять чоловік і жінка, тобто ніби Жак бездоганно виконує свою роль, постраждає оригінальний і дотепний задум Д. Л. Сеєрс. У запалі суперечки Жак робить лише одну маленьку помилку у артиклі, яку помічає тільки лорд Пітер. Тому у підряднику слід було ретельно завуалювати усі родові маркери.

«А я повторюю, що квитків у мене немає... Зажди... Хіба я їх тобі не віддав? Чого б це їм бути у мене?»

«Зовсім ні, ти їх у мене забрав, – отам, біля газетного кіоску.»

«Нічого я не забираю. Це ж очевидно. Де я тільки не шукав! Та й чого б це я їх забираю у тебе?»

«Бо ти мусив піти зареєструвати багаж, от і забрав квитки. Що я, по-твоєму, роззява? Хвалити Бога, я ще поки при своєму розумі... Поглянь-бо на годинник! Наш потяг відправляється об 11:20. Шукай як слід!»

«Та вже всюди перешукав – у жилетці, у піджаку... Вони мусять бути у тебе.» (Т. Н.)

У такій версії діалогу тільки один із мовців наділений маркерами граматичного роду: дієслова минулого часу, що викривали б Жака, змінили суб’єкт (не я віддав, а ти забрав), було використано лексико-фразеологічну синонімію (не дурень, а роззява, не з глузду з’їхав, а при своєму розумі). Таким чином, ця перепона була сяк-так подолана.

Наступна проблема полягала у відтворенні слова *article*. В англійській мові воно має декілька значень: 1) пункт, параграф; 2) стаття; 3) предмет, виріб; 4) (грам.) артикль. Натомість в українській мові *артикль* – лише граматичне явище у деяких іноземних мовах. Буквальний переклад заголовку – *«Кумедний випадок з одним артиклем»* – повністю знищує каламбур, який замислено як «фальшивий слід», що зумисно відволікає читача від правильної здогадки. В оповіданні Д. Л. Сеєрс слово *article* вживається у значенні граматичне явище (4) і предмет (3). Описуючи невгамовну допитливість лорда Пітера, яка нерідко допомагала розкрити великі і малі злочини, письменниця вживає вираз *the article in question* – предмет, про який іде мова, вже згадуваний предмет – по відношенню до мішка з вовною, на якому возсідає у Парламенті Лорд-Канцлер: зацікавившись, чим насправді набитий той мішок, лорд Пітер знаходить сховані там злодієм коштовності, які довго і безуспішно шукала поліція. Той самий вираз стосується і діамантів герцогині Медвей. Читач, таким чином,

зорієнтований, що *the article in question* із заголовку – це певна матеріальна річ, і очікує появи саме предмету, який стане стрижнем детективної колізії.

Проте винесений у заголовок *the article in question* – саме граматичний артикль, що з'ясовується тільки у фіналі, у поясненнях лорда Пітера. Переклад заголовку – «**Кумедний випадок з одним артиклем**» так само зрадив би авторку. В ідеалі переклад назви оповідання мусив би включати двозначність: вказувати на граматичне явище і водночас містити певну «предметність».

Каламбурний заголовок Д. Л. Сеєрс утворює ефект обманутого очікування, що позначається потужною стилістичною виразністю. Цей прийом дуже хотілося зберегти у перекладі. І тут на допомогу прийшло слово *pid* і усталені вирази з ним (*свого роду, такого роду* тощо). Воно дозволяє співвіднести рід як з різновидом чогось, так і з суто граматичною категорією. Остаточо заголовок українською звучить так: «**Випадок у своєму роді унікальний**». Відповідно довелося замінити *article* на *pid* у фінальній фразі Жака Леружа: «*I will pay great attention in future to the article in question*» [2: 163] – «Надалі я куди уважніше ставитимуся до проблеми **роду**» (Т. Н.).

Мабуть, важко знайти інший твір детективного жанру, у якому схопити злочинця допомагає граматики і беручкі мовленнєві звички. Тому у перекладі було конче необхідно зберегти граматичне явище як вирішальний фактор розслідування. На щастя, слово *pid* також полісемантичне, а відтак створює передумови для гри слів (хоча й не такої блискучої і невимушеної, як в оригіналі). Французький артикль завжди має позначення роду, тому усюди, де Д. Л. Сеєрс вживала вираз *the article in question*, та й у інших випадках, де дозволяла словесна тканина оповідання, вживалося слово *pid*: «**Звичка лорда Пітера ставити різного роду несподівані питання видавалася багатьом безглуздом у дорослого чоловіка**», «**У справах такого роду треба бути вкрай обачним**», «**Бантер був свого роду унікум**» тощо. На жаль, у перекладі було втрачено той «фальшивий слід», який ніби вказував на появу важливого предмету. Але чи бувають переклади без утрат?

Тут представлена лише мала частка труднощів перекладу, що обумовлені функціональними і структурними розбіжностями у мовних системах, і проблеми, що виникають під час вибору з усього розмаїття мовних засобів саме тих, що найповніше відповідають поставленим завданням. Пошуки оптимального відтворення мовних категорій, які суттєво відрізняються чи взагалі відсутні у тій або іншій мові, необхідні у кожному перекладі. Проте у перекладі творів детективного жанру правомірність відхилень від формально точних відповідностей зростає в силу пріоритетності збереження фабульно-сюжетних колізій, а надто у тих випадках (як у оповіданні Д. Л. Сеєрс), коли інтрига закручується навколо граматичного явища, що містить у собі ключ до розв'язання. Завдання перекладача – знайти такі мовні засоби, які, попри формальні відмінності від оригіналу, зберігають змістовно-жанрові і художньо-стилістичні риси твору, що перекладається. І у справах *такого роду* не буває дрібниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Некряч Т. Е., Соломашенко Н. В. Из опыта переводчика детективов // Теория и практика перевода. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 15. – Киев: Выща школа, 1988. – С. 106 – 116.
2. Sayers, Dorothy L. The Entertaining Episode of the Article In Question // Stories of Detection by Modern Writers. – L. – N.Y. – Toronto: Longmans, Green and Co, 1953. – P.150 – 163.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Некряч – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: жанрово-стилістичні аспекти художнього перекладу.

ЗООНИМЫ КАК ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Владимир ОВСЯННИКОВ (Запорожье, Украина)

Стаття стверджує, що зооніми завжди були і мають бути у майбутньому в руслі найважливішого напрямку лінгвістичних та перекладацьких досліджень.

Ключові слова: зооніми, гіперонім, аніمالістична картина світу, переклад.

The article claims that zoonyms have always been and are going to be in the mainstream of language and translation studies.

Key words: zoonim, hyperonim, animalistic world image, translation.

Как следует из названия статьи, предметом данного исследования является зооним как объект переводческого исследования. Под термином **зооним** понимают класс языковых единиц, обозначающих животных.

В быту под словом **животные** понимаются лишь четвероногие наземные позвоночные (млекопитающие, пресмыкающиеся и земноводные). В науке за термином **животные** закреплено более широкое значение, соответствующее латинскому **Animalia**. Поэтому к животным, помимо млекопитающих, относится множество других организмов: рыбы, птицы, насекомые, паукообразные, моллюски, морские звёзды, всевозможные черви и т. д. Мы, люди, тоже относимся к царству животных, но предпочитаем себя противопоставлять «низшим особям». Таким образом, «животные» – это гипероним (общий номинант), охватывающий такие частные номинанты, как мамалогический (названия млекопитающих), орнитологический (названия птиц), инсектологический (названия насекомых), ихтиологический (названия рыб и водяных животных), серпентологический (названия пресмыкающихся).

Зоонимы обнаруживают ясную тенденцию к отождествлению мира человека с миром животных разнообразными способами языкового оформления: свинья (по отношению к человеку), насвинячил, по-свински, гусь свинье не товарищ и т. д. Пример бытовой беседы в маршрутке:

«Начальник, козёл плешистый, премии лишил. Отпахал до двух. Домой прихожу усталый, злой, как собака, и голодный, как волк, а тут, оказывается, сынок насвинячил в школе. Пошёл без обеда. А эта Любовь Ивановна визжит, как драная кошка. А директор, дракон толстопузый, язык проглотил. Нем, как рыба. Когда, старик, дверь открывается и такая тёлка входит, что у меня дух захватило!..»

Из приведенного примера следует, что зоонимы очень активно используются в бытовой коммуникации. Это обстоятельство придаёт им в контексте разговорную окраску. Кроме того, они активно взаимодействуют со своими производными (**насвинячил**) и языковыми единицами, имплицитными зооним (**отпахал** имплицитно «как волк» или «как лошадь»). Пример позволяет также наблюдать тенденцию зоонимов функционировать в качестве эпитетов и сравнений (с положительной или отрицательной оценочной коннотацией) [7]. **Анималистский характер – яркая особенность нашего менталитета.** Независимо от цвета кожи, нации и вероисповедания, все люди мыслят зоонимическими образами. Сравните сцену битвы волков за обладание волчицей из «Белого Клыка» Джека Лондона и описание акварели в романе Мопассана «Милый друг»:

And all the while the she-wolf sat on her haunches and smiled. She was made glad in vague ways by the battle, for this was the love-making of the Wild, the sex-tragedy of the natural world that was tragedy only to those that died. To those that survived it was not tragedy, but realization and achievement (Jack London. White Fang).

Le patron continuait à éclairer les toiles, en les expliquant. Il montrait maintenant une aquarelle de Maurice Leclair : «L'obstacle». C'était une chaise à porteurs arrêtée, la rue se trouvant barrée par une bataille entre deux hommes du peuple, deux gaillards luttant comme des hercules. Et on voyait sortir par la fenêtre de la chaise un ravissant visage de femme qui regardait... qui regardait... sans impatience, sans peur, et avec une certaine admiration le combat de ces deux brutes (Guy de Maupassant. Bel Ami).

Выделенные единицы в первом отрывке придают человеческие черты волчице, наблюдающей с **удовольствием**, как за неё дерутся волки. Во втором отрывке подобные эмоции испытывает прелестная женщина, следя с интересом за дракой двух здоровяков, ярость которых позволяет сравнить их со зверьми. Здесь люди уподобляются животным. Причём это касается не только дерущихся, которые утратили человеческий облик, но и женщины, поведение которой говорит не о сострадании (что отличает людей от животных), а о первобытном инстинкте, требующем производить потомство от самого сильного самца.

Особое очарование произведениям Киплинга, Сетона-Томпсона, Джека Лондона и других писателей-анималистов придаёт то, что они придают животным человеческие черты. Неподражаемый юмор Джеральда Даррелла объясняется умением писателя проводить меткие параллели между миром людей и миром животных [6]. Ограничимся одним примером, в котором описывается пара лягушек:

I tipped the basket on its side, and they waddled out onto the floor with all the indignation and dignity of a couple of Lord Mayors who had been accidentally locked in a public lavatory (Gerald Durrell. The Drunken Forest).

Итак, зоонимы являются только частью анималистической картины мира. В своём прямом значении зоонимы (в основном, названия домашних и диких животных, птиц и рыб) представляют в нашем языке класс единиц, имеющих закономерные соответствия в других языках. Такие соответствия, отвечающие формуле $a = b$, $b = a$, в переводоведении называют **эквивалентными**. В класс эквивалентов, по мнению Вине и Дарбельне [14], входят все словарные соответствия:

Русск.: *ночью все кошки серы*.

Англ.: *all cats are grey in the dark; when the candles are out all cats are grey*.

Нем.: *bei Nacht sind alle Katzen grau*.

Фр.: *la nuit tous les chats sont gris*.

Исп.: *de noche todos los gatos son pardos; a la luz de la candela toda rústica parece bella*.

Подчёркнутый испанский вариант признаётся эквивалентным соответствием «кошачьим» фразеологизмам в силу тождественности прагматической функции, несмотря на другой характер языкового оформления (букв.: *при свете свечи любая крестьянка кажется красивой*) [2].

Подход Вине и Дарбельне является спорным: до сих пор в переводоведении считается обязательным разьяснять своеобразие их трактовки эквивалентности. В наше время выделенные выше зоонимы считаются полными эквивалентами на уровне слов, но в анималистической картине мира их следует признать, безусловно, частичными эквивалентами по причине своеобразия идиоматического ряда, вызывающего в каждом языке национально-специфические ассоциации.

Эти ассоциации – изюминка каждого языка. Например, французское *mon chat* (мой котик) можно употребить по отношению к женщине в силу традиции, предполагающей употребление ласковых слов к женщине в мужском роде: *mon chou, mon amour, mon adorée* и др. В испанском просторечии, наоборот, к лицам мужского пола применяются формы женского рода: ¡*No seas una gallina!*

Зооним является притягательным для исследователей не только по причине своего исключительного места в бытовой и литературной метафорике. Это обнаруживается в самых разных регистрах речи, а, кроме того, описание таких классов языковых единиц, как термины, профессиональные жаргонизмы, эпитеты, сравнения, гиперболы, вокативы, ирония, антономазия и др., невозможно представить без зоонимов. Поэтому появляются новые работы, исследующие, казалось бы, известную тему [3; 4; 8; 9; 11] и др.

В ноябре 2010 года на международной лингвистической конференции в Киевском национальном лингвистическом университете прозвучала мысль о том, что зооним исследован вдоль и поперёк, а потому открыть в этой области что-то новое нельзя. **Настоящая статья – полемика с этим утверждением.** Считаю, что:

1. Процесс познание является бесконечным, поэтому невозможно представить работу (в любой области), которая ставила бы точку в исследовании данного вопроса.

2. Большое количество прецедентных работ говорит об актуальности темы. Пресловутую «недиссертабельность» нельзя обосновывать тем, что на эту тему написано много работ.

3. Все квалификационные работы в той или иной мере отражают крылатое выражение «Ничто не ново под луной». Знаменитая диссертационная формула «впервые» в большинстве случаев является обыкновенной гиперболой, на которую закрывают глаза умудрённые члены учёных советов.

4. Квалификационные работы не следует отождествлять с наукой: сплошь и рядом это – антиподы. Тем не менее, даже в области квалификационных работ можно обнаружить движение науки вперёд.

Актуальность исследования этого класса единиц объясняется следующими соображениями:

1. **Зоонимы входят в число базовых понятий праязыка.** Как считал основоположник антропософии австрийский мистик и учёный Рудольф Штайнер, таких базовых понятий – 350 [15]. Долгие тысячелетия **зоонимы** были главным классом объектов в материальном мире *homo sapiens*. Гораздо позже к этим объектам добавились архитектурные, транспортные, промышленные и др. объекты. Факт своей первичности в многочисленном ряду объектов материального мира человека (**real world items**, как эти объекты именуют в англоязычной лексикографии) подтверждается исключительным интересом, который дети испытывают к миру животных. Именно этим объясняется традиционно анималистическое приобщение ребёнка к миру языка. Так, ребёнку демонстрируют картинку, на которой изображён слон, и произносят, показывая на картинку: это слон.

2. **Зоонимы являются неотъемлемой частью фундаментальных метафор.** В качестве таковых они больше известны как зооморфизмы [16], но в знаковой работе Лакова-Джонсона зооморфизмы не удостоились отдельного раздела [12]. Сам факт их отсутствия требует анализа и обсуждения.

3. **Зоонимы обнаруживают ярко выраженную тенденцию «обрастать» идиоматикой**, являющейся абсолютно специфической для того или иного языка [10]. На базе зоонимов развивается дивергенция разных вариантов одного и того же языка (диалекты).

4. **Зоонимы являются частью тех языковых единиц, которые оказывают упорное сопротивление обезличиванию (деидиоматизации) языков.** Другими словами, зоонимы способствуют сохранению языкового многообразия. Вполне возможно, что на некоторые вопросы, поставленные Джорджем Стейнером в его знаковом труде «After Babel» [13], могли бы ответить исследования в области зоонимов.

5. **Зоонимы являются тем классом единиц, которые обозначают ясную тенденцию к транспозиции разрядов (к метафоризации).** Именно зооним является примером, с которого И. В. Арнольд начинает рассматривать транспозицию в своём знаковом труде [1].

«Простые» имена животных оказываются в зоне единиц «непереводимости» в разговорной речи:

Фр.: – *«Mon cher, vous allez voir le costume de ma femme, au second acte... Il est d'un cochon!»*

Русск.: – *«А теперь, дружок, вам необходимо посмотреть костюм моей жены для второго акта. Да, пикантненько получилось!»*

Англ. 1: *«You're going to see my wife's costume for the second act, old fellow. It is just blackguardly.»*

Англ. 2: *«My dear fellow, you'll be seeing my wife's costume in the second act, it's so sexy!»*

Нем: *«Mein Lieber, Sie werden ja gleich das Kostüm meiner Frau im Zweiten Akt sehen... Ich sage Ihnen, raffiniert unanständig!»*

В переводах с французского наблюдается стремление избавиться от неудобного зоонима. При этом следует подчеркнуть, что переводческое решение принимается не «по-Хомскому» (транскодированием), а является результатом анализа стилистических доминант, т. е. экстралингвистическим решением [5: 17 – 18]. «Свинское» (в буквальном переводе) платье не переводится эквивалентным эпитетом в приведённых переводах, потому что

соответствующий зооним не может передать положительные коннотации «утончённо неприличного» (в нем. переводе) женского наряда.

ВЫВОДЫ

1. Зоонимы являются проблемным и непредсказуемым классом языковых единиц.
2. Наиболее апробированным контекстом исследования зоонимов следует считать устойчивые словосочетания и пословицы.
3. Свой семантический потенциал зоонимы раскрывают наиболее полно в прямой речи персонажей художественной литературы.
4. Зооним является серьёзной переводческой проблемой в роли таких стилистических единиц, как вокативы, эпитеты, разговорно-уничижительные сравнения и др.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арнольд, И. В. Стилистика современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1981. – 295 с.
2. Комиссаров, В. Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Корман, Е. А. Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в испанском языке: функционально-прагматический и когнитивный аспекты: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.05. – Ростов-на-Дону, 2007. – 305 с.
4. Мижаева, М. О. Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в кабардино-черкесском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02. – Черкесск, 2003. – 163 с.
5. Мирам Г. Э. Переводные картинки. Профессия : переводчик. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 336 с.
6. Овсянников В. В. Классемные несоответствия как средство создания комического эффекта в художественном тексте // Проблемы лингвистической интерпретации художественного текста. – Свердловск: СГПИ, 1982. – С. 60 – 67.
7. Овсянников В. В. Точка зрения переводчика: лекции по университетскому переводоведению. Учебное пособие для студентов переводческих отделений университетов. – Запорожье: Просвіта, 2010. – 448 с.
8. Солнцева, Н. В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французского и немецкого языков в этносемантическом аспекте: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20. – Омск, 2004. – 220 с.
9. Тишкина, Д. А. Фразеологические единицы с компонентом-зоонимом в английском и русском языках: сопоставительный анализ: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20. – Казань, 2008. – 219 с.
10. Фирсова Н. М. Грамматическая стилистика современного испанского языка. Имя существительное. Глагол: Учебное пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – 352 с.
11. Шепилова, Т. А. Французские фразеологические единицы с компонентом-зоонимом : Семантический, функционально-стилистика и когнитивный аспекты : диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.05. – Воронеж, 2001. – 157 с.
12. Lakoff, George and Johnson, Mark. Metaphors We Live by. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1980. – 276 p.
13. Steiner, George. After Babel: Aspects of Language and Translation. – Oxford and New York: Oxford University Press, 1998. – 538 p.
14. Vinay, Jean-Paul and Darbelnet, Jean. A Methodology for Translation // The Translation Studies / Ed. by Lawrence Venuti, advisory editor: Mona Baker. – Routledge: London and New York, 2003. – P. P. 84 – 93.
15. <http://www.anthroposophie.net/ru/>
16. <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/25139/25233/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Овсянников – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: перекладознавство.

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ МОВОЮ МЕТИ

Тетяна ОЛІЙНИК (Тернопіль, Україна)

У статті подано огляд теоретичних праць вітчизняних та зарубіжних перекладознавців, які розглядають переклад стилістично забарвлених лексичних засобів з англійської мови мовою мети.

Ключові слова: науково-технічний переклад, норма перекладу, стилістичні проблеми перекладу, стилістично забарвлені лексичні засоби, образність, транспозиції, модуляції.

The article deals with the review of theoretical works of native and foreign scientists which describe translation of stylistically colored lexical units into target language.

Key words: scientific and technical translation, translation norm, stylistical problems of translation, stylistically colored lexical units, imagery, transposition, modulation.

Перші дослідження в галузі науково-технічного перекладу (НТП) узагальнено-методичного характеру відносяться до 30 років ХХ століття. Це стало «своєрідною

маніфестацією обґрунтування НТП як особливого виду перекладу» [10: 5]. У ранніх дослідженнях у галузі НТП вчені студіюють мову і стиль науково-технічних текстів взагалі й займаються проблемами перекладу емоційно-забарвленої лексики й мовних образів з англійської мови українською зокрема. У посібнику М. М. Морозова «Техніка перекладу наукової й технічної літератури з англійської мови на російську» аналізуються різні труднощі перекладу науково-технічних текстів, а також докладно розглядаються проблеми передачі емоційних і образних елементів з англійської мови російською. Проте актуальність цієї проблеми зберігається дотепер.

Метою нашої статті є дослідження досягнень теоретичної думки щодо перекладу стилістично забарвлених лексичних засобів з англійської мови мовою мети.

На відміну від слова в художній літературі, де воно викликає безліч асоціацій (зорових, чуттєвих), безпосередньо пов'язаних із впливом на наші почуття, слово в науково-технічних текстах найчастіше втрачає свою емоційність, починає виступати у своїх більш абстрактних семантичних відтінках. Наприклад, слово *happy* у мові науки й техніки втрачає свою емоційність і виступає в значеннях «сприятливий», «вдалий» (*The results of Prof. Gregory's happy experiments – Результати вдалих дослідів професора Грегорі*). Даючи оцінку характеру наших уявлень у науці й техніці, М. М. Морозов зазначає, що там зорові уявлення мають тенденцію приймати схематичну форму, форму креслення або моделі (а не самого предмета), набуваючи, таким чином, відображений логічний характер [16: 3]. Дослідник також порушує проблему взаємозв'язку між характером сприйняття предметів, процесів і явищ у науці й техніці та характером мовного вираження, що виявляється в словах і їхніх значеннях. У наш час ці проблеми зберігають свою актуальність і заслуговують детального вивчення.

Велику увагу у цитованій роботі приділено поняттю образності. Проаналізувавши мовні образи, М. М. Морозов робить висновок про те, що характер образності визначається історичними умовами, тому в різних мовах вона має специфічні особливості. Аналізуючи проблему передачі образних елементів англійської технічної літератури, автор доводить, що образність викликає величезні труднощі для передачі мовою мети, іноді доводиться йти окремим шляхом, пояснюючи значення, або перекладати безбарвно, випускаючи образ [16: 3]. За М. М. Морозовим, основний принцип перекладу образних засобів полягає у знятті образності, але при цьому інформаційний зміст усіх лексичних елементів передається повною мірою. Учений радить не стільки запам'ятовувати нові значення образних засобів, які постійно виникають у мові науки й техніки, скільки спробувати зрозуміти сам характер образності, вивчати її методи й прийоми.

Стилістичні аспекти перекладу науково-технічних текстів розглянуто Д. С. Усовим у книзі «Основні принципи перекладацької роботи» [18]. Аналізуючи проблему критичного ставлення до тексту оригіналу, учений говорить про необхідність досягнення ясності у викладі змісту оригіналу мовою перекладу навіть у тих випадках, коли сам оригінал страждає стилістичними огріхами. Він говорить, що необхідно точно і ясно довести до свідомості читача те, про що йдеться в тексті, який би не був стиль оригіналу [18: 6].

Я. І. Рецкер у роботі «Методика технічного перекладу» також розглядає цю проблему, зокрема наголошує на тому, що ясність і чіткість технічного перекладу, незалежно від ступеня ясності оригіналу, повинні бути безумовною вимогою [17: 45]. Відповідно до цієї вимоги перекладач повинен критично ставитися як до оригіналу, так і перекладеного матеріалу. Автор наполягає на тому, що двозначність у науково-технічному перекладі має виключатися, стиль повинен відповідати формально-логічному стилю мови науково-технічної літератури. Даючи визначення повноцінного або адекватного перекладу, Я. І. Рецкер одним із перших досліджує стилістичні проблеми перекладу науково-технічних текстів. Він стверджує, що повноцінний переклад повинен бути точним, ясным, стислим і літературно грамотним [17: 43]. У дослідженні сформульована важлива вимога: літературно грамотним варто вважати переклад, у якому відсутні форми й звороти, що перенесені з іноземної мови і є чужими мові перекладу, оскільки вони перешкоджають засвоєнню перекладу.

Положення, висунуті Я. І. Рецкером на зорі розвитку вітчизняної теорії й методики перекладу, зберігають свою важливість і в наш час.

Стилістичні проблеми перекладу розглядаються В. Н. Комісаровим, Я. І. Рецкером, В. І. Тарховим у «Посібнику з перекладу з англійської мови на російську» [14]. У роботі зазначено, що англійські науково-технічні тексти менш стилістично єдині, порівняно з відповідними російськими. Якщо деякі стилістичні прийоми, що вводять в англійських текстах, будуть збережені в перекладі, то через несподіванки й недоречності вони будуть справляти на російського читача, що звик до строгіших й стилістично однорідних текстів, набагато сильніше враження, ніж в оригіналі. Автори дають конкретну рекомендацію з перекладу таких стилістичних прийомів: «Як правило, якщо немає яких-небудь вагомих причин свідомо зберігати ці стилістичні особливості англійського спеціального тексту, вони опускаються в перекладі для того, щоб переклад чинив такий самий стилістичний вплив на російського читача, як оригінал чинить на читача англійського» [14: 212]. А. В. Федоров при узагальненні спостережень над випадками й прикладами перекладу науково-технічних текстів згадує, що пануючою тенденцією для цього виду матеріалу є підпорядкування окремих особливостей оригіналу стилістичній нормі книжково-письмового мовлення, характерного для відповідного жанру в мові, якою здійснюється переклад [19: 280].

Зарубіжні дослідники також не оминули цю проблему. Так, книга Р. Юмпельта, теоретична за своїм спрямуванням, репрезентує численні проблеми науково-технічного перекладу, у тому числі взаємовідносини між літературною і технічною мовами. При розгляді особливостей мови науки й техніки дослідник акцентує на специфічній спрямованості цієї мови, що визначає характер науково-технічного перекладу. Вибір стилістичних засобів зумовлюється винятково нормами мови перекладу і його цільовим призначенням.

На думку автора, у науково-технічному перекладі цільове призначення мотивує в кожному конкретному випадку, чому повинна бути віддана перевага – точності або стилістичній обробці, тобто стилістичні критерії повинні змінюватися залежно від цільового призначення. На протилежних полюсах, на його думку, перебувають інформативний переклад (наприклад, переклад патенту), що повинен бути орієнтований на точну передачу змісту, і переклад науково-популярної книги, що вимагає стилістичного шліфування.

Р. Юмпельт вважає, що переклад не можна віднести до правил, а лише до ряду закономірностей. Аналізуючи закономірності науково-технічного перекладу, автор стверджує, що вони залежать від трьох чинників: читацької адреси, цільового призначення й виду тексту, однак ступінь точності й стилістичної обробки, яким може віддаватися перевага в науково-технічному перекладі залежно від цільового призначення перекладу, не окреслено.

При аналізі основних типів відповідностей і прийомів перекладу автор виділяє транспозиції (перетворення граматичних елементів) і модуляції (перетворення значеннєвих елементів). У книзі розвиваються положення про повноцінність перекладу. За задумом автора, його книга повинна допомогти прокласти міст між потребами перекладацької практики й можливостями її систематичного опису [25: 6].

Проаналізувавши згадані вище праці, можна зробити висновок про те, що домінуюча роль у науково-технічному перекладі належить лексичним і стилістичним проблемам. І це не випадково, тому що саме в сфері лексики трапляється найбільше перекладацьких помилок, тому що саме лексика складає особливі труднощі для перекладача-професіонала.

Сучасні дослідження НТП теж присвячені лексичним й стилістичним труднощам професійного науково-технічного перекладу. Так, у роботах Л. І. Борисової [2 – 11] розглядаються лексичні й стилістичні проблеми перекладу: досліджуються теоретичні й методичні проблеми передачі значень англійських лексичних засобів з яскраво вираженим емоційно-стилістичним забарвленням у науково-технічних перекладах російською мовою. Автором обґрунтовано неможливість застосування при цьому словникових еквівалентів і дослівного перекладу образних засобів російською мовою, оскільки науково-технічний стиль в англійській і російській мовах по-різному допускає використання подібних лексичних одиниць.

Широко відомі розроблені спеціалізовані посібники, присвячені проблемам перекладу сталих словосполучень і фразеологічних одиниць, створені Л. І. Чернавіною [21 – 24], у яких також здійснено аналіз особливостей перекладу образних висловів (сталих словосполучень і фразеологізмів) у науково-технічних матеріалах. У випадку їхнього перекладу з англійської

мови спостерігається стилістична нейтралізація перекладних еквівалентів, що є ще одним показником специфіки відтворення лексичних засобів у науково-технічних текстах.

Проблеми перекладу образних засобів розглядаються В. І. Хайрулліним у роботі «Переклад наукового тексту (Лінгвокультурний аспект)». Він уважає, що англійська мова значно вільніше «оперує» метонімічними, а також метафоричними засобами [20: 53]. Не є винятком і англійська мова науки й техніки, що буває прикладами, які описують який-небудь факт або явище як щось дуже «економічно привабливе».

У цілому, всі наведені в роботі приклади свідчать про те, що образні асоціації в англійській мові більш розвинені, а асоціативні зв'язки матеріальних об'єктів у різних культурах маніфестуються в різних мовах теж по-різному [20: 52].

Далі дослідник зупиняється на такому важливому явищі, яке необхідно враховувати в процесі перекладу, як фактор анімізму, що є, на думку В. Г. Гака, одним із виявів образності, що має метафоричний характер [12: 226]. Анімізм полягає у приписуванні неживому матеріальному об'єкту властивостей істоти. Цей прийом більш властивий англійській лінгвокультурній традиції (*The paper describes*), але може мати місце й у текстах українською мовою. Однак у двох мовах він виявляється по-різному: виражений в англійській мові анімізм неживого матеріального об'єкта й можливість його двоякого тлумачення в українській мові.

Автор робить висновок про те, що однією із глобальних характеристик мови англійської культури є образність [20: 62]. Своєрідність англійського функціонального стилю науки й техніки наочно простежується при порівняльному розгляді двох мов. Лінгвокультурний характер образності – важливий чинник, який необхідно враховувати при перекладі.

І. Ю. Маркелова, досліджуючи стилістичний аспект перекладу спеціального тексту, висловлює думку про те, що основним чинником при перекладі тексту є його приналежність до функціонального стилю. Рамки й норми функціональних стилів у різних мовах різні до деякої міри. Тому при перекладі виникає проблема дотримання норм мови, якою перекладається текст. На думку автора, зміст стилістичної адаптації полягає в адекватній інтерпретації змісту вихідного тексту в тій формі, що встановлюється традиціями й стандартами мови перекладу [15: 11]. При перекладі спеціальних текстів процес стилістичної адаптації ускладнюється обмеженим вибором варіантів перекладу, оскільки в цьому випадку релевантна тільки сама конкретна ситуація, що може бути описана в мові, якою перекладається текст, одним єдиним способом.

Порівнюючи науково-технічний функціональний стиль в різних мовах, автор робить висновок про те, що англійський науково-технічний стиль є в цілому більш емоційним, образним і стилістично маркованим [15: 12]. Досягається це різними способами й прийомами. По-перше, широко вживається лексика, що відображає високий ступінь усіляких якісних характеристик. Навіть будучи стилістично нейтральною, така лексика при частому вживанні надає тексту емоційного забарвлення. По-друге, вживання стилістично забарвленої лексики в сполученні з технічними термінами має ефект образності й метафоричності. Авторка також говорить про те, що образність створюється також граматичними засобами, за допомогою так званого явища анімізму, тобто вживання неживих іменників в якості активних виконавців дії. Наголошується також на синтаксичних «емотивних» засобах: спеціальних конструкціях, еліпсисі, різних видах мовної тавтології тощо.

На думку І. Ю. Маркелової, розбіжність лінгвістичних особливостей науково-технічного стилю у двох мовах призводить до того, що при перекладі доводиться робити вибір на користь збереження норм стилю мови-перекладу і відмовлятися від найближчих відповідностей вихідної мови, щоб не створити неприйнятний ефект [15: 12].

Н. А. Авер'янова в статті «Про можливі трансформації при науково-технічному перекладі» стверджує, що в процесі перекладу через те, що семантично й функціонально мовні знаки двох мов не збігаються, неможливо встановити пряму відповідність між словами вихідної мови і мови-перекладу. Тому для досягнення адекватності перекладач застосовує різні трансформації. Виділяються такі типи трансформацій: перестановки, заміни, опущення й додавання. У висновку авторка підсумовує, що стиль науково-технічної літератури різноманітний. Не можна говорити про стереотипність його синтаксичних побудов, про його

замкнутість. Тому для більш точної й повної передачі думки з усіма особливостями її оформлення перекладач використовує різноманітні прийоми, зокрема трансформації [1].

Відомий український учений-перекладознавець В. І. Карабан у книзі «Переклад англійської наукової і технічної літератури» [13] наголошує, що у перекладі всі аспекти тексту оригінала пов'язані між собою і дії перекладача нагадують багатопроцесорний комп'ютер, коли одночасно обробляється граматична, лексична, стилістична, загальнотекстова і комунікативна інформація. Зокрема, як граматики залежить від лексики (наприклад, граматичне значення словосполучення певної синтаксичної моделі може змінюватися залежно від слів, що вжиті у словосполученні) так і лексика залежить від граматичних моментів (наприклад, зміна типової сполучуваності слів може призводити до нового лексико-семантичного варіанта слова, тобто фактично до утворення нового слова).

Подібним же чином лексика і граматики тісно пов'язані з жанрово-стилістичними проблемами, оскільки до стилістичних характеристик тексту відносяться і частотність вживання певних слів, і застосування певних граматичних форм та структур. Тому виокремлення лексичних, термінологічних і жанрово-стилістичних проблем перекладу в окрему перекладознавчу сферу є, з теоретичної точки зору, досить умовним, а, можливо, й невиправданим. Проте при розгляді проблем перекладу в навчальних, аналітичних та певною мірою евристичних цілях оптимальним видається окремий розгляд різних аспектів і проблем перекладу, лексичних, термінологічних і жанрово-стилістичних труднощів.

Зазвичай виокремлюють такі лексичні труднощі науково-технічного перекладу: багатозначність слів (термінів) та вибір адекватного словникового відповідника або варіанта перекладу слова (терміна), особливості вживання загальнонародних слів у науково-технічних текстах, правильне застосування того чи іншого способу перекладу лексики, визначення межі допустимості перекладацьких лексичних трансформацій, переклад термінів-неологізмів, аббревіатур, таких «фальшивих друзів» перекладача, як псевдоінтернаціоналізми, лексикалізовані форми множини іменників та термінів-омонімів, етноспецифічну лексику й етнонаціональну варіантність термінів, іншомовні слова і терміни в англійських науково-технічних текстах, різного роду власні імена і назви (фірм, установ і організацій) тощо.

Серед жанрово-стилістичних труднощів перекладу англійських науково-технічних текстів українською мовою варто назвати переклад метафоричних термінів, образної і необразної фразеології, кліше і розмовні лексичні елементи, що вживаються в наукових і технічних текстах, особливості вживання в письмових текстах англійського особового займенника I, жанрові особливості науково-технічних текстів (інструкцій, технічних умов, патентів тощо) та ін.

Причинами існування лексичних труднощів перекладу перш за все є розбіжності в картині світу англійської і української мов (тобто розбіжності у членуванні дійсності за допомогою номінативних елементів), особливості багатозначності англійських і українських слів, відсутність у мові перекладу відповідників нових термінів, особливості словотвору і термінотворення в англійській та українській мовах та ін.

Серед причин, що зумовлюють існування жанрово-стилістичних проблем науково-технічного перекладу, слід назвати певні розбіжності у стилістичних і жанрових нормах подання інформації в науково-технічних текстах англійською і українською мовами, особливості вживання слів і сталих образних і необразних словосполучень та ін.

Головними шляхами вирішення зазначених проблем перекладу є, по-перше, належна ідентифікація таких проблем; по-друге, знання і вміння застосовувати адекватні способи і прийоми перекладу лексичних елементів, словосполучень і фразеологічних одиниць; по-третє, прагматична адаптація тексту оригіналу під час перекладу; і, по-четверте, формування сталих навичок подолання різного роду лексичних, термінологічних і стилістичних труднощів перекладу із урахуванням норм української мови та жанрових норм культури мови оригіналу [13: 273 – 274].

У завершенні огляду стану досліджень у галузі стилістично забарвленої лексики й мовної образності в англійських науково-технічних текстах і способах їхнього перекладу хочеться наголосити, що всі розглянуті нами праці вносять вагомий вклад у вивчення цієї дуже важливої, але далеко ще не всебічно дослідженої проблеми. Стилiстично забарвлена лексика – це найменш простудійований лексичний прошарок науково-технічних текстiв. Тому проблема перекладу її засобами мови мети потребує подальшого вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверьянова Н. А. О возможных трансформациях при научно-техническом переводе // Вопросы теории и практики перевода научно-технической литературы: Тез. докл. к зональному семинару. 8-9 февраля 1990. – Пенза, 1990. – С. 41 – 42.
2. Борисова Л. И. Способы перевода общенаучной лексики с английского языка на русский. – М.: ВЦП, 1983. – 130 с.
3. Борисова Л. И. Особенности перевода общенаучной лексики с русского языка на английский. – М.: ВЦП, 1984. – 64 с.
4. Борисова Л. И. Лексические трудности перевода научно-технической литературы с английского языка на русский. – М.: ВЦП. – Ч. I – 1985. – 87 с.
5. Борисова Л. И. Лексические трудности перевода научно-технической литературы с английского языка на русский. – М.: ВЦП. – Ч. II. – 1986а. – 101с.
6. Борисова Л. И. Особенности семантики общенаучной лексики. – Дис. ... канд. филол. наук.– М., 1986б. – Т. I. – 179 с. – Т. II. – 351 с.
7. Борисова Л. И. Перевод неологизмов с английского языка на русский в научно-технических текстах. – М.: ВЦП, 1987. – 114 с.
8. Борисова Л. И. Лексические закономерности научно-технического перевода. – М.: ВЦП, 1988. – 120 с.
9. Борисова Л. И. Лексические трудности перевода: Англо-русский словарь-справочник. – М.: Билингва, 1999. – 320 с.
10. Борисова Л. И. Пособия по научно-техническому переводу (методологический обзор). – М.: МПУ, 2000. – 72 с.
11. Борисова Л. И. Лексические особенности англо-русского научно-технического перевода. Учебное пособие. – М.: МПУ, 2001. – 208 с.
12. Гак В. Г. Межъязыковая асимметрия и прогнозирование переводческих трансформаций // Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков: Тезисы Всесоюзной конференции. – М. – Ч.1. – 1975. – С. 12 – 13.
13. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 564 с.
14. Комиссаров В. Н. и др. Пособие по переводу с английского языка на русский / Комиссаров В. Н., Рецкер Я. И., Тархов В. И. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1960. – 176 с.
15. Маркелова И. Ю. Стилистический аспект перевода специального текста // Вопросы теории и практики перевода научно-технической литературы. Тез. докл. к зональному семинару. 8 – 9 февраля 1990. – Пенза, 1990. – С. 11 – 12.
16. Морозов М. М. Техника перевода научной и технической литературы с английского языка на русский. – М.: ИН-ЯЗ, 1932-1935. – Вып. 11, с. 3.
17. Рецкер Я. И., Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974.
18. Усов Д. С. Основные принципы переводческой работы. – М.: Государственное учебно-педагогическое изд-во, 1934. – 48 с.
19. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. – М.: Изд. Дом «Филология три», 2002. – 416 с.
20. Хайруллин В. И. Перевод научного текста (Лингвокультурный аспект): Метод. пособие. – М., 1992. – 126 с.
21. Чернавина Л. И. Перевод устойчивых словосочетаний и фразеологических единиц с английского языка на русский в научно-технической литературе. – М.: ВЦП, 1979. – 255 с.
22. Чернавина Л. И. Перевод устойчивых словосочетаний с английского языка на русский в научно-технической литературе по вычислительной технике и радиоэлектронике. – М.: ВЦП, 1980. – 187 с.
23. Чернавина Л. И. Перевод устойчивых словосочетаний с английского языка на русский в научно-технической литературе по машиностроению. – М.: ВЦП, 1982. – 104 с.
24. Чернавина Л. И. Перевод общетехнических устойчивых словосочетаний в текстах научно-технических журналов с английского языка на русский. – М.: ВЦП, 1985. – 55 с.
25. Jumpelt R. W. Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur. – Berlin-Schoneberg: Langenscheidt. 1961. – 214 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Олійник – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Наукові інтереси: теорія і практика перекладу, порівняльна лексикологія української та англійської мов, порівняльна стилістика української та англійської мов.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ І ПЕРЕКЛАД: СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД

Юлія ПОЛІКАРПОВА (Мелітополь, Україна)

У статті розглянуто взаємовідношення між інтертекстуальністю та перекладом. При цьому застосування семіотичного підходу вважається найбільш придатним, оскільки саме він дозволяє розглядати інтертекстуальність не як перекладацьку проблему, а як джерело багатства текстових значень, генератор процесу означування.

Ключові слова: інтертекстуальність, перекладознавство, семіотичний підхід, соціокультурні коди, процес означування.

Interrelations between intertextuality and translation are considered in the article. In this case semiotic approach is seen as the most appropriate. It allows seeing intertextuality not as a translation problem, but as a source of textual meanings' diversity, generator of signifying process.

Key words: intertextuality, translation theory, semiotic approach, socio-cultural codes, signifying process.

Розвиток теорії перекладу на початку ХХІ століття вирізняється значним впливом з боку наукових досягнень в інших галузях (лінгвістика, теорія комунікації, семіотика, літературознавство, кібернетика, когнітивна й експериментальна психологія, нейрофізіологія, етнографія тощо).

Наше дослідження зосереджене на теорії художнього перекладу, що знаходиться в тісному зв'язку з розвитком новітніх напрямів, методів та підходів у літературознавстві.

Однією з популярних літературознавчих концепцій останнього часу стала теорія інтертекстуальності, яку почали розглядати і в ракурсі перекладознавства. Різним аспектам інтертекстуальності присвячено праці сучасних вітчизняних і зарубіжних учених (І. Арнольд, Р. Барта, М. Бахтіна, Ж. Женетта, Ю. Крістєвої, Н. Кузьміної, Ю. Лотмана, Н. Фатєєвої та ін.).

Аналіз інтертекстуальності в перекладі висвітлено в дослідженнях загальнотеоретичного плану (П. Торопа, Г. Денисової), у роботах, де містяться окремі спостереження про відтворення інтертекстуальності в перекладі (А. Г. Гудманян, І. Ключанов, М. Гаспаров, А. Попович, У. Еко, Л. Венуті, С. Холтуїс, С. Басснетт, А. Лефевр, Е. Паунд, І. Левий, Ю. Найда, та ін.), та в останніх дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців, які розглядають інтертекстуальність передовсім як перекладознавчу проблему (Л. В. Грек, Ю. П. Чала, Я. В. Кривонос, С. О. Швачко, Є. В. Овсянникова та ін.).

Метою статті є встановлення специфіки взаємодії інтертекстуальності й перекладу з семіотичної позиції.

Актуальність статті визначається тим, що взаємозв'язки між інтертекстуальністю і перекладом є наразі недостатньо вивченими, зокрема з семіотичної позиції. На наш погляд, саме семіотичний підхід дозволяє стверджувати, що інтертекстуальність є не стільки проблемою, скільки новим ресурсом для творчості перекладача, генератором нових смислів художнього тексту.

Вважаємо за потрібне більш детально зупинитися на трактуванні терміну інтертекстуальність. У нашому дослідженні ми є прихильниками широкого розуміння інтертекстуальності, введеного в гуманітаристику літературознавцями-семіотиками. У 1973 році відомий французький теоретик літератури Р. Барт в одному з виступів заявив: «Основу тексту становить не його внутрішня закрита структура, що піддається об'єктивному вивченню, а її вихід до інших текстів, інших кодів, інших знаків: інакше кажучи, сутність тексту не в тексті як такому, а в його міжтекстовому характері» [3: 311]. Дещо пізніше він розвинув свою думку: «Текст являє собою не лінійний ланцюжок слів, що виражають єдиний телеологічний смисл (повідомлення Автора-Бога), а багатомірний простір, де сполучаються та суперечать один з одним різні види письма, жоден з яких не є вихідним; текст зітканий з цитат, що відсилають до тисяч культурних джерел» [4: 388].

На позначення міжтекстових зв'язків такого плану французька дослідниця Ю. Крістєва запропонувала використовувати термін «інтертекстуальність». В основі даного поняття лежить ідея «чужої мови», викладена М. М. Бахтіним у його праці «Проблеми змісту, матеріалу та форми в словесній художній творчості». Сама Ю. Крістєва визначає інтертекстуальність як суму знань, що уможливило отримання значення текстами, адже як тільки текст вважається залежним від інших текстів, які він вбирає і трансформує, на місці поняття інтерсуб'єктивності встановлюється поняття інтертекстуальності [1: 104].

Міжтекстові зв'язки, як стверджують семіотики, є важливим аспектом, від якого залежить інтелігібельність тексту. За межами інтертекстуальності літературні твори були б неможливими для сприйняття, так само як і висловлення невідомою мовою.

Отже, інтертекстуальність по праву вважається надбанням семіотичного напрямку в літературознавстві.

Виходячи з цього, вважаємо, що з різних підходів до художнього перекладу (філологічний, лінгвістичний, комунікативний, соціосемантичний тощо) найбільш придатним для аналізу взаємовідносин між явищем інтертекстуальності та перекладом є семіотичний підхід. Процес прочитання текстів за такого підходу уподібнюється перекладу з однієї мови іншою, коли відбувається декодування вихідного повідомлення, його інтерпретація. «Беручи до уваги рефлексивність літературного процесу, необхідно зазначити, що інтерпретацію будь-якої комунікативної акції слід сприймати як «переклад» коду письменника на код читача, які через унікальність лінгвокультурних свідомостей повністю співпадати не можуть», – зазначає сучасна дослідниця Л. Статкевич [6: 31].

Згідно з теорією Р. Якобсона, комунікативний акт складається з шести елементів: адресат або відправник, адресант або отримувач, повідомлення, контакт, контекст та код. Виходячи з цього, художній текст є повідомленням, його автор – відправником, читач – отримувачем. При цьому, якщо автор і читач належать одній культурі, це означає, що вони живуть в більш-менш однаковому контексті, а також мають подібний набір соціокультурних кодів, а отже, і схожий стиль мислення. Проте і це не забезпечує абсолютної ідентичності тексту, відправленого в якості повідомлення автором, і тексту, отриманого читачем.

Усе зазначене вище дає змогу семіотикам дійти висновку про можливість різних прочитань художнього тексту й множинність текстових значень, які ставляться в залежність не від авторських інтенцій, а від системи кодів, якими пронизана будь-яка культура, що становить загальний контекст. Тому саме коди відіграють надзвичайно важливу роль в семіотичних дослідженнях: «За семіотичного дослідження ні автор, ні читач не вільні робити значення. Незалежно від їхнього життя як індивідів, як автора та читача, вони сповнені кодами, які уможливають їх комунікативні пригоди за рахунок встановлення меж повідомленням, якими вони можуть обмінюватися. Літературний текст у такому разі не є просто набором слів, а ... є мережею кодів, які уможливають те, що слова на сторінці можуть бути прочитані як текст певного типу,» – вважає американський семіотик Р. Скоулз [2: 110].

Зазначимо, що коди в літературознавстві означають не сталий набір символів, механічне використання якого дозволяє розшифрувати закодоване повідомлення (як наприклад, при передачі інформації через використання абетки глухонімих), а мають дещо ширше значення. «Ми називаємо кодами просто асоціативні поля, понадтекстуальну організацію системи значень, які нав'язують уявлення про певну ідею структури; код, як ми його розуміємо, належить переважно до сфери культури: коди є певним типом вже баченого, вже прочитаного, вже зробленого: код – конкретна форма цього «вже», яке конститує будь-яке письмо,» – пояснює Р. Барт [4: 401]. «Це природа кодів бути завжди вже існуючими, такими, що втратили джерело,» – наголошує американський літературознавець Дж. Каллер [1: 103].

Отже, у семіотиці літератури коди важливі як початок інтертекстуальності. Враховуючи це, важливо особливу увагу приділяти встановленню кодів і при перекладі художніх текстів. При цьому перекладач має використовувати не тільки коди, властиві культурі автора, а й коди, типові у культурі читачів.

Слід наголосити, що значення, як стверджують прихильники використання семіотичного методу, залежить від контексту і встановлюється з культурних кодів, конвенцій. Саме це зумовлює множинність можливих значень тексту, при цьому семіотики визнають право на існування різних прочитань художніх текстів. «Так само, як лінгвіст не пропонує нові значення для речень, семіотик не прагне визначити справжнє значення вірша. Його завдання дескриптивне, а не прескриптивне й оцінююче,» – зазначає Дж. Шеріфф [цит. за 1: 15].

У такому разі, переклад художнього тексту стає своєрідним прочитанням художнього тексту. Виходячи з семіотичної позиції, необхідно визнати існування численних варіантів перекладу художнього тексту, які мають різний набір значень та смислів. Прочитання твору можуть бути численними, але жодне з них не є невірним, кожне додає дещо до твору. Тому у кінцевому рахунку літературний твір складається з усього, що було про нього сказано. У результаті ніякий твір ніколи не «вмирає». «Твір є вічним не тому, що він накладає єдине значення на різних людей, а тому, що він пропонує різні значення одній людині, розмовляючи однією символічною мовою в усі часи: твір припускає, людина розпоряджується,» – стверджує Р. Барт [цит. за 2: 157].

Таким чином, тексти мають можливість бути прочитаними різними способами, і чим відкритіший текст, тим більше можливих смислів він має. У. Еко, Р. Барт, а разом з ними і деякі інші семіотики, вважають, що існують два типи текстів: «відкриті» («писабельні») і «закриті» («читабельні»). Для семіотичного аналізу більш цікавими виявляються перші, оскільки вони є багатими на інтертекстуальні зв'язки, розкритими для різного прочитання їх читачами, що уможливує отримання такими текстами множинних значень [3: 207]. У

такому разі читачі можуть створити власну думку про предмет, а не обмежувати свою діяльність пошуком авторського значення, вкладеного у повідомлення. До відкритих текстів належать усі твори постмодерністської літератури, а в принципі і будь-який художній твір.

У сучасному перекладознавстві застосування семіотичного підходу дає можливість визнання плюралістичності підходів до перекладу за рахунок відмови від пошуку єдиного вірного й максимально наближеного до оригіналу варіанту. На нашу думку, саме перекладач може зробити текст більш цікавим для представників певної культури за рахунок вдалого співвіднесення культурного контексту та кодів автора й читачів.

У ситуації, коли художній текст перекладається з однієї мови іншою, автор і читач належать до різних культур, а отже мають значно відмінні набори кодів та різний контекст. Для того, щоб полегшити комунікацію між ними, участь перекладача, як учасника процесу комунікації просто необхідна. Проте, його функція не може бути зведена до механічної передачі вихідного повідомлення іншою мовою, особливо якщо мова йде про художню літературу. Оскільки за семіотичного підходу читач тексту вільний керувати процесом надання тексту значення, то й перекладач має певну перевагу і отримує повноваження відкрито вписувати себе в текст і відтворювати інтертекстуальні одиниці, покладаючись на власну інтерпретацію. Зазначимо, що переклад інтертекстуальних одиниць, здійснюваний перекладачем, має надати читачеві стимул і простір для розгортання власних інтерпретацій.

Якщо розглянути переклад інтертекстуальних одиниць з семіотичної позиції, стає зрозумілим, що перекладач є не стільки посередником, скільки учасником процесу означування, надання текстові значення. Художній текст може отримувати нові значення завдяки входженню до іншої культури, проте чи будуть ці значення актуалізованими (або залишаться неактуалізованими) залежить здебільшого від майстерності перекладача.

Вважаємо, що роль перекладача в перекладі художнього тексту є надзвичайно важливою: по-перше, він має сприйняти та інтерпретувати художній текст, тобто пропустити його через себе та дешифрувати згідно з кодами та контекстом своєї культури, при цьому визнаючи можливість множинних прочитань художнього твору, проголошену семіотиками; по-друге, йому необхідно намагатися встановити ті значення тексту, які могли бути закладеними в нього його автором, зробити це можливо при усвідомленні кодів та культурного контексту, властивих автору художнього твору, та проведенню відповідного аналізу тексту; по-третє, перекладач має виразити засобами мови транслятора багатство смислів художнього твору, при цьому переклад має відтворювати смислову напругу між «своїм» і «чужим» словом у художньому творі, забезпечити впізнаваність «чужого» слова як «чужого» на цільовому інтертекстуальному полі, що має привести до виникнення у читача перекладу асоціативних вібрацій і складатиме основу для «генерування» смислів.

При перекладі інтертекстуальних одиниць важливу роль відіграє фактор володіння читачем перекладу фоновою інформацією при розкодуванні інтертекстуальних вкраплень. Італійський семіотик У. Еко описує ненаписану культурну енциклопедію, якою ми всі користуємося, коли надаємо значення тексту, оскільки тексти обов'язково містять посилання, які ми засвоюємо без явних зусиль. Це стало основою для розподілу інтертекстуальних одиниць за фактом належності до універсальної, національної та індивідуальної енциклопедій.

Спосіб перекладу інтертекстуальних одиниць залежить від їх належності до однієї з енциклопедій. Так, сучасна дослідниця Л. Грек рекомендує інтертекстуальні одиниці, що належать до універсальної енциклопедії, входять до спільного інтертекстуального простору як читача оригіналу, так і читача перекладу, перекладати шляхом цитування канонічного перекладу, що функціонує в культурі-реципієнті або, якщо цитата належить до текстів національної літератури культури-реципієнта, – шляхом відтворення відповідника безпосередньо із цитованого джерела [5: 11].

Інтертекстуальні одиниці, що належать до національної та індивідуальної енциклопедій, доцільно перекладати шляхом точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем, підбору функціонального аналога в культурі-реципієнті, експлікації змісту усічених інтертекстуальних одиниць [5: 12].

Усе зазначене вище дозволяє зробити певні висновки.

Концепція інтертекстуальності привертає певну увагу з боку перекладознавців і нерідко розглядається як перекладацька проблема. Семіотичний підхід до аналізу взаємовідношень інтертекстуальності й перекладу дає змогу сприймати інтертекстуальність насамперед як необхідну умову існування культури, її високопотенційний творчий елемент, необхідний компонент еволюції поетичної мови. За такого підходу інтертекстуальність стає джерелом творчого процесу не тільки автора художнього твору, його читачів, а й перекладача як активного учасника процесу надання текстові смислу. Виходячи з позиції семіотики, текст перекладу в результаті зіткнення з іншими семіотичними системами здатний породжувати новий інтертекстуальний простір, принципово новий та непередбачуваний, який також стає у рамках іншомовної культурної спільноти генератором нових смислів. Перекладач може виконати свою справу настільки майстерно, щоб художній текст загравав новими смислами та значеннями. За сучасних умов полістилістичної свідомості й толерантності до індивідуальних проявів саме семіотичний підхід до розгляду взаємозв'язків між інтертекстуальністю і перекладом видається найбільш придатним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Culler J. The pursuit of signs. Semiotics, literature, deconstruction / J. Culler. – Ithaca, New York : Cornell university press, 1981. – XIII, 242 p.
2. Scholes R. Semiotics and interpretation / Scholes R. – New Haven, London : Yale university press, cop.1982. – XIV, 161 p.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт : пер. с фр. / [сост., общ. ред. и вст. ст. Г. К. Косиков]. – М.: Прогресс, 1994. – 616 с.
4. Барт Р. Текстовый анализ / Р. Барт // Новое в зарубежной лингвистике. – 1980. – Вып. IX. – С. 307 – 312.
5. Грек Л. В. Інтертекстуальність як проблема перекладу / Л.В. Грек : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с.
6. Статкевич Л. П. Форми і функції інтертекстуальності в поезії Томаса Стернза Еліота: дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.04 / Статкевич Лариса Петрівна. – Кам'янець-Подільський, 2007. – 214 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Полікарпова – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Мелітопольського інституту державного та муніципального управління «Класичного приватного університету».

Наукові інтереси: зарубіжне літературознавство та критика, теорія літератури.

ПРОБЛЕМАТИКА РОЗПІЗНАННЯ ТА ПЕРЕДАЧІ «ХИБНИХ ДРУЗІВ ПЕРЕКЛАДАЧА» ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГАЛУЗІ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗАСОБОМ ТРАНСКОДУВАННЯ

Світлана РАДЕЦЬКА (Херсон, Україна)

У статті розглядаються питання доречності перекладу термінології менеджменту засобом транскодування. Визначаються основні групи «хибних друзів перекладача», які з'являються під час перекладу термінів зазначеним засобом. Аналізуються можливості уникнення помилкового застосування засобу транскодування при перекладі термінології менеджменту.

Ключові слова: термінологія менеджменту, перекладацьке транскодування, «хибні друзі перекладача», омоніми, псевдоінтернаціоналізми.

The adequate translation of the management terminology by means of transliteration is investigated in this paper. The main groups of misleading words that appear during the translation are given here. The ways of avoiding the wrong usage of transliteration while translating management terminology are analyzed in this paper.

Key words: management terminology, transliteration, misleading words, homonyms.

Останнім часом, в українській термінології галузі менеджменту спостерігається явище запозичення великої кількості англійських термінів, яке відбувається за посередництвом перекладацького транскодування. Це пов'язано з тим, що менеджмент – відносно молода наука, і перекладачеві часто доводиться мати справу із термінами-неологізмами, які не мають еквівалентів в українській мові. Оскільки при транскодуванні транскодоване слово має переважно одне значення, то такий спосіб перекладу доцільно застосовувати в тих випадках, коли в мові перекладу необхідно створити чітко однозначний термін.

Основною передумовою правильного перекладу є знання предмета, про який йде мова. Переклад терміну потрібно розпочинати зі з'ясування його значення. У з'ясуванні значення іншомовного терміну головним є лексичний контекст, тобто сукупність конкретних

лексичних одиниць, слів та словосполучень, в оточенні яких зустрічається дана одиниця. Перед тим, як перекладати термін методом транскодування, ми радимо перекладачеві впевнитися, що в українській мові немає еквівалентного терміну. Переклад методом транскодування слід застосовувати тільки в тих випадках, коли в науці країни мови перекладу відсутнє відповідне поняття і відповідний перекладний еквівалент.

Дуже часто під час перекладу зустрічаються терміни, які асоціюються в плані вираження із термінами мови перекладу, але в плані змісту або вживання не повністю відповідають або навіть повністю не відповідають один одному.

Історично «хибні друзі перекладача» (ХДП) є результатом взаємовпливу мов. Їх загальна кількість і джерела виникнення є різними для кожної пари порівнюваних мов і залежить від генетичних та історичних зв'язків мов. В обмеженому числі випадків «хибні друзі» можуть виникати в результаті випадкових збігів.

Особливо актуальною ця проблема є тоді, коли вирішуючи перекласти термін шляхом транскодування, перекладач помилково асоціює англійський термін із схожим за звучанням українським і робить грубу помилку.

Мета нашої статті проаналізувати основні групи «хибних друзів перекладача» у галузі менеджменту, які можуть з'являтися під час перекладу термінів методом транскодування та попередити грубі помилки, які можливі при перекладі термінології менеджменту перекладачами-початківцями.

ХДП можна поділити на дві групи: слова або терміни, які мають схожі написання та вимову, але зовсім різні значення та терміни, схожі за написанням та вимовою, але які лише в одному з декількох значень збігаються з термінами іншої мови.

До першої групи можна віднести омоніми – слова або їх окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що при однаковому звучанні (або написанні) мають абсолютно різні значення. У мові науки і техніки особливо поширена омонімія термінів через те, що у терміносистемах різних галузей науки і техніки широко застосовується так зване семантичне словотворення, коли існуючій формі слова приписується те чи інше значення.

Проблема омонімії між терміном та не терміном є актуальною, перш за все, при перекладі терміну у художньому тексті, коли його можна сплутати із загальноживаним словом. В науковому тексті частіше має місце явище омонімії між двома термінами та міжмовної омонімії (коли терміни однаково звучать у двох мовах, але мають різні значення).

Міжгалузеві омоніми – це терміни однієї області значення, які піддалися переосмисленню і ввійшли в терміносистему іншої науки. Для міжгалузевої омонімії характерні, щонайменше, дві обов'язкові ознаки: за термінами повинні бути закріплені різні дефініції, і ці терміни функціонують в різних термінологічних системах. Наприклад, англійський термін *royalty*. В галузі економіки та маркетингу цей термін перекладається як «орендна плата землевласникові за розроблення надр»; а у юридичній літературі, окрім «плати за користування надрами», – як «королівська гідність»; «королівська влада»; «члени королівської родини»; «королівські привілеї і прерогативи»; «ліцензійний платіж»; «роялті»; «плата за право використання майна та авторський гонорар». Вчені вважають, що в більшості випадків співіснування міжгалузевих омонімів стало можливим через їх утворення від латинського кореня [2: 14]. Наприклад, термін *emission* (від лат *ēmissiō*), який в економіці означає «випуск паперових грошей (цінних паперів)», «емісію»; у фізиці – «випускання»; «виділення»; «випромінювання»; у технічній термінології він ще має значення «віддача»; «викид (речовин)»; у будівництві може використовуватися із значенням «вентиляційний викид» або «викид забруднюючої речовини у атмосферу»; а у медицині – як «виділення (секрету)» або «полюція».

Проте при перекладі міжгалузевих омонімів перекладацькі помилки виникають набагато рідше, ніж при перекладі внутрішньогалузевих омонімів, яким характерна одна й та ж форма слова, що має різні значення в межах тієї ж самої галузі науки чи техніки. Прикладом внутрішньогалузевої омонімії може слугувати англійські терміни *pool*. Термін *pool* може перекладатися українською як «спільний фонд»; «об'єднаний резерв»; «бюро», «об'єднання»; «пул» (угода картельного типу між конкурентами). Термін *бюджет* в обох

українській та англійській (*budget*) мовах має наступні значення: «планові обчислення майбутніх очікуваних грошових доходів і видатків держави, підприємства, сім'ї на певний період»; «сума грошей, виділена на реалізацію якої-небудь програми або проекту»; «єдиний фонд коштів, утворений протягом даного періоду, призначений для відшкодування витрат».

Міжмовні омоніми – слова обох мов, які схожі до ступеню ототожнення за звуковою (або графічною) формою, але мають різні значення. Міжмовна омонімія не має місця серед запозичених термінів, введених в українську мову шляхом транскодування, бо разом із графічною формою терміна-оригінала такі терміни запозичують і одне або декілька з його значень. Міжмовні омоніми можуть зустрічатися лише серед генетично споріднених однокореневих слів, які беруть початок з однієї мови, але в ході розвитку мови зазнали семантичних змін, та серед слів двох мов, які випадково схожі за звучанням, але такий збіг зустрічається дуже рідко. Наприклад, англійське *data* та українське *дана*, які на перший погляд здаються інтернаціоналізмами, тобто словами, які мають однакове значення у декількох мовах. Проте, не дивлячись на спільне латинське походження, англійське слово *data* має визначення «дані»; «відомості», а українське *дана* – «календарний час якої-небудь події». *Chef* (від фр. *chef* – глава, начальник, командир; головний кухар) закріпилося в англійській мові із визначенням «шеф-кухар», а в українській – зберегло тільки значення «начальник, керівник, голова установи, підприємства, відділу тощо». Також під час перекладу літератури з менеджменту можна припустити грубі помилки, перекладаючи слова з латинськими коренями *aspirant* (не аспірант, а кандидат, претендент), *decade* (не декада – десять днів, а десятиріччя), *examine* (не екзамен, а дієслово досліджувати; оглядати).

Друга група являє більшу загрозу для перекладу і може ввести в оману навіть досвідченого перекладача. До цієї групи слід віднести псевдоінтернаціоналізми.

Існує велика кількість визначень даного поняття, але в нашій статті ми будемо спиратися на наступну дефініцію. Псевдоінтернаціоналізми – це слова, які були утворені з міжнародних морфем та не вийшли за межі конкретної мови-продуцента, тобто не були запозичені іншими мовами [1: 38].

Відомо, що слова інтернаціональної та псевдоінтернаціональної лексики дуже схожі за звучанням, і коли перекладач стикається із словом, яке дуже схоже на слово його рідної мови, він автоматично асоціює його з цим словом. Головним завданням перекладача є розпізнати псевдоінтернаціоналізм у тексті. На відміну від справжніх інтернаціоналізмів, «хибні друзі перекладача» перекладають не шляхом транскодування, а шляхом пошуку словникових відповідників. Розглянемо такий приклад: термін *рейтинг*, який прийшов до нас з англійської мови, має в українській мові наступні значення: 1) «показник оцінки чистоти діяльності, популярності»; 2) «відносний показник надійності ділового партнера, банку, страхової компанії тощо». В англійській мові тільки у сфері економіки та менеджменту, окрім запозичених українською мовою значень, термін *rating* має безліч інших значень, серед яких: «визначення вартості»; «оподаткування; сума податку»; «номінальна характеристика» та ін. Речення *Ratings for intermediate goods industries did move up in the second half of 2002, but they have more or less stabilised in the first quarter of 2003* ми перекладемо наступним чином: *Вартість поштучного виробництва проміжних товарів піднялася у ціні у другій половині 2002 року, але більш-менш стабілізувалася у першому кварталі 2003 року*. Як ми бачимо з даного прикладу, термін *rating* застосовується не в значенні показника оцінки чистоти діяльності, популярності або надійності і не може бути перекладений в даному контексті терміном *рейтинг*.

Псевдоінтернаціоналізми виникають, перш за все, через полісемічність або багатозначність термінів. І. В. Корунець зазначає, що, стикаючись з ХДП в англійській та українській мовах, ми найчастіше маємо справу з багатозначними словами, які є характерною рисою сучасної англійської мови і менш властиві українській [3: 54].

Проблема багатозначних слів – одна з перших, з якою стикається перекладач в своїй роботі. Зв'язок терміна з поняттям є основною причиною його моносемічності, тобто однозначності, а також того, що наукова лексика свідомо відмовляється від семантичної різноманітності. Але через те, що можливості мовної системи не завжди повністю

відповідають системі понять, і понятійних одиниць існує значно більше, ніж мовних, виникає явище полісемії. Полісемія (грецьк. polysemos – багатозначний) – багатозначність, наявність у мовній одиниці (слові, фраземі, граматичній формі, синтаксичній конструкції) кількох значень.

Псевдоінтернаціоналізми в українській мові можуть мати зовсім інше значення, ніж в інших мовах, ширше або вужче значення. Прикладом термінів, які мають зовсім різні значення, але схожі за звуковою формою можуть бути терміни *designation* та *дезигнація*. В англійській мові цей термін має наступні значення: «вказівка»; «призначення», «ціль»; «призначення (на посаду)». В українській мові термін *дезигнація* означає «підписи осіб-кредиторів»; «перелік зіпсованих товарів».

Псевдоінтернаціоналізми серед нових термінів-запозичень, які ще не встигли «освоїтися» в українській мові, зустрічаються часто, бо, перекладені шляхом транскодування, терміни мови-реципієнта разом із графічною формою терміна засвоюють, як правило, тільки одне з його значень, і, перекладаючи такі слова як *banner, brand, business, breafing, holding, image, sponsor* та ін., перекладач автоматично асоціює їх із українськими еквівалентами *банер, бренд, бізнес, брифінг, холдинг, імідж, спонсор*, забуваючи про те, що англійські терміни-прототипи мають й інші значення. Наприклад, *banner*, на відміну від українського нещодавно запозиченого *банер*, яке вживається у маркетинговій термінології у значенні «рекламний плакат», у англійській має ще значення «газетний заголовок на всю ширину шпальти» або «прапор, знамено». Часто вживане останнім часом слово *бізнес* в англійській мові окрім визначення «економічна, комерційна, біржева або підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку», має визначення «заняття»; «професія»; «угода»; «обов'язок»; «право»; «причетність, відношення до чого-небудь» і т. д. Такі терміни, які у мові-реципієнті мають вужче значення, ніж у мові, з якої їх було запозичено, є особливо небезпечними для перекладача, оскільки вони є інтернаціональними тільки в одному зі своїх значень.

Псевдоінтернаціоналізми серед вже засвоєних термінів-запозичень, багато з яких використовувалися у вузькій термінологічній галузі та, перейшовши в українську мову, розширили свій семантичний об'єм, також зустрічаються у перекладацькій практиці. Прикладом може служити термін *abandon*, який в англійській мові частіше використовується у формі дієслова і перекладається як «відмовлятися (від чогось)», «припиняти (щось)»; «закривати», «консервувати»; «залишати»; у формі іменника це слово має значення «невимушеність», «нестримність». Український термін *абандон* набув в ній наступні значення: «відмова від боргових вимог»; «добровільна відмова від права власності»; «вихід з угоди шляхом сплати штрафу» та ін.

Таким чином, ми з'ясували, що під час перекладу термінів треба бути дуже уважним. Англійські терміни, які своєю графічною або фонетичною формою схожі на українські або навпаки не варто одразу перекладати методом транскодування, бо навіть дуже схожий за своєю формою термін на термін мови перекладу може мати зовсім інше значення. Перекладачеві слід робити переклад таких «хибних друзів перекладача» тільки виходячи з контексту і робити переклад не методом транскодування, а шляхом пошуку словникового відповідника.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация: Перевод с английского. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592с.
3. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспективний переклад). – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 448 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Радецька – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету.

Наукові інтереси: порівняльні лексикологія, граматика та термінологія англійської та української мов.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОЇ ДЕТАЛІ ЯК ЗАСОБУ СТВОРЕННЯ ПІДТЕКСТУ (на матеріалі оповідання Дж. Д. Селінджера «І ці вуста, і очі зелені...»)

Марина ТАРНАВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається художня деталь як один із ключових засобів створення прихованих смислів художнього твору, аналізуються способи перекладу художньої деталі на матеріалі оповідання Дж. Д. Селінджера «І ці вуста, і очі зелені...».

Ключові слова: підтекст, прихований план, імпліцитний смисл, художня деталь, асоціативна сітка, переклад, адекватність.

The article deals with the study of functional peculiarities of the artistic detail as one of the key means of the subtext generation of a literary work and the analysis of the ways of its translation based on the story by J. D. Salinger "Pretty Mouth and Green My Eyes".

Key words: subtext, hidden plane, implicit sense, artistic detail, association network, translation, adequacy.

Оповідання «І ці вуста, і очі зелені...», яке через два роки після його публікації увійшло до «Антології відомих американських оповідань» – це ще один приклад майстерного підтекстового письма Селінджера. Критика зустріла оповідання неоднозначно. Ф. Гвінн та Дж. Блотнер назвали його «найбільш претензійним» оповіданням автора, у якому він демонструє свою «віртуозну техніку» [7: 47]. Такою оцінкою відомі критики фактично визнали неперевершеність письма Селінджера, який створює цікаві і майстерні підтексти. Що ж стосується художності оповідання, то, хоча американський критик К. Александер називає його «цинічною вправою з непередбачуваності людської психіки» [6: 132] і стверджує, що ситуація оповідання банальна, блискучі модуляції діалогів та авторського тексту свідчать про високий рівень його художності.

Завданням даної статті є на прикладі оповідання Дж. Д. Селінджера «І ці вуста, і очі зелені...» дослідити один із головних елементів творення прихованих смислів – художню деталь та з'ясувати, як адекватний переклад допомагає читачеві сприймати підтекстові посилання автора. Актуальним це завдання є тому, що прочитання імпліцитних планів художнього твору залежить від правильної передачі «механізмів» їх створення. Проблему інтерпретації та перекладу підтекстових смислів та їх елементів досліджували Галєєва Н. Л., Зорівчак Р. П., Кухаренко В. А., Попович А., Міллер Дж. та інші. Однак, завжди цікаво вивчати процес генерування імпліцитних смислів на матеріалі конкретного твору конкретного автора, адже він є унікальним.

Щоб розібратися в глибинних смислах оповідання, спробуємо подивитися на оповідання як на системно організоване ціле.

Основною формою викладу в оповіданні є діалог: твір побудований як суцільна розмова по телефону. Разом з тим, авторський текст зосереджується на зображенні жестів, рухів і міміки героїв. Таке поєднання є надзвичайно вдалим тлом для застосування художньої деталі і надання їй текстуальної глибини. Прослідкуємо, як функції та взаємодія художніх деталей, що працюють на створення підтекстових смислів, передається при перекладі.

“WHEN the phone rang, the gray-haired man asked the girl, with quite some little deference, if she would rather for any reason he didn't answer it. The girl heard him as if from a distance, and turned her face toward him, one eye – on the side of the light – closed tight, her open eye very, however disingenuously, large, and so blue as to appear almost violet.” [4: 110].

Починається оповідання з «жестового» авторського тексту. Судячи з реакції молодої жінки на дзвінок, який вона почула «немов би здалеку», та її замружені очі, коханці відпочивали після любовців. Очевидно, сивочолий і жінка здогадувалися, хто може телефонувати в такий час. Проте жінка не виявляє жодних ознак хвилювань – навпаки, її рухи майже байдужі. В її очах немає ані тривоги, ані роздумів, проте погляд її далеко не наївний. Отже, за допомогою кількох жестів автор змалював досить повний для розуміння

даної ситуації образ коханки – байдужа, егоїстична жінка, яка твердо знає, чого хоче від життя.

Образ Артура зображений не прямо, а, знову ж, через «жестовість» (у широкому смислі цього слова) – через його манеру говорити. «Позбавлений життя» і водночас дуже «збуджений» голос створює образ чоловіка, не здатного контролювати свою поведінку і, водночас, людини безбарвної, позбавленої життя. Це враження підсилюється контрастом зі «звучним» голосом сивочолого:

"Hello?" he said resonantly into the phone. The girl stayed propped up on her forearm and watched him. Her eyes, more just open than alert or speculative, reflected chiefly their own size and color.

A man's voice – stone dead, yet somehow rudely, almost obscenely quickened for the occasion – came through at the other end: "Lee? I wake you?" [4: 111].

Так, за допомогою мінімуму деталей, які, проте, є надзвичайно суттєвими і інформативними, створюються виразні образи героїв. Ці художні деталі, насичені імпліцитним смислом, потребують ретельного підбору засобів їх відтворення при перекладі. Проаналізуємо деякі з них у двох варіантах перекладу оповідання (переклад Нори Галь [5: 360 – 371] та переклад Дмитра Кузьменка [3: 27 – 34]).

Коханця Лі автор називає не інакше, як «*the gray-haired man*», обігруючи колір його волосся, як ознаку респектабельності та солідності: «*In that instant, the light was particularly, if rather vividly, flattering to his gray, mostly white, hair*» [4: 111]. Варіанти перекладу «*the gray-haired man*» – «седовласий», «сивий чоловік» є абсолютно адекватними, оскільки акцентують цю важливу художню деталь. Проте, точнішим (як у поверхневому, так і у прихованому плані) є переклад Нори Галь, який акцентує очевидну «чесноту» коханця: «*В эту минуту его седые, почти совсем белые волосы были освещены особенно выгодно ...*» [5: 361]. І знову «*distinguished-looking*», зачіска сивочолого дійсно є скоріше «*аристократичною*» (переклад Н. Галь), що цілком природно для адвоката, а не продиктованою «*великосвітською модою*» (переклад Д. Кузьменка), що є типовішим для осіб вищого світу.

Звернемо увагу на назву оповідання: «*Pretty Mouth and Green My Eyes*». Назва співуча і романтична – нагадує рядки із вірша або пісні про кохання і навіть думку про те, що в оповіданні мова піде про ніжні і романтичні почуття закоханого чоловіка до прекрасної (бо ж у коханій людині все здається прекрасним) жінки. З перших рядків твору читач розуміє, що це далеко не так. Але ж до чого автор згадає жіночі (сумніву не виникає!) очі, до того ж очі зеленого кольору? Мотив очей є очевидно добре проробленим в оповіданні, адже він з'являється в тексті кілька разів. Уважно придивимось як розгортається художня деталь у тексті і як вона працює на підтекст.

На початку оповідання автор, змальовуючи образ коханки сивочолого, серед невеликої кількості інших, очевидно найважливіших, деталей згадає і колір її очей: «*... her open eye very, however disingenuously, large, and so blue as to appear almost violet*», і знову: «*the girl, who was now watching him rather like a young, blue-eyed Irish policeman*» [4: 111]. Отже автор з самого початку звертає увагу на той факт, що у молодій жінки очі синього кольору. Артур, який у розмові з сивочоллим починає розповідати йому, які ніжні і романтичні стосунки були у нього з дружиною на початку їх кохання, пригадає як він написав їй натхненні рядки: «*Rose my color is. and white, Pretty mouth and green my eyes.*» Ось тут ми і дізнаємося, що назва оповідання містить рядки з палкого вірша, написаного Артуром про дружину і присвячені їй. І автор ніби навмисне змушує Артура згадати колір очей дружини. Але у вірші Артура кохана жінка є зеленоокою, а Артур і сам визнає, що у його дружини очі блакитні: «*She doesn't have green eyes - she has eyes like goddam sea shells*» [4: 118] (яка поетична асоціація!).

Підтекст, що його створює художня деталь, очевидний – Артур (та й сам автор) не бажає ототожнювати жінку, яку він так палко і ніжно кохав, з жінкою, якою тепер є його дружина, тобто з коханкою сивочолого. Це дві різні жінки: зеленоока, романтична, чиста і прекрасна і та, що зараз у ліжку з сивочоллим – коханка з синіми очима, які є «*more just open than alert or speculative*».

Іще один прихований план, створений деталлю, не можна не згадати. Свідома побудова Селінджером імпліцитних смислів підтверджується тим фактом, що письменник захоплювався східною поетикою і, зокрема, давньоіндійською теорією, згідно з якою високохудожній твір повинен містити прихований смисл – «дхвані», найвищим ступенем вираження якого є «навіяний» емоційний настрій – «раса» [2: 15]. І. Галинська абсолютно правомірно вказувала на те, що Селінджер майстерно «сугерував» настрої у новелах, а в оповіданні «І ці уста, і очі зелені...» він навіює відчуття «огиди». І саме темно-синій колір у давньоіндійській поезії символізує відразу [1: 64].

Так, за допомогою такої художньої деталі, автор виразніше розкриває образи героїв, допомагає читачеві краще розібратися в почуттях персонажів.

Переклад назви оповідання, яка, як ми вже знаємо, є рядком з вірша, цілком виправдано нагадує поетичну форму: «*И эти губы, и глаза зелёные*» (переклад Н. Галь) та «*Уста чарівні й очі зелені*» (переклад Д. Кузьменка). А от справжній колір очей молоді жінки – блакитний – у перекладах інтенсифікується за допомогою контекстуального повтору: «*какие они большие и тёмно-голубые*» та «*які вони великі і які сині*» у порівнянні з оригіналом: «*reflected chiefly their own size and color*». Очевидно, таку заміну можна вважати виправданою, адже контекстуальні повтори є принципом творення прихованого смислу, і цей повтор працює на його поглиблення.

Проте мотив очей в оповіданні на цьому не вичерпується: прослідкуємо за «поглядами» дійових осіб твору.

Протягом усього діалогу сивочолого з Артуром автор час від часу концентрує увагу на поглядах коханців. Цікава деталь: коханці ніяк не зустрінуться один з одним очима. Така поведінка прояснює почуття коханців: у той час як Джоанною рухає виключно цікавість – «*Як відреагував чоловік на її зникнення?*» і «*Які відмовки винайде як завжди «блискучий» сивочолий?*», совість коханця вочевидь не спокійна, він навіть нервує і сердиться на ситуацію, що склалася, на себе і на саму Джоанну, яка і є винуватицею подій – зрештою, Артур його друг. Виразність емоційного стану героїв підсилюється дієсловами: якщо при описі Джоанни Селінджер застосовує повтори дієслова «*watch*», то поведінка чоловіка передається зовсім іншими дієсловами: «*glance*», «*look away*».

Переклад таких важливих для підтексту дієслів є різним. У той час, як погляди сивочолого перекладаються цілком адекватно, у перекладі Нори Галь значення дієслова «*watch*» вдало передане контекстуальними синонімами: «*слідила*», «*не сводя глаз*», що є більш точним, ніж «*дивилась*», «*дивлячись на нього*» у перекладі Дмитра Кузьменка.

Почуття провини у сивочолого підсилюється, коли він усвідомлює шляхетність вчинку Артура, який заради того, щоб не заплямувати гідність дружини, іде на обман, стверджуючи, що Джоанна повернулася додому. Він розуміє, що Артур кращий за нього, незважаючи на всі професійні чесноти сивочолого, і ніби намагається сховати погляд від усіх і самого себе. Уся ця гамма емоцій виражена у підтексті останньої частини оповідання: «*... said the gray-haired man, and bridged his left hand over his eyes, though the light was behind him. ... the gray-haired man said, leaving his fingers bridged over his eyes. ... His eyes, behind the bridge of his hand, were closed*» [4: 121]. Як видно, емоційна напруга збільшується за допомогою як контекстуального повтору деталі, так і лексичних повторів (варіації слова «*bridge*»).

Якщо ми порівняємо варіанти перекладу з оригіналом, то побачимо, що у жодному з них не вдалося повністю відтворити принцип повтору деталі. І це цілком зрозуміло, адже словотвір не дозволяє подібну варіацію в українській та російській мовах. Незважаючи на це, темпоритм і контекстуальний повтор, збережені в обох варіантах. Цікава деталь: останнє речення уривку у перекладах реалізує наближення до оригіналу по-різному: у перекладі Д. Кузьменка деривації слова «*bridge*» цілком відповідають форми дієслова «*прикривати*». З іншого боку, конструкція з іменником «*за щитком*» у перекладі Н. Галь хоч і віддаляється від принципу оригінального тексту, але вносить додатковий акцент до відчуття того, що сивочолий прагне сховатися від світу:

«*...перепитав сивий чоловік і прикрив очі лівою рукою, хоча лампа світила йому у спину. ...сказав сивий чоловік, все ще прикриваючи очі. ...Його очі, прикриті долонею, були заплющені*» [3: 33 – 34].

«...переспросил седовласый и левой рукой заслонил глаза, хотя лампа светила не в лицо ему, а в затылок. ... сказал седовласый, все еще заслоняя глаза рукой... Глаза его за щитком ладони были закрыты» [5: 369 – 370].

Ще однією художньою деталлю, яка розкриває смисл, прихований у підтексті, є попіл. Під час розмови з Артуром сивочолий починає курити цигарку, те саме робить і Джоанна – очевидно, коханці схвильовані, і це допомагає їм опанувати себе. Важливий штрих – Джоанна ставить попільничку прямо на ліжко, між нею та сивочолим, а потім необережно перевертає її, і попіл та недопалки розсипаються брудним сірим сміттям по ліжку. Закінчивши розмову, сивочолий знову збирається закурити. Він бере не нову цигарку, а вибирає недопалок із тієї ж купи у попільничці. Сивочолий нервується все більше – попіл падає прямо на нього, на білизну (Джоанна намагається струхнути попіл з нього). І після останньої розмови з чоловіком Джоанни він вкотре намагається запалити і знову бере з попільниці цигарку, що жевріє. Зрештою, він випускає цигарку з рук і навіть не дозволяє коханці підняти її.

Отже, прослідкуємо як художня деталь допомагає відкрити приховані смислові плани. По-перше, сам процес куріння, який майстерно проводиться Селінджером протягом усього оповідання, глибше розкриває психологічний стан героїв: знервованість, розгубленість. По-друге, автор увесь час зосереджує увагу на недопалках та попелі, і тим самим намагається створити у читача почуття відрази (яке, як ми вже зазначали, і намагався сугерувати Селінджер за канонами давньоіндійської поезики). Це почуття підсилюється контрастом, що створює попіл та недопалені цигарки, розкидані на чистій білизні, і це виглядає особливо брудним і огидним. По-третє, асоціативний ряд, пов'язаний з поняттям попелу, дозволяє розгорнути художню деталь до рівня символу. Адже попіл символізує спустошення, руйнування, порожнечу, що для головних героїв означають втрату справжніх, чистих почуттів, духовне спустошення, відсутність майбутнього в стосунках усіх трьох.

А як художня деталь «ash» функціонує у текстах перекладу? У цілому, переклад деталі є цілком адекватним і практично дослівним. Однак, наприклад, у перекладі Нори Галь при описі деталі попелу зустрічаємо випадки опущення: «She had just overturned the ashtray with her knee and was rapidly, with her fingers, brushing the spilled ashes into a little pick-up pile» [4: 116];

«Она нечаянно опрокинула коленом пепельницу и теперь поспешно собирала пепел в кучку» [5: 365].

Або «She gave the back of his hand a short, brisk, brushing stroke with the flats of her fingers» [4: 120];

«Быстрыми, легкими движениями она что-то смахнула с его руки» [5: 369].

Такий прийом є цілком виправданим, оскільки відповідає вимогам лаконічного стилю письма Селінджера. Але у даному випадку він працює на зменшення експресивності прихованого смислу, тим паче, що втрачений при перекладі прийом повторення звуків («ash», «shape», «brush»), вимагав би певної компенсації.

Спробуємо узагальнити особливості функціонування художньої деталі в оповіданні, її роль у побудові підтекстів та принципи адекватного її перекладу.

Створення підтекстових смислів відбувається за допомогою цілої системи прийомів, і одним із найважливіших з них є художня деталь. Художня деталь може працювати на створення кількох імпліцитних планів художнього тексту. В оповіданні Дж. Д. Селінджера можемо виділити психологічний підтекст, спрямований на розкриття внутрішнього стану героїв, їх справжніх почуттів і переживань, а також емоційний, створений за канонами давньоіндійської поезики і спрямований на сугерування певного емоційного стану читача, у даному випадку, почуття відрази.

Деталі, які працюють на створення психологічного підтексту, це в основному риси героїв, жести, міміка. Виразальність художніх деталей, які працюють на створення емоційного підтексту, досягається завдяки створенню контекстуальних повторів або «асоціативних сіток» – деталі з'являються протягом усього оповідання в різних контекстах і з варіюванням значень, що обумовлює їх функції багатоасоціативності та створення прихованих емоційних впливів. Художня деталь може бути настільки виразальною з точки

зору створення асоціацій та емоційного настрою, що за функціями може вважатися символом, як наприклад деталь «попелу» або колір очей в оповіданні Селінджера.

Роль художньої деталі у створенні підтексту зумовлює важливість її адекватної передачі при перекладі. Тому розуміння механізмів створення імпліцитних смислів, яке допомагає правильно ідентифікувати важливі деталі художнього тексту, надає змогу досягти більшого наближення перекладу до тексту оригіналу. Художні деталі можуть нести в собі кілька значень, у тому числі і символічних, якщо вони працюють на побудову різних підтекстових планів. Тому суттєвим при перекладі є врахування цієї можливої багатозначності підтекстів для того, щоб деталь у перекладі виконувала ті самі функції, що й в оригіналі, і читач сприймав її максимально адекватно до задуму автора. Вдалий приклад реалізації цього принципу знаходимо у перекладі Д. Кузьменка [3], який у примітках знайомить читача з емоційним прихованим планом оповідання і експлікує значення ключової деталі тексту – кольору очей.

Підсумовуючи все сказане, необхідно наголосити на тому, що художня деталь є лише одним із ключових прийомів і засобів, здатних генерувати глибокі підтекстові смисли. Тому перспективу нашого дослідження вбачаємо у подальшому аналізі інших механізмів створення прихованих планів художнього тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Галинская И. Л. Философские и эстетические основы поэтики Дж. Д. Сэлинджера. – М.: Наука, 1975. – 110 с.
2. Гринцер П. А. Основные категории классической индийской поэтики. – М.: Наука, 1987. – 312 с.
3. Селінджер Дж. Д. Уста чарівні, й очі зелені / Переклад Д. Кузьменка // Всесвіт, № 9 – 10, 2008. – С. 27 – 34.
4. Сэлинджер Дж. Избранное. – М.: Прогресс, 1982. – С. 110 - 122.
5. Сэлинджер Дж. Над пропастью во ржи; Выше стропила, плотники: Повести. Рассказы. – М.: ТЕРРА, 1997. – С. 360 – 371.
6. Alexander Ch. Salinger's «Franny and Zooey» and «Nine Stories» (A Critical Commentary). – New York, 1966. – 356 p.
7. Gwynn F., Blotner J. The Fiction of J.D. Salinger. – University of Pittsburgh Press, 1958. – 292 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Тарнавська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія літератури, інтерпретація та переклад художнього тексту, механізми творення підтекстових смислів та їх переклад.

GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN THE PROCESS OF TRANSLATION (BASED ON TRANSLATING ENGLISH IMPERSONAL SENTENCES INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE)

Антоніна УМАНЕЦЬ (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті розглядаються граматичні трансформації, що виникають у процесі перекладу англійських граматичних структур українською мовою, а саме англійських безособових речень. Перекладацькі трансформації трактуються нами як структурно-семантичні, граматичні і функціональні засоби адекватної передачі асоціативно-інформаційних зв'язків у текстах оригіналу та перекладу, що відтворюють особливості процесу вербалізації певних концептуальних ознак на лінгвальному та паралінгвальному рівнях.

Ключові слова: перекладацькі трансформації, текст оригіналу, текст перекладу, безособові речення, односкладові речення, двоскладові речення, аломорфні риси, ізоморфні риси.

The article envisages grammatical transformations in the process of translating English grammatical structures into the Ukrainian language, i.e. English impersonal sentences. We treat translation transformations as structural-semantic, grammatical and functional adequate means of covering different associative- correlative and informative relationships in the source and target text clippings, resulting in some peculiarities of verbalizing different conceptual matters at the lingual and paralingual levels.

Key words: translation transformations, a source text, a target text, impersonal sentences, one-member sentences, two-member sentences, allomorphic features, isomorphic features.

The ways of actualization of intertextual relations which characterize conceptual language basis of different language communities, their divert knowledge, history and culture influence the adequate translation. Translation as an extremely complicated process involves different pragmatic, psychological, cross-cultural, linguistic and methodological factors, considers interference and transposition processes, structural and grammatical correlation specifying plurilingual conceptual

basis, lexical-semantic autonomy [6 – 7; 12 – 13; 15]. Actualization of potential grammatical meanings typical of different language types, and verbalization of various conceptual matters as a result of cognitive modeling mechanisms of two different languages reflect denotational, semantic and transformational models in the theory of translation.

The main objective for a translator is to eliminate differences which hamper adequate actualization of text concepts in a variety of aspects related to cultural identity or difference. Therefore a translator always considers not only the ways of adequate rendering communicatively equivalent elements with contextual, actual and original meaning, but also interlocutors' intention, peculiarities of the "code" they use, channel of communication. The results of any translation process are determined by a degree of content conformity of a source and target texts, and pragmatic factors which influence the choice of a translation variant. Besides, stylistic and genre peculiarities are always of a primary objective for a translator. But there always appear different factors favoring pre-conditions of translation process (cross-cultural communication, partnership relations, mass media, changes in the global education market, emerging regional language varieties, etc). As a key problem of any communication consists in considering a hierarchy of language units within text semantics and its pragmatic content [8: 47], the problems of intra- and interlingual translation, inter-semiotic and interpreting translation, adequate translation, and the notion of equivalency have been widely studied nowadays [3; 5; 8 – 11].

In the process of translation scientists emphasize different subclasses of correlations:

- 1) equivalents which are invariable as a result of identical denotational information or set up in the traditions of language contacts;
- 2) variable and contextual correlations;
- 3) all types of translation transformations [10: 11 – 12].

Translation transformations appear mainly as a result of semantic, referential and structural diversity of a source and target texts. We treat translation transformations as structural-semantic, grammatical and functional means of covering different associative-correlative and informative relationships in the source and target text clippings, fixing results of a man's cognitive activity, and accomplishing emotional and aesthetic influence. While analyzing translation transformations at different levels scientists envisage different types of translation transformations: transposition, substitution, compression, decompression, sentence segmenting, addition, elliptical deletion, etc. Translation of lexis, morphological, syntactical structures has succeeded when their transformation analogues and contextual modifications resume an adequate reaction of the recipient, and parameters of adequacy of translation. There are some parameters of adequacy of translation:

- 1) parameters of adequacy of transmitting the semantic information;
- 2) parameters of adequacy of transmitting the emotional-evaluative information;
- 3) parameters of adequacy of transmitting the expressive information;
- 4) parameters of adequacy of transmitting the aesthetic information.

An ample use of compensation transformation means in translation from English into Ukrainian is of great frequency in fiction. Thus, some elliptic words, phrases, sentences correspond to some correlative means of the Ukrainian language which satisfy parameters of adequacy of translation. But if stylistic coloring is of primary value for the original, then it has a great importance for the plot or character. Therefore, it should be emphasized in the translation.

Transformations at the grammatical level occur in case of complete or partial changes of a sentence structure in the target text clippings. There appear some factors influencing the use of grammatical transformations: syntactic function of a sentence, its lexical content, its content structure, contextual surrounding, expressive-stylistic function [10: 11].

While using grammatical transformations scientists differentiate between different cases. For example, grammatical transformations can be used as a consequence of semantic changes. In this case in the language of a target text the utterance must not necessary remain in the form of a kernel sentence. In some cases transformations are used as synthesis. Consequently, it is necessary to opt for a kind of transformation as an adequate way of rendering a specific structure of any syntactic unit typical of a source text. Thus, when we compare impersonal sentences within the grammatical systems of the Ukrainian and English languages, we analyze the impersonal sentence in the

Ukrainian language as a one-member predicate sentence with a high level of generalizing a dynamic quality and focus of this feature. In the English language sentences of this type are not used without subject (only in cases when it is clearly understood from a context or communicative situation). Therefore, translation of Ukrainian impersonal sentences causes some difficulties.

The main difficulty while translating impersonal sentences consists in a proper choice of a subject (either content relevant or formal) of the English sentence. Consequently, English correlates of such impersonal sentences are, as a rule, two-member sentences. For example:

It was a fixed principle with him never to allude to June [14: 155];

Він твердо вирішив ніколи не згадувати про Джун [4: 183].

Sentence segmenting is related to a number of objective difficulties, following the translation. That is why in some cases the translation results in mixing grammatical, logic and psychological relationships. The most vivid examples are the constructions with introductory “it”, “that”, “there”. It is quite evident that there exist contradictions between the points of view stating that grammatical subject is not semantically unimportant, and the content centre of sentences of the type “it’s curious” appears to be either subject or the predicate with introductory “it”.

A particular interest in translation theory and practice, language typology as well is paid to the means of rendering English grammatical structures with a formal subject “it” and a passive verb form. These structures correspond to the Ukrainian impersonal or indefinite-personal models. For example:

It was popularly supposed that they were cramming for an important examination [14: 191];

Вважали, що вони готуються до якихось важливих іспитів [4: 224].

When we extend the predicate group by a modal verb, the difference both in the sentence structure (one-member vs. two-member sentences) and in the predicate semantics (passive meaning) remains. For example:

It might even become one of “the homes of England” – a rare achievement for a house in these degenerate days of building [14: 232];

Може, цей дім стане зразком англійської архітектури – нечувана удача для споруди, створеної в цей період занепаду архітектурного мистецтва [4: 378].

It might be out of the question [14: 236];

Може, нічого й не вийде [4: 293].

Actualization of these potential grammatical meanings typical of different language types helps to emphasize typological diversity of the compared models in three aspects: structural sentence schemes, passive meaning and morphological properties of the predicate modality.

When we deal with translation of sentences with “it”, the denotative meaning of a certain object only follows the deictic meaning of «це». In all cases a speaker points out the introductory position of any denoted object as if limiting space dimensions. It testifies to the fact that “it” is not only an inserted meaningless element but, conversely, it implies the functional ability of elements which emphasize some space dimension relationships. For example:

It was impossible to tell [14: 30];

It was over [14: 25];

It was pleasant to think [14: 17];

It was so long ago [14: 19].

The means of rendering English impersonal sentences into Ukrainian are syntactically divert. The most typical is the impersonal model with the verb in the Infinitive form, personal sentence (where the subject can be explicitly verified from the predicate semantics), nominative sentence or adverb, performing the function of the main parts of the sentence (it is autumn – осінь; it is hot – спекотно).

Impersonal verbs have an aspect category manifested by the binary opposition: completeness vs. non-completeness of the action. For example:

It rains – йдуть дощі [2: 13]; It’s raining – зараз йде дощ (non completed action) [2: 14].

English impersonal verbs can be used in the Present, Past and Future tenses:

It snows – сніжить [2: 12]; It snowed – йшов сніг [2: 12]; It will snow – сніжитиме [2: 13].

The opposition of perfective and non-perfective forms builds up the category of tense correlation. For example:

It rains – йдуть дощі; It's been raining since morning – дощить зранку [2: 17].

The meaning of impersonal verbs emphasizes impossibility of their passive use. O. Bondarko refers impersonal sentences of the type “дощить” to the active voice, though they do not mark any positive correlation of the subject and the element which implies a predicative feature. The lack of any passive feature is a solid ground to refer sentences of this type to active ones [1: 138]. It is freely acknowledged that building up a binary model of the sentences of this type favored fixing up the very word-order in the English language.

Another structural divergence in English and Ukrainian embraces sentences of the type “there was ...”, where in the English sentence a logical subject and a grammatical subject coincide. In the Ukrainian equivalents the first is expressed by a grammatical complement, and the grammatical subject is expressed by an empty set (zero form).

To conclude, for adequate translation it is too important to know allomorphic and isomorphic features of grammatical structure of a source and target language, peculiarities of functioning grammatical elements in speech, and also their norms of use, which make up only a part of a translator's speech competence.

The prospects for future research will cover the investigation of structural and semantic peculiarities of syntactic structures while translating English text clippings; specific features of potentially motivated and non-motivated lexis; combinational and non-combinational textual relations, referential text properties (conventional and non-conventional use of language signs in the texts and their socio-pragmatic value); adequate interpreting of semantic features of language units by means of heterogeneous language structures; lexical-semantic autonomy of text constituents.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко А. В. К определению понятия «залоговость» // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость / Отв. ред. А. В. Бондарко. – СПб.: Наука, 1991. – С. 125 – 141.
2. Бондарко А. В. Семантика лица // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость / Отв. ред. А. В. Бондарко. – СПб.: Наука, 1991. – С. 5-40.
3. Гарбовский Н. К. Отражение как свойство перевода / Николай Константинович Гарбовский // Вест. Моск. ун-та. Сер. 22, Теория перевода. – 2008. – №4. – С. 26 – 36.
4. Голсуорси Дж. Сага про Форсайтів / Джон Голсуорсі. – К.: Вища школа, 1982. – 879 с.
5. Есакова М. Н. Прагматические аспекты перевода (на материале произведений М. Булгакова) / Мария Николаевна Есакова // Вест. Моск. ун-та. Сер. 22, Теория перевода. – 2008. – №4. – С. 3 – 25.
6. Карабан В. І. Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі (вибрані граматичні та лексичні проблеми перекладу з української мови на англійську): [навчальний посібник] / В. І. Карабан, О. В. Борисова, Б. М. Колодій. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 208 с.
7. Корунець І. В. Просодійні елементи як об'єкт відтворення в перекладі / Ілько Вакулович Корунець // Всесвіт. – 2004. – № 9 – 10. – С. 150 – 160.
8. Львовская З. Д. Современные проблемы перевода / Зинаида Давыдовна Львовская; [пер. с испанского В. А. Иовенко]. – М.: Изд-во URSS, 2007. – 220 с.
9. Макарова Л. С. Прагматические модификации художественной информации в переводе / Людмила Сергеевна Макарова // Вест. Моск. ун-та. Сер. 9, Филология. – 2004. – №4. – С. 82 – 88.
10. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингв. теории перевода / Яков Иосифович Рецкер ; дополнения и комментарии Д. И. Ермоловича. – 3-е изд., стереотип. – М.: Р. Валент, 2007. – 244 с.
11. Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції : матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції 3 квіт. 2008р. / за заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. – К.: НАУ, 2008. – 220 с.
12. Соціокультурные проблемы перевода : сб. науч. трудов / [Гришаева Л. И., Кретов А. А., Поленчук О. Б., Титов В. Т.] ; под. ред. Н. А. Фененко. – Воронеж, 2002. – Вып. 5. – 166 с.
13. Bell R. T. Translation and Translating: Theory and Practice / Roger Bell. – N.-Y.: Longman, 1997. – 298 p.
14. Galthworthy J. The Forsyte Sage / John Galthworthy. – London: Wordsworth Classics, 1994. – 724 p.
15. Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator / B. Hatim, I. Mason. – N.-Y.: Longman, 1997. – 258 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Антоніна Уманець – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов, завідувач кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, перекладознавство.

СИНТЕТИЧНІ ОБРАЗИ О. ПУШКІНА В ПЕРЕКЛАДІ П. ТИЧИНИ

Марія ФОКА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено переклади П. Тичини синтетичних поетичних образів О. Пушкіна на матеріалі поезії «Нічний зефір», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси».

Ключові слова: О. Пушкін, П. Тичина, переклад, поезія, синтетичний образ, живописний ефект, музичний ефект, зорове враження, звукове враження.

The renderings by P. Tychna of the synthetic poetic images by A. Pushkin on the basis of the poetry "The Night Zephyr", "The Winter Evening", "The Slide", "Evil Spirits" are investigated in the paper.

Key words: A. Pushkin, P. Tychna, rendering, poem, synthetic image, painting effect, musical effect, visual impression, sound impression.

П. Тичина як перекладач – маловідома й невивчена іпостась геніального українського поета. Проте перекладацька спадщина митця, що значно збагатила українське слово світовими надбаннями, багата, різнопланова й визначна. Тим часом ігнорування цього аспекту значно збіднює уявлення про особистість лірика, його вклад у мистецтво, внесок у перекладацьку діяльність.

У свою чергу О. Пушкін як великий поет, слово якого несе в собі передусім живописні й часом музичні ефекти, залишається невивченим і недослідженим вповні, що можна пояснити складністю декодування відповідних іномистецьких вражень. До того ж важливо, наскільки близькими є переклади синтетичних образів відповідно до оригіналу, який ступінь наближення в перенесенні живописних і музичних ефектів поетичного слова.

На цьому тлі **актуальним** постає питання про переклади П. Тичиною творів О. Пушкіна, адже, на нашу думку, саме український поет-тлумач міг адекватно передати й перенести складний і неподільний симбіоз слова, живопису та музики, як митець, що тонко відчував процес взаємодії й синтезу, бо сам увійшов в українську літературу як поет-синтезист.

У статті **метою** ставимо дослідити переклади П. Тичиною синтетичних (словесно-живописних та / або словесно-музичних) образів О. Пушкіна. Досягнення мети передбачає вирішення таких основних **завдань**: розкрити спільне полімистецьке чуття поетичного слова О. Пушкіна та П. Тичини, проаналізувати функціонування іномистецьких ефектів у поезіях О. Пушкіна «Нічний зефір», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси», та простежити передання синтетичних образів у відповідних перекладах П. Тичини. Для розв'язання питань обираємо інструментарій рецептивної поетики, що дасть можливість адекватно декодувати іномистецькі враження, а також технологію повільного читання, що дасть змогу детальніше зупинитися на синтетичних образах.

О. Пушкін і П. Тичина – геніальні поети різних літератур і різних часів. Здавалося, немає спільних точок дотику, які б об'єднували, на перший погляд, таких різних і неповторних митців. Проте це враження ілюзорне. Погортаймо сторінки поетичних збірок російського поета: «Погасло дневное светило; / На море синее вечерний пал туман. / Шуми, шуми, послушное ветрило, / Волнуйся подо мной, угрюмый ураган» [1: 224], «...По дороге зимней, скучной / Тройка борзая бежит, / Колокольчик однозвучный / Утомительно гремит» [1: 387], «В безмолвии садов, весной, во мгле ночей, / Поет над розою восточный словеи» [1: 395] і т. д. Звернімося до образного світу українського лірика: «Гаї шумлять – / Я слухаю. / Хмарки біжать – / Милуюся. / Милуюся-дивуюся, / Чого душі моїй так весело» [3: 39], «Я стою на кручі! – / За рікою дзвони: / Жду твоїх вітрил я / Тінь там тоне, тінь там десь...» [3: 47] і т. д. Як бачимо, поетичне слово як одного талановитого митця, так і іншого, несе в собі зорово-звукові враження, живописно-музичні ефекти, що, очевидно, пояснюються тотожним відчуттям і сприйняттям світу, ідентичним вираженням почуттів і сприймань.

Можливо, саме синтетичне відчуття мав на увазі український лірик, коли занотував у щоденнику таке припущення: «Коли б зараз прийшов до нас Пушкін – то він би став Тичиною» [7: 18], чи коли провів таку асоціацію: «Чого це так: наприклад, Пушкіна, Шевченка – я так близько почуваю, як нікого? Оце якби увійшов до мене котрийсь із них – їй-бо, нітрохи не здивувався б. Що було б цілування-вітання й розмов, розмов без кінця...» [7: 43].

До того ж ще однією ланкою в зв'язку «Пушкін – Тичина» є переклади українського поета-глумача творів російського.

П. Тичина високо оцінював творчість російського (показовими є такі надані характеристики О. Пушкіну як «поет-гігант» [5: 134] чи «сонце російської поезії» [6: 144]), тонко відчував його вплив на світову літературу, у тому числі українську (знаковою в цьому плані є стаття «Пушкин и украинская поэзия» [5: 134 – 140]), час від часу перечитував його твори (читаємо у щоденнику: «Пушкін... Всі ці дні читаю» [7: 32], «Знов за Пушкіна взявся» [7: 42] і т.п.) і стежив за перекладами, що з'являлися (зокрема, у його записках, нотатках, статтях згадуються імена таких перекладачів О. Пушкіна, як Т. Масенко [7: 382], П. Сліпчук [7: 384], Є. Дроб'язко [7: 386], М. Рильський [6: 238], Я. Райніс [6: 286] та ін.).

Звернемо увагу, що серед численних творів О. Пушкіна П. Тичина-перекладач обрав, думаємо, одні з найбільш синкретичних за своїм характером, зокрема «Нічний зефир», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси». Згадується така думка М. Рильського як теоретика перекладу: «...бажано, навіть потрібно, щоб між автором оригіналу і перекладачем була внутрішня спорідненість...» [2: 26]. І, на наш погляд, такою «внутрішньою спорідненістю» було ідентичне відчуття слова, що поєднує зорові та звукові ефекти, живописне й музичне враження.

Зосередимось детальніше на поезіях. Так, вірш «Ночной зефир» [1: 319 – 320] О. Пушкіна є надзвичайно мелодійним (сам поет писав його як романс) і візуально-живописним.

Із перших рядків («Ночной зефир / Струит эфир. / Шумит, / Бежит / Гвадалквир») твір захоплює яскравою образністю. Кожне слово лірика викликає у читача різні відчуття: дотикове – теплий і легкий нічний вітерець («Ночной зефир»), зорове – далека височина («Струит эфир»), слухове й зорове водночас («Шумит, / Бежит / Гвадалквир»). При цьому мальовниче візуально-живописне полотно вибудовується в уяві читача одним словом поета – назвою річки, що «переносить» його в Іспанію, в Андалузські гори. Визначений топонім конкретизує картину, надаючи їй відповідного характерного, у тому числі етнічного, забарвлення. У наступних рядках погляд від річки піднімається вгору («Вот взошла луна золотая...»), де знов акцент робиться на нічній порі, що увиразнює живописний компонент (зокрема, словом-кольором «золотая» в уяві читача породжується блискучий жовтий колір, який здається ще яскравішим на тлі синього неба, чи, відомо, що на загальний колорит картини впливає нічне освітлення, що особливо грає з кольорами й відтінками). І в цю малярську картину органічно вплітається музика («Тише... чу... гитары звон...»), на яких особливо зацентровується увага поета. Зокрема слово «Тише...» концентрує читача, змушуючи «прислухатися», а подальше замовчування ще більш інтригує його («чу...»), і потім з'являються гітарні звуки, що водночас увиразнюють іспанську етнічність картини й підкреслюють романтичний тон. Далі картина ще більш звужується: «Вот испанка молодая / Оперлася на балкон». Слова «испанка молодая» породжує в уяві яскравий портрет жінки. На асоціативному рівні в уяві вимальовуються карі очі, блискуча смуглява шкіра і т. д. (звичайно, картина буде змінюватись залежно від особистого досвіду читача та його асоціативного фонду). Знов картина розширюється повтором першої строфи («Ночной зефир / Струит эфир. / Шумит, / Бежит / Гвадалквир») і знов звужується до портрету іспанки («Скинъ мантилью, ангел милый, / И явись как яркий день! / Сквозь чугунные периллы / Ножку дивную продень!»). Створений образ іспанки увиразнюється словом-деталлю, що додає до портрету особливої образності та надає йому виразного етнічного забарвлення: мантилья (покривало з мережива чи шовку для накривання голови й плечей у іспанок). Заклик ліричного героя «...Сквозь чугунные периллы / Ножку дивную продень!» конкретизує й вимальовує створений портрет («ножка дивная»). Цікавий контрастний ефект у «нічному» контексті викликають слова «...И явись как яркий день!». Другий повтор першої строфи («Ночной зефир / Струит эфир. / Шумит, / Бежит / Гвадалквир») розширює візуальну картину. До речі, повтор цих рядків не лише увиразнює живописну складову поезії, але й створює її музичний малюнок.

Версія П. Тичини музично-живописної поезії О. Пушкіна [4: 20] є досить адекватною, та в деяких місцях Тичина-перекладач додає нових відтінків у процесі тлумачення вірша.

Порівняймо: у О. Пушкіна в рядку «Вот взошла луна золотая...» словом «взошла» підкреслюється процес сходження й поява місяця, в інтерпретації П. Тичини констатується факт: «Ось і місяць, злотом сяє...». В оригіналі звуки гітари «доходять» до читача поступово, поет змушує читача прислухатися («...Тише... чу... гитары звон...»), у перекладі «інтрига» втрачається («...Чути десь гітари тон...»). У російського поета «испанка молодая / Оперлася на балкон», в українського тлумача – «Мрійно вийшла на балкон». До того ж портрет іспанки більш конкретизовано в українському перекладі. Придивімося: «Скинь мантилью, ангел милый, / И явись как яркий день!» – «Скинь мантилью, янгол милий, / І явись, як день, як юнь!». Живописна деталь «яркий день», яка, на нашу думку, створює «очуднений» контраст у перекладі зникає, натомість набуваючи нової образності «як день, як юнь!»: слово «юнь» ще раз підкреслює молодість і красу іспанки.

Поезія «**Зимний вечер**» [1: 362 – 363] вражає зорово-звуковими враженнями. Назва вірша одразу працює на пробудження читацької уяви – перед читачем виникає картина одного зимового вечора, яка конкретизується з перших поетичних рядків: «Буря мглою небо кроет, / Вихри снежные крутя...». Зорова візія офарбовується в білі (саме такими є «вихри снежные»), сірі (саме таким є колір неба під час снігопаду), і темні (саме таке враження надає «мгла») тони. Загальна сіра картина увиразнюється способом уведення асоціативно звукових образів: «...То, как зверь, она завоет, / То заплачет, как дитя, / То по кровле обветшалой / Вдруг соломой зашумит, / То, как путник запоздалый, / К нам в окошко застучит». Звернімо увагу, звук є динамічним, простежуємо рух від форте («завоет», «заплачет») до мецо-піано («зашумит», «застучит»). Тим часом зорова картина через звукові образи поступово звужується, неначе камера поступово наближується зверху (від неба) до конкретного місця внизу (до хати). Пригляньмося: від ширших просторових зорових вражень і більш голосних на звуковому рівні: «...То, как зверь, она завоет, / То заплачет, как дитя...» – до вузких і менш високих: «...То по кровле обветшалой / Вдруг соломой зашумит, / То, как путник запоздалый, / К нам в окошко застучит». І далі перед читачем постає інша візія – хати, така ж сіра й темна, як і попередня: «...Наша ветхая лачужка / И печальна и темна». Портретною замальовкою характеризуються наступні рядки: «...Что же ты, моя старушка, / Приумолкла у окна? / Или бури завываньем / Ты мой друг, утомлена, / Или дремлешь под жужжаньем / Своего веретена». Чіткий образ сумної «старушки», що сидить біля вікна і плете на веретені. «Позакадровий» голос, який раптово набуває образності, змінює ракурс побаченої картини: читач «переноситься» в хату («...Выпьем, добрая подружка / Бедной юности моей, / Выпьем с горя; где же кружка? / Сердцу будет веселей»). У сумний малюнок несподівано вводиться образ пісні, неначе художник висвітлює темні тони: «...Спой мне песню, как синица / Тихо за морем жила; / Спой мне песню, как девица / За водой поутру шла». На суб'єктивному асоціативному рівні образом «пісні» уводиться весела музика. І в кінці вірша органічно переплітаються й поєднуються зорова картина зі звуковими враженнями, сумні тони з веселими, методом повторення рядків («...Буря мглою небо кроет, / Вихри снежные крутя; / То, как зверь, она завоет, / То заплачет, как дитя. / Выпьем, добрая подружка / Бедной юности моей, / Выпьем с горя; где же кружка? / Сердцу будет веселей»), що створює ефект особливої музичності.

Перекладаючи цей вірш [4: 21], П. Тичина зберігає й точно передає зорово-звукові враження. Проте можемо простежити за деталями, які в перекладі набули дещо іншої виразності. Так певні відхилення бачимо з перших рядків: «Буря небо криє млою, / Вихрить снігом де хотя...». Словами «де хотя» візуальна картина розширюється в просторовому плані, по відношенню до оригіналу (нагадаймо: «Буря мглою небо кроет, / Вихри снежные крутя...»). Звукове забарвлення наступних рядків вірша в перекладі більш виразні за рахунок прийомом алітерації та асонансу, які вдало використав поет для передачі звукових ефектів від зимової бурі: «То завие звіриною, / То заплаче, як дитя, / То у дах – соломокрилим / Шурхом шурхає одно, / То дорожнім запізнїлим / Враз заграмає в вікно». Та поряд із цим втрачене ледве помітне стихання звуків, які відзначили в оригіналі. Точно передано звуки на рівні форте («завоет» – «завие», «заплачет» – «заплаче»), проте звуки на рівні мецо-піано в першотворі доповнюють ряд на рівні форте в перекладі («зашумит» – «шурхом шурхає», «застучит» – «враз заграмає»). Звукові незбіги спостерігаємо і в такому епізоді: «...Чи то

буря, що гуляє, / Клонить на дрімоти ці? / Чи хурчання, що кружляє, / Веретениться в руці». У перших двох рядках наведеного уривку втрачаємо звукове враження оригіналу: «...Или бури завываньем / Ты мой друг, утомлена...» – «...Чи то буря, що гуляє, / Клонить на дрімоти ці?», проте в наступних рядках перекладач посилює звуковий ефект, наповнюючи простір «хурчанням, що кружляє», неначе оточуючи читача специфічним враженням: «...Или дремлешь под жужжаньем / Своего веретена...» – «...Чи хурчання, що кружляє, / Веретениться в руці». Також варто звернути увагу на образ пісні: «...Заспівай же з горя, горя, / Як синиця десь жила; / Як дівчина, ясна зоря, / По водицю вранці йшла». Як бачимо, особливого мелодійного ефекту, та додаткового посилення сумних тонів є «луноподібний» повтор слів «з горя, горя». Знайдений варіант інтерпретатора «Як синиця десь жила» на слова «...Спой мне песню, как синица / Тихо за морем жила...» втрачають враження загадковості, що навіюються словами «за морем», які замінені на нейтральне «десь». До того ж подібна вказівка («за морем») на асоціативному рівні викликає контрастні співставлення: зима – літо, холод – тепло, спів синиці – завивання бурі, щастя – горе тощо. До того ж образ дівчини в перекладі набуває більшої виразності, ніж в оригіналі, порівняймо: «...Спой мне песню, как девица / За водой поутру шла» – «...Як дівчина, ясна зоря, / По водицю вранці йшла». Уточнення «ясна зоря» надає додаткової характеристики образу, розкриває позитивне ставлення ліричного героя.

Живописною образністю й музичною насиченістю вражає вірш «Обвал» [1: 457]. Безпосередньо назва вірша у читача викликає яскраву гірську візію, яка, зрозуміло, буде залежати від асоціативного фонду реципієнта. Ця картина поступово буде уточнюватися й конкретизуватися протягом сприймання поезії. Зокрема перші рядки вірша органічно поєднують зорові й звукові враження. Зосередимось: «Дробясь о мрачные скалы, / Шумят и пенятся валы, / И надо мной кричат орлы, / И ропщет бор, / И блещут средь волнистой мглы / Вершины гор». Так в уяві читача постає яскрава панорама: навколо «мрачные скалы», поруч «валы», що піняться, зверху «орлы», візуально образ яких увиразнюється на тлі неба, «бор», удаліні блищать і вгадуються «вершины гор» на тлі «волнистой мглы». Ця виразна живописна картина наповнена музикою природи: «Шумят и пенятся валы, / И надо мной кричат орлы, / И ропщет бор...». Чітка зорова візія, наповнена звуковими ефектами, постає і в наступних рядках: «...Оттоль сорвался раз обвал, / И с тяжким грохотом упал, / И всю теснину между скал / Загородил, / И Терек могучий вал / Остановил». Топос панорамного виду конкретизується образом Тереку, що у свою чергу породжує низку живописних картин Кавказу, Кавказьких гір, кавказької річки, які будуть залежати від індивідуального досвіду читача. І раптом звуковий арсенал вражень зупиняється на тлі мальовничого опису: «Вдруг, истошась и примерев, / О Терек, ты прервал свой рев; / Но задних волн упорный гнев / Прошиб снега... / Ты затопил, освирепев, / Свои берега». Словом «снега» картина продовжує уточнюватися, таким чином замальовуючи вже витворену уявою картину в білі тони (зокрема той самий «бор», «скалы», «валы», «вершины гор» тощо). І знов живописний образ набуває звукових ефектів: «И долго прорванный обвал / Неталой грудью лежал, / И Терек злой под ним бежал (поєднання слів «Терек... бежал» викликає в уяві неповторний шум гірської річки. – М. Ф.) / И пылью вод / И шумной пеной орошал / Ледяной свод». І в кінці сформована візія наповнюється короткими ескізними замальовками: «И путь по нем широкий шел: / И конь скакал, и влекся вол, / И своего верблюда вел / Степной купец...», що раптом наповнюється подувом холодного вітру, який, як відомо, по-особливому «співає» в горах: «...Где ныне мчится лишь Эол (у грецькій міфології Еол – володар вітрів. – М. Ф.), / Небес жилец».

П. Тичина у своєму перекладі [4: 22] йде «за автором», проте хотілося б особливу увагу звернути на початок вірша: «Здробляючись об скелі злі, / У піну лави, в шум пішли, / І надо мною в крик орли, / І гай в роздор, / І блищать серед хвиль імлі / Гей гори-гор». Одна деталь – і картина наповнюється новими зорово-звуковими характеристиками по відношенню до першотвору: «...Гей гори-гор». Словом-вигук «гей» картина значно розширюється в просторовому плані в порівнянні з більш нейтральним оригіналом (нагадаймо: «...И блещут средь волнистой мглы / Вершины гор»). Підкреслимо, що в уяві «грає» луна, починаючи від протяжного «гей» і закінчуючи «луноподібним» «гори-гор».

Можна відзначити й деякі нюанси в перекладі, які надають додаткової характеристики, скажімо, у таких місцях, як «...И долго прорванный обвал / Неталой грудю лежал...» – «...І довго прорваний обвал / Лежав, як брила, як метал...» чи «...И своего верблюда вел / Степной купец...» – «...Верблюда вів *багат-негол* / Степной купець...».

Живописно-музичні ефекти зацікавлюють в поезії «Беси» [1: 475 – 476] та їхньої інтерпретації «Біси» [4: 23 – 24]. Зокрема, проаналізуємо окремі деталі. Так перші рядки вірша-оригіналу відкривають мальовничу картину: «Мчатся тучи, вьются тучи; / Невидимкою луна / Освещает снег летучий; / Мутно небо, ночь мутна». У перекладі живописний характер вповні передано, проте привертають увагу певні образотворчі нюанси: «Місяць в ніч прогляне тьмяно; / Хмара мчить, та туча мчить – / Сніг летючий колив'яно / Коливаючись мовчить». Так у цих рядках тексту-глуначення акцентовано на рухові хмар, повтором слова «мчить» («...Хмара *мчить*, та туча *мчить*...»), коли в оригіналі такого підкреслення не виділяємо («...*Мчатся* тучи, *вьются* тучи...»). У свою чергу образ снігу поданий дещо по-різному: місячне «освітлення» («...Невидимкою луна / Освещает снег летучий...»), що грає з кольорами й відтінками, замінюється звуковим образом – тишею («...Сніг летючий колив'яно / Коливаючись *мовчить*»). Поетове підкреслення тьмяності способом повтору слова «мутно» («...Мутно небо, ночь мутна...»), що неначе затирає контури живописних образів, не виділено в перекладі («...Місяць в ніч прогляне тьмяно...»). Далі зорова візія твору-оригіналу наповнюється звуковим, музичним враженням: «...Еду, еду в чистом поле; / Колокольчик дин-дин-дин... / Страшно, страшно поневоле / Средь неведомых равнин». Цей аспект передано в інтерпретації з певними відхиленнями: «...Їду, їду в чистім полі; / Дзвоник дін, та дзвоник дін... / Страшно, страшно мимоволі / Від завихрених гудін». Тож звуковий ефект від дзвону втрачає першоджерельної протяжності: «...Колокольчик *дин-дин-дин*...» – «...Дзвоник дін, та дзвоник дін...». Поряд із цим у перекладі з'являються нові слухові відтінки (порівняймо: «...Страшно, страшно поневоле / Средь неведомых равнин» – «...Страшно, страшно мимоволі / Від *завихрених гудін*»), де словами «завихренні гудіння» в уяві пробуджується відповідний «очуднений» синестезійний образ. Цікаве тлумачення такого поетичного рядка оригіналу «...Колокольчик вдруг умолк...» – «Дзвоник раптом дін! і змовк...». Як бачимо, поруч із передачею раптової тиші в першотворі, у перекладі значно увиразнено цей момент за рахунок синтаксичного оформлення рядка й використання звуконаслідувального слова («*дін!* і змовк...»). В образному музично-живописному контексті привертають увагу такі рядки: «...Бесконечны, безобразны, / В мутной месяца игре / Закружились бесы разны, / Будто листья в ноябре... / Сколько их! куда их гонят? / Что так жалобно поют? Домового ли хоронят, / Ведьму ль замуж выдают?» – «...Без числа, горбаті, лисі, / Під промісячевий рев / Закружляли всякі біси, / Як в листопаді з дерев... / Скільки їх? Жене безсилля? / Пісня жалібна ж яка! / Чи то відміне весілля, / Похорон домовика?». Відзначимо, що «безобразные» біси в перекладі «горбаті, лисі», візуальна «мутная месяца игра» замінюється звуковим «промісячним ревом», а зацікавлення темою пісні («...Что так жалобно поют?») переходить у сильне враження від неї («...Пісня жалібна ж яка!»).

Вищезазначені музично-живописні неточності в проаналізованих віршах («Нічний зефір», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси») можна пояснити прагненням П. Тичини передати ритмомелодіку поетичних рядків, форму твору О. Пушкіна, при цьому зміст й естетичне враження вповні розкрито й нав'язано.

Таким чином, П. Тичина збагатив скарбницю перекладів творів О. Пушкіна, зумівши передати синтетичний характер слова російського поета. Причиною того, що український поет-глунач є надзвичайно близьким до декодування іномистецьких ефектів у поезіях російського лірика, є ідентичне відчуття слова, що поєднує в собі живопис і музику. Переклади П. Тичини синтетичних образів О. Пушкіна, зокрема в творах «Нічний зефір», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси», є досить адекватними, хоча й наявні певні неточності, які пов'язані з прагненням сугестувати ритмомелодіку твору-оригіналу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Пушкин А. С. Сочинения : в 3 т. / А. С. Пушкин. – М. : Худож. лит., 1985–1987. Т. 1 : Стихотворения ; Сказки ; Руслан и Людмила : Поэма. – 1985. – 734, [2] с.

2. Рильський М. Проблеми художнього перекладу / М. Рильський // Рильський М. Мистецтво перекладу : Ст., виступи, нотатки. / М. Рильський. – К. : Рад. письменник, 1975. – С. 25–92.
3. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 1 : Поезії 1906–1934. – 1983. – 734, [2] с.
4. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 5. Кн. I : Переклади. – 1986. – 590, [2] с. : іл.
5. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 8. Кн. I : Статті, рецензії, доповіді, виступи. – 1986. – 491, [4] с.
6. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 10 : Статті, рецензії, доповіді, виступи : 1960–1967. – 1987. – 581, [3] с. : іл.
7. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 11 : Щоденникові і літературно-мистецькі записи. Підготовчі матеріали. – 1988. – 549, [3] с. : іл.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Фока – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: синтез мистецтв у літературі, творчість П. Тичини.

ВІДТВОРЕННЯ «АСОЦІАТИВНОГО ШЛЕЙФУ» АНТРОПОНІМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Юлія ЧАЛА (Київ, Україна)

Для створення адекватного оригіналові вертикального контексту необхідно розкривати приховані смисли поетонімів, зокрема, власних назв. Вікторіанці надавали великого значення власним іменам, а письменники пропускали їх іще через додатковий художній фільтр, обираючи для своїх персонажів імена з асоціаціями. У переважній більшості випадків імена транскодуються, і ці асоціації, однозначні для носіїв західної культури, для читача перекладу втрачаються.

Ключові слова: антропонім, вертикальний контекст, «асоціативний шлейф», текст оригіналу, переклад.

“Associative train” of proper names with transparent or semi-transparent semantics, which are an important element of the “vertical context”, is considerably shortened by pure transcoding or translation.

Key words: anthroponym, vertical context, “associative train”, original text, translation.

Антропоніми та поетичний «асоціативний шлейф», який вони утворюють, не завжди доносяться в повному обсязі до реципієнта перекладу. Саме антропоніми виступають одним з найекспресивніших та інформативніших засобів, який визначає суттєвий обсяг імпліцитної інформації, закладеної в тексті. Вибір конкретного імені для літературного героя – справа автора і суб'єктивний фактор є при цьому визначальним. Письменник добирає або конструює не тільки власні імена, але й усі компоненти ономастичного простору твору. Він створює характери, заняття, духовні та фізичні здібності персонажів. Вибір імені може бути пов'язаний з художнім задумом, жанром, художньою школою та стилем. Іноді ім'я може сказати більше, ніж задумав письменник. Антропоніми, які виступають компонентами прислів'їв, приказок, фразеологізмів, імена літературних персонажів та реальних історичних осіб не можуть замінюватися еквівалентами в мові перекладу.

Читач зупиняється на імені та прізвищі персонажа тільки у тому випадку, якщо автор привертає до них увагу – дає персонажу «значуще» ім'я або таке, що вирізняється своєю нетиповістю. Л. Андреева визначає такі імена та прізвища як антономасію, вважаючи їх «самостійним стилістичним прийомом мови» [1: 4], який ґрунтується на одночасній реалізації двох типів лексичних значень – основного і контекстуального, предметно-логічного та називного [1: 5 – 6]. Дослідниця говорить про два види антономасії: постійно діючу (імена-характеристики, що виступають єдиним засобом індивідуалізації даної особи у будь-якому контексті), та ситуативну, що виникає у будь-якій мовленнєвій ситуації поряд із вже існуючим реальним ім'ям і не повністю його замінює [1: 10].

Прикладом антономасії може бути культурно-маркований знак “*negus*”, який часто зустрічається на сторінках вікторіанської прози: у Бронте і Голсуорсі, у Діккенса і Теккерея, у Коллінза і Шоу. В перекладах роману «Джен Ейр» українською мовою П. Соколовського та російською мовою В. Станевича напій перекладено як «*гроз*» [2: 92; 3: 106]. Обидва варіанти не є адекватними у даному контексті, оскільки грог готують на основі рому та коньяку. Грог – міцний напій і його навряд чи могла запропонувати юній Джен поважна економка-

вдова. За словником «*negus*» – це напій, який готують на основі гарячого вина, води, цукру, лимонного соку та мускатного горіху; названий ім'ям англійського солдата Френсіса Нігуса, який приготував його вперше. Значно кращим є описовий переклад О. Сліпої – «*гаряче вино з корінням*» [4: 77], хоча «чай з лимоном» видається найближчим контекстуальним відповідником. У романі «Давід Копперфільд» цей напій перекладається як «*глінтвейн*» [8: 655], що дійсно є ближчим до “*negus*”, оскільки цей напій готується з сухого червоного вина, цитрусових, цукру, кориці, гвоздики – у глінтвейні відсутня вода, тобто він міцніший (кількість води у “*negus*” могла варіюватися, тим самим регулюючи міцність).

У контексті роману Ч. Діккенса “*negus*” подається як міцний напій, оскільки доктор Чілліп швидко п'яніє, отже, вибір перекладачем варіанту «*глінтвейн*» з групи суміжних напоїв - *гроз*, *глінтвейн* видається доречним.

Іноді перекладачеві доводиться відмовлятися від антономасії у перекладі, наприклад, “...and their contents, in the shape of brocaded and hooped petticoats, satin saques, black modes, lace lappets, etc., were brought down in armfuls by the *Abigails*...” [11: 195] – «Із шаф на третьому поверсі *покоївки* почали оберемками носити парчеві сукні, атласні камзоли, чорні шовкові плащі, мереживні жабо» [2: 175]. «Пані витягали із своїх шаф брокати, шовкові плащі, спідниці на обручах, коронкові очіпки, і *покоївки* знесли це цілими наруччями вниз» [4: 132]. У цьому випадку буквальна передача антропоніму “*Abigails*” не може викликати очікуваних асоціацій у цільовій аудиторії. *Abigail* – ім'я меткої служниці з комедії Ф. Бомонта та Дж. Флетчера «Насмішниця» (1616 р.), яке стало загальним для покоївок знатних паній [10: 26]. Ш. Бронте вживає цю назву з іронією та осудом, протиставляючи зарозумілих і зухвалих прислужниць великосвітських гостей Рочестера потульним служницям (*chambermaids*) у Торнфілді. Обидва перекладачі, П. Соколовський і О. Сліпа, передають і *Abigails*, і *chambermaids* як «*покоївки*», отже, ця різниця нівелюється – разом з «асоціативним шлейфом».

Такі глибинні смисли читач оригіналу сприймає автоматично. Важливо, щоб ці асоціації були донесені до читача перекладу. Втім, це один з найскладніших аспектів перекладу літератури не памфлетної, не публіцистичної, а той параметр художнього тексту, який межує з неперекладністю.

У вікторіанському суспільстві велике значення надавалося вибору імені: до уваги бралася не стільки зовнішня форма, скільки внутрішній зміст. “*I wouldn't tell Grace that. Her name oughtn't to be Grace. Names matter...*” [12: 117] – виголошує героїня роману Джін Ріс “*The Wide Sargasso Sea*” («Широке Саргасове море») Антуанета, розповідаючи про свою доглядачку Грейс Пул. Ім'я Грейс в англійській мовній традиції означає «*милість, милосердя, прощення*». Антуанета вважає, що її жорстока доглядачка не має права зватися Грейс. Ця внутрішня семантика імені має бути актуалізована у перекладі, наприклад, через внутрішньо текстове пояснення: «Вона не мала права зватися Грейс – милосердям. Імена мають значення».

Перекладач роману Ч. Діккенса «Давід Копперфільд» Ю. Корецький обрав вірний засіб передачі імен не в англійській транскрипції «*Дейвід*», «*Егнес*» чи «*Юрайя*», але у «біблейзованому» варіанті, а саме, «Давід», «Агнеса» та «Урія» [8]. По-перше, такий вибір натякає на демонстративну релігійність вікторіанців, по-друге, викликає в освіченого читача однозначні і задумані автором асоціації. Біблейський Давід піднявся з безвісності і злиднів до багатства і слави – так само, як і герой Діккенса. В імені *Агнеса* виразно проступає «агнець», і ця героїня дійсно надзвичайно приязна і доброзичлива. Що ж до мерзенного Урії Гіпа, то лише при відтворенні його імені традиційно, за біблейським прототипом – Урія, може бути сприйнятий натяк на те, що він кохав Агнесу і через це ненавидів Копперфільда (хоча тут виникає своєрідний фабульний хіазм: у Біблії Урія був першим чоловіком Вірсавії, якого за наказом царя Давіда послали туди, де йшов найзапекліший бій. Після загибелі Урії Вірсавія стала улюбленою дружиною Давіда).

Важливі асоціативні складники знаку “*Mister Dick*”, пов'язані з персонажем роману «Давід Копперфільд» втрачаються у перекладі. Не всім відомо, що Дік є зменшувальною формою імені Річард, отже, воно може сприйматися як прізвище. «*Micmer Dik*» – дивна, неординарна форма, яка, зазвичай, не вживається у ставленні до поважних, дорослих

чоловіків. Таке ім'я в оригіналі одразу ж пов'язується з дитиною, паненням і вказує на незрілість, певну недосконалість носія імені. Містер Дік у романі – людина дещо неадекватна у розумовому плані, але чиста душею, як дитина. Ці смислові пласти легко прочитувалися вікторіанцями, але вони залишаються незрозумілими у перекладах на інші мови. Такі втрати практично неминучі в художньому перекладі.

Носій оригінальної культури, зокрема, сучасник автора твору, сприймає і розуміє значення кожного імені, тоді як у читача перекладу імена далеко не завжди утворюють «асоціативний шлейф». Джеймс Стірфорс у романі «Давід Копперфільд» називає маленького, вразливого, незахищеного Давіда не «Деві» (*“Davy”*), а «Дезі» (*“Daisy”*). *Steerforth laughed heartily. “– My dear young Davy,” he said, clapping me on the shoulder again, “You are a very Daisy. The daisy of the field, at sunrise, is not fresher than you are!”* [15: 243]. У перекладі Ю. Корецького слово *“daisy”* передано як *«маргаритка»*. *«Мій любий юний Давід, – сказав він, знову плескаючи мене по плечу, – ти справжня маргаритка. Польова маргаритка на світанку не може бути свіжішою за тебе* [8: 230]. Навіть, попри те, що перекладач подає цю гру слів у примітці, втрачається співзвучність імені і назви квітки. Впродовж всього роману Стірфорс називає Копперфільда *“Daisy”*, і це так схоже на його справжнє ім'я, що стороння людина може не помітити різницю. У перекладі Давід залишається для Стірфорса *«маргариткою»*, – важко повірити, що таке ім'я не викличе подиву у їхнього оточення, – отже, такий варіант не є адекватним. Можна було б зберегти ім'я «Дезі», відмовитися від «квіткових» асоціацій, а підкреслити дівочу наївність і вразливість юного Давіда. *«Мій любий хлопчику Деві... Ти просто як дівчинка Дезі – така чиста, невинна, як ромашка в полі.»* До того ж, *“daisy of the field”* – не маргаритка, а польова ромашка, яка сприймалася вікторіанцями як символ чистоти і цнотливості. Рішення перекладача є зрозумілим: *“Daisy”* – і квітка, і жіноче ім'я, маргарит(к)а – також квітка і ім'я. Але ім'я Маргарита викликає зовсім інші образи, ніж *“Daisy”*: тут і літературні асоціації (Гете, Дюма-син, Булгаков), і, на нижчому, побутовому рівні, претензійність і набундюченість звучання.

У. Коллінз у романі «Жінка в білому» представляє героя твору, застосовуючи прийом антитези [9]. Ім'я *“Percival”* – *«Персиваль»* одразу ж викликає у нас асоціації з Середньовіччям та лицарськими романами про короля Артура і лицарів Круглого столу. У цих романах Персиваль – один з найчистіших щодо моральності лицарів, якому разом з Галахадом і Бором пощастило знайти чашу св. Грааля. Герой, якого звать «Персиваль», постає в уяві людиною благородною, з високими моральними якостями. Письменник, навпаки, нарікає таким ім'ям негідника та ошуканця. Все життя Персиваля Глайда базувалося на брехні та махінаціях. Його прізвище *“Glyde”* – *«Глайд»* на слух сприймається як англійське дієслово *“to glide”* – линути, пливати, плинути. Воно теж викликає позитивні емоції, що не збігається з реальним образом, представленим у романі. Втім, оскільки Артурівський цикл є загальнокультурним надбанням, ерудований читач перекладу легко зрозуміє іронію автора.

Такий прийом вдало використовувала і Агата Крісті. У романі *“A Pocket Full of Rye”* [13] – *«Повна кишеня жита»* двох персонажів, рідних братів, звать Персиваль і Ланселот. Персиваль – слимак, боягуз і нікчема, а Ланселот – жорстокий вбивця. Тут вибір імен *«працює»* не на розкриття внутрішнього світу, а будується за антитезою.

Деякі перекладачі працюють над прийомами передачі «асоціативного шлейфу», що його викликають в уяві читача прізвища та імена персонажів. Перекладачка першої частини роману *«Коханка французького лейтенанта»* М. Беккер пояснює значення прізвища героїні безпосередньо у тексті роману, в дужках. Без пояснення семантика цього прізвища залишається незрозумілою читачеві перекладу, оскільки вона задіяна у грі слів. *“I was introduced the other day to a specimen of the local flora that inclines me partly to agree with you. ... I think her name is Woodruff”* [16: 150]. – *«Днями я познайомився з таким зразком місцевої флори, що готовий частково з вами погодитися. ...Її прізвище здається, Вудраф (Woodruff (англ.) – маренка пахуча, трав'яна рослина, що зустрічається поблизу Лайм-Ріджиса)»*.

Читач перекладу *«Саги про Форсайтів»*, можливо, не відчує гіркої іронії, яку Дж. Голсуорсі вкладає в уривок: *“...that eternal position of Art towards Property – which is so*

admirably summed up, on the back of the most indispensable of modern appliances, in a sentence comparable to the very finest in Tacitus: Thos. T. Sorrow, inventor. Bert. M. Padland, Proprietor” [17: 199] – «...одвічного становища Мистецтва перед Власністю, що так чудово висловлене на звороті багатьох найпоширеніших сучасних виробів – висловлене реченням, яке своєю виразністю не поступається найкращим зразкам Тацітової прози: Томас Т. Сорроу, винахідник. Берт М. Педленд, власник винаходу» [6: 146]. Дж. Голсуорсі посилює іронію, обираючи прізвище винахідника “**Sorrow**”, в значенні йому лишається тільки горювати [17: 199]. Переклад цього прізвища можна подати у примітках. У тих випадках, коли красномовне власне ім’я не пов’язується з фабулою твору, можна знайти відповідник у мові перекладу, який передає семантику імені і не порушує «іноземність» його форми. “Sorrow” можна було передати як «Тоскні», «Смутні», «Поневір», «Лихол» – треба лише задіяти творчий потенціал.

Імена та прізвища складають важливу категорію вертикального контексту, нехтування якою збіднює сприйняття художнього твору. У наш час застосування імен як форми звертання стало вищою мірою розповсюдженим серед усіх класів суспільства. Імена, як і раніше, знаходяться під впливом різних соціальних факторів. Наприклад, існує ряд імен, популярних в усіх без виключення класах та групах англійського суспільства: *John, Michael, Anthony, Peter, Richard, Anne, Mary, Joan, Katherine, Mark, Edward* тощо. Разом з тим є імена, які асоціюються з вищим світом, тобто ті, що колись були популярними серед представників привілейованих класів, і хоча багато з них можна вважати виключеними з ужитку, вони і зараз зберігають конотації витонченості та претензійності: *Algernon, Claude, Eustace, Egbert, Brenda, Cynthia, Reginald* та інші. З гумором та іронією О. Вайлд обігрує англійські імена у п’єсі «Конче треба бути Ернестом»: “**Algernon**”. *In fact, it is rather an aristocratic name. Half of the chaps who get into the Bankruptcy Court are called Algernon* [18: 245]. – «Алджернон». *Власне, це досить-таки аристократичне ім’я. Половина відповідачів по справах про банкрутство називаються Алджернонами*» [5: 247].

Соціокультурні конотації власних імен чітко простежуються у всіх поколіннях Форсайтів. “**Archibald**” – «Арчібальд», ім’я, вищою мірою аристократичне, носить представник молодшого покоління Форсайтів – «блідий енергійний Арчібальд» [6: 27]. Він, та «високий, схожий на бика Джордж... і молодший Ніколас зі своєю лагідною, обережною впертістю, поважний, пихатий Юстас» [6: 27] – усі вони були майже аристократами, які «тягнуться до мистецтва, літератури, сільського господарства, ідуть у армію або просто живуть на успадковані гроші...» [6: 844]. Серед молодшого покоління – покоління Флер і Джона, такі імена, як Тімоті, Юстас, Юфімія вже викликали сміх через свою вікторіанську старомодність і помпезність. Але для представників іншої культури, зокрема, української, ці соціокультурні нюанси нічого не означають, отже, їх смислова насиченість втрачається. Як зазначає І. Гюббенет щодо імен, типових для середнього класу та нижче середнього, то у цих прошарках суспільства мода на імена є ще менш постійною, особливо, якщо взяти до уваги вплив кіно та телебачення [7].

«Прості», хоча й традиційно англійські імена виявляються недостатньо «благородними» чи «аристократичними» у певних колах суспільства. Деякі з них з певних причин, які важко з’ясувати, набувають особливо негативних конотацій. Скорочені імена, типу *Jenny, Gladdie* могли носити тільки дівчата з простолюду, які працювали покоївками, прислугою і навіть не гувернантками. Почувши ім’я «**Фанні**», містер Фредерік Ферлі, власник маєтку Ліммерідж, який славився своїм презирливим та зневажливим ставленням до прислуги, одразу характеризує це ім’я як «вкрай вульгарне» [14: 346]. “Fanny” вживалося як евфемізм для «сідниці», але для читача перекладу цей натяк залишається незрозумілим, ім’я *Fanny* звучить нічим не гірше, ніж *Jenny* або *Penny*.

Перекладач має перш за все дослідити вертикальний контекст художнього твору, визначити, яку роль у ньому відіграють антропоніми. Для цього необхідно звернутися до етимологічного словника мови оригіналу, словників власних імен та прізвищ. Лише вивчивши етимологію імен (хоча б головних героїв художнього твору), він може зрозуміти оригінал на усіх рівнях і створити мовою перекладу твір, максимально наближений до оригіналу і доступний для розуміння читача перекладу. Іноді доречним стає коментар, що в

ньому перекладач має можливість пояснити значення імені персонажа, або навести його етимологію.

Усі власні назви, імена історичних персонажів формують в уяві читача-англійця «асоціативний шлейф» і нерідко залишаються малозрозумілими для читача-іноземця. Майже усім виданням творів англійської класичної літератури бракує кваліфікованого коментаря, що містив би інформацію історичного та культурно-соціального характеру.

Перекладацькі стратегії визначаються в кожному конкретному випадку залежно від перекладацької ситуації, типу вихідного тексту та адресата перекладу. Вибір того або іншого перекладацького прийому, зокрема, коли йдеться про поетоніми, визначається творчими і художніми завданнями і не підкоряється жорсткому нормуванню чи диктату.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева Л. Н. Лингвистическая природа и стилистические функции «значущих» имен (антономасии): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 – М., 1965. – 12 с.
2. Бронте Ш. Джен Ейр: Роман / Пер. з англ. П. Соколовського; Післямова Т. Денисової. – К.: Дніпро, 1987. – 458 с.
3. Бронте Ш. Джен Эйр / Пер. с англ. В. Станевича. – Минск: Беларусь: Химки: Акция, 1992. – 544 с.
4. Бронте Ш. Джен Эйр: Роман / Пер. з англ. О. Сліпої (1939); Післямова М. Рудницького. – Тернопіль: Джура, 2001. – 268 с.
5. Вайлд О. Конче треба бути Ернестом: П'ять п'єс О. Вайлда / Пер. з англ. Тетяни Некряч. На правах рукопису. – Літературна частина Київського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка. – К. – 2004. – С. 209-271.
6. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в оренду: Романи / Пер. з англ. О. Тереха; Передм. А. Іллічевського. – К.: Дніпро, 1988. – 847 с.
7. Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 205 с.
8. Діккенс Ч. Історія особистих пригод, переживань і спостережень Давіда Копперфільда молодшого... / Пер. з англ. Ю. Корецького. – К.: Молодий більшовик, 1937. – 696 с.
9. Коллінз, Уїлкі. Твори в двох томах: Жінка в білому: Роман / Пер. з англ. О.М. Мокровольського; Передм. І. Киенко. – К.: Дніпро, 1989. – Т.1. – 586 с.
10. Рыбакин А. И. Словарь английских личных имен: 4000 имен. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский Язык, 1989. – 112 с.
11. Bronte, Charlotte. Jane Eyre. – Cambridge: Galley Press, 1987. – 476 p.
12. Byatt, A. S. Possession. A Romance. – L.: Vintage, 1991. – 511 p.
13. Christie, Agatha. A Pocket Full of Rye. L.: Vintage, 1998, – 136 p.
14. Collins, Wilkie. The Woman in White / Edited with an Introduction by John Sutherland. – Oxford, New York.: Oxford University Press, 1996. – 702 p.
15. Dickens, Charles. David Copperfield. – L.: Penguin Books, 1994. – 716 p.
16. Fowles, John. The French Lieutenant's Woman. – L.: Vintage, 2004. – 445 p.
17. Galsworthy, J. The Man of Property / The Forsyte Saga. – Moscow: Progress publishers, 1975. – 383 p.
18. Wilde O. Lady Windemere's Fan / Five plays by O. Wilde (with an Introduction by Hesketh Pearson). – USA and Canada: Bantam Books, 1961. – P. 1-58.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Чала – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Київського університету імені Б. Д. Грінченка.

Наукові інтереси: англо-український художній переклад.

ПЕРЕКЛАДНА ВЗАЄМОВІДПОВІДНІСТЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Світлана АНТОНЮК (Хмельницький, Україна)

В статті досліджуються лексико-семантичні характеристики термінологіки сфери освіти та розглядаються загальні аспекти взаємовідповідності педагогічної термінології англійської та української мов.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, педагогічна термінологія, перекладний відповідник.

The article deals with lexico-semantic characteristics of educational terms and general aspects of the correspondence of the English and Ukrainian terminology.

Key-words: lexico-semantic field, pedagogical terminology, translation equivalent.

У сучасному перекладознавстві все більше уваги приділяється дослідженню термінів у терміносистемах, що відображають досить різні концептосфери. Терміносистема освіти, а, ширше, освітня лексика, поряд з терміносистемами права, державного управління та інших, належить до сфер, розбіжності між якими досить істотні, а це, безумовно, викликає особливий інтерес перекладознавців. Відмінності в концептуальній структурі систем освіти України, США й Великобританії та, відповідно, між освітньою лексикою української і

англійської мов наявні в усіх аспектах. Цим зумовлена необхідність точного перекладного прирівнення освітніх лексем та знаходження точних перекладних відповідників.

Спостереження за розвитком термінологічних систем, опис засобів позначування у відповідних терміносистемах, укладання і поповнення різногалузевих термінологічних словників – таким є одне з головних завдань в галузі термінознавства.

Актуальність теми зумовлена тим, що проблеми перекладознавчого дослідження концептуально досить відмінних терміносистем у вітчизняному перекладознавстві ще досі не вирішені. Їх теоретичне осмислення допоможе наблизитися до розв'язання проблем уніфікації та стандартизації перекладних відповідників термінів різних мов для спеціальних цілей.

Теоретичною базою дослідження педагогічної термінологіки є праці А. Д. Белової, Л. І. Вергун, В. К. Кантора, В. А. Маслової, Н. О. Стефанової та інших.

Відомо, що професійні мови відіграють у наш час дуже важливу роль, освітня лексика є однією з них. Безумовно, неточні перекладні відповідники термінів певної терміносистеми стають значним бар'єром у міжмовному спілкуванні. Дослідження освітньої лексики англійської і української мов у перекладознавчому аспекті – це зменшення дефіциту знань про інші культури, відсутність яких, як зазначає А. Д. Белова, є глобальною лакуною міжмовної комунікації [1: 44].

Англомовна педагогічна лексика визначається як сукупність лексичних засобів, які обслуговують тематично лімітовану комунікацію, а саме англомовне спілкування. Основою педагогічної лексики є педагогічна термінологія, яка розглядається як підсистема загальної гуманітарно-наукової англомовної термінології.

В. І. Кантор визначив педагогічну термінологію у широкому сенсі як «сукупність лексичних засобів, які обслуговують теорію і практику виховання і навчання та позначають основні поняття педагогіки як науки» [3: 168]. Значна частина освітніх термінів використовується не тільки спеціалістами, але й тими, на кого направлена їхня діяльність: учнями, студентами, слухачами курсів т. ін., тому серед розмовних лексем виділяємо професійний жаргон учителів, викладачів та шкільний і студентський сленг.

Н. О. Стефанова запропонувала наступне визначення педагогічного терміна, яке відповідає його сучасному розумінню: «педагогічний термін» – це мовний знак у функції носія фахової інформації, який позначає поняття сфери освіти і має фіксовану дефініцію [5: 84].

В освітню термінологію, більш ніж у будь-яку іншу, залучаються слова загальнолітературної лексики; специфіка термінологіки сфери освіти полягає в тому, що нею користуються не тільки вузькі кола педагогів-професіоналів, а й широкі кола носіїв загальнолітературної мови. Наслідком цього є розмитість межі, що відокремлює термінологію від загальноживаної тематично забарвленої лексики. Згрупувати термінологічну і загальноживану лексику в дві чітко відмежовані множини, які б не перетинались, є теоретично плідною, але практично неможливою дією.

Терміносистемі освіти, як і деяким іншим терміносистемам суспільно-політичної термінології (спортивній, військовій, юридичній, економічній та ін.), властиві такі риси:

– широке входження в загальнолітературну мову пласта належних до неї лексем: *school* (школа), *student* (учень, студент), *education* (освіта) та ін.;

– існування термінів, характерних для освітньої системи саме цієї країни і відсутніх у решті, іншими словами – етноспецифічних термінів або термінів-реалій: *commoner* – студент, який не отримує стипендії і вносить плату за харчування (в Оксфорді); *Baker Day* – брит. день Бейкера (бібліотечний день для вчителів і вихідний день для школярів);

– тісний зв'язок з іншими науками та наявність суміжних термінів, або по-іншому, межових термінів. Ось приклади згаданої вище лексики:

1) фінансування: *deferment* – відстрочення на рік оплати позики (на навчання); *grant-in-aid program* – амер. програми субсидій з надання допомоги (система федеральної допомоги місцевій владі для сприяння шкільній освіті);

2) організація праці: *full-time instructional faculty* – амер. постійний професорсько-викладацький склад; *part-time teacher* – викладач на півставки;

3) психологія: *heterogeneous grouping* – амер. гетерогенна група (об'єднання у групи учнів із різними здібностями та успішністю); *homogeneous grouping* – амер. гомогенна група (об'єднання у групи учнів з однаковими здібностями та успішністю);

4) юриспруденція, криміналістика, права людини: *dependent student* – амер. матеріально-залежний студент (за законом США такими вважаються особи до 24 років); *F-1 visa* – амер. віза категорії F-1 (студентська віза); *M-visa* – амер. віза категорії M (видається для в'їзду до США особам, що проходять професійне навчання);

5) філософія та теорія пізнання: *epistemology* – епістемологія (теорія пізнання); *metacognition* – метапізнання (процес обдумування шляхів упорядкування свого навчання); *praxeology* – праксеологія;

6) інформаційні технології: *Internet learning* – навчання за допомогою Інтернету;

7) релігія: *choir school* – брит. школа з навчанням церковному співу (приватна платна школа, приєднана до церкви, собору (особливо в Оксфордському чи Кембриджському університеті), в якій деякі учні поряд із отриманням звичайної середньої освіти навчаються співу у хорі собору чи церкви);

8) спортивна: *dry-bob* – учень, що займається неводним спортом;

9) військова: *dodo* – розм. курсант школи аеродромних фахівців; *midshipman* – амер. гардемарин, курсант військово-морського училища [2: 6].

Множинність педагогічних явищ і процесів обумовлює множинність педагогічних понять. Як і в будь-якій термінологічній системі, в освіті виділяємо базові терміни, які позначають концептуальні поняття. У вітчизняному розумінні це «педагогіка», «освіта», «навчання», «розвиток». Проте трактування цих понять у вітчизняній науковій парадигмі значно відрізняється від їх трактування в англійському науковому середовищі. В Англії, США і багатьох інших країнах «педагогіка» трактується не як всеохоплююча сфера знань про формування нових поколінь і людини взагалі, а як мистецтво викладу і переконування, а відтак і виховання. *Education* – виховання і освіта – не віддиференційовані один від одного.

Класифікацію термінів освіти можна провести, виходячи з визначення їх змісту, встановлення обсягу семантики кожного окремого терміна, того поняття, яке за певною родовою ознакою поєднується з іншими термінами в єдиній педагогічній терміносистемі. Н. О. Стефанова виділила наступні тематичні групи, що об'єднують терміни, які позначають: 1) окремі галузі педагогічної діяльності, 2) методи педагогічних досліджень, 3) поняття теорії навчання, 4) моделі навчання, 5) форми навчання, 6) методи навчання, 7) діагностування результатів навчання, 8) теорію виховання і управління класом, 9) види навчальних закладів, 10) учасників педагогічної діяльності [5: 83].

У кожній тематичній групі ми виокремили базові терміни і терміни семантично похідні, які перебувають у багатоступеневих ієрархічних зв'язках між собою. Базові терміни є інтегруючими; кожний з них об'єднує у своїй смисловій структурі загальний компонент значення декількох термінів, тобто родові поняття, а диференціюючий термін – видові поняття. Наприклад, у тематичній групі термінів на позначення окремих галузей педагогічної діяльності базовим є інтегруючий термін *education: infant education* – навчання і виховання дітей раннього і дошкільного віку; *vocational education* – професійна освіта – у свою чергу її видовими компонентами є, наприклад, *military education* – військова освіта; *adult education (andragogy)* – освіта дорослих, *education of the mentally retarded* – навчання дітей із затримкою розумового розвитку. Інтенсивним в англійській мові є процес аббревіації. Пояснюється це явище, по-перше, історично складеним прагненням до економії мовних засобів, які раніше виявилися у сфері флексій, переважно у використанні одно-двоскладових слів, скорочених граматичних форм; по-друге, природною реакцією носіїв мови на значне збільшення багатоконпонентних термінологічних сполучень, які ускладнюють процес комунікації.

В англійській педагогічній терміносистемі виділяємо наступні види аббревіації: складові (*bach* – bachelor, *col* – college), ініціальні (*CBE* – Computer-based education), акроніми (*MACOS* – Man: A Course of Study), акроніми-омоніми (*CAT* – Childrens Apperception Test, *ERIC* – Educational Resources Information Centers), телескопічні слова (*Oxbridge* – Oxford + Cambridge). Найбільшу кількість складають ініціальні аббревіатури, які позначають назви

освітніх установ, асоціацій: назви навчальних закладів (*UCL* – University College, London); навчальних документів (*CQSW* – Certificate of Qualification in Social Work); назви установ, що об'єднують викладачів, студентів (*ACT* – Association of Classroom Teachers).

Відомо, що будь-яке порівняння двох мов передбачає розгляд їхньої взаємної перекладності. Важливим чинником, що зумовлює асиметрію терміносистем різних мов, є національно-державні особливості спеціальної сфери. Такі особливості сфери освіти зумовлені, у першу чергу, асиметрією культур США, Великобританії та України. Не останньою причиною є фактор ізоляції системи освіти України від зовнішнього впливу під час перебування у складі Радянського Союзу. Розбіжності також зумовлені різним історичним підґрунтям становлення систем освіти цих країн, їхньою географічною віддаленістю, різним національним складом суспільства, відмінностями адміністративного поділу країн та ін.

Лексико-семантичне поле «освіта» охоплює лексеми, інтегральною ознакою яких є, як зазначалося вище, сема «належність до освіти». Поняття «лексико-семантичне поле» є ширшим за поняття «терміносистема». До лексико-семантичного поля входять як терміни, так і розмовна лексика, до терміносистеми певної галузі – тільки термінологія (та номенклатура).

Порівняно з українською, англійська освітня лексика (як у британському, так і американському національних варіантах) на сьогодні є більш сталою, що пов'язано з різницею у часі формування цих галузей суспільного життя (як відомо, в США та Великобританії це відбулося значно раніше, тоді як в Україні реформування системи освіти триває й зараз). Збіги спостерігаються у порівняно нових сферах:

– використання новітніх інформаційних технологій у навчанні (така термінологія більш розвинена в англійській мові, в українську вона, як правило запозичується): *віртуальні засоби навчання – virtual educational tools, інтерактивне домашнє завдання – interactive homework, real time discussion – обговорення в режимі реального часу* та ін.;

– сфера міжнародного визнання та прирівнення освітніх кваліфікацій, документів про освіту: *credit transfer – перезарахування кредитів* та ін. [2: 12].

Дослідження понять і термінів сфери освіти англійської мови і мовлення свідчить, що терміни даної системи широко функціонують як у спеціальних так і в неспеціальних комунікативних ситуаціях. Наявність термінів і розмовних лексем суміжних галузей є характерною рисою лексико-семантичного поля «освіта» в англійській і українській мовах. Більшість термінів, запозичених із терміносистем психології, філософії та теорії пізнання, бібліотечної справи, інформаційних технологій, належить до спільного термінологічного фонду обох мов.

Таким чином, будучи невід'ємною частиною всієї лексичної системи, педагогічна термінологіка зберігає основні семантичні особливості загальноживаної лексики, пристосовуючи їх до використання фахівцями сфери освіти в їх професійній діяльності. Порівняно з українською, англійська освітня лексика (і у британському, і в американському національних варіантах) на сьогодні є більш сталою, що пов'язано з різницею в часі формування цих галузей суспільного життя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А. Д. Лексична семантика і міжкультурні стереотипи // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2002. – № 7. – С. 43 – 54.
2. Вергун Л. І. Перекладна взаємовідповідність англійської та української освітньої лексики: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.16 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 20с.
3. Кантор И. М. Педагогическая лексикография и лексикология. – М.: Просвещение, 1968. – 200 с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
5. Стефанова Н. О. Педагогічна термінологія – основа формування комунікативної компетенції фахівця // Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001. – Ч.4. – С. 83 – 85.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Антонюк – старший викладач кафедри перекладу Хмельницького національного університету.
Наукові інтереси: жанрово-стилістичні проблеми перекладу.

ТЕРМІНИ-СКОРОЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ АВІАЦІЙНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ТА СПОСОБИ ЇХНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Ірина АСМУКОВИЧ (Житомир, Україна)

У статті з'ясовано актуальні питання авіаційної термінології: термінотворення за допомогою аббревіації, структурні типи аббревіатур, способи перекладу авіаційних термінів.

Ключові слова: фахова мова, термін, авіаційна лексика, аббревіатура, термінологічний словотвір, конденсація, фаховий текст.

The pressing questions of aviation terminology are found out in the article: term-formation by abbreviation, structural types of abbreviations, ways of aviation terms translation.

Key words: language of speciality, term, aviation vocabulary, term formation, abbreviation, condensation, specialized text.

Науково-технічний прогрес вносить значні зміни у всі сфери розвитку суспільства, в тому числі у мовну картину світу, в зв'язку з чим виникає нагальна потреба вдосконалення системи передавання та обробки інформації, співробітництва науковців різних країн у найрізноманітніших сферах науки й техніки. Одна з найістотніших змін полягає в тому, що переважну частину лінгвістичного фонду складає фахова лексика, і доля термінів у лексичному складі мови стрімко зростає. Тому цілком природно, що лінгвісти надають велике значення вивченню закономірностей утворення термінів, їх структури та семантики, аспектам упорядкування, питанням перекладу, розглядають термінологію як важливу складову сучасної літературної мови. Переклад фахової лексики становить основу наукового перекладу, є важливим засобом міжкультурної комунікації і постійно привертає увагу дослідників. Окремо та в поєднанні з іншими мовознавчими проблемами різні аспекти перекладу термінів (етимологічні основи термінотворення; термінологічні антонімії; термінологічна синонімія та омонімія; стандартизація термінів; перекладацькі трансформації тощо) висвітлювалися у працях Б. Головіна, Т. Кияка, В. Карабана, Д. Лотте, З. Куделько, Ф. Циткіної та ін.

Дослідження термінології конкретної фахової мови передбачає виявлення конкретних форм реалізації загальних та часткових закономірностей термінотворення, що є суттєвим із гносеологічної точки зору та в плані виявлення системності досліджуваної термінології і на цій основі визначення можливостей цілеспрямованого регулювання процесу термінотворення, вдосконалення авіаційної терміносистеми відповідно до потреб комунікації.

Актуальність дослідження механізмів англійської термінотворення в авіаційній сфері зумовлено зростаючим інтересом до вивчення термінів як головних компонентів фахових мов, а також проявом зацікавленості до таких феноменів, як фаховий текст та його науково-технічний переклад. Активні процеси термінотворення, що відбуваються в даній терміносфері, супроводжуються значною варіативністю найменувань і зумовлюють необхідність упорядкування та уніфікації авіаційної терміносистеми, не кажучи вже про специфіку генези авіаційних термінів, оскільки йдеться про англійську мову як мову-продуцент термінологічних одиниць авіаційної сфери.

Практичну цінність дослідження адекватних способів перекладу англійської авіаційної термінології неможливо переоцінити з точки зору забезпечення безпеки польотів. Згідно зі звітом Міждержавного авіаційного комітету, поява авіакомпаній країн СНД на міжнародних повітряних трасах призвела до значного збільшення авіаційних подій і катастроф через допуск льотного складу до роботи на них без відповідного рівня їх професійної підготовленості. Основними причинами авіаційних катастроф є недостатнє взаєморозуміння в процесі ведення пілотами радіообміну із диспетчерським пунктом аеропорту, некоректний переклад авіаційних термінів та їхнє передавання по каналах радіозв'язку на диспетчерський пункт та ін.

Метою статті є дослідження способів перекладу авіаційних термінів-скорочень як найпродуктивніших способів термінотворення в аналізованій терміносистемі. Дослідження, яке проводилось на основі матеріалу вибірки термінів авіаційної сфери, складеної шляхом суцільного перегляду спеціальної літератури та словників, показує, що одним з найбільш

поширених способів утворення термінів для позначення понять у сфері авіації є **аббревіація**. У сфері авіації поширене вживання аббревіатур спричинене відносною чисельністю багатокомпонентних термінологічних словосполучень.

В досліджуваній сфері аббревіація є одним із видів економії мовних засобів, який слугує компресії інформації на лексичному рівні, наприклад, *EPRM – Erasable Programmable Read Only Memory – запам'ятовуючий пристрій*, *STARS – Standard Terminal Arrivals – стандартний маршрут проходу в зону аеродрому*, *ABES – airbreathing engine system – повітряно-реактивна установка* [11].

Природа побудови та вживання скорочень різноманітна. Буквенні скорочення широко використовуються в авіаційній термінології в якості текстових скорочень шифрів та науково-технічних термінів [6]. Текстові скорочення вживаються при частому повторенні терміна з метою організації більш стислого та зв'язного тексту. В такому випадку скорочення будуються шляхом збереження початкових літер терміну: *act of unlawful interference – AUI – акт незаконного втручання*, *improvised explosive device – IED – вибуховий пристрій*, *screening checkpoint – SCP – контрольно-пропускний пункт*, *component test memo – CTM – перевірка знань льотного екіпажу*, *control terminal centre – CTC – пункт міжнародного зв'язку* [9].

Розповсюдженні також скорочення, за допомогою яких у сфері авіації виконують шифрування. При скорочення зберігають або початкові літери, або приголосні певного слова: *AI – відділ авіаційного штабу, начальник відділу*, *A1 – перший клас*, *B – Boeing – Боїнг (літак)*, *Ant – Antonov – Антонов (літак)*, *TU – Tupolev – Туполев (літак)*, *Arr – arrival – прибуття*, *clb – climb – набирати висоту*, *2-D – two-dimensional – двовимірний*.

За сферою вживання скорочення можна розподілити на декілька доволі об'ємних напрямків діяльності авіації:

Назви організацій, структур, нарад, наприклад: *ICAO – International Civil Aviation Organization (ІКАО – Міжнародна Організація цивільної авіації)*, *ESRO – European Space Research Organization (Європейська організація з космічних досліджень)*, *ANC – Air Navigation Commission (АНК – Аеронавігаційний комітет)*, *SCAA – State Civil Aviation Authority (ДС ЦА – Державна служба цивільної авіації)*, *EANPG – European Air Navigation Planning Group (Європейська група аеронавігаційного планування – EANPG)* [10: 24].

Як видно з наведених прикладів, англійські аббревіатури мають різні способи їх передачі українською мовою. Так, хоч ІКАО і має переклад українською мовою, який можна було б використовувати у вигляді аббревіатури, тим не менш, в українській мові майже повністю збережена транслітерація [10]. А от аббревіація *EANPG*, так само як і *HAI* – в українській мові відповідника немає. Широко практикується переклад аналогічних скорочень українською мовою в тій же фонетичній формі, в якій воно звучить англійською.

Загальновідомі і часто вживані скорочення, що використовуються при здійсненні польоту, організації повітряного руху тощо, наприклад: *RVSM – Reduced Vertical Separation Minimum (скорочений мінімум вертикального ешелонування – RVSM)*, *ATC – Air Traffic Control (керування повітряним рухом, КІП)*, *AIP – Aeronautical Information Publication (збірка аеронавігаційної інформації, ЗАІ)*, *CNS\ATM – Communications, navigation, and surveillance\air traffic management (зв'язок, навігація і спостереження організації повітряного руху)*.

Технічні скорочення – це найчисленніший та найскладніший пласт аббревіатур. Перекладачі, які працюють з повідомленнями *AFTN* та *SITA*, знають, що аббревіатури в них складають значну частину тексту. Вони починаються з адреси, що складається з восьми літер в протоколі *AFTN*, та з семи знаків в форматі *SITA*. *AFTN*, мережа для координації з питань виконання польотів і обслуговування повітряного руху, використовує загальновідомі скорочення, особливо в повідомленнях про рух ПС (повітряного судна): *MTV – movement – рух*, *FPL – flight plan – план польоту*, *ARR – arrival – прибуття*, *DEP – departure – відправлення*, *DLA – delay – затримка* тощо. Разом з ними використовуються багато інших, наприклад: *ISO – instead of – замість*, *ADZ – advise – порада*, *FLT – flight – політ*, *TKS – thanks – дякую*, *BRGDS – best regards – з найкращими побажаннями, з повагою*.

SITA, яка вирішує більшою частиною комерційні питання, має свої скорочення. Наприклад, *ALL IN – all inclusive – все враховане*, *EXCL – excluding – виключати*, *POS –*

positioning – місцеположення, *C* – *cargo* – вантаж, *PAX* – *passengers* – пасажир, *M* – *mail* – пошта та ін [10: 25].

Відомо, що при перекладі документів ІКАО та інших організацій українською мовою перекладачі мають справу зі значними труднощами, вишукуючи відповідники в авіаційній термінології мови перекладу. Необхідно виокремити ряд проблем, які виникають при перекладі авіаційних термінів-скорочень, а саме:

Абревіатура, як правило, однозначна, а це полегшує переклад. Проте, тут необхідно додати, що разом з тим скорочення при різних референтах мають однаковий або приблизно однаковий буквенний (складовий) склад, однакову графічну форму: при майже повній невмотивованості цих одиниць (наприклад, ініціальні скорочення) навіть в широкому контексті така омонімічність створює труднощі і стає причиною перекладацьких помилок. Навіть у фаховому тексті не завжди можна бути певним у правильності вибору скорочень. Єдине, що може допомогти, це визначення контексту чи тематики тексту [3]. Наприклад, чи стосується певне скорочення пасажирських перевезень чи льотного комплексу тощо [11]. Наприклад: *AIS* – 1. *aeronautical information and charts* – аеронавігаційна інформація і карти; 2. *aeronautical information service* – служба аеронавігаційної інформації; 3. *aircraft identification subfield* – підполе розпізнавального індексу ІС; 4. *alarm indication signal* – сигнал тривоги.

Використання скорочень потребує високої компетентності учасників фахової комунікації [2]. Слід пам'ятати про те, що фахові мови постійно розвиваються, і з'являються нові абревіатури, а деякі терміни-скорочення отримують статус «рідковживаних» (як правило, такі слова потребують пояснення чи розшифрування навіть для читачів оригіналу): *ACCID* – *notification of an aircraft accident* – повідомлення про авіаційну подію – зараз ця абревіатура майже не використовується в авіації, вживають в основному кодове позначення 7700 чи 7500 [9].

Перерахуємо способи перекладу, які часто використовуються саме в сфері авіації для перекладу абревіатур:

1. Переклад відповідним скороченням. Передбачає наявність еквіваленту в українській мові. Краще за все, коли це вже усталена одиниця в мові. В мові перекладу скорочення може бути побудоване за тією ж моделлю, що й у мові оригіналу (наприклад, *AJE* – *ПРД* «повітряно-реактивний двигун»). Такі скорочення зазвичай зафіксовані у словниках скорочень. Таких скорочень доволі багато: *RCS* – *Radar Cross Section* – ЕПП – Ефективна площа розсіювання повітряної цілі; *VLSI* (*Very Large Scale Integration*) – НІС – Надвелика Інтегральна Схема.

2. Переклад відповідною повною формою слова або словосполучення. Цей спосіб використовується тоді, коли у мові перекладу відсутнє відповідне скорочення, причому для перекладу необхідно визначити повну форму скорочення у мові оригіналу (за словником або текстом оригіналу). Якщо в оригіналі скорочення вживається кілька разів, перекладач може ввести у текст перекладу відповідне скорочення у дужках після подання повної форми скорочення і далі у тексті перекладу вживати відповідне скорочення українською мовою [9]. Наприклад: *GA* – *general aviation* – авіація загального призначення, *GA* – *gliding angle* – кут планерування, *GHA* – *Greenwich hour angle* – гринвіцький часовий кут, *EURACA* – *European Air Carriers Assembly* – Асамблея європейських перевізників, *ESRO* – *European Space Research Organization* – Європейська організація з космічних досліджень, *DOC* – *direct operating costs* – прямі експлуатаційні витрати, *EAP* – *effective air path* – діюча повітряна траса.

Повна форма скорочення звичайно перекладається якомога точніше за допомогою калькування так, щоб з відповідної перекладеної повної форми можна було утворити скорочення: *ESA* – *European Space Agency* – Європейська космічна агенція – ЄКА, *FAR* – *Federal Aviation Regulations* – федеральні авіаційні правила – ФАП. Однак іноді у певних випадках доводиться відходити від дослівного перекладу з тим, щоб врахувати норми мови перекладу та повніше передати зміст скорочення: *FAL* – *facilitation of international air transport* – спрощення формальностей при міжнародних повітряних перевезеннях, *FAF* – *final approach fix* – контрольна точка кінцевого етапу заходження на посадку, *GCA* – *ground controlled approach system* – система заходження на посадку за командами з землі.

3. Транскодування скорочення. Певної закономірності щодо вибору між транскодуванням та перекладом повних форм відповідних скорочень, очевидно, немає, однак слід зауважити, що існує тенденція до транскодування англійських широко вживаних скорочень, які позначають великі організації, агентства, об'єднання, організації тощо [2]. Наприклад: *ICAO – International Civil Aviation Organization – ІКАО – Міжнародна організація цивільної авіації*, *AEROSAT – Aeronautical Satellite Council – АЕРОСАТ – Рада з використання супутників для потреб авіації*, *AFIL – air-filed flight plan – АФІЛ – переданий з борту план польоту*, *AIKMA – International Association of Aircraft Manufacturers – АІКМА – Міжнародна асоціація конструкторів авіаційної промисловості*, *INSERFA – uncertainty phase – ІНСЕРФА стадія непевності*.

Транскрипція вихідної форми скорочення допустима лише в тих випадках, коли це скорочення є назвою організації, агентства, компанії, тобто не має відповідника в мові перекладу. Так, наприклад, *BOAC (British Overseas Airways Company)*. Також цей спосіб використовується при передачі акронімів українською мовою. Наприклад, англійський акронім *EAGLE (elevation angle guidance equipment)* передається як «Ігл», тобто передається вимова самого слова, яка просто збігається зі словом, що позначає птаха – *орел*, *STAR – standard terminal arrival route – стандартний маршрут входження в зону аеродрому*, *MAP – modular avionics packaging – модульне компонування бортової радіоелектронної апаратури*.

Такі способи використовуються в авіаційних текстах рідко, окрім хіба що назв різноманітних фірм та авіаційних підприємств в різних країнах світу. Назви авіакомпаній можуть транслітеруватися – *WIZZ Air – ВІЗ Еір*, *KLM – Кей Ел Ем*.

Використовується також перенос скорочення у його оригінальній формі у текст перекладу, нерідко у сполученні з пояснювальним загальним словом: *DIP – корпус туну DIP*, *SPADE system – система SPADE – супутникова система станційного доступу з частотним ущільненням незакріплених каналів*. Найчастіше перенос оригінальної форми скорочення до тексту перекладу використовується тоді, коли у мові відсутній адекватний відповідник [8: 45].

4. Описовий метод використовується в тих випадках, коли в мові, якою перекладають, не існує еквівалента. В такому випадку доводиться звертатися до розгорнутого опису слова. Наприклад, *DEPA – deportee accompanied – депортований з супроводом*, *DEPU – deportee unaccompanied – депортований без супроводу*, *INAD – особа, якій відповідними органами відмовлено у праві на в'їзд до держави*. До такого способу в авіаційних текстах вдаються рідко, оскільки авіаційні тексти мають перш за все бути лаконічними та економними, але часто такі слова зустрічаються у відділах перевезень пасажирів. Описовий метод повністю має виявляти технічну сутність скорочення, наприклад: *WIDE – Wide-angle Infinity Display Equipment – призначена для наземних тренажерів, широко кутова система, що сприймає інформацію від ЕОМ* [10: 26].

5. Створення нового українського скорочення. Цей спосіб полягає в перекладі кореляту англійського скорочення і створенні на базі перекладу відповідно до закономірностей української абрєвіації нового скорочення в українській мові. Розглянемо декілька прикладів: *SHF – superhigh frequency – надвисока частота – НВЧ*, *RWY – runway – злітно-посадкова смуга*, *RRS – radio relay station – радіорелейна станція – РРС*, *RESA – runway end safety area – кінцева зона безпеки ЗПС*, *PNL – perceived noise level – рівень сприйманого шуму – РСШ*, *PPI plan position indicator – індикатор кругового огляду – ІКО*, *PWM – pulse width modulation – широтно-імпульсна модуляція – ШІМ*.

6. Методом прямого запозичення в українську мову можуть перекладатися марки літальних апаратів: *B737–200*, *ATR-42*, *DC-8-54*, авіаційних двигунів: *RTM322*, *TRE331–14*, *JT15D-4*, пілотажно-навігаційного обладнання: *AN/AC182*, *LRN500*, *ASR360* [10].

Отже, можна сказати, що найпопулярнішими способами перекладу є спосіб транскодування та описовий. Це зумовлено тим, що в українській мові не існує відповідників, оскільки авіаційна терміносистема ще знаходиться в стадії розвитку, тому зручніше транскодувати мовну одиницю або описати процес чи дію, яку вона передає з метою повного та правильного її розуміння.

Перспективи дослідження вбачаються в дослідженні питань нормалізації та стандартизації англійської та української авіаційної термінології.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода / Бархударов Л. С. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
2. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках. / Под ред. Швейцера А. Д. – М. : Высшая школа, 2004. – 320 с.
3. Бреус Е. В. Основы теории и практики перевода с английского языка на русский / Бреус Е. В. – М.: УРАО, 2003. – 208 с.
4. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах / Головин Б. Н. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
5. Гринёв С. В. Введение в терминологию / Гринёв С. В. – М. : Высш. шк., 1996. – 161 с.
6. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основы терминотворения: Семантический та соціолінгвістичний аспект / Д'яков А.С. – К. : Вид. дім "KM Academia", 2000. – 218 с.
7. Єнікєєва С. М. Скорочення слова як механізм формотворення та словотворення в сучасній англійській мові / Єнікєєва С.М. // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2006. – № 27. – С. 93 – 96.
8. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / Карабан В. І. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 272 с.
9. Марасанов В. П. Англо-русский словарь по гражданской авиации (English-Russian dictionary of civil aviation) / Марасанов В. П. – 2-е изд. – М.: Скорпион-Россия, 1996. — 560 с.
10. Мельниченко С. С. Перевод английских авиационных терминов / Мельниченко С. С. // Новости аэронавигации. – 2003. – № 1. – С. 24 – 26.
11. Мурашкевич А. М., Владимиров О. Н. Англо-русский словарь сокращений по авиационной и ракетно-космической технике (English-Russian aviation and space abbreviations dictionary) / Мурашкевич А. М. – М. : Воениздат, 1981. – 344 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Асмукович – аспірант кафедри англійської філології та перекладу імені Д. І. Квеселевича Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: термінознавство.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ДОЛЖЕНСТВОВАНИЯ С АНГЛИЙСКОГО НА РУССКИЙ И ИСПАНСКИЙ ЯЗЫКИ

Евгения БАРМИНА (Севастополь, Украина)

У статті розглянуто особливості перекладу модальності повинності з англійської на російську та іспанську мови на матеріалі публіцистичних текстів.

Ключові слова: модальність, повинність, переклад, публіцистичний текст, цитата, імплікація, скопос.

The article deals with the peculiarities of translation of obligation from English into Russian and Spanish on the material of publicistic texts.

Key words: modality, obligation, translation, publicistic text, citation, implication, skopos.

Нет другого явления в английском языке, которое служило бы причиной столь частых ошибок в переводе, как категория модальности [3]. Понятие модальности весьма противоречиво. Большинство авторов в ее состав включают значения, самые разнородные по своей сущности, функциональному назначению и принадлежности к уровням языковой структуры. Эта проблема имеет существенное значение и для лингвистики, и для логики, так как категория модальности принадлежит к той области языковых явлений, где их связь с логическим строем и мышлением непосредственна. Под модальностью следует понимать содержащееся в каждом предложении указание на отношение высказывания к объективной действительности. Так же широко трактует модальность швейцарский лингвист Шарль Балли: «Модальность – душа предложения. Нет высказывания без модальности» [1]. Таким образом, модальность является не просто дополнительным признаком высказывания, а фундаментальной основой реализации речевой деятельности, что необходимо учитывать при переводе.

Модальность охватывает исключительно широкий круг категорий. Между ее крайними полюсами – утверждением и отрицанием – укладываются: возможность и невозможность, вероятность и невероятность, предположение и сомнение, причем и такие тонкие смысловые оттенки, как предположение, граничащее с уверенностью, и предположение, справедливость которого может быть проверена немедленно.

Выражение собственного суждения о высказываемом является не переменным атрибутом коммуникативного общения. Именно это придает любой информации новые смысловые нюансы. Общеизвестно, что одно и то же выражение может быть понято по-разному в зависимости от средств, с помощью которых оно было передано. Авторская

оценка является важнейшей составляющей публицистических текстов. Следовательно, она должна быть адекватно передана при переводе.

Выбор тех или иных средств для передачи личностной оценки отправителем содержания высказывания зависит от коммуникативного намерения самого отправителя. Он выбирает из имеющегося набора языковых средств именно те, которые считает наиболее подходящими для данной ситуации. Следовательно, не существует жестких правил при выборе того или иного средства выражения модального компонента в тексте, хотя, несомненно, этот выбор опосредован свойствами и правилами языка, на котором создается текст.

Цель этой статьи – продемонстрировать, что при переводе столь многоаспектной категории, как модальность, необходимо сопоставлять несколько переводов одного и того же оригинала. В нашем случае это будет перевод с английского на русский и испанский языки.

Обратимся к передаче модальности при переводе цитаций. Сам характер цитирования требует от переводчика максимально точной передачи высказывания, чего невозможно добиться без сохранения модальности оригинала. Ниже в качестве английского исходного текста (АИТ) приводится отрывок из интервью американского экономиста Джеффри Сакса, представленного на новостном сайте *www.euronews.net*, и тексты перевода на русский (РПТ) и испанский (ИПТ) языки.

Jeffrey Sachs:

АИТ: “This **is the time we have to** (1) invest. We **shouldn’t** (2) go back to that consumption boom. In fact we don’t want to go back to it. But we **should** (3) use those resources to make investments. What kind of investments? Investments in our own long term sustainability, in the environment for instance. And moving to a low carbon economy, in moving to clean transportation, in weaning ourselves away from fossil fuels. These are the investments we **should** (6) make. Or we **should** (7) use our underemployed resources to lend money at very favourable terms, long-term, to finance the power sector, or the roads, or the water and sanitation in Africa.

Сакс:

РПТ: Сейчас **время** (1) инвестировать. Мы **не должны** (2) возвращаться к буму потребления. На самом деле, мы не хотим возвращаться к нему. Но мы **должны** (3) направить ресурсы на инвестиции. Какие именно? Инвестиции в наше собственное долгосрочное устойчивое развитие, в защиту окружающей среды, например. Мы **должны** (4) вкладывать в переход к экономике с низким использованием углерода, к чистому транспорту, мы **должны** (5) отучить себя от невозобновляемых источников энергии. Вот какие **нужны** (6) инвестиции. Или мы **можем** (7) за счет неиспользованных ресурсов давать деньги на очень выгодных условиях, на длительный срок, для финансирования энергетического сектора, для создания дорог, водоснабжения и канализации в Африке.

ИПТ: Ahora es el momento de (1) invertir, pero no **deberíamos** (2) volver al boom del consumo. En realidad **deberíamos** (3) utilizar esos recursos para hacer inversiones. ¿Qué tipo de inversiones? Las inversiones para nuestra propia sostenibilidad a largo plazo, el medioambiente, por ejemplo. Y pasar a una economía de bajo carbono, que impulse las energías limpias para el transporte, y reduzca nuestra dependencia de los combustibles fósiles.

Debemos (7) utilizar nuestros recursos subyacentes en ofrecer préstamos con condiciones ventajosas, a largo plazo, para financiar el sector eléctrico, las carreteras, los servicios de aguas en África.

(1) РПТ и ИПТ опускают модальный глагол, выражающий объективную необходимость с импликацией вынужденности. Прослеживается стремление максимально приблизить перевод к идиоматике принимающей культуры, что свойственно стратегии одомашнивания [4].

(2), (3) генерализация в РПТ и ИПТ. Модальные глаголы в английском языке передают не само действие, а отношение к нему, т. е. мнение говорящего об этом действии. Глагол *should* передает мнение говорящего о желательности совершения действия с дидактическими коннотациями наставления старшего младшему, в то время как русский глагол «должен» и испанский *deber* просто передают долженствование / необходимость в широком понимании без указания на источник, обуславливающий эту необходимость.

В ИПТ глагол, выражающий долженствование используется с условном наклонении (Modo Potencial), передающем предположение, что привносит оттенок нереальности, сомнения по поводу совершения действия.

(4), (5) добавление модального глагола в РПТ. В АИТ и ИПТ идея долженствования представлена имплицитно, модальный глагол не используется, так как идея долженствования явствует из контекста. В РПТ добавление придает дополнительный акцент необходимости совершения действия и без дидактических коннотаций.

(6) РПТ: дифференциация значения модального глагола, сопровождаемая транспозицией. Русский перевод отдает систематическое предпочтение «элегантным вариациям» [2: 225]. Преобразования являются результатом стилистической традиции, которой обязаны следовать переводчики.

ИПТ: опущение предложения с данной единицей. Возможно, переводчик счел это предложение повтором, не несущим никакой новой информации, поэтому посчитал возможным опустить его и таким образом сократить текст перевода.

(7) РПТ: еще один пример дифференциации значения модального глагола в результате следования стилистическим традициям русского языка.

ИПТ: генерализация, как и в случае с единицами (2), (3). Однако глагол *deber* теперь уже используется в изъявительном наклонении. Таким образом, речь уже идет о реальной необходимости, импликация сомнения, присутствующая во (2) и (3) единицах, отсутствует.

Интересно пронаблюдать, что происходит с модальностью при переводе заголовков. Заголовки вообще можно рассматривать как отдельный жанр. Перевод заголовка требует от переводчика особого подхода, так как задача заголовка – не только отразить содержание статьи, но и привлечь внимание потенциального читателя. Эта функция должна сохраняться и в переводе.

Вот как отразилась в переводе модальность английского заголовка:

АИТ: Appeal to Russia and China over Korean tension

РПТ: Могут ли Китай и Россия повлиять на Северную Корею?

ИПТ: Estados Unidos, Corea del Sur y Japón presionan a China para que condene los ataques de Corea del Norte(www.euronews.net).

В английском заголовке идея долженствования представлена имплицитно, однако явно прослеживается идея необходимости совершения действия, тогда как в русском переводе добавление модального глагола и преобразование структуры заголовка в вопросительное предложение привносит импликацию сомнения в возможности или даже целесообразности совершения действия. Таким образом, полностью меняется авторская модальность, что может объясняться скопосом: несмотря на так называемую «перезагрузку» отношений с США, Россия не хочет отказываться от своих давних партнеров и не изъявляет особого желания давить на них в угоду интересам США.

Испанский вариант заголовка наиболее эксплицитен. Сама идея долженствования передается при помощи глагола *presionar*, который по своему значению (вынуждать, принуждать, оказывать давление) намного сильнее английского *appeal* (призыв). Кроме того, четко указывается, кто (США, Южная Корея и Япония) кого (Китай) вынуждает совершить действие. Интересно, что при этом Россия не упоминается вовсе. Такое опущение может объясняться самим содержанием статьи. Россия там упоминается помимо заголовка только в первом предложении:

The US, Japan and South Korea are appealing for Russian and Chinese help to defuse tensions on the Korean peninsula.

Как видим, это предложение является более развернутой копией заголовка. По сути, основной призыв США, судя по содержанию статьи, обращен все же к Китаю. Поэтому, видимо, переводчик для экономии мыслительных усилий реципиента счел возможным опустить нерелевантную на его взгляд информацию.

Еще один пример перевода заголовка:

АИТ: *Greenpeace's chief: 'Stop gambling with kids' future'*

РПТ: Куми Наиду: “Хванум играть в покер будущим наших детей”

ИПТ: *Kumi Naidoo: “nuestros políticos no pueden seguir jugando al póker con el futuro de nuestros hijos y nuestros nietos”* (www.euronews.net).

В РПТ модальність долженствования виражена, як і в англійському, при допомозі повелительного наклонення. Однак, в руському перекладі спостерігається емпатизація ідеї долженствования за рахунок вибору глагола «хватит», маючого яскраву емоціональну окраску.

В іспанському ж перекладі, навпаки, відбувається нейтралізація цієї ідеї в результаті відмови від використання повелительного наклонення і вибору більш розгорнутої структури речення.

ВЫВОДЫ

1. Особливості передачі модальності при перекладі найбільш явно прослідковуються там, де закінчуються відповідності двох мов і привертається якийсь третій мов.

2. Для адекватної передачі модальності в перекладі необхідно ретельно розібратися в тих відтінках значення, які передає то чи інше засіб вираження модальності в даному контексті.

3. Вибір того чи іншого засобу передачі модальності при перекладі визначається прагненням перекладача максимально наблизитися до розмовної ідиоматики приймаючої культури.

4. Формальне відтворення ідеї долженствования в інформативних текстах є не завжди обов'язковим.

5. Перекладач може свідомо відмовитися від точної передачі модальності оригіналу заради дотримання скопоса, тому перспектива подальшого дослідження, на наш погляд, заключається в розгляді впливу скопоса на передачу модальності при перекладі.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Балли, Шарль. Французська стилістика (переклад з французького К. А. Долинина). – М.: Іноземна література, 1961. – 395 с.
2. Овсянников В. В. Точка зору перекладача: лекції по університетському перекладознавству. Учебн. посібник для студентів перекладських відділень університетів / під ред. Е. В. Овсянникової. – Запоріжжя: Просвіта, 2010. – 448 с.
3. Рецкер Я. І., Теорія перекладу і перекладська практика. Очерки лінгвістическої теорії перекладу / Додатки і коментарії Д. І. Ермоловича. – 3-є изд., стереотип. – М.: Р. Валент, 2007. – 244 с.
4. Venuti, Lawrence. The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference. – London and New York: Routledge, 1998. – 210 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгенія Барміна – асистент кафедри теорії і практики перекладу Севастопольського національного технічного університету.

Наукові інтереси: перекладознавство.

SEMANTISCHE PROBLEME IM DOLMETSCHVERFAHREN ANHAND DER GESELLSCHAFTLICH-POLITISCHEN INTERVIEWS

Леся БЕСПАЛЬЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

Семантичні проблеми в процесі усного перекладу досліджуються на лексичному та морфосинтаксичному рівні. Перший рівень охоплює такі ключові поняття, як багатозначність, семантичні запозичення, модуляція, імплікація, експлікація та парафраза. На другому рівні досліджується дослівний переклад, перестановка, додавання та опущення.

Ключові слова: усний переклад, багатозначність, семантичні запозичення, модуляція, імплікація, експлікація, парафраза, дослівний переклад, перестановка, додавання та опущення.

The article concerns the semantic problems of interpretation at the lexical and morphological levels. The first level embraces such key concepts as polysemy, modulation, implication, explication and paraphrase. The second level embraces word by word translation, transposition, addition and omission.

Key words: interpretation, polysemy, modulation, implication, explication, paraphrase, word by word translation, transposition, addition and omission.

In der Zeit der engen internationalen Mitarbeit und schnell entwickelnden Beziehungen zwischen den Ländern der ganzen Welt gewinnt Dolmetschen immer mehr an seiner Bedeutung. Alle Bereiche unseres Lebens treten aufs internationale Niveau und streben nach dem Entsprechen den weltweit anerkannten Standarten. Sowohl Politik und Wirtschaft, Kultur und Fremdenverkehr als auch Wissenschaft und Forschung sind international orientiert. Solche Entwicklungen und

Fortschritte auf allen Ebenen des Lebens stehen in enger Verbindung mit der Kooperation und Partnerschaft mit anderen Ländern der Welt. Die internationale Zusammenarbeit und damit alle diese positiven Erscheinungen sind aber selbstverständlich nur dank der gemeinsamen Sprache als Kommunikations- und Informationsmittel möglich.

Jeden Tag finden Hunderte Konferenzen und Treffen weltweit statt, wo wichtige für die ganze Welt Probleme ihre Lösungen treffen. Ohne DolmetscherInnen wären aber sowohl alle internationalen Konferenzen als auch Gipfeltreffen einfach unmöglich. Und für das 21. Jahrhundert ist das unbegreifbar und unakzeptabel. Deshalb ist die Wichtigkeit des Dolmetschens vielmal größer im Vergleich zu den früheren Zeiten. Die Lösung der Dolmetschprobleme, was die Aufgabe der SprachforscherInnen und DolmetscherInnen ist, bringt zur Lösung vieler internationalen Problemen in anderen Bereichen unseres Lebens. Je hochqualifizierter die Dolmetschleistungen sind, desto produktiver ist die Zusammenarbeit mit den anderen Ländern.

Semantische Probleme im Dolmetschenverfahren werden auf zwei Ebenen erforscht: auf lexischer und auf morphosyntaktischer. Die erste umfasst solche Schwerpunkte wie Mehrdeutigkeit, die die Unterschiede zwischen Bedeutungsfeldern und -umfängen paralleler Begriffe in der AS und ZS fixiert; semantische Entlehnung, wobei es sich um Entsprechungen auf der Ebene der Redebedeutung handelt; Modulation, die sich als „tropische Wortmutation“ beschreiben lässt; Explikation und Implikation, die der Konkretisierung und Generalisierung entsprechen d.h. die Erhöhung oder Verringerung des Explikationsgrades widerspiegeln, und Paraphrasierung als Wideregabe der Botschaft mit anderen Worten. Auf der zweiten Ebene werden in unser Blickfeld folgende Dolmetschverfahren gestellt: Wort-für-Wort-Übersetzung, wo die Rede um die Beibehaltung grammatischer Bedeutung und syntaktischer Konstruktion in den AS- und ZS-Texten ist; Permutation als Umstellung auf verschiedene Ebenen, die in der ersten Linie mit unterschiedlichen Strukturen der AS und ZS in enger Verbindung steht; Expansion und Reduktion, wo die Erhöhung bzw. Verringerung der Wortzahl in einer Übersetzung bzw. Dolmetschleistung gemeint wird; intrakategoriale Transformation als Änderung der grammatischen Bedeutung, und Transposition als Änderung der Wortart bei Invarianz des Inhalts.

Die translatorischen Transformationen werden auf den Beispielen der Texte des politischen Diskurses erforscht vom Gesichtspunkt der getroffenen Dolmetschentscheidungen, ihrer Rolle und des Einflusses auf Widerspiegelung des Sinnes und der in der AS-Texten dargestellten Situationen. Außerdem werden die Normverletzungen und -abweichungen auf grammatischer Ebene berücksichtigt und analysiert, ob die zu vermeiden wären.

Unsere Aufmerksamkeit ist den Texten des politischen Diskurses gewidmet, wobei Deutsch selbstverständlich als AS und Ukrainisch als ZS gilt. Zur Verfügung stehen 112 Beispiele der Dolmetschleistungen, die feststellen lassen, welche Transformationen auf den lexischen und morpho-syntaktischen Ebenen am häufigsten ihre Anwendung treffen und in welcher Verbindung miteinander sie vorkommen. Die Untersuchungsergebnisse der Häufigkeit ihrer Verwendung werden in der folgenden Tabelle angeführt.

Die zahlenmäßigen Angaben der Untersuchungsergebnisse

№	Transformation	mengenmäßige Abrechnung	prozentuale Abrechnung
1.	Paraphrasierung	58	52 %
2.	Explikation	46	41 %
3.	Expansion	41	37 %
4.	Permutation	14	13 %
5.	semantische Entlehnung	14	13 %
6.	Ergänzung	9	8 %
7.	Reduktion	8	7 %
8.	Implikation	8	7 %
9.	Modulation	5	4,5 %
10.	Weglassung	4	4 %
11.	interkategoriale Transformation	4	4 %
12.	Transposition	3	3 %

Laut Angaben besitzt den ersten Platz die Paraphrasierung, was eigentlich nicht erstaunlich ist, da die Rede um Dolmetschen d.h. mündliche Sprache und um gesellschaftlich-politische Interviews ist, wo die Paraphrase ihre wichtigsten Funktionen am häufigsten erfüllt. Erforschen wir einige Beispiele der Paraphrase präziser.

«Turkmenistan hat zwar große Reserven. Die Frage ist aber, ob wir oder die Russen, die bereits langjährige Lieferbeziehungen zu Turkmenistan haben, sie bekommen» [1: 1]. – «В розпорядженні Туркменістану знаходяться, безсумнівно, великі запаси енергоресурсів, проте питання полягає в тому, хто отримає до них доступ – ми чи росіяни, яких з туркменами зв'язують тривалі ділові стосунки» [2: 1].

In dem angeführten Beispiel bekommt die Dolmetschleistung dank der Paraphrasierung eine andere Formulierung im Vergleich zum gedolmetschten Satz, wobei der Inhalt aber unverfälscht bleibt. Hier ist die Rede um effektive und hochqualitative Paraphrase, da ihre Vorteile wie Vertrauensaufbau und Genauigkeit realisiert sind. Als Folge ist die Botschaft stilistisch schön und informativ genau formuliert, was alle Missverständnisse vermeiden lässt. Außer Paraphrase haben hier aber auch Permutation, Explikation und Expansion ihren Platz. Als Permutation gilt die Änderung der Wortfolge von direkter zu invertierter und der Satzgliedfolge, wenn der Nebensatz vom Zwischensatz zum Nachsatz geworden ist. In der Dolmetschleistung ist auch die Erhöhung des Explikationsgrades zu merken, was über die Explikation zeugt. Dank der Paraphrasierung in Verbindung mit der Explikation ist die Wortzahl im ZS-Text natürlich größer im Vergleich zum AS-Text, deswegen spricht man in diesem Fall über die Expansion.

«Davon bin ich überzeugt» [1: 2]. – «Так, Ви абсолютно праві» [2: 2].

In diesem Satz geht es um eine interessante Variante der Paraphrasierung, die nur unter bestimmten Bedingungen gerecht werden und die Wiedergabe des Inhalts gewährleisten kann. Vom Gesichtspunkt der lexikalischen Bedeutung von Konstituenten und von dem ganzen Satz entspricht die Dolmetschleistung dem gedolmetschten Text überhaupt nicht. Es kann aber sein, dass die Situation solche Dolmetschvariante trotzdem erlaubt, und die Paraphrase tritt in der Rolle der kommunikativen Führungstechnik vor, d.h. erfüllt ihre Funktion des Dominanzgewinns.

Der zweite Platz in der Tabelle gehört der Explikation, die beim Dolmetschen aus dem Deutschen ins Ukrainische ganz häufig hervortritt, was von den Besonderheiten der Sprachen abhängt. Im Deutschen ist es üblich, dass viele Informationen im Text implizit sind, wenn Ukrainisch mehr Explikation fordert. Das wird in den folgenden Beispielen veranschaulicht.

«Deshalb ist das Projekt der Nabucco-Pipeline so wichtig. ...aber kaum vorankommt» [11: 4]. – «Тому проект по будівництву трубопроводу Nabucco такий важливий. Але цей проект не реалізується» [12: 4].

In dem ZS-Text ist die Explikationsgrad höher als im AS-Text, d.h. der Sachverhalt wird konkreter und präziser beschrieben, was eine wichtige Voraussetzung fürs Verstehen von den ZS-Text-Empfängern ist. Die neuen Informationen, die in der Dolmetschleistung zu bemerken sind, fehlen im gedolmetschten Text auch nicht, die sind aber implizit dargestellt, d.h. aus dem Kontext erschließbar und für die AS-Text-Empfänger selbstverständlich. Deswegen ist die Rede nicht um die Ergänzung, sondern um die Explikation. Für die ZS-Text-Empfänger wäre es aber zu wenig explizite Informationen, was zu dem Missverständnissen führen könnte. Die Explikation ist in der Regel ohne Expansion unmöglich, was dieses Beispiel auch beweist.

«Was halten Sie davon?» [3: 1] – «Як Ви вважаєте, на скільки це доцільно?» [4: 1]

Wie auch in anderen Beispielen fordern hier die Empfänger des ZS-Textes mehr konkretere (explizite) Informationen, was in dieser Dolmetschvariante angeboten wird. Diese Frage wurde im Interview gestellt und der Interviewte sollte unbedingt das genau verstehen, um zu beantworten. Deshalb entsteht hier die Notwendigkeit in der Explikation, die mehrere Informationen zur Verfügung des Botschaftsempfängers stellt. Und die Explikation führt zur Erhöhung der Wortzahl, d.h. zur Expansion in der Dolmetschvariante.

Den Anteil von 37 % unter anderen Transformationen hat die Expansion, die in der überwiegenden Mehrheit der Fälle in Verbindung mit anderen Transformationen (in der Regel mit der Explikation und Paraphrasierung) hervortritt, wie man aus den vorherigen Beispielen leicht merken kann und was die nächsten Beispiele auch beweisen. Ihre reinen Erscheinungen kommen relativ selten vor.

«Der Gouverneur des Belgoroder Gebiets, Jewgeni Sawtschenko, hat jetzt meine Zeitung Moskowski Komsomolez auf Entschädigung verklagt und gewonnen» [9: 2]. – «Губернатор Белгородської області Євгеній Савченко вимагав від газети «Московский Комсомолец», де я працюю, виплати компенсацій через суд. Суд задовольнив його вимоги» [10: 2].

Die Explikation wird in diesem Fall durch die Paraphrasierung und die Explikation erreicht. Für die Empfänger gibt es im AS-Text genug explizit dargestellte Informationen, alles anderes ist aus dem Kontext erschließbar und selbstverständlich ohne irgendwelche Erklärungen. Für die Empfänger des ZS-Textes soll die Botschaft mehr explizite Informationen behalten, um unproblematisch fürs Verstehen zu sein. Außerdem wird der Text teilweise paraphrasiert, was dem ohne Ergänzungen eine Erhöhung der Wortzahl gewährleistet.

«Von der EU-Ratspräsidentschaft haben Sie vergeblich die Demilitarisierung Georgiens gefordert» [5: 3]. – «Ваші вимоги до Франції як голови ЄС щодо демілітаризації Грузії виявились безрезультатними» [6: 3].

Die Expansion ist dabei mit dem Komposita im Deutschen, die ins Ukrainische als Wortverbindung gedolmetscht wird, und mit der Explikation verbunden. Außerdem sind hier auch interkategoriale Transpositionen vorhanden, wo syntaktische Beziehungen zwischen den Wörtern geändert sind, nämlich Subjekt-Prädikat-Beziehungen. Auf solche Weise verfügt der Satz in der AS über höhere Wortzahl im Vergleich zum Satz in der ZS.

Den vierten und fünften Platz nach dem Prozentansatz nehmen die Permutation und die semantische Entlehnung, die den Anteil von 13 % in allen Dolmetschleistungen haben. Zuerst wird die Aufmerksamkeit den Beispielen mit der Permutation gewidmet.

«Was halten Sie davon?» [9: 1] – «Що Ви думаєте про це?» [10: 1]

«Wie sind Ihrer Meinung nach die Perspektiven für die Pressefreiheit in Russland?» [9: 2] – «Які перспективи, на Вашу думку, має свобода слова в Росії?» [10: 2]

«Russen haben eine hohe Toleranzgrenze, was die russische Seele betrifft» [7: 3]. – «Якщо говорити про російську душу, то в росіян високий рівень толерантності» [8: 3].

Oben werden drei Beispiele mit der Permutation angeführt, wo in zwei ersten Fällen die Änderung der Wortfolge zu erkennen ist, die von der streng geregelten Struktur der deutschen Fragen und von der ziemlich freien Wortfolge im Ukrainischen, d.h. rein grammatisch verursacht wird. Im dritten Satz liegt die Permutation an der Umstellung der Satzgliedfolge, wobei der Nebensatz vom Nachsatz zum Vordersatz geworden ist, was überwiegend stilistisch beeinflusst wird und in Verbindung mit der Thema-Rhema-Gliederung steht. Im zweiten Satz kann man aber auch über die Weglassung sprechen: die Pressefreiheit hat einen breiteren Bedeutungsumfang, dessen Bestandteil die Redefreiheit ist. Aber außer Redefreiheit umfasst die Pressefreiheit auch die Druckfreiheit, die in der Dolmetschleistung weggelassen ist.

Weitere Beispiele veranschaulichen die Verwendung von den semantischen Entlehnungen beim Dolmetschen. Dabei handelt es nicht um Wort-für-Wort-Entsprechungen, sondern um Entsprechung auf der Bedeutungsebene, d.h. dieselbe Situation und derselbe Sachverhalt werden in beiden Texten widerspiegelt. In der Regel sind das der Bedeutung und der Struktur nach nicht komplizierte Sätze, die sich ohne weit greifende Transformationen dolmetschen lassen. Semantische Entlehnungen gewährleisten in der Regel adäquate Dolmetschleistung.

«Ist es überhaupt möglich diese Situation zu verbessern?» [9: 1] – «Чи можливо якось змінити цю ситуацію?» [10: 1]

«Ein russisches Sprichwort sagt: Ein Verstand ist gut, zwei sind besser» [5: 3]. – «Російське прислів'я говорить: одна голова добре, а дві – краще» [6: 3].

«Heute ist das Gegenteil der Fall» [11: 4]. – «Сьогодні ситуація протилежна» [12: 4].

8 % von der gesamten Zahl der Transformationen beträgt die Ergänzung, die vorhanden ist, wenn die hinzugefügten Informationen im Ausgangstext überhaupt nicht (sogar nicht implizit) dargestellt sind. Die nächsten Beispiele behalten solche Informationen, die aus dem Kontext kaum erschließbar sind, deswegen spricht man über die Ergänzung, die immer zur Erhöhung der Wortzahl führt, was man in den angeführten Sätzen auch beobachten kann. Nicht zufällig kommt diese Transformation ziemlich oft im Dolmetschverfahren vor. Der ukrainische Empfänger der Dolmetschleistung laut der sprachlichen Tradition fordert mehrere Angaben über den bestimmten Sachverhalt und seine präzisere Beschreibung, was eine obligatorische Voraussetzung fürs glasklare

Verständnis der Botschaft ist. Deshalb ist die Ergänzung so umfangreich, wenn die beiden Texte verglichen werden. Und nicht nur die wichtigsten Problemen werden konkreter beschrieben, sondern auch die zusätzliche Informationen werden angeboten.

«Slobodan Samardzic, Serbiens Minister für Kosovo, schließt eine Militärintervention aus» [13: 1]. – «Слободан Самарджич, сербський міністр у справах Косова та Метохії, виключає можливість проведення Белградом воєнної операції з вторгнення» [14: 1].

«Die Bundesregierung Deutschlands hat dem Bundestag 1997 mitgeteilt, in der Behörde gebe es nur 15 ehemalige Hauptamtliche» [13: 1]. – «У 1997 році правління Німеччини повідомило бундестагу, що у Федеральному відомстві по вивченню архівів «Штазі» працює всього 15 колишніх штатних співробітників МГБ» [14: 1].

Wenn man semantische Probleme im Dolmetschverfahren erforscht, darf man sich kaum mit den vorhandenen Transformationen isoliert voneinander beschäftigen, da viele von denen eine Kausalkette bilden und miteinander fest verbunden sind. So z. B. Paraphrasierung tritt oft in Verbindung mit Explikation oder Implikation vor, die meistens die Expansion oder die Reduktion entsprechend verursachen. Weglassung und Ergänzung sind auch ohne Expansion und Reduktion kaum möglich. Deshalb veranschaulichen die meisten Beispiele die Verbindung zwischen verschiedenen Transformationen, die aber nicht gleichmäßige Häufigkeit ihrer praktischen Anwendung abhängig von gedolmetschten Texttypen und von der AS und der ZS haben, da unterschiedliche Texttypen verschiedene Dolmetsch- oder Übersetzungsmethoden fordern und andere Sprachen entweder nach der Erhöhung oder nach der Verringerung des Explikationsgrades streben.

Solche Ergebnisse werden damit erklärt, dass die Paraphrase beim Dolmetschen zwar im politischen Diskurs selbstverständlich ist die Tatsache berücksichtigend, dass die AS und die ZS ganz unterschiedlich sowohl grammatisch als auch lexikalisch sind. Die Häufigkeit der Explikationsanwendung, die in enger Verbindung mit der Expansion hervortritt, wird mit der Spezifik der ukrainischen und deutschen Sprache erklärt. Ukrainisch strebt nach dem höheren Explikationsgrad im Gegensatz zum Deutschen, d.h. nach der konkreteren und präziseren Beschreibung des Sachverhalts, wobei alle beim Dolmetschen zugegebenen Informationen im AS-Text implizit behalten werden.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Wir haben keinen Grund, auf Gazprom eifersüchtig zu sein: Interview mit Andris Piebalgs für Handelsblatt/Helmut Hauschild. – 2 S. – vom 01.10.2008// <http://www.handelsblatt.com/>
2. У Європы «нет причин ревниво относиться к «Газпрому»: интервью с Андрисом Пибалгсом для газеты Handelsblatt/Гельмут Хаусшилд. – 2 с. – 01.10.2008// <http://www.newsland.ru/>
3. Die Krise hat erst begonnen: Interview mit Alexander Müller für Spiegel/Petra Bornhöft, Christian Schwägerl. – 3 S. – vom 15.06.2008//<http://www.spiegel.de/>
4. Кризис только начался: интервью с Александром Мюллером для журнала Spiegel/Петра Борнхефт, Кристиан Швэгерль. – 3 с. – 15.06.2008// <http://www.spiegel.de/ru/>
5. Ohne Optimismus: Interview mit Olga Kitowa für Tageszeitung/ Mascha Rybakowa. – 2 S. – vom 22.11.2007// <http://www.tageszeitung.de/>
6. Без оптимизма: интервью с Ольгой Китовой для газеты Tageszeitung/Маша Рыбакова. – 2 с. – 22.11.2007// <http://www.tageszeitung.de/>
7. Sicherheit ist unteilbar: Interview mit Sergej Lawrow für Süddeutsche Zeitung/Sonja Zekri. – 3 S. – vom 15.10.2008// <http://www.sueddeutsche.de/>
8. Неделимость безопасности: интервью с Сергеем Лавровым для газеты Süddeutsche Zeitung/Соња Цекри. – 3 с. – 15.10.2008// <http://www.sueddeutsche.de/>
9. KGB-Männer schießen ohne Vorwarnung: Interview mit Irene Langemann für Die Welt/ Benjamin Gajkowski. – 3 S. – vom 07.04.2008//<http://www.welt.de/>
10. Люди из КГБ стреляют без предупреждения: интервью с Ирене Лангеман для газеты Die Welt/Беньямин Гайковски. – 3 с. – 07.04.2008//<http://www.welt.de/>
11. Wir wollen keine Konfrontation: Interview mit Wladimir Kotenew für Rheinischer Merkur/Hans-Joachim Neubauer, Michael Ruz, Thomas Gutschker. – 4 S. – vom 17.10.2007//<http://www.rheinischer-merkur.de/>
12. Мы не хотим никакой конфронтации: интервью с Владимиром Котеневым для газеты Rheinischer Merkur/Ханс-Йоахим Нойбауер, Михаэль Руд, Томас Гучкер. – 4 с. – 17.10.2007// <http://www.rheinischer-merkur.de/>
13. Offene Bedrohung für Serbien: Interview mit Slobodan Samardzic für Die Presse/Helmar Dumbs. – 2 S. – vom 11.10.2007// <http://www.presse.de/>
14. Очевидная угроза для Сербии: интервью с Слободаном Самарджичем для газеты Die Presse/Хельмар Думбс. – 2 с. – 11.10.2007//<http://www.presse.de/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Беспальченко – асистент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: перекладознавство, усний переклад у суспільно-політичній сфері.

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТОРИННИХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНІВ М.МІТЧЕЛ "GONE WITH THE WIND" ТА ДЖ.ГОЛСУОРСІ "THE FORSYTE SAGA")

Тетяна БІДНА (Кіровоград, Україна)

У статті йдеться про гендерні особливості представлення текстових концептів Жінка та Чоловік; досліджуються лексичні розходження між текстами оригіналів та перекладів художнього твору, зумовлені гендерним фактором. Особлива увага приділяється аналізу міжстильової та стилістично забарвленої лексики.

Ключові слова: гендер, гендерлект, гендерні стереотипи, текстові концепти, лексичні одиниці, способи відтворення, міжстильова та стилістично забарвлена лексика.

The article under consideration runs about gender peculiarities of rendering of text concepts Woman and Man. The lexical differences between source and target texts caused by the gender factor are being discussed. The author analyzes the frequency of using neutral and connotative lexis by translators of both genders.

Key words: gender, genderlect, gender stereotypes, text concept mapping, lexical units, ways of rendering, interstylistic neutral and connotative lexis.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. На етапі сьогодення важливу роль у розвитку філологічних наук відіграє психолінгвістика, яка дозволяє по-новому поглянути на комплексність та багатогранність когнітивної діяльності людини. Використання її здобутків у царині художнього перекладу спонукає по-іншому оцінити психічні процеси творення та відтворення тексту, який сприймається як кінцевий результат (втілення) взаємодії когнітивних і мовних структур індивіда. Крім того, саме когнітивний аспект перекладу пояснює природу виникнення розбіжностей, які можна помітити при співставленні ВТ та ПТ. Наявність останніх вважається результатом омовлення характерологічного профілю мовної особистості, яка створює текст, тобто залежить від соціальної статі чи-то автора, чи-то перекладача, яка й визначає появу характерних рис у гендерлекті представників обох сторін даного процесу [4: 16 – 65].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми десятиліттями питанням розгляду гендера з мовознавчих та літературознавчих засад займалися багато вітчизняних та зарубіжних науковців (В. Агеєва, О. Антинескул, О. Бондаренко, Н. Борисенко, О. Горошко, М. Дмитрієва, А. Кириліна, О. Козачишина, А. Мартинюк, С. Охотнікова, Л. Ставицька, О. Кісь, Г. Улюра та ін.). Однак підхід до гендера як важливої складової ідіолекту автора, що має враховуватися в процесі перекладу, не отримав достатнього висвітлення у сучасних розвідках. Наявні результати представлені передусім у дослідженнях зарубіжних науковців (Р. Аройя, Б. Карубі, У. Ніссен, Ш.Саймон, Л. фон Флотов, С. Шофер, О. Бурукіна, А. Вандишева, Т. Казакова, В. Красильнікова, О. Мойсова, А. Сбітнєв, В. Траїліна, Т. Фесенко та ін.). Розвідки у вітчизняному та російському перекладознавстві не є численними та представлені передусім такими іменами, як А. В. Вандишева (відтворення гендерно орієнтованої лексики у різних картинах світу); С. В. Засекін (відмінності у виборі мовних засобів, використаних для реалізації концептуальної інформації представниками обох статей); В. Г. Красильнікова (мовленнєві прояви мовної особистості перекладача у тексті перекладу на семантичному рівні); О. Б. Мойсова (лексико-граматичні розходження між текстом оригіналу та текстом перекладу); Ю. Олексійчук (гендерні особливості перекладу синтаксичних структур) та О. Ф. Сизова (відтворення в перекладі гендерної ідентичності авторів українського жіночого поетичного дискурсу).

У центрі уваги художнього перекладу стоять такі поняття як мовна особистість автора та перекладача, а також художній текст із ключовими концептами Жінка та Чоловік, завдяки яким створюється гендерна ієрархія твору. Відтак видається доцільним дослідження функціонування категорії «гендер» у наступних ракурсах: 1) визначення впливу гендерної складової мовної особистості автора на створення гендерної ієрархії художнього тексту та ключових одиниць (концептів *Жінка* та *Чоловік*) на прикладі окремих художніх образів; 2) розгляд способів прояву мовної особистості перекладачів у вихідному тексті при реалізації цих ключових

елементів художнього тексту – концепту *Людина* із його статевими складовими *Жінка* та *Чоловік*.

Відтак, ставимо за мету з'ясувати лексичне наповнення текстових концептів *Жінка* та *Чоловік* за системою мікрополів, що віддзеркалюють стереотипні уявлення про риси, притаманні представникам обох статей (ідеали жінки та чоловіка, розумові риси, ступінь переживання сильних емоцій, вимоги до поведінки), створених М. Мітчел та Дж. Голсуорсі, та проаналізувати особливості їхнього відтворення за зазначеними ракурсами із врахуванням гендеру перекладачів. Об'єктом дослідження є гендерні особливості представлення текстових концептів *Жінка* та *Чоловік*, предметом – лексичні розходження між текстами оригіналів та перекладів художнього твору, зумовлені гендерним фактором.

Наукові результати. Найвні дослідження чоловічої та жіночої мовленнєвої поведінки в англійській, німецькій, українській та російській мовах (Ф. Браун, А. Готбургзен, О. Єсперсен, І. Замель, А.В. Кирилина, Р. Лакоф, С. Міль, Л.О. Ставицька, М. Томська, З. Трьоммель-Пльотц) стверджують наявність специфічних гендерних рис, які втілюються зокрема на морфологічному рівні. До стереотипних уявлень про жіноче мовлення належать твердження про консервативність, тяжіння до мовної норми та уникнення всього, що їй не відповідає, середньостатистичним набором слів (так, О. Єсперсен рекомендує при вивченні іноземної мови користуватися книгами, написаними жінками, тому що вони пропонують чисту літературну мову з лексикою, яка є найуживанішою, без екскурсу в шар архаїзмів чи неологізмів та безпосередньо стосується навколишнього світу) [19: 232 – 240]; та використанням конотативно нейтральних слів та виразів, надзвичайно активних зменшувально-пестливих та збільшуваних імен. Чоловіче мовлення, навпаки, характеризується відхиленням від норми, тяжінням до неологізмів, новоутворень, діалектизмів, рідкісних слів, якщо вони можуть якнайточніше висловити чоловічу думку; багатшим словниковим запасом [14: 12 – 20; 1; 18: 28 – 37; 23: 51; 27-41Б: 169; 5: 128 – 129].

Отримані нами результати при порівнянні мовленнєвої діяльності М. Мітчел та Дж. Голсуорсі при створенні концептів «Жінка» та «Чоловік» частково відхиляються від існуючих стереотипів або інколи навіть спростовують їхнє існування. Аналізуючи тексти оригіналів, з'ясовано, що жінкою-автором використано 48,2% стилістично нейтральної, або міжстильової лексики для змалювання представниць слабкої статі, в той час як у чоловіка ця цифра є більшою та складає 54,2%. У текстах перекладів, виконаних представниками обох статей, спостерігаємо значні розбіжності у відсотковому вживанні стилістично нейтральної лексики: у жінок – від 40,35% у Т. Озерської, Т. Кудрявцевої до 49,05% у Ю. Шльоссер та 51,7% у М. Лоріє, а у чоловіків – від 36,7% у Р. Доцента та 40,8% у М. Бехайм-Шварцбах до 47,2% у О. Тереха. При представленні концепту Чоловік обидва автори використовують більший відсоток міжстильової лексики, аніж при представленні Жінки: М. Мітчел – 57,43% та Дж. Голсуорсі – 64,05%. Така ж тенденція спостерігається у всіх текстах перекладу: у жінок від 46% (М. Лоріє) до 55,7% (Т. Озерська /Т. Кудрявцева) та 65,6% (Ю. Шльоссер); у чоловіків – від 54,3% у Р. Доценка до 55,7% у О. Тереха та 61% М. Бехайм-Шварцбаха. Отримані результати спростовують стереотипні уявлення про притаманність нейтральної лексики переважно жіночому мовленню.

Перейдемо до детальнішого аналізу окремих категорій. Обсяг даної статті обмежує нас розглядом вживання лише розмовної, застарілої та зневажливої лексики. Твердження про притаманність розмовної лексики мовленню чоловіків підтверджується текстами оригіналу: при представленні образів жінок та чоловіків у М. Мітчел ця цифра є нижчою та складає 1,83% та 3,9% у порівнянні з Дж. Голсуорсі, у якого вона досягає 5,6% та 5,61. Даний стереотип також підтверджується у текстах німецькою мовою: у Ю. Шльосер 10,3% та 9,4%, а у М. Бехайм-Шварцбаха – 17,7% та 11,92%. В інших перекладах отримані дані не є переконливими. Так, порівняйте результати аналізу текстів українською та російською мовами: 18% та 22,6% у Т. Озерської / Т. Кудрявцевої; 23,22% та 21,97% у Н. Волжиної, М. Лоріє, М. Богословської-Бобрової, Н. Вольпін; 15,7% та 22,7% у О. Тереха та 19,4% і 23,36% у Р. Доценка: *You're a smart girl, Scarlett, and I figger, yes, you could have helped him preferrin' you* [20: 651]. – *Du bist ein gerissenes Mädchen, Scarlett, und wirst schon etwas dafür können, dass er dich lieber hatte* [21: 741] – *Ву спритнячка, Скарлет, і я певен, що ви допомогли*

йому вибрати саме вас [7: 209]. – Вы – женщина ловкая, Скарлетт, и я считаю: да, вы помогли ему переметнуться [8: 674];

Her neck, rising from the black taffeta sheath of her basque, was creamy-skinned, rounded and slender, and it seemed always tilted slightly backward by the weight of her luxuriant hair in its net at the back of her head [20:58] – Округла й тонка, злегка смаглява шия ледве проступала з-під стоячого коміря чорної шовкової сукні, а голова завжди здавалася трохи відхиленою назад під вагою розкішної кучми волосся, стягнутого на потилиці вузлом під сіткою [7: 47]. Крім того у деяких випадках перекладачі, переважно чоловіки, відтворюючи розмовну лексику, додають додаткові ознаки лайливості чи зниженості: "That's your opinion," said Scarlett rudely, wishing it were permissible to smack old ladies' jaws [20: 672] (розм.) – Das meinen Sie, erwiderte Scarlett abweisend. Am liebsten hätte sie der Alten eins auf den Maul geben (розм., груб.) [21: 766] – Це вам так здається, - грубувато відрізала Скарлетт, шкочуючи, що не може дати старій по мармизі [7: 234] (вульг.) – Это вы так думаете, - грубо оборвала ее Скарлетт, жалея, что нельзя надавать старухе по щекам (разг.) [8: 695].

Наступним етапом в нашому аналізі є розгляд застарілої лексики, відсоткове співвідношення якої підтверджує валідність існуючих стереотипів та є вищим у творі чоловіка (у Дж. Голсуорсі 3%), аніж у жінки (у М. Мітчел 2,75%). У текстах перекладу найвищий відсоток має М. Бехайм-Шварцбах (1,92% та 3,7%) та Р. Доценко (3,79% та 0%), за ними слідує переклади Н. Волжиної, М. Лоріє, М. Богословської-Бобрової, Н. Вольпін (2,2% концепт Чоловік); далі – Ю. Шльосер (1,85% та 1,05%) та О. Тереха (1,85% та 0%); найменший відсоток мають переклади Т. Озерської / Т. Кудрявцевої (0,94% при представленні образу Чоловіка):

"Good God!" cried the doctor, thunderstruck, for it had never occurred to him that the curiosity of a chaste woman concerning her unchaste sisters was so devouring [20: 759] – "Herr Du meine Güte!" Der Doktor war wie vom Donner gerührt. Nie hatte er geahnt, dass eine keusche Frau von so verzehrender Neugier nach ihren unkeuschen Schwestern geplagt werden könnte (заст.) [21: 874].

A tall woman, with a beautiful figure, which some member of the family had once compared to a heathen goddess, stood looking at these two with a shadowy smile [16: 20]. – Осторонь стояла висока ставна жінка, що її один Форсайт порівняв колись із поганською богинею; вона дивилася на молоду пару, ледь усміхаючись (заст.) [3: 14].

При аналізі наявності зниженої та лайливої лексики не підтвердився стереотип про прагнення жінок до використання передусім загальноживаної лексики та уникнення зниженої. Так, у романі М. Мітчел для представлення концептів «Жінка» та «Чоловік» використано достатньо високий відсоток останньої (відповідно, 7,3% та 9,9%), у той час як у Дж. Голсуорсі – лише 4,67% та 3,4%. Подібна ж тенденція спостерігається у перекладах, виконаних жінками, які мають високий відсоток: 8,49% та 6,25% (у Ю. Шльосер), 6,87% та 7,54 (у Т. Озерської / Т. Кудрявцевої) до 2,77% та 1,68% (у О. Тереха) та 3,78% й 3,74% (у Р. Доценка). Підтвердили даний стереотип лише тексти М. Лоріє, Н. Вольпін (3,57%): *loose women* (М. Мітчел) – *solche Frauenzimmer* (зниж.) (М. Бехайм-Шварцбах) – *nomina* (лайл.) (Р. Доценко) – *потаскуха* (сниж.) (Т. Озерська, Т. Кудрявцева).

Отримані результати дозволяють зробити висновки, що, по-перше, стереотипи існування відмінностей між жіночим та чоловічим мовленням підтверджується на прикладі окремих мов (американська та британська англійська та німецька мови) та при відтворенні певної групи мовних засобів (вживання міжстильової та розмовної лексики жінками й чоловіками); та, по-друге, мовленнєві прояви особистості перекладача у текстах не можна вважати такими, що залежать та визначаються виключно соціальною статтю. Вони є скоріше індивідуальними виявами мовленнєвої особистості тлумача, викликані своєрідним баченням того чи іншого явища чи художнього образу та втіленням індивідуального перекладацького рішення. Перспективою подальших досліджень може стати аналіз синтаксичного рівня текстів оригіналу та перекладів із врахуванням особливостей гендерної мовної особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гендерний розвиток у суспільстві. (конспекти лекцій). – 2-е вид. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 351 с.
2. Голсуорсі Дж. Сага о Форсайтах / Джон Голсуорсі. – Режим доступу: Библиотека Альдебаран: <http://lib.aldebaran.ru>

3. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів: трилогія; [пер. з англ. О.Тереха] / Джон Голсуорсі. – К.: Вища школа, 1982. – 880 с.
4. Засекін С. В. Психолінгвістичні аспекти перекладу: навчальний посібник/ С. Засекін. – Луцьк: ВІЕМ, 2006. – 144 с.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. Маслова. – М.: Издательский центр Академия, 2001. – 208 с.
6. Мітчел М. Розвіяні вітром: [роман]: в 2 кн.; [пер. з англ. Р.І. Доценка] / М. Мітчел. – Кн. 1. – Харків: Фоліо, 2004. – 591 с.
7. Мітчел М. Розвіяні вітром: [роман]: в 2 кн.; [пер. з англ. Р.І. Доценка] / М. Мітчел. – Кн. 2. – Харків: Фоліо, 2004. – 590 с.
8. Митчелл М. Унесенные ветром: [роман]; [пер. с англ. Т. Озерской, Т. Кудрявцевой] / М. Митчелл. – М.: Эксмо, 2006. – 992 с.
9. Митчелл М. Унесенные ветром: [роман]; [пер. с англ. Е. Диденко] / М. Митчелл. – Т. 2. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 640 с.
10. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
11. Словарь русского языка: В 4-х т./ АН СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. А.П. Евгеньевой. – 3-е изд. стереотип. – М.: Русский язык, 1985-1988.
12. Словник української мови: у 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
13. Хорошильцева Н. А. О разграничении понятий «гендерная метафора» и «метафора пола» / Н. А. Хорошильцева // Философские проблемы культуры, политики и права: Сборник научных статей. – Ставрополь: Изд-во Ставропольского государственного университета, 2003. – С. 15 – 18.
14. Braun F. Reden die Frauen anders? Entwicklung und Position in der linguistischen Geschlechterforschung // Adam, Eva und die Sprache. Beiträge zur Geschlechterforschung / Herausgegeben von K.M. Eichhoff-Cyrus. – Band 5. – Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag. – S. 9 – 26.
15. Duden “Das große Wörterbuch der deutschen Sprache”: in 6 Bd. / [hrsg. u. bearb. vom wissenschaftl. Rat u. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von G. Drosdowski]. – Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 1976–1981. – 2992 S.
16. Galsworthy J. The Forsyte Saga / John Galsworthy // The Project Gutenberg EBook of The Forsyte Saga
17. Galsworthy J. The Forsyte Saga: Roman / John Galsworthy // [übers. aus dem Englischen v. J. Schlösser]. – München: Piper Verlag, 2004. – 1112 S.
18. Gottburgsen A. Kleiner Unterschied, große Wirkung: Die Wahrnehmung von weiblichem und männlichem Kommunikationsverhalten // Adam, Eva und die Sprache. Beiträge zur Geschlechterforschung / Herausgegeben von K.M. Eichhoff-Cyrus. – Band 5. – Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag. – S. 27 – 41
19. Jespersen O. The woman // The feminist critique of language: a reader/ [edited by] Deborah Cameron. – 2nd [rev.] ed. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 225 – 241.
20. Mitchell M. Gone with the Wind / M. Mitchell. – New York: Scribner, 2007. – 960 p.
21. Mitchell M. Vom Winde verweht / M. Mitchell; [übers. aus dem Amerikanischen v. M. Beheim-Schwarzbach]. – Berlin: Ullstein, 2006. – 1120 S.
22. Samel I. Einführung in die feministische Sprachwissenschaft / I. Samel. – 2., überarb. und erw. Aufl. – Berlin: Erich Smidt, 2000. – 240 S.
23. Webster’s Third New International Dictionary of the English Language Unabridged with Seven Language Dictionary: in 3 vol. – Chicago, London, Toronto, Geneva, Sydney, Tokyo, Manila: Encyclopedia Britannica Inc., 1976. – 3136 p.
24. Woolf V. Women and fiction/ V. Woolf // The feminist critique of language: a reader/ [edited by] Deborah Cameron. – 2nd [rev.] ed. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 47 – 53.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Бідна – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства, викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: художній переклад, гендерні аспекти перекладу, семантико-стилістичний аналіз художніх творів.

УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ ХІХ –ГО СТОЛІТТЯ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧІ ТА КРИТИКИ ПЕРЕКЛАДУ

Ольга Білоус (Кіровоград, Україна)

Специфіка взаємодії літератур полягає в конкретних завданнях, з’ясування яких дозволяє відрізнити одичинне й загальне, новаторське й традиційне, а також те концептуально унікальне, що властиве письменству українського народу

Ключові слова: художній переклад, знакові поняття в перекладі, національна своєрідність художнього твору.

The peculiarity of different literatures’ interaction lies in concrete tasks, the clarification of which allows to differentiate single and common; innovative and traditional and also the conceptual unique thing that is peculiar to the Ukrainian people literature.

Key words: literary translation, significant concepts in translation, national character of a work of art.

Відмінність художнього перекладу від оригінальної творчості складається насамперед у прямій залежності від об’єкта перекладу. Перекладач дає творові нове життя з тим, щоб його інтерпретація адаптувалася в іншому соціально-історичному й національному середовищі незалежно від часу створення оригіналу. Ця риса художніх явищ полягає не в стилі, не в історичному тлумаченні, а радше в можливості проникнення досвіду в свідомість реципієнта за рахунок універсальної організації семантико-символічної структури. Звідси – специфічне розуміння природи осмислюваного феномену, завдяки якому батько трагедії

Есхїл, коли зображує «священний жах, що приголомшує душу», і досі впливає на сучасників, не зважаючи на відстань у часі [14: 154 – 186].

Переклад, за словами В.Белінського, дозволяє певною мірою перевтілити оригінал для того, кому він «недосяжний через незнання мови», даючи «можливість насолоджуватися ним, а також оцінювати його» [5: 407]. Подібне трактування майже цілковито заперечує тезу про принципову неперекладність або ж перекладність. Як стверджує П. Топер, таке питання на рівні концепції перекладності важко обґрунтувати. Йдеться тільки про характеристику усталеної межі перекладного щодо знакових понять у кожному конкретному випадку [18: 655]. Водночас інтуїтивний підхід до закономірностей художнього перекладу на перше місце висуває аспект неперекладності, оскільки архетипна природа мистецтва втілює складний феномен, що нерідко не піддається адаптації в нових умовах. Практика конгеніальних прочитань багатьох оригінальних текстів з різних літературних систем значною мірою спростувала подібну тезу. Слід розглядати основоположну внутрішню самодостатність на рівні можливості перекладності з будь-якої мови на мову іншого народу як норми. Вона – одна з передумов розвитку світової культури [3: 28].

Це формулювання орієнтує на генералізований розгляд інтерпретації спеціалізованої мови. І. Брагінський, загалом не відкидаючи тези про всеохоплюючу перекладність, стверджує: «Принципово всі тексти можуть бути перекладені, але не всі твори вдається перекласти» [19: 206]. Йдеться про внутрішню лінгвопоетичну структуру твору, символіки, значущості умовностей. О.Довженко підкреслював той факт, що твір мистецтва не можна адекватно передати іншими образотворчими засобами. Проте майстер слова писав не про якість відтворення, а про її різновид, що більшою чи меншою мірою віддзеркалює сутність ідентичного художнього задуму мовою мети. З погляду на психологію творчості художній переклад можна розглядати як індивідуалізований акт, коли відбувається взаємообмін на рівні «об'єкт – об'єкт». Таким чином певна національна література як реципієнт привласнює конкретику досвіду, що засвоюється. Цей ракурс залежності від підходу оцінки субривнів інтерпретації – глядач – читач – слухач – зберігає чин автономності в системі зворотного зв'язку з урахуванням відмінностей першотвору.

Повноцінний переклад, за слушним твердженням А. Федорова, «втілює єдність протилежностей, які впливають на вирішення завдання, що з погляду формальної упорядкованості не піддається розв'язанню» [20: 225]. В основі такого трактування – діалектична концепція єдності загального й одиничного. При цьому одиничне у процесі взаємодії літературних явищ окреслює естетичну специфіку, зображальне й комунікативне багатство, національно-конкретне переломлення в певній культурі, своєрідність якого необхідно об'єктивно передати й відтворити мовою перекладу. Тому «переклад більшою мірою, ніж будь-яка інша праця (курсив наш – О. Б.), наголошує на взаємній залежності одиничного й загального, глибокому взаємозв'язку усіх елементів мистецтва слова, їхній взаємозумовленості і підтверджує на практиці неможливість механічно відокремити їх одне від одного» [1: 233].

Дослідження таких питань, як передача мовних реалій оригіналу (*одиничне*), досягнення ідейно-художньої й смислової адекватності першотвору (*загальне*), має передусім *практичну значимість*. Адже ще Аристотель віднайшов переконливе підтвердження, коли протидівав розмежуванню одиничного від загального, заперечуючи цим думку Платона про відтворення так званих настанов Сократа в діалозі «Федон»: «...Чи можуть ідеї, будучи сутністю речей, існувати окремо від них?» [10: 17].

Безпосередньою підставою для такої структурованої критичної інтерпретації *названих завдань* може послужити сполука загального й одиничного в перекладі (*предмет*), її обмежена семантична неверифікованість, наприклад, у діалекті, де вона набуває об'єктивно екстрапольованої визначеності. Спираючись на єдність загального й одиничного, перекладач повинен прагнути досягнути комплексної мети, адже збагачення сучасної культури без перекладацьких змагань неможливе [2: 30] (*об'єкт*). У зв'язку з цим аргументовано видається винятково багата рецепція творчості Вільяма Шекспіра в Україні, де твори великого англійського драматурга знайшли благодатний ґрунт. Ще в 1872 – 1874 рр. відомий український письменник Ю. Федькович (1834 – 1888) здійснив інтерпретацію п'єс «Гамлет» і «Макбет». Щоправда, ці твори Ю. Федькович переклав не з англійського оригіналу, а з

допомогою посередника – німецькомовної версії. Окрім того, переклад виконаний не літературною українською мовою, а гуцульським діалектом, скарбницю якого, як слушно зауважив І. Франко, перекладач вичерпав сповна і віднайшов новаторські ходи. Вони з перекладацького погляду коректні, хоч і мають діалектну основу. Використовуючи німецькомовне джерело, Ю. Федькович максимально наблизив своєю інтерпретацією реципієнта – гуцульського читача – до народного розуміння згаданих творів В. Шекспіра.

Аналогічна ідентифікація наявна в ілюстрації, що пов'язана з виданням «Справжньої історії маленького голодранця» (1866) англійського письменника Джеймса Грінвуда (1833 – 1929). Відомо, що на його батьківщині названий твір не викликав жодних відгуків. Проте «Справжня історія ...» Д. Грінвуда ще в 60-х рр. XIX століття увійшла у свідомість читацького загалу в Росії завдяки перекладацькому концепту. 1868 року Марко Вовчок опублікувала на сторінках «Вітчизняних записок» повний переклад твору англійського автора. Важливо, що Марко Вовчок (1833 – 1907) виступила не тільки в ролі перекладача, але й критика творчості Д. Грінвуда, типологічно спорідненого з її творчими устремліннями. Слово, що є своєрідним тлумаченням «голосу народу» (Ф. Гельдерлін), має диференціюючі ознаки. На них звернула увагу Марко Вовчок, критично оцінюючи й пропагуючи творчість Д. Грінвуда на сторінках її праці «Похмурі картини», опублікованої у чотирьох книгах «Вітчизняних записок» (1868 – 1869).

Органічне входження перекладного здобутку з однієї літератури в іншу наштовхує на висновок, який виявляється у зв'язку з виданням франкомовної версії повісті «Маруся» Марка Вовчка. Під час перебування письменниці в Німеччині (1859 – 1860) визначився головний напрямок її творчих зацікавлень. Він формувався упродовж восьми років, прожитих за кордоном (1859 – 1867) в активному прагненні всебічно популяризувати українську літературу в Німеччині, Франції, Англії, Бельгії та Італії. Повість «Маруся» було спочатку написана українською мовою [9: 17]. Але надрукувати її за умов переслідування українського слова в царській Росії (циркуляр Валуєва, Емський указ) було неможливо. Тому Марко Вовчок переклала «Марусю» російською мовою й на початку 1871 р. надрукувала в додатку «Для дитячого читання» в журналі «Переклади кращих іноземних письменників», що видавався за її редакцією в Петербурзі. Наступного року твір з'явився окремою книгою («Маруся. Переклад з малоросійського з малюнками Башилова і барона Клодта») у видавництві С. Звонарьова [12: 42]. Її акцентуаційні компоненти достатньою мірою слугували розкриттю образу Марусі крізь призму духовної автохарактеристики Марка Вовчка.

Відомі дослідники життя й творчості Марка Вовчка Б. Лобач-Жученко та Є. Брандіс у 1975 році вперше ввели до наукового вжитку цінні факти про участь І. Тургенєва (1818 – 1883) в справі видання твору французькою мовою. Саме завдяки його зусиллям Париж перетворився у 70-х рр. XIX століття на один із екстериторіальних центрів, покликаних поширювати передусім російську культуру, а також стати на захист українського слова в координатах діаспори. У квітні 1873 року зі змістом повісті «Маруся» ознайомився французький письменник і видавець П.-Ж. Сталь. На його прохання Марко Вовчок здійснила переклад твору французькою мовою й 7 липня 1873 року відіслала рукопис до Парижа. На думку П.-Ж. Сталю, над французькою інтерпретацією працював також її син – Богдан Маркович (1853 – 1915). У такому припущенні прихована його оцінка – з художнього боку – недосконалого перекладу. Проте, не зважаючи на його низьку якість, твір справив на французького письменника позитивне враження. Про це свідчать його окремі листи до Марка Вовчка.

П'єр-Жюль Сталь (справжнє прізвище Етцель, 1814 – 1886) не тільки творчо відредагував переклад, але й істотно переробив низку епізодів, наблизивши риси героїв повісті та її зміст до реалій французької історії. Як слушно зауважив І. Денисюк, Етцель «був щирим другом України», виявивши проникливе розуміння визвольних змагань українського народу [7: 15]. У його франкомовній версії повість була надрукована двічі в 1873 році на сторінках «Журналу виховання і розваг», а також окремим виданням. Відгуки, опубліковані на шпальтах французької періодики, засвідчили значний успіх повісті серед французьких читачів. Ідеться про сенс універсалізації цінностей цього художнього твору, що десять разів виходив у світ упродовж 1875 – 1879 рр., поглиблюючи зацікавленість Україною. Примітно,

що до одного з видань повісті “*Marusia. Dapres la legende de Marko Vovzog par Stahl*” (Paris, 1878) П.-Ж. Сталь написав вступне слово, датоване 26 грудням 1878 року. Ця передмова розкриває погляди автора на з’ясування сутності мистецтва слова, яке є мовою письменника, логіку його художніх образів, зокрема, легендарної Марусі. Окреслюючи питання про ступінь якості сприймання твору «Маруся» французьким читачем, на перший план висуваємо емоційно-образну діяльність реципієнта, для якого відмінність між оригінальним твором та його перекладом міститься в комунікативних координатах. Тому повість Марка Вовчка була, за слушною оцінкою І. Денисюка, для багатьох поколінь у Франції «підручником українознавства», а також важливим документом на користь взаємодії літератур неспоріднених народів.

Зважаючи на широкий резонанс твору Марка Вовчка у Франції,

П.-Ж. Сталь у кореспонденції з українською письменницею висловив бажання полегшити «входження» української письменниці у свідомість наукових і читацьких кіл. Про це він писав у листі від 28 липня 1865 року: «Я маю найпалкіше бажання, дорога пані, шукати Вам у нас читачів і знайти їх, але допоможіть мені, дайте мені все, що маєте перекладене, – я виберу те краще, що нам підійде, ніж Ви самі... Я напевно зможу видати перший том Ваших творів, але я хочу скласти його з найкращих Ваших творів, які не видавалися у Франції. Відберіть з усього, написаного Вами, найліпше, маючи на увазі французьких читачів» [6: 196].

Характер цих тверджень французького дослідника української літератури зумовлюється розкриттям суб’єктності, що має реальну взаємодію з об’єктом – твором мистецтва. Якщо говорити про співвідношення новаторського (П.-Ж. Сталь) й запозиченого (Марко Вовчок), то обробка Сталю є інтерпретацією зі зворотним зв’язком причинно-наслідкової моделі; концептуальне освоєння дійсності та логіка художньої побудови композиційних елементів повісті – все це не зруйноване. Натомість виразно змінився коефіцієнт її художньої довершеності, національної своєрідності: українська дівчина з берегів Дніпра нагадує національну героїню французького народу Жанну Д’арк. Тому праця Етцеля не є перекладом у функціональному значенні цього слова. Тут сама ідея аранжування протидіє завданню, щоб досягти адекватності художнього перекладу. Трансформація художніх образів відбулася завдяки П.-Ж. Сталю, його конгеніальному проникненню в тканину іншомовного тексту. Повість «Маруся» виявилася в нових умовах зрозумілою для сучасників Марка Вовчка не тільки у Франції, але й у багатьох інших країнах Західної Європи. Адже з’явилися переклади твору німецькою, англійською, італійською мовами, здійснені в 70 – 90-х рр. XIX ст. із франкомовної версії. Слід відзначити, що російською мовою твір виходив протягом 1871 – 1907 рр. вісім разів, а в 1904 р. побачив світ українськомовний переклад В. Доманицького (1877 – 1910).

Порівняльний аналіз згаданих текстів показує, що різні перекладачі, за винятком В. Доманицького, свідомо змінювали образну систему повісті, «підтягуючи», тобто, роздвоюючи її сюжетну канву з орієнтацією на читацьку аудиторію відповідних країн. У результаті подібних операцій, що впливали на рівень інтерпретації, послаблювалося розуміння єдності, оскільки був наявний переклад через мову-посередника («суб’єкт – суб’єкт»). За такого відхилення важливість перекладу може «або наблизитися до значення перекладної одиниці оригіналу, або віддалятися від нього» [4: 4]. Саме останнє відбулося з повістю «Маруся», що справедливо принесла визнання Марку Вовчку як носієві активної взаємодії української, російської, французької, німецької, англійської літератур. На цей факт однозначно вказав Іван Франко у статті «Метод і задача історії літератури» (1890), виокремивши франкомовну «переробку рукописної повісті Марка Вовчка “*Maroussia*”, котра у Франції заведена майже як підручник у школах народних» [21: 21]. У цій же праці дослідник дійшов висновку: «Шевченка і Марка Вовчка я вважаю найбільшими талантами нашої дотеперішньої літератури, найбільшими майстрами нашого слова» [21: 18].

Збірка «Народні оповідання Марка Вовчка» (1858) мала антикріпосницьку спрямованість. Їхнє значення полягало не тільки в тому, що вони об’єктивно змалювали життя селян, містили відповіді на запитання, але й у тому, що завдяки перекладним інтерпретаціям пробуджували в читачів поза межами України глибоке співчуття до народних страждань. Слід наголосити: ще в першій половині XIX століття, наприклад, у Німеччині

поширювалися неправдиві відомості про соціальний стан українського селянства. Так, Август Гакстгаузен, побувавши 1843 року в Україні, в нотатках про свою подорож виправдовував кріпосницьку систему. Його спогади містять хибну картину народного життя в Україні. На помилкові суб'єктивні оцінки Гакстгаузена опиралися згодом багато німецьких критиків, у тому числі анонімний рецензент – оглядач літературної газети “Morgenblatt für gebildete Leser”. У цій газеті, що видавалася в 1848 року В. Менцелем, критик стверджував: «Дуже помиляється той, хто думає, начебто селянам (в Україні – О. Б.) живеться незатишно в умовах кріпосного права. Їхні будинки побудовані доладно, вони прикрашені мистецьким різьбленням, одяг селян красивий, а їхнє життя безтурботне, бо їм завжди властивий соковитий гумор» [25: 25].

Подібним вигадкам протистояли сповнені драматизму реалістичні твори Марка Вовчка, а також об'єктивні нариси К.-Е. Францоza (1848 – 1904), який високо оцінював самотність творчості української письменниці.

К.-Е. Француз акцентував увагу на її умінні створити художній світ ідей і образів, розкрити життя народу у всіх його проявах, реалістично змальовуючи панорамну картину селянського буття. Німецькомовного письменника з Австрії полонили сила й розмах художніх узагальнень, що містяться в «Народних оповіданнях». У його статті про українську літературу, написаній 1887 року,

К.-Е. Француз назвав Марка Вовчка «видатним представником української прози». Критик зробив спробу окреслити значення «Народних оповідань» у контексті світового літературного процесу. З цього боку він наголошував на їхній актуальності, обґрунтовуючи потребу перекладу творів Марка Вовчка іноземними мовами. Те, що вони заслуговують всебічної рецепції, за переконанням дослідника, не підлягає сумніву. Свій висновок він підсилює фактом появи «Народних оповідань» у російськомовних перекладах І. Тургенєва відразу ж після їхньої публікації. К.-Е. Француз акцентував на гуманістичних началах, вбачаючи в них сукупність зовнішніх і внутрішніх, фізичних і духовних, інтелектуальних і моральних рис, з якими ототожнювалося відображення життя селян як визначального змісту «Народних оповідань». Австрійський критик вбачав у прозі Марка Вовчка сконцентрований вираз народності, де українська письменниця досягнула досконалості у художній моделі вираження національної думки. У її основі лежить важлива передумова – утвердження народності крізь призму фольклорних образів.

Трактування К.-Е. Францоza перегукується з позитивними оцінками творчості Марка Вовчка, які належали М. Добролюбову, Д. Писарєву, М. Чернишевському, А. Герцену, І. Тургенєву, а також Т. Шевченку. Автор «Гайдамаків» порівняв творця «Народних оповідань» з В. Шекспіром. «Шевченко після кожної розповіді кричав: «Шекспір, Шекспір!» – повідомляла В. Карташевська (1832 – 1902) брату М.Макарову в листі від 14 квітня 1858 року.

І. Тургенєв відіграв значну роль у справі популяризації творчості Марка Вовчка, надавши своє авторство перекладам «Народних оповідань». Ці російськомовні інтерпретації спричинили активне входження української тематики у свідомість чужомовного реципієнта.

Існує достатньо підстав розглядати перекладацький досвід І. Тургенєва як своєрідну вихідну «модель» тих умов, за яких у 70 – 90-х рр. розгорталася визнання Марка Вовчка поза межами України. Це стосується й інших представників українського письменства, зокрема, Т. Шевченка, Ю. Федьковича, М. Драгоманова та особливо – І. Франка. Так, наприклад, у листі до М. Драгоманова від 21 / 9 березня 1876 року І. Тургенєв писав: «Я одержав в один день і Ваш лист, і оповідання п. Федьковича. Щиро дякую Вам за такий відрадний знак уваги. Не докладаючи надмірних зусиль, я встиг прочитати Вашу передмову й можу сказати, що цілком поділяю напрямок Ваших думок... Як тільки я прочитаю оповідання п. Федьковича, то дозволю собі висловити Вам цілком відверту думку. Заздалегідь відчуваю, що в цих творах нуртує джерело живої води» [8: 110].

Такого висновку І. Тургенєв дійшов не тільки завдяки М. Драгоманову. Адже автор «Записок мисливця» був добре знайомий із творчістю Ю. Федьковича ще з початку 60-х рр. Про це свідчить лист Г. М. Цехановецького з Гейдельберга від 1 листопада 1862 року, адресований Ф. Заревичу, редакторові львівського журналу «Вечорниці»: «...Знаєте, я в захопленні від Федьковича, це – великий поет. Я читав дещо з його творів Іванові Тургенєву

– і він мав радість; я передав йому прочитати Марка Вовчка, – *nota bene*, вони що-небудь напишуть про Федьковича чи з нього перекладуть» [16: 49]. У процесі перекладу особливу роль відіграє мистецтво «відчувати» природу оригіналу, його цілісну побудову. Воно служить перекладачеві вихідною точкою для орієнтації, аналізу матеріалу, сприяючи розкриттю ідеї, образу, картини. На це звернув увагу ще 1809 року В. Жуковський, обстоюючи у статті «Про байку і байки Крилова» таку деталь: перекладач повинен мати адекватну з автором оригіналу уяву [17: 87].

З художнього боку – це складна вимога. Адже перекладач має визначити характер оригіналу, згодом створити «для себе» уявну модель, враховуючи її можливий вплив на читача. Цьому сприяє поетичне почуття, що, за словами М. Добролюбова, збуджує в читача саме той настрій, який повідомляється в оригіналі. У рецензії на видання творів Г. Гайне в перекладах М. Михайлова знаходимо висновок про природу інтерпретації: «Відчувати, а не тільки розуміти думку Гайне... Перекладаючи, необхідно проїнятися враженням від поезії Гайне» [17: 403].

Переклад слід розглядати як визначальний чинник взаємодії національних літератур. Цій проблемі властиве розмаїття і водночас складність завдань щодо пересемності художнього досвіду. Конкретні факти засвідчують: перекладацька діяльність І. Тургенева була плідною й багатогранною. Будучи особисто знайомим з М. Драгомановим, він сприяв популяризації української літератури не тільки в Росії, але й у Франції, Німеччині та Чехії. За його активного сприяння 1876 року вийшло перше повне видання творів Т. Шевченка в Празі [23].

Ім'я Марка Вовчка з часу появи її творів у російськомовній інтерпретації І. Тургенева постійно пов'язувалося з постаттю перекладача. Так, Карл-Еміль Француз відзначає значимість ролі І. Тургенева, висловлюючи при цьому жаль, що Марко Вовчок, як і Тарас Шевченко «майже невідомі в Німеччині...» Критик вбачає вагомий аргумент у потребі перекладати творчість Марка Вовчка хоча б тому, що посередником популяризації «Народних оповідання» в Росії та Франції став «не хто інший, як Іван Тургенев» [24: 317]. Австрійський дослідник прагнув виявити на тлі російської й української літератур специфіку такого літературного феномена, як Марко Вовчок. Тому не можна не відстежити закономірність, що виявляє причинний взаємозв'язок між названими перекладами української письменниці російською, польською, болгарською, сербською, хорватською, естонською, угорською, французькою та німецькою мовами. А звідси – з'ясування сутності можливої відповіді на запитання: чому жодний, за словами П. Колесника, «твір того часу не користувався такою популярністю, як «Народні оповідання» Марка Вовчка» [11: 812]. Заслуга такої популярності творів письменниці належить також українському перекладачеві К. Климковичу (1835 – 1881). Адже ще на початку 60-х рр. XIX-го століття він зробив спробу своїми перекладацькими здобутками ознайомити читацький загал німецькомовного ареалу з творами Марка Вовчка.

Як відомо, в середині 80-х рр. XIX-го століття переклади, листи й інші матеріали зі спадщини К. Климковича потрапили до І. Франка. Про це свідчить лист поета до М. Драгоманова від 15 січня 1888 року. З нього випливає висновок, що Франко мав ідею опублікувати том найбільш «цікавих листів» Навроцького, Ф. Заревича, К. Климковича для того, щоб представити цілу низку діячів української культури в художньому й міжлітературному процесах 60 – 70-х рр. XIX-го століття.

Що стосується рукописів К. Климковича, то Франко особливу увагу звернув на його переклади Тараса Шевченка й Марка Вовчка, художні досягнення яких значною мірою набули вирішального впливу на розвиток жанрової диференціації української літератури за нових суспільно-політичних умов (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М. Коцюбинський, В. Стефаник, Леся Українка, І. Франко). Цілком ймовірно, К. Климкович реалізував свій намір дати німецькому читачеві цілісне уявлення про новітні напрямки української літератури вже на початку 60-х рр. Його починання давали цінний матеріал для постановки концептуально новаторських питань для характеристики взаємодії й взаємозбагачення культур споріднених і неспоріднених народів. Ця теза була актуальною ще й тому, що українська мова, зазнаючи постійних утисків у царській Росії, відчувала природну необхідність у захисті та поширенні її мистецьких досягнень. Про це йдеться у

фундаментальній праці Івана Франка «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року»: «Між його (К. Климковича – О. Б.) посмертними паперами знайшлися спроби німецьких перекладів деяких творів Шевченка й Марка Вовчка. Вони... цікаві тим, що показують уже між тодішніми українофілами змагання бути посередниками між російською Україною і Західною Європою» [22: 318].

У журналі «Вечорниці», який редагував в 1862 – 1863 рр. К. Климкович, побачили світ два оповідання Марка Вовчка. Це були перші публікації її творів на землях Західної України. Їм передувало листування з Марком Вовчком. Особливу цінність має лист від 25 травня (6 червня) 1862 року, адресований авторові «Народних оповідань». У листі однозначно висловлюється повага К. Климковича до реалістичної творчості письменниці, яка заслужила «любов і пошану» далеко за межами своєї Батьківщини і насамперед у світі слов'янських народів. «Ваша слава ступила вже далеко і широко в слов'янському світі» [15: 246]. Процес рецепції творчості Марка Вовчка в слов'янських країнах відбувався з неоднаковою інтенсивністю. Так, наприклад, чеський письменник Ян Неруда, відзначаючи пафос «чудових оповідань» Марка Вовчка, називає письменницю у вересні 1863 року «українською Божею Немцовою» [13: 137].

Переклади К. Климковича зазнали негативних критичних оцінок з боку Івана Франка, теоретика та майстра художньої інтерпретації тексту. Як показує аналіз, його перекладацькі проби німецькою мовою, хоч і не містять адекватного прочитання поезії Тараса Шевченка та оповідань Марка Вовчка, але все ж заслуговують на увагу. Вони характеризують різні рівні перекладацького мистецтва. З погляду на переємність досвіду І. Франко зробив новий власний переклад добірки творів Т. Шевченка.

Розглядаючи домінуючі ознаки взаємодії літератур як систему ланок, можна з упевненістю стверджувати, що Івану Франку належить визначальна роль у дослідженні складових цієї системи – міжлітературних зв'язків, рецепції та перекладу.

Специфіка взаємодії літератур полягає в конкретних завданнях, з'ясування яких дозволяє відрізнити одиничне й загальне, новаторське й традиційне, а також те концептуально унікальне, що властиве письменству українського народу. До цих завдань належить визначення взаємозалежності тих компонентів загального історико-культурного контексту, які спричиняють перспективу бачення основних рис сприйняття української літератури в координатах діаспори в органічному зв'язку з функціонуванням екстериторіальних центрів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абызов Ю. Престиж переводчика // Дружба народов. – 1978. – № 4. – С. 230 – 238.
2. Ажнок М. Т. Стиль «Гамлета» В. Шекспира как проблема перевода // Дис. канд. филол. наук. – Ужгород, 1978. – 216 с.
3. Актуальные проблемы теории художественного перевода. – М., 1967. – Т.1. – 369 с.
4. Бакаева М. Проблемы перевода английской поэзии на узбекский язык (на материале переводов произведений Байрона): // Автореф. дис. канд. филол. наук. – Ташкент, 1980. – 20 с.
5. Белинский В. Г. Речь о критике // Белинский В. Г. Собр. Соч. в 3 томах. – М., 1948. – Т. 2. – С. 344 – 412.
6. Брандіс С., Лобач-Жученко Б. Б. Історія однієї дружби. Марко Вовчок та П.-Ж. Етцель // Всесвіт. – 1975. – №2. – С. 193–209.
7. Денисюк І. Повернення легендарної «Марусі» // Марко Вовчок. Маруся. – Львів, 1993. – С. 3 – 19.
8. Драгоманов М. Листи до Івана Франка і інших. 1881-1886. Видав Іван Франко. – Львів, 1906. – 146 с.
9. Засенко О. Марко Вовчок і зарубіжні літератури. – К., 1959. – 180 с.
10. Зимомря М., Білоус О. Опанування літературного досвіду. Переємність традиції сприйняття творчості Тараса Шевченка. – Дрогобич: Коло, 2003. – 280 с.
11. Колесник П. Марко Вовчок // Літературна енциклопедія. – М., 1938. – Т.6. – С. 812 – 814.
12. Лобач-Жученко Б. Б. Саратовське видання повного зібрання творів Марка Вовчка // Рад. літературознавство. – 1977. – №7. – С.42 – 50.
13. Лобач-Жученко Б. Б. Літопис життя і творчості Марка Вовчка. – К., 1983. – 463 с.
14. Маковей О. Матеріали до життєписі Осипа Юрія Гординського-Федьковича. – Львів, 1910. – 336 с.
15. Марко Вовчок у критиці. – К., 1966. – 276 с.
16. Писання Осипа Юрія Федьковича. – Львів. – 1910. – Т.4. – 234 с.
17. Русские писатели о переводе. – М., 1960. – 567 с.
18. Топер П. М. Перевод художественный // Краткая литературная энциклопедия. – М., 1968. – Т.5. – С. 655 – 665.
19. Федоров А. В. О художественном переводе. – Л., 1941. – 260 с.
20. Федоров А. Искусство перевода и жизнь литературы. – Л., 1983. – 352 с.
21. Франко І. Зібрання творів у 50 томах. – К., 1984. – Т. 41. – 684 с.
22. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // І.Франко. Зібрання творів у 50 томах. – К., 1984. – Т. 41. – С. 194-470.
23. Шевченко Т. Г. Кобзар з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенева і Полонського. – Прага, 1876. – 414 с.
24. Franzos K. E. Vom Don zur Donau, Bd. 1, 3. Aufl. – Stuttgart und Berlin, 1912. – 412 S.
25. Morgenblatt für gebildete Leser. – 1848. – Nr.7. – 29 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Білоус – старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: українсько-німецькі літературні зв'язки, теорія та практика перекладу.

ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА ЯК ОБ'ЄКТ ПЕРЕКЛАДУ: ТЕКСТ-ТИПОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Надія БОНДАРЕВА (Севастополь, Україна)

В данной статье рассматриваются текст-типологические аспекты перевода экономической лексики и фразеологии. Автор классифицирует тексты экономической тематики, устанавливает соотношение типов текстов экономической тематики и статуса лексических единиц и определяет типы соответствий при переводе.

Ключевые слова: перевод, экономическая лексика и фразеология, тип текста, соответствие, классификация, функция, критерий.

The paper gives an insight into text type aspects of economic vocabulary translation. Its aim is to classify economic texts, identify text type correlation and vocabulary correspondence. Some translational strategies of economic vocabulary are determined in this article.

Key words: translation, economic vocabulary, text type, equivalent, classification, function, criterion.

На сьогоднішній день у зв'язку з розвитком міжнародних відносин, міжнародної торгівлі, економічних зв'язків між різними країнами економічний переклад стає все більш і більш актуальним і затребуваним. Але економічний переклад – це не тільки переклад банківських та фінансових документів, це переклад цілого комплексу різноманітних типів текстів. Для того щоб грамотно здійснювати переклад економічних текстів, перекладачеві необхідно бути обізнаним не лише в теорії економічних знань, тобто знати економічну термінологію і особливості оформлення офіційних фінансових документів, а й знати специфіку перекладу того чи іншого типу тексту.

Мета дослідження – детальний розгляд текст-типологічних аспектів перекладу економічної лексики і фразеології (далі ЕкономЛ та ЕкономФ). Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) класифікувати типи текстів економічної тематики;
- 2) визначити співвідношення типів текстів економічної тематики та статусу одиниць ЕкономЛ та ЕкономФ;
- 3) встановити найбільш суттєві критерії відтворення одиниць ЕкономЛ та ЕкономФ при перекладі.

Проблема типології текстів, незважаючи на своє центральне становище в загальній теорії тексту, до цих пір ще розроблена недостатньо. Не визначені загальні ознаки, які можуть бути покладені в основу типологічного опису. Це пояснюється багатоаспектністю та складністю самого феномена тексту. Різноманіття різновидів текстів ускладнює їх класифікацію.

Критерії розмежування типів текстів повинні складатися з ряду показників і охоплювати принаймні головні ознаки тексту: інформаційні, функціональні, структурно-семіотичні, комунікативні. Проте вибір критеріїв типологізації ускладнюється ще тим, що той самий текст може бути віднесений до різних груп із-за своєї власної багатоаспектності: по одному критерію він увійде до однієї групи текстів, по іншому – в іншу [2: 98].

Для перекладача проблема типології має велике значення, оскільки різні типи текстів потребують різних підходів. Тип тексту має визначити принцип перекладу. А. Лілова виділяє такі види перекладу як переклад суспільно-політичних текстів, художній переклад та науково-технічний переклад. Кожен з цих видів розподіляється на жанри. Наприклад, художній переклад включає казку, баладу, ліричний вірш тощо. А. В. Федоров називає види жанрами і виділяє три жанри: газетно-інформаційні і наукові тексти, суспільно-політичну і художню літературу [10: 200].

І. В. Корунець визначає найхарактерніші стилі мовлення, а саме: 1) стиль художньої літератури / художній стиль; 2) науково-технічний стиль; 3) інформаційний / газетний стиль;

4) стиль ділового мовлення; 5) стиль мови документів; 6) стиль соціально-політичного мовлення; 7) епістолярний стиль тощо [4: 258].

Значний інтерес представляє типологія текстів, запропонована німецькою дослідницею Катариною Райс. Основою типології є функція, яку мова виконує в даному тексті. Виходячи з класифікації функцій, запропонованої Карлом Бюлером, К. Райс виділяє три основні типи за якими здійснюється переклад документів. В одному типі тексту на першому місці стоїть функція опису (повідомлення інформації), в іншому – функція вираження (емоційних чи естетичних переживань), а в третьому – функція звернення (заклик до дії або реакції). Перший тип орієнтований на зміст, другий – на форму, третій – на звернення. Ці три типи текстів доповнюються четвертою групою текстів, які називаються аудіомедіальними. Це тексти, що зафіксовані в письмовій формі, але надходять до одержувача в усній формі і сприймаються їм на слух [8: 207].

У нашій роботі ми будемо класифікувати економічні тексти на спеціальні економічні тексти (спрямовані на фахівця в галузі економіки) та неспеціальні економічні тексти (спрямовані на читача-непрофесіонала в даній області); на художні та нехудожні тексти економічної тематики. Також ми будемо використовувати класифікацію, запропоновану К. Райс.

Відповідно до цієї класифікації до економічних текстів першого типу відносяться словникова стаття спеціального економічного словника, анотації до статей та дисертацій економічної тематики, комерційна кореспонденція економічного характеру, повідомлення та коментарі преси, підручники та навчальні посібники з економіки, специфікації товарів, інструкції та офіційні документи, навчальна та спеціальна література з економіки, економічні дослідження, звіти та трактати і т. і. Ці ж тексти також є спеціальними та нехудожніми.

Тексти другого типу – неспеціальні художні тексти – твори художньої літератури економічної тематики: есе, життєписи, фейлетони, анекдоти, афоризми, короткі історії, новели, романи, епіграми і т. і. У цих типах текстів основним є те, як автор викладає цей зміст, на відміну від випадків, коли на першому плані стоїть предмет, тобто те, що повідомляється. «Елемент форми не тільки є домінуючим по відношенню до предметно-змістовного компоненту, але, крім того, він служить інструментом художнього втілення, що додає тексту, орієнтованого на форму, його неповторну форму» [8: 210].

Тексти третього типу оформляються таким чином, щоб забезпечити певну реакцію, іноді спонукати до дії. До текстів третього типу відносяться реклама, слоган, пропаганда, презентація економічного характеру і т. д. Вищеназвані типи текстів знаходяться на межі спеціальних та неспеціальних, так як вони можуть бути адресовані різним читачам.

Аудіомедіальні тексти – це тексти радіо- і телепередач економічної тематики, які не можуть обходитися без позамовного (технічного) середовища та немовних графічних, акустичних і візуальних форм вираження. Такі типи текстів можуть бути віднесеними до спеціальних і до неспеціальних, тому що вони можуть бути орієнтованими як на фахівця в галузі економіки, так і на нефхівця.

У нашій роботі ця класифікація є досить актуальною, тому що з'ясувавши комунікативний намір автора оригіналу, його ціль, перекладач зможе створити адекватний переклад. Ми розглянемо особливості таких типів текстів економічної тематики як словникова стаття спеціального словника, анотація до наукової статті та дисертації, економічна презентація, туристичний рекламний проспект та путівник економічного характеру. Також нам належить розглянути можливості та обмеження при перекладі вищеназваних типів текстів.

Серед спеціальних економічних типів текстів, що відносяться до першого типу згідно з класифікацією К. Райс, словникова стаття спеціального словника є найбільш жорстко детермінованим типом тексту. Її головне завдання – визначити поняття, зване тим чи іншим економічним терміном. Так як це текст, орієнтований на зміст, то при перекладі потрібне забезпечення інваріантності на рівні плану змісту.

Анотація менш, але все ж жорстко детермінований тип тексту. Ядерними одиницями ЕкономЛ та ЕкономФ в анотації також є економічні терміни. Вони інваріантно займають всі сильні структурні позиції. Економічні реалії і символи зустрічаються тут вкрай рідко. При перекладі анотації головними є критерії інформативності та термінологічності, а критерій етноспецифічності в цьому випадку є факультативним і варіативним.

Так як словникова стаття спеціального словника та анотація є текстами, орієнтованими на зміст, закладена в них інформація повинна бути передана у перекладі в повному вигляді та у відповідності з законами і нормами ПМ.

Путівник є неспеціальним і нехудожнім типом тексту, а, відповідно до класифікації К. Райс, він також відноситься до першого типу текстів, тому що більшою мірою орієнтований на зміст, особливо ті його структурні частини, які дають інформацію безпосередньо економічного характеру. Однак путівник містить певний екстралінгвістичний ефект (термін, запропонований К. Райс), певну мету, тому що одна з його основних завдань – залучення туристів, тому окремим його структурним частинам буде властиве орієнтування на звернення, тобто приналежність до третього типу текстів за класифікацією К. Райс.

Путівник є важливим елементом культури будь-якої країни, оскільки він забезпечує зв'язок між представниками різних народів у тому чи іншому культурному просторі [7]. Специфікою ЕкономЛЮ та ЕкономФО у путівнику є такі тематичні текстові блоки: 1) співвідношення економіки та природних ресурсів, історичні дані про історію місцевості та / або країни; 2) переважаючий тип господарювання; 3) економічні показники місцевості та / або країни; 4) продукти й об'єкти господарювання. ЕкономЛЮ та ЕкономФО у цьому типі тексту представлено а) термінами, б) реаліями, в) символами та г) концептами. Причому кількісне домінування тих чи тих одиниць залежить від тематичного блоку, який вони представляють.

Таким чином, у відомостях про промисловість, сільське господарство та інші види господарювання (блок 2, 3 та 4) зустрічаються переважно економічні терміни (*media, retail, financial services, chemicals, electronics, construction, textiles*). У цьому випадку необхідно передати вихідний зміст тексту за допомогою терміносистеми ПМ. Переклад такого текстового блоку зорієнтовано на прямі інваріантні відповідники.

Якщо йдеться про місцеві господарські умови, традиції та звичаї, а також історію економіки цього краю (блок 1), домінуватимуть реалії (*clearings*), а дуже часто і символи (*yew woods*). Відтак, ЕкономЛ та ЕкономФ стають культурно-детермінованими. Перекладати їх доводиться вже за допомогою не так прямих інваріантних відповідників, як відповідників варіативних та контекстуальних (оказіональних), а також різних видів лексико-семантичних трансформацій [6].

Ще однією цікавою особливістю функціонування ЕкономЛ та ЕкономФ у путівнику є наявність експресивних стилістичних засобів. З одного боку, експресивні засоби мови, зокрема емоційно забарвлена лексика, образні засоби, не властиві науковому стилю, з іншого боку, тексти краєзнавчого дискурсу (а путівник є текстом саме краєзнавчого дискурсу) належать до нежорстких жанрів, поєднуючи в собі елементи декількох дискурсів. Тому в путівнику, завданням якого є залучення в країну туристів, зустрічається стилістично забарвлена лексика.

Отже, кореляція типів текстів, тематичних текстових блоків у середині тексту та домінантних економічних лексичних одиниць у культуро-орієнтованих текстах визначають і конкретні стратегії перекладу цих текстів і текстових блоків.

Економічна презентація відноситься до третього типу текстів, тобто це тип текстів, орієнтований на звернення. Для таких типів текстів характерно те, що з ними завжди пов'язано намір, певна мета, певний екстралінгвістичний ефект. Саме цей ефект і є головним. Тому при перекладі необхідно перш за все зберігати чітке звернення до слухача чи читача. Мовне оформлення певного змісту в текстах, орієнтованих на звернення, має бути підпорядковане певним специфічним екстралінгвістичним настановам мови.

Мова презентації повинна бути лаконічною, тому в презентацію включають тільки ті факти та дані, які приведуть аудиторію до прийняття потрібного доповідачу рішення. Одним з головних завдань перекладу економічних презентацій є чіткість викладу і, найчастіше, надання сухій фінансовій мові образності і «елегантності». Саме вражаючий, а не лише бездоганно грамотний, комерційний текст принесе компанії найбільшу користь.

У тексті презентації часто використовуються постійно повторювані образи, ярлики, приклади [1: 22]. Мета презентації – продати продукт або укласти контракт, «тому хвалити свій продукт – цілком зрозуміла і добра справа» [1: 22]. Для предмета презентації автор може вибрати якісь яскраві визначення та використовувати назву свого продукту в парі з такими визначеннями (*unique well developed manufacturing technology, unique interface, unique*

characteristic). «У цьому випадку можна з упевненістю сказати, що до кінця презентації слухачі будуть думати про цей предмет як про унікальний, єдиний у своєму роді, тобто тими ж самими словами, які використовував автор у своїй презентації» [1: 22]. Для того щоб іноземних колег залишилося таке враження, переводячи презентацію необхідно передати таку ж образність, не перетворюючи, однак, презентацію в рекламу.

Певну складність може викликати і сама лексика економічної презентації. Економічна презентація розрахована, в основному, на фахівця в галузі економіки, то й лексика представлена здебільшого економічними термінами (*investment, consultancy, consortium, funder, business model*). Їх переклад орієнтований в основному на прямі інваріантні відповідники (*инвестирование, консалтинг, консорциум, инвестор, бизнес модель*).

Однак в економічній презентації можуть зустрічатися також лексичні одиниці, які роблять економічну лексику культуро-детермінованою, наприклад, семантичні неологізми (*angel, spinout, feasibility*) і акроніми (*VACME! TME*), що створює додаткові труднощі для перекладача. Тому, як і в путівнику, переводити таку лексику доводиться вже за допомогою не стільки прямих інваріантних відповідників, як відповідників варіативних і контекстуальних (оказіональних), а також лексико-семантичних трансформацій різного виду [6].

Туристичний рекламний проспект також належать до третього типу текстів відповідно до класифікації, запропонованої К. Райс, так як він також містить певний екстралінгвістичний ефект, певну мету. Він належить до неспеціальних типів економічних текстів, отже, власне економічна семантика економічних термінів може послаблюватися. Терміни, реалії та лінгвоконцепти часто супроводжуються додатковою оціночною, емотивною та образною лексикою. Високочастотними (і, отже, облігаторними) стають економічні символи. Це вимагає від перекладача обов'язкового збереження аксіологічності, символічності та етноспецифічності ЕкономЛ та ЕкономФ. Облігаторним є також збереження інформативності, зате критерій термінологічним для неспеціальних економічних текстів є факультативним.

У тексті туристичного проспекту активно використовуються рекламні прийоми і засоби переконання. Так, епітети, порівняння, прикметники найвищого ступеня, фігури порівняння використовуються для створення привабливого образу рекламованого об'єкту (*charming old inn, boasting stunning views, a cosy retreat for a long, lazy lunch, luxurious superior rooms*). Таким чином, економічна тема у туристичному рекламному проспекті містить елементи емоційності, стратегічності, асоціативності. Саме ця інформація найважча, але найважливіша при перекладі ЕкономЛ та ЕкономФ у такому типі тексту.

Отже, при перекладі економічних текстів, що належать до третього типу, перш за все слід прагнути до того, щоб текст перекладу міг викликати той же ефект, що й оригінал. Подібно до того, як у текстах, орієнтованих на зміст, головною вимогою є інваріантність змісту, в текстах, орієнтованих на звернення, вірність оригіналові перш за все полягає в досягненні наміченого автором ефекту, у збереженні закладеного в тексті звернення. Текст економічної презентації, як і рекламний текст повинен викликати в слухача або читача бажання придбати рекламований товар.

Таким чином, класифікація економічних текстів за текст-типологічними ознаками дозволяє зробити наступні висновки:

1) названі типи текстів економічної тематики утворюють парадигму: від типів текстів, де переважає інформативна функція, тобто текстів, орієнтованих на зміст, до текстів, де домінують оцінна, директивна функції, тобто до текстів, орієнтованих на звернення. Загальне завдання при перекладі текстів усіх згаданих типів – збереження економічної семантики. Однак не менш важливі й більш вузькі завдання перекладу, які висуває перед перекладачем конкретний тип тексту;

2) для текстів, орієнтованих на зміст, спеціальних нехудожніх текстів економічної тематики облігаторним є забезпечення інваріантності на рівні змісту. Ядерними одиницями в таких текстах виступають терміни, а реалії та символи зустрічаються вкрай рідко. У текстах, орієнтованих на форму, тобто неспеціальних художніх типах текстів, облігаторною є естетична функція, а критерій термінологічності стає варіативним. Мовне оформлення певного змісту в текстах, орієнтованих на звернення, має бути підпорядковане певним специфічним прагматичним настановам мови. Крім економічних термінів у таких типах

текстів можуть зустрічатися лексичні одиниці, які роблять економічну лексику культуро-детермінованою;

3) кожний тип тексту визначає перекладацькі типи відповідників. Так, у текстах, орієнтованих на утримання переважно використовуються прямі інваріантні відповідники. Інформація, що міститься у текстах, орієнтованих на форму, є непрямую імпліцитною культурною. Перекладати її доводиться вже за допомогою метода не так прямих інваріантних відповідників, як відповідників варіативних та контекстуальних (оказіональних), а також різних видів лексико-семантичних трансформацій. При перекладі текстів, орієнтованих на звернення, необхідно враховувати експресивність опису продукції, використовуючи при цьому експресивні образні засоби ІМ та ПМ, тому що текст перекладу повинен викликати той же ефект, що й оригінал.

Перспективним є більш детальний аналіз особливостей функціонування і перекладу економічних лексичних одиниць у неспеціальних художніх текстах, орієнтованих на форму, а також аудіомедіальних текстів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азарова О. Н. Искусство презентации за 30 минут [Электронный ресурс]. – М.: Феникс, 2007. – 84 с. – Режим доступа: http://fictionbook.ru/author/olga_nikolaevna_azarova/iskusstvo_prezentatsii_za_30_minut/read_online.htm
2. Валгина Н. С. Теория текста: Учебное пособие. – Москва: Изд-во МГУП «Мир книги», 1998. – 210 с.
3. Гизер В. В. Краеведческий дискурс в переводе: основные понятия и методы / В. В. Гизер // Вісник СумДУ. Серія філологія. – 2007. – № 1. – Том 2. – С. 87 – 90.
4. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства. Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 512 с.
5. Некряч Т. С., Чала Ю. П. Через терні до зірок: труднощі перекладу художніх творів. Для студентів перекладацьких факультетів вищих навчальних закладів: Навчальний посібник. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2008. – 200 с.
6. Новикова М. А. семінар по теорії і практиці перекладу і прикладній культурології [Електронний ресурс]. – Симферополь: ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2008. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.
7. Протченко А. В. Типологические и функционально-стилистические характеристики англоязычного путеводителя: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 – «Германские языки» [Электронный ресурс] / А.В. Протченко. – Самара, 2006. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/>
8. Райс К. Классификация текстов и методы перевода / К.Райс // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 202 – 228.
9. Руденко Н. С. Екологічна лексика в неспеціальних текстах екологічної тематики: перекладацький аспект / Н.С. Руденко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Серія: Романо-германська філологія. – 2009. – № 848. – С. 240 – 243.
10. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Учебное пособие. – М.: Высш. шк., 1983. – 303 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Бондарсва – аспірантка кафедри російської і зарубіжної літератури Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.

Наукові інтереси: економічна лексика та фразеологія як об'єкт перекладу.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІСТОРИЧНО ВІДДАЛЕНИХ ТЕКСТІВ (на матеріалі історичних романів В. Скотта)

Людмила БУРКОВСЬКА (Україна, Хмельницький)

У статті розглядається питання про вплив жанру літературного твору на його лексичний склад, аналізуються семантичні характеристики хронологічно маркованих лексем – історичних реалій, досліджуються засоби передачі історичного фону твору у перекладі.

Ключові слова: хронологічно віддалений твір, історичний роман, жанрово-маркована лексика, історичний колорит, хронологічно маркована лексика, історичні реалії, історична стилізація, переклад реалій.

The article deals with the influence of the genre of the literary work on its vocabulary. It investigates the semantic characteristics of chronologically marked lexemes – historical realias and means of rendering historical colouring in translation.

Key words: a chronologically remote literary work, historical novel, genre-forming vocabulary, historical colouring, chronologically marked vocabulary, historical realias, historical stylization, translation of realias.

Використання лексичного складу мови у тексті літературного твору підпорядковане цілій низці детермінуючих факторів. Одним із найважливіших серед них є жанрова приналежність твору, або той естетичний канон, згідно з яким автор конструє як сам

зображуваний світ, так і засоби його вербалізації. Текстам історичних романів властиві специфічні лінгвістичні особливості перш за все у сфері лексики.

На сучасному етапі розвитку перекладознавства все більше уваги приділяється питанням, пов'язаних з національно-культурною специфікою мов, національно-історичною своєрідністю образу світу представників різних лінгвокультурних спільнот. При співставленні мов національно-культурні відмінності проявляються на всіх рівнях, але найбільш чітко – на лексичному рівні. «Мова – сильний суспільний засіб, що формує людський потік в етнос, який утворює націю через збереження і передачу культури, традицій, національної самосвідомості певного мовного колективу» [7: 15]. Трансляційна і кумулятивна функції мови дозволяють накопичувати і передавати з покоління у покоління елементи, які відображають особливості розвитку кожної нації, її культури, релігії, історії. Такі елементи, або реалії, особливо яскраво передають своєрідність і неповторність культури, побуту, соціального та історичного розвитку одного народу і одночасно є чужими іншому народу.

Теоретичною базою дослідження семантичних та оцінних ознак історичних реалій є фундаментальні праці вчених Л. С. Бархударова, С. Влахова, Р. П. Зорівчак, Ю. Д. Левіна, Я. Й. Рецкера, С. Флоріна та ін. У перекладознавчому аспекті історичні реалії вивчалися українськими дослідниками Д. О. Островським, Г. Н. Гайдученко та ін.

Часовій віддаленості твору як проблемі перекладу приділяли увагу деякі провідні дослідники (зокрема, С. Еткінд, М. Новикова, М. Рильський, Дж. Кетфорд, А. Лілова, А. Попович), але й досі теорія перекладу пропонує лише типологію основних видів ставлення перекладача до часового фактору, а питання про засоби, якими треба передавати в перекладі історичний колорит, однозначного вирішення наразі не отримало, що і зумовлює актуальність дослідження.

Вальтера Скотта справедливо вважають новатором у мистецтві художнього слова, творцем жанру історичного роману (ІР), оскільки автор увів у історичний роман якісно новий метод відтворення історичної дійсності. Новаторство його у літературі 19 ст. полягало у тому, що він виробив принцип історичного методу, який дозволяв створювати захоплюючі, позбавлені надмірної архаїзації мови і разом з тим такі, що передають своєрідність і пізнаваний відбиток описуваної епохи, романи. Історична правдивість творів В. Скотта створюється не тільки і не стільки завдяки точності історичних дат і фігур, скільки номенклатурою і організацією мовних засобів.

Історичний роман – це твір, який побудований на історичному сюжеті і відтворює у художній формі якусь епоху, певний період минувшини. В історичному романі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – із художнім вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений у межі зображуваної епохи [4: 608]. Всі історичні романи В. Скотта можна поділити на дві групи: 1) ІР з минулого Шотландії і 2) ІР з історії Англії. Просторова класифікація співпадає з часовою: перший цикл розповідає про недавні події, другий – про більш віддалені у часі.

У лінгвістиці існує традиційне положення, що саме жанр визначає систему композиційно-мовленневих форм тексту, способи його членування і зчеплення частин, природу художнього часу, особливості лексичної структури. На нашу думку, найбільш об'єктивною і стійкою жанровою ознакою історичного роману є сукупність певних лексичних засобів. Оскільки жанрово-стилістичною домінантою історичного роману є певні історичні події, жанрово маркована лексика ІР розглядається нами як лексика, яка реалізує прагматичну спрямованість цього жанру на художнє зображення історичного минулого певної епохи, як лексика, маркована часом, або «хронологічно маркована лексика», і представлена архаїзмами і історизмами або історичними реаліями.

Ми розглядаємо історичні реалії як «семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дистантної лексики, втративши життєздатність. Їм властива сема «минуле», пов'язана зі старінням референта, виходом позначуваного ним зі сфери активної суспільної практики мовного колективу» [2: 70 – 71]. Історичні реалії зазвичай не відносять до специфічної групи лексики, її радше розглядають з урахуванням історичної віднесеності до тієї чи іншої епохи. Тому переклад історичних реалій – це фактично передача

матеріального змісту цих слів разом з їх історичним забарвленням та іншими видами конотації [1].

Історичні реалії у романах В. Скотта можна умовно поділити на такі групи: а) суспільно-політичні; б) реалії, що відображають соціально-економічні відносини; в) військові; г) побутові реалії. Превалювання суспільно-політичних історизмів можна пояснити художньою проблематикою історичних романів автора, персонажі яких – представники вищого класу суспільства, безпосередньо пов'язані з атрибутами влади. Виходячи з художньо-тематичної структури романів, в основному присвячених збройним конфліктам, можна пояснити суттєву перевагу в суспільно-політичній групі військових історизмів, які позначають укріплення, зброю, обмундирування, військовослужбовців і т. д.

Критичне узагальнення розрізнених і суперечливих підходів до перекладу хронологічно віддалених творів дозволяє виділити два основних варіанти розв'язання проблеми. Перший – це формальний підхід, прихильники якого зважають лише на формальні – мовні – ознаки твору, пов'язані з його хронологічною віддаленістю. У перекладі такі ознаки можуть зовсім не передаватися, але можуть і відтворюватися, причому існує принаймні три способи їх відтворення: а) через використання часткової архаїзації перекладу, виконаного сучасною мовою; б) переклад мовою на тому етапі розвитку, що відповідає часу створення оригіналу; в) переклад штучно створеною мовою, яка комбінує в собі ознаки реально існуючих або мертвих мов та діалектів [6].

Прихильники другого підходу наголошують на необхідності врахування не лише мовних характеристик старого оригіналу, але і його історичного, соціального та літературного контекстів. За такого підходу всі ознаки першотвору розглядаються відносно сучасної мовної та естетичної норми та фонових знань сучасного читача, і за умов невідповідності перших останнім обирається один з двох можливих варіантів вирішення цього протиріччя: а) виконується переклад, в якому не відтворюються ознаки першотвору, що не відповідають сучасній нормі або є незрозумілими для сучасного читача через відсутність відповідних фонових знань; б) виконується переклад, в якому всі особливості змісту й форми оригіналу мають бути інтерпретовані й відтворені з урахуванням сучасної мовної та естетичної норми та фонових знань сучасного читача [6].

Порівняно з перекладом сучасного художнього твору процес перекладу хронологічно віддаленого твору ускладнюється через те, що суб'єктивна позиція автора давнього оригіналу та особливості сприйняття твору сучасними перекладачем та читачами перекладу значною мірою зумовлені історично. Розуміння твору його автором, перекладачем та читачем перекладу обов'язково відрізняється через розбіжності між двома мовами і між фоновими знаннями відповідних кіл читачів. При перекладі художнього твору, віддаленого значною часовою дистанцією, сама дистантність висуває додаткові вимоги до стилістичних характеристик тексту перекладу, зокрема, це відмова від використання специфічно сучасного словника та фразеології, бо використання навіть окремих специфічно сучасних елементів мови неминуче увійшло б у протиріччя з часом дії твору і переносило б її до наших днів, та використання архаїзмів за умов їх загальностилістичної відповідності оригіналу.

Теоретики використовують поняття «історична стилізація» як засіб збереження історичного і культурного колориту оригіналу у перекладі (А. Фьодоров, С. Флорін, К. Чуковський, В. Комісаров), або як засіб відображення часу культури у перекладі (А. Попович, Б. Хохел). Багато дослідників історичної стилізації у своїх працях висвітлювали питання «часу і культури». А. Попович, зокрема вказував на те, що культурний код у тексті оригіналу «може збігатися і не збігатися (і частіше не збігається) з культурним кодом, реалізованим у тексті перекладу» [5: 110]. Культури і мови різних народів розвиваються різними темпами, а відтак мова, наприклад, творів англійського Відродження 17 ст. не знайде аналогу в українській чи російській літературі 17 і 18 ст.

Вчені наголошують на тому, що історичний колорит епохи створюється аж ніяк не використанням застарілих слів, маловідомих або взагалі незрозумілих сучасному читачеві, а вдалим використанням засобів стилізації на всіх рівнях – фонетичному, лексичному, синтаксичному, стилістичному. «Намагатися при перекладі створити не лише витвір художньої літератури, але й пам'ятник мови минулої епохи – завдання навряд чи плідне. Історію мови потрібно вивчати не з перекладів, а з оригіналів», – небезпідставно зазначає

С. Львов (цит. за [1: 135]). До цієї тези можна додати слова перекладача і теоретика перекладу Л. Кардоша [3] про те, що багато майстрів художнього перекладу зуміли ледве помітним, вдалим прийомом підкреслити вік тексту оригіналу, не відмовляючись при цьому від відтворення його засобами сучасної мови. Одним із таких прийомів є вмiла, тактовна передача у перекладі реалій і термінів.

Аналіз результатів дослідження дозволяє нам дійти висновку, що головна постійна та об'єктивна ознака жанру історичного роману – це лексика, яка має у своїй семантичній структурі компонент «минуле», тобто реалії-історизми та архаїзми. Дослідження питання про можливість передачі історичних реалій є частиною більш загальної проблеми про можливість достовірного відтворення національної та історичної своєрідності оригіналу за допомогою засобів мови перекладу. Найбільш яскраві показники національної та історичної своєрідності оригіналу, так звані реалії-історизми, вимагають до себе особливої уваги і нерідко складають труднощі при перекладі. Однак наявність таких безеквівалентних одиниць не означає, що їх значення не можуть бути передані у перекладі. Усі способи відтворення реалій можна умовно поділити на три групи, при яких:

а) культурно-історичний компонент реалій оригіналу збережено максимально (метод транслітерації та калькування);

б) культурно-історичний компонент зберігається частково (метод віднайдення ситуативного відповідника);

в) культурно-історичний компонент втрачається повністю чи підмінюється етномовним компонентом реалії цільової мови (метод уподібнення).

Через специфіку досліджуваних реалій необхідно зазначити, що невід'ємною частиною загальної стратегії перекладача складає культурно прагматична адаптація, яка передбачає введення у текст перекладу додаткових пояснювальних елементів, а також смислові перетворення, найчастіше – конкретизацію та генералізацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – 2-е изд., испр. и доп. / Под. ред. Вл. Россельса. – М.: Высш. шк., 1986. – 416 с.
2. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). – Львів, 1989. – 214 с.
3. Кардош Л. Об архаизации // Актуальные проблемы теории художественного перевода: Материалы всесоюз. симпозиума. – Т. 1. – М.: Сов. писатель, 1967. – С. 165 – 170.
4. Літературознавчий словник – довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
5. Попович А. Проблемы художественного перевода. – М.: Высшая школа, 1980 – 199 с.
6. Рудницька Н. М. Часова дистантність художнього твору як проблема перекладу (на матеріалі перекладів «Кентерберійських оповідей» Дж. Чосера сучасною англійською, німецькою, українською та російською мовами). – Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16 / Н. М. Рудницька; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 19 с.
7. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: (Учебное пособие). – М.: Слово, 2000. – 624 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Бурковська – старший викладач кафедри перекладу Хмельницького національного університету.
Наукові інтереси: стилістичні і прагматичні проблеми перекладу.

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ДРАМІ

Анна ГАЛАС (Львів, Україна)

Стаття розглядає питання перекладу інтертекстуальних елементів у драматичних творах. Визначаються одиниці інтертексту та способи їх аналізу засобами категоріального підходу. Робиться спроба застосувати узагальнені методи перекладу до драматичного жанру.

Ключові слова: інтертекстуальність, переклад драматичних творів, категоріальний підхід, перекладацький аналіз.

The article discusses the issues of translating intertextual elements in dramatic texts. It aims at defining units of intertext and ways of their analysis by means of categorial approach. An attempt is made to apply generalized translation methods to dramatic genre.

Key words: intertextuality, drama translation, categorial approach, translation analysis.

Поняття інтертекстуальності, яке вперше визначила Ю.Крістева у 60-х роках минулого століття, багато у чому накреслило тенденції аналізу та тлумачення сучасних літературних

творів. Численні літературознавчі розвідки (Р.Барта, Ж.Дерріди, Х.Блума, Ж.Женетта, Г.Аллена, М.Пфістера, Ю.Лотмана, Н.Маньковської, І.Старовойт та ін.) намагалися визначити різновиди інтертекстуальних одиниць та створити класифікацію елементів міжтекстових зв'язків. Однак, загалом об'єктом дослідження найчастіше були прозові і зрідка віршовані твори. Інтертекстуальність драматичних творів вивчалася спорадично (зокрема цим питанням цікавилися Є. Васильєв, С.Лібіг, О.Кобзар, К.Кібузінська, С.Лінч та ін.). У перекладознавстві останнім часом питання передачі інтертекстуальних одиниць вивчається досить широко (наприклад у працях П.Торопа, Л.Грек, А.Кам'янець, Л.Калужської, Г.Денисової, Л.Андрейко, Д.Мартенс, К.Джонсона, П.Дуенас та ін.), однак драматичні твори лише зрідка слугують джерелом для аналізу можливих перекладацьких стратегій. Неувага до перекладу інтертекстуальних одиниць у сучасній драматургії дещо дивує, адже п'єси рясніють міжтекстовими зв'язками на усіх рівнях. Метою цієї розвідки є аналіз елементів інтертексту у сучасній англійській драматургії на різних рівнях втілення та визначення можливих стратегій їх відтворення.

Першочергово важливо визначити одиниці драматичного твору, що визначають його інтертекстуальність. Для цього необхідно окреслити власне поняття інтертекстуальності, на яке спиратиметься дослідження, адже підходи до тлумачення цієї категорії надзвичайно розмаїті і часом навіть суперечливі. Класичне розуміння інтертекстуальності, розроблене французькими структуралістами (Ю.Крістєвою, Р.Бартом та ін.), не включає в себе літературні взаємини свідомого впливу та навмисні алюзії. Основою концепції є твердження про те, що жоден текст не є унікальним, а радше становить сплетіння неминучих посилань та цитат з інших текстів. Вони зумовлюють значення тексту та втручаються в культурну систему [17]. Однак, з часом визначення феномену інтертекстуальності зазнало значних модифікацій та змін. Наприклад, транстекстуальність у визначенні Ж.Женетта охоплює усі типи маніфестованих або прихованих зв'язків із іншими текстами. Дослідник виділяє п'ять типів транстекстуальних зв'язків: інтертекстуальність (цитата, алюзія, плагіат), паратекстуальність (заголовки, проміжні заголовки, передмови, примітки, епіграфи), метатекстуальність (відштовхування одного тексту від іншого), гіпертекстуальність (відношення між гіпертекстом та гіпотекстом без елементів коментування) та архітекстуальність (жанрові класифікації текстів) [16]. Дослідниця Н.Фатєєва дещо деталізувала класифікацію Ж.Женетта. Наприклад, інтертекстуальні зв'язки вона поділила на цитати та алюзії з атрибуцією та без атрибуції (без вказівки імені автора). Прикладами паратекстуальності Н.Фатєєва назвала цитатні заголовки та епіграфи, тоді як метатекстуальність у її розумінні – це переказ або варіації на тему передтексту. Характеристики гіпертексту та архітексту залишилися незмінними [15].

Термін інтертекст також перегукується із «інтекстом» (П.Торопа), «субтекстом» (Ю.Лотмана) та «прецедентним текстом». Дещо вужче фонові знання розглядаються у теорії «вертикального контексту» (О.Ахманова, І.Губбенет). Часто поняття інтертекстуальності розширюють до універсального значення, коли майже кожен текст можна розглядати як інтертекст, адже насправді усі тексти перебувають у певних відносинах із своїми попередниками [12:27]. У статті ми спиратимемося на вужче розуміння поняття інтертекстуальності, яке зводиться до свідомих та маркованих зв'язків: «включення в текст цілих інших текстів з іншим суб'єктом мовлення, або їх фрагментів у вигляді цитат, ремінісценцій та алюзій» [2:71].

На думку деяких дослідників, будь-яка вистава – інтертекстуальна, оскільки вона спирається на текст (із усіма його родовими, структурними та лінгвістичними зв'язками із іншими п'єсами) та на режисерське та акторське тлумачення, що також тісно пов'язані із існуючими моделями та практиками [18:41]. Цікаво відзначити, що Ю.Мартем'янов відносить драму до категорії передтексту [10]. Тобто, драматичний текст слугує лише основою для створення театральних постановок, кожна з яких унікальна та неповторна. Якщо на початку ХХ століття драматурги намагалися асимілювати інтертекст у своєму творі або мотивувати інтертекстуалізацію, то друга половина століття відрізняється чіткою дисиміляцією, введенням формальних маркерів міжтекстового зв'язку та метатекстовою грою із чужим текстом. Виникнення поняття інтертекстуальності відобразило тенденції

занепаду романтичної концепції «автора-Бога» (за визначенням Р.Барта), які чітко проявилися і в драматичному жанрі (наприклад, у драматургії Т. Стоппарда).

Спробуємо простежити, як дослідники пропонують вирішити питання відтворення інтертекстуальних елементів. Загалом панує думка, що для перекладача інтертекст є майже неподоланною проблемою, отже не варто наполягати на принципі тотальної перекладності [3]. П.Тороп пропонує два способи перекладу: перекодування та транспонування. Перекодування спирається на план вираження та може поділятися на точний, макростилістичний, цитатний та мікростилістичний переклад. Основою транспонування, що включає описовий, тематичний, вільний та експресивний переклад, є план змісту. Учений вважає, що цитати та аплікації повинні перекладатися із відтворенням усіх елементів (точний переклад). Для ремінісценцій та стилізацій, на його думку, краще використовувати мікростилістичний (мовний) переклад, тобто передачу елементів оригіналу за допомогою відповідних форм мови перекладу. Для алюзій пропонується вільний переклад із передачею загального змісту оригіналу; для буріме – формальний (макростилістичний) переклад; для перифрази – цитатний; для бурлеску та трагедії - експресивний переклад і т.д. [13]. Варто визнати, що класифікаційний підхід до визначення перекладацьких стратегій має певні обмеження. Наприклад, алюзії пропонується перекладати довільно із передачею загального змісту. Хоча у деяких випадках такий спосіб виправданий, часом його застосування видається неможливим, насамперед через те, що класифікаційний підхід не враховує функціональності та експресивності елементів інтертекстуальності у контексті. Скажімо, п'єса Т.Стоппарда «Роценкранц і Гільденстерн мертві» використовує алюзивність до «Гамлета» як спосіб побудови тексту, тому надзвичайно важливо, аби читачі/глядачі могли упізнати алюзії та цитати із У.Шекспіра. При довільному перекладі алюзій та точному перекладі цитат текст втрачає діалогічність із іншим суб'єктом мовлення, в даному випадку діалог Т.Стоппарда із У.Шекспіром перетворюються на одностороннє тлумачення перекладача. Вирішення цього складного питання, запропоноване автором українського перекладу М.Стріхою, видається надзвичайно вдалим: перекладач використав текст «Гамлета» у перекладі Г.Кочура і тим самим зберіг діалогічність твору.

Отже, для аналізу перекладу інтертекстуальних елементів драматичних творів застосуємо категоріальний підхід, який охоплює усі рівні тексту [4]. Релевантними для перекладу є категорія відомості прототексту, категорія домінантної функції, категорія рівня функціонування та категорія формату інтертекстуального елемента.

Категорія відомості прототексту розглядає синхронний та діахронний аспекти, що відповідно стосуються відмінностей у корпусі прецедентних текстів в один історичний період та змін корпусу із плином часу. Деякі тексти функціонують як «ядерні» [14] у багатьох культурах (як наприклад п'єси У.Шекспіра, Біблія тощо); інші складають ядро лише для певної культури і не можуть легко розпізнаватися носіями іншої мови та культури; певна група прототекстів відома лише обмеженому колу читачів. Безумовно, ця категорія досить важлива для перекладу, але водночас надзвичайно складна. По-перше, перекладач повинен розпізнати одиницю інтертексту та вирішити, яким чином відтворити її у перекладі. Існує думка, що універсальні фонові знання необхідно зберігати без змін функції та формату, тоді як національні інтертекстуалізми варто адаптувати до культури перекладу [4]. По-друге, перекладач повинен передбачити, чи зможе читач (або глядач) самостійно розшифрувати інтертекстуальні елементи. Зазвичай, пропонується додавати перекладацькі коментарі, аби уникнути смислових втрат. Однак, при роботі із драматичними текстами варто не забувати про те, що текст – це лише перший щабель створення вистави. Коментарі та додаткові тлумачення можуть бути помічними для режисера, який працює над постановкою, але не для глядачів. Не можна також ігнорувати відмінності у сприйнятті написаного та почутого, адже глядач не матиме достатньо часу для розмірковування над словами актора.

У сучасній драматургії категорія відомості прототексту є надзвичайно важливим чинником, адже, як відомо, пародія, адаптація та гра із прототекстом є улюбленими методами створення текстів сучасних драматургів. Наприклад, п'єса Т.Стоппарда «Трагедія» побудована на відомій комедії О.Уальда «Як важливо бути серйозним». Персонажі драми

зовсім інші, але головна сюжетна лінія відкрито перегукується із мізансценами прототексту. Багато жартів побудовані саме на фонових знаннях глядача і не можуть функціонувати самостійно. Безсумнівно, не кожному англomовному глядачеві достеменно відомий текст п'єси О.Уальда, але оскільки роботи Т.Стоппарда характеризують як «інтелектуальну драму», від його аудиторії варто сподіватися глибоких знань у галузі літератури та театру. Ситуація із українським глядачем дещо інша, адже драматургія О.Уальда навряд чи входить до «ядерних» текстів української культури. Таким чином, перший крок перекладача – проаналізувати яким чином відомість прототексту може вплинути на сприйняття твору загалом та обрати відповідну стратегію. З огляду на вимоги до сценічності тексту робимо висновок, що при перекладі інтертекстуальних одиниць національного фонового знання у драматичному творі, найважливішими рішенням є нейтралізація або адаптація до культури перекладу із збереженням домінантної функції елемента.

Категорія домінантної функції спирається на експресивну, комунікативну, поетичну, фатичну, метамовну та апелятивну функції (за класифікацією Р.Якобсона). Таким чином, другий крок перекладача – визначити, які саме функції виконує інтертекст та забезпечити їх репрезентативність для збереження замислу автора. Інколи для відтворення функції одиниці перекладу необхідно відмовитися від формальної еквівалентності та вдатися до експлікацій, повного перетворення тексту, тощо. У випадку драматичних творів експлікація можлива лише на рівні самого тексту. Наприклад, у монолозі Карра (Т.Стоппард «Травестії») фраза “my art belongs to Dada ‘cos Dada ‘e treats me well” є алюзією на відому американську пісню “My heart belongs to Daddy” (“cause my Daddy, he treats me so well”). Пісня невідома українському читачеві/глядачеві, а переклад ускладнюється ще й тим, що автор грає із словами heart-art, Daddy-Dada. У російському перекладі ні алюзивність, ні гра слів не були відтворені: «мое искусство принадлежит Дада, потому что Дада очень любит меня...» (Пер. І.Кормільцева). Вимагати повної адекватності у такому складному випадку неможливо, але варто проаналізувати чи такий переклад хоча би частково відтворює функцію оригінального речення. З ширшого контексту випливає, що функція цього уривку не стільки комунікативна, скільки експресивна та апелятивна. Старий Карр дещо іронізує над течією Дадаїзму, яке відкидало усі традиційні канони мистецтва. Він намагається загравати із публікою, показати свою значимість і причетність до значних історичних та мистецьких подій. Отже, видається можливим експліцитно розширити речення та зімітувати пісенний ритм: «як там співається у пісні? Творю я заради Дада, бо Дада несе добро».

Третім кроком перекладача є аналіз категорії рівня функціонування інтертекстуального елемента, що розглядає три ступеня організації тексту: семантичний, метасеміотичний та метаметасеміотичний. Семантичний рівень спирається на денотативне значення мовних одиниць, тоді як на метасеміотичному рівні вивчаються конотативні значення елементів у контексті художнього тексту, символічний зміст слів, ритмічний фон, звукова організація тексту, стилістичні засоби, тощо [8]. Метаметасеміотичний рівень розкриває думку автора на основі двох попередніх рівнів мовних та стилістичних засобів та спрямований на виявлення взаємозв'язаних образів. На цьому рівні дослідник переходить від аналізу образних значень до розгляду ідено-образного наповнення тексту [11].

На семантичному рівні часто функціонують, наприклад, біблійні алюзії. Зазвичай вони досить вдало втілюються у англо-українському драматичному перекладі через спільні для двох культур фонові знання Біблії. Наприклад, п'єса Т.Вайлдера «..шкірою наших зубів» насичена цитатами та посиланнями на Біблію. Переважна більшість алюзій та цитат п'єси не є важкими для перекладу: “Among these objects found today was a wedding ring, inscribed: To Eva from Adam. Genesis II:18”. – «Серед знайденого сьогодні – обручка з написом: Єві від Адама. Книга буття, II:18.» Посилання на Біблію розкриває повний зміст цього повідомлення: «І сказав Господь Бог: Не добре, щоб бути чоловіком самотнім. Створю йому поміч, подібну до нього» (Українське Біблійне Товариство, 1991).

Однак, часто такі інтертекстуальні одиниці піднімаються на метасеміотичний чи навіть метаметасеміотичний рівень, що створює певні перешкоди на шляху до адекватності перекладу. Назва п'єси Т.Вайлдера «..шкірою наших зубів» є біблійною алюзією, чи радше

цитатою, однак вона виявилася надзвичайно важким завданням для перекладачів, не зважаючи на спільні фонові знання обох культур. Фраза “... and I have escaped by the skin of my teeth” (Job 19:20; Revised Standard Version, 1971) увійшла у щоденний вжиток і функціонує в англійській мові як фразеологізм із значенням «ледве врятуватися, втекти». В українській мові такого фразеологізму немає, крім того, в українській Біблії ця цитата подається інакше: «До шкіри моєї й до тіла мого приліпилися кості мої, ще біля зубів лиш зосталася шкіра моя...» (Йов 19:20; Українське Біблійне Товариство, 1991). Причина цих розходжень полягає в тому, що український варіант перекладено з грецької мови. Як бачимо, перекладачі вдалися до дослівного перекладу, тобто фраза функціонує лише на семантичному рівні. Образність метаметасеміотичного рівня повністю втрачено.

Категорія формату інтертекстуального елементу, яка є четвертим кроком аналізу перекладача, включає такі форми як цитата, алюзія, пародія та стилізація (за класифікацією А.Гусевої на основі моделей Н.Фатєєвої та М.Малаховської). Ця категорія важлива на етапі аналізу, а на етапі втілення перекладачеві, можливо, доведеться відмовитися від збереження форми заради відтворення смислу та функції інтертексту. Для прикладу розглянемо наступний уривок: “Mr. Antrobus: (*Outside, roaring*) “I’ve been working on the railroad, all the livelong day... etc.” – Містер Антробус: (*Ревучи співом за дверима*) “I’ve been working on the railroad all the livelong day”. Містер Антробус повертався додому, співаючи досить відому американську пісню. Зміст пісні жодним чином не пов’язаний із контекстом: тобто важлива лише форма (пісня) та сам процес, а не те, про що в ній йдеться. Як бачимо, перекладачі вирішили не перекладати уривок із пісні, а залишити його без змін. Очевидно, можна було без особливих втрат замінити слова цієї пісні на будь-які інші слова «робітничої пісні».

Загалом, категорії домінантної функції та категорії формату розглядають властивості інтертекстуальних одиниць, які необхідно передати у перекладі; тоді як категорія відомості прототексту та категорія рівня функціонування інтертекстуалізму містять можливі варіанти перекладу, такі як адаптація чи перекладацький коментар [4].

Суть стратегії перекладу інтертекстуальних фрагментів деякі дослідники зводять до «спроб змоделювати процес трансляції асоціацій» у семіозис іншої культури [3]. Пропонується виявити прототипові елементи, що дозволять відшукати аналог прецедентного феномену в культурі перекладу. Однак, така стратегія можлива лише за умови, що інтертекстуальний уривок містить універсальні фонові знання, що мають схожі емоційно-оціночні компоненти в обох культурах. Г.Денісова виокремлює такі способи перекладу інтертекстуальних одиниць, як адаптація та відсторонення [6]. Такий підхід перегукується із дихотомією одомашнення – очуження, що традиційно розглядаються у перекладознавстві. О.Дзера виділяє два типи одомашнення: асоціативно-алюзивне та етнопоетичне й лінгвостилістичне. Перший тип викликає у читача/глядача певні асоціації із власною культурою та літературою, тоді як другий тип спирається на лінгвістичні та стилістичні елементи [7]. Наприклад, у результаті співпраці перекладачів та режисера деякі елементи лібрето до мюзиклу «Чарлі Бравн – ти молодець» за мотивами коміксів Чарльза Шульца були «одомашнені»: уривки деяких партій були замінені на українські пісні. Варто відзначити, що асоціативні та алюзивні образи, створені таким чином, надзвичайно прихильно сприймалися публікою. Прийом очуження передбачає, що інтертекстуальні одиниці перекладаються дослівно і супроводжуються коментарем. Недоліком цього прийому є втрата «радості впізнання» цитати, нейтралізація фрагменту та порушення цілісності тексту [1].

Підходи до перекладу інтертекстуальних одиниць вдало підсумовує Л.Грек, зазначаючи, що «спосіб перекладу інтертекстуальних одиниць залежить від їх належності до універсальної, національної та індивідуальної енциклопедій» [5]. Одиниці універсальної енциклопедії, що входять до простору і читача оригіналу і читача перекладу, варто відтворювати цитуванням канонічного перекладу. Елементи національної та індивідуальної енциклопедій рекомендуються перекладати шляхом а) точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем (наприклад, цитати з маловідомих авторів); б) підбору функціонального аналога у культурі-реципієнті (наприклад, фольклорні цитати); в) експлікації змісту усічених інтертекстуальних одиниць.

Загалом, такі підходи досить логічні та широко використовуються досвідченими перекладачами (як ми бачили на прикладі із перекладом М.Стріхи). Однак, часом перекладач може потрапити у пастку драматурга. Наприклад героїня п'єси «...шкірою наших зубів» говорить: “Well, I could go on forever, – as Shakespeare says: a woman’s work is seldom done” – “Гаразд, я, напевне, могла б говорити без кінця, - як каже Шекспір: жіноча робота рідко дороблена». Цитата із атрибуцією дає посилання на Шекспіра, тому перекладач першочергово звернеться до оригіналу та канонічного перекладу у пошуках прототексту. У цьому випадку спроби будуть марними, адже цитата не належить В.Шекспіру, а є лише модифікацією прислів'я “woman’s work is never done”. Автор вдався до такого засобу, аби підкреслити неосвіченість та марнославство героїні.

Ця стаття є лише першим кроком дослідження стратегій перекладу інтертекстуальних одиниць у драматичному творі. Аналіз тенденцій та підходів виявив, що на стадії аналізу твору варто застосовувати категоріальний підхід, який дозволяє врахувати усі складові значення та функціональності міжтекстових зв'язків. Стратегії, визначені для стадії прийняття рішення та втілення, можна вдало застосувати до перекладу драматичних творів, за умови, що при необхідності коментарі та експлікації містяться у тексті твору без порушення цілісності тексту. Драматичний текст проходить більше стадій тлумачення та виявлення, ніж інші художні жанри, минаючи довгий та звивистий шлях від драматурга до глядача. Отож, головні вимоги до інтертекстуальних одиниць в перекладній драмі – доступність для глядача та збереження функціональності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейко Л. Возможности видтворення интертекстуальности у перекладі. // Гуманітарний вісник. – 2008 - № 13., т 1. – С. 249–253.
2. Арнольд И. Современный английский язык. – Москва: Наука, 2005. – 384 с.
3. Бойко Л. К вопросу о переводе интертекста. // Вестник Российского государственного университета им. И.Канта. – 2006. – №2 – С. 52–59
4. Вербицкая М., Гусева А. Проблема перевода интертекстуальных элементов: категориальный подход // Вестник Московского университета. – 2009. - №2 – С. 9 – 18.
5. Грек Л. Интертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англомовних перекладів української постмодерністської прози): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.16. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. – 18 с.
6. Денисова Г. Интертекстуальность и семиотика перевода: возможности и способы передачи интекста // Текст. Интертекст. Культура.:Сб. докладов междунар. науч. конференции. – Москва: Азбуковник, 2001. – С. 112 – 128
7. Дзера О. Жанри художнього перекладу // Записки перекладацької майстерні. – Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – Т. 1. – С. 18 – 37.
8. Задорнова З. Восприятие и интерпретация художественного текста. - Москва, 1984. – 113 с.
9. Мартемьянов Ю. Логика ситуаций. Строение текста. Терминологичность слов. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – 1056 с.
- 10.Медведева Е. Рекламный текст как переводческая проблема. // Вестник Московского университета. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 4. – С. 23 – 42.
- 11.Рихло П. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст. – Чернівці, 2005 – 584 с.
- 12.Тороп П. Тотальний переклад. – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та., 1995. – 220 с.
- 13.Фатеева Н. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. – Москва, 2007. – 282 с.
- 14.Фатеева Н. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи // Известия АН Серия литературы и языка. – 1998. – том 57, №5 – С. 25-38
- 15.Genette G. Palimpsests: Literature in the Second Degree (Stages). – University of Nebraska Press, 1997. – 491 p.
- 16.Graham A. Intertextuality. - Routledge (UK), 1999. – 200 p.
- 17.Kiebuzinaska C. Intertextual loops in modern drama. – London, 2001. – 350 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Галас – аспірант кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Г.Кочура, Львівського національного університету ім. І.Франка; викладач.

Наукові інтереси: переклад драматичних творів, інтертекстуальність у сучасній драматургії, соціолінгвістичні аспекти драми.

ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ У ПЕРЕКЛАДІ

Емілія ДЕНЄЖНА (Київ, Україна)

Стаття присвячена відтворенню у перекладі культурних концептів як складових ціннісної картини світу та аналізу труднощів, що виникають в процесі контекстуального перекладу.

Ключові слова: переклад, картина світу, концепт, еквівалентність, перекладознавство.

The article highlights the rendering of cultural concepts as components of the picture of the world as well as the difficulties arising in the process of translation.

Key words: translation, picture of the world, concept, theory and practice of translation, equivalence.

У процесі перекладу художнього тексту виникають проблеми, зумовлені необхідністю відтворення культурно-сміслової унікальності та мовно-культурної самобутності етносу, його світосприйняття, менталітету тощо. Про переклад реалій і безеквівалентної лексики ще у 1980 році писали болгарські перекладачі і перекладознавці С. Влахов і С. Флорін. [2: 47]. Проте труднощі, які виникають під час відтворення культурологічних особливостей тексту оригіналу, не обмежуються тільки сферою реалій та безеквівалентної лексики. Адже мовні одиниці вихідного тексту можуть відображати абстрактні явища, котрі характеризують специфіку менталітету носіїв певної етнокультури, в якій сполучаються ідеали та цінності, а також інтелектуальні, емоційно-вольові та духовні якості, притаманні національному характеру. Тому **актуальності** набуває дослідження проблеми відтворення у перекладі культурних концептів як складових національної картини світу.

Останнім часом багато уваги з боку вчених приділяється різнобічному вивченню концептів: мовознавче дослідження концепту пропонується у розвідках Н. Арутюнової, А. Белової, В. Карасика, Ю. Степанова, І. Шевченко та ін. Перекладознавчий погляд на явище концепту наявний у працях Н. Багрінцевої та Т. Фесенко.

Кожен з вищезазначених дослідників пропонує своє визначення терміну «концепт». Не всі параметри, охоплені цими визначеннями, є дотичними до перекладознавства. Проте, усім перекладачам художніх текстів було б доцільно усвідомити сутність поняття «культурний концепт», оскільки саме це часто є каменем спотикання у досягненні адекватності перекладу.

Мета статті – проаналізувати особливості відтворення культурних концептів у процесі перекладу художнього тексту.

Завдання статті – систематизувати чинники, що викликають труднощі перекладу у відтворенні особливостей культурних концептів.

Слово «концепт» – це калька з латинського *conceptus* – «поняття, зачаття», що утворилося від дієслова *conspicere* – «започатковувати». Т. Фесенко визначає концепт як деякий образ фрагменту реальної дійсності, що проектується після «когнітивної обробки» в мовний рівень свідомості і набуває певної культурно-сміслової цінності та особистісної значущості для автора або реципієнта [14]. На думку В. Зусмана, концепт – це мікромодель культури, тоді як культура – макромодель концепта [4: 41]. Спираючись на численні визначення, ми розглядаємо концепт як базову одиницю культури, її концентрат у мовній формі, яка поєднує у свідомості носіїв певного етносу понятійний, образний та ціннісний компоненти. Наявність ціннісного компоненту розглядається як принципова відмінність концептів від інших умовних ментальних одиниць (наприклад, фреймів), що застосовуються в сучасній науці.

Сукупність культурних концептів утворює ієрархічно структуровану концептосферу, в якій репрезентовані цінності членів даного соціуму, усвідомлювані ними в найширшому контексті соціо- і етнокультурних традицій [6].

Окремо необхідно наголосити на подібності понять концептосфера і ціннісна картина світу. Концептосфера – модель культури, що утворюється з концептів. Концепти групуються в концептосфери, а цінності в ЦКС. Але оскільки цінність – елемент концепту, а ЦКС лінгвістично може бути описана через концепти, то концептосферу можна розглядати як ЦКС. ЦКС є частиною мовної картини світу. Якщо мовна картина світу це відтворення картини світу на основі аналізу виключно мовних даних, то аналіз ЦКС припускає ще і інтерпретацію на основі соціально-історичних і культурних чинників. Таким чином, в даній роботі ЦКС розуміється як частина мовної картини світу, а її аналіз ведеться через аналіз концептів.

В умовах перенесення художнього тексту з однієї культури в іншу на перший план виступає відтворення у тексті перекладу ціннісної картини світу оригіналу, що передбачає відтворення кожного оригінального концепту зі збереженням його понятійного, образного та ціннісного компонентів, а також місця, яке посідає даний концепт у концептуальній системі оригіналу.

Оскільки перекладу піддається не лише понятійний компонент концепту, а ціла сукупність образних та ціннісних елементів, перекладачу відводиться роль не «вербального перекодовувача», а інтерпретатора смислового коду, закладеного у вихідному тексті. При цьому значення набуває збереження у перекладі змісту концепту, тобто співвідношення глибини і об'єму інформації, що міститься в ньому. Оскільки кожен концепт є етнічно, національно і культурно маркованим, наявність у двох різних мовах спільного вербального коду для означення понятійного компоненту концепту не служить гарантією розуміння носіями цих мов інформації на рівні концептів та концептуальних систем.

У тих випадках, коли відбулося запозичення тієї або іншої мовної одиниці разом з частиною відповідного концепту, а потім дана мовна одиниця «прижилася» в культурі-сприймачі, ця остання засвоює тільки верхній, актуальний шар відповідного концепту. Так, концепти, що входять до концептосфер представників двох різних лінгвокультурних спільнот, значно розрізнятимуться за своєю глибиною навіть у тому випадку, коли понятійна сторона повністю співпадає, і це, звісно, не може не вплинути на процес перекладу. При сприйнятті тексту перекладу у свідомості його реципієнта як представника культури-сприймача активізується передусім верхній шар концепту - понятійний, оскільки запозичення концепту, як правило, відбувається на основі перенесення лише його функціональних ознак, без актуалізації додаткових факторів, що утворюють унікальну для конкретної культури денотативно-образно-ціннісну єдність.

У розвідках багатьох дослідників стверджується, що певні культурні концепти двох культур, що контактують, є еквівалентними, окремі концепти частково еквівалентні, і цілий шар складають концепти, суто специфічні для конкретної культури [14: 80]. Втім, національно-культурна маркованість концептів зумовлює той факт, що ідеально симетричних культурних концептів бути не може. Структура концепту, і зокрема культурного, складається з ядра (воно складає найактуальніші для носіїв мови денотати і конотати) і периферії (менш значущі конотації та індивідуальні асоціації), при цьому чітких меж між ними немає. І навіть тоді, коли зовнішня оболонка концепту, тобто його понятійна сторона, і ядро концепту у культурі-джерелі і культурі-сприймачі збігаються, менш стійкі та значущі конотації, які викликає концепт у читача оригіналу, ніколи не співпадатимуть повністю з «периферією» відповідного концепту у читача перекладу. Відтак, культурні концепти можуть бути або частково еквівалентними у двох різних культурах, або ж суто специфічними для конкретної культури, тобто безеквівалентними.

Деякі дослідники пропонують відносно нове поняття - концептуальний переклад. Переклад тут постає як безперервний процес інтерпретації концептів однієї культури через концепти іншої культури, який забезпечує встановлення еквівалентних відносин між об'єктами (культурами), при цьому еквівалентність може бути лише відносною, інтерпретативною. Задача перекладача полягає в тому, щоб сприяти повнішому розкриттю оригінального культурного об'єкту [14: 142].

У процесі перекладу взаємодіють концепт, інформація, що в ньому міститься, і перекладач. Реальний світ постає перед перекладачем світом концептів, які вимагають об'єктивної інтерпретації, тобто їхнього пере вираження іншими знаками. Завдання перекладача полягає у відтворенні глибини та обсягу інформації, що міститься у концепті. Перекладач має активізувати творчі здібності та вибрати з усіх вербальних варіантів саме той, який дозволяє йому виконати це завдання.

Процесу відтворення інформації, що міститься в концептах, передуює осмислення всебічної інформації, закладеної у вихідному тексті. На цьому етапі перекладач відчуває і усвідомлює картину світу, що репрезентована вихідним текстом. Але суб'єктивна картина світу, яку бачить перекладач, може не бути тотожною картині світу автора першотвору. У такому випадку виникають «зони нерозуміння» Коли якийсь з компонентів концепту чи навіть декілька компонентів не знаходять відтворення у перекладі, і за вербальним знаком, що репрезентує

концепт, стоятиме інший фрагмент образу світу, що не співвідноситься із образом світу вихідної культури, а перед читачами перекладу неминуче постає більш або менш викривлена картина світу.

Процес розуміння вихідного тексту зумовлений значною мірою співвіднесенням особистісного досвіду перекладача з соціокультурним контекстом вихідного твору та тією картиною світу, що створив автор на сторінках свого художнього твору. В контексті концептуального перекладу розуміння відбувається таким чином: кожна вербальна одиниця вихідного тексту викликає відповідний образ (концепт), який, у свою чергу, репрезентується вербальною одиницею мови перекладу. І хоча образи, що виникають у перекладача, обумовлюються ґрунтовними фоновими знаннями, ці знання ніколи не бувають гранично повними, і тому можливі відхилення у образній системі перекладу порівняно з оригіналом. Мовної компетенції і загальних фонових знань може бути недостатньо для розуміння твору на рівні концептів. Причиною цього, на думку Є. Тарасова [13: 8], є розбіжності у національній свідомості комунікантів.

Заповнення «зон нерозуміння» здійснюється перекладачем завдяки його професійній компетенції і глибокому аналізу тексту на рівні концептосфер. Якщо виникають найменші сумніви стосовно того, що даний концепт викликає у перекладача інший образ чи інші конотації/асоціації, ніж ті, що закладені автором у текст, важливим є детальний перекладацький аналіз концепту із тим, щоб не допустити викривлення оригіналу через те, що якийсь фрагмент авторської картини світу залишився непоміченим чи не отримав достатньої уваги від перекладача. Керуючись власним досвідом, перекладач повинен перевірити, чи вибрані їм мовні форми оптимально відображають у перекладі образний та ціннісний компонент оригінального концепту. Отже, процес перекладу вимагає від перекладача особливого виду художнього мислення, яке дозволить йому зорієнтуватися у ментальному культурному просторі оригіналу.

Це завдання може виявитися надскладним для перекладача. В ціннісній картині світу кожного народу можна також виділити ядро, що заповнене культурними феноменами, спільними для всіх членів даної лінгвокультурної спільноти, та периферію. Кожен носій мови вільно орієнтується у центральній частині національного культурного простору, не потребуючи при цьому ніякої допомоги. Натомість перекладач, як представник іншої культурної спільноти, «блукає» в центрі, намагаючись відчутися дану культуру. Особливі складнощі пов'язані з тим, що ядерні концепти національної картини світу надзвичайно рідко піддаються осмисленню, рефлексії з боку тих, для кого цей культурний простір є рідним [3: 30]. Отже, аналізувати такі концепти справді непросто для не носія мови.

Реальним завданням перекладача є встановлення еквівалентності на рівні концептів, що передбачає собою актуалізацію саме тих значень, які вкладалися автором оригіналу, тобто донесення до сприймача перекладу того образу, що існував в концептуальній системі автора вихідного тексту під час створення ним даного оригіналу. При цьому перекладачу необхідно зберегти національно-культурну специфіку концептів вихідної культури, звертаючи особливу увагу на ті концепти, які реципієнт може відчутися як характерні для чужорідного середовища, тобто ті, котрі можуть бути сприйняті як носії національно-культурної специфіки.

Підсумовуючи, скажемо, що кожна культура має в своїй основі власну систему соціальних стереотипів, образів і когнітивних схем, а за кожним культурним концептом стоїть фрагмент образу світу конкретної культури. Тому текст, який сприймає перекладач, ніколи не буде для нього наповнений стовідсотково тим смислом, який в нього вклав автор. Але перекладач, хоча ніколи не побачить тієї глибинної структури, яку створив автор, повинен в силу свого професійного рівня відтворити концептуальний каркас тексту, який максимально наближається до авторського задуму. Для цього необхідно детально дослідити художній текст, історичний контекст, в якому він створювався, і картину світу, яка репрезентує цінності конкретного народу, а лише потім братися за безпосереднє відтворення концептів у перекладі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багринцева Н. В. Проблемы передачи содержания культурных концептов в процессе перевода // Перевод и переводческая информация: Коллективная монография. – Курск: Из-во РОСИ, 2003. – 236с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1980. – 176с.
3. Д. Б. Гудков. Прецедентное имя и проблемы прецедентности. М., 1999.

4. Зусман В. Г. Концепт в культурологическом аспекте // Межкультурная коммуникация: Учеб. пособие. Н. Новгород: Деком, 2001. - С. 38 – 53.
5. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. Волгоград; Архангельск: Перемена, 1996. С. 3 – 16.
6. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 2001. С. 75 – 80.
7. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. Омск: Изд-во Омск. Гос. Пед. Ун-та, 1998. – С. 80 – 85.
8. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. – С. 8 – 69.
9. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 2000. – 30с.
10. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и Принцип Причинности // Язык и наука конца 20-го века: Сб. ст. М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 35 – 73.
11. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1997.
12. Тарасов Е. Ф. Язык как средство трансляции культуры // Фразеология в контексте культуры. М., 1999. С 34 – 37.
13. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания // Этнокультурная специфика языкового сознания. М., 1996. С. 7 – 22.
14. Фесенко Т. А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода: Учеб. Пособие. Тамбов: Из-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2002. – 228с.
15. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. – 314с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Емілія Денсжна – викладач кафедри комунікації і лінгвокраїнознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: художній переклад, лінгвокультурологія.

АВТОР ТА ПЕРЕКЛАДАЧ: СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ СТОСУНКІВ

Руслана ДОВГАНЧИНА (Київ, Україна)

У статті досліджуються різноманітні погляди на проблему стосунків між автором та перекладачем в історії художнього перекладу. Позначається домінуюча роль ідіостилу автора та залежний статус ідіостилу перекладача як ключовий критерій адекватності перекладу.

Ключові слова: автор, перекладач, художній переклад, філософсько-культурологічна парадигма, філософсько-герменевтичний етап, лінгвістична теорія перекладу, мета-терміни, метатекст, міжтекстовий інваріант, ідіостиль.

The article highlights different approaches to the problematic relationship between the author and the translator in literary translation history. The dominant role of the translator's idiosyle and the dependent status of the translator's idiosyle are regarded as the key criterion of translation adequacy.

Key words: author, translator, literary translation, philosophical and culture-oriented paradigm, philosophical and hermeneutic stage, linguistic theory of translation, meta-terms, metatext, intertextual invariant, idiosyle.

В історії перекладу центральне місце довгий час належало саме літературному, тобто художньому перекладові, а ключовими питаннями вважалися ті, що намагалися вирішити суперечливість стосунків між оригіналом та перекладом, та, відповідно, між *автором та перекладачем*. Очевидно, що художній переклад – особливий вид перекладу, який чинить спротив жорстким правилам та законам. Художні тексти, зазвичай, опираються систематизації, оскільки кожен автор прагне створити щось неповторне, а саме якісно новий текст. Саме в цьому, власне, і полягає природа художньої літератури, що часто породжує думки про неможливість карбованого алгоритму художнього перекладу та методів його навчання. Справді, якщо художній переклад – це творчість, то і сам процес творчості перекладача неможливо пізнати до самого кінця, в найменших деталях. Втім, з найперших спроб письмового перекладу, що, головню, здійснювався в царині літератури, насамперед художньої, почали з'являтися і роздуми про сам процес перекладу, критерії «правильності» оригіналу, способи та якість перекладу. Критичні праці такого роду передусім здійснювалися з літературознавчих позицій і формулювалися в умовах внутрішніх суперечок між прибічниками «буквального» перекладу та їхніми опонентами, що відстоювали позиції «вільного» перекладу. Посередниками між цими двома крайнощами стали послідовники так званого «правильного» перекладу, які стверджують, що справжній переклад перебуває десь посередині, і перекладач постійно перебуває між «Скіллою та Харібдою», яких уникнути

важко, але конче необхідно задля досягнення «повноцінного» та «адекватного» перекладу, який і можна вважати тим самим «високим мистецтвом».

Автор однієї із найвідоміших в світі книг про переклад “*After Babel*” Дж. Штайнер [16] виділяє чотири основних етапи в історії науки про переклад, кожен з яких характеризується своїм баченням стосунків між *автором оригіналу та перекладачем*.

Початок цих стосунків, на думку Дж. Штайнера, сягає корінням у I століття до н.е. Давньоримська культура формувалася на основі давньогрецької, а письмова література Давнього Риму була здебільшого перекладеною. Давньоримські тексти-переклади не були точними перекладами з грецької, а скоріше вільними переказами із врахуванням особливостей латинської мови і культури. Саме у Давньому Римі сформувалася перша перекладацька традиція зі своєю відповідною теорією перекладу. Першими теоретиками перекладу вважаються Цицерон та його послідовники Горацій, Квінтіліан, Пліній Молодший, Сенека Молодший. Цей період можна визначити як емпіричний (або рефлексивний), за Дж. Штайнером, він продовжувався до кінця XVIII – початку XIX століть. В основі цього періоду в основному лежать самоспостереження перекладачів, а також полеміка навколо питання «як потрібно перекладати». Відношення між *автором та перекладачем* носили «суперницький» характер. Метою перекладу було не стільки відтворення оригіналу, скільки створення нового, кращого витвору мистецтва, що означало для перекладача перемогу над оригіналом, над автором, над своєю мовою, яка в результаті збагачувалася новими зворотами [5]. В своїй доповіді Г. Фрідріх «*Про мистецтво перекладу*» (“*On the Art of Translation*”) виділяє три рівні взаємовідносин між оригіналом та перекладом в давньоримських концепціях розуміння перекладу. Перший метод можна назвати «*завоюванням*», суть якого пізніше буде сформульовано Св. Ієронімом. В даному випадку перекладач виступає в ролі “завойовника”, а авторський текст, вірніше його зміст є “полоненим”, що повинен пристосовуватися до нових умов [17: 13]. Другий метод можна визначити як “*змагання*” перекладача та автора, метою якого є перемогти автора та його текст. Його основу складає концепція Квінтіліана, яка розглядає оригінал тільки як джерело натхнення для створення нового тексту рідною для перекладача мовою. Третій метод прямо витікає з другого і має на меті «*збагачення*» мови перекладу [ibid]. Отже, можна сказати, що в давньоримській концепції домінуючим був текст перекладу, і саме на нього був орієнтований процес перекладу.

За доби Середньовіччя та Відродження стосунки між оригіналом та перекладом розглядаються з різних ракурсів, формуються конкретні нормативні вимоги до перекладу, згідно з якими оригінал набуває значно більшої ваги порівняно з римськими концепціями. В цей час обстоюється думка про те, що перекладач не повинен покращувати оригінал. Дж. Драйден вважає, що перекладач мусить представляти автора таким, як він є, а не уподібнювати його до себе [13]. Тому можна стверджувати, що в той період текст оригіналу стає домінантою, а переклад – залежним, тобто автору відводиться пріоритетне місце у процесі перекладу. Взагалі, протягом XVII – XIX століть відношення в парах оригінал/переклад та автор/перекладач змінювалися, і домінуючими ставали то одні, то інші. Таким чином, на цьому етапі становлення науки про переклад формуються два уявлення про міжтекстові відношення оригіналу та перекладу, які пізніше отримують назви “*target text-oriented*” (орієнтований на вихідний текст) та “*source text-oriented*” (орієнтований на цільовий текст).

Другий етап розвитку науки про переклад, як вважає Дж. Штайнер, розпочинається з появою праць А. Тайтлера «Есе про принципи перекладу» (1792) та Ф. Шляєрмахера «Про різні методи перекладу» (1813). Це вже теоретичний, герменевтично-спрямований етап, який вирізняється ширшою постановкою питань про природу перекладу в рамках теорії мови та мислення. Герменевтичний підхід виражається в тому, що проблема перекладу розглядається як одна із складових глобальнішої філософської проблеми – проблеми розуміння. Таким чином, вивчення перекладу набуває філософського спрямування. Проблема мови та мислення, і, відповідно, відношень між різними мовами стає предметом розгляду в працях багатьох авторів, зокрема В. Гумбольта, І.-В. Гете, А. Шопенгауера, П. Валері, Е. Паунда, В. Беняміна. Такий філософський пошук продовжується до появи робіт, що надають

трагічності відношенням між мовними свідомостями автора та перекладача. Тема загибелі починає звучати у висловах про переклад: «переклад – це загибель розуміння» (Г. Моріц); «переклад – це поєдинок, де гине або автор, або перекладач» (А. Шлегель). Проблема перекладу набуває лінгвофілософського статусу і утопічного характеру. Відношення оригіналу та перекладу розглядалися з позиції принципової неперекладності: переклад завжди мертвий у порівнянні з оригіналом, а перекладач приречений на вічні *Танталові муки* – досягти недосяжного. Подальший перекладацький аналіз свідчить, що це не просто схоластична теорія. Багато прибічників теорії “неперекладності” самі були гарними перекладачами, – так В. Гумбольдт багато років працював над перекладом «Агамемнона» Есхіла, а в передмові до цього перекладу переконливо описує шляхи подолання багатьох, як видається, непереборних труднощів [3: 236]. Перешкоди, породжені в основному культурологічними факторами, згодом призвели до виникнення цілої теорії «неперекладності», що спричиняється різною концептуалізацією світу, відмінним світосприйняттям (концепція Сепіра-Ворфа).

Позитивне вирішення проблеми перекладу Ф. Шляєрмахер вбачав у відтворенні «духу автора», що сьогодні ми, очевидно, назвали б авторським ідіостилем. Хоча, задля досягнення цієї мети, він пропонував копіювати особливості мови оригіналу, що призводить до порушення норм мови перекладу [12: 130]. І.-В. Гете вважав, що існує два принципи перекладу: один вимагає переселення іноземного автора до нас, а інший, навпаки, вимагає, щоб ми вирушили до автора-чужоземця [10: 45]. В сучасній літературі ці дві стратегії звуться, відповідно, «одомашнення» та «очуження» (*domestication and foreignization*). Найдетальніше ці стратегії розглядаються у монографії «Інтертекстуальна іронія і переклад» А. Кам'янець та Т. Некряч [2].

«Оптимістичний» поворот відбудеться з приходом третього етапу, який можна назвати лінгвістичним, на якому центральним питанням стає еквівалентність. На цьому етапі за текстом перекладу мало не офіційно закріплюється статус другорядного. В результаті виокремлення критеріїв еквівалентності, її видів та типів формується і завдання перекладача: відтворити засобами іншої мови цілісно і точно зміст оригіналу, зберігши при цьому його стилістичні та експресивні особливості [8: 7]. Оскільки таке завдання вже не вважається нездійсненим, проблема принципової неперекладності знімається. Протягом кількох десятиліть цей лінгвістичний напрямок домінував в багатьох перекладознавчих школах, як західноєвропейських, так і в американській, і, зрозуміло, на той час – у радянській. В сучасній науці про переклад відношення до терміну «еквівалентність» досить неоднозначне. Багато зарубіжних дослідників, в тому числі С. Басснет, А. Лефевр, М. Снелл-Горнбі, вважають цей термін суперечливим і не зовсім коректним для зображення сутності перекладу. Критиці піддається саме визначення еквівалентності, тобто такі відношення між T_1 і T_2 (T - текст), які дозволяють вважати T_2 перекладом T_1 . На думку дослідників, таке визначення позбавлене сенсу, оскільки в результаті отримуємо «замкнене коло»: переклад визначається через еквівалентність, а еквівалентність через переклад [14: 77].

З 70-х років ХХ століття починає відбуватися поступовий поворот до філософсько-герменевтичного етапу. Це відбувається завдяки переосмисленню робіт В.Беньяміна «Завдання перекладача» (1923), а також філософських думок М. Гайдеггера та Г. Гадамера. Дж. Штайнер підкреслює, що формується дійсно якісно новий період у вивченні перекладу, коли всі гуманітарні науки – класична філологія і порівняльне літературознавство, лексикологія і етнографія, соціолінгвістика і риторика, поетика та граматики об'єдналися, щоб усвідомити та пояснити феномен перекладу і процес «життя між двома мовами» [16: 238]. Доступ до західноєвропейських перекладознавчих праць філософського спрямування важко сьогодні переоцінити. Це було своєрідним «вікном у Європу», що дозволило побачити проблемне поле перекладу в західному сприйнятті, оцінити значимість таких відомих робіт, як праці Ф. Шляєрмахера, В. Беньяміна, Ж. Дерріда, П. Рікера. Особливо позитивними дослідженнями, з точки зору художнього перекладу, є герменевтичні концепції перекладу, що найкраще представлені в роботі Дж. Штайнера. Його власна герменевтична концепція добре відома як «герменевтичний рух» (“*Steiner's hermeneutic motion*”). Суть його полягає в тому, що переклад є поступовим, поетапним проникненням перекладача в текст оригіналу та його присвоєнням. Дж. Штайнер робить

спробу зрозуміти природу складних відношень перекладача і тексту оригіналу, в якому присутній і момент довіри, і агресивність, і вторгнення на поле суперника з метою «взяти у полон» смисл оригіналу, а також складний, болючий процес «злиття» структур чужої та рідної мови. Знову перекладач опиняється між Скільлою та Харібдою, знову вимушений вибирати між одомашненням та очуженням [5: 125].

На думку Н. Несторової, вперше міжтекстові відношення оригіналу та перекладу як наукову проблему виділили у 60-70 х роках ХХ століття представники чехословацької перекладознавчої школи – І. Левий, Ф. Міко та А. Попович. Варто зауважити, що саме ця школа зробила суттєвий внесок у формування нових дослідницьких напрямків нелінгвістичного характеру. Вони формуються під впливом структуралістів, тому розглядають переклад як літературну комунікацію із застосуванням надбань семіотики. Їхні методи системного аналізу художнього перекладу засновані на ключових відношеннях оригіналу і перекладу, автора та перекладача. Відповіді на основні питання художнього перекладу А. Попович дає в «*мета*» термінах, вибудовуючи цілу систему метафеноменів – метакомунікативний аспект, метакомунікативний контекст перекладу, метакомунікація, метамовна діяльність, метахудожня діяльність перекладача, металітература, метатекст. Він ставить перед собою завдання виробити типологію різних способів зв'язку між текстами, тому розділяє всі тексти на *прототексти* та *метатексти*. [7: 24]. Типологія метатекстів орієнтована на визначення місця тексту перекладу серед інших метатекстів, які з'являються в результаті маніпуляцій з прототекстом. Серед всіх видів маніпуляцій, що можуть здійснюватися як самим автором, так і літературними критиками, читачами, А. Попович підкреслює, що переклад найбільше сприяє продовженню життя оригіналу, а тому завданням перекладача є перенесення оригінального твору в іншу літературу таким чином, щоб воно якомога менше втратило своїх загальних, своєрідних та індивідуальних рис [ibid: 147]. Слід зазначити, що на цьому етапі розвитку художнього перекладу підкреслюється пріоритетність оригіналу, авторської індивідуальності, проте жодним чином не применшується роль перекладача, який часто знає про оригінал навіть більше, ніж літературний критик.

Історія теоретичних концепцій художнього перекладу, зрозуміло, не завершується на даному етапі, і філософський напрямок, що так бурхливо розвивається останні десятиліття, є свідченням безкінечності цього процесу. Перш за все серед таких робіт слід відзначити роботи прибічників деконструктивізму як Ж. Дерріда, П. де Ман, Л. Венутті, Р. Аррохо. У працях деконструктивістів радикально переосмислюється відношення між двома текстами – оригіналом та перекладом, стирається межа між категоріями першо- та другорядності, оскільки всі тексти є одночасно і оригіналами, і перекладами. Частіше текст перекладу домінує, хоча нерідко «трон» (Г. Фермеєв) переходить то до тексту оригіналу, то до тексту перекладу [5]. Так, Л. Венутті зосереджується на «невидимості» перекладача, що панує в англо-американській традиції. У книзі “*The Translator’s Invisibility*” він стає на захист культури оригіналу [18]. Р. Аррохо, навпаки, захищає культуру-сприймача і вважає, що вона має право на автономне існування та індивідуальну інтерпретацію оригіналу. Для більшості представників постструктуралізму автор втрачає авторитет, а перекладач, навпаки, здобуває необмежену свободу [15]. Лінгвістична теорія, що стала свого роду класичною, з кінця минулого століття почала заперечуватися філософським та культурологічним підходами до розуміння проблем перекладу. В результаті сформувалася інша парадигма перекладу: **філософсько-культурологічна**, в рамках якої відбулося переосмислення таких ключових питань перекладу, як статус автора і перекладача, статус їхніх текстів та їхніх відношень. Проголошена М. Фуко та Р. Бартом, так звана, «смерть автора» нібито позбавляє перекладача від відповідальності за кінцевий результат. Перекладач, на думку постструктуралістів, перетворився з «раба» в істинного автора, в руках якого знаходиться життя і доля оригіналу. Змінилися на протилежні і ролі текстів оригіналу та перекладу, що в свою чергу спричинило зміни в розумінні першості та другорядності як в створенні тексту загалом, так і окремо в перекладі. Виникла дилема: переклад – це «*the servile path* – рабський шлях» (В. Набоков), чи «високе мистецтво» (К. Чуковський). З одного боку, побутує досить традиційне розуміння перекладу як другорядної, репродуктивної текстової діяльності і, відповідно, тексту перекладу як другорядного, несамостійного тексту – копії оригіналу. З іншого боку, є свідчення перекладачів, які підкреслюють творчий характер перекладацької діяльності, що

має таку ж принадну силу, як і творчість авторська. Підвищена увага до цих суперечливих питань спричинила сьогодні справжній «перекладацький бум», що відмічається вітчизняними і зарубіжними дослідниками [5].

Такі суперечки ніколи не були характерними для теоретичних засад українського перекладу. Як слушно зазначає О. Чередниченко, сучасна українська школа, від І. Франка і до метрів ХХ ст., ніколи не розглядала художній переклад як поле битви або суперництва між автором оригіналу і перекладачем. Формулювання типу «невірні красуні» (про художній переклад) або «перекласти – зрадити», поширені на Заході й відомі в Україні, не були сприйняті більшістю українських перекладачів. М. Рильський бачив у художньому перекладі «акт найвищої дружби між письменниками», і, здається, його слова надихають українських перекладачів дотепер. Українські теоретики виключають саму можливість домінування стилю перекладача над стилем оригіналу [11: 144]. Хоча, безперечно, в українській історії художнього перекладу простежуються теж досить різні підходи до перекладу. М. Стріха виділяє дві традиції перекладу, які були властивими українському художньому перекладу. Першу традицією він називає класичною (переклади М. Старицького, М. Зерова, М. Рильського, Г. Кочура); іншу – бароковою чи, за М. Новиковою, онтологічною (переклади М. Бажана, М. Лукаша, А. Перепаді, І. Костецького, В. Барки). Для класичної традиції, яка стала згодом домінантною, дуже багато важить стиль, – добре вироблений, якісний, чіткий. Така традиція орієнтується на літературні норми цільової мови, але вирізняється стилістичною бездоганністю, уникає аж надто помітної «українізації» реалій та стилю [9:90 – 91]. Більшість сучасних українських перекладознавців наголошують, що відношення оригіналу та перекладу залежать від функцій перекладу та його культурного контексту (див. В. Карабан, В. Коптілов, М. Новикова, М. Стріха, О. Чередниченко). Найкращі українські перекладачі завжди з великою повагою ставилися до автора. У радянській теорії перекладу справжніми захисниками індивідуального стилю автора в перекладі були перекладацькі школи К. Чуковського та І. Кашкіна.

Сьогодні у вітчизняних дослідженнях простежується чітке усвідомлення необхідності відтворення у перекладі стилю автора оригіналу, який не повинен замінюватися на стиль перекладача. О. Чередниченко зауважує, що поняття індивідуального стилю перекладача не варто трактувати так само широко, як поняття стилю оригінального автора. Перше є залежним щодо другого, і це закономірно впливає з необхідності домінування стилю оригіналу над стилем перекладу. Індивідуальний стиль перекладача перебуває під постійним впливом змістової форми оригіналу і має підпорядковуватися передаванню певного ідейно-естетичного змісту, тому може варіюватися тільки в певних межах. Дотримання цих принципів українськими перекладачами покликане забезпечити оригінал від перекохання його дискурсивного змісту в перекладі [11: 152; 179]. Т. Некряч наголошує, що «те, що автор може робити інтуїтивно, перекладач повинен відтворювати свідомо» [4: 125].

Засвідчують традицію глибокої пошани до автора оригіналу в українському перекладознавстві і дослідження, що все частіше звертаються до таких першочергових понять, які позначаються наявністю частини «ідіо»: *ідіостиль*, *ідіолект* тощо [1; 6]. Це можна пояснити усвідомленням ролі *антропоцентричного* фактора у процесі творчості як оригінальної, так і перекладацької. Оскільки відтворення домінантних рис ідіостилу автора оригіналу вимагає перекладацьких підходів, що виходять за межі суто лінгвістичної теорії перекладу, необхідно інтегрувати здобутки багатьох суміжних наук, що дозволяє говорити про широкий інтердисциплінарний характер перекладознавства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Довганчина Р. Г. Відтворення ідіостилу та ідіолекту як засіб збереження когерентності. //Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип.378-379. – 224 с.
2. Кам'янець А. Б., Некряч Т. С. Інтертекстуальна іронія і переклад. Монографія. – К.: Видавець Карпенко В. М., 2010 р. – 176 с.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Учебное пособие. – М.: ЭТС. – 2001. – 424 с.
4. Некряч Т. С. Муки і радощі драматичного перекладу // Од слова й до слова...: Збірник на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак, доктора філологічних наук, професора, заслуженого працівника освіти України / Редкол.: О. І. Чередниченко (голова) та ін. – Львів.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 108 – 126.
5. Нестерова Н. М. Текст и перевод в зеркале современных философских парадигм / Перм. гос. техн. ун-т. – Пермь, 2005. – 203 с.

6. Переплотчикова С. С. Відтворення ідіостилю Нікоса Казандзакіса в українських перекладах: Дис.. канд. філол. наук: 10.02.16 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 202 с.
7. Попович А. Проблемы художественного перевода. – М., 1980. – 200 с.
8. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. – М., 1974. – 216 с.
9. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. – К.: Факт, 2006 – 344 с.
10. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. – Спб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 416 с.
11. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
12. Шлейермахер Ф. О разных методах перевода // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. 2000. № 2. – С. 127 – 145.
13. Dryden J. On Translation // Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida. Chicago and London, 1992. – P. 17 – 31.
14. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. London, 2001. – 565 p.
15. Snell-Hornby M. The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints? Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006. – 205 p.
16. Steiner G. After Babel. Aspects of Language and Translation. New York and London, 1975. – 519 p.
17. Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida. – Chicago and London, 1992. – 254p.
18. Venuti L. The Translator's Invisibility. A History of Translation. – L. – N.Y.: Routledge, 1995. – 345 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Руслана Довганчина – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: переклад художньої літератури.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ АДЕКВАТНОГО ПЕРЕВОДА ЯЗЫКОВЫХ РЕАЛИЙ

Лариса ЖИДЕНКО (Горловка, Украина)

Стаття висвітлює проблему перекладу мовних реалій через призму соціокультурного компоненту та підкреслює необхідність наявності лінгвокультурологічних та фонових знань у перекладача. Широкий світогляд перекладача є необхідною складовою в якісному перекладі понять та явищ, які не є характерними для рідної мови.

Ключові слова: культурологічний словник, соціокультурний компонент, перекладацька компетенція, еквівалент, фонові знання, терміни, емоційно забарвлена лексика, сфера, професіоналізми, лінгвістичний, лінгвіст, мовний феномен, яскравий приклад, перекладач (усний), перекладач (письмовий), засоби перекладу, стилістичний засіб, філологія, стиль життя.

The article deals with the problem of rendering the culture specific vocabulary. Much attention is paid to socio-cultural component of the translator's (interpreter's) competence, and the background knowledge which are of great importance for teaching translators (interpreters). In this article we emphasis the translators world outlook in solving the problem of rendering the culture specific vocabulary.

Key words: culture specific vocabulary, socio-cultural component, translator's (interpreter's) competence, equivalent, background knowledge, terms, emotionally-colored words, area, professionalisms, linguistic, linguist, language phenomenon, vivid example, translator, interpreters, ways of rendering, stylistic device, philology, mode of life.

Важною роль в забезпеченні прагматическої адекватності перекладу мовних реалій грає соціокультурний аспект перекладескої компетенції. Перекладеске вивчення, являючись процесом лінгвістическим, в той же час являється і міждисциплінарною наукою, котра враховує явлення і процеси, що відбуваються в соціолінгвістическій і культурології. Естесвенно, що при контакті рівних культур відбувається процес обміну во всіх аспектах людескої діяльності і в першу чергу на мовному рівні. Людина, отримуючи інформацію о тому і іншому факті з життя якоїсь країни або мови – збагачається. Крім утилітарного аспекту, вивчення мов, в котрому переклад займає одну з лідеруючих позицій – має і важливий соціокультурний компонент. Во все більш глобалізованому світовому просторі – культурне різноманітність було і є важливим способом збереження людеских цінностей. Знання мовних особливостей, не характерних власному соціуму – являється потужним інтелектуальним механізмом, забезпечуючим знайомство з іншими культурами і їх сприйняттям через призму мови.

Формирование социокультурного компонента переводческой деятельности рассматривается как одна из основных целей обучения переводу. В общей теории обучения иностранным языкам в целом проблема формирования социокультурной составляющей не является новой. Она рассматривалась в работах многих ученых, таких как Бим М.Л., Пассов Е.И., Скалкин В.Л., Халеев И.И., Верещагин Е.М. и других. В.В. Сафонова считает, что социокультурный компонент предусматривает взаимоизучение языков и культур и включает в свое содержание знания из разных областей [10]. В.В. Воробьев относит к социокультурному компоненту информацию, изучение которой лежит через анализ социокультурно маркированной лексики [4], к которой можно отнести и языковые реалии.

В меньшей степени этот вопрос рассмотрен в методике обучения переводу. Решая ту или иную переводческую проблему (передачу образного значения слова, перевод фразеологизмов и т.д.) необходимо давать оценку переводу, насколько он удачен в передаче различных лексико-грамматических категорий и стилистических средств, понятий эквивалентных, недостаточно эквивалентных или совсем неэквивалентных. Перевод последних, к которым относятся языковые реалии (слова и словосочетания, не имеющие ни полных, ни частичных совпадений в словаре другого языка) представляет наибольшую трудность, но и в то же время интерес в работе переводчика. Слова-реалии, словарные единицы, обозначающие предметы, понятия и ситуации, которые существуют в практике иноязычного социального коллектива, образуют группу, в которую входят слова, означающие разнообразные предметы быта, материальной и духовной культуры, свойственной только данному народу.

Кроме переводоведения термин «реалия» достаточно распространен в этнолингвистике и лингвострановедении. В этих областях филологии под термином «реалия» понимают слова и словосочетания, которые обозначают специфически национальные предметы и явления, характерные для культуры того или иного народа.

Поэтому мы считаем, что говорить об особенностях перевода языковых реалий (а скорее о нахождении семантико-стилистического соответствия, т.к. «перевести» – означает найти полное соответствие в целевом языке) невозможно абстрагируясь от социокультурного аспекта.

Актуальность данной проблемы заключается в том, что в процессе перевода мы часто сталкиваемся с языковыми реалиями той или иной страны, более того, с их социально-культурными особенностями. Это всегда порождает определенную сложность, но и в то же время обеспечивает стойкий интерес к данной теме со стороны переводчика.

В переводоведении лексема «реалия» как термин появилась в 40-х годах XX столетия. Впервые его употребил А. Федоров в работе «Про художественный перевод» в 1941 году, обозначая национально-специфический объект. В более поздних работах А. Федоров, уточняя дефиницию «реалии» определяет их как «слова, что обозначают национально-специфические реалии общественной жизни и материального быта» [11: 123]. Более широко понимал термин «реалия» С. Толстой – переводовед, который работал над проблемами перевода с английского языка на русский. Он представлял «реалии» как «конкретные условия жизни и быта стран, с языка которых осуществляется перевод».

Я. Рецкер, наоборот уточняет понятие «реалия» определяя его как «слова, что обозначают предметы, процессы и явления характерные для жизни и быта стран, но не отличающиеся научной точностью определения, свойственной терминам» [9].

Проблема перевода реалий также послужила основой большого количества научных работ. К наиболее известным исследованиям в этой области относятся работы Комиссарова В.Н. [7], Влахова С., Флорина С. [3], Федорова А.В. [10] и др. Особенности перевода языковых реалий через призму социально-культурного аспекта рассматривали Сафонова В.В. [10], Фурманова В.П. [12], Микулина Л.Т. [8], Комиссаров В.Н. [6] и др.

Цель данной работы показать, базируясь на проведенных ранее исследованиях, что перевод реалий и социокультурный аспект перевода нельзя рассматривать автономно. Ошибки, допускаемые студентами при переводе того или иного текста без учета этих особенностей, яркое тому подтверждение.

Переводчик, занимаясь проблемой языковых реалий безусловно должен владеть как лингвистической, так и лингвострановедческой компетенцией, т.е. знаниями про основные особенности социокультурного развития страны, язык которой изучается, знаниями ее реалий, истории, литературы, политической ситуации. Лингвострановедческая компетенция переводчика во многом совпадает с наличием у него фоновых знаний, или так называемой «культурной грамотности» [13: 151]. Фоновые знания, базирующиеся на осведомленности в общечеловеческой, региональной и страноведческой сферах являются безусловной помощью при переводе языковых реалий. Не стоит забывать и о социально-групповых знаниях, свойственных определенным социальным объединениям – таким как врачи, учителя, юристы и т.д. Семантика языковых реалий в этом смысле частично совпадает с диалектизмами и профессионализмами. Однако при выборе средств перевода языковых реалий необходимо помнить и о принципиальном различии между ними, т.к. географическая информация реалий связана со специфическими предметами и явлениями определенного географического ареала. Диалектизмы и профессионализмы являются специфическими языковыми средствами (как правило местного, узкого круга) для обозначения общеизвестных предметов и явлений.

Определенная близость, с точки зрения семантики и стилистики прослеживается также между языковыми реалиями и терминами. Иногда значения терминов совпадают с реалиями (например, это проявляется в названии растений, ставших лекарственными средствами). Однако разное происхождение – реалии, как известно, возникают в народе, термины – продукт ученых и специалистов-практиков – значительно разнит эти понятия. Так, при переводе языковых реалий следует различать национальные (известные всему народу, в целом известные в государстве), локальные (принадлежащие одному наречию или диалекту), микролокальные (характерные для определенной местности).

Отличительными чертами реалии являются характер ее содержания (связь обозначаемого предмета с определенной страной, народностью, социальной общностью) и принадлежность ее к определенному периоду времени.

Прежде чем приступить непосредственно к переводу, необходимо осмыслить незнакомую реалию, как она подана автором в контексте и какими средствами он пользуется, чтобы довести до сознания читателя ее семантическое и коннотативное содержание. Степень понимания социокультурного компонента содержания, зависящая от фоновых знаний переводящего, его ориентации в стилях, окажет дополнительную помощь в понимании той или иной реалии (ее соотносительности во времени, определенным кругом людей); корреляция разных типов знаний (фоновых, тематических, контекстных, терминологических) определяет индивидуальную картину мира переводящего и степень развитости социокультурного компонента его переводческой деятельности.

Особенно это важно при переводе так называемых скрытых реалий. То есть таких, которые как будто имеют соответствия в языке «получателя» (особенно в бинарном сопоставлении украинского-английского, русского-английского), но их соотносительные определения во вне речевой действительности очень различаются между собой. Таким образом, субституция их обозначений, которые имеют разную художественно-стилистическую наполненность, может явиться определенной трудностью при переводе из-за лексического совпадения соответствующих номинаций, но культурологического различия. Лексема «рушник» – наиболее яркий пример скрытой реалии в украинско-английском бинарном сопоставлении. В своем утилитарном значении вещи необходимой в хозяйстве – она равноценна англ. *towel*. Но на Украине и в ряде стран постсоветского пространства лексемой «рушник» обозначают и изделия художественного и декоративного творчества, вышитые и тканые, ставшие скорее атрибутом торжеств, обычаев и народных обрядов, чем предметом повседневного пользования для вытирания чего-либо. С ключевым словом «рушник», в украинском и ряде славянских языков, возникло многочисленное количество реалий этнографического характера, которые с точки зрения лингвистики стали фразеологическими единицами. Например: стать на рушник (во время свадебного обряда), подавать рушник (обычай, связанный со сватовством). Знание культуры и обычаев другого народа поможет переводчику «уйти» в переводе от популярного метода транскрипции или

калькированія и найти более подходящий по смыслу аналог, минуя также и буквальный перевод.

Суммируя вищесказанное, можно сделать вывод, что процесс постижения качественного перевода языковых реалий должен проходить в контексте «диалога культур», в адаптации переводящего к иноязычной культуре. Переводчик должен распознать социокультурную составляющую языковой реалии в оригинале, а затем, обладая комплексом знаний исторического, культурологического, страноведческого характера, найти пути ее реализации в переводе. Степень полноты системы знаний (фоновых, тематических, контекстных, терминологических) обозначает насколько развита социокультурная составляющая компетенции переводчика. Именно наличие подобного рода знаний позволяет переводчику вырабатывать свои новые пути донесения смысла и содержания. Для облегчения адекватного понимания языковых реалий, переводчик обладающий всем спектром социокультурных и социолінгвістических знаний может заменить імпліцитну інформацію в оригіналі на експліцитну і більш понятну реципієнту в переводі.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. – М.: УРАО, 2002. – 207 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвистическая проблематика страноведения в преподавании русского языка иностранцам. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1971. – 84 с.
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. / Монография. – М.: Высшая школа, 1986. – 384 с.
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы): Монография. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
5. Комиссаров В.Н., Рецкер А.И., Тархаров В.И. Пособие по переводу с английского языка на русский. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1960. – 176 с.
6. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М.: Международные отношения, 1973. – 245 с.
7. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Учебное пособие. – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
8. Микулин Л.Т. Заметки о калькировании с русского языка на английский. // Тетради переводчика, вып. 15. – М.: Международные отношения, 1978. – С. 59-64.
9. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Изд. Международных отношений, 1979. – 230 с.
10. Сафонова В.В. Изучения языков международного общения в контексте диалога культур. – Воронеж: Истоки, 1996. – 236 с.
11. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.
12. Фурманова В.П. Межкультурная коммуникация и лингвокультуроведение в теории и практике обучения иностранным языкам. – Саранск: Изд-во Мордов. Ун-та, 1993. – 124 с.
13. Hirsch E.D. Cultural Literacy: What Every American Needs to Know. – NY : Vintage Books, 1998. – 253 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Жиденко – старший викладач кафедри практики іноземних мов Горлівського державного педагогічного інститута іноземних мов ім. Н.К. Крупської.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, перекладознавство.

ВІДТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ (на матеріалі українського перекладу роману Йозефа Рота «Марш раденького»)

Яна ІВАННІКОВА (Київ, Україна)

У статті проводиться аналіз перекладу фразеологічних одиниць, представлених у романі Й. Рота «Марш Радецького». Досліджується питання про фразеологічні способи перекладу фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, еквівалент, варіантний відповідник, адекватність, образність, предметно-логічне значення, денотативний образ.

The article deals with the problem of translation of phraseological units represented in the novel "The Radetzky March" by Joseph Roth. The issue of translating of phraseological units with help of phraseological methods is studied.

Key words: phraseological unit, equivalent, variant analogue, adequacy, figurativeness, subject-logic meaning, denotative image.

ВСТУП

Мова була для Йозефа Рота дуже важливою: «Батьківщина справжнього письменника – мова», – стверджував він. Рот вважав, що «не лише тоді, коли не маєш що сказати, треба

мовчати, але і тоді, коли не можеш щось точно висловити». Тому, попри видиму простоту творів, перекладати його нелегко [9]. Одним із найскладніших аспектів у перекладі творів Йозефа Рота є переклад фразеологічних одиниць. Завдання перекладача в даному випадку полягає у тому, щоб відчутти фразеологічну одиницю оригіналу та відтворити її.

Метою даного дослідження є вивчення особливостей перекладу німецьких фразеологічних одиниць українською мовою у романі Йозефа Рота «Марш Радецького». Досягненню мети сприяє вирішення таких завдань: 1) здійснити теоретичний огляд питання фразеологічних способів перекладу; 2) визначити фразеологічний фонд роману; 3) охарактеризувати фразеологічні способи перекладу фразеологічних одиниць твору; 4) виявити спільні закономірності перекладу фразеологічних одиниць.

До фразеологічних способів відтворення перекладач звертається тоді, коли у мові перекладу є одиниці, семантика та стилістика яких відповідає одиницям мови-оригіналу. В той же час існують певні термінологічні розбіжності щодо назви фразеологічних способів відтворення. Так, О. Кунін надає перевагу термінам повний і частковий еквіваленти, цю думку підтримує Р. Зорівчак. Я. Рецкер ввів в обіг лінгвістики замість терміна частковий фразеологічний еквівалент термін аналог. Правда, у пізніших працях Я. Рецкер вживав у цьому розумінні термін варіантний відповідник. В окремих працях у цьому розумінні вживається термін субститут [3: 47]. Нам близька думка Я. Рецкера, який оперує термінами еквівалент та варіантний відповідник [10: 47].

Про повні фразеологічні еквіваленти можна говорити лише тоді, коли фразеологічна одиниця перекладу адекватна фразеологічній одиниці оригіналу щодо образності, всіх компонентів змісту – предметно-логічного, експресивно-емоційного та функціонально-стилістичного – та щодо форми вислову – в структурно-граматичному плані [3: 50]. При порушенні одного чи декількох вищевказаних аспектів мова піде про варіантний відповідник.

За словами Я. Рецкера, використання еквівалента вимагає від перекладача знань, а не умінь [9: 67]. Саме тому, спочатку пропонуємо розгляд тих фразеологічних одиниць, переклад яких був здійснений за допомогою фразеологічних еквівалентів.

Настрій душевної «ізольованої» самотності у наступному прикладі перекладачка Євгенія Горева передає шляхом використання фразеологічного еквіваленту.

...*jeder von ihnen fürchtete, mit seinem Schrecken allein zwischen seinen vier Wänden zu bleiben*... [16: 315].

..., бо кожен із них боявся залишитися в своїх чотирьох стінах наодинці з власним страхом... [11: 274].

Поряд з використанням фразеологічних еквівалентів долучаються додаткові компоненти або з огляду на контекст приймається перекладацьке рішення на користь одного із варіантів словникової одиниці. Наприклад, фразеологічна одиниця *die Augen schließen* – *заплющити очі (померти)* є словниковою і перекладачка, відповідно вжила фразеологічний еквівалент, але задля підсилення і більшої однозначності додала компонент *навіки*, оскільки в українській мові вираз *заплющити очі* має ще значення *навмисне не помічати чого-небудь, не звертати уваги на щось*.

Sobald unser Kaiser die Augen schließt... [16: 164].

Наш цісар ще не стулить навіки очей... [11: 148].

Звернімося до фразеологічних одиниць, при перекладі яких використовувалися варіантні відповідники.

Zu meiner Zeit hat uns noch der Radetzky gezwiebelt! [16: 11]

За моїх часів з нас іще знімав стружку Радецький! [11: 16]

В німецькій мові фразеологізм *jem. zwiebeln*, який за висловом Манфреда Гессе, належить до так званої ботанічної фразеології, має значення *мучити кого-небудь*, у сенсі замучити до такого стану, поки не поллються сльози, що якраз і відбувається при зчищенні цибулиння [14: 35]. Фразеологічний фонд української мови має у своєму складі одиницю *знімати стружку*, яка має значення *суворо докоряти, лаяти, пробирати кого-небудь за щось* [4].

Es war, als vernichtete er mit geräuschloser, adeliger und flinker Gehässigkeit einen Gang um den andern, er machte ihnen den Garaus [16: 33].

Здавалося, що він не їсть, а з беззучною, шляхетною і шпаркою ненавистю знищує страву за страву, *прощить їх упень* [11: 35].

Фразеологізм einer Sache/jemandem den Garaus machen має значення знищити, вбити, усунути. Вираз з'явився ймовірно від вигуку gar aus, який мав місце у поліцейську годину, яка означала час закриття ресторанів і такий вираз закликав випити всі напої [13: 256]. При перекладі українською мовою фразеологічна одиниця рубати впень кого-небудь була модифікована для повної відповідності контексту, адже мова йде про споживання страв, а українська лексема трошити другим словниковим значенням має споживати. Необхідність такої зміни була зумовлена тим, що дана одиниця вживається найчастіше у значенні прикінчити, порішити кого-небудь [6: 238]. При цьому була збережена стилістична складова, оскільки обидві одиниці носять розмовний характер.

Auch zu den Mädeln ist er spät gegangen, ich hab' ihm Kurasch machen müssen, sonst hätt' er nie hingefunden [16: 56].

Я мусив додати йому духу, бо сам би він ніколи не знайшов туди дороги! [11: 55].

Дана одиниця зустрічається лише в австрійському варіанті німецької мови, тобто є виводом від вихідної Mut machen, оскільки німецька лексема Mut на теренах Австрії представлена лексемою Kurasch. Перекладачка Є. Горева переклала даний вираз за допомогою словникової одиниці додавати/дати духу кому-небудь у значенні надавати бадьорості, вселити мужність.

Наступний приклад яскраво продемонструє втрату денотативної образності при перекладі. Як зазначає Роксолана Зорівчак, вимога будь-якою ціною передати засобами цільової мови певні конкретні денотативні образи фразеологічної одиниці оригіналу не завжди доречна. Часто можна досягти повної адекватності перекладу і замінюючи образ [3: 49].

Ich möchte dir, lieber Max, ehe es zu spät ist, reinen Wein einschenken! [16: 101].

Я хотів би тобі, любий Максе, зняти полуду з очей поки не пізно! [11: 94].

Хоча фразеологічний словник за редакцією В. Гаврися подає переклад даного фразеологізму із повною втратою фразеологічності як сказати все відверто, сказати всю правду [7: 310], перекладачка у «засіках» фразеологічного фонду української мови відшукала надзвичайно образну одиницю, яка повною мірою відтворює семантику оригінального виразу, роз'яснювати кому-небудь справжню сутність чогось, повідомляти правду.

Іноді миттєвий поверхневий образ, створюваний фразеологічною одиницею вводить в оману, не «пускає» перекладача провести більш детальний аналіз. Саме така ситуація відображена у наступному реченні:

Man [Carl Josepf] lebte im Schatten des Großvaters! [16: 80].

Він [Карл Йозеф] жив під крилом слави свого діда [11: 75].

Фразеологізм im Schatten leben перекладається бути в тіні, на задньому плані [7: 158], а вираз бути під крилом має значення бути під опікою, під захистом кого-небудь. Звідси випливає деяка семантична невідповідність перекладної одиниці оригінальній. Проте широкий контекст в даному випадку дозволяє досить чітко зрозуміти суть, оскільки проблема Карла Йозефа в тому, що він поринув у минуле; заглибився настільки, що дивиться на життя повністю з перспективи батька та діда. Він обтяжений легендою свого діда. Моральні стандарти встановлені для Карла Йозефа «Героєм Сольферино», його дідом. Його захопленість славою, що огортає цю фігуру та його страх не відповідати тим очікуванням, які на нього покладають, визначають життя Карла Йозефа, він ставить перед собою питання: Що зробив би в такому становищі герой Сольферино? Карл Йозеф відчував у себе на потилиці владний дідів погляд [11: 109]. Тут варто зазначити, що вираз den Blick des Großvaters im Nacken fühlen зустрічається в романі 5 разів.

На наступному прикладі спостерігаємо ситуацію, коли перекладачка при перекладі виразу sein Herz im Halse fühlen відмовилася від словникової одиниці, а саме від перехопити дух (від хвилювання), оскільки з контексту видно, що мова йде не про стан хвилювання, а

про страх, задля збереження якого вона на кшталт такої фразеологічної одиниці на позначення страху як душа аж у п'ятах удалася до калькування, що є цілком виправданим.

Trotta fühlte sein Herz im Halse [16: 6].

Trotta нараз відчує власне серце десь аж у горляніці [11: 12].

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз способів передачі фразеологічних одиниць роману Йозефа Рота «Марш Радецького» дозволяє стверджувати, що значна частина німецьких фразеологізмів була перекладена українською мовою за допомогою фразеологічних способів перекладу.

Високому ступеню адекватності перекладу фразеологічних одиниць роману сприяла деяка спорідненість фразеологічних систем обох мов та майстерність та прагнення перекладача якнайповніше зберегти задум автора.

Фразеологічні способи перекладу дозволяють досягати деякої точності у перекладі, хоча переклад за допомогою варіантних відповідників значною мірою залежить від компетенції перекладача, культури його мови, знання фразеологічного фонду мови-оригіналу та мови-перекладу, що дозволяє донести до читача не лише предметно-логічне значення, але й образну та емоційну складову фразеологічної одиниці.

Саме при використанні варіантних відповідників проявилась творча ініціатива перекладача. Хоча, варто зазначити, що траплялися випадки спотворення значення фразеологічної одиниці. Прагнення перекладача до адекватності перекладу в даному випадку не можна виправдати, оскільки така ситуація може призвести до викривлення змісту оригіналу.

В цілому, переклад фразеологізмів за допомогою варіантних відповідників викликає більше складностей, оскільки вимагає збереження предметно-логічного значення, образності, що передбачає наявність перекладацької майстерності. Попри свою складність, саме фразеологічні способи забезпечують максимум адекватності при перекладі, передачу не лише семантики фразеологізмів оригіналу, але й її форми, різноманітних конотацій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М: «Междунар. отношения», 1975. – 240 с.
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М: Издательство Института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
3. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львівському університеті, 1983. – 176 с.
4. Електронне видання «Словники України» – 3.0 / В. Широков, О. Рабулець, І. Шевченко та ін.. – К.: Інститут мовно-інформаційних досліджень НАН України, 2006
5. Кунин А. В. Курс фразеології сучасного англійського мови: Учебник. – 2-е изд., перераб. – М: Высшая школа Дубна: Издательский центр «Феникс», 1996. – 381с.
6. Німецько-український фразеологічний словник у двох томах / Укл. В. Гавриш, О. Пророченко. – К.: Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.
7. Німецько-український фразеологічний словник у двох томах / Укл. В. Гавриш, О. Пророченко. – К.: Радянська школа, 1981. – Т. 2. – 383 с.
8. Петросяк, Г. І. Поетика художньої прози Й. Рота: Автореферат дис. канд. філ. наук. – Львів: Нац. ун-т ім. І.Франка, 2001. – 19 с.
9. Рецкер Я. И. Основные этапы подготовки переводчика // *Тетради переводчика*. – 1967. – № 4. – С. 63–76.
10. Рецкер Я. И. Пособие по переводу с английского языка на русский язык. – 3-е, перераб. и доп. изд. – М.: Просвещение, 1982. – 160 с.
11. Рот, Й. Марш Радецького: Пер. з нім. Є. Горевої – К.: Юніверс, 2000. – 349 с.
12. Чушак Х. Рецензія на переклад книги «Рот Й. Білі міста: Вибране / Переклад з нім. І. Андрущенка» // Перекладацька майстерня 2000-2001. Рецензії. <http://www.humanities.org.ua/TW/REC/chushak.htm>.
13. Duden. Redewendungen / Duden. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002. – Vol. 11. – 955 S.
14. Hesse M. “Botanische” Phraseologie. – Münster: Inst. f. d. Didaktik der Biologie der WWU, 2004. – Band 13. – S. 55–101.
15. Paulay D.-E. Social criticism in Joseph Roth's Radetzkyarsch: A thesis presented in partial fulfilment of the degree Master of Arts in German. – Christchurch, New Zealand: University of Canterbury, March 1973.
16. Roth, J. Radetzkyarsch. – 23. dtv. – München, 2008. – 404 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Іваннікова – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: відтворення фразеології при перекладі.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІНТЕРАКТИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕКСТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ (на матеріалі роману Дж. Р. Р. Толкіна «The Hobbit, or There and Back Again» і його українських перекладів)

Олена КІФЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються питання інтерактивної взаємодії автора і читача у тексті літературної казки, зокрема у романі Дж. Р. Р. Толкіна «Гобіт», та особливості відтворення цієї взаємодії в українських перекладах твору.

Ключові слова: дитяча літературна казка, інтерактивність.

The paper deals with the question of interaction between the author and the reader within a literary tale, particularly in J. R. R. Tolkien's novel "The Hobbit", and with the peculiarities of the interaction rendering in its Ukrainian translations.

Key words: children's literary tale, interactivity.

Сучасний стан розвитку філологічної науки передбачає її звернення до нових категорій і понять, появу яких в обігу спричинив сталий розвиток суспільства і його увага до власної творчої природи. Нове бачення уже звичних речей, феноменів, явищ, предметів дозволяє глибше проникнути в їх сутність і краще зрозуміти їх зв'язок із людиною і її життям. Паралельно та невід'ємно від філологічної науки розвивається і наука перекладу, оскільки новітні досягнення першої не можуть проходити безслідно для перекладу як виду науково-практичної діяльності. Яскравим прикладом такого є дитяча література та її відтворення.

Актуальність нашого дослідження пов'язана із відносною недостатністю академічної уваги до явища дитячої літератури як окремо взятого і досить характерного феномену сучасного літературного процесу, зокрема із точки зору стилістики і теорії та практики перекладу. Окремо хотілось би наголосити на актуальності дослідження ігрового феномену дитячої літератури через вивчення такого параметру тексту як інтерактивність та способів і особливостей її передачі.

Проблемами перекладу дитячої літератури, і в тому числі, питаннями присутності у тексті категорії читача та категорії автора займалися Емер О'Салліван, Рітта Оттінен, Катержина Фрімелова, Жорж Мунен, який першим виділив дитячу літературу як окремий тип текстів для перекладу; свій внесок у дану сферу зробили також Сте Клінгберг, Пітер Голліндейл.

Метою нашої роботи було дати характеристику роману Дж. Р. Р. Толкіна «The Hobbit, or There and Back Again» (1937) з точки зору його приналежності до дитячої літератури, дослідити особливості функціонування інтерактивних елементів та способи їх відтворення в українських перекладах казки. **Об'єктом** нашого дослідження виступили лексично-синтаксичні прояви категорії інтерактивності у зазначеному романі і їх відповідники в українських перекладах Олександра Мокровольського та Олени О'Лір. «The Hobbit» – яскравий приклад британської літературної казки. Про те, що даний твір належить до жанру дитячої літератури, свідчить велика кількість специфічного набору стилістичних, а саме, лексико-синтаксичних, засобів. **Предметом** дослідження є особливості функціонування лексично-синтаксичних проявів категорії інтерактивності у названому романі та двох його перекладах.

Літературна казка є особливим жанром дитячої літератури. Вона включає в себе авторську словесно-художню творчість, яка формою викладу орієнтована переважно на дитячого читача, існує в одному, строго зафіксованому, варіанті. Характеризується цільовою настановою на вигадку, образною і сюжетною системою, а також особливим використанням художніх засобів [2: 7 – 8].

Однозначних критеріїв виділення дитячої літератури із загальної канви літератури досі не існує. Проте, найоб'єктивнішим із них можна вважати категорію читача-дитини. Образ читача-дитини зашифрований у тексті, зокрема дитячу адресацію твору можна простежити навіть у одному абзаці чи реченні [1: 17].

Інша особливість творів дитячої літератури – своєрідний діалог автора із уявним читачем, звертання та риторичні запитання до нього протягом усього тексту. Уявний читач-дитина входить у структуру тексту і позатекстові елементи – визначення жанру (дитячий роман, повчальна казка, лічилка і т.д.), ілюстрації та інше оформлення, авторський коментар до тексту. Подібні елементи грають роль орієнтира для реального читача. У тому випадку, коли образ читача-дитини майже не простежується у тексті, текст атрибутується як «дорослий», іноді всупереч задуму автора.

Читач-дитина може бути присутнім у тексті явно, тобто у вигляді персонажа, що стоїть поруч із автором-персонажем, наприклад, донька Б'янкі із «Казок по телефону» Дж. Родарі, або Крістофер Робін із «Вінні-Пуха» А. А. Мілна. Можливий також і інший варіант – читач-дитина присутній лише у мові автора – у формі звертань [Ibid.: 19].

Описані вище жанрово-стилістичні особливості дитячої літературної казки зумовлюють використання специфічних прийомів, які сприяють досягненню поставлених автором цілей та засобів привернення уваги дитячого читача. Так, взаємодію автора і читача ми пропонуємо назвати **інтерактивністю літературної казки**. Наразі чіткого визначення цього терміна ще не існує. Під **інтерактивністю** як *стилістичною характеристикою літературної казки* ми розуміємо поняття, яке розкриває характер і ступінь взаємодії між об'єктами [3]: фактичним автором та читачем як представником цільової аудиторії. За одним із експериментальних тлумачень – це спеціально організована пізнавальна діяльність, що має яскраво виражену спрямованість. Прикметник «інтерактивний» означає «той, що засновується на взаємодії» [4]. Слід одразу зауважити, що інтерактивність стосується лише авторської нарації і жодним чином не торкається діалогічного мовлення, оскільки воно продукується персонажами і не залучає у свою смислову і синтаксичну структуру ані відправника, ані реципієнта.

Інтерактивність розглядає взаємодію автора і читача з двох сторін: підкреслення особи автора та увиразнення категорії читача.

Підкреслення особи автора відбувається шляхом введення у текст яскраво вираженої особи оповідача, що на лексичному рівні виражається широким використанням особових та присвійних займенників першої особи **однини** із незмінним денотатом – особою автора як оповідача. Наприклад: «*What his father Bungo would have thought of him, I daren't think.*» [8: 39];

Протилежним типом інтерактивності є **підкреслення особи читача** у тексті, яке відбувається як на лексичному рівні (присвійні та особові займенники другої особи), наприклад: «*He may have lost the neighbours' respect, but he gained – well, you will see whether he gained anything in the end.*» [Ibid.], так і на синтаксичному (пряме звернення до реципієнта): «*Just think of that for a hobbit!*» [Ibid.: 99];

Перехідними засобами інтеракції, в яких одночасно присутні особа відправника та реципієнта, є використання речень із особовими і присвійними займенниками першої особи **множини** (Наприклад: «*He comes into many tales, but his part in the story of Bilbo's great adventure is only a small one, though important, as you will see, if we ever get to the end of it.*» [Ibid: 58]), а також питань до читача, і зокрема риторичних (Наприклад: «*And what would you do, if an uninvited dwarf came and hung his things up in your hall without a word of explanation?*» [Ibid.: 18]). Ми віднесли риторичні питання саме до перехідного типу через те, що сама природа питання передбачає як адресанта, так і адресата, отже, не можна говорити про належність риторичних запитань до будь-якого одного з попередніх типів. Використання займенників першої особи множини дозволяє ніби об'єднати постаті автора і його потенційного читача, чим досягається чи не найвищий ступінь інтерактивності з усіх можливих, і реципієнт виявляється начебто втягненим у фабулу авторської оповіді. Це дуже важливо з огляду на те, що цільовою аудиторією цього твору є діти, для яких персональна «участь у подіях», ототожнення із персонажами книги мають надзвичайну цінність.

Розглянувши ілюстративний матеріал нашого дослідження, ми можемо сказати, що у кількісному відношенні переважає тип увиразнення особи читача (80 випадків зі 151). Це пояснюється тим, що найбільша увага приділяється саме дитині як реципієнту. Автор певною мірою хоче «перенести» читача у час та місце подій повісті, залучити дитину до цих подій,

таким чином, розглядаючи її як своєрідного персонажа твору. На другому місці по чисельності – тип виділення особи автора (47 випадків). Риторичні питання та займенники першої особи множини вживаються 14 та 10 разів відповідно.

Однією із центральних проблем перекладу дитячої літератури є *дуальність «дорослий – дитина»*, яка стосується того, що саме можна вважати дитячою літературою – тексти, написані дорослими для дітей, тексти, написані для дорослих, але які читають діти, чи тексти, які читають як дорослі, так і діти? Визначення дитячої літератури включає всі ці взаємодії. Але «присутність» дорослого захована у багатьох творах дитячої літератури [7].

Проблему дуальності дитячого твору ми можемо спостерігати і на матеріалі казки «Гобіт» та двох її українських перекладів. Так, перший був опублікований видавництвом дитячої літератури «Веселка» у 1985 р. Олександр Мокровольський, який підготував цю роботу, чітко уявляв цільову аудиторію, і не дарма переклад вийшов під грифом «для молодшого шкільного віку». Другий переклад, виконаний Оленою О'Лір у 2007 р., було випущено видавництвом «Астробія», яке не спеціалізується на дитячій літературі. Відповідно, у перекладача не існувало чіткої установки про характер цільової аудиторії. Окрім того, можна говорити про те, що за останні роки відбувся перехід «Гобіта» із розряду дитячої літератури у розряд літератури для читачів різного віку. Цьому сприяла посиленна увага до творів Дж. Р. Р. Толкіна серед дорослого населення, а також те, що «Гобіт» входить до циклу творів про Середзем'я, в який також включені уже «недитячі» романи «Володар Перстенів» та «Сильмариліон». На підставі цього ми можемо висунути припущення, що переклад О. Мокровольського має більш чітко виражене спрямування на дитячого читача, ніж переклад О. О'Лір.

З огляду на вищесказане, спробуємо порівняти передачу інтерактивних компонентів твору «Гобіт» у його українських перекладах. Що стосується перекладу компонентів, які **підкреслюють особу автора**, то О. Мокровольський передав інтерактивність у 33 реченнях із 47. О. О'Лір же – у 44. У цьому випадку можна говорити про більш буквальний переклад в О. О'Лір. Вона вживає набагато меншу кількість перекладацьких трансформацій і за рахунок буквальної передачі інтерактивних компонентів зберігає їх більшу кількість. Вона жодним чином не увиразнює їх, а просто переносить без змін із оригінального тексту у перекладний, адже для дорослого читача категорія інтерактивності не відіграє такого важливого значення, як для дитини. О. Мокровольський же досить часто передає один тип інтерактивності іншим, або компенсує її за допомогою інших прийомів, при цьому демонструючи їх якісне, а не лише кількісне відтворення. Він осмислює важливість інтерактивного компоненту для читача-дитини, підвищуючи рівень його експресивності. Розглянемо приклад, коли О. Мокровольський використовує інший тип для передачі інтерактивності, а О. О'Лір вдається до буквальності:

*There is little or no magic about them, except the ordinary everyday sort which helps them to disappear quietly and quickly when large stupid folk like **you** and **me** come blundering along, making a noise like elephants which they can hear a mile off.* [8: 16].

*Чарувати вони якщо й уміють, то небагато; відомі їм тільки найпростіші буденні чари, що допомагають, скажімо, тихо й швидко щезнути, коли **ми**, здоровезний неадаптивний народ, вискочимо, бува, звідкілясь, тупочучи й галасуючи, мов слони, – а чують вони той галас за добру милю* [5: 6].

*У них також мало або й зовсім немає нічого чарівного, за винятком звичайних буденних чарів, які допомагають їм зникати безшумно та швидко, коли дурні здоровані, як-от **ви** чи **я**, немов слони, незграбно сунуть у їхній бік, зчиняючи шум, який можна почути за милю* [6: 10].

Як ми бачимо на прикладі цього речення, О. О'Лір у своєму перекладі практично не відходить від оригіналу, і типи інтерактивності (підкреслення особи автора та виділення категорії читача) передає без змін. Переклад О. Мокровольського менш буквальний і він далі відходить від оригінальних конструкцій, щоб мова перекладу виглядала більш природно, згідно норм та традицій української мови. Він вдається до прийому узагальнення, об'єднуючи два протилежні типи інтерактивності в один перехідний, використовуючи займенник першої особи множини.

Тип **увиразнення особи читача** у творі зустрічається найчастіше. В О. Мокровольського інтерактивність зберігається у 61 випадку із 80, в О. О'Лір – у 67.

У деяких випадках у оригінальних реченнях займенник **«you»** відіграє не скільки роль звертання до потенційного читача, скільки є просто граматичною конструкцією, що у перекладі українською мовою вимагає безособового речення. Наведемо приклад:

*It seemed that the ring he had was a magic ring: it made **you** invisible!* [8: 91].

*Отже, перстень, якого він знайшов,— чарівний: **хто** його надягне, стає невидимий!* [5: 89].

*Виходило, що перстень, який він знайшов, був чарівний: він робив **того, хто** його надіне, невидимим!* [6: 97].

Як ми бачимо із цих прикладів, дослівний переклад цих конструкцій не є необхідним, і можливо, навіть небажаний з огляду норм та традицій української мови.

Проте, є речення, у яких О. О'Лір дослівно передає такі конструкції (що, на нашу думку, є неприродним або ж необов'язковим для української мови), а О. Мокровольський трансформує їх у безособові речення. Погляньмо та проаналізуємо такий приклад:

*So **you see** 'prisoners' had meant 'prisoners rescued from the goblins' only, and not captives of the eagles* [8: 113].

Тож «полонені» означало «полонені, відбиті в гоблінів» і не більш, тобто не «бранці орлів» [5: 113].

*Тож **ви й самі бачите**, що «полонені» означало тільки «полонені, визволені від гоблінів», а не «в'язні орлів»* [6: 121].

На нашу думку, словосполучення **«you see»** тут є вставним (воно досить часто зустрічається в англійській мові) і не потребує передачі, як ми бачимо у перекладі О. Мокровольського, і речення залишається самодостатнім. А додаткова підрядність, яка з'являється в О. О'Лір, тільки обтяжує речення.

На користь нашого припущення про різні цільові аудиторії перекладів свідчить і наступний приклад передачі даного типу інтерактивності:

*Now certainly Bilbo was in what is called a tight place. But **you** must remember it was not quite so tight for him as it would have been for me or for you* [8: 77].

*Погодьтеся, друзі,— Більбо, що й казати, потрапив у велику скруту. Але **ви** повинні пам'ятати, що для нього та скрута не була така велика, як була б для мене чи для вас* [5: 74].

*Зараз Більбо, звісно, потрапив у так званий тісний кут. Але **вам** слід пам'ятати, що кут цей для нього не такий тісний, як для нас із вами* [6: 79].

О. Мокровольський не просто передає звертання, а і увиразнює його, називаючи потенційних читачів «друзі». Таке доповнення можливе лише у тому випадку, коли перекладач працює для дітей. О. О'Лір просто калькує звертання із англійського тексту, адже для читача дорослого таке увиразнення непотрібне, а сама авторка перекладу не сприймає текст як дитячий.

У перекладі О. Мокровольського досить часто відбувається зміна або доповнення інтерактивного типу. Як ми вже неодноразово стверджували вище, це також спричинене впливом цільової аудиторії. Наведемо такий приклад:

*Trees are not very comfortable to sit in for long at any time; but in the cold and the wind, with wolves all round below waiting for **you**, they can be perfectly miserable places* [8: 105].

*В будь-яку пору на деревах не м'яко сидіти й довго не насидишся, а ще як холод і вітер та вовки внизу чигають на **тебе?** Отоді непереливки!* [5: 104].

*Довго на деревах не дуже зручно за будь-яких обставин, але на холодному вітрі, в оточенні вовків, які чигають на **тебе** внизу, це перетворюється на цілковиту халепу* [6: 113].

У своєму перекладі О. Мокровольський не просто передає тип увиразнення категорії читача, але додає і перехідний тип – риторичне запитання, і окрім того, використовує ще і окличне речення, таким чином потроюючи експресивність конструкції. О. О'Лір, як бачимо, вдається до буквального перекладу.

Говорячи про **перехідний тип інтерактивності**, нагадаємо, що всього в оригінальному тексті «Гобіта» ми знайшли 24 випадки його використання – 14 риторичних запитань і 10

особових та присвійних займенників першої особи множини. О. Мокровольський у перекладі зберігає всі риторичні запитання, в О. О'Лір їх залишається 12. І тут ми знову можемо стверджувати про орієнтацію перекладу О. Мокровольського на дитячого читача. Він підсилює інтерактивні елементи, примножуючи їх. Про це свідчить яскравий приклад, у якому одне риторичне запитання передається у перекладі чотирма:

Where indeed was Thorin? They wondered what evil fate had befallen him, magic or dark monsters; and shuddered as they lay lost in the forest [8: 164].

Де ж Торін? Яка лиха доля спіткала його? Чари? Чорні чудовиська? Вони здригались, отак гадаючи й лежачи, загублені в лісі [5: 168].

А куди ж подівся Торін? Вони ламали голову, яка лиха доля спіткала його – чаклунство чи злі потвори, і здригались, лежачи покотом, самі серед незвіданого лісу [6: 177].

В той час, як О. Мокровольський, посилюючи інтерактивні компоненти, відходить від оригінальних конструкцій, ставлячи наперед вікові особливості своєї цільової аудиторії, О. О'Лір намагається якомога точніше притримуватися оригіналу, адже жодними особливостями своєї аудиторії вона не обмежена.

Що стосується другого підтипу перехідного типу інтерактивності – особових та присвійних займенників першої особи множини – то він у повній мірі переданий у обох перекладах. Але звернімо увагу на окремі особливості його передачі. В основному, в обох перекладах цей тип відтворено без змін – із використанням особового чи присвійного займенника першої особи множини. Проте, у більшості випадків О. Мокровольський посилює, увиразнює інтерактивність, на відміну від О. О'Лір:

I suppose hobbits need some description nowadays, since they have become rare and shy of the Big People, as they call us [8: 16].

То я розповім вам, які вони з лиця та на вдачу, бо й справді тепер їх щось не видно. Може, тієї дрібноти ще й лишилося трохи, але ж вони бояться потикатись на очі великому людові – так гобіти називають нас із вами [5: 6].

Я гадаю, гобітів сьогодні треба якось описати, адже вони стали рідкісними і почали триматись осторонь від Великого Народу, як вони називають нас [6: 10].

О. Мокровольський у своєму перекладі робить зв'язок «читач-автор» іще тіснішим задля глибшого введення дитини у канву твору, що сприяє її більшій увазі до тексту. Інтерактивність він посилює додатковим елементом увиразнення категорії читача – займенником другої особи.

Розглянувши ілюстративний матеріал, ми підтверджуємо припущення стосовно спрямування перекладу О. Мокровольського на дитячу аудиторію. Перекладач розширює інтерактивні елементи, увиразнює їх за допомогою зменшувально-пестливої лексики, каламбурів, зміни типів інтерактивності – вдається до їх якісного переосмислення. О. О'Лір передає інтерактивність без увиразнення та змін – просто переносить її з оригінального тексту. На нашу думку, це свідчить про те, що вона у своїй роботі не обмежувалася дитячою аудиторією, і таким чином, текст її перекладу виглядає «дорослішим» від тексту О. Мокровольського.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арзамасцева И. Н. Детская литература : учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. Н. Арзамасцева, С. А. Николаева. – 4-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 576 с.
2. Брандаусова А. В. Основные синтаксические особенности английской литературной сказки : автореферат дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Брандаусова. – Москва, 2008. – 24 с.
3. Інтерактивність // Вікіпедія, Свободная энциклопедия, 2009. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Интерактивность>. – Назва з титул. екрана.
4. Інтерактивність // Словарь веб-сайта «Психотестъ», 2009. – Режим доступу: <http://psihotesti.ru/gloss/tag/interaktivnost>. – Назва з титул. екрана.
5. Толкін Дж. Р. П. Гобіт, або Мандрівка за Імлисті гори: Повесть-казка. Для мол. шк. в. / Пер. з англ. О. М. Мокровольського – К.: Веселка, 1985. – 303 с.
6. Толкін Дж. Р. П. Гобіт, або Туди і звідти / Переклад Олени О'Лір [Олена Бросаліна]. – Львів: Астролябія, 2007. – 320 с.
7. Frimmelová, Kateřina. Translating Children's Literature / Kateřina Frimmelová. – Brno, 2010.
8. Tolkien J.R.R. The Hobbit, or There and Back Again. – L.: HarperCollins Publishers, 1993. – 287 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Кіфенко – магістрантка кафедри перекладу і загального мовознавства факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: перекладознавство, стилістика, переклад дитячої літератури.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА КАТЕГОРІЯ

Маріанна КОЦІПАК (Ужгород, Україна)

Стаття присвячена характерним ознакам фразеологічних одиниць, особливостям їх перекладу з англійської українською мовою. Розглядається фразеологічний фонд мови, який охоплює всі сторони життя суспільства, як об'єкт перекладацької діяльності. Висвітлені питання, щодо перекладу крилатих виразів, приказок та інших образних засобів мови, які при некваліфікованому перекладі можуть призвести до зміни змісту ідіом.

Ключові слова: фразеологія, переклад, багатозначність, образність, способи перекладу ФО, адекватність, еквіваленти.

The article is devoted to the characteristic features of phraseology units, methods of their translation from English into Ukrainian. It reveals the ways of translation phraseological units such as set expressions, sayings and other vivid facilities of the language. The phraseological fund of the language is examined, as an object of translating activity which engulfs all sides of society life.

Key words: phraseology, translation, significance, vividness, methods of translation, equivalents.

Актуальність цієї статті визначається виокремленням найкращого варіанта передачі фразеологічних одиниць, який би відповідав всім вимогам еквівалентного та адекватного перекладу. Об'єктом статті слугують детективні твори американських письменників. Предметом дослідження є фразеологічні одиниці, зазначені в детективному жанрі. Мета статті – дослідити різні способи та методи перекладу ФО.

У сучасному часі інформаційних технологій, коли створюється велика кількість електронних словників та автоматичних систем перекладу САТ (computer aided translation), дослідження фразеологічних характеристик має велике значення при проектуванні лексичних складових цих систем та включення фразеологічних одиниць до електронних словників, тим самим допомагаючи знизити кількість грубих помилок при перекладі. Майже всі системи перекладу розкривають лише внутрішню форму фразеологізму, а не дає еквівалентний переклад.

Ця проблема в практичному плані розроблена відносно давно, але ФО знаходяться в стадії постійного переосмислення їхнього значення. Завдяки цьому виникає велика кількість виразів, які знаходяться на стадії переходу до фразеологізмів, а також відбувається виокремлення тих одиниць, які ще не зазначені в фразеологічних словниках, але за всіма параметрами відносяться до фразеологічного фонду мови.

В останні десятиліття особливо актуального значення у лінгвістиці набули дослідження у галузі фразеології, розділу мовознавства, що вивчає склад фразеологізмів мови в його сучасному стані та історичному розвитку.

Питання фразеології цікавили і продовжують цікавити як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Усебічним дослідженням фразеологічних одиниць займався В. Кунін (1964, 1970), праці якого зробили вагомий внесок в цю лінгвістичну галузь. Дослідженню етимології фразеологічних одиниць присвятили свої праці Ш. Баллі (1940), К. Баранцев (1969); особливостями їх функціонування цікавилися В. Виноградов (1985), Н. Амосова (1961), З. Загірова (2003); семантикою фразеологічних одиниць – В. Лебединська (1999), С. Георгієва (2001), Д. Мальцева (2003); їхніми структурними особливостями – В. Н. Амосова (1964), В. Виноградов (1974); прагматикою – А. Корольова (1980). Усі ці дослідники дали можливість представити фразеологізм як інтегральну підсистему мови.

Переклад має довгу історію. Все почалося в ті давні часи, коли виникла потреба у людях, що володіли б декількома мовами і могли б бути посередниками при спілкуванні різних мовних націй. Але як самостійна наука, переклад сформувався лише на початку ХХ ст. В умовах розширення міжнародних зв'язків та обміну інформацією, перекладознавство швидко розвивалось і цей процес триває і досі, так як мова постійно оновлюється за рахунок неологізмів та запозичень. З'являються нові теорії, погляди на проблеми перекладу.

В наш час, час динамічного розвитку, що постійно відбувається і впливає на всі сфери людської діяльності, час, коли обмін інформацією став, можливо, як ніколи грандіозним, прямо пропорційно ростуть і вимоги до перекладу, а саме до якості останнього.

Ж. А. Голікова зауважує, що образні вирази потребують значно більше уваги з боку перекладача. На відміну від необразних фразеологізмів, які часто мають сталі варіанти перекладу українською мовою, представляють собою. З точки зору семантики, більш складні утворення. [3: 213].

Проблема перекладу стійких виразів завжди була нагальною проблемою перекладачів і продовжує бути об'єктом багатьох досліджень. В останній час посилися інтерес до її вивчення з точки зору стилістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, а також інших лінгвістичних дисциплін.

Переклад можна розглядати як один із найбільш складних форм спілкування. Фразеологічні одиниці, в силу того, що в них проявляються особливості національного мислення та сприйняття світу, відображається народний побут, традиції, устої, повір'я та спостереження, представляють собою мікротексти, [8: 93], які подвоюють складність процесу їх передачі на інші мови.

Термін «переклад» має полісемантичну природу, його найбільш розповсюджене і здебільшого узагальнююче значення пов'язують з процесом передачі значення / змісту слова, групи слів, речення або уривку з мови оригіналу на мову перекладу [5: 446]. Поняття «переклад» можна визначити таким чином: заміна текстового матеріалу однієї мови (мови оригіналу) еквівалентним текстовим матеріалом іншої мови (мови перекладу) [4: 167]. Головною метою будь-якого перекладу – досягнення адекватності. Адекватність – це вичерпна передача смислового змісту оригіналу і повна функціонально-стилістична відповідність йому. Оскільки зрозуміло, що було б непогано, якби зміст оригіналу та перекладу були тотожними, то можна зробити висновок, що переклад має повністю зберігати зміст оригіналу: повноцінність перекладу означає вичерпну передачу смислового змісту оригіналу і повноцінну функціонально-стилістичну відповідність йому [9: 416]. Але Л. С. Бархударов [1: 235] вважає, що про повну відповідність можна говорити лише відносно, адже за його словами при перекладі уникнути втрат неможливо, тобто має місце неповна передача значень, що містить текст оригіналу. Виходячи з цього, Л. С. Бархударов робить закономірний висновок, що текст перекладу ніколи не може бути повним та абсолютним еквівалентом тексту оригіналу. Схожої ж думки дотримується і Ю. Найда [7: 87], за словами якої намагання досягти еквівалентності може призвести до значного відходу від оригіналу.

Відомо, що «фразеологія» представляє собою мовленнєву універсалію: нема мови, в якій би не було фразеологічних одиниць [2: 245]. В той же час, загальновизнаним є той факт, що фразеологія має яскраво виражену національну специфіку та багатозначність. В. Н. Ярцева зазначала, що фразеологізми, або фразеологічні одиниці (ФО) являють собою стійкі формування, які функціонують в системі мови у формі одного слова, оскільки в його номінативну основу закладено єдине семантичне значення [10: 559 – 560]. З цього випливає, що різні стилістичні функції притаманні фразеологізмам як невід'ємна їх складова. Під стилістичними функціями ми розуміємо відношення, яке виражає семантичну та стилістичну залежність фразеологізмів від контексту.

Фразеологічними одиницями як правило є словосполучення, пов'язані з найбільш актуальними для даної епохи і даного народу поняттями та явищами, які в яскравій формі зазначають найбільш типові для кожної мови зв'язки лексико-граматичного характеру, тож можна стверджувати, що фразеологія являє собою історичне дзеркало, в якому відображається менталітет народу.

Формування ФО відбувається шляхом фразеологізації простих структур (ПС). Як зазначає О. В. Кунін, фразеологізація – це утворення ФО та стійких словосполучень нефразеологічного характеру в результаті поступового процесу придбання тими або іншими словосполученнями всіх елементів фразеологічної стійкості, або всіх елементів стійкості нефразеологічного характеру [6: 48].

Фразеологізми у мовленні несуть специфічне стилістичне навантаження. Вони є надзвичайно важливим компонентом загального арсеналу мовних засобів відображення. Шляхи перекладу фразеологічних одиниць є досить складними та проблематичними.

Однією з основних особливостей фразеологічних одиниць, яка відрізняє їх від вільних словосполучень, є ідіоматичність. Саме через цю характеристику загальне значення

фразеологізму не дорівнює сумарному значенню його компонентів, часто це значення не має нічого спільного із значеннями слів, які входять до нього:

Переклад фразеологічних одиниць, особливо образних, представляє значні труднощі. Це пояснюється тим, що велика кількість ФО є яскравими, емоційно насиченими зворотами, які належать до окремого мовленнєвого стилю. При перекладі стійких сполучень слів необхідно також брати до уваги особливості контексту, в якому він вживається. Для багатьох ФО характерні багатозначність та стилістична різноплановість, що й ускладнює їх переклад на інші мови.

Найкращим способом перекладу образної фразеології без сумніву є використання відповідного фразеологізму в рідній мові. Застосування цього способу перекладу забезпечує не тільки передачу змісту, але й відтворення образності та експресивності англійського виразу.

Переклад сталих одиниць передається за допомогою **еквівалентів, калькування та описового (нефразеологічного) перекладу**, який в деяких випадках не зменшує їх емоційно-експресивного забарвлення, хоча в більшості певною мірою позбавляє МП належного стилістичного ефекту, притаманного ФО мови оригіналу [6: 88 – 94].

До першої групи відносяться повні еквіваленти, які спостерігаються у разі спільного джерела походження ФО в двох мовленнєвих системах.

E.g. black as coal (as ink, as night) – чорний як вугілля (як чорнило, як ніч); yellow press – жовта преса;

Кунін зауважує, що **повні еквіваленти** – це російські (в нашому випадку українські) еквіваленти, які являють собою моноеквіваленти англійських фразеологізмів та співпадають зі значенням, лексичним складом, образності, стилістичним забарвленням та граматичною структурою. До числа таких відповідників можна віднести фразеологізми інтернаціонального характеру, які засновані на міфологічних та біблійських легендах, а також на історичних фактах [6: 127]. До цієї групи відносяться фразеологізми біблійного характеру.

E.g. before the Flood – до (всесвітнього) потопу.

Деяко чисельнішим є коефіцієнт словосполучень з **частковим еквівалентом** МП, тобто один зі структурних елементів буквально калькується, а інший, вживається в переносному значенні. Частковий еквівалент не означає неповну передачу значення, а лише включає лексичні, граматичні чи лексико-граматичні відмінності при наявності однакового значення одного і того ж стилістичного направлення. Звідси випливає, що частковий еквівалент за ступенем адекватності перекладу рівноцінний повному еквіваленту [6: 127]. Прикладом цього можуть слугувати наступні звороти: **green with envy – позеленіший від заздрощів; put by for a rainy day – відкласти на чорний день, flood of customers – наплив клієнтів, the heat is on – гарячка почалась.**

Значна частина англійських ідіом не має ані повних, ані часткових відповідників в М.П., в таких випадках використовуємо **приблизні еквіваленти**, які базуються на семантичному відтінку структури МО, при цьому не співпадають за лексичним, граматичним та стилістичним наповненням.

E.g. to be in black book – бути в чорному списку; to give smb the wind – відшити когось; to fun the breeze – бити байдики.

Однак необхідно зауважити той факт, що при використанні цього методу особливу увагу потрібно приділяти емоційно-експресивному забарвленню фразеологічних одиниць.

До третьою, найбільш поширеною групу, відносяться безеквівалентні фразеологізми. Для їхнього перекладу використовуються нефразеологічні способи відтворення. Нефразеологічний переклад передає ФО за допомогою лексичних, а не фразеологічних засобів мови. До нього звертаються лише тоді, коли перекладач запевнився, що жоден із фразеологічних еквівалентів чи аналогів не підходить для перекладу тієї чи іншої фразеологічної одиниці.

Найбільш частотним методом передачі ФО є **описовий переклад**, при якому одиниці фразеологізмів зводяться до перекладу не самої ФО, а лише її тлумачення, як у випадку з одиницями, що не мають еквівалентів.

E.g. under a cloud – у поганому стані, в немилості; під підозрінням; ***have one's head in the cloud*** – бути неухважним, літати думками поза хмарами.

Ще одним загальноживаним методом перекладу ФО є дослівний переклад (калькування). Іноді перекладач, намагаючись зберегти образність оригіналу при перекладі фразеологізму, який немає ні еквіваленту, ні аналогу в рідній мові, вдається до дослівної передачі образу в іноземній фразеології. Такий спосіб може бути застосований в тому випадку, якщо в результаті калькування отримаємо вираз, образність якого легко сприймається українським читачем та не створює враження непридатності загальноприйнятим нормам української мови. Іноді при дослівному перекладі англійського фразеологізму використовують вставні слова : як говориться, як кажуть; ніби підкреслюючи цим, що іноземна фраза приведена дослівно. Дослівний переклад не є фразеологічним перекладом, бо він не використовує готові фразеологічні одиниці, які є у мові перекладу, а кожного разу створює новий образний зворот, чужий рідній мові, хоча і зрозумілий:

E.g. What is sauce for the goose is the sauce for the gander. – Що для гуски приправа, та й для гусака приправа; ***the grass is always green on the other side of the hill*** – з іншого боку горба, трава більш зелена.

На думку Куніна калькування принципово відрізняються від буквалізмів. Калькування-це виправданий дослівний переклад, на відміну від буквалізму, який є теж дослівним перекладом, але який перевертає зміст звороту, який необхідно перекласти або ж копіює конструкцію іншої мови і є «знущенням» над тією мовою, на яку робиться переклад. Тому потрібно уникати буквалізмів при перекладі ФО і не тільки [6: 127].

Серед досліджуваних ФО зустрічаються й так звані комунікативні ФО – паремії (прислів'я, приказки), які хоча й не мають відповідної еквівалентності слів та відтворюються у мові в готовому вигляді, відзначаються образністю та частковим або повним переосмисленням значення структурних компонентів. В деяких випадках паремії можуть бути подібними за лексичним складом, комунікативним значенням, стилістичним забарвленням та все ж мають свої особливості, тому відповідник у порівнюваній мові часто буває тільки приблизним.

E.g. Every cloud has a silver lining. – Лихо не без добра; ***The words are just wind, but seeing is believing.*** – Краще один раз побачити, ніж сто разів почути.

Проблеми перекладу фразеологізмів починаються з їхнього розпізнавання в тексті. Ще однією важливою умовою у процесі розпізнавання ФО є вміння аналізувати їх мовленнєві функції. Маючи справу з фразеологізмами перекладач має володіти не тільки обома мовами, але й бути здатним проаналізувати культурно-історичні та стилістичні аспекти тексту, співставляючи їх з можливостями та властивостями мови оригіналу.

Проаналізувавши різні способи перекладу фразеологічних одиниць, приходимо до висновку, що неможливо визначити найкращий спосіб перекладу фразеологізмів. Кожен тип тексту вимагає індивідуального підходу до процесу передачі фразеологізмів із однієї мови на іншу. Слід відзначити, що переклад фразеологізмів вимагає особливого підходу, оскільки будучи носіями національного та культурного колориту, фразеологізми не мають точних відповідників і вимагають від перекладача певної майстерності за знання культурно-історичних реалій.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. ФО-фразеологічна одиниця;
2. ПС-прості структури;
3. МП-мова перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975 – 190 с.
2. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков : [учебное пособие] / В.Г. Гак – М.: Просвещение, 1989. – 288с
3. Голикова Ж.А. Перевод с английского на русский : [учеб. пособие] / Голикова Ж.А. – [2-е изд.]– М. : Новое издание, 2004. – 287с.
4. Комисаров В.Н. Лингвистика перевода / В.Н. Комисаров. – М.: Либроком. – 2009. – 176с.
5. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу / І.В.Корунець. – Вінниця: Нова Книга, 2000. – 446с.
6. Кунин А.В. О переводе английских фразеологизмов в англо-русском фразеологическом словаре / А.В.Кунин // Тетради переводчика. – М., 1964. – 127с.

7. Найда Ю.А. Процедуры анализа компонентной структуры референционного значения. / Ю.А. Найда // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIV. М., 1983.
8. Телия В.Н. Что такое фразеология / В.Н.Телия. – М.: Наука, 1966. – 93с.
9. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для ин-тов и фак. иностр. яз. [учебное пособие] / А.В. Федоров – М.: Высшая школа. 1983. – 303с.
10. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. – М.: Современная энциклопедия, 1990. – 712с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маріанна Коціпак – викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Закарпатського державного університету, аспірантка II року навчання.

Наукові інтереси: фразеологія та стилістика.

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ КОЛЬОРІВ У ЛІРИЦІ ГЕОРґА ТРАКЛЯ

Ольга КРАВЧУК (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто проблеми перекладу та відтворення ключових слів - «синій» (blau) і «червоний» (rot) у поезіях Георга Тракля на прикладі української, російської та польської мов, проаналізовано проблему передачі спектру кольорів у різних мовах.

Ключові слова: гомогенність, одновіршева структура, ключові слова, фігуральне мовлення, кольори, цільова мова, мотив.

The article deals with the problems of translation and reproduction of key words «blue» (blau) and «red» (rot) in Georg Trakls poetries as in Ukrainian, Russian and Polish. The transfer problems of colour spectrum in different languages are analyzed.

Key words: homogeneity, one-poetry architectonics, key words, figurative speech, colours, target language.

Однією із особливостей лірики австрійського поета Георга Тракля можна назвати повторюваність його формулювань, які в траклезнавстві називають ключовими словами. Гайнц Ветцель у своїй книзі «Конкордація творів Георга Тракля» вперше вводить термін «одновіршева структура Траклевої поезії» і показує, що ключові слова є її основною складовою, адже інтенсивність, з якою зустрічаються ключові слова, є дуже високою порівняно з частотністю звичайної лексики у віршах Тракля [7: 58]. Ключові слова набувають у поезіях автора конотативного значення, а не є простим згадуванням таких феноменів як кольори, пори року, постаті, тощо.

Теза про одновіршеву структуру лірики автора має важливе значення, коли мова йде саме про переклад творчого доробку Тракля. Одновіршеву структуру поезії автора можна прослідкувати на поверхні тексту у вигляді ключових слів. Тому при перекладі дуже важливо відтворити їх повторюваність. Про цю проблему вже писав Андрієн Фінк, який досліджував переклади Тракля французькою і наголошував на потребі простежити «певні ключові слова і формули» [5: 38].

У пропонованій статті ми докладніше зупинимось на проблемі перекладу та відтворення двох ключових слів, що позначають кольори «синій» (blau) і «червоний» (rot). Вживання цих кольорів добре ілюструє проблему їх відтворення під час перекладу. Обидва кольори не тільки репрезентують світ барв, але й наділені також специфічною «власною» семантикою у контексті творчості поета. Під час аналізу ми зосередились на перекладах прикметників «синій» (blau) і «червоний» (rot) трьома мовами: українською, польською та російською. Ми розглядаємо проблему різного сегментування спектру кольорів у різних мовах, що вже давно є темою перекладознавчих дискусій.

Синій колір посідає особливе місце поміж інших Траклевих кольорів, оскільки він є також кольором особистої ідентифікації автора. На цю функцію blau вказував Г. Гольдманн [6: 32]. Синій колір символізує божественне, піднесене, він – колір душі. Синіми є осіннє небо, квіти й вода, в межах Траклевої творчості до них долучаються й інші контексти. Синіми є також лик (Antlitz, ключове слово), вбрання Марії, печера, в якій жило дитинство; зрештою, зустрічаємо синю звірину (blaues Wild, одна з фігурацій сестри).

Дуже цікаво описує семантику синього кольору у творчості австрійського поета І. Деннелер: «Висока частотність і позитивна конотація синього кольору наштовхують на думку, що йдеться про властивий колір Тракля. [...] Синь – позитивний бік мороку, який

можна усвідомлено пережити (констеляції «синього сузір'я»), тоді як сам морок, темрява належить до сфери сновидчого стану несвідомого і забуття. З уявлення про чисту воду, яке Тракль пов'язує з синім, «медитативним» кольором, впливають конотації прагнення до схованості, невинності, до часу недоторканності, святості.» [4: 91]

Висока вживаність і символічне значення кольору «blau» потребують особливої уваги перекладача. Якщо ми порівняємо німецьку, польську, українську і російську мови, то побачимо різочі розбіжності у функціонуванні синього кольору. Найширше спектр синього кольору зустрічається в німецькій мові, починаючи від світло-синього (hellblau) і аж до глибокої, густої, майже чорної синяви. Оскільки у німецькій мові можна використати напівтони, наприклад, блідо-синій (blaßblau), волошковий (kornblumenblau), блакитний (himmelblau), темно-синій (tiefblau), то інтенсивність тонів можна і не змальовувати словами. Лише фантазія може підказати читачеві, що уявляти, коли йдеться про синю звірину (blaues Wild), особливо коли мова йде не про буквально, а про символічне вживання.

У польській мові класичний відповідник «синього» (blau) кольору – niebieski (дослівно: «небесний», himmelblau), проте він не охоплює дуже темних відтінків. На позначення темно-синього існує окреме слово granatowy, яке чітко відмежоване від синього кольору. Поряд з niebieski функціонує дещо поетичніше слово birkitny, яке спектрально покриває niebieski, можливо, за винятком найблідших відтінків. Ситуацію ускладнює наявність третього, не такого вживаного відповідника (modry), який належить до спектру інтенсивної сині. Російська мова ділить синій колір на дві частини: «синий» (hellblau) і «голубой» (dunkelblau).

Російські перекладачі відтворюють ключове слово blau, розмежовуючи слова «синий» і «голубой». Проте часто вибір між «синий» і «голубой» відбувається довільно і залежить винятково від того, що уява перекладача пов'язує з тим чи іншим місцем. Наприклад, поряд з «пруд голубой» маємо «голубой родник», «синий источник», «голубые воды». У перекладах символічних місць теж немає однастайності: «голубой цветок» (blaue Blume), «синий грот» (blaue Höhle). Те ж саме стосується специфічно Траклевих словосполучень з ключовими словами. Наприклад, blaues Wild перекладають як «синий зверь», «голубая дичь», blaues Tier/blaue Tiere – «синий зверь», «синие звери», «зверь голубой» або українською як «синій звір» та «блакитний звір». Розрізнення між Tier (тварина, звір) і Wild (звірина, дичина), яке спостерігаємо в Тракля, в російських перекладах зникає. На вибір еквівалента може також впливати контекст. Цікавим є приклад перекладу словосполучення blaue Tauben, які було двічі перекладено як «синие голуби», «синий голубь», тому що переклад «голубые голуби» звучав би тавтологічно.

Російське видання творів Тракля містить переклади майже 30 перекладачів, але гомогенізації перекладу ключових слів ми не знаходимо. Додатковою проблемою є також специфічне сегментування синього кольору в російській мові. Вибір перекладачем відповідника кольору був зумовлений не тільки системою цільової мови, а й залежав від уподобань перекладачів, тобто часто від випадкових чинників. Таке рівномірне вживання слів «синий» і «голубой» в цільовій російській мові нагадує розподіл відповідників birkitny і niebieski в першому польському виданні, в якому теж брало участь багато перекладачів, отож про гомогенізацію творчості Тракля не могло бути й мови.

В українських інтерпретаціях також постає питання перекладу кольору «blau», оскільки в нашій мові, як і в німецькій, можливі різноманітні варіанти зображення кольорів. Це ми можемо побачити, аналізуючи переклад вірша «Die schöne Stadt» (Гарне місто), в якому перекладачі вибирають різні варіанти передачі іменника Blau:

Alle Plätze sonnig schweigen.

Tief in Blau und Gold versponnen. [1: 47]

1. Переклад Д. Наливайка:

Площі повні сонця й тиші

Золота й лазуру – міні. [3: 79]

2. Переклад Т. Гаврилів:

Площі повняться мовчанням.

Крізь блакить і злото дбали. [1: 48]

Ми бачимо, що обидва перекладачі знаходять різні лексичні відповідники іменника «Blau» і перекладають його такими іменниками української мови як «лазур» та «блакить», що мають не тотожні семантичні наповнення та викликають у читача різні уявлення. Існують також випадки, коли при перекладі вірша колір «blau» просто випускається, як це зробив Д. Наливайко у вірші «Verklärter Herbst» (Світла осінь). На нашу думку, таке рішення видається суперечливим, особливо у тих випадках, коли мова йде про ключові слова. Приклад опускання із названого вище вірша: Im Kahn den blauen Fluß hinunter. – І плін човна, спостереження [3: 81].

Синій і червоний кольори перебувають у Тракля у складному взаємовідношенні, навіть в опозиції один до одного. Якщо «blau» виражає духовне, то «rot» – анімалістичне, діонісійське. Він позначає інтенсивне, перезріле життя – варто згадати світ досвіду (стигли плоди, «червона» осінь). Показовим є злиття слова «rot» (Mund) зі словом «плід» (Frucht), яке символізує стигле, але й близьке до гниття життя: «В червоних ягодах мій рот». Отже, червоний – не тільки колір осені (червоне листя), крові, але й анімалістично-чуттєвого [4: 82].

Порівнявши спектр сегментування червоного кольору в трьох мовах, ми побачимо, що у німецькій мові колір «rot» охоплює найбільшу частину спектра, позначення на кшталт «рудий» (rothaarig) чи «рожевий» (rosarot) також належать до спектра червоного кольору, польська мова ж використовує два слова: rudy і guzowy. Російська також має різні слова: «алый» і «багряный». Проте кожна з наведених нами мов знає лише одне основне слово (rot, czerwony, красный, червоний), навіть якщо межі спектра не збігаються.

Польський перекладач К. Ліпінські намагався у своїх перекладах постійно надавати перевагу одному і тому самому еквівалентові, а саме czerwony, рідше rudy або rdzawy. Зауважимо, що вибір іншого прикметника-синоніма, можливо більш семантично насиченого, хоч і дозволив б образніше зобразити рідною мовою картину осіннього краєвиду, однак тоді швидко втрачається одновіршева структура. Тим самим шляхом рухалися інші польські перекладачі Лям і Поморські, надаючи перевагу лексемі czerwony. Увагу привертають винятки, які однак – щодо спектра чи семантики – завжди залишаються у сфері червоного кольору.

Про гомогенність російських перекладів творів Тракля за участі кількох десятків перекладачів говорити важко. Серед проаналізованих прикладів у більше, ніж половині, вживається еквівалент «красный», що можна пояснити конкретикою відповідних місць у тексті, наприклад, «красный мак». У 9 чи 10 випадках запропоновано інші розв'язки: «ялый / алый» (п'ять разів), «ал» (один раз), «багряный» (чотири рази), «крававый» (один раз), «червонцы» (один раз, на позначення червоних грошей: rotes Geld), «рыжие кони» (один раз, на позначення червоних коней: rote Pferde), «рдеют» (двічі), «заря» (один раз, на позначення ранкового або вечірнього багрянцю: Morgenröte / Abendröte), «пурпурный» (один раз), у трьох ситуаціях еквівалент відсутній. У «рыжие кони» спрацювала конкретна асоціація, а «красный» видався, либонь, занадто різким, щоб його вжити. Der rote Wolf (червоний вовк) перекладено «красный волк».

В українській мові існує також багато варіантів передачі червоного кольору «rot»: кривавий, багряний, темнорожевий, кривавий, буряковий, темночервоний, рум'яний, червонястий, малиновий (губи), червонястий, черлений. При перекладі цього кольору у віршах Тракля українські перекладачі використовують найрізноманітніші варіанти, не намагаючись дотриматись гомогенності та передати одновіршеву структуру вірша Тракля. Так, наприклад, Д. Наливайко під час перекладу поезії «Осінь самотника» використовує конверсію, замінивши прикметник «rot» – архаїзмом «черлень»:

Und hier und dort ein Kreuz auf ödem Hügel;

Im roten Wald verliert sich eine Herde [1: 56].

Криві хрести та нагорби пустинні:

Бездомне стадо й звучна черлень лісу [3: 86].

Т. Гаврилів ж перекладає це означення прямим відповідником – червоний:

На нагорбах хрести, урочи віхи;

В червонім лісі губиться отара [1: 57].

Варто також додати, що Т. Гаврилів був першим із українських перекладачів, хто у своїх перекладах намагався відтворити ключові слова Тракля та передати одновіршеву структуру його віршів.

Таким чином, на основі прикладів відтворення лише двох ключових слів у ліриці Георга Тракля можна зробити висновок, що гомогенізований переклад творчого доробку австрійського поета цілком можливий і бажаний. Дуже важливо розрізняти схожі за смыслом ключові слова також у перекладі та намагатись досягнути якомога більшої узгодженості між окремими варіантами. Одновіршева структура Траклевої поезії вимагає від перекладача насамперед точності та послідовності. Перекладачі можуть інтуїтивно чи свідомо обирати різні стратегії під час перекладу творчості Тракля.

Так, вже згадуваний польський перекладач К. Ліпінські, запропонував власну стратегію перекладу лірики Тракля, яка дозволяє відтворити гомогенність поетичного мовлення письменника [2: 93].

Георг Тракль у своїх поезіях приділяє особливу увагу кольорам та їх конотативному значенню, тому простеження перекладу кольорів «blau» та «got» в польській, російській та українській мовах дозволяє виявити проблеми, з якими зустрічаються перекладачі під час інтерпретації лірики Тракля.

У творчому доробку поета-експресіоніста Г. Тракля ми знаходимо повторюваність та варіативність мотивів, існування ключових слів, які перекладачі відтворюють по-різному: модифікуючи, зберігаючи або ж ігноруючи, що робить аналіз перекладів цих віршів Тракля ще потрібнішими і ціннішими не тільки для сфери перекладознавства, а й для вітчизняного літературознавства загалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гаврилів Т. Георг Тракль. Себастьянові сні. – Львів: ВНТЛ-Класика. 2004. – 399 с.
2. Гаврилів Т. Георг Тракль у контексті часу, традиції і діалогу культур. – Львів: ВНТЛ-Класика. 2005. – 143 с.
3. Двадцять австрійських поетів XX сторіччя. – К.: Юніверс, 1998. – 224 с.
4. Denner, I. Konstruktion und Expression. Zur Strategie und Wirkung der Lyrik Georg Trakls. – Salzburg: Otto Müller Verlag, 1982. – S. 38 – 124.
5. Finck, A. Die französischen Trakl-Übersetzungen. In: W. Weiß, H. Weichselbaum (Hg.), Salzburger Trakl-Symposion. – Salzburg, 1978. – S. 28 – 43.
6. Goldmann, H. Katabasis. Eine tiefenpsychologische Studie zur Symbolik der Dichtungen Georg Trakls. – Salzburg, 1984, S. 29 – 33.
7. Wetzel, H. Konkordanz zu den Dichtungen Georg Trakls. – Salzburg: Otto Müller Verlag, 1971. – 195 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Кравчук – здобувач кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: теорія і практика німецько-українського перекладу художніх текстів.

ВІДТВОРЕННЯ ОБРАЗНОЇ СИСТЕМИ АВТОРСЬКИХ РОЗДУМІВ У ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі повісті Т. Шевченка «Художник» та її англомовних перекладів А. Біленка, Джона Віра й П. Селвера).

Наталія КРУПЕЙ (Львів, Україна)

У статті аналізуються способи відтворення роздуму автора про кохання в англомовних перекладах повісті Т. Шевченка «Художник», що їх здійснили А. Біленко, Джон Вір і П. Селвер.

Ключові слова: переклад, роздум, способи відтворення, відповідник, метафора, епітет, образ.

The article is dedicated to the analysis of the means of reproduction of the author's reflections about love in the Anglophone translations of T. Shevchenko's story "The Artist" done by A. Bilenko, John Weir and P. Selver.

Key words: translation, reflections, means of reproduction, correspondence, metaphor, epithet, image.

У повісті «Художник» розповідь автора подекуди переплітається із ліричними відступами, де Т. Шевченко розмірковує над різними життєвими та філософськими проблемами. Одним із таких відступів є роздум автора про роль кохання у житті художників.

Т. Шевченко розташовує його майже вкінці повісті, як передбачення трагічного фіналу кохання головного героя твору Художника та простолюдинки Паші. **Мета статті** – проаналізувати способи відтворення роздуму автора про кохання в англійських перекладах повісті Т. Шевченка «Художник», що їх здійснили А. Біленко, Джон Вір і П. Селвер.

Свої думки Т. Шевченко передає через І. Сошенка, друга і наставника головного героя твору. Його мова вражає своїм багатством та різноманітністю стилістичних засобів.

Спочатку, кохання, як прекрасне й необхідне почуття, постає перед читачем у вигляді життєдайного вогню:

*Второе, что я вычитал из нескладного письма моего возлюбленного художника, – это то, что он ... влюбился по уши в свою ... ученицу. ... Это хорошо, это даже необходимо, тем более художнику, а иначе **закоптится сердце** над академическими этюдами. Любовь есть **животворящий огонь** в душе человека [5 (4: 191)].*

Цей образ автор творить за допомогою метафори *огонь* й епітета *животворящий*. Відсутність почуття кохання Т. Шевченко передає яскравим виразом на основі метафори *закоптится сердце*.

*Secondly, I learned from the stilted letter of my favourite that he ... was head over heels in love with his ... pupil. ... It is good, even necessary, the more so for an artist, because under other conditions his **heart might get encrusted with insensitivity** over the academic studies. Love is **a lifegiving fire** in the soul of man [7:351].*

А. Біленко відтворює метафору *огонь* й епітет *животворящий* відповідниками *fire* й *lifegiving*, а вираз *закоптится сердце* перекладає висловлюванням з дещо зміненою образністю *heart might get encrusted with insensitivity*. В оригіналі автор творить образ серця художника, яке без любові вкривається кіптявою [2 (1: 357); 1 (4: 497)], у перекладі ж А. Біленка серце художника покривається кіркою нечутливості [4 (1: 653); 3 (1: 283)]. При цьому, вислів у перекладі доволі багатослівний.

*Secondly, I learned from that clumsy letter of my artist protégé that ... the poor fellow was head over heels in love with his ... pupil. ... it's good, it's even necessary, especially for an artist, otherwise his **heart would shrivel up** over his academic studies. Love is **a vitalizing fire** in a person's soul... [6: 384].*

Джон Вір перекладає перший вираз за допомогою відповідників *vitalizing fire*, а висловлювання *закоптится сердце* також відтворює із змінами образності: *heart would shrivel up*. Отже, у перекладі Джона Віра серце без любові зморщиться або ж зсохнеться [4 (2: 1986); 3 (2: 290)].

*Secondly, I can discern from my dear young artist friend's rambling letter that ... the poor fellow is head over the hills in love with his ... pupil. ... this is excellent, this is even essential, especially to an artist, for otherwise his academic sketching would **cause his heart to become stale**. Love is **the vitalizing fire** in the soul of man... [8: 174].*

П. Селвер перекладає вираз *животворящий огонь* відповідниками *vitalizing* та *fire*, а вислів *закоптится сердце*, як і попередні перекладачі, відтворює із змінами образності, вживши словосполучення *to become stale*. Отже, у перекладі П. Селвера серце без любові зачерствіє [4 (2: 2102); 3 (2: 335)].

Далі автор наголошує, що сила кохання не вичерпується лише позитивним впливом на людину. Кохання також може засліплювати людей, особливо надто емоційних і чутливих:

*Эти ... **огненные души** удивительно как неразборчивы в деле любви. И часто случается, что истинному и самому **восторженному поклоннику красоты** выпадает на долю такой **нравственно безобразный идол**, что только **дым кухонного очага** ему впору, а он, простота, **курит** перед ним **чистейший фимиам** [5 (4: 191)].*

Автор характеризує палку душу митця за допомогою епітета *огненный*, а образ дисгармонії між закоханими створює за допомогою словосполучення *поклонник красоты* у поєднанні з епітетом *восторженный*, антономазії *идол* у поєднанні з епітетом *нравственно безобразный*, висловлювання *дым кухонного очага* та метафори *курит фимиам* й епітета *чистейший*.

А. Біленко:

*Those **fiery souls** ... are amazingly indiscriminating in matters of love. Frequently it happens that a true and enormously **rapturous worshipper of beauty** is fated to adore a **morally ugly idol** that deserves no more than **the smoke of the kitchen hearth**, while he, the simpleton, **offers it the purest of incense** [7: 351].*

Джон Вір:

*...those **flaming souls** ... are astonishingly indiscriminating in matters of love. It often happens that to the lot of a pure and **rapturous worshipper of beauty** there falls a **morally ugly idol** who deserves only **the smoke from the kitchen stove**, while he in his simplicity **burns the choicest incense** before it [6: 384].*

П. Селвер:

*These **fiery souls** ... are amazingly indiscriminate where love is concerned. And often it happens that a true and **fervid worshipper of beauty** finds himself saddled with a **morally deplorable idol**, fit only for **the smoke from a kitchen-range**, while he, in his guilelessness **burns the purest incense** before her [8: 174].*

Перекладачі вдало відтворюють образність рядків оригіналу. А. Біленко та П. Селвер перекладають епітет *огненные* за допомогою відповідника *fiery*, а Джон Вір – відповідником *flaming*. Перекладачі відтворюють семантику словосполучень *восторженный поклонник красоты* й *нравственно безобразный идол* за допомогою висловів *rapturous worshipper of beauty* й *morally ugly idol* (переклад А. Біленка й Джона Віра), та *fervid worshipper of beauty* й *morally deplorable idol* (переклад П. Селвера). Таким чином епітети й антономазія збережені у перекладі. Вираз *дым кухонного очага* перекладачі відтворюють за допомогою відповідників *the smoke of the kitchen hearth* (переклад А. Біленка), *the smoke from the kitchen stove* (переклад Джона Віра) та *the smoke from a kitchen-range* (переклад П. Селвера). Метафору *курить фимиам* та епітет *чистейший* перекладачі відтворюють відповідниками *to offer the purest of incense* (А. Біленко), *to burn the choicest incense* (Джон Вір) й *to burn the purest incense* (П. Селвер).

Врешті, Т. Шевченко передбачає, що головного героя твору, імовірно, спіткає така ж доля, як і багатьох інших митців: крах особистості у результаті нещасливого кохання:

*Пожалуй, и он ... **закабалит свою нежную, восприимчивую душу** какому-нибудь **сатане в юбке**. И хорошо еще, если он ... *шуточкой отделается от домашней сатаны* и пойдет своею дорогой, а в противном случае – **прощай искусство и наука, прощай поэзия и всё очаровательное в жизни, прощай навеки**. **Сосуд разбит, драгоценное миро пролито и с грязью смешано, а лучезарный светильник** мирной артистической жизни **погас от ядовитого дыхания домашней медяницы** [5 (4: 191)].*

Словосполученням *закабалит свою душу*, епітетом *ядовитый*, метафоричними висловами *сатана в юбке*, *домашняя сатана*, *домашняя медяница* автор творить яскравий образ дисгармонійних сімейних стосунків, а трагічне завершення мистецького життя художників зображає за допомогою синтаксичного повтору дієслова *прощай* та яскравого словесного образу на основі метафор: *сосуд разбит, драгоценное миро пролито и с грязью смешано, а лучезарный светильник погас*.

*It looks as if he ... **will tie his gentle, receptive heart in slavery** to some **satan in a skirt**. It will be a good thing if he will get rid of **the domestic satan** with a joke and follow his own way, because otherwise he will have to say **farewell** to art, learning, poesy, and to everything charming in life forever. **The vessel breaks, the precious myrrh is spilled and polluted with dirt, and the radiant lampion of a peaceful artistic life is extinguished by the poisonous breath of the domestic snake** [7: 352].*

А. Біленко вдало передає семантику словосполучення *закабалит свою душу* виразом *to tie one's heart in slavery*. Епітет *ядовитый* та метафоричні вислови *сатана в юбке* й *домашняя сатана* А. Біленко перекладає відповідними виразами *poisonous, satan in a skirt* та *domestic satan*. Народно-поетичне *медяница* [1 (6: 776 – 777)] перекладач відтворює звичайним іменником *snake*, проте, загалом, метафора збережена у перекладі. А. Біленко не відтворює синтаксичний повтор у перекладі, вживаючи лексему *farewell* лише один раз. Перекладач вдало передає словесний образ на основі метафор за допомогою відповідного

образу *the vessel breaks, the precious myrrh is spilt and polluted with dirt, and the radiant lamp is extinguished.*

It may happen that he too ... will shackle his gentle, susceptible heart to some devil in skirts. And it will still be not so bad if he shakes off the domestic devil with a quip ... and goes his own way, for otherwise – good-bye art and learning, good-bye poetry and everything fine in life, good-bye forever. The vessel is broken and the precious myrrh is spilt and mixed with dirt, and the radiant lamp of peaceful artistic life is extinguished by the poisonous fumes of the domestic serpent [6: 384 – 385].

Джон Вір перекладає словосполучення *закабалить свою душу* виразом *to shackle one's heart*, таким чином образність висловлювання дещо змінена: у перекладі йдеться про душу, заковану в кайдани [4 (2: 1960)], тоді як в оригіналі *душа поневолена* [2 (1: 356)]. Джон Вір зберігає епітет й метафори у перекладі, переклавши словосполучення *ядовитое дыхание, сатана в юбке й домашня сатана* виразами *the poisonous breath, devil in skirts* та *domestic devil*. Іменник *медяниця* Джон Вір перекладає лексемою *serpent*, що має виразно біблійні конотації – диявол в образі змія [4 (2: 1948)]. Таким чином експресивність висловлювання підсилюється у перекладі. Перекладач зберігає синтаксичний повтор у перекладі і вдало відтворює словесний образ на основі метафор за допомогою відповідного образу: *the vessel is broken and the precious myrrh is spilt and mixed with dirt, and the radiant lamp is extinguished.*

Perchance he, too ... will allow his gentle, sensitive soul to become the bondslave of some friend in petticoats. And he will be lucky if ... he ceases to take his domestic friend seriously, and goes his own way. For if not, farewell to art and lore, farewell to poetry and all that makes life so fascinating, farewell to these things for evermore. The chalice is shattered, the precious chrism is spilt and sullied and the radiant lamp which illuminates the peaceful life of the artist is quenched by the poisonous breath of the household viper [8: 175].

П. Селвер перекладає словосполучення *закабалить свою душу* виразом *to allow one's soul to become the bondslave of*, що добре передає конотації оригіналу, проте є доволі багатослівним. Перекладач зберігає епітет у перекладі, відтворюючи семантику вислову *ядовитое дыхание* виразом *the poisonous breath*. Словосполучення *сатана в юбке й домашня сатана* П. Селвер перекладає виразами *friend in petticoats* та *domestic friend*, таким чином метафори не збережені в перекладі, що до деякої міри применшує його експресивність. Метафоричне висловлювання *домашня медяниця* П. Селвер відтворює виразом *the household viper*, таким чином у перекладі представлений образ «гадюки». Перекладач зберігає синтаксичний повтор у перекладі і вдало відтворює словесний образ на основі метафор за допомогою відповідного образу: *the chalice is shattered, the precious chrism is spilt and sullied and the radiant lamp is quenched.*

Загалом, роздум автора про кохання в повісті Т. Шевченка «Художник» вербалізований епітетами, метафорами, антономазією та синтаксичним повтором. У цілому епітети, антономазія й метафори були перекладені методом відповідників зі збереженням їх денотативних і конотативних значень. Проте, деякі метафори були втрачені у перекладі, або ж були відтворені із певними змінами образності. Синтаксичний повтор був збережений у перекладах Джона Віра та П. Селвера. У цілому, А. Біленко, Джон Вір і П. Селвер вдало донесли до цільової аудиторії багатство образності роздуму Т. Шевченка про кохання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М. ; Л. : АН СССР, 1950. – 17 т.
2. Словарь языка русских произведений Шевченко : в 2 т. / ред. И. К. Белодед [и др.]. – К. : Наукова думка, 1985. – 2 т.
3. Hornby, A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English : in 2 vol. / A. S. Hornby. – М. : Русский язык, 1982. – 2 vol.
4. The Shorter Oxford English Dictionary on historical principles : in 2 vol. / ed. by C. T. Onions, 3-rd ed. – Oxford : Clarendon press, 1975. – 2 vol.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : в 10 т. Т. 4. Повісті 1855-1858 / Т. Г. Шевченко. – К. : АН УРСР, 1951.
6. Shevchenko T. Selected Works : Poetry and Prose / T. Shevchenko ; transl. by John Weir. – Moscow : Progress Publishers, 1979. – 533 p.
7. Shevchenko T. The Artist: A Story by Taras Shevchenko. Illustrations, Documents / T. Shevchenko; transl. by A. Bilenko. – Kyiv : Mystetstvo, 1989. – 383 p.
8. Shevchenko, T. The Artist / T. Shevchenko ; transl. by P. Selver. – 199c.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Крупей – аспірант кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Г. Кочура Львівського національного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси: теорія перекладу, стилістика, художній переклад.

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ТИПИ СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ДИСКУРСУ

Юлія ЛАБЕНЬСЬКА (Київ, Україна)

У статті розглянуто основні трактування понять перекладу, технічного перекладу та класифікаційні типи і трансформації перекладу англомовного науково-технічного дискурсу українською мовою.

Ключові слова: класифікація, трансформація, спосіб перекладу, переклад, технічний переклад, спосіб перекладу.

The article represents the main concept's interpretations of translation, technical translation. The main classifications of science and technical translation from English into Ukrainian are investigated in this paper.

Key words: classification, transformation, discourse, translation, technical translation, the way of translation.

Дослідження в області науково-технічного перекладу спрямовані на досягнення адекватних перекладів, що сприяє вирішенню багатьох прикладних завдань та прискоренню обміну інформацією в сфері новітніх досягнень науки і техніки серед фахівців та вчених певних галузей різних країн. Переклад тексту із дотриманням стилєвих ознак науково-технічного характеру є також однією з найважливіших проблем, що витікають у процесі перекладу.

Актуальність дослідження визначається загальною тенденцією сучасного перекладознавства на вивчення перекладу науково-технічного дискурсу, поліпшення діяльності перекладача і зумовлена відсутністю широко представлених трансформацій та класифікаційних типів способів перекладу науково-технічної документації із англійської мови українською або навпаки.

Мета статті полягає у встановленні та аналізі трансформацій класифікаційних типів способів перекладу англомовного науково-технічного дискурсу українською мовою.

Останнім часом в українському з'явилось чимало наукових праць, у яких досліджують загальнотеоретичні питання перекладу науково-технічного дискурсу. Це праці А. А. Бурячка, В. В. Грищука, В. П. Даниленко, І. М. Кочана, Т. І. Панько, Л. О. Симоненка, Н. С. Родзевича, А. Д. Хаютіна, Е. Р. Брагіна, А. С. Герд, Л. В. Козак, А. Я. Коваленко, Т. В. Дроздова, А. С. Дякова, Г. Л. Дорош, І. С. Королюк, І. С. Степанова.

Основи наукової теорії перекладу почали розроблятися лише у середині двадцятого століття, коли перекладознавча тематика звернула увагу мовознавців до цього часу вважалося, що переклад не може включатися у коло питань, що вивчаються лінгвістичною наукою, самі ж перекладачі вважали, що лінгвістичні аспекти перекладу відіграють незначну технічну роль. Звичайно перекладач повинен володіти як мовою оригіналу, так і мовою перекладу, але значення мов було лише попередньою умовою перекладу і не торкалось його сутності.

Розгляд перекладу із позиції мовознавства чітко визначив неможливість повної тотожності змісту оригіналу і перекладу. Тому переклад не передбачає створення тотожного тексту і відсутність тотожності може слугувати доказом неможливості перекладу. Передача інформації тексту оригіналу може здійснюватися мовним посередником у різних формах і ступенях повноти, залежно від мети міжмовного спілкування.

Залежно від мети міжмовного спілкування розрізняють два види мовного посередництва: переклад і адаптивне транскодування.

Переклад розглядається як іншомовна форма існування повідомлення, яке має оригінал [6: 8 – 9].

Існують різні форми мовного посередництва:

– функціональне ототожнення оригіналу і перекладу, яке полягає у тому, що переклад приписується автору оригіналу і приписується автору оригіналу, публікується під його іменем, обговорюється та цитується;

– змістове ототожнення оригіналу і перекладу полягає у тому, що переклад повністю відтворює зміст оригіналу;

– структурне ототожнення перекладу із оригіналом позначає, що переклад відтворює оригінал не тільки в цілому, але і в частинах. Передбачається, що переклад точно передає структуру і порядок викладення змісту в оригіналі, не дозволяє що-небудь змінити, виключити або додати що-небудь від себе. Таким чином, переклад можна визначити як вид мовного посередництва, при якому створюється текст, комунікативно рівноцінний оригіналу.

Адаптивне транскодування, це вид мовного посередництва, при якому здійснюється не тільки транскодування (переніс) інформації із однієї мови на іншу, а й її адаптація з метою викласти її в іншій формі. Адаптивне транскодування орієнтоване на заданий обсяг і характер інформації, що здійснюється шляхом складання анотацій, рефератів, резюме та інших форм передачі інформації, пов'язаних із вибором інформації, яка існує в іншомовному тексті.

Переклад – це «процес заміни мовленнєвого твору однією мовою мовленнєвим твором іншою мовою при збереженні незмінного плану змісту», він являє собою один з найважливіших видів мовної діяльності, володіння яким необхідно для повноцінної роботи представників найрізноманітніших спеціальностей.

Технічний переклад – це самий складний вид письмового перекладу, який потребує від перекладача не лише відмінного знання іноземної мови, а також тієї предметної області, в якій виконується переклад [3: 72–74]. Під технічним перекладом розуміють переклад технічних текстів, в основі якого лежить формально-логічний (колективний) стиль, який характеризується позамовними чинниками: точністю, неемоційністю та безособистістю і який виконує функцію обміну спеціальною науково-технічною інформацією між людьми, що говорять різними мовами.

Спосіб перекладу – одна з основних понять науки про переклад. Спосіб перекладу визначається як об'єктивно існуюча закономірність переходу від однієї мови до іншої в перекладацькій діяльності [2: 200].

Трансформація – основа більшості прийомів перекладу. Полягає в зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі.

При перекладі науково-технічного дискурсу здійснюються різні перетворення, які називаються перекладацькими трансформаціями, оскільки вони виконуються із мовними одиницями, які мають план змісту та план вираження і носять формально-семантичний характер, змінюючи форму та значення вихідних одиниць. До таких перетворень належать різного роду зміни, заміни, опущення, додавання, перестановка.

Серед основних типів **лексичних трансформацій** виділяють наступні перекладацькі прийоми: **транслітерація та транскрипція, калькування та лексико-семантичні заміни (конкретизація, генералізація, модуляція).**

Англійська термінологія рідко зустрічається у чистому вигляді, частіше використовується транскрипція із збереженням елементів транслітерації: *hacker (хакер), computer (комп'ютер)*. Серед прикладів чистої транскрипції можна навести терміни *cache (кеш), slash (слеш), glazer (глезер), barrater (баретер)*. Приклади транслітерації більш чисельні: *port (порт), adapter (адантер), assembler (асемблер)*.

Калькування – це засіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин (морфем або слів) їх лексичними відповідностями у мові перекладу [2: 173]. Калькування використовувалось при перекладі таких простих термінів, наприклад, як: *data (дані), cable (кабель), keyboard (клавіатура)*.

Конкретизація – процес, при якому одиниця більш широкого конкретно-логічного змісту передається в мові перекладу одиницею конкретного змісту. В українській мові необхідно робити заміну слова чи словосполучення, що мають більш широкий спектр значень, еквівалентом, який конкретизує значення згідно контексту або стилістичних вимог.

Наприклад, поняття “досліджувати” може відноситися до різних ситуативних умов, і в значній мірі упорядковується контекстом; в англійській мові цьому поняттю будуть відповідати різні більш вузькі за значенням одиниці, в залежності від контексту:

to explore – досліджувати місцевість (порівн. *to explore the environment*)

to investigate – досліджувати ринок (порівн. *to investigate the market*)

to research into – досліджувати явище (порівн. *to research into the classical literature*).

При перекладі термінів також можливим є застосування прийому генералізації.

Генералізація вихідного значення має місце в тих випадках, коли міра інформаційної упорядкованості вихідної одиниці вища за міру упорядкованості одиниці, що відповідає їй за змістом в мові перекладу. Наприклад: *щілинний фільтр* – *edge-type filter*.

Модуляція – заміна слова або словосполучення мови оригіналу одиницею мови перекладу. Наприклад: (*radio wave exposure* - *дія радіохвиль*).

Під час **граматичних трансформацій** відбувається **граматична заміна частини речення, слова, частини мови**. Наприклад: *get stunning visual results from your mobile or desktop PC with Intel Graphics, including the full Vista experience, beautiful video playback, and excellent mainstream gaming performance. – Досягніть кращих результатів зображення на мобільному телефоні чи ПК. Для цього скористайтеся графікою Інтел, включивши операційну систему Віста, високоякісне відео програвання та роботу ігрових програм.*

Синтаксичне уподібнення (дослівний переклад) – це такий вид граматичної трансформації, в наслідок якої в мові перекладу зберігаються всі частини речення. Наприклад: *performance and functionality may vary depending on your hardware and software configurations. – Робота та функціональність програм може змінюватись в залежності від особливостей апаратного та програмного забезпечення.* Як бачимо, в обох реченнях всі лексичні одиниці із мови оригіналу перенеслися в мову перекладу.

Розбивка речення – спосіб перекладу під часу якого складна синтаксична структура в мові оригіналу розбивається на дві чи більше простіші синтаксичні структури в мові перекладу. Наприклад: *There are more background tasks such as virus scans, data backup, e-mail, data processing consuming storage resources. – Зараз існує багато фонових завдань. До головних відносять сканування вірусів, резервне сканування даних, електронна пошта та обробка даних, яким необхідно місце для зберігання.*

Поєднання речень – спосіб перекладу під час якого відбувається поєднання простих синтаксичних структур в одну складнішу. Наприклад: *For mobile system, longer battery life is unable via LPM. It can reduce the power consumption of the chipset and hard drive. – Для мобільних систем, довший час роботи батареї досягається шляхом компонентного управління енергоспоживання, що може зменшувати споживчу потужність набору мікросхем та жорсткого диску.*

Основні типи **лексико-граматичних трансформацій** включають **антонімічний переклад, описовий переклад та компенсацію**.

Експлікація (описовий переклад) – це лексико-граматична трансформація, при якій лексична одиниця мови-оригіналу замінюється словосполученням, яке дає пояснення або визначення даної одиниці [3: 185]. Експлікація є надзвичайно продуктивним засобом перекладу термінів, оскільки бурхливий розвиток сфери інформаційних технологій не дозволяє багатьом термінам своєчасно знайти свої еквіваленти й закріпитися у мові перекладу. Наприклад: *data leakage* – *таємний вивід даних з комп'ютера*.

Антонімічний переклад – це лексико-граматична трансформація під час якої відбувається заміна стверджувальної форми в мові оригіналу на заперечну форму в мові перекладу чи навпаки. *Additional expenditures shall not be made unless authorized. – Додаткові розходи повинні виконуватися лише із особливого дозволу.*

Компенсація – це такий спосіб перекладу, під час якого втрачені елементи тексту при перекладі із мови оригіналу в мові перекладу передаються іншими засобами. Наприклад: *Video technology brings you enhanced video playback, sharper image and precise colors. - Технологія чіткого зображення дозволяє користуватися покращеним відео плеєром, чіткістю знімків, чіткими кольорами.*

Отже, у даному дослідженні було розглянуто та проаналізовано основні класифікаційні типи способів перекладу науково-технічного дискурсу українськими та зарубіжними вченими на основі яких будуть базуватися наші подальші дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева І. С. Професійний тренінг перекладача. – «Союз», 2001. – 258 с.
2. Барт Р. Нулевая степень письма // Семиотика: Сб./ Под ред. Ю. С. Степанова. – М.: Радуга, 2003. – с.306 – 349.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). М.: Междунар. отн-я, 1995. – 240 с.
4. Белл Т. Р. Социолингвистика // Цели, методы и проблемы./ Под ред. А. Д. Швейцера.- М.:Международные отн., 1990. – 318 с.
5. Даниленко В. П. Лексико-семантическая и грамматическая особенности слов-терминов. М.: Наука, 2001 С.78 – 90.
6. Дарбельне Ж., Винье Ж-П. Язык науки и техники как объект лингвистического изучения // Филологические науки. – 2006. – № 2. – С. 48 – 56.
7. Паршин А. Теорія і практика перекладу. – М., 2004. – С. 10
8. Пронина Р. Ф. Перевод английской научно-технической литературы. – М.: Высш.школа, 2001. – 175 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Лабенська – викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту».

Наукові інтереси: переклад, науково-технічний дискурс, жанрова дискурсологія, семантика, стилістика.

ПЕРЕКЛАД ДІЄСЛІВ МОВЛЕННЯ СУТТЄВОЇ РИСИ ОБРАЗУ ЛІТЕРАТУРНОГО ГЕРОЯ (на матеріалі роману Дж. Остін «Pride and Prejudice» та його українських перекладів)

Дар'я ЛІНЬКОВА (Київ, Україна).

У статті розглянуті засоби відтворення в українських перекладах англійських дієслів мовлення в ракурсі семантичних відмінностей, які впливають на формування синкретичного образу літературного героя в культурі – сприймачі.

Ключові слова: художній образ, еквівалент, перекладацька тактика, дієслова мовлення, літературний персонаж, експресивність, психологізм.

The article focuses upon translation tactics aimed at reproducing the English verbs of speaking in the perspective of semantic variations which affect the formation of syncretic image of a literary character in the receiving culture.

Key words: image, equivalent, translation tactics, verbs of speaking, literary character, expressivity, psychological entity.

У процесі перекладу слово не сприймається ізольовано. Воно живе своїм життям у контексті висловлювання. Цей контекст, що розкриває справжнє значення слова, дуже важливий для творення повноцінного образу літературного героя. Англійська та українська мови різняться своїми засобами творення образних доміант. Подеколи від точного / не точного перекладу одного слова повністю змінюється образ певного персонажу.

Дієслова мовлення позначають діяльність, яка опосередковує всі інші види людської діяльності. Вони мають велику функціональну значимість та використовуються для введення прямої та непрямой мови. Саме тому вони відіграють важливу роль у сприйнятті читачем тексту, оскільки представляють як безпосередньо акт комунікації між літературними персонажами в художньому творі, так і авторські ремарки стосовно героїв.

Дослідженням складу, лексико-семантичної структури, відмінностям та стилістиці дієслів мовлення присвячені праці Л. Бабенко, Н. Благової, Н. Гута, Л. Жулинської, Н. Ніколаєва, З. Нічман, Н. Петруничевої та ін.

Мета статті полягає у вивченні впливу перекладу дієслів мовлення на формування образу літературного героя. **Матеріалом** слугує роман Дж. Остін «Pride and Prejudice» та два його українські переклади – В. Горбатька та Т. Некряч.

Дієслова мовлення посідають важливе місце у лексичній системі будь-якої мови, оскільки належать до високочастотних одиниць. Не всі перекладачі повною мірою використовують синонімічні скарби мови для того, щоб урізноманітнити мовлення. Ще Максим Горький зазначав, що перекладач найчастіше супроводжує пряму мову персонажів

словом **сказати** [3: 161]. Хоча в українській мові існує багато синонімів слова **сказати** (повідомити усно про щось): *промовити, повідати, (знанацька, необдуманно) бовкнути, белькнути, бевкнути, лягнути, (крізь зуби) процідити, зазначити, мовити, повторити, заявити, проговорити, проказати, вимовити, висловити, повідати, виговорити, кинути, зронити, проронити, протягти* та багато інших з різними відтінками значення: розмовним, вульгарним чи іронічним. [8: 619]. Використання синонімів необхідне при перекладі, адже в англійській мові можна вважати нормою повтори лексеми **said**, тому що це лише ознака діалогу [*тут і надалі підкреслення наше*]. У списку частотності одиниць англійської мови лексема **say** посідає 19 місце, тоді як її прямиий український відповідник **сказати** – лише 1149 місце [3: 57]. Загальними змістовими ідентифікаторами дієслів мовлення є дієслова **say, speak** та **tell**. Ці дієслова, як зазначає Г. Коптелова, виражають нейтральне, найзагальніше значення, що позбавлене будь-яких додаткових емоційно-експресивних відтінків та служить пояснювальним засобом, чи лексико-графічним тлумаченням [2: 20]. Англійське **say** набагато частіше зустрічається в художніх творах, ніж українське **сказати**. Через таку частотність використання перекладачі змушені часом просто опускати дієслова мовлення там, де вони не обов'язкові необхідним, де читачеві зрозуміло те, хто веде мову, але це не становить перекладацької проблеми. Ми розглядатимемо переклади лише тих дієслів мовлення, які допомагають / не допомагають загострити закладений автором психологічний портрет.

Дж. Остін рідко вдається до прямих авторських характеристик своїх героїв. Тексти її романів не містять розлогих описів зовнішності персонажів. Письменниця, зазвичай, обмежується лише кількома прикметниками для опису кожного літературного героя. Але образи ці залишають великий простір для «домальовування» кожним читачем того, що він сам вважає «гарним», «привабливим» чи «некрасивим». Проте, образи персонажів складаються не лише із зовнішніх рис, а й з безлічі інших деталей: манери мовлення, руху, спілкування, тощо. У перекладі дуже важливо відтворити найдрібніші деталі, що далеко не завжди можливо. Тому перекладачі вдаються до компенсацій там, де це природніше, з огляду на особливості української мови. У перекладах роману Дж. Остін «Pride and Prejudice» перекладачі максимально уникали повторів на позначення діалогічного мовлення, перекладаючи слово **say** не тільки прямим відповідником, а й синонімами. Однак, ці синоніми не завжди семантично нейтральні, тому виказують особисте ставлення перекладача до певного персонажа, що відіграє неабияку роль у сприйнятті образу цього персонажа читачами перекладу.

Розгляньмо дану проблему на прикладах. Під час розмови подружжя Беннет їхня донька Кітті розкашлялась. Міссіс Беннет страшенно не задоволена своїм чоловіком і зганяє свою злість на Кітті: *Don't keep coughing so, Kitty, for Heaven's sake! Have a little compassion on my nerves. You tear them to pieces.*

Містер Беннет з притаманною йому іронічністю підтримує дружину. *Kitty has no discretion in her coughs, said her father; she times them ill* [9: 7].

У перекладі Т. Некряч ця іронія підкреслюється саме через заміну **said** з нейтрального **сказати** на **підтакнути**. Це перше знайомство читачів з родиною Беннет, тому починаючи з цієї сцени читач складає перші враження про персонажів та їх стосунки. Дуже важливо передати усі відтінки діалогу. Містер Беннет ставить себе вище за свою недолугу дружину, не рахується з її поглядами, проте часто робить вигляд, що погоджується з нею, хоча усі, крім самої міссіс Беннет розуміють його насмішки. В англійській мові немає дієслова **підтакнути**, але в перекладі воно органічніше за нейтральне **сказати**, що було використано вже кілька раз до того:

– *Припини кашляти, Кітті, заради всього святого! Зглянься на мої нерви. Ти шматуєш їх на клоччя.*

– *Кітті зі своїм кашлем страшенно неделікатна, – підтакнув батько. – Ніколи не може знайти для нього слушний час* [4: 9].

– *І чого ти так розкашлялась Кітті? Замовкни, заради Бога! Пожалій хоч трохи мої нерви. Ти ж їх просто рвеш на шматки.*

– *Кітті кашляє без належної до вас поваги, - сказав її батько, – вона робить це явно невпопад [6: 6].*

В іншій сцені містер Беннет повідомляє приємну для усіх жінок сімейства новину про довгоочікувану можливість знайомства з містером Бінглі, робить він це стримано і, відчувши свою перевагу, саркастично повідомляє. «*Now, Kitty, you may cough as much as you choose,*” *said Mr. Bennet; and, as he spoke, he left the room, fatigued with the raptures of his wife [9: 7].*»

Ну, Кітті, зараз можеш кашляти, скільки тобі заманеться, – виголосив містер Беннет і вийшов із кімнати, бо його дуже втомив перебільшений захват дружини [4: 10].

Тепер, Кітті, – сказав містер Беннет, - можеш кашляти, скільки тобі забажається. – Сказавши це, він вийшов з кімнати, бо втомився від захоплених вигуків своєї дружини [6: 6].

Глава сімейства прагне справити сильний ефект, тому він не просто говорить, а саме урочисто **виголошує** цю новину. Саме такий переклад пропонує Т. Некряч, що повністю вписується у контекст і не протирічить характеру містера Беннета, який повністю розкриється дещо пізніше. В. Горбатько обирає нейтральне слово **сказати**, що не передає іронічності цього героя. До того ж саме такий відповідник призводить до повторення там, де його можна було уникнути.

Містер Бінглі має м'який поступливий характер. Він турбується про свого друга містера Дарсі, котрий нудьгує на провінційному балі. Тому він пропонує другові взяти участь у танцях, в надії, що це його розважить.

Come, Darcy, said he, I must have you dance [9: 9].

Ходімо, Дарсі, – просив він, – я хочу, щоб ви танцювали [4: 13].

Нумо, Дарсі, – сказав він. – Послухай-но мене, ходімо танцювати [6: 10].

У першому варіанті перекладу містер Бінглі **просить** Дарсі потанцювати, бо він дуже чемний та вихований, і саме це дієслово передає делікатність, з якою містер Бінглі звертається до друга.

У другому варіанті такої делікатності не відчувається, саме через нейтральне **сказав**. Читач перекладу не сприймає містера Бінглі, як дбайливого друга, скоріше, складається образ гульвіси, якому не терпиться потанцювати. Крім того, вибір звертання на «ти» при прізвищах протирічить традиціям перекладу англійської літератури ХІХ століття. [див. 4: 79].

Переклад не завжди може відтворити найменшу різницю між різними рівнями мови та пояснити, що не було прийнятним в тогочасному суспільстві, тому перекладач вдається до компенсації. Містер Дарсі отримав належне виховання, але він по натурі людина різка.

You are dancing with the only handsome girl in the room, said Mr. Darcy, looking at the eldest Miss Bennet [9: 10].

З єдиною вродливою дівчиною на цьому балі вже танцюєте ви, – відтяв містер Дарсі, дивлячись на міс Джейн Беннет [4: 14].

Та дівчина, з якою ти зараз танцюєш, – єдина справді гарна жінка в цій кімнаті, – сказав містер Дарсі, поглянувши при цьому на найстаршу із сестер Беннет [6: 11].

У першому перекладі додано барв до нейтрального в оригіналі дієслова мовлення, але ця додаткова барва відповідає цілісному образу Дарсі, що доволі жорстко відповідає на запрошення друга, котрий хотів його розважити, і трохи зняти роздратування від провінційності оточення на балу. Натомість В. Горбатько використовує емоційно безбарвне **сказав**, що не передає повної мірою настрою Дарсі.

В багатьох інших випадках перекладачі дотримуються своїх тактик: Т. Некряч послідовно іде шляхом урізноманітнення відповідників дієслова **said**, залежно від ситуації та характеру персонажів, а В. Горбатько дотримується нейтральності.

Dining out, said Mrs. Bennet, that is very unlucky [9: 26].

Обідатимуть у гостях, – спохмурніла місіс Беннет, – як невчасно [4: 30].

Обідають у гостях, – мовила місіс Беннет, – який жаль! [6: 28].

Then you would drink a great deal more than you ought, said Mrs. Bennet; and if I were to see you at it, I should take away your bottle directly [9: 18].

Тоді ти пив би набагато більше, ніж слід, – озвалася місіс Беннет, – і якби я тебе за цим заскочила, то негайно б відбрала пляшку [4: 22].

Це було б для тебе забагато, – **сказала** місіс Беннет, – якби я побачила тебе за цим заняттям, то відразу ж забрала б пляшку [6: 19].

В деяких випадках обидва перекладачі використовують схожі, або навіть однакові варіанти перекладу. Вочевидь, це зумовлено особливостями оригіналу.

*Nor I, I am sure, **said** Miss Bingley [9: 34].*

І я також, безперечно, – **підтакнула** міс Керолайн Бінглі. [4: 39].

І я не знаю, – **підримала** міс Бінглі [6: 36].

*My dear Mr. Bennet, **said** his lady to him one day, "have you heard that Netherfield Park is let at last? [9: 3].*

Любий мій містере Беннет, – одного дня **звернулася** місіс Беннет до чоловіка, – ви чули, що Незерфілд-парк нареши́ті орендували? [4: 6].

Мій дорогоцінний містере Беннет, – якось **звернулася** дружина до свого чоловіка, – ви чули, що Недерфілд-Парк нареши́ті здається в найми? [6: 3].

Місіс Беннет дуже емоційна жінка з мінливим настроєм. Маючи п'ятьох дочок, вона страшенно переймається їхнім майбутнім, і її не полишає бажання вдало видати заміж усіх їх. Вона перебільшує принади своїх дочок і дратується, коли її іронічний чоловік вказує на їхні вади.

*I am astonished, my dear, **said** Mrs. Bennet, that you should be so ready to think your own children silly [9: 25].*

Мене дивує, любий мій, – **втрутилася** місіс Беннет, – що ви завжди готові ганити власних дітей [4: 30].

Мій любий, – **звернулася** до нього місіс Беннет, – мене вражає ваша готовність вважати власних дочок дурепами [6: 27].

Вибір відповідника **втрутилася** для **said** точніше відтворює її психологічний портрет в межах авторського задуму цього характеру, а використання нейтрального **звернутися** робить місіс Бінглі більш урівноваженою і стриманою, ніж її змалювала Дж. Остін.

Доволі широкий спектр синонімічних дієслів мовлення пропонується для загострення характеристик наймолодших з сестер Беннет – Кітті та Лідії. Вони обидві невиховані, неосвічені, необачні, нетактовні, а Лідія ще й зухвала та галаслива.

*With the officers! **cried** Lydia. "I wonder my aunt did not tell us of that. [9: 29].*

До офіцерів! – **загорлала** Лідія. – Чому ж це тітонька нам про це не сказала й слова? [4: 31].

Запросили на обід офіцери! – **вигукнула** Лідія. – А тітонька нам про це нічого не сказали [6: 28].

Вигукнути емоційно нейтральніше від **загорлати**, тому не створює такого драматургічного ефекту, і образ виходить не настільки повнокровним. Інший приклад невихованості Кітті та Лідія простежується у наступному прикладі:

*We will go as far as Meryton with you, **said** Catherine and Lydia [9: 30].*

Ми проведемо тебе до Меритона, – **зголосилися** Кітті й Лідія. [4: 34].

Ми підемо з тобою аж до Меритона, – **підбадьорили** її Кетрін та Лідія [6: 30].

Т. Некряч використала слово **зголошуватися**, що означає заявляти про своє бажання, згоду робити що-небудь. А у В. Горбатька використане слово **підбадьорили**, що зовсім не відповідає настрою Кітті та Лідії, які думали лише про зустріч з офіцерами, а Елізабет зовсім не потребувала ніякого **підбадьорювання**.

Не вірізняється стриманістю і їхня мати, місіс Беннет. Авторка не одноразово позначає її мовлення дієсловом **cry**, що має безліч українських відповідників: (видавити крик), репетувати, дертися, гвалтувати, горланити, голосити, лементувати, гримати, здіймати галас, піднімати гвалт, горло дерти [8: 386].

*I am sick of Mr. Bingley, **cried** his wife [9: 9].*

Мене вже нудить від містера Бінглі, – **гримнула** його дружина [4: 10].

Ваш містер Бінглі мені вже в печінках сидить, – **скрикнула** місіс Беннет [6: 7].

В першому прикладі вона не просто **вигукує**, а саме **гримас**, щоб припинити неприємну їй тему. Цим **гримнула**, вона ніби вимагає від свого чоловіка більше не згадувати про містера Бінглі, який викликав її незадоволення. В. Горбатько притримується своєї тактики і обирає більш нейтральний варіант. Інший приклад запального характеру місіс Беннет – її ставлення до дочок.

«How can you be so silly," cried her mother, "as to think of such a thing, in all this dirt! You will not be fit to be seen when you get there [9: 29]».

Облиш ці дурниці! – зарепетувала її мати.– Пішки по такій багнуці! Уяви, який ти матимеш вигляд, коди дістанешся туди! [4: 32].

Не будь такою дурепою! – вигукнула її мати. Ти тільки подумай: як можна йти пішки по такій грязюці [6: 29].

Підсумовуючи, варто зазначити дієслова мовлення у контексті художнього твору допомагають авторові найточніше передати як почуття персонажів, так і їхні настрої та переживання, що має бути враховано при перекладі. Мовлення героїв даного роману дає найвлучнішу оцінку рисам їхнього характеру, тому слід ретельно підбирати відповідники до дієслів мовлення. З наведених прикладів бачимо, що обидва перекладачі обрали свої тактики та притримуються їх.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Колектив авторів – К.; Ірпінь: ВТФ Перун. 2001 – 1720с.
2. Коптелова Г. В. Опыт сопоставительного изучения глаголов речи английского и русского языков: автореф. дис. канд. филол. наук. Киевский гос. ун-т. Т. Г. Шевченко – К., 1973. – 27 с.
3. Левый И. Искусство перевода; Пер. с чеш. и пред. В. Россельса. – М.: Прогресс, 1974. – 396с.
4. Некряч Т. Ситаутивна асиметрія у перекладі як елемент сценічності// Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). Вип. 89(1). – Кіровоград, 2010. – с. 78 – 83
5. Обернений частотний словник сучасної української художньої прози/ Т.О. Грязнухіна, Н.П. Дарчук. – К.: Спалах, 1998 – 958 с.
6. Остен Дж. Гордість та упередженість. Пер. з англійської В. К Горбатька – Харків: Фоліо, 2005 – 350 с.[Горбатько]
7. Остин Дж. Гідність та гонор. Пер. з англійської Тетяна. Некряч – Київ: Країна мрій, 2010 – 365с. [Некряч]
8. Словник синонімів української мови у 2 т./ А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. – К.: Наукова думка, 1999 – 2000с.
9. Austen J. Pride and Prejudice. NY – Bantam classic reissue 2003 – 345 p. [Pride]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дар'я Лінькова – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: перекладознавство.

МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК С ЗООНИМАМИ (на материале английского, русского и украинского языков)

Юлия МАРЧЕНКО (Севастополь, Украина)

У статті проводиться аналіз прислів'їв і приказок англійської, російської і української мов з компонентом-зоонімом усередині різних тематичних груп з метою виявлення міжмовних еквівалентів.

Ключові слова: еквівалент, зоонім, зооморфізм, прислів'я, приказка, переклад, безьеквівалентна одиниця.

In the article the analysis of the English, Russian and Ukrainian proverbs and sayings with zoonyms within different theme groups is taken with the aim of detection of the interlingual equivalents.

Keywords: equivalent, zoonym, zoomorphism, proverb, saying, translation, non-equivalent unit.

В центре внимания современной лингвистики находятся проблемы, связанные с отображением национальной культуры и истории в языках. Роль языка в накоплении культурных достижений является очевидной, так как язык – один из основных признаков нации. Важным историко-лексическим пластом каждого языка является фольклор, в том числе пословицы и поговорки.

Цель настоящей статьи – установить межъязыковые эквиваленты пословиц и поговорок английского, русского и украинского языков с компонентом-зоонимом, а также рассмотреть специфику безэквивалентных поговорок.

В качестве **объекта** данной работы выступают английские, русские и украинские пословицы и поговорки с зоонимами в количестве 300 единиц, выявленные методом сплошной выборки из специальных лингвокультурологических, справочных, лексикографических источников, а также современных двуязычных фразеологических и толковых словарей.

Предметом являются межкультурные особенности пословиц и поговорок с зоонимами.

Выбор темы обусловлен значимостью проблемы взаимодействия языков, культуры и психологии народов, необходимостью изучения межкультурных коммуникаций. Актуальность исследования заключается в том, что в нашей статье мы проводим анализ пословиц и поговорок, построенный на сопоставлении отдельных тематических групп в английском, русском и украинском языках. Для лингвокультурологических исследований также весьма актуальным представляется анализ устойчивых сочетаний, в составе которых имеются зоонимические компоненты, так как именно в зоолексике наиболее ярко отражаются национально-культурные особенности различных народов, когда образы животных в разных языках наделяются мотивированными и немотивированными свойствами, основываясь на видении человеком мира и его роли в нем.

Достижение поставленной цели предусматривает решение следующих **задач**:

- найти семантические параллели и синонимию между поговорками английского, русского и украинского языков;
- выявить способы передачи безэквивалентных пословиц и поговорок.

Научная новизна работы заключается в том, что впервые используется сравнительный анализ пословиц и поговорок, построенный на сопоставлении отдельных тематических групп, что как следствие иллюстрирует специфику культуры и представлений о морали, системе ценностей, менталитете данных народов.

В языках европейского психического склада видное место занимают единицы, образованные путём метафорического переноса на основе названия животного – зоонима и служащие для образной характеристики человека и входящие в важный класс стилистических единиц. Зоологические номены, употребляемые в прямых значениях, называют «зоосемизмами», а употребляемые в переносных значениях (применительно к характеристике человека) «зооморфизмами». Зоонимы могут функционировать в качестве самостоятельных лексических единиц, могут также входить в состав различных фразеологических сращений, идиом, пословиц, поговорок: *a dog in the manger, pigs in clover, мышинная возня, ход конём, вовк в овечій шкурі* и др.

Пословицы и поговорки с компонентом-зоонимом были выбраны в качестве объекта исследования потому, что эти единицы наделены не только огромной познавательной ценностью, аккумулируя в языке представления о природных условиях, истории, обычаях, быте русских, украинцев и англичан, но и обуславливают косвенным образом категоризацию реального мира с учетом экспрессивно-оценочных коннотаций. Зоонимическая лексика как объект исследования заслуживает особого внимания еще и потому, что, подчиняясь нормам языка, она образует специфическую подсистему, внутри которой возникают свои закономерности, требующие специального изучения. Неоспорим тот факт, что в языке закрепляются и становятся устойчивыми именно те образные выражения, которые ассоциируются с культурно-национальными эталонами, стереотипами, и которые, при употреблении в речи, воспроизводят характерный для той или иной лингвокультурной общности менталитет.

При изучении любого иностранного языка происходит столкновение с историей и культурой народа, которые выражаются через пословицы и поговорки. Им присущи образность, эмоциональность, фигуральные оттенки значения [2].

Будучи неотъемлемым компонентом духовной культуры, пословицы и поговорки поражают близостью жизненных взглядов, точностью, меткостью, проницательностью и

мудростью выражений. Поэтому мы можем выделить группу поговорок, общих по содержанию, то есть абсолютных эквивалентов.

Packed like herrings. (англ.) – Как селёдки в банке. (рус.) [3] – Сидіти як оселедці в бочці (укр.) [5].

All cats are grey in the dark. (англ.) – Ночью все кошки серы (рус.) [4] – Вночі усі коти сірі (укр.) [5].

Don't look a gift horse in the mouth. (англ.) – Дареному коню в зубы не смотрят. (рус.) [3] – Дарованому коневі в зуби не дивляться (укр.) [5].

One swallow doesn't make a summer (англ.). – Одна ласточка весны не делает. (рус.) [4] – Одна ластівка весни не робить (укр.) [5].

If you run after two hares you'll catch neither (англ.) – За двумя зайцами погонишься – ни одного не поймаешь (рус.) [4]. – За двома зайцями поженешся, жодного (і одного) не впіймаєш (укр.) [5].

To buy a pig (a cat) in a poke (англ.) – Купить коша в метке (рус.) [3] – Купувати, купити коша в мішку (укр.) [5].

To take the bull by the horns (англ.) – Брать, взять быка за рога (рус.) [3]. – Брати, взяти (хапати, ухопити) бика за роги (укр.) [5].

When the cat is away, – the mice will play. (англ.) – Без коша мышам раздолье – Кошка из дома – мышкам воля. (рус.) [3] – Без коша мишам роздоля (укр.) [5].

Но при всей своей универсальности пословицы и поговорки проявляют в разных языках свою специфику вербализации, используют разные образы. Это явление обусловлено субъективной интерпретацией окружающей действительности. Хотя способы выражения мыслей в языках отличаются, найти аналоги пословиц и поговорок можно. Это так называемая группа условных эквивалентов [1].

The cow knows not the worth of her tail till she loses it. (англ.) (букв.: Корова не знает цены хвоста. Пока его не потеряет. – Что имеем – не храним, потерявши – плачем (рус.) [3]. – Корова не знає ціни хвоста, поки не загубить його.). Маємо – не дбаємо, втративши – плачемо (укр.) [5].

He that fears every bush must never go a birding. (англ.) – Волков бояться – в лес не ходить (рус.) [3]. – Як вовка бояться, так і в ліс не йти (укр.) [5].

The fox may grow gray but never good. (англ.) – Черного кобеля не отмоешь до бела. – Сколько волка не корми, он все в лес смотрит. – Волк и каждый год линяет, а все сер бывает (рус.). – Вовка хоч як годуй (скільки не годуй), а він у ліс дивиться (укр.) [5].

Немало поговорок и пословиц являются «индивидуальными» – они присущи только одному народу и связаны с его ценностями, жизненным опытом, историей. Они вызывают особый интерес. Обычно такие пословицы и поговорки передаются в другом языке описательно или называя общее содержание образной единицы.

Например: английские высказывания *(as) deaf as an adder* (букв. глухой как гадюка / уж) и *mutton dressed as lamb* (взрослая женщина, одетая, как девочка, не по возрасту, доросла жінка, одягнута як дівчинка; не відповідно до віку) не имеет русского и украинского аналога и переводятся описательно [6].

Таким образом можно чётко выделить эквивалентную и безэквивалентную группы пословиц и поговорок английского, русского и украинского языков.

Пословицы и поговорки можно условно разделить на несколько тематических групп, где значение их содержания можно понять лишь после переосмысления отдельных ее компонентов [1].

Значительный интерес вызывают группы, которые представляют :

1. Черты характера, поступки людей, отношения в семье, коллективе и обществе, например:

Each bird loves to hear himself sing. (англ.) – Всяк кулик своё болото хвалит (рус.) [3]. – Гречана каша сама себе хвалить (укр.) [5].

You can't make a horn of a pig's tail. (англ.) [3]. – З нічого нічого не вийде (укр.).

There's not an inch of room, there's no room to move; there's not room to swing a cat. (англ.) – Яблоку негде упасть (рус.) – Яблуку ніде упасти (укр.) [5].

2. Пословица о любви, дружбе, честности, лени, уме, а также такие, которые отражают быт.

Geese with geese, and women with women. (англ.) – Знайся кінь з конем, а віл з волом (укр.) [5].

The leopard cannot change its spots (англ.) – Горбатого могила исправит (рус.). – Вовк кожного року шкуру міняє, та все ж сірим буває (укр.) [5].

Ass in a lion's skin. (англ.) – Волк в овечей шкурі (рус.) [3] – Вовк в овечій шкурі (укр.) [5].

Lazy sheep thinks its wool heavy (англ.) [3] – Лінійій кобилі і хвіст важкий (укр.) [5].

Old dog barks not in vain. (англ.) – Старый пес без причины не лает. (рус.) [3] – Стара ворона задарма не карка (укр.) [5].

Good dog deserves a good bone. (англ.) – По заслуге и честь (рус.) [3] – По заслугі і честь (укр.) [5].

Great ship asks deep waters. (англ.) – Большому кораблю – большое плаванье (рус.) [3] – Великій риби в глибокій воді плавати (укр.) [5].

He that lies down with dogs must rise up with fleas. (англ.) – С кем поведёшься, от того и наберёшься (рус.) [3] – З ким поведешся, від того й наберешся (укр.) [5].

Neither fish, nor flesh, nor good red herring. (англ.) – Ни рыба, ни мясо (рус.) [3] – Ні риба, ні м'ясо (укр.) [5].

3. Восприятие окружающего мира, оценка действительности:

Оценку действительности, в которой есть определенный элемент абсурдности, нереальности находим в таких зоонимах: *to be enough to make a cat laugh* (и мертвого можно рассмешишь; і мертвого може розсмішити, дуже смішно); *an Irish bull* (Абсурд; очевидна недотепність, абсурд); *the mountain has brought forth a mouse* (гора родила мышь; гора народила мишу); *to happen when pigs fly* (когда рак на горе свиснет; коли рак на горі свисне); *a chicken and egg situation* (что появилось раньше – курица или яйцо; суперечка щодо того, що виникло раніше). [5].

Человеческая деятельность может характеризоваться с точки зрения ее результативности. Позитивная оценка человеческого труда нашла выражение в таких выражениях: *to take the bull by the horns* (брать быка за рога; рішуче взятися за справу); *to kill two birds with one stone* (убить двух зайцев одним выстрелом; вбити двох зайців одним пострілом); *to hit the bull's eye* (попасть в яблочко, достичь цели; в яблучко; досягти успіху) [5].

ВЫВОДЫ:

1. Сходство между образными единицами английского и русского языков наблюдается в фундаментальных ценностях как морального, так и утилитарного порядка;

2. Основываясь на сравнении некоторых пословиц и поговорок внутри отдельных тематических групп, можно утверждать, что общее содержание этих единиц можно определить лишь после переосмысления отдельных их компонентов;

3. Исходя из вышесказанного, можно выделить ряд важнейших вопросов, стоящих перед исследователям:

– определить основания организации семантики пословиц и поговорок и перечень выраженных средствами языка концептов, наиболее важных в социокультурном пространстве этнического сознания;

– разграничить значимые для английской, украинской и русской культуры концепты ценностных сущностей, важные для формирования системы пословиц и поговорок;

4. При переводе пословиц и поговорок наибольшее предпочтение отдается нахождению приблизительного эквивалента на уровне фразы, а если он отсутствует, то применяются такие языковые средства, как транскрипция, транслитерация, калькирование и описательный перевод.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Корень О. В. Коммуникативно-прагматические аспекты английских пословиц. // Методологічні проблеми перекладу на сучасному етапі. Збірник наукових праць. – Суми: Ризографія СумДУ, 1999. – 219 с.

2. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 2-е изд., перераб. – М.: Высш. шк., Дубна: Феникс, 1996. – 381 с.
3. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь/лит. ред. – М.: Просвещение, 1995. – 281 с.
4. Мюллер В. К. Modern English-Russian Dictionary. -12-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 2005. – 701 с.
5. Новый англо-український та українсько-англійський словник. – Х.: Друкарський центр «Єдіногор», 2000. – 576 с.
6. Оксфордский англо-русский и русско-английский словарь. – М.: А/О издательство «Радуга», 1995. – 623 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Марченко – асистент кафедри теорії та практики перекладу Севастопольського національного університету.
Наукові інтереси: перекладознавство.

ДЖЕРЕЛА ВАРІАТИВНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ

Катерина МЕГЕЛА (Київ, Україна)

У статті розглядаються фактори, що впливають на варіативність відтворення англійських дискурсивних маркерів в українських перекладах художніх діалогів. Виявлено шість джерел альтернативного перекладу дискурсивних маркерів: мовленнєва ситуація, мовні фактори, соціолінгвістичні фактори, психолінгвістичні фактори, фактор особистості перекладача та хронологічний фактор.

Ключові слова: дискурсивні маркери, варіативність, варіанти, альтернативний переклад, комунікативний підхід, мовленнєва поведінка, прагматичні функції, контекст, перекладач.

The article examines the factors that generate variable reproduction of the English discourse markers in Ukrainian translations of fictional dialogues. Six sources of alternative translations of discourse markers are determined: speech situation, language factors, sociolinguistic factors, psycholinguistic factors, the translator's idiosyncrasy and chronological factor.

Key words: discourse markers, variability, variants, alternative translation, communicative approach, speech behavior, pragmatic functions, context, the translator.

Для художнього діалогу, як частини словесно-художнього тексту, що відображає мовленнєву поведінку персонажу, характерним є застосування типових для усного, спонтанного дискурсу мовних елементів – дискурсивних маркерів. Дискурсивні маркери є «складною єдністю прагматичних комунікативних смислів когнітивно-психологічної природи» [2: 15], тому вони вимагають від перекладача неабиякої уваги при їх відтворенні цільовою мовою.

Як і будь-яке мовне явище, дискурсивні маркери мають свій стандартний зміст, незалежно від оточення, а в мовному вживанні цей стандарт набуває того чи іншого варіанту, нюансу, стилістичного відтінку. В даному випадку нас цікавить, як в контексті виявляються відносини, що впливають на функціонування дискурсивних маркерів, модифікують та видозмінюють їхню реалізацію, тобто обумовлюють існування різних варіантів перекладу.

Оскільки прагматика сама по собі є багатозначною, то не дивно, що в різних перекладах один і той самий мовний матеріал отримує різне втілення. Будь-яке висловлювання, яке містить дискурсивний маркер, допускає (у прагматично розумних межах) розмаїття тлумачень смислу, комунікативного наміру, оціночних установок, додаткової мовної, психологічної, соціокультурної, естетичної та іншої інформації, закладеної автором першоджерела. Для перекладача-практика варіативність являє собою мовне явище, яке дозволяє створювати декілька варіантів оформлення одного й того ж висловлювання через використання різних мовних засобів.

Явище варіативності, з одного боку, дає перекладачу великі можливості пошуку найдоречнішого відповідника для дискурсивного маркеру. Проте проблема вибору є надзвичайно складною справою, яка потребує мобілізації усіх його творчих ресурсів і змушує постійно вирішувати, якому варіанту надати перевагу. Як слушно зауважує В. Гумбольдт, «будь-яка ідея може бути виражена будь-якою іншою мовою, проте з різним ступенем влучності» [4: 315].

З метою створення якісного перекладу лексичної одиниці оригіналу потрібно знайти найближчий відповідник у мові перекладу в даному контексті. Теоретично, найкращий відповідник може бути лише один. Натомість, практика перекладу надає варіантні відповідники, і зовсім не факт, що один з них кращий за інші.

З позицій варіативності переклад постає як динамічний процес з безперервним вибором, на усіх етапах та рівнях породження перекладу, між декількома потенційно можливими варіантами. Кожен перекладацький крок цього процесу чітко не детермінується попереднім, а є лише одним з альтернативно можливих.

Перекладацьке варіювання дискурсивних маркерів найбільшою мірою проявляється у перекладі художніх діалогів. Це обумовлюється жанрово-стилістичними особливостями художніх творів, у яких превалює художньо-естетична (поетична) функція. Основна мета будь-якого твору цього типу полягає у створенні певного естетичного впливу, формуванні художнього образу, що і відрізняє художнє мовлення від інших актів мовленнєвої комунікації, інформативний зміст яких є первинним, самостійним, але багато властивостей яких існують незалежно від автора та адресата. Саме тому інтерес для перекладознавчих студій становлять лише ті дискурсивні маркери, що відзначаються поліфункціональністю та створюють труднощі для перекладу, а саме лексеми *well, oh, ah, you know, now* та ін. Зокрема, якщо лексеми *therefore, whereas, furthermore, to the contrary*, які, на думку деяких дослідників, є дискурсивними маркерами, та які більш характерні для офіційно-ділових текстів, ніж для мови художніх діалогів, то цілком зрозуміло, що вони видаються менш цікавими для дослідження в ракурсі перекладу.

Існування в національній культурі кількох перекладів того самого іншомовного літературного твору у вітчизняному перекладознавстві отримало назву «перекладної множинності» (Ю. Левін, А. Попович, О. Чередниченко), що дає підстави для їхнього співставлення з точки зору варіативності. Як пише В. Комісаров у статті «Когнитивные аспекты перевода»: «варіативність неминуче призводить до множинності» [6: 20].

За нашими спостереженнями, альтернативна передача авторського комунікативного наміру відносно дискурсивних маркерів забезпечується шістьма групами факторів:

1) **Мовленнєва ситуація**, яка дозволяє перекладачам виділяти в ній різні ознаки та описувати її різними способами;

2) **Мовні фактори**, тобто наявність у мові різноманітних лексико-граматичних засобів, придатних для передачі авторського комунікативного наміру у тій чи іншій ситуації спілкування;

3) **Соціолінгвістичні фактори**, що визначаються соціально-рольовими відносинами між співрозмовниками (персонажами-мовцями) та дозволяють перекладачам використовувати варіативні способи передачі інформації, наявні у цільовій мові.

4) **Психолінгвістичні фактори**, пов'язані з тим, що варіативність первинно властива будь-якому реально здійсненому акту породження мовлення;

5) **Фактор особистості перекладача**, який проявляється у залежності перекладу від індивідуальних рис перекладача як діяча (темперамент, переважання стриманої або емоційної реакції, консерватизм або схильність до новаторства, наслідування або прагнення оригінальності).

6) **Хронологічний фактор**, тобто історичний момент написання твору та здійснення його перекладу, а також час розгортання дії художнього твору.

З точки зору комунікативного підходу, у практиці перекладу дискурсивних маркерів постає важливе питання: чи є ознаки мовленнєвої ситуації, в якій вжито дискурсивний маркер, типовими, характерними для опису цільовою мовою. У кожній мові наявні свої стандартні ознаки мовленнєвих ситуацій, які можуть знаходитися у відношенні перетинання.

Мовленнєва ситуація передбачає певну детермінованість мовленнєвої поведінки відповідно до соціально-культурних норм. Тому комунікативно адекватне використання мовних засобів є, по суті, відображенням реально існуючих у житті соціокультурних правил, норм, установок, які не є жорсткі та не мають чітко фіксованого набору засобів вираження.

За словами М. Бахтіна, «висловлювання з самого початку будується з урахуванням можливих реакцій у відповідь, заради яких воно, по суті, і створюється» [1: 275]. Оскільки дискурсивні маркери вживаються персонажами-мовцями як у репліках ініціації, так і у реактивних репліках, то для ідентифікації значення (функції) того чи іншого дискурсивного маркеру, перекладачу задля його адекватного відтворення мовою перекладу, варто залучати

до аналізу прагматичну категорію, більш об'ємну, ніж мовленнєвий акт, а саме – мовленнєвий жанр.

Якщо мовленнєві акти – це окремі репліки діалогу, що не відображають всього процесу міжособистісної комунікації, то мовленнєві жанри є категорією, яка охоплює системне уявлення про інтенції учасників спілкування, складові та фактори комунікативної діяльності мовців. Між поняттями мовленнєвий акт та мовленнєвий жанр існують неоднозначні кореляції: в межах одного мовленнєвого жанру може опинитися декілька мовленнєвих актів, іноді один той самий мовленнєвий акт може входити до складу декількох мовленнєвих жанрів.

На сьогодні проблема типології мовленнєвих жанрів остаточно не вирішена, крім того, в науці не існує єдиних критеріїв та поглядів на саме визначення цього терміну. Автор даної статті, погоджуючись з думкою А. Белової, розглядає мовленнєвий жанр як «комунікативну ситуацію, що зумовлюється адресантно-адресатною конфігурацією» [3: 13]. Іншими словами, кожен мовленнєвий жанр – це носій узагальненого комунікативного смислу, скерований на адресата. У більш широкому розумінні мовленнєвий жанр постає як складна єдність змісту, стилю і композиції, а також низки позамовних чинників.

Тісний зв'язок дискурсивних маркерів з функціонуванням мовленнєвих жанрів проявляється у наступному: якщо мовленнєві жанри існують у свідомості носія мови як певна типова структура – фрейм, що закріплює стандартні способи дій, регулюючи мовленнєву поведінку його учасників, то дискурсивні маркери є мовними засобами, які використовуються мовцями у відповідних мовленнєвих ситуаціях, в усному і / або письмовому мовленні автоматично [9: 5]. Знання про мовленнєві жанри та умови вживання дискурсивних маркерів входять до комунікативної компетенції всіх пересічних носіїв мови, що підтверджується здатністю їх правильно інтерпретувати. Таким чином, перекладач, який мусить мати високу компетентність у володінні мовою оригіналу та мовою перекладу, зіставляючи мовні системи, зможе віднайти у цільовій мові відповідні мовні елементи, що використовуються носіями вихідної мови в аналогічних ситуаціях.

Варіативність перекладу дискурсивних маркерів спостерігається у їхньому функціонуванні в різних типах мовленнєвих жанрів. Очевидно, що носії мови у природному спілкуванні легко вираховують імпліцитне значення того чи іншого дискурсивного маркера, проте при їх відтворенні цільовою мовою вони часто вимагають експліцитного вираження. Те, що у художньому тексті перекладено дослівно (буквально), нерідко порушує норму мови друготвору, або спричиняє хибне розуміння комунікативної ситуації, коли за формою похідний вислів дуже схожий на форму вислову мовою перекладу, проте позначає зовсім інше. Зрозуміло, що переклад дискурсивного маркера, вжитого у складі мовленнєвого жанру захоплення (приклад 1), буде відрізнятися за вербальним оформленням від, скажімо, мовленнєвого жанру підтвердження (приклад 2), здивування (приклад 3) тощо:

1. *"Oh! my dear Mr. Bennet," as she entered the room, "we have had a most delightful evening, a most excellent ball [15: 14].*

- *О любий містере Беннет, – вона увійшла до його кімнати, - ми провели захопливий вечір, бал був просто неперевершений [10: 14].*

2. *"My style of writing is very different from yours."*

"Oh!" cried Miss Bingley, "Charles writes in the most careless way imaginable" [15: 29].

- *Мій епістолярний стиль дуже відрізняється від вашого.*

- *Так, – вигукнула міс Бінглі, – Чарльз пише неймовірно недбало [10: 47].*

3. *"My uncle is to send a servant for us."*

"Oh! Your uncle! He keeps a man-servant, does he? [15: 125]

- *Мій дядечко висилає за нами свого лакея.*

- *Он як? Ваш дядечко? То він тримає лакеїв? [10: 203]*

До мовних факторів альтернативного перекладу англійських дискурсивних маркерів українською мовою відносяться синонімічні в межах конкретної ситуації та контексту лексичні, граматичні та синтаксичні засоби, які і обумовлюють варіативність перекладів. Внутрішньомовна синонімія охоплює численну групу мовних явищ, характерною рисою яких є наявність вже готових, системних парадигматичних відповідників лексичних одиниць.

Це явище яскраво демонструється на прикладі вживання дискурсивних маркерів авторами оригінальних художніх творів. Аналізуючи тексти художніх перекладів, важко не помітити, що дискурсивні маркери у однотипних контекстах можуть взаємозамінюватися, тобто виступати синонімами один одного в англомовних текстах.

Розуміючи, що, синоніми широко застосовуються у спілкуванні рідною мовою, перекладач переносить навички вживання цих «еквівалентних замінів» й на переклад, де також починає їх активно використовувати, зважаючи на логічні відношення рівнозначності у подібних випадках.

Як засвідчує дослідження, різні дискурсивні маркери часом виконують схожі функції, і, у перекладі, таким чином, відтворюються тими ж самими українськими відповідниками. Зокрема, в українській мові для передачі прагматичного значення привернення або утримання уваги співрозмовника, що англійською мовою зазвичай виражається за допомогою дискурсивних маркерів *you see, you know, well, oh, look, listen, hey, now* у перекладі як їхні контекстуальні відповідники широко використовуються так звані «контактні» дієслова у 2 особі однини або множини. Варто підкреслити, що ці мовні засоби можуть розглядатися як взаємозамінні лише з комунікативних позицій, тобто в межах конкретної ситуації (контексту).

Порівняймо два уривки з англомовних художніх творів та їхні українські переклади:

4. “**Oh!** Mary,” said she, “I wish you had gone with us, for we had such fun!” [15: 131]

-**Знаєш**, Мері, – говорила вона, – можеш пошкодувати, що не поїхала з нами, бо ми натішилися досхочу [10: 211].

5. “In fact I think I’ll arrange a marriage. Come over often, Nick, and I’ll sort of – **oh**- fling you together. **You know** – lock you up accidentally in linen closets and push you out to sea in a boat, and all that sort of thing –” [17: 10].

– Я оце навіть думаю, чи не посватати вас. Навідуйся до нас частіше, Ніку, я постарюсь – **як це кажуть?** – спарувати вас. **Знаєш** – то ненароком замикатиму вас обох у комірчині, то виштовхуватиму в човні у відкрите море абощо... [12: 36].

Як бачимо, у наведених прикладах дискурсивний маркер, виражений вигуком *oh*, виконує різні прагматичні функції, що й спричинює відмінності у способах його відтворення українською мовою. У першому уривку *oh* виступає засобом привернення уваги співрозмовника, залучення адресата до розмови. Лексичний відповідник англійського вигуку *oh* – «контактне» дієслово «знаєш» в епізоді, коли Лідія звертається до своєї сестри Мері з наміром розповісти про веселощі під час подорожі додому, вдало передає прагматичне значення її висловлювання.

У другому уривку спостерігаємо застосування перекладачем М. Пінчевським творчого підходу до використання доречного контекстуального відповідника дискурсивного маркеру *oh*. Перекладач добре відчув імпліцитний зміст висловлювання, передаючи природність репліки мовця в ході пошуку потрібного слова. Український вираз у формі риторичного питання «Як це кажуть?» відповідає функції заповнювача паузи хезитації. Варто зауважити, що перекладацький відповідник «знаєш» англійського “*you know*” у даному контексті діалогічної взаємодії слугує вже не стільки засобом привернення уваги співрозмовника, скільки передає значення заповнювача паузи при обдумуванні мовцем подальшого висловлювання.

Переклад дискурсивних маркерів є принципово поліваріантним у лексичному відношенні тому, що між мовою оригіналу та цільовою мовою не існує абсолютно однозначних відповідників. На думку М. Цвіллінга, «лексична поліваріантність виникає у зв’язку з наявністю синонімічних рядів, відношення між членами яких досить розмиті як в межах однієї мови, так і в міжмовному співставленні» [13: 184].

Порівняння декількох перекладів одного художнього тексту підтверджують думку щодо широких можливостей мови у створенні різноманітних засобів для вираження різних смислів, закладених у семантиці дискурсивних маркерів. Вибір мовленнєвого засобу для передачі значення того чи іншого дискурсивного маркеру підкоряється комунікативному завданню, регламентаціям суспільно-мовленнєвого узусу та принципу комунікативної доцільності.

Той факт, що дискурсивні маркери у різних перекладачів можуть передаватися однаковою лексичною формою, пояснюється не обмеженими можливостями мови, а іншими причинами: або прагненням перекладача зберегти в межах даного смислу формальну схожість з оригіналом, або його слідуванням певної традиції, залежністю від попередників.

При відтворенні у перекладі елементів розмовного дискурсу важливим є врахування соціальних ролей персонажів-мовців задля забезпечення відповідності їхнього мовлення рольовим очікуванням.

Кожен персонаж, як окрема мовна особистість, є одночасно представником декількох соціальних груп – статевої, вікової, етнічної, професійної, освітньо-статусної тощо. Зрозуміло, що будь-яка соціальна характеристика індивіда проявляється у мові, яку він використовує. Саме через адекватний переклад дискурсивного маркера виявляється авторський задум щодо неповторності конкретного персонажу, особливостей його мовленнєвої поведінки, які автор прагне донести до читача. Відтворюючи дискурсивні маркери мовою друготвору, перекладач має відштовхуватись від цілісного живого образу, і добиватися, щоб кожний персонаж «говорив» своїм власним голосом.

Яскравим прикладом зображення дитячого мовлення може слугувати твір Марка Твена «Пригоди Тома Сойера». Головний герой оповідання – 12-річний хлопчина, шибеник, хуліган-забіяка, справжній хвалько, що обожає красуватися перед своїми однолітками. В епізоді, коли Том зустрічає незнайомого хлопця, якого він підсвідомо сприйняв як свого суперника, у діалозі з ним демонструє розкуту поведінку та авторитетність:

6. *"I can lick you!"*

"I'd like to see you try it."

"Well, I can do it" [16:4].

– *Вибити тобі бубну?*

– *Ану спробуй, побачимо.*

– *Кажу – виб'ю, то й виб'ю [11: 4].*

Перекладач, відтворюючи дискурсивний маркер *well*, врахував риси вдачі Тома, та доречно передав характер його реплік, зокрема, бажання здаватися упевненим у своїх силах, зберігати рівновагу, психологічно тиснути на конкурента. Українське «кажу», вимовленого з інтонацією погрози-обіцянки добре відтворює тональність, характер мовлення задержаного підлітка.

Хлопець-незнайомець, у свою чергу, на слова Тома побити його, якщо той не вгамується, відповідає іронічним глузуванням:

7. *"Oh yes – I've seen whole families in the same fix" [16: 5].*

– *Ха-ха, бачили ми таких! [11: 5]*

У даному контексті українське «ха-ха» – це вдало передана самозахисна реакція незнайомця і водночас самовпевнена відповідь на позірну сміливість Тома.

Героїня п'єси Б. Шоу «Пігмаліон» квіткарка Еліза Дулітл також видається досить цікавим персонажем для дослідження з точки зору відображення рівня її освіченості та вихованості у перекладі висловлювань, що містять дискурсивні маркери. Зокрема, такі риси вдачі дівчини як зухвалість, безцеремонність, невихованість яскраво проявляються у ситуації, коли Еліза з'явилася без попередження у помешканні професора Хігінса з вдовоною поважністю, гадаючи, ніби вона у змозі оплачувати його уроки з фонетики, і здивована неприязним прийомом:

8. *Mrs. Pears: What do you think a gentlemen like Mr. Higgins cares what you came in?*

The flower girl: Oh, we are proud! [18: 16]

Місіс Пірс. Невже ти гадаєш, що такому джентльменові, як містер Гігінс, залежить на тому, чим ти там приїхала?

Квіткарка. Ти ба, які ми горді! [14: 14]

Український контекстуальний відповідник «ти ба» органічно пасує до лексики квіткарки та характеру її діяльності, що тісно пов'язана з комунікативною функцією, мовним спілкуванням на рівні продавець-покупець.

9. *Higgins: Come back to business. How much do you propose to pay me for the lessons?*

Liza: Oh, I know what's right! [18: 18]

Гігінс: Повернувся до діла! Скільки ви пропонуєте платити мені за уроки?

Лайза: О, я знаю, що по чім! [14: 15]

У даному уривку п'єси вдавана поважність та самовпевненість Елізи знаходить вираження у перекладі за допомогою вигуку «О», яке у поєднанні фрази «я знаю, що по чім!», відповідає мовленнєвій традиції української мови.

В діалогах художніх творів доволі розповсюдженими є комунікативні ситуації, у яких стать персонажу відіграє помітну роль, тому перекладачу необхідно враховувати такий соціальний чинник як гендер. В одній з наших попередніх наукових публікацій [9] ми вже детально аналізували вплив гендерних факторів на вибір контекстуальних відповідників дискурсивних маркерів.

Джерелом варіативності може також бути соціолінгвістичний статус перекладача. Теоретично, перекладач має розчинитися у тексті, але на практиці він діє як індивідуальність, яка позначається конкретним соціолінгвістичним статусом, що й простежується у перекладі.

Психолінгвістичні фактори, які також забезпечують варіативність у перекладі, досить різноманітні і лише умовно можуть бути об'єднаними в окремій групі. Вони характеризують різні аспекти функціонування персонажів-мовців та перекладача як психологічно нестабільних учасників комунікації та важливі для перекладу, оскільки дозволяють зрозуміти, що варіативність сягає корінням в особливості мислення, породження мовлення та психоемоційного стану самих комунікантів.

Не викликає сумнівів те, що у кожний даний момент часу фізичний, ментальний та психічний стан перекладача змінюється та майже не залежить від його бажання. Для проблеми перекладацької варіативності дискурсивних маркерів це положення має ключове значення, оскільки у кожний інший момент часу перекладач для передачі того самого змісту буде використовувати різні засоби вираження.

Переклад – явище не лише об'єктивне, а і водночас суб'єктивне, оскільки перекладач, здійснюючи вибір з кількох варіантів передачі однієї думки, одного стилістичного прийому, який автор використав у оригіналі, мимоволі орієнтується на себе, на власне індивідуальне сприйняття.

Слід брати до уваги те, що переклад здійснюється не ідеальним конструктором, а людиною, ціннісна та психологічна орієнтація якої неминуче відбивається на результаті. Тому перекладений текст практично ніколи не дорівнює оригіналові, оскільки коли першотвір проходить крізь призму світосприйняття перекладача, він неминуче зазнає змін на різних етапах процесу створення перекладу. Важко не погодитися з Л. Латишевим, що порівняння перекладу з одномовною комунікацією «являє собою лише певний ідеал, до якого може наблизитися переклад, але який повною мірою недосяжний» [21: 17], що відповідає ідеальному характеру типової мовної особистості перекладача. Передумовою набуття цієї властивості тексту перекладу є вимога, щоб особистість посередника, творця тексту перекладу, тобто перекладача – ніяк не відобразилась на продукті його діяльності.

Особистий характер використання загальних мовних засобів створює перекладацьку сутність ідіолекту, що знаходить вираження у тяжінні до певного набору одних і тих самих мовних одиниць або, навпаки, до вживання різноманітних синонімічних виразів.

Перекладач, як і кожна людина, має власний стиль письма, котрий мимоволі втручається у всі структурні компоненти оригіналу і накладає на них власний відбиток. Саме неминуча присутність перекладача у тексті перекладу і породжує множинність перекладів одного оригіналу, бо переклади здатні досягати своєї мети завжди лише оптимально, бездоганних перекладів не буває.

Переклад літературного твору може відбутися одразу ж після його створення, через кілька десятиліть або через сотні років. Часова дистанція, яка відмежовує переклад від оригіналу, впливає на творчі завдання перекладача і мовні особливості тексту, що перекладається. За словами В. Коптілова, «кожна епоха має свій об'єктивно-історичний зміст, породжені ним ідеї та настрої та відповідний спосіб їх мовного втілення» [6: 31].

Читача перекладеного художнього твору співвідносить з часом дії як сам сюжет, зображуване середовище, так і образ персонажів, та, відповідно, їхня мовленнєва поведінка, позначена різноманітними дискурсивними маркерами.

Деякі перекладачі, відтворюючи дискурсивні маркери, прагнуть за допомогою стилістичних засобів цільової мови вказати на часову дистанцію і надати мовній формі відносну часову відповідність змісту. Інші, навпаки, вдаються до нейтралізації історичного колориту, закладеного у прагматичному значенні дискурсивного маркера, або навіть застосовують принцип модернізації, коли дані лексеми у перекладі отримують сучасне забарвлення.

Крім того, перекладачі по-різному враховують у перекладі мовностильові засади літературного напряму, до якого належить першотвір. Перекладач, на нашу думку, обов'язково має зважати на особливості літературних жанрів індивідуального стилю автора для того, щоб створити адекватний діахронний переклад.

Переклад художніх текстів, виконаний у певний період, через деякий проміжок часу застаріває, оскільки змінюється мова, якою його виконано, змінюються очікування та критерії потенційного споживача. Разом з тим таке застарівання для багатьох типів текстів не означає погіршення чи втрату придатності, а навпаки, вони продовжують існувати поряд з новими перекладами, набуваючи в силу історичного контексту додаткові, специфічні функції, іноді навіть отримуючи додаткову цінність за рахунок своєї відносної часової близькості оригіналові.

Перспективою подальшого дослідження є розгляд особливостей перекладу дискурсивних маркерів у діахронії, порівняння перекладацьких стратегій та тактик різних перекладачів щодо ступеню збереження часових характеристик оригіналу та перекладу, проведення більш детального аналізу передачі у вихідних текстах ідіостилу персонажів-мовців через відтворення перекладачами дискурсивних маркерів з огляду на врахування соціолінгвістичних, соціокультурних та психоемоційних та чинників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – С. 237 – 280.
2. Бачевич Ф. С. Прагматика природності спілкування: комунікативні смисли і парадигматичні зв'язки частки ТА в сучасному українському мовленні // Українська мова. – №4. – 2008. – С. 15 – 21.
3. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип.10. – К., 2004. – С.11 – 16.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
5. Комиссаров В. Н. Когнитивные аспекты перевода // Перевод и лингвистика текста / Ред. И. И. Убин и др. – М.: ВЦП, 1994. – С.7 – 22.
6. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. – Київ: Вища школа, Вид-во при Київському університеті, 2001. – 166 с.
7. Латышев Л. К. Технология перевода: Учеб.пособие для студ. лингв., вузов и фак. / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 320 с.
8. Мегела К. І. Гендерні індикатори у перекладі дискурсивних маркерів (на матеріалі англо-українських перекладів художніх творів ХХ століття) // Сучасні дослідження з іноземної філології: зб. наук. пр. / відп. ред. М. П. Фабіан. – Ужгород, 2010. – Вип.8. – С. 340 – 347.
9. Медведева Л., Холден Н. Англо-український словник: Мовленнєві ідіоми, вигуки, звуконаслідування. – К: Дніпро, 2003. – 536 с.
10. Остин Дж. Гідність і гонор / переклад з англ. Т.Некряч. – К.: КМ Publishing, 2010. – 368 с.
11. Твен М. Пригоди Тома Сойса / переклад з англ. В.Митрофанова. – Режим доступу з: <http://ae-lib.narod.ru>
12. Фіцджеральд Ф. С. Великий Гетсбі; Ніч лагідна / переклад з англ. М. Пінчевського. – Харків: Фоліо, 2003. – 397 с.
13. Цвиллинг М. Я. Поливариантность перевода как лингвистическая и методическая проблема // Научный и общественно-политический текст. – М.: Наука, 1991. – С. 179 – 193.
14. Шоу Дж. Б. Пігмаліон / переклад з англ. О. Мокровольського. – Режим доступу з: <http://ae-lib.narod.ru>
15. Austen J. Pride and Prejudice. – Режим доступу з: <http://www.classicreader.com>
16. Twain M. The Adventures of Tom Sawyer. – Режим доступу з: <http://www.homeenglish.ru>
17. Fitzgerald F. S. The Great Gatsby. – Режим доступу з: <http://www.homeenglish.com/library>
18. Shaw G. B. Pygmalion. – Режим доступу з: http://www.online literature.com/george_bernard_shaw/pygmalion/

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Мегела – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: прагматичні аспекти перекладу художніх творів.

ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ СУЧАСНОГО КІНО (на матеріалі українських та німецьких перекладів англomовних мультфільмів)

Анастасія МЕЛЬНИК (Київ, Україна)

У статті розглянуто культурний аспект перекладу у сфері кіно на прикладі сучасних англomовних мультфільмів українською та німецькою мовами. Виявлено та проаналізовано найпоширеніші культурно специфічні елементи, важливі для кіноперекладу.

Ключові слова: кінопереклад, культурний аспект перекладу, культурно специфічні елементи, фонове знання, мультфільм.

The paper deals with the cultural aspect of translation for cinema illustrated by the examples of Ukrainian and German translations of modern English cartoons. The most frequently used cultural specific elements of special importance for film translation are identified and analyzed.

Key words: cinema translation, cultural aspect of translation, cultural specific elements, background knowledge, cartoon.

Постановка проблеми. Без жодних сумнівів сьогодні можна говорити про те, що перекладені для кіно і телебачення фільми досягають більшої за розміром цільової аудиторії, ніж будь-яка інша форма перекладу. Однак досі не було здійснено системного дослідження кіноперекладу загалом та перекладу фільмів для дітей зокрема, що підтверджують слова Д. Делабасти, який вважає, що медійному перекладу надається занадто мале значення: «Існує жахлива суперечність між очевидною важливістю медійного перекладу та обмеженою увагою, якої так потребує його вивчення» [3: 97]. Цей факт підтверджує **наукову новизну та актуальність** нашої розвідки. **Метою** даної статті є виявлення найбільш поширених культурно специфічних елементів, які відіграють важливу роль при перекладі сучасних англomовних мультфільмів українською та німецькою мовами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кількість наукових праць, які стосуються кіноперекладу надзвичайно обмежена, навіть якщо мова йде про західноєвропейський простір. Велике значення у сфері дослідження кіноперекладу передусім мають наукові праці О. Гессе-Квака („Der Übertragungsprozeß bei der Synchronisation von Filmen“, 1967), І. Фодора („Film Dubbing“, 1976), І. Тепзер-Цірепт („Theorie und Praxis der Filmsynchronisation“, 1978), Й.-Д. Мюллера („Die Übertragung fremdsprachigen Filmmaterials ins Deutsche“, 1982), К. Вітмен-Лінсен („Through the Dubbing Glass“, 1992), Т. Гербста („Linguistische Aspekte der Synchronisation von Fernsehserien“, 1994), І. Гамб'є („Audio-visual communication: typological detour“, 1994) та Г. Готліб („Subtitling – a new university discipline“, 1992). Що ж стосується вітчизняного мовознавства, то питання перекладу кінострічок висвітлювалося лише журналістами. Причина того, що досі не було здійснено вичерпного дослідження кіноперекладу, може полягати в його міждисциплінарному характері. Адже ґрунтовне дослідження цієї сфери вимагало б тісної співпраці між дослідниками науки про ЗМІ, літературо-, культуро- та мовознавства, соціології, психології та перекладознавства.

Проблематика відтворення культурно специфічних елементів при перекладі загалом розглядалася у працях О. Каде, К. Райс, Г. Геніга, П. Кусмауля, М. Снел-Горнбі, Г. Вітте, Г. Вермеєра та ін. Важливий внесок у вивчення відтворення культурної специфіки у фільмах зробив Д. Делабасти („Translation and Mass-Communication. Film and TV Translation as Evidence of Cultural Dynamics“, 1988, 1994), який спеціалізується на двох сферах масової комунікації – кіно та телебаченні, та дотримується думки про те, що неможливо дослідити переклад фільму без культурного контексту, у який його вміщено.

Матеріали та результати дослідження. Фільм слід розглядати як цілісну культурну своєрідність, у межах якої під час відтворення окремих специфічних елементів завжди необхідно орієнтуватися на ціле. Д. Делабасти зауважує щодо цього: «Дослідження перекладу фільмів... є необхідною складовою широкої програми аналізу «полісистеми» культури в цілому» [2: 211]. При цьому, звичайно, неможливо фільм як культурну своєрідність вихідною мовою повністю перетворити на культурну своєрідність мовою перекладу. З цього приводу слушною є думка Г. Готліба: «Будь-який переклад є адаптацією оригінального повідомлення до культурного середовища мовної спільноти... Ані фільм, ані

мову неможливо повністю передати з однієї культури іншою» [5: 269]. Перекладач фільму повинен чудово володіти не лише мовою оригіналу, а й бути обізнаним найкращим чином з культурою оригіналу. Врешті-решт він приймає рішення, як та якою мірою зробити зрозумілими для цільової аудиторії культурно специфічні елементи.

Процес перекладу охоплює три етапи, які переходять один в одного. Етап рецесії (Rezeptionsphase) повинен в даному разі «вважатися етапом забезпечення розуміння тексту, при чому культура охоплюється в текстах систематично» [4: 62]. У межах етапу передачі (Transferphase) відбувається розмірковування, «як слід передавати вихідні культурні елементи цільовою мовою» [4: 62]. На останньому етапі, етапі відтворення (Reproduktionsphase), відбувається нове оформлення тексту мовою оригіналу [4: 62]. Хоча дану модель розроблено не спеціально для кіноперекладу, однак вона діє і для нього, оскільки саме при відтворенні кіно іншими мовами у фільмі репрезентується культурна система, яку, звичайно ж, необхідно відтворити.

Що ж називається культурно специфічними елементами та входить до їхнього складу? Й. Альбрехт об'єднує під поняттям «культурна специфіка» наступні елементи: природні об'єкти, артефакти, соціальні інституції, манери поведінки, традиційне для колективу ставлення до речей, категорії досвіду та мислення, які є типовими для вихідної культури та невідомими або маловідомими в цільовій культурі [1: 11]. Однією з груп культурно специфічних елементів вважаються реалії. Е. Маркштейн визначає реалію «як елемент(и) побуту, історії, культури, політики тощо певного народу, певної країни, місцевості, які не мають відповідника в інших народах, країнах, місцевостях» [7: 288]. Окрім того, до культурно специфічних елементів науковці можуть зараховувати акценти та діалекти, специфічні для певної культури міміку, жести та мову тіла, а також ідіоматичні словосполучення та гру слів як мовноспецифічні особливості певного культурного кола. Завдання перекладача фільмів полягає в тому, щоб упізнати та розтлумачити такі культурно специфічні елементи та правильно перемістити їх у цільову культуру. При цьому він є «культурним посередником» („cultural mediator“) [6: 7]. Д. Катан вимагає від перекладача знати географію, історію, політику, а також національних героїв та відомих особистостей культури оригіналу. Одночасно він повинен усвідомлювати власну культурну ідентичність і те, наскільки остання може вплинути на інтерпретацію культури оригіналу. Дана вимога відповідає також вимозі Г. Вітте щодо «бікультурної компетенції перекладача» [10: 346], яку можна пояснити наступним чином: «Для того, щоб зробити можливою функціональну комунікацію між представниками різних культурних спільнот, перекладач повинен розумітися як на своїй власній, так і на чужій культурах» [10: 346].

У фільмі культурно специфічні елементи виявляються не лише в мові, а й у зображенні та звуці. Б. Шварц зараховує до них наступні елементи: архітектурні елементи, широко відомі у вихідній культурі поп- та телезірки, історичні та політичні події та символи з політичним або релігійним значенням [9: 7]. Таке заглиблення у соціокультурний контекст є одним із важливих факторів, на який науковці не звертають достатньої уваги у своїх дослідженнях. Тому в ході міркувань щодо того, як повестися з культурно специфічними елементами, завжди слід брати до уваги активізацію фонових знань, яка відбувається автоматично у глядачів оригіналу. Тобто перекладач повинен не тільки впізнавати та розуміти культурно специфічні елементи як такі, а й охоплювати відповідні фонові знання, які активізуються у глядачів оригіналу шляхом цих елементів. Далі необхідно більш детально зупинитися на певних культурно специфічних елементах, які відіграють важливу роль у ході перекладу фільмів.

Географічні назви. Ці елементи часто передбачають фонові знання, наявні у вихідній публіці, чого однак не завжди можна сказати про цільову аудиторію (особливо, якщо це – діти). Тому інформацію слід додати експліцитно (наприклад, як субтитр). При відтворенні англомовних мультфільмів українською, перекладачі нерідко вдаються до прийому «одомашнення»: «*Good old Shiverpool. This place sucks, bro...*» // «*Крижанськ є Крижанськ, це така діра, брат...*». «Shiverpool» у даному випадку – невелике озеро, вкрите кригою, на якому живуть пінгвіни. Саму назву утворено за допомогою складання основ (“shiver” – з англ. «дрижання» (від холоду) та “pool” (у перекладі «калюжа», «озерце»). Якщо для глядачів оригіналу дане слово сприймається не просто як географічна назва, а й містить у

собі додаткове значення, то просте транслітерування українською мовою не передає повністю змісту та стилістичного забарвлення висловлювання. Тоді, коли «одомашнена» назва «Крижанськ» є адекватним виходом із ситуації. Цей же прийом використано у наступному уривку, де відбувається знайомство головного героя-пінгвіна з півнем, останній розповідає про себе: «*I'm from Lake Michigan...*» (дослівно: «Я з озера Мічіган»). В українському перекладі ж півень «українізується»: «*Я з птахоферми у Гнилих Ставках...*».

Імена. М. Шрейбер говорить наступне щодо відтворення імен: «У сучасних літературних перекладах імена осіб, як правило, запозичуються повністю (...). Широко прийнятим є «одомашнення» імен у перекладах дитячої літератури (...). Інші правила, звичайно ж, діють у перекладі фахових текстів; при перекладі документів «одомашнення» назв населених пунктів та імен, наприклад, є принципово неприпустимим (...)» [8: 180]. Якщо ми звернемося до перекладу імен у мультфільмах українською мовою, то вони зазвичай транслітеруються, використовується український правопис, тоді як імена осіб у німецьких перекладах залишаються без змін і вимовляються англійською. Порівняймо: *МакКвін – McQueen*, *Чик – Chick*, *Мак – Mack*, *Хук – Hoock*, *Саллі – Sally*. Нерідко українські перекладачі заради наближення до рідної аудиторії використовують імена, що говорять: так наприклад, червоне авто з англійським іменем «*Red*» перекладач мультфільму назвав «*Шлангом*», (уклавши в ім'я ще й певну характеристику персонажа), тоді коли його німецький колега залишає всі вихідні імена та їх вимову. Тому герой мультфільму в українському перекладі – «*Блискавка МакКвін*» німецькою зветься «*Lightning McQueen*». Абсолютне збереження англійських власних назв німецькими перекладачами пояснюється тим, що більшість німецьких глядачів володіє англійською, тому слова англійського походження не заважають розумінню повідомлення. Але, на нашу думку, при перекладі кіно слід думати не лише про те, чи зрозуміє глядач вихідне повідомлення, а й намагатися зробити так, щоб персонажі на екрані заговорили рідною для нього мовою.

Гра слів та ідіоматичні вирази. Під поняттям «гра слів» М. Шрейбер має на увазі «у широкому розумінні кожне жартівливе використання специфічних для однієї мови виражальних засобів, у вузькому розумінні – жартівливе використання полісемії, омонімії тощо (...)» [8: 205]. Розгляньмо наступний приклад: (*Moto-Moto!*) *The name is so nice, when you say it twice. / Кликуха клас! Скажи це двічі! / Der gute Name erfreut jede Dame.* Німецький перекладач за прикладом автора заримував рядки, і хоча за словниковим складом вони відрізняються, стилістичний прийом він передав адекватно. В українському ж варіанті рима відсутня, а експресивність, що виражається у віршах, перекладач намагається компенсувати використанням сленгового слова «кликуха» («прізвисько, кличка»).

Якщо ми скористаємося працею Д. Делабасти, то знайдемо там ряд можливостей того, як поводитися з такими елементами; при перекладі фільмів застосовуються переважно наступні способи: 1) гра слів – гра слів (у мові перекладу наявна відповідна гра слів, яка адекватно відтворює значення гри слів у мові оригіналу); 2) гра слів – відсутність гри слів (у цільовій мові немає відповідної гри слів, вираз формулюється нейтрально); 3) гра слів – інший риторичний засіб (у даному разі хоча гра слів і відтворюється не точно, однак у мові перекладу існують інші можливості введення стилістично подібних елементів, за допомогою яких можна спробувати зберегти ефект гри слів мови оригіналу); 4) гра слів – нульовий переклад (уривок із грою слів узагалі опускається); 5) відсутність гри слів – гра слів (гра слів наводиться у тексті перекладу у місці, де її немає у тексті оригіналу; такий прийом служить для компенсації іншого місця у тексті, де опустили гру слів).

Пісні. Перекладачі переважно залишають тексти таких музичних творів без змін з розрахунку на те, що глядачу є відомою пісня саме в оригіналі – англійською мовою. Однак ми наведемо приклад вдалого відтворення англомовного пісенного матеріалу українською та німецькою мовами:

<i>I like to move it, move it!</i>	<i>Я хочу руху-руху!</i>	<i>Ich liebe tanzen, tanzen.</i>
<i>He likes to move it, move it!</i>	<i>Він хоче руху-руху!</i>	<i>Er liebt tanzen, tanzen.</i>
<i>She likes to move it, move it!</i>	<i>Їй треба руху-руху!</i>	<i>Sie liebt tanzen, tanzen.</i>
<i>We like to? Move it!</i>	<i>Ми хочем... руху!</i>	<i>Wir lieben... tanzen!</i>

Як бачимо, відтворення культурно специфічних елементів під час перекладу фільмів – непроста справа для перекладача. З одного боку, він стикається з проблемами, які витікають

із відтворення мовою перекладу специфічних елементів культури оригіналу. З іншого боку, його завдання полягає в тому, щоб відтворення культурної специфіки узгодити з обмеженнями, які накладаються на кінопереклад (відповідність зображення та звуку, ліміт простору та часу тощо).

У ході дослідження ми дійшли до наступних **висновків**: переклад фільму є неможливим без урахування культурного контексту оригіналу. Перекладач при цьому є посередником між двома культурами, який повинен володіти ґрунтовними знаннями не лише мови оригіналу та мови перекладу, а й обох культур. Важливу роль при перекладі фільмів загалом та мультфільмів зокрема відіграють наступні культурно специфічні елементи: географічні назви, імена осіб, гра слів, ідіоми та пісні. При цьому слід зауважити, що українські перекладачі дитячих фільмів звертаються до прийому «одомашнення» та намагаються адаптувати іноземні мультфільми для юних глядачів значно частіше, ніж їх німецькі колеги, що можна пояснити близькістю англійсько-американської та німецької культур.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо вивчення ролі прагматичної адаптації у ході перекладу сучасних англомовних фільмів для дітей українською та німецькою мовами та встановлення її допустимих меж.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Albrecht J. Linguistik und Übersetzung. – Tübingen: Niemeyer, 1973. – 113 S.
2. Delabastita D. Translation and Mass-Communication: Film and TV Translation as Evidence of Cultural Dynamics // Babel. – 1989. – №4 (35). – P. 193 – 218.
3. Delabastita D. Translation and the Mass Media // Translation, History and Culture. – London, New York: Pinter, 1990. – P. 97 – 108.
4. Floros G. Kulturelle Konstellationen in Texten. Zur Beschreibung und Übersetzung von Kultur in Texten. – Tübingen: Narr, 2003. – 206 S.
5. Gottlieb H. Subtitling: people translating people // Teaching translation and interpreting 2. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ. & Co., 1994. – P. 261 – 274.
6. Katan D. Translating Cultures. An introduction for translators, interpreters and mediators. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1999. – 271 p.
7. Markstein E. Realia // Handbuch Translation. – Tübingen: Stauffenburg, 1998. – S. 288 – 291.
8. Schreiber M. Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs. – Tübingen: Narr, 1993. – 353 p.
9. Schwarz B. Translation in a Confined Space – Film Subtitling, Part 1 // <http://translationjournal.net/journal/22subtitles.htm>.
10. Witte H. Die Rolle der Kulturkompetenz // Handbuch Translation. – Tübingen: Stauffenburg, 1998. – P. 345 – 348.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Мельник – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурні особливості перекладу фільмів для дітей.

ПРАГМАТИЧНА ДЕФОРМАЦІЯ ЯК ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СТРАТЕГІЯ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Марина РЕБЕНКО (Київ, Україна)

Стаття присвячена проблемі вивчення поняття перекладацької деформації, аналізу особливостей об'єктивної деформації при перекладі художніх творів, визначенню ознак прагматичної деформації, яка відображає суб'єктивний аспект процесу перекладу. Доведено комплексність і відносність поняття деформації та взаємообумовленість її видів.

Ключові слова: перекладацька деформація, об'єктивна змістовно-фактуальна деформація, прагматична деформація (суб'єктивна змістовно-концептуальна деформація), комплексність деформації, відносність деформації, міра деформації.

The article is devoted to the problem of translation deformation notion researching, analysis of objective deformation peculiarities in target texts, subjective pragmatic deformation defining. Composite and relative nature of deformation, correlation of its types is substantiated.

Key words: translation deformation, objective intensional fact deformation, pragmatic deformation (subjective intensional concept deformation), composite nature of deformation, relative nature of deformation, measure of deformation.

Природа художнього перекладу – одна з центральних проблем сучасної науки про переклад. Актуальність проведеного дослідження зумовлена новітнім підходом до проблеми відхилень від букви оригіналу та перетворень у тексті перекладу (ТП) [1: 6; 15: 118; 6: 20; 9:

45; 4: 361], що інколи провокує появу крайніх трансляційних методів і прийомів [2: 165; 7: 5; 10: 147; 4: 403; 5: 96], до яких відносимо стратегію перекладацької деформації.

Метою роботи є конкретизація змісту поняття перекладацької деформації, а саме – прагматичної деформації як свідомої раціональної стратегії перекладача.

Для розкриття поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: (1) порівняти різні підходи до проблеми розуміння процесу перетворень при перекладі; (2) дати визначення та встановити місце явища «деформація» у системі перекладацьких перетворень; (3) визначити властивості та ознаки поняття прагматичної деформації.

Об'єктом дослідження виступає перекладний текст як «особлива стилістична система» [13: 90] з усіма його характеристиками (завершеність; літературна обробка відповідно до певної концепції перекладача; структурні елементи – одиниці перекладу, об'єднані типами лексичного, граматичного, логічного і стилістичного зв'язків; цілеспрямованість; прагматична настанова перекладача [3: 18]), який у процесі породження зазнає деформацій.

У неспеціальному значенні, як загально науковий термін деформація – це зміна форми або розмірів тіла під впливом прикладених сил чи нагрівання; природне або штучне відхилення форми тіла від нормальної [11: 740].

У роботі [4] термін деформація розуміється як (1) свідомий, раціональний процес перетворення тесту оригіналу (ТО) при перекладі, в основі якого лежить уявлення перекладача про кінцеву мету своєї роботи; (2) усвідомлене викривлення певного параметру ТО, виправданним чому є прагнення вирішити глобальну перекладацьку задачу; (3) так званий «тактичний хід» у руслі певної перекладацької стратегії; (4) свідомий вимушений відступ на одному фланзі задля нанесення головного удару на іншому» [4: 513 – 514].

Існує інший підхід [8], у якому деформація ТО при перекладі розглядається як явище кількісних розбіжностей одиниць в оригіналі та його перекладі. Використовуючи метод кількісного підрахунку, при порівнянні аналізованих творів О. О. Кретов доходить висновку, що зазвичай деформації підлягають: довжина тексту в символах, словах, відношення між кількістю абзаців в оригіналі та перекладі, кількістю речень і символів у реченні [8: 91].

Одним із аспектів підходу кількісного вимірювання ступеня деформації при перекладі є введення методу «напруженої структури», сутність якого у насильницькому впровадженні певної деформації у конкретний текст з метою виявлення й аналізу ядерних компонентів змісту художнього тексту, обов'язкових для трансляції, а також варіативних одиниць, які продовжують життя твору [12].

Стисло розглянувши теоретичну репрезентацію проблеми перекладацьких деформацій, можна зробити висновок про різне трактування цього терміну. Так, у роботі [4] спостерігається двоїста інтерпретація поняття: з одного боку це – «... свідомий раціональний процес, в основі якого лежить певна перекладацька концепція» [4: 506 – 507], з іншого – «перекладацька дія», «операція» [4: 507]. Бачимо уподібнення понять «стратегія» і «процес», що ускладнює розуміння терміну. Наведені дефініції можна використати для обґрунтування проблематики прагматичних деформацій при перекладі лише частково.

Отже, поняття трансляційної деформації наразі докладно не описано у перекладацькій науці і, відповідно, не зафіксовано досліджень проблеми виділення суб'єктивного фактору з процесу накопичення об'єктивних розбіжностей мовних знаків ТО і ТП – прагматичної деформації. Уведення такого поняття сприятиме увиразненню знань про природу перекладацьких перетворень. Наша мета – врахувати напрацювання у даному питанні, об'єднати їх і представити дане перекладацьке поняття як комплексне явище.

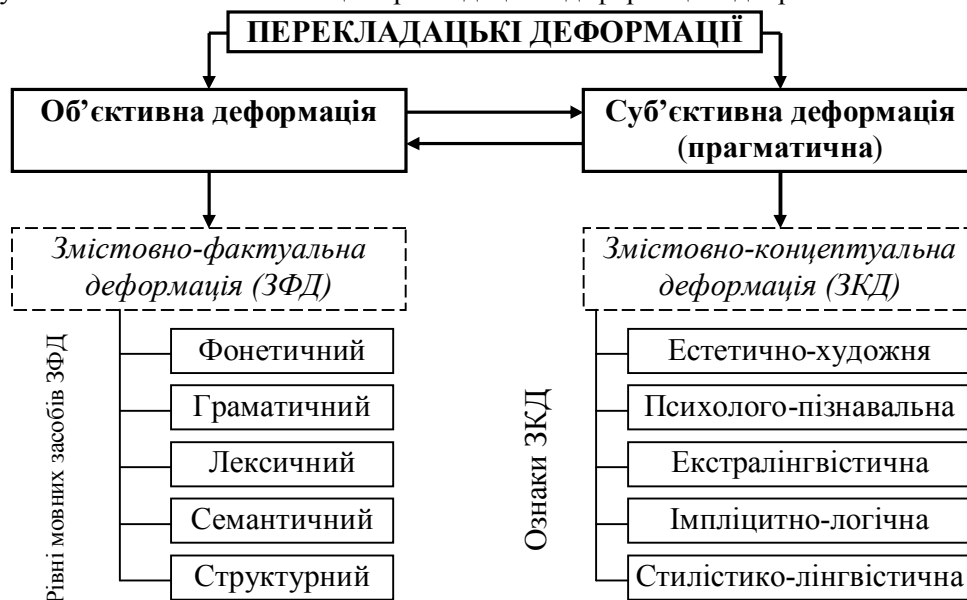
Деформація при перекладі – це комплексне перекладознавче явище, яке виступає крайньою формою дозволених перетворень при перекладі, відображає дві сторони процесу перекладу:

(1) суб'єктивний аспект перекладу – прагматична деформація – процес творчого пошуку перекладача у руслі певної інтерпретаційної концепції, зумовлений природою його психо-мовної особистості та орієнтований на особливості вторинної аудиторії;

(2) об'єктивний аспект перекладу – результат такої перекладацької інтерпретації (прагматичної деформації), який характеризується відносною вагою вилучених чи доданих елементів змісту першотвору на різних рівнях мовних засобів перекладу.

Отже, об'єктивна перекладацька деформація – деформація змістовно-фактуальної інформації ТО – розглядається нами як перетворення тексту на різних мовних рівнях (фонетичному, граматичному, лексичному, семантичному, синтаксичному). Прагматична деформація (суб'єктивний аспект) відображає деформацію змістовно-концептуальної інформації і повідомляє читачу індивідуально-авторське розуміння відношень між фактами, подіями, процесами, явищами, які описуються засобами змістовно-фактуальної інформації.

Сутність комплексного явища перекладацької деформації відображено на схемі.

Наведена схема демонструє об'єктивний і суб'єктивний підходи до розкриття поняття перекладацької деформації, рівні мовних засобів при оцінці змістовно-фактуальної інформації та ознаки прагматичної деформації: естетико-художні, психолого-пізнавальні, екстралінгвістичні (культурологічно-соціолінгвістичні), імпліцитно-логічні та стилістико-лінгвістичні. Оскільки в основі перекладу лежить певна стратегія перекладача, то логічно передбачити, з одного боку, взаємообумовленість і взаємопов'язаність змістовно-концептуальних і змістовно-фактуальних деформацій, а з іншого, – притаманну їм властивість відносності з причин варіативної обумовленості власне перекладу.

Отже, вимальовується така картина інтерпретаційного процесу: обираючи стратегію перекладу, перекладач матеріалізує свою суб'єктивну концепцію в суму конкретних семіотичних перетворень, тобто суб'єктивна площина породжує реальні об'єктивні зміни у ТП. Можна стверджувати, що однією з властивостей перекладацької деформації є її відносність, виходячи з факту, що ТП – це продукт інтелектуальної діяльності декількох особистостей (як мінімум, перекладача і редактора), тому ніколи на виході не отримуємо систему знаків ідентичну оригінальній.

З метою опису природи об'єктивних і суб'єктивних деформацій доречно, на наш погляд, апелювати до лінгвостатистичного аналізу. Об'єктивні деформації, які перетворюють змістовно-концептуальну інформацію у тексті можливо прорахувати, тобто виміряти об'єктивні характеристики з метою виведення одиниці «міра деформації» – процес накопичення об'єктивних характеристик (показники, які характеризують ієрархію одиниць перекладу, тобто мінімальних мовних одиниць оригіналу, які представлені у перекладі як єдине ціле) розбіжностей на семіотичних рівнях як кількісний перехід у нову якість – суб'єктивну площину.

Суб'єктивні деформації, які передбачають викривлення змістовно-концептуальної і змістовно-підтекстової інформації, не підлягають вимірюванню, а лише оцінці. Прикладом авторської правомірної прагматичної деформації можна назвати свідомий вибір перекладача, зумовлений індивідуальною манерою його поетики, «тактичний хід» перекладача по ряду об'єктивних характеристик; співвідношення (ступінь збігу) стилю автора й перекладача;

орієнтація на норми художньої творчості у момент творення перекладу; урахування особливостей цільової аудиторії; уявлення про кінцеву мету свого перекладу тощо.

Розгляньмо взаємообумовлені зв'язки змістовно-фактуальних та змістовно-концептуальних деформацій на прикладі аналізу художньої прози.

Було проведено контрастивний аналіз відповідностей різних первинних і вторинних мовних знаків з урахуванням динаміки застосування перекладачами ключових маркерів явища деформації у вибраних німецькому, українських та російських перекладах повісті Дж. Селінджера «Френні» (J. D. Salinger "Franny") [14: 326-327]. Лінгвостатистичний аналіз проводився на лексико-граматичному, семантичному і синтаксичному рівнях – чітко виражених, переважно експліцитних текстових категоріях тексту. Натомість показник вербальної репрезентації деформацій на стилістичному рівні виявився набагато нижчим, майже наближеним до нуля. Підрахунок проводився у зачині і розв'язці, враховуючи відносну рівнозначність за кількісними показниками об'єму фактуальної інформації цих композиційних частин твору. З цієї причини статистику кількості випадків прийому перекладацької прагматичної деформації в основній частині перекладів було опущено.

Контрастивний аналіз кількісних показників основних маркерів явища деформації в українському та російських перекладах англomовної повісті «Френні» Дж. Селінджера репрезентує тезу про властивість відносності прагматичної деформації при перекладі.

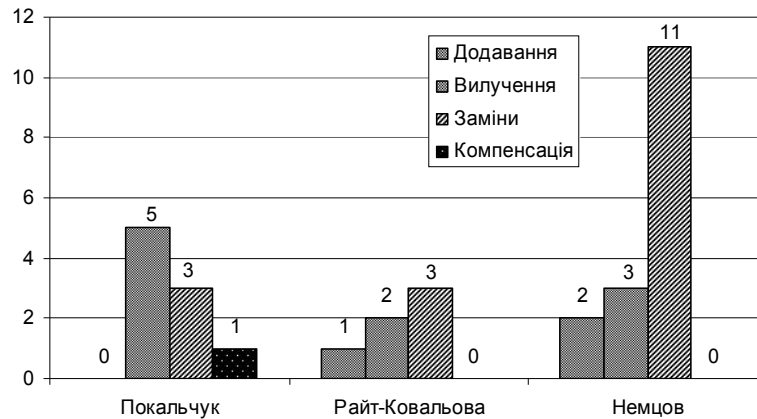

Рис. 1. Кількісні показники видів перекладацьких деформацій у зачині повісті «Френні» Дж. Селінджера

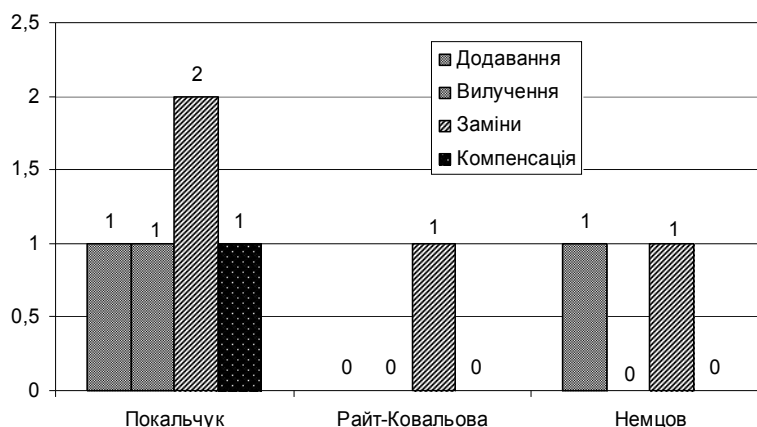

Рис. 2. Кількісні показники видів перекладацьких деформацій у розв'язці повісті «Френні» Дж. Селінджера

Аналіз об'єктивної кількості випадків прагматичної деформації у вибраних перекладах переконливо вказує на той факт, що динаміка застосування перекладачами крайніх прагматичних перетворень має форму спадаючої кривої. Тобто, не дивлячись на схильність

перекладачів до відносно вільного оперування та уведення у свій текст перекладу випадків свідомої прагматичної деформації, у розв'язці відбувається максимальна концентрація їх творчого потенціалу, направлена на мінімізацію прояву суб'єктивізму. Спостерігається підсвідоме прагнення до абсолютної нейтралізації стилістичного почерку перекладача, до повного злиття свого «Я» з авторським.

Якщо ми визначилися, що явищу деформації, яке обумовлює і формує стратегію перекладу, притаманна властивість відносності, тоді у процесі виведення одиниці «міра деформації» стає можливим розглядати прагматичну деформацію, як функцію числа можливих альтернативних варіантів перекладу одного вихідного твору, тобто:

$$ПД = f(N_1, N_2, \dots N_n),$$

де ПД – прагматична деформація;

N_i – конкретний переклад з різними об'єктивними показниками характеристик ТО.

Результатом проведеного дослідження стало виділення у лінійному процесі інтерпретації суб'єктивного фактору – прагматичної деформації, яка присутня на всіх рівнях семіотики – семантичному, синтаксичному, стилістичному і прагматичному.

На етапі кількісних підрахунків об'єктивних характеристик, тобто етапі викривлення певного параметру ТО при перекладі конкретним перекладачем, включається прагматичний аспект міжмовної комунікації, у ході якого активізується прояв суб'єктивізму – концентрація творчого потенціалу перекладача помножена на усвідомлення його власної відповідальності як перед автором, так і перед читачем.

Отже, доходимо висновків, що:

Для розкриття сутності поняття «деформація» слід застосовувати комплексний підхід у розумінні суті окресленого явища. Уведено рівні – об'єктивна і суб'єктивна деформації, взаємообумовленість і взаємозалежність яких формує характер їх зв'язку.

Для комплексного розкриття поняття перекладацької деформації розглянуто об'єктивну (змістовно-фактуальну) деформацію на основних рівнях мовних засобів (фонетичному, граматичному, лексичному, семантичному, структурному). При розкритті суті прагматичної (змістовно-концептуальної) деформації введено такі ознаки: естетико-художні, психолого-пізнавальні, екстралінгвістичні (культурологічно-соціолінгвістичні), імпліцитно-логічні та стилістико-лінгвістичні.

Проведено контрастивний аналіз об'єктивної кількості випадків прагматичної деформацій у перекладах творів Дж. Селінджера, у результаті якого обґрунтовано, що переклад – це взаємопов'язаний процес, коли сукупність кількісних характеристик породжує новий якісний підхід, основною характеристикою якого є суб'єктивний фактор.

Однією з властивостей перекладацької деформації запропоновано вважати її відносність, виходячи з того факту, що ТП – це продукт інтелектуальної діяльності декількох особистостей.

Отримано результат, що ступінь збігу об'єктивних деформацій буде мінімальним при максимальній відповідності граматичних систем МО і МП; ступінь збігу суб'єктивних деформацій мінімальний при максимальній кількості точок дотику стилістичних систем автора і перекладача та їх психолого-емоційних систем сприйняття дійсності.

Прагматичні перетворення на стилістичному рівні представлено як закономірний прояв суб'єктивних установ перекладача, зумовлених комплексом факторів екстралінгвістичного та інтралінгвістичного характеру.

Перспективи подальших досліджень у контексті окресленої проблематики вбачаємо у пошуку зв'язку між кількісними показниками об'єктивної деформації та розгляді суб'єктивної деформації з точки зору показників теорії інформації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Леонид Степанович Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 237 с.
2. Вине Ж.-П., Дарбельне Ж. Технические способы перевода / Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. Сборник статей. – М.: Международные отношения, 1978. – С. 157 – 168.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.

4. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник / Николай Константинович Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
5. Демещька В. В. Адаптація як поняття перекладознавства й культурології / В. В. Демещька // Вісник СумДУ: Наук. журнал. Філологічні науки. – № 1'2007. – Т. 2. – С. 96 – 102.
6. Карабан В. І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову / В'ячеслав Іванович Карабан. – Флоренція-Страсбург-Гранада-Київ: TEMPUS, 1997. – Ч. I «Граматичні труднощі». – 317 с.
7. Комиссаров В. Н. Перевод и интерпретация / В. Н. Комиссаров // Тетради переводчика / Под ред. Л. С. Бархударова. – М.: Высшая школа, 1982. – Вып. 19. – С. 3 – 20.
8. Кретов А. А. Деформация текста при переводе / А. А. Кретов // Социокультурные проблемы перевода: Сбор. науч. трудов. – Воронеж: ВГУ, 2002. – Вып. 5. – С. 89-91.
9. Мирам Г. Э. Профессия: переводчик / Геннадий Эдуардович Мирам. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 160 с.
10. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Лев Львович Нелюбин. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
11. Новий тлумачний словник української мови в 4 томах. (Укладачі: В. Яременко, О. Сліпущко). – К.: Аконіт, 1999. – Т. 1. – 910 с.
12. Плешкова Ю. П. Метод «напряженой структури» в исследовании текста: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю. П. Плешкова. – Воронеж. – 2007. – 12 с.
13. Попович А. Проблемы художественного перевода / Антон Попович. – М., Высшая школа, 1980 – 199 с.
14. Ребенко М. Ю. Мовна особистість перекладача як причина деформації у перекладі / М. Ю. Ребенко // Мова і культура. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Д. Бураго, 2009. – Вип. 12. – Т II(127). – С. 324-332.
15. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / Александр Давыдович. – М.: Наука, 1988. – 215 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Ребенко – здобувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: комунікативно-прагматичні аспекти художнього перекладацького дискурсу.

ТРУДНОЩІ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ АЛЮЗИВНИХ ЗАГОЛОВКІВ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ (на матеріалі оповідань О. Генрі)

Ольга САМСОНОВА (Київ, Україна)

У статті окреслено основні труднощі перекладу алюзивних заголовків, на прикладі заголовків оповідань О. Генрі розглянуто, як алюзивний заголовок взаємодіє з текстом і як ця взаємодія виявляється у перекладі.

Ключові слова: переклад заголовків, алюзивні заголовки, переклад алюзій, взаємодія заголовку з текстом.

The main difficulties of translation of allusive titles are outlined, with the interaction of the title and the text as well as reproducing of this interaction in translation being analyzed, using O. Henry's titles as an example.

Key words: translation of titles, allusive titles, translation of allusions, interaction of the title and the text.

Останнім часом помітно зростає інтерес практичних перекладачів та тих, хто займається методологією перекладу, до усіх смислових, змістових та формальних елементів художнього твору. Однією з тенденцій сучасного перекладознавства є детальний аналіз тексту на всіх рівнях, коли об'єктом досліджень стають усі складові тексту.

Такою складовою, що становить безперечний інтерес для перекладознавчого аналізу, є заголовок. Він належить до сильних позицій тексту, так само як пролог, епілог, епіграф, посвята, тощо. У заголовку, як в увертюрі опери, сконцентрований зміст усього твору. Про значущість заголовку як сильної позиції тексту влучно говорить Т. Вуколова: «Сильні позиції тексту – це одиниці, які зазнають виділення, що й зумовлює їхній експресивний характер... Особливість впливової сили заголовку полягає в тому, що вона виявляється ще на дотекстовому рівні, передбачає створення гіпотез, які ретроспективно, на ґрунті прочитаного тексту, можуть бути підтвержені або відхилені». [1: 2]

Така характеристика заголовку дає уявлення про його складний, багатовекторний зв'язок із текстом. Заголовок викликає у читача певні очікування, а отже, впливає на те, як читач сприйматиме текст. У свою чергу, в процесі прочитання тексту змінюється сприйняття заголовку.

Заголовки є плідним матеріалом для перекладознавчого аналізу не в останню чергу тому, що британська та американська літературна традиція здавна використовує у заголовках художніх творів різноманітні стилістичні засоби: каламбури, алітерації, асонанси, алюзії, тощо. Перекласти їх без втрат найчастіше неможливо. І якщо у випадку алітерацій та асонансів виникають суто мовні труднощі, то відтворення алюзій ускладнюється

соціокультурними відмінностями між цільовими аудиторіями оригіналу та перекладу. У контексті культурного повороту в перекладознавстві цей аспект перекладу заголовків набуває особливої актуальності. «Перекладач потребує не лише блискучої ерудиції, щоб ідентифікувати алюзію, але й володіння широким інструментарієм перекладацьких тактик для її якнайкращого відтворення у перекладі. Чим краще перекладач уявляє своїх потенційних читачів, тим легше йому/їй робити реалістичні припущення про їхні фонові знання й обирати в кожному конкретному випадку відповідну тактику» [3: 36].

Алюзії у тексті можуть функціонувати на макро- та мікрорівнях. О. Копильна так визначає ці два види алюзій: «Алюзія може функціонувати як тематично значущий елемент художнього твору – домінантна алюзія, що в стислій формі вводить ключову тему твору..., і як фрагментарний елемент художнього твору – алюзія локальної дії, яка не організує смисловий рівень художнього твору, а лише сприяє його розвитку на обмеженому відрізку тексту».[5: 11] Алюзія у заголовку є алюзією на макрорівні (їх ще називають тематичними), а отже, відіграє ключову роль у цілісному сприйнятті тексту.

Більшість читачів зможе ідентифікувати алюзію, якщо джерелом її є прецедентний для даної культури текст. Ю. Караулов визначає прецедентність тексту як «включеність до фонду обов'язкових знань у даній національній культурі і в силу цього – загальновідомість, знайомість кожному носієві даної мови».[4: 108 – 109]

Джерелами алюзій у творах англомовних авторів найчастіше виступають: Біблія, антична міфологія, класична література, зокрема Шекспір, а також прислів'я, приказки та Nursery Rhymes (дитячі віршики й пісеньки), легко впізнавані будь-яким носієм англомовної культури. [див.7]

Усі ці види алюзій можна знайти серед заголовків оповідань О. Генрі, для яких характерні лаконічність, насиченість смислом, а також іронічність:

Біблія: «The Gift of the Magi», «The Trimmed Lamp», «Mammon and the Archer».

Антична міфологія: «Telemachus, Friend», «Mammon and the Archer», «At Arms with Morpheus», «Ulysses and the Dogman», «The Reformation of Calliope», «Nemesis and the Candy», «The Handbook of Hymen», «The Caliph, Cupid and the Clock», «Cupid a la Carte», «Hostages to Momus».

Світова література: «Cabbages and Kings», «A Night in New Arabia».

Шекспір: «Midsummer Knight's Dream».

Прислів'я: «The Proof of the Pudding», «The Gold that Glittered», «Rolling Stones», «The Fifth Wheel».

Nursery Rhymes: «Madame Bo-Peep of the Ranches». [18]

Розглянемо декілька з цих прикладів детальніше.

У заголовку оповідання «**Mammon and the Archer**» автор звертається одразу до двох джерел алюзії – до Біблії та античної міфології. В основі сюжету лежить суперечка між скептичним багатієм поважного віку та його романтичним сином. Батько стверджує, що за гроші можна купити все, а юнак переконаний, що багатство нездатне допомогти йому завоювати руку і серце коханої. Мамона згадується в Євангелії від Матвія, це божок земних благ. Амур (Купідон) – античний бог кохання. Зауважимо, що автор вдається до антономазії – замінює власну назву на загальну (the Archer), залишаючи читачам оригіналу можливість порадити власній здогадці про те, який саме «лучник» мається на увазі.

Навіть якщо після прочитання заголовку у читача не виникне асоціацій з богом грошей і богом кохання, що протиставляються один одному, у контексті оповідання стає зрозумілим, що йдеться про іронічне протиставлення саме цих двох богів.

Ю. Іванов переклав заголовок як «Гроші та Амур». У російському перекладі Н. Дарузес він звучить як «Золото и любовь». І український, і російський перекладачі експлікують зміст заголовку, через що втрачається тонке нюансування тексту.

І. Левий наголошує, що при перекладі заголовків важливо експлікувати зміст твору саме у тій мірі, у якій це було задумано автором. «Пояснення прихованих значень та описовість мало розповсюджені вже хоча б тому, що при цьому порушилися б основні конструктивні закономірності заголовку». [6: 175]

Щоб якнайкраще перекласти алюзивний заголовок, необхідно свідомо поставитися до того, які читацькі очікування викликає той чи інший варіант перекладу.

Опитування студентів Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка свідчить, що попри очевидну прецедентність імені «Амур» у сучасній українській культурі, воно не є розповсюдженою асоціацією читачів до слова «лучник». З 52 респондентів-магістрів перекладацького відділення жоден не включив «Амур \ Купідон» до асоціативного ряду слова «лучник».

Посилання на цитату з Євангелія від Матвія «Не можете служити Богові й Мамоні» (Матв.6: 24) можна знайти на україномовних сайтах в Інтернеті, що свідчить про її часткову впізнаваність. Проте, більшість таких статей зосереджені на релігійній тематиці, а отже, не призначені для широких читацьких кіл. [12; 15; 16] Ім'я Мамони навряд чи можна вважати прецедентним у сучасній українській культурі.

Отже при дослівному перекладі «Мамона і Лучник» взаємозв'язок заголовку з текстом був би одностороннім – читач міг би здогадатися, про що йдеться, лише у процесі читання оповідання. Наявний варіант «Гроші та Амур» теж провокує односторонній зв'язок, оскільки читачеві одразу розтлумачений зміст обох елементів заголовку, з частковою втратою іронії та алюзивності.

Якби заголовок був перекладений як «Мамона та Амур», читач, імовірно, розшифрував би алюзивний заголовок лише частково, і потім, у процесі читання, повністю зрозумів би його суть. Ім'я Мамони згадується у тексті оповідання, що дає перекладачеві можливість поінформувати читача про джерело алюзії у примітці.

Видається правдоподібним, що автор вклав у оригінальний заголовок саме такий, двосторонній зв'язок з текстом – читачі здогадуються про зміст алюзивного заголовку, а у процесі читання їхні здогадки або підтверджуються, або спростовуються.

Впадає в око велика кількість алюзій на міфологію у творчості О. Генрі, що свідчить про достатньо широку обізнаність сучасників автора у міфології. Цільовою аудиторією О. Генрі були люди без вищої освіти – це ілюструє значні відмінності між тогочасною і сучасною загальною освітою.

З деякими персонажами античної міфології аудиторія українського перекладу добре знайома (Амур – Купідон), деяких в Європі та Америці краще знають під давньоримськими іменами, а в Україні – під давньогрецькими (Уліс – Одісей, Діана – Артеміда). Але більшість алюзій сучасні читачі, а надто – молоді, навряд чи зможуть розшифрувати з легкістю. Отже, перекладач постає перед вибором – жертвувати алюзіями заради більшої доступності тексту для аудиторії, або ж намагатися, можливо, за допомогою приміток до тексту, розширювати ерудицію українського читача. [див.3]

«**Cabbages and Kings**» - повість, що складається з вісімнадцяти сюжетно пов'язаних новел. Назва є алюзією на баладу про моржа і теслю з «Аліси в Задзеркаллі» Льюїса Керролла, перша строфа якої є епіграфом до твору О. Генрі:

*«The time has come» the Walrus said,
To talk of many things;
Of shoes and ships and sealing-wax,
And cabbages and kings».* [8: 3]

Алюзія функціонує у творі на макрорівні – посилання на вірш Керролла містяться у назвах окремих розділів повісті («Shoes», «Ships») та у тексті твору («in the sealing-wax was the impression of a seal—probably of a signet-ring, bearing the initials of a monogram»). [8: 34]

Відомо кілька українських перекладів балади про моржа і теслю, які можна було б використати для відтворення епіграфа:

*«Тепер ми поговоримо, -
Розмову Морж повів, -
Про черевики й човники,
Капусту й королів».* [13]

*«Тепер ми поговоримо,-
Вусами Морж повів,-*

*Про чоботи і човники,
Капусту й королів». [14]*

*«Тепер пора, - озвався Морж, -
Сказати кілька слів
Про ихуни, чоботи й сургуч,
Капусту й королів». [9: 31]*

З наявних варіантів В. Мисик справедливо обирає останній, оскільки в ньому збережено усі елементи, що важливі для функціонування тематичної алюзії – ships, shoes, sealing wax, cabbages, kings. Вияви алюзії у творі пояснено у післятекстових примітках.

Зауважимо, що алюзивність заголовків XII та XIII розділів в українському перекладі ідентифікувати важко через формальні відмінності від епіграфа – назви розділів перекладені як «Черевики» та «Кораблі».

К. Чуковський у своєму перекладі вводить передмову від перекладача, де пояснює зміст балади про моржа і теслю та основні моменти, у яких з нею перегукується твір О. Генрі. Передаючи зміст джерела алюзії у прозовій формі, перекладач вилучає епіграф. Таке перекладацьке рішення є неоднозначним, оскільки епіграф є сильною позицією тексту і рішення про його додавання або вилучення мав би приймати автор.

На відміну від Мисика, у Чуковського алюзивні назви розділів формально відповідають елементам балади у передмові – «Башмаки», «Корабли».

Передмова Чуковського забезпечує двосторонній зв'язок заголовку з текстом і розпізнавання читачем тематичної алюзії. Епіграф в українському перекладі також забезпечує двосторонній зв'язок, хоча читачі перекладу Мисика, імовірно, зрозуміють алюзію повністю, лише прочитавши післятекстові примітки.

Складність перекладу заголовків з алюзіями на Nursery Rhymes обумовлена тим, що вони інтегровані в англomовну культуру ще глибше, ніж, скажімо, алюзії на світову літературу, оскільки знайомі кожному читачеві з раннього дитинства. Українські переклади Nursery Rhymes або відсутні, або невідомі широкій цільовій аудиторії.

Враження англomовного і україномовного читача від заголовку оповідання О. Генрі «**Madame Bo-Peep of the Ranches**» («Мадам Бо-Піп на ранчо») не буде однаковим. У пам'яті першого, імовірно, виникнуть рядки з відомого віршика:

*«Little Bo-Peep has lost all her sheep
And can't tell where to find them;
Leave them alone, and they'll come home
Wagging their tails behind them». [17]*

Для україномовного ж читача Бо-Піп – це просто якесь іноземне власне ім'я. Щоправда, перевагою Nursery Rhymes є їх невеликий обсяг, що дає можливість подати переклад віршика у примітці до тексту. Російський перекладач І. Гурова вдається до іншої тактики – перетворює перекладений віршик на епіграф. У даному випадку епіграф можна дорівняти до перекладацької примітки. З іншого боку, як зазначалося вище, епіграф є сильною позицією тексту, а відтак – прерогативою скоріше автора, а не перекладача. Отже, те, наскільки даний підхід можна пропагувати, залишається дискусивним питанням.

Обидві зазначені тактики частково компенсують втрачену предикативну функцію заголовку, яка у даному випадку набуває особливого значення, оскільки алюзія в ньому є тематичною. Якщо не пояснити заголовок, читач зрозуміє його лише після прочитання усього оповідання, адже в оригіналі віршик звучить у останньому абзаці. Тоді зв'язок заголовку з текстом виникає у ретроспекції, і читач позбавляється можливості передбачити, про що йдеться у творі.

З усього сказаного вище можна зробити висновок про те, що відтворення алюзій становить значні труднощі при перекладі українською мовою заголовків художніх творів. Перекладач має враховувати, чи перекладений текст, на який посилається автор, і якщо перекладений, наскільки він відомий широкому читачькому колу.

При перекладі алюзивного заголовку важливо усвідомлювати його складний, багатовекторний зв'язок із текстом. Доцільно проаналізувати, до якої міри читач оригіналу

спроможний розшифрувати алюзію в заголовку та передбачити зміст твору, як зміниться сприйняття заголовку в процесі та після його прочитання. Адекватний переклад передбачає, що для читача перекладу зазначені параметри взаємозв'язку заголовку з текстом будуть якомога ближчі до оригінальних.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вуколова В. О. Експресиви як сигнали підтекстової інформації (на матеріалі роману Ф. М. Достоєвського «Брати Карамазови»): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.02 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 21 с.
2. Гришаева Л. И. Феномен прецедентности и преемственность культур / под. общ. ред.: Л. И. Гришаевой, М. К. Поповой, В. Т. Титова. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2004. – 311 с.
3. Кам'янець А. Б., Некряч Т. С. Интертекстуальна іронія і переклад. Монографія. К.: Видавець Карпенко В. М., 2010. – 176 с.
4. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
5. Копильна О. Відтворення авторської алюзії в англо-українському перекладі: дис. канд. філол. наук: спец. «перекладознавство» 10.02.16. – К., 2007. – 20 с.
6. Левый, И. Искусство перевода. – М.: Прогресс, 1974. – 397 с.
7. Некряч Т. С. Некоторые аспекты воссоздания поэтической аллюзии. // Теорія і практика перекладу. Вип. 3: Респ. міжвід. наук. збірник / Київ. ун-т. – Київ: Вища школа. Вид-во при Київ. ун-ті, 1980. – с. 80 – 85.
8. О. Генри Короли і капуста: Книга для читання на англійському мові – Спб.: КАРО, 2008. – 348 с.
9. О. Генрі Вибране: Королі і капуста. Оповідання та новели / Упоряд. Н. М. Торкут. – К.: А.С.К., 2006. – 704 с.
10. О. Генри Короли і Капуста: Повесть; Новеллы: Пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 396 с.
11. Прибатень Ю. Семантико-стилістична завантаженість заголовків художніх творів як перекладацька проблема // Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. Випуск 17. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – с. 318 – 323
12. Гроші – це важливо [Електронний ресурс] – <http://www.christusimperat.org/uk/node/11795>
13. Льюїс Керролл Аліса в Задзеркаллі. Переклад Валентина Корнієнка [Електронний ресурс] – http://ae-lib.org.ua/texts/carroll_through_the_looking_glass_ua.htm#04
14. Льюїс Керролл Вірші з роману «Аліса в Країні Чудес». Переклад Миколи Лукаша [Електронний ресурс] - http://ae-lib.org.ua/texts-c/carroll_alices_adventures_in_wonderland_verses_ua.htm
15. Форум релігійно-інформаційної служби України. Як церква ставиться до матеріального процвітання? [Електронний ресурс] – <http://risu.org.ua/fogum/viewtopic.php?id=19>
16. Шевченко, А. Служити богові чи мамоні, або це солодке проклятує ремесло [Електронний ресурс] – <http://irp.cv.ua/opac/?base=PER&action=view&mf=96162>
17. O. Henry Madame Bo-peep, of the Ranches [Електронний ресурс] – <http://classiclit.about.com/library/bl-etexts/ohenry/bl-ohenry-madame.htm>
18. The Complete Works of O. Henry [Електронний ресурс] – <http://www.archive.org/details/completeworksofo13231mbp>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Самсонова – аспірант кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: теорія і практика перекладу художніх творів, стилістичні аспекти перекладу.

ЕКСПЛІЦІТНІ ТА ІМПЛІЦІТНІ ПРОЯВИ МІЖКУЛЬТУРНИХ ПРОБЛЕМ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПОЕЗІЇ

Ганна СКАЛЕВСЬКА (Київ, Україна)

У статті розглянуто основні проблеми міжкультурних впливів, що ускладнюють переклад англійської експериментальної поезії та визначено головні особливості їх імпліцитних та експліцитних проявів.

Ключові слова: експериментальна поезія, імпліцитність, експліцитність, крос-культурна комунікація, слова-реалії, окаянізм, субкультура.

The article deals with the main cross-cultural problems that occur in the process of translating experimental poetry from English into Ukrainian and highlights the variability of their implicit and explicit features.

Key words: experimental poetry, implicit and explicit features, cross-cultural communication, realia words, nonce words, subculture.

Відомий американський науковець, літературний видавець та перекладач Роберт Векслер, автор унікальної за своїм змістом, образністю та легкістю сприйняття книги з майстерності художнього перекладу «Гра за Лаштунками: мистецтво літературного перекладу», якимось зазначив, що переклад – це «...дружня бесіда двох однодумців, можливо навіть друзів, що довго не бачились і тепер захоплено обговорюють цікаві та зрозумілі лише їм речі, зовсім не переймаючись тим фактом, що в цей самий момент їх розділяють культури,

величезні територіальні відстані та навіть віки» [3: 36]. І справді, переклад – це один з небагатьох видів спілкування, для яких не мають значення розбіжності часових, територіальних та соціокультурних чинників. Саме переклад усуває перепони, що стоять на заваді плідної міжкультурної комунікації, та надає нам можливість долучитися до унікальних надбань світової літератури. Він дозволяє зазирнути у думки та серця людей з інших країн та епох, долучитися до їх культур та життєвих цінностей, і тим самим збагачує не лише розум та естетичні смаки кожного окремого читача, а й робить величезний внесок у розвиток мови, формування світогляду та соціально-історичного самовизначення сприймаючої культури. Отже, переклад робить крос-культурну комунікацію дійсно можливою на всіх належних їй рівнях. Але в той же час, як це не парадоксально, але саме проблема міжкультурного впливу завжди була, залишається і буде однією з панівних та найактуальніших проблем, з якими неминуче стикається кожний сумлінний перекладач художнього і, особливо, поетичного твору, коли намагається досягти належного рівня адекватності та зберегти не лише змістовні, лексико-семантичні та стилістичні особливості вихідного тексту, а й передати на перекладі особливий дух та лінгвокультурну своєрідність оригінального твору.

Американська перекладачка з французької Розмарі Волдроп, розмірковуючи над сутністю літературного перекладу, сказала, що «...переклад є більш схожим на виривання душі з одного тіла і приналежності її до іншого» [3: 7]. А як відомо, дуже важко зрозуміти душу людини, не знаючи історичних, соціальних, світоглядних та морально-етичних особливостей культури, в якій вона народилася та зростала. Тож, в даній статті ми поговоримо про певні особливості культури, точніше, субкультури «бітників» – однієї з найчисельніших та найбільш впливових поетичних шкіл, що виділяють у межах англомовної експериментальної поезії 50-х – 60-х років двадцятого століття. На прикладах аналізу вибраних творів головних її представників ми спробуємо з'ясувати характер та специфіку прояву експліцитних та імпліцитних культурних впливів, що спричиняють виникнення великої кількості проблем як на лексико-семантичному, так і на прагматико-стилістичному рівнях під час перекладу та донесення даної поезії до представників будь-якої іншої культури, в тому числі й української. Перш за все, слід зазначити, що сам термін «експериментальна поезія» в тому значенні, в якому ми вживаємо його в даній статті, можна зустріти в книзі «Нарис з історії американської літератури», написаній Кетрін ван Спанкерен, професором англійської мови та літератури університету міста Тампа у Флориді. Під цим поняттям вона об'єднала представників чотирьох поетичних шкіл, що утворилися майже в один і той самий час навколо ряду прогресивних на той час культурно-освітніх центрів, таких як, наприклад, Блек Маунтін Коледж – експериментальна школа мистецтв в Ешвелі, Каліфорнія, чи заснованого Лоуренсом Ферлінгетті, одним з представників школи поетів Сан-Франциско, літературного журналу «Сіті Лайтс», що отримав таку назву на честь відомого фільму Чарлі Чапліна «Вогні великого міста». На початку відповідного розділу вищезгаданої книги Кетрін ван Спанкерен вказує на те, що головні школи, до яких належали поети-експерименталісти, а саме *школа поетів Чорної Гори, школа поетів Сан-Франциско, школа поетів-бітників та Нью-Йоркська поетична школа*, були «...умовно виділені ще Дональдом Алленом, під час створення антології «Нова американська поезія» (1960) – першої збірки такого роду, що об'єднала під своєю обкладинкою поетів, твори яких до того часу ігнорували як літературні критики, так і академічні круги» [2: 86].

Програмним твором поетичного напрямку, який згодом отримав умовну назву англомовної експериментальної поезії двадцятого століття, вважають «Плач» Аллена Гінзберга, поета-бітника, перше урочисте читання якого відбулося 7 жовтня 1955 року в Шостій Галереї у Сан-Франциско. Саме цю подію вважають початком народження літературної та соціально-історичної субкультури бітників. Цікавими для розуміння головних підвалин цього досить радикального культурно-поетичного напрямку в американській літературі та суспільстві можуть виявитися такі джерела як науково-публіцистична праця Алекса Керві «Молодіжні субкультури США та Великобританії з кінця 40-х по наші дні», п'єса Джека Керуака «Генерація Біт», книга Мета Теадо «Бітники: літературні довідки», романи Уільяма Берроуза «Джанки. Сповідь невинного наркомана», «Голий ланч» та багато інших. Субкультура «бітників», так званого «Розбитого покоління»,

виникла як протест проти заспаної, бездумної та майже бездушної пресиченості американського суспільства 50х – 60х років, з їх удаваною, штучною свободою слова та вибору, якими майстерно маніпулювали та скеровували у правильному, потрібному для держави напрямку, мільйонні полчища засобів масової інформації та реклами. Представники субкультури «Біт» не хотіли терпіти подібне знушення держави над волею та світоглядом кожного окремого громадянина, вони прагнули справжньої свободи, правди життя у всіх його інколи досить непринадних, неестетичних та навіть ганебних проявах. Вони хотіли бути вільними від синтетичних, силою насаджених етичних принципів та норм, хотіли самі мислити, обирати свій шлях та вирішувати, що добре, а що ні у цьому житті. Подібне відчуття протесту та бунту проти усталених норм та звичаїв знайшло яскравий прояв саме у поезії представників даної субкультури. Аллен Гінзберг, Гері Снайдер, Лоуренс Ферлінгетті, Грегорі Корсо – всі вони зробили величезний прорив у сфері еталонів поетичної мови та законів віршування. Вони запропонували кардинально нове, трохи бентежне та незвичне, але в той же час, дуже свіже, живе та пульсуюче бачення форми та мови поетичного твору. Вони писали на межі між поезією та прозою, дружлюбним висміюванням та оголеною непристойністю, спокійним розмірковуванням про недосконалість нашого життя та гострим воланням про допомогу. Кожне їх слово, кожний знак оклику чи питання, кожний розрив поетичного рядка ніс на собі величезне прагматичне та смислове навантаження. Відмовившись від рими та класичних віршованих розмірів, поети-експерименталісти зробили основний акцент на порядку розташування слів у поетичній строфі, на незвичних структурних та смислових розривах, які бентежили своєю непередбачуваністю і пробуджували свідомість до сприйняття нових, неочікуваних і трохи шокуючих, але в той же час дуже живих та яскравих образів. Будучи прихильниками джазу та альтернативної на то час музики «чорних», наприклад, блюзу, поети-бітники в своїх творах надавали величезного значення ритму, внутрішній вібрації та звучанню окремих слів та цілих віршованих рядків, адже у більшості випадків, їх поезії призначалися спочатку не для друку, а саме для читання вголос, і лише згодом вони почали з'являтися у поетичних журналах та друкованих виданнях.

Особливої уваги заслуговує мова творів поетів-експерименталістів, яка насичена великою частотністю вживання слів-реалій, авторських слів, алюзій та елементів мови «джайв» - так званої сленговою говірки афро-американських виконавців блюзу, в якій був яскраво виражений специфічний «чорний» оптимізм, трагізм долі та заперечення цінностей та моделей поведінки, штучно та примусово насаджених «білими». Особливий колорит, смислова та стилістична значущість елементів цієї мови у творах експериментальної поезії 50х – 60х років полягала в тому, що «джайв» був зрозумілим лише представникам тогочасної субкультури «бітників», пізніше «хіпстерів», він виконував роль певної візитної картки, вказуючи на своєрідність та відмінність даної субкультури від традиційної культури тогочасного суспільства, адже не існувало жодних тлумачних словників мови «джайв», і щоб опанувати її та зрозуміти її прихований зміст, треба було долучитися до цієї субкультури, самому стати «бітником». З огляду на все вищезазначене, стає зрозумілим, чому твори поетів-експерименталістів є такими важкими для перекладу, адже рівень культурного, а точніше субкультурного, впливу на їх форму, зміст та прагматико-стилістичне значення перевищує усі допустимі норми, і, по суті, являє собою сутність самої експериментальної поезії. Майже не можливо зберегти прагматико-естетичну та смислову цінність та гостроту образів даної поезії поза межами культури, що її породила, адже вся болючість, виразність та сила її впливу набуває такої актуальності та яскравості лише за умов розуміння проблем та морально-етичних пошуків, що були характерними для представників її рідної субкультури. Все це, звичайно, являє собою не дуже оптимістичну перспективу для перекладачів, що відважуються працювати з творами поетів-експерименталістів, але, як казав один мореплавець, підводні рифи є не такими й загрозливими, якими здаються на перший погляд, особливо, якщо навчитися їх завчасно помічати та обходити з безпечного боку. Так само і в процесі літературного перекладу – треба знати, на що звернути увагу, і за допомогою яких засобів можна краще вирішити ту чи іншу перекладацьку проблему. Адже, якщо знаєш свого ворога в обличчя, він вже не здається таким страшним.

Умовно прояви міжкультурних проблем перекладу англомовної експериментальної поезії можна поділити на експліцитні та імпліцитні. До експліцитних, як правило, відносять саму форму побудови поетичної строфи, слова реалії, специфічні авторські слова, алюзії та фразеологічні звороти. У межах саме американської експериментальної поезії 50х – 60х років до експліцитних проявів відносять також елементи мови «джайв». На противагу експліцитним (зовнішнім) проявам, імпліцитні (внутрішні, приховані) прояви помітити, а отже і приділити їм необхідного рівня уваги, набагато важче, і тому досить часто саме вони стають на заваді адекватного перекладу. В межах англомовної експериментальної поезії до імпліцитних міжкультурних впливів можна віднести саму своєрідність мови творів багатьох її представників, та ті образи, що неминуче виникають під час читання даних поезій, та за своєю зовнішньою простотою та буденністю, приховують яскраві, глибокі смисли, напруженість та трагізм яких може бути зрозумілим лише через призму культури в якій вони створювалися, і для якої служили.

Цікавими з приводу розпізнавання та розуміння усієї важливості та підступності імпліцитних міжкультурних впливів є поезії Чарльза Буковські, визначного та досить неординарного американського поета, прозаїка та сценариста, якого, між іншим, відомий літературний критик Ніл Чирковські вважав «найпритомнішим» з усієї літературно-мистецької генерації бітників»[4]. На перший погляд, мова його віршів є досить небагатою на стилістичні прийоми, образи є зрозумілими, а зміст простим і, навіть, трохи буденним. Але в той же час, майже всі його вірші – дуже справжні та життєві, і читаючи їх в оригіналі, відчуваєш, що в них багато простої, неприкрашеної, але такої близької та зрозумілої правди буття, що, нарешті, всі речі названо своїми іменами, і не треба більше ховатися за гарною, але абсолютно штучною, вимушеною та порожньою принагідністю зовнішнього виду. Між тим, подібна образність досягається досить невимушеним шляхом лише в оригіналі, а коли намагаєшся перекласти ці поезії іншою мовою, в тому числі й українською, відчуваєш, що ті ж самі прості слова та речення, що мали таку силу у вихідному тексті, втрачають будь-який сенс та сильно тьмяніють у своєму еквівалентному варіанті мови перекладу. Перекладач підсвідомо розуміє, що не помітив і втратив щось дуже важливе, певний стрижень, дух, що надавав життя та примушував звучати всі ці слова та словосполучення, але одразу майже неможливо вловити, в чому ж саме полягає цей стрижень, адже все – так просто та зрозуміло, і немає жодних складних фразеологічних зворотів, незрозумілих авторських слів чи не пояснюваних алюзій. Лише після детального, вдумливого та неодноразового вчитування та аналізу оригінальних поетичних текстів, стає очевидним, що сама мова творів Чарльза Буковські, сама форма його невимушеної розповіді про дуже прості речі є своєрідною прихованою алюзією, певним відсиланням уяви та свідомості читача до проблем та невиліковних ран тогочасного американського суспільства. Майже всі твори письменника сповнені тонкої, але дуже влучної іронії стосовно недосконалості, обмеженості та ілюзорності норм, законів і морально-етичних цінностей культури, в якій він жив. Як показує практика, передати подібну іронію та приховану алюзію на перекладі досить важко, і про це яскраво свідчить той факт, що поезії Чарльза Буковські є майже не представленими в російському та українському варіантах, а ті нечисленні переклади, що існують на сьогоднішній день, часто хибують неточністю та недосконалістю передачі стилістичного забарвлення та прихованого змісту оригінальних поезій. Прикладом вищезазначеного може слугувати наступний вірш Чарльза Буковські:

And the Moon And the Stars And the World

*Long walks at night –
that's what good for the soul:
peeking into windows
watching tired housewives
trying to fight off
their beer-maddened husbands*

І місяць, і зорі, і світ

*Довгі прогулянки вночі –
ось що добре для душі:
зазирнувши у вікна,
бачиш стомлених домогосподарок,
які намагаються відбитися від
своїх скажених від пива чоловіків*

Як ми бачимо, текст оригіналу – дуже простий, всі слова зрозумілі та мають прямі відповідники в українській мові, і тим не менш, під час читання перекладу, перед нами не постають ті образи, що є очевидними для американського читача, і якщо не знати, ким і коли

написана ця поезія, то може здатися, що вона є досить безглуздою та нецікавою. Складність перекладу даного вірша полягає в тому, що він не дає жодного пояснення про ситуацію, яка описується, а просто апелює до певних спонтанних образів, що неминуче з'являються в уяві людини, для якої подібна ситуація є болючою реальністю буденного життя. В українського читача ситуація, зображена в даній поезії, скоріш за все, не викликає жодних сильних переживань, чи співчуття, адже проблема «стомлених домогосподарок», життя яких з дня у день обмежувалося лише прибиранням, приготуванням їжі, ходінням по магазинам, безглуздими балачками з іншими домогосподарками та одвічним чеканням та залежністю від чоловіка, не є актуальною для української культури середини двадцятого століття, бо після Другої Світової війни чоловіків на Україні залишилося значно менше ніж жінок, і жінкам не залишалося нічого іншого, як брати все у свої руки та досить часто опанувувати суто чоловічі професії. До того ж, у Радянському Союзі жінка повинна була навчатися та працювати на рівні з чоловіками, і дозволити собі бути домогосподарками могли лише дружини високопосадових осіб, яких досить важко було б уявити «стомленими... які намагаються відбитися від своїх скажених від пива чоловіків». Крім того, проблема зловживання пивом є також більш актуальною для американської культури, бо, як відомо, в Україні перевага здавна надавалася дещо іншому напою. Тож, на прикладі аналізу вищезазначеної поезії ми побачили якого важливого значення можуть набувати приховані алюзії та імпліцитні прояви міжкультурних впливів в процесі перекладу експериментальної поезії.

На тлі імпліцитних міжкультурних проявів не слід також забувати і про більш помітні, але від того не менш складні, експліцитні впливи крос-культурних проблем перекладу. Як зазначалося вище, до експліцитних проявів відносять, як правило, слова реалії, авторські слова, алюзії, складні фразеологічні звороти, та у випадку з англомовною експериментальною поезією 50х – 60х років ще й елементи мови «джайв». На відміну від імпліцитних, подібні прояви міжкультурних впливів є майже завжди досить помітними та яскравими, але не зважаючи на це, вони викликають не менше, а інколи й більше проблем в процесі адекватної передачі оригінального твору мовою перекладу. Маючи високий рівень культурної обумовленості, англомовна експериментальна поезія насичена значною кількістю досить незвичних авторських слів, оказіоналізмів та слів-реалій, що виступають невід'ємною складовою побудови спеціальної образності та екстравагантності звучання творів її представників. Як правило, подібні авторські слова не мають жодних відповідників у мові перекладу, і, на відміну від прози, в процесі перекладу поезій їх неможна передати описово чи обійти увагою, адже в творах поетів-експерименталістів не тільки кожне слово мало велике смислове та образне навантаження, а й сама структура віршованого рядка та ритмомелодійна своєрідність звучання грали значну стилістичну роль. Тому, єдиним способом їх передачі є винайдення у мові перекладу такого ж незвичного та образного слова, яке б не поступалося екстравагантність та силою прагматичного впливу на читача слову-реалії оригінального твору. І навіть коли таке слово винайдено, треба пильно до нього придивитися та перевірити, щоб воно не мало будь-яких зайвих конотацій та не викликало б у читача сприймаючої культури образів, відсутніх у варіанті вихідного тексту. Подібну двоякість образів можна побачити на прикладі перекладу уривку з поезії Грегорі Корсо «Одруження» [1: 169], запропонованому українським письменником та перекладачем Юрієм Андруховичем. В оригінальному тексті: «...yelling Radio belly! Cat shovel! O I'd live in Niagara forever! in a dark cave beneath the Falls I'd sit there the Mad Honeymooner devising ways to break marriages...» [5] увагу привертають вирази «Radio belly», «Cat shovel» та «Mad Honeymooner», які у варіанті перекладу з'являються як: «Радіопузо», «Коти совкові» та «Звихнутий Медомісячник». На нашу думку, такі варіанти перекладу як «Радіопузо» та «Медо-Місячник» є дуже цікавими з огляду на рівень передачі в них стилістичного та експресивного забарвлення оригінальних варіантів. Варіант перекладу «Коти совкові» є теж досить цікавим та експресивним, але в українського читача можуть виникнути неправильні алюзії відносно слова «совковий», яке в нашій культурі асоціюється з усім, що пов'язане з колишнім Радянським Союзом. Тому, можливо, перекладачеві варто було б вжити якесь інше слово, яке б не мало таких сильних асоціативних зв'язків.

Отже, як ми бачимо, проблема міжкультурних впливів є дуже актуальною та важливою в контексті визначення основних чинників, що заважають плідному та адекватному перекладові англомовної експериментальної поезії будь-якою іншою мовою. Пильної перекладацької уваги заслуговують як імпліцитні, так і експліцитні прояви культурних впливів, адже і ті, й інші вимагають від перекладача не лише високої обізнаності та компетентності в сфері стратегій та прийомів перекладу, а й глибоких знань в межах соціокультурних та історичних особливостей країни, твори поетів якої він береться перекладати. Адже без подібних знань ми ніколи не зможемо вирішити міжкультурну проблему перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. День смерті Пані День: Американська поезія 1950 – 60-х років у перекладах Юрія Андруховича. – Харків: Фоліо, 2006. – 207 с.
2. Kathtyn VanSpanckeren Outline of American Literature. – Published by the United States Department of State, 1994. – 177 p.
3. Robert Wechsler Performing Without a Stage: The Art of Literary Translation. – Catbird Press, 1998. – 292 p.
4. Олег Соловей Буковські проти Андруховича, або Відкриття Америки номер 1002. 21.12.2010. – <http://www.inlit.com.ua/node/3298>
5. Gregory Corso "Marriage". 27.04.2009. – <http://www.terebess.hu/english/corso.html#marriage>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Скалевська – аспірант кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: прагматико-стилістичні проблеми художнього перекладу.

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ МІЖМОВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Сергій СКРИЛЬНИК (Київ, Україна)

У статті розглядається функціональність явища міжмовної інтерференції в перекладі на матеріалі українськомовних та італомовного перекладів п'єси В. Шекспіра «Король Лір». Виділені функції міжмовної інтерференції у художньому перекладі, аналізується необуквалістичний переклад та його зв'язок з явищем міжмовної інтерференції.

Ключові слова: міжмовна інтерференція, збагачення мови, метафоризація, взаємодія мов, мовна універсалія, закон інтерференції, негативність, функціональність.

The paper perpetrates investigation into the theory of interlanguage interference in the process of translation. It takes special heed of the functionality of interference and singles out its functions in belles-lettres genre of translation. The paper analyses Ukrainian and Italian translations of "King Lear" by W. Shakespeare in connection with neoliteral theory of translation.

Key words: interlanguage interference, language enrichment, metaphorizing, language interaction, language universal, law of interference, negativeness, functionality.

У лінгвістичній науці затвердилась загальна точка зору про те, що міжмовна інтерференція як складова мовного контакту є багатоскладовою системою взаємовпливу, взаємопроникнення та взаємодії мовних та мовленнєвих одиниць. Багатоплановість явища МІ пояснюється її всеохоплюючою дією на всі мовні рівні у процесі мовного контакту. МІ розглядають як негативне явище, що призводить до порушень мовних структур та як механізм ускладнення мовного контакту. Деякі лінгвісти ставляться до інтерференції як до мовної норми, а інші вважаються її мовним взаємонакладанням.

Явище міжмовної інтерференції досліджували ряд вчених-лінгвістів: У. Вайнрайх, Ю. Розенцвейг, С. Семчинський, Ю. Жлуктенко, В. Карабан, та ін. Всі вони притримувалися загальної точки зору про те, що МІ є негативним явищем взаємодії мов, що призводить у результаті до порушення структур та норм двох мов.

Міжмовна інтерференція діє на всіх рівнях мови. Універсалією є те, що жодний мовний контакт неможливий без інтерференції.

Переклад є одним із найголовніших видів мовного контакту, а значить і при перекладі інтерференція неминуха і виступає як обов'язкова умова процесу перекладу.

Г. Турі сформулював закон інтерференції (law of interference) при перекладі, згідно з яким у тесті перекладу можна безпомилково прослідити риси тексту оригіналу [1: 163].

Інтерференція у перекладі буває двох видів – *негативна*, спричинена некомпетентністю чи непрофесійністю перекладача, який припускається несвідомо помилок викривлення та порушення норм тексту перекладу та *функціональна*, в результаті якої перекладач свідомо залучає до тексту перекладу риси притаманні лишень мові оригіналу для досягнення певної мети.

Важливо наголосити також на відмінності прояву міжмовної інтерференції у перекладі формалізованому та художньому. Формалізований переклад насаджує певні рамки для перекладача, який не може відійти від них, оскільки інтерференція передувала його діяльності, тобто вона є фактом, від якого перекладач відштовхується. У художньому перекладі міжмовна інтерференція – творчий процес діяльності перекладача, який передає мовний, художній, змістовний потенціал мови оригіналу і оформлює його у мові перекладу, направляючи повідомлення до цільового читача.

Функціональною її можна назвати тому що вона виконує ряд функцій у перекладі. Наприклад: *збагачення мови, розвиток мови, оживлення тексту оригіналу, метафоризація* (тобто створення нових метафор та тропів за допомогою послівного відтворення метафор тексту оригіналу), *створення більш змістовно точного перекладу, розкриття художнього та мовленнєвого потенціалу мови оригіналу у мові перекладу*.

При напрацювання підходу до явища міжмовної інтерференції при перекладі фундаментальним підходом є погляди німецького перекладача Вальтера Беньяміна, який наголошує на тому, що переклад має розкривати не інтенцію автора оригінального твору, а інтенцію мови оригіналу у мові перекладу. Текст перекладу має розкривати поетичний потенціал тексту перекладу. Відбувається цей процес у буквالیстичному руслі, послівному перекладі. Звичайно, йдеться про художньо багаті твори, про надбання світової літератури, в яких кожне слово є художньо-сакральне. В. Беньямін підкреслює той факт, що легкість і природність читання перекладу є маскуванням величності та багатства тексту оригіналу. Прозорість тексту перекладу має розумітися не як прозорість, легкість, одомашнення геніального твору а як прозорість, в якому не віддзеркалюється, як у склі Венутівського віконного скла, інтерпретація перекладача, рамки культурного та мовного середовища, обов'язок передати якомога красивіше смисл оригіналу, а головним завданням є звільнити мову від конвенційних лещат, дати їй змогу розвиватися, виражати свою інтенцію.

По суті, переодягання тексту перекладу у конвенційні художні одежи є затемнення величності тексту оригіналу. Для прикладу можна проаналізувати деякі уривки перекладу п'єси Король Лір В. Шекспіра Василем Баркою.

Перед тим необхідно сказати, що переклад Барки не можна назвати текстом, що легко читається, його побудова (мовна побудова), лексична побудова, синтаксичні структури є дещо неприродні для української мови. Барчин переклад наголошує на непересічності даної п'єси, її геніальності. Для англійця читання Шекспіра тепер є теж дещо складним. Притаманною рисою Барчиного перекладу є послівний переклад, а іноді і поморфемний. В цьому перекладі яскраво простежуються збагачення української мови, її необмеженості, потенціал її розвитку, в той самий час переклад необтяжливий власно-перекладацькою інтерпретацією, в ньому немає нічого зайвого. Інтерференція на всіх мовних рівнях яскраво діє в Барчиному перекладі.

Наприклад:

*Sir, I am made
Of the self-same metal that my sister is,
And prize me at her worth. In my true heart
I find she names my very deed of love;
Only she comes too short: that I profess
Myself an enemy to all other joys,
Which the most precious square of sense possesses;
And find I am alone felicitate
In your dear highness' love [2].*

*Я викута з того металу, що й сестра –
Цініть мене в її коштовність. Я на щирім серці
Якраз нахожу, що вона назвала: міць любови,
Вона прикоротила, я ж досвідчу:
 Я ворог радостей всіх інших,
Що найдовершеніший кутик змислу визнає,
 І звідала: одно мене щасливить,
 Вельможносте, до вас любов! [3:26]*

*З того ж я
 Металу викувана, що й сестра,-
Одна й ціна нам. Серце відчуває
 В її речах любов, з моєю схожу,
Та сказано, проте, занадто мало.
Ненавиджу всі радости земні,
Хоч би які були вони принадні.
Одно лише чуття мене щасливить:
 До вашої величності любов [4].*

Prize me at her worth – цініть мене в її коштовність. В цьому маленькому уривочку можна побачити інтерференцію, що діє на рівні морфології та синтаксису. *Prize smb at smth –* цінити когось помірі чогось, помірі того, що хтось заслуговує. Цінити когось вимагає після себе прямий додаток, а непрямий в цьому виразі не вживається тепер. Доконаний же спосіб дієслова «оцінити» має як прямий так і непрямий додаток. В англійській мові дієслово *prize* є способом доконаним і недоконаним. Інтерференція також діє на рівні відмінникової диференціації. Оцінити в українській мові вимагає орудного відмінку – оцінювати чимось. В англійській мові, тепер відмінникові диференціація передається сполучниковим способом – синдетивним. Барка відтворив цю особливість в українській мові. «Цініть мене в її коштовність» - звучить дещо неприродно, послівно, хоча надзвичайно точно передає зміст діалогу, що відбувається між дочками та їхнім батьком. Друга дочка просить батько оцінити її тією самою коштовністю, що ї першу, якій він вже надав частину королівства.

Максим Рильським зовсім по-іншому перекладає цю фразу – *Одна й ціна нам.* В оригіналі прохання, імперативна конструкція, яка на нашу думку, є надзвичайно важливою в діалозі між дочкою і батьком. З іншого боку, «одна ціна нам» легко сприймається український читачем і є, в принципі, конвенційним зворотом. Можна зробити висновок, що за конвенційністю може втрачатися як інтенція автора так і інтенція мови.

The most precious square of sense possesses – найдовершеніший кутик змислу визнає. В цьому випадку лексико-семантична інтерференція, яка в мовній, формалізованій структурі призводить до порушення реляції, колокабільності українських лексем – у перекладі слугує засобом метафоризації та збагачення мови перекладу. Через метафоризацію мови перекладу відбувається оживлення твору оригіналу у цільовій мові та культурі, його нове читання, продовження його існування по-новому. Рильський описово перекладає дану фразу – *Хоч би які були вони принадні – конвенційним зворотом.*

*Unhappy that I am, I cannot heave
 My heart into my mouth: I love your majesty
 According to my bond; nor more nor less [2].*

*Нещасна я: не можу мого серця до уст підняти.
 Я, вельможносте, люблю вас – на мій обов'язок.
 Ні більш на мені [3:27].*

*Нещасна я –
 Я вас люблю, королю, як велить
 Мені моя повинність [4].*

*Infelice ch'io sono,
non so portare il cuore sulle labbra!
Amo vostra maestà, né più né meno.
che mi detta il mio vincolo di figlia [5:18].*

I cannot heave my heart into my mouth – не можу мого серця до уст підняти – лексико-семантична інтерференція, в результаті якої інтерферується художній образ, оживлюється твір, збагачується цільова мова, метафоризується переклад. Барка точно передав болючий процес відривання, підняття серця, його болю в уста Корделії.

Гофреддо Рапоні у перекладі італійською мовою використав той самий прийом, послівно переклавши цей уривок : *non so portare il cuore sulle labbra*.

М. Рильський переклав описово *уста мої не вмюють мого серця висловити голос*.

Come not between the dragon and his wrath [2].

Не входи поміж дракона і роз'яреність його [3:25].

*Не зважуйся ставати між драконом
Лютістю його [4].*

Інтерференція на рівні відмінникової диференціації. – поміж роз'яреність – порушення відмінникової форми. Поміж роз'яреністю – Родовий відмінок, Барка ж підкреслив англійськість свого перекладу – вживши називний відмінок.

Якщо загалом говорити про переклад Барки, то він насичений прикладами інтерференції на всіх мовних рівнях – від фонетичного до синтаксичного. Притаманні англійській мові Шекспірівського часу префікси, дуже вдало передані Баркою. Ним створені лексико-граматичні оказіоналізми такі як - визвори, висклад, сплджуватися, общивити, обстїйти, впокорюватися, послух, розшал, вижитися.

Інтерференція на фонетичному рівні діє у створенні фонетико-лексичних оказіоналізмів за допомогою алітерації, яка присутня в англійському оригіналі і так вдало передана Баркою: ск, нцт, зцю, ниц, - наприклад в оригіналі – *As honest madam's issue? Why brand they us With base? With baseness? Bastardy? Base, base?* – переклад – *Як дами чесної видання? Чом клеймують нас: в низцю, ництво, безбарництво – ниц, без.*

В завершення важливо наголосити на тому, що інтерференція є універсалією процесу перекладу – як негативна так і функціональна. Через опірність мови та менш захищеність мовлення – письмового мовлення – інтерференція слугує механізмом, через який, та в якому мови обмінюються своїми надбаннями, збагачуються та надають одне одному продовження існування. Тому, на нашу думку, теза, про те, що інтерференція є завжди негативне явище – некоректно. Необхідно розширити явище інтерференція саме у процесі перекладу. Існує величезне поле для подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Baker M. (ed.) Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Mona Baker. – London and New York: Routledge, 1998. – 654p.
2. King Lear. Entire play – 15.11.2010. – Режим доступу: <http://shakespeare.mit.edu/lear/full.html>
3. Шекспір В. Король Лір. / Вільям Шекспір. – Нью-Йорк: На Горі, 1969, 360с.
4. Шекспір В. Король Лір – 15.11.2010. – Режим доступу: http://ae-lib.org.ua/texts/shakespeare__king_lear__ua.htm
5. W. Shakespeare. Re Lear / William Shakespeare. – Milano: Editiorio Progetto, 2000. – 320p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Скрильник – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: мовні контакти, міжмовна інтерференція в перекладі, міжкультурна інтерференція.

KOMPRIMIERUNG UND TILGUNG BEI UNTERTITELUNG

Olesya STRUK (München, Deutschland)

В статті розглядається субтитрування інімовних фільмів. Особлива увага приділяється двом найбільш важливим технікам: компресії та опущення.

Ключові слова: субтитрування, синхронізація, компресія, опущення, мовленнєвий акт.

This presentation describes the subtitling of footage in foreign languages. Special attention is paid to the two most important related methods – compression and omission.

Key words: subtitling, dubbing, compression, omission, speech act

Bei der Untertitelung werden Originaltexte des Filmes beibehalten und die (deutschen) Untertitel am Rande des Bildes eingefügt. Das größte Problem liegt im Wechsel des Charakters der kommunikativen Funktion und des Wahrnehmungsmittels – nicht zu vergessen, dass ein Großteil des Bildes verloren geht (bis zu 70%!). Des Weiteren kann man sich in Bezug auf die Untertitel fragen, ob der Zuschauer, der die Sprache nicht ausreichend beherrscht, alle signifikanten Elemente der gesprochenen Sprache (Akzente, dialektale Ausprägungen) konsumieren kann und ob bei dieser Art von Filmbearbeitung (noch) nicht mehr Information verloren geht als bei der Synchronisation.

Henrik Gottlieb beschreibt den Prozess der Untertitelung folgendermaßen:

„Untertitelung bedeutet nicht nur die Übersetzung einiger Zeilen aus dem Drehbuch und derer spätere Anfertigung in schöner Blockschrift. Untertitelung bedeutet vielmehr eine solche Aktivität, während derer ein in der Fremdsprache aufgefasster Dialog aufs Neue in der schriftlichen Form der eigenen Muttersprache geschrieben wird, wie ein vollständiger Teil des Originalfilms, dessen visuelles Gehalt die Bedeutung der erscheinenden Zeilen zu verstehen hilft“ [1: 22].

Die Rahmenbedingungen, die den Spielraum des Übersetzers bei seinen Untertitel-Bearbeitungen einschränken, werden von rein technischen Bedingungen geprägt: Ein Film läuft laut Müller [3: 171] mit der Normgeschwindigkeit von 16 Bildern/ sec. ab.¹ Da die Untertitel auch von der letzten Kinoreihe aus gut lesbar sein müssen, dürfen die Buchstaben eine Mindestgröße – relativ zur Größe des projizierten Film-Bildes – nicht unterschreiten. Diese Mindestgröße der Buchstaben einerseits und die in sich begrenzte Breite der Projektion auf der anderen, schufen das ungeschriebene Gesetz, demzufolge der jeweilige Untertitel nicht mehr als 36 Buchstaben haben darf, wobei dem Publikum maximal neun Sekunden zum Lesen eingeräumt werden können. Im Weiteren charakterisiert Müller [3: 175] die Ziele der Untertitelung folgendermaßen: „Untertitel müssen einerseits so kurz sein, dass sie den zeitlich und räumlich bedingten Rahmen nicht sprengen, andererseits sollen sie den Inhalt der Dialoge möglichst sinngetreu reproduzieren, dabei den literarischen Charakter der Dialoge jedoch nicht einem Telex-Stil opfern und auch weder Wesentliches weglassen noch an Belanglosigkeit festhalten. Schließlich müssen die Untertitel, die der prosodischen und (stimmlichen) parasprachlichen Komponenten der Dialoge entbehren, zur einwandfreien Identifizierbarkeit des jeweiligen Sprechers –auch bei Off-Dialogen! – möglichst innerhalb des Zeitraums erscheinen, den der jeweilige Sprecher für seine Äußerung benötigt. Dabei kommt erschwerend hinzu, dass eine Simultan-Wiedergabe von Äußerungen, die sich ganz oder teilweise überlappen, mit Untertiteln ebenso unmöglich ist wie eine auch nur annähernd sinngetreue Übertragung längerer und extrem schnell gesprochener Passagen. Besonders bei der Untertitelung englischsprachigen Filmmaterials wirkt sich schließlich die relative Länge bzw. Vielsilbigkeit deutscher Wörter negativ aus, weil sie das Bemühen um Minimierung der Buchstabenzahl noch zusätzlich belastet.“

Es ist nachgewiesen, dass der Zwang zum Untertitellesen auch bei guten Sprachkenntnissen besteht. Dazu gibt es verschiedene Gründe:

- man kann die Untertitel nicht ignorieren,
- man traut eigenen Kenntnissen nicht ganz,
- man will eigene Kenntnisse bestätigen,
- man möchte herausfinden, ob die Untertitel gut / schlecht gemacht worden sind.

Als typische Fehler bei der Untertitelung nennt Müller folgende Erscheinungen:

- weniger der Zwang zur Kürze als vielmehr der Hang zu übertriebener Länge

(1) AS: *А Вас что там – плохо кормили?*

ZS: *Sind Sie ausgebrochen, weil man Sie dort schlecht gefüttert hat?*

(Alles wird gut)

- die Unfähigkeit, sich in den Zuschauer und dessen Bedürfnisse hineinzudenken,
- bei dem Bemühen um Kürze hält man wichtige Informationen zurück, die für das Verständnis absolut wichtig sind

(2) AS: *Has anyone seen my wax work in the Museum in Melbourne?*

ZS: *Hat jemand meine Wachsfigur gesehen?*

(Mad dog) [3: 165]

Dabei entsteht bei einem deutschen Zuschauer logischerweise die Frage, was für eine Wachsfigur könnte der Akteur verloren haben?

- die hohe Zahl von sinntstellenden oder sinnlosen Wort-für-Wort-Übersetzungen

(3) AS: *Good, the arm is better*

ZS: *Gut, der Arm ist besser.*

(Mad dog) [3: 165]

Aufgabe des Übersetzers liegt in der Informationsselektion und nicht darin, „blindlings alles einzudeutschen, was eindeutschbar ist!“ – so Müller [3: 108].

Gute Übersetzer – denen auch Fehler unterlaufen – erkennen bei einem abschließenden Kontrollvergleich mit dem Original schlechte oder unverständliche Übersetzungen, wodurch noch die Möglichkeit einer zeitgerechten Korrektur besteht. Dringen jedoch fehlerhafte und nicht verbesserte Untertitel zu Millionen von Zuschauern vor, zeugt dies von geringfügigem Können oder einfachem Zeitmangel.

1. Sprachliche Strategien zur quantitativen Komprimierung von Zielsprachen-Dialogen bei der Untertitelung

In diesem Abschnitt soll die Hypothese verifiziert werden, welche besagt, dass sich unter solch spezifischen Rahmenbedingungen jede Untertitel-Übertragung – im Gegensatz zu anderen Übertragungsdisziplinen oder der Vollsynchronisierung - auch spezifischer Komprimierungsstrategien bedienen müsse, um das Aufkommen an Untertitel-Lettern bei optimaler Wiedergabe von Sinn und Inhalt möglichst gering zu halten. Dies geschieht jedoch rein analytisch und nicht durch das Erstellen linguistischer Verfahrensnormen. Einfacher Grund dafür ist, dass Untertitelmacher in den meisten Fällen keine Sprachwissenschaftler sind, sondern Übersetzungspraktiker jenseits linguistischer Erkenntnisse oder Theorien.

Die Dialogredundanzen, die sich entweder aus Wiederholungen oder aus Parallelismen visualisierter und verbalisierter Inhalte ergeben, führen zu Dialog-Tilgungen, während längere Monologe oder Dialoge mittels semantisch-pragmatischer, syntaktischer, grammatikalischer oder morphologischer Komprimierungen auf das jeweils vertretbare Minimum an Wörtern bzw. Buchstaben herabkondensiert werden, z. B. auf semantische oder pragmatische Kurzparaphrasen, auf kürzeres synonymes oder zumindest sinnverwandtes Vokabular oder auf oberflächenstrukturell transformierte Sätze.

Jede Untertitel-Übertragung kann als (fremdsprachige) Paraphrasierung aufgefasst werden. In diesem Zusammenhang wäre es zu aufwendig, den in der Linguistik viel diskutierten und normierten oder gar logisch streng restringierten Paraphrasenbegriff zugrunde zu legen oder zu alternieren: „Jeder Sprechakt, und davon geht die folgende Diskussion aus, thematisiert eine bestimmte Wirklichkeit in Form eines propositionalen Gehalts, der auf bestimmte Elemente dieser Wirklichkeit (Personen, Dinge, Zustände etc.) Bezug nimmt oder (explizit bzw. implizierend) Aussagen darüber macht“ [3: 146]. Die Art und Weise wie das realisiert wird, korreliert mit bestimmten Illokutionen bzw. illokutiven Sprechakt-Typen. Folgende illokutive Sprechakt-Typen werden bei Wunderlich [5: 77] unterschieden:

- a) direktiv (Anforderungen, Bitten, Befehle, Anweisungen, Anordnungen, Instruktionen, Normsetzungen)
- b) commissiv (Versprechungen, Ankündigungen, Drohungen)
- c) erotetisch (Fragen)
- d) repräsentativ (Behauptungen, Feststellungen, Berichte, Beschreibungen, Erklärungen, Versicherungen)

e) satisfaktiv (Entschuldigungen, Danksagungen, Antworten, Begründungen, Rechtfertigungen)

f) retraktiv (Zurückziehen eines Versprechens, Korrektur einer Behauptung oder einer Erlaubnis)

g) Deklaration (Benennungen, Definitionen, Ernennungen, Schuldsprüche)

h) Vokativ (Anrufe, Aufrufe, Anreden).

Jeder Sprechakt ist sozusagen ein Reservoir für eine Reihe semantischer und/ oder pragmatischer Elemente, die (im Idealfall) im Zuge einer Paraphrasierung von Äußerungen, ggf. in völlig verschiedener syntagmatischer, morphologischer oder grammatischer Konstituierung, in der Paraphrase als Ziel-Reservoir wieder vollzählig und unverfälscht eingebettet ist. Erfolgreich sind AS- und ZS- Fassungen (pragmatisch gesehen)² dann, wenn beide bestimmte Interaktionsbedingungen erfüllen, wenn also ein Kommunikationsteilnehmer auf sowohl AS- als auch ZS- Äußerung gleichermaßen reagiert bzw. reagieren kann.

Bevor wir die Aufgaben eines Untertitel-Machers im Einzelnen erläutern, wird an dieser Stelle kurz der Unterschied zwischen primären und sekundären semantischen Konstituenten der AS- Äußerung, d. h. zwischen Inhalten, die im Interesse des Zuschauers aus dem Reservoir entnommen werden müssen, und solchen, die zu seiner rezeptiven Entlastung in den Untertitelfassungen verzichtbar sind, an folgendem Beispiel erklärt.

(4) *President Lincoln was assassinated in Ford's Theatre last night, shot in the back of his head by an as yet unknown murderer.*

primär:

1) Der Präsident heißt Lincoln.

2) Er ist tot.

3) Sein Mörder ist unbekannt.

sekundär:

1) Die Tat geschah am Vorabend des Berichttages.

2) Tatort war Ford's Theatre.

3) Mordwerkzeug war eine Schusswaffe.

4) Das Projektil drang durch den Hinterkopf durch.

5) Vielleicht ist der Mörder noch zu vermitteln.

Eine semantisch und quantitativ stark reduzierte ZS- Paraphrase könnte nach Müller [3: 147] somit lauten: „Präsident Lincoln wurde von einem Unbekannten ermordet.“ Beibehalten wurde also der Sprechakttyp ‚repräsentativ‘, eliminiert wurden die darin enthaltenen semantisch sekundären Elemente.

Der Untertitelmacher muss sich also gleichzeitig in die Rolle der Darsteller und die des Publikums versetzen und ergründen, von welchem Kenntnisstand er beiderseits ausgehen kann. Im Folgenden werden zwei linguistische Verfahren (Tilgungen und Komprimierungen), die bei der Untertitelung mit dem Ziel der Textreduzierung von Originaltexten besonders häufig verwendet werden, erläutert und exemplifiziert [vgl. 3: 149ff].

1.1. Tilgungen³

- Namen und Titel, Apostrophierungen von Personen

(5) AS: *Ich denke die ganze Zeit an dich.*

ZS: *Я, Коленька, про тебя все время думаю.¹*

(Alles wird gut)

- Ausrufe und Interjektionen

Sie werden fast generell in den Untertiteln getilgt (in *Mat dog* 113 Mal!).

Ausrufe wie [e:], [a:], [o:] sind im romanischen und indogermanischen Raum weit verbreitet, und die situativ-emotionale Seite dieser und anderer Exklamationen wird dem Publikum akustisch durch Lautstärke und Tonfall, optisch durch Begleitgestik und Mimik sowie durch den Kontext klar, der dafür ursächlich ist:

(6) AS: *Ты уж меня извини, Катенька, а? Прости, а?*

ZS: *Verzeih mir doch, bitte!*

(Alles wird gut)

(7) AS: *Господу!*

ZS: /---/

(Andrej Rublev)

- Geographische Eigennamen und Ortsangaben

Auch bei Toponymen besteht eine Tendenz zu Tilgungen, insbesondere für teils fiktive, teils authentische namentlich angesprochene Regionen, Flüsse und Ortschaften:

(8) AZ: *Я к вам, известной, приехал в командировку из Иркутска по важнейшему и серьезнейшему делу!*

ZS: *Ich bin auf Dienstreise in sehr wichtiger und geheimer Sache.*

(Andrej Rublev)

- Zeitangaben

Zeitangaben, die beiläufig erwähnt werden und die für das Verstehen chronologischer Zusammenhänge irrelevant sind, werden genauso getilgt oder entpräzisiert (3: 153).

(9) AZ: *Петьке еще трех лет не было.*

ZS: *Da war Petja gerade zwei.*

(Alles wird gut)

- Wiederholungen ganzer Sätze oder Satzteile

Es ist eigentlich selbstverständlich – nachdem wir so viel über das Zeit- und Platzsparen bei der Untertitelung gesprochen haben – dass wortwörtliche Wiederholungen oder sinnidentische Wiederholungen von Sätzen und Satzteilen getilgt werden.

(10) AS: *Держи, держи его!*

ZS: *Halt ihn!*

(Alles wird gut)

Dabei geht die stark emotionale Funktion dieser Wiederholungen verloren, sie wird jedoch durch Mimik, Gestik und Lautstärke kompensiert.

Zu dieser Art von Redundanzen gehören auch die Tilgungen von Äußerungen aus dem Wiederaufgreifen des Gesprächspartners:

(11) AZ: *Where are you heading? We're heading over to Chinatown*

ZS: *Wo willst du hin? Zum Chinesenviertel.*

(Mad dog) [3: 1982]

- Elementare Sprechakte

Dabei werden alle formal und inhaltlich einfachen, kurzen Bekundungen wie Bejahung, Verneinung, Ablehnung, Grüsse, Aufforderungen und einfache Fragestellungen getilgt, die wir durch Kontext, Gestik und Mimik problemlos erraten können.

Einfache Fragestellung

(12) AS: *Да?*

ZS: /---/

(Alles wird gut)

- Inaugurationsfloskeln, persönliche Wertungen von Aussagen

(13) AS: *Освободи проход! Рехнулся, что-ли?*

ZS: *Mach den Weg frei!*

- Background – Dialoge

(14) AS: *К стеночке, осторожно, осторожно.*

ZS: /---/

- Semantische Redundanzen (Präsuppositionen, logische Schlüsse; wenn aus einer AS-Äußerung logisch die erste folgt)

(15) AS: *Они звонили, они могут каждую минуту приехать.*

ZS: *Sie können jede Minute kommen.*

(Alles wird gut)

- Bild / Tonredundanzen

Wenn der Inhalt einer Aussage bereits durch Bildaussage abgedeckt ist, können solche Aussagen getilgt werden.

(16) AS: *I would like to photograph you, Mister Morgan. - Well, do it right now, then, with my mates here. We'll gather together there.*

ZS: *Ich möchte Sie fotografieren. Dann jetzt mit meinen Kumpeln.*

Müller [3: 162] erklärt dieses Beispiel folgendermaßen: „Der Ankündigung folgt unmittelbar die Tat: Morgan breitet die Arme aus und baut sich mit seinen Freunden für das Photo auf.“

Tilgungen stellen eine der zwei Strategien gegen überlange Untertitel dar. Der Verzicht auf mögliche Tilgungen ist nicht zufällig, sondern stets auf Szenen beschränkt, die relativ dialogarm sind und nicht unbedingt einer Kürzung bedürfen.

1.2. Komprimierungen

Die Komprimierungen erfolgen nicht durch das bloße „Ausmerzen überflüssigen Wortballasts“ [3: 163]. Bei diesem Verfahren werden die Äußerungen der Ausgangsprache durch kürzere Äußerungen in der Zielsprache ersetzt. Die Komprimierungen können mit Tilgungen kombiniert werden.

- Komprimierungen ganzer Sätze auf Schlagwörter oder Stereotypen

(17) AS: *Hey, you got it!*

ZS: *Geschafft!*

- Kondensierung zweier Adjektive, Verben, Adverbialen oder Substantive auf einen semantisch allumfassenden, meist entpräzisierenden Ausdruck

(18) AS: *The police are totally and completely incompetent.*

ZS: *Die Polizei ist restlos unfähig.*

- Entverbalisierung durch Substantivierung

(19) AS: *There's no need to be afraid.*

ZS: *Keine Angst!*

- Entverbalisierung durch subordinierende Konjunktionen / modale Hilfsverben

(20) AS: *We've heard that Daniel Morgan...*

ZS: *Daniel Morgan soll...*

- Semantische Paraphrasierung

(21) AS: *You've serviced six years of your sentence...*

ZS: *Du hast sechs Jahre abgesessen...*

- Pragmatische Paraphrasen

(22) AS: *If you'd go for a little walk, boys?*

ZS: *Macht einen Spaziergang, Jungs.*

- Tempus und Modus

Die nicht präsentischen oder - indikativischen Sätze werden an allen möglichen Stellen zur Reduzierung der Wortzahl (Auxiliaries!) auf Indikativ-Präsens zurückgeführt, die „Continuous Form“ wird vernachlässigt (wenn kein Verständnisproblem entstehen kann), indirekte Rede wird vermieden:

(23) AS: *We ain't going to kill anybody. We came to have our photograph taken.*

ZS: *Wir wollen niemand töten. Wir wollen fotografiert werden.*

(Beispiele 16-23 *Mad dog*) [3: 165]

Aber im Deutschen gehört Imperfekt der Schriftsprache an und gerade im Film, der uns mit gesprochener Sprache konfrontiert, wirkt das Imperfekt „gestellt“ und unnatürlich. Das „Einsparen“ eines einzigen Hilfsverbs vermag dies sicherlich nicht zu rechtfertigen [3: 168].

(24) AS: *Вот жена умерла.*

ZS: *Meine Frau starb. (Anstatt: Meine Frau ist gestorben.)*

(Alles wird gut)

- Komprimierungen von Dialogen auf nicht präsupponierte Inhalte

Das Time-is-Money-Gesetz der Branche kann und wird es dem beauftragten Bearbeiter nicht erlauben, jede Äußerung daraufhin zu untersuchen, ob sie nicht bereits von einer anderen präsupponiert ist. Interessant ist die medienbedingte Rahmenkonstellation, die Präsuppositions-komprimierung nicht auf der Basis von Einzeläußerungen, sondern über Rede und Gegenrede sowie audiovisuell vermittelte Zusatzinfos ermöglicht:

(25) AS: *Non, non, dans quelques heures seulement, je pars en Anatolie.*

ZS: *Einige Stunden. Ich reise nach Anatolien.* (Untertitel)

Nein, nein, schon in paar Stunden reise ich nach Anatolien.

(Synchronfassung)

- Komprimierung ganzer Sätze auf referentielle Adverbiale

(26) AS: *That's where he's headed. I'll stake my life on it.*

ZS: *Dort. Ich verwette mein Kopf.*

- Komprimierungen durch Umkehrung von Positiv/ Negativäußerungen bzw. erotischen/repräsentativen Sprechakten

(27) AS: *I don't know what you are talking about. He's not showing up.*

ZS: *Wovon reden Sie? Wo bleibt er?*

(Beispiele 25-27 *Mad dog*) [3: 165]

Doch welche negativen Konsequenzen hat das bewusste Kürzen für die filmische Qualität und für den ästhetischen Genuss? Das sind nach Müller die Entpersonalisierung, Entcharakterisierung, Entindividualisierung der Filmwelt und ihrer Akteure [3: 177].

Diese Negativeffekte werden beim Betrachten isolierter Dialogfragmente kaum bemerkbar, da sie erst infolge einer Akkumulation immer wieder derselben Effekte über die gesamte Filmlänge entstehen.

Wenn Mounin die Grundproblematik in der Gefahr sieht, dass die zuständigen Bearbeiter in einen Telegrammstil verfallen, so kann man seiner Auffassung nur dann Recht geben, wenn man Telegrammstil nicht als „übertrieben kurz“, sondern als „unnatürlich- unpersönlich“ interpretiert [vgl. 3: 178]. „Wenn dem Publikum die Untertitel-Fassungen ausländischer Produktionen unbefriedigend-blass anmuten, so liegt es daran, dass die beschriebenen Strategien nur noch die rein kommunikative Dimension übriglassen und die Schauspieler zu dem machen, was man in der Prosa als „flat characters“ bezeichnet“ [3: 178].

In diesem Beitrag wurden die Techniken der Untertitel-Bearbeitung ausländischer Filmproduktion und die Rahmenbedingungen, denen dabei Rechnung zu tragen ist, behandelt. Auch wurden anhand authentischen Dialogmaterials die technische und die übersetzerische Qualität solcher Fassungen kritisch durchleuchtet.

Der Autor hat vor Allem beabsichtigt, die Rolle von Filmübersetzungen in der heutigen Gesellschaft anzudeuten und die Aktualität von den Filmübertragungen als eines linguistischen Themas zu skizzieren.

Die Analyse der einzelnen Übersetzungen sollte nicht als Kritik an einzelnen Übersetzern verstanden werden. Im Gegenteil konnte man bei dem Analysieren Korpus feststellen, dass angesichts der vorhandenen Bedingungen die meisten Übersetzungen erstaunlich gut sind.

¹S. Pruyss: seit 1927 überall 24 oder 25 Bilder pro Sekunde, maximal 72 Zeichen pro zweizeiligem Untertitel.

² AS: Ausgangssprache (die Sprache, aus der übersetzt wird); ZS: Zielsprache (die Sprache, in die übersetzt wird). Dementsprechend auch AK (Ausgangskultur) und ZK (Zielkultur).

³ „...gänzliche Beseitigung, Ausmerzung“ [9 (1:3908)]

BIBLIOGRAPHIE

1. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprach in 10 Bänden. – Mannheim u. a.: Dudenverlag, 1999.
2. Gottlieb 1996, zitiert in Heiss Ch. La traduzione multimediale per il cinema, la televisione e la scena. – Bologna, CLUEB, 1996. – 498 S.
3. Mounin G. Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung. – München: Apel, 1983. – 232.
4. Müller D. Die Übertragung fremdsprachlichen Filmmaterials ins Deutsche. Eine Untersuchung zu sprachlichen und außersprachlichen Einflussfaktoren, Rahmenbedingungen, Möglichkeiten und Grenzen. – Regensburg 1982 (Doktorarbeit).
5. Pruyss G. Die Rhetorik der Filmsynchronisation. Wie ausländische Spielfilme in Deutschland zensiert, verändert und gesehen werden. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997. – 267.
6. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie. – Frankfurt: Suhrkamp, 1976. – 356.

FILMVERZEICHNIS

- 1) *Утомленные солнцем (Die Sonne, die uns täuscht)* 1991 (Michalkov)
- 2) *Все будет хорошо (Alles wird gut)* 1995 (Astrachan)
- 3) *Андрей Рублев [Andrej Rublev]* 1969 (Tarkowskij)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олеся Струк – магістр філософії університету Ludwig-Maximilians (м. Мюнхен Німеччина).
Наукові інтереси: дослідження лінгвістичних проблем в перекладі фільму.

DAS PROBLEM VON INTERPRETATION, REZEPTION UND ÜBERSETZUNG DER JOURNALISTISCHEN MEHRDEUTIGKEIT

Зінаїда ЧЕПУРНА (Київ, Україна)

У статті розглядаються конкретні способи інтерпретації та аналізу полісемії, аналізується метафора в перекладацькому аспекті.

Ключові слова: полісемія, багатозначність, метафора, метонімія, синекдоха, евфемізм, гіпербола.

The article deals with definite ways of polysemy interpretation and analysis as well as metaphor in translation aspect is analyzed.

Key words: polysemy, multiple meaning, metaphor, metonymy, synecdoche, euphemism, hyperbole.

Das Interesse der gesellschaftlichen und linguistischen Forschung zielt im Bereich Presstexte auf die Untersuchung der „Bedeutung des Nichts-Bedeutenden“ bzw. auf jene „geringfügigen Botschaften“ des populären Journalismus, die unseren gesellschaftlichen und sozialen Alltag begleiten. Presstexte werden an der Schnittfläche zwischen einer allumfassenden Kultur-, Medien- und Bewusstseinsindustrie und dem Alltagsleben interpretiert und somit als Teil bzw. Objekt der Populärkultur definiert. Je nach ihrer Position in ökonomischen Strukturen, den spezifischen Genres, sowie dem Publikum kann Journalismus als zentraler Ort für diskursive Auseinandersetzungen zwischen Produzenten und Rezipienten gesehen werden. Das Konzept der „diskursiven Verhandlung“ gilt generell für alle Fälle von Massenkommunikation und läßt sich durch Leitmodell des „encoding/decoding“ darstellen. Einzelne ergeben die Elemente der Produktion, der Texte und der Reproduktion scheinbar nur teilweise Sinn, sie sind in vielfältiger Weise an den Prozess der Bedeutungsproduktion geknüpft. Journalismus erarbeitet demnach im Schluß mit dem massenmedialen System eine symbolische Kartografie der Welt, deren Wirkung in der Definitionsmacht der jeweiligen Bedeutungsrahmen zu sehen ist, die zur Orientierung im alltäglichen Leben angewendet werden [1: 41 – 57].

Da Presstexte multiple Bedeutungen transportieren, eröffnen sie dem Publikum einen großen Interpretationsspielraum; sie sind also (implizit) polysemisch. Die von Mediummachern und Journalisten kodierten Bedeutungsstrukturen werden erst durch die Praktiken des Publikums in einem ähnlich widersprüchlichen, jedoch umgekehrten Dekodierungsprozess wieder bewusst gemacht. Die Presstexte und der Journalismus selbst stellen somit eine Art von Dreiecksbeziehung zwischen Textproduzenten, Medien und Lesern dar, wobei es für eine gesellschaftlich orientierte Journalistik um die Darstellung „des sozialen Lebens der subjektiven Formen“ dieser Beziehung gehen muss. Journalismus- und Presstextforschung wird auf diese Weise zur Bedeutungsinterpretation und Interpretationsregeln, mit Hilfe deren sich die Menschen im Alltagsleben orientieren, zusammen. Aus diesem Blickwinkel existiert Realität für die Menschen ausschließlich durch Bedeutungen, denn die Welt präsentiert sich uns nicht, wie sie ist, sondern stets durch den Kontext- durch die Beziehungen, die wir zu dieser Welt haben.

So genießt ein Rezipient zwar die Freiheit, einem Text Bedeutungen zuzuweisen und ihn in die Sinnhorizonte einzuspinnen, die in seiner Verantwortung stehen.

Dennoch ist es beliebig, was ein Rezipient mit einem Text anstellt. Seine Aktivität ist gebunden an die Bedingung der Möglichkeit von vielfältigen Bedeutungen, daran, dass Texte „offen“ und „polysem“ strukturiert sind. Mit diesen beiden Kennzeichnungen wird die Autorität des Textes spezifiziert, aber nicht, wie häufig missverstanden, zurück genommen oder sogar ausgesetzt.

Die Polysemie der Texte darf aber nicht als Pluralismus ihrer Bedeutungen missverstanden werden. Sinnvollerweise sollte die Rede von der Vieldeutigkeit der Texte auf die Tatsache eingegrenzt werden, dass Texte mehrere, strukturell-systematisch verschiedene Bedeutungen haben können [2: 78 – 84]. Alle subjektiven Abschattungen von Verständnissen interessieren uns nicht (oder nur am Rande), wenn die Rolle textueller Strukturen in medialer Kommunikation untersucht werden soll.

Und aus dem Blickpunkt des Übersetzens sieht das Problem der Rezeption ein bisschen anders aus. Was heißt aber eigentlich den Text übersetzen? Einen sprachlichen Text übersetzen heißt, den gedanklichen Gehalt eines quellsprachlichen Textes durch adäquate sprachliche Mittel einer Zielsprache, in unserem Fall – des Deutschen, auszudrücken. In dieser sehr allgemeinen Begriffsbestimmung werden sprachliche Texte als Einheiten der Übersetzung benannt, nicht Sätze.

Damit wird betont, dass sprachliche Äußerungen mit kommunikativen Zielen der Gegenstand von Übersetzungen sind. Während der universelle Standpunkt vorausgesetzt, dass es in jeder natürlichen Sprache – möglicherweise formal verschiedene – Mittel gibt, um alle Komponente der Interpretation oder der gedanklichen Gehalts auszudrücken, setzt der relativistische Standpunkt voraus, dass die Beziehungen zwischen sprachlichen Mitteln und gedanklichen Gehalten in jeder Einzelsprache sehr spezifisch sein können, das insbesondere die mit Lexikon und Grammatik einer Sprache verbundene Gliederung der Welt zu grundsätzlichen Beschränkungen der Übersetzbarkeit führen kann.

Mehrdeutigkeit, oder allgemein semantische Unbestimmtheit, geht mit so gut wie allen Ausdrücken natürlichen Sprachen einher, ist wesentlich für den flexiblen Einsatz sprachlichen Mittel und Voraussetzung für eine effiziente Kommunikation. Dem Vorteil, mit nur einem Ausdruck eine Palette von Bedeutungsvarianten abdecken und in verschiedenen Umgebungen Lesarten (kontextbedingte Bezeichnungsmöglichkeiten) anbieten zu können, steht der vermeintliche Nachteil gegenüber, dass genau eine gemeinte Lesart im Normalfall erschliessen sein muss. In der Alltagskommunikation schafft dieser Tatbestand gemeinhin keine Probleme; zumeist bleibe vom Produzenten wie vom Rezipienten unbemerkt, da die Mehrdeutigkeit im engeren sprachlichen oder im weiten situationellen Kontext wird. Bewusst eingesetzt bildet die Mehrdeutigkeit das Spezifikum bestimmter Textsorten, in denen wie beim Witz gerade das verzögerte Erkennen des Mehrdeutigen für den Effekt verantwortlich ist [3: 62 – 70]. Mangelt es im engeren oder erweiterten Kontext an Argumenten, so kann der Übersetzer je nach dem Grad des Respekts vor dem Original und seiner Funktion eine eigenverantwortliche Zensur ausüben oder die Mehrdeutigkeit als lizenziert, als „Figur“ betrachten.

Deswegen können wir feststellen, dass das translologische und allgemeinlinguistische Hauptproblem im lexikalischen Bereich in der Mehrdeutigkeit, Polysemie oder semantische Vagheit lexikalischer Einheiten liegt. Sie ist keine Ausnahme, sondern eine konstitutive Eigenschaft der Wörter und schlägt sich in der Vielfalt von Übersetzungsrelationen nieder, in die ein einzelnes Lexem der Ziel- oder Ausgangssprache eingehen kann. Dementsprechend besteht zwischen ausgangs- und zielsprachlichen Lexikoeinheiten meistens keine Eins-zu-eins-Entsprechung, die einen automatischen, eindeutigen Transfer beim Übersetzen erlauben würde. Viel mehr muss im ersten Schritt die ausgangssprachliche Einheit präzisiert und in einem zweiten Schritt dann für die ausgewählte Lesart oder Interpretation eine geeignete zielsprachliche Übersetzung gefunden werden. Beides- ausgangssprachliche Desambiguierung wie zielsprachlicher Transfer- erfolgt in Abhängigkeit von einem satzinternen textuellen Kontext, wobei auch die Textsorte und das Textthema eine wesentliche Rolle spielen: Soll der Zieltext nicht nur semantisch-denotativ, sondern auch stilistisch angemessen sein, müssen textypkonforme Ausdrücke der Zielsprache gewählt werden [4: 16 – 31].

Eine wichtige Erscheinungsform der Polysemie in den Presstexten ist Metonymie. Das Hauptkennzeichen besteht darin, dass Metonymie, Synekdoche, Euphemismus, Hyperbel und Litotes wörtlich übersetzt werden und keine grosse Schwierigkeiten für den Übersetzer darstellen. Betrachten wir aber jede Erscheinungsform näher. Metonymie ist eine Art von Bezeichnungsübertragung auf Grund der mannigfaltigen Bedeutungsbeziehungen.

Im Gegensatz zu der Metapher liegt hier keine Ähnlichkeit oder kein latenter Vergleich zugrunde. Ein rein logisches Verhältnis zwischen den an der Übersetzung teilnehmenden Gegenständen entscheidet alles.

Bestimmte räumliche, zeitliche, stoffliche, kausale und andere Verhältnisse liegen der metonymischen Übertragung zugrunde. Betrachten wir verschiedene Abarten dieser Beziehungen an Hand von dem konkreten sprachlichen Material:

Eine der verbreitetsten Abarten der Metonymie ist die Namensübertragung auf Grund der Beziehung zwischen dem Ganzen und dessen Teil. Diese Abart der Metonymie wird Synekdoche genannt. Man unterscheidet zwei Abarten der Synekdoche: die Übertragung vom Teil auf das Ganze und vom Ganzen auf den Teil.

- a) Die Hauptart der Synekdoche ist die Namensübertragung vom Teil auf das Ganze, wo der Teil genannt, das Ganze aber gemeint wird, also wo der Teil das Ganze vertritt.

z. B. : *Er ist kluger Kopf* statt kluger Mensch, was auf dementsprechende Weise übersetzt wird: *він розумна людина*;

Sein Fuß wird ihre Schwelle nie betreten- *Він ніколи не переступить порогу її будинку*.

b) Die zweite Abart der Synekdoche besteht darin, dass das Ganze genannt, aber der Teil gemeint wird, also das Ganze vertritt den Teil:

Die gestrige Gesellschaft war sehr interessant- *вчорашня компанія була дуже цікавою*.

Die ganze Welt klatschte Beifall-*Весь світ аплодував*.

Ein neuer Typ des semantischen Sprachwandels ist der Euphemismus. Das ist eine verhüllende, mildernde, beschönigende Ausdrucksweise.

Der Allwissende-*Господь*

Einschlafen, entschlafen, einschlummern-*помирати*

Unwohlsein-*хвороба*

Freundin- *кохана*, wobei die Übersetzung von den Euphemismen stark von dem Kontext und dem Gesprächszweck abhängt. Sie können entweder wörtlich oder mit dem gemeinten ZS-Ausdruck übersetzt werden.

Die sprachlichen (intralinguistischen) Gründe des Bedeutungswandels hängen mit der Systemhaftigkeit des Lexikons zusammen. Das Lexikon bildet eine Struktur, d. h. eine geordnete Schichtung der Lexeme in verschiedenen Klassen und Gruppen. Die Entwicklung der sprachlichen Zeichen wird ständig von der Anordnung der Lexeme in verschiedenen lexikalisch-semantischen Gruppen bzw. Wortfeldern und von ihren Wechselbeziehungen bestimmt und geregelt. Lexeme, die verschiedene lexikalische Mikrostrukturen bilden, weisen in ihrer Entwicklung bestimmte Gesetzmäßigkeiten auf. Eine dieser Gesetzmäßigkeiten strebt danach die Tendenz der kommunikativen Deutlichkeit zu erklären. Die Prozesse der Generalisierung und Spezialisierung sind nicht isolierte Prozesse, sondern Folgeerscheinungen der Veränderungen in den synonymischen Reihen.

Eine Hyperbel ist eine übertriebene Darstellung meistens metaphorischer Art von verschiedenen Merkmalen und Eigenschaften der Gegenstände:

Es regnete ja in Strömen – *лило як з відра*;

Er war todesmüde- *він був надзвичайно втомлений*;

Sie hat ihn eine Ewigkeit nicht gesehen- *вона не бачила його вічність*.

Eine Litotes ist in der Stilistik eine Redefigur, die durch doppelte Verneinung oder durch Verneinung des Gegenteils eine vorsichtige Behauptung ausdrückt und dadurch eine Hervorhebung des Gesagten bewirkt:

Er war nicht der schlechteste Präsident- *він був не найгіршим президентом*.

Einen Augenblick brauchte es, den Wagen zu laden- *потрібно було трохи часу, щоб завантажити автомобіль*. In solchen Sätzen ist Wort-für- Wort-Übersetzung nicht immer möglich, sonst bekommt man eine stilistisch starkgefärbte Übersetzung:

В одну мить завантажили автомобіль. Man muss auch nicht vergessen, dass der Kontext für den Übersetzer auch von grosser Bedeutung ist, um die beste Übersetzungsmethode zu wählen.

Metaphern werden in den Presstexten gebraucht, um neuartige, komplexe oder abstrakte Phänomene in bekannte, konkrete oder einfache Zusammenhänge bildhaft zu übertragen und damit das Bezeichnete für die Leser oder Hörer zu veranschaulichen, zu vereinfachen und plausibel zu machen. Dabei ist mit dem Gebrauch von Metaphern häufig ein Effekt der Übertreibung und Dramatisierung oder auch der Untertreibung und Euphemisierung verbunden. Besonders häufig handelt es sich um konventionelle Metaphern aus den Bereichen „Wasser“, „Krieg“, „Wirtschaft“ und „Warenhandel“:

Um aus der Krise zu kommen, mußten auch Tabuthemen wie der Zustrom von Spätaussiedlern aufgegriffen werden- *щоб подолати кризу, необхідно було порушити такі заборонені теми як приплив репатріантів*.

Metaphern aber ziehen unsere besondere Aufmerksamkeit auf. Sie werden seit langem verwendet und stellen vor allem dem Übersetzer immer wieder Probleme vor. Dieses sprachliche Phänomen, das anfangs nur im Bereich der Rhetorik untersucht wurde und angeblich nur in literarischen Texten vorkam, wird heute allseitig betrachtet und ist für Wissenschaftler fast aller Bereiche, von der Linguistik bis zur Politik, von grossem Interesse. Solche Begriffe wie

Motorhaube, Schraube und Mutter oder komischer Vogel verstehen wir unabhängig vom Kontext des Textes, in denen sie auftauchen.

Aus den meisten wissenschaftlichen Vorträgen geht hervor, dass es keine festen Regeln zur Übersetzung der Metaphern gibt, weil sie viel zu kontextabhängig sind. Dabei ist eine Schlußfolgerung zu ziehen, dass es wichtig ist, dass der Übersetzer die Bildfelder der Ausgangskultur und die der Zielkultur kennt um sich entscheiden zu können wie eine Metapher übersetzt werden kann.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bak Pawel, Katny Andrzej., Die Metapher in der Übersetzung. Studien zum Transfer der Aphorismen. In: Danziger Beiträge zur Germanistik Bd. 20. Frankfurt: Peter Long, 2007, S. 41 – 57.
2. Jakoff George, Johnson Mark., Metaphors we live bei. 9th edition. Chikago: Chikago University Press, 1992, S. 78 – 84.
3. Levy Jiri., Die literarische Übersetzungstheorie in der Kunstgattung., Frankfurt/Main: Athenäum Verlag, 1999, S.62 – 70.
4. Koller Werner., Einführung in die Übersetzungswissenschaft., 5 aktualisierte Auflage, Wiesbaden, Quelle & Meyer, 1997, S. 16– 31.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зінаїда Чепурна – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: лексичне оформлення текстів, лексичні та граматичні трансформації.

СРЕДСТВА ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ ПРИ ПЕРЕДАЧЕ ФРАНЦУЗСКИХ ПРОЗВИЦ В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ (на материале романа О.Бальзака "Шуаны или Бретань в 1799 году")

Татьяна ЧУДОВСКАЯ (Горловка, Украина)

У статті досліджуються деякі прізвиська роману Оноре де Бальзака «Les Chouans» та його перекладів російською та українською мовами. Доведено, що французькі прізвиська часто замінюються більш "живописними" еквівалентами, що наглядно ілюструє семантико-стилістичні тенденції різних мов.

Ключові слова: антропоетонім, прізвисько, передача, стилістичні особливості, нейтральний еквівалент, засоби виразності, "живописні" слова.

This article considers the nicknames of the novel "The Chouans" by Honoré de Balzac and his translations into Russian and Ukrainian. It has been defined that French neutral equivalents are often replaced into more picturesque words and it shows the stylistic particularities of different languages.

Key words: anthropoetonym, nickname, translation, stylistic particularities, neutral equivalent, means of expression, picturesque words.

Любому литературному произведению неизменно сопутствуют эмоции. Устранение эмоций, как, например, в научно-информационном или официально-деловом стиле, выступает как особая черта данного стиля речи. Эмоциональный характер человека отражается на значении слов. Слова с общим понятийным ядром могут существенно различаться по экспрессивной окраске как внутри одного языка, так и в межъязыковом плане. Выразительность имеет целью отобразить основной признак действующего лица, показать отношение окружающих к этому лицу, вызвать определённое отношение к нему со стороны читающих.

Одна из труднейших задач переводчика состоит в том, чтобы найти не нейтральный эквивалент, а экспрессивно-окрашенные слова, которых иногда и нет в переводных словарях, но "без которых перевод утратит свою выразительность, превратится в бесплотный скелет и не станет литературным произведением" [4: 128].

Антропоетоним *Marche-à-terre (Крадись-по-Земле, Плазуй-по-Землі)* представляет одного из главных персонажей романа Оноре де Бальзака "Шуаны или Бретань в 1799 году".

Перевод французского глагола *marcher* даёт множество вариантов, но не *красться*¹ и не *плазувати*¹. Варианты такого перевода обусловлены контекстом.

¹ "Шуаны, или Бретань в 1799 году", гл. редактор И. Ширяев.

В тексте-оригинале этимология прозвища прозрачна и важна.

"*Marche-à-terre, sur lequel cinq ou six hommes tirèrent sans l'atteindre, disparut dans le bois après avoir grimpé le talus avec la rapidité d'un chat sauvage*" [1: 37].

"*Пять-шесть солдат выстрелили в Крадись-по-Земле, но промахнулись; он с быстротой дикой кошки вскарабкался на косогор и скрылся в лесу*" [2: 30].

"*Плазуй-по-Землі, в якого вистрелили кілька чоловік, та жодний не влучив, швидко, наче дика кішка, видряпався на укіс і зник у заростях*" [3: 26].

"*Ce sauvage Breton tenant son bonnet d'une main, sa lourde carabine de l'autre, ramassé comme un gnome et enveloppé par cette blanche lumière dont les flots donnent aux formes de si bizarres aspects appartenaient ainsi plutôt à la féerie qu'à la vérité. Cette apparition et son reproche eurent quelque chose de la rapidité des fantômes*" [1: 130].

"*В ореоле бледных лучей, придающих всему такой фантастический вид, этот приземистый дикарь-бретонец, державший в одной руке колпак, а в другой – тяжёлый карабин, походил на гнома, принадлежал скорее миру сказочному, чем реальному. В его нежданном появлении и упрёке была какая-то внезапность призрака*" [2: 124].

"*З ковпаком в одній руці і важким карабіном у другій, цей приземкуватий, наче гном, бретонський дикун, осяяний блідим промінням, що надавало всім обрисам фантастичного вигляду, здавався істотою скоріше казкового, ніж реального світу. В його несподіваній появі, в його докорі була якась раптовість примари*" [3: 106].

Из приведённых выше цитат видно, что герой не просто передвигается по земле, он делает это быстро и незаметно.

Любопытно соотношение французского *marcher*, русского *красться* и украинского *плазувати*.

Французский Nouveau dictionnaire étymologique et historique (Albert Dauzat) так определяет глагол *marcher*:

Fouler aux pieds, parcourir à pied, imprimer le pas [11: 445], буквально "топтать ногами", "пройти пешком", "чеканить шаг".

Во всех трактовках речь идёт только о ногах, тогда как по данным Нового тлумачного словника української мови, *плазувати* – це переміщуватися по поверхні, припадаючи до неї тілом і торкаючись її руками й ногами [9: 684].

Этимологический словарь русского языка (под редакцией Н.М. Шанского) сообщает, что впервые глагол *красться* отмечается в конце 15 в. и является возвратной формой к глаголу *красть* с конкретным значением воровать, тащить. Впоследствии глагол приобрёл иное значение – пробираться тайком, стараясь быть незаметным [12: 376].

Мы видим, что одно и то же прозвище в разных языках мотивировано, но в его основе лежат разные способы наименования. Так французский *marcher* – нейтральный глагол, указывающий в общей форме на процесс ходьбы, передвижения. Этот глагол сам по себе лишён какой бы то ни было выразительности. *Красться* прибавляет к этому оттенок осторожности, скрытности. *Плазувати* уточняет очень низкое расположение к земле, а также указывает на способ выполнения действия (телом, руками, ногами).

Иногда выразительность возникает при использовании слов в переносном значении. Глагол *плазувати* нейтрален, если он прилагается к змее или к человеку, ползущему попластунски, но он приобретает выразительность, если употребляется метафорически в значении *идти бесшумно, незаметно, быстро*.

Нам представляется интересным перевод и другого прозвища. *Galope-Chopine* – *Налей-Жбан* – *Налий-Кухоль*. Наиболее ярко мотивировку прозвища подтверждает следующая цитата:

"*Une immense pièce de cidre, sous le bondon de laquelle mademoiselle de Verneuil remarqua une boue jaunâtre dont l'humidité décomposait le plancher quoiqu'il fût formé de morceaux de granit assemblés par un argile roux, prouvait que le maître du logis n'avait pas volé son surnot de chouan*" [1: 226]. "*В углу возвышалась огромная бочка, и под её втулкой мадмуазель де Верней заметила желтоватую грязь, своею сыростью разъедавшую пол, хотя он был сделан из кусков гранита, скрепленных глиной: видимо, хозяин дома вполне*

¹ "Шуани, або Бретань 1799 року", український переклад з французької Т. Воронович, Є. Старинкевич.

заслуженно носил своё шуанское прозвище" [2: 214]. "Величезна бочка з сидром, – під чопиком мадемузель де Верней помітила жовтувату калюжку, – попсована від цієї вологи підлога, хоч і викладена гранітними скалками, скріпленими глиною – все красномовно свідчило, що господар оселі цілком виправдував своє шуанське прізвисько" [3: 184].

Le Nouveau Petit Robert дає такі трактування:

Galoper – 1) Aller au galop (скакати); 2) Courir rapidement (нести в уся дух); 3) Courir de côté et d'autre, multiplier les déplacements, les démarches (бігати то з однієї сторони, то з другої, пришвидшити похідку); 4) *fig.* Aller vite, se hâter (швидко йти або робити щось, поспішати) [6: 1113].

Chopine *f* – 1) Ancienne mesure de capacité contenant la moitié d'un litre (старинна міра ємкості об'ємом в пів-літра); 2) *fam.* Demi-bouteille de vin. Son contenu (*разг.* півбутылки вина) [6: 416].

Словарь В.Г. Гак и К.А. Ганшиной дає к цим значенням французьких слів еквіваленти:

Galoper – 1) скакати, мчаться галопом;
2) *разг.* нести вскач; 3) *разг.* носитися (з місця на місце), спешити;
4) *перен. разг.* швидко розвиватися [7: 492].

Chopine *f* – 1) полштофа; пів-літра;
2) *разг.* бутылка, стакан (вина) [7: 198].

Жбан більш виразливо, ніж *бутылка* або *пів-літра* (*chopine*).

Преображенський в своєму словарі трактує *жбан* як "рід дерев'яного посуду для рідин; *жбанити* – багато пити" [13: 223].

Українські перекладачі віддали термін *кухоль*. Данні Нового тлумачного словаря української мови говорять наступне:

Кухоль, хляч – 1. Металева або череп'яна посудина з ручкою для пиття // Кількість чого-небудь, що вміщується в такому посуді; 2. Велика склянка з вушком для пиття пива чи інших напоїв // Кількість напою, що вміщується в такому посуді; 3. Висока округла посудина з вузьким верхом і ручкою [9: 44].

В своєму романі Бальзак дає докладне описання посуду, названню якого легло в основу найменування прозвища:

"Deux énormes pichés pleins de cidre se trouvaient sur la longue table. Ces ustensiles sont des espèces de cruches en terre brune, dont le modèle existe dans plusieurs pays de la France, et qu'un Parisien peut se figurer en supposant aux pots dans lesquels les gourmets servent le beurre de Bretagne, un ventre plus arrondi, verni par places inégales et nuancé de taches fauves comme celles de quelques coquillages. Cette cruche est terminée par une espèce de gueule, assez semblable à la tête d'une grenouille prenant l'air hors de l'eau" [1: 226].

"На довгому столі стояли два величезних жбана, до країв наповнені сидром. Такі глиняні посудини існують в багатьох областях Франції, і парижанину неважко представити їх собі: вони схожі на широкогорлі кувшини, в яких гурманам зазвичай подають на стіл бретонське сливочне масло, але треба уявити їх більш пухлякими і нерівно покритими глазур'ю, переливаючоюся рижими плямами, як деякі морські раковини. Горлышко такого жбана закінчується носиком, досить схожим на пасть лягушки, висунутої з води підняти повітря" [2: 214].

"На столі стояли два величезних дзбани, вицяті наліті сидром. Цей глиняний посуд розповсюджений в багатьох інших французьких провінціях, і парижанин може уявити його собі, пригадавши гладушки, у яких гурмани тримають бретонське вершкове масло, тільки черевце в нього випукліше і вкрите де-не-де нерівними поливними плямами, що міняться рудуватими фарбами, наче поверхня мушлі. Шийка такого глечика кінчається отвором, схожим на пащу жаби, що хапає повітря, висунувши з води голову" [3: 184].

Приведемо і інші цитати, що характеризують даного персонажа як любителя спиртного:

"Elle (la femme du chouan) nettoya deux pichés, les remplit de cidre et les posa sur la longue table de poyer" [1: 310]. "Ополоснув два жбана, вона (жінка шуана) наповнила їх сидром і

поставила на длинный стол из каштанового дерева" [2: 292]. "Вона (жінка шуана) сполоснула два кухлі, налила в них сидру й поставила на довгому столі з каштанового дерева" [3: 251].

"Puis Galope-chopine saisit un piché et l'avalala tout entier sans reprendre haleine" [1: 311]. "Затем Налей-Жбан схватил жбан с сидром и залпом осушил его" [2: 293]. "Сказавши це, шуан схопив кухню сидру й вихилив його" [3: 252].

"Voulez-vous entrer ici et vider quelques pichés?" [1: 313]. "Не желаете ли зайти в дом распить жбан-другой сидра?" [2: 295]. "Может, зайдете до хати та вихилите який там кухню?" [3: 254].

Любопытно, что в романе-оригинале интересующий нас сосуд называется автором *piché* (от *pichet* [piʃe] *n. m.* – broc rétréci au collet, servant de récipient pour la boisson [6: 1873] – большой кувшин, зауженный в горлышке, служащий сосудом для напитка), тогда как для шуанского прозвища Бальзак выбирает *chopine*. В украинской версии романа это *кухоль*, но вот ещё несколько примеров из тех, что нам встретились в переводе: *дзбан, посуд, гладущик, глечик*. А в русском варианте переводчик прибегает только к термину *жбан*, который и является одним из составляющих прозвища.

При переводе на русский и украинский языки французские нейтральные слова часто заменяются более "живописными" словами, которые наглядно иллюстрируют семантико-стилистические тенденции разных языков [4: 125-126]. Давая прозвища своим героям, Бальзак использует свои предпочтительные средства выразительности, но это значительно меньше отражается на языковой ткани французского подлинника, чем на выборе слов в русском и украинском переводах.

Вывод: на данном этапе работы можно сказать следующее. Сравнивая переводы романа О.Бальзака "Шуаны", мы убеждаемся в том, что французскому языку непосредственная лексическая экспрессивность свойственна в гораздо меньшей степени, чем русскому и украинскому. Французским нейтральным словам соответствуют "живописные" слова, не только обозначающие предмет или действие, но и характеризующие их с точки зрения интенсивности, а также в плане субъективной или объективной экспрессивности.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Balzac H. Les Chouans: [roman] / Honoré de Balzac. – Gaspier – Etampes, 1991. – 380 p.
2. Бальзак О. Шуаны или Бретань в 1799 году: [роман] / Оноре де Бальзак. – Москва: Правда, 1955. – 344 с.
3. Бальзак О. Шуаны, або Бретань 1799 року: [роман] / Оноре де Бальзак. – Київ: Вища школа, 1982. – 536 с.
4. Гак В.Г. Беседы о французском слове (Из сравнительной лексикологии французского и русского языков) / В.Г. Гак. – Москва: "Международные отношения", 1966. – 335 с.
5. Етимологічний словник української мови у семи томах. Том III / [укл. Р.В.Болдирев та ін.]. – Київ: Видавництво "Наукова думка", 1989. – 552 с.
6. Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / Paul Robert. – Paris: Dictionnaires le Robert, 2001. – 2492p.
7. Новый французско-русский словарь / В.Г. Гак, К.А. Ганшина. – Москва: Издательство "Русский язык", 1997. – 1195 с.
8. Новый тлумачний словник української мови у трьох томах. Том I / [уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко]. – Київ: Видавництво "Аконіт", 2006. – 928 с.
9. Новый тлумачний словник української мови у трьох томах. Том II / [уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко]. – Київ: Видавництво "Аконіт", 2006. – 928 с.
10. Новый тлумачний словник української мови у трьох томах. Том III / [уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко]. – Київ: Видавництво "Аконіт", 2006. – 864 с.
11. Nouveau dictionnaire étymologique et historique / Albert Dauzat. – Paris: Librairie Larousse, 1999. – 718 p.
12. Этимологический словарь русского языка. Том II / [ред. Н.М. Шанского]. – Москва: Издательство Московского университета, 1982. – 471 с.
13. Этимологический словарь русского языка. Том I / А.Г. Преображенский. – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959. – 718 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Татьяна Чудовская – аспирант кафедры языкознания и русского языка Горловского педагогического института иностранных языков.

Научные интересы: литературная ономастика.

ЗМІСТ

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

<i>МАНАКІН Володимир.</i> КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ДЛЯ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА	3
<i>ВІЛЬЧИНСЬКА Тетяна.</i> НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ “ЛЮБОВ” (на матеріалі поезії шістдесятників).....	6
<i>МИХАЙЛЕНКО Валерій.</i> THE CONCEPT OF “EXECUTIVE” IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION.....	10
<i>МУСИЙ Валентина.</i> КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ» В РОМАНТИЧЕСКОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ	14
<i>ПРОХОРОВА Ольга, ЧЕКУЛАЙ Игорь.</i> КОМБИНАТОРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЛЕКСЕМ, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩИХ КОНЦЕПТ «ВОЗДУХ» В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.....	19
<i>АНДРЕЙЧУК Надія.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ АКТІВ ПРО ЦЕРКВУ КІНЦЯ XV - ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТТЯ.....	23
<i>АНДРУСЬ Андріана.</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНІХ ХАРАКТЕРИСТИК ЖИВИХ ІСТОТ ПРИКМЕТНИКОМ BIG.....	29
<i>БАРВИНА Наталія.</i> ЛІНГВІСТИКА СЬОГОДЕННЯ (ОГЛЯДОВИЙ АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ І ТЕРМІНІВ)	32
<i>ВІКТОРІНА Олена.</i> МАТЕРІЛИ ДО ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА КІРОВОГРАДЩИНИ (ОРНІТОФРАЗЕОЛОГІЗМИ).....	35
<i>ВОЛОДИНА Тетяна.</i> ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТА У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	42
<i>ГУЛІВЕЦЬ Наталя.</i> НАЦІОНАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У МОВІ ТА МИСЛЕННІ	45
<i>ДОРДА Светлана, КЛОЧКО Лариса.</i> ВЫСКАЗЫВАНИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНОЙ ОЦЕНКИ В КАРТИНЕ МИРА АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ЭТНОКУЛЬТУР.....	49
<i>КОЖУХОВСЬКА Людмила.</i> СИМВОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН	52
<i>КОМАР Олег.</i> ЕТНОКУЛЬТУРНА СИМВОЛІКА НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ МОВНИХ ОДИНИЦЬ	56
<i>КОЧ Наталя.</i> КОНЦЕПТ КАК ОБЪЕКТ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ.....	60
<i>КРАСОВСЬКА Інна.</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОЗИТИВНИХ ЕМОЦІЙ	65
<i>КУДРЯВЦЕВА Наталя.</i> ГІПОТЕЗА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ВІДНОСНОСТІ: ЗА І ПРОТИ.....	69
<i>ЛАВРИНЕНКО Світлана.</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРО-ПРАВОВИХ УЯВЛЕНЬ ПРО СПОСОБИ ЗАПОДІЯННЯ ЗЛОЧИНІВ (на матеріалі українських народних балад).....	75
<i>ЛИСЕЦЬКА Наталя.</i> ІННОВАЦІЇ ЯК ЗАСОБИ НОМІНАЦІЙ ТА ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ «GESELLSCHAFT» ТА «GESUNDHEIT» У НІМЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	80
<i>МІЗІН Костянтин.</i> ЗІСТАВНО-ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ: ЧАСОВИЙ КОД КУЛЬТУРИ (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов).....	85
<i>МУДРАК Яна.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ KNOWLEDGE В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	89
<i>НІКУЛЬШИНА Тетяна.</i> КОНЦЕПТ ЯК ОБ’ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ.....	93
<i>ПАВИЛЬЧ Александр.</i> ПРИКЛАДНОЇ ПОТЕНЦИАЛ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПАРАТИВИСТИКИ В СФЕРЕ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	98
<i>САЛАТА Ірина.</i> ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ОБРАЗ І ОЦІНКА ДЕНОТАТА В ЕТНОКУЛЬТУРІ (на матеріалі української та англійської мов)	101
<i>ТОМЕНЧУК Мар’яна.</i> ВАРІАНТНО ЗУМОВЛЕНА СПЕЦИФІКА КАРТИНИ СВІТУ НОСІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	107
<i>ТРОЦЬ Олена.</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ ДОЛЯ У ДАВНЬОСКАНДИНАВСЬКИХ ТЕКСТАХ.....	110
<i>ФСФЄЛОВА Вікторія.</i> БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ «ЧАС» (на матеріалі французької, української та російської мов).....	114
<i>ЧЕРНИШЕНКО Ірина.</i> ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ДРУЖБА	119

<i>ШЕПІТЬКО Світлана.</i> ЛІНГВІСТИЧНА АПЛІКАЦІЯ ТЕОРІЇ ГАБІТУСУ	128
<i>YUNATSKAYA Anna.</i> "MELTING POT" VS. "MOSAIC": PUBLIC AND PRIVATE INDIVIDUALITY IN AMERICAN SOCIETY	133
<i>ЯРОВА Лариса.</i> КОНЦЕПТ «ЗЛОЧИН» ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В ОПОВІДАННЯХ АГАТИ КРИСТІ.....	136
<i>HENNEBRY Mairin.</i> LANGUAGE AND CULTURE: TAKING A WIDER VIEW	141
<i>БОНДАР Тетяна.</i> ЛЕКСИЧНІ ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУ «WEG» У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	146
<i>БОНДАРЕНКО Вікторія.</i> КАРТИНА СВІТУ У ФРАНКОМОВНИХ РОМАНАХ ПИСЬМЕНИКІВ МАГРИБУ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	150
<i>БРАНИЦЬКА Ольга.</i> АСПЕКТИ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ	153
<i>БУРКАЦЬКА Олена.</i> ДИСКУСІЙНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ РОЗВІДКАХ.....	157
<i>БУЦЬ Жанна.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТЕКСТОВОГО КОНЦЕПТУ ЖІНОЧНІСТЬ У ЗАГОЛОВКАХ ФРАНЦУЗЬКИХ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ РОМАНІВ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ.....	161
<i>ВАСЮТЕНКО Ірина.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МИКОЛИ БАЖАНА.....	165
<i>ВЕЛИКОРОДА Юрій.</i> РОЛЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ У ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ У МЕДІА ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ ІЗ ЖУРНАЛІВ «TIME» ТА «NEWSWEEK»).....	170
<i>ВОЛОШИНА Ольга.</i> К ВОПРОСУ ОБ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ КОНЦЕПТОВ	174
<i>ГНАТКОВСЬКА Олена.</i> ПОНЯТТЄВА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ COMMUNICATION В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	178
<i>ГОВОРУН Надія.</i> ІРЛАНДИЗМИ В АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦІННІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ.....	182
<i>ГОЛОВЕНКО Крістіна.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНА ОЗНАКА ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ МЕТАФОРИ (на матеріалі української та англійської мов).....	186
<i>ГОСУДАРСЬКА Ольга.</i> ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ УКРАЇНСЬКОГО, РОСІЙСЬКОГО ТА ФРАНЦУЗЬКОГО КОНЦЕПТІВ ІЗ НОМІНАТОРОМ ‘ТІЛО’	190
<i>ДАНЬКІВ Марта.</i> МЕТАФОРИЧНА ОСНОВА ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ СТРАХ У ПЕРСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (на матеріалі фразеологізмів).....	194
<i>ДЕМЯНЮК Ольга.</i> ВІДОБРАЖЕННЯ ЦІННІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	199
<i>ЄВЕНЧУК Оксана.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МАКРОКОНЦЕПТУ «FAMILY» В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	202
<i>ЄВПАК Анатолій.</i> РОСІЙСЬКІ ЛЕКСЕМИ «КОНЬ», «КОБЫЛА», «ЖЕРЕБЕЦ» ТА «ЛОШАДЬ» ЯК БАЗА ТВОРЕННЯ НОМІНАЦІЙ РОСЛИН: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	205
<i>КАЛІНІЧЕНКО Віра.</i> КОГНІТИВНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛІЗОВАНИХ КОНЦЕПТІВ «УСПИХ», «НЕВДАЧА», «SUCCESS» І «FAILURE» (на матеріалі сучасної української та американської літератури).....	209
<i>КЕВЛЮК Ірина.</i> КОНЦЕПТ ЯК ОДИНИЦЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	217
<i>КОБИЛЕНКО Наталя.</i> ЕТНОСИМВОЛІЧНИЙ СМИСЛ МІФОЛОГІЧНИХ ГРЕЦИЗМІВ (КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ).....	222
<i>КОСЕНКО Анна.</i> ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ BEAUTY В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	226
<i>ЛАДИКА Ольга.</i> ОБРАЗНА СКЛАДОВА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ AMERICAN DREAM.....	230
<i>ЛУЦЕВА Юлія.</i> ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА В РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ С ЧИСЛИТЕЛЬНЫМИ	234
<i>МАКОВСЬКА Оксана.</i> АНГЛІЙСЬКА ТЕРМІНОСИСТЕМА ПЛАСТИЧНОЇ ХІРУРГІЇ ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ.....	240
<i>МОЛООКОВА Ольга.</i> ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТЕКСТОВОГО КОНЦЕПТУ ПАМ'ЯТЬ У ЗАГОЛОВКАХ ПСЕВДОАВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ П. МОДІАНО.....	244
<i>НІКІТОЧКІНА Ірина.</i> ПОЛЬОВА СТРУКТУРА МІКРОКОНЦЕПТУ "DEAR"	249
<i>ПОГРІБНА Тетяна.</i> МОВНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ЧЕСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИКМЕТ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ТЕКСТІВ.....	253

<i>ПРЕДІЙ Юлія.</i> КОНЦЕПТ «РОБОТА» У ДИСКУРСІ ОГОЛОШЕНЬ РІЗНОПЛАНОВОГО ЖАНРОВОГО СПРЯМУВАННЯ (на матеріалі текстів оголошень англomовних сучасних мас-медіа Мережі Інтернет).....	258
<i>РИШКОВА Олександра.</i> ДО ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ТЕРОРИЗМ В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (на матеріалі південно-африканських медіа он-лайн формату).....	261
<i>РОМАНЕЦ Любовь.</i> ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТА <ОДЕССА> В ПОЕТИЧЕСКОМ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ.....	265
<i>САДЛО Ольга.</i> ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ “СВІДОМІСТЬ”.....	270
<i>САС Василина.</i> МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ АВТОРА НА ПРИКЛАДІ МАЛОЇ ПРОЗИ ФРАНЦА КАФКИ.....	274
<i>СЛЮНІНА Олена.</i> ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ‘ВОДА’ В ПОЕТИЧНОМУ МОВОМИСЛЕННІ ПАВЛА ГІРНИКА.....	279
<i>СУСЛОВА Марія.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУ ISLAM В КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ТА МОВНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ НАРОДІВ ІСПАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ.....	285
<i>ТАРАБА Ірина.</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОМАТИЧНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ У НІМЕЦЬКОМУ ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ.....	288
<i>ТРИКОЗ Ксенія.</i> ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ВОДНИЙ ПРОСТІР» В БРИТАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ.....	291
<i>ХАДЖИОГЛОВА Олена.</i> КАТЕГОРИЗАЦІЯ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У КОНЦЕПТОСФЕРІ ПОЛЬСЬКИХ СТУДЕНТІВ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ).....	297
<i>ЧЕРНЕНКО Тетяна.</i> ДІСЛОВА-КОНВЕРСИВИ У ФІНАНСОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	303
<i>ЧЕРНОВА Аліна.</i> ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ І ДОТИКУ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ТА МОВНОЇ КАРТИН СВІТУ.....	306
<i>ШАЙКОВСЬКИЙ Олександр.</i> КУЛЬТУРНО-ОБУМОВЛЕНИЙ ХАРАКТЕР МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).....	311
<i>ШЕРЕМЕТ Олена.</i> ЛЕКSIKO-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ДІСЛІВНИХ ЛЕКSEM І ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ У ФІЛОЛОГІЧНОМУ ТЕКСТІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	315
<i>ЩЕЛКУНОВА Ольга.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ «ХИТРИСТЬ» У МЕНТАЛІТЕТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ.....	319
<i>ЯКОВЕНКО Марина.</i> КОНЦЕПТ "ЗАМІЖЖЯ/MARRIAGE" ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ АНГЛІЙСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО ЕТНОСУ (на матеріалі прислів'їв і приказок).....	323
<i>ЯСІНСЬКА Оксана, НИЖЕГОРОДЦЕВА Лариса.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФРЕЙМОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КВАЗИСИНОНІМІВ КІБЕРБЛОКУ “ВОРОГ СИСТЕМИ” ("SYSTEM ENEMY").....	327

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

<i>ГАМЗЮК Микола.</i> ПЕРЕКЛАД НІМЕЦЬКИХ ПРИЗВИСК УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	333
<i>ДЕМЕЦКАЯ Владислава.</i> ВЕРЛІБР И ПЕРЕВОД: ЖАНРОВАЯ ТРАДИЦИЯ ЭЛЕГИИ (на матеріалі произведених У. Уитмена и их переводов).....	336
<i>НАУМЕНКО Анатолій.</i> СУЧАСНИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК СТАРОДАВНІЙ ДВУЛИКИЙ ЯНУС.....	341
<i>ПАНАСЕНКО Наталія.</i> ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА В ПОЭТИЧЕСКОМ ПЕРЕВОДЕ.....	350
<i>ПАНЧЕНКО Елена.</i> К ВОПРОСУ О РЕДАКТИРОВАНИИ МАШИННОГО ПЕРЕВОДА.....	353
<i>ЧЕРНОВАТИЙ Леонід.</i> ПРОБЛЕМА ПЕРЕДАЧІ ІМПЛІКАТУР ТЕКСТУ ОРИГІНАЛУ У ТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ В ПАРІ «УКРАЇНСЬКА-АНГЛІЙСЬКА МОВИ».....	357
<i>ШЕПЕЛЬ Юрій.</i> МЕТАФОРІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДОБРАЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ.....	361
<i>АНДРІЄНКО Тетяна.</i> СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ ВЛАСНИХ НАЗВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі оригіналу та перекладів роману В. Набокова «Лоліта»).....	367
<i>АНТОНЮК Галина.</i> DIE ÜBERSETZUNG DER KOMBINATION DER ENGLISCHEN WORTGRUPPEN MIT DER DEUTSCHEN REDEWENDUNGEN AUS DEM DEUTSCHEN INS UKRAINISCHE.....	371
<i>БОНДАРУК Людмила.</i> ПРОБЛЕМИ ЗІСТАВЛЕННЯ СЛОВНИКІВ ОРИГІНАЛУ І ПЕРЕКЛАДІВ (на матеріалі роману Марселя Пруста «Combray» та його перекладів).....	375

<i>ВОЗНЕНКО Наталя.</i> ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТРУДНОЩІ ВІДТВОРЕННЯ ПОЕТИКИ ВІРША Р. М. РІЛЬКЕ “DER ABSCHIED” (на матеріалі перекладів М. Бажана та В. Стуса).....	378
<i>ВРАБЕЛЬ Томаш.</i> ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ У СВІТЛІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	382
<i>ДІМІРОВА Оксана.</i> ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ АСПЕКТИ ГАЗЕТНОГО ЗАГОЛОВКА (на матеріалі німецькомовної преси).....	385
<i>ДОЛГУШЕВА Ольга.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ФРЕЙМО-ЛАКУНАРНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКИХ ЖАРТІВ З ЛІНГВІСТИЧНОЮ ОСНОВОЮ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	391
<i>ЗАСЄКІН Сергій.</i> ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ.....	396
<i>КОБЯКОВА Ірина, КУЛІШ Владислава.</i> АВТОРСЬКЕ КОМЕНТУВАННЯ ПЕЙЗАЖНИХ ОБРАЗІВ (на матеріалі поетичного дискурсу корелюючих мов).....	401
<i>КОЛОДІНА Лариса.</i> ПРО ПОРУШЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ МОВНИХ КОНСТРУКЦІЙ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ.....	404
<i>КУЗНЄЦОВ Микола.</i> СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДЕЯКИХ АНГЛІЙСЬКИХ ДВОКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СПОЛУЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	408
<i>КУЛІКОВА Анастасія.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМУ ТРАНСКРИПЦІЇ ПРИ АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ (на матеріалі х / ф «Сутінки»).....	410
<i>МАКСИМОВ Сергей, СЕЛИВАНОВА Елена.</i> ВОСПРИЯТИЕ КУЛЬТУРНЫХ РЕАЛИЙ В ПЕРЕВОДЕ.....	414
<i>НЕКРЯЧ Тетяна.</i> ХТО ЗАКОХАВСЯ У ЩАСЛИВОГО ПРИНЦА, АБО ЯК СПРИТНОГО ЗЛОДІЯ ПІДВЕЛА ГРАМАТИКА (ТРУДНОЩІ ВІДТВОРЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО РОДУ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ).....	417
<i>ОВСЯННИКОВ Владимир.</i> ЗООНИМЫ КАК ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА.....	423
<i>ОЛІЙНИК Тетяна.</i> З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ МОВОЮ МЕТИ.....	426
<i>ПОЛІКАРПОВА Юлія.</i> ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ І ПЕРЕКЛАД: СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД.....	431
<i>РАДЕЦЬКА Світлана.</i> ПРОБЛЕМАТИКА РОЗПІЗНАННЯ ТА ПЕРЕДАЧІ «ХИБНИХ ДРУЗІВ ПЕРЕКЛАДАЧА» ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГАЛУЗІ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗАСОБОМ ТРАНСКОДУВАННЯ.....	435
<i>ТАРНАВСЬКА Марина.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОЇ ДЕТАЛІ ЯК ЗАСОБУ СТВОРЕННЯ ПІДТЕКСТУ (на матеріалі оповідання Дж. Д. Селінджера «І ці вуста, і очі зелені...»).....	439
<i>УМАНЕЦЬ Антоніна.</i> GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN THE PROCESS OF TRANSLATION (BASED ON TRANSLATING ENGLISH IMPERSONAL SENTENCES INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE).....	443
<i>ФОКА Марія.</i> СИНТЕТИЧНІ ОБРАЗИ О. ПУШКІНА В ПЕРЕКЛАДІ П. ТИЧІНИ.....	447
<i>ЧАЛА Юлія.</i> ВІДТВОРЕННЯ «АСОЦІАТИВНОГО ШЛЕЙФУ» АНТРОПОНІМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ.....	452
<i>АНТОНЮК Світлана.</i> ПЕРЕКЛАДНА ВЗАЄМВІДПОВІДНІСТЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	456
<i>АСМУКОВИЧ Ірина.</i> ТЕРМІНИ-СКОРОЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ АВІАЦІЙНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ТА СПОСОБИ ЇХНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ.....	460
<i>БАРМИНА Евгения.</i> ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ДОЛЖЕНСТВОВАНИЯ С АНГЛИЙСКОГО НА РУССКИЙ И ИСПАНСКИЙ ЯЗЫКИ.....	464
<i>БЕСПАЛЬЧЕНКО Леся.</i> SEMANTISCHE PROBLEME IM DOLMETSCHVERFAHREN ANHAND DER GESELLSCHAFTLICH-POLITISCHEN INTERVIEWS.....	467
<i>БІДНА Тетяна.</i> ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТОРИННИХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНІВ М.МІТЧЕЛ “GONE WITH THE WIND” ТА ДЖ.ГОЛСУОРСІ “THE FORSYTE SAGA”).....	472
<i>БІЛОУС Ольга.</i> УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ ХІХ-ГО СТОЛІТТЯ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧІ ТА КРИТИКИ ПЕРЕКЛАДУ.....	475
<i>БОНДАРЕВА Надія.</i> ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА ЯК ОБ’ЄКТ ПЕРЕКЛАДУ: ТЕКСТ-ТИПОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ.....	482

<i>БУРКОВСЬКА Людмила.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІСТОРИЧНО ВІДДАЛЕНИХ ТЕКСТІВ (на матеріалі історичних романів В. Скотта)	486
<i>ГАЛАС Анна.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ДРАМІ.....	489
<i>ДЄНСЖНА Емілія.</i> ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ У ПЕРЕКЛАДІ.....	495
<i>ДОВГАНЧИНА Руслана.</i> АВТОР ТА ПЕРЕКЛАДАЧ: СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ СТОСУНКІВ.....	498
<i>ЖИДЕНКО Лариса.</i> СОЦИОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ АДЕКВАТНОГО ПЕРЕВОДА ЯЗЫКОВЫХ РЕАЛИЙ.....	503
<i>ІВАННІКОВА Яна.</i> ВІДТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ (на матеріалі українського перекладу роману Йозефа Рота «Марш раденького»)	506
<i>КІФЕНКО Олена.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІНТЕРАКТИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕКСТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ (на матеріалі роману Дж. Р. Р. Толкіна «The Hobbit, or There and Back Again» і його українських перекладів).....	510
<i>КОЦІПАК Маріанна.</i> ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА КАТЕГОРІЯ.....	515
<i>КРАВЧУК Ольга.</i> ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ КОЛЬОРІВ У ЛІРИЦІ ГЕОРГА ТРАКЛЯ.....	519
<i>КРУПЕЙ Наталія.</i> ВІДТВОРЕННЯ ОБРАЗНОЇ СИСТЕМИ АВТОРСЬКИХ РОЗДУМІВ У ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі повісті Т. Шевченка «Художник» та її англомовних перекладів А. Біленка, Джона Віра Й П. Селвера).....	522
<i>ЛАБЕНСЬКА Юлія.</i> КЛАСИФІКАЦІЙНІ ТИПИ СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ДИСКУРСУ	526
<i>ЛНЬКОВА Дар'я.</i> ПЕРЕКЛАД ДІЄСЛІВ МОВЛЕННЯ СУТТЄВОЇ РИСИ ОБРАЗУ ЛІТЕРАТУРНОГО ГЕРОЯ (на матеріалі роману Дж. Остін «Pride and Prejudice» та його українських перекладів).....	529
<i>МАРЧЕНКО Юлія.</i> МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК С ЗООНИМАМИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО, РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ).....	533
<i>МЕГЕЛА Катерина.</i> ДЖЕРЕЛА ВАРІАТИВНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ.....	537
<i>МЕЛЬНИК Анастасія.</i> ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ СУЧАСНОГО КІНО (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ АНГЛОМОВНИХ МУЛЬТФІЛЬМІВ).....	544
<i>РЕБЕНКО Марина.</i> ПРАГМАТИЧНА ДЕФОРМАЦІЯ ЯК ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СТРАТЕГІЯ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	547
<i>САМСОНОВА Ольга.</i> ТРУДНОЩІ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ АЛЮЗИВНИХ ЗАГОЛОВКІВ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАНЬ О. ГЕНРІ).....	552
<i>СКАЛЕВСЬКА Ганна.</i> ЕКСПЛІЦИТНІ ТА ІМПЛІЦИТНІ ПРОЯВИ МІЖКУЛЬТУРНИХ ПРОБЛЕМ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПОЕЗІЇ.....	556
<i>СКРИЛЬНИК Сергій.</i> ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ МІЖМОВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	561
<i>STRUK Olesya.</i> KOMPRIMIERUNG UND TILGUNG BEI UNTERTITELUNG.....	565
<i>ЧЕПУРНА Зінаїда.</i> DAS PROBLEM VON INTERPRETATION, REZEPTION UND ÜBERSETZUNG DER JOURNALISTISCHEN MEHRDEUTIGKEIT.....	571
<i>ЧУДОВСКАЯ Татьяна.</i> СРЕДСТВА ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ ПРИ ПЕРЕДАЧЕ ФРАНЦУЗСКИХ ПРОЗВИЩ В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ (на матеріалі роману О.Бальзака "Шуаны или Бретань в 1799 году")	574

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)**

ВИПУСК 95 (1)

*«Наукові записки. Серія: Філологічні науки» внесені до списку видань,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень
(постанова Президії ВАК України від 10.03.2010 р. № 1-05/2)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15525–4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 03.03.2011. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 59,5. Наклад 300. Зам. № 6227_1.

РЕДАКЦІЙНО–ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua

